

Андрићград 2022.

ИСТОРИЈСКЕ СВЕСКЕ

ТОМ IV

АНДРИЋЕВ
ИНСТИТУТ

А Н Д Р И Ћ Е В   И Н С Т И Т У Т

Главни и одговорни уредник

ЕМИР КУСТУРИЦА

Уредник

др МИРОСЛАВ ПЕРИШИЋ

Редакција

ЕМИР КУСТУРИЦА

др МИРОСЛАВ ПЕРИШИЋ

др СВЕТОЗАР РАЈАК

др ОЛЕГ РУДОЉФОВИЧ АЈРАПЕТОВ

ПЕРО СИМИЋ

Секретар Редакције

Жељка Остојић

Коректура

Никола Аџић

Андрићев институт

Трг Николе Тесле, Андрићград – Вишеград

Тел. 058 620 912

Факс: 058 620 918

info@andricevinstitut.org

Дизајн и припрема

Еурографика, Зворник

Штампа

Еурографика, Зворник

Андрићград 2022.

ИСТОРИЈСКЕ СВЕСКЕ

ТОМ IV

АНДРИЋЕВ
ИНСТИТУТ

САДРЖАЈ

ИСТОРИЈСКА СВЕСКА БРОЈ 37	10
ФРАНЦУСКА МОРНАРИЧКА МИСИЈА „Д” У СРБИЈИ 1914-1915.	11
АЛЕКСАНДАР ВАСИЉЕВИЧ СУВОРОВ	17
ПРЕГОВОРИ ИЗМЕЂУ АНТАНТЕ И РУМУНИЈЕ И ПИТАЊЕ РАЗГРАНИЧЕЊА У БАНАТУ 1915.	27
СРПСКО-АУСТРОУГАРСКИ ОДНОСИ 1874-1914. У ИЗВЕШТАЈИМА СРПСКОГ ПОСЛАНСТВА У БЕЧУ - Део 22	36
ИСТОРИЈСКА СВЕСКА БРОЈ 38	41
ИЗ ТАМЕ ИЗАШЛИ, У ТАМУ ВРАЂЕНИ	42
ЈУГОСЛАВИЈА: КУЛТУРНИ ЗАОКРЕТ 1950.	45
ПРЕГОВОРИ ИЗМЕЂУ АНТАНТЕ И РУМУНИЈЕ И ПИТАЊЕ РАЗГРАНИЧЕЊА У БАНАТУ 1915. - Део други	57
СРПСКО-АУСТРОУГАРСКИ ОДНОСИ 1874-1914. У ИЗВЕШТАЈИМА СРПСКОГ ПОСЛАНСТВА У БЕЧУ - Део 23	69
ИСТОРИЈСКА СВЕСКА БРОЈ 39	76
ВАНВРЕМЕНСКА ДИМЕНЗИЈА АРХИВА Задатак, улога, значај	77
АРХИВ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕНЕ ОПШТИНЕ У ТРСТУ	80
КУЛТУРА – ПРЕТХОДНИЦА И САСТАВНИ ДЕО СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ	85
ПРЕГОВОРИ ИЗМЕЂУ АНТАНТЕ И РУМУНИЈЕ И ПИТАЊЕ РАЗГРАНИЧЕЊА У БАНАТУ 1915. - Део трећи	102
СРПСКО-АУСТРОУГАРСКИ ОДНОСИ 1874-1914. У ИЗВЕШТАЈИМА СРПСКОГ ПОСЛАНСТВА У БЕЧУ - Део 24	108

ИСТОРИЈСКА СВЕСКА БРОЈ 40 115

КОСОВСКИ ДАН У ЊУЈОРКУ 1918. 116
„РАТ ПРОТИВ ЗАРАЗЕ“ ОСВРТ НА КЊИГУ ВИЛИЈАМА ХАНТЕРА
„ЕПИДЕМИЈЕ ПЕГАВОГ ТИФУСА И ПОВРАТНЕ ГРОЗНИЦЕ
У СРБИЈИ 1915. ГОДИНЕ“ 130
ЕНЦИКЛОПЕДИЈА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ (ТОМ 1 И ТОМ 2) 140

ИСТОРИЈСКА СВЕСКА БРОЈ 41 142

ШТА ЈЕ КНЕГИЊА ЉУБИЦА ПИСАЛА КНЕЗУ МИЛОШУ ОБРЕНОВИЋУ
(1) Преписка кнегиње Љубице Обреновић (1817–1839) 143
ИЗ ДНЕВНИКА ЂОРЂА СИМИЋА (1) 157
БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА У ВРИЈЕМЕ НАСТАНКА КРАЉЕВИНЕ СРБА,
ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА 1918–1919. ГОДИНЕ 173
Приказ књиге ДОКУМЕНТИ ВЛАДАРА СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ И
БОСНЕ У ВЕНЕЦИЈАНСКИМ ЗБИРКАМА 180
БИБЛИОГРАФИЈА НАСЛОВА О ПРВОЈ ПРИЗРЕНСКОЈ ЛИГИ У
ПРИШТИНСКОЈ БИБЛИОТЕЦИ „ПЕТАР БОГДАНИ“ КАО СТУДИЈИ
СЛУЧАЈА 183

ИСТОРИЈСКА СВЕСКА БРОЈ 42 193

СРПСКИ ЂАЦИ НА ШКОЛОВАЊУ У ИЗБЕГЛИШТВУ ТОКОМ ПРВОГ
СВЕТСКОГ РАТА. 194
ШТА ЈЕ КНЕГИЊА ЉУБИЦА ПИСАЛА КНЕЗУ МИЛОШУ ОБРЕНОВИЋУ
(2) Преписка кнегиње Љубице Обреновић (1817–1839) 212
ИЗ ДНЕВНИКА ЂОРЂА СИМИЋА (2) 225
Приказ књиге ИЗМЕЂУ ДВЕ ОТАЏБИНЕ – ЈУГОСЛОВЕНСКИ
ПОЛИТИЧКИ ЕМИГРАНТИ У СОВЈЕТСКОМ САВЕЗУ 1948–1956. 251

ИСТОРИЈСКА СВЕСКА БРОЈ 43 254

УСТАШКИ ЗЛОЧИН У СТАРОМ БРОДУ КОД ВИШЕГРАДА 1942. – У СВЈЕТЛУ ЊЕМАЧКИХ ДОКУМЕНАТА	255
ШТА ЈЕ КНЕГИЊА ЉУБИЦА ПИСАЛА КНЕЗУ МИЛОШУ ОБРЕНОВИЋУ (3) Преписка кнегиње Љубице Обреновић (1817–1839)	260
ИЗ ДНЕВНИКА ЂОРЂА СИМИЋА (3)	273
ПРИКАЗ ЗБОРА НАРОДНЕ РАДИКАЛНЕ СТРАНКЕ У КЛАШНИЦАМА НА КОЈЕМ ЈЕ ГОВОРИО РИСТА Ј. ОДАВИЋ	297
Осврт на књигу Славице Поповић Филиповић: СВЕДОЧАНСТВА ИЗ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	299

ИСТОРИЈСКА СВЕСКА БРОЈ 44 309

О ЈЕДНОЈ ИНИЦИЈАТИВИ РИСТЕ Ј. ОДАВИЋА ПРОБЛЕМ НАШИХ ПИСМЕНА КАКВИМ СЛОВИМА ТРЕБА ДА ШТАМПАМО КЊИГЕ, ЛИСТОВЕ И ДА МАЛАМО ФИРМЕ?	310
ШТА ЈЕ КНЕГИЊА ЉУБИЦА ПИСАЛА КНЕЗУ МИЛОШУ ОБРЕНОВИЋУ (4) Преписка кнегиње Љубице Обреновић (1817–1839)	312
ИЗ ДНЕВНИКА ЂОРЂА СИМИЋА (4)	325
УСТАШКИ ЗЛОЧИН У СТАРОМ БРОДУ КОД ВИШЕГРАДА 1942. – У СВЈЕТЛУ ЊЕМАЧКИХ ДОКУМЕНАТА II deo	345
Приказ књиге ГРАЂА О СРПСКОХРВАТСКИМ ОДНОСИМА И СРБИМА У ХРВАТСКОЈ 1848–1914	350

ИСТОРИЈСКА СВЕСКА БРОЈ 45 352

ЈЕДНО ПИСМО ПЈЕРА КРИЖАНИЋА ИВИ АНДРИЋУ	353
СРБИ И ИТАЛИЈА, ИТАЛИЈАНИ И СРБИЈА	355
ШТА ЈЕ КНЕГИЊА ЉУБИЦА ПИСАЛА КНЕЗУ МИЛОШУ ОБРЕНОВИЋУ (5) Преписка кнегиње Љубице Обреновић (1817–1839)	361
ИЗ ДНЕВНИКА ЂОРЂА СИМИЋА (5)	374
УСТАШКИ ЗЛОЧИН У СТАРОМ БРОДУ КОД ВИШЕГРАДА 1942. – У СВЈЕТЛУ ЊЕМАЧКИХ ДОКУМЕНАТА III deo	388
Приказ књиге АРХИВ СРБИЈЕ 1898–2018. ИСТОРИЈА ИНСТИТУЦИЈЕ.	393
Приказ књиге СРБИЈА У ДУБРОВАЧКИМ ТЕСТАМЕНТИМА (1414–1436).	397

ИСТОРИЈСКА СВЕСКА БРОЈ 46 399

О НАРОДНИМ ПОСЛОВИЦАМА 400
НАРОДНЕ ПОСЛОВИЦЕ (1) Сакупио Риста Ј. Одавић 403
О ЖИВОТУ И ДЕЛУ РИСТЕ ОДАВИЋА 408
ШТА ЈЕ КНЕГИЊА ЉУБИЦА ПИСАЛА КНЕЗУ МИЛОШУ ОБРЕНОВИЋУ
(6) Преписка кнегиње Љубице Обреновић (1817–1839) 412
ИЗ ДНЕВНИКА ЂОРЂА СИМИЋА (6) 418
Приказ књиге ИЗЛОЖБЕ АРХИВА СРБИЈЕ 1948–2018. 442

ИСТОРИЈСКА СВЕСКА БРОЈ 47 446

ИВО АНДРИЋ О ДИПЛОМАТИЈИ 447
ИВО АНДРИЋ ДИПЛОМАТА 449
ДИПЛОМАТСКИ СПИСИ ИВЕ АНДРИЋА Избор 478

ИСТОРИЈСКА СВЕСКА БРОЈ 48 505

**ИВО АНДРИЋ ПОВОДОМ 60 ГОДИНА ОД ДОБИЈАЊА
НОБЕЛОВЕ НАГРАДЕ Тематски број**

КАД ЈЕ РЕЧ О АРХИВИМА 506
КАНДИДАТУРА ЗА НОБЕЛОВУ НАГРАДУ 507
ШТАМПАЊЕ ПРВИХ ИЗДАЊА АНДРИЋЕВИХ ДЕЛА 508
ВЕСТ О ДОБИЈАЊУ НОБЕЛОВЕ НАГРАДЕ 1961. 509
НОВИНАРИ У ДОМУ ИВЕ АНДРИЋА 510
ИНТЕРВЈУИ. 511
АНДРИЋ И НОВИНАРИ. 513
ЧЕСТИТАЊА, ОДЈЕЦИ У ШТАМПИ 514
ЧЕСТИТКЕ – ИЗБОР 515
О АНДРИЋЕВОМ ДЕЛУ РЕКЛИ СУ:. 517
„ХОМЕР БАЛКАНА“ 518
ПУТ У СТОКХОЛМ 520
У СТОКХОЛМУ УОЧИ ДОДЕЛЕ НАГРАДЕ 521

ЦЕРЕМОНИЈА ДОДЕЛЕ НАГРАДЕ	522
О ПРИЧИ И ПРИЧАЊУ	523
СТОКХОЛМ, 6–13. ДЕЦЕМБАР 1961.	525
ИЗВЕШТАЈИ ИЗ СТОКХОЛМА, 10. децембар 1961.. . . .	526
У ЧАСТ ИВЕ АНДРИЋА	527
ДОДЕЛА ОРДЕНА РЕПУБЛИКЕ.	528

ФРАНЦУСКА МОРНАРИЧКА МИСИЈА У СРБИЈИ 1914-1915

Mission Navale Francaise de Serbie - mission D

Француски бојни брод "Хенри IV"

ФРАНЦУСКА МОРНАРИЧКА МИСИЈА "Д" У СРБИЈИ 1914-1915. (Mission Navale Francaise de Serbie - mission D)

Аустријанци су према Београду, 7/20. септембра 1914, од појединих допунских (*Marschbataillon*) и батаљона последње одбране (*Landsturm*), формирали бригаду под командом генерал-мајора Густава Гогље (*GM. Gustav Goglia*). Њихов циљ је био да у ноћи између 4/21. и 5/22. септембра, под заштитом монитора, помоћу неколико баржи на Аду Циганлију пребаце добровољце и два батаљона мађарског ландштурмског пука бр. 32 (*M. Kir. dési 32. népfelkelő gyalogezred*). Но, услед снажног отпора, напад је одбијен уз велике жртве; 6/23. септембра погинуо је и заповедник 32. пука, потпуковник Аугуст Шмид (*Obstlt. August Schmidt*). Фелдмаршал Литгендорф (*Kasimir Dominik von Lütgendorf, 1862-1958*) је 6/23. септембра увече добио наређење Врховне команде Балканске војске да са допунски пуком бр. 25 и Ландштурмским пуком бр. 1 (*k.k. Landsturm Infanterie regiment Nr.1*), у садејству са Комбинованим корпусом, измени план и продужи операцију заузимања Београда. Знајући да је Литгендорф главни кривац за стравичне злочине у Мачви, посебно у Шапцу, вероватно у циљу да сличне масакре спречи и у Београду, заповедник Комбиноване бригаде, генерал Гогља је 9/22. септембра у 17:00 часова команданту Одбране Београда, генералу Михајлу Живковићу написао писмо у коме је тражио предају тврђаве до 18:00 часова истог дана. Као знак да је ултиматум прихваћен, требало је са градских бедема скинути српску а истаћи белу заставу. Команданту и штабу је обећано да ће бити примљени на земунском пристаништу и у знак почести ће им бити остављене официрске сабље. Писмо је са патролног чамца "Г", који је, уз пратњу једног монитора пришао на 5 до 6 м до Сава-капије, избачено и предато заповеднику

Градског одсека, мајору Јоксиму Гајићу.¹ Гајић је текст поруке, телефоном, пренео генералу Живковићу, који је наредио да се у знак одговора на бедемима истакну три српске заставе а у 17:20 часова из свих артиљеријских орућа отвори ватра по мониторима стационираним између земунског пристаништа и железничке станице. Но, у недостатку одговарајућих топова и панцирних граната, ефекат на мониторе био је безначајан.

Ова епизода указује на немогућност да се Београд адекватно заштити од дејства непријатељске тешке артиљерије и монитора. Тако је Влада била приморана да још 5/18. септембра 1914. замоли Француску за помоћ у виду једне обалне батерије, односно, два топа тешког или средњег калибра са послугом. Српски посланик у Паризу, Миленко Р. Веснић (1863-1921) је 21. септембра/4. октобра 1914. из Бордоа, телеграмом бр. 542 известио српско Министарство иностраних дела да је Француска спремна да уступи два топа за одбрану Београда но, да је претходно потребно проверити да ли је Грчка вољна да артиљеријски материјал пропусти кроз солунску луку.² Пашић је 9/22. септембра, телеграмом бр. 5136, посланику потврдио да је добио грчку сагласност те замолио да се материјал пошаље што пре.³ Веснић је 21. септембра/4. октобра телеграмом бр. 634 обавестио Владу да француску мисију чине командант, три нижа официра, три подофицира и 94 морнара, те да ће довести "три маринска топа" и материјал укупне масе око 250 тона. Французе је требало обаве-

1 ВАС, ОД КОБ за 22. септембар 1914, к.21, бр.1; Политика бр.3819, Београд, 12. септембар 1914, 1.

2 АС, МИД, ПО, Ф.ХИ, 2, дос. VII.

3 АС, МИД, ПО, Ф.ХИ, 2, дос. VII.

стити да ли у Београду ради електрична центра-ла, може ли се обезбедити "моторска есенција" (бензин, *moteur essence*) те да ли наша интендантура може Французе снабдевати животним намирницама које би заповедник мисије плаћао чеком.⁴ Десет дана касније, 3/17. октобра, 1914, српски посланик је телеграмом № 692, потврдио Министарству иностраних дела како се у Бордоу формира француска "Артиљеријска мисија за одбрану Београда" која "носи собом три топа од четрнајест сантиметара сваки дуг седам метара. Цео транспорт износи 240.000 кгр, од кога ваљало би пренети 160.000 кгр у затвореним вагонима или бар 60.000 док 80.000 безусловно захтевају отворена кола, за које ваља предвидети покриваче". Мисија би требало да из Тулона "крене 20. октобра/2. новембра, а у Солун се искрца 19. октобра (треба новембра. Прим. Б.Б.)". За команданта мисије је одређен "лајтнант де весо (*lieutenant de vaisseau*; нап. Б.Б.) Пико".

Наиме, излазећи у сусрет захтеву Београда, Французи су оформили такозвану "Поморску мисију у Србији – мисију Д" (*La mission navale française en Serbie - mission D*) на челу са поручником фрегате Едуардом Етјеном Пикоом (*Lieutenant de vaisseau Edouard Etienne Picot 1872 - 1930*).

Пре поласка на пут, поручник Пико је молио да се "припреми и смести на место одређено за батерију или у његовој близини 30 м³ песка и 40 чврстог шљунка, оба најбоље врсте за прављење (бетонских постоља-темеља)".⁵ Француски војни аташе у Србији, Пјер Фурније (*Pierre Victor Fournier, 1867-1945*), 4/27. октобра је српској влади потврдио вест о доласку мисије коју су чинила 4 официра, 3 аспиранта (кадета 2 године поморске академије) и 94 маринца. Мисија је располагала са два рефлектора 90 mm и једном батеријом од три бродска оруђа 14 cm M1893 (*Canon de 138 mm Modèle 1893*). У суштини, радило се о топовима који су демонтрани са бојног брода "Хенри IV" (*cuirassé garde-cotés Henri IV*). Французи су, наиме, искористили то што се овај брод још од 29. децембра 1912/11. јануара 1913. налазио на ремонту у Бизерти (ремонт је

Поручник корвете Етјен Пико и српски официри крај топа на Карабурми, 29. јули 1915. МГБ, Фи.1, 538.

завршен тек 16. фебруара/1 марта 1915), тако да куполни топови нису били у борбеној функцији. Оруђа M1893 имала су калибар 138 mm, максимални домет од 15 km, брзину дејства од 4 гранате/минути и елевацију од -10° до +25°. Пунили су се дводелном муницијом, при чему је граната масе 36,5 кг. имала почетну брзину од 725 м/с.

Мисија је на пароброду "Фландрија" (*vareur SGTM Flandre*) кренула из Тулона 12/25. октобра и 19. октобра/1. новембра 1914. се искрцала у Солуну. Српски генерални конзул у Солуну, Рајко Винтровић (1870-1935), 21. октобра/3. новембра је телеграмом известио Министарство иностраних дела да су топови, француски официри и морнари, у пратњи потпуковника Милутина Недића (1882-1945), претходног дана (20 октобра/2 новембра) у 22:50 часова, возом кренули за Србију. Планирано је да током дана стигну у Скопље а увече у Ниш, где ће преноћи-ти. Французи су из Ниша пут наставили 22.октобра/4.новембра а сутрадан, 23. октобра/5. новембра, стигли су на железничку станицу Раковица.⁶ Топови, који су допремљени у деловима, склопљени су до 7/20. новембра; једно оруђе је постављено на Карабурми, једно у зони

⁴ АС, МИД, ПО, 1914, Ф.ХИ, 2, дос. VII.

⁵ АС, МИД, ПО, Ф.ХИ, 2, дос. V; АС, МИД, ПО, Ф.ХИ, 2, дос. VII.

⁶ У саставу мисије било је још 5 официра: поручник фрегате Жилијен Робијо (*Lieutenant de vaisseau Jullien, Robillot*), артиљеријски инжењер 1. класе Шарл Картерон (*Ingénieur de 1ère classe d'Artillerie navale Charles Pierre Jules Carteron, 1879-1952*), поручници корвете 1 класе Октав Монрле (*Enseigne de vaisseau de 1ère classe Octave Marie Henri Léon Montrelay, 1894-1978*), Луј Сер (*Enseigne de vaisseau de 1ère classe Louis René Serres*) и Едмонд Бребон (*Enseigne de vaisseau de 1ère classe Edmond Eugène Robert Brebant*), артиљеријско-технички агент Жусе (*agent technique d'artillerie Jousset*) и лекар 1 класе Кован (*Le Médecin de 1ère classe P.R. Cauvin*).

касније изграђене Професорске колоније (на углу улица Стојана Новаковића и Варшавске (Јаше Продановића) а једно на Врачару. При томе, за њих су израђени специјални закони са бетонским темељима. На задовољство бранилаца Београда, француска оруђа су почела да дејствују против монитора аустро-угарске речне флотиле већ 8/21. и 12/25. новембра 1914 године. Нешто касније, 14/27. децембра 1914, из Француске је авизо-торпилером "Казабланка" (*avisotorpilleur Casablanca*) до Солуна допремљено и 50 мина, које су пребачене до Раље и употребљене за запречавање Дунава; 30 мина је било предвиђено за полагање код Београда: 20 дуж обале паралелно са Дунавском улицом и 10 нешто низводније, код Самара (Великог Села, данас општина Палилула) - у рукавцу код аде Чакљанац, док је 20 пребачено у Зајечар.

Но, услед притиска знатно јачег непријатеља на српску престоницу, Врховна команда је 13/26 новембра издала Наредбе бр. 7194 о напуштању престонице. Повлачење трупа одбране Београда започето је 17/30 новембра а људство "Мисије Д" се у зору 18. новембра/1. децембра преко Торлака пребацило у Ниш. При томе, са два топа су скинуте нишанске справе, затварачи и конзоле, а једно оруђе је расклопљено и само дан пре пада Београда (18-19. новембра/1-2. децембра) евакуисано у Ниш. Тако је непријатељ након уласка у Београд запленио два француска нефункционална оруђа.

Две недеље касније, у ноћи између 1/14. и 2/15 децембра, Аустријанци су напустили Београд; у 9:00 часова 2/15 децембра, једна српска патрола 2. ескадрона 4. коњичког пука продрла је до Карабурме и заробила аустријске инжењерце неколико тренутака након што су минирали француске топове. Да су коњаници стигли само сат раније, оруђима се могла тући непријатељска војска која се повлачила преко Саве и Дунава.⁷ Сутрадан, у слободни град вратила се "Мисија Д" са једним сачуваним оруђем. Врховна команда српске војске је 3/16 децембра 1914 године у 17:00 часова издала Директиву обр. 8219 о завршетку операција и ослобађању Београда. Истим

7 R. Vaucher, *L'aide française en Serbie*, "L'illustration" n°3769 du 29 mai 1915, Paris.

актом, трупама Одбране Београда наложено је да се врате на положаје које су заузимали и до повлачења.

Шеф енглеске војне мисије, "вице-Адмирал г. Кардел" (Хјуберт Кардејл), 6/19. јануара 1915 године је министру војном, пуковнику Радивоју Бојовићу, скренуо пажњу да "су два велика дугачка Француска топа, при евакуацији Београда остала на положају. При заузећу Београда, они су понова нађени, али потпуно деформисани. Остао је дакле само још један Француски топ...за гађање противу монитора".⁸ Губитак у материјалу надокнађен је почетком 1915. Помоћном крстарицом "Ду Шела" (*Croiseur protégé Du Chayla*), наиме, из Бизерте, преко Тулона, у Солун су у допремљена друга два топа М1893 са

Француски артиљерци крај оруђа онеспособљеног током краткотрајне аустроугарске окупације Београда 1914. године.

"Хенрија IV" (брод је био наоружан са укупно 7 топова калибра 14 cm). Топови су железницом стигли у Београд 13/26. јануара, а са дејством су, након израде нових бетонских постоља, започели 2/15. фебруара 1915.⁹

На жалост, пегави тифус који је у то време почео да се појављује у Србији, однео је и прве жртве међу Французима: у београдској Војној болници 13/26. јануара 1915. преминуо је марински каплар-оружар Жан-Мари Каstellани, родом из Калакуче, префектура Кор (*quartier-maitre armurier Jean-Marie Castellani, 1891-1915*)

8 АС, МИД, ПО, 1914, Ф.ХI, 2, дос. VII.

9 *Les archives diplomatiques du ministère des Affaires étrangères, France et Serbie, 15 avril 1917, A-381-11.*

а две недеље касније и наредник-механичар Феликс Етјен, родом из Салендра, департман Гар (*second maître mécanicien Félix Etienne*, 1880-1915).¹⁰

Како би "покривао" и Саву и Дунав, поручник Пико је једно оруђе поставио западно од Београда, на падини према Дунаву код села Самар (Ново Село) а два топа – у рејону Бановог Брда. Један рефлектор је 24. фебруара/9. марта монтиран на Карабурми, а други – на Бановом Брду.

Аустријски патролни чамац "ц" (*S. M. Patrouillenboot "c"*) под командом поручника фрегате Михела Цангла (*Fregattenleutnant Zangel Michael*), 4/17. фебруара 1915, под белом заставом, до београдске обале довезао официра-парламентарца са понудом да се Београд

Немачки војник крај заплењеног француског топа, октобар 1915.

преда. Командант Комбинованог одреда одбране Београда, пуковник Душан Туфегџић (1873-1923), кратко је, речима "Београд се не предаје! Дођите и узмите га!" одбио понуђене услове.¹¹ После овог неуспеха, аустроугарска команда је 27. марта/9. априла издадала Упутство оп. Nr. 9336 о будућем поступању парламентарца.¹² Због

изузетних заслуга за одбрану Београда током 1914-почетком 1915 године, врховни командант, Александар Карађорђевић, 25. јуна/ јула 1915 године одликовао је Карађорђевог звездом IV степена "команданта француске моринске мисије г. Пикоа и команданта авијатичаске мисије г. Витреа".¹³

Немачко-аустро-угарска тешка артиљерија, навођена авионима, 22. септембра/5. октобра 1915. у 14:00 часова је започела дејства по Београду у циљу припреме преласка река.

Ватра је првенствено била усмерена на француске рефлекторе и руску батерију на Калемегдану. Гранате су 22. септембра/5. октобра на три места прекинуле електрични кабл рефлектора на Бановом Брду, и он је избачен из строја. Након краткотрајног затишја у ноћи између 22. и 23. септембра/5. и 6. октобра, ватра је настављена током целог дана; поново су гађани француски рефлектори, руска батерија и британска батерија на Великом Врачару. У 22:00 часа 23. септембра/6. октобра уништено је параболно огледало рефлектора на Карабурми. Иако рањен у руку, наредник-електричар Жозеф-Мари Пенверне (*Second Maître électricien Penverne Joseph Marie*, 1877-1915) остао је на борбеном положају. Но, у зору наредног дана, наредника је усмртио шрапнел непријатељске гранате.¹⁴ Око 2:00 часа 24. септембра/7. октобра, наиме, непријатељска ватра је достигла врхунац, а пешадија је код Аде Циганлије и Калемегдана започела форсирање река. Француски артиљерци су на рукама дотурали сандуке са пешадијском муницијом војницима у првим борбеним линијама. Истовремено, донета је одлука да се спали књига шифри и поверљива документација. Рефлектор на Карабурми је био делимично оспособљен али је функционисао уз велике сметње. У 7:30 часова, два монитора су са Дунава отворила директну ватру по француској батерији, командном

10 R. Vaucher, *L'aide française en Serbie*; Castellani Jean Marie né le 26/01/1891 à Calacuccia (Haute-Corse), Quartier Maître Armurier - Décédé le 26/01/1915 à l'hôpital Militaire de Belgrade de fièvre typhoïde; Etienne Félix né le 05/02/1880 à Salindres (Gard), Second Maître Mécanicien - Décédé le 28/01/1915 à l'hôpital Militaire de Belgrade d'une affection des reins.

11 Агонија Београда у Светском рату, Милан Ј. Радојевић, Патролбот Це под Београдом 1915 год. Београд, 1931, 178.

12 *Instruktion über den Verkehr mit Parlamentariern* op. Nr. 9336. Johannes Held, *Erzherzog Eugen von Österreich Soldat – Ordensritter – Mäzen*, Wien, 2010, 72: 9.4./p 107.

13 "Политика" бр. 4670, Београд, 26 јуни 1915, 2.

14 Penverne Joseph Marie, né le 03/05/1877 à Cléguer (Morbihan), - Second-maître électricien - Citation à l'ordre de l'armée; Date : 1916 ; Quartier/Matricule : Lorient, 1.728 ; Unité : Mission navale française de Serbie. Blessé dans la nuit du 6 au 7 octobre 1915, s'est pansé lui-même et est resté à son poste de combat. Blessé mortellement au matin. Décédé le 08/10/1915 à l'hôpital Militaire de Belgrade de suites de blessures de guerre. Les héros maritimes français de la première guerre mondiale.

положају и положају телефониста. Током целог дана непријатељ је гађао и положаје на Топчидерском брду, где је уништено старо складиште артиљеријске муниције.

Сутрадан, 25. септембра/8 октобра у 12:00 часова, француску батерију на Бановом Брду поново нападају два монитора. Француска оруђа узвраћају ватру; на палуби једног од монитора избио је пожар, а други се обрнуо и запловио у сигурност земунске луке. Посада првог топа дејствовала је по њему све док није истрошила сву муницију. Тако је дејство наставило само друго оруђе под командом каплара-оружара Жана Бовина. (*quartier-maitre artificier Boivin*). Међутим, четири непријатељске гранате калибра 150 и 240 mm директно су погодиле борбену позицију,

Плоча "француским херојима", угао Јаше Продановића и Стојана Новаковића, Београд.

разориле челичне куполе и бетонске темеље и тешко раниле Жана Бовина, морнара 2 класе - артиљерца Пола Делугата (*le matelot de 2ème classe canonnier breveté Delugat, Charles, Paul*) и санитетског капетана 1 класе Жозефа Мари Кована (*Médecin de 1ère classe Cauvin, Toussaint, Joseph-Marie*).¹⁵ Рањеници су отпремљени на лечење у Војну болницу на Врачару. Командир батерије, заставник Октав Монрелеј (*Enseigne de Vaisseau Octave Marie Henri Leon Montrelay, 1894 – 1978*), наредио је да се прекине са даљим дејством те

да се са оба топа скину затварачи.¹⁶ У 14:30 часова, Пико је известио команданта сектора да би прво оруђе ради оспособљавања преместио на резервни положај на Бањици, да је други топ потпуно онеспособљен, а да је рефлектор на Бановом Брду тешко одржати у функцији због оштећених каблова. Командант му је саопштио да су се руска и британска мисија већ евакуисале према Крагујевцу и да је потешно да се што пре повуку и Французи.

Врховна команда је у 17:15 часова поновила наређење да се оба оруђа напусте, а посаде повуку према Торлаку. Артиљерци су око 19:00 часова стигли на Торлак и након тридесетак минута наставили повлачење према Нишу. Тешко рањени Кован и Делугат, услед немогућности транспорта, остављени су у Војној болници, где их је непријатељ 27. септембра/10. октобра заробио. Топ код села Самар био је у дејству непрекидно од 22. до 26. септембра/5. до 9. октобра. У 11:00 часова 26. септембра/9 октобра посада је добила наређење да неутралише непријатељску батерију која је дејствовала у бок 14. пука II позива. Французи су успешно ућуткали непријатељска оруђа али су тада по топу почеле да падају аустријске гранате великог калибра. У дуелу са непријатељском тешком артиљеријом, до 12:50 часова је утрошена сва муниција и посада се склонила у ровове. Коначно, у 20:00 часова, један директан погодак уништио је и последње француско оруђе. Командир батерије, заставник Луј Сер (*l'Enseigne de Vaisseau Louis René Serres*), тек 27. септембра/10 октобра у 13:00 часова је добио наређење да напусти уништени топ и у 18:00 часова посаду евакуише према Београду. Одред са положаја Самар прикључио се посади са Бановог Брда у Нишу, 29. септембра/12 октобра око 21:00 час. Остаци "Мисије Д" (8 официра и 97 подофицира и маринаца) 4/17 октобра у 21:00 часова су наставили повлачење према

¹⁵ Cauvin P.R. (34 107 S.B.)- Médecin de 1ère classe - Légion d'honneur chevalier; Date : 12/1914 ; Unité : Détachement d'artillerie du Monténégro. Pour les services signalés qu'il a rendus sous le feu de l'ennemi, au détachement d'artillerie. Les héros maritimes français de la première guerre mondiale.

¹⁶ Montrelay Octave - Enseigne de vaisseau de 2e classe - Légion d'honneur chevalier, Croix de guerre; Date : 12/1915 ; Unité : Mission navale française de Serbie. Officier d'un courage exemplaire. A fait preuve, comme chef d'une section d'artillerie de 14, des plus solides qualités de commandement. S'est tout particulièrement distingué à l'engagement du 8 octobre 1915. Les héros maritimes français de la première guerre mondiale. Заставник Октав Монрелеј је до доласка у Србију командовао 3. батаљоном 1. маринског стрелчког пука (3eme Bataillon du 1 er Regiment du Fusiliers Marins).

Солуну. У Солуну су украцани на брод "Натал" (*La Compagnie des messageries maritime SS Natal*), којим су до 7/20 новембра 1915. пребачени у Француску.¹⁷

Непосредно након завршетка рата, у Београду је започето формирање Француског војничког гробља. Генерал Франше Д'Епере (*Louis Félix Marie François Franchet d'Espèrey*, 1856-1942) је у вечерњим часовима 29. јануара 1921. године приспео у Земун, да би сутрадан прешао у Београд и сместио се у хотелу "Москва". Разлог посете прослављеног француског војсковође био је уручивање ордена Легије Часте граду Београду. Председник Француске Републике, Александар Милеран (*Alexandre Millerand*, 1859-1943) је, наиме, 28. децембра 1920, потписао Декрет којим је престоница Србије и нове државе, Краљевине СХС, декорисана овим одличјем. Тако је Београд постао други град у свету одликован Легијом Часте. Церемонија уручења одличја одржана је 30. јануара 1921. у просторијама Уставотворне Скупштине. Но, Франше Д'Епере је 29. јануара, око 11:00 часова, посетио Ново Гробље, како би присуствовао помену и положио "позлаћену палмову грану" на гробове "оних француских војника, који су пали приликом одбране Београда".¹⁸

Француско војничко гробље у свом коначном облику освећено је 2. децембра 1931. године. Међутим, на званичној листи познатих француских бораца који овде почивају, не налазе се имена маринског каплара-оружара Жан-Мари Каstelанија, наредника-механичара Феликса Етјена и наредника-електричара Жозефа-Мари Пенвернеа.¹⁹ Већ је речено да су Каstelани и Етјен преминули у Војној болници на Врачару. Војна лица преминула на Врачару до октобра 1915 сахрањивана су на старом војничком гробљу у Топчидеру и на новоформираној војничкој парцели на Новом Гробљу. Наредник-е-

лектричар Жозеф-Мари Пенверне погинуо је у јеку борби на Карабурми и највероватније је сахрањен у непосредној близини борбеног положаја.

На иницијативу Суда општине града Београда и грађана Београда, 27. августа 1929. године је у Професорској колонији, у улици Стојана Новаковића, постављена, а 2. септембра свечано откривена "мермерна плоча, на месту где је за време рата дејствовала једна француска батерија". На црној, мермерној плочи, налазио се натпис урезан позлаћеним словима, на српском и француском језику: "Француским херојима храбро палим код својих топова у одбрани Београда 1914-15 године, под командом Пикоа, капетана бојнога брода – захвални Београд".

Француско војно гробље 1931 године.

Плоча је постављена на приватној кући у улици Јаше Продановића бр. 23. Плац у улици Стојана Новаковића 21 (на углу са Варшавском, данас Јаше Продановића), наиме, закупио је наш чувени минералог Јован Томић (1891-1946), док је одмах до њега, у Варшавској, за себе место одбрала секретарка Грађевинског одсека Управа града, арх. Даница Милосављевић (1893-1955). Временом се између Јована Томића и Данице Милосављевић развила љубав, која је крунисана браком. Тако су једносратнице у Стојана Новаковића бр. 23 и Варшавској (Јаше Продановића 34) интегрисане у једну целину а плоча захвалности Пикоу и француским морнарима постављена је на фасади окренутој улици Јаше Продановића.

У суштини, даанас је немогуће утврдити где су сахрањени француски војници пали током одбране Београда 1914-1915. године.

Бранко Богдановић

17 *Service Historique de la Marine* (SHM), SS Z 35, dossier H3-Affaires serbes, Note du lieutenant Picot (attaché militaire), 15 février 1916; SHM, SS Z 35, dossier H3-Affaires serbes, Note d'Auguste Boppe (Ambassadeur de France), 23 février 1916: Extraits du rapport du 30 octobre 1915 du Capitaine de Frégate Edouard Etienne Picot, commandant la mission D.

18 *Политика* бр. 4587, год. XVII, Београд, 30. јануар 1921, 2.

19 *Cimetière militaire français de Belgrade*, Liste nominative par tombe.

АЛЕКСАНДАР ВАСИЉЕВИЧ СУВОРОВ

(Трећи део)

ШВАЈЦАРСКИ ПОХОД 1799. ГОДИНЕ

После битке за Нови, Суворов смешта свој логор између Торина и Тортоне, у место Асти. Европа је, са пажњом, пратила развој догађаја у Италији. Као следећи логичан корак, очекивало се да ће Суворов кренути на Француску и њен главни град Париз. Као једино исправно решење, тако је мислио и главнокомандујући савезника, али је имао велике противнике у Хабсбуршкој монархији и Енглеској.

Русија је сматрана једином силом, која се може успешно супротставити и чак победити Француску републику. Ово мишљење додатно је утврђивала чињеница да је Суворов очистио Северну Италију од Француза, а адмирал Уша-

Александр Васиљевич Суворов (1730-1800)

ков и руска флота избадили су све републиканце из Средоземног море и са Јонских острва.

Због велике популарности Италијанског похода, не само у Русији и Хабсбуршкој монархији, Суворов добија мноштво похвала. Његови савременици наводили су, да ма како скромно он примао награде и ордене од различитих владара Европе, веома би се увредио ако му се не би указала одговарајућа част. Тако је од сардинског краља, Карла Емануела, добио звање великог маршала пијемонтске војске и титулу рођака краља, али и војни орден Св Лазара и Маврикија. Овим орденима, Суворов је наградио најлошије офицере. Када су му скренули пажњу, да награђује погрешне људи, Суворов је једноставно одговорио: „Так већ и орден-то плох“¹. Али када је добио од цара Франца две ленте војног ордена Марије Терезије, које је из Беча донео гроф Естерхази, једну је Суворов задржао за себе, другу је дао великом кнезу, Константину Павловичу, а са два ордена око врата, такође Марије Терезије, наградио је своје верне генерале, Багратиона и Милорадовича. Велика част за Суворова, била је и када је чуо да се на двору енглеског краља, одмах после здравице краљу Џорџу III, наздравља Суворову, као великом победнику над републиканском војском.²

Што се тиче стања у Француској, владао је ужас при помену Суворовљевог имена. У новинама су објављиване карикатуре Суворова и руских војника, како прождиру француске војнике. Французи су живели у грчевитом страху да ће руска војска до зиме бити пред Паризом.

Што се гласније проносило име Суворова Европом, то су били затегнутији односи између Суворова и Тугута, али и између Санкт

---

1 Исто. Стр 350. (Па и орден је лош)

2 А. Петрушевский, *Генералисимусъ князь Суворовъ, в трехъ томахъ, том третій, С.-Петербургъ, 1884. Стр 183.*

Петербурга и Беча. Ово стање затегнутости и неизвесности, одражавало се и на здравствено стање великог војсковође. То се може јасно закључити у писму, које је Суворов послао тајном саветнику императора Павла, Фјодору Ростопчину: „...Присылаемые ежеминутно из гофкригсрата повеления ослабевают мое здоровье, и я здесь не могу продолжать службу... Прошу Ваше Сиятельство доложить о сем Его Императорскому Величеству, как ровно и о том, что после Генуэзской операции буду просить об отзыве формально и уеду отсюда. Более писать слабость не позволяет...“³

Оно што је веома сметало Суворову, био је став савезника. И Аустријанци и Енглези тапшали су га по рамену и хвалили његова војно достигнућа, али његовим плановима нису давали ни најмање подршке.

Санкт Петербург и Лондон договорили су се о даљим корацима Италијанског похода, са којима се сложио и Беч: аустријске трупе остају у Северној Италији и обезбеђују је, док руска војска креће преко Алпа у Швајцарску, под командом Суворова.

У Швајцарској је постојао руски корпус од 24000 војника, под заповедништвом генерала А. М. Римског-Корсакова. Тамо је била стационарна и војска аустријског генерала, Фридриха Готцеа, од 22000 људи, која се требала повући, када у Швајцарску ступе руске трупе не челу са Суворовим.

Што се тиче стања непријатељских војника, у Швајцарској је било распоређено 70000 француских војника, под командом Масене, Лекурба и Николе Султа.

Суворов је имао опсежан план, који је подразумевао пробој кроз Алпе и прелазак у Швајцарску да би, до новембра, Руси били у Лиону, а до Нове године пред Паризом.⁴ Иако је знао јасне планове Беча, изузетно непријатно Суворова

је изненадио став Лондона. Енглези су желели стварање таласократије у Средоземљу, и зато су форсиране операције адмирала Нелсона. У ту сврху, руска војска и флота морале су се наћи што даље од енглеске интересне сфере, као потенцијална опасност. Заједнички циљ Енглеске и Хабсбуршке монархије, био је држати окупиране војним операцијама Суворова и адмирала Ушакова, далеко од Италије и Средоземља. Наивност дипломатије Руске империје, веома вешто је искориштена за британске и аустријске интересе.

Групи ауторов, *История русской армии*, Москва, Эксмо, 2007, 141.стр

Енглези су осмислили даљи поход Руса, који би најмање ишао у корист Павлу и Руској империји. Швајцарска клима је далеко више одговарала руској војсци од италијанске жеге. Руси су сматрали да треба да, из Швајцарске, иду ка Француској. Али Енглеској није одговарала прегажена и поражена Француска и стварање моћне и силне Русије. Зато су енглеске дипломате осмислиле план, по коме се руска војска упућује у Холандију, у помоћ британским трупама. На овом плану се инсистирало, да би Енглези могли, са што мањом својом снагом, да контролишу холандске луке.

Овакво стање напетости, владало је Европом пре поласка Суворова у Швајцарски поход. Да би ступио на непознату територију, Александар Васиљевич се добро распитао шта га очекује са

3 Арсениј Замостњанов, *Гений войны, Александр Суворов*, Москва 2013. Стр 346. (Сваког минута из Гофскрига стижу наредбе, које слабе моје здравље, и овде више не могу наставити службу...Молим Вашу Светлост да о свему обавести Његово Императорско Височанство, као и о томе да ћу, после Ђеновљанске операције, тражити да се формално опозovem и одем одавде. Више писати не могу, јер ми слабост не дозвољава...)

4 Исто, 352.

А. Петрушевски, Генералисимус княз Суворов,
Санкт Петербург, 1884. 460.стр

друге стране Алпа. Своја сазнања и запажања изнеће у опсежном плану, који је назвао „План общей атаки на выступившего в малые швейцарские кантоны неприятеля и продолжения операций по удачном первом разбитии“.⁵ У овом плану, није описан само положај непријатеља, већ и позиције, које је Суворов желео да заузме, приликом ступања на швајцарско тле. Из његовог плана, сазнајемо да је, од реке Ар до планине Албис, распоређена војска главнокомандујућег Масене, која броји 30000 војника.

⁵ А. В. Суворов, *Наука Побеждать*, Москва, Эксмо, 2013, стр. 305-308 (План општег напада на напредујућег непријатеља у малим швајцарским кантонима и наставак операција на успешном првом разбијању)

Дивизијски генерал Шамброн, под својим заповедништвом имао је 10000 војника у кантонима Швиц и Гларис. Дивизијски генерал Лекурб, са 10000 војника чувао је прелаз из Италије у Швајцарску преко Готгартс-берга. Дивизијски генерал Лорже, под својом командом има 8000 људи на планинама Нифнер и Симпелберг и у Ронској долини. Иако А. Замостјанов у својој књизи „Гений войны-Александр Суворов“, наводи да је Римски Корсаков имао 24000 војника, Суворов у свом плану о Швајцарском походу, наводи да се у овој дивизији налазило 33000 људи⁶, који су распоређени између Цириха и доњег дела реке Лимат. Положај генерал-фелдмаршал лејтенанта Готцеа, по Суворову, био је између језера Валштетер и Цириха до Дизендиса, са укупном снагом од 21000 војника. Целокупну бројку употпунила би руска војска, под

командом генерал маршала кнеза Италијанског грофа Суворов-Римникског, која се кретала из Северне Италије у правцу Швајцарске, преко Готгартс-берга, са 20000 војника.

Швајцарски поход почео је 10. септембра по старом, тј 21. септембра по новом календару. На марш ка Сент-Готарду, Руси су пошли у три колоне: централна је ишла у правцу Ајрола, лева током реке Тичино, а десна, којом је командовао Багратион, требала је да се појави иза леђа Французима, код Сент-Готарда.

У изузетно тешким условима завејаних Алпа, опкољене троструко надмоћнијим неприја-

⁶ Исто, 305.

тељским снагама, јединице руског војсковође су под борбом прешле Алпе, овенчавши се вечном славом.

Суворов је морао проћи кроз Сен-Готхард и тек онда му је био отворен пут у Швајцарску. Тамо га је чекао француски одред од 8500 људи који је предводио Лекурб. Розенберг је, са левом колоном, напао непријатељске трупе, које су се повукле у село Хоспитал. Уз помоћ Милорадовича и Багратиона, Французи су потпуно потучени, а њихово упориште, Хоспитал, је заузето од стране Руса. Лекурб се са остатком одреда повлачи ка Чертовом мосту (Ђавољем мосту) где су опет препречили пут Суворову.

Суворов је, са својом војском, кренуо ка Ђавољем мосту, где су га чекали Французи. Када су стигли до свог одредишта, Суворов је осмотрио ситуацију, која очекује његове борце. Наиме, овај камени мост, дугачак око тридесет метара, био је веома узак и пружао се преко дубоког амбиса. У овој бици учествовали су Розенберг, Дерфељден и Милорадович. Сукоб је почео на уласку у тунел Урнер-Лох, који је контролисао одред од 300 Француза са једним топом. Када је потучена француска одбрана, Руси су схватили да је мост, преко кога су требали прећи, миниран. Иако уморни, војници су се латили поправке моста, у чему су предњачиле Милорадовичеве трупе. Мост је, убрзо, враћен у употребу и руска војска га је, до вечери, прешла.

Суворов је наредио да трупе крену путем планине Рошток, преко Мутенске долине у Швиц. Прелаз преко Роштока трајао је 12 часова. Код Мутена је Суворова чекао француски гарнизон, али га нису очекивали тако брзо. Француске трупе су, уз силно изненађење, врло брзо и лако савладане.

Корсаков јавља да има проблема са Французима и Суворов наставља даље. Војска Корсакова је побеђена код Цириха, док је аустријски корпус Готцеа потпуно уништен код реке Линт, а сам Готце је погинуо. Французи, понесени овим победама, намеравали су опколити војску Суворова у Мутенској долини и уништити је. Чак је и Масена тврдио да ће у наредних неколико дана заробити легендарног Суворова.

Стање у руској војсци је тешко. Војници и

официри прелазили су преко снегом прекривених планина, често боси, са дотрајалом одећом, без залиха хране и муниције.

20. септембра у Мутенској долини Суворов стиже у помоћ Розенбергу. Суворов је покривао позадину. Победа је била велика, јер је побеђена војска од 15 000 француских војника. Француски губици били су 4-5 000 војника, док су Руси изгубили њих 650.

После ове победе, опозван је велики кнез Константин Павлович, да се врати у Санкт Петербург. Из Италијанског и Швајцарског похода,

П. И. Багратион

велики кнез се у Русију неће вратити као исти човек. На њега и његове ставове је изузетно утицао Суворов. По повратку кући, у свести Константина Павловича, учврстило се веровање, које ће га пратити кроз цео живот, а које је стекао личним искуством, да се Бечу и Аустријанцима никада не може веровати. Ово уверење граничило се са мржњом и велики кнез је, и на путу кући, а и касније, одбијао да има било какве контакте са било којим Аустријанцем, осим са принцем Кобуршким, кога је веома ценио,

М. А. Милорадович

као и Суворов.

Генералитет руске војске донео је одлуку да се даље настави преко планинског ланца Паникс, до долине реке Рејсе, да би се ујединили са остацима корпуса Корсаковог. Ово је био последњи и најтежи прелаз, који је отпочео 24. септембра (5. октобра) 1799. године. Предходницу је предводио Милорадович, а одступницу је покривао Багратион. Овај прелаз био је најтежи за Русе. Оно мало коња и мула што је преостало, из Италијанског похода, није преживело. Људи су били исцрпљени и изгладнели, Користили су последњу снагу, да пређу овај масивни прелаз. Остала је забележена анегдота, по којој је Суворов, посматрајући своје војнике како кашикама грабе воду из планинског потока и једу је, питао: «Что, братцы, хлебаете?», а војници су му одговорили «Альпийский суп». Онда је и фелдмаршал узео своју кашику и придружио им се. Када је завршио и устао, рекао је својим војницима: «Ребята, тут в двух переходах от нас французишки засели. У них там всего напечено и наварено. К утру там будем-все наше будет!»⁷

⁷ Арсениј Замостъянов, *Гений войны, Александр Суворов*, Москва 2013, стр 386. (Шта једете, браћо? Алпску супу. Другови, иза два прелаза нас чекају Французи. И имају свашта скувано и печено. До јутра ћемо стићи тамо и све ће бити наше)

Ускоро ће Суворов опет бити награђен за све напоре и јунаштво, које је поднео. Од цара је, 28. септембра (9. октобра), стигло писмо у коме је Суворов произведен за генералисимуса, што је и највиши војни чин у Русији, до данашњих дана. У историји Русије постојало је самопет генералисимуса: А. С. Шеин, А. У. Брауншвајски, А. Д. Меншиков, А. В. Суворов и Ј. В. Стаљин.

У истом писму, којим постаје генералисимус, император Павле хвали његове подвиге: «Побеждая повсюду и во всю жизнь вашу врагов Отечества, недоставало вам одного рода славы-преodelеть и самую природу. Но вы и над нею одержали ныне верх: поразив еще злодеев веры, попрали вместе с ними козни сообщников их, злобою и завистью против вас вооруженных».⁸

Ускоро је руски цар, незадовољан политиком савезника, повукао своју војску у Русију. Главнo-командујућем руском војском, стигло је писмо од императора Павла, са датумом од 11. октобра 1799. године, у коме император обавештава

А. Г. Розенберг

⁸ Исто, 389. «Побеђујући свугде и читавог вашег живота непријатеље Отаџбине, још вам је недостајала једна врста славе: да савладате саму природу; али сте ви и њу победили».

Суворова о раскидању савеза са коалицијом и изласку из ње. Писмо је било поткрепљено и копијом писма императору Францу. Наиме, јабука раздора међу савезницима била је прерано повлачење војске херцега Карла из Швајцарске. Оно што је додатно растурило односе између Русије и Хабсбуршке монархије, било је и то што аустријска војска није помогла Римском – Корсакову, иако је то било предвиђено договором. Петроград је касно почео подржавати свог главнокомандујућег, који је тврдио да се Руси не требају борити у Швајцарској без помоћи херцега Карла и његове војске. Разлаз је био коначан и Суворов је, са целокупном војском, опозван из Швајцарске. Пошто је примио писмо и проучио га, Суворов је филозофски рекао: „Мой учитель Юлий Цезарь говорит, что тот не сделал ничего, кто не закончил дела полностью“⁹. Ова дубока мисао односила се на незавршена посла, која је Суворов планирао у Француској. За Италијански и Швајцарски поход, Александар Васиљевич добио је највишу војну титулу генералисимуса.

ПОВРАТАК У РУСИЈУ И СМРТ СУВОРОВА

Здравље Суворова већ је било тешко нарушено у Швајцарској, али се оно погоршавало приликом одступања руске војске. Марш је предвиђен у правцу Плзена и Прага, у који Суворов стиже 5. децембра. Чеси су дочекали Суворова као словенског хероја. Када се Суворов појавио у позоришту, у сали га је дочекала овација, а изнад сцене се појавио натпис «Да здравствует князь Суворов!».¹⁰ Половину јануара Суворов је провео у Прагу, одмарајући се и лечећи.

Док су Руси још били у Бохемији, цар Франц се надао да ће император Павле променити мишљење и да ће наредити да се његова војска врати на поприште рата. Али то се није десило. Руска војска наставила је на исток, према својој отаџбини.

Средином јануара, руска армија се, у две ко-

лоне, упутила ка границама Руске империје. Прва колона прешла је преко Кракова и Лублина ка Брест-Литовском, док је друга колона ишла правцем Кракова, преко Замостја, до Владимир-Волинског. У Кракову, Суворов се осећао толико слабо, да је команду војском предао генералу Розенбергу.

Генералисимуса је тешко мучио кашаљ, а по телу су му искакали гнојни чиреви. Да би се излечио, Суворов је био на строгој дјети. Лекари

Павле Петрович Романов

су сматрали да је узрок ове болести био физички и ментални напор. Али оно што је Суворову давало наду у излечење, била је парада, коју је Павле приређивао њему у част, по повратку у Санкт Петербург.

Али болест је све више мучила Александра Васиљевича. До средине марта морао је остати у Кобрину, јер није имао снаге да настави пут. Суворов иначе није веровао у «латинску медицину»¹¹, али је дозволио да му доведу лекаре да га лече. Чак му је и император послао дворског лекара Вејкарта. И заиста, генералисимус се осећао боље.

⁹ Исто, 397. (Мој учитељ, Јулије Цезар, је говорио да ниси урадио ништа, ако посао ниси завршио у потпуности)

¹⁰ Исто, 399. (Живео кнез Суворов)

¹¹ Исто, 409.

Суворов је смогао снаге и наставио пут у Петербург. Али није знао да се однос императора према њему значајно променио. Околина императора Павла, плашећи се превелике популарности великог војсковође, учинила је да се цар окрене против свог дојучерашњег љубимца.

Франц II Хабсбург

Разлози, које су наводили, били су непоштовање императорових наређења и самоиницијативне одлуке, које је Суворов доносио. Тада су заборавили, и Павле, и његова околина, да је император наредио Суворову да води рат «как умеет»¹². Сви званични свечани дочеци су отказани и наређено је да се Суворову одузме титула генералисимуса, коју је добио за своје последње две кампање.

Суворов је до Петрограда путовао полако, преко Риге и Вилна, и свуда је дочекиван са великим почастима. Сваким даном, његово стање се погоршавало. Здравље му се све више нарушавало и због гласина, које су стизале из Петербурга.

Последње путовање Суворова завршено је 20 (31). априла 1800. године, када је стигао у

¹² Исто, 411. (како уме)

северну престоницу. Није га дочекала никаква тријумфална поворка. Добродошлицу су му пожелели само родбина и најближи пријатељи. Сместио се код свог пријатеља, Димитрија Хвостова, на Крјуковском каналу.

Здравље му је сваким даном било све лошије и веома често је падао у грозницу и имао халуцинације. Император је чуо да је Суворов веома лоше, те му шаље Багратиона са жељама за брзо оздрављење. После ове посете, Суворов је мало живнуо, али то је био последњи плам његовог бурног живота.

Око 14 часова, 6 (17). маја 1800. године, јуначко срце највећег руског војсковође престало је да куца. Соба у којој је преминуо, обавијена је у црно, а тело су балзамовали. Одмах пошто је умро, Суворову су узели отисак са лица, који се

П. И. Багратион

и данас чува у Меморијалном музеју А. В. Суворова. Сахрањен је, не као генералисимус, већ као фелдмаршал, 12 (23). маја у Александро-Невској лаври у Санкт Петербургу. На његовој надгробној плочи стоји кратко, лаконски «Здесь лежит Суворов».

Споменик Суворову у Швајцарским Алпима

ЗАКЉУЧАК

Име Александра Васиљевича Суворова синоним је за храброст, пожртвованост и упорност. Живот је посветио војсци и јачању Русије у Европи. Иако су га неки сматрали за чудака, а други за генија, он ће остати најсветлије име руске војне историје. Током војне каријере, цела васељена га је поштовала - било да су то савезници или непријатељи. Био је, пре свега, човек, који је волео друге људе, родољуб, који је волео своју отаџбину, и војник који је волео свој занат. Умро је занемарен, заборављен и изопштен, иако од врхунца његове славе није прошло много. Његова дела су наставила да живе до данашњих дана, а суворовски дух преносио се на наредне генерације војника кроз његове ученике: Милорадо-

вича, Багратиона и Кутузова.

Већ је речено да Суворов ни једну битку није изгубио. Он је био победоносац, који је летео на крилима богиње Викторије, неустрашив и незаустављив, који не одступа од својих идеала и принципа. Али оно, што је мене заинтригирало, и на шта сам покушала да одговорим, је следеће: какав систематични рад или стратегију је имао овај велики војсковођа, који је носио епитет Непобедивог?

Ако се осврнемо на предходно излагање о ратовима, у којима је учествовао, видећемо да је Суворов често узимао војску, са којом предходно није вежбао и усавршавао вештине ратовања. То му се први пут догодило у Прво руско-турском рату, приликом првог заузимања Туртукаја 1773. године. Али, његова војска, до тада млако ратујући, са минималним губицима, успева да

Меморијални музеј А. В. Суворов

заузме добро чувану тврђаву, коју је бранило далеко више Турака. Исти случај имамо и у Италијанском походу: Суворов не познаје ни своје руске трупе, а ни аустријске, а ипак су заједно, они били непобедива борбена машина. Иста та аустријска војска, када се не би нашла под директном командом Суворова, као у окршају код Торина против Мекдоналдове француске војске, није имала никаквих успеха.

Тражила сам одговор код других аутора, који је то покретач код војника био, те су одано пратили Суворова и кроз најгоре недаће, као што је био прелазак преко Алпа? И како су, и потпуно исцрпљени, малобројни и прегладнели, ипак у борбеном строју били јунаци и излазили као победници. После Суворова, ера непобедивости руске војске је завршена, све до 1812. године. Да ли је непобедивост Суворова била у његовом општењу са војницима, у његовим војним вежбама, тактици или стратегији?

На жалост, ни један од аутора ми није могао да донесем коначну и тачну одлуку, те ћу

Суворовљевој непобедивост приписати његовој енергији војсковође, уважавању од стране својих подређених и изузетној војној тактици, коју је умео да примени у одговарајућем тренутку.

Овај изузетан човек, са пуним правом седи на пијадесталу руске историје, јер је за своју Отаџбину, кроз ратове, учинио да га будућа поколења памте, уважавају и славе његово име, као човека, који је протутњао Европом, вазнео славу руског оружја и изашао из свог последњег похода као „руски бог рата“.

Ни један народ не сме заборавити своју историју и њена велика имена. Јер, колико памтимо и сећамо се, толико ћемо постојати, а кроз поновно оживљавање историје, живеће и наши хероји. Ако се своји корени предају заборава, и народ ће полако одумирати, нестајати и биће избрисан из историје. Зато се сећања и знања на прошле догађаје требају неговати и преносити, да би остала наредним нараштајима. Тако и Суворов живи већ два века, а његово дело се не заборавља.

Овде лежи Суворов
Гробница у Александрo-Невској лаври
у Санкт Петербургу

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Литература на српском језику:

- 1) Grupa autora, *Vojna enciklopedija*, knjiga 8, Beograd, 1967.
- 2) Д. Оболенски, Р. Оти, *Историја Русије*, СЛЮ, Београд, 2003.
- 3) Општа енциклопедија *Larousse* у 3 тома, том 3, Београд 1973.
- 4) Р. Miljukov, Š. Senjobos, L. Ezenman, *Istorija Rusije*, ponovljeno izdanje, Zagreb, 2009.
- 5) Чедомир Попов, *Грађанска Европа (1770-1871)*, прва књига *Основи европске историје XIX века*, Нови Сад, Матица српска, 1989.

Литература на руском језику:

- 6) А. В. Висковатов, *История одежды и вооружения российских войск*, Москва, Эксмо, 2012.
- 7) А. Г. Брикнер, *Иллюстрированная история Петра I и Екатерины II*, Москва, Эксмо, 2008.
- 8) Александр Василевич Суворов, *Наука Побеждать*, Москва, Эксмо, 2013.
- 9) Арсений Замостьянов, *Гений войны Александр Суворов*, Москва, Эксмо, 2013.
- 10) А. Петрушевский, *Генералисимус князь Суворов*, том I-III, Санкт Петербург, 1884.
- 11) А. Н. Сахаров, А.Н. Боханов, В.А. Шестаков, *История России с древнейших времен до наших дней*, Москва, 2013.
- 12) Б. В. Галенко, *Семья и потомки Суворова, Биографии ближайших родственников и потомков полководца*, ГММ А.В. Суворова, Санкт-Петербургский Фонд культуры, Санкт-Петербург, 2002.
- 13) Групп авторов, *История русской армии*, Москва, Эксмо, 2007.
- 14) Е. Фукс, *Анекдоты князя Италийского графа Суворова Римникского*, Санк Петербург, Сенатская типография, 1900.
- 15) М. Я. Геллер, *История Российской империи*, Том III, Издательство "МИК", 1997.
- 16) *Наша история, еженедельное издание, 100 великих имен 2 - Александр Суворов*, Москва „Де Агостини“, 2010.
- 17) Преснухин Михаил Александрович, *Суворов-русский бог войны*, Москва, 2013.

Литература на енглеском језику:

- 18) *The New encyclopaedia Britannica*, volume 11, 15th edition, Chicago, 1991.

(Крај)

Теодора Опарница

ПРЕГОВОРИ ИЗМЕЂУ АНТАНТЕ И РУМУНИЈЕ И ПИТАЊЕ РАЗГРАНИЧЕЊА У БАНАТУ 1915.

Документа (Део први)

1.

23. јануар 1915, Букурешт

Српско посланство у Букурешту извештава Министарство иностраних дела Краљевине Србије да румунска влада пре придруживања Антанте жели да се обезбеди од Бугарске

Министарство Иностранних Дела Политичко Одељење

Телеграм

Отправљен из Букурешта 10. I у 7 сати после подне

Примљен у Нишу 10. I у 11 сати после подне

Данас сам био код Братјана. Резиме нашег дугог разговора о ситуацији, специјално о држању Румуније: на питање Братјана какво је стање код нас и како гледамо на нове припреме Аустрије и Немачке да нас нападну одговорио сам да ћемо се бранити али да у Србији рачунају на Румунију и да се надају да ће она у скоро ући у акцију. Братјано одговорио текстуално: То је лепо. Ми немамо ништа против тога само држање Румуније и њена акција зависе од Србије и Бугарске. С те стране пре свега другог Румунија мора бити сигурна. Тај споразум за Румунију је главна ствар, а кажите Г. Пашићу да најхрабрији народ на свету мора бити и најмудрији.

№ 54

Станојевић

На полеђини:

Пов. бр. 344

Саопштити Мин. Војном и Врх. Команди.

11/1.1915. Пашић

АС, МИД, ПО, 1915, Ф VII, 7, дос. I

2.

5. мај 1915, Ниш

Председник владе и министар иностраних дела Никола Пашић – српским посланствима у Паризу и Лондону: о вестима да представници Антанте воде преговоре са Румунијом о будућим границама

Министарство из Ниша Овом Посланству

Врло хитно

Пов. бр. 460

Лондон 22. април 1915.

Сад нам долазе вести да се између сила тројног споразума и Румуније воде преговори за будуће границе. Молим вас идите и саопштите Министру Иностранних Дела, не одложите ни тренутак, да молимо да се о будућим границама Угарске Румуније не преговара без нашег учешћа. Ако се догоди да се та граница утврди без нас, онда узбуђење које је ухватило сад дубок корен због питања о Далмацији у круговима парламентарним и војсци (која је оружани народ) може довести до последица којима значај може бити судбоносан.

№ 4441

Пашић

АС, МИД, ПО, 1915, Ф IV, 3/I, дос. III

3.

5. мај 1915, Париз

Српски посланик у Паризу Миленко Веснић јавља Министарству иностраних дела Краљевине Србије да се преговори између савезника и Румуније воде у Петрограду

Министарство Иностранних Дела Политичко
Одељење

Телеграм

*Отправљен из Париза 22. IV у 5 сати после подне
Примљен у Нишу 23. IV у 6 сати 45 мин.*

У одговор на Ваш телеграм бр. 4441, одмах сам поступио по њему. Делкасе ми одговорио да се питање о будућим границама са Румунијом расправља у Петрограду; да је Сазанов о њему добро обавештен; да је у осталом ради њега био у Врховној Команди. Поред тога наш посланик у Петрограду може њему дати сва потребна обавештења. Министар Иностранних дела се чуди да нисте о свему томе обавештени од Спалајковића, али није хтео усвојити начело наше сарадње у отпочетим преговорима. Ја сам му на карти показао оно што су нам признали Маџари црквеном поделом, о Срему и Хрватској за сада није говорено.

№ 673

Веснић

На полеђини:

Пов. бр. 4507

Саопштити Петрограду. 23. IV П.

АС, МИД, ПО, 1915, Ф IV, 3/I, дос. III

4.

5. мај 1915, Лондон

Српски посланик у Лондону Матија Бошковић извештава Министарство иностранних дела Краљевине Србије о разговору у Форин офису у вези са укључивањем Србије у преговоре савезника са Румунијом о будућим границама

Légation Royale de Serbie

Ово Посланство Министарству Ниш

22. април 1915. Лондон

КПов. Бр. 460

У одговор на ваш телеграм број 4441. Саопштио сам сада вашу молбу у питању преговора а за будуће границе са Румунијом Угарском. Предао сам и забелешку. Греј није био у Министарству.

Обећано ми видети га сутра. Николсон и амбасадор руски кажу ми да нема разлога за наше страховање у том погледу. Николсон додаје да ће интереси Србије бити очувани и да су они обавештени довољно о ствари. Ја сам инсистирао да је влада српска надлежна да каже шта је потребно за осигурање интереса Србије у питању о будућим границама и да ми очекујемо да се без нас неће ништа одлучивати о будућим границама Србије.

Бошковић

На полеђини:

Пов. бр. 4522

АС, МИД, ПО, 1915, Ф IV, 3/I, дос. III

5.

6. мај 1915, Петроград

Српски посланик у Петрограду Мирослав Спалајковић – председнику владе и министру иностранних дела Николи Пашићу: о тајним преговорима између Русије и Румуније за придруживање Румуније Антанти и разграничењу у Банату

Министарство Иностранних Дела Политичко
Одељење

Телеграм

Отправљен из Петрограда 23. IV у 12 сати 31 мин.

Примљен у Нишу 24. априла у 3 сата

Лично. Најповерљивије. Саопштио сам садржај Вашег телеграма Бр. 4441 о преговорима са Румунијом. Он ми одговорио да му није могућно држати нас у току преговора тих, јер они морају остати у потпуној тајности између Париза, Петрограда, Лондона и Букурешта а осим тога и овако већ има пуно незгода, јер преговором у четири одузима се много времена а кад бисмо још и ми учествовали онда би се са свим застало, јер је уверен да бисмо ми сваки час правили примедбе и протест. Он вас уверава да Србија не може имати бољег адвоката од њега и моли вас да имате пуно поверење у тројни споразум, јер не само у Петрограду већ и Паризу и

*Српски посланик у Петрограду
Мирослав Спалајковић*

Лондону нису ни мало наклоњени да жртвују интересе Србије Румунији. На моје питање да би могли само за вас лично и у највећем поверењу рећи какви су услови које му саопштио посланик румунски, он ми је дао негативан одговор. Кад сам му рекао да сам чуо да су претензије Румуније врло велике и да заузимају чак и Банат, он ми одговорио: „Немојте покушавати да извучете што од мене; ја вам ништа не могу казати, али вас могу уверити да се можете потпуно ослонити на мене и да ваши интереси неће бити жртвовани Румунији.“ Ја сам му онда говорио о округу крајинском који би дошао у опасност, ако би граница румунска према Србији продужила Дунавом. Он на то рекао: „Никад Русија не може пристати на Дунав и Тамиш као границу, коју жели Румунија, јер то би било против српских интереса“. Молио ме да то остане у тајности и да о томе никоме не говоримо. Молим да ми јавите одмах ваше гледиште у погледу бу-

дуће границе румунске, те да га одмах саопштим руском Министарству Иностраних Дела. Осим тога мислим да не треба да се журимо са нашом офанзивом, већ да чекамо да Италија и Румунија уђу у акцију и одвуку што више аустриске војске против себе. Ничим не треба олакшати војне операције Италије и Румуније, на које се и сувише дуго чекало. Наша будућа офанзива треба да има за задатак само окупацију територија, а никако заједничке стратегиске циљеве са румунском и талијанском војском, због тога било би најбоље држати у тајности наш план за наступање и не показати ничим Аустро-Угарској да намеравамо ускоро пренети операције на њену територију, како би се она могла лакше решити да одвуче са нашег фронта војску и упутити је против Румуније и Италије.

№ 703

Спалајковић

На полеђини:

Најстрожије Пов. бр. 4537

Лично само за Мин. Иност. дела.

Узео к знању. Саопштићу Престолонаследнику.
24. IV 1915. *Пашић*

АС, МИД, ПО, 1915, Ф XII, 14, дос. VII

6.

9. мај 1915, Букурешт

Српски посланик у Букурешту Павле Маринковић – Министарству иностраних дела Краљевине Србије: о разговору са вођама румунског покрета за придруживање Румуније Антанти

Министарство Иностраних Дела Политичко Одељење

Телеграм

Отправљен из Букурешта, 26. IV у 10 сати 2 мин. после подне

Примљен у Нишу 27. априла у 12 сати 50 мин. пре подне

Синоћ сам разговарао са Филипеском и још не-

ким из Народне Одбране, који воде покрет и они ме утврђују у мишлењу, које сам Вам јуче саопштио, да ће Румунија ући у акцију, чим Италија пође, а да ови захтеви Братјана не могу зауставити акцију. Филипеску ми рече, да не полаже чак ни на Черновиц, који би само донео Румунији још 60.000 Јевреја, а са стране наше су ситнице(?)¹ и Румунија ће попустити Србији, јер они хоће бити добро са Србијом пошто по то, још ако би Русија била мекша у питању о Буковини можемо се надати према Банату извесној попустљивости, али се мора бити врло енергичан у Петрограду и Паризу.

№ 461

Маринковић

На полеђини:

Пов. № 4639

Примио к знању. 27. IV 1915. Пашић

АС, МИД, ПО, 1915, Ф VII, 7, дос. II

7.

9. мај 1915, Букурешт

Српски посланик у Букурешту Павле Маринковић – Министарству иностраних дела Краљевине Србије: о територијалним захтевима Румуније за улазак у рат на страни Антанте
Шифре 26. априла 1915. г.

Мству Ин. Дела

Пов. бр. 459

Најзад Братијано отворио карте и званично изнео све претензије Тр. Споразуму. Тражи према Русији Прут, а према Србији – Дунав, обе као „природне границе“. Изјавио да од тога блока ни у чему не попушта, иначе Румунија не мрда нити има које силе на свету која ће покренути Румунију кад он, Братијано, неће, а Румунија ће своју војску, коју савезници признају да је одлична, умети употребити. Ова алузија нека претња. Дакле у пркос Таке Јонеску и Филипеску, који нису тако непомирљиви и толико претенциозни, Братијано тражи све, изјављујући да Румунији

није стало само до Ердеља. У дипломатским се круговима верује да Братијано из обзира унутрашње партиске политике у истини он жели много Ердељ, јер је овај културнији и демократскији. Сећа се, веле, програма свога оца који је хтео „Ердељ без Ердељаца“. Енглески и руски посланик не попуштају ни у Буковини ни у Банату, а Поклевски изјавио у клубу неколицини да Русија неће никако попустити, а Румунија ако се не задовољава, нека остане и даље неутрална. То је направило узбуђење и сензацију. Изгледа да је Поклевски добио из Петрограда категоричне инструкције те се овако држи. Само докле? јер сам уверен да

он непрестано пледира за Братијана. Једини је Блондел за трансакцију. Јутрос сам опет дуго са њим разговарао. Каже ми да јако наваљује на Румуне да попусте у Банату до Вршца, па испод Темишвара Тамишем на В. Кикинду. Наравно

Павле Маринковић

све то *grosso modo*, али Братијано неће да чује, а министри, досадањи дисиденти и пријатељи Тр. Споразума солидарни с њиме. Праве јак куран против Русије. Блондел наваљује у Паризу да Русија напусти у Буковини и за нас траже, акција у Банату. Треба свом силом дејствовати у Паризу и паралисати утицај Блондела за трансакцију на нашу штету. Блондел вели да се Италија затеже поћи и жели да и Румунија пође са њом, јер је на то рачунала. Блондел добио некаку статистику из Ниша о Банату, неповољну за нас. Можда од Бопа, али ко је овоме такву дао? Ваља помоћу наших поданика разбити тврђење Румуна да је Темишвар и Тамишки Банат већином румунски.

Интересантно је да до сада сви Румуни избегавају разговор самном о Банату. Осећају ваљда да преда мном не могу употребити исте приче као у Петрограду и Паризу.

¹ Напомена шифранта.

Моја процена.

И ако лукав и упоран, Братијано, односно Румунија, мора на крају попустити, нарочито ако Италија пође. Румунија се сувише компромитовала да може натраг. Овакво држање нарочито у почетку сама бравада. Зато треба запети у Паризу и Петрограду да се не попушта. До сад се држе добро. У сваком случају да Русија не попусти у Банату, јер ако би у Буковини попустила лакше би јој било одбранити Банат.

Кад сам поменуо и Французи и Енглези да је у Нишу криза приметио сам дубок утисак.

Маринковић

На полеђини:
Пов. бр. 4663

АС, МИД, ПО, 1915, Ф VII, 7, дос. II

8.

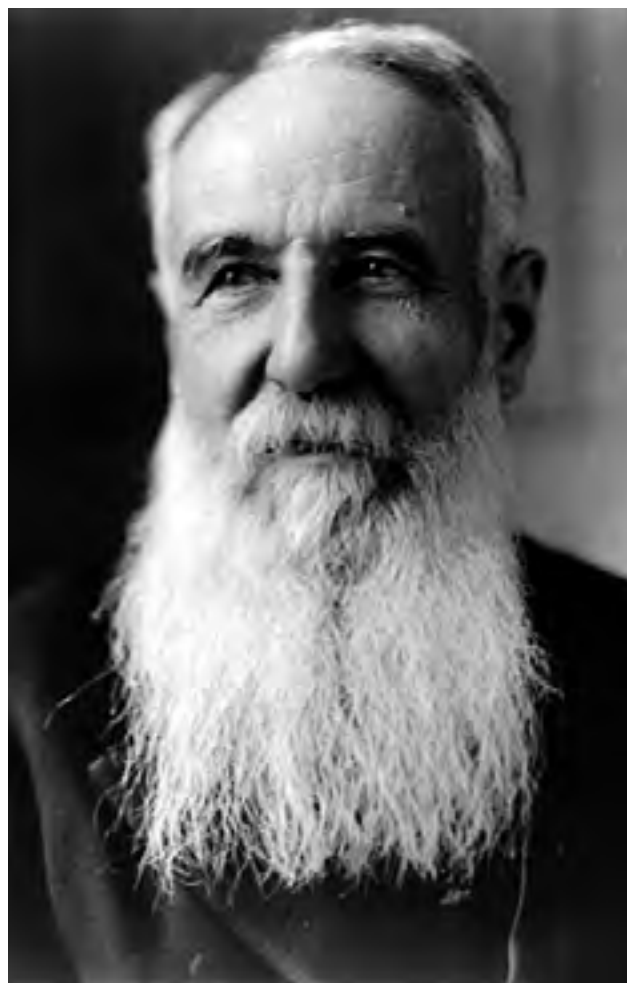
12. мај 1915, Лондон

Српски посланик у Лондону Матија Бошковић – председнику владе и министру иностраних дела Николи Пашићу: о разговору са британским министром спољних послова Грејом у вези са преговорима Антанте са Румунијом и питањем границе у Банату

29. Април 1915 Пов. бр. 470

Ово Посланство Министарству Ниш
Лично за Председника Министарства
Синоћ ме звао Греј због нашег саопштења у питању преговора са Румунијом о границама. Казао ми: да је прочитао ед мемоар који сам му прексиноћ послао: да су Румуни раније говорили само о Трансилванији а сада износе нове веће захтеве (није означио тачније какви су то захтеви); да им је већ он изјавио преко овдашњег румунског посланика да српска престоница Београд мора на северној страни добити довољан рејон да би била осигурана у стратeгиском погледу. Да ће се о тој ствари водити старање те да нема разлога да се узбуђујемо. Говорио је како тројни споразум

води рачуна о интересима Србије који ће бити удвојени новим територијалним аквизицијама са широком морском обалом за њу и за Црну Гору; да нико не може остварити све своје жеље и да су компромиси неизбежни. Ја сам му изложио наше гледиште о будућим границама према Румунији и Угарској, колике је то питање мени познато и према вашем једном саопштењу из прошле године. Поменуо сам и историске и националне разлоге. Инсистирао сам на томе да

Никола Пашић

влада српска најнадлежнија да каже потребе Србије и формулише их и да се у питању о будућим границама Србије и њен глас мора чути. Греј је затражио да му на карти од прилике означим шта би биле наше жеље за границу према Румунији. Не дајући тачну линију номенуо сам планински венац водоленицу више Оршаве на север и после обухваћајући Темишвар право на запад

на Тису, али сам казао да ћу кроз дан два моћи саопштити му тачније границу коју тражимо на тој страни са разлoзима нашег тражења. Греј је на то пристао. Ја у томе гледам отварање неке врсте званичних преговора између владе српске и једне силе тројног споразума о будућим границама Србије. Слично овом мом кораку мислим треба одмах учинити у Петрограду и Паризу, па ћемо имати прилике да бранимо наше интересе и да тако водимо преговоре готово паралелно са румунским кад већ изгледа да нас неће пуштити да узмемо непосредно учешће у преговорима тројног споразума са Румунијом како ми је јуче рекао Амбасадор руски. Овакви наши разговори са тројним споразумом како ја хоћу покушати створити овде носили би званичан карактер и дали нам могућности да изнесемо наше аргументе и чинимо резерве које налазимо за потребно. То је највише што сада изгледа да можемо постићи. Ако одобравате молим послати ми одмах телеграфски тачну граничну линију коју Србија тражи према Румунији и Угарској, наравно максималну са кратким набрајањем наших разлога националних политичких историских и стратeгиских. Цвијић ће ми помоћи да ствар разрадимо и формулишемо. Мислим да Греју предам и писмено излагање наших захтева. Молим за хитан одговор.

Бошковић

На полеђини:
Пов. бр. 4776

АС, МИД, ПО, 1915, Ф X, дос. II

9.

14. мај 1915, Лондон

Српски посланик у Лондону Матија Бошковић – председнику владе и министру иностраних дела Николи Пашићу: о разговорима румунске и руске владе у са вези територијалним захтевима Румуније за улазак у рат и закључењу споразума између Антанте и Италије

Légation Royale de Serbie

Лондон 1. мај 1915. Пов. бр. 499

Ово Посланство Министарству Ниш
Лично за Председника Министарства
Посланик румунски пре два дана био код Греја да му по наредби владе румунске говори о захтевима Румуније односно будућих граница и стара се да га убеди и ангажује да дејствује на владу руску да се румунски захтеви приме. Греј га је саслушао али је казао да влада румунска треба да се споразуме са владом руском која је у том питању више заинтересована. Из ове информације излази да ће план Русије бити претежан у питању будућих граница Румуније према Угарској и Србији, те је важно тамо јаче инсистирати за сузбијање румунских претензија у Банату. За споразум са Италијом тврди се из више извора од којих је један дипломатски да је потписан овде 26. априла, да предвиђа рок месец дана у коме се Италија има декларирати за тројни споразум. Закључење споразума крије се још врло строго с тога што Италија није хтела одмах прекинути преговоре које води са Аустријом и Немачком и жели добити времена за припреме мобилизације. Из истог извора тврди се да постоји писмен споразум између Румуније и Италије о уласку у акцију и да ће Румунија кренути се брзо за Италијом. Италија је изгледа у свој уговор са тројним споразумом унела и захтев да се Трансилванија осигура Румунији. Додајем да ове последње информације личе више на нагађање.

Бошковић

АС, МИД, ПО, 1915, Ф VII, 7, дос. II

10.

17. мај 1915, Букурешт

Српски посланик у Букурешту Павле Маринковић извештава председника владе и министра иностраних дела Никољу Пашића о разговору са руским послаником у Букурешту Поклевским о разграничењу између Србије и Румуније у Банату

Légation Royale de Serbie en Roumanie

Bucarest le 4. маја, 1915. год.

Пов. № 478

Господину Николи П. Пашићу,
Председнику Министарског Савета,
Министру Иностранних Дела, Ниш
Господине Председниче,
Синоћ сам опет имао један разговор са Поклев-
ским, који се и у питању Баната показао одсуд-
но против нас.

Г. Поклевски не само што апсолутно, али апсолутно ништа незна о овим народносним питањима, него афектира да и неће ништа о свему томе, што је за нас од капиталне важности, да зна!

Ја сам тражио од њега да ми допусти пет минута времена, да му бар у најглавнијим потезима кажем у чему је ствар, јер он само слуша Румуне, а неће да чује мене, него мени само брбља! неке савете и наредбе.

Кад сам уграбио реч ја му рекох: да су, не Србија, него сами Срби из Баната, о којима је реч два пута ове земље себи и Српству извојевали. Први пут су их задобили и очували од Турака, па кад им то Мађари нису хтели признати, они су се побунили против Мађара и најзад су победили и успели да им најнадлежнији фактор – сам Цар Фрања Јосиф I те земље призна као српске.

– Ах! та то су историске реминисценције од пре неколико векова! Упаде он.

– Ама каквих неколико векова! узвикнух ја. То је било тако рећи јуче. Војводство је створено, са српским војводом и престоницом у Темишвару 1849. године.

– Какав је то војвода? Како се звао?

– Војвода Стева Шупљикац био је ђенерал у аустро-угарској војсци.

– Па где је он сад? Где је то Војводство?

– Па он је умро, а Мађари се сложили с Бечом и укинули Војводину.

– Ето, дакле, сад свега тога нема.

– Како, рекох ја, зар се Ви служите тим документима? Зар у место да нам то упишете у заслугу што се Беч бојао Срба и гледао да их уништи или бар потисне. Ви сад то окрећете против Срба и дајете Аустрији и Мађарима за право!

– Није сад реч о свима тим теоријама него ваља гледати практично, Румунија неће ући у

рат, ако јој се то не да.

Ви добијате међутим и сувише, више но што можете и створити, а нисте у стању ништа сами освојити, него треба непрестано ми да се бијемо за вас. Ми то више нећемо. Треба бити болестан, па имати такве претензије! Ми хоћемо да вас помогнемо да добијете више но што се надате, а ви хоћете вашим претераностима да изгубите све. Цео свет ће се окренути против вас; ви сами непријатеље око вас стварате; Румуни су у праву, јер су у већини у Банату од вас и желе природну границу, што је природно и објашњиво. Даће вам околину Панчева и то је доста. Иначе неће ући у рат.

Из тога ја закључих: да у Петрограду не попуштају Румунији, него сад овај Пољак на своју руку нас притискује да би ми пристали, јер Русија несме и с ове стране да нас жртвује.

Зато сам одговорио:

– Ми нисмо позвани нити имамо утицаја да пресуђујемо о држању Русије и дали ће она ратовати, због кога ратовати и докле. Ми вам кажемо наша права и као подршку за наша права имамо прокламацију Цара Руског: да неће оставити даље Словене и Србе да робују другима, а тако исто и изјаву Греја: да ће се поштовати право народности. На основу тога: Србија је непоколебљиво решена да не уступа ништа од свога у Банату. Може се решити али мимо нас; може нас сломити сила (*la force des choses*) али никад наш пристанак и наше признање неће то санкционисати.

– Не, вели он, *force des choses mais forces des circonstances*.

– Не, рекох, ми не признајемо приликама самим ту силу. *Il faut la force physique brutale* да би нам наметала то.

После смо се растали. Али је он врло зао и пакостан на Србију, јер му сад ми кваримо рачуне. Он мора ради свога личног одржања покренути Румунију у акцију, јер је то обећао Петрограду, и зато мрзи сваког, који не задовољава Румунију, и тиме зауставља њену акцију.

После тога сам се разговарао с Филипеском, који је био код Краља у аудијенцији. Он ми је казао: да је Краљ решен да гази; да му је дао реч вршити своју дужност против свега и сваког; да

су говорили о свему као на прагу рата; да је мало зауставило акцију ова криза у Италији, али да ће Румунија поћи ма и сама, а фатално неизбежно одмах чим уђе Италија.

На моје питање: хоће ли Румунију зауставити ако јој се не испуне захтеви? рече ми: ништа не може зауставити акцију Румуније.

О захтевима с Ваше стране немојте ме у овом тренутку питати, јер је то врло деликатно, пошто он мора јавно подржавати Владу, али да је он убеђен да се мора доћи до споразума. Затим ми је околичним путем казао да је Торонтал – обезбеђен.

И по мојој оцени са Торонталом ће се најзад успети али ћемо за Тамишки Банат имати муке, нарочито ако Русија попусти услед ових њених пораза.

Ја понављам: треба запети свом снагом у Петрограду и Паризу, да не попусте бар док Италија не уђе, а после ће се Румунија морати обратити нама за споразум у Банату, сем што ћемо га ми, може бити, моћи окупирати пре ње. За сваки случај, потребно је изградити брзо једну овакву карту Баната под ./.2 обојадисану етнографски према нашим подацима.

Изволите примити, Господине Председниче, уверење о мом најдубљем поштовању.

Павле Маринковић

Пов. бр. 5732

Прочитао. 11/V 1915. Пашић

АС, МИД, ПО, 1915, Ф VII, 7, дос. III

11.

18. мај 1915, Букурешт

Српски посланик у Букурешту Павле Маринковић јавља Министарству иностраних дела Краљевине Србије да је Велика Британија преузела вођење преговора између Антанте и Румуније

Министарство Иностранних Дела Политичко Одељење

Телеграм

2 Напомена шифранта.

Никола Пашић и престолонаследник Александар

Отправљен из Букурешта, 5 V у 3 сата 20 мин. после подне

Примљен у Нишу 5. маја у 4 сата после подне

Данас новине јављају, да је Русија поверила Енглеској, да преговоре између Румуније и Тројног Споразума води и закључи. То се од мене овде крије али ћу се постарати да сазнам истину. То би за нас било зло, јер то значи, да се Русија решила попуштати, па само хоће да пребаци одговорност на Енглеску, као и у питању Далмације. Русија неће сама да разда Српство и српске земље, него преко другог. Овде стигао Трубецкој, али није долазио до мене.

№ 480

Маринковић

На полеђини:

Пов. № 4995

Петрограду Саопштити знања ради. Јов.

АС, МИД, ПО, 1915, Ф V, 3/IV, дос. I

19. мај 1915, Атина

Српски посланик у Атини Живојин Балугџић –
Министарству иностраних дела Краљевине Ср-
бије: о могућностима да се Румунија прикључи
Антанти после уласка Италије у рат

Министарство Иностранних Дела Политичко
Одељење

Телеграм

Отправљен из Атине 6. V у 9 сати 30 мин. после
подне

Примљен у Нишу 7. V у 2 сата 50 мин.

Тврди се да је у уговору између Италије и трој-
ног споразума предвиђено и да ће Италија упо-
требити сав свој утицај да Румунију увуче у
акцију. Ова одредба је у најмању руку непотреб-
на јер је несумњиво да ће се Италија улазећи
у рат заузети да и Румунију увуче пошто би са
тим се рат скратио а Италија веома се боји да
се рат отегне. Према извештајима овде у Руму-
нији нису особито расположени да сад, пошто
су се Руси повукли са Карпата, уђу у акцију. Из
Берлина разуме се тенденциозно тврде да је чак
и Јонеско сад против скорог уласка Румуније у
рат. У случају сваком Румунија уцењује тројни
споразум својим уласком и да би дала себи више
важности тврди да ће само она моћи покрену-
ти Бугарску те говори и у име њено. Изгледа да
је то резултат разговора који су вођени између
Софије и Букурешта последњих дана. Из Петро-
града има извештај да и Бугарска и Румунија по-
стављају тешке услове да Румунија осим осталог
тражи Банат до Панчева а да се Бугарска враћа
са великом одважношћу на захтев о Кавали и
Битољу. Тврди се да положај у Дарданелима дик-
тује силама да према Бугарској буду попустљи-
ви. У случају сваком сазнајем позитивно да је
Греј изјавио да се Грчкој не могу дати гаранције
које тражи за то што се Бугарској морају учини-
ти широке концесије што је овде учинило стра-
шан утисак. Према једној вести из Рима чак се
и Италија и то врло јако заузела за концесије

Живојин Балугџић

Бугарској која се због те помоћи и приближила
Румунији. Овде се боје да ће помоћ коју ће Ита-
лија учинити својом војском тројном споразуму
бити несразмерно мала према захтевима које она
поставља за себе за Румунију и за Бугарску. Те
захтеве односно ових двају земаља она, како се
тврди, није поставила у току преговора али њих
све више истиче сада мало из политичких рачу-
на за будућност а много из жеље да се уласком и
ове две државе у рат овај што више скрати. Како
се тврди поред свих демонстрација у Италији
тамо јако страхују да ће рат дуго трајати.

№ 777

Балуџић

На полеђини:

Пов. бр. 5034

Примио к знању. 7. V 1915. Пашић

АС, МИД, ПО, 1915, Ф XI, 9, дос. IV

(наставак у следећем броју)

Приредио:
Александар Марковић

СРПСКО-АУСТРОУГАРСКИ ОДНОСИ 1874-1914. У извештајима српског посланства у Бечу

Документи

(Део 23)

256.

29. септембар 1878.

Коста Цукић – Јовану Ристићу о разговору са аустроугарским бароном Каличом о новим границама Србије после Берлинског конгреса, раду пограничне комисије и ставу Аустроугарске тим поводом

Бр. 68,

У Бечу 29. септембра 1878.

Господину Ј[овану] Ристићу
Министру Спољних Послова
Господине Министре,

Услед Вашег телеграма односећег се на а[устро-]угарског заступника у комисији, која има да коначно одреди пограничну линију Србије, идох јуче барону Каличу, почем се г. Орциј још није са свог одсуства вратио. Резултат тог корака познат Вам је у главном из телеграфског одговора, који имађах част јуче Вам послати. Г. Каличу представих ствар у виду питања, да ли је а[устро-]угарски комисар (мислим г. Белмек) инструкцијама или иначе довољно обавештен о држању свом сходно политици гр[офа] Андрашија у питању о новим границама Србије, јер сте Ви, Господине Министре, имали узрока побијати се, да он тог обавештења нема бар у довољној мери, па да ће тако моћи лако пристати уз назоре свог енглеског или турског колеге, што би било по Србију штетно, а и политици а[устро-]угарској противно. Ова опасност за Србију постоји особито при одређивању границе код Врање, јер је на конгресу Енглеска у свакој прилици за одређење друкчије границе на том крају у корист Порте интересирана била, па се мора предпоставити, да ће она те тежње и у предстојећој комисији наставити, те зато је нужна Ср-

бији ту одсудна потпора А[устро-]Угарске.

Пошто ми барон разложи, одчасти познати ми, ток преговора између сила о одређењу једне комисије за ограничење Србије и према Турској подкрепивши своја разлагања читањем оригиналне по том предмету преписке, констатира ми, да је тек дан пре Порте одредила такође свог заступника у ту комисију (у лицу Јаша или Јаха-Паше – Yacha), па да комисија по томе није данас ништа могла ни радити, нити да је г. Белмек могао каквим делом нашу жалбу изазвати.

Ја приметих на то г. Каличу, да ни Ви у телеграму ни ја у мом говору неспомињемо ништа о каквој кривици г. Белмека ни о каквој жалби против њега, него се тражи унапред успокојење о држању а[устро-]угарског комисара у једном по Србију велеважном питању, коме је досад А[устро-]Угарска наклоњена своју подпору давала; а што се то, рекох, унапред тражи, могу само нагађати, да су можебити неки још сад о том предмету изјављени назори од стране г. Белмека дали повода закључивању, да ће он у предстојећој комисији (у незнању или макако) радити противно досадашњем правцу грофових назора.

Г. Калич ми на то рече, да затим сумњањем мора лежати једно просто неспоразумљење, а да ја могу бити уверен а и владу моју уверити, да гроф, као што сам и из преписке о том предмету могао увидити, није своју политику ни у чему према Србији изменио, нити је имао узрока мењати је, па да ће по томе и а[устро-]угарски заступник своје држање у комисији удешавати према тој политици.

Част ми је, и овом приликом уверити Вас, Господине Министре, о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/АС, МИД, ПО, 1878, Ф III, П/5-II, Пов.№705

3. октобар 1878.

Коста Цукић – Јовану Ристићу: јавља да је аустроугарским властима саопштио састав нове српске владе, обавештава да се Хиришфелд без његовог посредовања обратио властима у Београду и извештава о кретању Петра Карађорђевића

Бр. 68,

У Бечу 3. Октобра 1878.

Господину Ј[овану] Ристићу
Министру Спољних Послова

Господине Министре,

Примивши Ваш телеграм о саставу новом књажевог кабинета, саобштио сам га, коме треба без сваких објашњења, која ћу, ако за то прилике буде, усмено у том смислу дати, да се овом променом у влади није правац њене досадашње политике у одношајима према странству ни у чему изменио.

Прилажен на Вас адресирано писмо инцидентно Крејтер-а с једним мемоаром.¹ Г. Стејић ће Вам моћи усмено саобштити врло интересантна, од г. Крејтер-а примљена објашњења (којих ћу основаност ја ових дана још поузданије констатирати) о узроцима и начину, зашто и како су интереси бар[она] Хирша с онима а[устро-]угарске монархије у тако тесну свезу доведени, да је о њима и Европа у чл. X и XXXVIII. берлинског уговора морала бригу водити.

Г. Хиришфелд, кога Вам молбу ономад односно дописа из Београда саобштих, није дочекао ни да моје посредовање у томе до Вас дође, а већ ми јавља, да се по истој потреби обратио телеграфски тамо г. Ђ[оки] Поповићу.

Мој повереник ми преkjуче јави, да је Петар Карађорђевић пре неки дан одговорио ген[ералу] Стратимировићу² (на изјављену с овога стране жељу и потребу, да се лично састану), да ће он тих дана у Пешту на дуже време доћи. Стари Карађорђевић, чујем, већ се тамо находи.

Част ми је, и овом приликом уверити Вас, Господине Министре, о мом одличном поштовању.

КЦукић

/Оригинал/АС, МИД, ПО, 1878, Ф III, П/5-II, Пов. №709

1 Прилог у грађи недостаје.

2 Ђорђе Стратимировић (1822–1908).

5. октобар 1878.

Јован Ристић – Кости Цукићу о контактима српског кнеза и Порте поводом успостављања односа између Србије и Порте

ПрезНо 14

5. октобра 1878. у Београду

Господину Кости Цукићу, заступнику Србије у Бечу
Господине Заступнице,

За време мога одсуства од дужности, измењени су између Његовог Височанства Књаза и Султана, као и између мога заступника, г. Министра Унутрашњих дела и Великог Везира телеграми односно васпостављења односа између Србије и Порте, од којих Вам копије прилажем.³

У след овеизмењене преписке, Његово Височанство решило је, да у најкраћем времену постави у Цариграду заступника.

О томе имам част известити Вас ради Вашег знања.

Примите, Господине Заступнице, уверење мога особитог поштовања.

Јов[ан] Ристић

/Оригинал/АС, МИД, Пс Б, Пов. Ф I, р 12/878.

5. октобар 1878.

Јован Ристић – Кости Цукићу о намерама да се заступништво у Бечу подигне на виши дипломатски ранг

През. Но 15

5. октобра 1878. у Београду

Господину Кости Цукићу, заступнику Србије у Бечу

Господине Заступнице,

Из приложеног у копији писма грофа Андрашија Његовом Височанству Књазу видећете како је Његово Величанство Цар Аустријски намеран да у најкраћем времену акредитира код Његовог Височанства Министра – Резидента.⁴

3 Вид. преписе телеграма од 16/28. септембра (из Београда) и 1. и 6. октобра (из Цариграда) у: АС, МИД, Пс Б, Пов Ф I, р 12/878.

4 Вид. препис писма грофа Андрашија од 6. октобра 1878. (по но-

Услед тога и Његово Височанство Књаз решио је да наше Заступништво у Бечу узвиси на виши дипломатски ранг и да, из *особитих обзира* према Његовом Царском Величанству, акредитира код њега Заступника у Качеству изванредног посланика и пуномоћног министра (*Envoyé extraordinaire et ministre plénipotentiaire*) као и да ту мисију повери Вама Господине Заступниче, желећи Вам дати доказа свог високог благовољења и свог признања за Ваш досадањи ревносан рад.

Изволте дакле, Господине Заступниче, сондирати ц[арско] кр[аљевско] Министарство спољних послова, како односно ранга, који Његово Височанство жели дати своме Заступнику у Бечу тако и односно Ваше личности, па одговор, који будете добили, изволте ми што пре саопштити.

Примите, Господине Заступниче, уверење мог особитог поштовања.

Јов[ан] Ристић

[На полеђини:] 8. Октр. 1878.

/Оригинал/АС, МИД, Пс Б, Пов. Ф I, р 13/878.

260.

9. октобар 1878.

Коста Цукић – Јовану Ристићу о случају искрцавања соли на босанској страни границе и о понуди агента журнала Мémorial Diplomatique да објављује саопштења српског министарства спољних послова

Бр. 70,

У Бечу 9. Октобра 1878.

Господину Ј[овану] Ристићу

Министру Спољних Послова

Господине Министре,

Услед поштованог телеграма, тичући се новог захтевања браће Крсмановића⁵ односно на њихову со у Брчкој, учинио сам опет нужне кораке и писмено и усмено код оvd[ашњег] Министарства, и тек јуче примих од г. Швегела тај привремени одговор, „да су г. Филиповићу⁶ у Сарајево одпуштена по том предмету телеграфом упу-

вом) у: АС, МИД, Пс Б, Пов. Ф I, р 13/878.

⁵ Алекса и Димитрије Крсмановић, трговци.

⁶ Јосип Филиповић (1819–1889), Хрват из Госпића, генерал, 1866. учествовао у аустријско-пруском рату, војни командант у Инсбруку, Брну и Прагу, организатор прве провизорне владе у Босни и Херцеговини.

ства, којима ће, надати се, последица бити скоро решење ове ствари“. Г. Швегел изјављује даље наду, да ће ме, како тај очекивани одговор одавно приспе, о њему известити моћи. Исти господин предпоставља, по свој прилици умесно, да је Крсмановићима поглавито до тога стало, имати документ нуждан им за румунску владу о томе, како је со заиста на босанску обалу искрцана, па при свем том и ма да се речени трговци унапред склањају све трошкове искрцавања и доцније укрцавања, као и финансијске контроле око тога, ако би се решило, да се со опет извести мора, – наилази дозвољење за, управо привремено, лежање соли на босанској обали на тако јак одпор, да се као извесно мора предвидити решење неповољно по првој – а можда и по другој – молби Крсмановића. Ово морам још више извести из многобројних тегоба, призрења и формалитета, која се пре решења предмета савладати или бар у обзир узети морају, и која ми је бар[он] Швегел у дугим разговорима о том предмету разлагао.

Бар[он] Орциј, код кога сам наше захтевање за пропуст шалитре усмено ургирао, обећао је по могућству најскорији одговор, коме се ја зато слабо наддам, што по земаљском устројству морају многе власти бити питане, пре него се до решења предмета дође. Првом приликом ћу молбу за што скорији одговор поновити.

Неки г. Poissonnier, који је и у Београду познат, представи ми се сад као агент журнала „Mémor[ial] Diplomatique“ с понудом, да ће тај лист свакад готов бити примати саопштења из нашег м[и]н[и]ст[ар]ст[ва] сп[о]љних послова, очекујући у замену тих услуга да се министарство пренумерира на повећи број листа. Ја се отресах посредовања у тој понуди, за које бијех мољен, изјавивши унапред да се по мом држању м[и]н[и]ст[ар]ст[во] неће моћи ни хтети у најбољем за лист случају пренумерирати на више од неколико егземплара, што не одговара понуди. Ја Вас о томе извештавам само стога, што ћете можебити о понуди друкчије хтети решити; ја ћу међутим, ако у своје време непримим противну наредбу, г. Poissonnier-у одговорити, да се м[и]н[и]ст[ар]ст[во] не може користити његовом понудом под предложеним условима. Уосталом сам уверен, да ће реч[ени] журнал без сваке погодбе саопштења

из нашег министарства са захвалности примати.

Изволите, Господине Министре, и овом приликом бити уверени о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/АС, МИД, ПО, 1878, Ф III, П/5–II, Пов. № 715

261.

9. октобар 1878.

Коста Цукић – Јовану Ристићу о значају поверења Европе у мирољубиву политику Србије и о намери да разговара са бароном Орџијем о будућем положају српског заступника у Бечу

Бр. 71,

У Бечу 9. Октобра 1878.

*Господину Ј[овану] Ристићу
Министру Спољних Послова*

Господине Министре,

Примих поштоване президијале од 5. тек. под № 14 и 15. с прилозима.

Прилоге првоименованог, држим, да би у месту било јавности предати, јер све што доприноси уверењу Европе, да се у Србији мир утврђује и добри одношаји према странству и смишљеност у унутрашњим пословима земље се манифестирају, осигурава поверење света у државни живот и моћ даљег развита Србије, и подиже јој кредит у финансијским круговима, којима се она скоро за помоћ мора обраћати. И зато, ако ми до 5–6 дана не дођу противне наредбе, ја ћу узети себи слободу, да ону кореспонденцију између Србије и Турске предам Polit[ische] Korresp[ondenz] на публикацију.

Сутра или прекосутра намеран сам ићи г. Орџију, да му говорим по предмету другог на реду президијалног писма. Како гр[оф] Андрашиј одсуствује и немисли, овамо се пре десет или петнаест дана повратити, то и неверујем, да ћу одговора скорог имати на предлог, који имамо у обзиру на будуће положење српског заступника овде царској влади учинити. Он није противан ни међународном праву ни обичају, но зато опет неznam, како ће се примити. Међутим молим Вас, Господине Министре, да будете код Његовог Височанства Књаза толмач мојих осећања дубоке захвалности на оним у Вашем писму изјављеним

ми ласкавим оценама вршења поверене ми дужности као и на милостиво у изглед стављеном ми за то благовољивом призрењу.

Част ми је, и овом приликом изјавити Вам, Господине Министре, уверење мог одличног поштовања.

КЦукић

/Оригинал/АС, МИД, ПО, 1878, Ф III, П/5–II, Пов. № 710

262.

10. октобар 1878.

Коста Цукић о пројекту изградње железнице кроз Србију

Бр. 72,

У Бечу, 10. Октобра 1878.

*Господину Ј[овану] Ристићу
Министру Спољних Послова*

Господине Министре,

Инџинир Крајтер по упутству г. В. Пресела јави ми, да бар[он] Хирш⁷ нуди нашој влади на одкуп студије, које су о жељезничким пругама на сад прибављеном новом србском земљишту пре више година прављене, изјавивши ми уједно поруку реченог господина, да би штетно било у ту се куповину упуштати, јер су поменуте студије у своје време чињене због тегоба долазећих од Арнаута тако површно и неподпуно, да ће их влада, ма како односно јевтино до њих дошла, опет преплатити, почем их безусловно опет изнова правити мора. У поштовању аукторитета, од кога нам та опомена долази, наћох за оправдано, да Вам је телеграфом до знања доставим.

Међутим саставши се лично двапут с г. Преселом имаћох с њим обширног и врло инструктивног разговора о нашим жељезницама уобште. [...] ⁸ ове у жељезничким питањима, природе техничне, финансијске и народно-економне, обште уважене личности заслужују пажње наше владе утолико пре, што је г. Пресел поврх свега услове постројења и експлоатације жељезница у нашим пределима боље него ико упознао бавећи се толико година с тим предметом, и што је осим тога интересима Србије

7 Мориц Хирш, директор Компаније оријенталних железница.

8 Нечитко.

готов на руку ићи и непозван од србске владе, само ако иначе за то прилику улучи. Он ће, колико сам могао до тих закључења доћи, тако чинити, одчасти из симпатије са Србијом (и целим християнством у Турској) а више можебити на то опредељен споменима оставшим му од оште-та, увреда и шикана претрпљених од стране Порте и бар[она] Хирша – и ради сатисфакције којих (успомена) би он желио (наравно без своје даље штете) свој рад на истоку завршити делима, која се не смеду подударати с интересима његових непријатеља. Ове последње интересе држи он, да су и Србији противни.

Мени је жао, што као лајик у питању нисам могао подпуно схватити његов врло важан говор, а и уколико сам то умео, да нећу у стању бити ни налик онако га јасно и убеђавајућим начином као он разложити. Најглавнији резултат тог говора је, да г. Пресел већ сад не може довољно живо да препоручи нашој влади што скорије студирање све три наше жељезничке пруге, т. ј. Београд–Ниш, с разгранцима преко Пирота за Цариград и преко Врање за Солун. Он мотивира ту хитњу користима, које се што скоријом изградњом оних студија земљи осигуравају. Влада ће се, рече, упознавши се зараније и пре свију тачно с објектом преговора, који јој предстоје водити било с предузимачима постројења железница било с капиталистима, ако она сама мисли пут градити, – предохранити од обмана разних експлоататора. По његовом мишљењу свеколики предузимачи нашавши владу, у оскудости оних студија, необавештену вешти су и имају начина и поред најпатријотичније владе и њених најпоштованијих органа обманути земљу на своју корист с 50 и са 100% штете. Он додаје даље, да ће влада, имајући јасно и исправно сазнање о сваковрсним и свестраним условима објекта, задобити изванредну снагу и самосталност према суседним жељезничким везама, те се неће морати подчињавати разним захтевима њихових предузимача (и самих дотичних страних влада), него ће напротив код њих наилазити на сваку попустљивост према потребама србских пруга, које случајно одговарају највише и интересима западне Европе. Ово до увиђавности и најшире публике у Европи довести, биће најлакши посао,

како буде влада србска оне студије окончала; а разуме се, да ће се по Србију најкорисније обавештење Европи моћи дати на основу студија, које буду прављене за потребу Србије и у искључивом њеном интересу.

Г. Пресел готов је у тешком по нас жељезничком питању у свему нам у помоћ притећи како својим саветом при решавању разних принцијелних и посебних питања при саставу самог плана тог посла, тако и доцније при извршењу посла својим у Европи признатим аукторитетом у техничним питањима као и својим познанством и поузданости при предстојећим нам финансијским операцијама.

Из даљег разговора с г. Преселом закључио сам, да он никако нема намере за указане услуге владу уцењивати. На из далека учињено му питање одсудно је одбио, примити се код нас какве државне службе, ма било то и привремено. Највише, што би у томе обзиру могао учинити, било би, да на неколико недеља, највише до на три месеца, у Србију дође, те да у већ спремљеним, за решење сазрелим питањима своју оцену да. Пре тога, као што је горе споменуто, готов је у свакој појединости и почасним питањима владу својим услугама подпомоћи, н. п. при саставу целог плана предузећа и његовог програма, при избору разних лица, при оцени предумачких понуда, при одређењу начина прављења пута, и правца његових пруга као и његове експлоатације, при набавци капитала и т. д. и т. д.

Разуме се, да ћу даљи пословни саобраћај с г. Преселом наставити само тако, ако на то упућен будем.

Изволите, Господине Министре, и овај пут бити уверени о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/АС, МИД, ПО, 1878, Ф III, П/5–II, Пов№ 718

Приредили:
др Мирослав Перишић
Јелица Рељић
др Светозар Рајак

ИЗ ТАМЕ ИЗАШЛИ У ТАМУ ВРАЋЕНИ

*Виктор Гутић са групом сарадника и њемачких официра
у шетњи Бањалуком у прољеће 1941. године*

У рану зору 20. фебруара 1947. недалеко од центра Бањалуке, на простору данашњег насеља Борик, извршена је смртна пресуда на тројицом усташких главешина и ратних злочинаца Виктором Гутићем, Феликсом Неђелским и Николом Билогривићем. По извршењу казне, један од присутних официра је изјавио: „Гутић је из таме изашао, у таму је и враћен“.

ИЗ ТАМЕ ИЗАШЛИ, У ТАМУ ВРАЋЕНИ

У рану зору 20. фебруара 1947. недалеко од центра Бањалуке, на простору данашњег насеља Борик, извршена је смртна пресуда на тројицом усташких главешина и ратних злочинаца Виктором Гутићем, Феликсом Неђелским и Николом Билогривићем. По извршењу казне, један од присутних официра је изјавио: „Гутић је из таме изашао, у таму је и враћен“. Виктор Гутић и његови најближи сарадници, господари живота и смрти у Босанској Крајини у љето 1941. заиста су изникли из таме, али недавно промовисана студија *Усташки стожер за Босанску Крајину - студија Милана Вукмановића и избор из грађе* увјерава нас како вео таме и заборавана није пао преко злочина за које су поменути одговорни и за које су на крају одговарали. Као приређивачи студије, која је изашла у издању Архива Републике Српске и Удружења архивских радника Републике Српске, потписани су Верица Стошић и мр Владан Вуклиш.¹ Књигу, штампану захваљујући средствима Министарства културе и информисања Републике Србије, уз предговор чине три цјелине. Најприје, научни радови Милана Вукмановића *Нека питања о образовању и дјеловању Усташког стожера и Повјереништва за Врбаску бановину у Бањалуци од априла до августа 1941. године*, објављени у бањалучком *Историјском зборнику* од 1981. до 1984. Други дио књиге садржи историјску грађу изузетне вриједности која се сада по први пут представља широј јавности и на крају, као трећи дио студије, слиједи биографија и библиографија Милана Вукмановића.²

1 Књига је објављена је у тиражу од 300 примјерака. Рецензенти су: др Макс Берхолц, др Милован Писари и мр Маријана Тодоровић Билић.

2 Милан Вукмановић је рођен 1928. у Прешеву. Основно школовање је започео у Урошевцу, а наставио у Сарајеву. У том граду је 1940. уписао гимназију, а потом се породица преселила у Бањалуку у којој је Вукмановић наставио са средњошколским образовањем. Новинарску и дипломатску високу школу у Београду завршио је 1952. Обављао је истакнуте функције у политичком, просвјетном и културном животу Бањалуке. На мјесту

публиковану грађу чине три важна историјска извора: записници са саслушања Виктора Гутића, оптужница Окружног јавног тужилаштва Бањалука и пресуда донесена од стране Врховног суда НР Босне и Херцеговине, који са радовима Милана Вукмановића представљају добро осмишљену и заокружену цјелину. Пресуда поменутој тројници усташких ратних злочинаца из фебруара 1947. представља епилог нечег што се може сматрати као најмрачнији период у новијој историји Бањалуке и шире Босанске Крајине.

Виктор Гутић је рођен 1901. у Бањалуци, гдје је завршио гимназију. У Загребу је дипломирао на правним студијама. Уочи рата бавио се адвокатуром. Већ као гимназијалац постао је члан Хрватске националистичке омладине у Бањалуци. Средином тридесетих година XX вијека постао је члан усташке организације. По успостављању НДХ налазио се на мјесту стожерника Усташког стожера за тзв. Босанску Хрватску и повјереника за ликвидатуру бивше Врбаске бановине. Крајем рата сакрио се у Италији гдје је ухапшен у љето 1945, а Југославији је изручен почетком 1946.

Никола Билогривић је рођен 1893. у Тузли, а током рата је радио као католички жупник у Бањалуци. Са свештеником Звонимиром Брекалом благосиљао је прву усташку заставу у том граду. Налазио се у блиским везама са врхом ондашње усташке власти.

Феликс Неђелски је рођен 1912. у Бањалуци. Био је предсједник крижарске организације за Бањалуку, а након стицања дипломе правних

директора Реалне гимназије налазио се од 1966. до 1968. Вршио је дужност директора Архива Босанске Крајине (данас Архив Републике Српске). Од 1979. радио је у Институту за историју у Бањалуци. Предмет његовог научног интересовања биле су Бањалука и Босанска Крајина, развој радничког и синдикалног покрета између два рата и посебно Други свјетски рат. Иза себе је оставио више десетина научних радова, од којих многи нису публиковани. Добитник је више награда и признања. Вукмановић је преминуо 1993. у Бањалуци.

наука у Загребу 1940. постао је председник Великог крижарског братства. Током рата је обављао више важних функција у усташком покрету, између осталих и замјеника стожерника у Бањалуци.

Докази против Виктора Гутића и осталих могу се подијелити у више група, међу којима су најважнији: текстови објављивани у ондашњој штампи коју је Гутић користио као изванредно пропагандно средство којим је подстицао на насиље над Србима и Јеврејима, потом изјаве избјеглица које су се пред усташким терором склониле на простор окупирани Србије и записници са саслушања усташких функционера ухапшених и пресуђених 1944. током и послије Друге бањалучке операције. Записници са ислеђивања настали су током испитивања оптуженог од стране официра УДБЕ које је у више наврата вршено у јуну и септембру 1946. Крајем исте године, Гутићев предмет спојен је са до тада одвојеним истрагама против Билогривића и Неђелског.

Виктор Гутић је током испитивања настојао приказати усташтво као народни хрватски покрет усмјерен против великосрпске хегемоније, краљевског двора и српске буржоазије, док се његова одбрана кретала у три сасвим очекивана и добро позната правца: 1.) он је само извршавао наређења виших инстанци из Загреба, 2.) није се сјећао спорних догађаја из времена рата и 3.) са поступцима потчињених није био упознат.

Карактеристичан примјер овог посљедњег било је убиство владике бањалучког Платона и свештеника Душана Суботића, за које је Гутић окривио свог личног пратиоца и тјелохранитеља Асима Ђелића, правдајући убиства као неку врсту лоше комуникације између њих двојице и неразумијевања издатог наређења. Своје ратно-

хушкачке и запаљиве говоре усмјерене против Срба и објављиване у званичној штампи покушавао је оправдати новинарским незнањем и погрешном интерпретацијом његових изјава. Једна од Гутићевих најзлокобнијих изјава дата је крајем маја 1941. када је рекао да ће сви непожељни елементи у Крајини бити у најкраћем року уништени, а све што ће остати биће само зло сјећање на њих. Пред судом је спорне говоре покушао представити тек као начин да заплаши

српско становништво. Вјешто и темељно испитивање Гутића је повремено доводило у врло непријатне ситуације и приморавало га да даје контрадикторне изјаве. За покоље над Србима почињене у љето 1941. Гутић је оптуживао све становнике Врбаске бановине, изражену националну и вјерску мржњу која је од раније постојала на том простору, и нарочито бивши југословенски режим. Врхунац лицемјерја било је његово образложење наредбе којом је Србима и Јеврејима забрањен превоз аутобусима, правдајући је великим гужвама у саобраћају због којих су Хрвати често каснили у обављању свакодневног посла. Гутићу није било ништа познато ни о убиству академског сликара и директора Музеја Врбаске бановине Шпире Боцарића, као ни о покољу у Дракулићу и околним селима

фeбруара 1942. Иако је планирао да на њеном мјесту сагради трг са спомеником Анти Старчевићу, Гутић се пред судом бранио како није имао никакве везе са рушењем православног храма у центру Бањалуке, већ је црква срушена према наређењу Миле Будака из Загреба.

Окружни јавни тужилац Вељко Ђорђевић подигао је 25. децембра 1946. оптужницу против Гутића, Неђелског и Билогривића. Поменута тројица оптужени су због пропагирања фашистичке, нацистичке и усташке идеологије, сарадње са италијанским и њемачким окупаторима, успостављања усташке организације на тлу Крајине, доношења низа одредби, прогласа и закона усмјерених против Срба и Јевреја и мјера на њиховом економском уништавању, присилног иселавања Срба из тих крајева, масовних хапшења и узимања Срба у таоце, организовања Илинданског покоља када је током лjeta 1941. у Приједору, Кључу, Козарцу, Санском Мосту, Мркоњић Граду и другим мјестима широм Крајине убијено више хиљада Срба, те организовања покоља у селима Дракулић, Мотике, Шарговац и Раковац фебруара 1942. Гутић и Билогривић такође су оптужени за присилно превођење Срба на католичку вјеру, претходно обећавајући заштиту онима који прихвате католичанство.

У образложењу оптужнице се наводи како се виши католички клер, са Степинцем на челу, нашао руку под руку са усташким првацима, а велики дио католичког клера у усташком покрету видио је снажну подршку за ширење католичанства. Тужилац је, уз обиље документованог доказног материјала, предложио да се пред судом саслушају 73 свједока. Даље се наводи како је спроводећи усташку организацију још у времену Краљевине Југославије Анте Павелић посебну пажњу посвећивао простору Босанске Крајине, а за извршење тог задатка погодну особу нашао је управо у оптуженом др Виктору Гутићу. Уочи рата Гутић је око себе окупио групу блиских сарадника и заклео их на вјерност Павелићу.

Суђење оптуженима одржано је у згради Соколског дома у Бањалуци, а испред зграде и на неколико мјеста у граду постављени су звуч-

ници како би грађани могли слушати директан пренос расправе која је изазвала огромну пажњу јавности.

Пресуда Гутићу, Неђелском и Билогривићу изречена је 11. фебруара 1947; Гутић је осуђен на казну смрти вјешањем, а друга двојица на казну смрти стрељањем. Оптужени су проглашени кривима по тачкама 3, 4. и 6. Закона о кривичним дјелима против народа и државе. Суд није уважио нити једну олакшавајућу околност за оптужене приликом изрицања пресуде. Поред изречених смртних казни, суд је оптуженима изрекао трајни губитак политичких и грађанских права и конфискацију имовине. Три дана касније, Президијум Народне скупштине одбацио је молбе за помиловање осуђених.

Објављена историјска грађа несумњиво показује да је суштина постојања Усташког стоже-ра у Бањалуци, на чијим се челу налазио Виктор Гутић, био удружени злочиначки подухват чији је коначни циљ било политичко, економско, културно и физичко уништење Срба и Јевреја на тлу Босанске Крајине. Такође, објављена грађа показује да суђење Гутићу, Билогривићу и Неђелском не спада у категорију тзв. монтираних судских политичких процеса, већ оних суђења утемељених на обимном и вјеродостојном доказном материјалу. И на крају, али не мање важно, грађа о којој је ријеч представља прворазредни извор на који се мора ослонити свако ко се бави истраживањем прилика у Босанској Крајини током Другог свјетског рата.

Др Боривоје Милошевић
Филозофски факултет Бањалука

ЈУГОСЛАВИЈА: КУЛТУРНИ ЗАОКРЕТ 1950.

Недавно се у издању једног од највећих светских издавача "Palgrave Macmillan" са седиштем у Лондону, Њујорку и Шангају појавила књига "The Balkans in the Cold War" у којој је објављен текст српског историчара др Мирослава Перишића "Yugoslavia: The 1950 Cultural and Ideological Revolution". Основу текста чине резултати истраживања обављени за књигу "Од Стаљина ка Сартру. Формирање југословенске интелигенције на европским универзитетима 1945-1958". Тим поводом у овом и следећем броју објављујемо делове из наведене књиге Мирослава Перишића.

У историјској и делу социолошке литературе година 1949. означена је као година у којој је дошло до идејног прелома у односу партије према стваралаштву. Ту промену историографија везује за Трећи пленум ЦК КПЈ који је одржан 29. и 30. децембра 1949. године и реферат Милована Ђиласа поднет на том Пленуму који је најавио другачији однос партије према култури. У Резолуцији Пленума, партија се заложила за стваралачку слободу, чиме је наговештено уважавање другачијих мишљења о уметности и напуштање партијског диктата у култури.¹ На оцену о идејном прелому проучаваоце те проблематике првенствено је упућивала чињеница да је он најављен са највише партијске говорнице, као и сазнања да је у културном животу Југославије наредних година дошло до значајних промена обележених одбацивањем дотадашњег неприкосновеног соцреалистичког правца у уметности, а тиме и до напуштања чврстих идеолошких оквира у култури успостављених под доминантним совјетским утицајем. Ван претходних историографских погледа остали су, међутим, непроучени сви аспекти промена које су уследиле. Недовољно је сагледан њихов значај, како за тадашње и касније југословенско друштво тако и за спољнополитички продор који је током педесетих и почетком шездесетих година Југославију неспорно учинио државом са међународним угледом.

У досадашњим научним разматрањима о заокрету на пољу културе и науке, управо је изостао

аспект који сведочи о ширем и далекосежнијем спољнополитичком значају промена у приступу култури и културној политици. Реч је о измени суштине на којој је заснивана нова културна политика обликована да послужи унапређењу културе, а пре свега њеном представљању изван граница земље, што је као резултат донело и запаженије присуство Југославије у међународној културној размени и размени знања. Када се има у виду шта је све и на који начин учињено на пољу представљања културних вредности Југославије у иностранству, не би ни било пресмело констатовати да је нова културна политика, пре свега према иностранству, која је започињала свој живот почетком педесетих година, била један од оних угаоних камена на којем је изграђиван модел либералнијег социјализма у односу на совјетски, а који је Југославији, после извесних спољнополитичких колебања, дугорочно гледано, донео нову позицију у међународним односима. У питању је културно и научно отварање земље према Западу, њено повезивање са западноевропским и изваневропским земљама, спремност да се критички сагледа дотадашње социјалистичко културно наслеђе и да се пронађе сопствени пут који би, уз неограничену културну и научну сарадњу са Западом, унапредио културни и научни живот у земљи и преко њега изменио и лик социјализма у Југославији. Партијско руководство схватало је да је повратак под совјетски утицај био могућ само на начин који није био пожељан и прихватљив, а да у трагању за властитим путем у изграђивању другачијег типа социјализма

¹ Б. Петрановић, *Историја Југославије, трећа књига*, Београд, 1988, 320-321.

у међународним односима земља није могла остати изолована, бесперспективна и без међународних веза и тачака ослонаца, што опет, с друге стране, није било могуће без упознавања савремених кретања у култури и усвајања знања која су на Западу далеко одмакла. Југославија је посредством културе започињала процес измене слике о себи у свету, желећи да свој социјализам представи другачијим од совјетског и да у међународним односима избори позицију неке врсте лидера социјализма прихватљивог на Западу. Удаљавање од совјетског модела културне политике умногоме је допринело да се на Југославију гледа другачијим очима него на остале социјалистичке државе. Тито није више видео своју шансу у комунистичком свету, није могао да буде лидер комунизма, али је кретао путем који је могао да га у међународним оквирима поведе ка позицији утицајног лидера једног модела социјализма који се у каснијој пракси исказивао као либералнији у односу на идеолошки зацементирани део социјалистичког света. У 1950. години Тито се налазио у позицији која није била нимало завидна с обзиром на блокаду земље, на информбировску пропаганду, на економско стање земље, на соцреалистичко наслеђе које није било улазница у свет другачијих вредности. Али на другој страни таква позиција је и отвараола шансу. Југославија је иза себе имала две велике тековине које нису могле бити неуважаване у међународним односима: антифашистички легитимитет стечен 1941, пре него што је Совјетски Савез ушао у рат против фашизма и 1948. годину која је означила дефинитиван раскид са Совјетским Савезом, чиме је Југославија по други пут за неколико година изазвала пажњу светске јавности и симпатије Запада. Мост према Западу морао је бити поново успостављен, али овога пута партијско и државно руководство било је свесно да мора нешто да уради на плану унутрашњих промена како би имало са чим да се појави на Западу. Стајна тачка пронађена је у културном и научном повезивању са иностранством као темељних вредности на којима се изграђује отвореније друштво. Следио је обрт у мишљењу, односно у култури видљива и квалитативна из-

мена мерила вредности.

Убрзо после Трећег пленума, већ 30. јануара 1950. године, одржано је Саветовање о пропаганди на културно-уметничком пољу у иностранству, на којем је констатовано да је културни продор у свет веома значајан за афирмацију Југославије, поготово у времену када информбировске земље покушавају на све начине да изолују Југославију и на том подручју. Одговор Југославије на политику ИБ према Југославији био је да се земља ослободи изолације. То ослобађање није било значајно само за афирмацију Југославије у свету већ и ради обогаћивања и осавремењивања самог културног, научног и уметничког живота у Југославији. Југославија се 1950. године у култури, уметности и науци отворено окреће Западу. То окретање тече са истовременим одбацивањем догматског наслеђа соцреализма и напуштањем „наметнутих“ калупа совјетских погледа на културу. У партијској реторици све ређе, готово сасвим ретко, употребљавају се изрази „западњаштво“ и „декадентна уметност“ – колико дојучерашња неизоставна идеолошка терминологија за уметност „капиталистичке и империјалистичке западне културе“. У 1950. години још увек се успутно помиње да на Западу настаје „декадентна уметност“, али се ставови ублажавају формулацијом да је има „мање-више“, уз истицање да на Западу има „штошта на свим подручјима делатности и уметности где ми можемо много научити“.² Промена става исказује се потребом да се упозна „декадентна“ уметност Запада: „Па и декаденција, и то онаква каква избија на Западу, ако хоћемо мора бити приступачна нашем сазнању, ако хоћемо потпуно да упознамо његову културу и уметност и ми се не требамо тога плашити да ће то имати негативног утицаја на нас.“³ Потенциране су разлике између совјетског и југословенског става у односу на Запад, дефинитивно и потпуно разилажење са оним што је у том ставу

2 АЈ, Савет за науку и културу, ф-29. Реферат Иве Сарајчића на Саветовању о нашој пропаганди на културно-уметничком пољу у иностранству одржаном 30. јануара 1950. године у Београду.

3 Исто. Из дискусије на Саветовању.

било слично или идентично: „Потребно је да се другачије поставимо у критичком осврту на западну декаденцију, него што су се Руси поставили. Ми, разуме се, том линијом нисмо ишли и не можемо ићи. Ми смо свесни тога да не можемо тврдити на пример да смо превазишли Ренесансу. То би уосталом било и смешно и погрешно. Разуме се да смо ми далеко од руских погледа. Ми смо свесни тога да нећемо погинути ако учинимо приступачним нашој земљи и нашим народима да виде и декадентну уметност запада.“⁴ Истицана је суштинска разлика у односу на совјетски став: „Ми однос према иностранству, то јест однос са културним светом постављамо на други начин него у СССР. Ми не идемо за тим да се боримо тамо за некакав вештачки приоритет. Идемо тамо просто да видимо развој културе, уметности, науке и свега тога и да се боримо за сарадњу, да се боримо за оно што је најпозитивније у томе.“⁵

Најављиван је нови приступ културним активностима у иностранству, пре свега у европском оквиру а потом и изван њега. Он је значао излазак изван оквира дотадашњег везивања за земље народне демократије, За оријентацију је било неопходно познавање културних збивања у иностранству у свакој појединој земљи, како не би били презентовани садржаји који не превазилазе просечни ниво у тој области у земљи у којој се представља култура. У новом виђењу културних и научних веза са иностранством једна од веома битних појава је инсистирање на стручном мишљењу, односно на знању које треба да добије превласт над идеологијом: Наглашавано је: „Наш однос са западом треба да буде свестрано анализиран. Реч о томе морају дати стручна одељења која ће знати шта и где треба и из које земље треба нешто донети... Реч о томе шта је велико, шта је најбоље треба да да наша наука, наша стручна удружења, културне и уметничке организације. Они треба да дају последњу реч о томе, а не бирократско тело у било ком министарству.“⁶

И сама употреба појма културне пропаганде

била је тема преиспитивања у којем се дошло до закључка да је неопходно његово суштинско редефинисање: „На то питање морамо гледати са једном већом перспективом... Сам термин културна пропаганда заводи на једну странпутицу. То ће бити онда ако примимо само буквални смисао тога термина. У том случају би цела ова ствар била уска. Ради се међутим о читавом систему наших културних односа и веза... Ми можемо да експортујемо у свету дела наше културе, што би донело практичне користи нашој земљи данас или сутра, али ради се и о томе да и донесемо нашој земљи нешто из тог спољног света.“⁷

Свест о потреби отварања Југославије према Западу ишла је истовремено са свешћу о демократизацији друштва у којој су култура и уметност виђени као подручја на којима прво треба направити заокрет у идејном смислу, а који је подразумевао одбацивање партијског монопола на пољу стваралаштва, ослобађање културе и науке, укидање декретивног, наредбодавног односа партије према културној делатности, њену децентрализацију, и то не само до нивоа република или установа већ до појединца. Излазак у свет, повезивање са што већим бројем земаља, отварање граница земље за утицаје са Запада, привлачење страних јавних личности и стварања из иностранства, афирмација традиције и културних вредности Југославије у 1950. години постају најважнији императив не само културне политике већ и саставни део спољне политике усмерене ка стицању нове позиције у очима западног света. У демократизацији културе и њеном продору у иностранство виђен је дубљи смисао који је имао своју стратешку политичку суштину. На унутрашњем плану то је омогућавање да знање и способности дођу до изражаја, а на спољном представљање Југославије у другачијем светлу од оног у којем је посматрана и третирана од 1945. до 1948. године. Југославија 1950. године искорачује из света коме је до јуче припадала и тражи своје место у ширим оквирима међународних односа. Партија исказује свест да у култури народа Југославије не почиње

4 Исто.

5 Исто.

6 Исто.

7 Исто.

све од ње. Инсистира се на упознавању сопствене традиције, признаје да је културно наслеђе велико али да у дотадашњој послератној пракси то наслеђе није на прави начин вредновано. Признаје се да поједине републике и народи имају своје културне специфичности, да су оне израз различитих традиција, да те традиције треба поштовати и да би оне могле да имају посебну важност у контактима са иностранством: „Ако се не би дала потпуна слободна иницијатива појединим републикама, онда би се на тај начин онемогућило уметницима појединих република које имају своју специфичну традиционалну линију да се повежу по својој линији са културним центрима у иностранству. Ми не можемо негирати специфичност културе и уметности у појединим републикама. Ми морамо увести такав систем нашег даљег рада и дати му такву форму да се омогући директна веза тих република са иностранством, а постојање таквог система је могуће и једино ће на тај начин бити обезбеђен успех.”⁸

У партијској оптици стицања међународног угледа поглед Запада на Југославију постаје најважнији: „Ми морамо нашу земљу да прикажемо у правој светлости као земљу са богатим културним наслеђем са богатом културом а не као земљу која је у очима Запада важила као дивља балканска земља.”⁹

У критичком осврту на дотадашњи рад културне пропаганде у иностранству истицано је да није било никаквог плана, да се томе посвећивало мало пажње, да нису коришћене могућности које су постојале, да нису нуђени одговарајући културни садржаји, да су изостајали управо они садржаји који би били репрезентативни, да је постојало осећање мање вредности и, пре свега, страх пред утицајем Запада. Преиспитивање дотадашње културне политике и културних и научних веза са иностранством није мимоишла ни чињеницу да је неактиван однос према Унеску хендикепирао Југославију у односу на друге земље и кретања у свету. Навођен је пример да су поједине земље, захваљујући свом активном односу према Унеску успеле да пла-

сирају књижевна и друга дела својих писаца на све важне светске језике без икаквих трошкова. Изостанак са међународних фестивала и конкурса имао је за последицу да све вредније што је настајало у Југославији у музици, опери, балету остане у локалним оквирима, непознато у свету, али такође и да су уметници у Југославији били принуђени да стварају без могућности за компаративни однос са европским стандардима. Одговорност за неактивност југословенских културних друштава која су постојала у појединим земљама, њихова умртвљеност, политичка блокада, идеолошка баријера, самокритички је приписивана погрешној културној политици у земљи. Уочавањем дотадашњих слабости, као основни практични задаци постављани су културни продор у што више земаља, квалитативно изоштравање садржаја и форме пласирања културе и укључивање што већег броја институција и појединаца у том погледу. Одбацивана је дотадашња државна линија у култури, најављивана њена дебирукратизација, давање слободе савезима уметника (Савез ликовних уметника, Савез књижевника Југославије), да успостављају сарадњу са иностранством без арбитражне улоге партије и државе. Предвиђано је даље оснивање уметничких савеза (Савеза композитора, Савеза репродуктивних уметника) и посебних одељења која би се искључиво бавила међународном културном сарадњом и посветила припремама културних акција у иностранству. Размишљало се о начинима подстицања појединаца за остваривање личних појединачних стручних веза са колегама у иностранству. Остваривање стручних веза југословенских уметника и научника са Западом са највишег државног и партијског нивоа доживљавано је од 1950. године као велики допринос унапређивању културног и научног живота у земљи, јер омогућава остваривање увида у савремене културне и научне токове, усвајање знања и њихово пласирање у земљи: „Да бисмо могли правилно реаговати на све оно што се догађа у иностранству било би потребно и нужно да ти другови који се повежу са појединцима у иностранству када се врате са неког гостовања или боравка у иностранству орга-

8 Исто.

9 Исто.

низују један састанак са људима из свог фаха па да изнесу своје утиске, доживљаје и све што су запазили." У пројекцијама културног продора посебно је разматрано питање публикација за иностранство са резимеима на свим важнијим страним језицима, навођен је значај размене публикација, али и одређиван метод који није смео да буде „наметљив" и „нескроман". Међу приоритетима је наглашавана и потреба позивања научника и културних стваралаца из иностранства, њихово упознавање са правим лицем Југославије, са њеним вредностима и отвореношћу.¹⁰

Као један од најважнијих циљева афирмације Југославије посредством културе било је дистанцирање њене културне политике у односу на културну политику у Совјетском Савезу у очима Запада. Навођен је, између осталог, пример архитектуре и урбанизма и чињеница да „напредније" архитекте и урбанисти у свету не прихватају архитектуру у Совјетском Савезу као социјалистичку. Југословенски стручњаци су имали сазнања да архитекте са Запада, па и они који су чланови комунистичких партија, имају негативан однос према ономе што се у Совјетском Савезу радило у тој области. Југословенске архитекте износиле су своја сазнања да на Западу постоји велика заинтересованост да се поведе расправа о социјалистичкој архитектури и социјалистичком граду. Размишљало се да се организује посета архитеката из Француске, Белгије, Енглеске и Америке, који би се упознали са архитектуром у Југославији. Сукоб са Совјетским Савезом 1948. године рационализовао је поглед Југославије на саму себе, уочени су недостаци, заостајања, увидело се колико је идеолошка сљубљеност са Совјетским Савезом земљу удаљила од савремених токова и тежњи у уметности и науци: „У ствари шта је било код нас? Незнање онога што се тамо дешава јер смо на Запад гледали кроз очи Совјетског Савеза. Када смо говорили о америчкој литератури ми смо говорили говором Совјетског Савеза... Наше гледање на то није било правилно. Мораммо у ствари видети шта је добро у Француској,

Америци и Енглеској... Треба да видимо оно што је нама блиско."¹¹

Успостављање научних и културних веза са иностранством представљано је као нешто што за партију није било ново. Подсећано је на Титове речи још пре објављиване Резолуције ИБ да Југославија треба на плану културних веза са иностранством да усвоји све позитивно, што је за државно и партијско руководство била значајна тачка на коју су се позивали када су сламали извесне унутрашње отпоре новој политици и објашњавали да су извесне разлике у односу на совјетски став према иностранству постојале и пре Резолуције: „Може се рећи да је то питање постављено сасвим другачије, супротно него што су га Руси дефинисали и који иностранство, како добро каже Жан Касу, у свом послелњем чланку, користи искључиво као објекат за подређивање приоритету совјетске културе у односу на Запад."¹²

С друге стране, сматрало се да је неопходно омогућити да што више стручњака у свим секторима уметничког и научног живота оде у иностранство, да обиђе бар најважније културне и научне центре на Западу. Посебно је истичана нужност да се млади људи у стваралачком полету повезују са појединцима и културним центрима у иностранству, да се упознају са делима великих „мајстора", да им се дају „широке могућности" у њиховом стваралачком напредовању. У циљу олакшавања размишљало се о укидању административних препрека, бржем добијању одобрења, увођењу у праксу менаџерства – агенције пословних људи капиталистичког начина функционисања у организацији културних активности: „Да би се наше културне везе са иностранством развијале онако како треба без неких застоја онда је потребно са наше стране поставити људе који ће бити верзирани, који познају ситуацију у једном граду и који познајући све прилике, нарочито културне и уметничке природе, знају шта треба у датом моменту радити."¹³ У размишљањима су рушене дотадашње идеолошке баријере, формалне

¹¹ Исто.

¹² Исто.

¹³ Исто.

¹⁰ Исто.

препреке и показана апсолутна спремност за усвајање одређених западних модела у функционисању, организацији, планирању и пласирању културних садржаја: „Ми морамо узети у обзир све елементе начина рада на Западу. Поред менаџера који су нужни треба да мислимо како се поступа у литератури и у другим односима.”¹⁴ У критичком сагледавању дотадашње праксе наведен је пример да уметници из Југославије, па чак ни они из Словеније, географски најближе, нису видели изложбу Гоје у Милану, што је говорило о димензијама ускраћених могућности за праћење културних догађаја у иностранству. Теме о којима се разговарало биле су и установљивање међународног филмског фестивала, боља припрема наступа у иностранству у смислу штампаног пропратног материјала, техничко уређивање дворана у Југославији (навођен је пример сале у Коларчевој задужбини, у којој су исписане паролe и транспаренти, као неприменог декора за гостовања значајних уметника из света), пласирања изложби импресиониста за које се процењивало да би могле бити добро прихваћене у иностранству, важност репрезентативних фотографија, објављивања чланака у страним стручним часописима, лични контакти појединаца који су имали предратне везе са уметницима у иностранству („Нема јачих веза од индивидуалних веза једног уметника са другим. Те везе треба искористити.“), разбијање балканског комплекса и западног неповерења у културу која настаје у Југославији, упознавање света са културним наслеђем у Југославији. У Америци су се интересовали за Диоклецијанову палату у Сплиту, али оцењивало се да је потребно довести врхунске стране културне раднике да то виде. Изложба средњовековних фресака у Паризу побудила је велико интересовање, али процењивало се да се могло урадити још више „јер на изложби су копије, а страни стручњаци треба да дођу да виде оригинале”. Избор позоришне представе Марина Држића „Дундо Мароје” за продор југословенског позоришта на Запад, што је увек било најтеже, није био без основа у трагању за тачкама ослонца у културном

наслеђу. Тим избором наглашавала се чињеница да је „Дундо Мароје” настао пре Молијера и Шекспира, изазивала „литерарна сензација” и истовремено нуђен комад који је писан у таквом дијалекту који није у великој мери неприступачан делу западне публике.

Зашто је 1950. година кључна за све што касније настаје у културном и друштвеном животу у Југославији и за другачији западни поглед на Југославију у односу на све друге социјалистичке земље? Импулс је стигао из партијског и државног језгра. Уметници, културни и научни радници су својим знањем и својим погледима и амбицијама припомогли читав заокрет. У 1950. години се управо изнутра, из самог руководства видела шанса Југославије, могућност да се њен социјализам не поистовећује са социјализмом у Совјетском Савезу и осталим источним социјалистичким земљама. У јануару 1950. године се гласно саопштава: „Ми смо на почетку једне епохе. Јасно је да треба бити опрезан и скроман и имати много такта када је у питању иностранство, Али нешто је сигурно а то је да никада можда једна земља није била у таквим могућностима да пласира своје идеје и свој рад као наша земља. Питање је како да се то учини.”¹⁵ Недвосмислено је исказано схватање како је могуће изаћи у западни свет и како успоставити сарадњу: „Ми смо научили да пишемо са извесним фразама које не иду у иностранству.” Залагало се да се за представљање на Западу иде са оним што представља новину, оно у чему су рашчишћени појмови и појаве, оно што представља „наш данашњи поглед”.¹⁶

Југославија 1950. године стаје на стазу која је као једину социјалистичку земљу у Европи води ка оном месту које је у данашњим глобалним погледима на епоху Хладног рата дефинише као земљу најлибералнијег социјализма, као земљу прихватљиву на Западу, а касније, после Стаљинове смрти, неминовно и на Истоку, као земљу на коју сви рачунају, као државу која у току педесетих ствара своје везе са земљама Трећег света а почетком шездесетих постаје и лидер несврстаних, као државу која има функцију у

14 Исто.

15 Исто.

16 Исто.

светском порetку све до 1989. године. Заокрет у култури 1950. године није био само културни заокрет, већ заокрет у свести, могао би се назвати цивилизацијски, добрим делом унутрашњо-политички и највећим делом спољнополитички. Несумњиво је да 1950. не би било без 1948. године, али сукоб са Совјетским Савезом био је судар двеју личности које су свака на свој начин виделе своју улогу у једном делу света. Тај сукоб Титу је омогућио да скрене пажњу Запада на себе, али је био спреман да плати високу цену тог сукоба која је уследила током 1948. и 1949. године. Истовремено, дао му је и одрешене руке да се у унутрашњем обрачуна са неистомишљеницима искаже као диктатор који не заостаје за врховним диктатором у Кремљу. Већ крајем 1949. и почетком 1950. године исказао је велику моћ прилагођавања и антидогматског наступа како у унутрашњој тако и са још већим значајем у спољној политици. Година 1948. је значајна са становишта завршетка процеса бољшевизације Југославије, али требало је у измењеним околностима пронаћи алтернативу а не одступити од револуционарних тековина и одржати Југославију као земљу социјализма. Формула је пронађена 1950. године и све што је партија прокламовала у тој години остваривала је наредних година. Када је дошло до обнављања дипломатских и културних веза са Совјетским Савезом, Тито је био у позицији која је у тим разговорима означавала његову велику предност. Он је иза себе имао политички капитал о којем је совјетски партнер у разговорима морао да води рачуна. Преживео је напад Стаљина 1948. године, изашао је из њега као победник, физички је надживео Стаљина, издржао је наметнуту економску блокаду, успоставио је и развио односе са Западом, запутио се ка Трећем свету, на унутрашњем плану учврстио је своју власт, обрачунао се са унутрашњим идеолошким и политичким противницима, делимично трансформисао унутрашњи систем, децентрализовао га, изградио међународне културне и научне везе. Отуда и равнодушност, а у појединим моментима рекло би се и надменост југословенских представника, видљива из стенографских бележака у разговорима са совјетским културним и ди-

пломатским делегацијама поводом обнављања културних веза 1955. и 1956. године.

Пракса педесетих показала је да је Југославија најотворенија социјалистичка земља. То отварање није ишло без унутрашњих отпора на нижим партијским нивоима, међу полуобразованим партијским „подшишаним мозговима“, у главама руководиоца мање значајних партијских организација, али такође није било ни без отпора међу појединим интелектуалцима који су навикли да раде по задатку, чија је дотадашња позиција била угрожена са новом политиком. Бранко Петрановић наводи да се социјалистички реализам није повлачио лако, преко ноћи. Истицао је примере да је цез музика оцењивана као антикултура, а да се у "Књижевним новинама" под иницијалима појавио напад на управу биоскопа због њене небудности када је због великог интересовања публике огласила продужавање приказивања западног филма „Зашто смо се срели“. Мило Дор је као пример старе и нове свести наводио пример издавачке куће у Београду с почетка педесетих када запослени нису примили плату јер часопис који су објављивали није имао прођу на тржишту, што је изазвало бунт у редакцији навикнутој да не мора сама својим квалитетом или комерцијалношћу да се бори за тржиште.

У току 1950. године успостављене су везе са низом међународних културних организација и обновљене су са организацијама чији је Југославија била члан одраније али са којима није активно сарађивала. Тако је 31. марта 1950. године Југославија приступила Организацији уједињених нација за просвету, науку и културу, чији је конститутивни акт потписала 1945. године приликом оснивања организације. До 1950. године Југославија је у раду те организације учествовала једино преко посматрача на генералним конференцијама, а одмах након приступања југословенска делегација је учествовала на Петом заседању Генералне конференције. Основни тон учешћу југословенске делегације, поред објашњења због чега се до тада није учествовало и извесних критичких примедба на програм и рад Унеска, дао је предлог југословенске делегације за одржавање састанка интелектуалаца

посвећеног проблему мира, али тај предлог је одбијен уз остављање могућности да се нађе на следећем заседању Генералне скупштине. Према Статуту Унеска Југославија је 22. новембра 1950. године донела одлуку о оснивању Националне комисије – органа за везе између југословенске владе и Унеска. Оснивачка скупштина одржана је 27. новембра. У току године Југославија је од Унеска примила помоћ за набавку књига и научног материјала у вредности од 8 000 долара, а крајем године добијена је помоћ у вредности од 20 000 долара за исту намену. Југославија је у октобру поднела захтев за техничку помоћ, односно за набавку прототипа кабинета за средње школе, опрему за три научне лабораторије, као и за стипендије и научну литературу. Приступило се програму за аудио и визуелни материјал намењен просвети, науци и култури који је израђен на претходном, Четвртом заседању Генералне конференције. Професори Борислав Благојевић и Мирко Рупел учествовали су на Конференцији за побољшање библиографске службе одржаној у Унеску у Паризу новембра 1950, израђен је преглед свих дела преведених на југословенске језике током 1949. године за публикацију *Index translationum* која доноси податке из целог света, додељена је стипендија „Унеско-америчко хемијско друштво“ за једног хемичара који би радио у америчким лабораторијама и добијена је једна стипендија на шест месеци за педагогију у Швајцарској, коју су користила два кандидата по три месеца.¹⁷

У 1950. години предузети су и први кораци на упознавању наставних планова универзитета у Немачкој и стручног школства у САД и Немачкој. Одељење за научне и културне везе са иностранством при Савету за науку и културу почело је редовно да објављује преглед чланака из сектора науке, културе, уметности и школства из стране штампе, уређена је и читаоница стране штампе.¹⁸

Са научним и културним отварањем земље према Западу расла је и свест о потреби планирања знања о Југославији. У 1951. години

констатовано је да су подаци о Југославији у страним уџбеницима најчешће непотпуни, застарели, а понегде и злонамерни, због чега је упућен допис свим представништвима у иностранству са обавезом да ступе у контакт са писцима уџбеника и да им обећају боље информације. Констатовано је да је на плану школства најмање развијена делатност према иностранству. На захтев из Француске, Финске и Италије да добију преглед о југословенском школству, држава није била у могућности да одговори јер је имала само један материјал, који је био недовољан. Уочено је и да постоји велики недостатак уџбеника на енглеском језику у Југославији, па су на иницијативу Британског савета подстакнути републички савети за просвету, науку и културу да издавачка предузећа посвете већу пажњу објављивању таквих уџбеника.¹⁹

Повећано је и интересовање из иностранства за успостављање нових веза и контаката међу научницима, научним друштвима и установама. Велики број научних радника, установа и организација из иностранства обраћали су се Савету с молбом да им се омогући контакт са одговарајућим установама у Југославији, предлагали размену публикација, посете научних радника, слали своје публикације. У октобру 1951. године са представником Колумбија универзитета договорено је да се на том Универзитету оснује југословенска катедра на коју ће бити послата два асистента и један професор у школској 1952/53. години. Рађено је на прикупљању података о југословенским научним радницима који би могли да одрже предавања у иностранству, за шта је постојала начелна сагласност са француском владом, Британским саветом и швајцарским посланством, у Паризу су уговорене међусобне посете југословенских и француских правника, Савет географа Југославије повезан је са Удружењем америчких географа, Комисија за геолошку карту света са Српском академијом наука, Интернационални институт за изучавање двораца са Заводом за заштиту споменика културе. До 1953. године

17 АЈ, Савет за науку и културу Владе ФНРЈ, ф-17. Извештај Одељења за науку и културу за 1950. годину.

18 Исто.

19 АЈ, Савет за науку и културу Владе ФНРЈ, ф-17. – Извештај о раду Одељења за научне и културне везе са иностранством у 1951. години.

око 300 југословенских установа повезано је са око 650 установа у западним земљама.²⁰ Из иностранства је било све више захтева за добијање стручних материјала за израду разних лексикона и енциклопедија. Прикупљени су подаци о југословенским композиторима за енциклопедију Müller у Бечу, подаци о југословенским композиторима и репродуктивним уметницима за енциклопедију Николаса Сломинског у Бостону у САД, део података за велику Позоришну енциклопедију коју је у Риму припремао Силвио д'Амико, прикупљени су подаци за Енциклопедију савремене књижевности Cassell у Лондону и за Међународну илустровану уметничку енциклопедију у Њујорку. За Минервин универзитетски годишњак који се припремао у Берлину послати су подаци о југословенским универзитетима, високим школама и уметничким академијама, а за Међународни уметнички адресар у Берлину послате су адресе свих југословенских установа које су дошле у обзир да се нађу у таквој публикацији.²¹ Размењене су публикације са Метрополитен музејом у Вашингтону, Колумбија универзитетом у Њујорку, Универзитетом у Хелсинкију, Славистичким институтом у Утрехту, Библиотеком ОУН, Руским институтом у Амстердаму, Оријенталним институтом у Напуљу, Народном и Универзитетском библиотеком у Јерусалиму. Започела је и сарадња са страним часописима и другим публикацијама: дат је чланак о народној уметности за дански часопис, затим чланак о народним играма за публикацију у Француској и о опери у Југославији за једног енглеског новинара.²²

У периоду од 1950. до 1952. године у Југославију је ушло више од 50 000 књига, часописа и разних публикација са Запада, укључујући и оне из САД. По непрецизној евиденцији Комисије за културне везе са иностранством, у периоду од 1953. до 1963. године око 17 000 стручњака и научних радника боравило је у иностранству на разним стипендијама за специјализације, израде докторских дисертација, краћа усавршавања, студијске боравке. Само у 1957. години од 3 456

редовних и ванредних професора, доцната и асистената на југословенским универзитетима број лица која су боравила у иностранству био је 951, што је 27% универзитетских радника.²³ Од 1950. сваке године редовно су почели да се одржавају славистички семинари у Југославији, а они су се за три године развили до мере да је било потребно раздвојити полазнике семинара (студенте, лекторе и асистенте од професора, познатих слависта, научних радника). Већ 1953. године размишљало се да поједини универзитети уз помоћ надлежних савета за просвету, почну да организују специјалне феријалне курсеве на пример из економије, права и законодавства, историје уметности, сусрета стручњака за средњовековну уметност.

О обиму послова на плану међународне научне и културне сарадње говори и чињеница да Одељење при Савету за науку и културу, које је водило те послове, по својој организацији, административном апарату и људству није више могло да издржи обавезе, па је ради даљег институционализовања тог посла 1953. године формирана Комисија за културне везе са иностранством.²⁴ Из записника са састанка

23 АЈ, 145-88-384.

24 Одлуком Савезног извршног већа 12. марта 1953. године основана је Комисија за културне везе са иностранством. Задатак Комисије био је да помаже одржавање и развијање културних веза са иностранством. Ради остваривања тог задатка Комисија:

- а) упознаје иностранство са културним остварењима и достигнућима ФНРЈ и тиме доприноси упознавању Југославије уопште, њених народа, њене историје и културе, њене изградње социјализма;
- б) помаже, развија и остварује размену на подручју културне делатности и доприноси упознавању југословенских народа са културним вредностима и стремљењима других народа;
- в) помаже, а по потреби и сарађује са одговарајућим друштвеним организацијама и установама у ФНРЈ на успостављању и развијању културних веза са иностранством;
- г) успоставља и развија сарадњу са иностраним установама и организацијама које делују на подручју размене и пропаганде у области културе;
- д) даје потребне информације о свом деловању Савезном извршном већу, јавности, као и појединим заинтересованим организацијама и установама. Чланове Комисије делегирају савети за просвету, науку и културу република и културне установе и организације.

Чланови Комисије били су: Родољуб Чолаковић, члан СИБ-а, Иво Фрол, секретар Комисије, Митра Митровић, државни саветник, Борис Зихерл, председник Савета за просвету и културу НР Словеније, Маријан Стилиновић, члан Извршног већа НР Хрватске, Јосип Лукатела, помоћник секретара Савета за просвету и културу НР Хрватске, Модич Лев, помоћник секретара Савета за просвету, науку и културу НР Словеније, Нико-

20 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-15.

21 Исто.

22 Исто.

Комисије види се да ни она није могла да савлада, прати и води евиденцију свих разгранатих контаката са иностранством. Културне везе са иностранством већ су имале децентрализован карактер – појединци и установе су у великом броју случајева сами остваривали међународне везе, чиме су оне у укупном обиму постајале разноврсније и живље, али је у таквим условима тешко било остварити увид у целину културних односа па је чак и на саветодавни начин било тешко утицати на форме веза са иностранством. Задатак Комисије и није био да се у све меша, мада, иако поједине културне акције у иностранству нису представљале Југославију, оне су ипак давале слику о Југославији до које је држави било веома стало, Ни југословенска представништва у иностранству нису била упозната са свим што долази из Југославије. На састанцима Комисије инсистирало се да републички представници, осим што заступају интересе средина из којих долазе, треба да воде рачуна и о целини и да би било неопходно да се сви више осећају члановима Комисије него заступницима интереса републичких савета. Мада је Комисија инсистирала да буде о свему обавештена, а ни републички савети нису имали све информације на пољу своје надлежности, ипак се водило рачуна и о томе да „превелико обавештавање“ не буде „стежање“, да не доведе

ла Вученов, помоћник секретара Савета за просвету, науку и културу НР Србије, Митар Папић, секретар Савета за просвету, науку и културу НР БиХ, Вељко Милатовић; члан Савета за просвету и културу Црне Горе, Методије Соколовски, секретар Савета за просвету, науку и културу НР Македоније, Милутин Миланковић, члан САНУ, др Марко Костенчић, члан ЈАЗУ, Божидар Јакац, академик, Александар Вучо, књижевник, Станојло Рајичић, композитор, Живојин Здравковић, диригент, др Хуго Клајн, Жорж Скригин, филмски редитељ.

Комисија за културне везе са иностранством имала је два деликатна проблема са којима је покушавала да се носи. Први је био избегавање арбитрарне улоге, односно ненарушавање децентрализованог наступа културе у иностранству, принцип немешања с једне стране, а са друге ипак потреба да води рачуна о нивоу и квалитету садржаја који одлазе ван граница Југославије. Други проблем је уобичајен начин рада по принципу паритетне заступљености република с једне стране, а са друге потреба да Југославија наступа као целина. Предност се давала квалитету бар када је реч о уметничком стваралаштву, али се водило рачуна и о специфичностима националних култура. У погледу учествовања на научним конгресима одлучивао је Академијски савет. О обиму посла говори податак да је Комисија у 1954. години упутила 378 аката, наспрам 146 у 1953. АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-17

до блокирања, ограничења, административне спорости. Комисија је покушавала да нађе модел своје улоге, који је несумњиво био политички али ипак само у мери да водећи рачуна о интересу целине и о начину на који се репрезентује земља буде информисана и о квалитету културних садржаја који излазе изван земље. Несумњива је тенденција да везе са иностранством буду слободне, али не и у мери да пролази и оно што нема неопходан уметнички ниво а да се појављује под именом Југославије. Комисија је бежала од улоге жирија или арбитраже.

Будући да су добар део Комисије сачињавали и представници савеза (ликовних, позоришних, драмских), тражена је мера у којој би и у савезима позиција њихових представника била схваћена као заступника њихових професионалних интереса али пре свега као члана Комисије који мора имати у виду интерес целе земље.²⁵ У 1953. години, на пример, 165 просветних и културних радника из Хрватске путовало је у иностранство, већином о властитом трошку или на позив појединих страних установа, а свега 55 ишло је о делимичном или потпуном трошку Савета за просвету и културу Хрватске. Српска академија наука је само у 1953. години имала 44 посете иностраних научника, а Савез књижевника 28. Академијски савет је до тада давао 98% стипендија за егзактне науке, од чега је половина била усмерена на медицину. Комисија је свакако желела да избегне повратак на централизацију тиме што би увела принцип сагласности за оне који одлазе путем личне иницијативе. У 1953. години констатовано је да је фолклор већ довољно афирмисан у иностранству и да већ остварује сам ангажмане, да му Комисија више није ни потребна и да треба већу пажњу посветити инструменталистима, балету, опери, камерним оркестрима

25 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-17. – Записник са састанка Комисије за културне везе са иностранством 11. децембра 1953. године. Међу новим члановима Комисије били су: Бора Благојевић, професор Правног факултета у Београду, Иво Андрић, представник Српске академије наука, Крсто Хегедушић, представник ЈАЗУ, Марко Челебоновић, представник Савеза ликовних уметника Југославије, Владо Водопивец, представник Савета за просвету и културу Словеније, Исидор Цанкар, представник Словеначке академије знаности и уметности.

и, такође, да би из света требало више позвати кореографе, режисере, балерине који би радили са југословенским уметницима.

Приликом прављења плана културних веза са иностранством за 1954. годину, на састанку Комисије за културне везе констатовано је да је могућност културних веза расла из године у годину, пре свега због све видније улоге Југославије у међународном политичком животу и из интересовања које у свету влада за Југославијом, као и због показаних извесних културних вредности. Оцењено је да је децентрализација на подручју културних веза са иностранством деловала позитивно. Везе, размене, гостовања, путовања постали су живљи и свестранији, директни контакти институција, организација, појединаца са иностранством проширивали су могућности упознавања Југославије. У Југославији се већ 1953. године везе са иностранством, отвореност земље и децентрализован наступ културе у иностранству сматра природним и ефикаснијим начином међународне комуникације. Комисија подстиче, развија и пружа помоћ да се развију подручја културне размене са иностранством и организује и финансира акције већег обима, које превазилазе могућности појединаца и институција. Истовремено, констатовано је да се осећа потреба за културним аташеима у Енглеској, Француској и Немачкој.

Знања и искуства која су југословенски представници, културни радници и научници доносили у земљу имала су и политичку боју. Питања која су постављана почетком педесетих година југословенским интелектуалцима и стручњацима који су боравили на Западу била су између осталог: „Докле се простире слобода у Југославији? Колики је утицај државе на развитак уметности? Постоји ли још цензура у неком облику? Да ли су позоришта, издавачка предузећа, филм у рукама државе? Ко купује слике? Ко одлучује шта ће се штампати и приказивати на позорницама? Добијају ли млади уметници стипендије за иностранство?“²⁶

Велики заокрет Југославије од 1950. годи-

26 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-33. Напомене поводом пута у Швајцарску и Немачку у времену од 12. 5. до 10. 7. 1953. Ото Бихаљи Мерица.

не наредних година пажљиво је праћен на Западу. Југославија изазива све веће интересовање западних политичких и интелектуалних кругова. На Радио Штутгарту почетком 1954. године могла се чути специјална емисија о културном животу у Југославији, у којој се западноевропским погледом непогрешиво изводила анализа идејног заокрета у стваралаштву. Емисија је почињала са: „Када се изговара реч Југославија мисли се на цео Балкан и с тим се повезује представа егзотичног шареног света. Света пуног страсти и политичке напетости, у коме увек има рата, револуција и убистава. Због тога средњоевропејац под појмом југословенска литература нема углавном никакву представу. Развој југословенске литературе био је веома много под утицајем односно прекидан због променљивих политичких догађаја. У кратко одмереним периодима мира аутори су имали много да надокнаде и код тога су развијали многоструку активност, што важи нарочито за период између два светска рата.“²⁷ После анализе развоја југословенске књижевности у међуратном периоду, аутор текста емитованог на немачком радију, улази у разматрање културних збивања у Југославији после Другог светског рата и наставља: „Било би исто тако разумљиво да је у години ослобођења, 1944, дошло до избијања годинама угушиване снаге, способности и емоције, и то би се и догодило да није насупрот слободном развоју деловало службено мишљење да се мора по руском узору форсирати фамозни социјалистички реализам. Под врховном командом осредњег лиричара Радована Зоговића, који је требало да игра улогу југословенског Жданова, побудили су бирократи и талентоване књижевнике да лиферују пропагандне песме, и може се приписати само случају да се појавио неки добар рад.“ Најзад, аутор текста доводи своју анализу до педесетих година, уочава прекретницу за модерну југословенску литературу, наглашава да у часописима започиње жива дискусија о модерним струјањима у светској литератури и о месту које би у њој могла да заузме југословенска литература. Пад

27 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-18.

књижевне бирократије види у промени односа партије која одустаје да врши директну контролу над књижевним животом. Наводи да је у почетку изгледало као да жели да се надокнади све пропуштено претходних година и атмосферу у којој је књижевни живот добио „невероватан подстицај“, у којој се пишу есеји о Кафки и Џојсу, преводе Пруст и савремени амерички писци, дискутује о егзистенцијализму, апстрактној уметности и атоналној музици, упоређује са атмосфером која се могла осетити у првим послератним годинама у западној и средњој Европи. Он види све већи број писаца, песника и њихових дела који су продукт унутрашњег ослобођења, а културни живот у Југославији, по његовим речима, личи на све осим на диктирану уметност.²⁸

Искуство појединих југословенских интелектуалаца који су путовали по западној Европи, сусретали су и разговарали са интелектуалцима, били у контакту са интелектуалцима – социјалистима, говори да је у њиховим очима Југославија 50-их будила наду за остварење хуманог демократског социјализма.

Заокрет 1950. године несумњиво по прокламованим циљевима, а посебно по ономе што је уследило каснијих година, заслужује да буде означен као прекретница у развоју послератне Југославије, са далеко већом димензијом од оне коју подразумева идејни прелом у стваралаштву. После идеолошког заточеништва (1945-1948) уследила је 1949. година, у којој Југославија није имала спремне одговоре на питања која је сама себи постављала. У тој години још увек се објављују књиге и уџбеници совјетских аутора, инсистира се на идеологији марксизма-лењинизма, заробљавање духа било је још увек снажно изражено, али су наговештаји нечег другачијег били препознатљиви по иступу одређених високих партијских функционера. У 1950. години долази до коначног одговора на питање куда и како даље. Партија у тој години демонстрира унутрашњу снагу да мења саму себе. Она је иницијатор и носилац промена које подстичу и доносе заокрет који се исказује у начину мишљења, а манифестује кроз: моћ критич-

²⁸ Исто.

ког преиспитивања социјалистичког наслеђа, одбацивање совјетског узора и модела централизоване културне политике и напуштање социјалистичког правца у уметности, делимичан повратак традицији, истина селективан, али са уважавањем средњовековног културног наслеђа, сагледавање значаја слободне размене знања са Западом, превазилажење страха, од „декадентне“ западне културе, афирмацију Југославије посредством културних вредности, увиђање нужности стручног изоштравања и утицаја струке на културну политику, потребу за упознавањем западне културе и њеним пласирањем у земљи, оријентацијом на стварање интелектуалне елите упућивањем великог броја стручњака на специјализације у иностранство, измену система вредности у култури.

др Мирослав Перишић

ПРЕГОВОРИ ИЗМЕЂУ АНТАНТЕ И РУМУНИЈЕ И ПИТАЊЕ РАЗГРАНИЧЕЊА У БАНАТУ 1915.

Документа (Део други)

13.

и без предходне погодбе о будућим границама.

19. мај 1915, Рим

№ 254

Ристић

Српски посланик у Риму Михаило Ристић извештава Министарство иностраних дела Краљевине Србије да су представници Антанте сигурни да Италија улази у рат и да Русија преговора са Румунијом о њеном прикључењу савезницима

Министарство Иностранних Дела Политичко Одељење

Телеграм

Отправљен из Рима 6. V у 12 сати

Примљен у Нишу 6. V у 11 сати 18 мин.

Амбасадор енглески рече ми мало пре да он држи да ће Италија за 48 сати огласити рат. Демонстрације последњих дана овде и у земљи утврдиле да је народ за рат, а у то ни влада није веровала са обзиром на извештаје начелника окружних који су већином Ђолитијеви људи па нетачно представљали расположење народно. Има, рече ми, извештај да је у погледу мобилизације и концентрације трупа све тако опремљено да у жељезничком саобраћају за путнике и робу неће наступити никакав прекид. Амбасадор рече ми још да су Енглеска и Француска оставиле Русији водити преговоре са Румунијом. Извештен је да Русија добро брани наше интересе и он сматра да захтевање Румуније да има Панчево као границу, може бити и претекст њен да не уђе у рат и то њега не брине. Показавши амбасадору неумесност захтева Румуније, рекао сам му да ја мислим да се не би требало сувише бринути о претензијама Румуније и за њихово задовољење везивати улазак Румуније у акцију. Ако икад Италија уђе у акцију, ући ће и Румунија

Михаило Г. Ристић (први с лева) са шураком Слободаном Јовановићем (први с десна) и пријатељима

На полеђини:

Пов. бр. 5027

Примио к знању.

Посланику Спалајковићу саопштити ово: Са Француске и Енглеске стране уверавају нас да се преговори са Румунијом воде у Петрограду, да се Сазонов добро држи, и да оно, што он уради, то ће признати. И једна и друга кажу да Румуни

сувише траже, и да им се чини, да она преувеличава захтеве само да се извуче из рата. Али држи да ће Румунија морати ући у рат, чим Италија уђе, па ма то повукло за собом промену владе. Захвалите Сазонову с моје стране.

7. V

Пашић

АС, МИД, ПО, 1915, Ф XI, 9, дос. IV

14.

21. мај 1915, Лондон

Српски посланик у Лондону Матија Бошковић – Министарству иностраних дела Краљевине Србије: о преговорима савезника са Румунијом и питању Баната

Ово Посланство Министарству Ниш

Пов. бр. 521

8. мај 1915.

Како је последњих дана овде било вести да ће се у скоро свршити преговори са Румунијом односно граница бојао сам се да наша представка не дође доцкан. С тога сам у споразуму са Цвијићем одлучио да Греју одмах предам мемоар о Банату и будућој граници према Румунији према вашем телеграму не чекајући упуства које сте поштом послали. Цвијић је израдио мемоар и врло лепо изложио и средио наше разлоге за линију од Трајанове табле вододелницом западном од Тамиша право на север до Мориша и утока његовог у Тису. Уз мемоар Цвијић је израдио и карту на којој је уписана наша предложена линија. Поповић Богдан израдио је француски превод. Синоћ сам био код Греја предао му мемоар и усмено опширно изложио наше захтеве и молио га да поклони пажње нашем мемоару. И ако му је питање у главном познато рекао да ће мемоар сам читати. За Румунију каже да су јој захтеви врло велики и да је он Братјану и посланику румунском то рекао и нагласивши да није могуће добити све што се жели. Даље каже да и Румунија за своје захтеве истиче разлоге за природну стратегиску границу и одржање пријатељства са Србијом. Одговорио сам да у питању где је природна и стратегиска граница могућна на тој страни ми бисмо могли увек примити суд неполитичких стручњака војника и геогра-

фа. Поменуо је даље да не би било паметно због тога можда не добити Босну и море у случају да се не успе победити непријатељ. Одговорио сам да улазак Италије у рат знатно мења ствар и смањује значај румунске акције и да Румунија с тога мора ускоро поћи за Италијом ма и не добила све што тражи те да сад не треба хитати у попуштању њезином овако претераним захтевима нарочито према Србији. Греј обећао чинити што год може да се дође до споразума. Како се главни преговори са Румунијом воде у Петрограду тамо треба најживље инсистирати. По мојим добрим информацијама Русија је за сад непопустљива али се то односи на граничну линију у Буковини а о тешкоћама за српско румунску границу не помиње се. Бојати се да влада руска не буде попустљивија у питању српске границе да би отргла што жели у Буковини. У таквом случају Србија не би требало својом војском да помаже ратне операције Румуније као ни Италије без компензација територијалних већ да према чисто сопственим потребама поступа пошто према њима нема никаквих обвеза а Србију нису оне ни помишљале помагати кад је била у смртној опасности. Ово напомињем јер је врло вероватно да ће се од Србије тражити да својом војском помогне акцију Италије и Румуније па држим да се том приликом треба користити и добити исправке можда на обе стране. За реконструкцију владе енглеске Греј каже да ће политика енглеске остати непромењена а улазак других партија у владу значи солидарност целе земље у вођењу рата. Текст преданог мемоара шаљем поштом.

Бошковић

На полеђини:

К. Пов. бр. 5199

АС, МИД, ПО, 1915, Ф V, 3/IV, дос. I

15.

22. мај 1915, Букурешт

Српски посланик у Букурешту Павле Маринковић – Министарству иностраних дела Краљевине Србије: о територијалним претензијама Румуније

Министарство Иностранних Дела Политичко Одељење

Телеграм

*Отправљен из Букурешта 9/V у 6 сати пре подне
Примљен у Нишу 9/V у 10 сати 16 мин. после
подне*

Влада румунска је пре неколико дана предала преко свога посланика у Петрограду ноту Русији у којој означаје границе својих претензија које знате. Синоћ сам дознао да је у среду Посланик Руски предао Братјану одговор Русије, у којем Русија редукује румунске претензије. Изгледа ми да им од Баната не даје ништа; али ни Руски ни Француски Посланик неће да ми кажу тачно границе да ме не би куражили у нашим претензијама. Посланик Руски каже ми да сам само ја непопустљив а с другима би ишло лако – што није истина. Каже ми да Русија мора попустити, иначе Румунија остаје неутрална. Наравно да ће Румунија бити непопустљива кад види да је Посланик Руски готов на попуштање и да држи страну. (Вероватно недовршена реченица: Румуније).¹ Каже да су и Филипеско и Таке Јонеско мишљења да Румунија треба да остане неутрална ако Русија не попусти. Посланик Француски, који је одређен као посредник, каже да су му и Филипеско и Таке Јонеско рекли да Румунија треба да попусти у граници. Посланик Француски био је код Братјана питао га кад ће одговорити и шта на предлог Русије. Братјано казао да ће одговорити али с тим да остаје при свом првом тражењу на шта Посланик Француски казао да то значи да Румунија неће да уђе у акцију! каже Русија вољна попустити, али треба сада Румунија да почне попустити да би јој Русија изашла на сусрет. Посланик Француски ишао и код осталих Министара и сви су се сложили да треба да Румунија почне попустити нарочито у Банату, јер Посланик Француски приметио да Румунија више полаже на Буковину но на Банат. Посланик Руски тражи да Србија попусти у Банату! Мој је утисак да Русија не треба да попусти бар за 20 до 30 дана, јер ће Румунија морати попустити почем мора ући у Рат. Посланик Француски, који је расположен за нас, још држи страну Румунији у питању о претензијама, јер он не попушта ни до Вршца.

¹ Напомена шифранта.

Сад све зависи од представника. Ко буде издржљивији победиће, јер обе стране хитају и склоне су на попуштање. Радонић и ја израдили смо два мемоара о Банату и предао по једну копију представницима Тројног Споразума. Показали су се задовољни, ма да Посланик Француски рече да га Посланик Руски неће ни прочитати.

№ 486

Маринковић

На полеђини:

Пов. бр. 5166

Да се саопшти нашим посланицима у Петрограду, Паризу, Лондону и Риму ради њиховог знања и згодном приликом да се употреби и каже да неможемо на све стране само ми попустити и давати концесије неутралним државама, који су допустили да се рат води 10 месеци, па тек сада, кад су се уверили, да њихове пријатељске државе не могу победити, сад се решавају и уцењују Србију, која је највише жртва поднела и која је верни и непоколебљиви савезник Сила Тројног споразума.

11. V 1915.

Пашић

АС, МИД, ПО, 1915, Ф V, 3/IV, дос. I

16.

24. мај 1915, Букурешт

Српски посланик у Букурешту Павле Маринковић – Министарству иностраних дела Краљевине Србије: о прекиду руско-румунских преговора о придруживању Румуније Антанте

Шифра. Мству Ин. Дела

Пов. № 491

11. маја 1915. г.

КПов. Бр. 460

Братијано све до прексиноћ одбио дати ма какав одговор Русији и чинити ма какве друге контрапредлоге. И он дакле сматрао као и Петроградски Кабинет преговоре за раскинуте. Блондел као представник Тр. Споразума одређен за посредника и склонιο га не одбијати него ошкринути врата преговорима и Братијано пристао. Јуче је румунски посланик у Петрограду предао ноту Сазонову тражећи да Русија јаче прецизира границе, које нуди Румунији. Блондел сматра то као добро упућене преговоре и одмах оценио, као што сам раније јавио, да Румунија лакше

попушта у Банату него у Буковини, зато се и он ангажовао да ишчупа Русији концесије у Буковини. Блондел цени да сад све зависи од Черновица и ако Русија само ту варош уступи Румунија мора ући у рат на један од два начина: или ће Братијана његови људи и опозиција натерати да уђе у акцију, или ће га за недељу дана оборити. Блондел ми то гарантује и хоће да се клади у све. Ја сам га питао каквим начином мисли да се Братијано може оборити у овом тренутку, а он каже уличним демонстрацијама које ћу за неколико дана приредити преко Филипеска и

*Српски посланик у Букурешту
Павле Маринковић*

осталих и Братијано ће пасти као што су толико пута владе овде падале. Ја, вели, добро познајем терен и људе и гарантујем вам то. А за питање о Банату каже да ће остати ван дискусије. Ја држим да они резервишу да питање о разграничавању Баната почну директно са нама, јер Русија сувише тражи за нас.

Поклевски и Барклеј признали Блонделу да их варао Братијано, а све ове тешкоће су плод оне руске погрешке у Новембру, кад Русија обећала Румунији Ердељ за саму неутралност, коју ноту Братијано непрестано потрже и пита хоће ли и Русија, као Немачка, сматрати ову ноту као шифон папира.

По мојој оцени из многих разговора линија Базјаш – Вршац већ задобијена начелно у духовима румунских политичара и то пре сваке непосредне дискусије, јер сам ја сасвим резервисан и смотрен, пошто осећам да се наше претензије могу сваког дана проширивати при оваком држању Русије.

Кад је само запело за Черновиц несумњиво ће се ствар аранжирати нарочито што су сва три представника Тр. Споразума јако запели и јуче су целог дана шифрирали својим владама и пледирали да Русија попусти.

Међутим Братијано већ захуктао агитацију против Русије и јуче раздавали плакате против Русије.

Маринковић

На полеђини:

К. Пов. бр. 5243

АС, МИД, ПО, 1915, Ф VII, 7, дос. II

17.

27. мај 1915, Ниш

*Председник владе и министар иностраних дела
Никола Пашић – српском посланику у Букурешту
Павлу Маринковићу: о разграничењу са Румунијом у Банату*

Телеграм из Ниша

Примљен 14. V 15.

У вези вашег телеграма бр. 491 докле год Русија тражи за нас цео Банат, ми не треба да попуштамо и да слабимо њезине захтеве. Ми много полагамо да имамо обе обале Дунава, почевши од Оршаве па навише, јер нама осигуравамо Ђердап, стратегиске захтеве и нашу националну политику. Русија, ако буде потребно, обратиће се на нас са питањем шта и колико можемо попустити ако буде потребно попуштати. Сазанов гледа по свој прилици да извуче што више концесија, како би се загладило оно непријатно осећање које је настало код нас после споразума с Италијом – а може бити да још постоји тајна намера да нас пресирају да дамо какве концесије у Македонији Бугарској. У сваком случају не треба слабити његово држање и његов захтев.

№ 5243

АС, МИД, ПО, 1915, Ф VII, 7, дос. II

Пашић

18.

28. мај 1915, Букурешт

Српски посланик у Букурешту Павле Маринковић – Министарству иностраних дела Краљевине Србије: о изјави дипломатских представника Антанте у Букурешту румунској влади у вези са уласком Румуније у рат

Министарство Иностранних Дела Политичко Одељење

Телеграм

Отправљен из Букурешта, 15. V у 11 сати 50 мин. после подне

Примљен у Нишу 17. V у 3 сата пре подне

Сад дознајем за детаље у изјави учињеној Братијану. Тројни Споразум је рекао Румунији да не признаје онај споразум постигнут 10г октобра са Русијом и, ако Румунија не уђе у акцију у року од 14 дана, сматраће Румунију као да је прешла у непријатељски логор. Узбуђеност све више расте и кругови Филипеска и Народне Акције почели велику агитацију за рат и против владе. Сутра велики митинг за акцију, на супрот коме влада организује други против рата, а социјалисте трећи такође против рата. У уторник велики партијски конгрес конзервативаца из целе земље, да збаци Маргиломана и да изберу Лаховарија. Успех изгледа да је осигуран. Љутина руског и француског посланика све се више истиче и опасност је да својим држањем не покваре дејство овог срећног корака Тројног Споразума.

№ 512

Маринковић

На полеђини:

Пов. № 5461

Прочитао. 17/V. Пашић

АС, МИД, ПО, 1915, Ф VII, 7, дос. III

19.

31. мај 1915, Лондон

Српски посланик у Лондону Матија Бошковић – председнику владе и министру иностраних дела Николи Пашићу: о румунским претензијама на Банат у преговорима са Антантом

Ово Посланство Министарству Ниш

Пов. бр. 546

Лондон 18. маја 1915.

Лично за Председника Министарства Амбасадор руски каже ми да је Греј говорио посланику румунском да Србија мора добити на северо-истоку добру природну граничну линију која би осигурала престоницу да Србија на то и има права и да је то заслужила а да су захтеви Румуније сувише велики и да их он не може подржавати. Лорд Кичинер се у разговору са мном ономад неповољно изражавао о држању Румуније која је од тројног споразума узела познати зајам а сад избегава да се придружи тројном споразуму. Тако у питању наше будуће границе према Румунији изгледи су за нас сада добри. После уласка Италије у рат Русија ће извесно још мање бити расположена попуштати Румунији чија помоћ није сада неизоставно нужна. Овде се мисли да Румунија неће више моћи дуго остати неутрална и да ће морати ући у акцију макар и не добила онолико концесија колико сад тражи. По једном некронтотолсаном извору румунске претензије на запад иду до Панчева. Чим се питање о српско-румунској граници уреди треба очекивати да ће се убрзо истаћи питање о концесијама Бугарској у Македонији јер се непрестано жели кооперација Бугарске противу Турске. На Србију ће се извесно наваљивати да српску Македонију до линије из уговора 1912. уступи Бугарској. На то треба бити спреман. Ако се иоле осети слабост Србије решење може бити донесено и без нашег пристанка. Један колега који је обично добро информисан и озбиљан је посматрач каже ми да има импресију као да је Бугарској нешто већ стављено у изглед односно Битоља и да би формално обећање имало доћи при одлуци Бугарске да уђе у акцију. Румунија је последњих дана изјавила тројном споразуму да је готова учинити Бугарској територијалне концесије у рејону Белчика и Добрича. Да се избегне за Србију несрећно решење у питању концесија Бугарској како се спрема са више страна не остаје мислим другог начина него сад још за времена обавестити тројни споразум и нарочито Русију о немогућности за Србију да у евентуалним концесијама Бугарској, ако би ова ушла у акцију противу

Турске, иде даље од Вардара и Брегалнице, и да ће сваки покушај Бугарске да уђе у српску територију Србија спречити оружаном руком; друго да влада српска никада не би могла примити одговорност пред народом за веће концесије и да би пристанак на такве концесије неминовно у народу и војсци и отворио нов рат са Бугарском. Ово је потребно учинити јер дипломате тројног споразума и сви политичари овде верују да ће Србија као и увек до сад попустити и у овом питању пред једногласном одлуком сила и да ће све проћи мирно па се с тога треба бојати да одлуку не донесу без нашег знања и не ставе нас пред свршен чин. За то их треба благовремено упозорити на несрећу коју би причинили Србији присиљавањем да се српска Македонија уступи Бугарској. Пред опасношћу од новог рата између Србије и Бугарске ја сам потпуно уверен да ће се силе тројног споразума зауставити и напустити намеру да измишља[ју] средства како би присили[ле] Србију на попуштање. Ако се пропусти то учинити за времена могу се влада руска и цар лично ангажовати тако да буде после доцкан за поправку без рата са Бугарском. Међу тим ако будемо озбиљно решени и оружјем бранити нашу државну територију од Бугарске па макар се ова позивала и на одобрење сила моје је чврсто уверење да смо ми ту територију већ коначно добили, из тога простог разлога што силе тројног споразума наши савезници ни у ком случају не могу противу Србије употребити физичку силу а и неће хтети изазвати нову катастрофу на Балкану ради задовољења Бугарске. Ја се више бојим Румуније која у последње време ступила у неке разговоре са Бугарском односно концесија. С тога је потребно да са Грчком одржимо што чвршћи споразум на основу нашег савезничког уговора за случај да нас Бугарска нападне. Додајем да се слажем са мишљењем Јована Цвијића које вам достављено телеграмом. Осећајући да се критичан момент брзо примиче сматрао сам за дужност као што сам више пута чинио и до сад пред опасностима које су угрожавале Србију нарочито пред рат са Бугарском и прошлог лета пред спремањем Аустро Угарске за напад на Србију сматрао сам за дужност да вам изложим моје мишљење у овој прежној ствари и умолим да јој поклоните пажњу. Према решењу Берлинског Конгреса Турска је требала

да уступи Грчкој извесну територију на граници тесалијској епирској и Турска то није никада учинила. Као последње средство то остаје и Србији а биће извесно много мање фатално за будућност наше државе него ли после Брегалнице пустити да Србија без борбе буде избачена на свагда из Македоније и изгуби тако важан централан положај на Балкану какав представља Вардарска долина са рејоном Велес – Прилеп – Битољ.

Бошковић

На полеђини:

К Пов. бр. 5613

АС, МИД, ПО, 1915, Ф V, 3/IV, дос. I

20.

2. јун 1915, Петроград

Српски посланик у Петрограду Мирослав Спалајковић – председнику владе и министру иностраних дела Николи Пашићу: о разговору у руском министарству спољних послова у вези са могућим уласком у рат Румуније и Бугарске на страни Антанте

Пов. бр. 860

20. маја 1915. Петроград

Шифре препис

Etrangeres Niche

Лично строго поверљиво. Сад сам говорио са Нератовом, јер се од њега може више дознати, а Сазонова резервишем пошто добијем од вас инструкције. Питао сам га о новостима односно Бугарске и Румуније поводом последњих чланака и вести у руској штампи и правио сам се да ништа не знам о кораку Тројног Споразума код нас. Он ми рекао да су наредили својим представницима у Софији и Нишу учинити корак ради покушаја у начелу за споразум између Србије и Бугарске, али не зна да ли је тај корак учињен, јуче или прекјуче јер још нису добили извештај. Приметио сам да осећа сву тежину и непријатност тога поступка и да се труди у разговору ублажити утисак на мене. Каже: корак у Нишу биће учињен у највећој интимности и само за г. Пашића ради овога лично, да га не би узнемиравали чланци и писање у штампи, и да би он сам могао размишљати о томе питању; ништа

не прецизирамо нити вршимо пресију, него само хоћемо да сондирамо и Ниш и Софију и да видимо да ли је у начелу могућан споразум и на каквој бази; желимо тај споразум јер прво, увек је био наш словенски идеал да дефинитивно уредимо односе између Србије и Бугарске што је нарочито потребно с обзиром на будућност, и друго, сад је Русији и тројном Споразуму највише потребна акција Бугарске, јер би то имало врло јако морално дејство на Румунију и Грчку и пресекла би се контрабанда за Турску; најбоље би било кад би смо за неколико дана постигли успех у Нишу и Софији, а ако тако не буде видићемо шта ћемо.

Спалајковић

На полеђини:
Пов. бр. 5655

АС, МИД, ПО, 1915, Ф XII, 14, дос. VII

21.

7. јун 1915, Букурешт

Српски посланик у Букурешту Павле Маринковић извештава Министарство иностраних дела Краљевине Србије да се ситуација о уласку Румуније у рат на страни Антанте мења зависно од прилика на ратишту

Министарству, писмо Пов. № 552 25. V 1915.
Ситуација се у Румунији тако изокреће, да постаје одвратна. Догађаји се тако развијају како их нико није у стању предвидети.

Ови привремени порази Русије, поколебали су били јако јавно мњење, што је омогућило Братијану да остане при својим претенсијама. Али је пад Пшемисла произвео овде по готово револуцију у духовима. Само што се та револуција не обележава једним видним или материјалним фактом, те да се може лако констатовати и телеграмом јавити, него да то један читав процес састављен из низа разних епизода, које су више мање симптоматичне, и због тога Вам ја ових последњих дана нисам ништа шифрирао, него Вам тек данас шаљем овај коментар последњих догађаја.

Пре свега треба одмах да Вам кажем: да су преговори између Румуније и Русије увек на истоме месту, на мртвој тачци. У пркос саветима

и напорима сва три овд. представника Тројног Споразума, Русија не попусти, шта баца у јарост г. Блондела. И отуда ови стални гласови: да Румунија преговара с Бугарском. Али ја продужавам веровати: да је Братијано неспособан да једну такву комбинацију *ad hoc* тако брзо изведе. Сад је он био толико неокретан и толико тром те је испустио Италију, нема изгледа да ће шта учинити с Бугарском.

А непрестано, па и последњи пут кад је видео г. Блондела казао је: „дајте ми све што тражим, па ћу указ о мобилизацији потписати пред Вама“. И г. Блондел је у очајању што неће да му помогну да одигра и ту сцену. Само што Братијано и сувише много тражи, а сад је почео говор и о Бесарабији. Уплашио се: да Русија не попусти и не уступи све што је тражио до сада, па већ запиње и за оно, зашто је сигуран да Русија неће попустити.

Данас је уторак, а он од прошлог четвртка није се видео ни са Блонделом ни са Барклејем, а са Поклевским су односи врло затегнути, јер се обојици чини: да је један другог обмањивао! Поклевски је сам истина признао: да му је положај врло тежак и да више не сме да наваљује, јер је под сумњом као Пољак! Баш је тај разлог навео. Жалосна је та ситуација: кад Влада сумњичи свога представника и овај то осећа и зна! Каква се ту здрава политика може водити!

Такви су односи за сада између Братијана и представника Тр. Споразума.

Са јавним мњењем ствар међутим сасвим другчије стоји. Оно се под утисцима руских пораза, а нарочито после пада Пшемисла, јако изменило на штету интервенције. Сви кругови који су били за акцију, јако су клонули после пада Пшемисла, а томе је допринела велика агитација саме Владе, која отворено води сад кампању против Русије. Један велики присталица Трој. Споразума рече ми у клубу: „шта сад ми можемо и смемо! За нас је све сад очевидно, да Братијано има право што се држи овако опрезно и резервисано“. Ову клонулост појачава и ова свађа међу конзервативцима која је довела до стварног и формалног расцепа. Маргиломан, који је већ био побеђен и у духовима и у Извршном Одбору, који броји преко 70 чланова и који је глава партије, био се склонио на повлачење – кад се у последњем тренутку опет испрсио и

примио борбу жешће но икад. Краљ, који није никако за рат, и који има најодлучнијег присталицу у Маргиломану, тражио је од овога да остане на своме месту и да води борбу до краја.

За то је Маргиломан и изашао пред Конгрес, пошто је добро припремио терен новцем, услугама и обећањима. „Епока“ званичан орган Филипеска, изашао је отворено са оптужбом због корупције наводећи невероватне примере подмићивања. И Маргиломан је изашао са Конгреса са некаквом већином без бројања, без гласања, измајсторисаном на прави опсенарски начин. Права већина је решила и објавила: да је Маргиломан збачен, да је место шефа партије празно и да је за жерана шефства изабран Жан Лаховари, као што сам Вам јавио.

Но Маргиломан је после овога Конгреса страховито подигао тон, пошто су се оцепили букачи, говори као неоспорни шеф партије, без обзира што му се партија тако смањила. А Немци му у томе јако помажу! Немачка је пропаганда овде просто побеснела и изгубила сваки образ. Сад је очигледно за свакога да су Румуни врло слабо национално развијени и један врло мало отпорни елемент.

До сада су Немци имали да троше и у Италији и овде, а сад су све сручили и сконцентрисали овде, те располажу великим средствима и кидишу на сваког. Као пример њихове дрскости наводим само ово: У прошлу суботу била је организована „bataille des fleurs“. Како је она дошла само два дана после пада Пшемисла, Немци су просули паре и од ове, иначе спрдње, направили једну жалосну комедију. Никад није било више кола, више цвећа, више костимираних жена и људи него тада! Прави карневал усред лета и усред дана! Никад тако што није нико запамтио у Букурешту! И та је теревенка трајала од после подне до пола ноћи.

Сад је већ сваком Румуну јасно: да други господари, помоћу нечасних средстава, у њиховој кући. Сам Таке Јонеско, шовинист и највећи оптимист, пише јуче у уводном чланку „Roumanie“, „да такво практиковање корупције од стране Немаца постаје права инфамија и чини немогућним сваки додир једне цивилизоване нације са Немцима.“ Говорећи о корупцији у Италији „рекао би човек да је Саландра знао шта се ради у овој несрећној земљи, која се зове Ру-

мунија, где је немачка пара до те мере отровала атмосферу да чак и полуваничан орган“ и т. д. „да Немачка просипа потоком паре у овој земљи да би компромитовала савести и купила наш идеал.“

Мора да је стање очајно, кад се чине оваква отворена признања од првих људи у земљи.

И то мора да теши сваког Србина у овим тешким часовима, кад помисли: како сваки Србин трпи све љуте и неописане муке, а још нико није клонуо а камоли да се продао! У целој сиротој Србији нема ни једног примера издаје за паре, каквих овде у богатој земљи има на хиљаде! И то не говоримо ми, него признају они сами!

Све је то окуражило фон Буше-а до те мере: да у клубу отворено позива политичаре да пређу дефинитивно у немачки табор, пошто је победа осигурана њиховој страни. То је рекао бившем Министру Ариону и још неким.

Још један пример корупције, који је најаутентичнији. Сам Концеско, шеф кабинета Министра Спољних послова прича ово:

Пре четири дана дошла му једна врло врло лепа госпођа из најотменијег друштва и предложила му: да он помогне изградити пропуст у Аустрију 1000 волова, а у Турску 100 вагона муниције и неznam колико вагона бензина, па да за ту услугу, сем њене лепоте, добије још 150.000 динара у злату комисиона. А, наравно, и све друге трошкове за даље подмићивање.

Таквим средствима су они успели: да се сад без зазора води отворена трговина с Аустроугарском. Међутим ни Енглеска и Француски посланик не дају ни поменути: да Румунија пропушта ратну контрабанду. Енглески посланик је мени рекао: да он никако не допушта оптужбу против Румуније да је она пропустила сумарене, него да су они морали проћи кроз Гибралтар! Дакле представник Енглеске тужи свој у сопствену државу, само да би одбранио Братијанову владу!

Ја понављам: докле год Тројни Споразум показује да му је потребна помоћ Румуније, дотле ће Румунија чекати и уцењивати, уверена према држању оvd. представника Тр. Споразума, да ће овај попустити. Тек кад би Тројни Споразум ди-гао руке од Румуније, можда би се ова пожурила ући у акцију да спасава бар нешто од својих претензија.

Изволите примити, и т. д.

Маринковић

На полеђини:

Пов. бр. 6301

АС, МИД, ПО, 1915, Ф VII, 7, дос. III

22.

14. јун 1915, Букурешт

Српски посланик у Букурешту Павле Маринковић извештава председника владе и министра иностраних дела Николу Пашића о разговору са руским послаником у Букурешту Поклевским о разграничењу између Србије и Румуније у Банату

Шифрована депеша Министарства

№ 569

1. јуна 1915.

Строго поверљиво. Само за Министра.

Синоћ ме најзад позва Порумбаро да се први пут разговарамо о ситуацији, створеној преговорима између Русије и Румуније. Рече: нема одобрења владиног преговарати са мном о Банату него хоће приватно измењати мисли са мном и видети може ли се мало ситуација упростити што би поделили преговоре и с Русијом преговарали само о Буковини а са Србијом о Банату пошто се овај тиче само Србије. Тражио апсолутну дискрецију. О овоме зна само француски посланик који га и окуражио на овај корак.

Ја одговорих немам инструкције преговарати о томе нити налазим да је лако сад узимати преговоре из руку Русије кад их је она већ почела и готово привела крају али могу приватно разговарати и дати своје лично мишљење као и објашњења и гледиште српског јавног мњења које познајем.

Преговори, рекох, у овоме питању више данас зависе од темперамента него од интереса јер ако неко неће да води рачуна ни о чињеницама ни о интересима других заинтересованих, него само верујући у своју звезду, поставља захтеве према својим жељама, ослањајући се за успех једино на своју срећу (све то алузија на Братијана коју он разумеде и одобравајући насмеши се), онда се с тим нико не може споразумети. Али ако обе стране изнесу и побуде и титуле на којима заснивају своје претензије, моћи ће се одмах лако оценити чије су побуде озбиљније и интересант-

Јеврем Грујић у дипломатској униформи Краљевине Србије

није. Не говорећи о детаљима ни с опште тачке гледишта изнесох значај Баната за Румунију и значај за Србију, разјасних добитак и губитак за Румунију а тако исто и за Србију од граница које Румунија тражи, и сву опасност у будућности од бесправних и чисто опортунистичких захтева Румуније, нарочито кад се има на уму да Србија не води империјалистичку политику која се може обуздати и зауставити, него борбу за национално уједињење где нема компромиса и која се може само одложити али не спречити, јер кад је Србија водила са несправљено мањим средствима седам ратова до сада за уједињење, несумњиво неће сад престати водити их док не оствари потпуно. Свака т. зв. природна а не национална и животна граница далеко да буде

осигурање мира, биће на против, извор сукоба.

23.

Затим истакох велику опасност од њиховог цењкања кад још нису осигурали ни у принципу поделу Угарске, чије земље Румунија једино жели. Истакох њихов велики интерес уступити нам што већи део Баната и тиме што јаче ангажовати Србију за поделу Угарске и солидарисати је с Румунијом да не би остала умањена према Мађарима, јер ако Угарска остане независна, као што то Италија жели, Србија ће ипак ослободити један велики део својих сународника, а Румунија не добија ништа.

Видео сам да је мој говор направио импресију. Признао да је читао наш Мемоар, мора да му га је дао Блондел.

Разговор оста на томе: никоме ништа не говорити него да он претходно опипа Русију да ли она допушта Румунији повести засебно преговоре о Банату са Србијом па тек онда тражити одобрење од наших Влада за преговоре. Он жели да утврдимо шта је свакој страни неспорни минимум у Банату и тиме ограничити спорну зону Баната, па се о њој погађати, или чак, евентуално, оставити питање нерешено ако се сад не може решити, па га решавати после рата пријатељски и споразумно. Заказао ми сутра подне опет састанак за размену мисли.

Изгледа ми да се Влада румунска под пресијом са свију страна решава за акцију али не би хтела отворено попустити јер се Братијано својим тврдоглавством сувише ангажовао па их сад женира повлачење пред Русијом. За то жели избећи отворено повлачење на овај начин засебним споразумом. Невероватно ми да се Порумбаро нада од нас више добити него од Русије јер онда не би ни помињао а камо ли пристајао на минимум наш у Банату нити примао спорну зону пошто до сада Румунија тражила све до Тисе.

Но наш би положај био бољи оставити Русију откинути за нас цео Банат, кад би били сигурни да Русија неће у последњем тренутку попустити, али са њом никад ништа сигурно, а нарочито кад не знамо тачно ни које је границе Русија дала Румунији у Банату.

Молим за хитан одговор.

Маринковић

На полеђини:

Пов. бр. 6110

АС, МИД, ПО, 1915, Ф VII, 7, дос. III

15. јун 1915, Букурешт

Српски посланик у Букурешту Павле Маринковић – председнику владе и министру иностраних дела Николи Пашићу: о ставу француског посланика у Букурешту Блондела поводом иницијативе Румуније за директне преговоре са Србијом о Банату

Шифрован Телеграм, Министарству

№ 570

2. јуна 1915.

Само за Министра.

У вези мог телеграма № 569. Блондел налази да еволуција румунских преговора има циљ само спасти честољубље Братијаново који се ангажовао сувише за акцију па не може натраг, а кад Русија не попушта, не може напред. Споразум са Србијом омогућава акцију напред а не попушта пред Русијом него се споразумева директно са Србијом. Порумбаро у том смислу нагласио да Румунија љута на Русију што је тражећи Банат за Србију хтела завадити Србију с Румунијом нашта сам му ја доказао да овога пута Русија не ради као у С. Стефану кад је одређивала границе нове Бугарске, него је Србија одредила границе сама себи својим етнографским елементом и животним интересима због ушћа Мораве. Напротив, румунски су захтеви ишли на то створити неприродан јаз између Србије и Румуније.

Скрећем пажњу да би нама било много теже непосредно преговарати с Румунијом, јер би у случају спорних тачака сви представници Тројног Споразума овде били на страни Румуније и наваљивали би само на нас да попустимо, што кад ми не би могли они би свуд оптуживали нетолерантност и грабљивост Срба, што би само ишло у прилог Бугарској и Италији и погоршавало наш положај. Док год Русија не попушта у Банату ми нисмо криви пред Четворним Споразумом, али кад буде зависило само од Србије, хоће ли Румунија ући у рат или не, онда ће бити велика одговорност на нама због т. зв. тврдоглавства.

Народна Акција се као решила почети отворену акцију против Братијана и изабрала

Филипеска, Таке Јонеска и Делабранчу да акцијом руководе. Не могу се предвидети још последице те акције.

Данас Блондел пред енглеским послаником признао да су делови за турске сумарене прошли пре два месеца кроз Румунију у вагонима са дуплим дном. Врло су неповољно дирнути јер су, веле обојица, то најенергичније порицали код својих Влада. Тако откривена једна замерка више за Румунију!

Маринковић

На полеђини:

Пов. бр. 6175

АС, МИД, ПО, 1915, Ф VII, 7, дос. III

24.

16. јун 1915, Лондон

Српски посланик у Лондону Матија Бошковић – Министарству иностраних дела Краљевине Србије: о разграничењу са Румунијом у Банату и територијалним концесијама Бугарској у Македонији

Ово Посланство Министарству Ниш

Пов. бр. 711

Лондон 3. јуни 1915.

Греј дошао на неколико дана у Лондон и јуче ме звао да се ближе обавести о нашим последњим корацима у питању у Банату и држању Бугарске. Примео ме у присуству Николсона. Греј каже да они мисле да би се ратни успех могао брже и сигурније постићи кад би Румунија и Бугарска придружиле се споразуму тројном и да би оне могле помоћи нарочито Србији која иначе може доћи у опасност од новог напада Аустрије а пропаст Србије била би права несрећа и за силе споразума тројног. Али Румунија и Бугарска неће да нам се придруже без познатих концесија у Банату и Македонији: С тога би Србија требало да учини те жртве и осигура себи Босну и део приморја. Никакав други аргумент није навео у корист претензија румунских и бугарских. Одговорио сам изложивши опширно наше разлоге при чему сам употребио и ваше писмо Пов. Бр. 4769. Казао сам да су у Банату и Македонији ангажовани национални државни стратегиски

интереси Србије првог реда да Србија никад не би могла драговољно пристати на поништење тих интереса. Доказивао сам неоправданост претензија Румуније на Банат које показују не само претерану грамзљивост већ и намеру спречавања слободног развитка Србије и уједињења несумњиво српских земаља. Тврдио сам да Румунија нема ни једног озбиљнијег аргумента за своје претензије на цео Банат. За Македонију сам рекао да је питање одржања Вардарске долине и железничке пруге за Солун животно питање за Србију у економском, националном стратегиском и политичком погледу и да народ српски неће никад пристати без борбе на губитак тих старо српских земаља, те да ни једна влада српска не би смела узети одговорност у тој ствари, нити би могла извршити уступање. Говорио сам даље о непријатељском држању Бугарске и спремању новог напада и казао да је сад потребно да споразум тројни изјави одлучније у Софији да ће сваки покушај противу Србије сматрати да је управљен противу сила споразума тројног и повући све последице. Николсон је приметио како је по моме мишљењу апсолутно нужно да споразум тројни пружи Србији ефективну помоћ на случај напада Аустрије и Немачке јер би пад Србије значио губитак целог Балкана и једну катастрофу за споразум тројни па да и стога треба добити помоћ Румуније макар и по цену Баната. Одговорио сам да споразум тројни извесно треба да помогне ефективно Србији да одржи стратегиску позицију коју она брани у овом рату и која је од прве важности за све савезнике а не само за Србију али да ту нема разлога и да би било са свим неправедно да Србија тога ради сама плати тако скупу цену. У сваком случају и као минимум Србији се мора оставити да сама цени колико је њој румунска помоћ потребна и каква жртва ради тога може учинити те да стога не треба наглити и да у толико више треба имати стрпљења што Румунија која сад нема другог излаза до или остати и даље неутрална или се придружити споразуму тројном, мора ући у акцију на страну споразума тројног ради својих сопствених интереса и без ових претераних концесија јер би јој неутралност до краја рата донела тежак усамљен положај после рата и без икаквих знатнијих користи. Греј је слушао врло пажљиво и имао сам импресију

да није противан моме разлагању јер примедбу Николсона није ни једном речју прихватио. За све време овог дугог разговора Греј је показивао велико интересовање и своју наклоност Србији и није ни једном тражио да скрати моја опширна излагања нашег гледишта. На свршетку разговора казао је да ће ствар још проучавати. Моја је јака импресија да лично код Греја можемо наћи још релативно по најбољи терен за одбрану и спасавање наших интереса у Банату и Македонији који су сада јако угрожени због познатог вам расположења Француске у оба питања и Русије нарочито у македонском питању.

Бошкових

На полеђини:

Пов. бр. 7329

АС, МИД, ПО, 1915, Ф X, дос. II

25.

20. јун 1915, Букурешт

Српски посланик у Букурешту Павле Маринковић – Министарству иностраних дела Краљевине Србије: о румунским захтевима Антанти за улазак у рат

Шифрован телеграм Министарству

№ 581

7. јуна 1915.

Дознао сам из најпоузданијег извора детаље о преговорима Русије и Румуније.

Поклевски добио наредбу да се не открива и не нуди све док не буде сигуран да ће се предлог примити с условом за непосредну акцију. Међутим Поклевски желећи пошто пото успех лични, навалио на Братијана и добио овакав одговор: Румунија тражи све означене границе. Кад јој се тај услов испуни ступиће у акцију у року од два месеца од дана потписа споразума, али пре уласка у рат мора се потписати војна конвенција у којој су ова два битна услова: да Русија пошаље у помоћ Румунији 200 хиљада војника и да Србија мора поћи у исти мах да чува Румунији леви бок.

Поклевски синоћ на ручку код талијанског посланика наваљивао на мене да ми уступимо Банат јер немамо ништа да тражимо на левој обали Дунава и у најбољем случају за Србију се

може тражити само осигурање Београда, а оне границе од Оршаве, које тражи Пашић, рече ми да су просто смешне.

Ја сам наравно бранио енергично нашу тезу, али се бојим да Поклевски, чији је положај критичан, јер је толико месеци обмањивао своју владу, не навали у Петрограду те да се у свему попусти Румунији, јер Поклевски тврди да ће румунска помоћ бити од велике користи ма кад дошла и одобрава у свему поступање Братијана чији је велики адмиратор.

Овом приликом руски и француски посланик још више иду у раскорак и француски посланик каже да пере руке од свега и да ће и овде бити фијаско.

Маринковић

На полеђини:

Пов. бр. 6343

АС, МИД, ПО, 1915, Ф VII, 7, дос. III

(наставак у следећем броју)

Приредио:

Александар Марковић

СРПСКО-АУСТРОУГАРСКИ ОДНОСИ 1874-1914. У извештајима српског посланства у Бечу

Документи

(Део 23)

256.

29. септембар 1878.

Коста Цукић – Јовану Ристићу о разговору са аустроугарским бароном Каличом о новим границама Србије после Берлинског конгреса, раду пограничне комисије и ставу Аустроугарске тим поводом

Бр. 68,

У Бечу 29. септембра 1878.

Господину Ј[овану] Ристићу
Министру Спољних Послова
Господине Министре,

Услед Вашег телеграма односећег се на а[устро-]угарског заступника у комисији, која има да коначно одреди пограничну линију Србије, идох јуче барону Каличу, почем се г. Орциј још није са свог одсуства вратио. Резултат тог корака познат Вам је у главном из телеграфског одговора, који имаћех част јуче Вам послати. Г. Каличу представих ствар у виду питања, да ли је а[устро-]угарски комисар (мислим г. Белмек) инструкцијама или иначе довољно обавештен о држању свом сходно политици гр[офа] Андрашија у питању о новим границама Србије, јер сте Ви, Господине Министре, имали узрока побијати се, да он тог обавештења нема бар у довољној мери, па да ће тако моћи лако приста-ти уз назоре свог енглеског или турског колеге, што би било по Србију штетно, а и политици а[устро-]угарској противно. Ова опасност за Србију постоји особито при одређивању границе код Врање, јер је на конгресу Енглеска у свакој прилици за одређење друкчије границе на том крају у корист Порте интересирана била, па се мора предпоставити, да ће она те

тежње и у предстојећој комисији наставити, те зато је нужна Србији ту одсудна потпора А[устро-]Угарске.

Пошто ми барон разложи, одчасти познати ми, ток преговора између сила о одређењу једне комисије за ограничење Србије и према Турској подкрепивши своја разлагања читањем оригиналне по том предмету преписке, констатира ми, да је тек дан пре Порте одредила такође свог заступника у ту комисију (у лицу Јаша или Јаха-Паше – Јаџа), па да комисија по томе није данас ништа могла ни радити, нити да је г. Белмек могао каквим делом нашу жалбу изазвати.

Ја приметих на то г. Каличу, да ни Ви у телеграму ни ја у мом говору неспомињемо ништа о каквој кривици г. Белмека ни о каквој жалби против њега, него се тражи унапред успокојење о држању а[устро-]угарског комисара у једном по Србију велеважном питању, коме је досад А[устро-]Угарска наклоњена своју подпору давала; а што се то, рекох, унапред тражи, могу само нагађати, да су можебити неки још сад о том предмету изјављени назори од стране г. Белмека дали повода закључивању, да ће он у предстојећој комисији (у незнању или макако) радити противно досадашњем правцу грофових назора.

Г. Калич ми на то рече, да затим сумњањем мора лежати једно просто неспоразумљење, а да ја могу бити уверен а и владу моју уверити, да гроф, као што сам и из преписке о том предмету могао увидити, није своју политику ни у чему према Србији изменио, нити је имао узрока мењати је, па да ће по томе и а[устро-]угарски заступник своје држање у комисији удешавати према тој политици.

Част ми је, и овом приликом уверити Вас, Господине Министре, о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/АС, МИД, ПО, 1878, Ф III, П/5-II, Пов.№705

257.

3. октобар 1878.

Коста Цукић – Јовану Ристићу: јавља да је аустроугарским властима саопштио састав нове српске владе, обавештава да се Хиршфелд без његовог посредовања обратио властима у Београду и извештава о кретању Петра Карађорђевића

Бр. 68,

У Бечу 3. Октобра 1878.

Господину Ј[овану] Ристићу
Министру Спољних Послова
Господине Министре,

Примивши Ваш телеграм о саставу новом књажевог кабинета, саобштио сам га, коме треба без сваких објашњења, која ћу, ако за то прилике буде, усмено у том смислу дати, да се овом променом у влади није правац њене досадашње политике у одношајима према странству ни у чему изменио.

Прилажен на Вас адресирано писмо инцидентира Крејтер-а с једним мемоаром.¹ Г. Стејић ће Вам моћи усмено саобштити врло интересантна, од г. Крејтер-а примљена објашњења (којих ћу основаност ја ових дана још поузданије констатирати) о узроцима и начину, зашто и како су интереси бар[она] Хирша с онима а[устро-]угарске монархије у тако тесну свезу доведени, да је о њима и Европа у чл. X и XXXVIII. берлинског уговора морала бригу водити.

Г. Хиршфелд, кога Вам молбу ономад односно дописа из Београда саобштих, није дочекао ни да моје посредовање у томе до Вас дође, а већ ми јавља, да се по истој потреби обратио телеграфски тамо г. Ђ[оки] Поповићу.

Мој повереник ми прекјуче јави, да је Петар Карађорђевић пре неки дан одговорио ген[е]

¹ Прилог у грађи недостаје.

р[алу] Стратимировићу² (на изјављену с овога стране жељу и потребу, да се лично састану), да ће он тих дана у Пешту на дуже време доћи. Стари Карађорђевић, чујем, већ се тамо наоуди.

Част ми је, и овом приликом уверити Вас, Господине Министре, о мом одличном поштовању.

КЦукић

/Оригинал/АС, МИД, ПО, 1878, Ф III, П/5-II, Пов. №709

Ђорђе Стратимировић

258.

5. октобар 1878.

Јован Ристић – Кости Цукићу о контактима српског кнеза и Порте поводом успостављања односа између Србије и Порте

² Ђорђе Стратимировић (1822–1908).

ПрезНо 14

5. октобра 1878. у Београду

Господину Кости Цукићу, заступнику Србије у Бечу

Господине Заступниче,

За време мога одсуства од дужности, измењени су између Његовог Височанства Књаза и Султана, као и између мога заступника, г. Министра Унутрашњих дела и Великог Везира телеграми односно васпостављења односа између Србије и Порте, од којих Вам копије прилажем.³

У след овеизмењене преписке, Његово Височанство решило је, да у најкраћем времену постави у Цариграду заступника.

О томе имам част известити Вас ради Вашег знања.

Примите, Господине Заступниче, уверење мога особитог поштовања.

Јов[ан] Ристић

/Оригинал/АС, МИД, Пс Б, Пов. Ф I, р 12/878.

259.

5. октобар 1878.

Јован Ристић – Кости Цукићу о намерама да се заступништво у Бечу подигне на виши дипломатски ранг

През. Но 15

5. октобра 1878. у Београду

Господину Кости Цукићу, заступнику Србије у Бечу

Господине Заступниче,

Из приложеног у копији писма грофа Андрашија Његовом Височанству Књазу видећете како је Његово Величанство Цар Аустријски намеран да у најкраћем времену акредитира код Његовог Височанства Министра – Резидента.⁴

Услед тога и Његово Височанство Књаз решио је да наше Заступништво у Бечу узвиси на виши дипломатски ранг и да, из *особитих*

³ Вид. преписе телеграма од 16/28. септембра (из Београда) и 1. и 6. октобра (из Цариграда) у: АС, МИД, Пс Б, Пов Ф I, р 12/878.

⁴ Вид. препис писма грофа Андрашија од 6. октобра 1878. (по новом) у: АС, МИД, Пс Б, Пов Ф I, р 13/878.

обзира према Његовом Царском Величанству, акредитира код њега Заступника у Качеству изванредног посланика и пуномоћног министра (Envoyé extraordinaire et ministre plénipotentiaire) као и да ту мисију повери Вама Господине Заступниче, желећи Вам дати доказа свог високог благовољења и свог признања за Ваш досадањи ревносан рад.

Изволте дакле, Господине Заступниче, сондирати ц[арско] кр[аљевско] Министарство спољних послова, како односно ранга, који Његово Височанство жели дати своме Заступнику у Бечу тако и односно Ваше личности, па одговор, који будете добили, изволте ми што пре саопштити.

Примите, Господине Заступниче, уверење мог особитог поштовања.

Јов[ан] Ристић

[На полеђини:] 8. Октр. 1878.

/Оригинал/АС, МИД, Пс Б, Пов. Ф I, р 13/878.

260.

9. октобар 1878.

Коста Цукић – Јовану Ристићу о случају искрцавања соли на босанској страни границе и о понуди агента журнала Мémorial Diplomatique да објављује саопштења српског министарства спољних послова

Бр. 70,

У Бечу 9. Октобра 1878.

Господину Ј[овану] Ристићу

Министру Спољних Послова

Господине Министре,

Услед поштованог телеграма, тичући се новог захтевања браће Крсмановића⁵ односно на њихову со у Брчкој, учинио сам опет нужне кораке и писмено и усмено код овд[ашњег] Министарства, и тек јуче примих од г. Швегела тај привремени одговор, „да су г. Филиповићу⁶

⁵ Алекса и Димитрије Крсмановић, трговци.

⁶ Јосип Филиповић (1819–1889), Хрват из Госпића, генерал, 1866. учествовао у аустријско-пруском рату, војни командант у Инсбруку, Брну и Прагу, организатор прве провизорне владе у Босни и Херцеговини.

Браћа Крсмановић - трговци и добротвори

у Сарајево одпуштена по том предмету телеграфом упутства, којима ће, надати се, последица бити скоро решење ове ствари“. Г. Швигел изјављује даље наду, да ће ме, како тај очекивани одговор овамо приспе, о њему извести моћи. Исти господин предпоставља, по свој прилици умесно, да је Крсмановићима поглавито до тога стало, имати документ нуждан им за румунску владу о томе, како је со заиста на босанску обалу искрцана, па при свем том и ма да се речени трговци унапред склањају све трошкове искрцавања и доцније укрцавања, као и финансијске контроле око тога, ако би се решило, да се со опет извести мора, – наилази дозвољење за, управо привремено, лежање соли на босанској обали на тако јак одпор, да се као извесно мора предвидети решење неповољно по првој – а можда и по другој – молби Крсмановића. Ово морам још више извести из многобројних тегоба, призрења и формалитета, која се пре решења предмета савладати или бар у обзир узети морају, и која ми је бар[он] Швигел у дугим разговорима о том предмету разлагао.

Бар[он] Орциј, код кога сам наше захтевање за пропуст шалитре усмено ургирао, обећао

је по могућству најскорији одговор, коме се ја зато слабо надам, што по земаљском устројству морају многе власти бити питане, пре него се до решења предмета дође. Првом приликом ћу молбу за што скорији одговор поновити.

Неки г. Poissonnier, који је и у Београду познат, представи ми се сад као агент журнала „Mémor[ial] Diplomatique“ с понудом, да ће тај лист свакад готов бити примати саопштења из нашег м[и]н[и]ст[ар]ст[ва] сп[о]љних послова, очекујући у замену тих услуга да се министарство пренумерира на повећи број листа. Ја се отресах посредовања у тој понуди, за које бијех мољен, изјавивши унапред да се по мом држању м[и]н[и]ст[ар]ст[во] неће моћи ни хтети у најбољем за лист случају пренумерирати на више од неколико егземплара, што не одговара понуди. Ја Вас о томе извештавам само стога, што ћете можебити о понуди друкчије хтети решити; ја ћу међутим, ако у своје време не примим противну наредбу, г. Poissonnier-у одговорити, да се м[и]н[и]ст[ар]ст[во] не може користити његовом понудом под предложеним условима. Уосталом сам уверен, да ће реч[ени] журнал без сваке погодбе саопштења из нашег министарства са захвалности примати.

Изволите, Господине Министре, и овом приликом бити уверени о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/АС, МИД, ПО, 1878, Ф III, П/5-II, Пов. № 715

261.

9. октобар 1878.

Коста Цукић – Јовану Ристићу о значају поверења Европе у мирољубиву политику Србије и о намери да разговара са бароном Орцијем о будућем положају српског заступника у Бечу

Бр. 71,

У Бечу 9. Октобра 1878.

Господину Ј[овану] Ристићу
Министру Спољних Послова
Господине Министре,
Примих поштоване президијале од 5. тек. под № 14 и 15. с прилозима.

Прилоге првоименованого, држим, да би у месту било јавности предати, јер све што доприноси уверењу Европе, да се у Србији мир утврђује и добри одношаји према странству и смишљеност у унутрашњим пословима земље се манифестирају, осигурава повеће света у државни живот и моћ даљег развитка Србије, и подиже јој кредит у финансијским круговима, којима се она скоро за помоћ мора обраћати. И зато, ако ми до 5-6 дана не дођу противне наредбе, ја ћу узети себи

Гроф Була Андраши, министар спољних послова Аустроугарске монархије 1871-1879.

слободу, да ону кореспонденцију између Србије и Турске предам Polit[ische] Korresp[ondenz] на публикацију.

Сутра или прекосутра намеран сам ићи г. Орцију, да му говорим по предмету другог на реду президијалног писма. Како гр[оф] Андрашиј одсуствује и немисли, овамо се пре десет или петнаест дана повратити, то и неверујем, да ћу одговора скорог имати на предлог, који имамо у обзиру на будуће положење српског заступника овде царској влади учинити. Он није противан ни међународном праву ни обичају, но зато опет неznam, како ће се примити. Међутим молим Вас, Господине Министре, да будете код Његовог Височанства Књаза толмач мојих осећања дубоке захвалности на оним у Вашем писму изјављеним ми ласкавим оценама вршења поверене ми дужности као и на милостиво у изглед стављеном ми за то благовољивом призрењу.

Част ми је, и овом приликом изјавити Вам, Господине Министре, уверење мог одличног поштовања.

КЦукић

/Оригинал/АС, МИД, ПО, 1878, Ф III, П/5-II, Пов. № 710

262.

10. октобар 1878.
Коста Цукић о пројекту изградње железнице кроз Србију

Бр. 72, У Бечу,
10. Октобра 1878.

Господину Ј[овану]
Ристићу
Министру Спољних Послова
Господине Министре,
Инџинир Крајтер по упутству г. В. Пресела јави ми, да

бар[он] Хирш⁷ нуди нашој влади на одкуп студије, које су о жељезничким пругама на сад прибављеном новом србском земљишту пре више година прављене, изјавивши ми уједно поруку реченог господина, да би штетно било у ту се куповину упуштати, јер су поменуте студије у своје време чињене због тегоба долазећих од Арнаута тако површно и неподпуно, да ће их влада, ма како односно јевтино до њих дошла, опет преплатити, почем их безусловно опет изнова правити мора. У поштовању аукторитета, од кога нам та опомена долази, нађох за оправдано, да Вам је телеграфом до знања доставим.

Међутим саставши се лично двапут с г. Преселом имађах с њим обширног и врло инструктивног разговора о нашим жељезницама уопште. [...] ⁸ ове у жељезничким питањима, природе техничне, финансијске и народно-економне, обште уважене личности заслужују пажње наше владе утолико пре, што је г. Пресел

⁷ Мориц Хирш, директор Компаније оријенталних железница.

⁸ Нечитко.

поврх свега услове постројења и експлоатације жељезница у нашим пределима боље него ико упознао бавећи се толико година с тим предметом, и што је осим тога интересима Србије готов на руку ићи и непозван од србске владе, само ако иначе за то прилику улучи. Он ће, колико сам могао до тих закључења доћи, тако чинити, одчасти из симпатије са Србијом (и целим християнством у Турској) а више можебити на то опредељен споменима оставшим му од оште-та, увреда и шикана претрпљених од стране Порте и бар[она] Хирша – и ради сатисфакције којих (успомена) би он желио (наравно без своје даље штете) свој рад на истоку завршити делима, која се не смеду подударати с интересима његових непријатеља. Ове последње интересе држи он, да су и Србији противни.

Мени је жао, што као лајик у питању нисам могао подпуно схватити његов врло важан говор, а и уколико сам то умео, да нећу у стању бити ни налик онако га јасно и убеђавајућим начином као он разложити. Најглавнији резултат

По стицању пунолетства кнез Милан Обреновић је 1872. године преузео власт од намесништва које су сачињавали: Јован Ристић, Миливоје Петровић Блазнавац и Јован Гавриловић (слева на десно)

тог говора је, да г. Пресел већ сад неможе довољно живо да препоручи нашој влади што скорије студирање све три наше жељезничке пруге, т. ј. Београд–Ниш, с разгранцима преко Пирота за Цариград и преко Врање за Солун. Он мотивира ту хитњу користима, које се што скоријом изградњом оних студија земљи осигуравају. Влада ће се, рече, упознавши се зараније и пре свију тачно с објектом преговора, који јој предстоје водити било с предузимачима постројења железница било с капиталистима, ако она сама мисли пут градити, – предохранити од обмана разних експлоататора. По његовом мишљењу свеколики предузимачи нашавши владу, у оскудости оних студија, необавештену вешти су и имају начина и поред најпатријотичније владе и њених најпоштованијих органа обманути земљу на своју корист с 50 и са 100% штете. Он додаје даље, да ће влада, имајући јасно и исправно сазнање о сваковрсним и свестраним условима објекта, задобити изванредну снагу и самосталност према суседним жељезничким везама, те се неће морати подчињавати разним захтевима њихових предузимача (и самих дотичних страних влада), него ће напротив код њих наилазити на сваку попустљивост према потребама србских пруга, које случајно одговарају највише и интересима западне Европе. Ово до увиђавности и најшире публике у Европи довести, биће најлакши посао, како буде влада србска оне студије окончала; а разуме се, да ће се по Србију најкорисније обавештење Европи моћи дати на основу студија, које буду прављене за потребу Србије и у искључивом њеном интересу.

Г. Пресел готов је у тешком по нас жељезничком питању у свему нам у помоћ притећи како својим саветом при решавању разних принцијелних и посебних питања при саставу самог плана тог посла, тако и доцније при извршењу посла својим у Европи признатим аукторитетом у техничким питањима као и својим познанством и поузданости при предстојећим нам финансијским операцијама.

Из даљег разговора с г. Преселом закључио сам, да он никако нема намере за указане услуге владу уцењивати. На из далека учињено му питање одсудно је одбио, примити се код нас как-

ве државне службе, ма било то и привремено. Највише, што би у томе обзиру могао учинити, било би, да на неколико недеља, највише до на три месеца, у Србију дође, те да у већ спремљеним, за решење сазрелим питањима своју оцену да. Пре тога, као што је горе споменуто, готов је у свакој појединости и почасним питањима владу својим услугама подпомоћи, н. п. при саставу целог плана предузећа и његовог програма, при избору разних лица, при оцени предумачких понуда, при одређењу начина прављења пута, и правца његових пруга као и његове експлоатације, при набавци капитала и т. д. и т. д.

Разуме се, да ћу даљи пословни саобраћај с г. Преселом наставити само тако, ако на то упућен будем.

Изволите, Господине Министре, и овај пут бити уверени о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/АС, МИД, ПО, 1878, Ф III, П/5–II, Пов№ 718

Приредили:
др Мирослав Перишић
Јелица Рељић
др Светозар Рајак

ВАНВРЕМЕНСКА ДИМЕНЗИЈА АРХИВА

Цртеж зграде Архива Србије. Аутор: архитекта Николај Краснов, руски емигрант.

Архиви су донели цивилизацијски преокрет у обликовању свести о прошлости. Омогућили су поузданија истраживања прошлости, допринели победи критичке историографије и разумевању историје као објективне слике прошле стварности. Захваљујући раду на документима и посредством докумената историчар се запутио ка целовитијем изучавању прошлости а временом се развила и његова креативност. Мада сам по себи документ није историја, већ посредно сведочанство које садржи информацију о прошлости, без докумената нема историје.

ВАНВРЕМЕНСКА ДИМЕНЗИЈА АРХИВА

Задатак, улога, значај

То нису папири, то су животи људи – мисао је која допире до нас посредством књиге о француском националном архиву. Долази из средине која је у свету препознатљива по однегованим односу према архивима и високој култури односа према прошлости. За наше прилике може да послужи упозоравајуће с обзиром на поприлично немаран однос према архивима, како некада у одређеним периодима 20. века, тако и данас у појединим срединама. Као што се у извесним претходним приликама позивање на наведену мисао чинило прикладним за наглашавање значаја архива, она и овог пута на својеврстан начин може да послужи као подстицај за преиспитивање укупног односа државе и друштва, али и историчара и архивиста према архивима и архивским документима. То није питање на које се може добити потпун одговор општијим увидом у историјат, стручне домете и стање архива или у бројност и разноврсност архивских збирки и фондова, нити је то питање које се покреће први пут. Отварале су га и на разне начине покретале све генерације које су задужиле архивистику у Србији, још од четрдесетих година 19. века, преко оснивања Државне архиве Краљевине Србије 1898. године и државотворне свести ондашње политичке и интелектуалне елите, као и заслуга њеног представника, првог управника, "државног архивара", иначе једног од најзначајнијих историчара тога доба Михаила Гавриловића, па кроз читав 20. век све до данас. Данашња генерација, ипак, баштини најбогатије искуство. У њему су сабрана искуства свих претходних генерација и садржана сазнања о судбини архивске грађе у ратовима и за време окупација, окупаторским пљачкама архивске грађе, сударима идеолошких искључивости, нецивилизацијским поступцима спаљивања и на друге начине уништавања докумената. Део историјског

памћења је и небрижљив однос државе према архивима у појединим мирнодопским периодима, затим утицај историјских догађаја и процеса на стање архива и архивске грађе у периодима краљевине, социјализма, "транзиције", али и године обележене процесима распада државе и честих промена државних оквира. Насупрот томе, за поједине од тих периода историја бележи и примере великог пожртвовања на спасавању архивске грађе, деценију оснивања великог броја архива у Србији, значајне резултате на установљивању и унапређивању архивистичке струке, као и време када се образовању за рад у архивима придавао одговарајући значај. Архивиста у Србији никада није било довољно. Ипак, у свим генерацијама, макар некада и у мањем броју или чак захваљујући само појединачним примерима, темељно образовање, педантност у послу, прецизност и одговорност одржавани су и опстајали у пракси као трајне вредности марљивог и мисаоног архивисте. Без тих особина архивисте стручни рад у архивима је незамислив.

Архиви јесу – да се послужимо још једним подсећањем – чувари памћења, или, да се припомогнемо толико пута наглашеном чињеницом: у архивима се чувају докази да постојимо и као држава и као народ и као појединци. Једино се у архивима сабрана на једном месту налазе сведочанства диктатура и демократија, идеологија и политичких прогонстава, о жртвама и злочинима, временима великих пометњи и богатству идеја различитих епоха. Ту су и дипломатске и друге значајне преписке, међународни уговори, докази о границама и територијама, пописи становништва, историје институција, војни планови и наредбе, објаве ратова, појединачне и судбине породица, личне заоставштине, документи о историји државе и друштва. Архиви су претпоставка за постојање историјске

науке; без архива нема научне историографије; без научне историографије нема ученог погледа на прошлост; без ученог погледа на прошлост нема рационалне историјске свести; историјска свест је саставни веома битан део друштвене свести. У том низу појмова од документа до свести у повратном дејству долазимо до свести о документу. А да ли њоме као држава и друштво у потпуности можемо да се похвалимо?

Архиви су донели цивилизацијски преокрет у обликовању свести о прошлости. Омогућили су поузданија истраживања прошлости, допринели победи критичке историографије и разумевању историје као објективне слике прошле стварности. Захваљујући раду на документима и посредством докумената историчар се запутио ка целовитијем изучавању прошлости а временом се развила и његова креативност. Мада сам по себи документ није историја, већ посредно сведочанство које садржи информацију о прошлости, историчари су сагласни да без докумената нема историје.

У јавности је углавном распрострањено схватање да су архивски документи културно добро и да као писани трагови прошлости сведоче о њој и самим тим су извори сазнања. Колико год такво схватање уверава да је свест о документу значајно унапредовала у односу на време када такво схватање није било преовлађујуће, то још увек није доказ да се на нивоу државе и друштва у потпуности сагледавају значај и смисао архива. Документа не сведоче само о прошлости. Прошлост није нешто попут реликвије која се чува и нема много везе са данашњицом; она је жива, уграђена у садашњи свет и живе људи; не предаје се лако свом проучаваоцу, сазнајно се тешко осваја, опасна је ако се не разуме. Архиви и документи који се у архивима стручно чувају чине историју, уколико се она свеобухватно истражује, критички сагледава и концепцијски мисли, мање опасном. Најзначајнија међу архивским документима су она која су егзистенцијално важна за државу. Имају или могу да имају снагу деловања у данашњем свету, посебно могу да имају улогу у државној политици – спољној, а подједнако, знањем стеченим на основу докумената, могу да помогну и свакој

другој – унутрашњој, економској, културној, просветној. Заузврат, ниједна политика у култури не може се сматрати успешном уколико стратешки не изоштрава свој однос према архивима. У мање видљивој зони данашње глобалне политике, а доказа је безброј да је тако било и у време ранијих глобалних историјских процеса, интересовања су посебно усмерена ка документима. Она се користе, употребљавају, злоупотребљавају, пооштравају се услови чувања и коришћења, за њима се посеже, у зависности од политичких тенденција недоступна се чине доступним, а нису непознати примери да доступна преко ноћи постају недоступна. Отуда се архивима у савременом свету придаје велики значај. Као што речи имају тежину, памћење, које постоји захваљујући архивима, има снагу. О томе сведочи не мало историјско искуство. Архивска грађа није без великих мотива мета освајача у ратовима, плен победника у револуцијама, предмет дијалога о наслеђивању у периодима који следе после распада држава. Савременици смо политика појединих земаља које улажу огромна средства у знање а у склопу знања у заштиту и истраживање архивских докумената не само оних која су у поседу тих држава, већ посебно у заштиту и истраживање докумената значајних за те државе а налазе се у архивима других земаља. Интерес држава и друштава за архивским документима је све већи, немерљив, а вредност свега што се у архивима чува није материјално исказива. Удар на архивску грађу је део политике поништавања идентитета. Он нужно не долази само и увек споља.

Пред данашњом генерацијом су изазови непознати искуству претходних генерација. Почела је дигитална ера која собом доноси императив трагања за новим методолошким стајним тачкама у приступу историјским изворима. Лепеза историјских извора се непрестано шири. У употреби је електронски документ, а историјски извор постају, истовремено и нестају, садржаји разговора вођених мобилним телефоном и другим савременим техничким средствима. Тако ће будуће генерације истраживача остати ускраћене за увид у садржај бројних важних разговора вођених на државном и

међудржавном нивоу. Сведоци смо директних телевизијских преноса бомбардовања и ратова, политичких догађаја, свргавања влада и на тај начин увођења у употребу нових начина записа без претходно осмишљених видова њиховог чувања. Класично образовање архивисте тако постаје недовољно и он као и његова струка изискују додатна знања, нове видове креативности, свестраније образовање, помоћ других струка и као предуслов за све то снажну подршку државе. Реч је о императиву времена, некој врсти прекретнице која ће одредити другачију будућност архива од оне виђене очима ранијих времена, или ће, пак, означити премоћ немоћи једне изузетно значајне делатности.

Однос државе према архивима говори о односу државе према самој себи. Архиви су израсти у један од стубова модерне државности. Својим постојањем и нивоом уређености архиви доприносе вредностима културе, науке, државотворне свести, хуманизацији знања и разумевању позиције државе у савременом свету. На културној мапи света један од видова препознавања озбиљних држава су архиви. Поштованија је држава која држи до свог памћења и не занемарује доказе о самој себи, свом постојању и трајању. Намера, задатак и очекивања су да архиви у Србији закораче у ново доба, ако тако означимо садашње и време које је пред нама, применом информатичко-комуникацијских достигнућа не напуштајући, при том, једину трајну, проверено поуздану општеприхваћену микрофилмску заштиту докумената. Усвајањем и применом достигнућа дигиталне ере, што је значајно пре свега због свођења на што мању меру коришћење оригинала, а потом и због брже и лакше комуникације са корисницима архивске грађе, архиви у Србији, помогнути од државе, упоредо морају и да превазилазе наслеђено стање оптерећено недостатком простора и одговарајућих зграда за смештај архивске грађе, недовољним бројем лабораторија за конзервацију и рестаурацију докумената и незадовољавајућим бројем стручњака. О свим документима који сваког дана настају у држави Србији а који ће бити преузети у архиве на трајно стручно чување, као и о свим документима

који се налазе у архивима, брине тек мање од пет стотина архивиста. Делатност великог броја архива у Србији, која се убрзано проширује и усложњава, на ивици је физичке и стручне издржљивости.

Из позиције сачуваног архивског наслеђа и прошли и садашњи свет изгледају другачије него што би то били без њега. И прошлост и садашњост су сазнатљивији, видљивији су и на вишем нивоу разумевања. Архиви су изворишта сазнања, баштинници идентитета и доказ човековог постојања и његове делатности. Истанчаним мислима виђен, у метафори књижевнице архив је капија прошлости. У државној организацији архив је владино надлештво за чување докумената. Архив, то смо ми и сведочење о нама самим својим трајањем и оним што ће бити у будућности – у речима теолога проговарају време као искуство и ученост. Државе које немају изграђену свест о значају архива немају будућност – размишља државник. Најзад, архив и архивистика за архивисту су начин живота. Архиви спречавају заборав, обезбеђују накнадно трајање некадашњег, опасност су за историчара преносиоца идеолошких порука и препрека фалсификовању и конструкцији историје.

Због чега је важно да што више знамо о архиву и свему ономе што се у архиву чува? Због тога што се ништа не гради само од себе већ се увек заснива на нечему, на ономе што је претходило, његова је последица или из њега извире. У архивима је све сложено по временима, али архиви својом суштином имају ванвременску димензију.

др Мирослав Перишић

АРХИВ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕНЕ ОПШТИНЕ У ТРСТУ

Срби у Трсту су 1793. године израдили своја правила под насловом *Statuti e Regolamenti della Nazione e Confraternita Illirica – Установленија и правила нације и братства Илиричкога утврђена годa 1748 у граду и пристаништу слободног Тријеста*.¹ Ова правила (статути),² изгласана на Скупштини братства 1. септембра 1793. године, дала су основне смернице канцеларијском пословању. Прописно уписивана акта у Регистар „Старе архиве” (*Repertorio del Vecchio Archivio della Comunità Illirica composto di 1751*), уредно вођени записници седница Одбора Црквене општине³ (*Protocollo delle due Nazioni Greci Orientali ed Illirici, 1773–1780*), уписи у матице рођених,⁴ венчаних и умрлих, сачувани инвентари...доказ су свести и бриге канцеларисте (секретара), као и чланова Црквене општине за чување архивских докумената.

Архив у данашњем смислу речи Српска православна општина оформила је 1958. године. У Архиву Српске православне црквене општине сачувано је писмо др Миодрага Ал. Пурковића, аутора обимне историје Српске православне црквене општине у Трсту,⁵ упућено Црквеној општини, 2. августа 1958. године. У писму Миодраг Пурковић описује стање у којем се налази архивска грађа коју је истраживао за своју студију и предлаже мере за боље чување и руковање архивалијама. Управа Српске православне црквене општине у Трсту, свесна значаја чувања српског културног, историјског и духовног наслеђа ван матице, а очигледно и подстакнута

Пурковићевим писмом, донела је 7. новембра 1958. године решење које је прописало прецизна упутства за заштиту, сређивање, чување, коришћење и објављивање архивских докумената:

„На основу указане потребе, а на основу прописа чл. 44 Статута и чл. 3 Правилника доносимо ово:

РЕШЕЊЕ (трајне вредности)

„У циљу да се сва црквеноопштинска архива, што боље очува, среди, спречи њезино евентуално нестајање и омогући лакши приступ истој по научним радницима, одређује се:

1– Да се сва постојећа стара архива среди, стави у нове тврде корице (фасцикле – омот) са одговарајућим натписима итд. како се то већ почело спроводити у живот под личним надзором и директивама председника црквене општине, не дирајући и не мењајући ништа из ранијег система.

2– Од године 1838. архива је сложена по годинама, тај распоред не дирати тј. архива има остати сложена по годинама, с тим што ће се моћи ставити у једне корице више година што ће бити изричито означено на спољној страни корица.

До године 1892. архива је дељена по одељењима и тај се систем има задржати унутар поједине године.

Од 1892. нема више делења на одељења, па ће се тај распоред и даље задржати.

3– Са архивом спојиће се сва архива до 1950. године па и она која се налази у орману црквеноопштинске канцеларије.

Такођер сва школска архива до године 1950. биће прикључена општој архиви, са назнаком на фасцикли: Архива српске народне школе „Јован

1 Српски текст под наведеним насловом штампан је у Будиму 1798. године.

2 Правила – статути имају 77 чланова.

3 Први записник седнице Одбора вођен је 14. новембра 1773. године.

4 Први упис у књигу крштених (Протокол крещаемих при Епископији Карлштадској, 1772–1856) је од 26. јануара 1772.

5 *Историја Српске православне црквене општине у Трсту*, написао Миодраг Ал. Пурковић, издање Српске православне црквене општине у Трсту, Књига I, Трст 1960.

Милетић“. Ако нема много грађе може више година бити стављено у један фасцикл.

4– Сва архива носиће службени назив: Архива српске православне црквене општине у Трсту.

Сва архива до 1950. г. носиће службени назив „Стара архива“ и према томе сва односна архива спојиће се како је напред изложено.

Сва архива биће смештена у посебне просторије за то одређене.

Приступ архиви и кључ имаће управитељ школе, а увид у исту моћиће вршити само онај који има писмено одобрење црквене општине а који ће поступак бити поближе прописан.

5– Научни радници, који буду желели да проучавају грађу, ни у којем случају неће смети да носе рукописе и документе ван просторија одређене за смештај архиве.

Управитељ школе коме ће бити поверено старање о архиви скренуће свакоме пажњу, да не може писати преко рукописа тј. да рукопис употреби као подметач хартији на којој исписује, да не може ништа на рукописима да подвлачи и исправља, чак и онда ако су грешке и омашке у рукопису очевидне, моћиће на засебном парчету хартије да назначи да у рукопису бр... постоји таква и таква грешка и да укаже ако је нешто у вези са односним предметом (који се у дотичном рукопису расправља) објављено, са назначењем где и када. Такове напомене ће управитељ школе са копчом – штампалком причврстити уз дотични рукопис, тако да ће онда други научни радник имати пред собом и те напомене уз које он може додати и своје итд. итд.

6– Све књиге (протоколи, записници) и друге документације и предмете од историјскога значаја, а што се данас налази скупа са архивом чуваће најбрижљивије управитељ школе скупа са архивом, док се у томе погледу не донесе засебно решење.

7– Док се сређује архива у исту не може нико имати приступа без изричитога одобрења Управе.

8– Објављивање материјала може се вршити само уз претходну сагласност и услове који ће накнадно и поближе прописати црквена општина.

Ово решење ступа на снагу одмах. Исто саопштити уз потпис секретару и управитељу школе, дати један препис да га чува у посебни

досије „Архива Српске православне црквене општине“.

Управа

Д. Г. Вурдеља, с.р.

Д. Релић, с.р.

Ђ. Перини, с.р.”⁶

Рад на класификацији и сређивању архивске грађе Архива Српске православне црквене општине у Трсту започела је 1958. године Марија Бајц, дугогодишња управитељица српске школе „Јован Милетић и секретар Српске православне црквене општине. Описујући свој рад на грађи у „Летопису“ Српске православне црквене општине у Трсту, између осталог је забележила: „То је био замашан посао, јер архива је била разбацана свуда, у врло несређеном стању, измешани акти из разних година, покидани омоти, акти изломљени итд... У „Летопису“ је Марија Бајц дала преглед извршене класификације грађе за период 1749–1950. на годишта и одељења, с кратким описима сачуване грађе и навођењем недостајућих годишта, затим попис књига и кратак преглед архиве српске школе „Јован Милетић.”⁷ Једним новим решењем Управа црквене општине прописала је и прикупљање историјске грађе која се односи на живот црквене општине и њених органа.⁸ Управа је убрзо донела и правилник о коришћењу архивске грађе на основу којег „чувар Историјског архива лично је одговоран да ни један акт из архиве не нестане, због тога неће ни једнога часа и ни једно лице оставити само у Историјском архиву. Свакоме лицу, које се задржало у Историјском архиву, прегледаће кустос торбу за документе пре изласка из Историјског архива.”⁹ Двојезично

6 Видети: Архив СПЦО у Трсту, Начелна решења, кут. 2, досије: „Историјски архив, 1955–1961, Решење бр. 494 од 7. новембра 1958. године.

7 На основу навода у Летопису утврђено је да је класификација грађе за период 1749–1950. окончана 1961. године. У Архиву СПЦО у Трсту сачуване су две књиге Летописа за период 1955–1973. у укупној количини од 591 странице (у рукопису).

8 Решењем бр. 220 од 5. маја 1960. године прописано је отварање досијеа под називом „Разни документи накнадно прикупљени“. Од сачуваних докумената у овом досијеу 2014. године је формирана збирка *Varia*. У наредном периоду грађа ће бити аналитички обрађена и дигитализована.

9 Видети напомену 5, Решење бр. 665 од 17. октобра 1961. године, став 6.

израђен штамбиљ за потребе Архива набављен је 1964. године.

Архив Србије је заштиту, евидентирање и сређивање архивске грађе у Архиву Српске православне црквене општине у Трсту започео 1982. године.¹⁰ Том приликом прегледан је Архив општине и утврђени су обим, вредност и стање архивске грађе.¹¹ На основу прикупљених података израђен је програм будућег рада.¹²

Архив Србије је сређивање архивске грађе, прекинуто 1990. године, наставио 2008. године.¹³ У том прекиду од скоро двадесет година велики број административних књига и огромна количина архивске грађе, највећим делом из периода од 1950. године до данашњих дана, али у мањој мери и из прве половине 19. века, преношена је у свежњевима и регистраторима с тавана и из канцеларија црквене општине у простор Архива. Нова документација примљена у Архив је године 2008. класификована на годишта и тематске целине, израђен је њен попис са сумарним описима сваке кутије а административне књиге обрађене су и пописане. Од 2008. до 2016. године класификовано је 518 кутија архивске грађе и 240 регистратора и за њих су израђени сумарни

пописи, обрађена су документа из 1951–1957. године, затим грађа Управе (из 1953–1974), преписка општине са заграничном епархијом (1965–1972), записници седница Одбора Српске православне црквене општине (1963–2001) и Братства (1950–2004), начелна решења црквене општине, пасивна досијеа чиновника, учитеља, свештеника и братственика. Обрађено је 337 административних књига (регистара, деловодних протокола, записника седница Управе и Одбора Српске православне црквене општине, матица крштених, венчаних и умрлих, књига братственика, књига инвентара, разних финансијских књига...). Урађена је ревизија и сумарни инвентар „Старе архиве” из 1749–1844. године. Целокупан архивски материјал спакован је у нове архивске кутије.¹⁴ Урађен је привремени топографски показивач депоа.

Започета је дигитализација архивске грађе с циљем да се она трајно заштити и постане доступна у научно-истраживачке сврхе. Дигитализована су пасивна досијеа свештеника, ђаконна, богослова и чиновника, затим грађа Управе (1953–1974), седнице Одбора (1950–1969) и грађа „Старе архиве” („Vecchio Archivio”), из 1749–1837. године. Дигитализовано је преко 19.000 страница докумената. Дигитализацију матичних књига Архив Србије је започео 2016. године. Дигитализоване су матице рођених за период 1772–1954, матице венчаних за период 1798–1989. и матице умрлих за 1783–1979. годину.¹⁵

Архив се налази на другом спрату зграде Српске православне црквене општине на Тргу Сант Антонио бр. 7. Осим Архива, у њој се, на првом спрату, налазе српска школа „Јован Милетић” и Библиотека. Архив је модернизован – извршени су адаптација и проширење просто-

10 Стручни тим Архива Србије чинили су Љубодраг Поповић, тадашњи начелник Одељења за сређивање архивске грађе старог периода, Дарко Гилер, архивист и Миодраг Пурић, архивски помоћник. О њиховом раду на сређивању и заштити архивске грађе видети: Љ. Поповић, *Рад у Архиву Српске православне црквене општине у Трсту (1983–1989)*, „Архивски преглед”, 1–2, Београд 1990, 23–29. У Архиву СПЦО у Трсту радили су до 1990. године. Резултат њиховог вишегодишњег рада је двотомно издање под насловом *Архив Српске православне црквене општине у Трсту 1749–1950, попис архивске грађе*, књига I–II, Архив Србије, Београд, 2007, 237 + 201. Ово издање промовисано је у Српској православној црквеној општини у Трсту 20. децембра 2007. године.

11 Просторије Архива у којима се налазила архивска грађа, као и богослужбене књиге и библиотечки материјал нису биле одговарајуће за смештај овог културног добра. Грађа се налазила и у просторијама Библиотеке. Простор није имао противпожарну заштиту, електричне инсталације су биле дотрајале... (Шире видети наведени чланак Љ. Поповића, *Рад у Архиву Српске православне црквене општине у Трсту (1983–1989)*).

12 Програм је усвојен на седници Стручног већа Архива Србије 10. јуна 1983. године, као и на седници Одбора СПЦО у Трсту 30. јула 1983. године.

13 Потписивањем Протокола о сарадњи Архива Србије и Српске православне црквене општине у Трсту 7. априла 2008. године предвиђен је заправо наставак рада на сређивању и обради архивске грађе Црквене општине, прекинут 1990. године. Протокол су потписали: др Мирослав Перишић, директор Архива Србије и Богољуб Стојићевић, председник Српске православне црквене општине у Трсту.

14 Нове архивске кутије добијене су поклоном од Згодовинског архива у Цељу и Покрајинског архива у Копру.

15 Од 2008. до 2016. године на заштити, сређивању, обради и дигитализацији архивске грађе у Архиву Српске православне црквене општине у Трсту радили су стручњаци Архива Србије: Јелица Рељић, архивски саветник и стручни руководилац пројекта, затим архивисти Александар Марковић, Ана Кос Вујовић, Саша Ружесковић и Петар Росић, и архивски помоћници Миомир Комаров и Жељко Дивац. Манипулативне послове обављао је Предраг Стевановић, архивски помоћник Међуопштинског историјског архива Ваљево.

ра, набављене су нове металне полице, затим ормани за смештај административних књига и планова, као и скенер за дигитализацију архивске грађе, замењене су електричне инсталације, уведен је видео-интерфон и изведени су молерско-зидарски радови.

У Архиву Српске православне црквене општине сачувано је више од 350 административних књига. Књига под архивским бројем 1 је српски превод Повеље царице Марије Терезије од 20. фебруара 1751. године којом је доделила слободу вероисповести Грчко-илирској општини у Трсту.¹⁶ Под архивским бројем 2 инвентарисан је препис Статута Српске православне црквене општине у Трсту из 1793. године (*Statuti e Regolamenti della Nazione e Confraternita Greco-Illyrica*).¹⁷ Најстарија сачувана књига је *Repertorio del Vecchio Archivio della Comunità Illyrica composto di 1751* (Регистар „Старе архиве” за 1751–1837. годину). У Архиву је похрањено двадесет књига записника седница Општинског одбора од 1773. до 2004. године а прва је *Protocollo delle due Nazioni Greci Orientali ed Illyrici, 1773–1780*, затим регистри, општи и поверљиви деловодни протоколи, копијални протоколи (књиге преписа српских и италијанских писама), књиге инвентара и благајне... Посебну пажњу, нарочито родословних истраживача, привлаче свакако књиге пописа досељених српских породица у Трст, 1748–1828 – (*Indica delle Famiglie*), књиге братственика (*Libro con fraternita*), као и сачуване матице крштених, венчаних и умрлих.

Сачувано је око 760 архивских јединица (кутија и регистратора) разних списа. Рад на сређивању и истраживању грађе омогућио је стицање увида у њен значај и вредност. Ради се о изузетно драгоценим сведочанствима о насељавању Срба у Трсту и околини, њиховом организованом црквеном животу, раду на доношењу статута, тежњама за отварање српске школе, уређењу православног гробља, конкурсима за

градњу и украшавање цркава – прве, 1753. и друге, освештане 1869. године,¹⁸ подизању капела и њиховим приложницима, помоћи Срба у Трсту устаницима у Србији, преласку католикиња у православље, отварању српске школе, забавишта и читаонице, црквеном хору и хоровама, обележавању црквених празника, организовању и окупљању око културних и просветних друштава, о српским кућама и њиховом одржавању, свештеницима и братственицима, богатим српским породицама-дародавцима и њиховим легатима, помоћи црквене општине у Трсту српским удружењима, друштвима и православним црквеним општинама у Далмацији, Босни, Херцеговини, Црној Гори, Јужној Србији, Славонији, Хрватској, у Бечу, о везама са Србијом... Сачуван је део школске архиве, као и архиве Српске православне парохије, затим архиве „Фонда за избеглице”, преписка са Србима из емиграције из друге половине 20. века...

Прва архивска кутија с ознаком *Одељења I (1749–1837) – Sezione I*, садржи и најстарију архивску грађу тематски одложену у фасцикле које носе ознаке: *Culto (Вероисповесту)*, *Mitropolita di Belgrado Sofronio (Митрополит београдски Софроније)*, *Chiesa e i suoi aggravati (Црква и њени тешетни)*, *Sepoltura – trasporto dei defunti cadaveri al Nuovo cimitero (Сахрањивање)*, *Matrimoni fra greci in genere e cattolici romani nonché educazione di prole da questi derivante (Бракови између припадника православне и католичке вере, као и образовање њихове деце)*, *Cimitero (Гробље)*, *Sedili in chiesa (Седишта у цркви)*. Велики број докумената „Старе архиве“ из 1751–1837. године, груписан је у четири тематске целине (*affitanze – кинује, attestati – уговори, corrispondenza – преписка и mixta – разно*) и укоричен у посебној књизи под називом: „*Appendice al Vecchio Archivio, 1751–1837*“ („Додатак Старој архиви, 1751–1837“).¹⁹ Посебну пажњу завређују писма Вука Стефановића Караџића, Павла Соларића,

16 Српски превод је калиграфски исписао тршћански парох Јован Ђаковић: „преписата чрез свјаштенојереја Јоанна Ђаковича”. Оригинал Повеље царице Марије Терезије, писане на латинском језику, чува се у каси Црквене општине.

17 Статути имају 57 чланова. Препис је јула 1836. године урадио Андрија Турађ Стојковић, тадашњи „писмохранитељ” Црквене општине у Трсту. Оригинал се чува у каси црквене општине.

18 Архив Србије је 2009. године израдио мултимедијалну презентацију Храма Светог Спиридона. Аутор презентације је Александар Радош.

19 Није утврђено због чега су ова документа, различите тематске садржине, укоричена у књигу. У питању су акта која нису протоколисана у деловодном протоколу. Документа (обима од 800 страница) су дигитализована и у наредном периоду ће бити обрађена.

*Зграда у којој се налази Архив
Српске православне црквене општине у Трсту*

Лукијана Мушицког, Самуила Маширевића и Јоакима Вујића, као и обиман рукопис, на више од 230 страница, Никифора Вукадиновића (1874–1944), тршћанског пароха,²⁰ који представља нашироко замишљену историју Српске православне црквене општине у Трсту, рађену на основу докумената која се налазе у Архиву Српске православне црквене општине.

Архив поседује и богату Збирку планова и скица Храма Светог Спиридона, Српског православног гробља „Св. Ђорђе”, као и зграда у власништву Црквене општине.

У Збирци фотографија, која се састоји од осам архивских кутија, чувају се фотографије претежно из друге половине 20. века. У Збир-

ци преовлађују фотографије с прослава верских празника, школских свечаности, изборних скупштина и скупова у свечаној сали црквене општине. Сачувана су и три албума фотографија које су снимљене приликом посете Петра II Карађорђевића Српској православној црквеној општини у Трсту, 21–22. октобра 1962. године, као и албум фотографија снимљених поводом посете Њ. С. патријарха Павла Храму Светог Спиридона и Српском православном гробљу у Трсту, 13–14. марта 1999. године.

Обимну хемеротеку из друге половине 20. века чине италијанска, српска и југословенска емигрантска штампа, као и материјали повезани са штампањем школских уџбеника, али и они у вези с прославама, конференцијама и саборима.

²⁰ Архив Србије и Српска православна црквена општина у Трсту објавили су 2011. године *Писма из Трста. Никифор Вукадиновић Димитрију Руварицу*, приређивача др Николе Марковића и Данице Филиповић, Београд 2011, 90. У питању су Вукадиновева писма која се чувају у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић” у Београду.

Јелица Рељић

КУЛТУРА – ПРЕТХОДНИЦА И САСТАВНИ ДЕО СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ

(Из књиге М. Перишића, Дипломатија и култура)

После 1948. године ситуација се изменила, а почев од 1949/1950. године Југославији су се отвориле веће могућности за културни наступ у западно-европским земљама. Више није постојао проблем обавезујућег односа према Совјетском Савезу, којем је до 1948. године била препуштена популаризација југословенске културе. Могућности су проширене и Југославија је без совјетских ограничења могла да наступа на Западу и да „упија“ са Запада. Обим, квалитет и садржај културне сарадње ослобођен је зависности од Москве, па је нова културна политика према иностранству имала веће могућности за културни продор изван земље свега оног што се сматрало највреднијим у култури. Под припремом и планом за културну акцију подразумевало се и то да се не дозволи, као што је то дотадашња пракса показала, да југословенски уметници наступају у безначајним салама, у предграђима и местима која не доприносе угледу земље.

И први дипломатски извештаји који су у 1950. години стизали из појединих западних земаља говорили су да се у погледима према Југославији нешто мења, истина тек у назнакама, али ни сама заинтересованост није била безначајна. У Енглеској, у којој је Југославија побудила нешто веће интересовање од рата, односно почев од 27. марта 1941. године, посебно се осетио нешто позитивнији став према Југославији од 1948. године и сукоба са Совјетским Савезом. Позитиван однос лондонске штампе према Југославији, по извештају југословенског амбасадора др Јозе Брилеја, био је приметан већ од 1949, а посебно од 1950. године.¹ Учестале посете Лондону појединих културних и научних стваралаца из Југославије и њихови наступи, као и пласман југословенске културе, допринели су извесном порасту симпатија према Југославији, али још увек се осећала

доминантна тенденција да се Југославија прикаже као земља храбрих ратника, културно заостала и економски неразвијена. Почетком педесетих, узимајући најужи круг познавалаца историје и културе, владало је велико незнање и општа неинформисаност о Југославији, о чему је сведочила и чињеница да је у свести знатног дела британске јавности Југославија „бркана“ са Чехословачком.² Југословенски амбасадор у Лондону сматрао је да Југославија мора да изграђује репутацију у науци и уметности, јер добрим делом од ње је зависило хоће ли се на Западу према Југославији развити „покровитељски“ однос или ће се, уз поштовање које је југословенска политика од 1948. године постепено стицала, све завршити на сажаливим симпатијама према једном малом народу, „културно неразвијеном и у том погледу ни приближно равноправном осталим европским нацијама“. Приступ тамошњим позорницама, подијумима, галеријама, универзитетима, научним институтима био је пут ка афирмацији Југославије преко културе и представљања њене културне традиције, а пре свега пут ка разбијању предрасуда о „некултурном балканском народу“ и изграђивању поверења у квалитет онога што је у култура једне земље долазило из Југославије. Југословенски амбасадор је, осећајући значај културе, апеловао да се средства за продор југословенске културе на Запад увишеструче, да се напусти третирање културе као подсектора штампе и пропаганде, наводећи пример Енглеца који су одавно схватили потребу за самосталном организацијом типа Британског савета, којем је основни задатак културна делатност у иностранству. Афирмацију југословенске културе сматрао је најважнијим задатком у односима према иностранству. Пример 1951. године, у којој је учињен изванредан напредак у односу на ра-

¹ АЈ, Савет за науку и културу, ф-138. - Извештај о културној делатности у 1951. години.

² Исто.

није године (гостовање фолклорног ансамбла, београдског балета, појединих уметника, остварени контакти са већим бројем ликовних уметника и галерија и остварена веза са музичким одељењем ВВС-ја), говорио је у прилог томе како се може превазилазити резервисаност британских институција и јавности према југословенским културним настојањима. Лондон је имао и изузетно велики значај јер је повлачио за собом интересовање других европских центара за све оно што је представљено у британској престоници. Југословенски амбасадор је наглашавао ту чињеницу и упорно настојао да југословенским властима да до знања колико је битно „успети“ у Лондону, јер су „после гостовања у Британији отворена врата и за друге западне земље”.³ Наступи југословенских уметничких група и појединаца, осим афирмације своје земље, имали су значај и за својеврсно одмеравање, усавршавање и учење. Веома је важна била критика ради даљег уметничког дотеривања, откривања слабости, објективнијег сагледавања вредности и изоштравање сопствених критеријума у односу на међународне стандарде. Београдски балет, за који се и у земљи процењивало да је слабији од загребачког, није на фестивалу у Единбургу добио признања као фолклористи, али је већ само учешће било од изузетног значаја, а од „повољног утиска“ публике важнија је била стручна критика, која је упозоравала на „наивно неукусан декор“, „неинвентивну“ „Баладу о средњовековној љубави“, „слабост II чина **Охридске легенде**“ и низ техничких пропуста, Као највећу корист од учешћа балета на међународном фестивалу у Единбургу, реалан и веома упућени амбасадор Југославије Јозе Брилеј истицао је чињеницу да се у Британији сазнало да у Југославији уопште постоји балет.⁴ Од појединачних уметника у Британији су у току 1951. године наступали оперски певачи Владимир Ружњак и Валерија Хејбалова, пијаниста Мелита Лорковић, диригент Милан Хорват и виолиниста Игор Озим.⁵

Већ од 1954. и посебно 1955. године културне везе са иностранством су биле значајно разгранате и по обиму и по квалитету и по разноврсности.

Сарадња је проширена на бројне земље, а Југославија је постала интересантна за стране уметнике. У иностранству је несумњиво највећи успех забележила изложба средњовековних фресака. После Париза, изложба је 1954. године представљена у Утрехту, Диселдорфу, Бриселу, Цириху, Минхену и Бечу. Била је откровење не само за ширу публику већ и за **научнике**. Велики **успех** било је и гостовање Југословенског драмског позоришта у Паризу са Држићевим „Дундо Маројем“. И Ансамбл народних игара Србије у 1954. години постигао је велике **успехе**, а шира публика у разним земљама у свету захваљујући **наступима** тог ансамбла, „можда је први пут чула за Југославију”.⁶

До 1958. године Југославија је имала 12 склопљених културних конвенција (са Белгијом, Бугарском, Кином, Мађарском, Монголијом, Норвешком, Пољском, Румунијом, СССР, ЧССР, Чилеом, УАР, а поведени су преговори са Индијом, Јапаном и Грчком) и културну сарадњу са 46 земаља. Број земаља са којима су могле бити склопљене културне конвенције могао је да буде већи, али материјални услови и могућности земље да испуњавају обавезе културних конвенција били су ограничени у односу на повећано интересовање других земаља. На основу склопљених конвенција разрађивани су конкретни годишњи планови културне сарадње, али са низом земаља (САД, Великом Британијом, Француском, Италијом, Холандијом) остварена је културна сарадња која је и превазилазила сарадњу са земљама са којима су склопљене културне конвенције. Међународна културна сарадња остваривана је како преко Комисије за културне везе са иностранством и Југословенске националне комисије за Унеско, тако и преко великог броја установа из области науке и културе.⁷

У западноевропским земљама почев од 1950. године гостовали су југословенски фолклор, музички уметници, опера, балет, позориште, филм, дела југословенских књижевника, сликари, вајари...

Фолклор. На прво гостовање фолклорне групе из Југославије 1950. године надовезала су се 1951.

3 Исто.

4 Исто.

5 Исто.

6 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-15; Исто, ф-33; Исто, ф-33а.

7 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-116а.

још три гостовања у **Енглеској: јануара у лондонском Алберт холу**, јуна-јула поново у Алберт холу и на Фестивалу у Ланголену и септембра у Ројал фестивал холу, са укупно 30 наступа и близу 100 000 посетилаца. Прво гостовање било је о југословенском трошку, друго је суфинансирано од стране организатора, а на трећем југословенски фолклористи су већ имали девизну зараду. Осим тога, освојили су прво место на фестивалу у Ланголену у свим дисциплинама (игра, соло песма и соло инструмент), штампа је писала опширно о Југословенима који су „били бољи од Шпанаца, Ираца и Шкотланђана“, доносила фотографије, повећано је интересовање за фестивал у Опатији и долазак Енглеца, почело је интересовање за туристичку понуду у Југославији, уследили су позиви за турнеју по Белгији и Холандији, једна агенција је започела преговоре о гостовању у Америци, а у Британији је било мање оних који су мислили да су Чехословачка и Југославија једна иста земља.⁸

У 1951. години на позив енглеског друштва "English Folk dance and Song Society" гостовала је Македонска фолклорна група у Алберт холу у Лондону. Убрзо потом македонски фолклор представио се и париској публици. Ансамбл народних игара Србије гостовао је у Бечу, Бруку, Халенбергу, Грацу, Вајцу и Фелдену. Група од 25 чланова Ансамбла народних игара Србије учествовала је и на Међународном фестивалу у Ројал фестивал холу у Лондону, а убрзо после тога и у Белгији и Холандији.⁹

Од значајнијих наступа наредних година несумњиво су наступи три фолклорна ансамбла (београдско „Коло“, загребачки „Ладо“ и македонски „Танец“) 1954. године у Хагу, Амстердаму, Швајцарској, Трсту, Француској, Енглеској, Турској и прво гостовање црногорског ансамбла „Оро“ у иностранству (у Бретањи). У 1955. години Ансамбл народних игара „Коло“ гостовао је Италији, СССР-у, Кини и Бурми, а „Танец“ у Израелу и Бугарској. Загребачки ансамбл „Ладо“ гостовао је у Белгији. КУД „Иво Лола Рибар“ из Београда гостовао је у Италији, а учествовао је у Сент Етјену на Фестивалу фолклора и освојио прву награду у

конкуреници од десет учесника, што се поновило успехом и на Фестивалу у Ници у конкуреници 18 земаља.¹⁰

У 1956. години, на позив енглеског друштва за народне игре, на приредби у Алберт холу учествовао је ансамбл народних игара „Танец“. Студентски хор из Љубљане и студентска фолклорна група „Бранко Крсмановић“ учествовали су на фестивалу у Лилу. Ансамбл народних игара „Танец“ одржао је 70 концерата на двомесечној турнеји по Западној Немачкој, а у истој земљи гостовао је и Ансамбл народних игара „Ладо“. КУД „Иво Лола Рибар“ имао је кратку турнеју у Италији, а на Фестивалу у Адријенту на Другом интернационалном такмичењу освојио је прву награду.¹¹ У 1957. години КУД „Бранко Крсмановић“ гостовао је у Западној Немачкој.¹²

Изложба народне уметности. После првог европског представљања изложбе народне уметности у 1950. години, њен други излазак ван граница земље организован је 1951. године у скандинавске земље. У трајању од по три до четири недеље Изложбу народне уметности Југославије видело је у Ослу у просторијама Уметничког индустријског музеја око 6 000 посетилаца, у Копенхагену у просторијама данског Уметничког индустријског музеја приближан број, и у Стокхолму у просторијама Краљевске уметничке академије око 1 200 углавном професионално заинтересованих посетилаца. О изложби су написана 82 новинска чланка у скандинавским земљама, снимљене су репортаже које су приказиване у норвешким филмским журналима и прављене радио-емисије.¹³ Изложба народне уметности Југославије гостовала је 1952. године у Бриселу, Хагу, Амстердаму, Ротердаму, Паризу и Женеви.¹⁴

У 1957. години на позив Немачког уметничког савета у Келну, организована је изложба старе народне уметности Југославије са изабраним радovima из збирке Етнографског музеја у Београду и Етнографског музеја у Загребу. Изложба је отворена најпре у Минхену, уз присуство представника

8 Исто.

9 АЈ, Савет за науку и културу, Одељење за научне и културне везе са иностранством, ф-138.

10 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-33а.

11 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-33а.

12 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-91.

13 АЈ, Савет за науку и културу, Одељење за научне и културне везе са иностранством, ф-116.

14 Исто.

западнонемачке владе и југословенског амбасадора. После Минхена, изложба је приказана у Дармштаду, Диселдорфу и Хамбургу.¹⁵

Филм. Амбасадор у Лондону је, осврћући се на учешће југословенских филмова („Софка“, „Црвени цвет“ и „Бакоња“ и неколико мањих документарних филмова) на Единбуршком фестивалу 1949/50/51. године, саветовао да уколико постоји амбиција за продор југословенског филма ван граница земље онда се садржај и начин обраде мора прилагодити захтевима и укусима страног тржишта.¹⁶ Филмове као што су „Црвени“, „Застава“ или „На својој земљи“ нису могли бити пласирани јер су тамошњи продуценти били преплашени од политичких тенденција у југословенском филму, па је Брилеј предлагао да се прибегне копродукцији филмова са неполитичким темама. Да би се нешто постигло, саветовао је, било је потребно претходно проучавање тржишта страног филма и подсећао на изузетан успех италијанског филма „Крадљивци бицикла“, који се у Лондону приказивао годину дана без прекида.¹⁷ У наредним годинама југословенска кинематографија је имала застој у производњи филмова за иностранство, да би од 1954. године њена продукција показала већу присутност на међународним филмским фестивалима. Те године филм режисера Владимира Погачића „Невјера“ приказан је у Кану, у 1955. години југословенски филм учествовао је на четири филмска фестивала – у Берлину, Венецији, Кану и Единбургу, а Југословенска кинотека учествовала је на париској изложби поводом 60-годишњице филма и 30-годишњице кинематографије.¹⁸ У 1956. години југословенски сниматељ Фран Водопивец добио је награду за црно-белу фотографију у филму „Црне воде“ на Филмском фестивалу у Кану. Представници југословенске кинематографије на фестивалу били су Ђорђе Бабић и Мони Финци, а приказани су и југословенски филмови „Ханка“ и документарни „Никола Тесла“. У Паризу је приказан филм „Крвави пут“ југословенско-норвешке копродукције. У копродук-

цији београдског филмског предузећа „УФУС“ и француског „Le film moderne“ у режији Кармина Галонеа у Београду је снимљен филм „Михајло Строгов“ по мотивима романа Жила Верна „Царев гласник“. На фестивалској манифестацији југословенског филма у Барију приказани су филмови: „Девојчица и храст“, „Ешалон др М“, „Невјера“, „Весна“, „Бор“, „Црне воде“, „Мртви град“, „Непослушни робот“ и „Сињи галеб“. У 1956. години југословенски филм „Тренуци оллуке“ приказан је у Аустрији.

Обнављањем културних веза са Совјетским Савезом југословенска кинематографија креће пут Истока. У 1956. години у Совјетском Савезу одржана је Недеља југословенског филма, у оквиру које су приказани филмови: „Тренуци одлуке“, „Далеко је сунце“, „Девојка и храст“, „Сумњиво лице“, „Њих двојица“, „Стојан Мутикаша“, а од документарних филмова: „Крв слободe“, „Напред уз друга је друг“, „Дубровник“, „Смотра изградње“, „Тесла“, „Црне воде“.¹⁹

У 1957. години Савезко извршно веће именовало је посебну комисију од 12 чланова представника установа и филмских радника, под предњаштвом Драже Марковића, која је имала дужност да врши избор филмова за иностранство. Југославију су на Филмском фестивалу у Кану 1957. године представљали филмови „Долина мира“ и „Лет над мочваром“, а представници југословенског филма били су Александар Петровић и Велимир Стојановић. Исте године у Великој Британији одржан је Југословенски филмски фестивал, у трајању од три недеље. Фестивал је организовао Институт кинематографије Велике Британије, а приказано је 7 играних и 7 документарних филмова. На Фестивалу награђених филмова приказан је филм „Субота увече“ Владимира Погачића, а југословенска кинематографија представила се уметничким и документарним филмовима и на Единбуршком фестивалу. На Међународном филмском фестивалу у Карловим Варима исте године Југославија је била заступљена дугометражним филмовима „Зле паре“ и „Велики и мали“, те краткометражним „Дубровачке летње игре“ и „Непознати врт“. Владимир Погачић добио је прву награду за режију филма „Велики и мали“. На Филмском фестивалу

19 АЈ. Комисија за културне везе са иностранством, ф-70.

15 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-91.

16 АЈ, Савет за науку и културу. Одељење за научне и културне везе са иностранством, ф-138.

17 Исто.

18 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-33. Исто, ф-49.

у Венецији приказан је југословенски филм „Само људи“, а са краткометражним филмовима Југославија је учествовала и на фестивалима у Берлину и Манхајму.²⁰

Познати италијански филмски редитељ Ђузепе де Сантис снимао је филм „Пут дугачак годину дана“ у Југославији, са учешћем италијанских и југословенских глумаца, а у сарадњи француске филмске куће „Vega et Sirius“ и „УФУС“-а 1957. године започело је снимање филма по роману Пола Февала *Le Bossu*. Један део филма сниман је у Југославији, а његово приказивање било је предвиђено у Београду, Паризу и Риму.²¹ Комисија за културне везе са иностранством пружила је 1958. године помоћ за организовање Недеље пољског филма у нашој земљи, Недеље југословенског филма у Пољској и свечане премијере уметничког филма „Алекса Дундић“ у Београду, снимљеног у југословенско-совјетској копродукцији.²²

Међународни музички конкурси. На VII међународном конкурс за певаче и инструменталисте 1952. године у Женеви, оперски певач Зорица Филиповић, у конкуренцији од 218 учесника, пласирала се у финални део такмичења. На конкурс у *Carflosch* у Лондону виолиниста Игор Озим добио је прву награду. Поред тога, југословенски композитори учествовали су на Салцбуршком фестивалу, а композитор Миленко Живковић учествовао је на Конгресу Међународног удружења за савремену музику у Франкфурту. Пијанисткиња Мелита Лорковић гостовала је у Финској, Шведској, Енглеској, Холандији и Швајцарској. Анита Мезетова и Мирослав Чангаловић учествовали су на концерту у Бечу. У Лондону су гостовали Валерија Хебалова и Владимир Ружђак.²³

У 1954. години Вилма Буковец, чланица Љубљанске опере, на Међународном певачком конкурс у Тулузу освојила је специјалну награду, мада је по правилима конкурса била предвиђена само једна гран-при награда. Наиме, жири је на лицу места донео одлуку да се Буковчевој додели специјална награда као главној конкурент-

кињи победнице која је иначе била Францускиња. Успех Буковчеве пропраћен је у француској штампи оценама да је жири био пристрасан у корист француске представнице, а Буковчева је добила понуде да наступа у операма у Тулузи, Бордоу и Лиону. На Међународном музичком конкурс у Женеви 1954. године Душан Поповић, члан Београдске опере, добио је прву награду, што је био први пут да један југословенски такмичар добије прву награду на тако престижном и веома строгом конкурс на којем четири године пре тога није додељивана прва награда. На истом конкурс чланица Љубљанске опере Соња Дракслер добила је „златну медаљу“, што је одговарало трећој награди. Душану Поповићу је по завршеном такмичењу понуђено да потпише стални ангажман за опере у Цириху, Минхену и Паризу, али је он одбио. На Међународном музичком конкурс у Минхену у септембру 1954. године Цветка Соучек, чланица Љубљанске опере, добила је прву награду у конкуренцији 60 певача, док су фаготиста Божидар Тумпеј и кларинетиста Ернест Ачкун, дипломирани студенти Музичке академије у Београду, добили другу награду. На Међународном конкурс младих диригената у Безансону, Игор Ђардов из Загреба добио је прву награду, док је Крешимир Шипуш, студент Музичке академије у Загребу, добио другу награду. На свим међународним конкурсима у току 1954. године, у пет земаља, југословенски такмичари освојили су 6 првих награда, 6 других и једну трећу награду.²⁴

У 1955. години југословенски уметници учествовали су на музичким конкурсима у Вервијеу (Белгија), Минхену, Женеви, Бриселу, Ланголену, Арецу. У Вервијеу је тенор Рудолф Францл освојио прву, Бисерка Цвејић четврту, а Вилма Буковец шесту награду. На Фестивалу у Ланголену виолиниста Дејан Бравничар однео је прву награду. На Међународном конкурс хорова у Арецу хор „Бранко Крсмановић“ из Београда добио је прве награде у све три категорије такмичења. Хор „Светозар Марковић“ из Новог Сада на истом такмичењу освојио је две треће награде.²⁵

У 1956. години на Музичком конкурс у Лан-

20 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-91.

21 Исто.

22 Комисија за културне везе са иностранством, ф-116а.

23 АЈ, Савет за науку и културу. Одељење за научне и културне везе са иностранством, ф-116.

24 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-15; Исто, ф-16; Исто, ф-33; Исто, ф-33а.

25 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-70.

голену Београдски дупли октет добио је прву награду. На Интернационалном конкурс певања у Тулузу Крста Крстић, тенор из Београда, добио је прву награду, а награду је добила и Ана Липша, првакиња Скопске опере. На Конкурсу диригентата „Санта Сесилија“ у Риму учествовала су три југословенска диригента. Игор Ђадров из Загреба добио је четврту награду. На Међународном такмичењу у Арцу учествовали су хор Мадригалисти из Београда, који је добио прву награду, и хор „Јожа Влаховић“ из Загреба, који је добио четврту награду.²⁶

У 1957. години на Конкурсу у Вервијеу учествовала су четири уметника из Југославије, а од њих су Милка Бертапеле из Загреба и Ђорђе Ђурђевић из Београда добили награде. На Конкурсу аматерског хорског певања у Арцу учествовали су југословенски хорови, а југословенски певачи и пијанисти на Конкурсу у Верчели.²⁷

У 1958. години десет југословенских музичких уметника учествовало је на разним музичким фестивалима (Праг, Единбург, Бајрот), тројица сугостовала у Кини и Северној Кореји, а дванаест младих југословенских музичара учествовало је на међународним конкурсима у Женеви, Минхену, Верчели, Тулузу и Безансону. У Бриселу су гостовали Београдска филхармонија, Загребачки солисти и Хор ЈНА, а на Единбуршком фестивалу Загребачки солисти.²⁸

Позориште. Југословенско драмско позориште наступило је 1954. године у оквиру Првог међународног фестивала у Паризу са представом „Дундо Мароје“. У 1955. години Југословенско драмско позориште из Београда имало је ванредан успех на Фестивалу у Паризу са представом „Јегор Буличев“ Максима Горког. Нушићев „Др“ у истој години давао се у Софији. У 1956. години Загребачко драмско казалиште и нотингемски Плејхаус извршили су размену редитеља, заслугом Међународног института Британског савета. Џон Харисон режирао је у Загребу „Зимске бајке“, а Коста Спајић у Нотингему Лоркину „Крваву свадбу“. Поред овог комада, Спајић је режирао и Будакову „Олују“. У 1956. години Југословенско драмско

позориште из Београда гостовало је у СССР-у и играло 23 позоришне представе у Москви, Лењинграду, Горком и Кијеву. Извођени су и „Дундо Мароје“ и комад М. Горког „Јегор Буличев“. У Лењинграду је у Театру Комсомола Матковићеву драму „На крају пута“ режирао Мирослав Беловић, редитељ из Београда. У 1956. години на Драмском фестивалу у Паризу учествовало је Љубљанско гледалишче са Цанкаревом драмом „Слуге“, а „Дундо Мароје“ је привукао пажњу бечке позоришне публике. У 1957. години Мира Траиловић позвана је да у једном париском позоришту режира Крлежину драму „Агонија“. Држићев „Дундо Мароје“ видела је и холандска публика најпре у Арнхему, а затим у више градова. Загребачко драмско позориште гостовало је на прослави Голдонија у Венецији са представом „Рибарске свађе“. У Москви је дуго времена, у 800 извођења, на сценама „Мали театар“ и „Пушкинов театар“ приказиван Нушићев „Др“, а на сценама разних совјетских позоришта приказиване су и представе „Покојник“ и „Госпођа министарка“.²⁹

Неколико југословенских позоришних колектива гостовало је и у току 1958. године у иностранству. Тако је Српско народно позориште у Новом Саду гостовало у Пољској, а Студентско експериментално позориште из Загреба у Бриселу. Југославија је учествовала и на неколико међународних позоришних приредби, и то "Mestno lutkovno gledališče" из Љубљане на Међународном фестивалу луткарских позоришта у Букурешту, Академско позориште „Бранко Крсмановић“ из Београда на Фестивалу аматерских позоришта у Лондону, а група од двадесет студената позоришних академија из Београда, Загреба и Љубљане на позоришном фестивалу у Авињону у Француској.³⁰

Опера. Југословенска опера пажњу иностране уметничке публике почиње да привлачи од средине педесетих година. У 1954. години Београдска опера је у комплетном саставу изводила „Бориса Годунова“ у Цириху, Базелу и Женеви и то је била њена прва међународна озбиљна афирмација, посебно Мирослава Чангаловића у улози

26 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-86.

27 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-91.

28 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-116-а

29 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-33а; Исто; ф-70; Исто, ф-86; Исто, ф-91.

30 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-11.

Бориса Годунова и диригента Косте Барановића. У 1955. години Београдска опера и балет гостовали су у Висбадену, Фиренци и Бечу, загребачка у Лондону и Ђенови, а сплитска у Турској. Балет „Баво на селу“ извођен је у Источном Берлину. Балет Сарајевске опере гостовао је у Женеви, балет Скопске опере у Солуну, а Љубљанска филхармонија гостовала је у Италији. „Ансамбл Загребачких солиста“ гостовао је у Бечу и Грацу. У Аустрији су се представили и Словеначка филхармонија и Хор Радио Београда. Мирослав Чангаловић одржао је у Данској седам концерата. У Паризу су гостовали и југословенски диригенти Само Хубад и Цирил Цветко, виолиниста Игор Озим и камерни дуо Марија и Олга **Михајловић**. Од **индивидуалних** посебно су успешни **били наступи** Мирослава Чангаловића, Душана Поповића, Владимира Руждјака, певача, и виолинисте Игора Озима.³¹

У 1956. години Мирослав Чангаловић, Игор Озим и Ансамбл Загребачких солиста гостовали су у Француској, Љубљанска опера гостовала је у париској Опери са три представе, Београдска опера је у оквиру Међународног фестивала у Паризу дала две представе у Théâtre des Champs Élisées. Нарочито су истакнуте уметничке вредности солиста Мирослава Чангаловића, Меланије Бугариновић и Душана Поповића. У Паризу је гостовао Загребачки камерни радио-оркестар. Члан Љубљанске опере Вилма Буковец гостовала је у Опери у Тулузу, а директор београдске опере Оскар Данон дириговао је париским радио-оркестром на симфонијском концерту у Théâtre des Champs Élisées. Београдска опера учествовала је на Фестивалу у Висбадену, са делима „Кнез Игор“ и „Хованшчина“ и Барановићевим балетом „Кинеска прича“. Милица Миладиновић наступила је у Берлинској опери. Диригент Сарајевске опере Иван Штајцер, у оквиру 6. симфонијског концерта, гостовао је у Инсбруку, а директор Љубљанске опере Бого Лесковац, на позив бечких филхармоничара, дириговао је у оквиру Моцартових свечаности оркестром бечких филхармоничара на концерту у сали Бечке академије наука. Чланица Загребачке опере Марија Радев, гостовала је у Грацу у Опери у улози „Кармен“, а у Линцу чланица

Ријечке опере Стана Главачевић у улози „Краљица ноћи“ у Моцартовој „Чаробној фрули“. У бечком Рајмунд театру гостовао је балет Сарајевске опере, са делима Мусоргског, Равела и „Охридска легенда“ Стевана Христића. Загребачки ансамбл солиста под руководством Дамира Јанигра учествовао је на фестивалу у Салцбургу. У 1956. години први тенор Загребачке опере Рудолф Францл и чланови Београдске опере Меланија Бугариновић и Душан Поповић гостовали су у Москви, Лењинграду и Кијеву, а у Москви су на обележавању 100 година од рођења Стевана Мокрањца изведена дела М. Коњовића, М. Косине и С. Христића.³²

У 1957. години у Бечу је у Вердијевом „Реквијему“ гостовала чланица Загребачке опере Маријана Радев. Диригент Мариборске опере Јаков Ципци гостовао је у Линцу на Шестом симфонијском концерту, Мариборска опера гостовала је у Грацу са делом „Кавалерија Рустикана“ и Барановићевим балетом „Лицитарско срце“, а директор Загребачке опере Младен Башић дириговао је у два симфонијска концерта у Салцбургу. Београдска опера у пуном саставу учествовала је на фестивалу „Театар нација“ у Француској, а гостовала је и у Фиренци и Висбадену. Загребачки солисти дали су два концерта у Паризу и Холандији. Солисти Вилма Буковец и Владимир Руждјак и пијаниста Андреја Прегер наступили су у Бриселу, а Бисерка Цвејић представила се на једномесечној турнеји по белгијским градовима. Словеначка филхармонија одржала је турнеју по мањим местима у Италији, Љубљанска опера учествовала је на фестивалу „Европска недеља“ у Пасау у Немачкој, Мирослав Чангаловић наступао је два пута у Будимпештанској опери, а композитор Иво Тијардовић, такође у Будимпешти, као диригент. У Енглеској су 1957. године у продају пуштене плоче са музиком Николаја Римског-Корсакова у извођењу хора, оркестра и солиста Београдске опере, којима је дириговао Крешимир Барановић.³³

Културно наслеђе и ликовна уметност. Изложба „Средњовековна уметност народа Југославије“, на којој је представљено 205 предмета, око 700 квадратних метара фресака, 40 одлива средњове-

31 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-15; Исто, ф-16; Исто, ф-31; Исто, ф-33а.

32 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-70; Исто, ф-86.

33 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-91.

ковне архитектуре, 10 оригиналних икона из Дечана и Охрида и 26 одлива богумилских стећака, одржана је у Паризу 1951. године. Била је отворена четири месеца, дупло дуже од предвиђеног, имала је око 40 000 посетилаца, и њоме је започело представљање југословенског културног наслеђа у западном свету.³⁴ После Париза, изложба је гостовала наредних година у бројним европским центрима (Хамбург, Копенхаген, Хелсинки, Венеција, Рим), а од 1955. године нову пажњу стручњака и културне јавности, пре свега Париза и других градова Француске, а потом и бројних других европских градова, привлачиле су копије фресака манастира Богородице Љевишке из Призрена,³⁵ представљене у оквиру изложбе под називом "Човек природа и предмети на фрескама Богородице Љевишке из Призрена". Упознавање иностране јавности са културним наслеђем Југославије имало је великог значаја за даљи продор југословенске културе и већу заинтересованост на Западу за културне и уметничке садржаје који су долазили из Југославије. Југословенска уметност била је представљена у 1951. години и изложбом словеначке графике у Милану, затим радовима Аралнице, Лубарде, Милутиновића и Милосављевића у Мантону.³⁶

Савет за науку и културу се од 1952. године одазивао на све позиве који су му били упућивани за учешће Југославије на разним међународним уметничким изложбама. Најважнија од њих била је 26. Бијенале у Венецији. У ту сврху вршене су озбиљне и дуге припреме, представници Савета обишли су све уметничке центре у земљи како би упознали стање ликовне уметности, комисија се састајала више пута, а изложба је пре одласка у Венецију постављена у Љубљани. Југославија је на Бијеналу била заступљена изложбом слика и скулптура. Изложене су слике Емануела Видовића, Недељка Гвозденовића, Антуна Мотике, Предрага Милосављевића и Габријела Ступице и скулптуре Ристе Стијовића, Петра Палавичинија и Зденка Калина. На изложбу Међународног уметничког клуба жена у Лондону, која се приређује сваке го-

дине, послате су слике Зоре Петровић, Љубице Сокић, Марте Ерлих, Анке Кризманић, Миранде Морић, Јелице Жуже, Јеле Trnkoczy, Лизе Крижанић, Косаре Бокшан, Шане Лукић, Данице Антић, Оливере Кангрге, Вере Поповић, Дане Докић, Оливере Галовић, Вере Јосифовић, Вере Чохаџић и Љубинке Јовановић. На Међународну изложбу графике и цртежа у Лугану послати су радови Федора Вайћа, Бошка Карановића и Рика Дебењака. На Међународну изложбу керамике „Kiln Cluba“ у Вашингтону послате су керамике Владимира Предојевића и Иванке Приклмајер. На Међународни бијенале литографије у боји у САД послати су радови Рика Дебењака. На Међународну изложбу скулптуре у Националном парку у Арнхему у Холандији послате су скулптуре Ивана Мештровића, Томе Росандића, Ивана Кршинића и Вање Радауша. На Међународној изложби студентске уметности у Филаделфији Југославија је учествовала са сликама Младена Србиновића и Стојана Ђелића. Такође, Југославија је учествовала и на изложбама дечјих цртежа у Филаделфији и на Дечјем курсу у Индији. У истој години учествовала је на Међународној изложби уметничке фотографије у Луцерну, на Салону фотографије у Лондону и на Међународној уметничкој изложби у Њу Делхију, на коју је послато 20 графика југословенских уметника.³⁷ У 1953. и 1954. години „100 листова југословенске графике“ у Сао Паолу и „60 слика модерног југословенског сликарства“ у Грчкој биле су нове изложбе које је Југославија пласирала у иностранство, а поред званичних постојале су и приватне и полузваничне изложбе појединаца или група сликара у иностранству: Возаревић и Челебоновић у Паризу, Аралница и Хоџић у Истанбулу, Пеђа Милосављевић у Белгији, Генералић у Паризу, Лубарда у Бразилији и Аргентини, Омчикус, Михајловић и Станчић у Паризу. У 1953. години тридесет југословенских сликара излагало је своја дела у Аустрији, у Паризу, у Цириху и у Риму. Међу њима: Божидар Јакац, Рико Дебењак, Миливој Узелац, Мића Поповић, Бата Михајловић, Љубинка Михајловић, Пеђа Милосављевић, Иво Генралић, Маријан Прегељ и бројни други.³⁸ Делатност Комисије за културне везе са иностранством до-

34 АЈ, Савет за науку и културу. Одељење за научне и културне везе са иностранством, ф-116.

35 АЈ, комисија за културне везе са иностранством, ф-33а.

36 АЈ, Савет за науку и културу. Одељење за научне и културне везе са иностранством, ф-116.

37 Исто.

38 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-17.

стигла је свој врхунац 1955. године, нарочито на пољу изложби у земљи и иностранству. У тој години југословенски уметници су добили осам награда. Осим изложбе средњовековне уметности и копија фресака Богородице Љевишке из Призрена, које су већ „освојиле“ бројне европске центре, Југославија излази графиком у Белгију, Западну Немачку, Пољску, Америку, Чиле и Уругвај и са „60 слика савременог југословенског сликарства“ у седам градова Француске (Лион, Бордо, Марсеј, Мец, Дижон, Нанси, Стразбур), затим у Швајцарску (Цирих) и Немачку (Штутгарт). У Њујорку и Вашингтону изложени су "Радови четворице југословенских сликара" (Хегедушић, Коњовић, Мартиновски, Михелич), а у Паризу графике Франце Михелича и Марија Маскарелија. У Бечу и Грацу одржана је изложба „Уметничка обрада метала у Србији 11-19. век“, у Норвешкој, Данској и Енглеској „Југословенска књига кроз векове“, а „Позоришна уметност Југославије“ у Аустрији и САД. На Међународној изложби модерне керамике у Кану излагало је 12 уметника из Југославије. Југословенски уметници учествовали су и на изложби Међународне графике у Берлину и у више немачких градова.³⁹

У 1956. години у иностранству су гостовале следеће изложбе из Југославије: „Човек, природа и предмети на фрескама Богородице Љевишке“ - у више градова Француске, Немачке и Данске, „60 слика модерног сликарства“ - у Великој Британији и Румунији, „100 листова модерне југословенске графике“ - у Пољској, „Савремена југословенска уметност“ - у Риму, „Средњовековна уметност народа Југославије“ и „Млади југословенски сликари и вајари“ - у Милану и Цириху, „Српска савремена графика“ - у Софији. Изложба хрватске керамике била је у Бечу, док су сликари Војин Бакић, Маријан Прегељ, Миодраг Протић и Лазар Вујаклија заједно излагали у Амстердаму, а Зоран Петровић у Паризу. Југословенски уметници излагали су и на међународним уметничким изложбама: на Бијеналу у Венецији, у Франкфурту, Лугану, Паризу, Баден-Виртенбергу, Женеви, Њу Делхију, САД. Југославија је била позвана да учествује на изложби Византијске уметности у Единбургу 1958.

године.⁴⁰ Млади југословенски уметник Љубиша Јовчић излагао је своје апстрактне слике у Паризу. На Међународној изложби савремене скулптуре у „Роденовом музеју“ у Паризу, излагали су млади југословенски вајари Олга Јеврић, Јован Кратокхвил, Лидија Салваро, Душан Џамоња, Драго Терше. На изложби за награду „Гугенхајм“, одржаној у Паризу, излагали су Петар Лубарда, Крсто Хегедушић, Пеђа Милосављевић, Ступица и Крајгер. На 28. Бијеналу у Венецији Југославију су представљали сликари Лазар Вујаклија, Миодраг Протић, Маријан Прегељ и вајар Војин Бакић. Награду Унеска добио је Миодраг Протић. Изложба је одржана у сталном павиљону Југославије, а њен комесар је био Алекса Челебоновић. У Риму је, у просторијама Музеја модерне уметности, одржана изложба југословенске савремене уметности, на којој је учествовало 16 сликара и 12 вајара. У Бечу, у просторијама „Wiener Kunsthalle“, одржана је Аустријска пролећна изложба на којој су били представљени радови Рика Дебењака, Маријана Прегеља, Тоне Краља, Михе Малеша, Божицара Јакца, Франца Михелича.⁴¹

У 1957. години загребачки сликар Едо Муртић излагао је у Бечу, а Бакић, Протић, Прегељ и Вујаклија у Белгији. Колекција „60 слика југословенског сликарства“ приказана је у Единбургу, Њупорту и Ковентрију. Изложба југословенске графике гостовала је у Паризу, Лиону и Дижону. Сликари Бата Михајловић и Петар Омчикус, као и графичари Бошко Карановић, Јосип Рестек и Франце Михелич, излагали су у Паризу. Југословенски уметници учествовали су на Тријеналу примењене уметности у Милану и на Бијеналу у Венецији. Изложба савремене југословенске уметности, која је 1956. године отворена у Риму, 1957. године гостовала је у Милану. Изложба савременог хрватског сликарства приређена је у Ерлангену у Западној Немачкој, а у Пољској изложба југословенске савремене уметности. На изложби „Уметност и рад“ у Женеви излагали су Петар Лубарда и Франо Кршинић.⁴²

У 1958. години југословенска уметност била је

39 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-33а.

40 АЈ, комисија за културне везе са иностранством, ф-70; Исто, ф-86.

41 Исто.

42 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-86.

заступљена на више међународних ликовних изложби: на Другом александријском бијеналу средоземних земаља, на 29. Бијеналу у Венецији, на Међународној изложби наивних уметника у Белгији, на Међународном уметничком фестивалу у Њујорку, на Међународној изложби нових тенденција експресионизма у Брижу, као и на Међународној изложби скулптура у Анверсу. На овим изложбама 39 југословенских уметника били су заступљени са 116 уметничких дела. Изложбе дела југословенске савремене уметности организоване су у Норвешкој (Осло), Чехословачкој (Праг, Брно, Братислава), Канади, и Јужноафричкој Унији (Јоханесбург), а копије фрагмената са фресака Богородице Љевишке из Призрена у већем броју градова у САД. На овим изложбама било је приказано 938 уметничких радова више од 100 југословенских уметника. Поред овога, Комисија за културне везе са иностранством пружила је помоћ за организовање неколико индивидуалних изложби југословенских уметника у Италији, Холандији, Чехословачкој, Египту и Мађарској.⁴³

Преводи дела југословенских књижевника у иностранству. На објављивању дела књижевника из Југославије у 1950. години највише се радило у Италији. Тако је у издању куће „Марзоко“ објављена *Дружина сињег галеба* Тоне Селишкара и приповетка Лазе Лазаревића *Први пут с оцем на јутрење*. Издавачка кућа „Коломбо“ објавила је антологију словеначке прозе, Издавачка кућа „Де Карло“ објавила је Нушићево *Опитинско дете*. Осим тога, у 1950. години Министарство за науку и културу у Љубљани, Германски семинар у Загребу и Универзитетска библиотека у Београду радили су на прикупљању библиографских јединица радова о Гетеу на молбу Друштва „Гете“ из Немачке које је радило на изради Гетеове библиографије. У Енглеској су до краја 1951. године од значајнијих дела преведени Његошев *Горски вијенац* и Мажуранићев *Смрт Смаил-аге Ченгића*, а у току је био рад на преводу Андрићеве *Травничке хронике* и Станковићеве *Нечисте крви*.⁴⁴

Од књижевних дела намењених пласману у иностранству, у 1952. години преведена су сле-

дећа: Марин Држић, *Дундо Мароје* на француски језик, у преводу Сретена Марића; Иво Андрић, *Госпођица* на енглески и француски језик, у преводима Петра Мијушковића и Лепосаве Павловић, Мирослав Крлежа, *Повратак Филипа Латинковића* на италијански и француски језик у преводима др Еријо Франкија и Миле Ђорђевић, затим од истог аутора дело *Леда* на италијански и немачки језик, у преводима Ероса Секвија и Романа Шоварија. Дело Ивана Мажуранића *Смрт Смаил-аге Ченгића* на шпански језик превео је Алкал Галијано де Ториеза. На француски језик преведена је и *Збирка народних приповедака* (преводио Стана Кошанин). Преведене су приповетке за *Антологију* на француском језику: Цирил Космач, *Срећа*; Јуш Козак, *Летећи анђео*; Иван Цанкар, *Шољица кафе*; Иван Прегељ, *Син погубљења*; Франце Бевк, *Бајтар Михале*; Прежихов Воранц, *Саморастници*; Ранко Маринковић, *Цврци и бубњеви*; Иво Андрић, *Прича о кмету Симану*. Приповетке преведене за *Антологију* на енглеском језику: Цирил Космач *Срећа*, Новак Симић *Детињство*, Милован Ђилас *Мртво село*.⁴⁵ Написана су и два дела за иностранство: др Антун Барац, *Југословенска књижевност* – планиран превод на енглески језик и *Савремена југословенска књижевност*, за коју су прегледе урадили Велибор Глигорић: *Српска савремена књижевност*, Живојин Јеличић: *Хрватска савремена књижевност* и Лино Легиша: *Словеначка савремена књижевност*. Планирани су и преводи следећих дела: Новеле Мирослава Крлеже на француски језик, *Свадба* Михаила Лалића на француски језик, *Песма* Оскара Давича на француски језик и *Збирка* прозе и поезије на немачки језик.⁴⁶

Без посредовања Комисије за културне везе са иностранством, 1953. године објављена је у Цириху књига Иве Андрића *На Дрини ћуприја* на немачком језику.⁴⁷

У 1954. години организована је изложба „Југословенска књига кроз векове“, а предлог је дала Краљевска библиотека у Стокхолму. Изложба је 1954. и 1955. године одржана у Стокхолму, Ослу и Лондону. Комисија је за концепцију излож-

43 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-91.

44 АЈ, Савет за науку и културу. Одељење за научне и културне везе са иностранством, ф-29. Исто, ф-116.

45 Исто.

46 Исто.

47 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-13.

бе ангажовала др Мирка Рупела, Матка Ројнића, Дејана Медаковића, Ђорђа Радојчића и Милицу Продановић. Примерци старих књига позајмљени су од разних библиотека и приватних лица. Сем књига, за изложбу је припремљена велика Географска карта ФНРЈ рађена у дрвету, са убеженим старим штампаријама које су постојале на том простору од 14. до 18. века. За сваку књигу припремљен је специјалан опис на језику дотичне земље. Каталог са 257 описаних експоната и 10 фото-репродукција штампан јеу 3 000 примерака на енглеском језику. Југославија је учествовала 1954. године на Сајму књига у Мексику са око 100 репрезентативних издања, затим на Сајму страних књига у Јапану, а за „Изложбу антифашистичких афиша из доба рата у Шпанији 1936-1939“ у Паризу послат је материјал о учешћу Југословена на фронту и у логорима, фотокопије писама из рата, разне публикације, као и статистички подаци о учешћу југословенских добровољаца у том рату.⁴⁸

У 1956. години, у издању „Club bibliophile de France“, изашло је дело Иве Андрића *Травничка хроника* на француском језику, а преведено је и дело *На Дрини ћуприја*. Исте године отворена је Аустријска читаоница у Загребу, за коју се у извештају Комисије за културне везе за 1957. годину наводи да приређује састанке сваког уторка, где се одржавају предавања, изводе дела аустријских музичара, читају дела њихових књижевника, а да често гостују и аустријски предавачи или музичари. Читаоница је имала велику библиотеку, разгранату делатност и велики број посетилаца, а аустријска штампа је дала запажен публицитет тој установи.

У СССР-у су у преводу на руски језик изашла дела југословенских писаца: Шеноева *Сељачка буна*, Његошев *Горски вијенац*, Прешернове *Песме*, Андрићева *На Дрини ћуприја*, Ћосићево *Далеко је сунце*.⁴⁹

У Лондону је 1957. године у издању „Oxford University Press“-а изашла *Збирка југословенских приповедака и шаљивих прича* у преводу Наде Ђурчије-Продановић. Склапањем уговора између Завода „Југославија“ и енглеске фирме „Lincoln

and Prager“ било је предвиђено објављивање 12 југословенских књижевних дела у наредних три до четири године. За прво дело изабрана је Андрићева *Травничка хроника*. Било је предвиђено да дела југословенских писаца буду преведена и штампана у Југославији, а њихов повез и дистрибуцију да изврши енглеско предузеће. Године 1957. у издању „Editions de Minuit“ у Паризу у француском преводу изашло је Крлежино дело *Спровод у Терезијенбургу*, а у издању „Calman Levi“ изашао је француски превод дела истог аутора *Повратак Филипа Латинковића*. На молбу Мире Траиловић, а за потребе извођења у француским позориштима, преведена је на француски и Крлежина драма *У агонији*. Роман Добрице Ћосића *Далеко је сунце* изашао је на италијанском језику у издању „Editori Riuniti“, а исти роман и збирка кратких прича Бранка Ћопића објављени су у Будимпешти. У Румунији су преведени и објављени *Збирка новела* Боре Станковића и *Далеко је сунце* Добрице Ћосића. У преводу Мила Дора у Франкфурту је на немачком језику објављено дело Иве Андрића *Проклета авлија*. На Интернационалном сајму књига у Познању учествовала је и Југославија, са око 600 научних и белетристичких издања. Избор песама Васка Попе на пољском језику изашао је у Варшави. У Београду је одржана изложба руске књиге, коју је отворио амбасадор СССР-а у Београду. Изложено је 2 000 књига, издања 1956-1957, међу којима су се налазили и преводи наших књижевника (П. П. Његош, С. Марковић, Б. Нушић, Р. Домановић, И. Андрић, Д. Ћосић, Б. Ћопић). У руском преводу објављени су у Москви Ћопићеве *Доживљаји Николетине Бурсаћа* и *Покошено поље*, затим Сремчев *Поп Ђира и поп Спира* и Нушићева *Збирка краћих хумористичких прича*.⁵⁰

Сарадња са славистичким центрима у иностранству. Везе са славистичким семинарима и појединим иностраним славистима разгранале су се у току 1950. године. Чињеница да од ослобођења до 1950. године страни семинари нису имали скоро никакве везе са југословенским универзитетима и да нису примали југословенску новију литературу, поставила је озбиљан проблем пред Одељење за научне и културне везе са иностран-

48 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-15; Исто, ф-16; Исто, ф-31; Исто, ф-33; Исто, ф-33а.

49 Исто.

50 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-91.

ством.⁵¹ Највећи корак учињен је организацијом Летњег курса за иностране слависте, одржаном у августу на Бледу. У раду курса учествовало је 39 слависта из 12 земаља, а у току 18 дана одржано је 40 предавања о југословенским језицима и литератури. Скуп су организовали Савет за науку и културу ФНРЈ и Универзитет у Љубљани.⁵²

Снабдевање страних славистичких центара југословенском литературом до августа 1950. године обављало је Одељење за научне и културне везе са иностранством, а од тада Библиографски институт у Београду. У тој години 52 славистичка семинара у иностранству и библиотеке претплаћени су на 10 часописа из области књижевности, уметности, друштвених питања и законодавства, а поред тога слате су и књиге. О трошку југословенске државе сваки славистички семинар у иностранству примио је око 300 свезака часописа и књига. Пре тога славистички семинари уопште нису добијали југословенску литературу. Био је то начин да се успостави сарадња Југославије са славистичким семинарима и да се постепено организује размена књига како би домаће библиотеке дошле до страних књига без девиза. Поред систематског слања литературе, књиге су слате и на молбе појединих славистичких семинара. Тако је Берлинском универзитету упућено десет примерака *Горског вијеница*, славистима у Италији и Финској избор из македонске литературе, енглеској библиотеци избор из југословенске литературе. У децембру је Мидхат Бегвић упућен за лектора на Универзитет у Лиону и поведени су преговори са Колумбија универзитетом у САД ради упућивања једног професора и асистента.⁵³

У 1951. години констатовано је да је стање славистичких института у иностранству у погледу наставника слабо, па се настојало да се изванредан број наставника упути на такве семинаре. Започети су преговори са француском владом за по-

51 АЈ, Савет за науку и културу, ф-17. Извештај о раду Одељења за научне и културне везе са иностранством у 1950. години. Одељење за научне и културне везе са иностранством имало је следеће секторе: 1) за славистичке семинаре, 2) за књижевност, 3) за стипендије и специјализације у иностранству, 4) за музику, 5) за фолклор, 6) за изложбе, 7) за међународне културне организације 8) за позивање страних научних и културних радника у Југославију.

52 Исто.

53 Исто.

стављање једног југословенског предавача на Сорбони и остварени су контакти са славистима у Јени, Лондону и Риму.⁵⁴

Савет је у заједници са Универзитетом у Сарајеву организовао Летњи курс за иностране слависте у Сарајеву од 15. јула до 15. августа 1951. године. У раду семинара учествовало је 42 слависта из иностранства, и то из: Норвешке (1), Данске (1), Швајцарске (1), Енглеске (2), Италије (9), Шведске (4), Немачке (5), Аустрије (6), Холандије (4), Француске (9). Учесници семинара слушали су предавања из југословенске књижевности (романтизам, реализам) и лингвистике.⁵⁵

Како је интересовање за Југославију после сукоба са Совјетским Савезом, а посебно почетком педесетих година порасло, а будући да је Југославија била једина словенска и социјалистичка земља са којом је са Запада било могуће слободно одржавати везе и земља у коју се могло слободно путовати, то су и контакти славистичких семинара постали живљи. То се, пре свега, одразило на отварање нових славистичких семинара на универзитетима где они нису раније постојали (Келн, Бари, Рио де Жанеиро) порастао је број студената славистике, прихватани су, односно тражени југословенски лектори и предавачи, стизали су предлози за размену књига, појавило се интересовање за летњи семинар за слависте.

Снабдевање славистичких семинара у иностранству југословенским књигама и 1953. године вршио је Библиографски институт у Београду. Највеће интересовање показали су слависти из Немачке (Бон, Келн, Минхен), затим Италије (нарочито Милана), САД. Библиографски институт је 1953. године снабдевао око 50 семинара у 15 земаља југословенском литературом, а од појединих славистичких семинара добијани су вредни материјали. Најобимнија литература, намењена филозофским факултетима стигла је из Беча.⁵⁶

У Београду је 1955. године одржан Међународни састанак слависта. На њему је учествовало 67 слависта из 17 земаља и 60 домаћих стручњака. Тада је образован међународни одбор слависта и

54 АЈ, Савет за науку и културу, ф-17. Извештај о раду Одељења за научне и културне везе са иностранством у 1951. години.

55 Исто.

56 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-13.

донета одлука о објављивању јединствене библиографије за **славистичку** лигвистику. Исте године организован је шести по реду Славистички семинар у Загребу и Задру, са 45 учесника из 10 земаља, а Славистички сусрет у Београду посетило је 70 **слависта из 17 земаља**.⁵⁷

Југословенски лекторати у иностранству. Оснивање лектората на страним универзитетима био је један од најважнијих праваца културног продора Југославије у периоду после 1950. године. До тада, односно од 1949. године, постојао је само један југословенски лектор, и то у Лиону. Тај посао обављао је од 1950. године Мидхат Бегић, за кога се у извештајима наводи да је поред предавања на факултету израдио уџбеник за српскохрватски језик, припремао **емисије** за радио и уз помоћ Библиографског института комплетирао библиотеку Славистичког семинара на Универзитету у Лиону. У току 1951. године почели су преговори за постављање лектора за српскохрватски језик у Бордоу, Милану, Фиренци, Паризу – на Сорбони и у Националној школи за оријенталне језике и на Колумбија универзитету у САД. За Универзитет у Бордоу предложен је Радослав Јосимовић, асистент Филозофског факултета у Београду и он је почео са предавањима новембра 1952. године. За универзитете у Милану и Фиренци био је предвиђен Иво Франгеш, асистент Филозофског факултета у Загребу, а за Сорбону је постигнута сагласност да то буде др Иван Божић, предавач историје на Филозофском факултету у Београду. За остала два места преговори су текли нешто спорије, тако да ни до краја 1952. године није решено ко ће отићи. До 1953. године постављен је само још један лектор, и то на Филозофском факултету у Бордоу, тако да је Југославија те године имала два лектора у иностранству. Међутим, већ од следеће, 1953. године, у иностранству је радило укупно шест лектора за српскохрватски језик и књижевност, и то: у Лиону, Бордоу, Паризу - на Сорбони и у Школи оријенталних језика, затим у Гетингену и Лајдену. Исте године поведени су преговори за постављање лектора у Дижону, Келну и настаљени за Колумбија универзитет, за Милано и Фиренцу. Истовремено, завршени су преговори

за размену са Шведском за универзитете у Стокхолму и Лунду. Тако су 1953/4. године на страним универзитетима радили следећи југословенски лектори: у Бордоу Радослав Јосимовић, асистент Филозофског факултета у Београду, у Лиону до краја 1952/53. Мидхат Бегић из Сарајева, а од октобра 1953. године Винко Тецилазић, професор из Загреба, на Сорбони др Иван Божић, предавач Филозофског факултета у Београду (а од новембра 1954. године Мидхат Шамић, доцент Филозофског факултета у Сарајеву), на Школи оријенталних језика у Паризу др Бранко Џакула, службеник Савета за просвету и културу НР Хрватске, на Славистичком семинару Универзитета у Гетингену Роланд Кнопфмахер, асистент Филозофског факултета у Загребу (од октобра 1954. Иван Брабец, професор из Загреба), а такође у Гетингену као лектор за македонски језик радио је Крум Тошев са Универзитета у Скопљу, на Универзитету у Лајдену Радомир Ившић, асистент Српске академије наука, који је имао и холандску стипендију, на Факултету политичких наука и на Филозофском факултету у Фиренци од године радио је као предавач југословенске литературе, културне историје и језика др Иво Франгеш из Загреба.⁵⁸

Године 1955/6. у иностранству је радило 7 југословенских лектора, и то: у Паризу 2, Лиону 1, Стразбуру 1 (Катедра за српскохрватски језик и књижевност отворена је 1956. године)⁵⁹, Бордоу 1, Фиренци 1, Гетингену 1. Лектори у Паризу, Лиону и Фиренци налазили су се тамо још одраније, док је почетком школске 1955/56, извршена замена лектора у Бордоу и Гетингену⁶⁰. Лекторат у

58 АЈ, Савет за науку и културу. Одељење за научне и културне везе са иностранством, ф-116; АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-51.

59 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-51. Извештај генералног конзула из Стразбура од 15. августа 1956. године. Катедра је отворена 9. марта 1956. године. Оснивању Катедре дат је велики значај. Свечаном оснивању Катедре присуствовали су: југословенски амбасадор Беблер, културни саветник Амбасаде ФНРЈ Петар Сагадин, који је одржао предавање о француско-југословенским везама кроз историју, лектор Драган Недељковић, ректор стразбуршке Академије, префект департмана Bas Rhin, председник општине града Стразбура, војни гувернер стразбуршке области.

60 У 1955. професор Ди Сара са Оријенталног института у Напуљу боравио је у Београду и обавестио да се Одељење српскохрватског језика у Напуљу јако **проширило**, да су, у тој години одбрањене две докторске тезе, једна о Бори Станковићу, а друга о Владимиру Назору.

57 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-33а.

Лиону је најстарији (основан 1949). На Катедри је просечно студирало 12 студената годишње. Лекторат у Бордоу постоји од школске 1952/53. године. До почетка 1955/56. школске године на њему је радио Радосав Јосимовић, асистент Филозофског факултета у Београду, а затим је дужност преузео Југослав Господнегић, асистент Филозофског факултета у Загребу. На тој Катедри је 1955/56. године 14 студената изучавало српскохрватски језик. Лекторат на Сорбони радио је од 1952/53. Лектор Мидхат Шамић, доцент Филозофског факултета у Сарајеву, радио је са 13 студената, од којих је већини главни предмет био руски језик, а српскохрватски други словенски језик, или језик по слободном избору, без обавеза полагања испита. Шеф Катедре за руски језик, уз коју се налазио Српскохрватски лекторат, није показивао посебно интересовање за лекторат за српскохрватски језик. Лекторат у Националној школи за источне језике није био у рангу универзитета и није давао диплому, а извештај број студената посећивао је и Сорбону.⁶¹ Лекторат у Стразбуру отворен је марта 1955. године. Позив лектора обављао је Драган Недељковић. Лекторат у Гетингену радио је од 1952/53. године. По договору са професором М. Брауном, шефом Катедре, југословенски лектори мењали су се сваке друге године. До краја школске године 1954/55. године лектор је био Иван Врабец, професор из Загреба, а 1955/56. постављен је Виктор Жмегач, дипломирани филолог из Загреба. Студенти су показивали велико интересовање за учење српскохрватског језика и били су главни кандидати за југословенске стипендије. Лекторат у Фиренци налазио се на Факултету политичких наука и на Филозофском факултету – Славистичка катедра. Дужност лектора обављао је доцент Универзитета у Загребу др Иво Франгеш.

Комисија за културне везе са иностранством разматрала је 1956. године питање лектората у иностранству. Констатовано је да држање лектора у иностранству изискује „велике финансијске напоре“, а да број студената на славистичким студијама који уче српскохрватски никако није у складу са издацима. Ипак, закључено је да то пи-

61 У Националној школи за источне језике од 1920. до 1928. године српски језик и југословенску књижевност предавао је Александар Арнаутовић. - Ј. Рељић, *Уз изложбу Александар Арнаутовић 1888-1982*, у: Архивски преглед 1-4, 1998-1999, стр. 242

тање треба посматрати у перспективи, као и да због вануниверзитетске активности лектора треба наставити са дотадашњом праксом и настојати да се број лектора повећа у неким земљама: Немачкој, Италији, Енглеској, скандинавским земљама.⁶²

Године 1957. југословенски лектори радили су у следећим земљама: Француској 6 лектора, Немачкој 4 лектора, Италији 1 лектор, Пољској 1 лектор. Са 1, јануаром као лектор српскохрватског језика на новоотвореном месту лектора на Филозофском факултету у Дижону у Француској почео је да ради Мидхат Бегић, доцент Филозофског факултета у Сарајеву. Поред тога, у школској 1956/57. години добијена су следећа нова лекторска места: Клермон Феран, Марбург ан дер Лан, Ерланген, Келн и Варшава. Извршена је и замена лектора у Стразбуру, Бордо' и Гетингену, јер је дотадашњим лекторима истекло време предвиђено за њихов бораваку иностранству. У школској 1957/58. години дужност лектора обављали су:

1. На Сорбони др Јуре Каштелан, доцент Филозофског факултета у Загребу.
2. На Школи оријенталних језика у Паризу др Владо Драшковић, доцент Филозофског факултета у Београду.
3. На Филозофском факултету у Бордоу Арсен Марјановић, асистент Филозофског факултета у Задру.
4. Други лектор на Филозофском факултету у Бордоу Асим Пецо, асистент Филозофског факултета у Београду.
5. На Филозофском факултету у Клермон Ферану Марко Папић, асистент Филозофског факултета у Београду.
6. На Филозофском факултету у Дижону Мидхат Бегић, доцент Филозофског факултета у Сарајеву.
7. На Универзитету у Гетингену др Драгослава Бојић, асистент на Филозофском факултету у Београду.
8. На Универзитету у Ерлангену Љерка Секулић, асистент Академије за казалишну уметност у Загребу.
9. Други лектор на Универзитету у Ерлангену Јосип Матешкић, асистент Академије за казалишну уметност у Загребу.

62 АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-50а.

10. На Универзитету у Марбург ан дер Лану Роланд Кнопфмахер, лектор на Филозофском факултету у Загребу.
11. На Универзитету у Фиренци Мате Зорић, асистент Филозофског факултета у Загребу.
12. На Универзитету у Варшави Богдан Терзић, асистент Филозофског факултета у Београду.⁶³

За рад на универзитетима у иностранству 1958. године ангажовано је 13 југословенских лектора, од којих је Лекторат у Келну био новоосновани. У тој години лектората за српскохрватски језик и југословенску књижевност било је: 7 у Француској (Лион, Бордо, Стразбур, Дижон, Клермон Феран и 2 у Паризу), 4 у Немачкој (Гетинген, Ерланген, Марбург Лан, Келн) и по један у Италији (Фиренца) и Пољској (Варшава).⁶⁴

Лектори су предавали српскохрватски језик и литературу, осим Ивана Божића кош је, док је радио на Сорбони, држао и предавања из националне историје. Ипак, по потреби, и остали лектори су повремено држали предавања из историје, географије и историје уметности. Број студената са којима су радили југословенски лектори кретао се између 10 и 15. На трима катедрама за славистику у Француској је 1955. године студирало 39 студената. Поред рада на универзитету, лектори су држали предавања по клубовима, удружењима, сарађивали на радио-емисијама, сарађивали са југословенским представницима приликом приређивања изложби и других културних и политичких акција, писали чланке за часописе и листове, преводили дела из југословенске литературе и истовремено радили на свом научном усавршавању. Поред плате које су примали на универзитетима, добијали су и месечну помоћ од Комисије за културне везе са иностранством.

Страни лектори на југословенским универзитетима. Будући да се на југословенским факултетима сваке године пријављивао све већи број студената за стране језике, то се 1954. године размишљало о потреби ангажовања већег броја лектора из иностранства. Према подацима прикупљеним од филозофских факултета у земљи 1954. године, било је потребно ангажовати по 5 лектора на факултетима у Београду, Загребу и

Љубљани, 4 у Сарајеву, по 2 у Скопљу и Новом Саду и 1 за Вишу педагошку школу на Цетињу, односно 7 лектора француског језика, 5 немачког, 6 енглеског и по 2 италијанског, турског и арапског језика. Мада су преко југословенских представништава учињени велики напори било конкурсом било преко директних веза са просветним властима страних земаља, одзив је био недовољан јер услови на универзитетима нису били привлачни. Ипак, за школску 1954/55. годину ангажовано је 5 лектора француског језика, од тога две замене за дотадашње, затим 1 лектор немачког језика, 1 италијанског и 2 енглеског језика. Ангажована је тек трећина од потребног броја лектора. Уз сагласност Комисије за културне везе са иностранством, Филозофски факултет у Љубљани ангажовао је лектора за скандинавске језике Гунара Шванеа из Данске, а Филозофски факултет у Београду лектора енглеског језика Џона Донеа из Лондона.⁶⁵

Стање са страним лекторима у Југославији знатно се поправило до 1957/58. године, па су тако 1957. године, према евиденцији Комисије, за школску 1957/58. годину склопљени уговори на југословенским факултетима са лекторима из следећих земаља: са Француском за 7 лектора, са Западном Немачком за 6, са Енглеском за 4 и са Италијом, Пољском и Шпанијом за по 1 лектора, што је било укупно 20. Лектори су ангажовани на следећим факултетима: у Београду 6 (2 за француски, 2 за немачки, 1 за пољски, 1 за шпански језик), у Загребу 6 (2 за француски, 2 за немачки, 1 за енглески и 1 за италијански језик), у Сарајеву 3 (1 за француски, 1 за немачки и 1 за енглески језик), у Љубљани 2 (1 за француски и 1 за енглески језик), у Новом Саду 2 (1 за енглески и 1 за немачки језик) и у Скопљу 1 за француски језик. Потреба за арапским и турским језиком није адекватно била задовољена до краја истраженог периода. Ситуација је делимично ублажена чињеницом да је члан Секретаријата Анкарског споразума проф. Курган добровољно предавао арапски и турски језик на Филозофском факултету у Београду. Године 1958. број лектора се увећао за још два, тако да је на југословенским универзитетима било 22 професионална лектора и троје непрофесионал-

63 Исто.

64 Исто.

65 Исто.

них (две Францускиње и једна Аустријанка, удате за југословенске грађане, радиле су као лектори у Сарајеву и Београду).⁶⁶

Страна гостовања у Југославији. У Београду је 1950. године гостовала изложба швајцарске архитектуре, а 1951. у Београду, Новом Саду, Скопљу, Сарајеву, Загребу и Љубљани гостовала је изложба швајцарског плаката. У 1952. години, у организацији Савета за науку и културу, организовано је низ страних изложби у Југославији: „Изложба савременог француског сликарства“ у Београду, Загребу, Љубљани и Скопљу, „Изложба Палате проналазака“ из Париза у Љубљани, Загребу, Сарајеву, Београду и Скопљу, „Изложба радова Ле Корбизијеа“ у Београду, Скопљу, Сарајеву, Загребу и Љубљани, „Изложба аустријских учила“ у Загребу, Београду, Скопљу, Приштини и Љубљани и „Изложба цртежа деце Израела“.⁶⁷ У 1953. години југословенска публика видела је изложбе: „100 година холандског сликарства“, „Швајцарска графика“, „Француска таписерија“, „Бразилијанска архитектура“. У 1954. години аустријски савремени композитори одржали су 6 концерата у Југославији и представљена је изложба аустријских музикалија. Исте године у Београду је приказана изложба „50 година француске кинематографије“. У 1955. у Југославији су биле следеће изложбе: „Цртежи и скулптуре Хенри Мура“, који је прихватио позив да присуствује отварању изложбе и буде гост у Југославији. Његова изложба гостовала је у Београду, Загребу, Љубљани и Скопљу. Исте године југословенској публици представљене су: „Савремена белгијска графика“, „Енглески савремени плакат“, „Међународна изложба дрвореза у боји“, „Савремена немачка графика“, „Савремена британска графика“, „Холандски плакат“, „Цртежи и слике јапанске деце“, „Немачка архитектура“, „Репродукције Ван Гога“, „Научне публикације Израела“, „Равенски мозаици“ и „Ремек-дела Kunsthistorisches Museumа“ из Беча, „Индијска уметност кроз векове“.⁶⁸

У Југославији је 1955. године гостовао велики број реномираних позоришта, према само једном

⁶⁶ Исто.

⁶⁷ АЈ, Савет за науку и културу, Одељење за научне и културне везе са иностранством, ф-116.

⁶⁸ АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-13; Исто, ф-17.

гостовању у 1954. години. Највећу пажњу привукло је гостовање париског „Théâtre National“, под вођством Ж. Вилара. Ова трупа гостовала је са Корнејевим *Сидом* и Молијеровим *Дон Жуаном* и дала дванаест представа у Београду, Загребу, Љубљани и Сарајеву са огромним успехом. На веома високом нивоу биле су и представе Атинског позоришта, које је приказало *Едипа и Хекубу* у Београду и Загребу. С обзиром на велики ансамбл (561 члан), издаци су били велики и дефицит од 2 150 000 динара попуњен је специјалном дотацијом Савезног извршног већа. У марту је гостовао бечки Burgtheater са Гетеовом *Ифигенијом* и Шницлеровим *Љубакањем*, са укупно шест представа у Београду, Загребу и Љубљани. У септембру је гостовао „Piccolo teatro“ из Милана са Голдонијевом комедијом *Слуга двају Господара*, одигравши 14 представа у Београду, Загребу, Љубљани, Сарајеву, Ријеци, Сплиту, Дубровнику, Новом Саду и Копру. Чувени британски композитор Бенџамин Бритн и пијаниста Питер Пирс гостовали су у Београду, Загребу и Љубљани. За југословенску публику било је веома привлачно и гостовање Кинеског класичног театра. Турнеја кинеског позоришта била је најдужа, а представе су извођене у Београду, Загребу, Љубљани, Сарајеву, Скопљу, Новом Саду, Опатији, Ријеци и индустријском центру у Креки. Од високих званичника из света културе, на Дубровачким летњим играма гостовао је директор лондонске Опере „Covent Garden“ лорд Харвуд.⁶⁹

И наредна, 1956. година била је веома богата страним културним садржајима. Југословенска публика имала је прилику да види 34 изложбе, од којих и: „Савремену уметност САД“ у Београду, „Савремену италијанску уметност“ у Београду, Загребу, Љубљани и Скопљу, „Изложбу репродукција Рембрантових цртежа, гравура и слика“ у Београду, Битољу и Скопљу, „Дрворезе Јозефа Стаинхарда“ у Београду, „Аквареле и графике“ Хелмута Вајца у Београду, „Осам миланских уметника“, „Кинеску примењену уметност“ у Београду, Загребу и Љубљани, „Бугарску графику“ у Београду, „Изложбу пољске архитектуре“ у Београду.

Познати британски виолиниста и педагог Макс

⁶⁹ АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-50а.

Ростал одржао је турнеју по Југославији, а виолинисткиња Ида Хендл, концерте у Београду, Загребу и Љубљани. На предлог британског амбасадора у Београду у Југославији је приређен фестивал британског филма. Отварање је одржано у сали биоскопа „Козара“ у Београду новим филмом „Ричард Ш“ у режији и главној улози Лоренса Оливијеа, а остали филмови приказани су у Београдској кинотеци. Укупно је приказано 17 играних филмова и неколико документарних.

На иницијативу француске амбасаде организовано је гостовање француског позоришта „Frères Jacques“ у Београду, Загребу, Љубљани и Новом Саду, а француски виолиниста Анри Шеринг учествовао је на неколико филхармонијских концерата у Југославији. Једно од најзначајнијих позоришних гостовања у 1956. години било је гостовање Московског художественог театра, које је трајало месец дана. Поред Београда, московски позоришни уметници одиграли су представе у Загребу, Љубљани и Сарајеву, а концертна извођења у Новом Саду и Креки. Извођена су дела *Три сестре* Чехова, Толстојеви *Плодови просвете* и *Кремаљски чиновници* Погодина, док су у концертном извођењу дате драматизације Толстојева *Ане Каренине* и Гогољевих *Мртвих душа*. Чувени совјетски виолиниста Давид Ојстрах гостовао је на низу концерата у Београду, Загребу, Љубљани, Сарајеву и Скопљу. У организацији „Ташмајдана“ Хор совјетске армије одржао је концерте у Београду и Загребу. У Југославији је одржана и Недеља совјетског филма, а филмови су приказани у свим главним градовима југословенских република. Приказан је и филм *Отело* редитеља Јушкевича, који је добио награду на Канском фестивалу. Од значајнијих личности из света у Југославији је 1956. године боравио француски филозоф Жан Пол Сартр.⁷⁰

Ни 1957. година није заостајала за претходним. У Београду је представљена изложба фламанске уметности 17. века под називом „Култура и уметност Рубенсовог времена“, са више од 200 експоната велике уметничке вредности, од којих 52 уља, дела Ван Дајка, Рубенса, Бројгела. Изложбу је за месец и по дана видело око 46 000 посетила-

ца. Овај уметнички догађај од светског културног значаја организовала је Комисија за културне везе са иностранством у сарадњи са Народним музејом у Београду, Југословенска железница одобравала је попуст за превоз посетилаца изложбе, а њеном отварању присуствовао је белгијски министар просвете, југословенски државни и партијски функционери и дипломатски кор. У јуну 1957. године у Београду је гостовао „Страфорд Мемориал Театар“, позоришна трупа Лоренса Оливијеа и Вивијен Ли, који су у Народном позоришту извели представу *Тит Андроник*, а касније су гостовали и у Загребу. Поред представе, Оливије и Вивијен Ли су на молбу публике и организатора у Београду читали одломке из Шекспирових дела. У част енглеског позоришта приређен је пријем у просторијама Протокола, којем су присуствовали позоришни и филмски радници, представници југословенске владе и дипломатски кор. У истој години у важнијим центрима у Југославији организована је изложба репродукција Рембрантових слика, гравура и цртежа, „Изложба норвешке графике“ приказана је у Љубљани, Београду, Скопљу, Загребу и Бањалуци, а гостовала је и изложба савремене пољске уметности од фовизма до апстрактне уметности, са 71 сликом и 10 скулптура од 27 уметника. У 1957. години француски виолиниста Анри Шеринг гостовао је у Загребу, где је свирао са Загребачком филхармонијом, а касније је давао солистичке концерте у градовима Југославије. Исте године француски шансоњер Ив Монтан одржао је пет концерата у Југославији. Од иностраних позоришних колектива у Југославији су 1958. године гостовали „Teatr Nowy“ из Лођа и фолклорно-позоришна група Алжирског народноослободилачког фронта. У 1958. години у Југославији су гостовали и: Балетски ансамбл Лењинградског позоришта „Киров“, Холандски камерни оркестар, Камерни хор Универзитета у Валпарезу из Италије, бугарски фолклорни ансамбл „Светлина“ и три кинеска музичка уметника. У Београду, Загребу и Љубљани исте године представљена је изложба „Шекспир у енглеском позоришту“.⁷¹

др Мирослав Перишић

⁷⁰ АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-70; Исто, ф-86; Исто, ф-91.

⁷¹ АЈ, Комисија за културне везе са иностранством, ф-116а.

ПРЕГОВОРИ ИЗМЕЂУ АНТАНТЕ И РУМУНИЈЕ И ПИТАЊЕ РАЗГРАНИЧЕЊА У БАНАТУ 1915.

Документа (Део трећи)

26.

7. јул 1915, Петроград

Српски посланик у Петрограду Мирослав Спалајковић – председнику владе и министру иностраних дела Николи Пашићу: извештај о разговору са руским министром спољних послова Сазоновим о румунским територијалним захтевима у Банату

Пов. бр. 984

24. јуна 1915. г. Петроград

Etrangeres Niche

Лично. Саопштио сам Сазонову ваше телеграме број 6496, и 6758. Он ми одговорио: да силе не могу да измире гледиште Србије и Румуније о Банату. Румунија чак не попушта ни у западном Торонталу, ма да јој је саветовано, да не тражи тај део, који је потребан Србији и где су Срби у већини; Румуни одговарају да у томе случају не би имали никакве стратегијске границе у Банату: силе би желеле да се постигне непосредан компромис између Србије и Румуније, ако је то могуће. Тако стоји питање о Банату за сад. Рекао сам Сазонову да таквим претенсијама Румуни само потврђују сав цинизам свога држања у току јевропскога рата; Румунија још никакве жртве није поднела ни за Трансилванију а има дрскости да претендује још и на српски Банат, после толике проливане српске крви; ако се тај неморални прохтев Румуније не сузбије Србија ће се добро чувати да пређе у офанзиву и да својом крвљу припомогне остварењу тих непоштених и одвратних рачуна румунских мародера. Скренуо сам пажњу Сазонову на компликације и опасности, које могу настати, ако се остави да Србија и Румунија расправе саме питање о Банату и замолио га, да Русија и даље преговара о том питању као о свом и да нас држи у току. Он ми одговорио да се ни у ком случају преговори између Србије и Румуније не би водили у четири ока, него би иза Србије увек стајале силе споразума.

Спалајковић

На полеђини:

К Пов. бр. 6958

АС, МИД, ПО, 1915, Ф VII, 7, дос. IV

27.

8. јул 1915, Ниш

Председник владе и министар иностраних дела Никола Пашић – српским дипломатским представницима: о намери Антанте да уступи Румунији цео Баната за њен улазак у рат

М[инистар]ство П[ослан]ству

Бр. 6980

25. 6. [1915]

Дознајем да се преговори између Тр. Споразума и Румуније о њеном уласку у акцију приводе крају. Према томе сазнању Силе Тр. Споразума као да показују намеру да уступе Румунији цео Банат као накнаду за њено суделовање у рату. После свега овога што смо до сад ми говорили Силама Тр. Споразума о Банату, ми не верујемо да споразумевање може бити на основу тога и на рачун Срба. Али ако буде то доиста једна стварност онда ми морамо поново скренути пажњу да је то нова неправда према Србији којој су јавно реч дали да ће поштовати њено национално право. Ми морамо најјаче подићи глас против таког комадања и уступања територије на којој живе наши суплеменици и изјавити да сви споразуми који се чине без нашег пристанка а на рачун Срба, Хрвата и Словенаца не везују ни у колико Србију ни за данас ни за сутра, јер такви споразуми стоје у пуној супротности са нашим будућим интересима и са европским.

Саопштите влади ово и ако добијете утисак да од овог има нешто у ствари дајте енергичну изјаву: исто се ово већ трећи пут понавља и то баш данас кад се наша војска налази пред офанзивом, за коју је одушевљење и онако охладнело, после мајског корака Енглеске, Француске, Италије и Русије у Софији.

АС, МИД, ПО, 1915, Ф VII, 7, дос. IV

28.

9. јул 1915, Букурешт

Српски посланик у Букурешту Павле Маринковић јавља председнику владе и министру иностраних дела Николи Пашићу да Антанта тражи од румунске владе да одреди датум уласка у рат

Министарство Иностранних Дела Политичко Одељење

Телеграм

*Отправљен из Букурешта, 26. VI у 8 сати
Примљен у Нишу 26. VI у 10 сати*

Лично за Министра. За сад ситуација овако стоји: Тројни Споразум довео са Румунијом до начелног споразума да Румунија уђе у акцију уз Тројни Споразум. То је дефинитивно. Само Румунија не фиксира датум, него га условљава догађајима: омогућавањем снабдевања муницијом и војним положајем Русије, да би могла Србију подржавати на десном крилу. Али Споразум Тројни непрекидно тражи од Браћана утврђен датум, који овај никако не даје.

Банат му још није уступљен, јер ми је посланик француски казао да се претходно морају разговарати и са Нишем и са Петроградом. Како по мојој оцени Србији не прети сад никаква офанзива од Аустро-Угарске, то овакво држање Румуније није нама од штете.

№ 625

На полеђини:

Пов. № 7002

Прочитао. 26/VI Пашић

АС, МИД, ПО, 1915, Ф VII, 7, дос. IV

29.

13. јул 1915, Ниш

Председник владе и министар иностраних дела Никола Пашић – српским посланствима у Петрограду, Паризу и Лондону: о преговорима Антанте и Румуније о разграничењу у Банату

Петроград I и II

Пашић

Према једноме хитноме телеграму из Лондона, изгледало да је између Енглеске и Француске, а по предлогу Делкасеа, постигнута сагласност да се Румунији уступи цео Банат за њено учешће у акцији противу Аустрије. Београд би, према томе, био обезбеђен само обавезом да се у извесноме остојању од њега не подижу утврђења и не држи војска. Србима у Банату би се помогло уз праведну накнаду допустити исељавање. Према истоме извештају остало би још да се придобије за то решење само руски Министар Иностр. Дела, и корак у томе смислу можда је већ учињен у Петрограду.

У свези мога последњег телеграма бр. 6980 о овоме питању молим Вас отиђите одмах Сазонову и замолите га да најенергичније одбије и саму дискусију по овоме предмету, јер после речи које је дао о Банату ја не могу ни помислити да се он може сагласити с горњим предлогом који с оним што је претходило с Италијом и корацима у Софији, представља готово деобу Србије. Јавите ми шта будете урадили.

П.

Паризу I и III

Ја сам телеграфисао данас Спалајковићу о овоме и позвао да у смислу ранијих упустава о Банату гледа да Руси одбију овај предлог, а Вас молим да инспиришући се подацима из бр. 4769 извршите моју наредбу из телеграма Бр. 6980 а мене известите о свему.

П.

Лондону IV

У разговорима о Банату треба изнети све документе из мога писма бр. 4769 а нарочито онај да Срби држе у поседу више од две трећине целог Баната.

30. VI 15.

П.

На полеђини:

Пов. № 7160

АС, МИД, ПО, 1915, Ф VII, 7, дос. IV

30.

16. јул 1915, Петроград

Српски посланик у Петрограду Мирослав Спалајковић – председнику владе и министру иностраних дела Николи Пашићу: о разговору са руским званичницима у вези са преговорима са Румунијом и питању Баната

Пов. бр. 1015

3. јула 1915. Петроград

Etrangeres Niche

Лично. – Пошто Сазонов јуче није долазио из Царског Села где проводи лето, саопштио сам Нератову

ваш телеграм бр. 7160, у вези с бројем 6930, он ми изјавио:

„Никакав нов предлог о Банату од стране Француске и Енглеске није учињен; то питање се не расправља сад први пут између кабинета Тројног Споразума поводом акције и претензије Румуније, оно је проучавано и претресано већ неколико пута у вези са целокупним, српским питањем; све комбинације, све линије за разграничавање у Банату, сви компромиси и разлози испитани су и узети у обзир, али ништа се још не може сматрати као свршено и решење зависиће од догађаја и ситуације“.

Добио сам утисак да се и комбинација из Вашег телеграма бр. 7160, има у виду, и да би се можда и Русија са њом сагласила, кад би Румунија пристала да одмах уђе у акцију, али је срећа што нема изгледа да ће се румунска влада на то, у садашњим приликама решити, јер као што ми сам Нератов каже: „Румунија ће се одлучити онда, кад стекне апсолутно уверење да је победа сигурна на страни Русије и тада нам њена помоћ неће више требати нити ће бити говора о уступању Баната.“ Подсетио сам Нератова на категоричне изјаве и уверавања која ми је Сазонов давао поводом Баната; говорио сам о осталим правима, правди, моралу, великој идеји овога рата, о нашем неизмерном болу и реакцији на дух целога народа и т. д. Заступао сам нај енергичније целокупну нашу ствар као што сте ме и овластили. Дискусија је била жива и исцрпна. У идућем телеграму саопштићу вам шта ми је Нератов у току разговора рекао. За мене је јасно да нашим жалењем и протестима само повећавамо њихов бол што нису у стању да постигну све оно што желимо и ми и они; примесе и догађаји су јачи од Русије, која није била још толико спремна, да сама и до краја изведе своју словенску мисију, онако како је то у почетку рата замишљала. Није ни наша ни њина кривица што је јевропски рат избио пре времена. Ако сад није време жалењу ни критиковању него мудрој и реалној политици, да се са што мање жртава постигну они успеси које допушта данашња тешка ситуација наша и наших савезника.

Спалајковић

На полеђини:

К. Пов. бр. 7330

АС, МИД, ПО, 1915, Ф VII, 7, дос. IV

31.

17. јул 1915, Петроград

Српски посланик у Петрограду Мирослав Спалајко-

вић – председнику владе и министру иностраних дела Николи Пашићу: о територијалним компензацијама Румунији и Бугарској за улазак у рат на страни Антанте и стварању југословенске државе

Пов. бр. 1017

4. јула 1915. г. Петроград

Etrangeres Niche

Шифре препис

Лично. – У току последњег разговора Нератов ми је, на моје примедбе и жалења, дао овакве изјаве:

„Српско питање је неколико пута темељно и свестрано проучавано између кабинета Тројног Споразума, јер сви ми нарочито полагамо на то, да Србији не учинимо неправду, и да српско питање правилно решимо. При тим дискусијама и изменама мисли, Тројни Споразум је увек констатовао да ће Србија из овога рата изаћи три до четири пута увећана, и да према томе, не може бити ни помена о некој неправди према њој од стране Тројног Споразума. Али се такође утврдио принцип, да за успешан свршетак рата треба придобити још нове савезнике, и за то учинити све потребне жртве; северне неутралне државе нам не могу бити корисни савезници него само Италија и балканске државе. За то се овим последњим морају дати концесије да би се и оне увукле у рат. Ви примећујете зашто сви савезници не подносе жртве, на пример Француска него само Србија? Ми се нисмо могли мешати у француско италијанске односе, и убеђивати Италију да је за њу правилније тражити концесије на рачун Француске, а не југозападних Словена. На вашу примедбу да вам је Сазонов дао категорична уверавања односно Баната, и да после такве његове изјаве, не можете ни помислити да ће он у томе питању попустити Француској и Енглеској, могу вам рећи ово. Оно што вам је Сазонов говорио раније одговарало је ондашњој ситуацији али ситуација се мења, и према њој и комбинација о Банату, јер ако је помоћ Румуније толико потребна, и ако Румунија пристане да уђе одмах у акцију, онда се очевидно може усвојити и таква комбинација, која би довела до тога резултата, ако заиста решење румунске владе зависи само од тога; не треба губити из вида, да, ако се која од великих сила боји, да код ње може наступити унутарња катастрофа ако се рат сувише отегне, она ће, очевидно, гледати да спасе пре свега себе и жртвоваће у том тренутку и питање о Банату. У вашим разлозима преовлађује сентименталност, а не обзири ситуације и њени захтеви. Због Баната ми смо вам се и обраћали за концесије Бугарској, да бисте нам олакшали посао баш према

Румунији; дајте нам овлашћење за Бугарску и видићете да ће се ситуација одмах изменити, и да Румунија неће више ни речи говорити о Банату. Ви говорите о вашим будућим односима према Италијанима, Румунима и Бугарима, о неправди која вам се чини о будућој опасности која се сад ствара за Србију; о споразумима који се односе на ваше земље и која не везују вас ни сад ни у будуће. Све су то осећаји и ми морамо сад рачунати само са ситуацијом. За нас је у овоме питању једино главно свршити овај рат што брже и успешније. Сви остали обзир су споредни и односе се на будућност. Сад треба и Бугарску искористити, и у сваком случају спречити нов сукоб између ње и вас док овај рат траје а доцније можете од ње отимати шта хоћете. Ви говорите о великој идеји овога рата, и о идеји за коју се Србија бори. То је све опет осећај, а не реалност која нам се намеће и о којој неизбежно морамо водити рачуна. Србија се бори за свој суверенитет, а Русија је проширила програм овога рата. Тако стоји ствар. И Русија се труди да оствари тај програм колико је могуће више, а ако је немогуће постићи све не треба јој то приписивати у грех. Ви питате каква рачуна Србија има да и даље пролива своју крв, ако ће, услед разних споразума резултат овога рата представљати готово деобу Србије. Ако заиста верујете у то, онда закључите мир са Аустро-Угарском; али ви сами кажете да то нити хоћете нити можете и да хоћете остати солидарни са савезницима до краја па ма шта да буде. То је правилно јер и ако Србија није крива за овај рат, она је била ипак непосредни формални повод рату, јер је прва нападнута и Русија је, одмах и на првом месту, због ње у рат загазила, с тога има право очекивати од Србије да слуша њене савете; Србија има моралних обавеза према савезницима и дужна је поднети извесне жртве ради олакшања њиховог положаја. Те жртве не значе ни из далека деобу Србије, која ће као што вам рекох три до четири пута бити већа. Србија има за шта да се бори, јер ће добити све југословенске земље изузимајући само неке оокрајке.“

После свих тих изјава Нератова долазим понова до закључка, да би за Србију у сваком случају било најкорисније увући што пре Грчку у рат. На тај начин би се одмах помогло савезницима против Турске, и положај Тројног Споразума према Румунији и Бугарској би се знатно олакшао и изменио.

Спалајковић

На полеђини:
Пов. бр. 7374

АС, МИД, ПО, 1915, Ф XII, 14, дос. VII

32.

18. август 1915, Лондон

Српски посланик у Лондону Матија Бошковић јавља Министарству иностраних дела Краљевине Србије да у Антанте очекују да се Румунија укључи у рат Министарство Иностранних Дела Политичко Одељење

Телеграм

Отправљен из Лондона, 5. VIII у 10 сати 15 мин.

Примљен у Нишу 6. августа у 12 сати 30 мин.

Пре дванаест дана Румунија је изјавила да је готова закључити конвенцију о споразуму са Тројним Споразумом. На ту изјаву још није дан одговор. Том је узрок, изгледа, жеља била да прво уреде ствар са Бугарском, тако да Србија на последњем месту сазна за уступање Баната Румунији, те да се због те ствари не би још јаче успротивила уступити Македонију Бугарској. Силе међутим сматрају да су сигурне у Румунију. Последње вести из француских дипломатских извора јављају, да у румунској влади има струје, коју представљају четири министра, да би за Румунију било врло опасно сад се придружити четворној конвенцији, јер би Румунија одмах била изложена озбиљном нападу Аустро-угарске и Немачке без помоћи руске. Братјано прети оставком, место да уклони из кабинета та четири министра, који можда раде у споразуму са њим, да за још неко време одложе улазак у акцију Румуније. У овим интригама мора бити и Краљевог утицаја, који као Немац не жели да Румунија уђе у акцију против Немачке.

№ 808

Бошковић

На полеђини:

Стр. Пов. бр. 8543

У изводу и ради знања Букурешту у колико се односи на Румунију. *Јов.*

АС, МИД, ПО, 1915, Ф VII, 7, дос. IV

33.

8. септембар 1915, Букурешт

Српски посланик у Букурешту Павле Маринковић – председнику владе и министру иностраних дела Николи Пашићу: разговор са румунским премијером Братијануом о ставу Румуније у случају бугарског напада на Србију

Шифра Минист.

Пов. 767

26. VIII 915. Бук[урешт]

Само за Министра

Братијано се вратио јутрос са имања, и вечерас у 5 ме примио. Кад сам му изложио све што сте ми наручили и што сам већ рекао Порумбару, који му је већ све реферисао, Братијано рече: да не може да се ангажује. Па прекиде и упита: знате ли, је ли Чет. Споразум задовољан одговором Србије? Рекох не знам, јер сам отишао пре предаје ноте. Братијано је дакле не знајући да ли је Т. Споразум задовољан одговором не могу да ценим концесије које Србија чини, јер нећу да контракарирам акцију Чет. Споразума ни у чему.

Не могу да се ангажујем према вама против Бугарске, јер не знам у ком тренутку и под којим околностима се може десити тај догађај и не могу знати, да ли ће интереси Румуније у тренутку томе допушта ти извршење обавезе у том тренутку.

После онога дугога пледирања рече: сматрам као врло важну и опасну ту евентуалност и чинићу што могу да је отклоним, ту је он подразумевао кораке као што је већ учинио у Софији, али који га не везује према Србији, али не могу да се ангажујем. Ако наступи случај, тада ћу видети – examiner шта треба радити.

Затим смо одговорили о тој евентуалности, али је он био врло неодређен и цео се његов разговор састојао у питањима. Јесте ли сигурни у Грчкој? Зар је Веницелос био тако категоричан у изјави? као што ми рече Блондел. Зар ми верујемо у напад саме Бугарске? јер према његовим одломцима од реченица, изгледа као да он у то не верује, него држи да се спрема заједнички аустро-бугарски напад. Шта мислимо кад ће пасти [...]?

Да се надао раније. Кад цени наш Ђенералштаб када ће Руси моћи предузети офанзиву, јер од тога зависи кад ће Румунија ући у акцију. То је први пут да он вели категорично и без резерве, да ће ући у акцију.

Ово је четврти пут како ја у разним циљевима имам кораке код овог човека и увек исти не само начин него и саме речи. Он вечито и само бега од сваке обавезе. Од како је на влади у томе је сва његова политика. Четири велике силе њему симпатичне нису успеле да га одлуче за пуних 13 месеци у пркос свима средствима и ма да би таква веза ласкала његовој сујети. Његова је нерешљивост већа од свега. Ја молим да се више не обраћамо њему без велике

нужде, јер се од њега не може очекивати ништа, док се он сам не реши да уђе, а чим уђе у акцију, како је страшљив моћи ћемо лакше доћи до успеха.

На крају рече: аустриски посланик му долазио јутрос објаснити прекид путничког саобраћаја од Арада до Предеана, због великог кретања војске. Незна у ком правцу та војска иде. Може бити против Румуније, Србије или Италије? Највероватније против Србије. Распитавши о могућности прелаза Дунава код Оршаве, да ли имамо тешку артилерију поред воде. Најзад рече, да је велики Кнез Никола смењен и постављен на Кавказ а Цар постао Врховни Командант. Да ли смо то предвидели? Рекох не, јер сва је ова руска несрећа због немања муниције а В. Књаз није био шеф администрације и од почетка рата а нарочито од повлачења добро води војску. Он се сложи и упита какво ће дејство то имати? Шта сам му могао рећи?

Послаћу опширан извештај још сутра.

Мар.

АС, МИД, ПО, 1915, Ф VII, 7, дос. V

34.

22. септембар 1915, Букурешт

Српски посланик у Букурешту Павле Маринковић – председнику владе и министру иностраних дела Николи Пашићу: о изјави румунског премијера Бартујану да се Румунија не може ангажовати у случају офанзиве против Србије

Министарство Иностранних Дела Политичко Одељење

Телеграм

Отправљен из Букурешта, 9/IX 8 сати 30 мин. после подне

Примљен у 10/IX у 1 сат пре подне

Лично. Долазим од Браћана. Све што су други стављали у изглед Браћано срушио. Ја сам му оцртао сву ситуацију као и то како ће промена положаја Србије утицати и на положај Румуније, а одмах сам му показао да се све то може спречити са минимумом напрезања од стране Румуније простом мобилизацијом или сарадњом мале снаге шестој страни, јер ће други бити на осталим странама, а то би било довољно да изазове покрет у Бугарској, који би остало довршио. Он ми рече: да је врло импресиониран начином којим сам му све то изложио, и ако му све ове

ствари нису биле нове, али су под новом светлошћу изнесене. Он осећа сву драматичност српског положаја и саучествује, јер наша је судба везана, и ако ми материално трпимо више, морално трпи и он, као и ми, али немогућно макар шта друго рећи него и прошли пут. Па ипак има велике разлике на горе од оног што је прошли пут рекао и данас. Раније ми рече само да се не може обвезати, ангажовати и да ће, кад се та евентуалност догоди, видети и решити се шта да ради. Међутим, сада додао и ово: да би га сваки покрет противу Бугарске па и сама мобилизација увукла у општи рат, а он то још неће. Аустро-Угарска му каже да ће напасти Србију и да ће вероватно то учинити и Бугарска, али да ће ако Румунија нападне Бугарску, Аустро-Угарска напасти Румунију. Он одговорио да је Румунија неутрална. Из тога излази као да се он ангажовао према Аустро-Угарској као што сте ми јавили и ја му то истакао. Он одбио и рече ми: нећу рећи кад ћу их напасти, а напашћу кад будем хтео, упркос свим изјавама. Ипак биће у најмању, руку да је Аустро-Угарска протумачила ту његову изјаву као обећање и тиме охрабрила Бугарску. Браћано јако настојавао да Споразум искрца трупе, што пре, у Бугарску.

Браћано држи да ће у Бугарској бити само делимичне мобилизације од 5-6 дивизија и да нас неће одмах напасти. Борис наименован за Врховног Команданта, а Министар Војни за Шефа Штаба Врховне Команде. Према оваквом држању Браћана нема никаквих изгледа на помоћ Румуније и не сме се на њу рачунати. Француски посланик још се нада, да ће га моћи натерати преко опозиције, али тај је изглед врло слаб по мени. Руски посланик рече ми као да силе већ решиле искрцати трупе у Солун, само још испитују пристаниште. Такво држање заузеће све државе, у којима су владаоци Немци и немачки агенти, а с тим тако страшно јасним фактом Споразум није хтео рачунати.

Бр. 807

Маринковић

На полеђини:

Пов. бр. 9873

Прочитао. Да се јави нашим посланицима на страни (сем румунског) да влада свуда уверење да Силе Четв. Споразума треба одмах да одговоре војеним мерама и да одмах изкрцају војску у Солун за Србију и Дедеагач, као и то да се Бургас и Варна поседну, па онда да се разговара с Бугарском.

Исто тако нужно је да Румунија и Грчка одмах

мобилизирају своју војску за одбрану од Бугарске. 10/IX 1915.

Пашић

АС, МИД, ПО, 1915, Ф VII, 7, дос. V

35.

26. септембар 1915, Букурешт

Српски посланик у Букурешту Павле Маринковић извештава председника владе и министра иностраних дела Николу Пашића да је румунски краљ против уласка Румуније у рат

Министарство Иностранних Дела Политичко Одељење

Телеграм

Отправљен из Букурешта, 13. IX у 11 сати пре подне
Примљен у Нишу 13. септембра у 12 сати 40 мин. после подне

Лично за министра.

Данас Таке Јонеско био у дугој аудијенцији код краља. Најзад се Немац открио и рекао му отворено, да он не може ући у рат, јер верује у победу Немачке. Таке Јонеску, којем је и онако мало требало, јер је мени непрестано говорио, да је у очајању, ова изјава краљева била му је последњи удар. После ове изјаве не треба више рачунати, да ће Румунија ући у рат; шта више може се сматрати, да нисмо далеко од промене владе у смислу тога, и Братјано се само тако и држи, што води политику у том правцу, четворни споразум просто не уме да рачуна са државама, где су Немци владаоци. Сутра иде на аудијенцију Филипеско, који ми вечерас рече, да ће после аудијенције решити, шта би све покушавао. Енглески посланик из Ниша јавља, да дознаје за намеру српске владе да нападне прва, још сад Бугарску, да би јој спречила концентрацију. Овдашњи представници Тројног Споразума били су ужаснути од те вести.

№ 826

Маринковић

На полеђини:

Пов. № 10106

Прочитао. 13/IX 1915. Пашић

АС, МИД, ПО, 1915, Ф VII, 7, дос. V

Приредио:

Александар Марковић

СРПСКО-АУСТРОУГАРСКИ ОДНОСИ 1874-1914. У извештајима српског посланства у Бечу

Документи (Део 24)

263.

12. октобар 1878.

Коста Цукић – Јовану Ристићу о разговору са бароном Орцијем на тему именованја српског посланика у Бечу

Бр. 73,

У Бечу 12. октобра 1878.

Господину Ј[овану] Ристићу
Министру Спољних Послова
Господине Министре,

По предмету поштованог президијалног писма од 5. тек № 15 говорих јуче бар[ону] Орцију, који прими саобштење у целоми и у појединостама с приметним удовољством и с обећањем да ће изјаву одма до знања доставити и Његовом Величанству и гр[офу] Андрашију и да ће ме одма известити о резултату, који је, рече, по оном дѣлу, који се моје личности тиче, по све известан. У продуженом разговору о томе, да Србија наименовањем изванр[едног] посланика и пуномоћног министра у А[устро-]Угарској, од које је посланика само у рангу министра резидента примила, не стоји у томе усамљена имајући многих таквих примера у међусобним одношајима осталих држава, барон подкрепи моје речи сам с 5–6 таквих примера, где је његова влада примила стране представнике у рангу пуномоћних министара а у замену тих наименовала на страни и држи тек само министре – резиденте. Мени се чини да је предлог овај србске владе као евентуалност раније овде дискутиран и у смислу задовољавајућем решен. На сваки начин, мислим, да је Кн[ез] Вреде, знајући од Вас за предлог, на исти владу спремио, и да су му познати и њени назови, који ће је при реша-

вању предлога руководити, и који су, као што могах из разговора с кнезом закључити, задовољавајући.

По предмету захтевања нашег тичући се шалитре писано је угарској влади и војеној власти; одговорити ми се не може дакле, пре него отуд очекивани одговори овд[ашњем] Министарству недођу.

Част ми је, и овом приликом уверити Вас, Господине Министре, о мом одличном поштовању.

КЦукић

/Оригинал/АС, МИД, ПО, 1878, Ф III, П/5–II, Пов.№719

264.

17. октобар 1878.

Коста Цукић – Јовану Ристићу о преговорима за изградњу железничке пруге у Турској, Бугарској и Србији

Бр. 74,

У Бечу 17. октобра 1878.

Господину Ј[овану] Ристићу
Министру Спољних Послова
Господине Министре,

Г. Крајтнер ми јави, како је извештен, да бар[он] Хирш преговара сад у Паризу с бар[оном] Војдијанером, председником управ. савета аустр[ијске] „државне жељезнице“, за образовање једне конзорције, у којој би бар[он] Хирш и поменуто жељезничко друштво учествовало, и које би задатак био, понајпре у Турској, Бугарској и Србији примити се постројења пројектираних жељезничких пруга, па затим учинити немогућим конкуренцију трећег како у

експлоатацији речених пруга, тако о у постројењу и експлоатацији продужених истих пруга кроз Угарску или кроз Аустро-Угарску. Да су они преговори озбиљни, закључава се отуд, што су се оне личности, досад у највећем непријатељству живеће, том приликом измирила, а да су они за Србију од највеће важности излази отуд, што ће тој консорцији лако бити са својим намерама успети из познатих узрока и у Турској и у А[устро-]Угарској а и у Бугарској, где се познати предузимач Пољаков није хтео на понуду руске владе примити постројења жељезница, пре него би му она измирила дуговану за ранија тог рада постројења суму од преко 30 милијона frs. Пољаков, по речима његовог овде агента, одбио је и бар[ону] Хиршу понуду, да у горе поменутоу консорцију ма с каквим учешћем ступи.

Из истог извора дознадох, да је banque universelle (катол. банка), које је директор г. Bontoux у Београду познат, склона, ући са Србијом у преговоре за зајам потребан јој ради постројења својих жељезничких пруга. И г. Пресел ће о таквом зајму говорити у Берлину с г. Блајхредером.

Изволите, Господине Министре, бити и овом приликом уверени о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/АС, МИД, ПО, 1878, Ф III, П/5–II, Пов.№725

265.

Београд, 17 Окт. 1878.
Agent Serbe Vienne

Чујем да је Политична Кореспонденција узела за свога дописника Петра Нинковића из Новог Сада таста Пере Тодоровића, комунца и фактичнога уредника Темишварског Гласника. Ако је то истина, кажите уреднику да ми тога дописника нећемо трпети.¹

[Без потписа]

/Телеграм/АС, МИД, ПО, 1878, Ф III, П/5–II, Пов.№ 728

1 Телеграм је шифрован.

266.

18. октобар 1878..

Коста Цукић – Јовану Ристићу о разговору са Фалкон-ефендијом, заступником турског амбасадора у Бечу на тему Портиних чиновника из Босне избеглих у Београд и о рекламацији Порте против "држања" српских пограничних власти у "арнаутским крајевима"

Бр. 75,

У Бечу 18. октобра 1878.

Господину Ј[овану] Ристићу
Министру Спољних Послова

Господине Министре,

Јуче ми дође по налогу свог амбасадора (коме још нисам учинио своје подворење) г. Фалкон с једном молбом и с једном рекламацијом од стране Порте. Прва се тицаше портиних чиновника из Босне у Београд склонивших се, којима је, по речима Фалкон-ефендије србска влада намерна од јуче почевши прекинути досад указивану подпору, чега ради Порта моли, да се то подпомагање још за који дан настави надајући се, да ће јој дотле могуће бити, те бегунце из Београда за Цариград кренути, јер су преговори о томе с аустр[ијским] паробр[одским] друштвом дошли скоро до закључења. Ја бијах умољен, да то све влади по телеграфу доставим; што и учиних. По свој прилици ће сам г. Фалкон у Београд доћи, да експедицију ових мусулманских бегунаца изврши.

Други предмет посете бијаху рекламације Порте против држања наших пограничних власти и против злочинних поступака наших пограничних житеља и то баш у крајевима арнаутским!² Оваквих случајева беше много, и по речима г. Фалкона они се збише на местима, којих имена скоро махом ја тад први пут у мом животу чух, чега ради изјавих г. Фалкону, да ми је немогуће по молби Порте поступити, ако ми се не би цело написано разложило

2 Ј. Ристић, министар иностраних дела, упутио је тим поводом Врховној команди у Нишу на извиђај тужбену доставу турског посланика у Бечу, у којој се излажу иступи српских војника према Турцима на граници. Вид. извештај генерала Косте Протића, начелника штаба Врховне команде, упућен министру иностраних дела, 30. окт. 1878. (АС, МИД, Пс Б Ф 1, р 149/878.)

приметивши узгредно, да сам у страним новинама читао о упадима Арнаута у србско земљиште а противно никад, и да ми је чудо, како је Порта о догађајима неким тако подробно извештавана из предела који су у револуцији против своје законите власти. Фалкон-ефендија рече, да му је познато, како се србска влада посредством руске амбасаде код Порте жалила на упаде у Србију од стране Арнаута (– требао је да дода: па баш зато и подиже Порта ове рекламације сад), и да ће ако желим, о предмету писати ми или званичну ноту или дати ми само једно промеморија. Ја га замолих за ово последње као мени довољно, које овде у препису следује, и из кога се види, да су подаци одчасти застарели одчасти тако нејасни, да ће се догађаји тешко моћи констатирати. Ево текста: [...].³

На питање, је ли заиста Пертев ефендија наименован за мин[истра]-резидента у Београду, незнадијаше ми г. Фалкон ништа поузданого одговорити.

На молбу моју за аудијенцију код Есад-беја⁴ одговорено ми је, да ћу сутра примљен бити.

Изволите, Господине Министре, и овом приликом бити уверени о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1878, Ф III, П/5–II, Пов.№731

267.

18. октобар 1878.

Јован Ристић – Кости Цукићу о стварном стању са турским избеглицама из Босне међу којима се налазе и низами – редовни турски војници и о њиховом третману од стране српских власти

През. № 16.

18. Октобра 1878 у Београду

Господину Кости Цукићу, Заступнику Србије у Бечу

Господине Заступнице,

Примио сам Вашу депешу од јуче, којом сте ми саопштили молбу Портину, да се муслиманским бегунцима из Босне продужи давати склониште и потпора још за неко кратко време, – и одмах сам у смислу ове молбе издао нужне наредбе.

Међутим не могу, а да Вам не објасним, како је цела ова ствар до сада текла.

Пре одприлике шест недеља прешло је у Србију, поред осталих бегунаца, око 140 редовних турских војника – низама – са својим старешинама, међу којима се налазио и командант зворнички. Ми смо их најпре склонили у Шапцу и одредили им дневно издржање, а пре неког времена на њихову изјављену жељу, дато им је 30–40 кола, на којима су у Београд дошли и овде склоништа нашли, очекујући, да се у Турску поврате.

Влада књажевачка није имала никакву обвезу да ове људе издржава, као што је то на прилику био случај са турским ратним заробљеницима, али из обзира човечности није их могла оставити, да од глади умиру, па с тога им је одредила дневно издржање и наредила, да им се тајно издаје. На тај начин коштају нас ови бегунци до сада већ неколико стотина дуката.

Не желећи овај терет, без краја, подносити, а немајући на расположењу довољно транспортних средстава, да целу ову гомилу, сувим преко Србије у Турску пошљемо, ми смо послали једног чиновника г. Фича у Земуну, и замолили га да телеграфским путем подејствује и у Цариграду и код Турског Посланства у Бечу, да се ови муслимани што пре у Турску поврате.

Г. Фичо телеграфисао је о томе турском посланику, па је од њега добио *поштом* одговор, да је писао у Цариград, и да ће му, кад одговор добије, јавити шта да ради, а међутим позива га, да му се у овој ствари не преко телеграфа, него *поштом* обраћа.

Видећи из овог одговора посланиковог, да Порта хоће ствар да одуговлачи, ми смо морали одредити један перклузиван термин, до кога ови бегунци имају отићи, а јавили смо г. Фичи, да ћемо им ми само до 17. ов. мес. Дакле до јуче, издавати издржање, а за даље нека се он за њих постара како зна.

³ Следи опширан текст (на француском језику).

⁴ Есад-беј, амбасадор Турске у Бечу.

На то нам је г. Фичо јавио, да је дунавско Паробродско друштво примило на се, да ове бегунце водом за Цариград транспортује, и да је овдашња агенција паробродског друштва упућена, да то изврши. Али кад су, услед тога, бегунци прекјуче на Саву отишли, да на пароброд чекају, добивши од нас тајин и понешто путног трошка, изјављено ми је од стране Агенције, да ће их она моћи само тако примити, ако јој се за транспорт по 2 дук. ц. од главе плати. Разуме се да су они морали и опет у Београду остати.

Влада Књажевска није вољна, Господине Заступниче, да се излаже овом новом издатку од 300 дук. ц., пошто је, као што напред рекох, већ неколико стотина дуката на издржање ових бегунаца потрошено. Па с тога Вас и молим, да настанете код тамошње турског посланика, да се репатријирање ових муслимана у *најкраћем року* изврши, јер ако Порта продужи са својим решењем оклевати, ми ћемо и опет морати један термин одредити, преко кога нећемо више моћи давати никаква издржања, а тада ће се они наћи у најжалоснијем стању.

О резултату Ваших корака молим Вас, да ме телеграфом известите.

Примите, Господине Заступниче, уверење мога особитог поштовања.

Јов[ан] Ристић

/Оригинал/АС, МИД, Пс, Б, Пов. Ф 1 р 14/878.

268.

18. октобар 1878.

Јован Ристић – Кости Цукићу о питању дописника "Политичке кореспонденције" и о демобилизацији српске војске у новим пограничним областима

През. № 17

18. Октобра 1878. у Београду

Господину К[ости] Цукићу, Заступнику Србије у Бечу

Господине Заступниче,

У једном од Ваших последњих писама, Ви сте ми јавили, како Вам се г Хиршфелд, директор „По-

литичне Кореспонденције“, жалио противу свог овдашњег дописника и изјавио жељу, да му се из нашег Министарства дописи шаљу.

У сљед ове доставе ја сам издао налог г. Ђоки Поповићу, из нашег прес-бироа, да са г. Хиршфелдом у кореспонденцију ступи, и као што ме г. Поповић уверава, он је 15 ов. мес. поново писао г. Хиршфелду, али од њега није досада није никаквог одговора добио, нити се уопште г. Хиршфелд до сада на њега обраћао.

Међутим, као што Вам је из мог јучерањег телеграма познато, ми смо чули, да је „Политична Кореспонденција“ за свог дописника у Београду узела Петра Нинковића, из Новог Сада, таста познатог комунца и фактичног уредника „Темишварског гласника“ Пере Тодоровића.

Ја Вас молим, Г. Заступниче, да изволите г. Хиршфелду казати да ми тога новог дописника нећемо овде трпети и да ћемо га, ако би овамо дошао, у Аустро-Угарску пребацити.

А ако би г. Хиршфелд остао при својој жељи, да му се из нашег прес-бироа дописује, изволите га упутити, да са г. Поповићем у сvezу ступи. –

Пошто вести, које са наше нове границе добијамо, не дају узрока бојати се каквих нових озбиљнијих сукоба, осим оних обичних пограничних, који се и у редовно време на српско-турској граници догађају, то је Његово Височанство решило, да се приступи демобилизацији војске. Тако ће се у скором времену позвати натраг и демобилизовати војска, која се у новозадовеним крајевима налази, а тамо ће остати само стајаћа и домаћа народна војска, и само ће се још послати једна, и то шабачка, бригада, која је у последњем рату најмање терета издржала.

Ово Вам јављам ради управљања за случај, ако би одлазак Шабачке бригаде дао повода каквом не основаном тумачењу.

Примите, Г. Заступниче, уверење мога особитог поштовања.

Јов[ан] Ристић

/Оригинал/АС, МИД, Пс, Б, Пов. Ф 1 р 15/878.

269.

18. октобар 1878.

Коста Цукић – Јовану Ристићу о својој интер-

венцији код Хиршфелда поводом дописника "Политичке кореспонденције"

Бр. 76,

У Бечу, 18. октобра 1878.

Господину Ј[овану] Ристићу
Министру Спољних Послова

Господине Министре,

Према Вашем телеграму од 17/29 тек. чинио сам што треба код г. Хиршфелда. Ево, како је цела ствар текла. Речени господин, као што имађах част јавити Вам, беше незадовољан с досадашњим дописником и зато тражаше, да му се редовно из нашег министарства дописи шаљу; тек што Вам ја о томе писах, а он ме извести, да досадашњег дописника задржава, и да је тога ради њега позвао, да посао настави (то је, каже, и учинио телеграмом преко једног телеграфског чиновника у Земуну, но од кога му после неколико дана дође одговор, да се порука није могла доставити донд. дописнику). У тој забуни неко му предложи (рекао бих Л. Костић⁵), да би за тај посао могао употребити најбоље Нинковића, као извештеног дописника, који је негда сам један лист редигирао, нашто г. Хиршфелд одма Нинковића по телеграфу у Беч позове и с њим посао углави – нејавивши о томе ништа ни Др Р.⁶ – Нинковић је већ одпочео свој рад; онај телеграм о парастосу за пок. Књажевића, мислим да је од њега.

На учињену му представку г. Хиршфелд је одма пристао, да Нинковића напусти, само је молио, да се он трпи једно 15 дана, док одслужи издату му унапред награду, па се задовољава, да му опет Ђ[ока] Поповић дописује; коме изволите даље налоге издати.

Из шаљућег се листа⁷ видећете, како су она акта о новом одпочињању сношења између Србије и Турске печатана. Погрешком самог редактора публициран је уједно и онај чланак о војсци, који је био спремљен од Дра Р. да се понаособ с једним уводом печата (управо као два понаособна дописа из Београда).

Изволите, Господине Министре, и овом при-

ликом бити уверени о мом особитом поштовању.

КЦукић

22. Октобра

Јутрос примих Ваш поштовани президијал од 18. тек № 17, у коме је говор и о овом предмету. Овај је управо у ред доведен, уколико се то може учинити с г. Х[иршфелдом] коме ћу само још поручити, да се одма отресе новосадског дописника.

О предстојећој демобилизацији требало би, по мом мишљењу, дати зараније објашњења бар у јавним листовима, и тако предупредити немесна толковања, која је теже накнадно и подпуно побити. Но за то има времена, да се вест и објашњење могу и из Београда послати.

/Оригинал/АС, МИД, ПО, 1878, Ф III, П/5-II, Пов.№740

270.

22. октобар 1878.

Коста Цукић – Јовану Ристићу о намери да иде код турског амбасадора у Бечу поводом питања турских бегунаца из Босне и о поверљивој информацији да ће се Аустроугарска сагласити са предлогом Београда да се заступништво у Бечу уздигне у ранг изванредног посланика и пуномоћног министра

Бр. 77,

У Бечу, 22. октобра 1878.

Господину Ј[овану] Ристићу
Министру Спољних Послова
Господине Министре,

Примио сам Ваше поштовано президијално писмо од 18. тек. № 16. Сутра ћу ићи турском амбасадору, да ургирам експедицију турских бегунаца из Београда, која је требала да је по пређашњем о томе разговору досад извршена. Ја бих рекао, да је свему одлагању коначне расправе у овој ствари узрок немање довољно новаца за тај посао.

Јуче бијах код бар[она] Орција, да се известим има ли каквог решења о она два предлога, које пре десетину дана учиних овд[ашњој]

5 Лаза Костић (1841–1910), књижевник.

6 Вероватно мисли на др Михаила Розена.

7 Лист није сачуван у фонду.

влади, тичући се т. ј. наименовања нашег посланика овде и дозвољења, да извесну количину шалитре можемо из А[устро-]Угарске извести, [...] ⁸ кроз њу провести. По првом предмету рече ми барон, да је гр[оф] Андрашиј исти Његовом Величанству представио, и да је цар, као што се могло и мислити, одговорио, да са задовољством прима Књажевог изванредног посланика и пуномоћног министра и да му је мило, што ће тај одређен бити у лицу мом. Захваливши на таквом решењу запитах барона, могу ли и Вас о томе као о већ свршеној ствари извести, на што ми он одговори, да Вам то могу међутим поверљиво јавити, а званично ћете бити о томе извештени, пошто цар формално одобри писмени предлог о томе, који се сад баш спрема. Држах за потребно о том одговору јуче Вам по телеграфу јавити. – Г. Балачано ми рече, да и Румунија шаље у Петроград изванр[едног] посланика и пуномоћног министра (ген[е]р[ала] Гику) имавши од стране Русије само министра резидента.

По предлогу о шалитри рече ми г. Орциј, да он још није коначно решен, и да угарска влада непоказује склоности, да прави изузећа од своје наредбе. Ја изјавих на то само моје зачуђење и намеру, да ћу Вас о постојећим тегобама извести, како би зараније и пре неугодног за транспорт сезона влада се побринути могла, с друге стране ма и скупље шалитру набавити. Без нарочитог овлашћења недржах за умесно, изазивати разговор о принципијелном значењу ове мере према Србији, као суседној пријатељској земљи, која ни с ким сад у рату није.

Молим Вас, Господине Министре, да и овом приликом будете уверени о мом одличном поштовању.

КЦукић

/Оригинал/АС, МИД, ПО, 1878, Ф III, П/5-II, Пов.№741

271.

24. октобар 1878.

Коста Цукић – Јовану Ристићу о разговору са Есад-бејом, турским амбасадором у Бечу на тему турских избеглица из Босне у Београду

⁸ Иста нечитка скраћеница као у документу бр. 32, напомена 32.

Бр. 78,

У Бечу, 24. октобра 1878.

*Господину Ј[овану] Ристићу
Министру Спољних Послова*

Господине Министре,

Јуче идох Есад-беју, и говорих му о турским бегунцима по примљеним упутствима. Он ме увераваше и усмено и показивањем писмених доказа, да је с дирекцијом паробродског друштва овде све угођено, да се бегунци као јуче, у Понедељак, у Београду укрцају, како би свој пут преко Галца незадржано могли за Цариград наставити, но да ова угодба може осујећена бити прекидом телеграфске везе између Беча и целог осталог света (– која заиста и данас још постоји); али за тај случај, рече амбасадор бегунци неће морати свој полазак из Београда одложити до идуће директне за Цариград лађе, него ће се, како се буде могло у Земун телеграфирати, одма укрцати, па до Галца се одвести, где ће, по већ прибављеном од румунске владе саизвољењу, чекати два – три дана на цариградску лађу.

Ја Вам написах о томе телеграм, који ми станица врати с примедбом, да се због прекида свезе неможе одправити. Почем свеза ни синоћ још не беше извршена, ја експедирах исти телеграм с пристанком изјављеним, да се одавде поштом пошље до оне станице, која с Београдом везе има. С том истом изјавом могах Вам и онај телеграм од јутрос експедирати као одговор на Вашу депешу од прексиноћ, која ми је тек јутрос по пошти достављена од једне угарске станице без ближег означања које.

Почем је Есад-беј све учинио, што у овој ствари има радити (закључујући наравно то из онога, што он каже), нисам за упутно држао ствар код њега наново ургирати, што би уосталом и излишно било, јер је могуће, да су бегунци синоћ заиста већ из Београда одпутовали, ако пак то нису могли учинити, онда ће и тако по већ постојећој угодби ових дана одпутовати.

Изволите, Господине Министре, и овом приликом бити уверени о мом одличном поштовању.

КЦукић

/Оригинал/АС, МИД, ПО, 1878, Ф III, П/5-II, Пов.№ 742

29. октобар 1878.

Коста Цукић – Јовану Ристићу о разговору са енглеским амбасадором сер Елијотом на тему извршења резултата рада пограничне комисије и саветима које је тим поводом добио

Бр. 79,

У Бечу, 29. октобра 1878.

Господину [Јовану] Ристићу
Министру Спољних Послова
Господине Министре,

У разговору јуче са сер Елијотом уверавах га, да је србска влада сасвим склона одржању мира и строгом извршењу берлинског уговора, и побих његову сумњу у ово последње основану на „факту“ да Србија још није напустила земљиште Турској припадајуће тим наводом, да на тој страни (западној и западно-јужној) није по природи ствари и околности све могло бити извршено (што уосталим неznam), као што се хтело, јер у тим крајевима непостоји власт Султана но албанских усташа, против напада којих ни Пор-та ни велесиле нису у стању Србију одбрани-ти но она – Србија – сама. Г. амбасадор признаде сам, да је то стање истина и за рад Комисије, одређене ради повлачења нових граница, корисно било, јер су комисари тек под заштитом србске окупације свој посао тако брзо и без сметња могли добро свршити. Затим ме упита, да ли је србска влада вољна приступити одма извршењу онога, што је ова Комисија урадила (јер он зна, рече, да ће Комисија за пет дана бити сасвим готова са својим послом), и изјави ми савет са своје стране, да би влада србска дала врло задовољавајући доказ о свом политичном такту и мудрости, кад би из сопствене побуде одма извршењу тог рада комисије приступила и о томе велесиле известила, – нечекајући да је велесиле на то опомињу, што ће оне и учинити, како им рад Комисије саобштен буде. – Одговорих на то, да несумљам, да ће влада у том обзиру показати сву готовост, да своје поступање саобрази постојећем уговору; само овде може бити говора о фактичном остварењу те готовости због неких околности, које се при оном извршењу имају на

ум узети, но које се одавде немогу оценити. Вла-да ће можебити, рекох, имати узрока чекати и на окончање рада комисије одређене за повлачење пограничне линије између Србије и Бугарске, те да рад обе комисије уједно оствари; а могуће је, да већ због постојеће албанске лиге неће смети хитати с тим извршењем, од кога би засад користи имали само побуњени Арнаути на штету безбедности оних крајева а и обштег мира. Но г. амбасадор изјави наду, да ће Пор-та сад у стању бити онде мир одржати, и да би зато по Србију, „која ужива искрене симпатије Енглеске“, по све корисно било, кад би сад по горе изложеном савету поступила.

На више места бијох, питан о значењу пута Њихових Височанства у Ниш и држања скупштине тамо – каошто новине јављају. Одговорах, да је основаност тог гласа могућа а и вероватна, рекавши да позитивнога о томе ништа засад неznam, и да, што се пута владајуће породице тиче, нема места, да томе тражим нарочитог узрока. Ако се пак скупштина буде заиста у Нишу држала, објашњавам то себи потребом унутрашње наше политике, поглавито призрењима, која Књаз хоће тим да покаже према осећајима народа и у пређашњим и у новоза-добенним крајевима Србије.

Изволите, Господине Министре, и овом при-ликом бити уверени о мом особитом пошто-вању.

КЦукић

/Оригинал/АС, МИД, ПО, 1878, Ф III, П/5-II, Пов.№ 752

Приредили:
др Мирослав Перишић
Јелица Рељић
др Светозар Рајак

КОСОВСКИ ДАН У ЊУЈОРКУ 1918.

Програм обележавања
Косовског дана у Њујорку,
17. јуна 1918. (Архив Србије)

„Када је Османско царство 1389. изазвало Србију да отвори југоисточну капију Европе, а заузврат би живела у миру и благостању, где су биле остале европске државе? Нису прстом мрднуле да помогну Србији. Србија је препуштена страдању и зато, откако су Турци поробили Србију и југословенске народе са Балканског полуострва није било јемства за било какав мир у Европи. Балкански проблем оптерећује цивилизацију као тешка клетва...

...Уговором из 1878. је предвиђено да никада неће доћи до промене обавеза уколико се све европске силе не буду поново састале и дале свој пристанак. Па ипак, само тридесет година касније Аустрија је за трен ока, у светлу свог свечаног пакта у Берлинском уговору и кршећи свој свечани завет да се консултује са осталим европским нацијама, мирно анексирала Босну и Херцеговину. Поново у циљу очувања мира, остале нације су се повиновале овом хировитом злоделу.

Ако је уговор само „парче папира“, ако не постоји добра воља међу нацијама, онда је цивилизација само танак veo који прекрива дивљаштво. Можемо се слободно вратити у пећине. (Аплауз)

Ипак, Босна и Херцеговина је, све у светлу уговора који их је ставио под административну контролу Аустрије, формално анексирана упркос протестима мале Србије и дипломате су поново мирно рекле: „Поново смо очували мир у свету. Мала Србија није важна. Узели смо две српске провинције, изоловали смо је од Јадрана. Она је само дете међу дивовима и ми је можемо некажњено згазити.“ Ах, то је била фатална грешка. Не може се Божји закон вечне правде погазити некажњено. (Аплауз)

И тако је дошла 1914. Направили смо пун круг...

(Из говора Џејмса Бека, помоћника државног тужиоца САД, на Косовском дану у Њујорку 1918.)

КОСОВСКИ ДАН У ЊУЈОРКУ 1918.

У Њујорку је 16. и 17. јуна 1918. године одржан *Косовски дан* (*Kosovo Day in America*), посвећен Србији и српском народу у знак обележавања 529 година од Косовске битке и судбини српског народа у Првом светском рату. Првог дана, 16. јуна, у Катедрали Св. Јована Крститеља одржано је молепствије на којем су говорили велечасни Хауард Ч. Робинс, старешина Катедрале Св. Џона у Њујорку и Јован Крајновић, јереј српске православне цркве у Џонстауну (Пенсилванија). Другог дана, 17. јуна, обележавање *Косовског дана*, одржано је у хотелу Валдорф Асторија у Њујорку. Програмом је председавао Џејмс Бек, адвокат, помоћник јавног тужиоца САД, политичар и аутор бројних књига и чланака о Првом светском рату и Уставу САД.

У овом броју *Историјских свезака* објављујемо преводе говора одржаних на обележавању Косовског дана. Говори су сачувани на енглеском језику у фонду Српске народне одбране у Америци у Архиву Србије.

Говори на Косовском дану одржаном у Њујорку 16. јуна 1918. године

Катедра св. Јована Крститеља
Косовски дан, 16. јун 1918.

Проповедник: Велечасни Хауард Ч. Робинс¹:

За данашњи текст сам изабрао први стих стотридесетог Псалма: „Из Дубина сам дозивао Тебе, Господе.”

Овај крик „из Дубина” допире из душе нације. Изражава патњу нације коју су победили сурови освајачи, чији је народ искасапљен, чији су храмови обешчашћени, чије су мајке и ћерке поробљене. Међутим, не говори само то – не само што говори о патњи Израела, већ и о његовој нади која не умире. Настаје у дубинама патње. Затим се тријумфално диже из дубина вере – вере у Милостивог Бога – (и њених мука кроз светску историју) – Милостивог Бога који, премда споро, зато што не познаје време, спроводи правду. Због тога стотридесети Псалм, *De Profundus*, који смо певали данас, најдоличније представља дух Косова. Јер Косово је крик из дубина. Изражава патњу расе која се пре више

од петсто година упознала са мучеништвом зарад слободе. Изражава своју патњу кроз далеко веће стрпљење него Израелово и изражава наду која је опстала пет векова – сво стрпљење које приписујемо Израелу – и сву наду. Не припадају ли ове две нације заједно истој муци? Обе су се опирале прогону сурових освајача који су желели да владају светом и обе су пркосиле тим освајачима у име слободе и вере. Обе су посустале под бруталном силом након пружања храброг отпора. Међутим, Израел и Србија су доказале да постоји нешто снажније од голе силе – оно неуништиво, дух потлачене нације – оно непобедиво, вера која преживљава ропство и тиранију, још увек извирујући, тражећи Божју помоћ. Данас, драги пријатељи Србије, нека наша прва реч буде реч захвалности – захвалности према двају народа који су овом свету били пример непоколебљивости – захвалности према нацији која још увек оплакује своју прошлост.

Пре неколико дана сам приметио амблем који је носио црногорски сељак – црна птица са црвеном позадином. Рекли су ми да се овај амблем носи у част сећања на Косовски бој, у ком је део војске побеђен, а остатак је побегао на Црну гору и постао претеча данашњих Црногораца. Морам да признам да никада до тада нисам чуо за Косово, али чувши причу једном, ко је може заборавити? Реч је о једној од најчудеснијих прича у историји човечанства – прича о народу који је у четрнаестом веку бранио слободу хришћанства

¹ Хауард Ч. Робинс (Howard C. Robbins, 1876–1952), старешина Катедрале Св. Џона у Њујорку.

од Турчина. Та је битка изгубљена, бар што се тиче непосредног исхода. Турчин је наставио свој пут уништења, беснећи до самих капија Беча пре него што је заустављен; захваљујући часном отпору на Косову, Европа је имала времена да окупи своје силе. Српски отпор је то омогућио. Оно што је Белгија учинила за савезнике Антанте, Србија је учинила на Косовском пољу. Жртвовали су своје животе, али њихови животи су били цена слободе свих оних који су их подржавали.

То се све десило веома давно. Српској раси служи на част што се њима не чини да је било давно. Њима служи на част што никада нису заборавили, никада нису поклекли под страном влашћу и никада нису престали да жале за својом изгубљеном слободом. Задржали су Косово кроз пет векова угњетавања. Деца су наставила да читају о пољу црних птица косовских – живог симбола њихове вере – о сврси непоколебљивог српског народа. Ниједан народ који тако чува своју прошлост не може изумрети. Ниједан народ са вером – ниједан народ са таквом надом не може изумрети. То су особине духа, а дух је, било дух људи или нације, бесмртан. Међутим, ово није разлог због којег дугујемо захвалност Србији – њен дух очувања Косова. Било је то предалеко да би нас непосредно дотакло, али понекад се историја понавља. Три године се понавља српска косовска историја; и овога пута нас прича дотиче зато што је непријатељ коме се Србија херојски супротставила наш колико и њихов. Овога пута је то наша историја колико и њена. И ми најзад знамо да немачка раса прети слободи сваког слободољубивог народа на земљи.

Србија је за нас учинила исто што и Белгија. Задржала Немце. Њена прича последње три године је прича о границама људске издржљивости. Нека наша захвалност поприми неки облик опипљивији од људског саосећања. Затражимо за Србију у овом рату све што смо затражили за Белгију – независност, репарације, гаранцију безбедне будућности. Обећајмо Србији да нећемо склапати мир који не успоставља безбедност ове славне мале нације која се жртвовала на олтару слободе – ове мале нације чију је душу преплавила мрачна плима жалости!

Још једна реч – а говорећи ово не мислим

само на Србију, већ на све Словене који живе под страном влашћу – и на сваку нацију, зато што је свака права нација одређена духовним принципима, а не група одређена отимањем земље. По овом стандарду Словени опстају као народ. Имају заједничку вољу, исту сврху, осећај братства и заједнички национални живот. У овом духу је Пољска, коју су поделили страни освајачи, још увек нација. Пољска се бори у традицији своје витешке прошлости. То је значење Косова.

*Михаило И. Пупин (1858–1935),
српски научник (Архив Србије)*

Америка има за циљ ослобођење свих потлачених народа и учвршћивање савеза свих слободних народа који су чашћу обавезани да бране мученике свих доба. Није на нама Американцима да се хвалимо оним што планирамо да учинимо ради остварења тог племенитог циља. Ми смо се само припремили за тај посао и он ће захтевати наше крајње снаге.

Малим народима који су се преко Атлантика окренули ка нама можемо рећи макар ово – да је њихов циљ наш циљ – да свака њихова нада проналази одјек у нашим срцима. Чули смо њихов крик „из дубина”, дотакао је наше душе и радујемо се што је Бог изабрао нас да будемо његови дружбеници у проужању спасења.

Катедрала св. Јована Крститеља Косовски дан, 16. јун 1918.

Говорник: Јереј Ј. Крајновић²:

Ово окупљање верника је организовано ради свечане прославе манифестације моћи Свевишњег кроз одабране идеје Истине, Лепоте и Доброте које произилазе из Југословенске расе.

Камен темељац овог дела човечанства је Косово. Косовска идеја је рођена падом српске државе 28. јуна 1389. године. Пре тога је српска држава била међу најмоћнијима на Балкану и српски владар је носио титулу цара Срба. Међутим, под владавином његовог наследника, Србија је потпуно уништена и њен бивши цар је изгубио главу. Затим је Србију снашла најмрачнија судбина која може задесити нацију; али уместо да жали над својом судбином, ова нација је почела да пева о њој.

Гром из Цариграда који је погодио срце Србије на Косовском пољу је смрвио сву снагу нације политички, али тај удар је пробудио душу целе нације – сва национална свест се пробудила и национални дух је изашао из свог дотле незнаног пребивалишта. Национални дух је показао своје највеће врлине. И почели су да певају о свом поразу.

Тај пораз им је истовремено ставио на знање да нису изгубили све под Турцима – да је дух остао нетакнут – и почели су да негују дух – да га спашавају, како их је њихова хришћанска црква научила. Тиме су показали снагу морала националног духа. Правдали су и објашњавали свој пораз на Косову многим народима и генерацијама. Убедили су друге нације да нису Турци поразили Србе – објаснили су то другачије, сматрајући то вољом српског владара – да је била воља српске нације да изабере небеску победу на штрб земаљске. Српски гуслари су певали о томе како није чудно да се пред таквим избором определе за виши. То је показало снагу морала националног духа. То је била изузетна ствар од трагичног значаја пред неједнаком алтернати-

вом, да је војно слабија страна била снажнија духом и моралношћу. Из тог разлога се српска нација супротставила свим кајзерима у историји једнаком, изузетном храброшћу. Ми се не чудимо неуспеху на Косову како бисмо омаловажили српски карактер – чудо је што садашњи немачки цар није увидео вредност таквог менталитета.

Истина о садашњим околностима, толико важна и очигледна уз значај те ужасне агоније, има корене у давној историји. Немачка раса – која се поносила тако великом културом, није успела да уништи менталитет јужнословенске расе.

Покушали су да почине тај неморални злочин покушавајући да наметну своју такозвану културу народу који се не клања нехришћанском човеку. Србин разликује исправно од погрешног у присуству божанског.

То је величанствена ствар за видети у том тренутку – препознавање квалитета менталног карактера српске и јужнословенске расе. Управо ове чињенице доказују да раса има просветљен менталитет, зато што у сржи англосаксонске свести лежи слобода која по праву припада сваком човеку, као што је судбина сваког човека бесмртност.

***

Говори одржани 17. јуна 1918. у хотелу Валдорф Асторија у Њујорку

Председава: судија Џејмс М. Бек,³ бивши помоћник јавног тужиоца Сједињених Америчких Држава

Судија Џејмс М. Бек: Даме и господо, велика ми је част бити изабран за председавајућег у овој прилици и колико год да желим да одржим говор мало касније у програму, нећу коментарисати ништа сада. Само вам честитам што сте дошли вечерас и желим да вам кажем да ћемо прославити

2 Вид. Извештај архимандрита Севастијана Дабовића из 1910. године (документ бр. 40) где се Јован Крајновић помиње као јереј српске цркве у Џонстауну (Пенсилванија).

3 Џејмс М. Бек (James M. Beck, 1861–1936), адвокат, политичар, аутор бројних чланака и књига о Првом светском рату и уставу САД, водио је програм обележавања Косовског дана у хотелу Валдорф Асторија у Њујорку, 17. јуна 1918.

ову велику годишњицу у духу вредном Србије.

Први део програма, којим ћемо одредити тон прославе, је чувена српска песма преведена на енглески и част нам је имати великана америчке сцене, госпођицу Џулију Артур, да нам прочита песму. [...] (Аплауз)

Судија Џејмс М. Бек: А сада, даме и господо, велика нам је част што вечерашњем догађају присуствује Његова Екселенција, министар Србије у Сједињеним државама. Сви знате за њега, и са великим задовољством вам представљам Његову Екселенцију. (Аплауз)

Говор Љ[убомира] Михаиловића, посланика Србије у Сједињеним Америчким Државама:

Пре више од пет векова, док је српски народ и касније његова браћа Хрвати и Словенци, као и Чехословаци и Пољаци, очајнички издржавао инвазију дивљака, Турака, у време предака моје браће – која данас учествују у овој прослави – који су два века бранили Европу од те инвазије – Америка још није била откривена. Данас смо се окупили у Америци под заштитом велике демократске републике и имамо привилегију да говоримо пред овом уваженом господом и публиком, који представљају дух америчког народа и са нама славе годишњицу те велике битке у којој смо изгубили слободу, али сачували своју част. Поносни смо што смо заслужили право да славимо те успомене у једној од најнапреднијих држава и што смо заслужили поштовање њених веома угледних представника. Истина је спора, али сеже далеко и онај ко је тражи ће засигурно добити заслужену награду. Наша награда је ова данашња прослава. Она је, такође, знак да ћемо добити признање и за оно што наши људи чине данас, јер је њихова жртва у тренутном сукобу једнака оној од пре много векова и њихов идеал је исти – слобода.

Косовски дан је годишњица велике одлучујуће битке Срба и Турака с краја четрнаестог века. Турци су привремено заустављени, али Срби су изгубили све и били су толико исцрпљени да су две или три деценије касније били потпуно потчињени Турцима. Борбу против Турака су потом

*Љубомир Михаиловић (1874–1957),
српски посланик у Вашингтону, 1917–1918.
(Национални архив САД)*

наставила наша браћа у Мађарској и Аустрији, а сви знате да су Пољаци под Јаном Собјеским спасили Беч и Аустрију. Ово је у неколико речи историја наше борбе против Турака. Она је као директну последицу по наш народ имала наш постепен губитак независности и слободе; неки у борби против турских непријатеља, а други помажући нашим пријатељима Мађарској, Аустрији и Пруској. Србија је постала турска провинција; Хрватска је, премда припојена Аустрији браком, постала њен вазал; Бохемија је пред турском претњом понудила сједињење са Аустријом и тиме је изгубила своју независност, а Пољску су срамно поделили њени суседи.

То је била судбина нашег народа када је бранио своју слободу и част и вршио своју дужност према хришћанској Европи. Велики француски историчар је рекао да су Словени направили бедене од својих груди како би заштитили цивилизацију од варвара и да из тог разлога нису могли да учествују у напретку света, иако су били његови пионири. Из те дуге борбе је произашла наша љубав према слободи за коју смо, иако смо провели векове у ропству, увек били спремни да

устанемо и да се боримо поново. Косовски бој и његове ужасне последице по наш народ су нас научиле да ценимо слободу и част изнад свега. Тај велики догађај је изродио многе легенде, традиције и песме, пишући, како кажу, националну библију из које црпимо моралну снагу за предстојеће муке.

Косовски дан није дан жалости и пораза, већ дан победе – победе части и вере – и тако је постао наш највећи празник. Ми тада не славимо своју националну катастрофу, већ пожртвовање својих предака у одбрани слободе и религије против дивљаштва и голе силе.

Данас је наша држава на истом испиту. Немачке, мађарске и бугарске хорде нападају сада – уместо турских племена четрнаестог века – али њихов циљ је исти, да покоре свет силом. Инспирисани светим успоменама на Косовски дан, наши људи поново жртвују све што нација може жртвовати; али поново чувају своју част. Данашњи непријатељ силом доминира свим нашим државама, југословенским, чехословачким и пољским. Победа наших непријатеља зависи од њихове способности да нас коначно потчине. Независност Пољске и Чехословачке, слобода и јединство свих Југословена представљају једину гаранцију за мир у свету и једини су начин да се смрви пангерманизам. Овај рат неће бити окончан на бојном пољу, већ у Аустроугарској. Овај рат су објавила моја браћа својим немачким и мађарским мучитељима и данас захтевају слободу и право на самоопредељење. Резултат рата зависи од успеха у овој борби. Ако Аустроугарска као држава задржи свој систем угњетавања, изгубићемо рат, али ако ми Југословени, Чехословаци и Пољаци освојимо своје право на слободу и јединство, дуготрајни мир ће бити обезбеђен. Главни циљ Немачке у овом рату је да очува Аустроугарску, која за пангерманизам представља кључну карику у ланцу који повезује Хамбург и Багдад. Главни циљ савезника, дакле, мора бити распад Аустроугарске, зато што њени народи захтевају слободу која им по праву припада и, такође, зато што се немачки план може осујетити само пропашћу Аустроугарске.

Верујем да ће ова победа за права малих народа бити остварена и верујем да ће савезници

признати ово право у интересу мира у свету. Сигуран сам да ће ова победа бити остварена нарочито зато што су се Сједињене државе прикључиле овом рату у одбрану принципа зарад којих смо ми изгубили своју независност. Искази господина Лансинга и искрене симпатије Сједињених држава за наш сукоб су доказ да је ова борба правична и да ће наша нада бити остварена.

Косовски дан који сада славимо нас је научио да увек имамо веру у бољу будућност без обзира на потешкоће са којима се суочавамо.

Значење ове прославе је управо та вера. Један од великана ове велике републике, Данијел Вебстер је рекао, говорећи о својој спремности да жртвује живот зарад своје државе „...Али догод живим, желим да имам земљу или макар наду земље, и то слободне.”

Нада слободне земље је данас нада за коју гинемо, сигурнији неко икад у своју коначну победу.

Судија Џејмс М. Бек: Прикладно би било да након елоквентног говора Његове Екселенције чујемо српску националну химну“. ... Српска химна... (аплауз).

Судија Џејмс Бек: Балканско питање и Велики светски рат

До сада никад нисам имао част да чујем српску националну химну и веома сам импресиониран њоме. По мом мишљењу, народне песме имају дубоко значење. У њој сам осетио ноту жалости над неизмерном несрећом, уз повремену ноту тријумфа и дубок израз непоколебљиве вере у праведног Бога. То је моје тумачење музичких фраза које су вековима певане у Србији.

Приписујем многа значења таквој песми зато што, од свих свих говора из Француске револуције које су одржали Ројалисти, Јакобинци и Жирондинци, преживели су једва у траговима у људској успомени, осим можда у Француској. Све што је остало запамћено од ватрене беседе која је пратила моћну Француску револуцију је фрагмент Мирабоовог говора на тениском терену у Версају, када је војницима аутократског краља рекао „Овде смо као моћ народа и нећемо бити протерани осим моћју бајонета.” Премда

је све што је речено на трибини тих бурних дана велике Револуције – заборављено, једна песма коју је искомпонувао млади француски артиљерац, први пут изведена у Стразбуру, *Марсељеза* опстаје и заувек ће остати велика револуционарна песма угњетаваних и потлачених свих нација. (Аплауз)

*Чланови Српске мисије у Америци, Њујорк,
27. јануар 1918.
(Национални архив САД)*

Окупили смо се да прославимо велики догађај у српској историји, и уопште у историји људске слободе. Истина је, како је Његова Екселенција рекла, да обележавамо дан пораза, али војни пораз су, како је он нагласио, често моралне победе. Банкр Хил, тако славан у срцима Американаца, је био пораз, али Американци га са правом сматрају победом зато што је тада показано да фармери Нове Енглеске могу стајати против обучених гренадира догод имају муниције. (Аплауз)

Тако је ова велика битка на пољима Србије, мада завршена поразом, ипак била идеал и инспирација свим генерацијама Срба више од пет векова. Како бих илустровао шта то значи у смислу показивања величине великог народа и идеала изрођеног из великог пораза, замислите да је Банкр Хил био крај Америчке револуције, да је наш циљ пропао, колико бисмо поносни били да народ ове земље пет векова негује идеал независности. (Аплауз)

Но, постоји још један разлог из ког површном посматрачу може изгледати чудно што је од овога направљен дан обележавања, а то је не само зато

што обележавамо успомену, већ и зато што је несрећно, али дај Боже, само привремено, српски народ као стадо без пастира, нација без владе на сопственој територији. Дозволите да кажем вама, народу српске расе, и Вама Екселенцијо, да ћемо, без обзира на тренутне суморне околности, вечерас славити јер ово је час српске победе. Извесно је да је након три покушаја притисак Пруске, Аустрије и Бугарске привремено победио Србију, али победе нису само на бојном пољу (Аплауз). Србија је однела већу победу. Тријумфовала је на великом испиту јавног мњења и у очима великих нација стоји правична у свом сукобу (Аплауз).

Било је момената када ми с друге стране океана то нисмо у потпуности видели. Нама су проблеми на Балкану били компликовани и збуњујући. Препознали смо велики злочин над Белгијом зато што је почињен за трен ока и није био контроверзан.

Међутим, када је аустријски надвојвода убијен у Сарајеву, народ западног света је био, не познајући балканску историју, збуњен аустријским и немачким лажима које су служиле као изговор за суров ултиматум постављен Србији. Но, „истина увек изађе на видело” и Божја правда се не може избећи. Ми сада знамо из личних исповести Принца Личновског, из мемоара управника фабрике муниције у Крупу, из имплицитног признања Фон Јагова и изјаве господине Де Ђолитија из Италије, да Сарајевски атентат није имао никакве везе са овим покушајем да се убије Србија; да је планиран 1913. и да су 1914, кукавичким и издајничким превратом без председана у историји, Немачка и Аустрија напале нацију отприлике тридесет пута мању од себе.

Сетимо се да су се петог јула ови завереници састали у Берлину; да су планирали; да су се потом свечано заклињали не само представницима Србије, него и представницима Русије, Велике Британије и Француске, да је њихов циљ потпуно мирољубив. Потом су за трен ока поставили ултиматум који чак ни они немају смелости да бране морално; и када је тај брутални ултиматум постављен једној Србији, ослабљеној и уморној од два рата која је управо окончала, када је затражила правду од других европских држава, шта су оне рекле? Рекле су „Испиј пехар до краја

ради очувања мира у свету.” И Србија је узела у руке тај пехар, отровнији и штетнији но иједан пре дат поносној и великодушној нацији, и рекла је „Ми ћемо испити пехар овог понижења зарад мира у свету.”

А тако су мало значаја Аустрија и Немачка придале одговору на свој ултиматум да, премда је српски одговор којим су услови овог немогућег и незабележеног ултиматума прихваћени у име мира и под наговором других европских сила предат аустријском амбасадору у Београду у десет до шест, да би потом он у шест и двадесет сео на воз за Беч, показујући да су без обзира на српски одговор ови подмукли завереници били решени да нападну ову храбру малу нацију зато што им је стајала на путу за Багдад. (Аплауз)

Нисам дошао са припремљеним говором, али бих у неколико речи желео да скренем пажњу на морално питање. Желим да вам покажем да Србија није само невин, изненадан повод овог светског рата, већ је и његов највећи мученик, и ја сам склон мишљењу да је на много начина његов највећи херој. (Аплауз)

Дајући овој држави тако велике похвале, не заборављам племениту, витешку, божанствену Француску која се бори за свој живот на четрдесет миља од капија Париза. Не заборављам нити запостављам Белгију, која је војском од само сто педесет хиљада стала на капије Лијежа и пружала отпор немачкој војсци шеснаест дана на путу за који су они израчунали да ће им бити потребно само шест, и тиме омогућили чудо на Марни. Али наспрам блиставих постигнућа Француске и Белгије у овом љутом сукобу стављам чињеницу да мала Србија, са популацијом једва већом од њујоршке, борећи се против Аустрије, која има дванаест пута већу популацију, и Немачке, која је скоро тридесет пута већа од Србије, стављам чињеницу да је ова неустрашива мала нација, исцрпљена од два разорна рата, једног против Турске а другог против Бугарске, ипак прихватила изазов и трипут одбила аустријску инвазију, трипут их победила на светом земљишту ваше државе, и захтевало је заједнички напор немачких, аустријских и бугарских војски да смрве вашу малу војску и потисну ваше храбре људе преко албанских планина. Мислили су да су уништили

српску војску, али она је потом преживела мукотрпан пут преко албанских брда, пропативши више него војници код долине Форц, најсветијег поглавља америчке историје, мала српска војска је обновљена и заузела је Битољ.

Направио сам дигресију у овом одавању почасте, скренуо сам пажњу на поуку овог расплета. Можете је наћи у дивној легенди везаној за овај дан који обележавате. Било да је то истина или само мит и херојска легенда ваше државе – није важно у овом тренутку. Довољно је знати да се

*Регент Александар Карађорђевић, 1888–1934.
(Архив Србије)*

увече уочи великог Косовског боја 1389. анђео указао цару Лазару и дао му избор између царства небеског и царства земаљског. Царство земаљско, ако склопи мир са Турском и отвори капије ка Европи; царство небеско, које би значило смрт, мучеништво и жртву, ако се усуди да обузда Османско царство.

Легенда или чудо, шта год било, лежи у открићу велике истине која је обележила историју, а то је да је овај велики рат – рат покајања.

Постоји морални закон у космосу и ниједна нација га не може прекршити некажњено и не испаштају само прекршиоци већ и они који дозволе његов прекршај. Уведена у забележену историју, попут златне нити божанске сврхе је ова истина, да нација која пристане на злочин против моралног закона пре или касније пропати.

Дозволите да вам дам пример из историје сопствене државе.

Пре шездесет и осам година је у Сенату Сједињених Држава одржана велика расправа о робовласништву. Вебстер је одржао говор у којем је предложио компромис; Хенри Клеј је предложио свој компромис који је и усвојен; Калун се супротстављао сваком компромису осим апсолутног признавања ропства на ограниченој територији. На то је млади сенатор из Њујорка устао, одржао свој први говор и покренуо целу нацију речима, цитирам:

„Устав одређује национално подручје за правду, одбрану, добробит и слободу, али постоји закон виши од Устава.”

Вебстер му се подсмехнуо и рекао да би то био Суардов крај; Клеј се презриво насмејао на „виши закон” и обе политичке странке наше земље су то виделе као неку врсту моралне издаје. Међутим, када је након четворогодишњег Грађанског рата „виши закон” који је Вилијам Х. Суард предложио против робовласништва превладао, велики мученик председник је у свом другом уводном говору који је личио на странице из Старог Завета, рекао „Надамо се и ватрено се молимо да ће овај моћни ратни бич брзо проћи, али ако је Божја воља да се настави док сав бес роба двестоподесетгодишњег кулука не буде исцрпљен и док се свака кап крви проливане бичем не плати капљу крви проливиеном мачем, како је речено пре три хиљаде година, мора се рећи и сада: Божји суд је истинит и праведан изнад свега”.

Попут старог пророка, Линколн је тиме одбранио „виши закон” и четири године братоубилачког сукоба је сматрао искупљењем за шездесет година компромиса који је правда трпела.

Када је Османско царство 1389. изазвало Србију да отвори југоисточну капију Европе, а зауврат би живела у миру и благостању, где су биле

остале европске државе? Нису прстом мрднуле да помогну Србији. Србија је препуштена страдању и зато, откако су Турци поробили Србију и југословенске народе са Балканског полуострва није било јемства за било какав мир у Европи. Балкански проблем оптерећује цивилизацију као тешка клетва.

У скорије време овај рат има корене у Берлинском уговору 1878. Русија је дошла до самих капија Цариграда да ослободи југословенске нације. Зауостављена је грешком и упркос људи попут Гледстона, Дербија и Војводе од Аргајла. У Дизраелијевом случају, енглеска флота је ушла у Дарданеле и спасила Турску. Како би склепала мир Европа је одржала Берлински конгрес и Бизмарк, најзлокобнија личност осамнаестог века је сео за сто савета као „искрени посредник”, да употребим његов израз. Једина ствар коју конгрес није узео у обзир је била правда за Србију, или било коју југословенску државу. Напротив, зарад очувања мира су направили компромис. Зарад очувања мира у свету је требало бити спреман на све. Турска је пуштена у Европу, да се свет случајно не би узнемирио сукобима европских држава око тога коме припада Цариград. И премда јесу признали Србији независност, отцепили су јој Босну и Херцеговину како би јој онемогућили приступ Јадрану. Да су били праведни према југословенским државама на Берлинском конгресу 1878, до овог светског рата никада не би дошло? То је због неправедног поступка европских дипломата који су, наводно у интересу мира, направили компромис са вечном правдом и виши закон је четрдесет година касније у овом рату узео свој ужасан данак. (Аплауз) Када се тај конгрес завршио, дипломате су се вратиле у своје земље у духу уображене угодности. Дизраели се тријумфално вратио у Лондон и јавно му је одато признање зато што је донео „мир, часно”. Заправо је донео мир са семеном ужасног рата. Да је могао да види четрдесет година унапред и види управо тај цвет храбре британске омладине како страда на Дарданелима, двапут би размислио о мудрости одлуке да се дозволи Турској да остане у Европи 1878. када су руски бајонети могли да заувек протерају Турчина из Европе, где Турчину није место. (Аплауз)

Бизмарк се вратио, мислећи да се понео као „искрени посредник” и да је поступио паметно, али од тог тренутка је почело отуђивање Русије и Немачке, што је довело до настанка Антанте, без које би цивилизација пропала 1914. Свака нација која је учествовала на том конгресу 1878. је имала разлога да зажали због свог учешћа у том злочину који је почео на Косовском пољу 1389, као што су кажњени за своје учешће у заробљавању Селесије од стране Фредерика Великог, подели Пољске од стране Русије, Пруске и Аустрије и у освајању Елзас-Лотарингије и Шлезвиг-Холштајна.

Уговором из 1878. је предвиђено да никада неће доћи до промене обавеза уколико се све европске силе не буду поново састале и дале свој пристанак. Па ипак, само тридесет година касније Аустрија је за трен ока, у светлу свог свечаног пакта у Берлинском уговору и кршећи свој свечани завет да се консултује са осталим европским нацијама, мирно анексирала Босну и Херцеговину. Поново у циљу очувања мира, остале нације су се повиновале овом хировитом злоделу.

Ако је уговор само „парче папира”, ако не постоји добра воља међу нацијама, онда је цивилизација само танак вео који прекрива дивљаштво. Можемо се слободно вратити у пећине. (Аплауз)

Ипак, Босна и Херцеговина је, све у светлу уговора који их је ставио под административну контролу Аустрије, формално анексирана упркос протестима мале Србије и дипломате су поново мирно рекле, „Поново смо очували мир у свету. Мала Србија није важна. Узели смо две српске провинције, изоловали смо је од Јадрана. Она је само дете међу дивовима и ми је можемо некажњено згазити.” Ах, то је била фатална грешка. Не може се Божји закон вечне правде погазити некажњено. (Аплауз)

И тако је дошла 1914. „Направили смо пун круг”. Претпоставимо да је српска озлојеђеност над силовањем Босне и Херцеговине била узрок убиства надвојводе. Ја то не признајем, али хајде да претпоставимо најгоре и да кажемо да је то био чин освете фанатичног патриоте.

Аустрија је дала ултиматум какав никада није дат ниједној нацији. Наредила је Србији да призна злочин који није учинила. Натерала ју је да отпусти официре из своје војске. Зашто? Због

њихове љубави према сопственој земљи. Захтевала је од Србије да објави своју срамоту у јавним документима, да преузме одговорност за злочин у коме није имала кривицу. Захтевала је од ње да ускрати деци у школама прилику да уче о српском страдању и мучеништву. Захтевала је да се српској војсци чита да све српске наде морају бити угушене. Дато је четрдесет и осам сати да се одговори. А шта је Европа одговорила?

„Морате прихватити, неопходно је ради очувања мира у свету.” А Србија је, како сам рекао, узела пехар спремна да га попије наискап, тражећи само један уступак, онај који се односио на основну доличност живота, јер постоје неке основне пристојности које ниједна нација, закон или устав не може да погази. Оне леже у самом срцу човека. Усађене су у универзалну свест по Божјем закону, и једна од њих је да нико не може да буде сам свој судија.

Једина ствар коју Србија није могла да пружи Аустрији, ни ради очувања мира у свету, је било да дозволе аустријским војницима да иду у српске судове и суде српским грађанима и вешају их и погубе их како би смрвили сваког патриоту у Србији. То није хтела да уради и то није урадила. (Аплауз)

У овом великом светском рату заслуге су исувише јасне да би се о њима расправљало, јер се циљ савезника не може спорити, а опет, у ширем смислу, рат је велика цена цивилизованих нација за то што нису препознали дужност коју је цар Лазар преузео вече уочи Косовске битке, када је изабрао царство небеско (правду), али тиме жртвујући царство земаљско свим силама и миром насталом из компромиса. Никада нећемо имати мира на овом свету догод постоји компромис по сваку цену. Не сме бити „мира без победе” за праведне. Никада нећемо имати мира на овом свету док се не препозна, како је Абрахам Линколн на свој једноставан начин рекао, да „ниједан проблем није решен док није решен како ваља”. (Аплауз) Не може се пркосити врховним истинама вечности некажњено.

Може бити потребно пет векова да нацију која је дозволила злодело стигне казна, али пре или касније плате. До трајног мира може доћи само ако се цивилизоване нације науче колективној

одговорности сваке државе за мир у свету.

Када било која нација покуша да учини злодело другој, нарочито ако је у питању мања и слабија, ако свет има довољно солидарности да стане у одбрану те мање силе која прети да буде неправедно прегажена – тада ћемо имати мира. (Аплауз)

Можете рећи да је све ово само лично уверење. Наравно да су вечне истине правде – уверење, али како је Наполеон рекао: „Уверења владају светом”.

Претпоставимо да је све што сам рекао сентиментално и академски. Дозволите ми онда да просто понудим вама, публико америчких грађана, један практичан предлог:

Упркос тренутном мрачном часу, сатерали смо хоенцолернску звер у ћошак. (Аплауз) Он може однети покоју победу, али сатеран је у ћошак и сада би требало да га ставимо иза решетака. (Аплауз) А да бисмо га ставили иза решетака, морамо да обновимо Русију на истоку. (Аплауз) Морамо да одржимо Антанту демократских држава док Велика Британија, Француска и Италија уз помоћ Америке притискају Немачку на западу.

А шта је са југоистоком, према Оријенту? Решење је толико једноставно да се може прочитати у трку. На отровном тесту успеха овог рата – морамо поново ујединити и успоставити стару југословенску нацију. (Аплауз) Морамо распрострајети овај храбар народ од Јадрана до Дунава и морамо их оснажити толико да, са тринаест милиона слободних људи, могу да кажу Немачкој и Аустрији „Доовде и не даље југоисточно, овде ваше поносне силе стају.”

Било би нам веома лако да потиснемо Пруску североисточно или западно ако отворимо капије југоистока ка Оријенту пангерманизму и пореметимо равнотежу света. Не можемо да приуштимо ишта мање од одлучујуће победе. Зауставити се сада би значило да смо жртвовали десетине милиона живота беспотребно. Не заборавимо никада да је први циљ суочити се са главним узроком сукоба, ослободити древну, храбру и слободну Србију и припојити јој нације исте религије и језика, југословенске нације, успоставити их као силу на Балкану како би они могли да, у савезу са Италијом, зауставе подмукао напредак пруске напасти ка Далеком истоку.

Задржао сам вас предуго, говорио сам озбиљно,

зато што ми Американци ову фазу рата не ценимо довољно. На овој бини је један човек чије нам је присуство велика част, који би, када би говорио онако како је написао, јасно истакао да су моје оскудне неадекватне речи биле губљење времена. Мислим на истакнутог Француза, који је уложио више напора од свих да упуту Американце у прави значај Балканског питања, и кога ми радо поздрављамо вечерас, гдин Шерадам.⁴ (Аплауз)

Сада ћемо, даме и господо, имати велико задовољство да слушамо др Стоктона Ексона, државног секретара Америчког црвеног крста. Др Ексон.⁵ (Аплауз)

Др Стоктон Ексон, државни секретар Америчког црвеног крста:

Даме и господо, двострука је част моћи рећи неколико речи на дан ове велике годишњице српског народа, који воли слободу више од живота, и рећи их као представник Црвеног крста, који, без умањивања његовог патриотизма, пружа своју љубав човечанству, догод човечанство поступа хумано. (Аплауз)

У овом сплету околности вечерас видим преплитање мноштва идеја које широм света пркосе тевтонизму. Разлози због којих је већи део света против тевтонизма су бројни, али се могу свести на основни принцип да се тевтонизам супротставља слободи и човечанству.

Вечерас видим Србију као симбол духа слободе; Црвени крст као симбол хуманости. (Аплауз) Прво је старије на свету. Окупили смо се вечерас да прославимо борбу за слободу која се одвила пре 529 година. Дух људскости је, превазилазећи државне границе како би укључио све који се не супротстављају човечанству, нешто новија ствар, потпуно карактеристична за деветнаести век, и нема бољег симбола тог принципа него овог Црвеног крста, основаног са идејом да је хумани циљ помоћи онима који пате без обзира на националност, на заставу.

4 Андре Шерадам (Andre Cheradame, 1871–1948), француски новинар.

5 Др Стоктон Ексон (Dr Stockton Axson, 1867–1935), секретар Америчког црвеног крста, пашеног и близак пријатељ председника Вилсона.

Како ја то сада видим, ово су две силе, дух слободе и дух људскости, које ће временом истрошити и скрхати снагу немачке аутократије, сву снагу немачке проституције сирове снаге. (Аплауз)

Ови велики нечујни принципи који стоје иза свих припрема и рата су ти који су свемоћни. Пушке могу бити привремено застављене, војске могу бити привремено сломљене, али дух слободе и људскости иза свега тога, који доноси нове пушке и окупља нове војске и истрајава и маршира, ће стићи и прегазити ту немачку силу. Када ћемо победити – не знамо, али једну ствар знамо – победићемо! (Аплауз)

У ово бучно време само глас повремено може да натера свет да застане и послуша; само глас генерала или премијера, владара или председника. Наша је велика срећа вечерас што нам се обраћа један од знаменитих међу тим светским гласовима. Част ми је донети на ово окупљање поруку од председника Вилсона. (Аплауз)

„Бела кућа, 13. јун 1918.

„Мој драги господине секретару:

„Да ли бисте били љубазни да пренесете моје срдачне поздраве свима који се окупе на прослави српске годишњице, Косовског дана, следећег понедељка, и моје искрено признање те велике годишњице.

Вудро Вилсон (1856–1924), председник САД, 1913–1921. (Конгресна библиотека, Вашингтон)

Борба српског народа за слободу и право и наду, од свих великих словенских народа, борба за признање његовог националног идентитета, његовог права на самоопредељење и политички поступак, држи пажњу света више него икад. Мора изазвати симпатије свакога ко види оно што је сваког дана све јасније државницима свуда, да будући мир у свету зависи од учешћа њихових народа у свим договорима који утичу на њихову судбину и срећу.

Срдачно Ваш,
Вудроу Вилсон.”

(Дуг аплауз)

У том неупоредиво елоквентном, инспиративном и уверљивом писму које вам је управо прочитао господин Бек, нашао сам да је господин Бек рекао нешто што ме је обрадовало, пронашавши у сопственој неукости да се и он осећао као ја, изгледа, да смо се ми овде тек недавно упознали са Балканом. Будући далек и имајући политику нама компликовану попут грана породичног стабла, тек смо на почетку овог рата, сазнајући и учећи о претходним ратовима (сада говорим у своје име, не у име господина Бека) ми једноставни, просечни Американци почели да схватамо шта Србија значи – велики херојски народ који изнад свега воли исто што и ми у Америци – слободу! (Аплауз)

Слобода је толико дивна ствар да је једнако лепа имао је или не. За разлику од јефтинијих земаљских тричарија, она не губи своју чар када је поседујете; за разлику од тривијалних земаљских циљева, она не губи на својој пожељности када се дуго чека.

Тако, Ваша Екселенцијо, ми у Америци који је имамо бисмо радије погинули него изгубили је; ви који је још немате бисте радије погинули него не добили је! (Аплауз)

Четристо година пре него што је Америка освојила племенито, непроцењиво благо, Србија се за њега борила и бори се за њега дан-данас. (Аплауз)

Срби, честитамо вам! Браћо, поздрављамо вас; познајемо вас, разумемо вас, верујемо у вас и волимо вас! Иако је ваша постојбина далеко од наше и ваш језик је необичан нашим ушима, говорите једним језиком који разумемо – језиком слободе, језиком који Немачка једноставно не разуме – а

под Немачком мислим на целу банду! (Аплауз)

Велика светска трагедија је што се Пруска наметнула Средњој Европи. У томе лежи трагедија!

Претпостављам да је Пруска провела велики део, ако не и највећи део свог националног живота борећи се, више него било која друга европска нација; али се никада до сада није борила за слободу, већ само за уништење туђе слободе. Дакле, са свиме што зна о борби, не познаје најузбудљивију и најинспиративнију, борбу за слободу народа, али верујемо да ћемо је натерати да разуме пре него што се та борба заврши. (Аплауз)

Сада, као Амерички црвени крст морамо имати симпатије према Србији, и зато што је амерички и зато што је Црвени крст. Као Американци разумемо вашу страст према слободи; као Црвени крст разумемо ваше страдање.

Чим смо могли да се придружимо Српској комисији на терену, учинили смо те симпатије онолико практичнима колико смо умели. У Србију смо послали људе вредне слања. Мислим да Његова Екселенција познаје неке од њих. Господин Северенс, др Рајан, Отац Јегер, све добри људи, који су отишли у Србију да јој херојски пруже помоћ. Вечерас ћу вам говорити више у духу прославе него према неком најављеном програму, из овог једноставног разлога, да ћемо за Србију учинити много више него што смо до сада. (Аплауз) Сада правимо планове за то, али цела ствар је још увек у припремној фази и биће нов, бољи план помоћи.

Пре неколико недеља је господин Хенри П. Дејвидсон, наш почасни председник, имао састанак са др Рајаном у иностранству, и као резултат тог састанка отпочело је пружање помоћи Србији и Србима, гдегод се могу наћи. Рад се већ убрзао; материјал се шаље брже; број особља се повећава – доктори, медицинске сестре, зубари – и упркос свим препрекама, радиће се све више и више. Наравно, свесни сте да је било препрека у помагању Србији које су биле посебно тешке. Прво је оно што је господин Бек тако тачно и елоквентно поменуо: чињеница да нисмо били упознати са Србијом од почетка као са Белгијом. Потом је ударац пао тако нагло да су се Срби расули пре него што је Црвени крст могао да допре до њих. А затим, проблеми у приступу Србима били су скоро непремостиви. Проблеми транспорта, проблеми

налажења Срба, не само на том малом подручју које настањују, већ и у пријатељским земљама Италији, Француској и Енглеској. Веома бисмо желели да одемо иза аустријских линија и нахранимо тамошње Србе; желимо да учинимо то, али видите потешкоће које нас ометају. Знамо шта се дешава са намирницама које се шаље тамо; знамо да их узима непријатељ, а не Срби, и тиме на неки начин помажемо непријатељу. Но, без обзира на све то, вечерас желим да вам кажем у име Црвеног крста – премда не могу да најавим план, помоћ коју ћемо пружити Србији ће бити убрзана. Пружићемо помоћ Србима у војсци и ван ње, не само Србима на свом малом комаду земље, већ и Србима у свим савезничким земљама и, ако будемо могли да организујемо то са Стејт Департаментом, чак и Србима иза аустријских линија. То су ствари које намеравамо да учинимо. Намеравамо да реорганизујемо, повећамо и проширимо целу своју машинерију за пружање помоћи.

Ако иједан народ може дотаћи срце Црвеног крста, то је српски народ. Дозивају нас својом посвећеношћу принципима слободе и својим страдањем, а ми ћемо им помоћи у духу у ком живимо, херојском савезнику у овом рату, јер је тај дух двојак у овом смислу: прво, само да пружимо хуманитарну помоћ; друго, да очувамо борбени дух свог савезника да би могао да настави да се бори до победе у овом рату.

Тако, Ваша Екселенцијо, морам рећи Вама као представнику своје земље, премда се обраћам свима вечерас, да је Црвени крст уз Вас, душом и телом, умом и шаком! (Аплауз)

Судија Џејмс М. Бек:

Захваљујемо др Ексону на врло елоквентном говору и надамо се да ће пренети председнику Вилсону нашу захвалност за писмо које је био добар да напише.

Желео бих да прочитам два писма која су нам стигла, једно од групе угледних људи из Бостона који за ово окупљање имају следећу поруку:

„Велико нам је задовољство да вам обећамо верну подршку и сарадњу овом приликом, када заједно одајемо почаст Србији. Надамо се да ће обележавањем Косовског дана у нашој земљи симболично значење те велике победе бити

реализовано и да ће довести до општег и искреног исказивања симпатије и подршке нашем савезнику.“ (Аплауз)

Друга порука је од угледног Чеха кога сви зна-те, професора Масарика. (Аплауз) ...Чита телеграм професора Масарика.⁶ (Аплауз)

Судија Џејмс М. Бек:

Сада, свака прилика којој је тема слобода би била непотпуна без које речи из Француске, веома смо почаствовани присуством члана Француске високе комисије и велико ми је задовољство да вам представим господина Пјера де Ланија.⁷ (Аплауз)

Пјер де Лани, члан Француске високе комисије:

Господине председнице, Ваша Екселенцијо, даме и господо: у протеклих неколико месеци је југословенски циљ у потпуности изашао на видело и не разумемо зашто су наши непријатељи желели да га сакрију од света. То је зато што је југословенски циљ тако једноставан и јасан. Објаснићу вам га и неће бити потребно дуго.

Постоји дванаест до тринаест милиона људи који говоре истим језиком, имају исте обичаје као Руси, који желе јединство и слободу, потпуно јединство и потпуну слободу, ништа више и ништа мање, то је југословенски циљ. (Аплауз)

Европи је било потребно шест година да га схвати. Мислим да Америци неће бити потребно толико. Југословенски покрет данас није више само сан неколико интелектуалаца нити пометња коју прави неколико младих људи – постоји само једна реч која га описује, а то је устанак. Знате да се хиљаде Срба из Аустроугарске данас боре на страни савезника. Неки су се из аустријске војске предали руској и српској војсци, неки су дошли из Америке и сви су данас уз српску војску на македонском фронту. Прошле године сам, на исту ову годишњицу Косова, видео одлазак једне хиљаде њих из Џонстауна у Пенсилванији. Пријатељи моји, велечасни Крајновић, који је вечерас са нама, им се обратио са степеништа своје цркве, пошто је црква била премала за све њих, и дао

је свој благослов двема заставама које су носили, америчкој и српској. Те заставе су данас на македонском фронту. (Аплауз)

Нож је поклоњен вођи ових јединица као симбол тог устанка, како би га зарио у срце тираније, као што га је херој Милош Обилић зарио у срце султана Мурата на Косову. Разумете ли сада шта нам представља ова помоћ. Прво, наша борбена сила допуњена овим добровољцима, а друго, словенски војници које Аустрија обавезује да се боре за њену војску се више не могу користити против наших, јер чим би Словени из Аустрије срели своју браћу, одмах би дезертирели и предали се нашим војницима. И треће, како грађански немир расте у провинцији под Аустроугарском, све је више аустроугарских војника потребно за одржавање мира у провинцијама. Целе дивизије најбољих аустријских војника се морају задржавати. Аустријска сила је тако обogaљена, а у великој, очајничкој офанзиви коју је Немачка покренула против британских, америчких и француских сила на западу данас, схватате зашто нема много аустријске пешадије. Зато што их задржава претња словенског народа у Аустроугарској.

А то је грдно разочарање за Немачку. Нема комуникације између нас и непријатељске државе данас, а они који посматрају тамошње догађаје диве се присуствујући духовној комуникацији потлаченог народа у Аустроугарској и њихове браће који живе на слободној америчкој земљи. Др Трумбић, председник Југословенског комитета у савезничким државама, (аплауз) и др Корошец, вођа Југословена у Аустроугарској, (аплауз) су све ово исказали истим речима, и када владари Аустрије, узнеми-рени растућим духом побуне, траже, на пример, од Словена да се одрекну издајника који у Америци раде на ослобођењу свог народа, одговор је следећи, а читаћу вам га из словенских новина које су биле довољно храбре да објаве ово у Аустроугарској: „Прво Зернин, а сада и Сајдлер траже од нас да се заузмемо против југословенских 'издајника' у иностранству. Требало је да гарантују народу да ће они на власти решити југословенско питање на бољи начин у оквиру монархије и у договору са људима (попут др Трумбића, на пример). Док не учине то, како могу да

⁶ Текст телеграма Томаша Масарика се не налази у предмету.

⁷ Пјер де Лани (Pierre Combret de Lanux, 1887–1955), писац, члан Француске високе комисије у САД.

траже од народа да осуђује дела словенских агитатора у иностранству? Наш народ би истерао своје изасланике из Сабора кад би они вређали Словене у Америци који се залажу за будућност своје земље. Наши сељаци би им рекли да није на нама да саветујемо своје земљаке у Америци како да раде за Југославију. Не морамо ни да их ловимо и одрекнемо се оних које Зернин и Сајдлер називају 'издајницима'. (Не морамо се чешати где нисмо уједени, каже пословица.) Аустријска влада има довољно добро плаћених шпијуна. Нека они лове 'издајнике' и расправљају се са њима."

Пријатељи, Срби, Хрвати и Словенци, нисам дошао овде да вам кажем шта је ваша дужност. Стално показујете оданост овој великој земљи и помажете свом напаћеном народу свиме што имате. Данас је на хиљаде Срба живо захваљујући југословенским радницима у Америци који успевају да одвоје довољно од своје плате и пошаљу им новац за живот. Не, нећу вас учити патриотизму и жртвовању, али на једној ствари морам инсистирати свом снагом, јер ако то остварите у потпуности, сви непријатељски планови ће бити осујећени и то ће значити крај немачког сна о доминацији, и ви то схватате, знам. Јединство. Не само јединство ваша три народа, Срба, Хрвата и Словенаца, већ и јединство са вашом браћом других потлачених народа, Чехословацима, Пољацима, Румунима и Италијанима у Аустроугарској. Кажем вам, пријатељи – једина ствар коју Немци желе је да будемо подељени. Сваки пут када су двоје савезника у завади, Немац се смеје. Ваша браћа у Аустроугарској су сада уједињена. Да постоји аустријска скупштина, сви народи који нису Немци или Мађари би устали заједно и монархија би била у мањини, и због тога либерал који води Аустроугарску је био Конгрес потлачених народа у Риму. Италијански државници који су преузели иницијативу на овом Конгресу су савезницима учинили услугу велику колико и победа на бојном пољу. (Аплауз)

Њене последице се већ осећају. Више од седамдесет пет посто аустријске морнарице чине Југословени. Сада ти људи знају где су њихови прави представници. Управо се у Сједињеним Државама могу наћи најугледнији, најплеменитији

представници потлачених народа. Признати вођа западних Словена, професор Масарик, (аплауз) велики патриота и уметник, Падеревски, млади вођа из Трансилваније, и многи други ће вам рећи оно што вам ја говорим вечерас, да је за победу потребно јединство и само јединство.

Ваши непријатељи су покушали да вас потисну, покушали су да истребе вашу расу, мучили су и изгладњивали хиљаде, али ваша раса још увек опстаје и ви то доказујете вечерас. Ваша раса не познаје само поразе. Видео сам вас као победнице 1913. после два Балканска рата, био сам у Београду када се победничка српска војска вратила након што је потукла Турке и Бугаре. (Аплауз) Видео сам повратак ваше војске са младим кнезом на челу, (аплауз) у једноставној униформи са латором гранчицом заденутом за капут.

Оно што је Америка сазнала након давних ратова и шта ће видети после овог рата – повратак победника. Видео сам га у Србији, и укус који та победа и слобода остављају на уснама човека јесте укус који једино победа и слобода могу умирити, и који ће умирити једино победа и слобода. (Аплауз)

.. „У бој, У бој” ...

Мај. Гајић⁸ говори на српском ...

Скуп је завршен благословом велечасног Крајновића.

/Архив Србије, СНОА–52/

Превод:
Мирјана Миленковски
Приредио:
др Мирослав Перишић

8 Срдан Гајић, мајор, шеф српске војне мисије у САД.

„РАТ ПРОТИВ ЗАРАЗЕ“

Осврт на књигу Вилијама Хантера „Епидемије пегавог тифуса и повратне грознице у Србији 1915. године“¹.

Први светски рат је за Србе био време јунаштва, победа, ослобођења и уједињења, али и време великог страдања. Пропорционално броју становника Србија је, у поређењу са осталим учесницама рата, претрпела највеће губитке. Осим Срба две српске краљевине – Србије и Црне Горе – великим страдањима су били изложени Срби широм Аустро-Угарске: у Срему, Банату, Бачкој, Барањи, Хрватској и Славонији, Далмацији, Босни и Херцеговини. У самој Србији страдали су како војници на фронту, тако и цивили који су губили животе у свим фазама рата – од првог аустроугарског напада који је имао карактер „казненог подухвата“, до живота под окупацијом који су пратили умирање од глади, масовне интернације, бугарски злочини и жесток терор после Топличког устанка. Страдало се и приликом повлачења преко Албаније, заробљеници и интернирци су умирали у логорима, затворима и на принудном раду широм Аустро-Угарске, Бугарске, Немачке, па и Турске. Сва ова страдања пратило је и масовно умирање од низа заразних болести, како у самој Србији, тако и у логорима и на Солунском фронту. Крајем 1914. године Србију су погодиле епидемије „три тифуса“ и дизентерије (друге заразне болести су биле далеко мање заступљене). Размере епидемија су биле такве да је Џон Рид који је 1915. боравио у Србији, писао о њој као „земљи тифуса – трбушног тифуса, повратне грознице и тајанственог и жестоког пегавог тифуса, који убија 50 одсто својих жртава“. Епидемије су заустављене захваљујући помоћи из иностранства. По свом значају се посебно издваја британска војно-санитетска мисија, на

чијем челу је био Вилијам Хантер. О делатности Мисије, мерама које су предлагали и начину на који је заустављена епидемија говори књига коју овим путем желимо представити научној и широј јавности.

Др Вилијам Хантер

Студију о епидемији пегавог тифуса и повратне грознице у Србији, Хантер је прво објавио 1919. у једном британском медицинском часопису, а 1920. године објављена је у Лондону као засебно издање. Домаћој историографији Хантерова студија, детаљне анализе и закључци нису непознати. Међутим, превођењем је постала доступна и ширем кругу читалаца. Књига је објављена у трећем колу едиције „Србија 1914–1918“, заједничком пројекту Издавачке куће „Прометеј“ и Радио-телевизије Србије.

¹ Вилијам Хантер, *Епидемије пегавог тифуса и повратне грознице у Србији 1915. године. Порекло, ток и превентивне мере употребљене у обуздавању пегавог тифуса и повратне грознице. Етиолошка и студија о превенцији на основу докумената Британске војне санитетске мисије за Србију, 1915. године (са картама и графикама)*, превео и уводну студију написао Милан Грба, Нови Сад 2016, 264 стр.

Овај хвале вредан издавачки подухват, који је покренут 2014. године, за сада обухвата три кола од по десет књига и још осам засебних издања. Књигу је превео и приредио за објављивање одличан познавалац ове теме Милан Грба који је објавио више научних чланака посвећених британским медицинским јединицама у Србији за време Великог рата, па и самој мисији пуковника Хантера, а 1995. је под менторством Андреја Митровића магистрирао са тезом „Британске санитарске мисије и Србија у Првом светском рату“.

Корице Хантерове књиге

Поред саме студије В. Хантера (стр. 80–254), књига се састоји од предговора (стр. 7–10), темељно урађеног увода у тему (стр. 11–79), именског (стр. 255–257) и географског регистра (стр. 259–261) који нам омогућавају лакше кретање кроз садржину књиге. На крају књиге је наведена биографија Вилијама Хантера (1861–1937) у којој су дати најважнији подаци из живота и рада овог истакнутог медицинског радника (стр. 263–264).

М. Грба се у *Предговору* осврнуо на изучавање епидемије пегавог тифуса у Србији 1914/15. године. Навео је да о тој теми постоји „богата литература“ и да су јој посвећени „бројни научни и истраживачки радови, изложбе, стручни и научни скупови“. Са друге стране, истакао је да „целовита научна студија проблема епидемија тифуса у Србији до сада није урађена“ и да су се током трајања епидемије десили „бројни догађаји које историјска литература још увек није хронолошки и тематски, сазнајно и методолошки обрадила у потпуности“. У предговору су наведени и основни подаци о садржају, структури и намени уводне студије; затим о објављивању, структури, карактеру података и анализама од којих се састоји Хантерова студија.

Темељна и неуобичајено опширна уводна студија о „настанку, ширењу и сузбијању епидемија тифуса у Србији 1914–1915“ је подељена на осам поглавља. Њен циљ је, како наводи приређивач, да се „створи што целовитија историјска слика појаве епидемија тифуса“ и да се читаоцима омогући „боље разумевање и коришћење Хантерове анализе података о епидемији тифуса у Србији“. Овакав приступ је оправдан и у комбинацији са Хантеровом студијом омогућава нам целовитији увид у различите аспекте у вези са избијањем и ширењем епидемије, предузетим мерама за њено сузбијање и страховитим жртвама које је оставила иза себе. Квалитет и обим „увода“ оправдавају одсуство већег броја напомена уз текст Хантерове студије (свега осам фуснота). Али, има неколико места на којима је приређивач могао да интервенише – на пример, поводом Хантеровог навода да су крајем новембра 1914. гранате стигле из „Енглеске“, уместо из Француске (стр. 92), поводом нетачног броја становника Србије 1914. – Хантер очигледно наводи број становника „преткумановске“ Србије (стр. 93) или да се уз растојања наведена у миљама наведе одговарајућа километража (стр. 241).

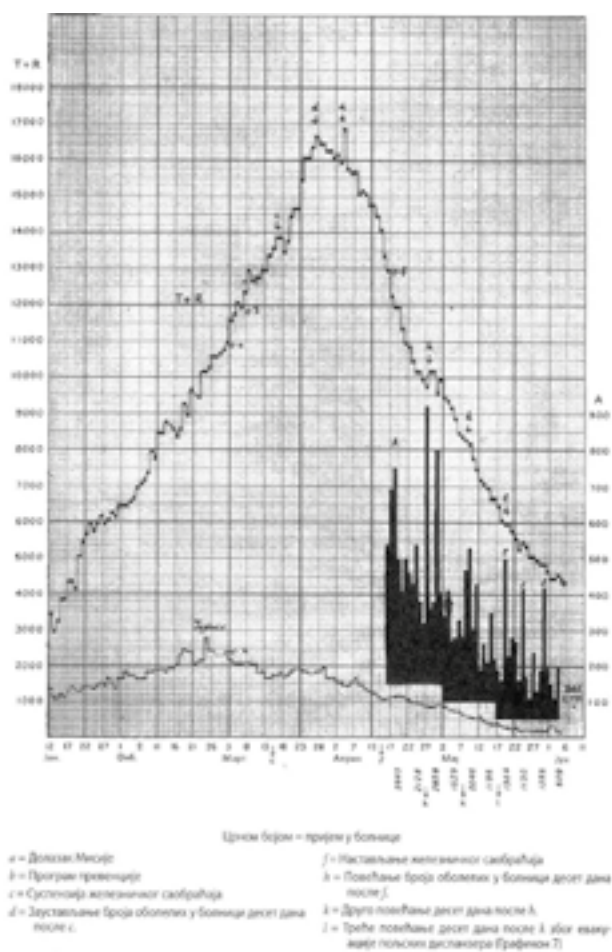
Хантерова студија је написана на основу извештаја које је писао британским властима, сећања и утисака на период боравка у Србији, различитих докумената (писма, телеграми, извештаји, дописи) које је он слао другима или примао, кратких дневничких бележака које је

водио; на неколико места наводи и цитате из књига објављених крајем или непосредно после рата, а нема сумње да је консултовао публикације које се односе на Србију 1914. године и на велике епидемије пегавца у Ирској и Енглеској. Најважнији подаци које је користио за писање студије потичу из извештаја које је сваког дана добијао од српских власти и на основу којих је вршио анализе, састављао табеле и графиконе, давао тумачења и изводио закључке. Сам Хантер је те податке груписао на оне који се односе на: 1) „број болесних у болницама у 42 града у Србији“; 2) „број и карактеристике болесних, рањених и заразних пацијената, као и на њихов распоред у главној војној болници и седам резервних болница у Крагујевцу“; 3) различите податке који су му „постепено“ достављани током боравка у Србији, на његов захтев. За податке са којима је располагао навео је да су „непотпуни, посебно за раније периоде, за јануар и фебруар, и никако не дају праву представу о раширености пегавог тифуса и повратне грознице у земљи – која је вероватно била пет пута већа него што то показују ови непотпуни подаци. Међутим подаци дају тачну представу о релативној раширености пегавог тифуса и повратне грознице у различитим периодима“. Од посебног значаја као „релативни“ показатељ кретања епидемије били су детаљни подаци из крагујевачких болница у којима се налазио „веома велики“ број болесних и за које Хантер каже да му је „пажљиво проучавање [тих] података дало веома јасну слику и прецизан узорак онога што се дешавало у целој Србији“. На основу својих сазнања Хантер је сматрао да „тачан обим [...] губитака највероватније никада неће бити познат“, али је додавао: „према подацима са којима располажем, у оквирним границама се може проценити да је током три месеца – од јануара до марта 1915. – број заражених пегавим тифусом и повратном грозницом у Србији [...] био нешто испод 500.000 оболелих, а смртних случајева је било најмање 120.000“. Иако некомплетни, подаци са којима је Хантер располагао су најпотпунији које данас имамо. У домаћој историографији се основни ток епидемије реконструише на основу њих, а онда се врше допуне „из појединачних и

ГРАФИКОН 1. Ток епидемије пегавог тифуса и повратне грознице у Србији 1915. (Т+В Број болесних у болницама). А – Број новоболелих (17. април – 4. јун)

Хантеров графикон тока епидемије у Србији 1915. године

непотпуних извештаја српског санитета“, како је то наведено у једној релативно новијој студији.

Прикупљене податке Хантер је пажљиво анализирао за време боравка у Србији и после рата. Током боравка у Србији свако вече је „три до четири часа“ проводио у „проучавању“ и „тумачењу“ података које је добијао и на основу тих анализа је писао препоруке за даљи рад надлежним органима. Како су многи подаци били „запетљани и тешки за анализу због [...] одласка на Исток“ тек после завршетка рата је успео да „заврши детаљну анализу података“ и припреми студију за објављивање. Резултати анализа су приказани кроз 21 графикон и 22 мање и веће, једноставније или сложеније табеле. Поред увида у саме графиконе и табеле, од којих су неки изразито сложени и компликовани, о

напору који је уложен сведоче и Хантерове речи да је за једну од анализа, „најкомпликованију од свих“, утросио „око пет месеци рада“.

Податке са којима је располагао Хантер је на различите начине користио правећи хронолошке приказе развоја епидемије за целу Србију или само за одређену област или град, вршећи анализе по предузетим превентивним мерама или поредећи ток епидемије са осталим великим епидемијама. Због оваквог приступа и настојања да се проблематика сагледа из различитих углова, у студији су честа понављања података. На ово је такође утицало и то што је поред својих анализа и сећања Хантер цитирао различите документе који су се односили на исту тематику. Књига је подељена на три велика дела, са 15 поглавља, у оквиру којих се налази преко 50 мањих поднаслова. Бројна понављања података и оваква структура студије чине бесмисленим приказ садржаја „од поглавља до поглавља“, па ћемо у наставку укратко изложити најважније податке које Хантер наводи – о формирању Мисије и њеном хитном одашиљању у Србију, стању које су затекли по доласку, превентивним мерама предложеним српским властима и заустављању епидемије и промени до које је у Србији дошло захваљујући примени ових мера.

Пре него што кренемо на разматрање ових питања, треба напоменути да иако су у наслову књиге пегави тифус и повратна грозница (повратни тифус, рекурентс) наведени равноправно, огроман део књиге се односи на епидемију пегавца. Није ово нека специфичност Хантерове студије. Иако су обе епидемије имале истовремено ток и биле заступљене у истој популацији, због далеко веће смртности од пегавца у литератури се епидемија повратне грознице само „овлаш спомиње, а да се при том довољно не анализира“, како су то приметили проучаваоци ове теме.

Како је дошло до формирања Британске војно-санитетске мисије за Србију? Почетком фебруара ситуација у Србији се све више погоршавала и број оболелих од тифуса се значајно повећавао. Како предузете мере нису давале резултата, а домаћи ресурси били недовољни да се заустави даље ширење епидемије, суочена са

озбиљном опасношћу слабљења одбране земље Влада је 9. фебруара 1915. упутила апел савезницима за помоћ у лекарима који би помогли да се сузбије зараза. Хантер сведочи да је британски реакција била „без колебања“. Као посебно заслужног за то наводи државног војног секретара лорда Киченера који је био „веома заинтересован да пошаље помоћ у Србију што је брже било могуће“. По убрзаном поступку Хантер, дотадашњи „виши лекар Болнице за заразне болести у Лондону“, је „постављен за пуковника, старешину мисије“ и поверена му је команда над 25 лекара-официра Краљевског војно-медицинског корпуса. Хантер наводи да су инструкције биле да „мисија не треба да се бави болничким клиничким радом већ треба да, пошто се утврде стварни услови и карактеристике епидемије, направи коначан програм превентивног рада који би служио заустављању епидемије у српској војсци, и у целој земљи“. Мисија је кренула на пут већ 15. фебруара, а у Ниш је стигла 4. марта.

На више места Хантер наводи да је Мисија изузетно топло дочекана. У мемоаристици и литератури могу се срести оптужбе на рачун државног руководства да није правовремено предузело адекватне мере да се спречи и заустави ширење епидемије. Ако је пропустила и било у претходном периоду (део се може објаснити објективним разлозима – недостатак средстава и ресурса после Балканских ратова, изненадно избијање новог рата), Хантер сведочи да су за време његовог боравка цивилне и војне власти биле „у суштини практичне у сагледавању ствари, и веома свесне потреба тренутног стања“ и да су пружиле мисији „најјачу подршку“. На „препоручене мере“ су реаговали „без колебања и практично“ и „са карактеристичном енергијом“ су се „бацали“ у њихово извршавање. Хантер истиче да је успех Мисије „у највећој мери“ зависио од „топле подршке које су нам српске власти дале од почетка до краја“. На неколико места Хантер се осврнуо и на пожртвованост и велико страдање српских лекара (стр. 95–96, 98, 104).

Стање са којим се британска мисија суочила по доласку – број оболелих и смртност – су били такви да је Хантер прибележио: „Догађаји

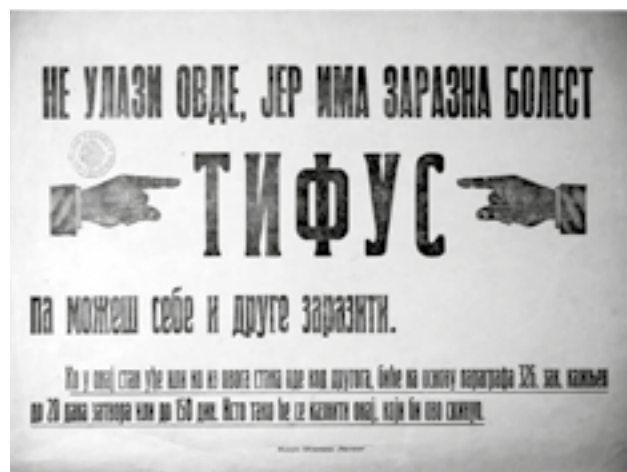

у седмици по нашем доласку у Србију показали су да су нас чекала многа изненађења [...] која су у потпуности потврдила, и далеко превазишла оно што је раније описано у историји ове заразе“. Домаћи аутори су наводили оквирна поређења са осталим великим епидемијама. Тако је др Владимир Станојевић писао: „Помор и пустош, коју је учинила ова најприлепчивија зараза код нас у војсци и по народу, може се упоредити само са чувеним епидемијама из Наполеонових ратова“. А Милутин Велимировић је још неодређеније наводио: „У историји ратних зараза страшна епидемија пегавца у Србији 1914–1915 год. заузима језиво место као једна од најстрашнијих морија“. За разлику од уопштених поређења, Хантер је пажљиво анализирао и поредио податке о току и размерама епидемије са подацима о две велике епидемије – *Ирском епидемијом* (1846–1848) и *Енглеском епидемијом* (1863–1865) – и уз навођење тачних података закључио: „српска епидемија је тако била најизненаднија по настанку, најбржа у порасту и највећа по обиму“. Захваљујући мерама које је предложила британска мисија, Хантер је могао да дода: „а најбрже је заустављена од свих сличних епидемија у историји“.

Како је почетком марта, по доласку Мисије, изгледало стање у Србији? Хантер бележи да је „стање ужасно лоше“ и да је епидемија била „без контроле“, да је „тешко сагледати ужас и беду насталог стања“. Пише и о „суморности која је свуда постојала“ и „страху који се увукао у становништво“. Колико је лоше било стање у болницама види се из описа прилика у „првој болници коју је посетио у Нишу“: „било је 700 заразних људи у 200 кревета које су делили; надлежна су била само двојица младих лекара“; „људи у групама од тридесет, четрдесет, педесет и шездесет болесних од пегавог тифуса, повратне грознице и трбушног тифуса, сви пацијенти измешани заједно, лежали су у слабо прозрачним собама, збијени на даскама, у неким случајевима тројица или четворица у два или три кревета са једним ћебетом између њих, многи од њих на поду [...] Није било медицинских сестара: болничко особље чинили су само аустријски заробљеници; није било купатила ни услова за

купање; није било ни санитарних услова. Телесна течност и измет болесних од трбушног тифуса и од других болесних отицале су кроз под у отворену септичку јаму у близину болесничког одељења; није било услова за дезинфекцију ни по пријему ни по отпуштању болесних“. Како у болницама није било довољно места за све, за смештај су коришћене и школе, разне зграде, кафане и приватне куће. Обилазећи и овакве објекте, Хантер је прибележио: „услови у разним крчмама и гостионицама које су коришћене за смештај оболелих од пегавог тифуса [...] били су слични или чак и гори“. Тежина стања и велика смртност се види и из Хантерових утисака из Крагујевца: „сама сахрана умрлих представљала је проблем у одсуству радника или грађевинског материјала. Тела су лежала несахрањена у групама од скоро 200“.

Плакат којим се упозорава на тифус

Затечено стање, како пише Хантер, „поставило је проблеме изузетне тежине“. Најшире посматрано, биле су две све врсте проблема: 1) „клинички проблем који се тицао побољшања болничког смештаја“; 2) „превентивни проблем заустављања даљег ширења заразе“. Што се тиче прве ставке, предузети су кораци да се побољшају санитарски услови у болницама, да се обезбеди додатни смештај, да се обезбеде средства и одговарајуће мере за дезинфекцију, пријава оболелих болницама је постала обавезна, као и њихова изолација и раздвајање болесних од пегавца и повратне грознице у засебне болнице. У вези са овим мерама, Хантер

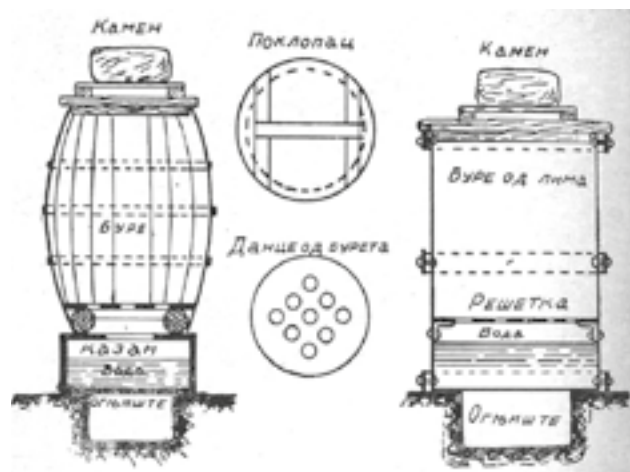

је у више наврата тражио од британских власти да шаљу ћебад, постељину, одећу за болеснике, шаторе, вакцине, различит медицински материјал и инструменте за болнице и лечење. При „изради програма превенције којом би се зауставила епидемија“ водило се рачуна да се треба борити против болести које се преносе вашима (пегави тифус и повратна грозница) и оних које су се преносиле нечистом водом или канализацијом (трбушни тифус који је тада преовладавао и колера чије избијање се очекивало). Како је највећа опасност претила од болести које се преносе вашима, најважније је било осмислити „неки једноставан начин дезинфекције од материјала који су били свима при руци и које су сви могли да импровизују и одмах употребе како у болницама тако и у приватним кућама“ и информисати народ о начину на који се болест шири. Што се прве ствари тиче, „у року од четрдесет осам сати“ санитарски официр мисије потпуковик Стамерс је осмислио „дезинфекционо буре“, које је било јефтино за израду и једноставно за руковање. Ово буре, којим се врелом воденом паром вршила дезинфекција одеће и постељине, у Србији је било познато као „енглеско буре за дезинфекцију“, а касније када је коришћено у „источним ратним областима“ звали су га „српско буре“. Како Хантер наводи, на српској страни су о овом бурету говорили као о „Колумбовом јајету једноставности и ефикасности“. Пре појаве „српског бурета“ масовна депедикулација није била могућа и у литератури се за њега наводи да је почетак његовог коришћења представљао „кључни моменат који је довео до преокрета у борби против пегавца“. Поред решавања проблема дезинфекције, „друга потреба је била да се самом народу објасне чињенице у вези са начином ширења болести које се преносе вашима“. На основу дописа српским властима и „предложених памфлета и постера“, предузети су кораци да се „јавни интерес [...] побуди памфлетима и новинама“. Народ Србије је апелом позван у „рат против заразе“. Уз паролу „смрт свој гамади“ дата су упутства „како да се води нови рат; како се ослободити од вашију, бува, и гамади једноставним, практичним домаћим мерама“. Трећа мера која је предложена првих дана

по доласку односила се на „унапређење санитарних мера и контролу воде против постојећег трбушног тифуса, и превентивну вакцинацију против колере која се очекивала“. Препоручени су кораци за одговарајуће снабдевање водом за пиће, саветоване методе за пречишћавање воде путем хлора и од В. Британије је тражено 300.000 комплета доза вакцине против колере (касније је тражено још 200.000).

Приликом првог путовања возом по дану, Хантер је за стање „у вагонима воза и на станицама“ навео да је било „стање превеликог притиска и збијености; гомиле сељака у бундама од овчијег крзна – идеалном станишту за безбројне ваши – могли су се видети свуда како покушавају да се укрцају на воз“. Овакви услови су „у потпуности погодовали ширењу заразе“ и железничка мрежа је деловала „као 'заразна река која прено-

Нацрт "српског бурета" за дезинфекцију

си заразу уздуж и попреко по целој земљи" – од војних области ка цивилним областима и обрнуто. После увида у стање на железници Хантер је 10. марта предложио три мере: суспензију железничког саобраћаја, обуставу војног одсуства и формирање станице за карантин и дезинфекцију у Младеновцу. Прве две мере су ступиле на снагу 16. марта. Циљ предложених мера је био да се „заустави ширење зараза железницом по целој земљи“, нарочито из војних области на западу и северу, на централне и јужне „цивилне области“ и обрнуто. Посебно је било важно да се „војна област А“ (где се налазио епицентар епидемије: Ваљево) „одсече од остатка Србије“.

Првобитно је железнички саобраћај суспендован на 15 дана, али је (упркос свим непријатностима) на Хантерово „изричито инсистирање“ 30. марта, у периоду када је епидемија пегавца доживела врхунац, суспензија продужена за још 15 дана. Својим анализама Хантер је убедљиво показао колики значај су имале ове мере – обустава железничког саобраћаја је довела до прекида епидемије у трајању од четири недеље (после периода инкубације, најчешће 10–12 дана, 28. марта је смањен број болесних у болницама и у наредном периоду дошло је до даљег убрзаног опадања). Настављање саобраћаја 16. априла довело је до „поновног наглог избијања зараза, тачно десет до 12 дана од настављања железничког саобраћаја“. На овом примеру се видео сав значај широк административних мера и Хантер је закључивао: „дејство мера за целу земљу било је далеко веће од мера на локалном нивоу“.

Хантерова карта железничке мреже у Србији 1915. године

Претходне две мере које су предузете у складу са „важном стратешком одлуком“ да се „прекину линије заразе између армија на северу и цивилних области Србије“, биле су употпуњене оснивањем „великог карантина и станице за

дезинфекцију у Младеновцу“ и осмишљавањем „санитетског воза за дезинфекцију“. Младеновац је изабран због тога што се налазио на „раскрсници“ двеју војних области на западу и северу земље (на „раскрсници ваљевске и београдске пруге“) и као такав био погодан за њихово „раздвајање“, као и за спречавање ширење заразе из ове две области ка југу. Због кашњења са одлуком о оснивању „дезинфекционе станице“ у Младеновцу, каснило је и њено пуштања у рад. Почетак рада је, такође, праћен тешкоћама, али је у периоду када је било најпотребније, од 3. маја, станица „постала потпуно оперативна“ и „најефикасније зауставила ширење заразе која се поново почела ширити по настављању железничког саобраћаја“. Када је радила у „пуном капацитету“ станица је могла да изврши дезинфекцију до 1.700 људи дневно. Предузете мере, као и оснивање две велике пољске болнице за заразне болести, учинили су да Младеновац постане „најважнија станица за карантин и дезинфекцију у Србији“. Обавезна дезинфекција војске и цивила подразумевала је задржавање у трајању од 12 до 24 часа, преглед од стране лекара и смештај у болницу оболелих, бријање и шишање, купање и дезинфиковање одеће. Поред мера предузетих у Младеновцу и чишћења осталих железничких станица и возног парка, велики значај је имало и осмишљавање железничких вагона за купање и дезинфекцију и почетак рада два воза за дезинфекцију и вакцинацију. Ова је била „потпуно нова мера, која претходно никада није била примењена ни у једној војсци“. Израда првог, „енглеског“, воза за дезинфекцију је убрзана да би се уклопила са обновом железничког саобраћаја. Овај воз са 15 кола и вагона почео је са радом 19. априла. Касније је у употребу ушао и други, „српски“, воз. Идеја је била да се ови возови зауставе „на најпогоднијем месту“ што ближе војним јединицама и да се онда војници у групама доведу на „брзинску вакцинацију против колере, и комплетну дезинфекцију њихове одеће и тела ако је могуће“.

Хантерова мисија је радила у жеку епидемије: највеће преношење заразе се десило од 8. до 18. марта, рачунајући период инкубације највећи пораст броја оболелих је био од 18. до 28. марта,

када су, заједно посматране, епидемије пегавца и повратне грознице достигле врхунац. По достизању максимума број болесних у болницама се задржао на приближно истом нивоу десет дана (до 7. априла), што значи да је „број пријема у болнице био раван броју отпуштених и умрлих, уместо да их у истој мери превазилази“. Захваљујући енергичној примени предложених мера, грубо посматрано, од 3. априла до 4. јуна забележен је пад болесних од 78%. Смртност од 30% током јануара и фебруара и 40% током марта, у априлу је пала на 18% и 14% у првој половини маја. Пребацавање тежишта борбе против епидемије са лечења на превентивне мере, широка примена болничких и санитетских мера, „српског бурета“, информисање становништва и надлежних органа о начину преношења болести и методама борбе против исте, као и примена широким административних мера, довели су

Пацијенти у Ваљевској болници 1915. године

врло брзо до заустављања епидемије и огромне промене у земљи. У извештају британским властима од 17. маја 1915. Хантер је следећим речима прокоментарисао новонастало стање: „Волео бих да вам могу описати промену која је наступила у изгледу ове земље: мере чистоће сада владају на свим станицама и вагонима на железници и заиста свуда – у кафанама и кућама; осећај наде и среће сада преовладава уместо осећаја суморности и страха који су били прожели све слојеве када смо тек дошли. Изванредне промене десиле су се у стању у којем се налазе болнице; промене у чистоћи, релативној

удобности и реду у болницама који су завладали уместо претрпаности и шокантних хигијенских услова који су некад преовладавали.“ Како су британске власти сматрале да је задатак успешно обављен, Хантер је 1. јуна добио наредбу о опозиву Мисије на Малту „где су услуге њених официра биле хитно тражене за болничке потребе настале борбеним дејствима на Дарданелима“.

Осим података о епидемији пегавог тифуса и других заразних болести, у књизи се могу наћи и нека запажања и сазнања о Србима и њиховој улози у Првом светском рату. Данас, када нам из Велике Британије долазе књиге попут „Месечара“ Кристофера Кларка у којој се за Србију тврди да је свесно „балканизовала Антанту“ и изазвала Први светски рат, није на одмет подсетити се како су нас ондашњи Британци видели. На једном месту Хантер наводи: „Срби су се борили без прекида у три велика рата скоро три године – а све то се могло издржати једино јаким патриотизмом и самопожртвовањем српског војника“. О првом аустроугарском нападу Хантер пише: „Напад и повлачење Аустријанаца пратила су највећа зверства према становништву. 'Према једном таквом становништву' – како је гласила званична аустријска наредба – 'нема места осећајима човечности или великодушности.' Утврђено је да тај напад није био рат већ погубљење једног народа.“ Први аустроугарски поход на Србију је имао „казнени карактер“ и већ у првим недељама рата више хиљада цивила је било убијено, рањено или заробљено, вршена су силовања, спаљивана српска села, плачкало се и уништавани су објекти без војног значаја. Иза оваквих поступака су стајала конкретна наређења највиших аустроугарских официра, попут наређења генерала Хорстајна, које Хантер наводи. Иако су ове чињенице у историографији прецизно утврђене, чини нам се да широј јавности нису толико познате и да их, због њихове важности, треба понављати сваком приликом. У уводним деловима студије Хантер пише о „храбрости и патриотизму српске војске“ и ширем значају великих српских победа из 1914. године. За Церску битку наводи да је била „прва велика битка коју су Савезници добили на

европским фронтовима“. Пишући о „важности српске победе“ у Колубарској бици позива се на „Успомене“ генерала Лудендорфа који наводи да је аустроугарска војска „претрпела тежак пораз у Србији“ и да после тога „они више нису били оруђе за ефикасно ратовање“. Широко посматрајући стање на фронтовима Хантер наводи да у првом периоду рата „који је био препун догађаја на француском и руском ратишту српске војне околности нису привукле довољно пажње“, али после Колубарске битке оне су се „могле видети у њиховој правој перспективи, а имале су и велики утицај на каснији ток догађаја у свим ратним областима на Истоку“. У Хантеровој студији наилазимо и на назнаке одређених негативних појава. Пишући о томе како у Крагујевцу „ни у једној продавници“ није могао да се набави алкохол, Хантер наводи како је део алкохола за потребе Мисије „реквирирао један српски официр од апотекара који је био рекао да нема алкохола“. Обилазећи различите објекте по доласку у Србију, Хантер описује једну малу собу у којој је на поду било дванаесторо оболелих жена и деце, а у углу је био „диван кревет са белим чаршавима и свиленим покривачем“ који је био „спремљен за супругу једног богатог официра коју су очекивали“. Интересантно је запажање о једној црти националног карактера у вези са променом до које је дошло у кафанама – када је једна кафана сређена (окречена, офарбана, очишћена) њен пример је утицао на остале. Хантер је ову „ланчану“ реакцију објаснио на следећи начин: „Јер Србин има спортски дух и ништа га не инспирише више од ривалства, да се изједначи, или ако је могуће, да надмаши напредне комшије у пословима“.

На крају, поводом књиге, осећамо да треба рећи нешто о томе како сто година касније гледамо или треба да гледамо на различите аспекте епидемије пегавог тифуса у Србији 1914/15. године. Чини нам се да данас то треба да буде „место сећања“ у коме се преплићу огромно страдање, велика пожртвованост лекара и болничара – истинских јунака овог „рата против заразе“, хуманост и солидарност низа држава, организација и појединаца из иностранства. Најзначајнију помоћ Србији пружиле су Велика

Британија, Француска и Русија, али је значајна била и помоћ која је стизала из низа других држава. Пошиљаоци помоћи су били различити: владе, националне организације Црвеног крста, добротворна удружења и појединци. Ова помоћ (лекари специјалисти, болничко особље, неопходна опрема, лекови, новац) је била одлучујући фактор у обуздавању епидемије. Сама британска војно-санитетска мисија је дала огроман допринос томе. Начелник Санитетског одељења Врховне команде Лазар Генчић је изражавајући захвалност Хантеру и члановима његове мисије „за оно што сте учинили за српску војску и народ“ истакао: „Премда сте ви и ваша мисија радили тек у кратком времену, изузетни резултати су постигнути. Помоћ коју нам је ваша мисија пружила у сваком погледу, под вашим искусним руководством, стајаће на челу целокупне иностране помоћи коју смо примили у овом рату.“

Када смо код осећаја захвалности, можемо рећи да нас је „шеф“ Мисије, Вилијам Хантер, двоструко задужио. На првом месту својим ангажманом у Србији, а затим и обрадом, систематизацијом прикупљених података и писањем ове студије која је једно од најзначајнијих дела које имамо о овој тематици. У једном писму Хантер помиње „осећај дубоке захвалности за многе изразе добродошлице и уважавања којима су нас многи обдарили током нашег боравка овде“. Командир српског санитетског воза за дезинфекцију Милутин Копша је у писму упућеном непосредно пре одласка Мисије из Србије, писао Хантеру: „Са свих страна [...] изузетна активност ваше мисије за добро наше отаџбине је позната и призната“. Додајући: „Стара пословица гласи: У нужди се познају прави пријатељи. Ви сте дошли да нам помогнете када нам је нужда била бескрајно велика, и тиме сте нам показали искрено пријатељство.“ У истом духу је и низ других појединаца и органа изражавао захвалност Хантеру и члановима Мисије за помоћ пружену „у тешким временима када је зараза уништавала овај народ“. Заиста, током и после Великог рата, Срби су умели да изразе захвалност и поштовање према странцима који су у различитим фазама рата долазили да помогну. О томе сведоче мемоарски записи припадника

страних мисија и сећања Срба, затим дирљиви посмртни говори над одром преминулих, надгробни споменици и различита спомен-обележја која су подизана у њихову част. Већ 1915. у Младеновцу је становништво подигло спомен-чесму у знак захвалности за делатност Болнице шкотских жена и др Елси Инглис. Касније, све до данашњих дана, слична обележја су подизана и у другим местима (на пример: спомен-чесма у знак сећања на делатност британских медицинских мисија у Врњачкој Бањи, спомен-плоча у Лазаревцу на Дому здравља у знак захвалности за делатност припадница Болнице шкотских жена; у Врању је испред Дома здравља подигнут споменик др Изабел Емсли Хатон и „лекарима и сестрама Болнице жена Шкотске“, а средња медицинска школа је названа у част др Хатон; у Крагујевцу је у дворишту Црвеног крста постављена спомен-плоча др Елизабети Рос; спомен плоче различитим савезничким медицинским мисијама постављене су на згради Српског лекарског друштва, а недавно је у дворишту СЛД-а откривен споменик др Лудвигу Хиршфелду). Један од добрих начина на који данас чувамо сећање на пожртвована и племенита прегнућа припадника страних медицинских мисија јесу и преводи њихових мемоарских, дневничких и научних дела. У поменутој едицији „Србија 1914–1918“ Издавачка кућа „Прометеј“ је осим превода Хантерове студије објавила и превод књига Катарине Штурценегер, Мејбел Синклер Стобарт и Аријуса ван Тинховена.

Размере страдања од пегавца су биле такве да је Л. Генчић писао да је ову епидемију оправдано назвати „Здравственим Косовом“ и да је она однела више људских живота него ратне операције и злочини окупатора из 1914. Попис жртва не постоји, а као најприближније процене броја умрлих у савременој историографији се наводе: 30–35.000 војника и око 100.000 цивила. Страдало је и око 30.000 заробљеника. Можда смрт у епидемије пегавца нема ту јуначку црту, као на пример погибија на Мачковом камену или у Колубарској бици, приликом преласка Албаније или на Кајмакчалану (сетимо се како се Ћосићев Незнани Болесник из *Времена*

смрти, питао: „зар нас стварно она, ваш, сада убија? [...] Тај мали, журављиви, вишеножни и тужни прљавко, од Римљана назван – *Pediculus vestimenti*, прети да помори Србију! Ваш?! Гледам је и не могу да верујем. И разумем све моје сународнике који у то не верују. Ми, кажу, сломисмо и из Европе најурисмо у Азију – вековну Турску Царевину, победисмо Бугарску у налету, пре месец дана разбисмо Балканску армију Аустро-угарске Царевине, и зар ће нас сада заиста да победи ваш, вашка, вашчица, гњида! Збиља, каква је то спрдња богова с нама?“).

Данас, када је поводом стогодишњице појачано интересовања за теме из Великог рата, постоји шанса да се направе крупни кораци на плану изградње „културе сећања“ на овај период који треба да има важно место у националном идентитету. Проучаваоци ових питања нас упозоравају да сећање на заједничка страдања зближавају и јаче повезују нацију него сећања на заједничке победе. Због тога епидемији пегавог тифуса као страдању огромних размера треба посвети посебну пажњу. Превод Хантерове студије је један велики корак у том правцу. Велики значај би имало и превођење зборника радова америчких лекара *Тифусна грозница са посебним освртом на српску епидемију* (Кембриџ, 1920), као и низа других стручних радова, дневничких и мемоарских сведочанстава припадника страних медицинских мисија. Овом приликом треба скренути пажњу и на друге видове неговања „културе сећања“ на епидемију пегавог тифуса у Србији 1914/15. Последњих година најбољи пример за то је низ корака који су предузети у вези са *Ваљевском болницом* – поред објављивања монографије, тематских бројева стручних часописа или прилога уз часописе, одржавања научног скупа – припремљена је врло запажена изложба која је гостовала широм Србије, „виртуелна изложба“ је доступна на интернету, на фејсбуку је покренута одговарајућа страница, у Ваљеву су обележени објекти у којима су лечени болесни, објављен је историјски роман и припремљена представа на ту тему, а снимљен је и документарни филм.

Момир Нинковић

ЕНЦИКЛОПЕДИЈА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ (ТОМ 1 И ТОМ 2)

(Говор на промоцији прва два тома Енциклопедије Републике Српске,
Градска општина Врачар, 17. септембар 2019)

Љубазношћу градске општине Врачар и њеног председника проф. др Милана Недељковића, данас имамо задовољство да разговарамо о једном истинском подвигу Академије наука и умјетности Републике Српске, о прва два тома Енциклопедије Републике Српске. Израда енциклопедија је метафорично речено посао са хиљаду операција. Шта све он подразумева? Велики број сарадника, савладавање целокупне литературе – од оне из бројних научних области до хроника села и градова, породичних историја, биографија, мемоара, публицистичких радова, штампе, увида у литературу на другим језицима, консултовања историјских извора, часописа, а некада ни све то није довољно па су потребна и додатна истраживања. Ту су затим кретање од податка до податка, од чињенице до чињенице, њихова критичка провера и на крају избор, а пре свега пред редакцијом и ауторима енциклопедије стоје три обавезујућа захтева: свеобухватност, критеријуми и концепцијски оквир. Све то подразумева велико стрпљење, вишегодишњи, често и вишедеценијски рад, дисциплину у писању која изискује прецизност, тачност и не дозвољава расписаност. За одреднице за које не постоји литература сваки податак је од изузетног значаја. Све су то разлози због којих енциклопедије настају споро, у дугом временском периоду и пишу се за више генерација у будућности. Енциклопедије су она врста књига које се мере и у појединостима и као целина. Теже је написати историју села него историју града, теже је написати историју града него историју државе.

Енциклопедије имају посебну вредност у култури сваког народа. Спадају у онај комплекс научних и културних вредности по којима се, између осталог, мери једна култура. Отуда радује пројекат Академије наука и умјетности Републике Српске јер је реч о енциклопедији младе државе са

дубоким историјским коренима, компликованом балканском прошлом и савременом стварношћу простора и сложеним међународним заплетима, искључивостима и вишестраним интересима. Кад год је у питању историјска димензија неког простора, друштва или државе – време је врло битан фактор разумевања, а он некако често измиче погледима. Република Српска има дуже трајање него Краљевина Југославија о којој је написано на стотине књига. Краљевина Србија је имала тек нешто дуже трајање од републике Српске. Балкан у време османске најезде Фернан Бродел назива трошним светом, Милорад Екмечић балканска друштва у већем делу њихове историје види као потчињена друштва, а Љубодраг Димић Балкан сагледава као простор где се светска историја одиграва у локалним оквирима. Историја је препуна примера који потврђују изнете тезе. Наводим само један карактеристичан пример који потврђује Димићеву: Сарајево је у 20. веку три пута било у центру светске пажње – први пут на Видовдан 1914, други пут 1984. када су (у историји ништа није случајно) одржане Зимске олимпијске игре, и трећи пут деведесетих година.

Бићу слободан да се на наведене тезе и изоштрене погледе великих историчара надовежем једним личним стручним запажањем: у историји постоје константе. Једна од историјских константи је однос великих сила према малим народима. Велике силе се кроз историју мењају али однос великих сила према малим народима готово да је увек исти, наравно, уз чињеницу да је историја променљива па су и могућности малих народа променљиве. За тај правац размишљања послужићу се примерима садржаним у историјском искуству српског народа. Приређујући за објављивање извештаје српских дипломатских представника у страним државама у 19. веку и почетком 20. века,

пажњу су ми задржале речи аустроугарског министра спољних послова изречене у разговору са Костом Цукићем, српским дипломатским представником у Бечу у јеку српско-турских ратова: ”када би српска војска стајала и у центру Сарајева ми би били принуђени да применимо најрадикалније мере јер ми никада не можемо дозволити да Босна буде словенска”. И други пример из разговора вођеног у Бечу на тему изградње железничке пруге Беч – Цариград, аустроугарски министар спољних послова саопштио је српском посланику у Бечу: ”Ми не можемо да прихватимо молбу Србије да воз иде кроз Србију дању. Немачка, Француска и Аустроугарска се руководе својим интересима. Ако Србија прихвата да воз кроз Србију иде ноћу пруга ће се градити кроз Србију, ако Србија не прихвата пруга ће заобићи Србију”.

Најзад, у чему је и колики је значај Енциклопедије Републике Српске у оквиру које су објављена прва два тома. Неће Енциклопедија променити ток историје, нити утицати на промену анти-српске политике појединих међународних центара моћи. Она и не настаје са тим циљевима. Она ће допринети сабирању и афирмацији знања и деловаће у свету културе а то није мало. Енциклопедија отвара нове прозоре сазнања кроз које поглед сеже ка стваралачком, историјском, културном, природном и духовном богатству Републике Српске и свеобухватнијем разумевању простора. У њој се сусрећу историја и географија, прошлост и садашњост, морални историјски капитали и природни потенцијали, историјске заблуде и историјске реалности. Она нас уводи у простор и тачније и потпуније сагледавање његове судбине и судбине народа које разорни ветрови историје нису мимоилазили готово ни у једној епохи европске и балканске историје. Енциклопедија доприноси својеврсној рационализацији историјске и друштвене свести, она је на неки начин оријентација ко смо, ко смо и шта смо били, шта смо данас, којој култури или културама припадамо и шта је то позитивно по чему свет може да нас препознаје и можда оно што је још важније да нас уопште види у времену снажних глобалних тенденција брисања памћења и све јачих политички мотивисаних ревизија историје и покушаја поништавања идентитета. Енциклопедијама се улази у

међународну размену знања и заузима место на културној мапи Европе и света. И сасвим на крају:

Опаснија су времена која помућују мисао од оних која ремете економска тржишта, мада нису непозната искуства да су друга претходила првим. Другим речима економске кризе су мање опасне од духовних. Оне наилазе, трају и превазилазе се са мање или више штете по заједницу у зависности од способности елита. Духовне кризе остављају за собом теже последице и дуготрајније оживке по национални и културни идентитет. Енциклопедија Републике Српске, ако буде ушла у све библиотеке, школе, породице, учиниће наше духовне кризе мање опасним, а ако је буде и у најзначајнијим светским библиотекама неке од истина о српском народу у Босни и Херцеговини ће се можда наћи и у озбиљнијим политички немотивисано написаним књигама страних аутора.

др Мирослав Перишић

ШТА ЈЕ КНЕГИЊА ЉУБИЦА ПИСАЛА КНЕЗУ МИЛОШУ ОБРЕНОВИЋУ?

ШТА ЈЕ КНЕГИЊА ЉУБИЦА ПИСАЛА КНЕЗУ МИЛОШУ ОБРЕНОВИЋУ (1)

Преписка кнегиње Љубице Обреновић (1817–1839)

Први, истовремено и најзначајнији, фонд Архива Србије обухвата документа Књажеске канцеларије, настала радом личне канцеларије кнеза Милоша Обреновића за време његове прве владавине, 1815–1839. године. Структуру фонда установио је др Михаило Гавриловић, први управник Државне архиве (Архива Србије), те је грађа подељена на одељке, према нахијама, установама и значајнијим личностима које су се обраћале кнезу Милошу или његовој канцеларији.

Током Првог светског рата, за време окупације Србије, 1915–1918. године, нестала су бројна документа па и цели одељци Књажеске канцеларије.¹ Међу однетом или уништеном грађом налазио се и *Одељак XLII – Прејиска кнегиње Љубице (1817–1839)*. У Архиву Србије остали су, међутим, сачувани оригинални описи сваког документа рађени током сређивања фонда одмах након уласка грађе у Државну архиву (основану 1898). Овај Одељак садржи описе 709 писама кнегиње Љубице упућених кнезу Милошу Обреновићу, међу којима је и шест описа писама Димитрија Давидовића, у то време кнежевог секретара, из маја 1823. године.² У овом и неколико наредних бројева *Историјских свезака* објављујемо описе сваког појединачног документа. С обзиром на то да су писма нестала у току Првог светског рата, описи садржаја писама могу да послуже истраживачима историје српског народа у периоду прве владавине Милоша Обреновића. Описи се објављују први пут.

1.

[Без места и датума]

Обреновићка Љубица пише господару како је примила његово писмо и разумела шта јој пише, да Пера неће ићи у школу. Она је према годинама великом треба [већ] учити. Моли га да је препоручи брату Јови да са његовом децом учи и његова газдарица да чешља и уређује. Моли га да јој пошље 60 аршина платна за слуге. Јавља му да је умро брат Јаков и да пише старој мајци да не тугује.

2.

3. јуна 1817, Црнућа

Обреновићка Љубица пише господару, како је примила његово писмо и разумела шта јој о вуни пише. Они су све кућевне овце остригли и било је вуне свега 172 оке и уверава га да ни једна ока није више била, и моли га да учини располажај са њом, али ни њу да не остави без места.

1 Детаљније о несталим документима Књажеске канцеларије вид. у: *Књажеска канцеларија 1815–1839*, Водич Архива Србије, књига I, приредила Јелена Милић-Грчић, Београд 1967, стр. 17.

2 Димитрије Давидовић је био секретар кнеза Милоша од 1821. до 1835. године.

Овнови девера Јове доста су рђави и нису мешани са кућевном стоком. Моли га да јави за Перу да ли иде у школу. Моли га да јој оправи бојелек. Говори о Мари Главашевац.

3.

6. фебр. 1818. г., Црнућа

Обреновићка Љубица добила је писмо господарево, којим је позива у Београд. Она је рада доћи, а зна да ће јој се и Пера надати, којој је на походу обећала, али сад са здрављем није добро. Од милости свекрвине и господаревог [Ничака] већ 10 дана има како се забавља, па је често спомиње и господара и деце се сећа. Пери шиље мало сира и кајмака. Којој буде настојник нека јој у јутру даје за доручак кад пође у школу и т. д.

4.

27. фебр. 1818, Црнућа

Обреновићка Љубица пише Николи Николајевићу, како је јуче при поласку његовом приметила на њему да је нешто нерасположен па не зна шта му је. Пита га да јој јави о здрављу своме, о господаревој намери куд намерава ићи, да јој јави

о писмима што јој јавио господар да јој послао, а она није добила. Шиље нека писма да их по неком испошљу у Београд.

5.

17. марта 1819, Црнућа

Јован Обреновић, Јефрем Обреновић, Никола Милићевић Луњевица, Мелетије архимандрит враћевачки, Хаџи Атанасије архимандрит никољски, Матија Ненадовић и Никола Николајевић пишу господару како се Љубица покајала што зло учинила и њеном непријатељу смрт проузроковала. Они су је обрадовали милошћу господаревом што ју је смрти ослободио.

6.

3. фебр. 1821. г., Брусница

Обреновићка Љубица пише Лази и јавља му како су синоћ благополучно приспели и све овамо нашли здраво и весело. Моли да јој јави за Милана каквог је здравља и је ли се ужелео мајке. Овди је девер Никола, који све поздравља. Поздравља и г. Мелентија.

7.

2. маја 1823. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 29 априла № 721 са две чабрице сира и благодари му што јој послао. Јавља да је синоћ била у харему. [Миљцо] је био и пред везиром и у харему. Ређа му како је примљена и дочекана.

8.

3. маја 1823. г., Београд

Давидовић Димитрије јавља о здрављу Миљцином. Данас је ред да га ухвати грозница па ће он одмах сутра известити господару. Приспео је г. Јефрем са кнезом Бобовцем у Београд. Био је Урошевић овде и молио Госпођу и Миљцу да му помогну. Он је отишао без наде. Доктора Минаса отпустио везир.

9.

3. маја 1823. г., Београд

Давидовић Димитрије јавља господару како је Миљца имао и данас грозницу али није била јака него је мало трајала. Др Минас вратио се

данас у Земун. Везир му дао 25 полумахмудија и огрнуо га црвеним бињишем, који је оцењен са 200 гроша. Др Вито и његов драгоман иду у немачким хаљинама.

10.

6. маја 1823, Београд

Димитрије Давидовић јавља господару о здрављу Милановом, кога је хватала грозница. Он описује стање болести код Милана и предлаже господару да би га требало чешће возити на колима по чистом ваздуху. Јавља да су били: госпођа, Миљцо, Ђока и Амица код Алај-бега. О Вити и Табишку нису добили извешће и т. д.

11.

9. маја 1823, Београд

Димитрије Давидовић доставља господару како су пратили г. Јефрема до Раковице, кад је пошао за Крагујевац и како су тамо и ручали. Тога дана приметило се на Миљци опет грозница али није била јака. Давидовић му причао како треба да се влада како да слуша мајку и да не плаче и т. д. а он погледа у њега па се насмеши. Бида је био јуче код базрђанбаше Марка и разговарали су се.

12.

14. маја 1823, Београд

Димитрије Давидовић јавља да је 9., 12. и 13. дан. о. м. рок грознице Миљцове, који нису прошли а да се она није појавила помало и то неприметно готово. Описује му како се она појављује и шта он ради за то време. Изгледа му као да ће га са свим напустити. Ђорђе базрђанбаша хвали Дра Биду. Миљцо му није хтео да приступи.

13.

24. маја 1823, Београд

Димитрије Давидовић доставља господару како је рок Миљцовој грозници 21. дан о. м. и он је у 8 и 10 часова по подне и после спавања био нерасположен. Описује му стање Миланове болести. Доставља господару како је видео код базрђан баше Марка пакет за господара који му је послао базрђан баша Ђорђе за господара. Препоручује му да буде пажљив да не буде какво лукавство.

14.

20. маја 1824, Београд

Обреновићка Љубица пише господару, како је примила његово писмо од 17. о. м. № 919, у коме јој јавља како се навикао Миљцо и без мајке је весео. Њој је мила ова вест. Јавља му како премили Михаило и у путу и овде врло је весео. Пише јој о некој слушкињи и о неком прстењу што је господар наручио Алекси да му набави.

15.

3. јуна 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица јавља да је примила писмо господарево од 1. јуна ове године у коме јој пише да је он здрав а тако и Милан. По заповести господаревој тражила је за децу неку чоху па није нашла. Мисли да ће је добити код неких пештанских трговаца. Михаило је био мало слаб а сада је добро. Пита га да јој допусти да оде на парлаторију да се види са Перком.

16.

10. јуна 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 7. о. м. и послатак. Перка није овде прелазила, јер јој нису дозволили јер је контумац повишен на 21 дан. Михаило је здрав и поздравља Бабајку и милог брата, коме шиље ново цубе. Моли га да јој пошље неколико злата и свиле за вез. Зна да ће господара мрзети да претура по сандуцима, али се нада да јој неће одрећи ту милост.

17.

12. јуна 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 10. о. м. Разумела шта јој господар пише и директору контумаца земунског за његово нечовечно поступање спрам њихових пријатеља. Перка није долазила зато што нема пасоша. Моли га да јој допусти да извади пасош и дође да се састану. Молба њена за г. Мелетија и сама увиђа да се није могла уважити. Моли га да одобри те да се Марку даје таин у брашну.

18.

14. јуна 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 12. о. м. са златом и 500 гроша. Она је писала пријатељу Лази да Перки извади пасош да она дође да се виде, а с њоме и пријатељ Лаза. Смеје се Милану за трешње што је јео. Благодарим што јој послао злато што је она тражила.

19.

19. јуна 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 16. о. м. № 1184 са послатом свилом. Она ће наћи изговора да не иде више у град, ако би је позвали. До знала је од Алексе да пријатељи никојим начином не могу пасош да изваде. Директор земунски отишао да се тужи на господар[а] генералу команде за писмо што му је послао. Од чохе као што је Миланова, наручила је господару цубе.

20.

27. јуна 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица примила два писма од 25. о. м. № 1276 и 1280. Разумела је наредбу господарева да одмах пође за Крагујевац и поћи ће сад у понедељак с Лазом, писаром, Ђоком и Ђаконом. С Михаилом и Савком су здрави и поздравља Милана, Мелетија и Васу.

21.

28. јуна 1824, Београд

Обреновићка Љубица пошиље на двојим колима ствари за које моли господара да их прими и нареди да се сместе у Шарени Конак. Шиље му кључ од великог сандука. Михаило, Савка и она здрави су и љубе господару руку.

22.

30. јуна 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица јавља како је хтела данас да пође за Крагујевац, али није могла због тога што ју је позвао на весеље Муста-бег бивши Алај-бег. Михаило добија зубиће. Па се нешто сневеселио.

23.

19. јула 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица јавља како је бегенисала неки еспап па је рада да га купи. Она, Савко и Михаило здрави су.

24.

22. јула 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 19. о. м. № 1479 и радује се добром здрављу господаревом и Милановом. Сажаљева служитеље што су болесни и жели им да оздраве. Ђакон се још већма разболео, нап(а)ла га врућица. Алекса био јуче у Земуну. Перка није тамо. Отишла са Тошом у Варадин.

25.

28. јула 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 23. о. м. № 1509 у коме господар сажаљева је што је Љубица слаба. Она по његовој наредби употребљава медицине и слуша савете лекара. Она се радује што је чула да је господар са Миланом здрав.

26.

30. јула 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 27. о. м. № 1541 и веома се радује што је из њега видела да се господар стара о васпитању Милановом.

27.

5. авг. 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица добила писмо од 3. о. м. № 1574 и дознала из писма да су господар и Милан здрави и да је изчезла болест која се била појавила у двору. На питање господарево за место васпитања Милановог она му предлаже Београд. Она вели да дете треба одвојити од Настаса и предати новом учитељу. Она ће то најбоље извршити.

28.

8. авг. 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 6. о. м. № 1611 из кога је видела да су господар и Милан здрави. Благодарни му на опомену односно одласка

ануми. Она би чешће одлазила са децом у Раковицу али није могла од болесног ђакона, који се сад мало придигао. Деца су здрава. Поздравља све.

29.

12. авг. 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо господарево од 10. о. м. № 1637 и разумела о здрављу господара и Милана. Радује се доласку господареву у Раковицу. Она ће га причекати. Шиље господару по Мини кочијашу коње, што је тражио.

30.

18. авг. 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 14. о. м. у коме јој јавља о здрављу своје и Милановом. Јавља му да ће га сутра причекати у Раковици.

31.

3. септ. 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 1. о. м. у коме јој господар јавља да су он и Милан срећно приспели кући и да су све нашли у реду. Жали му се да је имала главобољу неколика дана, а сад је добро. Михаило и Савка здрави су.

32.

8. септ. 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица разумела је да су господар и Милан здрави. Она и Савка су здраве, но Михаило има грозницу. Она је употребљавала лекове што јој је лекар препоручио. Рада би била да га ослободи грознице.

33.

13. септ. 1824, Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 12. о. м. и разумела за здравље господарево и Миланово. Михаило је сада добро са здрављем. Јавља му да не може тачно одредити дан доласка њеног у Крагујевац са децом јер није баш са здрављем најбоље. Њена би жеља била да се господар постара за даље васпитање Савкино јер није могуће да она постигне овде оно што је њој потребно.

34.

15. септ. 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица јавља господару како је Михаило потпуно оздравио. Наш господин Митрополит тешко је болестан. Четири су доктора долазила. Савка и Петрија здраве су. Директор дозволио Петрији да може прећи овде. Моли га да јој пошаље кратке антерије њену и Савкину и најкраћу Миланову антерију што је двапут каплаисано на Михаила.

35.

18. септ. 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица јавља господару како је с децом здраво и добро и жели да и господар са Миланом буде у добром здрављу. Моли га да јој пошаље какав огртач јер овде нема никаквог. Тражи бело цубе од ђечије, на коме да се скине самур, а удари лисичина. Ђакон наш никако се не може да опорави од болести.

36.

23. септ. 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица добила два писма господарева и разумела их. Јавља му да је она боље са здрављем а деца су потпуно здрава. Благодарни му што јој је послао две кратке антерије и 6 ока свиле. Да је послао и оних 7 ока свиле лошије, јер би се овде могла скупље продати. Вајка се што господар не може бити на весељу.

37.

25. септ. 1824, Београд

Обреновићка Љубица добила писмо од 21. о. м. са капутом господаревим и лисичијом поставом за цубе. У истом писму препоручује господар да се са децом крене што пре у Крагујевац, јер настаје јесен, кише и хладно време. Она би се радо кренула, али јој није могуће што је обећала да се састане са пријатељем Х. Бојићем у Остружници.

38.

29. септем. 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица добила по суруцији господарево писмо и разумела да су здраво и добро и да је господар писао Генерал Команди варадинској о скраћивању времена контумаца госпођи и

деци ако би ишли деци ради виђења. Писмо на варадинског генерала предала је Алекси. Генерал је дошао у Земун. Данас одлазио у Земун на виђење са Петријом.

39.

30. септ. 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица доставља господару како је прешла у Земун и видела се са децом и пријатељима. Деца су здрава и весела. Поздравља господара директор контумаца и Командирендер. Он је дозволио свима њима да ручају код нове цркве.

40.

31. окт. 1824. г., Београд

Обреновићка Љубица добила је писмо господарево у коме је позива за ову зиму да дође у Крагујевац и тамо зиму проведе. Она моли господара да остане овде у Београду, јер се налази у средини деце своје, ту је Савка и Михаило, а ту у близини Перка, Тоша и деца.

41.

Децембра 1824. г., Београд³

Обреновићка Љубица јавља како је везир искао допуштење Перки да пређе овамо. Наша Перка, Тоша с Костом и Думом долазили су овамо, били код везира у посети. С њима долазио и директор па је се одмах вратио. Сви су здрави. Директор поздравља господара.

42.

22. јануара 1825, Крагујевац

Обреновићка Љубица примила писмо од 22. о. м. № 209 у коме јавља јој о своме здрављу и да се његова војска умножава и да се бунтовници плаше и духом малаксавају као и то да је ђакова војска опкољена.

43.

24. јануара 1825, Крагујевац

Обреновићка Љубица јавља да су здраво дечица и она. Овај догађај бацио је и нашу децу у бригу у Земуну. Извештава га како су Драгачевци – војска похарали свуда у Книћу и Мојсињу и т. д.

³ Датум није потпун.

Јавља му о поступку неког попа *три*⁴ са 6 подобних себи.

44.

25. јан. 1825, Крагујевац

Обреновићка Љубица примила писмо од 24. о. м. № 219 из Ковачевца из кога је увидела да је дело бунтовника скоро уништено; а с друге стране радује се томе што сиротиња због своје необазривости страда. Мило јој што јој јавља о деверу Јовану; а не јавља јој о Јефрему ништа, што је баца у бригу.

45.

17. нов. 1825, Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља господару о стању здравља Милановог и како му је мало кашаљ умалио. Остали су сви здрави.

46.

19. нов. 1825, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо по Николчи из Свилајенца од 17. о. м. Она се не ослања толико на Николчину клетву и обећање да ће излечити његову страст која га је била почела мучити, колико страх од господарева заповести, коју му је дао. Милану још кашаљ и ватра трају.

47.

23. нов. 1825. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица добила је по Давидовићу писмо господарево од 21. о. м. који се лично осведочио о Милановом здрављу. Послали су Симића у Рам да набави нешто лекова из Беле Цркве и очекују га да дође. Давидовић ће ове лекове купити и справљати. Господар је непрестано у неспокојству за Миланом.

48.

26. нов. 1825. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила је по рабацијама послано вино и благодари му. Овде им нестало зејтина, а нема га ни у чаршији да га купи. Моли господара да јој пошље.

Овде слабо има пасуља па је скуп. Моли га да јој одговори хоће ли га купити или ће јој он послати, или ће месо давати молиоцима.

⁴ Подвучено.

49.

30. нов. 1825, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од господара од 26. о. м. Јавља му о напретку здравља Миланова. Сад му је кашаљ престао и нема онако велики као што је имао. Добио је добар апетит за јело и добро спава. Од зиме га чувају и поче на дијету. О ноти што пита господар, она је одавно писала Алекси и већ је све добила да се о томе не брине господар.

50.

1. дец. 1825, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 29. пр. м. и радује се што је из њега сазнала о здрављу господаревог и девера њених. Извињава се што деверима није писала, пише што је спречавала болест Миланова. По наредби шиље господин Мелетије Матију подрумцију. Моли господара да му опрости кривицу, ако је има.

51.

4. дец. 1825, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила је писмо од последњег новембра и радује се што је господар срећно свршио скупштину. Шиље му тазе рибе за празник Св. Николе, која је јуче ухваћена. Шиље му свеће за цркву а оставила је и овде шта је потребно за овд. цркву. Послати ствари по ноти господарева писма примила је.

52.

7. дец. 1825, Пожаревац

Обреновићка Љубица пише своме господару како је се обрадовала писму његовом у коме јој јавља од 4. о. м. № 2005 да је имао јаку главобољу од које се данас већ ослободио. Милан је потпуно оздравио од кашља. Јуче су по наређењу прославили славу Св. Николу са овд. свештеницима и овд. трговцима.

53.

6. фебр. 1826, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 4. о. м. и о свему се известила што јој господар пише. Јавља му да су набавили богиње за Михаилово пелцовање и у понедељак намерава га пелцовати.

Милан и Савка здрави су. Пише му о некој слушкињи о којој су говорили да је добаве из Беле Цркве.

54.

12. фебр. 1826. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 9. о. м. које је јако обрадовало што јој господар јавља о повољном здрављу и што је добио неке радосне вести из Петрова села које да нама буду срећне и корисне. Јавља да је Михаила пелцовала и јавља му какав је био при операцији. Примила је две кутије, једну с лимунима, а другу са бишкотата за децу. Они ништа не оскудевају а ако господар пошље исто неће се љутити него ће примити.

55.

9. марта 1826, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 7. овог м. из Паланке, у коме јој јавља господар о скупштини. Она је сазнала да ни једна скупштина од ранијих није била као ова тако важна. Деца су здрава. Моли га да јој пошље чохе да скроји сиротама као што је господар говорио.

56.

16. марта 1826, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 11. о. м. и чоху а од 14. ов. м. и голубиће. Синови благодаре господару и љубе му руке. Деца су здрава. Предлаже господару да над пандурима постави старешину, који ће над њима заповедати, и казнити их, ако буду непослушни.

57.

22. марта 1826, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 18. о. м. као и приложену писму објави Јове Средњевца, кога је господар поставио за буљубашу над пандурима. Ова је се објава прочитала јавно пред свима пандурима. Умро је чича Здравко воденичар. Цукић полази тамо по наредби господаревој.

58.

29. марта 1826, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 25. о. м., у коме јој јавља господар о своме здрављу и путу

у Ваљево. Јавља му како је неко неверно доставио да учитељ долази нашој деци. Он не долази од оног времена од како му је господар забранио. Деца су престала плашити се од учитеља. Поздравља девере. Деца су здрава и по цео дан играју се по лепом времену.

59.

3. апр. 1826. г, Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља како је данас приспео Јованча с писмом у коме јој господар јавља о здрављу своме и срећном свршетку ваљевске скупштине. Добила је вест од Марка из Београда о побуни Чарапића. Деца су здрава.

60.

5. априла 1826, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 3. о. м. из кога је сазнала о доласку господаревом у Крагујевац. Јавља му како је Недељковић послао скелецију рамског да јави како се спремило 200 бунтовника са Чарапићем да пређу на Гроцкој скели. Ово је Недељковић сазнао од Стеве Добрића. Скелецију послали Недељковићу да јави: где се наводи Тошо и Проко Абдулин сестрић.

61.

29. апр. 1826, Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља о стању здравља Милановог. Јавља му како је слаб Мелетије и како поздравља господара. Милан [шепа]. Господин Митрополит поздравља господара.

62.

1. маја 1826, Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља господару како је јучерањи дан провео Милан без грознице, а највише му кашаљ ноћу досађује. Михаило је здрав. Господин Мелетије једнако је болестан.

63.

2. маја 1826. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља како је примила писмо што је послао господар по куму Аџији. Она му јавља о побољшању Милановог здравља и он је сваки дан боље са здрављем. И господин Мелетије почео је осећати опорављење здравља.

64.

7. маја 1826, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 6. о. м. и по заповести шиље атове. Јавља да су деца здрава. Господин Мелентије сад се добро опоравио и почео је сад одати помало. Кнез Јоксим није још приспео овде и по њему послато писмо није још примила.

65.

11. маја 1826. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља како је Кнез Ника дошао овде с писмом господаревим од 9. о. м. Из овог писма она је видела да се господар радује што је чуо добре вести. Милан и господин Архимандрит сад су добро са здрављем; него Михаила почела да хвата грозница.

66.

15. маја 1826. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 12. о. м. Јавља му да је Милан добро, а тако и Савка; али Михаила сваки дан хвата грозница. По заповести шиље Николчу Чапкуна.

67.

29. јуна 1826. г. [...] ⁵

Обреновићка Љубица примила писмо од 24. о. м. и јавља господару о стању своје деце. Хаљинице примила што им је господар послао.

68.

31. јуна 1826. г., *Мехадија*

Обреновићка Љубица примила писмо господарево, примила и разумела. Деца су здрава, само је Михаило по мало још слабуњав. Пише му како не би рада била да употребљава ову сумпорљиву воду, али опет нека буде воља господарева.

69.

11. јула 1826. г., *Илице*

Обреновићка Љубица примила писмо од 5. о. м. Јавља му да су деца здрава а и она се ослободила оне слабости. Болест господарева бацила ју је у бригу и моли га да јој јави о стању болести. Ако господар буде још болестан она ће напустити бању и доћи ће кући.

70.

18. јула 1826. г., *Земун*

Обреновићка Љубица примила писмо од 15. о. м. Она се радује што је сазнала о побољшању господаревог здравља. Синоћ је приспела у Земун. Она није могла са ситном децом и калабалуком да путује преко Темишвара и Варадина него преким путем за Земун. Симића није могла послати што јој је био потребан.

71.

21. јула 1826. г., *Земун*

Обреновићка Љубица примила писмо од 18. о. м. које господар послао њој по деверу Јовану. Она је од девера Јована и Дра Минаса сазнала о стању здравља господаревог и о болести коју је имао. Она је са децом здрава. Она ће се одавде кренути у понедељак за Пожаревац. Моли га да допусти Савки да остане код Петрије.

72.

8. септ. 1826, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо господарево од 6. о. м. Она је се из писма известила о здрављу господаревом. Јавља му да је и сама нешто слабуњава, а деца су здрава.

73.

8. окт. 1826. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 6. о. м. Она је видела шта јој господар јавља. Срећан дан рођења нашег Милана провели смо радосно с нашим дворјанима. Ми смо сви здраво и добро. Милан за сада добро поступа у науци и види се по њему да је рад учити се.

74.

15. окт. 1826, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 10. о. м. из кога је сазнала о здрављу господаревом. Деца су здрава. Милан одговара на писмо господарево односно науке што га је питао. Мања једнако пита кад ће Баба доћи. Апсеници Цигани отковани су на молбу Миланову и пуштени. Позваће Симу попа из Осипаонице и предаће му путир са окрутом.

⁵ Недостаје место.

75.

16. окт. 1826. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица шиље господару једно лепо парче рибе што је синоћ пало на супу и уловило се. Деца су здрава.

76.

17. окт. 1826, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 16. о. м. и наручила је Симићу да набави пећ из Немачке те да се намести у горњу оцаклију. Моли га да пошаље Веселина да намести ову пећ а и остале. Сава, каплар полази тамо по заповести господаревој. Деца су здрава.

77.

21. окт. 1826, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 17. о. м. и известила се за господарево здравље. С другим писмом од 19. о. м. примала је две фучије вина, клеку и купус. Вино су изручили у један суд и запечатали. Ђо[...]ату⁶ није још спласнуо оток. Риба слабо пада на супу и оно што падне, све је ситно. Деца су здрава. Милан се учи, а Михаило се игра.

78.

8. нов. 1826. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 4. о. м. са којим јој господар саопштава радосну вест коју је скоро добио. Друго писмо од 6. о. м. примила је у коме јој јавља односно његовог поласка у Пожаревац и тражио да му пошаље интов у Свилајенац. Она ће наредбу извршити. Поздравља девере: Јована и Јефрема, ако су још тамо.

79.

4. дец. 1826. г., *Крагујевац*

Обреновићка Љубица јавља господару како је Гаврило провео јучерашњи дан добро и данас уранио весео и добро расположен и кашаљ га много мање узнемирује. Благодарни Свевишњем, који је дете довео до овог стања. Радују се скором доласку господаревом, а још када би могао повести собом Мању, да се са брацом својим поигра.

80.

20. дец. 1826. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 18. о. м. које је пуно радосних вести. Честита му празник Рођења Христова и да скоро види жељеног госта. Овде је у добром поретку све, као што ће господару и усмено казати господин Архимандрит, који долази господару.

81.

25. дец. 1826. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 22. о. м. Синовица је саопштила очев поздрав, коме се они радују. Милан се обећава да ће жељу родитељску у свачему вршити а особито у науци а и Мања неће изостати у својој дужности, особито испијајући по коју чашицу бермета за Бабајково здравље. Данас је наредио да сваки то чини ко се у његовом друштву наводи.

82.

29. дец. 1826. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо из Дубравице од Германа, које одмах шиље Господару. Везиров арем приспео је вечерас овде на конак. Јавља му да су их лепо дочекали у колико су могли, а постараће се да их лепо сутра и испрате. Децу ће испратити сутра, кад госте испрати.

83.

5. јан. 1827, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 2. о. м. у коме јој господар јавља радосну вест што је добио депешом, коју је Герман донео. И она се овоме радује. Деца су здрава и Милан добро напредује у науци. Деца се радују доласку господаревом.

84.

19. фебр. 1827. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 16. о. м. као и послати антерилук. Дан Св. Теодора мученика рођење господарево радосно су провели са служитељима њиховим. Солдати су пуцали и сваки је избацио по 8 фишека: 3 код цркве а по 5 у двору; али је лепо било видети и чути како сви у једанпут пуцају.

⁶ Нечитко.

85.

22. фебр. 1827. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља како су Савка, Милан и Михаило здрави и љубе руку господару. Шиље господару једну туршију грожђа, 150 ока лука и 100 струка целера. Ако би захтевао још какве зелени нека поручи да му се пошље. Кромпира, цвекле, шаргарепе, келерабе ако треба да пошље, јер овако има доста.

86.

28. фебр. 1827. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 24. о. м. Љубици је зачудо што господар благодари на туршији и целеру а не на послатој тикви са паприком; тога ради сада му шиље 10 венаца паприке, три фучије кисели паприка, кромпира, цвекле, роткве од које се зелени и налази. Деца и служитељи су здрави.

87.

3. марта 1827. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо господарево од 28. прошлог месеца. Деца су здрава и љубе господару руку. Милан је почео писати и спрам њега је прилично. Господар јој јавља да намерава доћи у Пожаревац и она му јавља, ако му потребује штов да пошље пред њега. Он јој јавља да је послао депутате у Цариград. Њој је то мило.

88.

9. март 1827. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 6. о. м. Господар јој јавља за ар газда Николин како је изгорео и у њему 4 коња; али шта му она може помоћи. Сам Бог нека му је у помоћи. Он јој заповеда да намести стражу у ару па да свагда има и дању и ноћу. Она је одмах уредила и заповедила. Све је добро и једнако обилази и надзирава а [се...]⁷ запретила да добро очи отвори.

89.

13. марта 1827, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 10. о. м. у коме јој јавља за њиховог Димитрија и Живку. Моли га да му нареди да дође Димитрије у Пожаревац те да се виде, јер га је се ужелела.

90.

13. марта 1827, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 11. о. м. Они су сви здраво и добро. По заповести шиље господару јагрза под чулом. Другог чула овамо нема. Поздравља агу Јефрема и девера Јована и сву децу. Шиље му цео топ селмије да би могао направити Савки јелече, а нема никакво парче.

91.

23. апр. 1827. год., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо господарево од 20. о. м. и садржину разумела. Са децом је здраво и добро. Поздравља господара и девера Јована и агу Јефрема и господина Мелетија. Пише јој Вуко Николић, Сарајлија за кућу пок. Јевтана да је купи или да узме под кирију да у њој седи. Он дугује Михаилу 300 гроша, па могла би се наплатити.

92.

*[...] маја 1827. г. [...]*⁸

Обреновићка Љубица непрестано је у бризи што јој господар не пише о стању здравља свог и да јој какве било налоге пошље; да јој јави о времену доласка његовог у Пожаревац те да зна и да му интов пошље. Она је са децом здрава и сваки час надају се доласку господаревом. Извињава му се што је довела неку краву музару из Крајине ради млека. Пише му и о неким козама.

93.

2. маја 1827, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо господарево од 29. пр. м. и разумела садржину његову. Деца су здрава. За рану ће се постарати и купити. Казао је Гаја да ће господар писати за интов, кад ће се послати у сретање пред господара. Поздравља девера Јована и агу Јефрема. Шиље му једног трговца из Видина.

94.

8. маја 1827, Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља да је са децом здрава и добро. Јуче је Милана зуб заболоо на левој

⁷ Нечитко.

⁸ Без места.

страни и мало му се образ надуо зато га не може послати пред господара у сусрет до Свилајенца него ће га послати у Прово. Милан и Михаило радују се Бабином доласку.

95.

5. јуна 1827. год., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља господару да је све у добром поретку. Милан је дознао да је Бабајко за цело отишао у Крагујевац а сад не тугује толико само пита почешће: кад ће Бабајко доћи? Јавља му како су из Шабца дошла два молера и пита га хоће ли их обуставити да раде.

96.

6. јуна 1827, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља господару како су дошли из Ковина г. Лоци [Армицар] и г. Leopold Vranitsch код кордона адјутант и донели од генерал команде писмо, којим позива господара Командирендер темишварски на састанак у Ковин и да је све за дочек спрењено. Писмо шиље господару.

97.

8. јуна 1827. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо господарево од 6. о. м. № 788 коју је јако обрадовала садржина његова. Поздравља Агу Јефрема. Деца су здрава. Описује му шта ради Милан и како учи и како се забавља са својим учитељем. За молере је урадила по заповести. Мајстори граде добро конак. Пита га за телеће коже како ће се учинити.

98.

12. јуна 1827. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила је писмо господарево од 8. јуна № 805 из кога је сазнала осуду коју је Суд Народни донео по спору Кн. Вука и његове жене Перунике да јој сваке године даје на име издржавања по 500 гр. Она је ово саопштила Перуники али ова није задовољна са 500 него тражи 1.000 гр.

99.

22. јуна 1827, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 21. о. м. № 882 и радује се повољном здрављу господарево а и она са децом су здраво и добро. Милан се радује писму и доласку господарево и крушкама што је добио од брата Гаврила. Јавља му о зидању куће и кошењу ливада. Са сеном ће поступати по заповести. Чешма код цркве је готова.

100.

23. јуна 1827. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица шиље у Крагујевац Уска налбантина јер је дошао овамо из Смедерева зато што му је алат овде. Јавља му да је са децом здрава.

101.

26. јуна 1827, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица радује се што је добила писмо о повољном здрављу господарево. Деца су здрава. Отишла цркви са децом и у цркви су се лепо владали. Сад је добила и друго писмо од 25. о. м. № 902 по коме је добила наредбу да пошаље и [...].⁹

102.

30. јуна 1827, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља господару о стању свога и дечијег здравља. Време је код њих врло запарно и дало им је прилику сва сена покосити и упластити; а с Мораве већ доносе кући. Брине се и за господарев долазак, како ће по оваким врућинама доћи. Милан и Михаило сваки дан уче.

103.

1. јула 1827, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица известила се из писма господаревог од 30. јуна о поласку његовом. Деца су здрава и послаће их у сретање господару до Лучице. Троја кола послаће у Свилајанац. Новце за искупљено ропче хтела је и сад послати Кн. Васи но вели да кад овамо дође. Милан и Михаило поздрављају Гаврила.

⁹ Регест остао недовршен.

104.

30. јула 1827, Београд

Обреновићка Љубица јавља да је са Миланом у добром здрављу, а мило јој што је господар са Михаилом и Гаврилом добро и здраво. Јуче је ишла с њима везиру и лепо су дочекани. Везир је питао за здравље Господарево, Јованово и Јефремово. Даље прича о дочеку и поклонима, о посети арема и т. д.

105.

1. авг. 1827, Београд

Обреновићка Љубица јавља како овог часа прелазе у Земун, а особито се радује Милан што прелазимо. Он је здрав и весео. Поздравља браћу Михаила и Гаврила и обећава се писати им из Земуне. Тошо није код куће, отишао продавати волове. Она намерава недељу дана бити у Земуну, па се вратити.

106.

3. авг. 1827, Земун

Обреновићка Љубица примила писмо од 1. авг. о. г. № 1069 и из њега види да су у добром здрављу. Деца поздрављају господара. Она је све лепо свршила оно што јој господар наредио. Као дар послала је везиру бошчалуке и прстење, и старала се да се не постиди. Тоша још није дошао.

107.

3. авг. 1827, Земун

Обреновићка Љубица шиље господару директорово писмо и јавља му како ју је пристојно дочекао био на услузи и одмах отишла код своје Перке. Сви су здрави и поздрављају све.

108.

15. авг. 1827, Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 12. о. м. № 1124 из кога се известила о добром стању здравља Господарева и Михаилова а и она је здраво са децом. Данас јој дошао Тоша с Перком и Лазаром. Она ће провести неки дан овде с њима, па ће их испратити и доћи кући. Због ветрова не сме путовати водом. Милан је са здрављем добро и поздравља своју браћу.

109.

20. авг. 1827. г., Београд

Обреновићка Љубица много се обрадовала писму господарево од 18. о. м. о повољном здрављу господарево Михаилово и Гаврилово. Она је добро и здраво са Миланом и Савком. Тошу, Перку и Лазара испратила данас. По наређењу господарево дочекаће г. Антима и учиниће му са децом пристојно подворење. Антерије ноћне нису донешене. Шиље Михаилу и Гаврилу портокале и колаче.

110.

24. августа 1827. г., Београд

Обреновићка Љубица доставља господару, како је оскорбило писмо од 23. о. м. № 1187 што је из њега увидела да су господар и деца слаби од грознице. Она је са децом здраво и добро. По налогу спрема се са децом кући да дође. Лазара нашег унука непрестано хвата грозница. Тако јој Перка јавља.

111.

30. септ. 1827. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља да је са децом здраво и добро. Деца су имала онај дан реграцију кад је господар отишао. Милан је питао је ли већ Бабајко стигао у Крагујевац. Други дан опет су предузели посао и учили се. Вуле нам је тешко болестан. Пуштали му крв.

112.

21. дец. 1827. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 17. о. м. у коме јој господар јавља о стању свога здравља. Она му јавља да је са децом у повољном здрављу. Предлаже господару да сад о Божићу не долази по овом зимњем времену, него нека гледа лепе дане па да дође.

113.

23. дец. 1827. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 21. дец. које ју је обрадовало, кад је из њега видела да је господар здрав. И она је са децом здрава. Честита му празник. Милан и Михаило пошиљу Бабајку једну чутуру бермета белог и желе да у здрављу употреби.

114.

26. дец. 1827. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 23. о. м. и видела из њега да је господар здраво и добро, а и она њему јавља да је са децом доброг здравља. Празник лепо проводе и деца се радују господаревом доласку. Сажаљева Васу што му се догодио случај и дете му умрло. Свиње што је Гаја куповао – 70 комада како ће хранити зрном или жиром.

115.

30. дец. 1827. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила извешће о повољном здрављу господаревом и много ју је обрадовало. Сазнала је из писма да су код господара Ага Јефрем и газда Никола па јој је мило и мисли да су са здрављем добро. Милан, Михаило и Савка веома су благодарни на родитељском поздраву. Честита му празнике које долазе.

116.

29. фебр. 1828, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 27. о. м. № 240 са великом радошћу што је сазнала о стању здравља господарева. Она је са децом здрава. Милан и Михаило су још са господаревим одласком забринути. Они лепо слушају и труде се у читању и писању. Моли га да им чешће пише о стању здравља и да им пошље неколико [апова] (нека зрнца против срдобоље).

117.

7. апр. 1828. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица сазнала је да је Морава велика надошла па се бринула о путовању господаревом. Деца су нам здрава. Јуче ишла у Дубравицу са децом. Милан једнако јахао коња од куће до Дубравице. Дунав и Морава су се излили. Сажаљева Обрена што је болестан.

118.

10. апр. 1828. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 8. о. м. № 485. Она је разумела да је господар намеран ићи у нахије за то шиље суруцију и јавља му да су сви здрави. Сви му желе срећан пут.

119.

15. апр. 1828. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 11. о. м. из кога је видела да је господар здрав а и она је са децом здрава. Нема шта друго да му јави но само то, да је мушица много народу пакости причинила у стоци, а нама није ништа.

120.

19. априла 1828. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 16. о. м. и много ју је успокојило кад је разумела да господар весело путује по нахијама и да га народ радо дочекује. Деца су здрава. Свиње су из Белајевца догнате. Пита га, чиме ће их хранити или истерати у жир.

121.

23. апр. 1828, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља господару како осећа велику радост гледајући око себе дечицу своју здраве и веселе. Она жели и од господара добити веселе гласове као што јој је и досад јављао о своме здрављу. Лепо су прославили Ђурђев-дан. Господин Антим служио у Цркви и у паради благосиљао наше солдате. Сви су солдати положили заклетву. Синови се добро владају.

122.

29. априла 1828. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља господару како су деца здрава, и она је с њиховим поступцима задовољна. Ништа нам није милије, него кад их види здраве и веселе. Она се непрестано Богу моли да их одржи здраве и веселе. Пошиље њихове хаљинице да се оправе и поставе. Она ће их частити.

123.

11. марта 1828. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља господару, како јој се радост усугубила, кад је добила писмо господарево од 8. о. м. № 327. Што је он здрав. Јавља му да су сви здрави. Милан се предигао још у петак и са здрављем је добро. Играо се јуче по горњем боју; ноћас добро спавао и јутрос весело поранио. Михаило је ноћас трипут воде пио и т. д.

124.

11. марта 1828, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 10. и 11. марта, у којима се види велико неспокојство господарево због слабости Миланове. Она уверава господара да је Милан оздравио и да лекар каже да нема никакве опасности. Он је се излечио. Она је са децом здрава.

125.

12. марта 1828, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 11. о. м. и његову садржину разумела. Милан је добро, а како он, тако и Михаило и Савка. Говори му да не задаје себи толико бриге. Не треба ни да долази, јер се деца око њега укалаше, па после тугују.

126.

15. марта 1828. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица доставља господару како је сад задовољна што види Милана и Михаила синове своје у добром здрављу, који се при лепом сјају сунца и тихом времену весело играју и како им се обрашчићи заруменели и у опште како се лепо понашају. Из писма је видела намеру господарево да дође овамо.

127.

4. дец. 1828, Пожаревац

Обреновићка Љубица пита господара да јој јави о здрављу своме. Не зна где се наводи, у Јагодици или Крагујевцу. Где био да био, само ми ваља одмах јавити о здрављу. Савка, Милан и Михаило поздрављају господара.

128.

15. маја 1829, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила господарево писмо од 12. о. м. № 758, са стварима што јој је послао и сваку је стварку ставила на своје место као што јој господар наредио. Радује се што је господар извештава о стању свога здравља, а и она њему јавља да је она здраво и добро са децом.

129.

5. јула 1829. г., Илиџе

Обреновићка Љубица дознала је из писма господаревог да је здрав а и они су сви здрави и весели. Има да се похвали са синовима, како се добро владају и са тим јој радост причињавају и умножавају. Моли га да се не брине за њих, јер их је Бог обдарио здрављем, а друго што су свачим задовољни. Милан извадио парче зубића из леве вилице.

130.

9. јула 1829. г., Илиџе (Мехадија)

Обреновићка Љубица примила писмо од 5. јула са неисказаном радошћу. Они су сви здрави. Синовима је изручила поздрав и они опоздрављају свога Бабајка. Милан и Михаило добро се владају. Пише му да не наређује Симићу да им шиље интов и коње, јер она може овде свагда најмити кола за возњу. Дала је писмо господарево и Агатангелово да прочитају деца. Она не истурају из уста Бабајка.

131.

22. јула 1829. г., Илиџе (Мехадија)

Обреновићка Љубица из писма господаревог њој и прељубазној деци од 14. о. м. разумела је да је господар здрав и да се овде могу задржати до одређеног времена; а по истеку тог времена да се истим оним путем врате, којим су овамо и дошли. Моли га, ако би допустио, да из бање отиде у Земун да види децу; ако господар допусти да претури децу из Беле Цркве на нашу страну за Пожаревац, а она сама да оде у Земун.

132.

4. септ. 1829, Београд

Обреновићка Љубица јавља господару, како је са децом ишла у посету везиру и арему и како је тамо лепо дочекана и испраћена. Пита господара чиме ће она њих обдарити.

(наставка у следећем броју)

**Приредила:
Јелица Рељић**

ИЗ ДНЕВНИКА ЂОРЂА СИМИЋА (1)

Дневник српског дипломате и председника Владе Краљевине Србије Ђорђа Симића сачуван је у Архиву Србије. У неколико наредних бројева Редакција Историјских свезака ће објавити осму свеску Симићевог Дневника под насловом „У увећаној Србији – Посланик на расположењу“, која обухвата период од 1. августа 1913. до 15. јула 1915. године.

Ђорђе С. Симић: У увећаној Србији

Миомир, 1 Августа 1913

Кад сам, у Новембру 1867 године, ступио у државну службу, Србија је била васална Кнежевина под сузеренством Султановим и на Кнежевском престолу седео је Михаило М. Обреновић III. На неколико месеци пре тога Турци су изишли из градова у Србији, које су дотле држали поседнуте још од почетка државног живота Србије, и родољубиви Кнез спремао се да већ у идућој години отпочне дело општег ослобођења српског. У томе циљу био је већ закључио савез са Грчком и Црном Гором и споразум са бугарским Комитетом у Букурешту. Али пре него што је витешки Кнез доспео да огласи Турској рат, он је пао као жртва зликовачког атентата у Топчидеру, 29 Маја 1868 год. Дело ослобођења српског одложено је у след смрти његове на неодређено време.

1876-е године, услед босанско-херцеговачког устанка, Кнез Милан наставио је смрћу његовог стрица прекинути рад и огласио Турској рат. У том рату Србија је била побеђена, али је годину дана доцније ушла, уз Русију, поново у рат с Турском, и из тога рата изишла као независна и увећана Кнежевина Србија.

1885-е године, Србија улази поново у рат, али овога пута са Бугарском, која се присаједињењем Источне Румелије повећала и оснажила. Сада већ Краљ, Милан – од 1882 године, – не бори се за ослобођење Срба под Турцима, него за одржање „равнотеже на балканском полуострову“, поремећене увећањем Бугарске. Идеја здрава, – али коју народ српски тада није разумео. Из овог рата Србија излази побеђена и осрамоћена, и Бугарска заузима прво место међу државама на балканском полуострову.

Године за годином пролазе; Краљ Милан

Ђорђе С. Симић

– први Краљ обновљене српске Краљевине – умире као изгнаник у Бечу, а три године после тога његов несрећни син пада као жртва своје луде женитбе и политике. На престо српски седа Кнез Петар Карађорђевић, унук Кара-Ђорђевићев. Србија се полагао стишава и опоравља од тешких трзавица, које је преживела под владом последњег Обреновића.

Долази анексија Босне и Херцеговине и отвара очи српским државницима, који су дотле трошили снагу народну у бесплодним партијским борбама и прегоњавањима. Са удвојеном снагом приступа се војничким спремама и финансијском оснажењу за одсудан час.

И тај час наступа у Септембру прошле године и српска војска проноси своје победоносне заставе од Куманова до Драча и од Скадра до Солуна. Цела Стара Србија са Ново-пазарским санџаком, и највећи део Македоније устају из мрака петстолетног ропства на светлост слободе и културе и присаједињују се својој мајци Србији, да увеличају сјај њене Краљевске круне.

Каква промена у непуних 50 година! Од једне васалне Кнежевине Србија је постала једна слободна и независна Краљевина, која данас стоји призната и уважена у целом свету. Пет-вековни снови народа српског остварили су се, захваљујући његовом јунаштву и издржљивости. И у увећаној Србији ја данас продужујем бележити дневна догађања чију величину тек ће достојно оценити будући нараштаји. –

Према данашњим вестима *неће бити ревизије букурешког уговора о миру*. Из Париза и Беча јављају да се Русија одрекла ревизије, кад је видела да АУгарска хоће да искористи ту прилику и да смањи српску територију. А из Беча опет јављају да је АУгарска, увиђајући да се план за ревизију букурешког уговора не може остварити, повукла натраг свој предлог о ревизији. Tant mieux!

Миомир, 2 Августа 1913

Париски листови јављају да је руски Министар спољних послова Сазонов изјавио француском Амбасадору у Петрограду Делкасе-у да *руска влада не инсистира више на ревизији букурешког уговора о миру*. Према оваквој изјави руског Министра и према држању Немачке, Француске и Енглеске и овом питању море за сваког мисаоног човека бити јасно да ревизије не може бити. Па ипак у Бечу продужују о томе сањати и говорити. Како бечке новине јављају аустро-угарска влада продужује бринути се да Бугарској прибави извесне користи на штету Србије. Кад човек не би познавао непријатељско расположење АУгарске према Србији и српском народу, онда би се заиста морао чудити логици аустро-угарских политичара. У том што ће Србији припасти Кочане, Штип и Радовиште, који нису никада били бугарски, они виде неко понижење и умањење Бугарске и опасност за трајан мир. А неће да виде да када би Бугарска добила те крајеве и тиме

допрла до Вардара, тиме би тек била створена перманентна опасност за мир, јер би таква једна бугарска анклава између Србије и Грчке била гнездо интрига и бугарске пропаганде у осталим деловима Македоније, који су припали Србији или Грчкој. Одатле би бугарске – македонске организације слале емисаре и комите преко Вардара који би у тим деловима стварале перманентно врење и незадовољство, и тиме доводиле у опасност балкански мир. Ако дакле АУгарска у истини жели мир, она не сме потпомагати ове прохтеве бугарске, а кад то чини она не ради у интересу мира него из мржње према Србима и из жеље да одржава вечити раздор између балканских држава. Кад ли ће се једном аустро-угарски државници опаметити?

Поред питања о ревизији букурешког уговора, које мора бити решено у негативном смислу, постоји и *питање Једренско*, које прети новим заплетима и угрожава мир. Користећи се бугарском погибијом и слабошћу Турци су послали сву војску на Чаталце и заузели целу Тракију до Марице, заједно са Једреном, и не показују се нимало склони да заузеле крајеве напусте и да се врате на границу Енос – Мидија, која им је Лондонским миром досуђена. Сви досадашњи дипломатски кораци Великих Сила у Цариграду, да их на то склоне, остали су безуспешни и Вел. Силе сад се налазе пред дилемом да Турке оставе у заузетим крајевима, који су по Лондонском уговору припали Бугарској, или да их одатле силом истерају. У првом случају престиж Великих Сила претрпео би потпун пораз, а у другом се истиче питање: ко да прими улогу жандарма Европе и да истера Турке из Тракије? Бугарска, ослабљена последњим ратом, није у стању да то учини, а ни једна Велика Сила не показује вољу да за бугарско Једрене пролије крв својих војника. Заиста је од интереса како ће се ово питање решити.

Миомир, 3 Августа 1913.

Докле питање о ревизији букурешког уговора улази све више и више у позадину, дотле се *питање Једренско*, или другим речима питање о границама између Бугарске и Турске, све више истиче у први ред. Турска влада не престаје изјављивати да одбрана Цариграда императивно

тражи границу на Марици, а у овом часу налази се у Бечу једна депутација Једренских становника – Турака, Грка, Јермена и Евреја – која је пошла по Европи да од Великих Сила тражи останак Једрена под турском влашћу. У Бечу је та депутација била примљена на Балплацу од барона Макија, првог начелника Министарства, а предала му је један меморандум о бугарским зверствима, почињеним у Тракији за време њихове окупације, уз молбу да и Једрене остави Турској. И док та депутација путује по Европи да задобије симпатије кабинета и јавног мњења, дотле из Петрограда стиже вест да је руски Министар-Председник Коковцов пред представницима финансијских кругова руских изјавио да ће Русија само онда пристати да истера из Једрена турске трупе, ако за то добије једногласан мандат Европе. Али, ако се у том питању не постигне једнодушност Европе, Русија сама неће се истицати, да би се избегли међународни заплети. А пошто се, према држању Француске и Енглеске, које хоће да штеде Турску из финансијских разлога, не може се претпоставити да до те сагласности може доћи, то се сме веровати да како неће узети на себе одијозну улогу жандарма бугарског, и да ће Турци, ако не остати у Једрену, а оно на сваки начин добити бољу границу и задржати око Цариграда већу територију, него што им је то додељено Лондонским миром. На тај начин ће Бугарска и на овој страни добити мање него што би добила да је била мање грамзљива и саможива.

Данас су се вратили из Букурешта српски, грчки и црногорски делегати за закључење мира. Београдске улице, кроз које су пролазили, биле су пуне света да их виде и поздраве.

Миомир, 4 Августа 1913

Турци не само што не показују вољу напусти-ти Једрене него, према данашњим вестима, продиру још даље у Тракију. Њихове трупе заузеле су Гималцину, северо-западно од Дедеагача, на десној обали Марице.

У исто време утврђују Једрене Лозенград и шаљу војску у те вароши. Европа стоји „запањена“ пред овом дрскошћу Турака и не зна шта да почне; а Бугари нису више у стању да воде нов рат и да истерају Турке.

Миомир, 7 Августа 1913

Две ствари, које вреди забележити.

Гроф Берхтолд честитао је, преко аустро-угарског посланика у Букурешту, румунском Министру-Председнику Мајореску „за брзо спровођење провизорног споразума између зараћених“. Захваљујући се усмено на овој честитци Мајореску је изјавио „да се не може придружити схватању графа Берхтолда, у колико он резултате букурешке конференције сматра за провизорне. У Букурешту је закључен прави уговор о миру и тај је уговор хисторијски акт и мора остати трајан“. У овим двама изјавама најбоље се огледају два супротна гледишта, која односно букурешког уговора о миру имају АУгарска и Румунија. Прва би хтела да он има провизорни карактер и да има бити ревидиран од Великих Сила, као што жели и Бугарска; а друга га сматра за дефинитиван, који не тражи никакву ревизију. На томе гледишту стоје не само Србија, Грчка и Црна Гора, него и већина Великих Сила, и зато ће оно извесно и преовладати, у пркос свега, заиста неразумљивог настојавања аустро-угарске дипломатије да изазове ревизију уговора. То постојавање наилази на критику и у самој АУгарској. Против њега се отворено изражавају не само органи јавног мишљења, него и неки бивши Министри н. пр. граф Андраши. Услед тога се почиње говорити о оставци графа Берхтолда, који је претрпео неколико пораза у својој балканској политици, и верује се да ће он на јесен, кад балканска криза буде ликвидирана, одступити.

Други још важнији догађај, то је *развој питања о Једрену*. Турци све више и више испољавају намеру да задрже реку Марицу са Једреном за своју будућу границу с Бугарском и сви напори и савети Великих Сила да јих од тога одврати, остали су до сада безуспешни. Тврди се да је Порта једном вербалном нотом изјавила Силама, како ће она можда бити принуђене да пређе Марицу (што је међутим и учинила), па евентуално и да Бугарској огласи рат, мотивишући то злостављама турских заробљеника у Бугарској. А опет бугарска влада са своје стране обратила се Силама с молбом за интервенцију да Турска респектује одредбе Лондонског уговора о миру односно границе, и да се повуче на линију Енос – Мидија.

Силе међутим не показују ни мало воље за интервенцију, а опет Бугарска, која је већ наредила демобилизацију своје војске, није у стању сама истерати Турке из Тракије. Зато је тешко предвидети како ће се овај спор између Турске и Бугарске свршити.

Миомир, 8 Августа 1913

Краљ је јуче потписао одлуку Министарског савета о ратификацији уговора о миру и синоћ је отпутовао у Букурешт један чиновник Министарства спољних послова са инструментом ратификација, које ће се тамо измењати.

Једренско питање улази у озбиљну фазу. Руски Амбасадор у Цариграду изјавио је Вел. везиру да турска војска мора одмах напустити земљиште, које је Бугарској уступљено у Тракији букурешким миром и да Русија неће допустити да турска војска заузме ни Дедеагач ни Лагос. Изгледа да Русија, ако јој се жеље не испуне, намерава одазвати из Цариграда свога Амбасадора и прекинути дипломатске односе с Портом.

*Председник Народне Скупштине Андра Николић саопштио је данас представницима партијских скупштинских клубова да је *Влада решена указом извршити анексију ослобођених крајева Српства* и тек у јесењој сесији Скупштине изнети на решење Закон о томе. Скупштина ће се саставити 25 Септембра.*

Миомир, 10 Августа 1913

Изгледа да прекјучерања вест о некој енергичној акцији у Једренском питању није основана. Ни Русија сама ни све Силе заједно не показују вољу да насталим средствима принуде Турску напустити Једрене и повући се из Тракије. Између Сила воде се преговори о томе да се једним финансијским бојкотом Турска принуди респектовати одредбе Лондонског уговора о миру и повући се на линију Енос – Мидија, или да се питање о Једрену остави отворено, како би га Бугарска, кад се одмори и ојача, могла оружјем решити. И једно и друго чини ми се врло проблематично. Турска ће увек наћи могућности да нађе новаца, ма и под тежим условима и зато ће финансијски бојкот остати без дејства на њу. А док се Бугарска ојача да силом отера Турке из Једрена, дотле

ће ови утврдити и Једрене. Лозенград и целу линију спрема Бугарске, да неће Бугарска сама бити у стању да их одатле отера. Најпростије и најрационалније решење било би када би се Турска и Бугарска непосредно без туђег мешања споразумеле о својим будућим границама. Има вести да се на томе и ради.

Миомир, 11 Августа 1913

Стари Београд преживео је данас један значајан дан, који ће у његовој хисторији остати забележен златним словима. Победоносне трупе Дунавске дивизије, комбиноване са једним пуком дримске, после десето-месечног трудног и са огромним жртвама скопчаног ратовања са Турцима и Бугарима, вратиле су се са бојишта и имале свечан улазак у стару престоницу Србије, која их је дочекала са раздраганим срцем и раширеним рукама. Кроз београдске улице, пуне веселог света, кроз триумфалне капије са патриотским натписима, закићени ловоровим гранчицама, које је један Србин – родољуб из Далмације послао, акламоване од сакупљеног народа и окићене цвећем, прошле су јуначке српске трупе са Бањице, кроз Шумадијску, Немањину и Карађорђеву улицу до Калемегдана, гди је у 10 часова у подне, у присуству Краља и његове породице, Министра и других позваних гостију, откривен споменик, који је српска војска подигла Вожду Карађорђу. После открића споменика сва војска, са престолонаследником Александром на челу, прошла је Кнез Михаиловом и Краљ Милановом улицом, продефиловала поред Двора и вратила се натраг у логор на Бањици, где ће јој Општина београдска сутра приредити ручак. После подне била је у Народном Позоришту бесплатна престава за војнике, а у вече ручак у Двору, за чланове владе и председнике скупштине и града Београда и ватромет на Топчидерском брду и на бродовима Српског бродарског Друштва, који су осветљени пловили Дунавом и Савом. Варош је била лепо искићена и у вече сјајно осветљена.

Са овим свечаним уласком војске у Београд завршен је и последњи чин велике хисторијске драме, која се у течају од десет месеца одиграла на балканском полуострову и дала му сасвим нови облик. Завршен је, бар у колико се тиче

Србије, јер шта се још може изродити од нерешеног Једренског питања и заузећа Тракије од стране Турака, не може се данас још знати.

На српским војницима, који су јуче пролазили кроз окићене београдске улице, видели су се трагови издржаних мука и штрапаца. Упалих обрза, препланулих лица, уморног држања, пролазили су они између редова радозналост и веселог народа, али са поносним уверењем да су својим напорима размакли међе своје отачбине до не очекиваних граница и ослободили из више од пет вековног ропства своју браћу у Ст. Србији и Македонији. Многи су оставили своје кости на бојним пољима Ст. Србије, Македоније, Тракије и Арбаније; многи ће остати сакати и болесни за цео век, – али сви, који су остали у животу, моћи ће својој деци и својим унуцима рећи оно, што су говорили Наполеонови војници после трагичног повратка из Русије: – „И ја сам био један из Велике Армије“.

Србија се од данас враћа своме нормалном и мирном животу. Чекају је и у миру велики задаци. Нека да Бог да и њих изврши исто тако сјајно, како је српска војска извршила свој задатак на бојном пољу.

Миомир, 12 Августа 1913

Данас је *отпутовала у Беч моја снаха Соња* да уреди њен нови стан и да се припрема за њену нову каријеру у бечкој *Volks-oper*-и, у којој је пролетос ангажована. Ја сам остао у Миомиру са мојом малом унуком Ружицом, докле се Соња не прилагоди њеном новом животу и докле ја овде не посвршujem још неке моје послове, па ћу онда и ја отићи у Беч, да тамо проведем један део зиме.

Миомир, 13 Августа 1913

Јуче су у *Букурешту измењане ратификације уговора о миру* и тиме је и формално завладао мир на Балкану, у колико се то тиче хришћанских балканских држава. Да ли ће тај мир бити дуготрајан или ће трајати само донде докле се Бугарска не одмори и не спреми за нову борбу и отимачину, то је питање будућности. Према досадашњем држању Бугарске, не смемо рачунати на трајан мир с њима.

Миомир, 15 Августа 1913

Између Србије и Црне Горе постигнут је, како новине јављају, потпун споразум у питању о границама. Црна Гора ће добити Ђаковицу, Пећ и Плевље.

По свему изгледа да је Једренско питање ушло у фазу директних преговора између Бугарске и Турске. У Цариграду се бави мој бивши тамошњи колега г. Начовић и приватно води неке преговоре са турским Министрима. Суштина тих преговора још је јавности непозната, али се опште верује да је реч о границама између Бугарске и Турске и њиховим будућим односима. Више него вероватно је да ће Турци задржати Једрене и реку Марицу као границу.

Проносе се гласови да *Пашић хоће да се повуче из владе*, зато што је заморен. Кад би код њега било више памети него властољубља, он би доиста и требао то сада да учини, када има око главе ореол великог државничког успеха. Изабрати згодан моменат за долазак на власт, и исто тако згодан за силазак са ње, – мудрост је правих државника.

Миомир, 16 Авг. 1913

И данас циркулишу гласови о *латентној Министарској кризи* услед намере Пашићеве да се повуче из владе због заморености. Тврди се да такву исту намеру имају и Министри Протић и Полићевић. Јуче после подне држана је у Министарству спољних послова конференција између Владе и чланова главног радикалног Одбора из Београда и унутрашњости, у којој се дискутовало о ситуацији и у којој је, вели се, Пашић обавестио пријатеље да је заморен и да хоће да одступи. Тврди се да у тој конференцији није дошло ни до каквог закључка и да ће се с тога у Септембру, када се поједини Министри буду вратили са одсуства, одржати нова конференција и на њој решити да ли и кад данашња влада да одступи или да се реконструјише.

Све сигурније излази да ће *Турци задржати у својој власти Једрене и Тракију до Марице*, и да ће се Бугарска морати задовољити са мањим концесијама северно од Лозенграда и са једним повољним трговинским уговором. У том смислу, тврди се, воде се приватни преговори у

Цариграду између г. Начовића и Великог Везира и Осман-Низами-паше, и кад се дође до претходног споразума, онда ће се ти преговори претворити у званичне преговоре између бугарске и турске владе и завршити формалном погодбом. Овакав обрт ствари приписује се поглавито држању Русије, која не показује вољу да се за Бугарску ангажује и налази да је за њу повољније, ако Једрене остане под Турцима, него ако припадне Бугарима, као и држању Француске, која из финансијских разлога, неће да присиљава Турску напустити Једрене.

Миомир, 18 Августа 1913

Према једној депеши из Софије, коју доноси прекјучерања „Нова Слоб. Преса“, бугарска влада решила је, по савету Русије, да ступи у директне преговоре с Турском односно питања о Једрену. Тврди се да ће кроз који дан бити наименовани званични делегати бугарски за те преговоре. Доносећи ову вест „Преса“ изјављује да ће Једрене морати остати Турцима, а вероватно и Лозенград, а да ће ова Бугарској највише уступити нека чисто бугарска села северно од овог града на Црном мореу.

Овим пристанком Бугарске на директне преговоре с Портом испија Бугарска и последњу кап из чаше горчине, коју је сама себи својим неразвишеним држањем наточила. Нема сумње да ће Бугарска и тим преговорима добити један део Тракије са литоралом од Марице до залива Лагоског, али колико ће тај добитак бити ништаван према ономе, који би она добила по Лондонском миру и да је пристала на ревизију савезног уговора са Србијом. Али је то заслужена казна за њену неумереност и прождрљивост.

Спрам овим директним преговорима између Бугарске и Турске ми и Грци морамо бити врло обазриви. Бугари су кадри склопити са Турцима савез противу Србије и Грчке и уступити им целу Тракију, ако би им помогли да од нас отму Македонију, а од Грка Солун. Надати се да турски државници неће наићи на овај лепак и да ће се задовољити са Једреном и са територијом до Марице, која им је заиста потребна ради сигурности Цариграда.

Миомир, 19 Августа 1913

Јуче се извршила мала реконструкција Пашићевог кабинета. Из њега су иступили Министар Привреде Коста Стојановић и Министар Правде Др. Мих. Полићевић, први зато што му Министар финансије није могао дати потребне кредите за унапређење привреде у ново-освојеним крајевима, а други зато што није могао добити захтевано дуже одсуство ради опорављења. На њихова места постављени су: за Министра Привреде Др Велизар Јанковић, народни посланик, а за Министра Правде Марко Ђуричић, члан Касаације – обојица људи другог реда у радикалној странци. Ова реконструкција сматра се само као привремена крпеж, а очекује се на јесен оставка или реконструкција целог кабинета, јер се тврди да Пашић апсолутно неће даље да остане на влади.

Миомир, 21 Августа 1913

Пре шест дана јавиле су новине да је између Србије и Црне Горе постигнут потпун споразум о питању о будућим границама између њих и да ће према томе споразуму Црна Гора добити Ђаковицу, Пећ и Плевље. А данас лист „Политика“ јавља да су јуче преговори за разграничавање између Србије и Црне Горе наишли на тешкоће. Црногорски делегати Вукотић и Матановић тражили су, на основу најновијих инструкција своје владе, целу Метохију, Плевље и Ђаковицу. Заступник Пашићев Спалајковић, који у одсуству Пашићевом, води с њима преговоре, изјавио је да Србија не може усвојити такве захтеве Црне Горе. Ако се не дође до споразума црногорски делегати вратиће се на Цетиње, а у том случају грчки или румунски краљ имао би да реши ово спорно питање као арбитар.

Ако је ова вест „Политике“ основана, онда би то значило да Краљ Никола остаје при оним захтевима, које је истицао још 1897 године, када смо ја и пок. Вујић, приликом посете пок. Краља Александра на Цетињу, водили преговоре са тадашњим црногорским Министром спољних послова Гавром Вуковићем у циљу закључења једног српско-црногорског уговора о савезу. И тада је Црна Гора тражила да се њој, у случају распада турске Царевине, уступи цела Метохија

са Призреном, нашто Краљ Александар није хтео пристати.¹

Потврђује се вест да је Бугарска ступила у непосредне преговоре с Турском у циљу утврђења нове бугарско-турске границе. За бугарске делегате одређени су, поред г. Начовића, који је већ у Цариграду, још генерал Савов и бив. бугарски посланик у Београду Тошев. Они ће данас или сутра стићи у Цариград и отпочети преговоре, који по захтеву Порте треба да се сврше за седам дана.

Миомир, 22 Августа 1913

Јуче је изашао званичан коминике о разграничењу Србије и Црне Горе, који гласи овако:

Министар-Председник Црне Горе г. Јанко Вукотић, који се у последње време бавио у Београду ради разграничења између Србије и Црне Горе, принуђен је због редовних државних потреба, да се још данас крене у Црну Гору. Решење питања о разграничењу одлаже се за доцније и извршиће се по ранијем пријатељском споразуму између Србије и Црне Горе, који, за случај потребе, предвиђа и арбитражу“.

Из овог коминикеја види се јасно да се између српске и црногорске владе није дошло до споразума односно разграничења између Србије и Црне Горе и да ће се, вероватно, морати прибећи арбитражи. На питање у чему се разишли обострани делегати за преговоре, Пашић и Вукотић, данашња „Правда“ вели да се Пашић разишао с Вукотићем у томе што Црна Гора тражи целу Метохију, тако да јој с једне стране граница буде Арбанија, а с друге стране од утока Истока у Дрим, па Дримом испод Призрена опет до Арбанашке границе, Рожај са целокупним залеђем, Плевље и Пријепоље. Нарочито је, вели „Правда“ било спора око Плевља, јер Црногорци, тражећи Плевље и Пријепоље с околином, траже готово већи део Санџака.

Услед овог непостигнутог споразума између Србије и Црне Горе, у указу о анексији нови крајева, који ће ових дана бити потписан, рећи ће се да се присаједињење тих крајева врши: према Бугарској на основу Букурешког уговора о миру, према Грчкој, на основу уговора о савезу, а према

¹ Види о томе у књизи „Моје друго Министровање“, коју сам писао 1897/8 године, кад сам престао бити Министар-Председник. (Прим. Ђ. Симића)

Црној Гори на основу демаркацијоне линије, постављене за време заузећа Санџака.

Доносећи ову вест „Правда“ примећује: „Како ће се свршити ова трећа распра, што је г. Пашић спремио Србији својим уговором? Да неће Србија морати угазити и у трећи рат за регулисање граница према Црној Гори?“

Да не да Бог.

Миомир, 27 Августа 1913

„Правда“ јавља да је Краљ, који се налази у Рибарској бањи, синоћ потписао указ о присаједињењу – анексији, – нових крајева. У томе указу вели се само толико да се присаједињење врши према Бугарској на основу Букурешког уговора, према Грчкој на основу уговора о савезу, а према Црној Гори на основу демаркацијоне линије.

Из овако стилизованог указа види се да између Србије и Црне Горе није дошло до споразума односно граница између њих. Јер да је тај споразум постигнут не би се за границу узела демаркацијона линија, раније повучена, него она линија, која би по споразуму била.

Тврди се да Црна Гора не одступно тражи Призрен, као што га је тражила и 1897 године, а да га Србија неће да уступи из стратегијских разлога. Ни интервенција руског посланика на Цетињу, која је ишла у прилог српском гледишту, није могла побудити црногорску владу, односно Краља Николу, да одступи од свога захтева. Зато се је, вероватно, Краљевска влада и пожурила да са прогласом анексије створи један *fait accompli*, са којим ће и Црна Гора имати да рачуна и који се више не може мењати без пристанка Српске Народне Скупштине.

И опет се дакле појављује стари ривалитет између Црне Горе и Србије. Доста жалосно.

Миомир, 28 Августа 1913

Изишла је Краљева прокламација, датирана 25 августа из Рибарске Бање, којом се проглашује присаједињење Србији нових освојених крајева.

У тој прокламацији најпре се вели како је после два рата, који су скоро годину дана прекинули народне послове и напредовање, настао благодетни мир. У оба рата српска војска је сјајно вршила поверавање јој задатке. У првом рату

с Турцима, само за месец дана, донела је слободу Старој Србији и знатном делу Македоније, прегазила је Арбанију, и изишла на Јадранско море а помогала Бугарима да освоје Једрене. Али то још није донело Србији стечене ратне плодове и очекивани мир. Одлуком Великих Сила на Лондонској Конференцији била је принуђена повући се са Јадранског мора и Арбаније, а Бугари, њени савезници, не само што јој том приликом не помогоше, него јој оспорише и већину земаља, које је српска војска сама ослободила. Они тим покушаше да јој пресеку везу са Грчком и да је тако одбију од Егејског мора, чиме би положај Србије још тежи него раније. Да то постигну, Бугари прибегоше и оружаном нападу, коју српска војска у великој битци на Брегалници сјајно одби, и у једном низу сјајних победа, у друштву са Грцима и Црногорцима сузби непријатеља до његових старих граница и преко њих. У том тренутку Румунска влада учинила је одлучан корак у корист одржања поремећене равнотеже и мира на Балкану и мир је закључен и потписан у Букурешту 28 Јула 1913.

После овог увода проглашује се присаједињење Краљевини Србији свих освојених области у границама, које су одређене: према Бугарској букурешким уговором мира, према Грчкој српско-бугарским споразумом; према Арбанији привременом демаркационом линијом и саобразно решењима Амбасадорске Конференције у Лондону, докле нарочита међународна комисија не изврши коначно разграничење; према Црној Гори за сада демаркационом линијом војне окупације до коначног разграничење; према Босни и Херцеговини досадашњом границом.

Даље се прокламацијом наређује да, докле се законским путем не утврди управа нових присаједињених области, њима ће се управљати према Краљевим уредбама и решењима Краљевске владе; одаје се захвалност прегнућу, јунаштву и истрајности свију учесника у минулим главним догађањима; и на крају се вели да ће Краљева брига бити да у новој Србији живот сваког грађанина буде срећнији и напреднији и да сви у новим крајевима, без разлике вере и порекла, буду задовољни, просвећени и закриљени правдом и безбедношћу, која ће им ујемчити владавина слободне Србије.

Поред ове прокламације Краљеве народу српском у Старој Србији, изишла је данас и једна Његова прокламација Народу освојених и присаједињених области, којом се они извешћују о присаједињењу њихових крајева Краљевини Србији; даје им се уверење да ће сви бити пред законом и властима једнаки, да ће свачија вера, имање и личност бити поштовани као светиња, и позивљу се да и сами из све снаге приону на рад, да одбаце досадашње заблуде, раздоре и неслоге, те да у братском загрљају са браћом из Старе Србије избришу са лица њихових лепих постојбина све трагове дугог робовања.

Нове области подељене су административно у 11 округа и 46 срезова. Седишта нових округа биће: Битољ, Дебар, Кавадар, Куманово, Нови Пазар, Плевље, Призрен, Приштина, Скопље, Тетово и Штип.

Овом прокламацијом Краљевом завршено је формално велика еволуција Балканског питања, извршена 1912 и 1913 године, о којој наши очеви и дедови једва да су и сањати могли. Из те еволуције Србија излази двапут већа него што је била, са повећаним војничким и политичким угледом. У будућим комбинацијама Великих Сила мораће се од сад водити више рачуна о новој Србији и о српском народу, који је показао толико животне снаге и толико националног осећања.

Миомир, 31 Августа 1913

Јуче је, после дугог и тешког боловања, умрла Љубица, кћи моје пок. жене Јелке из њеног првог брака, а жена војводе Путника, и данас после подне сарањена је, у одсуству њенога мужа, који је пре 10 дана отпутовао на лечење у Глајхенберг. Љубица је била добра кћи, добра жена и добра мати, која је цео свој век провела у раду и бризи за своју кућу и децу. Као таква она је уживала опште симпатије и поштовање, што се видело и јуче при њеном погребу.

Миомир, 4 Септембра 1913

Пре три недеље *отпутовала је у Беч моја снаха* Соња, да се смести у њеном новом стану – XVIII Karl Ludwigstr. 1d – и да се почне спремати за њену прву појаву на позорници бечке Volksoper-e. Та појава имала је бити 1 ов. мес. у представи опере

„Der Evangelimann од Кандла. Ја сам са зебњом очекивао вест о успеху, који је Соња тог вечера имала, пошто она више од четири године није у позоришту појављивала се и пева(ла). Данас сам добио од ње писмо, којим ми јавља да је имала лепог успеха и послала ми је на углед изреске из новина „Der Morgen“ и „News freie Presse“, где се о њеном певању с похвалом говори. Тиме је и мени скинута с врата једна велика брига, а њој се отварају лепо изгледи за будућност.

Миомир, 6 Септембра 1913

Између бугарских и турских преговарача у Цариграду дошло је до споразума односно будуће турско-бугарске границе. По томе споразуму та граница почиње од ушћа реке Марице у Егејско море и завршује се на ушћу Реснаје, северно од Илијаде на Црном мору, остављајући Турској Димотику, Једрене и Киркилисе (Лозен Град), а Бугарској Мустафа-пашу, Малко Трново и Ортакеј.

Према овом споразуму, на који је Бугарска силом околности морала пристати, она губи целу источну половину Тракије и у њој она места, за која су везане њене најсјајније победе у последњем рату с Турском – Киркилисе, Мало Бургре и Једрене, – а Турска осигурава себи једну стратегијску јаку границу, са које може успешно бранити Цариград и улази поново у притежање њене негдашње престонице Једрена. Бугарска је врло скупо платила своју ненаситимост и своју мегаломанију. На истоку је изгубила територије, које је била освојила, а на западу оне, на које је претендовала. Да је у бугарских државника било више увиђавности, а мање прецењивања сопствене снаге, Бугарска би данас простирала се од Вардара до преко Марице и била би најача држава на Балкану. Данас је она понижена и сузбијена у разумне границе. Да ли ће се Бугари сада разумити и посветити се унутарњем консолидовању и раду на привредном снажењу, или ће и даље сањати о Сан-Стефанској Бугарској и спремат се за реванш, – на то ће одговорити будућност. Колико ја познајем Бугаре и њихов карактер, они ће од сада само сањати о освети нама и Грцима и спремат се за нови рат с нама. Ваља нам зато бити на опрези и никад не губити из вида опасност, која нам од њих прети.

Миомир, 8 Септембра 1913

Још кад је искрсла идеја о једној автономној Арбанији, коју су тако ревносно подржавали Аустро-Угарска и Италија, познаваоци арбанашког карактера и прошлости њихове знали су да тај народ нема у себи оних особина, које су потребне за једну државну организацију и предвиђали су да ће српској области завладати анархија, чим она буде остављена самој себи, и да отуда могу понићи нови заплети и нове опасности за ред и мир на Балкану.

Та предвиђање као да се већ почињу остваривати. По извештајима, који стижу из Арбаније, тамо влада анархија. Привремена арбанашка влада у Валони није успела да створи икакав ред у земљи, и у њој самој појављују се несугласице. Бивши бранилац Скадра, Есад-паша Топтани, који је у последње доба ушао у ту владу као Министар Унутрашњих послова, отпочео је једну засебну акцију којој се прави циљ још не види, и отишао је из Валоне у Драч, где је приграбио неку суму државног новца и одакле тражи да седиште арбанашке владе премести из Валоне у Драч. Чувени разбојник Иса Бољетинац, који је испред српске војске побегао у Арбанију и тамо постао нека врста Министра војног, удружио се са другим разбојником Бајрам-Цуром и у друштву с њиме организује у северној Арбанији чете за напад на нашу и црногорску ново освојену територију, у очевидној намери да побуни оне Арнауте, који су остали под нашом и црногорском управом и који су до сада били мирни и послушни. На црногорској граници већ је дошло до сукоба између Арнаута и Црногораца а на нашој граници арнаутски разбојници – Качаци, – убили су два наша полицијска чиновника, при вршењу њихове дужности. На нашој новој граници према Арбанији завладала је таква несигурност и опасност од арнаутских напада с поља да је влада Краљевска, била побуђена обратити се Великим Силама и скренути им пажњу на овако стање на граници и изјавити им да ће бити принуђена да поново заузме стратегијске положаје на арбанашкој територији, које је недавно по жељи Великих Сила била напустила. О томе је прексиноћња „Самоуправа“ донела један званични коминике, у ком се вели:

„Влада је решена да одлучно одбије сваки покушај напада на српску територију, а у ту сврху биће принуђена да поново заузме стратегијске положаје, које је недавно била напустила, следећући жељама Великих Сила. Најзад, српска Влада одлучила је да тражи и обезбеди потребне накнаде од Арбаније за евентуалне штете и наметнути јој жртве од немирног држања Арнаута, као и да ради безбедности и мира у будућности предузме мере, које ће оваква и сличне покрете учинити потпуно немогућима. О свему овоме српска влада известила је и кабинете Великих Сила, преко својих дипломатских представника, уверена, да јој се ни с које стране не може замислити ако у одбрану једнога од најелементарнијих права својих, употреби мере, које ће томе праву обезбедити пуну и стварну заштиту“.

У истом смислу изразио се прекјуче заступник Министра спољних послова Спалајковић пред редактором „Правде“, изјавив да су због арнаутских упада и због вређања граница, наређене следеће мере:

- 1., Издате су најстрожије наредбе пограничним властима, да не пусте ни једног Арнаута из Арбаније, док траје ово анархично стање и догод се у Арбанији не организују пограничне власти.
- 2., Сваки напад на нашу границу одбићемо најенергичније, а у случају озбиљних покушаја за упад у нашу територију, бићемо евентуално принуђени да поново поседнемо најпотребније тачке и на арбанској територији привремено.
- 3., Наређено је појачање наших посадних трупа.
- 4., Србија ће за све штете и жртве у овој ситуацији поднесене тражити накнаду од Арбаније.

Интересантно ће бити видети шта ће на ове мере српске владе рећи заштитници Арбаније Аустро-Угарска и Италија.

Миомир, 9 Септембра 1913

Напади Арнаута на нашу територију почињу узимати онеспикојавајући вид и привлачити на себе пажњу Европе. Према телеграмима од јуче, које је лист „Политика“ добила из Дебра, Призрена и Битоља, од пре неколико дана воде

се на граници крваве борбе са Арнаутима. Арнаути, које, како се чује, предводе Иса Бољетинац и шест бугарских официра, напали су у великом броју на наше позиције код Пишкопеје иза Црног Дрима, која је удаљена око 20 километара од Дебра. Наше трупе, после огорчене борбе, у којој је погинуо један наш капетан и приличан број војника, успеле су да нападаче одбију и да задрже у својим рукама Пишкопеју, која је важан стратегијски положај. Рачуна се, да снага арнаутских разбојника, који су напали на Дебар, износи око 20.000 људи. Командант наших трупа тражио је појачање, које му је послато.

И код Призрена и Ђаковице Арнаути су покушали напад на нашу границу, али су одбијени. Чарке на појединим местима дуж целе границе готово не престају. Исто тако осећа се покрет међу Арнаутима на граници према Скадру, и Црногорци шаљу војску на границу, да би спречили напад на црногорску границу.

Из ових извештаја види се да ово нису обични неред на граници, него да је ово један организован покрет Арнаута противу Србије и Црне Горе. Ко је организатор тога покрета, то се у овом тренутку не зна, али се сме веровати да он долази с поља од оних, који имају интересе да се на Балкану одржава једно ровито стање. По једном телеграму „Политике“ из Беча, тај покрет противу Срба организују Иса Бољетинац, бив. шеф бугарских комита у Македонији Сандански (за кога је већ раније јављено да је отишао у Арбанију, ради организовања чета противу Србије) и бугарски пуковник Марков, који се са 5 бив. бугарских официра налази у Драчу. Иза њих, како мисле београдски листови, стоји Аустро-Угарска, која шаље у Арбанију оружје и муницију.

Пада у очи да бечки листови, доносећи вести о овим сукобима на српско-арбанашкој граници, бацају на нас кривицу за њих, тврдећи како наше власти не пуштају на пијаце у Ђаковици и Призрену Арнауте из преко границе и тиме их лишавају њихових природних тржишта за набавку животних намирница, и како наши војници убијају Арнауте, који на та тржишта пођу. Из оваквог писања бечких листова види се јасно њихово непријатељско расположење према нама и њихова тежња да њихове штићенике Арнауте

представе свету као невине жагање, које Срби хоће да потамане. Али им то, вероватно, неће испасти за руком, јер има у Европи још доста непристрасног света, који познају сву дивљачност арнаутског племена, и који се неће дати обманути лажима пристрасне бечке штампе.

Миомир, 10 Септембра 1913

Данашња „Политика“ доноси следеће телеграме о нападу Арнаута на нашу територију. Телеграми су од јуче и данас из Дебра и Скопља, и гласе:

I. Из Дебра од 9 Септембра: Арнаути су, једним изненадним нападом, бројно далеко надмоћнији, успели да наше трупе потисну са положаја. Они су заузели Пишкопеју, Мали Брат и приближили су се самој нашој вароши Дебру на један сат хода. Борбе се још воде.

Наша војска, која је врло малобројна, бори се лавовски. Број Арнаута, који су упали на нашу територију и заузели читава два среза, износи око 20.000.

Арнаути пале и руше. Остављају свуда пуштош за собом. Опасност је да и сама варош Дебар не падне у руке нападачима и побуњеницима. Побуњенике предводе Иса Бољетинац, Бајрам Цур и бугарски и аустријски официри. Арнаути имају брдске топове и митраљезе. Њихов је напад врло вешто организован.

II. Из Скопља од 10 Септембра: Према вестима са границе, Арнаути су ушли у Дебар. Крвава борба се води на целом фронту. Губитци и на једној и на другој страни велики су.

Услед оваквих извештаја са границе Влада је, како се чује, наредила мобилизацију моравске дивизије и решила најенергичније сузбити арнаутске нападе и, према потреби, прећи и на арбанаску територију.

Миомир, 11 Септембра 1913

Вести са српско-арбанашке границе гласе све неповољније. Арнаути су не само заузели Дебар, него удружени с Арнаутима из наше територије нападају и на Ђаковицу. Напад на Пишкопеју и Дебар изведен је врло вешто војнички, те се може предпоставити да Арнауте предводе официри, чија народност није још

утврђена (бугарски или аустријски?). Наше пограничне трупе, којих је број мален, повлаче се уз сталну борбу с Арнаутима према Кичеву. Арнаути се све више приближавају вароши Струги и постоји бојазан да ће и у њу ући. Борбе су крваве и Арнаути кидисавају на наше трупе као дивљи зверови.

У след ових немилых вести држана је синоћ у Двору Министарска седница под председништвом Краљевим и на њој је решено да се мобилише Моравска дивизија I позива. Мобилизаће се I, II, III и XVI пук и први и други прекобројни пук, и да се из Србије пошљу нова појачања, која ће задржавати даља продирања Арнаута док не стигне моравска дивизија, за чијег је команданта одређен пуковник М. Анђелковић, командант Дунавске дивизије. Више активних пукова отпраћено је на границу против Арнаута. Позвати су на шесто-недељну већбу обвезници VII и XVIII пука I позива и сви резервни официри, који припадају тим пуковима. Један члан Владе рекао је данас једном сараднику „Политике“ да је сва наша војска у новим крајевима у покрету према Арнаутима и да ће најдаље за три дана стићи и послата појачања, тако да ће овај покрет Арнаута бити најдаље за 10 дана угушен.

Пашићу, који се налази у Бијарицу на одсуству, телеграфисано је да одмах дође и очекује се његов долазак до прексутра.

Лист „Правда“ јавља да је српска влада решена да изврши привремену окупацију албанске територије и да у одбрану својих земља предузме не само мере сигурности него и мере, које ће дивље Арнауте уразумити.

Србија се налази пред новим тешкоћама.

Миомир, 12 Септембра 1913

Напади Арнаута на нашу територију не само да не престају, него све више и више узимљу вид добро припремљених и вешто вођених војних операција. Они Арнаути, који су заузели Дебар, крећу се у правцу Струге и Охрида и заузели су Галичник. У исти мах друга једна група Арнаута иде од Елбасана у правцу Охрида. Уз њу, вели се, маршује и једна колона бугарских комита од 2000 људи, под командом бугарских официра.

Испред надмоћне снаге Арнаута наше слабе трупе повлаче се у позадину и заузимају стратегијске положаје, у очекивању појачања, која им се из Србије шиљу. XII наш пук Цара Лазара, стигао је јуче после подне у Скопље и одмах продужио пут за Дебар. Држи се да ће за 2–3 дана стићи и остала наша појачања, и да ће тада надирања Арнаута бити заустављена и они бити претерани на арбанашку територију.

Према оваквој ситуацији Краљевска Влада упутила је јуче Великим Силама другу ноту, у којој, с позивом на своју ранију ноту, извештава Велике Силе да ће поново окупирати оне стратегијске позиције на Арбанашкој територији, које је била напустила по захтеву Сила, пошто су Арнаути прешли на српску територију и заузели Дебар. А „Пресбирос“ издао је јуче по подне следећи званични коминике:

„Озбиљне прилике на Арбанашкој граници, о којима је јуче била реч, приморале су Краљевску владу да се постара о томе како да се на тој страни одбрани српска територија, у коју су упали Арбанаси. У том циљу наређена је мобилизација моравске дивизије првог позива. Сем тога предузете су и све остале мере за обезбеђење наше границе према Албанији“.

Београдски листови већ пишу о новом рату Србије, трећем у једној години. Данашњи „Одјек“ у уводном чланку криви владу за њену недовољну обазривост, која приморава српски народ да по други пут осваја позиције, које је у првом рату од Турака освојио, као што је морао исто тако по други пут освајати од Бугара позиције, задобивене од Турака.

По „Одјеку“, у владиним круговима баца се на Министра војног генерала Божановића одговорност за ову казниму неопрезност, која се показала према Албанији, после демобилизације, и говори се да ће Министар ускоро одступити и бити пензионисан. Међутим, вели „Одјек“ ту велику одговорност за овако олако играње са најважнијим интересима земље имају да поднесу пред народом и пред законом и Министар војни и цела Влада. Уклањањем Министра војног Влада не може отклонити од себе одговорност, која свом тежином неопростима грешка и неизвињавање кривице на њу пада за све што се догађа и што ће се догодити.

Српска штампа види у овом покрету Арнаута прст Аустрије и зато је жестоко напада.

Миомир, 13 Септембра 1913

Према данашњим вестима, *Влада Краљевска добила је синоћ извештај да су наше трупе код Маврова и Кичева одбила Арнауте са јаком артиљеријском ватром и натерала их на одступање. Наше трупе ступиле су у офанзиву и гоне узастопце Арнауте. Нашим трупама пристижу појачања; тако исто и Арнаутима.*

Заступник Министра спољних послова Спалајковић рекао је једном сараднику „Политике“ да је ситуација на српско-албанској граници врло озбиљна. Арнаути, знатно потпомагани са стране, сакупили су на територији независне Албаније велике масе и вешто су организовале поход у Нову Србију. Утврђено је позитивно да се међу Арнаутима налази потпуковник бугарски Марков са десетак бугарских официра и са масом војвода и бугарских комита. Влада је нотом известила Велике Силе о овом Арнаутском упаду у Србију и предузела све војне мере да се арнаутски напад силом одбије и да се Арнаути опамете да никад више не праве сличне експерименте.

Услед тога што су поједини београдски листови почели окривљавати владу за њену неопрезност према Арнаутима и за недовољну војну снагу на граници, јучерања полуслужбена „Самоуправа“ покушава да одбије од владе ове прекоре и да одговорност за недовољност војске на граници свали на Врховну Команду, која је, приликом извршења указа о демобилизацији, нашла да је довољно да у новим крајевима остави онолико трупа, колико је то по њеном нахођењу било потребно. Министар војни само је извршио предлог Врховне Команде и зато није одговоран ни он ни цела Влада што на албанској граници није било довољно војске и што су се наше малобројне трупе морале повлачити испред надмоћнијег непријатеља. Због ове погрешке Врховне Команде, говори се, да ће бити пензионисан, не Министар војни, него бив. помоћник шефа главног Генералштаба, ђенерал Ж. Мишић.

Али овакво тумачење неодговорности Владине не налази одзива у јавном мњењу београдском, чији независни органи продужују кривити Владу

за ове моменталне поразе наших трупа и за штете причињене арнаутским хордама становницима нових крајева.

Ови арнаутски упади почели су занимати цело европско јавно мњење, чија гласила изјављују зебњу да из њих не проистеку нови заплети на Балкану.

Миомир, 14 Септембра 1913

Данашње вести са границе не гласе онако повољно, као што су гласиле јучерање. Трупe, које су послате за појачање наших пограничних одреда, још нису стигле, те се Арнаути на неким местима још врло упорно држе, а на неким чак и напредују. Јуче се водила огорчена борба између наших слабих одељења и Арнаута код села Вратка и Речани, пред самим Гостиваром. Очајна борба води се и код села Ујмишта и Љум-Кале између Арнаута и наше посаде и ако те две позиције, које бране Љуму, падну у руке Арнаута, биће им отворен пут за Призрен. Арнаути се крећу и овим правцима: Кичево – Прилеп, Љума – Призрен, Струга – Битољ, Гостивар – Тетово. Укупна њихова снага, како из Скопља јављају, рачуна се на 88.000 људи (?)

Краљевска влада издала је јуче следећи коминике, који је послат и свима српским заступништвима на страни, као циркулар:

„Гледајући с поверењем у контроли Великих Сила над ново створеном Албанијом једну јаку гаранцију за мир и ред на српско-арбанашкој граници и с обзиром на потпуно пријатељско држање и симпатије целокупног арбанашког становништва према српској војсци за време њеног бављења у Албанији, српска влада је по извршеној демобилизацији оставила према Албанији само два мирнодопска пука т. ј. свега око 2000 људи распоређених на једном фронту од преко 100 километара. Подстрекнути агитаторима из Валоне и Елбасана, а под предвођењем једног члана Валонске владе (Исе Бољетинца) и неких страних официра и четника, око 10.000 Арнаута напали су последњих дана на српску територију и продрли у њу, попаливши многа села и побивши велики део мирног становништва. Том приликом Арнаути су ушли у варош Дебар, коју су браниле само две наше чете.

Упад Арнаута и њихово продирање у српску територију било је олакшано тиме што су се малобројне српске трупе на наваљивање Великих Сила пре кратког времена повукле са пограничних стратегијских положаја на арбанашком земљишту са којих су се успешно могли спречавати арбанашки упади у српску територију. Арбанаси су се користили том околношћу и упали су у Дебарски округ, што наше тамошње трупе бројно исувише слабе, а поред тога сада и без добрих стратегијских позиција, нису могле спречити.

Ради одбране своје територије и свога достојанства, Краљевска је Влада принуђена да мобилише један део своје војске којој ће бити стављено у задатак да сузбије нападаче и обезбеди трајан мир и ред на граници.

Ситуација је још врло озбиљна. По последњим извештајима наше трупе почеле су наступати.“

Упоредо са овим коминикејом Владином, публикован је данас у „Српским Новинама“ Краљев указ, којим се стављају у мобилно стање (мобилизацију) све јединице и установе I позива народне војске, за које Министар војни нађе за потребно. На основу овог указа за сад су мобилизовани ови пукови: 7, 9, 11, 12, 13, 8, 10, 14, 17, 18, 19 и 20 (дванајест пукова) и брдски артиљеријски пук, и трупе се са свију страна шиљу у нове крајеве.

Предњи коминике Владин, који би имао да служи као нека одбрана њене недовољне обазривости, по мом мишљењу је у ствари једна оптужба њене неувиђавности. Како је могла Влада, познавајући карактер Арнаута, напустити на захтев Великих Сила стратегијске позиције на арбанашкој територији, а да од тих Сила не тражи гаранцију за мир и ред на граници? Како је, напустивши те позиције, могла на граници од 100 километара оставити свега 2000 људи, дакле по 20 људи на километар, кад се могла надати нападу Арнаута, који су и раније после Берлинског Конгреса напали на стару границу Србије и чинили сваке пакости нашем пограничном становништву? Најелементарнија мудрост намењена је Влади са у новим крајевима остави већи број војске, докле се год не уреди нова арбанашка држава и у њој не поставе власти, које би биле cadre спречавати сваку повреду српске границе. Влада није у овом случају одговорила својој дужности и зато има на

њу пасти одговорност за сва зла, која ће овај упад Арнаута за собом повући.

Нема сумње да ће овај напад Арнаута на нашу територију бити сузбијен и да ће они за то претрпети достојну казну, кад наше трупе стигну на попреште ових бораба. Али ко ће народу српском надокнадити ове нове жртве, у крви и новцу, које су се могле избећи при већој увиђавности Владиној. Поред тога постоји опасност да се из овог, за сада локалног сукоба, не изроде већи заплети на Балкану, који могу Србију нагонити да напредне све своје силе у одбрану својих нових територија. Већ се чују гласови да је јуче у Бугарској наређена мобилизација две дивизије и да је Турска тражила од Бугарске, за случај потребе, слободан пролаз трупе за Македонију. Да ли се иза ових гласова не крију намере Бугарске и Турске користити се нашим заплетом с Арнаутима и покушати да присвоје себи делове Македоније?

Caveant Consules!

Миомир, 15 Септембра 1913

Према данашњим вестима *зауостављено је даље продирање Арнаута* и наше трупе прешле су у офанзиву. Јуче у подне спојили су се наши одреди, који оперишу противу Арнаута код Кичева и Мавровских висова. У подне кад је наређена општа офанзива код Маврова, Арнаути су разбијени и дали се у бегство. Том приликом наше трупе заузеле су Мавровске Ханове (висове између Гостивара и Кичева) и узели су од Арнаута један топ.

Други одред наше војске стигао је јуче у подне у Рега[н] и отишао за Охрид, који је у нашим рукама. Послате су јаке наша одељења у Љуму, да спрече упад Љумљана у Призрен. Струга, Охрид и Гостивар налазе се у нашим рукама и нису ни били заузети од Арнаута, како се раније погрешно јавило.

Интересантно је како се аустријска, а поглавито бечка штампа држе према овом упаду Арнаута. Не сме, разуме се, да га одобрава, јер би то показало да јој је по вољи и да га она окуражава, али се труди да га извињава тиме што је Лондонска Конференција мира одузела Арнаутима оне вароши, у којима су они до сада продавали своје земаљске производе и куповали животне намирнице, и

што им, тобож, српске власти то не дозвољавају. Осуђени дакле да умру од глади, Арнаути се буне и траже да те вароши опет задобију или бар да напакују својим крвним непријатељима – Србима. Просто је гнусно читати „Нову Слоб. Пресу“ и њена извињања у корист Арнаута. Али ипак, на крају крајева, мора и она да призна да Европа не може дозволити повреду Лондонског мира и да Арнаути морају респектовати границе Арбаније према Србији и Црној Гори, као што ни ови не смеју вређати албанске територије. „Нова Слоб. Преса“ доноси чак и један телеграм из Рима, по коме су аустријска и талијанска влада, у одговору на ноту српске Владе, саветовале Србији да се задржи на одбрани граница, јер би прелажење границе могло да доведе до озбиљних сукоба. Ако би ова вест била основана, Влада српска могла би од тих сила потражити гаранцију да ни Арнаути неће у будуће прелазити преко српске границе и тражити од њих накнаду свију штета, које би Арнаути причињавали нашим становницима. Шта ли би Силе могле одговорити на такав захтев Србије? И с каквим правом могу оне спречавати нас да сходним мерама заштитимо нашу земљу од разбојничких Арнаута, кад за више од 6 месеци нису успеле да у Арбанији створе ред и мир.

С обзиром на озбиљност ситуације, Влада је јуче наредила да се мобилише и цела дринска дивизија I позива заједно са трећим прекобројним пуком.

Бечки полузванични „Fremdenblatt“ демантира вест неких београдских листова да међу Арнаутима има аустријских официра. И мени се та вест чини невероватна.

Миомир, 16 Септембра 1913

Данашње вести са границе тако су противречне, да човек не зна где је истина. По једним вестима наша војска свуда напредује и потискује Арнаути, који у повлачењу пале села и убијају не само Хришћане, него и њихове људе, који неће да иду с њима. По другим вестима Арнаути још нападају наше трупе и кренули су се са две стране на Призрен, али су, вели се, били задржани од наших трупа. По једној депеши из Скопља у данашњој „Политици“ једна бугарска комитска чета од 400 људи, увукла се пре неколико дана за Охрид, где

је сад пронађена и опкољена. А опет по званичним извештајима наша војска, која је упућена у Охрид, стигла је тамо и кренула за Стругу. Шта је сад истина?

Краљевска влада упутила је нашим Посланствима на страни циркулар, у коме им је изложила генезис и ток арнаутских упада у нашу територију. У Циркулару се наводе факта, која јасно доказују да је арнаутски покрет поникао изван граница српске територије и да је организован у аутономној Албанији, уз садејство бугарских комитских војвода Чауљева, Матова, Трајчева и Хоца и бугарског потпуковника Маркова, ради упада у српску територију и побуне српског пограничног становништва.

Ситуација на Балкану почиње опет да се заплиће и да постаје опасна. Тек што је постигнут споразум између Бугарске и Турске, појављују се заплети и конфликти између Грчке и Турске односно егејских острва и права грчких поданика у Турској. Услед тих несугласица, како из Солуна јављају, Грци су обуставили демобилизацију своје војске и појачавају своје гарнизоне у Солуну, Серезу, Драми и Кавали. Турци опет не престају довлачити нове трупе из Азије и предузимати војничке спреме, као да се налазе у очи какве акције. Бугарска са своје стране врши кришом припреме за мобилизацију; а македонска унутрашња организација, која је после бугарског пораза била у неколико изгубила свој утицај, поново је развила живу акцију у циљу хватања везе комитета са становништвом у Македонији ради убацивања оружја и шиљања чета у Македонију. Неколико чланова те македонске организације прешло је преко Солуна на нашу територију да организују ту акцију.

Све ове појаве узнемирују јавно мишљење европско и изазивају бојазан од нових компликација. По саопштењу „Нове Слободне Пресе“ аустријска и италијанска влада учиниле су код кабинета Великих Сила корак да све силе споразумно реше шта треба предузети, ако Србија у својој акцији против Арнаута учинио нешто, што би се косило са интересима Аустрије, Италије и автономне Албаније. Аустријска влада сматра да заузимање стратегијских положаја у Албанији не сме да буде полазне тачке за даље узнемиравање

Европе, а нарочито не сме да буде стално, него привремено. Одговор Сила на овај аустро-италијански корак још се не зна.

С обзиром на овакву политичку ситуацију, говори се да ће бити наређена мобилизација целокупне српске војске. То би било по трећи пут у једној години дана.

Миомир, 17 Септембра 1913

Према данашњим вестима борбе с Арнаутима воде се на широком фронту од Ујмишта, на северу, до Преспе на југу. Наша колона, која наступа од Маврова, заузела је јуче Галичник и Жировницу и наставила наступање ка Пишкопеји. Одељења наше војске, која напредује ка Дебру, налази се већ на позицијама око Дебра, чије се заузеће још јуче очекивало.

На линији Дебар – Кичево Арнаути се још држе доста дубоко на нашој територији. Наступање наших трупа од Кичева врши се споро због великог броја Арнаута, који се на тој страни налазе. Један доста велики број Арнаута успео је да се спусти источно од Охрида, између Охрида и Преспе, али је против њега већ послат потребан број трупа. На тој страни јуче се цео дан водила борба.

У Љуми води се већ два дана велика борба код села Ујмишта, али нема опасности од каквог већег арнаутског наступања према Призрену, у чијој непосредној околини влада мир.

Гласови о мобилизацији целокупне српске војске демантују се од стране Пресбирова. Мобилизоване су само две дивизије: моравска и дринска I позива, и верује се да ће њих две, у вези са војском из сталног кадра, бити довољне да сузбију Арнауте преко границе и обезбеде мир и ред у том крају.

И на грчко-албанској граници дошло је до крваве борбе између арнаутских чета и грчке редовне војске. Арнаути су у великим масама напали на погранична места око Корче (Корице), али су их Грци сузбили и пребацили преко границе.

Јуче је у Цариграду потписан уговор о миру између Турске и Бугарске. Али односи између Турске и Грчке постају све затегнутији тако да новине почињу већ писати о могућности новог рата између те две државе.

На данашњи дан прошле године – 17 Септембра 1912 – наређена је општа мобилизација српске војске, чиме је формално Србија ушла у ратно стање, из кога још није изишла. После српско-турског рата, дошао је рат с Бугарима, а после овог рат с Арнаутима пуну годину дана српски народ није испуштао из руку оружје и није се прихватао рала и мотике. Ова ратна година била је за српски народ славна и срећна, али и заморна и пуна скупоцених жртава. Није чудо што се народ осећа већ уморан и жељан мира.

Миомир, 18 Септембра 1913

Данашње вести за албанске границе гласе повољно. Наша војска потисла је на целом јужном фронту Арнауте и заузела Охрид, Дебар, Жировницу и Пишкопеју. Једино још на северу према Призрену, Арнаути још напредују, јер су далеко надмоћнији од наших трупа, али су и на ту страну послата појачања и наше трупе, које су заузеле Пишкопеју, кренуће се одатле ка Васјату, да Арнаутима пресеку одступницу.

Арнаути, повлачећи се испред наших трупа остављају за собом покољ и пустош. Не могући одолети своје дивљем нагону, они убијају чак и своје сународнике, који нису пристали да се уз њих боре противу наших трупа. Исто тако пале и арнаутска села, која морају да напуштају. И саму варош Дебар су Арнаути опљачкали и попалили.

И за такве дивљаке заузима се просвећена Европа, а у првом реду наша суседка Аустро-Угарска. Срамота!

Миомир, 20 Септембра 1913

Овд. Пресбиро издао је јуче после подне ово саопштење:

„*Отправник послова Аустро-Угарске* јуче је, у сасвим пријатељској форми, усмено учинио представку заступнику Министра Иностранних дела г. др. М. Спалајковићу, саопштивши му да његова Влада скреће пажњу Српској Влади на врло озбиљне последице од војне акције против Албаније, која би повредила одлуке Лондонске Конференције и ставила Србију, ако то наступи, у супротност са одлукама те Конференције, и да би Краљевска Влада лако могла избећи те последице, поштујући строго одлуке донете у Лондону.“

У саопштењу даље се каже да је г. Спалајковић поновио Аустро-угарском отправнику послова своју изјаву, учињену по властитој иницијативи неколико дана раније представнику Италије да ће Србија предузети само одбранбену акцију противу својих нападача Арнаута, и да поштује одлуке донете на Амбасадорској Конференцији у Лондону.

После тога је г. Спалајковић објаснио представнику Аустро-Угарске да наша војена акција има за циљ истерати нападаче и практично неопходно нужним мерама обезбедити нашу сигурност према Албанији и спречити за у будуће поновне упаде арнаутских хорда.

Овај корак аустро-угарског заступника у Београду документује још једном велико интересовање суседне монархије за Арбанасе и њено мало пријатељско држање према Србији. У место што се ц. и кр. влада обраћа Србији и тражи од ње респектовање одлука Лондонске Конференције односно нове Албаније и њених граница, она је пре требала да се постара да њени љубимци и штићеници Арнаути респектују границу Србије и да не уносе пустош и неред у суседну земљу. Шта би, рецимо, бечка влада казала и чинила да су српске чете прешле границе босанске или угарске а тамо буниле Србе, пљачкале и палиле села и градове, и убијали старо и младо! Зар то неби за њу био повод рату и нападу на Србију? Да ли би се она зауставила на границама Србије и не би и преко њих прешла? Политика, коју Аугарска води према Србији, нити је морална нити је паметна, и онда се не треба чудити што љутња према Аустро-Угарској захвата у Србији све шире и шире кругове.

Са српско-албанске границе јављају да се јуче у Љуми целог дана водила борба између наших трупа и Арнаута. Борба је била огорчена и поред пешачке борбе била је целог дана и топовска. Арнаути су разбијени и повлаче се ка Црном Дриму. За Призрен нема опасности.

(наставка у следећем броју)

Приредили:
Јелица Рељић
др Мирослав Перишић

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА У ВРИЈЕМЕ НАСТАНКА КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА 1918–1919. ГОДИНЕ

У сусрет новом издању Андрићевог института

Слом аустроугарског режима и формирање југословенске државе представљао је једно од важнијих питања југословенске историјске науке, што је за посљедицу имало објављивање већег броја радова у којима је анализирана ова проблематика. Поменути феномен деценијама уназад привлачио је многе истраживаче. Обиљежавање стогодишњице завршетка Првог свјетског рата додатно је подстакло поједине ауторе да се врате овом питању и преиспитају до тада усвојена сазнања, често оптерећена дневном политиком и пропагандом. Ратови, у којима је друга југословенска држава нестала у крви и пепелу, код многих Срба учврстили су увјерење да су 1918. године починили трагичну и скупу историјску грешку, док се код неких југословенских народа усталило мишљење да је поменута држава представљала „тамницу народа“ и тријумф великосрпске политике.¹

Босна и Херцеговина је у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца² ушла као некадашњи дио Аустроугарске монархије, оптерећен међународним и међувјерским супротностима, неријешеним аграрним питањем и тешким теретом злочина почињених над српским становништвом у рату. Премда се током већег дијела рата није налазила на првој линији фронта, земља је била исцрпљена ратним реквизицијама, сушним годинама, сиромаштвом, глађу и заразним болестима које су односиле животе. Појава „зеленог кадра“ и многих разбојничких чета које су харале покрајинама крајем рата, додатно су усложњавали прилике. Друштвено-политич-

ким и економским приликама у Босни и Херцеговини у посљедњој ратној години посвећено је више квалитетних научних студија и расправа³, док су о учешћу становника Босне и Херцеговине у редовима аустроугарске војске исцрпно писали Зијад Шехић и Енвер Реџић.⁴

Цивилно становништво у позадини фронта било је током рата суочено са суровом војном репресијом, која је укључивала депортације, интернирања, масовне „велеиздајничке“ судске процесе, физичке ликвидације и затирање српске духовности и културе. Интернације су сматране мјером предострожности и спровођене су чак и над лицима која нису давала поводе за сумњу у лојалност.⁵ Са становишта аустроугарских власти, интернације су представљале превентивне мјере потребне како би се обезбиједила општа сигурност, што неки истраживачи називају „присилном депопулацијом”.⁶ Свака јавно изречена симпатија према Србији или српској војсци проглашавана је „великосрпском пропагандом“ и водила је иза решетака.

1 М. Радојевић, *Српски народ и југословенска краљевина 1918–1941. Од југословенске идеје до југословенске државе*, Београд 2019, 23.

2 Првобитни назив државе Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца задржао се до 15. јула 1920. године, када је „Краљевство“ замијењено ријечју „Краљевина“ (прим. Б. М.).

3 Ђ. Микић, *Аустроугарска ратна политика у Босни и Херцеговини 1914–1918*, Банјалука 2011; В. Храбак, *Дезертерство, зелени кадар и превратна анархија у југословенским земљама 1914–1918*, Нови Сад 1990; Д. Јанковић, *Друштвени и политички односи у Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца уочи стварања социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста) 1. XII 1918–20. IV 1919*, Историја XX. века, I, Београд 1959, 8–152; Л. Ђакović, *Положај Босне и Херцеговине у аустроугарским концепцијама рјешања југословенског питања 1914–1918*, Тузла 1980.

4 З. Шехић, *У смрт за цара и домовину! Босанци и Херцеговци у војној организацији Хабзбуршке монархије 1878–1918*, Сарајево 2007; З. Шехић, *Босанци и Херцеговци у војној организацији Аустро-Угарске монархије у посљедњој ратној години*, Историјска трагања, 3, Сарајево 2009; Е. Реџић, *Босанскохерцеговачке јединице у саставу аустроугарске војске*, Војноисторијски гласник, год. XLII, бр. 2, Београд 1991.

5 Х. Лајдингер, В. Мориц, К. Мозер, В. Дорник, *Прљави рат Хабзбурга – истраживање о аустроугарском вођењу рата 1914–1918*, Нови Сад – Београд 2016, 63, 66.

6 Т. Шер, *Опште и посебне карактеристике хабзбурских окупационих режима (са посебним освртом на Србију)*, Први свјетски рат, Балкан и велике силе, Београд 2015, 349.

Мађарски премијер Иштван Тиса упозорио је августа 1914. године генерала Оскара Поћорек да би масовне репресалије над недужним лицима могле произвести негативно расположење становништва против монархије.⁷ Поједини истраживачи су уочили да су вјешала представљала највидљивији симбол суровог рата вођеног против цивила на југоистоку Европе или „највишње величанство које Аустрија има“.⁸ Терор аустроугарских власти, усмјерен најприје према српској интелигенцији и свим националним институцијама, православној цркви посебно⁹, те поборницима јужнословенског уједињења, умртно је политички живот у покрајинама, па је учешће народних првака из Босне и Херцеговине у самом процесу стварања прве југословенске државе било незнатно. Идеју југословенског заједништва у Босни и Херцеговини кочило је више фактора, међу њима феудални друштвено-економски односи, вјерска искључивост, хетерогена национална структура становништва и низак културно-просвјетни ниво развоја.¹⁰ Калајев пројекат стварања тзв. босанске нације имао је за циљ, између осталог, политичку и културну изолацију Босне и Херцеговине од осталих југословенских области и онемогућавање ширења југословенског покрета у покрајинама.¹¹

Пробој Солунског фронта 1918. године довео је најприје до капитулације Бугарске, а потом наговијестио и скорији слом Аустроугарске. Српска војска је у силовитом продору већ 1. новембра 1918. године тријумфално ослободила Београд. Како наводи Богдан Кризман, тиме је завршена српска фаза рата, а отпочело је ослобођење ширег југословенског простора.¹²

7 Х. Лајдингер, В. Мориц, К. Мозер, В. Дорник, *Прљави рат Хабзбурга...*, 75.

8 А. Холцер, *Целатов смешак – непознати рат против цивилног становништва 1914–1918*, Нови Сад – Београд 2015, 125.

9 Б. Милошевић, *Српска православна црква и свештенство у Босни и Херцеговини у Првом свјетском рату*, Андрићград–Вишеград 2018; Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату 1914–1918*, Београд 2014.

10 Р. Пејић, *Идеја о југословенском заједништву у Босни и Херцеговини*, Источно Сарајево 2005; Б. Бронза, С. Бештић-Бронза, Б. М. Бранковић, Б. Милошевић, *Историја југословенске идеје 1500–1918*, Бања Лука 2018.

11 П. Војиновић, *Југословенство и формирање Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године*, Бања Лука 2001, 93–94.

12 В. Кризман, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*,

У међувремену се у југословенским покрајинама Аустроугарске у јесен 1918. године развио покрет Народних вијећа, која су као привремене органи, преузели власт од аустроугарске управе и отпочели припреме за уједињење са Србијом. Према нису конституисана на сасвим демократски начин, Народна вијећа обезбиједила су миран пренос власти током преврата.¹³ У вијећа су бирани личности пројугословенског политичког расположења, често угледни јавни радници, свештеници, трговци, професори, док се у етнички шароликим срединама настојао испоштовати принцип равноправног учешћа свих народа. Неки локални одбори Народног вијећа, попут оног у Бањој Луци, нису марили за одлуке Народне владе у Сарајеву, те су водили сасвим самосталну политику, која се крајем новембра 1918. године искристалисала кроз проглашење директног уједињења са Србијом, без претходне одлуке власти у Сарајеву.¹⁴

Народна влада СХС за Босну и Херцеговину отпочела је дјеловање у сложеним историјским приликама. Исхрана становништва и безбједност били су угрожени у многим дијеловима покрајина, земљом су харале наоружане банде, комуникације су биле прекинуте, а власти су биле узнемирене повратком војника из руског заробљеништва плашећи се ширења бољшевичких и републиканских идеја. Важне информације о раду Народног вијећа за Босну и Херцеговину прикупио је Хамдија Капићић¹⁵, док је Богдан Кризман објавио записнике Средишњег одбора Народног вијећа СХС у Загребу.¹⁶ Кризман се годинама марљиво бавио изучавањем слома аустроугарске управе, преврата и настанка прве југословенске државе, из чега је произишао низ вриједних радова.¹⁷ Међу новијим насловима

Zagreb 1977, 66.

13 N. Šehić, *Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu i njegova djelatnost nakon sloma Austro-Ugarske (novembar-decembar 1918)*, Prilozi, god. XVIII, br. 19, Sarajevo 1982, 163–202.

14 М. Екмечић, *Стварање Југославије*, књ. 2, Београд 1989, 805–806; Н. Капиджић, *Pokušaj ujedinjenja Bosne i Hercegovine sa Srbijom u novembru 1918. godine*, Pregled, br. 1–2, Sarajevo 1965.

15 Н. Капиджић, *Rad Narodnog vijeća SHS Bosne i Hercegovine u novembru i decembru 1918*, Glasnik arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine, knj. 3, Sarajevo 1963, 147–328.

16 В. Кризман, *Zapisnici središnjeg odbora Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu*, Starine, knj. 48, Zagreb 1958.

17 В. Кризман, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu*, Zagreb 1989; В. Кризман, *Bosna i Hercegovina i jugoslovensko pitanje u 1918. godini*,

који третирају питање преврата, посебно улогу српске војске у овим догађајима, помињемо студију Владе Стругара из 2018. године.¹⁸

Током 1919. године дошло је до постепене стабилизације прилика у Босни и Херцеговини и оживљавања политичког живота праћеног појавом великог броја нових листова. Политичко окупљање у Босни и Херцеговини унутар новостворене државе носило је национално-вјерско обиљежје. Поједини предратни политичари наставили су са дјеловањем у оквирима нових странака, или су се постојеће партије утопиле у политичке покрете са центром ван Босне и Херцеговине. Несналажење у новим околностима или сарадња са аустроугарским режимом приморала је неке прваке да се повуку из политичког живота. Политичко диференцирање одвијало се најприје по националном и аграрном питању, те питању унутрашњег уређења новостворене државе и положаја Босне и Херцеговине у њеним границама. Вјерско-национална обиљежја била су снажно уткана у програмске основе обновљених или новоформираних политичких странака.¹⁹ Премда су појединци били убијеђени да ће „ваздух предратне Србије очистити атмосферу широм целе земље“, десило се супротно, политичка атмосфера у држави, убрзо по уједињењу, постала је „тешка и загушљива“.²⁰ Више аутора бавило се обновом политичког живота по завршетку рата, међу њима Нусрет Шехић²¹, Томислав Ишек²², Томислав Краљачић²³, Атиф

Пуриватра²⁴, Бранислав Глигоријевић²⁵, Милан Гаковић²⁶ и Ђорђе Микић²⁷. Један дио, за сада необјављене докторске дисертације Драге Мاستиловића, бави се политичким животом у покрајинама после рата.²⁸ Мاستиловић је уједно аутор студије у чијем се центру налази Херцеговина између два рата, са вриједним подацима о политичким и уопште друштвеним приликама на том простору.²⁹ Феномен политичког насиља у Босни и Херцеговини од 1918. до 1921. године обрадио је Енес Омеровић.³⁰

Разноврсност аграрних односа и аграрни карактер државе утицали су да аграрно питање у Краљевини СХС има посебан значај. У Босни и Херцеговини није постојао ниједан сегмент друштвеног живота у који није засијецало аграрно питање, чије је нерјешавање стварало дубоко социјално незадовољство међу већином становника и продубљивало већ постојећи антагонизам између кметова и земљопосједника. С обзиром на доминантан аграрни карактер друштва прве Југославије, сасвим је јасно да је аграрно питање представљало један од најважнијих проблема са којима су се нове власти хватале укоштац. Сељаци су крај рата дочекали са надом у коначно рјешавање аграрног питања, али су, не чекајући законска рјешења, почели уништавати све оно што их је подсећало на феудални систем. Аграрни немири који су потресали босанскохерцеговачко село током преврата, често називани „кметовском револуцијом“, добро су историографски обрађени, а Миливој Ерић и

Prilozi, 4, Sarajevo 1968, 89–122; B. Krizman, *Izvjestaj D. T. Simovića, delegata srpske Vrhovne komande kod vlade Narodnog vijeća SHS 1918*, Historijski zbornik, VIII, Zagreb 1955, 123–132.

- 18 В. Стругар, *Југословенски 1. децембар 1918. године (стогодишњица за спомен)*, Београд 2018.
- 19 Т. Ишек, *Bosna i Hercegovina od stvaranja do propasti prve zajedničke države 1918–1941. (nacionalni etnosi između centralizma i napora za preuređenje zemlje), Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo 1998, 315.
- 20 В. Казимировић, *Србија у Југославија 1914–1945*, књ. II, Крагујевац 1995, 420–421.
- 21 Н. Шехић, *Bosna i Hercegovina 1918–1925, privredni i politički razvoj*, Sarajevo 1991; Н. Шехић, *Počeci formiranja građanskih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini nakon stvaranja Kraljevine SHS (1918–1919)*, Prilozi, 21, Sarajevo 1985, 141–181; Н. Шехић, *Izbori za Ustavotvornu skupštinu na području Bosne i Hercegovine* (28. novembar 1920), Prilozi, god. XXIX, br. 25/26, Sarajevo 1990, 205–241.
- 22 Т. Ишек, *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u Bosni i Hercegovini do zavođenja diktature*, Sarajevo 1981.
- 23 Т. Краљачић, *Narodna radikalna stranka u Bosni i Hercegovini na izborima za ustavotvornu skupštinu*, Prilozi, god. V, br. 5, Sarajevo 1969, 197–216; Т. Краљачић, *Organizacija Radikalne stranke u Banjoj Luci (1919–1925), Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945)*, Banja

Luka 1978, 240–250; Т. Краљачић, *Организовање и структура Радикалне странке у Босни и Херцеговини*, Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине, год. XIX, Сарајево 1970/71, 205–228.

- 24 А. Пуриватра, *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo 1974; А. Пуриватра, *Nacionalni i politički razvitak muslimana, rasprave i članci*, Sarajevo 1969.
- 25 В. Глигоријевић, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1970; В. Глигоријевић, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919–1929*, Beograd 1979.
- 26 М. Гаковић, *Савез земљорадника 1919–1941*, Бања Лука 2008.
- 27 Ђ. Микић, *Политичке странке и избори у Босанској Крајини*, Бања Лука 1997.
- 28 Д. Мاستиловић, *Српска елита из Босне и Херцеговине у политичком животу Краљевине СХС/Југославије (1918–1941)*, Београд 2013 (необјављена докторска дисертација).
- 29 Д. Мастиловић, *Херцеговина у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца 1918–1929*, Београд 2009.
- 30 Е. С. Омеровић, *Političko nasilje u Bosni i Hercegovini (1918–1921)*, Sarajevo 2015.

Милан Гаковић аутори су више темељних студија и чланака посвећених аграрној реформи са вриједним подацима о Босни и Херцеговини.³¹ Провизорност у провођењу аграрне реформе служила је политичким странкама да обећањима о њеном коначном рјешењу придобију подршку сељака.³² Крвави распад Југославије и рат у Босни и Херцеговини послужили су као повод појединим ауторима да аграрну реформу тумаче као још један у низу пажљиво осмишљених злочина почињених над муслиманским становништвом.³³

Југословенско уједињење није било плод случајности већ исход дуготрајних и сложених историјских процеса, постепеног растакања Османског царства и слабења Аустроугарске, праћених јачањем националних покрета на југу монархије.³⁴ Свакако не треба занемарити ни међународни контекст. Југославија је била најприхватљивије рјешење за велике силе, ратне побједнице, те како наводи Дејан Ђокић, идеолошки и политички чинила је дио нове Европе, рођене на рушевинама четири срушена царства. Побједничке силе жељеле су југословенску државу као „антигерманску и антибољшевичку баријеру“.³⁵ Географски положај Босне и Херцеговине на Балкану, етничка и вјерска шароликост становништва, низак ниво писмености становништва и друштвено-економски односи, условили су извјесне специфичности у процесу укључивања покрајина у прву југословенску државу. У оквиру граница Краљевине СХС нашли су се ратни побједници и они народи који су, некада под присилом, ратовали на страни пораже-

них и починили ратне злочине над српским становништвом.³⁶ Рат у коме је Двојна монархија гурнула дио Јужних Словена на Србију посејао је сјеме мржње и неповјерења послје уједињења.³⁷ Цинична примједба, изречена на једном састанку војног руководства Аустроугарске, „нека се пси међу собом кољу“, дала је горке послјератне плодове.³⁸ Многе Србе запрепастила је чињеница да су ратне злочине починиле њихове комшије муслимани и католици, са којима су до рата живјели у миру.³⁹ Душан Николајевић је 1915. године у листу *Пијемонт* писао како су у рату против Србије најгори били Словени из Аустроугарске: „Ружна и цинична Монархија, ипак, је успела да затрује добре нагоне Словена. И Личанин, и Хрват, и Словенац, и Војвођанин, и сви остали, показали су у овоме рату једну ниску мржњу на земљу слободе. Аустрија има моћ да проституише свога грађанина, (...). Када је почео овај рат на једној страни је био слободан народ Србије, а на другој морално дефектни робови Аустрије“.⁴⁰ Рат је званичном Бечу послужио као средство да максимално продуби међунационалну и међувјерску нетрпељивост, због чега је у напад на Србију слала јединице састављене махом од Јужних Словена.⁴¹ Рат је имао за циљ, не само уништење независне српске државе, већ и развијеног југословенског покрета на југу монархије. Према неким процјенама, Аустроугарска је током рата мобилисала приближно седам милиона војника, а међу њима и пола милиона Хрвата. Девет одсто војника, од укупно мобилисаних, чинили су Хрвати и Срби.⁴² Дејан Ђокић

36 Љ. Димић, *Срби и Југославија, простор, друштво, политика (Поглед с краја века)*, Београд 1998, 29.

37 Исто, 30.

38 Д. Лукач, *Три геноцида над Србима у XX веку*, Београд 1998, 55–56.

39 Исто, 58.

40 „Кад Аустрију чувају Немци и Мађари, то је разумљиво. Они су ту господари. Али кад Аустрију бране њени остали народи, онда је то неприродно, ненормално“, закључује Николајевић; *Пијемонт*, Београд, бр. 20, 20. јануар 1915.

41 А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд 2014, 88.

42 Н. Ђаро, *Identifiability warfare: Croatian soldiers multinational ambiance of service (1914–1918)*, Review of Croatian History, 10, No. 1, Zagreb 2014, 30. У хрватској штампи је почетком рата објављен велики број текстова који су распаљивали националну и вјерску мржњу према Србима и њиховим националним институцијама. Редовно је истицана спремност Хрвата да предано служе интересима монархије и Хабзбурга; Б. Милошевић, „*Влашке змије, звијери, крволоци и барбари*“ – хрватска штампа о Србима и Србији почетком Првог свјетског рата, Векови, бр. 2, Андрићград

31 М. Erić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji*, Sarajevo 1958; М. Gaković, *Rješavanje agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini (1918–1921)*, Prilozi, god. VI, br. 6, Sarajevo 1970, 9–116; М. Gaković, *Agrarni nemiri u Bosni i Hercegovini poslije Prvog svjetskog rata*, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, god. VI, knj. VI, Sarajevo 1966, 171–179.

32 G. Dakić, *Pravni propisi o agrarnoj reformi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 1–2, Novi Sad 2007, 281–290.

33 М. Imamović, К. Hrelja, А. Purivatra, *Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima*, Sarajevo 1992; I. Šabotić, *Agrarne reforme kao osmišljene političke mjere u cilju stoljetne uzurpacije imovine i ekonomskog slabljenja Bošnjaka u Bosni i Hercegovini*, Arhivska praksa, god. 21, knj. 2, Tuzla 2018, 17–36.

34 N. Petrović, *Nacionalno pitanje i slom Austro-Ugarske Monarhije*, Jugoslovenski istorijski časopis, 1–2, Beograd 1966, 73.

35 D. Đokić, *Vek Jugoslavije: Kako i zašto su Srbi, Hrvati i Slovenci stvorili zajedničku državu*, Tragovi, god. II, br. 1, Zagreb 2019, 30.

наводи да, премда је становништво југословенске државе ратовало на супротстављеним странама, тај сукоб није у суштини био етнички. Као илустрацију ове тврдње, наводи да су многи хабзбуршки Срби остали лојални монархији, док су неки Хрвати и Словенци ратовали као добровољци на страни Србије.⁴³

У суштини, прва југословенска држава настала је у сложеним спољнополитичким околностима, док су је на унутрашњем плану разједале националне и вјерске супротности, неријешено аграрно питање и судар заједница различитих нивоа друштвено-економског развоја.⁴⁴ Никола Жутић наводи да је 1918. године створена држава „различитих цивилизација и антагонистичких конфесија, која се у кризним свјетским помјерањима увијек могла лако разбити“.⁴⁵ Облик владавине и унутрашње државно уређење, представљали су, према мишљењу Томислав Ишека, извор перманентне нестабилности и коначне пропасти прве југословенске државе.⁴⁶

Новонасталу државу поздравили су и оне политичке странке и појединци из Босне и Херцеговине који су се у ранијем периоду оштро противили стварању југословенске државе. Многи, некада одани аустроугарски чиновници, преко ноћи су промијенили политичка убјеђења и топло поздравили нову народну власт. Патриотизам је, без сумње, за многе представљао завјесу иза које су се сакривали „глумци најпрљавије прошлости“. Коментаришући то „камелеонско вријеме“, посланик Земљорадничке странке Милош Московљевић примијетио је да су „највећи противници нашег уједињења постали ватрени Југословени, а с друге стране видимо људе, који су тако рећи до јуче били понизне слуге Мађара и Шваба, пред којима су ропски савијали своје кичме, да су постали највећи Срби и највећи противници југословенства“.⁴⁷ У дјелу *Пијана*

новембарска ноћ Мирослав Крлежа је мемоаристички реконструисао чајанку одржану крајем 1918. године у Загребу у част српских официра који су ту стигли на позив Народног вијећа. Крлежино зграђавање и протест изазвало је присуство Славка Кватерника, који се тих дана управо пресвлачио из аустроугарске у југословенску официрску униформу, а 1942. године, када је Крлежа објавио *Пијану ноћ*, био војсковођа НДХ.⁴⁸

Прилике на локалном нивоу обрађиване су кроз многобројне студије и чланке које убијачено сврставамо у завичајну историју.⁴⁹ Потписник ових редова настојао је да поводом једног вијека од ослобођења Бање Луке у Првом свјетском рату, читаоцима приближи сву специфичност политичких прилика у поменутом граду у вријеме настанка прве југословенске државе.⁵⁰

Премда је стогодишњица завршетка Првог свјетског рата и стварања југословенске државе, без сумње, један од преломних историјских догађаја са изузетним посљедицама, само обиљежавање ових догађаја прошло је скромно и пречесто је клизило у дневну политику. Распад југословенске државе и актуелна политичка дешавања на том простору најприје су утицали на сасвим нови поглед на улогу српске војске у процесу уједињења 1918. године. Миле Бјелајац напомиње како ревизионистичка историографија о стварању југословенске државе инсинуира како је долазак српске војске био дио напора за стварање „Велике Србије“ или „да је окупација онемогућила слободно изражавање воље становништва о уједињењу“.⁵¹ Упркос многобројним изворима који свједоче о одушевљењу са којим је српска војска дочекана по преласку Дрине, Саве и Дунава, некадашњи ослободиоци

2015, 31–44.

43 D. Đokić, *Vek Jugoslavije...*, 38.

44 Ђ. Станковић, *Како је Југославија почела, Први светски рат и Балкан – 90 година касније*, Београд 2011, 232–245.

45 Н. Жутић, *Либерално (масонско) и римокатоличко југословенство и стварање Југославије*, Национални интерес, год. XIV, бр. 3, Београд 2018, 43.

46 Т. Ишек, *Bosna i Hercegovina od stvaranja do propasti prve zajedničke države...*, 303.

47 В. Казимировић, *Србија и Југославија 1914–1945*, књ. II, Крагујевац 1995, 421.

48 В. Стругар, *Југословенски 1. децембар 1918. године (стогодишњица за спомен)*, Београд 2018, 17.

49 С обзиром на велики број научних монографија, студија и чланака, који третирају локалну историју, али и њихов неуједначен квалитет, помињемо тек неке новије: П. Остојић, *Рудо у Великом рату 1914–1918*, Београд 2018; Б. Вујчић, *Босанска Градишка и околина у Првом свјетском рату*, Градишка 2018.

50 Б. Милошевић, *Бањалука у борби за ослобођење и уједињење*, Бањалука 2018.

51 М. Бјелајац, 1918. *Ослобођење или окупација несрпских крајева, Први светски рат и Балкан – 90 година касније*, Београд 2011, 214–215.

Бања Лука прославља ослобођење 1918. године

су, готово преко ноћи, постали окупатори. Садашњи окупатори прије једног вијека називани су „браћом“ и „доносиоцима правде и слободе“. У новинским извјештајима није било коментара који би указивали да су српски војници били непожељни.

Бања Лука и Београд били су крајем 2018. године домаћини два велика научна скупа посвећена завршетку Првог свјетског рата и настанку Краљевине СХС. Излагања са поменутих скупова нису била објављена у зборницима радова у тренутку када се ова књига налазила у штампи.⁵² Научни скуп сличног садржаја одржан је у Андрићевом институту у Андрићграду, који прати пригодни зборник са 15 објављених радова.⁵³

Архивска грађа, неопходна за изучавање историје Босне и Херцеговине током преврата, налази се расута у више архивских установа и неједнаке је количине и квалитета. Од највећег значаја је грађа похрањена у Архиву Босне и Херцеговине у Сарајеву и Архиву Републике Српске у Бањој Луци. У више фондова и збирки Архива Републике Српске у Бањој Луци чува се грађа од значаја за проучавање овог раздобља.⁵⁴ Од осталих архива у Републици Српској и Босни и Херцеговини, вриједна грађа, посебно за

локалне прилике, налази се у Архиву Тузланског кантона у Тузли, Архиву Херцеговачко-неретванског кантона у Мостару, Архиву Завичајног музеја Градишка и Хисторијском архиву Сарајево. Од изузетног значаја је дигитализована грађа Хрватског државног архива из раздобља Првог свјетског рата, нарочито фонд Народно вијеће СХС (1918–1923).⁵⁵

Објављени историјски извори чине посебну цјелину која надопуњава наша сазнања о Босни и Херцеговини у времену настанка прве југословенске државе. Међу њима се својим значајем истичу збирке које су приредили Хамдија Капићић, Фердо Шишић, Драгослав Јанковић/Богдан Кризман и Фердо Чулиновић.⁵⁶ Истичемо и збирку Народно вијеће СХС за Босну и Херцеговину, Народна влада и Главни одбор Народног вијећа СХС за Босну и Херцеговину (инвентари и грађа) коју је издао Архив Босне и Херцеговине 2008. године, поводом девет деценија од завршетка Првог свјетског рата.⁵⁷

Прилике у радничком покрету Босне и Херцеговине очекивано су добиле много простора у историографији бивше Југославије, па с обзиром на велики број таквих радова у напомени наводимо тек неке.⁵⁸ Касим Исовић је приредио

⁵⁵ <http://prvisvjetskirat.arhiv.hr>

⁵⁶ Н. Kapidžić, *Rad Narodnog vijeća SHS Bosne i Hercegovine u novembru i decembru 1918*, Glasnik arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine, III, Sarajevo 1963; F. Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1920; D. Janković, B. Krizman, *Građa o stvaranju jugoslovenske države* (1. I –20. XII 1918), Beograd 1964; F. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji, historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Zagreb 1968.

⁵⁷ Инвентар ГО Народног вијећа СХС за Босну и Херцеговину приредио је Касим Исовић. Инвентар Народне владе Народног вијећа СХС за Босну и Херцеговину приредила је Крунослава Ловреновић-Зеба, док је Андреј Родинис приредио Записнике са сједница Народне владе Народног вијећа СХС за Босну и Херцеговину.

⁵⁸ К. Kakić, *Radnički pokret u Bosni i Hercegovini 1919. i 1920. godine*, Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, knj. VIII-IX, Sarajevo 1968/69; I. Karabegović, *O radničkom pokretu u Bosni i Hercegovini od polovine 1917. godine do formiranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista)*, Glasnik arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine, knj. VIII-IX, Sarajevo 1968/69; I. Karabegović, *Glas slobode od 1909–1929. godine i njegov značaj za proučavanje istorije radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini*, Prilozi, br. 2, Sarajevo 1966; T. Milenković, *Socijalšovinistička grupacija u Bosni i Hercegovini - Zvonaši (1919–1921)*, Istorija XX veka, VII, Beograd 1965; B. Miličić, *Radnički pokret Sarajeva 1919–1929. godine* (Kratak presjek), Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, knj. VIII-IX, Sarajevo 1968/69; Н. Шехић, *Превирања на селу и у радничком покрету у Босни и Херцеговини поткрај Првог свјетског рата и у првој години новостворене Краљевине СХС*, Прилози, XXI, 22, Сарајево 1986.

⁵² Ради се о следећим научним конференцијама: *Крај рата, Срби и стварање Југославије* (САНУ), Београд 2018; *Крај Првог свјетског рата и настанак југословенске државе* (АНУРС), Бања Лука 2018.

⁵³ *Године које су промијениле свијет: Први свјетски рат у историји и историографији*, (Андрићев институт), Андрићград 2019.

⁵⁴ Окружна област Бања Лука 1918–1922; Документи о радничком покрету у Босанској Крајини 1919–1941; Мемоарска грађа.

двije важне збирке извора за историју радничког покрета, које уједно дају обиље вриједних података за општу друштвено-политичку климу у покрајинама по ослобођењу.⁵⁹ Исти аутор је 1962. године написао важан и често цитиран рад о структури и раду органа управе у Босни и Херцеговини по ослобођењу.⁶⁰ Никола Бабић је 1974. године објавио монографију која је за тему имала однос Социјалдемократске странке према југословенском питању.⁶¹

Разумијевање феномена транзиције земље из једне историјске епохе у другу и истовремених дубоких друштвено-политичких потреса, немогуће је без кориштења оновремене, у првом реду политичке штампе. С обзиром на то да је велики број истражених листова био гласило политичких странака, штампа није била тек пуко средство за регистровање свакодневних појава у друштву, већ се на њеним страницама могу пронаћи страначки програми и статуту, репортаже и интервјуи са политичким првацима и актерима важних догађаја. У недостатку архивске грађе, штампа је често једино свједочанство о појединим историјским догађајима.⁶² За потребе монографије кориштено је више десетина листова и часописа, штампаних у Босни и Херцеговини, Србији и Хрватској. Поједини листови и часописи су дигитализовани, при чему се истиче пројекат *Велики рат Србије* који је реализовала Народна библиотека Србије⁶³ и пројекат *Историјске новине* Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“.⁶⁴ За истраживача су свакако незаобилазне збирке периодике које посједују Матица српска у Новом Саду, Земаљски музеј у Сарајеву и Народна и универзитетска библиотека Републике Српске

из Бање Луке. Посебну цјелину представља мемоарска грађа, која пружа другачији угао гледања на историјске догађаје, премда јој треба прилазити са дозом опреза.

др Боровоје Милошевић

59 K. Isović, *Odjeci i uticaji Oktobarske revolucije na prilike u radničkom pokretu Bosne i Hercegovine (1917–1921)*, Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, knj. VII, Sarajevo 1967; K. Isović, *Prilike u radničkom pokretu Bosne i Hercegovine 1919. i 1920. godine (Građa)*, Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, knj. VIII–IX, Sarajevo 1968/69.

60 K. Isović, *Struktura i funkcionisanje organa državne uprave u Bosni i Hercegovini u vremenu od 1918. do 1924. godine*, Glasnik arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine, god. II, knj. II, Sarajevo 1962.

61 N. Babić, *Rat, revolucija i jugoslovensko pitanje u politici Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1974.

62 Б. Стојнић, *Штампа у Босанској Крајини 1906–1941*, Бањалука 2016, 10.

63 <http://velikirat.nb.rs>; <http://istorijskenovine.unilib.rs/>

64 <http://www.unilib.rs/istorijske-novine/pregled-lat>

Приказ књиге

ДОКУМЕНТИ ВЛАДАРА СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ И БОСНЕ У ВЕНЕЦИЈАНСКИМ ЗБИРКАМА

Приредили: Небојша Порчић, Невен Исаиловић

Архив Србије, Београд 2019, 537.

Зборник докумената „Документи владара средњовековне Србије и Босне у венецијанским збиркама“, у издању Архива Србије, настао је у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја под називом „Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси“, а као део стратешког пројекта Архива Србије на истраживању архивске грађе значајне за историју српског народа која се налази у страним архивима. Књига је настала као резултат вишегодишњих истраживања у Државном архиву у Венецији, а на подстицај и уз финансијску помоћ Архива Србије. Аутори, односно приређивачи књиге, су проф. др Небојша Порчић, ванредни професор на Одељењу за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду (његови правци истраживања су међународни односи средњовековних српских држава, установе државе Немањића, као и средњовековна дипломатика) и др Невен Исаиловић, сарадник Историјског института у Београду (до сада је оставио трага у истраживању међународних и унутрашњих односа у средњовековној босанској држави).

Књига се састоји од предговора, увода, три главна поглавља и табеле докумената објављених у зборнику. Такође, постоји и резиме на енглеском језику, затим списак извора и литературе,

као и регистар личних имена, географских појмова и назива. Вредно помена је и да књига садржи илустрације скоро свих докумената објављених у зборнику.

У „Уводу“, који је писао Небојша Порчић, имамо кратак осврт на историју, уређење и значај Венеције. Такође, ту налазимо исто тако кратак осврт на развој српских државних творевина на источној обали Јадранског мора и упоредни преглед њихове интеракције и промене политичког положаја кроз историју. Такође, Порчић наводи зашто су, након пропасти српских средњовековних држава, извори сачувани у Венецији значајни. Осим тога, он се бави и обликом у ком су ови историјски извори сачувани (углавном су у

питању верни преписи докумената). У зборнику је приказано 48 докумената, који обухватају период од XIII до XVI века. Из Србије потиче 31 документ, а из Босне 17 докумената.

Прво велико поглавље носи назив „Документи у историјском контексту“. У њему аутори пролазе кроз историју државних творевина, у којима делују аутори докумената, и баве се догађајима којих се документи тичу, или контекста у којем су документи настали. Само ово поглавље издељено је на потпоглавља, по хронолошком и тематском принципу. Прво потпоглавље бави се Србијом Немањића и документима који су настали у

оквиру деловања те државе. Писао га је Небојша Порчић, и у њему објашњава укратко историју немањићке државе и околности у којима су издати документи који су објављени у овом зборнику, а који су потекли из канцеларије неког од припадника династије Немањића. У том смислу, помињу се, на пример, питање управе Вукановог наследника Ђорђа у Дукљи, који је Млечанима 1208. године издао документ којим се заклиње на верност дужду, затим, изјава краља Драгутина и краљице Каталине о будућем браку њиховог сина Владислава и Констанце Морозини, сестре од ујака једног од интересената за угарски престо. Значајна је исправа којом краљ Милутин потврђује повластице манастиру на острву Ратац у зетском приморју. Оно што је издваја од осталих докумената је то што ова исправа није настала као резултат контаката српске и венецијанске државе, већ за интерну употребу у оквиру Србије Немањића.

Време јачања српске средњовековне државе и њеног ширења ка југу довело ју је и у сферу јачих контаката са Венецијом, па тако из времена цара Стефана Душана потиче и највише докумената који су били резултат живе дипломатске активности, а чак пет из периода између 1340. и 1348. године. Један од занимљивијих докумената из тог периода је одговор цара Душана на писмо Млечана, у коме они траже продужавање уговора између Млетачке републике и Котора, најважнијег приморског града немањићке државе. Осим уобичајених израза и Душановог пристајања на продужење уговора, значајна је и Душанова понуда да пошаље своје војне одреде у помоћ Млетачкој републици против чије власти се побунио град Задар. Такође, значајна је и Душанова титула у овом документу. Наиме, документ је издат недуго након освајања значајног византијског града Сера, септембра 1345. године, и ова победа дала је повод Душану да у своју титулу убаци и формулу „судржалац немалог дела Бугарског царства и господар скоро целог царства Романије“. Врло је могуће да је ово први израз амбиције коју је Душан остварио на Ускрс 16. априла 1346. у Скопљу.

Друго потпоглавље писао је Невен Исаиловић и оно се бави Босном у периоду њеног јачања, за време банова и краљева из династије Котрома-

нића. Оно што је разликовало положај Босне од Србије у истом периоду је то што је Босна, макар титуларно, а често и реално, била потчињена угарском краљу, и била укључена у све потресе кроз које је пролазила и угарска држава. Такође, оно по чему је средњовековна Босна можда и најпознатија, представља доминација јеретичке Цркве босанске. Она је често због овога била на мети крсташких ратова које је угарски краљ водио када би у Босни на власт дошла клика супротна угарским интересима. Ово је, вероватно, и подстакло босанског бана Стјепана II да покуша да се приближи римокатоличкој цркви у Риму, а пут до Рима водио је преко Венеције. У том контексту настаје писмо бана Стјепана II Котроманића које је Млетачка република у његово име проследила Амадеу, нотару у римској курији, 1347. године. Бан је од папе Климента VI тражио да Перегрину Саксонцу, фрањевцу који је требало да у Босни утврди католичанство, додели право да окупља мисионаре који би могли да служе на словенском језику. Стјепанов наследник, његов синовац Твртко I Котроманић, није у почетку своје владавине уживао претерани углед међу босанском властелом, и морао је да се обрати свом сизерену, угарском краљу Лајошу, за помоћ. Тај подређени положај огледа се и у Твртковој титулатури из документа у коме се он правда млетачким властима за неправде које је босанска властела починила над венецијанским трговцима. Он је ту потписан као „Твртко, по милости Божијој и нашег господина краља Лајоша, бан Босне“.

У позније доба своје владавине, Твртко је био у сасвим другом положају. На истоку, нестаје велика претња моћне немањићке Србије. У Угарској умире краљ Лајош Велики. Твртко се 1380-их појављује као моћан потенцијални савезник Венеције у њеном константном сукобу са Угарском. Зато је она желела да се споразуме са њим, након што је Твртко преузео Котор 1385. године. Твртко је тада Млечанима изашао у сусрет, издавши повељу у којој је потврдио све раније повластице млетачких трговаца у Котору. Твртковом смрћу, 1394. године, почиње слабљење босанске државе. Краљ Дабиша допушта јачање центрифугалних сила у држави, омогућивши јачање великим племићким породицама које ће касније постати и

главни актери растурања босанске државе. Владавине краљева након Твртка I су кратке, турбулентне, праћене унутрашњим и спољашњим неприликама.

У остатку поглавља аутори су писали о осталим аукторима докумената који су приказани у зборнику. Тако имамо потпоглавља о Балшићима, затим о српским деспотима, познијим босанским владарима и босанским обласним господарима. Постоји и потпоглавље о аукторима који су деловали након пада Српске деспотовине и Босанског краљевства под Турке, тј. о Косачама у Херцеговини, о наследницима Бранковића у Угарској, и о Црнојевићима. Можда је најзанимљивија исправа чији је ауктор Ђурађ Црнојевић, која заправо представља његов тестамент, написан у облику писма његовој супрузи, Елизабети, коју он назива „Изабета“.

Друго велико поглавље, „Дипломатичка својства“, бави се дипломатичким одликама докумената изложених у зборнику. У њему аутори наводе карактеристике корпуса докумената који је представљен у књизи. Наглашавају да се ту заправо и не може говорити о јединственој дипломатичкој целини, с обзиром на разумењеност у временском периоду, аукторима, тематици, па и у језицима на којима су документи настајали. Такође, реч је о документима из два различита државна организма, који су развили особене обрасце документарне продукције. Стога, аутори су покушали да поделе корпус на неколико група исправа, на основу хронолошке блискости и повезаности ауктора. Документи из Србије могу се изделити у три периода: време успона под династијом Немањића, из ког потиче осам докумената, затим, из периода фрагментације српске државе имамо документе чији ауктори су припадници властелске породице обласних господара Зете, Балшића (ових докумената је девет). У избор аутора нашли су се и документи потекли од српских деспота Стефана Лазаревића и Ђурађа Бранковића, којих је такође девет. Објављен је и документ Ђурађа Црнојевића, који се својом тематиком ионако издваја од осталих владарских докумената. Осим тога, постоје и четири невладарска докумената. Ситуација са документима из Босне је повољнија. Они обухватају краће раз-

добље (приближно 160 година) и велику већину (13 од 17) чине документи издати од стране врховних владара Босне из породице Котроманић.

Даље у поглављу, аутори у два потпоглавља, прво о документима из Србије, а затим о документима из Босне, представљају понаособ сваки документ који је приказан у зборнику, детаљно анализирајући његове дипломатичке одлике и упоређујући га са сличним документима истих или сродних ауктора који се налазе у другим збиркама.

Последње велико поглавље носи назив „Преглед докумената са издањима“, у коме је изложен садржај сваког појединачног документа. Преглед има 43 документарне јединице које су владарског порекла, као и додатак од 5 јединица невладарског порекла. Документи су поређани и обележени бројевима према редоследу настанка. На почетку приказа сваког документа налази се кратак опис, који даје основне податке о месту и времену издавања, ауктору, адресату, садржини, месту чувања и спољним обележјима. На крају описа сваког примерка налази се упутство за налажење скенираног снимка тог документа у таблама на крају књиге, као и претходна издања документа.

Након описа наилазимо на текст на оригиналном језику, уз помоћна средства савремене интерпункције, која наравно није постојала у оригиналу. Затим, наилазимо на превод, након чега се налази назив документа и коментар, у коме се налази упутница на одговарајуће странице које се баве конкретним документом у претходним поглављима, као и додатна запажања аутора о документу.

Након свега наведеног, треба напоменути значај докумената сачуваних у венецијанским збиркама. Они представљају алтернативни поглед на рад дворске канцеларије српских средњовековних држава јер нам отварају прозор ка међународним односима са западним светом, који су се водили на латинском језику. Овом књигом, сви ти документи су по први пут окупљени на једном месту, у веома квалитетном издању, што ће свакако олакшати нека будућа истраживања у српској медиевистици.

Дарко Пачавра

Урош МИКЕТИЋ*

Универзитет у Приштини

Филозофски факултет

БИБЛИОГРАФИЈА НАСЛОВА О ПРВОЈ ПРИЗРЕНСКОЈ ЛИГИ У ПРИШТИНСКОЈ БИБЛИОТЕЦИ „ПЕТАР БОГДАНИ“ КАО СТУДИЈИ СЛУЧАЈА**

Апстракт: Проучавање албанске историографије у српској историографској школи налази се тек у зачетку. Основни циљ нашег истраживања је публикавање оних наслова чији је доминантни предмет излагања Прва призренска лига (1878–1881) уз напомену да библиографија није потпуна јер се односи на приштинску библиотеку „Петар Богдани“ као студију случаја. Како је махом реч о насловима албанске провенијенције добијамо јаснију представу о тенденцијама тамошње историографије о теми која и данас изазива дијаметрално подељена мишљења. Дат је и превод наслова на српски језик.

Кључне речи: библиографија, наслови, библиотека „Петар Богдани“, Прва призренска лига, албанска историографија.

У српској историографији постоји празнина када је реч о истраживању Прве призренске лиге, што је недопустиво имајући у виду њен значај за идејно обликовање и усмеравање албанске националне идеје са којом се српски народ и данас суочава.¹

* urosmikitic@gmail.com

** Рад је написан у оквиру пројекта *Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција* (ев. бр. 47023), који је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1 Преглед домаће литературе о Првој призренској лиги (од старије ка новој): Ј. Хаџи-Васиљевић, *Арбанаска лига, арнаутска конгера и српски народ у Турском Царству (1878–1882)*, Београд 1909; Б. Храбак, *Арбанаси католици и Призренска лига: (1878–1881)*, Научни скуп Србија у завршној фази Источне кризе 1877–1878 године; књ. 2, Београд 1980, 379–415; М. Војводић, *Берлински конгрес и Призренска лига*, Историјски гласник: орган Историјског друштва Народне Републике Србије 1–2 (1989) 1–21; Б. Храбак, *Сукобљавања Аустро-Угарске, Призренске лиге и Санџаклија око Санџака 1878–1881.*, *Istraživanja* 14 (1992) 87–142; Исти, *Призренска арбанаска лига: 1878–1881*, Београд 1998; Исти, *Енглеска према Призренској лиги и поседују Босне-Херцеговине и Новопазарског санџака*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића: зборник радова са XX научног скупа "Сеоски дани Сретена Вукосављевића" одржаног 18, 19, и 20. септембра 1998. године у Дому револуције Пријепоље, Пријепоље 2003, 109–129; М. Бојић, *Арбанаска лига*, Београд 2010.

Приштинска библиотека „Петар Богдани“, некадашња библиотека Универзитета у Приштини, формираног у социјалистичкој Југославији, показује да је албанској историографији Прва призренска лига врло важно поље интересовања. Грађа је углавном на албанском језику. Дела албанских истраживача превођена су у појединим случајевима и на стране језике (енглески, француски и слично), док су у приштинској библиотеци доступни још по једна студија и магистарски рад на српском (студија Јована Хаџи-Васиљевића, магистарски рад Зорана Ђорђевића под менторством Али Хадрија).

У приштинској библиотеци квантитативно су најбројније монографије о низу различитих аспеката Призренске лиге (политички, социјални, економски). Албански историчари обрађивали су ово питање и додатним истраживањима грађе иностране провенијенције (немачке, аустро-угарске, француске, енглеске, османске), што потврђује и неколико публикованих зборника грађе. Не улазећи у научну валоризацију

истих, мишљења смо да је тиме свакако проширен видик с обзиром на чињеницу да тема није доминантно посматрана из албанске перспективе. Истраживала се, сем тога, и ондашња инострана штампа – сем српске, реч је првенствено о аустро-угарској и египатској грађи. На тему Призренске лиге објављиване су и песме, јер је реч о врло битном моменту националне историје.

У албанском националном буђењу Прва Призренска лига има јако упечатљиво место. Она се у редовима овог народа посебно прославља, али и изнова и додатно анализира. У том смислу карактеристично је да су поједини наслови објављивани поводом одређених јубилеја лиге (100. година 1978, 125. година 2003, 140. година 2018), када би истраживачи износили своја уводна саопштења на научним скуповима или би, пак, били публиковани посебно састављени каталози и водичи намењени широј јавности. Ова студија случаја показује да су бројни наслови на ову тему публиковани, заправо, на територији јужне српске покрајине у периоду социјалистичког државног уређења, што негира перфидне тезе о гушењу слобода албанског народа. Крајње је иронично, пак, да је власт ондашње Србије без неког критичког преиспитивања допуштала овакву, слободно ћемо рећи, антидржавну делатност, имајући у виду циљеве лиге.

Албански истраживачи доминантног су мишљења да је Призренска лига врхунски манифест албанског национализма у Османском царству и део историјског процеса националног ослобођења и уједињења који су, по њиховом тврђењу, само делимично реализовани стварањем независне Албаније 1912. Тамошња историографија остаје на некомпромисној линији да је идеја Велике Албаније, утемељена Призренском лигом, заснована на историјском, етничком и моралном праву. С друге стране, албанска историографија прећуткује страдања српског народа тих година изложеног геноциду, као последици управо великоалбанске идеје Призренске лиге. Само оваквом историјском објективношћу и свестраношћу могуће би било приближити две историографије компромису, а у крајњој линији и два народа.

Садржинска анализа показује да је фокус истраживања био на политичкој димензији лиге. Ондашњи албански народни предводници, попут појединаца из породице Фрашери (Јакуп Фери, Абдул Фрашери, Сами Фрашери), сматрају се националним симболима у борби за политичку еманципацију Албанаца. Понекад се лиги придавао и шири значај, али је реч о неутемељеном преувеличавању њеног значаја с обзиром на чињеницу да су албански национални покрет и његове идеје још увек били махом страни политичким центрима моћи у Европи. Не би ваљало, пак, ни минимизирати значај ових догађаја, имајући у виду да су идеје лиге и данас актуелне. Зато је прилично погрешно што српска историографија још увек не посвећује довољно пажње догађајима из албанске историје, јер се они по устаљеном принципу углавном одразе и на српски народ. Зато као скроман допринос прилажемо библиографију наслова о Првој призренској лиги у приштинској библиотеци „Петар Богдани“ као студији случаја.

1. **Abdyli, R.**

Lidhja Shqiptare e Prizrenit :në burimet angleze / Ramiz Abdyli. -- Prishtinë : Instituti i Historisë - Prishtinë, 2004. 2 libra; 24 cm. ISBN: 9951409075 (vëll. 1); 9951409083 (vëll. 2); УДК: 94(496.5).082 (093.2);

Превод: Албанска лига у Призрену у енглеским изворима

2. **Ademi, S.**

Shqipëria nga Lidhja Shqiptare e Prizrenit më 1878 e deri në Shpalljen e Pavarësisë më 1912 :analizë historike-politike / Shaban Ademi. -- Prishtinë : Grafobeni, 2017. 304 f.; 21 cm. ISBN: 9789951658188; УДК: 94(496.5).084.3;

Превод: Албанија од Албанске лиге у Призрену 1878. до Декларације о независности 1912. године: историјско-политичка анализа

3. **Ahmeti, N.**

Kontributi i klerit mysliman në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare (1878-1912) në Vilajetin e Kosovës / Nuredin Ahmeti; mentor Gazmend Rizaj. --

Prishtinë, 2009. 94 f.; 29 cm. ISBN: -; УДК: 94;

Превод: *Допринос муслиманског клера у Националном албанском покрету (1878–1912) у Косовском вилајету*

4. Alia, R.

Lidhja Shqiptare e Prizrenit faqe e ndritur e historisë sonë të shkruar me gjak :fjalë e mbajtur në mbledhjen solemne kushtuar 100-vjetorit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, 10 Qershor 1978 /Ramiz Alia. -- Tiranë : "8 Nëntori", 1978. 39 f.; 17 cm. ISBN: -; УДК: 94(496.5).082 (042.5);

Превод: *Албанска лига у Призрену као светла страна наше историје написане крвљу: говори одржани током свечаног скупа посвећеног 100. годишњици Албанске лиге у Призрену, 10. јун 1978.*

5. Bajraktari, J. (yp.)

Lidhja shqiptare e Prizrenit dhe vendi i saj në histori :(materiale nga Konferenca Shkencore kushtuar 125-vjetorit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit mbajtur më 9-10 qershor 2003 në Prizren) /[Kryeredaktor Jusuf Bajraktari]. -- Prishtinë : Instituti i Historisë, 2008. 342 f.; 24 cm. ISBN: 9789951409179; УДК: 94(496.5).082(063);

Превод: *Албанска лига у Призрену и њено место у историји: (материјали са научне конференције поводом 125. годишњице Албанске лиге у Призрену одржане 9–10. јула 2003. у Призрену)*

6. Bajraktari, J. (yp.)

Lidhja Shqiptare e Prizrenit 1878-1881 / [kryeredaktor Jusuf Bajraktari; rezymetë i përktheu Kreshnik Bajraktari; përkthimet nga turqishtja Hatixhe Ahmeti]. -- Prishtinë : Instituti i Historisë-Prishtinë, 2011. 406 f.; 21 cm. ISBN: 9789951409261; УДК: 94(496.5).082;

Превод: *Албанска лига у Призрену 1878–1881.*

7. Bartl, P.

Muslimanët shqiptarë në lëvizjen për pavarësi kombëtare : (1878-1912) /Peter Bartl; përktheu Nestor Nepravishta. -- Tiranë : Dituria, 2006. 253 f.; 24 cm. ISBN: 9992759763; УДК: 94(496.5).082/.084; 297(496.5) "1878/1912";

Превод: *Албански муслимани у покрету за национално ослобођење: (1878–1912)*

8. Belegu, X.

Lidhja e Prizrenit dhe veprimet e saj :1878-1881 / Xhafer Belegu. -- Shkup : Vatra, 2008. 196 f.: ilustr.; 21 cm. ISBN: 9789989665868; УДК: 94(496.5).082;

Превод: *Призренска лига и њене активности: 1878–1881.*

9. Belegu, X.

Lidhja e Prizrenit e veprimet e sajë 1878-1881 / Xhafer Belegu. -- Tiranë : Kristo Luarasi, 1939. [III], 196 f.; [10] fleta me fotografi; 23 cm. ISBN: -; УДК: 949.65.082;

Превод: *Призренска лига и њене активности 1878–1881.*

10. Blakaj, S.

Lidhja Shqiptare e Prizrenit /Skënder Blakaj. -- Prishtinë : Arbi, 2013. 276 f.: ilustr.; 20 cm. (Biblioteka Kujtesë). ISBN: 9789951452120; УДК: 94(496.5).082;

Превод: *Албанска лига у Призрену*

11. Bozbor, N.

Shqipëria dhe nacionalizmi shqiptar në Perandorinë Osmane /Nuray Bozbor; përktheu nga origjinali turqisht Dritan Egro. -- Tiranë : Dituria; Shtëpia e Librit & Komunikimit, 2002. 278 f.; 21 cm. ([Bota shqiptare]). ISBN: 9992747889; УДК: 323.1(=18:497) "14/18";

Превод: *Албанија и албански национализам у Османском царству*

12. Buda, A.

Studime historike :(tekste të zgjedhura) = Historical Studies : (Selected Texts) /Aleks Buda -- Prishtinë : Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës, 2006. XVIII, 603 f.; 25 cm. (ASHAK. Botime të Veçanta; LXXII : Seksioni i Shkencave Shoqërore; Libri 22); ISBN: 9951413404; УДК: 94 (496.5).01/.083 (081); 94 (=18:497.51) (081);

Превод: *Историјске студије: (изабрани текстови)*

13. Buda, A. et al. (yp.)

Konferenca Kombëtare e Studimeve për Lidhjen Shqiptare të Prizrenit :1878-1881 : 12-28 qershor 1978 / [redaksia A. Buda ... at al.]. -- Tiranë : Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë Instituti i Historisë, 1979. -- libra; 20 cm. ISBN: -; УДК: 94(496.5).082; 06(496.5) "1978";

Превод: Национална конференција студија о Албанској лиги у Призрену: 1878–1881: 12–28. јун 1978.

14. Buxhovi, J.

Kongresi i Berlinit dhe lidhja shqiptare 1878 :protokollet dhe vendimet = Der Berliner Kongress und Albanische liga : protokolle und materilen = Kongres de Berline : documents et protocoles /Jusuf Buxhovi; [përkthyes Arsim Buxhovi nga gjermanishtja, Fatmir Aliu nga frëngjishtja]. -- Prishtinë : Faik Konica; Houston : Jalifat Publishing, 2012. 729 f.; 24 cm. ISBN: 9789951064019; УДК: 94(496.51).082 (093.2); 327(496.51:4)"1878" (093.2);

Превод: Берлински конгрес и Албанска лига 1878: протоколи и одлуке

15. Buxhovi, J.

Kongresi i Berlinit 1878. :çështja shqiptare, protokollet dhe vendimet = Der Berliner Kongress 1878 : Protokolle und Materialien = Kongrès de Berline 1878 : documents et protocoles /Jusuf Buxhovi; [përkthyes Arsim Buxhovi nga gjermanishtja, Fatmir Aliu nga frëngjishtja]. -- Prishtinë : Faik Konica, 2008. 671 f.; 24 cm. ISBN: 9789951062046; УДК: 94(496.5).082 (093.2); 327(496.5:4)"1878"(093.2);

Превод: Берлински конгрес 1878: албанско питање, протоколи и одлуке

16. Buxhovi, J.

Lidhja shqiptare e Prizrenit në dokumentat Gjermane /Jusuf Buxhovi; mentor Ali Hadri. -- Prishtinë, 1979. 112 f.; 29 cm. ISBN: -; УДК: 94(496.5);

Превод: Албанска лига у Призрену у немачким документима

17. Dako, K. A.

Liga e Prizrenit e para Lëvizje Kombtare për të mprojtur tërësin tokësore të atdheut dhe për të

fituar independencën e Shqipërisë, Shoqëruar me dokumenta zyrtare /Kristo A. Dako. -- Bucarest : Ateliers graphiques Socec & Comp. Société anonyme, 1922. 57 f.; 30 cm. (Biblioteka Ylli i Mëngjezit). ISBN: -; УДК: 949.65.082 (093);

Превод: Прва Призренска лига као национални покрет за заштиту територијалне целовитости домовине и формирање независне Албаније, праћено званичним документима

18. Demalija, M.

Lidhja shqiptare e Prizrenit :një thirrje për shqipërinë etnike /Mustafë Demalija. -- New York : autori, 2008. 331 f.: ilustr.; 24 cm. ISBN: 9781427620484; УДК: 94(496.5).082;

Превод: Албанска лига у Призрену: позив за етничку Албанију

19. Djordjeviq, Z.

Prizrenska Liga u srpskoj štampi /Zoran Djordjevic; mentor Ali Hadri. -- Prishtinë, 1978. 139 f.; 29 cm. ISBN: -; УДК: 94;

Превод: Призренска лига у српској штампи

20. Fetiu, M.

Komiteti i Stambollit :(veprimtaria politike-kulturore) : punim magjistrature /Muharrem Fetiu. -- Prishtinë : SAS, 2017. 110 f.: ilustr.; 20 cm. (Biblioteka AGU). ISBN: 9789951722230; УДК: 94(=18).081/.83(092); 329.73(=18:560)(092);

Превод: Стамболски комитет: (политичко-културна активност): магистарски рад

21. Frashëri, K.

Abdyl Frashëri :jeta, veprimtaria dhe shkrimet : (1839-1892) /Kristo Frashëri. -- Tiranë : M & B, 2013. ISBN: 9789928172129; УДК: 94(496.5).082(092); 929(496.5)[Frashëri, Abdyl];

Превод: Абдул Фрашери: живот, рад и дела

22. Frashëri, K.

Abdyl Frashëri :(1839-1892) /Kristo Frashëri. -- Tiranë : "8 Nëntori", 1984. 324 f.,[19] fletë me fotografi; 19 cm. ISBN: -; УДК: 94(496.5).082; 929(496.5) [Frashëri, Abdyl];

Превод: Абдул Фрашеру: (1839–1892)

23. Frashëri, K.

Lidhja Shqiptare e Prizrenit :1878-1881 /Kristo Frashëri. -- Tiranë : "8 Nëntori", 1979. 255 f.; ilustr.; 27 cm; ISBN: -; УДК: 94(496.5).082 "1878/1881";

Превод: Албанска лига у Призрену: 1878–1881.

24. Frashëri, K.

Lidhja Shqiptare e Prizrenit :1878-1881 : në dy vëllime /Kristo Frashëri. -- Tiranë : Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, 1989. 2 libra; 24 cm. ISBN: -; УДК: 94(496.5).082 "1878/1881";

Превод: Албанска лига у Призрену: 1878–1881: у два тома

25. Frashëri, M.

Lidhja e Prizrenit edhe efektet diplomatike të saj / Mehdi Frashëri. -- Tiranë : Shtëpia Botonjëse Kristo Luarasi, 1938. 69 f.; 19 cm. ISBN: -; УДК: 949.65.082;

Превод: Призренска лига и њени дипломатски ефекти

26. Frashëri, M.

Liga e Prizrenit edhe efektet diplomatike të saj / Mehdi Frashëri. -- Tiranë : [s.n.], 1927. 60 f.; 21 cm. ISBN: -; УДК: 949.65.082;

Превод: Призренска лига и њени дипломатски ефекти

27. Frashëri, M.

Lidhja e Prizrenit, efektet diplomatike të saj /Mehdi Frashëri. Tiranë : Plejad, 2012. 138 f.; 21 cm. ISBN: 9789995657819; УДК: 94(496.5).082; 308(496.5) "1878/1881";

Превод: Призренска лига и њени дипломатски ефекти

28. Frashëri, S.

Kush e prish paqen në Ballkan :publicistika e Sami Frashërit turqisht /Sami Frashëri; përktheu nga turqishtja Abdullah Hamiti. -- Pejë : Dukagjini, 2000. 361 f.; 20 cm. (Biblioteka Fryma 38). ISBN: -; УДК: 94(496.5) .082; 327(4:496.5) "1876/1878"; 94(560) "18"; 94(497) "18";

Превод: Ко ремети мир на Балкану: турска публицистика Самија Фрашеруја

29. Gajraku, F. (ур.)

Katalog :Kujtesa e Lidhjes së Prizrenit : në 140 -Vjetorin e Lidhjes së Prizrenit /kryeredaktor i botimeve Fazli Gajraku. -- Prishtinë : Biblioteka Kombëtare e Kosovës "Pjetër Bogdani", 2018. 44 f.: ilustr. me ngjyra; 24 cm. ISBN: 9789951130776; УДК: 017(496.5)"2018"(091); 94(496.5).82;

Превод: Каталог: Сећање на Призренску лигу: 140. годишњица Призренске лиге

30. Gashi, D.

Shtypi Austro-Hungarez mbi Lidhjen shqiptare të Prizrenit 1871-1881 /Defrim Gashi. -- Prishtinë, 2008. 124 f.; 29 cm. ISBN: -; УДК: 94;

Превод: Аустро-угарска штампа о Албанској лиги у Призрену 1871–1881.

31. Gosturani, X.

Jakup Ferri :[monografi] /Xheladin Gosturani. -- Prishtinë : Vatra, 2014. 175 f.: ilustr.; 20 cm. ISBN: -; УДК: 94(496.5).082 (092); 929(=18:497.16) [Ferri, Jakup];

Превод: Јакуп Фери: [монографија]

32. Hadri, A. (ур.)

Konferenca shkencore e 100-Vjetorit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit :referate dhe kumtesa të mbajtura në Seksionin e Historisë : Prishtinë 6-9 qershor 1978 =La conference scientifique consacrée au 100 anniversaire De la Ligue Albanaise de Prizren /[Kryeredaktor Ali Hadri]. -- Prishtinë : Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës, 1981. 2 libra; 24 cm. ISBN: -; УДК: 94(496.5).082; 061.3;

Превод: Научна конференција поводом 100 година Албанске лиге у Призрену: одржани реферати и саопштења са историјске сесије: Приштина, 6–9. јун 1878.

33. Hadri, A. (ур.)

Lidhja shqiptare e Prizrenit në dokumente angleze :(1878-1881) = The Albanian League of Prizrend in the english documents : (1878-1881) = Albanska

Prizrenska liga u engleskim dokumentima / [kryeredaktor Ali Hadri]; dokumentet i transkriboi, i shqipëroi dhe i komentoi Skender Rizaj. -- Prishtinë : Arkivi i Kosovës, 1978. 323 f.; 24 cm. (Arkivi i Kosovës-Prishtinë. Botim i posaçëm Libri 2). ISBN: -; УДК: 94(496.5).082(093); 327(496.5:520); 930.25(420);

Превод: *Албанска лига у Призрену у енглеским документима: (1878–1881)*

34. Hadži Vasiljević, J.

Arbanaska liga :arnautska kongra i srpski narod u Turskom Carstvu (1878-1882) /od Jovan Hadži Vasiljević. -- Beograd : Izdanje Uredništva Ratnika, 1909. IV, 127 f.; 21 cm. ISBN: -; УДК: 949.65.082+(=163.41:496.02)"1878-1882";

Превод: *Арбанашка лига: арнаутска конгра и српски народ у Турском Царству (1878–1882)*

35. Hoti, I.

Në udhkryqet e historisë dhe të historiografisë shqiptare = At the crossroads of Albanian history and historical science /Izber Hoti. -- Prishtinë : Instituti i Historisë, 2003. 408 f.; 24 cm. ISBN: 9951409032; УДК: 94(=18:496.51) "19" (081.1); 323.1(=18:496.51) "19" (081.1); 94(496.5) .082/.088 (081.1); 930(496.5) (081.1);

Превод: *На раскришћу албанске историје и историографије*

36. Islami, M.

Lidhja Shqiptare e Prizrenit dhe Çështja e Bashkimit Kombëtarë /Muslim Islami. -- Tiranë : Afërdita, 1998. 495 f., [1] fletë fotografi me ngjyra. ISBN: -; УДК: 94(496.5).082;

Превод: *Албанска лига у Призрену и питање националне уније*

37. Jashari, A.

Qëndrimi i Italisë ndaj çështjes shqiptare në vitet e Lidhjes së Prizrenit 1878 - 1881 /Ardian Jashari; mentor Gazmend Rizaj. -- Prishtinë, 2013. 99 f.; 29 cm. ISBN: -; УДК: 949.65.082;

Превод: *Однос Италије према албанском питању у годинама Призренске лиге 1878–1881.*

38. Karagjozi, A. (yp.)

Lidhja Shqiptare e Prizrenit :1878-1978 /Kryesuar nga Agim Karagjozi. -- Boston : Vatra, 1978. VIII, 77 f.: ilustr.; 23 cm. ISBN: -; УДК: 94(496.5).082(061.3); 06:374:73:32(041);

Превод: *Албанска лига у Призрену: 1878–1978.*

39. Komiteti Kombëtar-Demokrat

Njiqind-vjetori i Lidhjes së Prizrenit 1878-1978. :mbledhje edhe seminar studimi /Komiteti Kombëtar-Demokrat. -- New York...[et al.] : Komiteti Kombëtar-Demokrat "Shqipëria e Lirë", 1978. 160 f., [8] fletë me fotografi; 24 c. ISBN: -; УДК: 94 (496.5).082;

Превод: *100. годишњица Призренске лиге 1878–1978. : састанак и студијски семинар*

40. Kosova, P.

Kompleksi Monumental i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit /Parim Kosova; [fotot, skicat Salajdin Krasniqi, Liri Kosova, fotografitë dhe ilustrimet e tjera u morën nga literatura e shfrytëzuar]. -- Prishtinë : VIPrint, 2012. 189 f.: ilustr. me ngjyra; 28 cm. ISBN: 9789951868730; УДК: 725.94(=18:496.51); 94(496.5) .082;

Превод: *Монуменални комплекс Албанске лиге у Призрену*

41. Kosova, P.

Kompleksi Monumental i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit dhe sfidat e tij 1981-1999 = The Complex of Monuments of the Albanian league of Prizren-its treasure and Challenges 1981-1999 /Parim Kosova. -- Prizren : autori, 2006. 144 f.: ilustr. me ngjyra; 28 cm. ISBN: 9951868703; УДК: 908 (496.51);

Превод: *Монуменални комплекс Албанске лиге у Призрену и његови изазови 1981–1999.*

42. Loja, D. et al. (yp.)

Lidhja Shqiptare e Prizrenit :(1878-1881) /[redaksia Dhora Loja... et al.]. -- Shkodër : Instituti i Lartë Pedagogjik, 1978. 83 f.; 24 cm. ISBN: -; УДК: 94(496.5) .082;

Превод: *Албанска лига у Призрену: (1878–1881)*

43. Memia, M. H.

Lidhja shqiptare e Prizrenit në këngët e popullit / Myftar Hysen Memia. -- Tiranë : "8 Nëntori", 1978. 126 f.; 17 cm. ISBN: -; УДК: 94(496.5).082;

Превод: Албанска лига у Призрену у песмама људи

44. Memia, M. H.

Lidhja shqiptare e Prizrenit në këngët e popullit / Myftar Hysen Memia. -- Tiranë : Koha, 1999. 106 f.; 20 cm. ISBN: -; УДК: 94(496.5).082; 398.87.09;

Превод: Албанска лига у Призрену у песмама људи

45. Mile, L. (пр.)

Shqipëria në vitet e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit : (dokumente arkivore franceze) / përgatitur nga Ligor Mile. -- Tiranë : Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë Instituti i Historisë, 1978-1986. 2 libra; 24 cm. ISBN: -; УДК: 94(496.5).082; 930.25(44);

Превод: Албанија у доба Албанске лиге у Призрену (француски архивски документи)

46. Morina, Q.

Lidhja Shqiptare e Prizrenit në shtypin egjiptian : (1878-1881) / Qemajl Morina. -- Prishtinë : Dituria Islame, 2006. 192 f.: ilustr.; 22 cm. ISBN: 9789951435086; УДК: 94(496.5).082 (046);

Превод: Албанска лига у Призрену у египатској штампи: (1878-1881)

47. Nushi, P.

La Ligue de Prizren : et les facteurs principaux de son entité liberatrice / Pajazit Nushi; [tradueit de l'albanais par Halit Halimi]. -- Prishtinë : Le Secrétariat aux informations du Conseil Exécutif de la Région Socialiste Autonome de Kosovë, 1978. 33 f.: illustr.+7 fotografi; 20 cm. ISBN: -; УДК: 94(496.5).082;

Превод: Призренска лига: и главни фактори њеног ослобађајућег ентитета

48. Nushi, P.

Lidhja e Prizrenit dhe komponentet kryesore të entitetit çlirimtar të saj / Pajazit Nushi; [Përktimi,

lektura dhe korektura Hikmet Gusia, Bajram Jashari, Svetllana Vujaçiq]; fotografitë: Enti iurbanizmit dhe i mbrojtës së përmendoreve të kulturës dhe natyrës-Prizren]. -- Prishtinë : Sekretariati i Informatave i KE të Kuvendit të KSA të Kosovës, 1978. 33f., [5] fletë me fotografi; 20 cm. ISBN: -; УДК: 94(496.5).082;

Превод: Призренска лига и главне компоненте њеног ослобађајућег ентитета

49. Nushi, P.

Lidhja e Prizrenit e rëndësia e saj për çlirimin nacional e social të shqiptarëve = Prizrenska liga i njen zncasaj za nacionalno i socijalno oslobodenje albanaca / Pajazit Nushi. -- Prishtinë : Këshilli Koordinues për shënimin e Njëqindvjetorit të Lidhjes së Prizrenit (1878-1978), 1978. 19 f.; 24 cm. ISBN: -; УДК: 94(496.5).082;

Превод: Призренска лига и њен значај за национално и социјално ослобођење Албанаца

50. Nusi, P.

100 godina Prizrenske Lige / Pajazit Nushi; prevod, lektura i korektura Hikmet Gusia, Bajram Jasari, Svetlana Vujaçiq]; fotografitje: Zavod za urbanizam i zastitu spomenika kulture i prirode opstine Prizren]. -- Prishtinë : Sekretarijat za informacije IV Skupstine SAPK, 1978. 31 f., [5] fletë me fotografi; 20 cm. ISBN: -; УДК: 94(496.5).082;

Превод: 100 година Призренске лиге

51. Osmanaj, S.

Pika ku puthiten idealet dhe realiteti : njëqind e dyzet vjet të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit / Sylë Osmanaj. -- Prishtinë : Bindi, 2018. 305 f.: ilustr.; 21 cm. (Biblioteka Monografia); ISBN: 9789951586184; УДК: 94(496.5).082; 06(496.5);

Превод: Тачка где се састају идеали и стварност: 140 година Албанске лиге у Призрену

52. Osmani, F.

Ndikimet fetare në kohën e Lidhjes shqiptare të Prizrenit / Fatos Osmani=Shemsi Osmani; mentor Muhamet Mala. -- Prishtinë, 2010. 81 f.; 29 cm. ISBN: -; УДК: 94(946.5).082;

Превод: Верски утицаји у време Албанске лиге у Призрену

53. Pirraku, M. (ур.)

Dritë e re për kryetarin e parë të Shqipërisë Etnike :tribunë shkencore në 115 vjetorin e martirizimit të Ymer Prizrenit 12 qershor 1887-12 qershor 2002 = New light on the first President of Etnik Albania : Scientific Tribune on the 115th Anniversary of Ymer Prizreni 12 June 1887- June 2002 [redaktor shkencor Muhamet Pirraku; summary translated by Avni Spahiu]. -- Prishtinë : Instituti Albanologjik i Prishtinës, 2002. 204 f.: ilustr.; 20 cm. (Instituti Albanologjik i Prishtinës: Dega e Historisë 1). ISBN: -; УДК: 94(496.5).082 (092) (063); 929(=18:496.51) Prizreni, Ymer (063);

Превод: Нов поглед о првом председнику етничке Албаније: научна трибина поводом 115. годишњице страдања Имера Призренија 12. јун 1877. – јун 2002.

54. Pllana, Q.

Dilemat për bashkimin kombëtar /Qerim Pllana. -- Prishtinë : PPSHK, 1998. 190 f.; 20 cm. (Biblioteka Histori-Publicistikë). ISBN: -; УДК: 94(496.5).082; 323.1(=18:496.51); 929(496.5);

Превод: Дилеме о националном уједињењу

55. Prenkaj, M.

Dega e lidhjes shqiptare e Prizrenit /Marjan Prenkaj. -- Prishtinë, 1973. 108 f.; 29 cm. ISBN: -; УДК: 94(496.5).082;

Превод: Огранак Албанске лиге у Призрену

56. Prifti, K. (пр.)

Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumentet osmane 1878-1881 /përgatitur nga Kristaq Prifti. -- Tiranë : Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë; Instituti i Historisë, 1978. 288 f.; 24 cm. ISBN: -; УДК: 94(496.5).082; 930.25(560);

Превод: Албанска лига у Призрену у османским документима 1878–1881.

57. Pulaha, S.

La Ligue Albanaise de Prizren :1878-1881 : documents

/Selami Pulaha. -- Tirana : Academie de Sciences de la RPS D'Albanie Institut D'Historie, 1988. 24 cm. ISBN: -; УДК: 94(496.5).082 "1878/1881" (093.2); 327(496.5:560) "1878/1881" (093.2);

Превод: Албанска лига у Призрену: 1878–1881: документи

58. Repishti, X.

Isuf Sokoli dhe lufta për mbrojtjen e Ulqinit /Xhevat Repishti. -- Tiranë : "8 Nëntori", 1979. 148 f.: ilustr.; 16 cm. ISBN: -; УДК: 94(496.5).082; 929 Sokoli, Isuf;

Превод: Исуф Соколи и рат за одбрану Улциња

59. Rexha, I. (пр.)

Lidhja e Prizrenit në dokumente osmane : (1878-1881) = Prizrenska liga u osmanskim dokumentima : (1878-1881) = The League of Prizren in old turkish documents : (1878-1881) /dokumentet i shqipëroi dhe i komentoj Ilijaz Rexha. -- Prishtinë : Arkivi i Kosovës, 1978. 309 f.; 24 cm. (Arkivi i Kosovës. Botim i posaçëm Libri 3). ISBN: -; УДК: 94(496.5).082(093); 327(496.5:520); 930.25(520);

Превод: Призренска лига у османским документима: (1878–1881)

60. Rexha, R.

Ulqini në vitet e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit :1878-1881 /Riza Rexha. -- Ulqin : Art Club, 1998. 233 f.: ilustr.; 22 cm. (Biblioteka Botime të Veçanta). ISBN: -; УДК: 94(496.5-21).082; 94(=18:497.16) "1878/1881";

Превод: Улцињ у периоду Албанске лиге у Призрену: 1878–1881.

61. Rizaj, S.

Dokumentet angleze mbi Lidhjen Shqiptare të Prizrenit dhe fillimin e copëtimit të Ballkanit (1877-1885) = The English documents about The Albanian League of Prizren and the begin of break into pieces of the Balkans(1877-1885) /Skender, Rizaj. -- Prishtinë, Istambull, Tirana : [Marifet yayinlari], 1993. -- libra; 20 cm. (Akademia e Intelektualëve Shqiptarë e Shkencave dhe e Arteve = Academy of Albanian Intellectuals of Sciances and Arts = Arnaut Entelektiellerinin Bilimler ve Sanatlar Akademisi

: Seksioni i Shkencave Historike = The Section of Historical Sciences; libri 2). ISBN: -; УДК: 949.65.-082(093);

Превод: *Енглески документи о Албанској лиги у Призрену и почетак распада Балкана (1877–1885)*

62. Rizaj, S.

Dokumente angleze mbi Lidhjen Shqiptare të Prizrenit dhe fillimin e copëtimit të Ballkanit (1877-1885) = The English documents on the Albanian League of Prizren and the start of the disintegration of the Balkans (1877-1885) /Skender Rizaj. -- Prishtinë : Rilindja, 1996. 2 libra; 20 cm. (Biblioteka Histori). ISBN: -; УДК: 94(496.5) .082;

Превод: *Енглеска документа о Албанској лиги у Призрену и почетак дезинтеграције Балкана (1877–1885)*

63. Rizaj, S.

Lidhja Shqiptare e Prizrenit :(1877-1885) = The Albanien League of Prizren :(1877-1885) /Skender Rizaj; translated into english by Vesel Nuhiu. -- Prizren : Shoqata për ruajtjen e trashigimisë kulturore historike gjithëshqiptare, 1998. 351 f.; 24 cm. ISBN: -; УДК: 94(496.5) .082;

Превод: *Албанска лига у Призрену: (1877–1885)*

64. Rizvanolli, M.

Lidhja e Prizrenit 1878-1881 = Prizrenska Liga 1878-1881 :(udhërrëfyes i ekspozitës të organizuar me rastin e jubileut të 100 Vjetorit të Lidhjes së Prizrenit). /Masar Rizvanolli. -- Prishtinë : Arkivi i Kosovës; Muzeu i Kosovës, 1978. 37 f.: ilustr; 23 cm. ISBN: -; УДК: 94 (496.51) "1878-1881";

Превод: *Призренска лига 1878–1881: (водич изложбе организоване поводом 100. јубилеја Призренске лиге)*

65. Sulça, N.

Haxhi Ymeri dhe lidhja e Prizrenit :poezi /Nijazi Sulça. -- Ankara : [s. n.], 2004. 32 f.; 19 cm. ISBN: -; УДК: 821.18-1 (560);

Превод: *Хаџи Имери и Призренска лига: поезија*

66. Shehu, G. (пр.)

Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumentet diplomatike franceze :(1878-1881) /hulumtoi, përgjodhi dhe përgatiti, [përktheu nga frëngjishtja] Gjyltekin Shehu. -- Prishtinë : Instituti i Historisë ; Agjencia Shtetërore e Arkivave të Kosovës, 2010. 183 f.: 24 cm. ISBN: 9789951409230; УДК: 94(496.5) .082(093.2); 94(496.5)"1878/1881"(093.2);

Превод: *Албанска лига у Призрену у француским дипломатским документима: (1878–1881)*

67. Shkodra, R-Mehmeti, S. (пр.)

Mesazhet e Lidhjes së Prizrenit në raport me realitetin shqiptar sot. :përmbledhje kumtesash nga tryeza shkencore (Prizren, 12 qerosh 2007) /përgatiten Ramadan Shkodra, Sadik Mehmeti. --Prishtinë : Dituria Islame, 2010. 256 f.: ilustr.; 22 cm. (Biblioteka "Botime të veçanta"). ISBN: 9789951435611; УДК: 94(496.5).082 (062);

Превод: *Поруке Призренске лиге у односу на албанску реалност данас: сажети прикази саопштења са научних округлих столова*

68. Verli, M.

Lidhja shqiptare e Prizrenit në dokumentet Austro-Hungareze. /Marenglen Verli. -- Prishtinë, 2018. ISBN: 9789951409698; УДК: -;

Превод: *Албанска лига у Призрену у аустроугарским документима*

69. Xoxi, K.

Lidhja Shqiptare e Prizrenit :(1878-1881) /Koli Xoxi. -- Tiranë : "8 Nëntori", 1978. 190 f., [17] flet me fotografi; 19 cm. ISBN: -; УДК : 949.65.082;

Превод: *Албанска лига у Призрену: (1878–1881)*

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Литература – Secondary words

1. Бојић М., *Арбанашка лига*, Београд 2010. [Bojić M., *Arbanaška liga*, Beograd 2010]
2. Војводић М., *Берлински конгрес и Призренска лига*, Историјски гласник: орган Историјског друштва Народне Републике Србије 1–2 (1989) 1–21. [Vojvodić M., *Berlinski kongres i Prizrenska liga*, Istorijски glasnik : organ Istorijског друштва Narodne Republike Srbije 1–2 (1989) 1–21]
3. Хаџи-Васиљевић Ј., *Арбанаска лига, арнаутска конгра и српски народ у Турском Царству (1878–1882)*, Београд 1909. [Hadzi-Vasiljević J., *Arbanaska liga, arnautska kongra i srpski narod u Turskom Carstvu (1878–1882)*, Beograd 1909]
4. Храбак Б., *Арбанаси католици и Призренска лига: (1878–1881)*, Научни скуп Србија у завршној фази Источне кризе 1877–1878 године; књ. 2, Београд 1980, 379–415. [Hrabak B., *Arbanasi katolici i Prizrenska liga: (1878–1881)*, Naučni skup Srbija u završnoj fazi Istočne krize 1877–1878 godine; knj. 2, Beograd 1980, 379–415]
5. Храбак Б., *Енглеска према Призренској лиги и поседују Босне-Херцеговине и Новопазарског санџака*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића: зборник радова са XX научног скупа ”Сеоски дани Сретена Вукосављевића” одржаног 18, 19, и 20. септембра 1998. године у Дому револуције Пријепоље, Пријепоље 2003, 109–129. [Hrabak B., *Engleska prema Prizrenskoj ligi i posedanju Bosne-Hercegovine i Novopazarskog sandzaka*, Simpozijum ”Seoski dani Sretena Vukosavljevića” održanog 18, 19, i 20. septembra 1998. godine u Domu revolucije Prijepolje, Prijepolje 2003, 109–129]
6. Храбак Б., *Призренска арбанашка лига: 1878–1881*, Београд 1998. [Hrabak B., *Prizrenska arbanaška liga: 1878–1881*, Beograd 1998]
7. Храбак Б., *Сукобљавања Аустро-Угарске, Призренске лиге и Санџаклија око Санџака 1878–1881*, Истраживања 14 (1992) 87–142. [Hrabak B., *Sukobljavanja Austro-Ugarske, Prizrenske lige i Sandzaklija oko Sandzaka 1878–1881*, Istraživanja 14 (1992) 87–142]

СРПСКИ ЂАЦИ НА ШКОЛОВАЊУ У ИЗБЕГЛИШТВУ ЗА ВРЕМЕ ПРВОГ СВЕТскоГ РАТА

Часлав Р. Бабић

Рођен 25. јула 1899. у Градаци (Босна); син Ристе Бабића, трговца из Градаца. Завршио четири разреда гимназије и положио нижи течајни испит у Сарајеву, шк. 1913/14. Школовао се у Француској – у Паризу и у Српској гимназији у Сен Жан кап Фера, 1916–1918. По повратку у земљу био лекар и управник болнице у Сјеници. (АС, МПС–ПО Париз, ф 40 р 1/1918; Сећање на Болије, Београд 1930, стр. 264)

Миленија М. Марковић

Рођена 25. априла 1903. у Зворнику (Босна); ћерка Милорада Марковића, трговца. Школовање започела у изгнанству у Француској – у Српско-америчком сиротишту у Ници (који је касније пресељен у Мантон) и у Брињолу, 1916–1918. (АС, МПС–ПО Париз, ф 40 р 1/1918)

Марица М. Печеница

Рођена 17. јула 1897. у Горажду (Босна); ћерка Михајла Печенице, полицијског чиновника. Завршила трећи разред учитељске школе у Сарајеву, шк. 1913/14. Школовала се у Француској – у Ле Лику и на Учитељском матурантском течају у Болијеу, 1916–1918. По повратку у земљу била учитељица. (АС, МПС–ПО Париз, ф 40 р 1/1918; Сећање на Болије, Београд 1930, стр. 272)

Душан Ј. Поповић

Рођен 5. јуна 1906. у Власеници (Босна); син Јакова Поповића, јусара. Школовао се у Француској – у Српско-америчком сиротишту у Ници (који је касније пресељен у Мантон) и у Ниму, 1916–1917. (АС, МПС–ПО Париз, ф 40 р 1/1918)

Гојимир Р. Трифковић

Рођен 24. јула 1897. у Горажду (Босна); син пок. Ристе Трифковића, трговца. Завршио пети разред Реалке у Сарајеву. Ослобођен од војне дужности по решењу Српског посланства и Југословенског комитета у Паризу. Школовао се у Француској – у Мон Дофену, Ници и у Српској гимназији у Болијеу, 1916–1918. (АС, МПС–ПО Париз, ф 40 р 1/1918)

СРПСКИ ЂАЦИ НА ШКОЛОВАЊУ У ИЗБЕГЛИШТВУ ТОКОМ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

*Ишао сам све даље,
не да напустим Отаџбину,
него да је не видим друкчију,
већ само онакву какву сам је научио гледати и волети.*

Nice,

Растко М. Петровић, VI5 р. г.¹

Влада Краљевине Србије стигла је 6. јануара 1916. године из Бриндизија на Крфу. Тога дана отпочео је нов период у раду Министарства просвете и црквених послова. Требало је обновити и наставити рад, прекинут 6. октобра 1915. године, када је Министарство кренуло из Ниша. После повлачења српске војске, Министарство се усталило и започело свој рад на Крфу. Једно од важнијих питања којима је требало приступити било је збрињавање и школовање српске омладине.

„Поред младих Срба који су се јуначки борили у бојним редовима, дајући најлепше примере храбрости и пожртвовања био је ван земље и велики број њихових млађих другова, ученика гимназија и других стручних школа још недораслих за војне дужности. Васпитању и школовању све ове омладине морало се приступити чим се стало на поуздано земљиште [...]“² Српске власти су настојале да обезбеде школовање избегле омладине у мери у којој су допуштале прилике на фронту. Рат је, с једне стране, наметао потребу да што више младића буде на фронту, а с друге стране, с обзиром на велики број погинулих, требало је да их, ради будућности земље, што више буде на школовању, те је дошло до неслагања надлежних војних и просветних власти, нарочито када су била у питању деца старијег узраста. Миленко Веснић, српски посланик у Паризу, у свом извештају Николи Пашићу, председнику српске владе, 17. фебруара 1916. наводи да је „апсолутно немогућно да српски ђаци с пуних 18 година

остану у Француској, пошто су француски ђаци с навршених 18 година већ отишли у војску, па би и остављање српских младића – ђака оставило врло рђав утисак“.³ Другачијег мишљења био је Љубомир Давидовић, министар просвете и црквених послова: „Највећи део наших студената и ученика средњих школа био би принуђен да прекине даље школовање, чиме би била потпуно уништена наша нада, да у кратком времену добијемо знатан број универзитетски спремних чиновника који су сада потребнији него икад. Ту се, господине Председниче намеће, само по себи питање: да ли ће већа корист бити за државу нашу, ако се ови младићи упуте на војну дужност, где ће изгубити време које би могли употребити на продужење или довршење школовања, или ако се они сада поштеде службе и употребе доцније на местима на којима могу бити неизоставни, универзитетски спремни чиновници у обновљеној и увећаној Србији, и да ли се употреба на војну дужност неколико стотина ученика може сматрати доиста неопходним [...]“⁴ Српска влада је на својој седници од 28. октобра/10. новембра 1916. године донела одлуку да министар војни ништа не предузима у погледу ђака без споразума са министром просвете.⁵

Поред овога, вођени су и преговори о ослобађању од војне службе наставника и професора

1 Из писменог задатка из српског језика Растка М. Петровића (*Нада српске голготе – Из радова српских ученика у Француској 1916, прикупио и средио Р. Ј. Одавић, даље: Нада српске голготе, Београд 1923, стр. 131*).

2 *Српске новине*, бр. 126, 21. октобар 1917, стр. 1.

3 Наведено према: Драгослав Јанковић, „О раду српске владе за време Првог светског рата“ у: *Записници седница Министарског савета Србије 1915–1918*, приредили: Д. Јанковић, Б. Кризман (даље: *Записници седница Министарског савета Србије*), Београд 1976, стр. 38.

4 Архив Србије (АС), МИД, Председништво Министарског савета, 1916, ф 8 р 18.

5 *Записници седница Министарског савета Србије*, стр. 346.

који су у Француској и Енглеској били на дужностима у српским ђачким групама и школама, или били на разним усавршавањима: “Молим за телеграфско наређење господина министра војног да се, према ранијем нашем споразуму и његову одобрењу, ослободе војне дужности сви професори и доценти универзитета, који су сада у Француској и Енглеској пошто су скоро сви узети или дужностима у Просветном одељењу и у нашим ђачким групама или држањем предавања и писањем важних политичко-националних чланака и расправа. Исто тако молим, да се сви наставници средњих, стручних и основних школа који су запослени у Просветном одељењу или као шефови, помоћници и наставници у ђачким групама и школама у Француској, на Корзици и у Енглеској такође ослободе војне дужности.”⁶

Школовање српских ђака у Француској

У Француској је, у првој половини 1915. године, на иницијативу Андре Онора (André Honnorat), народног посланика за департман Доњи Алпи (Basses-Alpes), покренуто питање да се известан број српских ђака, пре свега деца изгинулих и помрлих ратника, приме у француске лицеје и школе као питомци француске државе. Преговори који су вођени у Нишу између Љубомира Давидовића, министра просвете и црквених послова, и Огиста Бопа (Auguste Vorpe), француског посланика код српске владе, резултирали су договором да се у француске лицеје, колеџе и друге школе прими 500 српских ученика. Међутим, услед ратних догађаја било је неопходно да се у француске школе упути чак 3.500 српске деце.

По доласку у Скадар, кад је било јасно да се за избегле ученике мора тражити прибежиште у туђини, Министарство просвете обратило се Српском посланству у Паризу с молбом за интервенцију да сва деца буду примљена у француске школе. Након позитивног одговора Посланства, Министарство је одмах предузело организацију прикупљања све српске деце која се налазила у Скадру и околини. Око 800 ђака пребачено је

у пратњи наставника у Сан Ђовани ди Медуа, а потом бродовима, 6–7. јануара 1916. године за Француску. Знатан број ђака налазио се далеко од Скадра и они су са Крфа отпратени у Француску. Од јануара до марта 1916. пребачена су углавном сва деца избегла из Србије у Марсеј и на Корзику. У споразуму са француским просветним властима, распоређивање ђака по француским школама вршио је Драгомир С. Обрадовић, инспектор Скопске области. У свом извештају министру просвете од 7/20. фебруара 1916. године, било је распоређено 1.250 ученика млађих од 18 година и преко 150 ученица.⁷ Распоређивање српских ђака вршили су и Аца Станојевић, инспектор Брегалничке области и Етјен Пор (Etienne Port), генерални инспектор француског Министарства просвете. Из бројних извештаја српских наставника сазнаје се да су свуда ђаци били лепо примани и да су се налазили у добрим условима, што је оцењено као знак да се Француска пажљиво одужила Србији.⁸ „Са свих страна, када смо стигли у Модану, чуо се један исти узвик: 'Vive la Serbie!' нашто смо ми одговарали: 'Vive la France!'. Жене и деца доносили су нам свакојаким посланицама, па чак и одећа, јер смо били врло рђаво обучени. Плакали смо од радости, јер смо видели да смо, после два месеца страшних мука, дошли у ову дивну земљу, где нас свако воли и где ћемо моћи радити и чекати час да се вратимо у своју драгу Отаџбину... Господин Директор у Поатие-у држао нам је поздравни говор, којим је изјавио да је врло срећан што нам може помоћи у нашим тешким приликама. Затим, окренувши се француским ђацима, рекао им је да нас сматрају као своју рођену браћу и да се старају да својом љубављу према нама ублаже наше муке и нашу тугу. Тај говор толико нас је дирнуо, да смо сви плакали...“ Тако је у Поатјеу, у писменом задатку са темом: „Мој растанак с отаџбином, пут из ње и долазак у Француску“, записао своје утиске Милорад Миловановић, ученик четвртог разреда

⁶ Љубомир Давидовић, министар просвете и црквених послова, Божићу Терзићу, министру војном, Крф, 16. децембар 1916. (АС, МПс Крф, 1916, Пов. О/4).

⁷ Вид. обиман извештај инспектора Драгомира С. Обрадовића, министру просвете и црквених послова, о поласку српских ђака из Скадра и доласку у Француску, Марсеј, 7. фебруар 1916. (АС, МПс Крф, 1916, У/1). У предмету су сачувани и бројни спискови ђака-избеглица распоређених по местима у Француској.

⁸ АС, МПс Крф, 1916, У/1.

колеца.⁹ Француска влада је организовањем школовања српске деце водила рачуна о својим дугорочним интересима. Андре Онора, који се највише ангажовао око прихвата српске омладине, 28. јула 1916. године, писао је да је овај чин „посебно погодан моменат да се отвори пут у будућност у којој ће сав интелектуални кадар српског народа бити образован у Француској“.¹⁰ На дан 15/28. јуна 1916. године, у француским лицејима, колеџима и вишим основним школама

у Паризу, Ексу, Апту, Пону, Брињолу, Фонтенблоу, Анесију, Бастији, Ајачију, Поатјеу, Маноску, Сент Етјену, Кану, Лиону, Гапу, Греноблу, Ници... било је распоређено 1.373 српска ученика и 288 ученица.¹¹

Распоред српских ученика средњих и основних школа у Француској, 15/28. јуна 1916.¹²

Мушке школе

Лицеји		Колеџи		Више основне школе	
Ажен	9	Ајачио	30	Амбоаз	9
Екс ан Прованс	25	Апт	14	Бањол	23
Анеси	41	Бањер де Бигор	28	Бомон де Ломањ	14
Бастија	68	Барселонет	18	Бург де Пеаж	13
Гап	29	Бофор	19	Шарлије	14
Лаканал (Париз)	11	Кан	45	Жизор	17
Лион	82	Сивре	5	Гренобл	26
Мулен	26	Етамп	1	Марсињи	14
Ница	46	Фијак	38	Перије	19
Ним	69	Фонтенбло	40	Пон	80
Поатје	83	Гајак	34	Рујак	11
Рошфор	21	Либуурн	40	Римили	9
Родез	19	Маноск	36	Сен Валије	18
Руан	8	Мо	24	Свега	267
Турнон	17	Оранж	23		
Сент Етјен	25	Сен Марселен	23		
Свега	579	Систерон	10		
		Тонон ле Бен	31		
		Изес	39		
		Вилфранш	23		
		Витре	6		
		Свега	527		

⁹ Нада српске голготе, стр. 145–146.

¹⁰ Наведено према: Љубинка Трговчевић, Школовање српске омладине у емиграцији 1916–1918, Историјски часопис, књ. XLII–XLIII (1995–1996), Београд 1997, стр. 152.

¹¹ АС, МПс Крф, 1916, Г/17, У/1.

¹² Табеларни преглед преузет је из: Министарство просвете и црквених послова, преглед рада у 1916 и 1917. години, Крф 1918, стр. 11–12. У истом извору објављени су и табеларни прегледи ђака од 15/28. октобра 1916, 15/28. новембра 1916, 15/28. јула 1917. и 14/27. новембра 1917. (Исто, стр. 14–16).

Женске школе

Лицеји		Колеџи		Више школе		Више основне школе	
Ажен	5	Ле Лик	24	Ајачио	19	Ајачио	23
Екс	5	Поатје	11	Бастиа	8	Брињол	19
Анеси	44	Свега	35	Свега	27	Шатијон	18
Ница	11					Амбрен	9
Ст. Етјен	21					Гап	17
Свега	86					Пон	19
						Систерон	11
						Тонон	9
						Тур	15
						Свега	140

За време распуста српска деца су често била смештена у колонијама и климатским местима или су била распоређена у француским породицама, а понекад су, мада ређе, била код својих родитеља. Министарство иностраних дела Краљевине Србије обавестило је 27. маја 1916. министра просвете о писму Огиста Боба, француског посланика: „Г. Доме (Dhommée), окружни начелник у Нијевру (Nièvre), склопио је друштво у циљу да се, за време распуста, по француским породицама разместе деца српска која се данас налазе по јавним заводима Француске. Пријатно ми је да Вас известим о иницијативи Г. Домеа. Друштво за смештај српске омладине за време распуста у Француској („Oeuvre des vacances de la jeunesse serbe en France“) биће врло корисно; боравак ваших младих земљака, девојчица и дечака, у дому француском, где ће наћи деце истог доба, вршиће у обновљеној Србији најсрећнији утицај на одржање и развијање француско-српског пријатељства“.¹³ У колонијама је за српске ученике организована и настава из француског језика, а они који су били у француским породицама имали су могућности да усаврше француски језик те су у нову школску годину могли да уђу са довољним знањем језика како би били размештени у одговарајуће разреде француских школа.¹⁴

Прву бригу у материјалном погледу о српској деци преузео је Француско-српски комитет

(Comité Franco-Serbe), образован 1915. године. Комитет је деци обезбедио одело, обућу, рубље и исхрану, а у том послу помагали су месни комитети и Српски потпорни фонд у Лондону (Serbian Relief Fund). О деци је бринуло и друштво Насион серб у Француској (Nation Serbe en France), одмах по свом оснивању јануара 1916. Јуна исте године српска влада одредила је буџетом извесну суму Просветном одељењу у Паризу за издржавање ђака. Главно издржавање српских ученика основних и средњих школа било је на терету француске државе и сви су били смештени у интернатима.¹⁵

Још првих дана 1916. године, када су српски ученици пристизали у великом броју у Француску, увидела се потреба да се при Српском посланству у Паризу установи просветно одељење у коме би радили просветни радници са задатком да споразумно са француским Министарством просвете распоређују и васпитавају српске ђаке. За шефа Просветног одељења изабран је, 20. марта 1916. године, Јован М. Жујовић, проф. Универзитета.¹⁶ Потреба за отварањем Просветног одељења за Корзику 1916. године указала се због великог броја српских ђака и наставника на острву. За представника Одељења са седиштем у

¹⁵ Примера ради, Француска је у 1916. издвојила за издржавање српске деце у лицејима, колеџима и вишим основним школама, близу милион и 300 хиљада фр. франака (Министарство просвете и црквених послова, преглед рада у 1916 и 1917. години, Крф 1918, стр. 17).

¹⁶ АС, МПс Крф, 1916, Ј/17. Рад Одељења је извесно време водио и Сава Урошевић, проф. Универзитета, АС, МПс Крф, 1916, С/194.

¹³ АС, МПс Крф, 1916, У/1.

¹⁴ Исто.

Ајачију постављен је Лазар Кнежевић, секретар Министарства просвете.¹⁷

Док се распоређивање српских ђака млађих од 18 година по француским школама вршило брзо, велике тешкоће задавали су ученици који су пре 1916. или у тој години пунили 18 година из разлога што се по уређењу француских лицеја и колеца они нису могли уписати у наведене школе. За те ученике гимназија и учитељских школа образовани су течајеви у Мондофену, Виривилу и Ворепу ради припрема за полагање испита зрелости, као и учитељских испита. Течај у Ворепу установљен је за ученике који су у Србији завршили седми, шести или пети разред гимназије, у Мондофену за ученике са завршеним шестим и петим разредом гимназије и трећим и четвртим разредом учитељске школе, а у Виривилу за ученике са завршеним петим и шестим разредом гимназије. Ови течајеви отпочели су са радом јула–августа 1916. године и трајали су три до четири месеца. Настава је извођена на српском језику, а материјалну страну издржавања ђака узело је на себе француско Министарство унутрашњих послова. Ова деца нису имала очекивану удобност какву су имали њихови другови по колецима и лицејима, те су жалбе на лоше смештајне услове бивале све учесталије. Због тога је Министарство просвете, маја 1916. године, препоручило Просветном одељењу у Паризу да „одмах спреми све што је потребно да се за ученике гимназија образује једна нарочита наша гимназија, у коју би се сви они упутили... У ову би се гимназију упутили и нераспоредени ученици учитељских школа“.¹⁸ Да би се што пре могао извести план по коме би се сви српски ученици средњих школа из Ворепа, Виривила, Мондофена и Сен Лоран ди Пона скупили на једно место и удобније сместили, упућен је у Ницу инспектор Никола Ракић да тамо, или у околини, нађе подесне зграде за школу. Крајем октобра 1916. сви ученици били су пресељени у новоосновану гимназију у Ници.

Српска гимназија у Ници отпочела је с радом 1. октобра 1916. примивши на школовање:

¹⁷ Одлуком шефа Просветног одељења П.О. бр. 3077 од 3. септембра 1916. (АС, МПс Крф, 1916, Л/28).

¹⁸ Пбр. 1006 од 11. маја 1916. у: АС, МПс Крф, 1916, Г/17, У/1.

1) све ученике преко 18 година старости који нису били примљени у француске школе или су из њих отпуштени због година или других разлога; 2) све ученике који су се тада затекли у француским школама, али су пре рата завршили у Србији пети или шести разред; 3) ученике учитељских школа и богословије. Новембра 1916. године у Гимназији се школовало 660 ученика и 41 ученица. Када је отпочео рад у Гимназији, многи ученици који су се школовали у француским школама, пријављивали су се да пређу у Ницу, јер је било распрострањено уверење да ће у њој лакше положити испит зрелости и завршити средњошколско образовање. Било је случајева да су поједини ученици намерно правили изгреде да би били искључени из француских школа и потом упућени у Ницу.¹⁹ Љубомир Давидовић, министар просвете, упутио је тим поводом распис и наређење свим шефовима ђачких група: „...Ниједан од ученика распоредених по француским школама, који није свршио пре рата V разред не може бити примљен у гимназију ни под каквим погодбама. Ученици који својевољно напусте или због кривице буду искључени из школа, упутиће се одмах у Мондофен или на Корзику као обичне избеглице...“²⁰

Због неповољних смештајних услова, уговор о закупу је раскинут и Гимназија је 1. октобра 1917. године из Нице пресељена у нове зграде у Сен Жан кап Фера и Болије.²¹ Школске 1917/18. и 1918/19. школу је похађало 265 ђака. У школи је, 1916. године, радио *учитељски течај*,²² а од 17. октобра 1917. и *српска учитељска школа* са два разреда. У њој су се школовали ученици који су у Србији завршили други разред гимназије и време од евакуације провели у некој страниој школи, као и ученици који су завршили трећи и четврти разред гимназије.

¹⁹ Министарство просвете и црквених послова, преглед рада у 1916 и 1917. години, Крф 1918, стр. 22–23.

²⁰ Шире о Гимназији вид. у: АС, МПс Крф, 1916, Г/17, спискове ђака по одељењима вид. у: МПс Крф, 1916, У/1, као и чланак гимназијског професора Јована Кангрге „Српска школа у Ници“, *Наставник, лист професорског друштва*, година 1919, уредили: Јов. Кангрга и Мил. А. Костић (даље: *Наставник*, година 1919), Београд 1919, стр. 31–41.

²¹ Сен Жан кап Фера (Saint-Jean-Cap-Ferrat) и Болије (Beaulieu-sur-Mer), места на Азурној обали, између Нице и Монака.

²² Спискове ђака на течају вид. у: АС, МПс Крф, 1916, У/1.

За ученике који су падали на испитима, као и за оне који из различитих разлога нису имали права на течајеве него су се приватно спремали, установљена је *Ђачка колонија у Лоргу*, за ученике слабијег здравља *Ђачко одмаралиште у Мантону*, а за оболеле од плућних болести основан је, старањем енглеског Црвеног крста, *Санаторијум у Саланшу* кога су издржавале шкотске жене.²³ Одмаралиште у Мантону, које је отворено 7. јуна 1917. године, издржавала је српска влада. Од 1. децембра 1917. био је под управом лекарке Гледис Патрик (*Gladys Patric*), а једно време током 1918. године Одмаралиштем је управљао др Живан Јашић, резервни санитарски мајор.²⁴

У Српској гимназији у Ници (Сен Жану и Болијеу), као и на течајевима у Вореу, Виривилу и Жозијеу је за три школске године стекло средњошколско образовање преко хиљаду ученика док је учитељску школу похађало око стотину ученика.²⁵

Ђаци су на матурским испитима полагали српски језик, математику, латински и француски језик. Теме из српског језика су биле: „Задатак омладине у обновљеној Србији“, „Наши велики људи“, „Мој пут у изгнанство и дани у туђини“, „Борац без умора“, „Омладина у Великој Србији“, „По чему нас, Србе, цени свет“, „Зашто данас много више но у редовним приликама морамо водити рачуна о своме понашању“, „Сиромаштво није порок, али је често узрок пороку“, „Највећи људи у српској историји и њихов значај у политичком и културном развоју српског народа“, „Србија као пијемонт Јужних Словена, „Српски Ускрс у Француској“, „Заслуге Вука Караџића за српску књижевност и српски народ“, „Европа се дивила нашим јуначким песмама у XIX веку, она се диви нашем јунаштву у XX веку“, „Како замишљате свој повратак у отаџбину“... док су на испиту из француског језика рађени преводи извода дела Русоа,

23 Др С. П. Стевановић, „Српска школа у St Jean Cap Ferrat и у Beaulieu (Alpes Maritimes)“, *Наставник*, година 1919, стр. 45.

24 АС, МПс Крф, ПО Париз, 1917, ф 3 р 87; МПс Крф, 1918, ф 3 р 118, МПс Крф, 1918, ф 11 р 21.

25 Шире о Српској гимназији у Сен-Жану и Болијеу, њеном раду, наставном плану, бројном стању ђака, распореду часова и испита у: АС, МПс Крф, 1918, ф 19 р 16.

Мишлеа, Фенелона и других француских класика.²⁶ Озбиљност и тежину матурским испитима давале су не само теме задатака, већ и угледни професори – Испитну комисију у Ници чинили су Миливој Павловић, др Александар Стојићевић и Боривоје Дробњаковић док су чланови Испитног одбора у Вореу били Јован Радонић, проф. Универзитета, Радивоје М. Илић, Миодраг Ибровац, Драгутин Костић, Радивоје М. Илић, Богољуб Тодоровић и Риста Карликовић.²⁷ Изасланик министра просвете на вишим течајним испитима у Ници био је Ђорђе Станојевић, проф. Универзитета.²⁸

Просветно одељење формирало је 15/28. фебруара 1916. године групе ђака по француским лицејима и колеџима у свим местима где је било српских ђака. Шефови група су редовно извештавали Просветно одељење у Паризу о настави, успеху, владању, здравственом стању и исхрани српских ученика.

Међу ученицима је био велики број оних који су на прегледима пред војно-лекарским комисијама оглашени способним за војску, те их је требало упутити на одслужење војног рока. Српски министар војни је 18/31. маја 1916. донео одлуку да се за обуку ђака, окарактерисаних за борце из класе рођених 1897. године, образује *Ђачки батаљон у Жозијеу*, у коме ће ђаци-регрути, поред војне обуке, продужити у могућој мери своје школовање. Одлуком министра војног упућени су и они ђаци рођени 1897. који су се већ налазили у саставу трупа. По истој одлуци сви ученици оглашени као неборци или привремено неспособни, без обзира на годину рођења, нису позивани на одслужење рока, већ су продужили школовање у иностранству. Ученици рођени 1896. године и раније, а оглашени као борци, су, на захтев министра просвете,

26 У Архиву Србије, у фонду Министарства просвете на Крфу, сачувано је обиље писмених задатака (15 архивских кутија) рађених 1916–1919. на испитима у Француској. Вид. Попис матураната по азбучном реду и писмених задатака у: АС, Сумарни инвентар фонда Министарство просвете и црквених послова на Крфу 1916–1924, обрадила и приредила Ј. Рељић.

27 АС, МПс Крф, ПО Париз, 1916, ф 1 р 165.

28 АС, МПс Крф, 1918, ф 4 р 83. Станојевић је 1916. године одлуком министра просвете и црквених послова изабран за инспектора више наставе у Француској (АС, МПс Крф, 1916, Ђ/15).

такође упућени у Ћачки батаљон. Материјалну бригу о Батаљону, у којем је када је формиран био 381 ученик, водило је француско Министарство унутрашњих послова.²⁹

Министарство просвете и црквених послова донело је два законска акта која су ближе уредила питање школовања ђака и одредила права и дужности управних органа, наставника и других службеника на раду – *Конвенцију о школовању српских студената универзитета и ученика и ученица учитељских школа у Француској* (потписана је 28. октобра 1916.) и *Уредбу о школовању и васпитању српске омладине у Француској*, која је ступила на снагу 7. октобра 1917. године.³⁰

На тражење Просветног одељења у Паризу, ученици који су се школовали у средњим француским школама су, по одобрењу француског Министарства просвете, почетком школске 1916/17. били рекласирани, односно уведени у разреде на које су имали право према свом претходном школовању и спреми из језика за слушање предавања. Мањи број остао је нераспоређен јер нису савладали довољно француски језик. Да би српски ученици могли по повратку у земљу да наставе школовање без полагања допунских испита, Просветно одељење је молило француско Министарство просвете да се ђацима предаје српски језик са националном историјом и географијом. Српским ђацима је такође било омогућено да на матурским испитима могу да полагају српски језик уместо енглеског или немачког језика, и то пред комисијом у којој је био један српски наставник за испитивање српског језика.

Сви српски ученици на школовању у француским средњим школама били су питомци француске државе, док им је српска страна давала помоћ за одело и обућу. Статистички преглед Министарства просвете и црквених послова на

крају 1917. године бележи да је у француским средњим и стручним школама било уписано 1636 српских ђака (1388 ученика и 248 ученица), а у француским основним школама 366 деце (269 дечака и 97 девојчица).³¹ Колико је заправо било српских ђака на школовању није могуће тачно утврдити јер се подаци у извештајима Просветног одељења, школских надзорника и директора често не подударaju. На основу једног дописа Просветног одељења Министарству просвете и црквених послова дознајемо да је 1918. године било на школовању по француским школама, у 66 места, укупно 2922 ђака (2485 ученика и 437 ученица).³²

На предлог Николе Пашића, председника Министарског савета и министра иностраних дела Краљевине Србије, престолонаследник Александар одликовао је орденом Св. Саве и орденом Белог орла, јуна 1918. године, бројне француске личности – професоре универзитета, ректоре, градоначелнике, књижевнике, новинаре, директоре и професоре лицеја, због њихових залагања око пријема српске деце на школовање у Француској. Међу заслужним Французима били су и: Албер Саро (Albert Sarraut, 1872–1962), министар просвете, 1914–1915, Ернест Дени (Ernest Denis, 1849–1921), историчар, Виктор Берар (Victor Bérard, 1864–1931), политичар и писац, и Огист Доршен (Auguste Dorchain, 1857–1930), књижевник.³³

Школовање српских ђака у Африци

Крајем јануара 1916. године искрцала се прва група српске деце у Алжир, 153 ученика средњих и стручних школа и 46 сеоских дечака са завршеним једним или више разреда основне школе.³⁴ Били су веома срдечно примљени како од грађана тако и од француских власти. Фебруара–марта 1916. године, 137 гимназиста

29 Ј. Рељић, *Архивска грађа Министарства просвете на Крфу*, Историјски институт Београд, Зборник радова, књ. 5, Београд 1987, стр. 276–277. Спискове ђака у Батаљону вид. у: АС, МПс Крф, 1916, У/1.

30 Конвенцију су потписали Никола Пашић, председник Српске владе, и Огист Боп, француски посланик на српском двору. Концепт текста Конвенције вид. у: АС, МПс Крф, 1916, К/47. Уредбу вид. у: АС, МПс Крф, 1917, ф 10 р 135 и МПс Крф, ПО Париз, 1917, ф 5 р 41.

31 *Министарство просвете и црквених послова, преглед рада у 1916 и 1917. години*, Крф 1918.

32 Очито да у овом броју нису укључена деца која су била у српским школама (АС, МПс Крф, 1918, ф 32 р 287).

33 АС, МПс Крф, 1918, ф 4 р 87.

34 АС, МПс Крф, 1916, У/1. Вид. и извештај Светозара Томића, референта за школске послове при српској делегацији у Алжиру, о раду на распоређивању ђака као и спискове ђака у: АС, МПс Крф, 1916, У/17.

упућено је у Бузареју, у пансионат учитељске школе. Велику помоћ пружио им је ректор Универзитета у Алжиру, Едуар Ардајон (Édouard Ardaillon) као и његова супруга, председница Просветног добротворног друштва матера (Oeuvre d'Assistances des Mères) која се, заједно са чланицама овог хуманитарног друштва, побринула да сва деца буду обучена и збринута. Због недовољног простора, априла–маја исте године деца су размештена по колеџима, лицејима и вишим основним школама у Алжиру, Бузареји, Сетифу, Мостаганему, Сиди бел-Абесу, Милијани, Медеји и Бону. Септембра 1916. године, по наређењу Просветног одбора у Паризу извршено је распоређивање ђака – сви матуранти и они са завршеним седмим, шестим и петим разредом гимназије, као и ученици трговачких и учитељских школа, послати су у *Српску гимназију у Ницу* (Сен Жан и Болије), способни за борце у *Ђачки батаљон у Жозијеу*, одрасли на универзитету, док је у Алжиру задржано 89 гимназиста нижих разреда. Почетком школске 1917/18. упућено је 46 ученика који су навршили 18 година, или су завршили четврти разред гимназије пре рата, у Српску гимназију у Ници (њих 38), у српску трговачку школу у Екс-ан-Провансу (њих 7) и у француску трговачку школу у Гапу (1). Крајем 1917. у Алжиру су се школовала 62 ђака о којима се од њиховог доласка у Африку старао Светозар Томић, референт за школске послове, да би га на тој дужности, 1918. године, заменио Владимир Костић.³⁵

Школовање српских ђака у Грчкој

У више места у Грчкој, нарочито у Солуну и Водену, налазио се велики број српске деце, избегле са својим родитељима. Школе и гимназије за српску избегличку децу у Солуну, Водену и околини отворене су на основу одобрења председника грчке владе Елефтериоса Венизелоса, датог Живојину Балугџићу, српском посланику у Атини: „Наравно да имате право да у свима

центрима српских избеглица на територији Грчке васпитавате српску децу у српским школама и по српској настави. Само бих желео да услед нагомиланости великих маса избеглица у Водени једну половину евакуишете у Кораферију или неко друго место.“³⁶

Ради старања о српским школама у Грчкој, Министарство просвете и црквених послова основало је Делегацију Министарства просвете у Солуну, а за делегата поставило Хенриха Лилера, директора Треће београдске гимназије.³⁷ У сложеним и обимним пословима помагао му је и Димитрије Стојановић, на дужности надзорника основних школа за Солун и околину.³⁸

Српске основне школе отворене су у Солуну, Водену, Дренови, Малом Карабуруну, Соровићу, Лутри и на Крфу.

Српска основна школа са забавиштем у Солуну отворена је иницијативом владиних комесара 24. марта 1916. године, када је уписано 60 ђака узраста од 5 до 12 година. Школа је од априла 1917. била под старањем Министарства просвете, управитељ јој је био Милан Смиљанић, а децу је учило пет наставника.³⁹ Смештена је у почетку била у баракама а у следећој школској години пресељена је у пространу зграду. Крајем 1917. школа је окупљала 228 ђака подељених у шест одељења.⁴⁰ Настава је извођена по наставном плану прописаном Законом о народним школама у Краљевини Србији, као и скраћеном програму који је прописао школски надзорник у споразуму са наставничким већем школе, а престала је са радом 15. децембра 1918. године.⁴¹

Интернат Српске школске матице у Солуну основала је Српска школска матица у Солуну у споразуму са делегатом Министарства просвете и Комесаријатом за избеглице, 17. децембра

36 АС, МУД, Служба безбедности, 1918, Пов. бр. 1254.

37 Лилер је постављен 18. августа 1917, а на дужности је био до 13. фебруара 1919. (АС, МПс Крф, Делегат у Солуну, даље: ДС, 1917, ф 1 р 157 и 1919, ф 8 р 706).

38 Постављен је решењем министра просвете Пбр. 7214 од 15. новембра 1917. (АС, МПс Крф, О2, 1917, ф 1 р 3).

39 АС, МПс Крф, О2, 1917, ф 1 р 3.

40 АС, МПс Крф, О2, 1918, ф 1 р 7.

41 Решењем делегата Министарства просвете 6. септембра 1918. због малог броја деце прво је укинута забавиште, потом, наређењем министра просвете Пбр. 11287 од 15. децембра 1918. затворена је и сама школа (АС, МПс Крф, ДС, 1918, ф 8 р 144).

35 Вид. месечне извештаје референта В. Костића о бројном стању, раду и успеху ђака у: АС, МПс Крф, 1918, ф 11 р 76. У његовим дописима забележено је да је 1918. године било десет ђака основних школа, два ђака средњих школа и 56 студената.

1917. године, са задатком да прима првенствено српску школску омладину која стално или привремено живи у Солуну, као и да се стара о њеном издржавању и васпитавању.⁴² У Интернату је, под управом професора Јована С. Јовановића, радило пет чиновника и четири служитеља и у њему је, јуна 1918. године, био смештен 101 питомац.⁴³ У Солуну је, на иницијативу Даринке Грујић, био образован *Српско-амерички орфелинат*. Сиротиште које су издржавали Џон Фротингам (John Frothingham), велики добротвор и члан мисије Америчког црвеног крста, и принцеза Демидов, супруга руског посланика у Атини, марта 1916. године је са 66 српске сирочице пресељен у Фалеро код Атине, а новембра исте године у Ницу.⁴⁴

Српска основна школа на Крфу отворена је 15. фебруара 1917. године. Школу је похађао 21 ученик, у њој је радило шест наставника са управником Милијом Луковићем, београдским учитељем.⁴⁵ У школској 1917/18. опадао је број ђака јер су се селили у друга места, самим тим и број наставника. Школа је престала са радом 26. септембра 1918. године.⁴⁶

Српска основна школа у Водену или Школа малих четника последица је оснивања *Логора малих четника* од деце српских избеглица у Водену. Првобитни циљ установе био је склањање деце са улице и њихова заштита и васпитање у духу скаутизма. Овај логор основан је 6. јула 1917, окупивши у почетку 22 деце, да би се њихов број убрзо повећао на 64 (52 дечака и 12 девојчица). Деца, униформисана по угледу на енглеске скауте, била су смештена у великим шаторима у дворишту једне зубне станице у којој су похађала наставу. Почетком октобра 1917. године, комесар за српске избеглице пописао је српску децу избеглу у Водену из Битоља и околине, старости од 7 до 14 година (65 дечака и 105 девојчица) с намером да и она посећују школу,

што је Управа Логора малих четника прихватила са одобравањем. Тако је образована основна школа у правом смислу те речи, која је отпочела с радом 5. октобра 1917. под руководством школског надзорника Михаила Огњановића и осам наставника. Школу је издржавала српска влада, а њен управитељ био је Благоје М. Чоловић. Те школске године уписано је 185 ђака од 5 до 15 година старости и 52 деце из Логора малих четника. Школа у Водену затворена је одлуком министра просвете, 9. новембра 1918. године.⁴⁷

Српска основна школа у Малом Карабуруну. „На првој трећини пута који води из Солуна преко Малог Карабуруна за Микру, у непосредној близини мора, наилазимо на једну малу белу групу мањих барака и шатора, са баштицом и неколико чистих алеја испред њих. Ту се виђа једна повећа група мушке и женске деце врло често да се игра; то је школа госпође де Шабан, школа српских сирочића, коју је она основала у облику интерната, о своме трошку...“⁴⁸ Школа је била смештена поред француске болнице за реконвалесценте, а октобра 1917. године бројала је тридесет ученика и седам наставника који су држали часове на српском и француском језику. Школа је била отворена до 23. марта 1919. године када су се деца са учитељицом Параскевом Качандонових повукла у Битољ.⁴⁹

Српска основна школа у Лутри отворена је 21. фебруара 1918. године под управом Димитрија Милићевића, када је уписано 178 деце узраста од 6 до 12 година. Наставу су доста отежано водила три наставника – ђаци су долазили нередовно на часове и без знања српског језика.⁵⁰ Школа је била отворена непуних годину дана.⁵¹

Српска гимназија на Крфу. „Судбина је хтела да на лепо острво Крф, на век и по по доласку Доситејевићу, ступи више од сто хиљада уморне

42 Вид. Правила о уређењу Интерната у: АС, МПс Крф, О7 1918, ф 1 р 1.

43 Годину дана касније у Интернату је било 47 питомаца (АС, МПс Крф, 1918, Пов. П/7).

44 Управитељица школе била је Даринка Грујић (АС, МПс Крф, 1916, Д/201, Д/205, У/16).

45 *Српске новине*, 21. фебруар 1917, стр. 3.

46 Вид. извештај управника Јанка Бошковића у: АС, МПс Крф, 1918, ф 21 р 125.

47 Одлука министра просвете Пбр. 11223/1918. у: АС, МПс Крф, ДС, 1918, ф 8 р 187. Шире о Логору и оснивању основне школе вид. АС, МПс Крф, ДС, 1917, ф 19, 3; ДС, 1918, ф 9 р 3, МПс Крф, 1918, Пов. П/15.

48 *Српске новине*, 5. мај 1918, стр. 2.

49 АС, МПс Крф, ДС, 1919, ф 8 р 649.

50 То су била деца избеглих Јевреја. Шире о школи у месечним извештајима управника, АС, МПс Крф, О4, 1918, ф 1 р 2.

51 Затварање школе одобрено је одлуком министра просвете Пбр. 11223 од 9. новембра 1918. (АС, МПс Крф, ДС, 1918, ф 8 р 187)

и напаћене српске војске и сваковрсних избеглица. Кад су прошле бригае да се живот одржи и снага поврати, почели се убрзо јављати знаци новог живота: војска се предела и реорганизовала и убрзо отишла на нов фронт; болесницима је пружена могућност лечења и неговања; избеглице су, највећим делом, упућене у савезничке земље, а ученици у разне школе. Али је на Крфу било остало нешто школске омладине. Неки су се затекли са својим родитељима, неки са својим стараоцима... Требало је и за ту децу што учинити...“.⁵² Гимназија је отворена 8. фебруара 1917, а за управника је изабран Антоније Делимировић. Поред управника, радило је и седам српских и два француска наставника одређена за предавање француског језика.⁵³ На дан 1. новембра 1917. године наставу је похађало 16 деце која су пре рата завршила основну школу или неки нижи разред гимназије.⁵⁴ У Записницима седница Наставничког савета Гимназије читамо да су, 7. априла 1918. године, због скученог простора, малог броја ђака и недовољног броја наставника, у другом полугодишту спојени часови у првом и другом, као и у трећем и четвртном разреду, и да је пети разред остао самосталан.⁵⁵ Гимназија је радила у отежаним условима – под једним истим кровом била је смештена и српска основна школа и течајеви из француског језика, наставници су били неискусни, а трошкови издржавања високи, мада су се једним делом надокнађивали прилозима са свечаности и са предавања која је организовао пуковник Ришар, командант француских трупа на Крфу. Гимназија је имала своју библиотеку са великим бројем поклоњених књига.⁵⁶ Одлуком министра просвете, Гимназија је завршила свој рад 8. октобра 1918. године.⁵⁷

Курсеви за учење француског језика отворени су на Крфу почетком 1917. године, иницијативом професора Милована Ристића, а под заштитом друштва „Alliance Française“. Часове су др-

52 Из чланка „Крфска Гимназија“ Јеремије Живановића, вршиоца дужности инспектора крфских школа у: *Наставник*, година 1919, стр. 85.

53 АС, МПС Крф, 1917, ф 3 р 4.

54 АС, МПС Крф, Г3, 1917 ф 1 р 1.

55 АС, МПС Крф, 1918, ф 19 р 19; МПС Крф, Г3, 1918, ф 1 р 5.

56 АС, МПС Крф, 1918, ф 19 р 19.

57 Одлука Пбр. 10684/1918.

жала четири француска наставника бесплатно у учионицама Српске гимназије, а просечно је било педесет полазника, углавном српских официра и војника.⁵⁸

Битољска гимназија са интернатом у Волосу. Ради претходних припрема за отварање гимназије упућен је у Волос Никола М. Ракић, инспектор Министарства просвете. До половине августа закупио је четири зграде за смештај школе и интерната и закључио први уговор за исхрану деце. Гимназија је отворена 3. августа 1917. године а за директора је изабран Гргур Вујић, који је своју дужност обављао до краја 1917, да би га потом наследио Данило Љ. Катић.⁵⁹ У ову школску установу су примљени: ученици гимназије и реалке који су пре рата, школске 1913/14. завршили најмање трећи разред па су касније ступили у војску, а 1917. одлуком министра војног ослобођени војне службе,⁶⁰ затим ученици учитељске школе или богословије који су школске 1913/14. завршили ма који разред тих школа, било да су ступили или су ослобођени војне службе, као и ученици који нису служили војску, а завршили су пре рата, школске 1913/14. најмање трећи разред гимназије или реалке.⁶¹

Министар просвете издејствовао је одлуку Министарског савета да се из војног магацина уступи бесплатно 300 кревета и обућа, а одећа, по цени коштања, из енглеских магацина. Формирано је пет одељења за гимназисте и једно за ученике учитељске школе, а уписано је било 250 ученика. Настава је отпочела 1. новембра 1917. по истом плану и програму као и у српским школама у Француској,⁶² а предавања је држало 27 српских наставника и четири

58 *Српске новине*, 30. мај 1917, стр. 3.

59 АС, МПС Крф, 1917, Г1 ф1 р 34.

60 Ученици учитељске школе или богословије били су обавезни да буду у интернату, смештај им је био бесплатан док се о деци имућнијих родитеља одлучивало накнадно.

61 Ови ученици примљени су по нарочитом одобрењу министра просвете, а интернатско издржавање о државном трошку имала су само она деца чији родитељи нису избегли, нити су имали кога који би могао да их издржава; остала деца су примљена као екстерна, а могла су да ступе у интернат искључиво уз плаћање трошкова (АС, МПС Крф, ДС, 1917, ф 1 р 86).

62 Министар просвете је на основу чл. 1 и 3 Закона о регулисању школског рада због рата и његових последица прописао Наставни план за Битољску гимназију, АС, МПС Крф, ДС, 1917, ф 2 р 185.

француска наставника за учење француског језика. У школи је био развијен литерарни рад те су гимназисти октобра 1917. основали ђачко удружење „Југославија“ са књижном на чијим су састанцима читани радови, преводи, критике, организоване дискусије, затим су приређивали позоришне представе и лоптачке утакмице са грчким ученицима из Волоса и Атине...⁶³ Рад у Гимназији трајао је до средине децембра 1918. године.⁶⁴

„[...] Битољска гимназија у Волосу није имала никакве везе са гимназијом у Битољу ни по персоналу, ни по ученицима и начину уређења, ни по ма чему другом. То је била засебна, привремена гимназија, као што су биле и све друге наше гимназије у иностранству, које су потпуно ликвидирале по ослобођењу Србије. Какав је разлог руководио Министарство Просвете, да је и поред тога назове *битољском*, непознато нам је [...]“.⁶⁵

Српска гимназија у Солуну отворена је 21. септембра 1917. године за децу која су завршила основну школу или први и други разред гимназије и чији су родитељи били везани службом за Грчку, као и за ученике трећег и четвртог разреда које је из Битољске гимназије у Волосу директор упутио у солунску гимназију. Тако је Битољска гимназија у Волосу остала интернатска школа само са вишим разредима, а Гимназија у Солуну, екстерна за ученике нижих разреда. Министар просвете одредио је установи кредит од 10.000 драхми годишње за закуп зграде, огрев, канцеларијске трошкове, најпотребнији школски намештај и скроман интернат за ученике без икаквих средстава или за оне које не би могао да прихвати избеглички логор. Рад у Гимназији отпочео је 4. новембра 1917. под управом Радослава Лазаревића, са 92 ученика и 24 ученице.⁶⁶ Наставу је држало дванаест наставника и

једна наставница по скраћеном плану и програму уређеном у складу са Законом о регулисању школског рада због рата и његових последица од 10. маја 1915. године.⁶⁷ Због повратка деце у Србију, непотпуне наставе и распоређивања наставника на нове дужности у Србији, Гимназија је престала с радом 15. децембра 1918. године.⁶⁸

Матурантски курс за борце у Солуну. За ученике гимназије и учитељске школе који су борци и не могу да буду ослобођени војне обавезе, а ради њиховог упућивања на довршење гимназијског школовања у српској школи у Француској или у Битољској гимназији у Волосу, основан је децембра 1917. године у Солуну на Зејтинлику тромесечни курс за спремност за испит зрелости. Сви ученици су сматрани као војници те су били подвргнути војним правилима. Часови су одржавани у згради Реконвалесцентног одељења (бивше касарне у Зејтинлику) под управом Чедомира Ст. Ђорђевића. Крајем 1917. било је 78 полазника, а наставу им је држало шест професора-резервних официра и обвезника чиновничког реда и један командир за војну службу. Гимназијски испит зрелости вршен је по Уредби о школовању српске омладине у Француској и по Правилима о гимназијскоме течају од 6. маја 1915. док је учитељски испит спремности по Правилима о течају за учитељску школу од 1. јула 1915. Курс је престао са радом 30. априла 1918. године.⁶⁹ „Ученички писмени задаци, а нарочито њихови одговори на усменим испитима, дали су уверење да су и они и њихови наставници за врло кратко време, нарочито после готово четворогодишњег прекида школског рада, учинили све што се могло учинити за што бољи успех“.⁷⁰

Школовање српских ђака у Великој Британији

Поред Француске, Грчке, Русије, Италије и неутралне Швајцарске, Велика Британија је

63 Управа Удружења је на седници од 22. марта 1918, у договору са књижевним одбором одлучила да изда колекцију радова својих чланова с тим да сав приход приложи Фонду за помагање сиромашних породица у Србији, АС, МПС Крф, Г1, 1918, ф 2 р 232.

64 Шире о затварању гимназије, разрешењу наставника и евакуацији деце вид. депешу министра просвете у: АС, МПС Крф, Г1, 1918, ф 2 р 428.

65 Наведено према: др Данило Љ. Катић, „Битољска гимназија у Волосу“, *Наставник*, година 1919, стр. 99.

66 АС, МПС Крф, Г2, 1917, ф 1, р 1.

67 АС, МПС Крф, Г2, 1917, ф 1, р 7.

68 АС, МПС Крф, ДС, 1918, ф 8 р 100.

69 Шире о полагању, успеху и испитним питањима као и писмене задатке, записнике испитних комисија у: АС, МПС Крф, Г4, 1918, ф 1 р 212, 213, 214.

70 *Српске новине*, 28. април 1918, стр. 4.

показала спремност да пружи помоћ у школовању српске омладине и да је прими у своје просветне установе. „Енглези изјавили жељу узети у своје школе 300 наших ђака. Наш је интерес примити ову понуду са захвалношћу. Ако тамо нема толики број јавите да им уступимо од оних који су ових дана приспели у Марсељ“, обавестило је, 4. марта 1916. године, Министарство иностраних дела Краљевине Србије, Љубомира Давидовића, министра просвете и црквених послова.⁷¹ Убрзо је уследила одлука министра Давидовића којом је одобрио упућивање ученика који се налазе нераспоређени у Марсељу и на Корзици.⁷²

У пролеће 1916. године вођени су преговори између српске владе и Српског потпорног фонда у Лондону⁷³ о довођењу деце на школовање у Велику Британију. У овај Фонд, чији су оснивачи били сер Артур Еванс (Arthur Evans), археолог, Бертран Кристијан (Bertrand Christian), политички и јавни радник, и Роберт Виљем Ситон Вотсон (Robert William Seton-Watson), историчар и публициста, биле су укључене многе познате личности из политичког и културног живота Велике Британије, а њеног покровитељства прихватила се енглеска краљица. Фонд је самостално или посредством француске владе помагао српским војницима на Крфу потом и на Солунском фронту, а током свог хуманитарног рада добијао је молбе и за школовање српских ђака и студената у избеглиштву о чему је обавештавао британске званичне кругове и јавност. Марта 1916. године одлучено је да Фонд брине о школовању 300 српске деце, због чега је формиран посебан одбор на челу са госпођом Карингтон Вајлд (Carrington Wilde).⁷⁴ У том смислу, априла–маја 1916. испраћено је из Марсеја око три стотине српске деце од шест до седамнаест година старости у пратњи наставника. О њиховом доласку у Велику Британију и одјеку у ондашњој јавности сведочи извештај које је упутило

Српско посланство у Лондону Министарству иностраних дела Краљевине Србије: „[...] Деца су сва мушка разнога доба старости, свих струка и школа, свих сталежа, писмених и неписмених, из Србије и осталих крајева Српства. Та су деца сва овде размештена у Енглеској и Шкотској по разним школама [...]. У своје време биће послат господину министру просвете нарочити извештај о свему што се ове деце тиче, а за сада ради знања и умирења владе могу рећи ово. Ја сам обишао у друштву са инспектором српских ђака и д-ром Тихомиром Ђорђевићем, доцентом Универзитета, две групе ђака у Лондону, затим групу у Оксфорду, групу у Кембриџу, групу у Шипи Хилу, и био сам задовољан да констатијем да су деца потпуно здрава, задовољна, најбоље смештена и негована (боље него код својих кућа) и да се Енглези са њима за сада хвале. Налазе се, нека на Универзитетима, у трговачким школама, нека у шумарским, нека у техничким, нека у гимназијама, нека у пољопривредним и нека на теолошким школама. Наставници Срби, који се налазе уз ову децу тако исто су вредни и заузимљиви. За ова два месеца Енглези не само да се нису тужили, као што рекох, на ђаке међу којима је међутим било и распуштене деце већ траже да им се пошаљу још српских ђака на школовање [...].⁷⁵

По доласку у Велику Британију, ђаци су прво били смештени у познате школске и универзитетске центре у Оксфорду и Кембриџу где им је дата прва настава из енглеског језика, потом су били размештени по разним школама у Лондону, Бирмингему, Глазгову, Единбургу, Манчестеру... Ђаци су живели по пансионима где је на челу био по један Британац, док је у већим колонијама, ради лакшег управљања, бринуо о деци по један српски наставник – васпитач. Организовани су били и месни одбори грађана, састављени од најугледнијих личности тога места, као и управе ђачких домова. Ђаци средњих школа похађали су школе које су својим програмом највише одговарале српским средњим

71 АС, МПс Крф, 1916, У/1. У предмету су и спискови српских дечака као и наставника који су отпутовали за Велику Британију.

72 Одлука од 7. марта 1916. (АС, МПс Крф, 1916, У/1).

73 Српски потпорни фонд (Serbian Relief Fund) основан је 23. септембра 1914. у Лондону.

74 Убавка Остојић-Фејић, *Списак нитомаца Serbian Relief Fund 1916–1918*, Мешовита грађа (Miscellanea) XX, Београд, 1990, 115–125.

75 Први извештај Павла Поповића, инспектора Министарства просвете у Лондону, о српским ђацима у Великој Британији доставило је министру иностраних дела Српско посланство у Лондону 26. новембра 1916. Вид. извештај и спискове упућених ђака у: АС, МПс Крф, 1916, У/9.

школама. Улога српских наставника („шефова група“) била је у томе што су пазили на владање ђака, на њихов рад у школи, предавали им српски језик и националну историју и подносили редовне извештаје инспектору Министарства просвете у Лондону.⁷⁶

У Кембриџу је средином 1917. године био образован течај за ученике који су у Србији завршили пети разред гимназије. Течај, који је трајао три месеца, похађало је 28 ученика, а њих 25 је септембра месеца положило испит зрелости.⁷⁷

Целокупним радом око школовања српских ђака у Великој Британији управљао је инспектор Министарства просвете у Лондону, Павле Поповић, професор Универзитета, и на тој дужности био је од 21. септембра 1916. до јула 1919. године.⁷⁸ Улога инспектора била је да, у договору са Српским посланством и Просветним саветом у Лондону, уређује односе између наставника и Српског потпорног фонда. Поповић је самопрегорно и пожртвовано савлађивао многе тешкоће и обављао свој посао на задовољство српске омладине у Великој Британији. Велику помоћ имао је у српским наставницима, који су као шефови група непосредно усмеравали и усредсређивали рад српских ђака. Павле Поповић је, са своје стране, много учинио да уреди њихове односе са Српским потпорним фондом. „Мени је стало да се српским наставницима по колонијама осигура нешто јачи углед и утицај него што је до сада био“, писао је он. У том циљу водио је дуге преговоре с представницима Српског потпорног фонда, помаган од Српског посланства у Лондону и Просветног савета.⁷⁹

Материјални услови у којима су живели српски ђаци у Великој Британији били су непоредиво бољи него у Француској, вероватно због тога што их је било много мање и што Ве-

⁷⁶ *Наставник*, година 1919, стр. 73.

⁷⁷ Изасланик министра просвете на испиту зрелости био је Тихомир Ђорђевић, доцент Универзитета.

⁷⁸ „Поповић за вршење ове дужности неће имати никакве особене награде, али ће имати право на накнаду подвозних и путних трошкова кад врши обилажење школа у којима се налазе наши ученици“. Архив САНУ, *Дневник Павла Поповића из I светског рата* (у рукопису), 17. октобар 1916.

⁷⁹ Наведено према: Гаврило Ковијанић, *Један мемоар Павла Поповића о српским ђацима у Енглеској 1916–1918*, Зборник Матице српске за књижевност, 1967, књ. 15, св. 1, стр. 164–169.

лика Британија није била непосредно изложена ратним операцијама.⁸⁰ Школовали су се у изузетним школама заједно са својим енглеским друговима и водили интернатски живот. Многи дечаци су у почетку, због непознавања језика, били распоређени у ниже разреде, али су брзо напредовали. Распоређени су били у око тридесет гимназија. Међу питомцима је било и неколико ђака основних школа и приличан број деце у стручним школама (тзв. привредника на занату, у радњама, на раду у фабрикама или пољским добрима и живели су махом ван ђачких домова).

Јован М. Јовановић, српски посланик у Лондону, често је обилазио српске ђаке по колонијама. О својој посети Ђачкој колонији у Глазгову, 28–29. маја 1917. године, Јовановић је известио: „Око 15 ђака, од 14–17 година, у једној кући, у лепом крају вароши. Посећују 2 разне школе. Кућа чиста, деца задовољна. Ђаци су уписани у кадетски кор и одскора носе народну шкотску ношњу (килт). По обавештењу, има неколико бољих ђака али су углавном просечни. Метрон (госпођица Douglas) одлична је и ђаци се хвале да их боље гледа и пази него икаква мајка. Поред ње дневно обилазе кућу и помажу неколико госпођа из друштва [...].⁸¹ У својој честитки за Нову годину, упућеној 28. децембра 1916. године Милану Мајзнеру, професору у Великој Британији, посланик Јовановић је поручио: „[...] кажите им (ђацима, прим. Ј. Р.), уз то, нека прегну из све снаге да у новој години осветлају образ својим родитељима, својим старијима, и своме народу, пред земљом у којој су сада и пред великим народом Енглеским који их је тако својски примио и дао им уточишта. Реците им, да никако не сметну с ума, да свако овде гледа у њима синове и децу оних јунака који су се на своме дому, у Србији, борили као лавови за своју слободу, и који се и данас, не уступајући никоме у храбрости и пожртвованости, боре како за поновно ослобођење своје поробљене земље и својих несрећних породица, тако и за уједињење целог српског племена.

Кажите им још, да су Енглези и Енглескиње

⁸⁰ Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд 1984, 298.

⁸¹ АС, МИД, Пс Л, СПА, 1916–1919, ф 17, р 7,17.

који су за време овог рата ишли одавде у Србију да помогну нашем народу, заволели нашег војника и вратили се кућама са жељом да опет иду у Србију и учине све што могу за Србе. Нека учине и они све што могу овде у Енглеској и нека се држе тако, да њих овде исто тако заволе сви који су око њих и који их познаду, и да зајеле да остану што дуже међу њима.

У овој години која се навршује ишло је многима од ђака потеже са науком у школама, и многи од њих, како изгледа, једва су савлађивали оно што се тражило. Незнање енглеског језика, сасвим нова средина, притом живе и свеже успомене на отаџбину и на своје као и дуго одсуствовање од школе за време ових ратних година, донекле објашњава ове тешкоће. Уз искусан савет Владиног Изасланика, Господина Професора Павла Поповића, ја верујем да ћете Ви и Ваши млађи другови учинити све да се и те тешкоће уклоне, да би наши ђаци могли напредовати наредо са својим енглеским друговима. Времена и прилике су такви, да се од свакога тражи највећи напор и пуна мера онога што ко може дати [...].⁸²

Религиозно васпитање ђака у српским ђачким колонијама поверено је било српским духовним властима. Старешина цркве у Великој Британији и уједно вероучитељ био је свештеник Панта Мајсторовић, а осим њега службу су држали и свештеници Никола Ђорђевић и Александар Илић, вероучитељи.⁸³ Били су органи Инспектората, опслуживали су колоније према нарочитом распореду, а дужност им је била да ђацима предају хришћанску науку, врше црквене обреде и чинодејствују при православној служби.

Статистички преглед Министарства просвете и црквених послова, крајем 1917. године, бележи да је српских ђака било у разним школама и то: у Кембриџу 34, у Лондону 43, Бирмингему 20, Глазгову 11, Единбургу 24, Абердину (Aberdeen) 13, Оксфорду 48, Чендлерс Форду (Chandler's Ford) 24, Шипс-Хилу, 41, Мејденхеду (Maidenhead) 8, Дендију (Dundee) 2, Манчестеру

82 Јован М. Јовановић је писма сличне садржине упутио и српским наставницима у Оксфорду, Кембриџу, Единбургу и Глазгову (АС, МИД, Пс Л, СПА, 1916–1919, ф 17, р 7, 17).

83 Изабрани су на предлог митрополита Димитрија, 17. фебруара 1917. (АС, МПс Крф, 1917, ф 12 р 122).

4, Ридингу (Reading) 1, Лидсу (Leeds) 19, Беркширу (Berkshire) 1, Хејлингу (Hayling) 5 и у Портсмуту (Portsmouth) 2.⁸⁴

Напред поменути Просветни савет установљен је при Инспекторату, јануара 1918. године, ради решавања сложених питања у вези са наставом српских ђака у Великој Британији. За чланове су постављени Јован М. Јовановић, српски посланик, Богдан Поповић, професор Универзитета, Тихомир Р. Ђорђевић, доцент Универзитета, Ђорђе Ђурић, Павле Поповић, професор Универзитета, и др Михаило Р. Поповић. За верска питања чланови су били Николај Велимировић и Јосиф Цвијовић.⁸⁵

Августа 1918. године било је на школовању у Великој Британији 500 српских ђака.⁸⁶ Овако велики број деце размештене по разним местима и крајевима Велике Британије, њихово тешко привикавање на нову средину и промену климе, њихова честа и неретко тешка боловања изазвала су потребу да Инспекторат има свог сталног школског лекара.⁸⁷ Павле Поповић истиче у писмима министру просвете да не вреди улагати напоре за интелектуално уздизање омладине ако се пренебрегне њихово здравље. „Многа су деца донела собом хроничне болести из повлачења кроз Албанију, а извесне болести су дошле као последица ове за нас врло неповољне климе“.⁸⁸ С обзиром на то да у том периоду није било могуће наћи нераспореденог српског лекара, на предлог Милоша Трифуновића, министра

84 Министарство просвете и црквених послова, преглед рада у 1916 и 1917. години, Крф 1918, 45–46.

85 АС, МПс Крф, 1918, ф 18 р 72.

86 Наведено према: Г. Ковијанић, *Један мемоар Павла Поповића...*, стр. 165. Колико се српских ђака школовало у Великој Британији није могуће тачно утврдити. Њихов број, који се помиње у овом раду, закључује се на основу података из архивске грађе Министарства просвете и црквених послова, Министарства иностраних дела, Посланства Краљевине Србије у Лондону, Српског потпорног фонда, Дневника Павла Поповића из Првог светског рата, као и других штампаних извора наведених у фотомонографији. „У Енглеској је на школовању око четири стотине наших ђака, а с доласком нове стотине из Солуна, пре месец дана, биће их сада на пет стотина“ (Из писма Павла Поповића Милошу Трифуновићу, министру просвете, Лондон, 12. септембар 1918, АС, МПс Крф, 1918, ф 31 р 56).

87 До почетка 1918. тај посао је добровољно обављао др Војислав Суботић, санитетски пуковник, када се, на позив министра војног, вратио на Крф (АС, МПс Крф, 1918, ф 31 р 56).

88 Вид. Г. Ковијанић, *Један мемоар Павла Поповића...*, стр. 165.

просвете и црквених послова, даљу бригу о српским ђацима преузели су енглески лекари.⁸⁹

Великобританска организација народног братства (National Brotherhood Council) одлучила је да оснује једно српско сиротиште у Великој Британији које би примило око стотину српске деце од 7 до 14 година старости српских избеглица са Солунског фронта.⁹⁰ На острво је, 15. августа 1918. године, отпутовало 97 деце са четири српска наставника.⁹¹ Сиротиште је отворено у Фаверсхаму (Faversham), у Кенту. Избор деце вршен је у споразуму са полицијским властима, а по подацима о породичном и имовинском стању, добијеним од школских власти и полицијских органа.⁹² Деца су била питомци Друштва народног братства, а учила су поред енглеског језика, српски језик, историју и земљопис српских земаља и веронауку. По завршетку основне школе, у гимназије и више школе су упућивана деца која су показала способности за даље школовање док су на занате и пољопривредне школе упућивани ђаци са слабијим успехом.⁹³

Школовање српских ђака у Русији

Српски ђаци који су при повлачењу прешли из Србије у Румунију, махом из Крајинског округа, били су принуђени због ратних прилика да оду у Русију. С првим знацима слома српске одбране Русија је показала спремност да пружи помоћ у школовању српске деце. На молбу Љубомира Давидовића, министра просвете и црквених послова, Српско посланство у Петрограду упутило је захвалност руском министру просвете што је наредио руским просветним властима у Одеси да прими, о трошку руске државе,

89 АС, МПс Крф, 1918, ф 31 р 56.

90 Вид. допис посланика Јовановића Министарству унутрашњих дела од 7/20. августа 1918. у: АС, МИД, Пс Л, СПА, 1917–1919, ф 16 р 2.

91 Енглези су обезбедили бесплатан подвоз и исхрану на путу, а снабдевање деце потребним стварима за пут било је на терету Српског потпорног фонда, Америчког црвеног крста, Британског црвеног крста и српског Војног министарства.

92 Вид. извештај Бошка Бошковића, заступника делегата Министарства просвете у Солуну, министру просвете, од 16. августа 1918. у: АС, МПс Крф, 1918, ф 4 р 86.

93 Шире о српским ђацима у Великој Британији вид: Ј. Рељић, *Школовање српске омладине у Великој Британији 1916–1919. године*, *Balkanica XXIV*, Београд 1993, 101–122.

српску избеглу децу у Румунији. Просветна комисија из Севастопоља разматрала је питање о српској деци која се налазе у Русији и решила да она буду прекобројно примљена у школе и интернате и доделила им учитеље за учење руског језика. Почетком октобра 1916. године стигло је у Одесу 260 деце са три српске учитељице. Из извештаја Марка Цемовића, српског конзула у Одеси, сазнаје се да су деца размештена по руским и српским пансионатима и занатима. Српска школа у Јелисаветграду отворена је 1. априла 1917, за директора је постављен Ђорђе Ђорђевић, а у раду су му помагале две српске учитељице. Августа 1917. године, деца српских избеглица била су смештена у три пансионата – 196 деце у Одеси у два пансионата и 145 деце у један пансионат у Јелисаветграду. Осим њих, у Јелисаветграду је било код својих родитеља око 180 деце које је такође требало сместити у пансионате. Са ученицима основне школе, њих 250, радили су српски учитељи и учитељице по програму српских основних школа. Због удаљености и неподесног саобраћаја, Министарство просвете није имало детаљних извештаја о деци. Имајући у виду њихов тешки материјални положај, Министарски савет је одобрио 30.000 динара за издржавање српског пансионата у Одеси. Деца су била под старањем Српског конзулата у Одеси који их је издржавао највећим делом добровољним прилозима, а почетком децембра 1917. године бригу о избеглицама преузело је Српско посланство у Петрограду. На основу статистичког прегледа Министарства просвете и црквених послова на крају 1917. године у српским пансионатима у Русији био је 521 ђак и десет српских наставника.

Почетком јула 1918. године, 120 српских избеглица било је принуђено да крене испред Немаца из Јелисаветграда и Одесе дубље у Русију, „но ма како им је било немогуће ма где се тамо настанити због климатских, економских и политичких прилика, то су продужиле пут на Владивосток с намером да пређу у Америку. Са избеглицама кренуо се велики број наших ученика, међу којима има 500 деце за основну школу, 237 за гимназију, 100 за професионалне школе и 7 студената. Сви ће ови ученици бити упућени

у Америку на продужење школовања. О овим нашим избеглицама брине се и уз пут их издржава Американски Црвени Крст, а инспектор свих избеглица је г. Милош Московљевић, професор III београдске гимназије.⁹⁴ Уследили су преговори између америчке владе, Америчког црвеног крста, Српског потпорног фонда, Министарства иностраних дела Краљевине Србије, српских посланстава у Вашингтону, Лондону и Вологди. „...Председник Вилсон је поднео Конгресу резолуцију, којом се одобрава пријем у Сједињене Државе избеглица из савезничких земаља. Тим законом се обуставља примена закона о емиграцији у погледу становништва из окупираних земаља на до 6 месеци после рата. У овој резолуцији предвиђа се у главном пријем у Сједињене Државе 1800 избеглица из Србије који се сада налазе у Русији, а међу којима има и 500 деце. Председник Вилсон препоручује да се тај предлог прими као хуманитарни акт.“ Међутим до пријема ове деце и њиховог школовања у Сједињеним Америчким Државама није дошло. Професор Милош С. Московљевић у свом раду о школовању српских ђака у Русији између осталог је забележио: „Амерички Конгрес донео је нарочити закон да се наше избеглице 1500 ђака приме у Америку. Али њима није било суђено да оду у Америку, чак нису ни сазнале да им је то одобрено и да је у Америци све било спремно за њихов дочек, јер кад су, после дугих сметња, стигле у Владивосток, њихова отаџбина је већ била ослобођена, и оне су на једној енглеској лађи, после 50 дана путовања, стигле у Дубровник... уместо у Америку они су дошли у своју ослобођену отаџбину, и после трогодишњег лутања по свету наставили су школовање, богатији искуством него ма који други од њихових другова.“⁹⁵

Школовање српских ђака у Италији

Незнатан број српских ученика продужио је

⁹⁴ Шире о српским ђацима у Русији у: Ј. Рељић, *Школовање српске омладине у Русији 1916–1918. године*, „Архивска грађа као извор за историју“, Зборник радова са међународног научног скупа, поводом стогодишњице оснивања Архива Србије, 15–16. мај 2000, Београд 2000, стр. 667–672.

⁹⁵ М. С. Московљевић „Наши ђаци у Русији“, *Наставник*, година 1919, стр. 79–84.

своје школовање у Италији. Фебруара 1918. године у Риму је основана српска школа у којој је било око 40 избеглих ђака⁹⁶ који су се налазили код својих родитеља, ван било каквих интерната. „Рим, 18. фебруара, у четвртак, 15. овог месеца, у тишини, скромно, готово нечујно отворена је овде школа за српску децу, која се налазе у Риму. Створена је нова жижа, која ће на избегле Српчиће бацати своју благотворну светлост, која ће учинити да не забораве српско име, да науче српску историју, да се потсете наше лепе, миле земље и да познаду своје великане, српску књигу, српску песму. Римска Општина, која је у више махова дала доказа своје велике пажње и симпатије према српском избеглом свету, и овом приликом изашла им је на сусрет и с највећом готовошћу уступила је две учионице у својој основној школи за потребе српских ђака. Школа се налази у центру Рима у палати принчева Драго. Наши ђаци подељени су у два одсека: виши и нижи. Нижи се дели на два разреда. У првом су деца, која не знају ни читати, ни писати, а у другоме она, која су раније нешто научила. У оба течаја уписато је 24 ђака. Наставника има 5, од којих су две госпођице, наставнице Више Женске Школе. Отварању су присуствовали г. г. професори нашег Универзитета, који овде сачињавају Просветни Одбор, Делегат Владин, будући наставници школе, уписани ђаци и њихови родитељи и доста других избеглица. Прво су се ђаци помолили богу, а затим је г. Живаљевић, као представник Владин, поздравио ђаке лепим пригодним говором. Пожелео им је успеха у раду и изразио наду да ће се трудити да што више знања стекну, јер ће само тако моћи корисно послужити своме народу и својој земљи, попут наших славних људи почев од Св. Саве па до наших дана; напоменуо је згодно колико су цењени они, који су допринели добру и гласу свога народа. За доказ навео је да се у Милану једна улица зове именом Руђера Бошковића, нашег великог математичара, али кога цене и други народи. По свршеном говору ђаци су

⁹⁶ Телеграм из Рима просветног делегата Данила Живаљевића министру просвете Пбр. 1584/1918. (АС, МПс Крф, 1918 ф 5 р 78). Подаци о броју ђака преузети су из: *Министарство просвете и црквених послова, преглед рада у 1916 и 1917. години*, Крф 1918, стр. 47.

испитивани од стране својих наставника из разних предмета. Цела ова мала свечаност – нека ми је допуштено да тако назовем отварање наше школе – заиста је била дирљива. Дивно је било погледати сву српску децу с колико су збиље и колико зрелог схватања дошла да ступе у храм светлости и знања. Готово сва та мала деца претрпела су све страхоте прелаза преко Албаније; њихова се мала душа трансформисала, она је постала озбиљна, па и зрела. Све оне муке, патње и невоље оставиле су дубоког трага у њиховој младој души, а то је, чини се, имало утицаја и на њихов темперамент, али у добром смислу, јер она сада много дубље и много схватљивије примају утиске, који долазе на њихову свест. То није она збиља смешна, које има код деце, већ је то више зрело схваћена дужност једног одраслог створања. Овоме се може само радовати, јер једино таквим схватањем наша деца могу имати успеха у средини, која потпуно одудара од њихове природе, њихових навика и обичаја. Из школе су отишли сви задовољни и родитељи и ми остали, а и ђаци. Бићемо још више сви задовољни, када се буду осетиле добре стране ове школе, у што ни најмање не сумњамо. М. Ж.⁹⁷

У Италији су се школовали махом српски студенти и ђаци виших школа. Подаци колико је ова основна школа била отворена нису сачувани. У њој су радиле учитељице Доброслава Ђорђевић и Магдалена Јуришић, а предавале су српски језик и српску књижевност.⁹⁸

Школовање српских ђака у Швајцарској

Прва група од 45 српских ђака превезена је почетком марта 1916. године за Швајцарску под вођством госпође Комбе из мисије професора Арчибалда Рајса у Лозани. Потом 12. јуна исте године, Мисија Рајс-Комб (Comité Reiss-Combe de Secours aux orphelins serbes) испратила је српску децу, њих 22, лађом Савоја „једном од најбољих и најбржих лађа Француске Флоте“.⁹⁹

97 *Српске новине*, 1. март 1918, бр. 26, стр. 2.

98 АС, МПс Крф, 1918, ф 5 р 78. Просветни одбор, основан јануара 1918. при Српском посланству у Риму, водио је бригу о српским студентима и ученицима виших школа. Његов шеф био је Владимир П. Митровић, ванредни професор Универзитета (АС, МПс Крф, 1918, ф 28 р 64).

99 Спискови деце и извештаји Српског генералног конзулата

Водоаски комитет за помоћ Србима (Comité vaudois de Secours aux Serbes), чији је председник био Рајс, старао се о васпитавању 41 детета, а комитет се издржавао прилозима добротвора из Швајцарске.¹⁰⁰ У средњим школама, државним и приватним, било је двадесет ђака који су се школовали о свом трошку, а које су помагали амерички и енглески добротворни фондови – фонд Мабел Грујић и Српски потпорни фонд. Српски ђаци који су се налазили у швајцарским гимназијама су, на предлог Просветног одељења у Паризу, полагали испит зрелости у Ници (они који су у Србији завршили осам разреда), или су за њих организовани месечни матурски течајеви (за ђаке са завршених шест или седам разреда).¹⁰¹

Године 1917. министар просвете установио је положај представника Министарства просвете за Швајцарску и на то место поставио је Димитрија Рошуа, секретара Апелационог суда. Његова дужност била је, између осталог, старање о српским студентима и ученицима стручних и средњих школа у Швајцарској.¹⁰²

Српски ђаци школовани у избеглиштву били су значајна интелектуална снага у обнови и модернизацији земље. Били су, како је забележио Милан Рабреновић, „нова војска на коју чека Велика Србија да је културно препороди“.¹⁰³ Из њихових редова изашли су многи истакнути научници, уметници, књижевници, професори, преводиоци...

„...22. Априла 1919. године пред саму зору улазио је у земунску железничку станицу специјални воз, чија је композиција састављена на Риједи. На локомотиви се вијала велика тробојна застава са исписаним крупним словима „Југославија“, коју

у Солуну о превозу деце у: АС, МПс, Крф, 1916, У/20.

100 Вид. штампани извештај о раду Комитета од 1. окт. 1915. до 1. окт. 1917: Comité vaudois de Secours aux Serbes, *Rapport sur son activité du 1er octobre 1915 au 1er octobre 1917*, Lausanne 1917 у: АС, МПс Крф, 1917, ф 2 р 97. Извештај садржи податке о прихвату и распоређивању српске деце, као и спискове ђака, добротвора и новчаних прилога.

101 АС, МПс Крф, 1917, ф 2 р 97.

102 Одлука Пбр. 2535 од 24. марта/6. априла 1917. (АС, МПс Крф, 1917, ф 8 р 52)

103 Милан Рабреновић, „Школовање наших избеглих ђака“, *Зора, календар за просту 1917*, Крф 1916, стр. 72.

су још у Beaulieu-у извезле наше другарице за свечаности примирја у Ници. У том је транспорту била цела Гимназија из St. Jean-Cap-Ferrat, односно из Beaulieu-a, на француској ривијери, у близини Нице.

После четири године изгнанства, око 400 ђака враћали су се у ослобођену отаџбину.

Железнички мост на Сави био је порушен, те смо морали бити пребачени на другу страну, у нашу дичну престоницу, паробродима, који су одржавали саобраћај.

Услед великих киша које су проузроковале поплаве у свима крајевима, Сава је нашла и разлила на леву страну своју мутну воду. Дан је био натмурен, а пролетње сунце час је обасјавало иза облака, час се опет крило. Кејови на земунском пристаништу били су закрчени светом и војницима, како нашим, тако и свих савезника. Ту су, даље, цивили, сељаци, пиљари и пиљарице, инвалиди који су изашли да просе, бедни радници које је ратни оркан пребацио ко зна одакле овде. Све се то разноврсно људство ускомешало, а на свима лицима огледа се намученост после великих патњи, и као неко проклетство, нешто апатично и свирепо.

На другој обали реке, преко мутне узнемирене воде, стајао је Београд, таман и тајанствен. Што му се више приближавала наша дупке пуна лађица, све се више назирала варош, али то више није давало изглед некадашњег белог града, већ је личило пре на неку знамениту старину у рушевинама које су необично тужно зјапиле у даљину.

За седам дана нашег путовања, прешли смо разне пределе; пошав од чаробне француске Ривијере, чији је бисер Ница и Болије, а која је далеко била од ратне пустоши, па на исток преко Италије, преко пространих ратних зона где су водиле борбу читаве армије, затим од Ријеке до Загреба, од Загреба до Земуна. Свуда смо били дочекани са усхићењем и братском

љубављу, али нам се срце ледило од беде распростраће по свима крајевима наше нове државе. Наше младе искрене душе, примале су у се разне упечатке, који су балансирани од највећег патриотског усхићења до оног интимног бола који осећају они, који су сазнали за губитак својих милих и драгих...

На пристаништу нас дочекује много света: родитељи, рођаци, познаници, сваки дочекује своје, али физиономије су се за ово дуго време толико измениле да једни друге не познају. Некадашњи дечаци сада су велики људи, озбиљни и поуздани; некадашњи људи сада су постали старци, мајке су добиле боре на челу и погрбиле се. На свима тим лицима, која су разгрозаченим али угаснулим погледом тражили међу нама онога кога давно очекују, огледаше се она намученост и апатија.

Прљаво и јадно београдско савско пристаниште са својим демолираним пристанишним постројењима оличава беду.

На целом простору од минираног савског моста до града усидрене су лађе са шлеповима, као и сви пловни оштећени објекти. Набацано је све на брзу руку, како оно што је било Краљевине Србије, тако и све оно што је наслеђено од Аустроугарске монархије...¹⁰⁴

Јелица Рељић

¹⁰⁴ Душан Миљковић, „Болије – Београд“ у: *Сећање на Болије*, средили: Војин Ђорђевић и Милан Стојановић, Београд 1930, стр. 182–185. Фотографија са кратким биографским подацима Душана Миљковића објављена је у овој фотомонографији.

ШТА ЈЕ КНЕГИЊА ЉУБИЦА ПИСАЛА КНЕЗУ МИЛОШУ ОБРЕНОВИЋУ (2)

Преписка кнегиње Љубице Обреновић (1817–1839)

133.

4. септ. 1829. г., Београд

Обреновићка Љубица говори како је слала Марка буљубашу Алајбегу.

село путовала и здраво са децом кући приспела. Јутрос с попом и децом изишли су да беру виноград. Грожђе је зрело а време се мења. Одабирају црно грожђе и динку а за се бело.

134.

8. септ. 1829. год., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо господарево од б. о. м. № 1666. и из њега видела да је господар здрав и добро расположен. Они су сви здрави и весели. Милан и Михаило врло су радосни били што им је господар онако лепо писао и обећали се у свему да буду послушни. Милан се обећава после подне да пише Бабајку.

138.

20. септ. 1829. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица два је господарева писма добила и разумела њихову садржину. Јавља му да је са децом здрава и весела. Ономад јуче брали су виноград него још нису обрали све. Она се нада да ће имати кљука 15 или 16 хиљада ока. Милан и Михаило једнако се надају доласку господаревом и моле да им јави да му изиђу на сретање. Шиље му неке момке.

135.

9. септ. 1829. г., Београд

Обреновићка Љубица из писма господаревог № 1666 сазнала је да господар сад има много посла. Јавља му да је јуче са Савком била код везира са којим се разговарала. Он се изјаснио да му је особито мило што је она дошла. За тим је била и код везирове ануме са децом и прича му како је дочекана и даривана.

139.

21. септ. 1829. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица одговара на писмо господарево од 19. о. м. № 1768 и јавља да су сви здрави и добро. Моли га да јој јави кад ће доћи. Деца се надају доласку господаревом.

136.

17. септ. 1829. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља господару, како су сви здрави са беговима и господином данас приспели из Београда у Пожаревац. На походу њеном дао јој везир његов интов и коње који су је довели до места и поздравља господара.

140.

13. окт. 1829, Крагујевац

Обреновићка Љубица примила писмо од 12. о. м. којим је господар известио о здрављу своме и Михаиловом. Она доставља њему да је са децом здрава и весела. Милан је јуче од лаповске скеле непрестано јахао на коњу и владао се добро, само жели да има сабљу и моли Бабајка да му пошље. Са децом добро је и здраво приспела овде и дочекали је девер Јован и господа кнезови.

137.

18. септ. 1829, Пожаревац

Обреновићка Љубица правда се господару што му није пре или раније јавила дан поласка из Београда за Пожаревац. Она је пошла у понедељак и до Гроцке је једнако киша гонила, но опет је ве-

141.

10. нов. 1829, Пожаревац

Обреновићка Љубица одговара на писмо господарево од 7. о. м. да су сви здрави и весели. Моли га да јој јави за Симића да ли је здрав. Овај час

дошао им пакет из Пореча, а дете – Милан одпечатио га. Моли господара да се не срди.

142.

15. нов. 1829. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица доставља господару како је из писма Милановог сазнала о здрављу господаревом и Михаиловом. Писмо је од 14. о. м. Она је са децом здрава и весела. Дознала је да је њен Ага Јефрем добио сина и мисли да је и господар досада дочуо а и она му од радости јавља.

143.

29. нов. 1829. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица из писма господаревог од 26. о. м. № 2125 види да је господар намеран са дететом доћи у Пожаревац. Она се и деца радују овој вести, али га моли да гледа кад буде лепо време. Дошао је и Симић данас. Друго је овде све добро.

144.

30. нов. 1829, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 29. о. м. у коме је господар изјавио своје спокојство и необичним трудом прибављено избављење народа. Ова изјава принела је и њој и деци задовољство и радост. Господар је избавио из вечитог ропства и нас и Српски народ. Они су били у цркви и отпевали: „Тебе Бога благодарим“. Поздравља господара и Михаила.

145.

30. дец. 1829. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила с радошћу писмо из Баточине № 2322 у коме јој јавља о повољном путовању. Јавља му да су овде сви здрави. Моли га за опроштај што Милан нема времена да одмах напише одговор на господарево писмо. Он ће данас написати. Јавља му да су потрошили старо вино па сад троше ново. Моли га да набави старог, да не троше ново.

146.

6. јануара 1830. год., *Београд*

Љубица Обреновић пише господару да је са децом стигла у Београд и писмо његово са пакетом

од 100 дуката затекла што ће пакет предати Милан на крштењу малом синовцу на дар.

147.

28. јануара 1830. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица са децом шиље извештај господару да су здраво и весело путовали и срећно данас у 11 сахати овде приспели. Пут је свуд добар био, само су у пожаревачком пољу били навејали велики сметови. Имала је чему да се чуди, јер се не може преко њих прегазити. Здраво су и весели са децом приспели.

148.

5. фебр. 1830, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 4. о. м. и обрадовала се кад је разумела да се господар здраво налази. Она је са децом здрава и весела. Опомиње га како је казао да зове Перу. Пера и Босиљка долазили су овде ради неког кумства. Моли га да га сад не зове, док се она с господаром не споразуме.

149.

12. фебр. 1830. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица добила је два дивља свинчета, па једно шиље господару, а друго задржава за себе. Деца су здрава и весела и поздрављају господара.

150.

20. фебр. 1830. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица дознала је из писма од 16. о. м. да се господар здраво налази и да је намеран изићи у Јагодину пред Оцађана, а потом или овамо или у Београд поћи. Куд било да пође желим му срећан пут. Јавља му да су сви здрави. Деца се добро владају и уче и са тим јој причињавају радост. Моли га да дође да и он у томе ужива. Честита му рођендан Теодорову суботу.

151.

2. марта 1830. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица добила писмо господарево од 26. пр. м. и разумела како се налази господар. Нада се да му је престао катар и жели да здраво дође. Деца су здрава и неисказано се

радују доласку господаревом па да му на сусрет
изађу.

152.

26. марта 1830. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо господарево од 25. о. м. из кога је дознала да је господар здраво и мирно приспео у Крагујевац. Они су сви здрави. Моли га за неког Миљка из Гроцке, који је дошао до крајности, него да га помилује. Моли га да јој одговори на ову молбу.

153.

28. марта 1830. год., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила је писмо од 27. о. м. и разумела да се здраво наводи господар; а и она се са децом налази у повољном здрављу. Писала је Тенки за Вучићеву домаћицу да је пошље; но он јавља, да због велике воде неможе ни једна лађа да прође Ђердап.

154.

6. маја 1830. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила два писма господарева и разумела да је господар здрав. Деца су нам здрава и весела а за мене да се не брине господар. Господару је позната слабост њена. Она је на ногама, само што се много зноји. Доктор јој није потребан.

155.

17. маја 1830, Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља о Михаилу, како се јуче од господара вратио, проспавао је за добра два сахата па се играо по авлији; синоћ мало по-вечерао па легао да спава и још и сад спава. Јавиће му скорије о њему опет.

156.

18. маја 1830. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 17. о. м. са великом радошћу кад је разумела да је господар здраво и мирно приспео у Крагујевац. Јавља му да су сви здрави а особито чедо Михаило са свим је здрав. На њему се не примећава никаква слабост, а и она се сад наводи у бољем здрављу него што је пре била. Поздравља га.

157.

20. маја 1830. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља господару како је прељубезно чедо њихово Михаило са свим здрав и добро расположен а и она је на ногама. Господару је позната њена болест. Он треба да буде спокојан.

158.

21. маја 1830, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила је писмо од 20. о. м. и разумела је да се господар здраво наводи. Она је са децом здрава, као што је синоћ јавила.

159.

28. маја 1830. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица пише господару да не брине ништа што му од неколико дана не пише. Они су сви здрави и добро расположени. Она је са здрављем добро само да господар не брине. И кад би јој што било, ту је Dr Куниберт који ће је лечити. Ждрепци на Морави су здрави.

160.

23. јула 1830. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица с радошћу је примила писмо од 22. о. м. а још с већом разумела да је господар здраво и добро. Савку је ухватила грозница једанпут два, па сад је више не хвата. Пише јој девер Јован да ће поћи из Пореча овамо. Она је наредила да му се пошљу кола. Поздравља Перку и децу.

161.

27. јула 1830. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 26. о. м. из Раковице и разумела садржину његову да је господар здраво и мирно и да је задовољан са немачком господом. Благодарни му на извешћу да је Перка са децом здрава а и код њих је здравље добро. Мило јој је што је господар учинио наредбу да Михаило досутра буде ако буде [овде].

162.

30. јула 1830. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 27. о. м. из Раковице. Јавља како је дошао Михаило

здрово и мирно. Дете је весело и могло је дуже времена остати код господара, али због науке господар је укинуо своје задовољство. Она је наложила учитељу да што боље може [приљежава] с њима у наукама. Јавља му да је један коњ слабуњав.

163.

2. авг. 1830. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила оба господарева писма од 30. јула № 1224. и од 1. августа № 1235. Она одговара на ова писма. Господар је намеран да узме од Перке дете – Милана – као што је већ јавио био од 26. јула № 1206 да ће га Перка спремити преко Београда у среду и послати господару. Она мисли да ће њима бити жао то па говори да одустане од те намере.

164.

6. авг. 1830, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 5. о. м. № 1250 из кога је видела да је господар здрав а и она је са децом здраво и добро, а тако исто и Круна је са дететом добро. Спремиће је преко сутра да путује кући. Видела је из писма да је господар испослао депутатима дар што им је она спремила за Цариград. Мити ће послати до 200 ока брашна. Пазарац је послао брашно у Крагујевац. Милан и Михаило пишу Бабајку.

165.

8. авг. 1830, Пожаревац

Обреновићка Љубица испратила Круну са дететом кући. Јавља да је са децом здраво и добро. Јавља му како је ономад било кише, те је захладило, па није рада да онако рано диже децу кад слатко спавају. Моли га да им опрости што својеручно писмо не шиљу. Они ће своју дужност скоро извршити.

166.

11. авг. 1830, Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља, како је са децом здрава и добро расположена. Моли га да јој којом приликом пошље једну чутуру његовог белог вина.

167.

13. авг. 1830. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 10. и од 12. о. м. и дознала је о здрављу господаревом а и она је са децом здрава и добро расположена. Синови су данас спремили писма, која ће господар видети, па ако нешто не буде добро господар ће им опростити. Благодарни му на вину што јој послао. Овде је мало захладило али она је децу послала да се прошпацирају. Шиље за агу Јефрема неку књижицу.

168.

20. авг. 1830, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 17. о. м. и разумела да је господар здрав а и она је са прељубезном децом здрава и добро расположена. Она је рада што ће Арсеније доћи овамо а [њега] сажаљева што је болестан. Кад је болестан пре[...]. Деца су „здрава и весела буд.“ Послаће кола.

169.

23. авг. 1830. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 22. о. м. № 1357. Она је све разумела што јој господар пише. Благодарни му на послатом месу од јелена. Деца ће после подне писати.

170.

27. августа 1830, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 25. о. м. и разумела да је господар здрав. Она је здрава са децом и радује се њиховом напредовању. Амове је још јутрос спремила на кочијама у сандуцима да им не би киша градом нашкодила. Синови шиљу 7 главица тазе купуса. Дар од Оцађана примила.

171.

3. септ. 1830. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица много се радује са децом што је добила извештај од господара да је добио право наслеђа престола. Јутрос са синовима била у цркви, где је било доста чиновника. После је давала ручак и пуцали плотуни. Почели брати виноград.

172.

9. септ. 1830. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 5. о. м. у коме јој господар јавио да ће у понедељак овде бити и тако се она према томе надала и до јутрос је била у стрпљењу, а од јутрос нема ни мало стрпљења него га моли да јој јави је ли здрав. Она је са децом у добром здрављу.

173.

3. окт. 1830. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо из Свилајнца и радује се срећном путовању господарево. Јавља му да је са децом здрава и весела. Деца се прилежно уче и данас својеручно написала трећи пропис, па су јој донели и прочитали. Заповедила је учитељу да настане око њих што боље може. Арсеније дошао и казао јој господе налог.

174.

6. окт. 1830. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 3. о. м. и разумела садржину његову. Деца су здрава и с њима је задовољна. Читао јој писмо Милан што господару пише како сутра у 12 годину ступа и своје нежне жеље излаже којима и она придружује своју молитву и жели да га Бог поживи много година и обдари здрављем и да у њему дочекају радост и потпору.

175.

23. окт. 1830. г., *Београд*

Обреновићка Љубица доставља господару како је с децом здраво и мирно путовала и овде приспела. Из писма дечијех разумела је да је господар здрав. Како је дошла у Београд све је нешто удешавала како је њој подесније било. Простирке су дошле и све смешта у конаку новоме да час пре буде готово да се преселе. Моли је да јој опрости грешку. Мали Тодор моли за краве.

176.

22. нов. 1830. г., *Београд*

Обреновићка Љубица одговара на писмо господарево од 20. о. м. и јавља да је са децом здраво и добро и радују се његовом доласку.

Јавља му да су се сместили у нов конак па га пита да јој јави, у који жели он конак да одседне, и хоће ли изићи деца пред њега? Деца му благодаре на крушкама.

177.

25. дец. 1830, *Београд*

Обреновићка Љубица примила писмо од 22. о. м. № 1962 и разумела садржину његову. Она се радује што је дознала да је господар здрав и она је са децом здрава. Шиље му две кутије колача и једну кесу с лимуновима. Спомиње му за Чарапићеву сестру, која је била удата у Крагујевцу да би била прилика за девера Николу.

178.

28. дец. 1830, *Београд*

Обреновићка Љубица примила писмо од 25. о. м. и разумела да је господар здрав, а и она је са децом здрава и весела. Милан јој предао дар што је господар послао г. Антиму и договорили се с њим како ће на Ново лето отићи к њему, честитати му Нову годину и предати дар. Честита господару Ново лето. Г. Мелетије поздравља господара. Дошао је Петар Поповић, бив. официр.

179.

1. јануар 1831. г., *Београд*

Обреновићка Љубица јавља господару како се овде са милом децом находи у повољном здрављу а тако и њему жели. Честита му поново Ново лето. Моли га да нареди Јакшићу да јој пошље десетину пари вунених црвених чарапа за служитеље. Господар № 38 одговара јој на ово писмо и шиље 13 чифти чарапа.

180.

2. јан. 1831. г., *Београд*

Обреновићка Љубица јавља господару да су деца здрава и весела, како се добро владају и уче. Моли господара да је извести о кнезовима нашим и комесарима где се сада находе и како су. Господар № 65 одговара јој на ово писмо. Мило му је што чује да су сви здрави и весели и што деца лепо се владају и добро уче. Јавља јој за кнезове и комесаре.

181.

5. јан. 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 1. јан. и разумела садржину његову. Њој је најмилије било чути о стању господаревог здравља, а она је здрава са децом. Благодарни му што ју је известио о комисарима и моли га да је опет извести о раду комисије и кад ће ићи у Јагодину. Моли га да се не брине о њима; они су сви здрави.

182.

8. јан. 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица одговара на писмо господарево од 3. о. м. № 38 и јавља му да су деца и она здрави и весели, да су послушна и прилежна. Благодарни му на поздраву. Примила је послате чарапе. Моли га да јој јавља новости. Добила је писмо од 7. о. м. и послала је Јефремова писма за њим у Шабац, јер је он пре измакао. Ово што се чује из Босне мисли да ће се размимоићи.

183.

12. јан. 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица јавља да су сви здрави и добре воље а особито кад добију писмо од господара. Ага Јефрем на брзу руку отишао одавде у Шабац. Он је болестан, па моли господара да се мало одмори код куће, ако му допусти. Господин Мелетије поздравља господара. Моли га ако је ту девер Никола да га поздравља.

184.

23. јан. 1831, Београд

Обреновићка Љубица јавља како је говорила некој девојци да пође за неког Ђоку, па она није хтела. Јавља му да су сви здрави и поздрављају га.

185.

24. јан. 1831, Београд

Обреновићка Љубица радосна је што је из писма господаревог разумела да је господар здрав а и она је са децом здрава. Моли га да на њиховој имовини у Пожаревцу треба да је остао Стефан, али опет како је воља господару. Сад би најпотребнији био кад се јагње овце, теле краве и др. – Она има свега и може се служити сама а може бити и без Стефана и Арсенија.

186.

26. јан. 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 24. јан. које је господар писао односно учења детињег, и разумела је мишљење господарево кад се буду деца са другом децом састајала. Зато неће пропустити ниједан леп дан да их не пошље г. Исаиловићу на науку. Она је рада да они што више науче. Она и сама иде тамо да види да се школа уреди.

187.

30. јан. 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 27. о. м. № 256 и разумела његову садржину а особито што јој јавља за Миту и Митру. Зато ће се старати да буде све по реду и призвала терзију да прекроји хаљине. Пошто се све сврши онда ће их испратити. Они су сви здрави и поздрављају господара.

188.

1. фебр. 1831. г., Крагујевац

Господар № 289 пише Књагињи Љубици како су из Цариграда дошли фермани околним пашама, за које је још из Београда писао. Вечерас се Инце из Видина враћа и доноси му писмо наших комесара Ресавца и Јоксе у коме ме извештавају да су 30 пр. месеца добили фермане из Цариграда за видинског лесковачког и босанског пашу.

189.

2. фебр. 1831, Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 28. јан. № 240 у коме јој пише односно премештаја школе у наш овдашњи суд. Љубици је мило и благодари му за ово дело. Сад ће деца бити ближе двора и за њих је лакше и безопасније. Одмах је наредила да се исели Суд са полицијом тамо где је и пре био. Однето је дивље свињче у Земун и издељено.

190.

3. фебр. 1831, Београд

Обреновићка Љубица из писма од 1. о. м. разумела да је њен брат Лука некуд од куће отишао и да се не зна гди је. Моли господара да му не

премешта жену и децу у Крагујевац него нека их код куће да гледају да им кућа не пропада ваљда ће и он опет доћи кући. Она и деца здрави су.

191.

9. фебр. 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 5. о. м. и разумела садржину његову. Брат јој причињава велику жалост, али зар тако судбина доноси, те је узнемирава. Препоручује се милости господаревог. Господар № 385 одговара јој да ће се постарати за жену и децу да не скапавају од глади а њега ђаво нека носи.

192.

16. фебр. 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 13. о. м. и разумела садржину његову. Јако се ожалошћава тиме што је господар добио трбобољу, али од Вучића сазнала је да је трбобоља престала. Она би рада била да Стејић до њих дође ако господар допусти и то онда кад пође у Шабац. Пазар да би желела да господар пошље, те да гледа економију.

193.

23. фебр. 1831, Београд

Обреновићка Љубица примила господарево писмо из Карановца од 19. о. м. и разумела садржину. Она је здрава са децом. Благодарни му за Минаса и Куниберта, засад нису јој потребни, а ако буде од потребе, она ће их позвати. Моли га да се много не брине за њих они су сви добро и здраво. Господар № 502 одговара на ово њено писмо.

194.

28. фебр. 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 24. о. м. и јако се обрадовала што је сазнала да је господар повољног здравља вратио се из Карановца, а за тим добила и друго писмо од 25. о. м. и оно јој је спокојство причинило што се господар спрема да дође у Београд. Она је са децом здрава и жели да се скорије виде. Господар № 556 одговара на ово писмо.

195.

7. марта 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 5. о. м. № 580 и разумела да је господар здрав и да ће у понедељак поћи у Пожаревац. Послала је коње са амовима и краве у Пожаревац. Господар № 616 одговара на ово писмо и јавља јој да води све чланове суда у Пожаревац да с њиме сврше неки посао.

196.

9. марта 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 7. о. м. и разумела о повољном здрављу господаревог и жели му срећно путовање, на које се спрема. Са децом је здраво и добро. Деца се радују доласку господаревог. Она му изјављује задовољство своје спрам деце које она причињавају њој а мисли да ће то исто учинити и оцу што се лепо уче, добро владају и слушају своје родитеље.

197.

13. марта 1831, Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 12. о. м. и разумела га за господарево здравље. По наредби спремили су за дочек господарев све и послали у Раковицу. Можда је Алекса пространије писао за овд. Турке како се непрестано пресељавају у град. Они се неће никако враћати док не обале звона и не истерају из вароши [...бош] .

198.

16. марта 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 14. о. м. и разумела за господарево путовање. Она је са децом здрава и весела. Моли га да јој јави кад ће изићи пред њега и на ком месту очекивати, кога ће собом повести, а кога у конаку оставити. Очекује да је извести, а готова је поћи у које доба заповеди.

199.

30. марта 1831, Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 28. о. м. и на велику радост разумела да је господар здрав а и она је са децом здрава и расположена. Моли господара да се не брине за њих јер су они

са свачим задовољни а особито су на миру. Благодарни му на повољним извешћима. Она предлаже за једног југурцију који ће им млеко доносити а да он не брине за краве.

200.

1. априла 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 30. марта и разумела садржину његову. Благодарни му на поздраву. Они су сви здрави. Јуче је послала планинку у Пожаревац стоци да се тамо нађе за неки дан. Заухар је ако ће само неколико дана прикупљати. Стока нам је с млеком изобиљна. Симу подрумцију послала у Пожаревац још 27. марта за ради вина у нашим подрумима.

201.

8. апр. 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 5. о. м. № 875 и разумела садржину како је господар рад да сви заједно празник Христовог васкрсења дочекају и пропрате у Крагујевцу. Она га моли да заостане о празнику у Пожаревцу наводећи узроке. Господар № 911 не одобрава јој да остане, него са децом да дође.

202.

12. апр. 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 9. о. м. № 911 и разумела наредбу господарева. Јавља му да су спремни и сутра ће поћи сви заједно у Крагујевац. Јавља му да сви драговољно полазе. Благодарни му на поздраву.

203.

8. маја 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица јавља господару, како је заборавила, при посласку своје из Крагујевца, да каже господару, да су остали берат и ферман у Шареном конаку у великој соби горе остављени. Деца здрава су и весела и у наукама напредују. Господар № 1159 одговара да је нашао берат и ферман и оставио и т. д.

204.

15. маја 1831, Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 13. о. м.

и разумела да ће доћи неки Турчин, кога сам султан шиље господару ради договора и да је господар рад да га отмено дочека. Благодарни му на оваком извешћу. Јавља му да је његово цубе у Шареном конаку. Моли га да нареди да се велики ћилим застре у оцаклији, где ће онај човек долазити господару на разговор.

205.

17. маја 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 15. о. м. и све тачно разумела. Сутра ће послати Вучића до Тоше да се с њим разговори, јер ће лакше Вучић прећи у Земун, него Тоша овамо. Пита га, хоће ли допустити да се поправљају оцаци у Новом конаку, јер се диме, па се не може сносити.

206.

18. маја 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица јавља господару како је јутрос био Вучић у Земуну код Тоше и јавио му сву препоруку господарева, но Тоша је био већ писао оном човеку а писаће му опет. Вучић је био јуче са Абудараман-бегом у разговору за оног царског човека што долази из Цариграда па га молио да му јави што сазна о њему.

207.

20. маја 1831, Београд

Обреновићка Љубица очекивала са децом како повољно извешће јер се већ неколико дана није ништа известила о стању здравља господаревог, па се забринула. Она и деца су здрава. Савка, Милан и Михаило поздрављају господара. Господар № 1294 одговара на ово писмо.

208.

21. маја 1831. год., Београд

Обреновићка Љубица пита господара за оца проту овд. хоће ли довести фамилију из Пожаревца. Господар № 1310 одговара на ово њено писмо па вели: „Да сам ја, немогући при толиком моме настојавању и труду, свештенство наше у нужни поредак довести“ ово пре неки дан господину владици у пуној мери предао и писмено му се завештао и т. д.

209.

21. маја 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо што је господар послао по Алекси. Алекса јој казао да их је господар много поздравио, а и она њега са децом поздравља. Моли га да јој чешиће јавља о стању свога здравља. Казао јој Алекса да је дошао Симић, па моли господара да га пошље да га и они виде. Моли га да не брине за децу. Она лепо уче и добро се владају и слушају.

210.

24. маја 1831, Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 22. о. м. и разумела да је господар здрав а она њему јавља да су и они сви здрави и весели. Симић јој јавио из Рипња за познате госте које су лепо дочекали и овде у конаку наместили. Они су задовољни гозбом и послугом. Деца су се одликовала кад су у руском мундиру поздравила госте.

211.

31. маја 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица одговара на писмо господарево од 27 о. м. № 1355 односно књига које су донесене из Русије, како је Симић отишао у Типографију где су књиге, које су мало поквашене и побуђале биле, па су растурене да се суше. Он је наредио да се око њих боље труде и пазе. Она ће наредити да се спреми соба и [...]јавићи за књиге.

212.

5. јуна 1831, Београд

Обреновићка Љубица примила два писма од 3. и 4. о. м. у којима јавља о здрављу своје и како ће доћи у Раковицу. По наредби шиље му 37 комада старих новаца сви замотани посебице у хартије под 24 нумере. Јавља му за Ибрахим бега Сулеман Пашића, како је дошао у Београд.

213.

7. јуна 1831, Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 4. о. м. из кога је сазнала да је господар здрав и благодари му што је послао господина Стејића. Дознаје да ће господар скоро доћи у Раковицу. Сажалјева

труд господарев око важних послова. Деца се радују доласку господаревом.

214.

17. јуна 1831, Београд

Обреновићка Љубица добила писмо господарево из Кораћице што јој послао у коме јој јавља како га је киша пратила а и њих је она иста киша пратила до у варош. Јуче је слала Симића у Земун те се састао са Тошом и разговарао о Николићу.

215.

21. јуна 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 19. о. м. и разумела да је господар здрав а и она је са децом здрава. Јавља му о киши. За оног трговца ког очекује, нема никаквог абера, него што дозвољава одмах ће јавити. Господар № 1627 одговара на ово писмо.

216.

23. јуна 1831, Београд

Обреновићка Љубица шиље господару писмо Тошино у коме говори о Николићу. Послаће Симића у Земун Тоши да се договори с њим о начину како ће се извршити гледање момка и девојке и где ће се извршити. Господар № 1641 препоручује Љубици да се држи наредбе коју јој издао у Раковици.

217.

24. јуна 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица добила овог часа писмо од Тоше да је Николић са бабом својом дошао у Земун. Опет шиље Симића да одложи њихов прелазак. Очекује господарев одговор на њено јучерање писмо.

218.

5. јула 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица добила писмо од 30. јуна и 3. јула № 1696, 1697 и 1726 у којима јој јавља о здрављу своје. Јавља му да је Николић отишао из Земуна у своје место Рудњу. Дознала је да ће господар доћи у Топчидер и послала човека зету Тоши.

219.

16. јула 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 15. о. м. и са децом радује се срећном путу господаре-вом. Јавља му за Милана да је био слаб и имао ватру а данас око заранака почела га попуштати ватра и нада се да ће га сутра сасвим ватра оста-вити. Данас се срећно свршила Џукићева свадба и он сутра полази кући.

220.

19. јула 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 17. о. м. и разумела да је господар здрав. Милан је оздравио и пише господару својом руком писмо. Пита га за Стејићев отпуст. Господар № 1840 од-говара на ово Љубичино писмо.

221.

22. јула 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица јавља да је са децом здра-ва. Јавља му како је добила писмо од Аге Јефре-ма из Ваљева у коме јој јавља да је болестан и да тражи Дра Стејића да га лечи. Он је јутрос оти-шао и није сачекао господареву заповест. Говори му о некој материји коју је рада купити.

222.

23. јула 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 21. јула и разумела садржину. Они су сви здрави и на миру. Говори му о неким новцима који се налазе у сандуку, што је дала Симићу на обли-гацију. Симић је данас био у Земуну а сутра ће ићи господару па ће му усмено казати шта је с Тошом говорио.

223.

27. јула 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писма од 24. и 26. о. м. и све разумела што јој пише господар. Лепо су дочекали Антонија Јубана и почастили, па испратили. Сви су здрави. Благодарни му што се потрудио да наручи за њу потребне ствари у Цариград. Деца поздрављају господара.

224.

31. јула 1831, Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 29. о. м. и разумела га како јој господар поручује и оставља на вољу излазити у Топчидер или оста-ти овде. Деца су здрава.

225.

22. авг. 1831, Београд

Обреновићка Љубица јавља господару како је данас добила писмо из Темишвара од Николића, у коме јавља о колери, која се појавила у њего-вом селу Рудној, па тражи мишљење господаре-во о започетом послу.

226.

24. авг. 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 23. о. м. и разумела све што је господар хтео. Деца с Ву-лом полазе господару, а она остаје са Симићем да још површи неки посао а кад поспрема одмах се са Симићем поћи.

227.

26. авг. 1831. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писма госпо-дарева од 24 и 25. о. м. № 2206, 2203 и 2210. и разумела да су деца здрава и мирна у Белосавце приспела. Она је спремна за полазак и прекосу-тра ће поћи. Г. Вуку дала је господарев пасош. Он благодари господару јер га је Амицин пасош бацио у ипокондрију.

228.

[Без датума и места, 1832]

Господар № 177 пише Љубици, како је њихов Ђока обудовио и остао са двоје ситне деце после пок. Марице. Шиље Ђоку Љубици да га одведе те да гледа девојку Шишка Јованче. Препоручује јој да призове девојку и да јој помене а она да не тражи бољу прилику.

229.

20. јан. 1832. г., Београд

Обреновићка Љубица јавља како је са децом здрава. Шиље му ствари пок. Васу што су заоста-ле по смрти његовој. Шиље нешто новаца што је

заостало у бисагама закључано (кључ се находи у акту) као и рачуне о трошку при сахрани.

230.

10. марта 1832. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 7. о. м. и из њега је сазнала о спреми њиховој за Пожаревац. Она је на једној лађи послала покућство доле и пива је спустила а и са осталим стварима спремна је само очекује наредбу. Деца су здрава. Пита га хоће ли учитељ Исаиловић с њима поћи?

231.

19. априла 1832. г., Крагујевац

Господар № 981 јавља Љубици, како је скоро намеран послати татарина у Цариград, па би се по њему могли наручити дарови за Савку. Јавља да су краве [до...] из Топчидера у Крагујевац а требало је да су отишле за Пожаревац.

232.

21. апр. 1832, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 19. о. м. № 981 и разумела садржину. Михаило је био слаб али сад је боље. Он је ноћас спавао мирно и није имао ватре. Он поздравља свога Бабајка и ако би се нашло које голупче да му Бабајко пошље. За ствари које треба из Цариграда набавити она је направила списак и предала [митрополиту].

233.

22. априла 1832, Пожаревац

Обреновићка Љубица доставља господару како Михаило добро са здрављем. Ноћас је спокојно спавао и није имао ватре. По препоруци господаревој од 20. априла № 991 поћи ће данас тамо Субјелац. Овде нема лепе ракије, па моли господара да јој пошље једно аковче!!

234.

26. апр. 1832. г., Крагујевац

Господар № 1080 јавља Љубици како су се умножили државни а и приватни послови, па ће му требати десетак судија око њега јер сам не може овако да се носи са пословима. Препоручује јој

да пошље Симића у Крагујевац а њој ће доста бити Брка, Јокса и Ћоса.

235.

29. апр. 1832. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила три писма од 26. и 27. о. м. и њихову садржину разумела. Што Симића господар позива то она зна да је потребан; него моли за Чича Јоксу да га не би одавде кретали јер је потребан. Милосава Топаловића срдечно је примила и стараће се о његовом васпитању. Деца су здрава.

236.

8. маја 1832. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 6. о. м. и све разумела што јој господар пише о шкуртељкама за Перку и Савку да се поставе. Послате новце под печатом примила је да их испошље. Тенки да раздели оној сиротињи што није кадра да се пресели у Милановац. Сви су здрави.

237.

15. маја 1832, Пожаревац

Обреновићка Љубица са писмом од 9. о. м. примила је и послату чоху да од ње направи две шкуртељке за Перку и Савку. Зисић није овде па с тога не сме другом да да чоху боји се да је у кројењу не исквари. Шиље му писмо Косте Наумовића абације, код кога је од њихових сирочади на занату Јанаћ. Он пише о детету.

238.

16. маја 1832, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 14. о. м. и са њиме и вуну и послане ствари у хартији завијене. Моли га да јој јави о шамијама да ли су наручене из Цариграда. Вуна је добра и сушиће је колико потребно буде. Милан и Михаило шиљу вам шарце њихове да се на њима довезете овамо, кад пођете. Шиље му лисичије коже.

239.

27. маја 1832. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица доставља господару како је ономад дошао из Смедерева Стевча и казао јој за Миљанину свадбу. Господар од многог

посла није јој јавио. Шиље Миљани 1 бошчалук и 1 чаршав, а зато нека опрости, јер се није овде ништа трефило што би му на дар послала. Она је са децом здрава.

240.

14. јуна 1832. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица дошла је са децом јуче из Смедерева и застала господарево писмо од 11. о. м. из кога је видела да је киша упропастила тамошње њихове ливаде. По препоруци господаревој састараће се с Брком да ухвате ове године лепо сено са ових овде ливада. Сви су здрави.

241.

14. јуна 1832. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља да је дошао с писмом Др Пантелић. Она ће га драговољно примити. Кад је била у Смедереву гледала је њену добросрећну Босиљку, која је тужна и жалосна. Моли господара да се постара за њу. Она се састајала с Пером у прошли четвртак и он јој говорио да ће прећи овамо. Дошло је 105 чункова из Београда дрвених за чесму.

242.

17. јуна 1832, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица са писмом од 15. о. м. примила је и послате јерусалимске ствари. Благодарни Богу што је господар здрав а и она је са децом здрава. Она се са децом хвали како се добро уче и владају. Овде непрестано киша пада, али тиха, па није опасна.

243.

22. јуна 1832, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица са писмом господаревим од 19. о. м. примила је јерусалимске ствари, које господар послао. Деца су здрава и добро распложена. Моли господара да јој пошаље момка Милована да вади воду од трава, јер он разуме, а она није могућна сама да изврши.

244.

27. јуна 1832, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила је два писма од 24. о. м. № 1747 и 1753. у којима јој јавља да је

здрavo и добро, а и она њему јавља да је са децом здрава. Деца благодаре господару што им је послао бандисте. Новце Мити трговцу није још дала али ће му дати. Жели му срећан пут и моли га да јој јави кад ће се вратити.

245.

28. јуна 1832. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица из писма господаревог разумела је да је он здрав и да је у Топчидер приспео. Са радошћу му јавља да је она са децом здрава и очекују радосну вест да ће господар к њима доћи. Благодарни на поздраву господаревом, г. Митрополитовом, епископовом, које и она поздравља.

246.

27. јула 1832. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 24. о. м. из Топчидера. Јавља му да је Михаила ухватила ватра ноћу од 25 и 26. о. м. и једнако га држи. Јуче су га клистирали и ишао је напоље. Ноћас је опет добио ватру и јутрос му ишла крв на нос. Моли га да пошаље доктора.

247.

27. јула 1832. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица доставља господару како је Михаилу од јутрос много боље и сваког часа опоравља се и на ручку јео супе с кифлом, а за вечеру мало чорбице. Он је са Миланом потписао писмо господару.

248.

28. јула 1832. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица доставља господару да је Михаилу оздравио и да буде спокојан. Синоћ је легао у обично време и мирно спавао. Он је још у постељи те се одмара од ономадашњег блувања. Куниберт је дошао у 3 сахата и он је јавио господару о Михаилу.

249.

31. јула 1832. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 30. јула и разумела како је господар непокојан због слабости Михаилове. Моли га да буде спокојан,

јер је дете потпуно здраво. Господин је овде, па су данас ишли на водицу горе у брдо и опет се здраво вратили. Шиље сад суруцију да однесе извештај.

250.

31. јула 1832. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица одговара на писма од 28. о. м. № 2111 и 2122. Она је са прељубезном децом здраво и добро. Шиље му онај опредељени бошчалук за Св. Петра у Јерусалиму и моли га да не заборави да и њу стави у писму. Децу чува од воћа.

251.

2. авг. 1832, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља господару да је са дечицом здрава и весела.

252.

6. авг. 1832, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писма од 2. и 3. ов. м. и радује се што је из њих сазнала да је господар здрав. Мило јој што ће се скоро видети у Раваници. Моли га да јој јави кад ће они поћи за Раваницу и шта ће као прилог понети у Св. манастир. Сажалева девера Јована што га нога боли. Моли га да јој јави што о Вулу.

253.

7. авг. 1832, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писма од 6. о. м. и разумела да је господар здрав. Примила је и шкуртељку што јој послао. Она јој у свему по вољи, а и деца се радују хаљинама. За пут у Манасију и Раваницу очекују наредбу и они су спремни. Поздравља девера Јована и девера Никољу. Враћа бисаге од хаљина.

254.

20. авг. 1832, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 18. авг. из Јагодине и радује се што је из њега видела да је господар здрав, а и она је здрава са децом. У ово писмо прилаже једну цедуљицу.

255.

20. авг. 1832. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица шиље Алексино писмо што се топило у Морави са аговим интовом, јер је га заборавила понети собом.

256.

22. авг. 1832, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља да су деца а и она здрава. У суботу су били у школи. Јуче их водила на Мораву. Правда децу што нису што написали господару. Синоћ после вечере добила је писмо од кума Александра из Чернеца, које шиље господару да прочита.

257.

23. авг. 1832. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 22. о. м. и разумела да је господар здрав. Хвали се господару како се добро владају њихови синови и како лепо успевају у наукама.

258.

26. авг. 1832. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писма од 24. и 25. о. м. и разумела шта јој јавља господар о здрављу своје. Благодарни му на извешћу из Цариграда и на послатој киселој води. Она ће је са децом употребљавати као што је господар наредио. Пошиље Никољу Имраора са хатовима. За чесму са Брком наредила је те су набављене све потребе.

259.

1. септ. 1832, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо господарево од 30. пр. м. у коме јој јавља о здрављу своје. Моли га да јој чешће пише о томе. Перка јој писала 23. о. м. и молила да господар дође у Топчидер па ту да дође Савка и Перка те тако да се виде. Благодарни му на чарапе што јој послао.

(наставка у следећем броју)

**Приредила:
Јелица Рељић**

ИЗ ДНЕВНИКА ЂОРЂА СИМИЋА (2)

Миомир, 21 Септембра 1913

И данашње вести са српско-албанске границе гласе за нас повољно. Борбе у околини Призрена завршиле су се на свима местима коначним поразом Арнаута и они су пребачени преко белог Дрима, где су опет отпочели да се прикупљају и да се спремају за нов напад. Код Дебра, Струге и Охрида Арнаути су потпуно сузбијени и отерани са наше територије. Наша коњица ушла је прекјуче у Пишкопеју и цео терен око тога места очистила од Арнаута.

Интересантно је да у борбама противу Арнаута учествују са наше стране и њихови сународници, који су остали под нашом влашћу. Тиме се најбоље демантују бечки листови, који напад арнаутски хоће да представе као побуну наших Арнаута. Напротив они се држе мирно и лојално, али су зато многи од њих платили главом, јер су их побуњеници убијали.

Миомир, 22 Септембра 1913

Докле вести са српско-албанске границе дају веровати да ће кроз неколико дана и последње арнаутске чете бити пребачене преко границе и да ће мир и ред бити васпостављени и нашим новим пограничним окрузима битољском, дебарском и призренском, – дотле се са истока подижу облаци, који прете да донесу Балкану нову буру и холоују.

Између Турске и Грчке били су отпочети непосредни преговори за мир и за регулисање свију питања, која се тим у вези стоје, као што су н. пр. питање о егејским островима, о грчким поданицима на турској и турским поданицима на грчкој територији, о вакуфским добрима у новој Грчкој и т.д. Турци, опијени успехом добивеним заузећем Једрена и целе источне Тракије и војнички добро спремљени, почели су гајити наде да могу на исти начин од Грка задобити Солун, као што су од Бугара задобили Једрене и зато у преговорима с Грчком истичу такве захтеве на какве победоносна Грчка не може и неће пристати. Услед тога односи између Турске и Грчке

постају сваким даном сви затегнутији, тако да се већ почиње говорити о могућности рата између те две земље. Изгледа да између Турака и Бугара постоји споразум, по коме би турске трупе могле при наступању противу Грка проћи кроз западну Тракију, која је остала Бугарској. У предвиђању тога Грчка шаље војску на нову источну границу према Турској и обуставила је демобилизацију своје војске, која је била отпочела.

Нема сумње да би један евентуални грчко-турски рат дотакао се и Србије. Без обзира на то што између Србије и Грчке постоји савез за одбрану и што би Србија била дужна притећи у помоћ нападнутој Грчкој, више је него извесно да би Бугарска употребила ту прилику да нас нападне и да нам отме оне пределе у Македонији на које се простиру њене претензије и које су јој по првом савезном уговору биле од нас уступљене. Према томе Србија би морала и да помаже Грчкој и да се брани од Бугарске, што јој после толиких ратних напора и жртава не би било лако. Зато се са највећом пажњом мора пратити даљи развој грчко-турских односа и спремати се за сваку евентуалност.

Миомир, 26 Септембра 1913

Према вестима од последња четири дана може се данас сматрати да су *Арнаути, који су били упали у нашу земљу потпуно савладани и претерани преко границе*. Наше трупе заузеле су Везиров мост на Дриму и све позиције, које су потребне за одбрану наше територије.

Било је борбе и око Ђаковице између наших и црногорских трупа и Арнаута. И ту су Арнаути потучени и растерани. И ту ће за неколико дана мир и ред бити повраћени, као што су већ повраћени у призренском, дебарском и битољском округу.

Издата је наредба нашим властима да изврше разоружање становништва на територији, у коју су Арнаути били упали. Разоружање је отпочело и врши се успешно.

Грчко-турски односи још једнако задају бригу

Европи. У Атину је отишао турски делегат Херант-беј Абро, Conseiller légiste у Министарству спољних послова, да са грчком владом води даље преговоре о миру и већ јој је предао турске против-предлоге, чија је садржина још непозната. Турци међутим продужују и даље чинити војничке припреме и понашати се ратоборно. Али се ипак верује да ће доћи до споразума између њих и Грка и да ће се избећи рат, који би био нова недаћа за цео Балкан.

Миомир, 4 Октобра 1913

Пре неколико дана могло се читати да су српске трупе, отеравши Арнауте са српске територије, заузеле на граници извесне стратегијске положаје, потребне и подесне за одбрану наше територије од евентуалних нових упада Арнаута. Из ових речи није било јасно где се налазе ти заузети стратегијски положаји т. ј. да ли на нашем земљишту или на земљишту независне Албаније.

Сад уједанпут јављају бечки листови, са више страна, да су *Силе тројног савеза* – Аугарска, Италија и Немачка, – преко својих заступника у Београду, саветовали српској влади да *поштује границе Албаније, утврђене у Лондону, и да српске трупе одмах напусте позиције које су сада поселе на албанској територији*. Аугарски заступник је још поред тога, тврди се, скренуо пажњу српске владе на насиља која се врше над Арнаутима на српској територији.

Јављајући за ову представку Сила тројног Савеза српској влади „Нова Слоб. Преса“ између осталог пише:

„У форми пријатељске представке Србија се опомиње да је једнодушном вољом Европе створена независна Албанија и та се воља мора поштовати. При свем том што је представка учињена на један пријатељски начин, јер је то обичај у дипломатији представку треба узети као захтев и неизвршење тога захтева, неповлачење трупа са стратегијских позиција на албанском земљишту значило би одупирање не само према Италији Аустрији и Немачкој, већ и одупирање целој Европи.

Ако се у Београду створило мишљење да ће српској влади, може бити, поћи за руком да од Великих Сила добије и измену граница у том

смислу, што ће се извесне стратегијске позиције оставити Србији, онда се у Београду после ове представке увидело да је ово мишљење било нетачно. Велике Силе, а на првом месту, Силе тројног Савеза неће дозволити да Албанија постане још мања. Велике Силе су Србији и Црној Гори већ и иначе при одређивању граница Албаније учиниле сувише велике уступке. Дати Србији стратегијске позиције, значило би нову албанску државу предати на милост и немилост суседима, који јој нису ни најмање расположени.

Србија се не може успротивити вољи Европе. Међународна комисија за ограничење Албаније одредиће грчко-албанску границу не обазирјући се на евентуалне захтеве Србије и Србија ће морати да напусти оне тачке, које леже на албанском земљишту. У колико то пре учини, у толико боље за њу, јер је и њој мир потребан. Изјава грчке владе, дата представнику италијанске владе наговештава попустљивост Србије“.

Каква је та изјава српске владе, види се из једног телеграма из Рима, од 2 Октобра, у коме се вели да је грчка влада изјавила да ће поштовати одлуке Лондонске Конференције, а тако исто и одлуке међународне Комисије, која је одређена да повуче дефинитивне границе аутономне Албаније. Према томе Србија ће подесити и своје војне операције. Ако су српске трупе при гоњењу арнаутских нападача, заузеле и неку позицију, која ће по одлуци међународна комисија приписати аутономној Албанији, онда ће српске трупе напустити те позиције и вратити се на српско земљиште.

Из предњих вести бечких листова, које су репродуковали данашњи београдски листови, може се закључити да су наше трупе заиста заузеле неке стратегијске позиције на територији независне Албаније и да је то Силама тројног Савеза дало повода за представку учињену у Београду.

Да ли је та представка доиста учињена и да ли је српска влада на њу одговорила онако, како из Рима јављају, ја не знам, пошто не долазим у додир са званичним нашим круговима. Али, да сам на Пашићевом месту ја бих представницима троје-савезних Сила на њихову представку одговорио да ћемо ми напустити заузете

стратегијске положаје, ако нам они гарантују да нећемо више бити од Арнаута узнемиравани и да ће нам оне накнадити све штете, које би нам евентуални нови напади Арнаута причинили. Шта ли би Силе на то одговориле?

У Албанији владају хаос и неред. Поред Албанске владе, на челу које се налази Кемал-беј, сада се образовала у Драчу још једна влада под председништвом Есад-паше, браниоца Скадра. На албанско-црногорској граници воде се борбе између Арнаута и Црногораца. У земљи није створено још ништа што би личило на какву државну организацију. Арбанашка племена још дају израза свом дивљачком инстинкту пљачке и убијања... И у таквом стању, културне и просветне државе европске налазе за умесно да чине представке Србији, која хоће своје суграђане да заштити од обесних суседа, у место да што пре створе ред у њиховој најновијој култури – Албанији.

Да није сувише жалосно, било би смешно!

Данас је Краљ Петар лепом престоном беседом свечано *отворио седнице Народне Скупштине*, сазване у редован сазив за 1913 годину. У беседи се одаје хвала и благодарност српској војсци за подвиге њене у оба последња рата; одаје се признање Народној Скупштини и Влади на њиховом раду и на крају се наговештавају законски предлози, које ће Влада поднети Скупштини у овом сазиву.

Грчко-турски односи још нису рашчишћени. У Атини се још воде преговори између грчких и турских делегата. Грчки делегати су у јучерањој седници изнели турским делегатима, које чланове турског пројекта они примају, а затим и измене, које предлажу за остале чланове.

У Цариграду се гледа с оптимизмом на исход тих преговора.

Миомир, 5 Октобра 1913

Данашњи „Одјек“ јавља да *Влада српска неће давати никакав нарочити одговор на представку Сила Тројног Савеза односно Албаније*, него је Пашић представницима тих Сила, када су му они сваки за се учинили ту представку, одмах одговорио да Србија неће напуштати заузете стратегијске положаје у Албанији, докле год се стање у тој држави не уреди.

Лист „Трибуна“, за коју се тврди да стоји у

служби г. Пашића, са своје стране, јавља да је наша Влада одговорила на захтев Сила Тројног Савеза, да се Србија може одазвати томе захтеву и повући своју војску из Албаније тек у тренутку кад добије гаранције да Арнаути неће вршити нове препаде и да ће и они поштовати нове границе.

Која је од ове две вести тачнија, ја не знам. Али кад се има на уму, да је Министарство Спољних послова, још пре четири дана, дакле на два дана пре учињеног корака Сила, послало нашим Посланствима на страни, једну циркуларну депешу, у којој је изриком речено да ће српска војска провизорно остати у поседнутим местима Албаније, док се тачно не утврди граница и док Србија не добије гаранције противу понављања сличних арнаутских упада, какав је био последњи, – онда се може веровати да је тако гласио и одговор г. Пашића на представку Сила Тројног савеза, као што то и „Трибуна“ јавља.

Изгледа да у Бечу нису задовољни оваквим одговором српске владе и мисле да Србија хоће стално да задржи поседнуте крајеве Албаније. Бечки „Пресбиро“, каже „Трибуна“, издао је неколико саопштења, у којима се опширно разлаже да је Србија дала „незадовољавајући одговор“ и да Силе тројног савеза не могу бити задовољне држањем Србије.

Настаје сад питање шта ће бити после оваквог негативног одговора Србије и какво ће бити даље држање Сила тројног Савеза према Србији. И ако оне буду покушале да ма којим начином приморају Србију да напусти заузете позиције у Албанији, да ли ће за то добити и пристанак Сила тројног споразума – Русије, Француске и Енглеске?

У Скупштини су поднесене три интерпелације на Владу, од стране опозиционих група, односно последњег арнаутског упада и мера сигурности на граници и биће интересантно чути шта ће г. Пашић на те интерпелације одговорити и како ће одбранили нехат, показан од стране Владе у чувању наше нове границе према Албанији.

Миомир, 6 Октобра 1913

Оно, што се јуче још могло сматрати као претпоставка, данас се потврђује као факт. Аустро-угарска влада се доиста показује

незадовољна одговором српске владе односно Албаније и њен отправник послова у Београду био је јуче пре подне у нашем Министарству спољних послова и у име своје владе *захтевао* да наше трупе одмах напусте стратегијске положаје, заузете на албанској територији и да се повуку из Албаније.

Због ове нове представке Аустро-угарске држана је јуче по подне Министарска Конференција, а предвече и Министарска седница под председништвом Краљевим, на њима је решавано шта Србија треба после овога да предузме и да ли да испуни овај захтев Аугарске. Шта је решено, то је јавности још непознато, али је вероватно да ће Србија морати да испуни овај категорички захтев аустро-угарске владе, да би избегла даље још перемпторније кораке Сила тројног савеза, које се већ наговештавају. Италијанска влада учинила је већ кораке код Великих Сила и код Румуније у циљу да се поради код Српске Владе да остане при обећаном поштовању одлука Лондонске амбасадорске Конференције. А париски „Temps“, у једном телеграму из Беча, наговештава могућност ултиматума Србији од стране Аугарске и Италије.

Из Беча има данас један телеграм од јуче, по коме је Ерцхерцог Франц Фердинанд, за време прекјучерањег пријема официјерског кора у Шенбруну, – поводом прославе стогодишњице Лајпцишке битке, – рекао да ће Београд врло скоро осетити последице упорног невођења рачуна о представкама АУгарске и да ће аустро-угарски отправник послова у Београду саопштити, најдаље у року од 24 сата, у дипломатској форми, *вољу* Аустро-Угарске да српска војска *одмах* напусти албанску територију. Ако српска влада не би хтела водити рачуна о овом *последњем* дипломатском позиву, имаће сама себи да препише неминовне последице таквога држања, јер се даље одуговлачење *неће* трпети.

Ако је ова изјава аугарског Престолонаследника, коју је донела „Reichpost“, основана на истини, она онда показује сву озбиљност ситуације и одлуку Аугарске принудити Србију на евакуисање албанске територије. Како се то слаже са пријатељским уверавањима, измењаним између графа Берхтолда и г. Пашића, приликом

Пашићеве недавне посете код њега, то ће њих двојица знати. Официозна бечка штампа тврди да је Пашић дао у Бечу стриктну изјаву да Србија неће заузети стратегијске позиције на Албанској територији – а „Народни лист“ орган Др-а Крамарна тврде да Пашић није учинио никакву сличну изјаву. Где је сад истина? – Ко познаје г. Пашића и методу његовог рада, сме веровати и да је он заиста дао у Бечу такву изјаву и да је сад демантује, јер се он и у спољној политици служи истим триковима са којима успева у унутарњој политици.

Како ће се решити ово питање, то ће се видети кроз који дан.

Миомир, 7 Октобра 1913

Претња Ерцхерцога Фрање Фердинанда на адресу Србије, изречена пре три дана на пријему официјера у Шенбруну, није дакле била само фраза, намењена да поплаши српску владу, него је доиста наговештавала један нов корак АУгарске у Београду у питању евакуисања албанске територије од стране наших трупа.

Како данашње бугарске новине јављају, *аустро-угарски отправник послова у Београду предао је 5 ов. мес. у подне* Министарству Иностранних дела једну *вербалну ноту, којом тражи да српске трупе у року од 8 дана потпуно напусте албанско земљиште*. Према томе имале би се наше трупе до 13 ов. мес. сасвим повући из Албаније.

На ову поновну, у перемпторној форми учињену представку, Влада Краљевска решила је да се српске трупе повуку са албанских стратегијских позиција и издала је о томе потребне наредбе. Тако јавља данашња „Правда“. То потврђује и данашња „Политика“, али, – ваљда утехе ради, – додаје, како ће наша Влада ипак настојавати да међународна комисија, која има да повуче српско-албанску границу према одлукама Лондонске Конференције, води рачуна о потреби да се на појединим местима граница тако и остави, како би наша територија била што боље заштићена. Благо онима, који верују у успех тога настојавања!

Опет једно ново заседање Пашићеве политике. Прво му је било кад је акцију српске војске

упутио на Јадранско море и ако је знао да АУгарска и Италија неће никад допустити заузеће Албаније и наш излазак на море у сопственом пристаништу. Друго му је било, кад је, повлачећи војску из Албаније на захтев Сила, ипак оставио на албанском земљишту српске трупе, ма да је могао знати да то горње две Силе неће трпети. И ево сад по трећи пут морао је претрпети бламаж да се повлачи пред претњама АУгарске. На што је требало поново заузимати стратегијске положаје на албанском земљишту, ако нисмо били решени да их и задржимо, докле се у Албанији не створи једно редовно стање са довољним гарантијама за неповредимост наше границе? Па ипак има људи који верују у мудрост Пашићеву!

Миомир, 8 Октобра 1913

Краљевска влада нашла је за потребно да пред јавношћу објасни и оправда своје држање у албанском питању и у том циљу *издала је синоћ* преко „Пресбира“, *један коминике*.

У том коминикеју, вели се, како су услед напада Арнаута на нашу територију, предузете са наше стране мере да се непријатељ сузбије са нашег земљишта. Том приликом Влада је, у неколико махова изјавила да ће и у овом случају наше трупе ограничити се на одбрану наше територије, а неће ићи да чини никаква нова освајања туђе територије. Изјављено је у исто време да, ако наше трупе и пређу на територију Албаније и тамо поседну стратегијске позиције, да ће и то бити само привремено и да ће се оне отуда повући чим граница албанска буде обележена интернационалном комисијом и ред заведен тако да српска територија буде ван опасности од нових напада. Те изјаве, вели се, одговарале су потпуно и саветима Великих Сила и показале мирољубиво и коректно држање Србије у овом питању.

Ако је Краљевска влада, вели се даље у коминикеју, и имала намеру да, у интересу сталнога мира, учини код Великих Сила корак за ректификацију своје нове границе према Албанији, она је тиме дала само један доказ више да Србија на коректан и пријатељски начин жели да, у интересу како свом тако и саме Албаније, реши ово гранично питање. Међутим ова намера Краљев-

ске владе, која не тангира ничије интересе, није још ни извршена, а наишла је на приговор од стране АУгарске.

Аустро-Угарска је незадовољна свима декларацијама Српске Владе и захтева ултиматумом да се наше трупе повуку на границу, утврђену на Конференцији Амбасадора у Лондону, у року од 8 дана *или ће*, у противном случају, *да предузме мере, које ће остварити тај њен захтев*.

Краљевска Влада, вели се на крају коминикеја, после овог изненадног корака, доследна својој политици помирљивости и у жељи да да поново доказе свога коректног и мирољубивог држања, наредила је српским трупама да се повуку на границу, одређену на Амбасадорској Конференцији у Лондону, *остављајући одговорност за то онима, који мисле да се таквим начином утврђује европско уверење о миру*.

Овако гласи синоћни Владино коминике, и из њега се тек види сва озбиљност аустро-угарског корака, услед кога се Пашићева Влада морала приклонити и сасвим одустати од гледишта, које је била у овом питању заузела и коме је давала израза кроз свој орган „Самоуправу“ и у својим ранијим коминикејима. Зато данашња „Правда“ овај поступак Владе с правом назива једним новим поразом Србије, који би јој био уштеђен паметнијом политиком.

Према данашњим телеграфским вестима последњи корак АУгарске наишло је на неодобравање у престоницама Тројног споразума: Паризу, Лондону и Петрограду, где се АУгарској одриче право начинити се самостално браниоцем одлука Лондонске Конференције, које су донесене од свију Сила заједно. Нарочито француски листови оштро осуђују овај поступак АУгарске и дају за право Србији што је на овакав начин хтела да осигура своју територију од обесних Арнаута.

Али, која је вајда нама од ових симпатија јавног мишљења париског, лондонског и петроградског, кад њихове владе нису решене да нас и стварно заштите од каприца нашег северног суседа, који нас, ево, не знам већ по који пут, приморава да се покоримо његовим захтевима, и кад су неосновани.

Vae parvis – може се и у овом случају рећи.

Миомир, 13 Октобра 1913

После петомесечног бављења у моме Миомиру, *оставићу сутра Београд и вратићу се у Беч*, да тамо проведем зиму, поред моје снахе Соње и моје мале унуке Ружице.

За време од ових пет месеци ја сам довео у неколико у ред моју запуштену кућу и удесио је за стално пребивање у њој, када се, ако Бог хоће, на пролеће овамо вратим. Али, због ванредног стања у коме се Србија од прошле јесени налази и које је изазвало застој у свима пословима, нисам успео да моје имаовно стање средим и зато остављам Миомир са истим бригадама за будућност, са којима сам у њега дошао.

Последњи дан мог овдашњег бављења био ми је загорчан отварањем моје породичне гробнице и вађењем из ње посмртних остатака моје жене Јелене, која је умрла 1867 год. у Комо, на нашем свадбеном путу. Краљ Петар изјавио ми је жељу, да пренесе кости Јеленине у његову ново саграђену породичну гробницу у Тополи, где је пренео и тела његових родитеља, браће и сестара. Тој жељи ја се нисам хтео противити, јер сам налазио за умесно да моја жена нађе вечни покој у гробници њених предака.

Нека је мир пепелу твоме, моја драга Јелена!

Беч, 15 Октобра 1913

Ево ме дакле опет у Бечу, где сам јутрос сти-гао после доста непријатног путовања. Због колеричне заразе, која у Србији спорадично влада, угарске жељезничке санитетске власти не пуштају путнике из Србије, да излазе из једног специјалног вагона, закаченог на крају влака, или да комуницирају са ресторан-вагоном у влаку, те смо тако од Земуна до Будапеште остали затворени у вагону, у ком смо били смештени и могли јести само оно, што смо собом из Београда понели или што смо у Новом Саду и Суботици могли кроз прозор од вагона купити, као на пр. кобасице, [...] и пиво. Тек у Пешти могли смо из вагона изаћи и у станичној ресторацији вечерати.

Стан моје снахе Соње, у коме ћу и ја зиму провести, лежи у једном крају Беча – XVIII Bez. Karl Ludwigstrasse 1d – у који сам ја за време мог живота у Бечу врло ретко долазио и који ми је зато нов и непознат, тако да ми се чини као да

сам у некој другој вароши, а не у Бечу. Али је стан, и ако мали, ипак удобан и укусно намештен, те ми се чини да ћу се брзо и лако на њ навићи. А и саобраћај одавде се центром вароши је лак, средством трамваја и ауто-омнибуса, који од Volksoper-е до Stefansplatz-а вози.

Последњи дан мог бављења у Београду успео сам да проценим другу и четврту парцелу мога виноградског земљишта, те да тако свршим бар један део послова, због којих сам се летос у Миомиру и бавио. Другу парцелу продао сам г-ци Науновићевој, а четврту г. Ради Томићу пословођи Гођевчеве фабрике, обоје су намерне већ идућег пролећа подићи на њима куће, те тако има изгледа да ће се до године подићи цела једна колонија вила око мога винограда, услед чега ће и његова вредност порасти.

Беч, 22 Октобра 1913

Јутрошњи бечки листови донеше вест да је мој стари и добри пријатељ генерал *Сава Грујић јуче умро*. Ова вест ме је јако ожалостила, јер ме се Савом везиваху више него 50-годишње везе пријатељства. Још као дечасти смо се познали и спријатељили, доцније као младићи нашли смо се у Берлину, ја као студент универзитета, а он као млад артиљеријски подпоручик, откомандован у немачку војску ради даљег образовања и усавршавања у његовој струци. После мога повратка у Србију, у 1866 години, одржавао сам са Савом пријатељске односе у свима приликама и ти односи нису никад и ничим били помућени. 1882 године заменио сам га у Софији као представник Србије, у 1887 години у Петрограду као посланик, и 1903 у Цариграду такође као посланик. 1894 године заменио сам га у председништву Министарства, када сам први пут постао Министар, па и ако је он онда могао мислити да сам ја дошао на управу са задатком да потиснем са владе њега и његове другове из радикалне странке, ипак су наши лични односи остали и на даље пријатељски ево до данас, када их је смрт прекинула. Када сам летос био у Београду, ја сам га једном посетио и нашао га врло ослабелог и остарелог, али нисам мислио да ћемо се тако скоро за навек растати.

Пок. Сава био је човек тихе, питоме и

гибке нарави. По својим политичким убеђењима припадао је радикалној странци од самог њеног постанка, па до краја своје политичке каријере. Више пута био је Министар и Председник Министарства, посланик у Атини, Петрограду (два пут) и у Цариграду, такође два пут. Био је Председник Државног Савета, и као такав је стављен пре неколико година у пензију, из које се није више враћао у активну службу. У радикалној странци, и у оште у јавном животу Србије играо је видну улогу, и под Обреновићима и под Карађорђевићем. Пребацивало му се да је шепет и да се лако прилагођава свима приликама. „Видиш ли овога Саву“ – рекао је једном Краљ Милан пок. генералу Белимарковићу, – „кад бих га ја осудио на смрт и кад би га већ повели да стрељају, он би уграбио прилику да ми намигне.“ У радикалној странци имао је пријатеља и поштовалаца, али не и приврженика, и зато је Пашићу увек испадало за руком да га потисне у позадину, као што у опште није трпео да се ико испред њега истакне.

После бомбардовања Београда у 1862 години, које га је затекло у Берлину као потпоручника, Сава је, као и остали његови другови, дао оставку на службу и, кад је букнуо пољски устанак од 1863 године, Сава је са његовим друговима Јевремом Марковићем и Ђоком Мишковићем, отишао у Пољску и борио се са пољским устаницима противу Руса. По угушењу устанка вратио се у Србију и после неког времена враћен је у активу и отишао у Петроградску артиљеријску академију, коју је одлично свршио. Важио је као врло спреман официр и војени писац. У спољној политици био је русофил, али је и поред тога био врло помирљив и одржавао добре односе и са осталим државама. Последње године живота његовог биле су загорчане смрћу оба његова сина Боре и Александра. Са њиме изумире и његово име у српском друштву, као што ће са мојом смрћу изумрети и моје име, бар у старијој грани Симићеве породице.

Беч, 27 Октобра 1913

Данас су већ дванајест дана, од како сам опет у Бечу. И ако за то време нисам успео да видим све моје бивше дипломатске колеге и друге бечке по-

знанике, ипак сам из разговора са неколицином од њих и из бечких листова стекао уверење, да *аустро-српски односи нису ни у длаку бољи, него што су били пре годину дана*, када сам ја престао бити посланик Србије. На бечком Балплацу још једнако влада непријатељско расположење према Србији, и ако се непрестано дају уверења, усмено и кроз штампу, да се желе добри односи с њоме. Успеси Србије у српско-турском и српско-бугарском рату покварили су из основа све комбинације бечке политике, засноване на веровању у победу турску и бугарску над Србијом. Немило разочарани у својим надама и очекивањима, руковоаоци бечке политике, не могу да се измире са новим стањем ствари на Балкану и зато падају из једне погрешке у другу. Последња од њих била је ултиматум, поднесен српској влади, да у року од 8 дана евакуише албанску територију, поседнуту српском војском после упада Арнаута у српско земљиште. Тај ултиматум, који је произвео код нас злу крв и опет на дуже време потиснуо могућност установљења добрих односа између Србије и Аустро-Угарске, наишао је на осуду и у самим паметним аустријским круговима, који га сматрају као једну велику политичку погрешку. Кад сам ја запитао једног мог оvd. познаника (Хофрата Хана од „Политичке Кореспонденције“) зашто је ц. и кр. влада учинила овај кобан корак, када је српска влада дала свима Силама изјаву да ће распектовати одлуке Лондонске Конференције односно граница нове Албаније и кад је вероватно и Пашић дао графу Берхтолду, приликом његове последње посете у Бечу, снажно уверење, – добио сам одговор: „Man fraut hierdem Herrn Pašić nicht über die Strasse“. Из ових речи види се да између Аустро-Угарске и Србије још једнако влада неповерење и да мој последник Јовановић није успео да то неповерење разбије. Од њега сам синоћ, на славској вечери код пуковника Лешјанина, слушао да су сви шефови министарства спољних послова према нама рђаво расположени, а у првом реду први Начелник Министарства барон Макијо, који има јак уплив на графа Берхтолда.

Ових дана био је у Бечу бугарски Краљ Фердинанд и био је прекјуче примљен од Цара у аудијенцију, која је трајала цео сат. Исто толико

времена провео је Краљ Фердинанд у посети код графа Берхтолда. Очевидно је да ове посете бугарског Краља имају за циљ да се оријентише о држању ц. и кр. владе према новом стању на Балкану и да према томе удеси своју будућу политику. Бугарска може и даље рачунати на аустро-угарске симпатије, али није вероватно да би је Аустро-Угарска помагала у њеним агресивним плановима, ако би такве имала. Цела Европа је сита балканских заплета и жељна мира, па и зато не може претпоставити да Аустро-Угарска сме потпомагати тежње ма чије, које би могле нарушити мир и изазвати нове међународне заплете.

Кад будем видео моје бивше колеге из дипломатије, нећу пропустити да забележим и њихово мишљење о ситуацији и о расположењу аустро-угарске владе према Србији.

Беч, 31 Октобра 1913

Између Турске и Грчке одавно се воде преговори за закључење дефинитивног мира и за регулисање свију оних државно-правних и приватно-правних питања, која стоје у вези са присаједињењем Грчкој извесних територија бив. Турске Царевине, као што су питање о егејским острвима, које је Грчка посела; о вакуфским добрима у крајевима, која су припала грчкој; о поданству Турака, оставших у тим крајевима и т.д. и т.д. Ти преговори вођени су у Атини између турских делегата Галиб-беја и Херант-беја Абро, с једне, и грчког Министра спољних послова с друге стране, и долазили су често у врло критично стање, услед непопустљивости Турске, тако да је постојала опасност за оружани сукоб између ове две државе. Данас има вести да су у последњем тренутку ти преговори узели повољан обрт и да предстоји непосредно закључење мира. Тај обрт има се приписати поглавито интервенцији Румуније, чији је Министар Унутр. послова Таке Јонеско пре неколико дана дошао у Атину и саветовао како грчкој влади, тако и турским пуномоћницима помирљивост и попустљивост, претећи да у случају оружаног конфликта између Турске и Грчке Румунија не би могла остати неутрална и дозволити да се Букурешки мир измени. Јављајући за овај срећан обрт у турско-грчким преговорима, данашња „Нова Слоб. Преса“

истиче, с правом, све јачу и виднију улогу, коју Румунија почиње играти у балканским стварима. И доиста се мора признати да је се Румунија, њеном интервенцијом у српско-бугарском рату, која је имала за последицу закључење мира у Букурешту, истакла на прво место међу балканским државама и постала тако рећи, арбитре у споровима међу њима, од којег зависи мир на Балкану. Честољубље румунско не може дозволити да се наруши мир, који је закључен у њиховој престоници и под ауститијама њихове владе. Зато је за Србију од највеће важности и користи одржавати са Румунијом што тешње пријатељске везе. Докле између Србије, Грчке и Румуније постоје те везе, утврђене у Букурешту, дотле се не морамо бојати да ће се Турска или Бугарска дрзнути да наруше мир и да поремете ред, на Балкану, створен букурешким уговором.

Беч, 2 Новембра 1913

Мало по мало *растурају се тешки облаци, који су се пре више од годину дана подигли на политичком хоризонту Балкана.* После Букурешког мира, који је учинио крај српско-грчко-бугарском рату и установио равнотежу снага на балканском полуострову, дошло је закључење мира између Турске и Бугарске, у Цариграду, који је Турској повратио Једрене и већи део Тракије, а Бугарску лишио плодова њених успеха у рату с Турском. А јуче је стигла вест да је прекјуче на ноћ потписан у Атини уговор мира између Грчке и Турске, чиме је отклоњена опасност оружаног сукоба између ове две државе, која се већ била појавила на политичком обзору.

Остаје још само питање, да се расправи, те да се утврди вера у трајан мир на Балкану. То је питање о утврђењу будућих граница Албаније, на коме у овом тренутку раде две међународне комисије. Докле су те границе на северу и истоку, према Црној Гори и Србији утврђене, у смислу одлука Лондонске Конференције, дотле је питање о јужним границама Албаније према Грчкој задавало много бриге Европи, јер се у пределима, који би према одлукама горе поменуте Конференције имали припасти Албанији, развила жива агитација у циљу присаједињења тих предела Грчкој. Та агитација, која се приписује

Грчкој спречавала је међународну комисију да утврди јужне границе Албаније и претила да изазове корак Великих Сила у Атини, сличан ономе који је Аустро-Угарска пре кратког времена учинила у Београду, јер су се Аугарска и Италија одсудно устале противу измене одлука Лондонске Конференције, која је у главним потезима утврдила јужну границу Албаније. Сада има вести да је енглески заступник у међународној комисији, која има да утврди ту границу, изнео један предлог за компромис, по коме остаје углавном граница утврђена у Лондону са неколико познатнијих измена, које се оснивају на економским, географским и стратегијским разлозима. Тај енглески предлог дискутује се у овом тренутку између Сила, а у првом реду између Аугарске и Италије, и има изгледа да ће бити усвојен. Тада ће и питање о границама будуће арбанашке државе бити скинуто са дневног реда и моћи ће се приступити унутарњој организацији те државе и избору њеног владаоца, за кога је узет у изглед принц Вилхелм von Wied, братић румунске Краљице Јелисавете.

Кад то буде, онда ће наступити нова ера на балканском полуострову, у којој ће се све његове државе моћи посветити својим унутарњим консолидовању и развијању. Велики и тешки задаци очекују све балканске државе. Требаће лечити ране, задате народном благостању једногодишњим ратним стањем; требаће уређивати ново задобивене крајеве, који су под турском управом били лишени скоро сваке модерне администрације и у којима је царствовала самовоља и обест Турака и Арнаута; требаће уредити школско и црквено питање и отворити врата модерној култури; требаће подићи запарљену народну привреду и створити нове изворе народног благостања, – једном речи, требаће предузети све оне радове, који се морају вршити у почетку стварања сваке државе. Све су то велики и тешки задаци, који очекују балканске државнике и за које се захтевају и велике способности, и прегалаштво и пожртвовање. Да ли ће се те особине наћи код балканских државника, показаће време. Сада се мора само желити да на Балкану завлада трајан мир, и да тај мир не буде ничим помућен.

Али резултати балканских ратова нису само изменили стање ствари на балканском полуострову, него су отворили врата и новој констелацији Сила у Европи. Докле, је на Балкану царствовала трула Турска, дотле су европске Велике Силе, а у првом реду Русија и Аугарска, мислиле да имају право мешати се у све балканске послове и наметати и Турској и осталим балканским државама своју вољу. Саревњивост између Русије и Аугарске стављала је мале балканске државе пред потребу да своју политику морају да саображавају жељама или интересима тих држава, и да тако, угађајући једној, долазе у конфликт са другом, из чега је само отицала штета за њихове сопствене интересе. Данас су те мале државе постале пунолетне и еманциповале се од уплива са стране, те могу своју политику да удешавају према својим сопственим интересима. Отуда њихово држање добија много више самосталности и може да много више утиче на ток опште европске политике, јер ни за Велике Силе није без важности, какво држање могу да заузму балканске државе у случају каквог сукоба између њих.

Ова самосталност балканских држава може у другом реду да изазове нове односе између Великих Сила, а у првом реду између Русије и Аугарске. Лишене могућности да се и даље мешају у унутарње послове Балкана и да у своју корист искоришћују једну или другу од балканских држава, ове две Велике Силе немају више између себе повода за сукобе, које им је стварало њихово дојучерање ривалство на Балкану и могу своје односе да подешавају према својим сопственим интересима. Новоствореним стањем на балканском полуострову истрева опасност руско-аустријског сукоба због балканских послова и остаје слободно поље за опште комбинације Европске, у којима појачане балканске државе могу имати своје место и своје улоге. Уместо руско-аустријског ривалства на Балкану настаје ривалство између великих европских група – тројног Савеза и тројног споразума, – од којих ће, вероватно, сваке трудити се да поједине балканске државе к себи привуче, концесијама, које ће или чинити на економском или политичком пољу. Искористити то ривалство у корист својих држава, биће у будуће задатак балканских државника.

Тежња великих држава да, за све могуће евентуалности, стеку симпатије и осигурају могуће садејство нових балканских држава, опажа се већ сада, нарочито код АУгарске. Зло расположење према Србији, чије је увећање покварило све њене раније рачуне према Истоку, ц. и кр. влада у свакој прилици показује своје симпатије према природним ривалима Србије, Бугарској и Албанији, које су незадовољне новоствореним стањем на Балкану и испољавају тежње за његовом исправком у њихову корист. Та тежња АУгарске, везати за себе Бугаре и Арбанасе и употребити их, можда, у даном случају противу Србије, обелоданила се најјаче приликом последњег арнаутског упада у Србију, када је спречила Србију да сама узме гаранције противу нових упада Арнаута, поседнућем стратегијских положаја у Албанији. Та тежња се обелодањује тако рећи свакодневно у симпатичном писању бечке штампе о Бугарима и Арбанасима, а у не-симпатичном о Србима, као и у остентативном примању у званичним круговима, па и код самога Цара, арбанашких вођа и католичких владика, и бугарских министара. А најновији симптом те тежње може се сматрати и последња посета бугарског Краља Фердинанда код Цара Фрање Јосифа и код грофа Берхтолда, јер се сме веровати да лукави владалац Бугарске није само форма и куртоазија ради учинио у Бечу те посете, него се добро прорачуњеној намери осигурати себи помоћ АУгарске у његовим плановима за будућност, који извесно не иду у корист Србије. Како се овакво држање ц. и кр. владе слаже са њеном често испољаваном жељом етаблирати добре суседне односе са Србијом и осигурати српску пијациу за аустро-угарску индустрију и трговину, то можда знају само господа са бечког Балплаца. За непосвећене у тајну те политике и за саме аустро-угарске трговинске и индустријске кругове, који пате због рђавих односа са Србијом, такво држање ц. и кр. владе је потпуно неразумљиво и не сагласно са интересима АУгарске.

Беч, 5 Новембра 1913

Синоћ сам посетио заједничког Министра финансије г. од Билинског, мога старог познаника из доба мога првог службовања у Бечу, када је он

опет био Министар финансија.

Разговор се водио о српско-аустријским односима и о потреби и могућности њихове поправке Билински уверава да код њих постоји најбоља воља изићи на сусрет жељама Србије при уређивању трговинских и привредних односа. Од доброг трговинског уговора, који би се између нас закључио, он очекује и побољшање наших политичких односа. На моју приметбу да ће тај уговор бити пробни камен за добра расположења Аустро-Угарске према Србији и да, ако нам они у томе изиђу на сусрет и учине концесије нашој извозној трговини, могу рачунати на нашу захвалност и на против-концесије од наше стране њиховим привредним интересима, одговорио је г. Билински да ми, – „Као старом пријатељу“ – може у поверењу рећи да су они решени дозволити превоз живе српске стоке у пломбираним вагонима кроз Босну и преко неких јужно-угарских жељезница на Фијуму или другу коју тачку, али да зато морају од нас тражити извесне концесије у питању источних жељезница, чији су већи део акција откупили да би имали уплива на жељезнички саобраћај у интересу њиховог извоза према Солуну. Та два питања: наш извоз живе стоке и њихов уплив на жељезнички саобраћај стоји у тесној вези једно с другим и они могу нама учинити концесије у првом само ако ми њима учинимо концесије у другом. Они су то казали и г. Пашићу, када је у Бечу био, а Пашић им је, вели, одговорио да би он са своје стране био вољан оставити источне жељезнице у њиховим рукама, али да Министар Грађевина тражи њихово – *Verstaatlichung* – откуп. Пашића сматра за искусног државника, са којим су се у Бечу могли споразумети.

На моју приметбу да је у нашем, као и у њиховом интересу да нестане неповерење, које на жалост између нас влада, и да ће за то најбоље прилике бити, ако нам Аустрија при закључењу трговачког уговора покаже да није непријатељски према нама расположена, одговорио је г. Билински да су они задахнути најискренијим жељама да то неповерење разбију. Кад сам му ја на то одговорио да је њихов последњи ултиматум начинио злу крв у Србији и опет погоршао расположење за добре односе, које се

већ почело код нас опажати, одговорио ми је г. Билински да је тај ултиматум био потребан. Пашићу је, приликом његове посете у Бечу, скренута пажња на рђаве последице које би евентуално заузеће неких тачака у границама нове Албаније могло за собом повући, и његова изјава поклапала се тада са изјавом, коју је Спалајковић, као заступник Министра спољних послова, дао 19 Септембра њиховом отправнику послова у Београду; али је доцније Пашић, кад се вратио у Београд, под упливом војене партије, не захтев Сила тројног Савеза да српске трупе напусте заузете позиције у Албанији, дао доста опор и оштар одговор, који је изазвао аустријски ултиматум.

На крају разговора изјавио ми је г. Билински своје задовољство што ме је после тако дугог времена опет видео и замолио ме је да, колико могу, и ја дејствујем преко мојих пријатеља у циљу правке српско-аустријских односа.

Утисак мог синоћњег разговора са г. Билинским на мене је тај да ће бити великих тешкоћа у преговорима за закључење трговинског уговора, односно за ревизију постојећег уговора, који има да траје до 1917 године. АУгарска ће тражити од нас великих уступака у питању источних жељезница и ако ми не хтеднемо или не можемо дати јој те концесије, не можемо ни од ње добити ништа. Г. Билински истина уверава да су они вољни дати нам све могуће гаранције за слободан, никаквим санитарно-ветеринарним мерама неспречени извоз и провоз наших производа, као и за кулантан саобраћај на источним жељезницама, које би остале у рукама и под управом њихових акционара, али се ја ипак бојим да ће они у питању тих жељезница изнети врло теретне захтеве за Србију, на које ми једва да можемо пристати. Па ипак од уређења наших трговинских односа суседном монархијом зависи у многоме наше мирно и плодно привредно развијање у будућности и да зато не смемо жалити ни веће жртве да се до таквог уређења дође.

Данашњи бечки листови јављају да су у Цариграду отпочеле између нашег делегата Иве Павловића и турског делегата Решид-беја, претходни официозни преговори за закључење дефинитивног мира и да ти преговори обећавају скорог успеха, тим пре, што између нас и Турске

нема за расправу још многих питања, као што их је било између Грка и Бугара са Турцима. Питање о турским државним добрима и вакуфима у новој Србији неће представљати тако великих тешкоћа, какве је имало у грчко-турским преговорима, јер таквих добара у новој Србији нема много. А и питање о бив. турским мухамеданским поданицима у крајевима, који су припали Србији, неће бити тешко решити, јер су ти Мухамеданци већином Арнаути, за које се Турска неће много интересовати. Па пошто оба уговорача имају пред собом грчко-турски и грчко-бугарски уговор о миру, у којима су та питања расправљена, мисли се да ће између њих брзо доћи до споразума и да ће у кратком времену бити закључен дефинитиван мир између Србије и Турске.

Беч, 7 Новембра 1913

Јуче је граф Берхтолд држао, у седницама угарског и аустријског одбора Делегација за спољне послове, свој *Exposé о аустро-угарској спољној политици у току последње године*. У томе експозеу је граф Берхтолд изложио историјски преглед догађаја, који су се дешавали на балканском полуострову од јесени прошле године до сада и која су томе полуострову дала сасвим друкчији облик. Одмах у почетку тога експозеа износе се основне линије аустро-угарске политике у балканској кризи и каже се да је већ деценијама аксиом те политике био, поред могућег одржања постојећег стања, не спречавање слободног развитка балканских народа. Практична примена овог политичког „вјерују“, била је кад је у његовом експозеу од 5 Новембра прошле године пред одбором делегација, изражена мисао да је монархија готова водити рачуна о новој ситуацији створеној победама балканских држава. То је могао толико пре рећи, што монархија сматра да је задобићем Босне и Херцеговине завршена њена територијална експанзија на Балкану. Али благодоклоно држање монархије према победоносним балканским државама није могло значити и њено одрицање њених специфичних интереса, због којих она није могла пристати на формулу *desiteres sement-a*, која је била изнесена (од стране Француске). Ти специфични интереси састојали су се у стварању једне самосталне

Албаније и у непоремећењу снага на Јадранском мору, и на то је била управљена пажња и радња аустро-угарске дипломатије.

У Експозеу се затим говори о: Амбасадорској Конференцији у Лондону; о ратној готовости и приправности Аустро-Угарске на Југу и северо-истоку; о заузећу и напуштању Скадра од стране Црногораца; о захтевима Румуније; о ултиматуму Србији; о будућности Албаније; о регенерацији Турске; о надежди мира међу балканским државама; о чврстоћи тројног савеза; о односима монархије према Русији и Румунији; о неговању привредних односа са балканским државама и о преговорима за трговински уговор са Србијом.

Exposé Берхтолдов је јасан и исцрпан, али није учинио повољан утисак на делегацијоне кругове. Пребацује му се да у њему нису довољно јасно изнесене побуде аустро-угарске спољне политике у појединим њеним поступцима. Прешло се ћутањем преко појединих догађаја у току последње године, који би захтевали бољег објашњења. Тако се н. пр. не говори ништа о држању АУГарске према Букурешком миру, и ако се зна да је АУГарска истакла идеју о ревизији тога уговора, и да је у том питању њена савезница Немачка узела сасвим друкчије држање. Не спомиње се ни догађај са Консулом Прохолком, и ако је тај догађај месецима дуго одржавао у АУГарској ратоборно расположење, које ју је коштало великих губитака вредности. Вели се да позитивни добитци Берхтолдове политике: стварање независне Албаније и осујећење Србијине жеље да изиђе на Јадранско море, не стоје у сразмери са огромним материјалним жртвама, које је војена приправност наметнула монархији и које су изнеле пола милијарде круна. Тврди се да је граф Берхтолд у своје експозеу прећутао оно што би делегирци желели да знају, а говорио само о ономе што је свима познато. Рутенски делегирац Др. Левицки (који је у аустријском парламенту шеф рутенске групе) обележава експозе Бухтелдов овим речима: „По форми леп, у ствари не задовољавајући, на појединим местима не јасан.“ И сама „Нова Слоб. Преса“, у данашњем свом броју на уводном месту, критикује експозе овим речима: [...] Због ових празнина у Берхтолдовом експозеу очекује се његова оштра критика у крилу делегација и то

не само од угарске опозиције и Славена, него и од стране Немаца.

Беч, 8 Новембра 1913

Данас је Св. Аранђел, тужна моја слава. Кад се сетим како сам је некада дочекивао и прослављао срећан и задовољан, најпре као дечак и младић у кући мога оца, поред моје мајке, сестара и зетова, а доцније као свршен човек у мојој кући поред моје жене и деце, – а како је дочекујем сада без деце, без жене без икога рођенога, осим мојих малих унука, у туђини, у бризи и тузи, – онда ми се стеже срце у прсима и навиру сузе у очима.

Како си неправедна судбино!

Беч, 9 Новембра 1913

У одбору за спољне послове угарске делегације вођена је прекјуче и јуче *дебата о експозеу графа Берхтолда*. У тој дебати вође опозиције: граф Андраши, граф Апоњи, граф Кароли и књаз Вандизкрец критиковали су оштро и са много разлога спољну политику монархије за време балканске кризе. Оно што је граф Берхтолд у своје Експозеу означио као позитиван успех своје политике: стварање самосталне Албаније и непоремећене односе снага на Јадранском мору, могло се, по мишљењу ових говорника, постићи са много мање жртава, да је граф Берхтолд одмах у почетку кризе показао више одлучности. У изјави графа Берхтолда да је идеја – водила његове политике била одржање status-quo-a на Балкану и неспречавање слободног развитка балканских држава, говорници виде противречност, јер се то двоје није могло сложити. Држање Аустро-Угарске у питању Букурешког уговора било је погрешно и расхладило добре односе с Румунијом. У томе питању као и у ономе о другом балканском рату, држање Аустро-Угарске размислило се са држањем њене савезнице Немачке. Резултат Берхтолдове политике је, по мишљењу тих говорника, да је Аустро-Угарска данас окружена државама, чије је расположење према њој или непријатељско или мање топло, него што је пре било.

У одговору графа Берхтолда на ове говоре опозиционих делегираца најважнија су за нас она два места, у којима је реч о ревизији

Букурешког уговора и о ревизији српско-аустријског трговинског уговора. Односно првог рекао је граф Берхтолд да ревизију Букурешког уговора мира није тражила само АУгарска, него да је оно од свију Сила било изнесено у Лондонској Конференцији. Аустро-Угарска је то питање покренула поглавито из разлога, што резултати другог балканског рата и подела освојених територија нису били такви да би могли безусловно гарантовати одржање трајног мира на Балкану. Ну, како су у последњем тренутку неке од сила одустале од овог гледишта, то је АУгарска, као и Русија, напустила идеју ревизије, коју је мислила извести само мирним путем и у споразуму са осталим Силама.

Односно ревизије српско-аустријског трговинског уговора, изјавио је граф Берхтолд да је ц. и кр. влада ступила у додир са српском владом односно целог комплекса привредних питања и да је ставила себи у задатак ревидирати постојећи уговор и уредити саобраћајна политичка питања, која су за обе стране особито важна и која се односе на жељезнице, тарифу жељезничку и везе жељезничке, као и на поштански, телеграфски и пловитбени саобраћај. Из разговора о тим питањима, која је имао са Пашићем, кад је овај у Бечу био, стекао је уверење да се и са српске стране полаже важност на нормалне односе са монархијом на трговинско-политичком терену.

Из ових изјава графа Берхтолда виде се јасно две ствари: да се АУгарска одрекла ревизије Букурешког уговора о миру, и да ће у трговинским преговорима с нама тражити нароците концесије у жељезничком саобраћају, као што ми је то пре неколико дана и г. Билински казао.

После ове јучерање дебате одбор угарске делегације одобрио је извештај референта, који значи одобрење буџета Министарства спољних послова; али се очекује да ће вођи угарске опозиције у пленуму делегације поново подврћи критици политику графа Берхтолда.

Таква критика очекује се и у аустријској делегацији. Граф Берхтолд имаће доста муке да сузбије све те критике и да одбрани своју политику.

Беч, 30 Новембра 1913

За последње три недеље дана, које сам провео прикован за собу и постељу услед једног запаљења ћелијског ткива (Zellgewebe-Entzündung) на левој стопали, десили су се неколика догађаја од историјске важности, које вреди забележити.

Први од тих догађаја јесу *дебате вођене у крилу аустро-угарских делегација о спољној политици Аустро-угарске монархије* за време балканске кризе. У тима дебатама врло оштро је од стране многих говорника критикована политика графа Берхтолда, и пребацивало јој се да није предвиђала развој догађаја на Балкану и да се није према њима знала држати како је требало. Нарочито се истицало колебљиво држање монархије између Румуније и Бугарске у питању исправке румунско-бугарске границе у Добручи, које је имало за последицу отуђење Румуније и незадовољење Бугарске. Особито оштро је критикована акција графа Берхтолда за ревизију букурешког уговора, у којој Немачка, и ако савезница АУгарске, није стајала на њеној страни и која је имала за последицу охладњење односа између Румуније и АУгарске. Не мање оштро критиковано је држање АУгарске према Србији, са којом је везују многострани економски интереси. Граф Берхтолд је, и у седницама одбора за спољне послове и у пленуму делегација бранио своју политику и успео је толико да су му делегације већином гласова одобриле буџет Министарства спољних послова, али је морао прогутати многе горке пилуле.

Из тих дискусија у Делегацијама може се извести закључак: 1., да скоро сви делегати – са изузетком мало њих, – одобравају стварање једне независне Албаније и спречење Србије да изиђе на Јадранско море; 2., да сви придају велику важност уређењу трговинских односа између АУгарске и Србије и желе да се односи између те две државе поставе на пријатељску ногу; и 3., да у распаду балканског савеза сви гледају добит за АУгарску.

Ако човек хоће објективно да цени нападе противу Берхтолдове политике и њену одбрану од стране његове, онда мора признати да је она у основи била добра, и ако у примени средстава погрешна. Ако је циљ те политике био, као што

тврди граф Берхтолд, да се одржи светски мир; да се Србији спречи излазак на Јадранско море да се створи једна самостална Албанија и да се растури балкански савез, – онда се мора признати да је граф Берхтолд тај циљ постигао. Може му се преbacити да је у појединим случајевима погрешно радио, као н. пр. у афери Консула Прохаске, у питању ултиматума Србији, у питању ревизије букурешког уговора, – али је он ипак на крају крајева успео да аустро-угарску монархију сачува од већих компликација и да постигне што је хтео. И ако није успео спречити повећање Србије, у чему се овде види опасност за монархију, он је ипак успео да паралише даље експазивне тежње Србије стварањем Албаније и очигледним фаворизирањем Бугарске.

Други догађај од историјске важности за последњих 20 дана било је *публиковање српско-бугарског савезног уговора од 1912* године, коју је донео париски лист „*Matin*“. Та публикација учинила је овде у Бечу огроман утисак, јер се из ње видело да је између Србије и Бугарске била уговорена заједничка одбрана од Ауугарске ако би ова покушала да нападне Србију или да поново поседне Ново-Пазарски санџак. Иста таква заједничка одбрана била је предвиђена за случај ако би Румунија напала Бугарску. У првом случају имала је Бугарска ставити Србији на расположење 200.000 војника; а у другом случају Србија Бугарској 150.000 војника. У овој одредби српско-бугарског савезног уговора, хтело је бечко јавно мњење да види један очити акт непријатељства Србије и Бугарске противу монархије, а није хтело да види да је његова заједничка одбрана била предвиђена само за случај напада Ауугарске или Румуније на једну од њих. Бечке новине су неколико дана писале само о томе уговору, дајући израза свој својој мржњи противу Србије; а и у крилу делегација био је он предмет дебате. Али тај уговор, по моме мишљењу, баш правда обазриву политику Берхтолдову, јер да је он хтео оружјем спречити проширење Србије или да је поново посео Ново-пазарски Санџак, он би заплео монархију у рат, не само са Србијом и са Бугарском, него и са Русијом, са чијим је знањем и под чијом протекцијом и закључен балкански савез, а тиме би изазвао светски рат, који је управо

и желео избећи. Споредно је питање да ли је граф Берхтолд знао за садржину српско-бугарског уговора и према њему удешавао своје држање, или је, и не знајући за њ, знао избећи сукоб монархије са Србијом и Бугарском и европски рат, свакако он је сачувао монархију од рата и тиме постигао управо оно, што су сви желели, па чак и они, који сада критикују његов рад.

Најпосле, трећи важан догађај последњег времена, било је продужено *бављење бугарског Краља Фердинанда у Бечу и резултат избора за бугарско Народно Собрање*. Краљ Фердинанд је одмах по закључењу бугарско-турског мира, оставио Бугарску и дошао на своја добра у Угарској, одакле је после инкогнито и у Беч дошао. Овде је Краљ живео врло повучено, и ако је био примљен од Цара и био и код графа Берхтолда. Продужено бављење Краљево у Бечу, у тренутку када су у Бугарској предстојали нови избори и отпочела жива изборна агитација, у којој се од стране русофилске штампе није штедела ни личност Краљева, дало је повода гласовима о намери Краљевој да се одрече престола у корист наследника принца Бориса. Ти гласови циркулисали су неколико дана по целој европској штампи и давали су повода свакојаким коментарима. Ја им нисам поклањао нимало вере, познавајући донекле Краља Фердинанда и његове амбиције. Нема сумње да су резултати српско-бугарског рата и неуспеси Бугарске морали озловољити властољубивог и славољубивог владоаца Бугарске, који је дотле играо прву улогу међу балканским владоцима, али да ће зато он напустити престо, за којим је жудео и коме је до јуче давао сјај и важност, то је могао веровати само слаб познавалац људских карактера. И заиста, у брзо се показало да су гласови о абдикацији Краља Фердинанда били неосновани. Када се приближио дан бугарских избора, Краљ, пошто је поново био примљен од Цара Франца Јосифа, оставио је Беч и отпутовао у Бугарску преко Оршаве, избегавајући пут кроз Србију. Говори се да је Цар оба пута врло оштро говорио са Краљем Фердинандом и пребацивао му његово држање, које га је довело до ослабљења Бугарске. Али се ипак по свему сме веровати да се у Бечу протежира Бугарска и да се траже њене симпатије, као што

се обратно и у Бугарској све више и више истиче тежња за зближење с Аустро-Угарском. На те појаве мора се с наше стране обратити озбиљна пажња.

Бугарски избори за Собрање, који су свршени пре три дана, нису, дали већину влади Радославов – Генадијевој. Од 204 мандата она је добила само 95, дакле остала у мањини. Сад се истиче питање шта ће бити? Очеvidно влада не може радити са Собрањем у коме нема већине и зато тражи споразумом са оним партијама, које после ње имају највише мандата, а то је у првом реду аграрна партија, која је добила 48 мандата и социјалистичка партија, која је добила 36. Од резултата тога споразума, зависи даљи развој догађаја у Бугарској и њено унутарње консолидовање.

Беч, 30 Новембра 1913

Између Аустро-Угарске и Србије прети да избије један нов конфликт. Кад је српска војска у Октобру прошле године заузела цео Косовски и већи део Солунског Вилајета, српска војена управа узела је, сасвим природно, у своје руке експлоатацију жељезничких пруга, које се налазе у освојеној територији, и које припадају Друштву Источних жељезница, и вршила је ту експлоатацију све до свршетка рата и до демобилизације српских трупа, а тада је ту експлоатацију предузела Дирекција српских државних жељезница. Друштво Источних Жељезница, већина чијих се акција данас налази у рукама аустријских банака, морало је за време трајања рата трпети да српске војене власти из војничких разлога врше експлоатацију њему припадајућих пруга, али, кад је рат престао, тражило је да српска држава преда у његове руке ту експлоатацију и да му накнади штету, које је претрпело због тога, што није оно могло за време рата своје пруге експлоатисати и искористити. На то тражење Краљевско српска влада није хтела пристати и предлагала је да се и то питање изнесе на решење пред међународну финансијску комисију у Паризу, која има да реши и друга питања финансијске природе, која истичу из мира, закљученог у Лондону између Турске и балканских држава.

О томе су до скоро вођени преговори између Српске владе и Друштва оријенталних жељезни-

ца, које је неодступно захтевало да се пре свега њему предаду жељезничке пруге у новој Србији и да му се да накнада за претрпљену штету, за време рата, па тек онда да се преговара о даљој судбини тих пруга и о његовом евентуалном откупу, који Краљевска влада жели. У последње време искрсла је и идеја о интернационалисању Источних жељезница, на тај начин да 1/3 њиних акција остане у француским, 1/3 у аустријским и 1/3 у српским рукама и да седиште Друштва буде у Паризу, а у Бечу и у Београду да буду две подједнако састављене управе за експлоатацију пруге, које се налазе на српској територији. О томе питању решавано је пре неколико дана овде у Бечу у седници Управног Одбора источних жељезница, на челу којег се налази бечки Bankverein.

Кад је Пашић био у Бечу, о томе је било говора између њега и аустријских министара Берхтолда и Билинског и, као што ми је г. Белински 4 Новембра казивао, Пашић се показивао склон да се одазове жељи Друштва Источних жељезница и да у његовим рукама остави пруге, које се налазе на територији нове Србије. Али, у место тога српска влада, – односно дирекција српских државних железница, – донела је одлуку да се на транспорте робе, који долазе из АУгарске и иду преко Србије даље на југ, не примењују директне жељезничке тарифе, које су јефтине, него да се примењују скупље српске локалне тарифе и да се због тога у Београду морају подносити нови товарни листови (Frachtbriefe).

У овој наредби Дирекције српских жељезница видела је Управа жељезница (а и аустро-угарска влада), не само повреду њених трговачких интереса него и повреду т. зв. Четворне конвенције (Convention à quatre) закључене 1883 год. у Бечу између АУгарске, Турске, Србије и Бугарске, које у својим члановима 9 и 11-ом предвиђа неспречен саобраћај на железничким пругама, које су се имале подићи у смислу те Конвенције, и примену директних тарифа на тим пругама. Услед тога уложиле су дирекције аустријских и угарских жељезница протест противу горње наредбе Управе Српских жељезница, а њима се придружила и управа немачких жељезница у Бреслави. Али српска влада не показује се до сада вољна да тај протест уважи и да своју наредбу

опозове. Услед тога прети опасност новог сукоба између нас и АУгарске, која стоји на гледишту да се најпре морају предати Друштву Источних жељезница пруге, које не припадају, по уговору с Турском, а налазе се на нашој територији; а да се тек после тога може приступити даљим преговорима за решење овог питања.

Данашња „Нова Слоб. Преса“ доноси опширне расправе о овоме питању, у којима се доказује да је поступак српске владе очигледно повреда четворне Конвенције од 1883 године и пита, шта ће бити ако Србија остане упорно при своме гледишту и не призна важност те Конвенције за њу. У једној од тих расправа која *angeblich* потиче из пера једног професора међународног права, тврди се да Србија, ступајући у права Турске на освојеној територији, мора да прими на себе и дужности, са тим правима скопчане. А у другој расправи, из пера неког угледног жељезничког политичара, помиње се да је Бугарска, узимајући 1888 год. у своје руке линију Вакерса – Белова, а 1908 године источно-румелијске линије, признала потпуно одредбе четворне Конвенције од 1883 године и да то треба и Србија да учини.

Како ће се расправити ово ново спорно питање између АУгарске и Србије, то ја не могу знати. Али не могу крити да ми се чини чудно поступање српске владе у овом питању. У тренутку када на сва уста уверава о својој доброј вољи да васпостави добре односе са АУгарском, она – ако не хотимице, а оно несмишљено, – изазива сукобе, који отежавају стабилирање таквих односа. Ако је Србија до пре годину дана примењивала на транспорте аустријске робе директне тарифе, при њиховом прелазу на српске жељезнице, зашто да сада неће да те тарифе примењаје и на нове српске пруге? У томе не видим логике. Бојим се да ће се и овај нови спор, као и сви дојакошњи, свршити са попуштањем и понижењем Србије. Ово питање било је већ предмет једне интерпелације у данашњој седници Угарске делегације. Гроф Апоњи, – један од вођа опозиције, – управо је на Министра спољних послова питање: како стоји спорно питање, које је избило између аустријских, угарских и немачких жељезница с једне и српских с друге стране. По одредбама четворне Конвенције дужне су упра-

ве интересованих жељезница споразумевати се односно реглемана и директних тарифа, који се имају применити у међународном саобраћају. Међутим српска влада неће да призна да се ове обвезе односе и на бивше турске линије, које се налазе у ново освојеним областима, дакле на линије од Митровице до Гуменце и од Скопља до Ристовца.

На ово питање грофа Апоњија одговорио је, у место графа Берхтолда, начелник трговинског одсека у Министарству спољних послова граф Викенбург да се спор за сада налази у стадијуму расправе између жељезничких управа. Не српска влада, него управа српских жељезница, која је после рата примила у своју режију линије, које се налазе на бившој турској територији, изјавила је да није вољна примењивати и на те линије уговорне одредбе из четворне Конвенције, него да задржава себи право самостално одређивати тарифу на тим линијама, другим речима да Србија неће да се држи обавеза, предвиђених у четворној Конвенцији. Сада се воде о томе преговори између дирекција разних жељезница, које су у овој ствари интересоване и она се још не налази пред Министром спољних послова. Но по себи се разуме да је Министарство потпуно свесно изванредно великих интереса, који су овде у питању и да ће те интересе чувати.

У истом смислу изјаснили се и угарски Министар-Председник Граф Тиса.

Из ових изјава види се да се спорно питање за сада још не налази пред аустро-угарском владом, али да му она поклања велику пажњу и да је готова са енергијом заступати њено гледиште, основано на четворној Конвенцији, ако би то питање пред њу дошло и не би било расправљено директно између дотичних жељезничких управа. Ако српски државници имају иоле увиђавности, не треба да допусте да до тога дође. Ако се мора попустити, а то ће се по моме мишљењу морати учинити, паметније да се то учини у садашњој фази питања, а не чекати да оно пређе на дипломатско поље, на коме ћемо ми опет претрпети пораз.

Беч, 1 Децембра 1913

„Нова Слоб. Преса“ не престаје занимати се са питањем источних жељезница. И у данашњем свом броју она се труди доказати како је поступање Србије у овом питању противно четворној Конвенцији и како жеља Србије да то питање изнесе на решење пред међународну финансијску комисију у Паризу не може бити испуњена, пошто та комисија не може да дискутује начелно о обавези Србије и осталих балканских држава признати концесије, које постоје у освојеним областима, него само о модалитетима извршења тих концесија.

„Die serbische Auffassung – вели „Преса“ – dass die Frage der Rückstellung der Bahnen ihrer eventuellen Verstaatlichung vor die Pariser Finanzkommission gehöre, ist durchaus unzutreffend. Das Prinzip des unveränderten Fortbestehens aller auf erobertem Territorium in Ausübung stehenden Koncessionen auf Grund des Eintrittes des eroberten (?) Staates in die Rechte und Pflichten der früherer Territorialherrn ist ein ganz unbeschnittenes und wurde von der Londoner Botschafter-Conferenz ausdrücklich anerkannt. Nicht zur Discussion dieses Prinzips, sondern ausdrücklich zur Feststellung der bei *Durchführung* denselben in Anordnung zubringenden *Modaliteten* hat sich die Pariser Finanzkommission versammelt. Was aber insbesondere die Eisenbahnen anbelangt, sind im Verlaufe der Londoner Botschafter-Conferenz speciell. Normen aufgestellt werden, die jeden Zweifel darüber ausschliessen, dass die Kriegführenden Staaten sofort nach Beendigung der Feindseligkeiten die Privatgesellschaften in ihre Vertragsmässigen Betriebsrechte wieder einzuschätzen haben und dass an diesen Rechten nur einverständlich zwischen den neuen Territorialherrn und den Gesellschaften eine Abänderung erfolgen dürfte. Letztere Bestimmung [...] die Verstaatlichung durch Expropriation vor Konzessionen ablauf aus. Dass die Beratungen der Finanzkommission nur in dem oben bezeichneten Rahmen und auf den genannten Grundlagen stattfinden können, dürfte insbesondere von österreich-ungarischen Standpunkte mit an so grösserer Sicherheit behauptet werden können, als diesbezüglich bei Annahme der französischen Einladung zur Beschichtung der Finanzkommission

ein ausdrücklicher Vorbedacht gemacht werden zu dem scheint“

Ако ствар доиста стоји овако, како је „Нова Слоб. Преса“, преставља, – а то мора бити познато српској влади, онда би наше држање морало бити двогубо несмишљено и морало би се завршити са нашим поразом. Изгледа, као да се то почиње код нас увиђати, према једној депеши из Београда од јуче, у којој се вели да Србија не мисли извлачити се из обвеза, које за њу потичу из четворне Конвенције, али да се мора до коначног решења питања о источним жељезницама старати да њени интереси не буду оштећени.

За то решење, – као што „Преса“ такође данас јавља, – изнео је Председник Француске групе Regie Générale des Chemins de fer, која је главни акционар т. зв. Jonction – пруге Солун – Дедеагач, граф Витали, не онога Виталија, који је, колико се опомињем, градио турску и српску жељезницу, једну формулу, која се састоји у следећем:

Имало би се основати једно српско и једно грчко друштво за експлоатацију (Betrieb) жељезничких линија, које се већ налазе или које би се саградиле на новим српским и грчким територијама. Капитал и управа ових друштава има се оставити, у сразмери која би се тек утврдила народним (српским или грчким) аустро-угарским и француским елементима. Основало би се једно француско жељезничко Trust-друштво, у које би се уложили француски и аустро-угарски удели (Anteil) капитали оба национална друштва за експлоатацију. У управи тога Trust-друштва учествовале би у потпуно равној мери француски и аустро-угарски елементи.

Овај предлог графа Виталија није ништа друго него интернационалисање Друштва источних жељезница, које је данас у аустријским рукама. Аустро-угарска група, у чијим се рукама налази већина акција (51.000) имаће у скором времену да се занима са овим програмом који ће јој се од француске стране поднети и да испита може ли се он довести у склад са општим привредним интересима монархије. Ако Србија, – додаје „Преса“ – својим држањем не поквари постојеће намере, може Француски предлог допринети да се спорно питање на миран начин реши. Граф Витали и заступници његове групе доћиће скоро

у Беч да са аустро-угарском групом преговарају о извршењу његове формуле.

Беч, 2 Децембра 1913

Данас су, – како јавља „Нова Слоб. Преса“ – отпочели у бечком Bankverein-у преговори са заступницима париске групе, која, је интересована у питању источних железница. Ти се преговори тичу оне формуле за решење тога питања, коју је предложио граф Витали. У преговорима учествују од француске стране граф Витали и негдашњи Министар Финансија Doumer, који су тога ради у Беч дошли. Господин Doumer је сада председник Управног одбора банке Crédit français, и имао би бити председник новог француског Trust-друштва источних железница, ако би се оно образовало.

Гледиште АУгарске према овој француској формули види се из једног очевидно официозног коминикеја, који доносе данашње бечке новине. Према томе коминикеју АУгарска остаје пре свега при тражењу да се српска пруга источних железница преда у управу Друштву тих железница и да се призна важност четворне Конвенције за линије, које леже на новом српском земљишту. Тек кад се испуне оба ова захтева, моћи ће АУгарска ступити у преговоре о француској формули.

Како је у данашњој седници аустројске делегације поднесена од стране барона Швегела, једног још живог учесника Берлинског Конгреса, интерпелација на графа Берхтолда по овој ствари, то ће се из одговора графа Берхтолда видети да ли је тачно овакво гледиште ц. и кр. владе у овом питању, како се оно представља у горњем коминикеју бечких листова.

Беч, 3 Децембра 1913

У јучерашњој седници Аустројске делегације одговарао је граф Берхтолд на замерке, које су у току досадањих дебата чинили на вођење његове спољне политике, и мора се признати, по мом мишљењу, да је успео обеснажити те замерке и доказати да је његова политика била целисходна.

У своме одговору на ове замерке, *дотакао се граф Берхтолд и интерпелације барона Швегела по питању источних железница* и изјавио је следеће:

„Дошло ми је до знања да је Дирекција српских државних железница, која је од Друштва источних железница одузела железничке пруге у освојеној турској територији, које под њену управу спадају, и није их истој вратила унаточ свију њених захтева, саопштила ц. кр. аустројским и кр. угарским државним железницама, да не мисле даље примењивати на те линије директне тарифе према четворној Конвенцији, него своје локалне тарифе.

Такве мере морале би се тумачити да Србија неће да се обзире на четворну Конвенцију и на одредбе, које се на тој Конвенцији оснивају, за железничке пруге у освојеним областима, и да хоће да створи једну свршену ствар (definitiven) из присвојења источних железница.

У првом реду држале су интересоване железничке управе протест противу поступка српске државне железнице. У последње време је и Министарство спољних послова упутило ц. и кр. Посланика у Београду, г. Министар-Председник Пашић изјавио истоме спонтано, још пре учињене му представке, да до јуче није знао о случају, који се тумачи као непоштовање четворне Конвенције и да је српска влада решена тачно испунити своје обвезе, које потичу из те Конвенције и у које, разуме се, у првом реду, спада јединствена директна тарифа.

Остављајући на страну питање да ли је тврђење г. Пашића да до јуче није знао за поступак Дирекције српских државних железница на истини основано, – у шта се може с правом сумњати, – види се из његове изјаве аугарском Посланику у Београду да је Краљевска влада увидела сву погрешност тога поступка и да се пожурила исправити га, не чекајући на дипломатске кораке суседне монархије. Тим њеним паметним поступком скинуто је с дневног реда једно питање, које је могло довести до сукоба између Србије и АУгарске. Али тиме није још отклоњена сва могућност овог сукоба, јер је остало још нерешено питање о повратку од нас заузетих пруга Друштва Источних железница томе Друштву, као и што то АУгарска захтева и на чему ће она неоспорно настојавати. То је управо главно питање у овој ствари и од његовог срећног решења зависи развој даљих трговинско-политичких, а

у другом реду и политичких, односа између Србије и АУгарске. Желети је да се и за решење тога питања нађе модус, који би задовољио обостране интересе и отклонио могућност сукоба са суседном монархијом.

У бечком Bankverein-у држана су јуче и данас, између заступника француских и аустро-угарских група, у чијим се рукама налазе акције друштва Источних жељезница, саветовања о француској формули за решење овога питања, коју је изнео граф Витали. Резултат ових саветовања још се у јавности не зна, али се верује да ће те формуле морати претрпети знатне измене, ако треба да послуже за основицу детаљних преговора. Очекује се такође повратак из Београда г-на Дитасте (Dutasta), заступника париског Cr dit Mobilier, који је тамо отишао да се са Краљевском владом споразуме о решењу овог питања, које би имало изгледа да буде примљено у Француској и у Аустро-Угарској.

Беч, 4 Децембра 1913

Дирекција српских државних жељезница известила је телеграфом Дирекцију угарских државних жељезница да су *укинута сва досадања ограничења у саобраћају путника и робе на жељезничким пругама у ново задобивеним крајевима и да се од 2/15 Децембра имају опет примењивати директне тарифе за путнике и робу на свима српским линија у правцу Ристовац – Гуменце и Скопље – Митровица. На тај начин скинуто је са дневног реда једно питање, које је било обележено као повреда четворне Конвенције од 1883 године.*

Али је зато остало још нерешено питање о повраћају тих линија друштву Источних жељезница, који оне траже. У томе питању, како јавља један телеграм из Београда, српска влада стоји на гледишту да жељезница Ристовац – Гуменце мора безусловно прећи у својину српске државе, јер ако би она остала у рукама неког страног друштва постојала би опасност, да то друштво не би водило довољно рачуна о интересима српске државе.

Како ће се ово наше гледиште измирити са гледиштем аугарске владе, која тражи повраћај горње линије друштву источних жељезница пре

него што се уђе у ма какве даље преговоре, то ће се видети у скором времену, пошто се у Бечу још једнако држе саветовања између финансијских група, у чијим се рукама налазе акције оријенталског жељезничког друштва. Изгледа да ће АУгарска тражити неке особене гаранције за слободу саобраћаја са Солуном и за осигурање аустро-угарског уплива како у друштву за експлоатацију, тако и у Trust – друштву париском.

Беч, 6 Децембра 1913

У питању источних жељезница има данас да се забележи један значајан обрт. Српска влада, увиђајући немогућност да одржи своје гледиште у овом питању и да те жељезнице претвори у српске државне жељезнице, решила је да ступи у директне преговоре са ц. и кр. владом у циљу закључења једне нове жељезничке Конвенције у којима би се имало претрести и питање о жељезничким везама и о осигурању тарифа. У том смислу дао је г. Пашић изјаву аустро-угарском посланику у Београду, барону Гислу. Уједно је г. Пашић изјавио да би интересу Србије највише одговарало, кад би се источне жељезничке пруге, које леже на српском земљишту узеле у државне руке, али пошто такво решење наилази на противност АУгарске да би српска влада била готова потражити и другу неку формулу. Та формула могла би бити она, коју је граф Витали предложио и она би имале да послужи као основица за даље преговоре.

Ова вест потврђује се и једном изјавом, коју је једном сараднику „Нове Слоб. Пресе“ учинио г. Dutasta, који је у име француске групе Источних жељезница водио преговоре са српском владом и који се вратио у Беч из Београда. У тој изјави се мало опширније каже оно исто, што је више горе наведено. Према таквом стању ствари изгледа да ће се питање источних жељезница моћи решити на задовољавајући начин за све интересенте.

Г. Dutasta је јуче известио о својим утисцима из Београда овде сакупљене заступнике француских, немачких и аугарских група финансијских и услед тога и њихови преговори узели су повољнији обрт. Групе су се, изгледа, начелно сагласиле о главним тачкама једног споразума којим би се регулисало питање источних

жељезница. Остало је још само неколико тачака, о којима се није до сагласности дошло, и о њима ће се преговарати на другом састанку тих група, које ће после нове године бити у Паризу, куда су-тра одлазе француски делегати.

Резултати досадањих преговора ће се прото-коларно изложити и саопштиће се дотичним ин-тересованим владама, које ће имати да их испи-тају и да према њима заузму своје становиште. Ако аустро-угарска влада усвоји гледиште фи-нансијских група и пристане на решење овог пи-тања на основу француске формуле, наступиће између ње и српске владе преговори за закључење једне жељезничке конвенције. Тако јавља данашња „Нова Слоб. Преса“.

Беч, 7 Децембра 1913

Јуче су завршени преговори између делега-та француске групе Генералне режije (Régie Générale) и аустријске групе источних жељезни-ца и о томе је данас изишао следећи званични ко-минике:

„Die Beratungen der österreichisch-ungarischen Gruppe mit dem französischen Delegierten wurden heute zu Ende geführt, das Protokoll über die Grundlagen für die später zu treffenden Vereinbarungen gelangte abends zur Paraphierung und die französischen Herren verlassen morgen Wien. Das Projekt des Grafen Vitali, welches die Gründung von zwei nationalen Betriebsgesellschaften und einer französischen Finanzierungsgesellschaft zum Inhalt hatte, gelangte fast vollständig zur Annahme da es gelungen ist die schwierige Formel zu finden, welche den berechtigten Interessen der österreichisch-ungarischen Monarchie Rechnung trägt. Nach Prüfung einiger Fragen mit der deutschschweizerischen Gruppe, bezüglich welcher die Verhandlungen in den nächsten Tagen stattfinden sollen, werden alle getroffenen Vereinbarungen den verschiedenen Regierungen zur Genehmigung vorzulegen sein, welche zur Durchführung des ganzen Projektes erforderlich ist.“

Према овом стању ствари имаће сада ау-стро-угарска влада да испита програм, који су интересоване банкарске групе саставиле за ре-шење питања источних жељезница, и да види у колико тај програм одговара аугарским инте-

ресима. Како „Нова Слоб. Преса“ данас јавља ц. и кр. влада ће у првом реду обратити пажњу на следеће три тачке:

- 1., да се гарантују интереси аугарског извоза и увоза, а посебице да се осигура слобода са-обраћаја са Солуном;
- 2., да се аугарској индустрији осигура учешће при грађевинама и лиферацијама у Србији и у Грчкој; и
- 3., да се очувају материјални интереси експлоа-тацијоних друштава источних жељезница по-водом откупа њихове западне мреже.

Све то има се постићи закључењем једне нове жељезничке конвенције са Србијом, којом би се решила сва лебдећа жељезничка питања, и јед-ним споразумом са Грчком о извесним детаљним тачкама. Тек кад то буде, даће ц. и кр. влада свој пристанак на програм интересованих финан-сијских група, можда са извесним изменама.

Свакако услед постигнутог споразума финан-сијских група и услед готовости српске владе да Витајелову формулу прими за основу преговора, учињен је један знатан корак у напред и сме се надати да ће се спорно жељезничко питање из-међу Србије и АУгарске решити мирним путем на задовољавајући начин.

Беч, 8. Децембра 1913.

Јутрошњи „Sonn und Montags-Zeitung“ до-носи један телеграм из Цариграда, по коме је јуче, између Великог Везира и српског делегата Иве Павловића *потписан уговор о миру између Србије и Турске*. Ближи детаљи тога уговора не јављају се, али ће они вероватно бити слични ако не једнаки онима, који се налазе у грчко-тур-ском и бугарско-турском уговору о миру и тичу се појединих детаљних питања, која нису могла бити регулисана Лондонским уговором миру, као што је питање о вакуфима у новим српским крајевима, о турским поданицима, који су у тим крајевима остали, и т.д. Према томе може се овај српско-турски уговор сматрати као допуна Лон-донског уговора о миру.

Беч, 10 Децембра 1913

Вест да је већ потписан српско-турски уго-вор о миру, не потврђује се. Напротив јавља се из Цариграда да још постоји разлика у мишљењу

између српских и турских делегата односно неколико тачака уговора, због чега ће се потпис уговора морати одложити за неколико дана.

Беч, 15 Децембра 1913

Од јуче циркулишу у бечкој штампи *вести о министарској кризи у Србији и о оставци Пашићевог Кабинета*. Та криза, вели се, изазвана је незгодном парламентарном ситуацијом. Скупштина се, после једномесечних ферија састала 12 Децембра поново и у првој њеној седници Влада јој је поднела предлог да се буџет од 1912 године, који је важио и у 1913 години, продужи за прва два месеца 1914 године. То је влада тражила зато што због ненормалних прилика, у којима се земља још једнако налази и због неизвесности, колико ће изнети приходи у новим крајевима Србије, није могла склопити редовни буџет за 1914 годину и поднети га Скупштини на одобрење, као што је то била дужна учинити по наређењима Устава и Закона о државном рачуноводству. Противу овог поступка владе подигле су се све опозиционе странке: самостална, напредњачка, националистичка и социјално-демократска, и прваци тих странака Јаша Продановић, Др. Воја Маринковић, Др. Воја Вељковић и Драгиша Лапчевић, уложили су протест против овог захтева владиног, као противног Уставу и Закону, и заједно са својим присталицама изишли су из седнице. Скупштина је, услед овог њиховог изласка, остала без довољног броја за решавање, – [Beschlunmafahig], – и Председник је одложио њене седнице до Понедеоника, – 16 ов. месеца.

Услед ове опструкције опозиционих странака, које су, изгледа решене онемогућити Пашићевој влади рад са Скупштином, Пашић је, вели се, поднео Краљу оставку кабинета, коју Краљ није хтео уважити, уверивши Пашића о свом поверењу. Али са тим, тврди се, криза још није отклоњена и у сутрашњој седници Скупштине показаће се да ли Кабинет може остати и даље радити са овом Скупштином, или мора уступити место каквом другом радикалном кабинету, који може рачунати на већу предусретљивост у Скупштини. У овом последњем случају имао би нови кабинет образовати Др. Веснић, наш Посланик у Паризу.

Колико су ове вести основане, то ће се видети кроз који дан. Али, ја верујем да ће и ова криза, као и све досадање, свршити се са даљим останком у власти Пашићевог Кабинета. Може бити, да Пашић доиста жели повући се са владе, као што се то већ од дужег времена тврди и као што се и он сам покадшто изражава, али га његове присталице, чији су лични интереси тесно скопчани са садашњим режимом, неће пустити да оде. А он Краљ Петар, који не располаже са великом увиђавношћу и нема никакве личне политичке иницијативе, неће хтети растати се са Пашићем, који је, нешто својом вештином, а нешто срећним околностима, успео створити му историјско име владоца, под чијом је владом Србија постала двапут већа него што је била и заузела видно место међу европским државама.

Беч, 16 децембра 1913

О министарској кризи у Београду јављају наше бечке новине следеће:

Пашић је јуче у клубу радикалске странке држао говор, у коме је изнео: да још није закључен српско-турски уговор мира; да још није решено питање источних жељезница, као ни питање црквено у новим крајевима; да још није потпуно утврђена српско-грчка и српско-албанска граница; да се мора тражити покриће овогодишњег дефицита од 30 милијона и равнотежа у догодишњем буџету и да се морају наћи новчана средства за осигурање инвалида. Нарочиту бригу пак изазивље општи међународни положај, који приморава Србију да буде спремна за све могуће догађаје. (!)

После овог говора Пашићевог развила се у Клубу жива дебата, у којој су поједини говорници изјавили поверење владе и жељу да она и даље у власти остане, а по потреби да ступи у преговоре са самосталцима.

У министарским седницама, које су држане јуче и пре и после подне, саветовало се о даљем останку кабинета на влади и решено је да влада, с обзиром на одлуку радикалног клуба, остане *за сада* на власти али да се сви радикални посланици позову да присуствују Скупштинским седницама, како би се влади уштеделе даље неприлике.

Међутим су, вели се, самосталци и радикални дисиденти држали једну заједничку седницу и у њој одлучили да, с обзиром на противустановно држање Пашићевог кабинета, отпочну противу њега борбу са најоштријим парламентарним средствима; а ако би се та мера показала без дејства да цела опозиција престане долазити у Скупштинске седнице, и да већини остави одговорност за све догађаје.

Упоредо са свим гласовима јавља се из Београда да је Министар војни генерал Божановић одступио, зато што је Министарски Савет од њега захтевао да војени буџет од 56 милиона још више смањи, на што он није могао пристати с обзиром на земаљске интересе. Првобитни предлог војног буџета износио је 95 милиона, како би се могло држати под оружјем 95.000 људи, па је доцније министар војни смањио тај предлог буџета на 56 милиона, али испод тога није хтео ићи. Као кандидати за Министра војног спомињу се генерали Дам. Поповић или Арачић.

Шта је било у данашњој Скупштинској седници, то ћемо сутра знати.

Беч, 17 Децембра 1913

Министарска криза у Србији свршила се онако, како сам предвиђао, даљим останком Пашићевог кабинета. У јучерањој седници Народне Скупштине, у којој опозиција није учествовала, усвојила је радикална већина буџетски провизоријум за идућу годину, како за стару Србију, тако и за нове крајеве. Тиме је отклоњена опасност јавног пораза владе у Скупштини и она може и даље продужити да ради са овом Скупштином, у којој има апсолутну већину (91 посланика од 166). Али, докле ће то моћи бити? И да ли се, из обзира опортуниста, неће морати потражити друкчији, миран излазак из једне незгодне парламентарне ситуације.

Из Београда јављају да је прекјуче одржана у Београду земаљска конференција самосталне радикалне странке и да је у њој донесена једногласно једна резолуција, у којој се осуђује неодлучност владе у решавајућим моментима балканске кризе, партајичност и корупција у њеној унутарњој политици и рђаве управе у новим крајевима.

Према оваквом држању најјаче опозиционе странке мучно је очекивати миран рад у Народној Скупштини и зато се мисли да ће владајућа радикална странка морати потражити споразум са самосталцима.

Истог дана у вече

Вечерњи бечки листови поново доносе *вест о оставци Пашићевог кабинета*. Према једној депеши из Београда од данашњег Кабинет се решио да дефинитивно одступи, иако му је јуче у Скупштини изгласано поверење, и Пашић је већ поднео Краљу оставку целог Кабинета. Краљ је, вели се, узео на знање оставку владе и позвао је у току данашњег дана вође опозиције у Двор на саветовање. Пашић је, додаје се, тврдо решен да се за најближе време сасвим повуче од посла.

Да ли су ове последње вести основане на истини, то ће се видети у току скорих дана. Ако су истините, онда би, по моме мишљењу, једини излаз из тешке ситуације био образовање једног коалиционог Кабинета из радикала и самосталаца. Свака друга комбинација била би крпеж.

Беч, 18 Децембра 1913

Изгледа да, је овога пута *министарска криза* у Србији озбиљнија него досадашње кризе и да г. Пашић заиста има намеру да се повуче са владе. Данас истина нема ближих вести о току кризе, али се јавља да је заоштреност између обе радикалне странке доспела до врхунца. Самосталци изјављују да неће да се упуштају ни у какве компромисе са досадањом владајућом странком и захтевају да се ради стварног решења кризе апелује на народ т.ј. да се иде на нове изборе. Али се у озбиљним политичким круговима верује да би нови избори дали такав резултат, какав се не може желети с обзиром на важне државне интересе.

Мисли се да ће Скупштина, пошто и у другом читању одобри буџетски провизоријум, бити одложена за Божићне празнике, и да ће за време њеног одлагања обе радикалне партијске управе, уз садејство Круне, ступити у споразум ради образовања једног заједничког министарства, јер у оба партијска логора има увиђавних политичара од уплива, који већ годинама заступају идеју измирења између обе радикалне

странке. Према томе, држи се, да ће у току идуће недеље образовати се нови кабинет.

Тако гласе данашње вести из Београда.

Беч, 19 Децембра 1913

Данашња „Нова Слоб. Преса“ доноси интервју њеног Београдског дописника са г. Пашићем о узроцима, који су изазвали садању *министарску кризу*. У томе интервјуу г. Пашић најпре објашњава зашто влада није могла, сходно наређењу Устава, да изнесе пред Скупштину пројект буџета за 1914 годину, мотивишући то ванредним стањем, у коме се земља налази и немогућношћу да се постигне равнотежа у буџету, услед захтева Министра војног, који је због тога и оставку дао.

Али прави узрок кризе налази г. Пашић у тежњи опозиције да већ сад изазове нове изборе. Држањем опозиције влада је доведена пред алтернативу или да продужи рад у Скупштини, у пркос изласка опозиције из ње или да остави Круни решење парламентарног конфликта. Влада би истина могла да уради оно прво, пошто има већину, као што се то показало у последњој седници Скупштине, али, пошто Скупштински посланик даје и мањој групи опозиционих посланика могућност, да опструкцијом отежава парламентарни рад а опет многа на дневном реду налазећа се питања унутарње и спољне политике баш сада захтевају експедитиван рад парламента, Министарски Савет је одлучио да решење парламентарне кризе остави Круни.

Влада стоји на гледишту да се рад садање Скупштине може продужити само онда ако опозиција напусти своје садање држање. Остане ли она при истоме, онда нема другог изласка него да се одмах апелује на народ, т.ј. да се иде на нове изборе. Те изборе имала би, по парламентарним појмовима, да врши садања влада, која има већину у Скупштини, и у том случају он не би имао узрока да се повуче, и ако је већ више пута изјављивао потребу да се одмори. Решење кризе зависи дакле сасвим од Круне.

Тако г. Пашић. Из његове изјаве види се да би он остао на влади, ако Краљ његовој влади повери извршење нових избора или ако опозиција одустане од свога држања. Ово последње је искључено, и према томе не остаје друго решење

него или респуштање садање Скупштине и нови избор, или образовање једне владе, која би са садањом Скупштином могла да ради. Таква влада била би само коалициона влада, састављена из старих и младих радикала. Које ће од та два решења изабрати Краљ Петар? По моме мишљењу идеје на нове изборе било би у овом тренутку сасвим безкорисно, јер би они, ако би били слободни, дали резултат сличан ономе, који су дали и последњи избори, т.ј. или никакву или слабу већину, а ако би били неслободни, створили би још јачу заоштреност између партија и укочили рад идуће скупштине. Само једна влада од радикала и самосталаца, која би се садањом Скупштином посвршавала најхитније државне послове, па онда расписала нове слободне изборе, – било би паметан излазак из ове садање ситуације.

Да ли ће у Србији бити толико памети, да то увиде?

Беч, 22 Децембра 1913

„Тресле се, горе – родио се миш”. Ова изрека намеће се човеку у памет, кад прочита данашње *вести о решењу Министарске кризе у Србији*. Пошто је неколико дана конферисао са вођама опозиције и тражио једно решење, којим би се избегло распуштање садање скупштине и наређење нових избора, – Краљ Петар је састав нове владе поверио опет – Николи Пашићу. У нов кабинет ући ће сви досадашњи Министри, осим Министра војног генерала Божановића. Ако се не нађе подесна личност за Министра војног, заступаће га један од министара.

Тако гласе данашње вести из Београда. И опет су дакле лична мржња и партијска искључивост одржале превагу над здравим разумом и државничком увиђавношћу! Српске политичке партије, у место да увиде сву озбиљност садање ситуације и потребу брзог консолидовања стања, створеног прошло – и овогодишњим ратом на Балкану, и да, ма и са жртвом својих личних и партијских користи пруже једни другима руку и заједнички потраже најкорисније решење питања, које се налази на дневном реду, гоне земљу у вртлог изборне борбе, која ће данас бити оштрија него икад до сада. Јер шта друго значи остајање у власти г. Пашића и његових

министарских другова, него нову борбу у Скупштини и кочење њеног мирног и успешног рада, који за последицу морају имати распуштање Скупштине и нове изборе. Није веровати да ће опозиција, која је пре неколико дана стала на гледиште опструкције и изјавила да неће кабинету г. Пашића да одобри буџетски провизоријум, сада напустити то своје гледиште и пристати да ради са тим кабинетом, против кога је отпочела најоштрију борбу. Шта се дакле може друго очекивати, него нови скандал у Скупштини, немогућност даљег рада с њоме и, на крају крајева, њено распуштање и наређење нових избора са свом њиховом изборном грозницом.

За овакво решење министарске кризе, одговорност не пада само на једну партију него на све. Јер, ако стоји, да вође опозиције, кад их је Краљ консултовао, нису пристале ни на какав компромис са радикалима, него су неодступно тражили да се иде на нове изборе, онда и на њих мора пасти одговорност за губљење драгоценог времена и за одржавање земље у вечитој трзавици. После колосалних напора и грдних жртава, поднесених у два крвава рата, Србији треба и спољњег и унутарњег мира, да би се од њих опоравила и ново стање средила. А у место тога, њени вајни државници у међусобном прегоњавању хоће да је баце у нове партијске трзавице и једну бесплодну унутарњу борбу. Заиста мора се рећи да „Бог чува Србију“, јер по памети њених синова она је одавно морала пропасти.

Беч, 23 Децембра 1913

Из Београда јављају да *Краљ није уважио оставку Пашићевог кабинета* и да је окупштина одложена до 22 Јануара 1914, пошто је, без учешћа опозиције, вотирала и у другом читању буџетски провизоријум за Јануар и Фебруар.

За то време имају се у Србији извршити нови општински избори и по резултату тих избора видеће се, како би евентуално испали и скупштински избори, ако би се Скупштина распустила. Вероватно Влада очекује резултат општинских избора, да би се према њима одлучила хоће ли Скупштину распустити и ићи на нове изборе, или ће потражити неко друго решење парламентарне кризе.

Беч, 25 Децембра 1913

На пољу међународне политике има неколико питања, која задају бригу и кабинетима Великих Сила и јавном мишљењу Европе. Најглавнија од тих питања су: питање о јужно-албанској граници, питање о егејским островима и наименовање Енвер-беја за турског војног Министра са чином бригадног Генерала.

Јужно-албанска граница утврђена је принципијелно још на Лондонској Амбасадорској Конференцији и имала је почети од Сар Нylos-а на Јадранском мору, па ићи одатле к истоку до Корице и Пиндуса. Ближе утврђење те границе било је предостављено једној међународној комисији од делегата Великих Сила, која је у току прошле јесени на лицу места отпочела свој рад, али и наилазила на велике тешкоће од стране становништва, грчког или грецизираног, које би имало да припадне Албанији. Због тих тешкоћа и због наступившег рђавог времена комисија није могла на лицу места свршити свој посао, него је отишла из Албаније у Флоренцију и тамо га је, на основу прикупљених података, завршила. Према решењу Лондонске Конференције имала је грчка војска да се повуче из оних крајева, које држи поседнуте, а који би према решењу комисије имали припасти Албанији, месец дана после свршеног рада комисије, који је имао бити свршен до краја Новембра п. н., дакле до 31 Децембра. Ну, како је комисија свој рад у Флоренцији завршила тек 17 Децембра п.н. то је рок за евакуисање поседнутих крајева од грчке војске продужен до 18 Јануара 1914 године. Према познатом резултату комисијског рада имали би новој албанској држави припасти многи крајеви, у којима живе или чисти Грци или грецезирани Арнаути, који се осећају као Грци. Услед тога настало је у томе становништву велико незадовољство и отпочела је јака агитација противу одлуке међународне комисије, а у циљу присаједињења Грчкој. Та агитација налази одзива и у самој Грчкој и у Македонији, чији су извесни крајеви припали Грчкој, и отпочео је упис добровољаца, који би у друштву са домородцима, организовали у т. зв. „Светим батаљонима“, оружаном руком противила се извршењу комисијских одлука и изнудили присаједињење поседнутих крајева

Грчкој. Овај покрет задаје велику бригу кабинетима Великих Сила, нарочито Италијанском и Аустро-Угарском, јер прети да изазове нове заплете, којима се крај не да предвидети. Ту бригу повећава од јуче једна вест, која долази из Цариграда и према којој је дојучерањи Турски војени Министар Изет-паша, пореклом Арбанас, отпутовао из Цариграда у Албанију с намером, по једнима да се тамо, уз помоћ Есад-паше, прогласи владаоцем, а по другима да организује арнаутски отпор противу грчког покушаја задржати за себе заузете крајеве, противно решењу међународне комисије.

Очевидно у жељи да отклони опасност, која прети миру због јужно-албанске границе и да Грчку приволи напустити поседнуте албанске територије, Енглески Министар Спољних послова сер Едвард Греј, предложио је Великим Силама да се Грчкој, у накнаду за евакуацију тих територија, уступе сва егејска острва, која је она посела за време последњег грчко-турског рата, са изузетком Имброса и Тенедоса, који се налазе испред Дарданела и тако рећи затварају излаз из њих. Овај енглески предлог добио је већ и пристанак свију осталих Великих Сила и очекује се сада да на њ пристану и Грчка и Турска. Грчка ће без сумње на њ пристати, јер он потпуно одговара њеним интересима; али је сумњиво да ће пристати и Турска, јер би према њему имала уступити Грчкој и острва Хијос и Митилену, која лежи на ушћу Залива од Смирне и могу увек да послуже као стратегијска база противу мало-азијске обале. Истина енглески предлог обухвата неутралисање та два острва, али се на то с турске и стране примећује да се, у случају сукоба између њих и Грчке, ова последња неће обазирати на ту неутралност, него ће од тих острва начинити станицу за операције своје флоте и прети одатле самој Смирни. Турска је истина Лондонским уговором мира решење питања о Егејским острвима била представила Великим Силама, и зато би формално морале данас признати то решење; али, ако је пре више од пола године под притиском претрпљених пораза малаксала Турска пристала на решење питања о Егејским острвима Великим Силама, питање је да ли ће садања Турска, која је услед освајања Једрена

опет подигла главу, пристати на једно решење, које она сматра за противно њеним државним интересима. Из Цариграда долазе вести да Турска никако неће пристати да Хијос и Митилене припадну Грчкој и да се спрема на отпор. На то указују две појаве; 1., што је Турска влада купила од Бравилије једну велику ратну лађу – Дредноп, – која се израђује у Енглеској и има бити готова у Мају 1914 године, и 2., што је пре три дана Енвер-беј, најпопуларнији човек у Турској војсци и представник Турске самосталности, постао Министар војни, са чином бригадног генерала.

Енвер-беј је млад човек од 34 године, који је до пре три године био само капетан и турски војени аташе у Берлину. Када је Италија 1911 године посела Триполис, Енвер је напустио своје место у Берлину, отишао у Триполитанију и организовао тамо турско-арапски отпор италијанској окупацији, који је италијанским трупама задавао велике муке. Кад је букнуо балкански рат, Енвер је се вратио из Триполиса у Турску и учествовао у борби противу Бугара, као командант мањих одреда и као шеф штаба 10-ог корпуса, који је се борио на Чаталци и на Галипољу. Кад је Бугарска, уплетена у рат са Србијом и Грчком, морала повући из Тракије своје трупе и послати их на македонску границу, Енвер-беј је, без обзира на Лондонски уговор мира, који је Једрене оставио Бугарској, организовао експедицију противу Једрена и, без капи крви, повратио Турској овај њој драги град. Кад се томе дода још улога, коју је Енвер играо при збачењу Султана Абдул-Хамида и при свргнућа с власти пок. Великог Везира Фамил-паше, при чему је погинуо Министар војни Назим-паша, – онда се може разумети популарност, коју овај млади човек данас ужива у Турској. И пошто се зна да је он представник Турске независности и самосталности, то је његово наименовање произвело велику сензацију у целој Европи, јер се држи да кабинет, коме овакав енергичан човек припада, неће пристати на свако решење Великих Сила. Нарочито непријатан утисак учинило је наименовање Енверово у Паризу и у Петрограду, где га сматрају као немачког пријатеља, па се боје да ће под њиме немачки уплив у турској војсци узети још већег маха, него што га већ има.

Све ове појаве узнемирују стару Европу и не дају јој да мирно спава.

Беч, 27 Децембра 1913

Вест да је бив. турски војени Министар *Изет-паша отпутовао из Цариграда* у Албанију да тамо организује покрет у своју корист, не потврђује се. Напротив из Цариграда јављају да се Изет-паша тамо налази, а он сам демантује све вести о његовим тобожњим намерама приграбити за себе албанску круну и изјављује да хоће само ради одмора да иде за неко време у Европу.

Ну, ако можда и стоји да агитација, која се у Турској, а и у Албанији опажа противу одлуке међународне комисије о јужно-албанској граници, не потиче од Изет-паше, ипак је изван сумње да се та агитација подржава из Цариграда. На то указује околност што је, пре неколико дана, око 200 турских војника са неколико официра, дошло на параброду „*Меран*“ -у, аустријског Лојда, у Валону и покушало да се ноћу искрца и да инсценира покрет противу провизорне албанске владе у корист неког турског кандидата за албански престо. Тај покушај је осујећен од албанске владе, која је о њему раније била извештена, и од албанске жандармерије под командом холандских официра, који су ради организовања те жандармерије из Холандије, на молбу албанске владе, послани турски војници су разоружани морали су продужити пут за Трст, одакле ће другим бродом бити враћени у Цариград.

Овај покушај приписује се Младо-Турцима, који би, опијани својим успесима у Једренском питању, хтели да на неки начин Албанију одрже у органској вези са Турском, и који су, тврди се, тога ради испратили у Албанију своје емисаре да мухамеданске Арбанасе подстакну на отпор противу кандидатуре једног хришћанског Кнеза и да их задобију за кандидата – мухамеданске вере. Један од тих емисара, мајор Бећир-Бег ухваћен је и затворен у Валони. Албанска провизорна влада осећа се довољно јака да осујети сваки покушај, који би био управљен противу њене намере довести на албански престо принца Вида, али се тога ради жели да принц што пре дође у Албанију и да својим присуством учини

крај свима интригама, које се сада тамо снују. Тога ради отишла је к њему једна албанска депутација да ускори његов долазак у нову Кнежевину. Тај долазак, како гласе последње вести, има бити крајем Јануара или почетком Фебруара по новом календару.

Последњег дана у години 1913

И опет је једна година отишла у прошлост. Година, – која ће у историји света остати забележена крупним словима, јер је донела собом решење једног проблема, који је столећима и деценијама задавао бригу и народима и владама европским. Оно, што кабинети Великих Сила нису били у стању решити кроз дуги низ година, то су решили балкански народи на бојном пољу, са поточима проливане крви. Питање источно, онакво какво је оно у последњем столећу преокупирало европско јавно мишљење и било предмет расправљања кабинета и публициста европских, не екзистира више. Турска је сведена у оне границе, које је заузимала у XIV веку, када су Турци у Европу дошли, а њено место заузеле су увећане хришћанске државе: Бугарска, Србија, Грчка и Црна Гора, и једна нова – албанска држава за чију се будућност не може још да постави сигуран прогностикон. Пред народима балканским отвара се једна нова епоха културног и економског рада.

За Србију била је 1913 година, година великих напора и огромних жртава, али и година великих успеха. Српска државна екзистенција постављена је на једну ширу основицу, на којој ће се, при паметном раду њених синова, моћи да консолидује и да напредује. Српски народ може зато бити са њоме задовољан. За мене лично била је 1913 година пуна великих брига и јаких узбуђења. Ја немам узрока да за њом жалим. Дај Боже, да идућа година буде у том смотрењу боља!

(наставка у следећем броју)

Приредили:
Јелица Рељић
др Мирослав Перишић

Приказ књиге

ИЗМЕЂУ ДВЕ ОТАЏБИНЕ – ЈУГОСЛОВЕНСКИ ПОЛИТИЧКИ ЕМИГРАНТИ У СОВЈЕТСКОМ САВЕЗУ 1948–1956

Приредили: Горан Милорадовић, Алексеј Тимофејев

Архив Србије и Институт за савремену историју, Београд 2016, 295.

Шта се дешава са људима који у једном тренутку изгубе тло домовине у којој су се родили, те су принуђени да окриље траже у сасвим новом свету који носи неизвесност за бескорене биљке? Они који су разочарани у револуцију стигли до краја пута, морали су да се окрену дотадашњем изворном вођи оличеном у Стаљиновом лику и првој земљи социјализма. То је носило извесне консеквенце које су могле да их стају живота, а сигурно слободе.

је представљала неку врсту табуа досадашње историографије.

Уводне студије

У зборнику су три уводне студије. Горан Милорадовић је аутор прве студије, под насловом „Југословенски политички емигранти у Совјетском Савезу 1948–1956“. Другу студију, „Животни пут југословенских политичких емиграната у Совјетском Савезу: 1948–1957–1962–1991...“, написао је Алексеј Тимо-

фејев, док су на трећи текст, под називом „Појединац и маса: Статистичка анализа података о југословенским политичким емигрантима у Совјетском Савезу“, заједнички ставили своје потписе оба аутора.

У уводном тексту, „Југословенски политички емигранти у Совјетском Савезу 1948–1956“, приметно се наглашавају паралеле власти друге Југославије са намерама званичника њене претходнице Краљевине СХС/Југославије да елиминишу политичке противнике на њеном самом почетку 1919. године, оличене у лику комуниста, тако што су хтели да их интернирају на пуста острва у Јадранском мору. Тада је то била само замисао која није нашла пут за своје отелотворење. Циљ изолације, а потом и деградације непожељних, остварен је тек по стварању авнојевске Југославије и након резолуције Информбироа. У те сврхе створен је Голи оток, на који су интернирани сви они који су били, или су могли бити, за подршку Стаљину и Совјетском Савезу, и то не на основу решења надлежних судова, већ на основу административних мера.

Судбина одбачених изнета је у књизи докумената Управе државне безбедности Федеративне Народне Републике Југославије, коју су приредили др Горан Милорадовић и др Алексеј Тимофејев, а објавили Архив Србије и Институт за савремену историју из Београда.

Књига је подељена на две основне целине: уводне студије и документа. Уводне студије прате хронолошко-тематски метод, уводећи читаоца у настанак и прошлост југословенских емиграната од настанка заједничке државе. Документа су оно што представља срж ове књиге. Интегрално објављени извори служе као полазна тачка отворених тајних архива за даља истраживања ове тек дотакнуте теме, која

За оне који су побегли преко границе или су се стицајем околности налазили у Совјетском Савезу на

школовању или по било ком другом виду, Служба државне безбедности начинила је „Приручник“, што није било својствено само новим властима. Зарад намере да се „заштити“, прва Југославија такође је поседовала сличан списак. Образац је био скоро идентичан. Контролисати наводног или стварног непријатеља, спречавајући га да било како делује или постоји.

Аутор се позива на изворе, наводећи да се „Приручник“ налази у Архиву Србије у фонду БИА, што представља неопходност када је овакав рад у питању. Даје оцену послератног режима Југославије, поредећи га са СССР-ом по питању тоталитарности. Давање такве оцене није једноставно, јер је за то неопходно како познавање политичко-социолошке терминологије, тако и свест о томе да је граница, узмимо је као пример, између тоталитарности и ауторитарности, негде већа а негде мања, што може значити давање потпуно погрешне оцене неке епохе или завршеног историјског процеса. Због тих и таквих разлога требало би избегавати категорисање или давање суда о политичким режимима или догађајима обимнијих размера. Остаје нејасно да ли се хтело овим рећи да је природа назовимо је тоталитарне власти, утицала на стварање десне и леве политичке емиграције обе Југославије, или је постојала неопходност увођења тоталитарног система због екстремних политичких емиграција. У овом тексту даје се и неколико илустративних примера „Приручника“ о самом настанку политичких емиграната, и разлози због којих су они трајније остајали у својим новим домовинама, били они политичке, емотивне и професионалне природе, или су можда настајали услед принуде нових домаћина, као што је случај код југословенске деце која су била на школовању у Совјетском Савезу, у време објаве Резолуције Информационог бироа.

Оно што може бити веома занимљиво у вези са „Приручником“ је то што је он био актуелан, на шта аутор текста и приређивач указује, током осамдесетих година двадесетог века, што нам говори да тема политичких емиграната у СССР-у није пресахла све до краја Хладног рата. Можда је само утихнуло интересовање у периодима након потписивања више споразума који су настали после „помирења“ Тита и Хрушчова, Југославије и Совјетског Савеза. То нам може указати да Државна безбедност није ни у једном тренутку одустала од занемаривања потенцијалних непријатеља државе и поретка. „Прируч-

ник“ је испуњавао двоструку улогу: да даје податке о емигрантима и да у складу са потписаним споразумима решава питање двојних држављана који су представљали баласт за политички систем и државу.

Другу уводну студију, „Животни пут југословенских политичких емиграната у Совјетском Савезу: 1948–1957–1962–1991...“, аутор Алексеј Тимофејев започиње поређењем југословенских емиграната у Совјетском Савезу са некадашњим бугарским, који за време Првог светског рата нису хтели да се боре против Русије. Овим се отвара модерна историја политичке емиграције у Русији/СССР-у. Илустрације ради, помиње се совјетски закон из 1929. године, који уводи политичко-правну институцију, „невозврашћени“. Она се односи на оне који су као политички емигранти и пребези остали у земљама које су непријатељи револуције и СССР-а, и тако постали „издајници“, а њихова имовина одузета. Ко се одважио након овакве квалификације да се врати у домовину, могао је рачунати да ће му се не само одузети слобода, него чак и живот под плаштом судске одлуке. Овакав закон је остао на знаци све до Хрушчовљевих реформи 1960. године, што значи да је за време Резолуције ИБ-а још увек постојала опасност од могућег подвођења под ову категорију, што је посебно било опасно за „белу емиграцију“ која је остала у Југославији и „лебдела“ између две земље на несигурном тлу, без решеног статуса држављанства.

У студији се прозаично наводе судбине оних који су се, не без притиска и унутрашњих дихотомија психолошког раздирања, одлучивали за старију земљу социјализма. Њихов статус није могао бити гори него 1956. године, када је дошло до „помирења“ између две земље у борби за престиж у социјалистичком свету. Сада су они који су се одрекли своје домовине коју су стекли рођењем, остали и без оне за коју су се определили срцем. Након потписаних споразума, чији се садржаји налазе у овој књизи а тичу се споразума о двојном држављанству и његових даљих упутстава, њихова судбина била је препуштена на милост и немилост њима самима, без државног механизма заштите.

Аутор текст завршава кроки цртежима југословенских емиграната, који су до краја деведесетих година двадесетог века већ постали грађани или СССР-а или Руске Федерације. Његово непоседовање било какве идеолошке матрице или острашћености нам осликава тежак пут и остатак емигрантског жи-

вота уз присуство моралних дилема које су раздирале људе разапете између две обале једне реке. Без лажне патетике, а са сензибилитетом својственим оном који има способност да допре до есенције психолошке слике учесника догађаја, Тимофејев нам осликава суморност безизлаза одбачених и прогнаних.

У трећој уводној студији, „Појединац и маса: Статистичка анализа података о југословенским политичким емигрантима у Совјетском Савезу“, аутори се баве статистиком без које се не може дати коначан суд заокруженог историјског процеса. Опажа се одређена опрезност и кроз ову призму посматрања, иако би она требала да произведе математички тачне податке везане за предмет проучавања. Наиме, они су додавали имена у већ сачињени „Приручник“, јер да су се водили њиме као непотпуним, добиле би се погрешне статистичке бројке, а и сада на крају не мора бити коначан, из чега и произилази отклон од статистичких података ова два истраживача. Бројкама речено, у првобитном „Приручнику“ биле су 604 биографије, док су они накнадним допуњавањем пронађених биографија дошли до бројке од 628. То нам можда казује да број биографија још увек није достигао свој крај, а што се може закључити и из обиља литературе и извора који све више бивају објављивани након пада Совјетског Савеза.

Из „Приручника“ Тимофејев и Милорадовић истичу оно што је статистички најбитније за састављања особа које се налазе у његовим редовима: пол, територијално порекло, национална припадност и социјално порекло. Занимљив податак пружа нам поређење националног састава официрског кадра у Југословенској армији и националног састава политичких емиграната, које се умногоме поклапа, бар што се тиче Срба и Црногораца. Из тога аутори изводе закључак да је највише било присталица Информбироа међу православним и источним деловима Југославије. Међутим, то се може тумачити тиме што је већина официрског кадра била српског и црногорског етничког састава, тако да је природно и да слика официрског кадра међу емигрантима такође буде етнички мање више преликана законима инерције.

Документи

Конвенција о регулисању питања држављанства потписана је 22. маја 1956. године у Москви. Њом је

требало решити питања репатријације и држављанства. Потписана је на основу претходно потписане Декларације у Београду 1955. године. Конвенцију су потписали, по овлашћењу својих влада, Јово Капићић и В. Кузњецов. Пре овога је попис југословенских емиграната био већ сачињен, јер политичко руководство Југославије није желело да неспремно дочека ово питање које би и даље могло бити жариште проблема који је требало решити једном заувек. Потпуно је интегралан текст који открива детаље на кога се односи и како ће се решавати проблем у начелу.

Упутство за спровођење Конвенције о двојном држављанству са Совјетским Савезом, Управа јавне безбедности Народне Републике Србије послала је свим Секретаријатима за унутрашње послове у среским Народним одборима, да подробније дају упутства нижим органима власти како и на који начин поступати са лицима која су имала двојно држављанство, Југославије и Совјетског Савеза. И ово је такође интегралан текст који представља, у истраживачком смислу, логичан след претходног документа. Оно се односило и на нове и на старе руске емигранте у Југославији, као и на двојне држављане у СССР-у. Сва ова лица била су под будним оком органа безбедности.

На крају долазимо до есенција ове књиге, а то су спискови појединаца са њиховим кратким биографијама. У њима се налазе и подаци о родбини која се налази у Југославији. Наводе се и писма и њихов садржај која су емигранти писали рођацима, што нам јасно указује да је садржина писама била позната органима реда, а да су вероватно и сами њихови рођаци били ислеђивани од надлежних органа власти. Из ових биографија јасно се види да није био циљ решити њихов статус као својих грађана, већ да се потенцијално опасна политичка емиграција држи на одстојању и под контролом.

Ова књига представља незаобилазан историјски извор за истраживаче који се баве овом темом, која је некако била скрајнута у досадашњој историографији. Свака биографија која се налази у подацима, као и документи са пратећим коментарима у уводним текстовима, представља податке без којих се не могу замислити даља истраживања.

Слободан Богдановић

**УСТАШКИ ЗЛОЧИНИ У СТАРОМ
БРОДУ КОД ВИШЕГРАДА 1942.
– У СВИЈЕТЛУ ЊЕМАЧКИХ
ДОКУМЕНАТА**

УСТАШКИ ЗЛОЧИН У СТАРОМ БРОДУ КОД ВИШЕГРАДА 1942. – У СВЈЕТЛУ ЊЕМАЧКИХ ДОКУМЕНАТА

Издавач: Свет књиге, Београд 2019.

ПЛАНИРАНИ ЗЛОЧИН

Појачана активност устаничких чета током фебруара и почетком марта 1942. и њихово све бројније присуство на подручју источне Босне, изазвали су реакцију војних и политичких представника окупационих и НДХ власти. За разлику од јануарске операције,¹ која је, како се испоставило, углавном била ударац у празно и која није била довољно искоординисана због неучествовања или кашњења италијанских јединица, овога пута војна акција против јединица ЈВуО и партизанских снага пажљиво је припремана и координисана са највишег нивоа.

У том смислу, 3. марта 1942. године у Опатији је одржана конференција представника војних команди италијанске, њемачке и хрватске војске, које су биле надлежне за подручје Балкана ради договора о утврђивања сарадње у циљу потпуног чишћења Хрватске² од „устаничких банди“³. Какву и колику опасност су представљале устаничке снаге које су посебно биле активне у источној Босни и на тремеђи⁴ по сигурност, не само НДХ, већ и сусједних држава, у првом реду Србије и Црне Горе, говори податак да су конференцији присуствовали највиши војни представници:

1 У другој половини јануара 1942. изведена је њемачко-хрватска офанзивна операција против устаничких снага у источној Босни и на подручју Озрена. Иако је у овој операцији учествовала и 342. њемачка дивизија, која је претходно успјешно ангажована у Србији, изведена операција дала је половичне резултате. Више у књизи: Предраг Остојић, *Усташки злочин у Старом Броду код Вишеграда 1942*, Свет књиге, Београд 2019.

2 Односи се на територију НДХ.

3 Термин који најчешће користи генерал Паул Бадер у својим извјештајима.

4 Односи се на територију граничног појаса, односно италијанско-њемачке демаркационе линије.

- Са италијанске стране: генерал армије Виторио Амброзио, начелник генералштаба копнене војске у својству представника италијанске врховне команде; генерал армије Марио Роата, командант 2. италијанске армије; бригадни генерал Антонио Оксидија, шеф италијанске војне мисије у НДХ.

- Са њемачке стране: генерал инжињерије Валтер Кунце, командант оружаних снага Југоистока, као представник врховне команде оружаних снага; генерал артиљерије Паул Бадер, командант њемачких трупа у Србији; генерал-лајтнант Вон Ринтелен, њемачки генерал при Врховној команди; генерал-мајор Глезе фон Хорстенау, њемачки генерал у Загребу.

- Са стране НДХ: генерал-лајтнант Владимир Лакса, начелник генералштаба хрватске војске, као представник маршала Кватерника.

„Као главни циљ предстојеће операције било је потпуно чишћење Хрватске од устаника, с обзиром на то да је констатовано да у Хрватској, сјевероисточно од демаркационе линије, поред мањих група, постоје два велика жаришта устанка: једно између Босне и Дрине, тачније источно и сјевероисточно од Сарајева и у предјелу планине Озрен и друго у предјелу између Бања Луке и Петрове Горе.“⁵

У вези са предстојећом операцијом, која је добила назив ТРИО (*TRIO*) утврђено је учешће три италијанске дивизије (двје из Херцеговине и једне из Црне Горе) са ангажовањем јачих дијелова ваздухопловства, затим, једне њемачке дивизије стациониране у Босни и Херцеговини и 8–10 хрватских батаљона. За оквирни почетак операције одређен је 15. април 1942, до када би

5 *Zbornik dokumenata i podataka NOR-a*, том XIII, књ. 2д. 25, стр. 105. (original u AVII, reg. br. 20/4-1, k. 91)

требали бити урађени операцијски планови и бити извршена концентрација трупа на полазним линијама.

Посебно је наглашено да „се не смију стварати никакви споразуми са устаничким формацијама, како са четничким тако и са комунистичким“.⁶

Убрзо последије „опатијског споразума“, њемачки војни командант Србије, генерал Бадер отпочео је припреме за његово спровођење према коме је требало једном енергичном војном акцијом поразити устаничке – четничке и партизанске снаге и потпуно очистити оперативном подручје источно од Сарајева до Дрине.⁷

Из обавјештења „Борбене групе Бадер“⁸ од 22. марта 1942. године⁹ „о формирању Оперативног штаба ове групе“,¹⁰ сазнајемо да је вођа Рајха Адолф Хитлер лично одобрио споразум склопљен између команданта њемачких оружаних снага на Југоистоку (Команда 12. армије) генерала Кунца и команде италијанске 2. армије генерала Роате у циљу сламања устаника у источном дијелу Босне. Командовање предстојећом операцијом пренијето је на команданта 2. италијанске армије генерала Марија Роату, коме је у тактичком погледу потчињена њемачка Борбена група Бадер. Због координације и сарадње са италијанским командним инстанцама одређено је њемачко одјељење за везу при италијанској 2. армији, које је било потчињено Оперативном штабу Борбене групе Бадер. Оперативни штаб ове групе требао је, према Обавјештењу потписаном од стране генерала Паула Бадера, бити пребачен у Сарајево до 25. марта 1942.

У циљу свеобухватних припрема за предстојећу офанзивну операцију на подручју источне Босне, у Љубљани је 28. и 29. марта 1942. одржан још један састанак високих војних представника оружаних снага Њемачке, Италије и НДХ. Овом састанку су присуствовали: италијански армијски генерал Марио Ро-

6 Исто, стр. 108.

7 Споразум у Опатији одобрен је од стране италијанске и њемачке врховне команде 17. марта, када је постао извршан.

8 Назив у документима: Kämpfer group Bader.

9 Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, том XII, knj. 2, d. 46, str. 234. (AVII; NAV-T-501, r. 250. s. 410-422).

10 Оперативни штаб ове групе формиран је 16. марта 1942. године.

ата, њемачки генерал Паул Бадер и хрватски генерал-лајтнант Владимир Лакса са најближим сарадницима.¹¹ На састанку су, између осталог, прецизирани детаљи о ангажовању јединица, почетку операције, ситуацији на терену, снагама устаника, односу према цивилима, тифусу, који је на операцијском простору попримао размјере епидемије.¹²

Генерал Бадер је том приликом потврдио да има стриктно наређење од стране команде за Југоисток да с четницима не води никакве преговоре, што демантује наводе послеријатне историографије базиране углавном на фризираним и пажљиво одабраним документима и мемоарској литератури, о постојању некаквог (званичног или прећутног) споразума између њемачке и четничке команде на терену.

МАРТ 1942. – СТАЊЕ НА ТЕРЕНУ ИСТОЧНЕ БОСНЕ

У вријеме разговора и планирања операције ТРИО њемачко-италијанских и хрватских војних представника и припреме њихових војних јединица предвиђених за ангажовање у операцијском простору, отпочео је отворени сукоб између партизана и припадника ЈВуО. Наиме, Врховни штаб НОП и ДВ Југославије, почетком марта 1942. формирао је „Ударну пролетерску групу“, коју су чинили новоформирана Друга пролетерска бригада и три батаљона Прве пролетерске бригаде¹³ у циљу обрачуна са равнорским покретом у источној Босни и ликвидацијом официра Југословенске краљевске војске. Тако су партизанске јединице по директиви Врховног штаба, своје нападе усмјериле ка

11 Осим поменутих, овом састанку су присуствовали – са њемачке стране: генералштабни потпуковник Фа ферот, начелник штаба Борбене групе „генерал Бадер“; пуковник Рорбах, официр за везу при италијанској 2. армији; потпуковник гроф фон Шпе као представник опуномоћеног генерала у НДХ Глеза фон Хор стенау. Са италијанске стране присуствовали су: корпусни генерал Марио Роботи, командант 11. алпског корпуса; генерал мајор Еторе де Блазио, начелник штаба 2. армије

12 Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, том XII, knj. 2, d. 48, str. 241. (AVII, NAV-T-501, r. 257, s. 1237-40)

13 Ударном пролетерском групом командовао је Константин Коча Поповић, командант Прве пролетерске бригаде.

војно-четничким одредима, који су у то вријеме, углавном, држали фронт према домобранско-ушашким гарнизонима у намјери да заштите српска села и цивилно становништво у њима.

Тако је већ 3. марта Друга пролетерска бригада добила задатак од Врховног штаба да опколи и уништи четничко упориште у Ергели Борике, недалеко од Рогатице, што је и учињено 8. марта 1942, када су у раним јутарњим сатима три батаљона Друге пролетерске бригаде (око 700 људи), опколила и после краткотрајне борбе заробила групу од око 130 људи, међу којима је било и 6 официра ЈВуО.¹⁴

У вези са међусобним сукобом и обрачуном устаничких снага, који се послјије Борика, пренио и на подручје „Лука Дрине“ (од Власенице према Братунцу и Сребреници), њемачки генерал Бадер у свом десетодневном извјештају упућеном команданту њемачких оружаних снага на Југоистоку 31. марта 1942.¹⁵ каже сљедеће:

„На подручју источне Босне борба између Хрвата и Срба даље се заоштрила. Усташе, домаћи партизани, муслимани и, на крају банде које су се пробиле из Црне Горе – боре се раме уз раме против српских снага под Дангићем.“¹⁶ У вези са тим, апсолутно невјероватно звуче коментари, које можемо прочитати у послјијератној мемоарској литератури учесника догађаја, који наводе да су се, игром случаја, у борбе Ударне пролетерске групе против „Дангићевих четника“ у рејону Хан Пијеска и Власенице прикључиле и усташе, тако да су се четници нашили „између двије ватре“¹⁷, како наводи Бадер у поменутом извјештају.

Да ово није био изолован случај, свједочи и наставак Бадеровог извјештаја у коме се каже: „У рејону јужно од Зворника повећала се активност банди. Нарочито устаници који су продрли из Црне Горе, заједно са домаћим устаницима, а мјестимично и с припадницима усташа, после

потискивања Дангићевих снага господаре рејоном Дрињача – Братунац – Сребреница – Годомиље – Рогатица – Хан Пијесак – Власеница – Папраћа.“¹⁸

О акцијама Пролетерске ударне групе и партизанских и добровољачких одреда против „Дангићевих четника“ налазимо податке и у документима партизанског Врховног штаба и партизанских штабова јединица које су учествовале у нападима током марта мјесеца на јединице ЈВуО, које су, како смо навели, углавном држале положаје према ушашким гарнизонима и јединицама на терену у циљу одбране српских насеља и цивилног становништва. Из расположиве документације јасно се види очигледна намјера партизанског Врховног штаба да борбене акције партизанских и добровољачких јединица на терену усмјери на обрачун са четницима, а само у случају да буду нападнуте од стране усташа партизанске јединице узврате и воде борбу. Потпуно је јасно да је офанзива партизанских јединица и напади на насеља која су била под контролом припадника ЈВуО знатно ослабила српски одбрамбени фронт у источној Босни. Њихов обрачун са покретом генерала Михаиловића, у основи идеолошке природе, био је, у ствари, обрачун са ривалским покретом, идентификованим као браниоцем режима српског хегемонизма у Краљевини Југославији. Због тога превасходни циљ Врховног штаба, који су партизанске и добровољачке јединице спроводиле на терену, није био одбрана угрожених српских насеља и нејачи од усташа, већ обрачун и задобијање превласти над снагама „ривалског покрета“, односно покрета који је званично прихваћен од стране избјегличке владе Краљевине Југославије као легитиман и самим тим признат од савезника. У том циљу, са партизанске стране нису бирана средства у сукобу, мада ни одговори друге стране неће изостати.

И зато када буде покренута операција ТРИО (офанзива њемачко-италијанских и хрватских снага против устаничких одреда у дијелу источне Босне), разбијене јединице ЈВуО у сукобима са партизанима и усташама у другој половини

14 Према документима који потичу, условно узето, из партизанских и четничких извора, од ове заробљене групе која је имала свега 75 пушака, 8. и 9. марта ликвидирано је између 17 и 54 бораца, од којих су шесторица били официри – поручници и потпоручници Југословенске краљевске војске.

15 *Zbornik dokumenata i podataka NOR-a*, том XII, knj. 2, d. 50, str. 266. (AVII, NAV-T-501, R. 247, S. 1067-70)

16 *Исто*, стр. 267.

17 *Исто*, стр. 267.

18 *Исто*, стр. 268.

марта 1942. неће бити у могућности да пружи озбиљнији отпор и адекватну заштиту цивилном становништву. Да партизанима није био циљ одбрана српских села и цивилног становништва у њима, показује и наредба Врховног партизанског штаба да се главнина Ударне пролетерске групе, која је имала улогу ударне песнице у партизанској офанзиви против Дангићевих снага, пред сам почетак операције ТРИО повуче са подручја источне Босне¹⁹ ка Фочи „носећи собом плијен“²⁰, како пише генерал Бадер у једном од својих извјештаја. Тако је голоруки српски народ остављен на милост и немилост усташких бојовника. На подручју о коме је ријеч, остале су слабе партизанске и добровољачке јединице, које су биле у расулу. Дио Ударне пролетерске групе, која се по обављеном задатку у „Луку Дрине“, разбијања војно-четничких јединица и команди, пребацила у рејон Праче и Рогатице, да би се почетком њемачко-усташке офанзиве (операција ТРИО I – „Рогатичка операција“) повукао према Фочи.

Потврду ових навода налазимо не само у сачуваним њемачким документима, документима партизанског Врховног штаба и штабова и јединица на терену или у сачуваним документима четничких команди и јединица, већ и у мемоарској литератури високих партијских и војних – партизанских руководиоца. Угљеша Даниловић, тада политички комесар Оперативног штаба за источну Босну²¹ у својим „Сјећањима“ у вези са поменутиим догађајима, пише:

„Форсираним маршем наше јединице стигле су и 16. марта ослободиле Власеницу, одакле су четници капетана Драгослава Рачића побјегли без отпора. По ослобођењу Власенице од четника, пролетерски батаљони заједно са Мајевичким одредом и једним батаљоном Бирчанског одреда наставили су да чисте простор од Сребренице и Дрињаче према Дрини. Четнички официри бјежали су одазде, а домаћи четници су прихватили партизанску команду. Последњих дана марта Врховни штаб наредио је да

се пролетерске бригаде хитно упуте на простор Фоче, гдје су добиле нове задатке у Херцеговини и Санцаку, а овај простор требало је да обезбјеђују источнобосанске јединице.“²²

Њемачки документи из овог периода пуни су навода о нападима партизана на „Дангићеве четнике“ и неријетко говоре о заједничким ударима партизана и хрватских снага. Тако у десетодневном извјештају генерала Бадера од 10. априла 1942, упућеног команданту њемачких оружаних снага на Југоистоку, генералу Кунцу, између осталог се каже: „Изгледа да је четничка група Дангића тешко потучена у борбама са хрватским оружаним снагама и усташама у садејству са комунистима, тако да Дангић, по свој прилици, није више у стању да постигне више од локалног успјеха.“²³

Чињеница је да су Дангићеве и Рачићеве снаге држале под опсадом око 700 домобрана и двије чете усташа у Хан Пијеску и да је Ударна пролетерска група изненадним нападом на Власеницу 16. марта 1942. успјела не само запосјести ово мјесто из кога су се повукле Рачићеве снаге, већ фактички и деблокирати домобранско-усташки гарнизон у Хан Пијеску. Четнички мајор Радослав Ђурић, јавља 20. марта из Факовића пуковнику Михаиловићу да су пред партизанима напуштени Братунац, Сребреница и Дрињача и тражи хитно појачање из Србије од 1.000 људи.²⁴ У извјештају делегата Врховног партизанског штаба Светозара Вукмановића Темпа од 22. марта упућеног Врховном партизанском штабу, наведено је да су: „Коначно вечерас стигли Коча и остали из оперативног штаба Пролетерске ударне групе (и да) су очистили Сребреницу, Дрињачу и Братунац што ћете видјети из њихових извјештаја које вам прилажем.“²⁵

Потврду ових вијести налазимо у њемачким документима. У већ поменутом десетодневном извјештају²⁶ опуномоћеног генерала у Србији Паула Бадера, упућеног команданту њемачких

19 Крајем марта и почетком априла 1942.

20 *Zbornik dokumenata i podataka NOR-a*, Tom XII, Knj. 2, d.53, str. 276. (AVII, NAV-T-501, r. 247, s.1120-23).

21 У том периоду био је и члан Покрајинског комитета КПЈ и Главног штаба НОП одреда за Босну и Херцеговину.

22 Uglješa Danilović, *Sjećanja III (Članci i ratni dnevnik)*, Beograd, 1987, str. 163.

23 *Zbornik dokumenata i podataka NOR-a*, tom XII, knj. 2, d. 53, str. 277. (AVII, NAV-T-501, r. 247, s.1120-23).

24 AVII, Ča, k. 299, reg. br. 1/1.

25 *Zbornik dokumenata i podataka NOR-a*, Tom II, Knj. 3, d. 70, str. 185.

26 31. марта 1942.

оружаних снага на Југоистоку, о тренутној ситуацији у источној Босни се каже:

„У рејону јужно од Зворника повећала се активност банди. Нарочито устаници који су продрли из Црне Горе²⁷ заједно са домаћим устаницима, а мјестимично и и са припадницима усташа после потискивања Дангићевих снага, господаре рејоном Дрињача – Братунац – Сребреница – Годомиле – Рогатица – Хан Пијесак – Власеница – Папраћа.“²⁸

И док се Ударна пролетерска група бавила извлачењем плијена из Сребренице, рудника Сасе и Братунца²⁹ и настављала обрачун са четницима, појачане хрватске снаге³⁰ су из Хан Пијеска кренуле ка Власеници и изненадним нападом, 1. априла, запосјели је, без отпора партизанске и добровољачке војске.

„Францетић је прикупио све расположиве снаге у Хан-Пијеску и 1. травња отпочео с нападом. Под његовим заповједништвом у том тренутку биле су усташка I и II. дјелатна бојна,³¹ Припремна бојна Сарајево и II жељезничка бојна, а нешто касније придружила им се и III. дје-

латна бојна Брчко. Све постројбе биле су добро попуњене људством које је великим дијелом долазило из Источне Босне... Продор је био неочекивано брз, чему је у знатној мјери зацијело придонио и сукоб између четника и партизана који је на подручју Источне Босне у том тренутку био на врхунцу.“³²

Дакле, упад Ударне пролетерске групе на простор Источне Босне, њихов обрачун са националним снагама под командом мајора Дангића, имао је за директну посљедицу слабљење српског одбрамбеног фронта према хрватским снагама, посебно усташама, којима је обрачун партизана са четницима, само олакшао упад у српска села и покољ српских цивила на том подручју, који ће своју кулминацију доживјети на Дрини у селима Стари Брод и Милошевићи, у другој половини априла, гдје је на хиљаде избјегле српске нејачи покушавало да преласком Дрине избјегне сигурну смрт.

Предраг Остојић

27 Највјероватније се односи на Ударну пролетерску групу.

28 *Zbornik dokumenata i podataka NOR-a*, том XII, knj. 2, d. 50, str. 268. (AVII, NAV-T-501, r. 247, s.1067-1070).

29 Извлачење 12 вагона дувана

30 „Ударна песница“ ових снага биле су бојне (батаљони) „Црне легије“.

31 „Црна легија“ је бројала око 2.200 људи.

32 V. dio feljtona po knjizi *Ustaška vojnika 1: Kako je Jure Francetić izbio na Drinu*, Večernji list, 9. april 2013. (<https://www.vecernji.hr/vijesti/peti-dio-feljtona-kako-je-jure-francetic-izbio-na-drinu-580846>) pristup 01.03.2019. 10 časova.

ШТА ЈЕ КНЕГИЊА ЉУБИЦА ПИСАЛА КНЕЗУ МИЛОШУ ОБРЕНОВИЋУ (3)

Преписка кнегиње Љубице Обреновић (1817–1839)

260.

5. септем. 1832. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 4. септ. и разумела да је господар здрав, а и они су сви здрави. Они се радују сви што су дочекали Михаиљу 10ту годину. Они су му честитали а и господарева писма стигла са честитањем. Радује се доласку господареву. Од јуче пада киша и дува ветар.

261.

6. септ. 1832, Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља да су здрави и шиље му 10 кечига и 4 шарана које су ноћас на супу пале. Моли га да јој јави где се налази господин Митрополит и како је са здрављем, јер ништа за њега не може да разбере. Моли за једну или две краве, које би држали овде у ару поради млека.

262.

8. септ. 1832, Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља да су сви здрави, а радују се што чују да је господар здрав. Повише рибе пало на супу и све скоро сам шаран па синови шиљу Бабајку из благодарности што им је послао голувића. Шиљу му два велика шарана.

263.

9. септ. 1832. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила јуче три писма од 6. и 7. о. м. у којима је господар извештава о стању свога здравља. Он им се жалио да га грозница хвата. Шиље му 3 рифа вишњево чохе, коју је господар захтевао. Благодарни на поздраву господаревом и девера јој Јефрема. Благодарни му на извешћу о митрополиту.

264.

15. септ. 1832, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 14. о. м.

и разумела о здрављу господаревом и како је већ пошао к њој. Чича Јокса и Брка наредили су на Морави и скелу и чунове и припремили за превоз.

265.

2. окт. 1832. г., Београд

Обреновићка Љубица јавља да је са децом здрава и добро расположена. Јутрос с латовима дошла Перка са Тошом и Савка са Јовом. Они много питају за Бабајку и поздрављају. Господар № 2804 одговара на ово Љубичино писмо.

266.

9. окт. 1832, Београд

Обреновићка Љубица примила данашње писмо из Умке и разумела шта јој пише господар. Чим стигне у Пожаревац послаће велике вранце и интов у Топчидер, да се може господар на њима у Крагујевац одвести. Јавља да се Тоша и Перка договорили да даду децу њој и сутра ће их довести до обале да их предаду.

267.

15. окт. 1832. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила два писма од 11. и од 13. о. м. у којима јавља да је здраво и мирно путовао и да је и сада повољног здравља. Јавља му да је наручила Васићу Петру у соколску да јој набави до 60 ока лана, треба јој за зимус. Одговора није добила, па га моли да учини и набави лана.

268.

20. окт. 1832, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 17. о. м. из Шапца послато и разумела целу садржину. Јавља му да су сви здрави и на миру. Благодарни му што је писао Пазарцу за лан а и она ће му

писати преко Тенке. Са синовима и унуцима благодари му на поздраву.

269.

8. нов. 1832. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља да је са децом здрава и поздрављају господара. Моли господара за неко дете Ристицу да га задржи у Пожаревцу и да га да у школу те да се помало учи. Шиље му два писма, која су синоћ дошла на име господара.

270.

12. нов. 1832, *Свилајенац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 9. о. м. № 3215 и разумела да је господар здрав и да је здраво и мирно путовао. У Пожаревцу дочекала госте капетане и лепо их угостила, па су овде на весеље дошли и грабиће час пре кући за лепа времена.

271.

16. новембра 1832. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља да је са децом здраво и мирно из Свилајенца овамо приспела. Јавља му како је [Оман] пашиница пошла из Београда са децом и тевабијом на лађи па је ухвати кошава и она је морала изићи и на кочијама дошла у наш двор. Ови наши су је лепо дочекали, а она је писала капетану Павлу да је лепо испрати до Кн. Тенке.

272.

18. нов. 1832, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља да су синови и унучад здрави и добро расположени него она је нешто слаба, али се опет на ногама находи. Опет га моли да се брине за њу, јер њему је позната њена слабост.

273.

19. нов. 1832. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица шиље алате упрегнуте у иста кола, која су вранци вукли. Сви су здрави и радује се добрим гласовима што је сазнала из писама од 15 и 16. о. м. Никола Имраор био је код свиња у Голобоку и каже да су свиње добро

и да имају хране доста. Моли за неке старе службенике да им господар да служб[у].

274.

22. нов. 1832, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писма од 20 и 21. о. м. и из њих се уверила да је господар здрав а и она са децом здрава је. Чоху је примила и за који дан даће је у посао а тако исто порезаће и за синове што за зиму. Шећер, липиске мараме и вењу примила је и благодари му. Вењу је сложила у буре за водњику.

275.

3. дец. 1832. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица с радошћу је примила писмо од 28. новембра № 3413. Деца и уници су здрави. Писмо је примила 2. дец. у 3 ½ часа у јутру. Честита му Св. оца Николаја.

276.

5. дец. 1832. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила два писма од 3. о. м. и разумела све што јој пише. По наредби шиље му вранце са амовима и ћебетима. Јавља му да је донесен билијар и намештен у собу, у коју је господар наредио. Честита му славу Св. Николу.

277.

11. дец. 1832, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писма од 9. о. м. Она је са децом здрава. Хвали се да се у обхођењу лепо понашају и у наукама лепо успевају. Ради би били да господар буде код њих о празнику. Моли га да јој јави ако с њим пође и Митрополит.

278.

13. дец. 1832. год., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља да је здрава са прељубљеном децом: синовима и унуцима и жели да и господар буде здрав.

279.

15. дец. 1832, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица одговара на писмо

господарево од 12. о. м. како је са децом здраво и добро. Свима је мило било кад је господар одредио дан поласка овамо. Добила је сира и скокупа што јој послао господар. Саонице враћа натраг што су сир и скоруп донеле.

280.

18. дец. 1832. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица одговара на писмо господарево № 3589 како је са децом у повољном здрављу. Гарда са бандистима дошла је синоћ овде и расположила се синоћ овде по собама. Официри су у соби код Павлића, а бандисти код Станисава у три собе. Честита му пут и по здравља митрополита.

281.

8. јан. 1833, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 6. о. м. и разумела шта јој господар пише и она сажаљева господина Митрополита. Михаилу шиље његову кесицу. Пошиље му два дав[...]ака,¹ а једног задржава за њих.

282.

11. јан. 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 9. о. м. у коме је сазнала да је господар са Михаилом здраво. Свиње су добро. Никола их чува и храни. Ове овде свиње сама надгледа и храни. Летошња јагњад слаба су па је наредила да се покољу. Овце су добре и ојагњило се 15 комада и 10 крава отелило. Јавља му да се појавиле богиње код гардиста.

283.

14. јан. 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 12. о. м. и разумела о свему шта јој господар пише. За гардисте њена је брига како за најбоље нађе. Видела је из писма да је Лука умро па га моли да се постара за децу. Ово дана послаће саонице у Београд за малог Ристу да јој га доведу, те да се дете умири.

284.

19. јан. 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља за Михаила да је здраво и добро а и она је са Миланом здрава и мирна. Синови пошиљу једну овчу пастрму, двоја ребра свињска, говеђег меса, једну тепсију пите.

285.

21. јан. 1833. год., *Београд*

Обреновићка Љубица примила писмо од 20. о. м. и разумела шта јој пише за стоку. Она је са Брком уговорила да ујутру крене сву стоку из Мораве у [...] а и прасад ће пустити у жир док се није Моравна отопила. Оба су ждрепца доведена и једна бедевља. Послаће му зеленка и бедевлицу по Ђури.

286.

26. јан. 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 24. № 202. Она је здрава и расположена са премилим синовима и унуцима. Јавља да је ждрепцу почело још овде да расте на нози, но није рамао. Милован их гледа. Јутрос је излазила на Мораву и сама прегледала како је тамо. Стока је у Морави и здрава је. Овце се почеле јагњити.

287.

29. јан. 1833, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица разумела из писма од 26. о. м. № 202 да је господар у добром здрављу и они су сви у добром здрављу. Благодарим деверу Јовану на поздраву. Сазнала је да је господин Митрополит још болестан. Јавља му за стоку да је здрава и да се још налази у Морави. Јавља му да је умро солдат Никола Лазаревић из Црнућа.

288.

7. марта 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо из Паланке и радосна је што је господар здрав а и она са децом здрава је. Говори му о девојкама и о неком платну. Моли га да Вуле остане дуже код деце у Срезојев(цима) и да нареди шта да се уради. Од кобиле однешен тамо чул.

1 Нечитко.

2 Нечитко.

289.

13. марта 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља да су овде сви здрави и добро расположени. Јутрос испратили Савку и Јову до Мораве. Милан, Михаило, Лаза и Милка љубе господару руку.

290.

15. марта 1833, Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља да су сви здрави. Код њих је дошао Марко од Алај бега који се моли да господар пише везиру да после себе не оставља Алај бега у Београду, него да га води собом или да му допусти да сам може ићи. Он је и пре њој писао, па сад послао овог Марка.

291.

17. марта 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 15. о. м. и разумела да је господар здрав, а и они су сви здрави. Свиње су са Мораве дотеране на Табану и тамо их надгледају. Кобиле шиље господару по заповести. Опомиње га за краве што је обећао Јови и Савки да не би заборавио да пошље.

292.

17. марта 1833, Пожаревац

Обреновићка Љубица доставља господару како је јутрос сама собом ишла до свиња и све их прегледала. Свиње су здраве и добре, него много им се хране даје па неће траву да погледају. Обдан иду до Петке а ноћују по воћњацима. Пита га колико и кад треба давати жито свињама. Нестало ракије па моли да се набави.

293.

19. марта 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља да је са прељубезним синовима и унуцима здрави и добро расположе-ни и радују се господаревом здрављу. Предала је паре Стеви Павловићу и узела од њега облигацију. Примила 55 талира послати за исплату лекова. Милан и Михаило, Лаза и Милка благодаре.

294.

21. марта 1833, Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља господару да је са

децом здрава а радује се што чује повољне гласове о здрављу господаревом. Шиље му $\frac{1}{2}$ аршина оне вишњеве чохе а тако и капе. Синови моле да им се скроји по једно цубе, па је хтела сву чоху да пошље, но види јој се ова чоха скупа сад на њих да се кроји.

295.

23. марта 1833, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 21. о. м. и разумела садржину његову. Радује се што је сазнала да је господар здрав а и она са децом здрава је. Издвојила је краве из говеди што су намењене Савки и Јови а свега 4 комада и кренули скели, да се превезу.

296.

25. марта 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 23. о. м. из кога је разумела да је господар здрав и добро расположен и да се кијавице ослободио. Она је са децом и унучадима здрава. Јутрос се са синовима и унучадима причестила. Моли га да нареди да им се пошље десетину дванаест хлебова што се код њих месе. Послата му моруна.

297.

27. марта 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља да је са прељубезном децом здрава. Синоћ дошао Никола од свиња и каже да су здраве. У Синодолици има жира и траве за свиње те су се лепо поправиле. Ове што су на Табани наредила да се претерају преко Мораве у Синодилицу а и у Кључу има траве за њих.

298.

29. марта 1833, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила два писма од 27. и 28. о. м. и на велику радост из њих разумела да је господар потпуно здрав а и они су овде опет здрави. Шиље Милана и Михаила да за овај благдан разговарају господара. Честита му празник.

299.

31. марта 1833, Пожаревац

Обреновићка Љубица честита господару и

синовима празник Христово Васкрсење. Јавља му да је била остала без соли, па јој се јави Мита из Пореча, а она му поручи 20.000 ока соли. Не зна да се није што овим замерила.

300.

1. априла 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила послате лебове а примила и два писма од 30. и 31. о. марта из којих је сазнала да је господар са децом здрава и она је са унуцима здрава. Поздравља премиле синове да Бабајка свога разговарају и развеселавају. Мило јој што се господар састао са везиром и имао разговор.

301.

2. апр. 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила је писмо од 31. марта и разумела да је господар са децом здрава и она је са унучићима здрава. Поздравља синове и мајка им је задовољна што су је синови својеручним писмом известили да су здрави.

302.

3. апр. 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља да је са унуцима здрава и моли господара да јој јави да ли му је уминуо бол у леђима што је имао и да ли су здрави премили синови. Они јој велику радост причињавају, што су јој писали да су здрави.

303.

5. апр. 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 4. о. м. и на велику радост разумела за синове да су здрави и она је са љубезним унуцима здрава. Моли господара да се чува од ветра и назеба да не назебе и да га прође боља у крстима. Овамо је непрестано ветар.

304.

30. апр. 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља да је данас у 9 часова дошла овде здраво и мирно са Миланом и унуцима, а Михаило их дочекао на Морави. Поздрављају господара и моле га да им се чешће јавља.

305.

6. маја 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 4. маја № 1375 и разумела садржину његову. Она је наредила да се прегледају амбари и учине поправке. Ово ће се све извршити тачно. – Није одавно добила извешће о здрављу г. Митрополита. Моли га да је извести. Враћа му шкуртељку на поправку. Деца су здрава.

306.

10. маја 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 7. о. м. па разумела из њега да је господар здрав а тако и она и деца здрави су. Благодарни му на оном радосном извештају за околне нахије; нада се да ће срећа послужити господара као што га је и досад служила. Сазнала је да ће Митрополит ићи у Илице.

307.

13. маја 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 11. о. м. Дунђери и гоге отпуштени су и отишли у Београд. Јавља му да је било лепе кише. Узимала је лекове из Земуне у вредности 13½ for. на рачун господарев. Господар наредио да се већиларчу да на трошак 2–3 стотине гроша. Пита га одакле? Моли га за неку Марију Наунову да јој учини по молби.

308.

16. маја 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила и разумела писмо од 14. о. м. Синови, унуци и она здрави су и сви поздрављају господара. Устока квари те не може киша да падне. Миша јој предао паре, а осталу садржину писма разумела је.

309.

18. маја 1833, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 15. о. м. № 1653. Јавља му за Савку да је се породила и добила синчића, а са здрављем је добро. Марицу ће одмах послати тамо. Овде је кума Сара, која поздравља господара. Милан, Михаило, Лаза и Милка поздрављају господара. Честитају Тројице.

310.

18. маја 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица шиље господару две шунке и два језика по Марици а што је спремила Перка. Ми овде имамо доста али само што је од Перкине руке, зато и шиље.

311.

20. маја 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила два писма од 17. о. м. № 1688 – 1692. Господар је здрав а и они су сви здрави. Љубици је жао што се за удају девојака не [...]³ свадба у један мах; но опет гости кадгод нам дођу, добро су нам дошли, биће овде примљени и дочекани. Спремила је две бачве за Голубац. Синови су читали писмо господарево за науку што им пише.

312.

21. маја 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 20. о. м. № 1715 у коме доставља господар о стању свога здравља а тако и она њему јавља. Благодариму што се сећа Савке да је треба посетити. Моли Бога да се народна дела у поредак лепо доведу и да се господар срећно с пута врати. Грађа и бачве јутрос натоварено и испслато за Голубац на лађу Пазарцу.

313.

25. маја 1833, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 25. о. м. № 1797 у коме јој господар јавља да је добио оно што је желео, и од цара што је за наш народ просио. Она је радосна и прерадосна и од радости је плакала кад је милостиви Бог дао те су и то под његовом управом дочекали. Правили су шенлук а сутра ће чинити богомољу им шенлик.

314.

28. маја 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила данас писмо од 27. о. м. № 1842 у коме јој јавља о својој здрављу а и она њему јавља о здрављу деце. Добила је од Тенке два писма за господара, која шиље господару.

315.

10. јуна 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља господару о здрављу својој и дечијем. Моли га да је извештава почешће о својој здрављу. Од Перке је јутрос добила писмо. Благодарим оцу што јој послао за трошак. Она је била два дана код Савке. Моли га за Дра Григорија да код њих остане. Јавља му о шивењу војног одећа.

316.

18. јуна 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља како су сазнали да је господар здраво путовао и да је и сад здраво и добро. Жута кола са опремом шиље господару. Говорила је са Чича Јоксом за екмецију Јакова са којим се погодила за 50 гроша, а он мислио да је то горњих пара, па сад тражи 5 талира да му плати.

317.

20. јуна 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица благодари Богу што је господар здраво путовао. Деца су здрава. Благодариму што јој јавио да су јој девери здрави и да се код њега налазе. Пита га за амамске казане, колике ће да наручи да се направе.

318.

21. јуна 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица шиље господару од њихове нове пшенице неколико лебова да у здрављу господар потроши са својом браћом а њеним деверима.

319.

22. јуна 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 20. о. м. Она му јавља о здрављу својих синова и унучића. Благодариму што јој послао икону Матере Божије која је донета са ацилука. Благодарим на поздраву девера Јефрема. Шиље му рачун овд. терзибаше што је за њих којешта радио, с молбом да се пошљу паре за исплату.

320.

26. јуна 1833, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља како је дошао са

3 Нечитко.

скеле Мита Савин и казивао, да је Адакалски паша послао немачком страном неколико Турака за у Босну, а којим послом, то је њима непознато. Само му јавља да зна.

321.

26. јуна 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писма од 24. и 25. о. м. Особито се радује срећном путовању и здрављу господаревом. Жели му да срећно путује и срећно да доврши започето дело. Шиље му за пут округ црквени, стихаре, одежде, наруквице, петрахиле, ваздух и т. д. Јавља му нешто о кадионицама.

322.

29. јуна 1833, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља господару, како благодари промислу за господарево здравље и жели му срећан пут у подuzeћу његовом. Јавља му да су сви здрави. Синови и унуци поздрављају господара. Веома је радосна што народ радо дочекује и пропраћа господара на његовом путу.

323.

2. јула 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо из Крушевца од 28. јуна и сазнала је из њега да господар здраво путује, да га народ лепо дочекује и испраћа. Благодарни му што је наредио да се у Крушевачкој цркви упише црквени округ што је она послала. Шиље му још округа. Она је спремна за Неготину на позив. Поздравља господара и његову свиту: Јована, Јоксу, [Вула], Ресавца, Вучића, Арсу и остале.

324.

4. јула 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 2. јула из Алексинца и разумела о здрављу и путовању господаревом. Са синовима и унуцима поздравља господара. Благодарни му што је известио за обичаје четрдесетне Архијерејима и калуђерима. Адакалском паши на писмо није ништа одговорила. Мило јој што јој јавио за старијег Врончевића. Јавља му да је спремна за пут. Јавља му да је град потукао неке крајеве.

325.

8. јула 1833, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо из Бање од 4. јула ов. год. и сазнала је да је господар здрав и његова дружина и да путује. Деца су здрава. Трећи округ црквени неће ни слати кад неће бити потребан. О њеном поласку за Неготину моли га да одустане и да је ослободи од тако далеког пута. Јарад и јагњад пустиће у луг. Пшеницу ће омлатити.

326.

10. јула 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица одговара на два господарева писма и благодари му што је избавио народ испод [...га]⁴ турског. Сви су здрави и поздрављају господара. Јавља му како је плакала кад је читала писмо господарево о некој старици која је неког корела што јој није допустио да види добро господара. Са Перком се није још састала и сваки час очекује од ње абер.

327.

13. јула 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писма од 7. и 9. о. м. и од радости при читању плакала је, како је она старица неког укоравала што јој није показао господара да га уочи; како је свештеник изнео пред господара хлеб и со и предао му; како га је народ обасипао цвећем, и како их је господар са благошћу примао. Примила је и треће писмо из Неготине. Оно је још већма обрадовало.

328.

16. јула 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 14. о. м. из Брзе Паланке и сви се радују што им господар јавља о повољном здрављу. Послаће синове у пресрет господару. Јавља да је било помало кише, али јаким киша није било. Примила је писмо од девера Јефрема које је послала господару.

329.

17. јула 1833, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 16. о. м.

4 Нечитко.

Сви су здрави и радосно очекују господарев долазак. Сутра ће спремити синове у пресрет Бабајку. Перка није долазила на Ковин што нису добри друмови и бирцхаузи куд би прошла. Од Савке добила писмо у коме јавља да је здрава.

330.

18. јула 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо господарево из Добре од 17. о. м. и разумела да господар здраво и срећно путује а благодари Богу што се дела народна срећно окончавају. Јутрос је синове испратила за Средњево и мисли да су се састали са Бабајком. Моли га да јој јави хоће ли сутра овде бити на ручку?

331.

26. јула 1833, *Крагујевац*

Обреновићка Љубица извештава господара да је са друштвом приспела овде и намерава сутра овде преданити па продужити пут. Овде је допратила киша, која још једнако ромиња, на коју се Амица тужи да квари пољски посао. Дознала је да је Стојна Топаловића за Мијовићем удата, тешко болесна па жели видети Милосава.

332.

29. јула 1833, *Брусница*

Обреновићка Љубица примила писмо од 27. о. м. № 2560 из кога види да су господар и деца здрава, а и она је здраво приспела јуче овде. Застала је овде девера Јована, Круну и Симку који су је радосно дочекали са чиновницима. Јавља како јој писао Јефрем да је Тока била болесна па је морао довести доктора Месаровића из Земуна.

333.

1. авг. 1833. г., *Чачак*

Обреновићка Љубица примила писмо од 28. о. м. № 2575. Мило јој што господар јавља да су сви здрави. Сажалева Милку и Василију што су болесне. Јавља му да је била у Срезејевцима и јавља му како су је путем дочекивали и пратили. Моли га да опомене учитеља да децу у наукама обучава.

334.

3. авг. 1833. г., *Брусница*

Обреновићка Љубица примила писмо од 1. о. м. № 2642, љуби светли skut, који је благоугодног срца, те је њој радосне вести саопштило. Из Чачка је обишла цркву на Савинцу. Spreма се за полазак за тамо.

335.

7. авг. 1833, *Крагујевац*

Обреновићка Љубица намерава данас још преданити и да коњи добро да се одморе па да сутра пође, а прекосутра у Пожаревац. Овде је слао извешће за плаћање. Код њега је у свако доба згодна за плаћале тежине.

336.

14. авг. 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља да су сви здрави и добро расположени. Јавља му како је неспокојна за Михаилом јер је ноћас чудан сан уснила. Уснила је као да су оба умрела, па на њену кукњаву и плач Милан се дигао а Михаило не. Моли га да јој јави о деци како су са здрављем и да припази на Михаила да не прилази коњима.

337.

16. авг. 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља да је здрава са прељубезним Миланом и унуцима и очекује извешће о Михаилу. Радује се да је господар здраво приспео у Топчидер, као што јој у писму од 14 о. м. јавља. Поздравља девера Јефрема, Току и децу и Перку, Тошу и дечицу.

338.

17. авг. 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља да су сви здрави и на миру. Поздравља [слабог] сина Михаила. Предлаже му да нову качару направи у воћњаку уместо што би се правила на Табани. Налога што би долазила, не би било толико ни [досади] као што би била у Табани.

339.

17. авг. 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила овај час писмо

господарево и разумела да су сви здрави и да Михаило добро слуша, а и Милан лепо мајку слуша и Бабајкове заповести испуњава. Сви су здрави, само је њој жао ојађеника Вучића, кад ће се и он једном у поредак увести!? Моли га да се смилује.

340.

19. авг. 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 17. о. м. Они су сви здрави и добро расположени. Благодарни му на извешћу за Перку, Тошу и децу да су здрави. Поздравља Агу Јефрема, Току и децу. Качару неће почињати да гради. Јавља му да свиње прелазе чопором преко Мораве па су наредили да чувају страже да се не би загубиле.

341.

20. авг. 1833, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 19. о. м. № 2875 и разумела да је господар са Михаилом здрав, да су Перка и Тоша са децом на састанак долазила и да су здрави. Моли га да одреди дан за састанак и да јави и Савки и свој деци тога дана да се састану. Ову њену и материнску жељу моли га да испуни.

342.

23. авг. 1833, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила два писма од 21. и 22. о. м. у коме јој о стању здравља. Благодарни му што је писао за Савку да дође и моли га да одреди дан кад ће она поћи на састанак. Моли га да Михаила не шиље куд на страну. Милан га једнако спомиње и тражи га да с њим игра билијар. Моли га да одобри да се направи за солдате и момке трпезар.

343.

24. авг. 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 24. о. м. и са њиме и Перкино писмо. Њој је особито мило било што је сазнала о здрављу господарево и Михаилову. По наређењу господаревом она ће поћи на пут у недељу у Смедерево на конак а у понедељак у Топчидер т. ј. 27. о. м. Од Савке примила писмо. Никола Имраор заградио је у

Шалинцима Нах. Смед. жир алију Глошку и Шугави луг.

344.

27. авг. 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавила господару у последњем писму да ће данас поћи и у Смедереву конаковати а сад је пут одложила до сутра због Милке, јер је дете нешто кећаво. Јутрос хтео да иде у Цркву те му није дала. Поздрављају се. Мисли да је на детету редња.

345.

28. авг. 1833, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља да су сви здрави и полазе сад док је раније на пут, како ће стићи у Гроцку на конак, а оданде у Топчидер. Милка је оздравио и сад је добро а и сви су здрави и добро.

346.

2. септ. 1833. г., *Топчидер*

Обреновићка Љубица примила писмо од 2. септ. у коме јој господар јавља да је здраво приспео у Пожаревац. Поздрављају се. Благодарни му за цариградске новине што јој саопштава и на послатим шамијама. Овде је кишно време и ветар.

347.

5. септ. 1833. г., *Топчидер*

Обреновићка Љубица разумела је из писма господарева од 4. септ. № 3124 да је господар здрав а и они су сви здрави. Данас је освануо прерадосни дан рођења Михаиловог. Честита му мајка дан рођења. Михаило се слатко насмеја кад је дознао да му је Шарка крепала. Он испитује колика је трава.

348.

5. септ. 1833, *Топчидер*

Обреновићка Љубица јавља да су сви здрави и поздрављају господара. Јуче је била Перка с Тошом и децом и они поздрављају господара. Јуче су добили коње које спремају за Пожаревац. Бележи им имена по Тошином казивању код руде што су: Дешњак зове се генерал. Левак зове се армидор и т. д.

349.

8. септ. 1833. г., Београд

Обреновићка Љубица примила писмо од 6. о. м. из којих је сазнала о здрављу господаревом. Она је са децом здрава. Данас била Перка, Тоша и деца. Предала је Перки аманет. Они обоје благодаре. Михаила не може пре послати, него ће сви у понедељак поћи тамо. За Гара[м]ку ће свадбу у недељу поћи ће сви.

350.

9. септ. 1833. г., Београд

Обреновићка Љубица благодари господару за послата кола и коње. У јутру рано полази одавде и жели да затече господара тамо. Ага Јефрем, Томанија и мали Милко са његовим сестрама благодаре господару на његов поздрав и љубе руке господару.

351.

11. септ. 1833. г., Гроцка

Обреновићка Љубица примила писмо од 9. септембра № 3187 из кога је сазнала да је господар са здрављем добро. Довде су добро путовали. Данас ће преданити, а сутра стижу у Пожаревац. Благодари на послати дар. Ага Јефрем са Анком, Лаза и Ми(л)ка поздрављају.

352.

19. септ. 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила два писма из Свилајенца и разумела да је господар здраво и мирно путовао. Они су сви здрави. Благодари му што јој саопштава како ће се он скоро разговарати са Ф[...]гел-ађутантом. Официру овд. изјавиће да се жени кад хоће.

353.

21. септ. 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља да је са синовима и децом савршено здрава само је Лаза нешто немоћан. Шиље Марију тамо и честита. Шиље му неколико писама на његово име.

354.

25. септ. 1833, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила 4 писма госпо-

дарева и разумела да је господар здрав и доброг расположења. Благодари му на извешћу да је Давидовић добре гласе донео из Цариграда. Синови благодаре господару што им је послао ћурчета. Примила је сав смок.

Коње је послала за Неготину по Николи Имраору с препоруком да добро пази на коње.

355.

28. септ. 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 27. о. м. Јављају једно другом о здрављу. У ову прву недељу послаће коње за интов и неколико кочија у Ливадицу код механе на сусрет. Жели му срећан долазак. Послату стоку примила је и сместила на Мораву. Овце још болују, па је наредила до добро чувају. Благодари му за руског пуковника Барона Будберга што је известио.

356.

29. септ. 1833, Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља му за шкуртељке да би биле готове само је стало за ширитом, па га моли, ако што скорије пође, да понесе ширит. Она је са децом здрава и на миру и поздравља господара.

357.

13. окт. 1833. г., Београд

Обреновићка Љубица доставља како су им јуче доходили пријатељи из Земуна и здраво и весело се провели и прстен свршили. Овде је и Перка дошла била с Тошом. Марко буљубаша пита за ритопечко вино шта ће с њим радити. Шнајдер што је кројио деци хаљине моли да му се по рачуну плати. Ово дана провешће и [Глишину] свадбу.

358.

15. окт. 1833. год., Београд

Обреновићка Љубица примила писма 13. и 14. о. м. № 3582, 3583 и 3589, пише му да ће наћи кола за калабалук до Пожареваца. Данас је дала на прочитање акт господарев којим је одређена пензија Др Куниберту. Куниберт благодари господару. Зета Вучићевог Стерију кад пође у Пожаревац, повешће га собом.

359.

13. нов. 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица одговара господару, како је тражену палу поч. Г. Митрополита послала по Николи Имраору оно јутро, кад се господар кренуо са Дугалићем у Свилајенац, па се кочије вратиле а пала ваљда остала у Свилајенцу. Поручила је по суруцији да је потражи тамо. До знала је да ће господар слати архимандрита у Цариград па му шиље крст.

360.

13. нов. 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица сазнала из писма господаревог од 11. нов. да је господар срећно приспео у Крагујевац. Она је са децом здрава. Из писма од 12. нов. № 3908 види да је здравље господарево повољно. Господар тражи две бурмутице великог везира, а она му јавља да не зна које су то бурмутице, него му шиље друге две.

361.

16. нов. 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 14. о. м. у коме јој саопштава о здрављу а тако и она њему. Благодарни му на честитању поста. За барона Меитану и Гицу Опрана спремила је квартир, па кад буду дошли, примиће их, почастити и испратити.

362.

18. новем. 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 17. о. м. № 3982 у коме се питају о здрављу. Станојла је призвала и казала му за ону момчад што су одређени да иду у Влашку. Двојица нису дошла. Пошиље по Стефану кочијашу дечије шкуртељке да се поставе.

363.

18. нов. 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља по Стефану кочијашу господару како је она са децом и унуцима здрава а и господара поздрављају. Господин барон Меитана и Гица Опран отишли су доле јуче у јутру и за њих је Коца два прама био преправио у Голупцу. Јавља му о свињама.

364.

19. нов. 1833, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 17. нов. што је по докторима послато на које одговара. Григорије Рибакон био је болестан и доктори му наредили шта ће употребљавати. Био је свега два дана слаб а сада се предигао. Докторе зато враћа што овде нису од потребе, јер смо сви здрави.

365.

20. нов. 1833. год., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 18. о. м. № 3996 и разумела све шта јој господар пише за хата кулама да га пошље у Топчидер, кога господар намерава послати на дар Командирендеру Петроварадинском Радошевићу. Она ће ову наредбу одмах извршити. Захваљује му на претолкованим писмима Хусеин паше видинског.

366.

23. нов. 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица честита господару срећу његову, нашу и народњу. Нема стрпљења да би могла усмено честитати. Дуго, дуго у здрављу да ужива с нама, с децом и народом. Данас је с децом изашла на Сопот а тако и солдати, а и свачаршија, бацали плотуне и чинили благодарење Богу за оволику радост. Овде је био и Вучић.

367.

23. нов. 1833. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља господару како су приносили Богу благодарење за свеопшту радост. У Цркви је било много народа и то је све весело било. Алекса Андоновић овд. житељ жали се што му није примљен син да иде са осталим солдатима у Влашку на науке. Он се једнако моли да и њега господар пошље са осталима.

368.

25. нов. 1833, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља да је са децом здрава. Сакалију шиље господару а жену му задржава.

369.

26. нов. 1833, Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља о здрављу њеном и деце. Пита за 30 овнова што је господар послао на шта су одређени: хоће ли бити за пастрму или да остану.

370.

27. нов. 1833, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 14. нов. о. г. № 3932. Ово је писмо све избодено и црним печатом влашког грба забележено. Најважније је у овоме писму да је здрава и да намерава преко Опрана господар правити златали хаљине у Букурешту. Јавља му како је златали арч и чоху предала Опрану. Примила писма од 25. нов. № 4087 и 4093.

371.

3. дец. 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља о здрављу њеном и дечијем. Синоћ дошао Вучић и претурио солдате у контумац који ће одлежати 7 дана. Дошао је Пазарац и он ће наредбу господареву извршити. Јавља му о неком Милојку Петровићу из Баточине који је дошао из Катана.

372.

5. дец. 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила од Тенке рибе и шиље господару 4 кечиге.

373.

5. дец. 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила два писма од 2 и 3. о. м. у којима јој јавља о своме здрављу а и она њему то исто одговара. Честита му славу и пут. Моли га да јој јави о браци Лази и Симићу и њиховом здрављу. Благодарни му што се толико стара о васпитању деце и набавља им учитеље. Шиље му једно турско писмо.

374.

10. дец. 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила два писма од 7 и 8. о. м. у којима јој јавља о здрављу и путу свом у Топчидер. Жели му срећан пут. Моли га

да јави Тоши и Перки да дођу на виђење. По Вучићу шиље мустру од црне чохе да јој се скроји једно џубе.

375.

11. дец. 1833. год., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 8. дец. № 4273 из кога је сазнала да је господар здрав. Јавља му да су сви здрави. Пише му о исељавању Турака и жели му срећан разговор са везиром.

376.

15. децем. 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писма од 14. дец. № 4308 и 4309 из Топчидера, у коме јој јавља да је здраво путовао. Поставу за шкуртељку њену шиље по суруџији а џубе ако не стигне за празник а оно кад стигне само да буде добро урађено. Благодарни господару што се сећа синова да им се за празник направе хаљинице.

377.

16. дец. 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица благодари господару што јој јавља да је здрав и што ће позвати у понедељак Перку и Тошу да их види. Она њему јавља о здрављу њеном, деце и унучића. Она је по наредби позвала Чича Брку и наредила да се собе шербетлеишу и уреде за г. Митрополита и до уторника биће готове.

378.

19. дец. 1833, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 17. о. м. и видеда из њега да је господар здрав, а и она је са децом здрава. Сви желе да им господар у здрављу дође и њих здраве застане. Благодарни му на поздраву и о делима што тамо ради што их извештава.

379.

20. дец. 1833. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 19. о. м. и разумела све што јој пише. Јавља му да је са синовима и унучићима здрава и добро су расположени и очекују његов долазак. Пита га хоће ли она излазити да га причекају. Благодарни

му на извешћу како су Тоша и Перка долазили. Свештенство је вољно да изиђе до Свилајенца да причека Митрополита.

380.

23. јан. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо из Свилајенца. Она је са децом здрава. Милан се обрадовао што је добио џубе да се огрне кад пође у Крагујевац, а и Михаило се радује што ће добити џубе за пут. Михаило бегенише неко вино од тамњанике па моли господара да му купи тога вина. Јавља му да су били принуђени заклати једног вола што је сломио ногу и шиљу и господару меса од њега.

381.

27. јан. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 25. о. м. из ког је сазнала да је господар здрав. Суде ће спремити, а коње рекао је господар да ће послати у Свилајенац, но они нису потребни. Због лошег здравља она не може доћи а децу ће послати. Она ће их испратити до Свилајенца на конач, како ће у уторак стићи у Крагујевац.

382.

3. фебр. 1834. год., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 1. о. м. и разумела из њега да је господар са децом здрав. Благодарни му што је послао Дра Карабина. Она није опасно болесна и боље јој је сада. Ако буде потребе она ће употребити његове лекове. Отпоздравља своје синове и матерински их љуби. Пазарац из Појане јавља да је болестан и чим оздрави поћи ће овамо. Поздравља све и девере.

383.

7. фебр. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 5. о. м. Јавља му да је са здрављем побоље. Благодарни му на извештају о скупштини и што јој послао беседу, коју је изговорио народу, као и о задовољству народном. Синове грли и љуби. Поздравља господара, синове и девере. Моли га за Луку Лазаревића да му дâ какву службу и бољи стан. Моли га за њихову Тодору и Алексу Ду-

кића колико да гледају њихов виноград у Тополи. Ићи ће у Београд на свадбу.

384.

8. фебр. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 7. фебр. што јој донео Милутин Ера № 366. По наредби отвориће у горњој господаревој соби оцак и уредиће све као што треба. На ону собу у којој се господар Богу моли удариће дупле прозоре. Синове матерински поздравља. Моли га да пошље девера Николу да дође овамо да се виде.

385.

11. фебр. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 10. о. м. № 404 у коме јој јавља господар да ће као данас поћи са синовима за Пожаревац. Она му шиље у Свилајенац четвора кола и моли господара да јој опрости што није раније послала кола, јер је тако извештена да ће позније господар поћи на пут.

386.

24. фебр. 1834, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља да је данас у 10 часова дошао Милан здрав и да му је изјавила господарев поздрав. Он благодари и поздравља оца и брата Михаила. Примила је крст што јој је послат и моли га да јој јави кад ће поћи за Пожаревац.

387.

24. фебр. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља да је синоћ у први сутон здраво приспела у Пожаревац и децу здраву застала. Њен мали крстић остао јој у соби где је ноћивала, обешен о пушкама, а заборава је и малу шкуртељку, па моли господара да јој понесе кад пође за Пожаревац. Поздравља их све.

(наставка у следећем броју)

Приредила:
Јелица Рељић

ИЗ ДНЕВНИКА ЂОРЂА СИМИЋА (3)

1914. година

Беч, 2 Јануара 1914

Из прошле године прешло је у ову неколико још нерешених питања као што су: *питање о егејским островима и јужно-албанској граници*; питање српско-турског уговора о миру и о источним жељезницама, које су остале на српској и грчкој територији; питање о новом албанском владоцу; питање о подели турског дуга на повећане балканске државе, о реформама у Анатолији и т.д.

Од ових питања моментално се налазе на дневном реду она прва два, која се односе на егејска острва и на јужно-албанску границу. Забележио сам пре неколико дана да је енглески министар спољних послова, Сер Греј предложио Великим Силама да сва она егејска острва, које су Грци за време последњег рата посели, остану Грчкој, осим Имброса и Тенереса, који би имали остати Турској. Знано се већ онда да ће све Велике Силе пристати на овај Грејов предлог, али до јуче још није био на њ дошао енглеској влади званичан одговор Сила тројног Савеза: Немачке, Аустро-Угарске и Италије, које су се о њему споразумевале. Тај одговор је тек синоћ предан у Лондону од стране заступника те три Силе и гласио је да оне акцентирају Грејов предлог под условом да Грчка до 18 Јануара напусти оне крајеве Епира, који су припали Албанији и да, поред Имброса и Тенедеса остане Турској и острво Кастелгидо. Овим одговором троје-савезних сила приближило се своје решењу питања о Егејским островима. Сад остаје још да се види хоће ли Грци заиста до 18 ов. мес. п.н. напустити заузете крајеве Епира и хоће ли Турска пристати да острва Хијос и Митилена припадну Грчкој. Од тога зависи скоро решење овог питања.

Српско-турски уговор о миру, за који је још пре три недеље било јављено да је већ потписан, није он до данас закључен. Изгледа да су се у последњем тренутку појавиле извесне тешкоће због некојих специјалних питања, које су потпис уговора одложиле. Исто тако остало је

стационарно и питање Источних жељезница, о коме су почетком прошлог месеца вођени овде у Бечу преговори између делегата француских и аустро-угарских финансијских група, у чијим се рукама налази већина акција друштва тих жељезница. Између тих група постигнут је, као што сам већ 7 Децембра забележио, потпун споразум односно решења тога питања и остало је још само да се и дотичне владе, – аустро-угарска, француска, српска и грчка, – са њиме сагласе и да се са немачким и швајцарским у овом питању интересованим банкама постигне споразум. Колико се у овом до сада успело, то ми до овог тренутка није познато.

Оно, што моментално највише преокупира европско јавно мњење то су *догађаји у Албанији* и оклевање принца Вилхелма од Вида да отиде у Албанију и узме у своје руке владавину над овом ново-скованом државом. Неуспели покушај турског мајора Бећир-бега, да са неколико официра и са 160 војника, изазове у Албанији покрет у корист неког мухамеданског кандидата за албански престо, истина је пропао, али је истрага, која се у Валони води противу ухваћеног Бећир-бега и неколицине његових саучесника, обелоданила конце њихове завере и њихова веза са многим арбанашким првацима муслиманске вере, па чак, тврди се, и са председником албанске привремене владе Исмајил-Кемал-бегом, чије се држање показало сумњиво. Услед тога је, како вечерас бечки листови јављају, Исмајил-Кемал изјавио међународној контролној комисији да одступа са положаја шефа провизорне албанске владе и молио да комисија узме у своје руке државне послове. О томе се сада измењују мисли између Вел. Сила и очекује се у скоро њихова одлука. Ако се ова вест, која потиче из веродостојних извора, потврди онда је то један доказ више да у Албанији ствари не иду онако, како би то желели творци ове проблематичне државе и да ће Албанија још за дуго задавати брига Европи. У таквим приликама није чудо што се принц

од Вида не жури да оде у његову, намењену му, Кнежевину.

Из Београда јављају да *Пашићев кабинет* још није успео да нађе заменика Министру војном генералу Божановићу. Сви официри, којима је тај положај понуђен, изјавили су да они сматрају минимум предложеног војног буџета од 56 милиона као апсолутно потребан и да се, ако им се тај буџет не одобри, не могу примити понуђеног им места. Ако се не нађе ниједан официр, тада ће се, вели се, поставити цивилно лице за Министра војног. То био први случај у новијој Србији, и мучно би имао успеха.

Беч, 3 Јануара 1914

Последице неуспелог Авлонског „пуча“ већ се почињу јављати. Истрага, која се у Авлони води над ухваћеним Бећир-бегом (или „Агом“, како га данас титулишу) све више износи на видик његове везе са председником провизорне владе Исмајил-Кемалом, са бив. турским Министром војним Изет-пашом, па и самом турском владом. Исмајил-Кемал, који је до пре неколико месеци још важио као најпросвећенији човек у Албанији и као велики државник и као такав био приман у свима европским престоницама, а нарочито овде у Бечу, сада се показује оно што је увек био, један обичан интригант, који је све варао. Сада га се почињу сви да одричу, а у првом реду његови саотачественици, као Есад-паша, који га, у једном интервју са драчким дописником „Нове Слоб. Пресе“ отворено означаје као саучесника у комплоту Бећир-бега. Није дакле чудо што Кемал сад тражи да се оставком извуче из ове за њега врло немиле афере.

Али Авлонски „пуч“ прети и озбиљнијим последицама него што је оставка Исмајил-Кемала. Већ се почиње говорити о могућности војничке интервенције АУгарске и Италије, или свију Великих Сила, у Албанији, ако би се у њој прилике тако погоршале да нова албанска жандармерија не би била довољна за сигурност Контролне комисије и страних консула. А из Берлина јављају да је Цар Вилхелм, већ у досадањим разговорима са принцом Видом, одвраћао га најодсуднијим речима да се неупушта у ову албанску авантуру, јер она може бити за њега и његову породи-

цу лично опасна. Ови савети Цареви, вели се, нису до сада имали уплива на принца Велхелма, који себе сматра за браниоца неке културне мисије у једној од цивилизације заосталој земљи, у чему га, тврди се, подржавају његова жена и његова тетка, румунска краљица. Да ли принц, после Авлонског „пуча“ неће променити своје мишљење?

Албанија, ова најновија „Schmerzenskind“¹ Европе, као да ће задати још доста бриге својој мајци.

Беч, 5 Јануара 1914

Вести, које су јуче и данас стигле из Албаније, тако су противречне да се не види јасно шта се тамо збива. Исмајил-Кемал демантовао је, преко „Нове Слоб. Пресе“ вест о његовој оставци, али с друге стране јављају да се вођеном истрагом над мајором Бећир-бегом доказују његове везе са Кемалом и тврди се да је међународна контролна комисија тражила одступање Кемалово. Где је истина?

Даље се јавља да је сама контролна комисија тражила оружану интервенцију у Европи ради своје сигурности и да већ стоје спремне аустријске и италијанске ратне лађе да, према потреби, отплове у Авлону.

Грци су јуче отпочели да евакуишу поседнуте албанске крајеве на јужној граници и да тиме испуњавају одлуке Лондонске амбасадорске конференције.

Беч, 7 Јануара 1914

Вест, да су Грци већ отпочели да евакуишу поседнуте албанске крајеве у Епиру није се потврдила. Изгледа да грчкој влади није био саопштен рок, до кога су грчке трупе имале напустити те крајеве и да зато оне и нису отпочеле да их напуштају. Али се ипак зато не гаји никаква бојазан да Грци неће напустити те крајеве, пошто је грчки Министар-Председник Веницелос, који се налази на путу по Европи, дао у том обзиру врло успокојавајућа уверења.

Много више бриге задаје Европи стање у Албанији, које је хаотично. Провизорна влада у Валони нема ауторитета у целој земљи, која

1 (Нем.) „Болесно дете“.

продужује да живи својим традиционалним племенским животом и да се покорава појединим виђеним људима, као што су: Есад-паша, у средњој Албанији, Пренк Биб-Дода у Миридијаји и други, који непризнају на собом ауторитет провизорне владе и управљају у својим областима независно од исте. Интересантно је шта о стању у Албанији пише у једним холандским новинама холандски пуковник de Weer, који је почетком Новембра отишао у Албанију да организује тамошњу жандармерију. Пуковник је мишљења да ће проћи још дуго времена докле Албанија не достигне до ступња полуцивильзованих држава. Албанија је за пуних хиљаду година заостала иза европских држава и њене протекторе очекује тамо тежак посао.

Принц од Вида не одустаје од своје намере примити албански кнежевски престо и чини припреме за свој одлазак у Албанију. Из његовог дворца у Виду испраћен је велики транспорт домаћег намештаја у Албанију, и његов лекар ишао је у Валону и у Драч, да проучи тамошње санитарне прилике. Изгледа да ће се нови албански кнез бар за прво време настанити у Драчу, где му се спрема нови Двор. –

Из Београда има данас једна интересантна вест. Професор универзитета Живојин Перић, који се већ видно истакао на политичком и публицистичком пољу као заступник конзервативне идеје и зближења с Ауугарском, изнео је прекјуче у једној конференцији ванпартијских људи, свој програм за оснивање једне нове конзервативне странке. У своме говору изјаснио се Перић за дводомни систем владавине и за промену досадање спољне политике Србије, која се ослања искључиво на Русију. По његовом мишљењу српска политика треба да се ослања на тројни Савез и да тежи установљењу пријатељских односа са Ауугарском. Нема сумње да ће програм Перићев наићи на најоштрију осуду и критику код оба крила радикала, па и код самих напредњака, међу које се Перић до сада рачунао. Али је, по моме мишљењу, његова идеја здрава и треба јој желети остварење. Садањи партијски живот у Србији је нездрав. Све партије у њој утркују се у демократији и либерализму и што их раздваја, то нису политички програми, него

личне мржње. Било би добро да се у новој, великој Србији створи, као *contre-roids*² претераном либерализму једна конзервативна странка са програмом, какав Перић износи. Нико не може данас знати, како ће се развијати живот у новој Србији и да ли неће наступити потреба да Србија мења и унутарњу и спољну своју политику. За тај случај добро је да се у њој нађе једна организована нова странка са другчијим програмом него што га имају садање странке.

„Нова Слоб. Преса“ јавља данас да ће у најближим данима отпочети овде у Бечу *преговори између аустро-угарских и српских заступника по питању Источних жељезница*. Српски заступник биће посланик Јовановић, уз припомоћ два стручњака; а аустројски заступници биће три начелника из Министарства финансија, жељезница и трговине. У исто време ће српски делегати ступити у додир и са заступницима аустро-угарске финансијске групе, која је у том питању интересована. Основа за преговоре између државних делегата биће четворна конвенција – *Convention à quatre*, – а оне за преговоре између српских делегата и финансијске групе биће вероватно формула графа Виталија, на којој је постигнут споразум између аустро-угарске и француске финансијске групе. На место одступившег српског војног Министра генерала Божиновића постављен, је, како из Београда јављају, *пешадијски пуковник Душан Стефановић*, један од млађих способних официра.

Беч, 9 Јануара 1914

Данас имају да се забележе две вести од веће политичке вредности. Из Берлина јављају „Новој Слоб. Преси“ да ће *принц од Вида 15/28 ов. мес. отпутовати из Потсдама* у Трст и отуда, вероватно на једном немачком ратном броду, у Драч, његову будућу престоницу. А опет из Цариграда јављају „Југословенској кореспонденцији“ да је Велики везир, на јучерањем пријему дипломата, у разговору са већином Амбасадора о Егејским островима, изјавио да Турска неће никад примити предложено решење, т.ј. да сва острова, осим оних непосредно пред Дарданелима, дакле и Хијос и Митилене припадну Грчкој.

2 (Фр.) Противтежа.

Ако се ова последња вест потврди и ако Турска остане упорно при одлуци неуступити Грчкој ова два острова, онда се опет налазимо пред једним заплетом, који може за собом повући или сукоб између Турске и Грчке или интервенцију Великих Сила, која би принудила Турску потчинити се њиховој одлуци односно егејских острова.

Беч, 10 Јануара 1914

Према данашњим вестима *албанска провизорна влада*, са Исмајил-Кемалом на челу, у споразуму са међународном Контролном комисијом, *дала је оставку* и пренела сву власт на ту комисију, која ће управљати земљом до доласка принца Вида. Бившем Министру Унутрашњих послова Февзи-беју поверена је општа дирекција државних послова.

У бечким дипломатским круговима, вели *„Нова Слоб. Преса“* има вести да се у нашој Македонији опажа јако врење међу Турцима и Бугарима противу српске управе. (?)

Беч, 11 Јануара 1914

О оставци албанске провизорне владе и о узроцима, који су ту оставку изазвали јавља данас бечки *„Correspondenz-Bureau“*, из меродавног извора следеће:

„С обзиром на тешки положај, у коме се Албанија од неког времена а нарочито последњих недеља налазила, увидела је провизорна влада апсолутну потребу поправке, која се могла постићи само најбржим стабилизовањем прилика. У том циљу предложио је Исмајил-Кемал, од прилике пре две недеље Контролној комисији да се по могућству ускори долазак новог Књаза у Албанију и да Књаз, ако још не налази да је садањи моменат подесан за његово ступање на престо, пошље у Албанију свог опуномоћеног комисара, или да Велике Силе овласте Контролну комисију као своју представницу, да узме у своје руке управу до доласка новог владаоца.

У последње две недеље постигнут је о том потпун споразум између Великих Сила и дато је Контролној комисији пуномоћство за привремену управу земљом. Јуче после подне скупили су се сви чланови Контролне комисије и сви

Министри на саветовање, при чему је Контролна комисија саопштила упутства, која су јој дата од стране Великих Сила односно пријема владе, и уједно управила на Председника провизорне владе питање да ли провизорна влада остаје на оном гледишту, односно понуђене оставке, које је пре неког времена изнела. Исмајил-Кемал одговорио је, у истом смислу као и остали чланови владе, да он само у таквом поступању види спас земље.

Контролна комисија наименовала је тада досадањег привременог Министра Унутрашњих дела Фавзи-бега за владиног директора за целокупну област, која стоји под Валонском владом и простире се на Валону, Берат и Албасан; а замолила је остале досадање чланове владе, са изузетком Председника чије је функције Контролна комисија на себе примила, да, с обзиром на тешкоће, које би њихово целокупно одступање за собом повукло, остану и даље у служби као директори њихових ресора, на што су они драговољно пристали. Од сада су сви они одговорни владајућој контролној комисији.“

Из овог полузваничног саопштења бечког *„Кор. Бироа“*, види се да је оставка албанске провизорне владе, последовала у споразуму између ње и Великих Сила и да је учињена у циљу, да би се постигло јединство у управи целе земље, јер се из самог тог саопштења види да је се власт провизорне владе простирала само на средњу Албанију, докле су северна и јужна Албанија стојале не зависне од те управе, под владом појединих моћних људи. Да ли ће се овом променом то јединство управе постићи и да ли ће нови владалац, кад у Албанију доћи, затећи то јединство, показаће будућност.

Синоћ су *пропутовали кроз Беч* на путу за Петроград, *престолонаследник Краљевић Александар* и Министар-Председник Пашић. Они су отпутовали у Петроград да присуствују крштењу првог Краљевог унука, сина принцезе Јелене, супруге Књаза Јована Константиновића.

Беч, 12 Јануара 1914

Данашња *„Нова Слоб. Преса“* јавља да ће кроз недељу дана отпочети *између Аугарске и Србије преговори о источним железницама*. Ти

преговори водиће се, под председништвом Начелника у Министарству спољних послова графа Викенбурга, између заступника дотичних аустријских и угарских ресорних министарстава и српских делегата. Упоредо са овим преговорима водиће се и преговори заступника Србије са представницима аустро-угарске финансијске групе. У конференцијама владиних заступника претресаће се и питање о проширењу четворне конвенције те нове жељезничке везе и о новим жељезничким везама. У српским политичним круговима говори се да је Министар Грађевина у Београду противан да се преговори воде на основици француске формуле, али се држи да га је међутим Министар-Председник Пашић убедио да нема друге могућности, пошто је српска влада већ раније пристала да се при преговорима постави на гледиште француске формуле. По једној вести из Париза Србији ће у скором времену требати један нов зајам од 300 милиона. Подмирење те потребе у Француској, односно време када би француски капитал могао задовољити ту потребу, стајаће вероватно у вези са решењем питања о источним жељезницама.

Данас сам видео посланика Јовановића и он ми је, у разговору о вестима које се овде шире о *врењу у нашим крајевима Македоније*, потврдио да се заиста у тим крајевима опажа незадовољство са нашом управом и да се то незадовољство подхрањује споља у циљу да се изазове један револуционарни покрет, али да су с наше стране предузете све мере да се такав евентуални покрет у клици угуши. Овде се, по његовим речима, вести о томе незадовољству протурају са извесном тенденцијом и злурадошћу.

Беч, 14 Јануара 1914

Одлазак Пашићев у Петроград, у пратњи Престолонаследниковој, дао је повода бечкој штампи, а у првом реду „Новој Слоб. Преси“ да опет почиње претресати питање о балканском савезу и да Пашићев пут доводи у везу са тим питањем. Из тога случаја, што и у овом тренутку налазе у Петрограду румунски генерал Харцеју и бугарски генерал Тодоров, као изасланици румунске и бугарске владе и војске при откривању споменика пок. Великог Кнеза Николе

Николајевића, бив. главног заповедника руске војске у руско-турском рату од 1877/8 године, и што ће ових дана доћи у Петроград грчки Министар-Председник Веницелос на своме путу по Европи, закључује „Нова Слоб. Преса“ да ће се у Петрограду одржати неке конференције „балканских државника“ и да ће се у тим конференцијама претресати питање о обновљењу балканског савеза, у који би ушле и Бугарска, под протекторатом Русије. И док с друге стране сама „Преса“ признаје да су антагонизам и мржња између Срба и Бугара толико јаки да се не може веровати у могућност неког савеза између њих, ипак не престаје занимати се са тим питањем и у њему видети жељу Русије да учврсти свој уплив на Балкану. Овде би се заиста могло рећи да су „у страха велике очи“. Идеја балканског савеза тако је мрска нашим аустријским суседима, да зазиру од саме сенке његове.

Беч, 19 Јануара 1914

Последња три дана бавио се у Бечу грчки Министар-Председник Веницелос. Дошао је овамо из Берлина, 29 ов. мес. после подне, и још истог дана учинио је посете графу Берхтолду, аустријском Министру-Председнику графу Штирку и угарском Министру-Председнику графу Тиси, који је тога дана био у Бечу. Сутра дан, у петак, пре подне правио је посете овд. амбасадорима Великих Сила и у 1/2 2 био на доручку код графа Берхтолда. После доручка конферисали су оба државника до 5 сати по подне, а у вече је Веницелос био на вечери код овд. грчког консула Сканавија, у друштву са првацима овд. грчке колоније и са господом из његове свите и из овд. грчког Посланства. Јуче, у суботу пре подне, примио је Веницелос посете турског, италијанског, енглеског и немачког амбасадора и српског посланика Јовановића и у 2 сата доручковао је у хотелу са својом свитом и господом из грчког Посланства. У 3/4 5 био је примљен у Шенбруну од Њ. В. Цара и присуствовао је дворском ручку, даном у његову почаст. После ручка вратио се Веницелос у хотел и у 10 сати и 15 минута отпутовао је са својом свитом у Петроград.

Под овим спољним знацима свршила се бечка посета грчког Министра – Председника.

Какав је политички циљ ове посете, као и његових ранијих посета у Риму, Паризу, Лондону и Берлину, то се позитивно незна, јер се он свуда уздржао да пред журналистима даје обавештења о томе циљу и ограничио се само на изјаву да је са резултатима својих посета задовољан. Али се може веровати да се посете г-на Веницелоса односе на она питања политичке и финансијске природе, која у овом питању Грчку интересују. Та су питања: питање о Егејским островима, које још није решено, питање о грчко-албанској граници и о евакујсању оних крајева Епира, који имају припасти Албанији; питање о вези грчких и оријенталних жељезница и о директном саобраћају Европе са грчким пристаништем у Пиреју; питање о грчком зајму од 500 милиона и т.д. Према нагађањима бечких листова Веницелос је у свима тим питањима наишао на предусретљивост европских политичких и финансијских кругова. У Паризу је закључио погодбу са једном финансијском кућом за грађење жељезничке линије од Ларисе до једне тачке жељезнице Солун – Битољ, која има бити готова за 1 1/2 годину, и везати Атину са осталим центрима Европе. Исто тако осигурао је плагирање грчког зајма у Паризу. У питању Егејских острова наишао је на наклоност Сила решити питање по жељи Грчке, а у питању евакујсања Епира на њихову готовост продужити рок за то евакујсање.

Интересантно је било ових дана пратити писање бечких новина и држање аустријских званичних кругова према Веницелосу. Човек има утисак да су се и једни и други утркивали да задобију симпатије грчког државника и да га привезу за АУгарску. Новине су га преузносиле као највећег балканског државника и као човека, који се извесно неће упуштати у какве вратоломне експерименте, који би претили општем миру. А званични бечки кругови обасули су грчког премијера доказима симпатија и уважања. Цар га је одликовао Великим Крстом Леополдовога ордена, дао је у његову почаст ручак и ставио му је на расположење дворске ложе у Опери и Буртсетру. Министар спољних послова био је пун пажње према њему и приредио му је доручак и упознао га на њему са високим аустријским часницима. Очеvidно се опажала

тежња свију бечких кругова да задовоље и за себе привезу високог грчког госта.

У Петрограду ће се Веницелос састати с Пашићем и томе састанку оvd, новине придају велики политички значај, већи можда него што ће га он у ствари имати. Из Петрограда ће Веницелос отићи у Букурешт, и одатле преко Београда и Солуна вратити се у Грчку.

Беч, 20 Јануара 1914

Посланик Јовановић, кога сам јуче видео, рекао ми је да грчки Министар-Председник *Веницелос доста песимистички гледа на политичку ситуацију на Балкану*. Држање Турске задаје му бригу. Бојати се да између Турске и Бугарске не дође до неког споразума, који би био управљен противу Грчке и Србије и могао изазвати нове заплете.

Јовановић ми је даље рекао да су преговори, који се у Цариграду воде између Србије и Турске у циљу закључења дефинитивног мира, прекинути. Турска је изнела неке нове захтеве, на које српска влада није до сада пристала. По мишљењу Јовановића Турска, отежавајући закључење мира са Србијом, намерава присилити ову, да на Грчку дејствује у циљу да ова у питању Егејских острова буде попустљивија и да остави Турској Хијос и Митилену.

Беч, 22 Јануара 1914

Бечке новине не пристају коментарисати *састанак Веницелоса са Пашићем* у Петрограду и придавати му велику важност. По њиховом мишљењу ради се на обновљењу балканског савеза, у који би поново и Бугарска ушла, као што Русија жели и на чему ради. При томе се не обзиру на повторене изјаве бугарских државника, да између Бугарске и Србије не може бити савеза „докле Срби угњетавају Бугаре у Македонији“; као ни на најновију изјаву „Самоуправе“, органа српске владе, да таквог савеза не може бити, докле у Бугарској владају према Србији таква расположења, каква су сада. Више веровања може се поклонити тврђењу неких новина да се ради на закључењу савеза између Србије и Грчке, у одбранбеном циљу. Када се имају на уму симптоми зближења између Бугарске и Турске,

које би било наперено противу Србије и Грчке и имало за циљ повраћај Турској и Бугарских оних области, које су по букурешком миру припале Србији и Грчкој, – онда се може веровати да српски и грчки државници, у предвиђању такве евентуалности, за раније траже споразумети се о заједничкој одбрани противу ње. Није дакле искључено да ће Веницелос и Пашић у Петрограду претрести све мере, које би се имале предузети у случају те евентуалности. Али да би њихов споразум ишао преко тих граница и имао некакав офанзиван карактер противу ма кога, као што то бечки листови називу, то је, по моме мишљењу, потпуно искључено. И Србија и Грчка после прошлогодишњих силних напора и жртава, имају потребу дугог и сталног мира, и зато ће оне бити последње које би га пореметиле.

Данашња „Нова Слоб. Преса” доноси, према румунским листовима, *садржај једне изјаве румунског Краља Карола*, учињене коресподенту Московског листа „Рускоје Слово“ о спољној политици Румуније. Према тој Краљевој изјави спољна политика Румуније остаће и под новом либералном владом Братијана иста, која је била под Консервативним кабинетом Мајореска. Краљ не верује у ратне догађаје на пролеће, поглавито због финансијске исцрпљености балканских држава. Грчко-турска размирица због егејских острова биће изравната од Великих Сила, које су на најбољем путу, постићи једно решење, које ће задовољити обе стране. Ако би, против очекивања, дошло до неког турско-грчког конфликта, држање Румуније зависиће од држања Бугарске и Србије. Ни Бугарска несме се активно ставити на страну Турске ни Србија на страну Грчке „јер само турско-грчки конфликт не би се директно дотакао букурешког мира, који он сматра за неповредив и за чију ће одбрану он увек стојати на стражи.“ Ако је ова изјава Краља Карола аутентична, онда можемо спокојно гледати у најближу будућност и не плашити се од каквог турско-бугарског савеза.

Беч, 22 Јануара 1914

Пре петнајест дана донеле су бечке новине *вест о образовању једне конзервативне странке*

у Србији, иницијативом универзитетског професора Живојина Перића. Неколико дана после тога срео ме је на Грабену познати бечки журналиста Леополд Мандл, дописник „Фосових новина“ у Берлину, и упитао ме је шта ја мислим о томе покушају проф. Перића. На то питање ја сам му одговорио онако како сам о томе, под 7 ов. мес., забележио у овој књизи. Разговор се затим дотакао и српско-аустријских односа и ја сам и о томе изказао моје мишљење. При расанку запитао ме је Мандл да ли сме моја интересантна саопштења употребити за новине и ја сам му одговорио да немам ништа противу тога.

Не читајући „Фосове новине“ нисам до данас знао да ли је Мандл учинио употребу од мојих саопштења. Међутим добих данас од проф. Перића једно писмо, у коме ми јавља да је са задовољством читао мој интервју са дописником „Фосових новина“, који је у београдском Прес-бируу преведен и послат уредништвима београдских листова. И он и његови пријатељи, вели, захваљују ми на објективној, али зато ипак симпатичној оцени о конзервативној странци, која ће им дати још више истрајности и воље за рад на организацији такве странке.

Не знајући садржину мога интервија са Мандлом, ја нисам у стању оценити у колико заслужујем захвалност г. Перића и његових пријатеља. Ну, ако они у моме мишљењу о потреби једне конзервативне странке у Србији налазе „encouragement“³ за свој рад на образовању такве странке, онда сам задовољан.

Беч, 23 Јануара 1914

Човек не зна да ли да се љути или да се смеје кад види са коликом намерношћу и упорношћу бечки листови, а у првом реду „Нова Слоб. Преса“, претресају питање о обновљењу балканског савеза. По њиховом мишљењу Русија се свима силама стара да Србију са Бугарском измири и у том циљу саветује Србији да Бугарској уступи Штип и Кочане и да је на тај начин привуче у савез са собом и са Грчком. У таквом једном новом савезу они виде нову опасност за мир,

3 (Фр.) Охрабрење.

јер мисле да он може имати агресивне намере према тројном савезу, а у првом реду противу АУгарске, и зато се упињу доказати како је такав савез неприродан и немогућ, и како Бугарска не може у њега ући. У њиховом неповерењу према Русији и према славенству у опште они не могу да увиде да је, бар за сада, обновљење балканског савеза, са Бугарском у њему, немогућа ствар, – јер су још сувише живе ране, које је она изнела из њеног рата са Србијом и Грчком.

У њиховој заслепљености они се не обзиру на демантије из Београда и Софије ни на изјаве српских и бугарских државника о немогућности таквог савеза и упорно остају при своме тврђењу како Русија на томе ради. Да Русија такав савез жели, то се сме веровати, јер би он заиста могао у даном тренутку дати тројном споразуму већу снагу, паралишући аустро-угарску акцију, али је тешко претпоставити да руски државници тако мало познају расположења у Србији и Бугарској да би могли веровати у уступање крвљу српских синова добивених крајева – Штипа и Кочана, – и на тај начин олакшати Бугарској да и у осталим крајевима Македоније подржава незадовољство противу српске владавине. На такво уступање заиста не би смела пристати ни једна српска влада и зато г. Пашић има право, ако је, како новине јављају, рекао једном сараднику „Новог Времена“ да још није дошао моменат за такве уступке Бугарској.

Ну, ако се за сада не може говорити о обновљењу балканског савеза у оном саставу, какав је био закључен 1912 године, сме се с основном веровати да су се Пашић и Веницелос у Петрограду споразумевали о свима евентуалностима, које би могле наступити услед каквог турско-бугарског савеза, и о мерама, које би Грчка и Србија имале предузети против агресивних намера тога савеза. Сасвим је природно да Србија и Грчка желе одржање стања створеног Букурешким миром од прошле године и да се зато благовремено споразумевају о свима мерама потребним за то одржање. У томе могу рачунати и на садејство Румуније, према последњој изјави Краља Карола.

Беч, 24 Јануара 1914

Данашња „Нова Слоб. Преса“, у свом вечерњем издању, доноси две изјаве Пашићеве, учињене редакторима руских листова „Утро Русија“ и „Рускоје Слово“ о односу Србије према АУгарској и о његовом састанку са Веницелосом.

Односно првог рекао је Пашић: „Ми желимо да у нашим односима са Аустро-Угарском наступимо нормалан правац. Ми ћемо све чинити, што лежи у нашој моћи, да поправимо наше односе с АУгарском и надамо се да и АУгарска посматра ово питање с истог гледишта“.

О састанку свом с Веницелосом рекао је Пашић: „Мој састанак с Веницелосом само је ствар случаја. Он је требао да буде у Београду куда Веницелос ових дана одлази. Говори се да мој састанак с Веницелосом има за циљ образовање једног новог балканског савеза. У ствари пак измена мисли између мене и Веницелоса била је управљена на то да и последња балканским ратом изазвана и још не решена питања приведу ликвидацији на основу Букурешког споразума и у сагласности са интересима свију балканских држава.“

Обе ове изјаве Пашићеве су, по мом мишљењу, искрене и одговарају истини. Ако и после њих бечка штампа продужи својим читаоцима износити пред очи баук једног новог балканског савеза са агресивним циљевима, она ће тиме само манифестовати своју мржњу према нама и свој страх од таквог једног савеза.

Беч, 25 Јануара 1914

Данашња „Нова Слоб. Преса“ доноси један разговор њеног петроградског дописника са Пашићем. На примедбу дописникову да је пало у очи, што је Пашић у једном ранијем интервију изјавио да држи за основане гласове о постојању турско-бугарског савеза, одговорио је Пашић: „Скоро ће се показати да ли постоји турско-бугарски споразум. Ми имамо из доброг извора вест о његовом постојању.“

На питање дописниково односно гласова о обновљењу старог балканског савеза, одговорио је Пашић: „Обновљење тога савеза са Бугарском њему није сада намеравамо. Гласови да се Бугарска хоће да задобије уступањем

македонских области и гаранцијама за бугарско становништво Македоније, нису тачни.“

Односно гласова да бугарска влада очекује да јој се приступи са таквим помирљивим предлозима, одговорио је Пашић: „У новинама се много којешта говори; нама није с бугарске стране ништа речено.“

На питање дописниково да ли ће се скоро показати резултати његових саветовања са Сазоновом и Веницелосом и да ли су се та саветовања тичала албанског и егејског питања одговорио је Пашић: „Ми смо преговарали о текућим питањима и могу рећи да ће се она на миран начин решити, јер су већ у пола решена и већ о њима постоје одлуке. Наша саветовања у Петрограду имаће повољно дејство у мирном смислу.“

Односно српско-аустријских односа рекао је Пашић: „Мирољубиве намере доносе плодове мира.“

Ако и после ових изјава Пашићевих „Нова Слоб. Преса“ продужи булазнити о обновљењу балканског савеза у пређашњем саставу, она то може чинити само из мржње према Русији и према нама, а не из веровања да то може бити.

Беч, 29 Јануара 1914

Најважнија новост последња три дана та је да је *принц од Вида једва једном обелоданио своју одлуку примити албанску круну* и отићи у Албанију, пошто је од АУгарске и Италије добио обећање да ће му авансирати 10 милиона динара, на рачун зајма од 65 милиона, који ће Албанија добити уз гаранцију свих шест Вел. Сила.

Принц је прекјуче отпутовао из Берлина у Рим да се представи Италијанском Краљу и да конферише са италијанским државницима. Одатле ће још у току ове недеље доћи у Беч да се представи Цару Фрањи Јосифу и да конферише са графом Берхтолдом, па ће се одавде вратити у Берлин и оданде отићи у свој подручни замак у Neuwied-у, да тамо дочека албанску депутацију, са Есад-пашом на челу, који ће му понудити албански престол. Са том депутацијом отпутоваће Принц преко Трста у Драч, где ће бити његова привремена престоница, и организоваће прву правилну албанску владу. Шта принца Вида у Албанији очекује и да ли он неће једног дана

зажалити за својом мирном егзистенцијом у Потсдаму, где се налазио у гарнизону, то сам Бог зна. Али ће свакако са његовим доласком у Албанију тамо наступити редовно стање и отпочети радови на организовању нове албанске државе. Са наше тачке гледишта ми можемо само желити да тамо што пре буде организована државна власт, која би била у стању да обузда необуздане Арбанасе и да осигура мир на нашој новој граници.

Бечке новине продужују преживати *питање о балканском савезу*. За то им даје нарочитог повода одлазак Пашићев у Букурешт, ради поновног састанка са Веницелосом и ради конферисања са новим румунским министрима. Сад већ више не говоре о савезу свију балканских држава, пошто су увидели да у такав не могу ући Бугарска и Турска, него само о савезу између Србије, Грчке и Румуније. Али у таквом савезу оне назире неку опасност за АУгарску, па се зато свима силама упињу доказати како Грчка и Румунија не могу имати никаквог интереса да улазе са Србијом у какав офанзивни савез. Перфидније журналистике, чини ми се, нема на свету, од бечке.

Српско-турски преговори за закључење дефинитивног мира ушли су, после дугог одлагања, у одлучну фазу. Краљевска влада, како новине јављају, решила је одазвати из Цариграда свога делегата преговарача Иву Павловића и прекинути даље преговоре, ако турска влада буде и даље правила тешкоће у питању о вакуфима и о поданству турских поданика у освојеним крајевима Србије, у коме, је српска влада ишла до крајњих граница у концесијама.

Беч, 30 Јануара 1914

У синоћњем броју „Нове Слоб. Пресе“ има један интересантан телеграм њеног дописника из Букурешта. Према њему *један члан бив. Мајоресковог Министарства*, који стоји у тесном пријатељству са Веницелосом и са Пашићем и који се приликом њиховог садањег бављења у Букурешту често с њима виђао, *изјаснио се односно гласова о закључењу грчко-српско-румунског савеза на следећи начин:*

„Није закључен никакав савез; није чак

било ни говора о томе. Ја вас о томе уверавам на најформалнији начин, не бојећи се да будем демантован. Али између Румуније, Грчке и Србије постоји потпуна сагласност њихових интереса на балканском полуострову, и те државе су чврсто решене да одрже Букурешки уговор и да спрече свако нарушење мира.

Пут Веницелосов у Букурешт имао је за циљ да грчки Министар-Председник дође у лични додир са новом румунском владом и да се разговара са Краљем Карлом. Посета Пашићева у Букурешту имала је исти циљ. Западна и средња Европа морају се спријатељити са мишљу да Букурешт има велики интерес за све што се тиче блиског истока. Зато је сасвим природно да се руководни државници пријатељских балканских држава од времена на време састају и да измењају мисли о општем положају, без да се зато мора тражити некакав други разлог. Има довољно важних питања, која заслужују да Министри-председници балканских држава о њима говоре, без да је реч о савезу.“

У овој изјави румунског државника налази се, по моме мишљењу тачна карактеристика посете Веницелоса и Пашића у Букурешту и не мора се у њој тражити ишта друго. Са свим је природно да су српски и грчки Министар-Председник, с обзиром на гласове о неком турско-бугарском савезу и на досадање држање Турске у питању егејских острва, осетила потребу да са румунским Министрима измењају мисли о ситуацији и о заједничким мерама за одржање стања створеног букурешким уговором. Србија, Грчка и Румунија добиле су тим уговором нове области, које желе да одрже и које могу бити угрожене од Бугарске и Турске. Ништа природније дакле није него да се оне међу собом споразумеју о мерама за одржање тих области. За то није потребан никакав савез, али ако би га и било, он може имати за циљ само одбрану већ стеченога, а не опасност за неког трећег.

Па ипак зато „Нова Слоб. Преса“ не престаје пунити своје ступце са свима могућим комби-

нацијама и претпоставкама о новом балканском савезу, који се ствара иницијативом Русије и који би био наперен противу АУгарске у првом реду. У једном истом броју она доноси и коментаре о таквом савезу и демантије о његовом образовању. Овај, некада озбиљни светски лист, сада је постао „eiu nach Sensation hascherdes Blass“, који своје читаоце кљука свакодневно најневероватнијим вестима и дражи јавно мишљење противу Русије и Славенства у опште. Постаје већ бљутаво читати га. – Quousque tandem, Catilina, abutere patientiam nostram ?

Српски престолонаследник Александар стигао је јутрос у Беч, враћајући се из Петрограда,

Никола Пашић и Веницелос

и вечерас је продужио пут за Београд, куда су синоћ стигли из Букурешта Пашић и Веницелос и куда, данас или сутра, стиже и грчки престолонаследник, при повратку из Букурешта.

Беч, 31 Јануара 1914

Једва једном почиње и „Нова Слоб. Преса“ увиђати и говорити да евентуални савез између Србије, Грчке и Румуније, може имати за циљ само заједничку одбрану противу оних, који би хтели нарушити Букурешки мир и да зато у њему не лежи никаква опасност за Европу. Па и то „Нова Слоб. Преса“ не би вероватно још почела признавати, да јој њен Букурешки дописник није јавио, како се у тамошњим политичким

круговима гледа на резултат конференција са грчким и српским Министром-Председником.

Према телеграму тога дописника у данашњем броју „Нове Слоб. Пресе“, као непосредни резултат тих конференција означује се у Букурешту следећа погодба: „Између Румуније, Грчке и Србије закључено је да се политика мира продужи докле год Бугарска или Турска не би угрозиле интересе Грчке или Србије. У случају конфликта између Турске и Грчке због питања о егејским островима Румунија би обема овим државама упутила једну ноту, у којој би им изјавила да не може остати равнодушна према нарушењу мира и непоштовању одлука Великих Сила. Румунија би се умешала и онда, ако између Турске и Бугарске не би био закључен формалан савез, али би Бугарска дозволила прелаз турских трупа преко њеног земљишта, под изговором да није у стању да га спречи.

На основу овог извештаја свога букурешког дописника и у претпоставци да у Букурешту није ништа друго закључено него што јој он јавља, „Нова Слоб. Преса“ данас тврди да букурешка погодба дејствује умирујући у толико што се из ње види да Грчка и Румунија немају намеру ништа предузимати противу тројног савеза. (А Србија?) Реч је само о одржању Букурешког мира и о притиску на Цариградску владу, да не нападне на Грчку. Ако у Букурешту ништа друго није уговорено, онда би била врло ублажена страховања, везивана за конференције грчких и српских државника. Балкански савези, сада закључени, имали би тада само балкански, а не европски, циљ. Изјава Румуније, да не би остала равнодушна према нарушењу мира од стране Турске или Бугарске, уштеђује Европи примену притиска на Порту, јер тиме Румунија прима на себе оно, о чему се Вел. Силе нису могле до сада сложити.

Овако данас резонује „Нова Слоб. Преса“, у савршеној противности са оним што је до јуче писала. И онда још редактори Пресини траже да их човек сматра за озбиљне људе.

Принц Вилхелм од Вида стигао је јутрос у Беч из Рима, и одсео је у хотелу Империјалу као Царев гост. У подне ће доручковати код графа Берхтолда, а у 6 сати ручати код Цара у Шенбру-

ну. Пре ручка ће га Цар примити у аудијенцију. Сутра у подне ће принц доручковати код немачког амбасадора, и у вече отпутовати у Берлин и Највац, где ће примити арбанашку депутацију са Есад-пашом на целу, која је јуче отпутовала из Драча у Рим, и одатле у Немачку.

Наш престолонаследник Александар није отпутовао из Беча синоћ Оријент-Експресом, него тек јутрос обичним брзим возом.

„Нова Слоб. Преса“ јавља да ће идуће недеље отпочети у Бечу *преговори између српских и аустро-угарских делегата по питању Источних железница*. На челу српских делегата налазиће се наш бечки посланик Јовановић. Српска влада има истину жељу да откупи линије источних жељезница, али ће, у случају ако би решење овог питања на томе основу наишло на тешкоће или се показало немогућно, примити француску формулу за основу даљих преговора. Чује се да се нарочито с грчке стране наваљује да Србија прими француски предлог. Српска влада је, додаје „Преса“, већ извештена, под каквим су претпоставкама у Бечу склони да воде преговоре на основу француске формуле.

Беч, 2 Фебруара 1914

Прејуче су *заступници Великих Сила у Цариграду и у Атини предали турској и грчкој влади колективне ноте* по питању о егејским островима и о евакуисању Епира.

У ноти, преданој Порти реч је само о Егејским островима. У њој се вели, како се Турска, у члану 5 Лондонског уговора о миру од 17 (30) Маја 1913 и у члану 15-ом уговора о миру, закљученом између ње и Грчке у Атини 1 Новембра 1913, обвезала да Силама остави решење о судбини Егејских острова и како су Силе, после брижљивог проучења овог питања, и после измене мисли, решиле да Грчка врати Турској острова Имброс, Тенедсе и Кастелоризо, а да коначно задржи у свом поседу остале од ње поседнута острова. Даље су, вели се, Силе решиле да се од стране Грчке даду, и њима и Турској, довољне гаранције за то да острова, која ће Грчка задржати, неће бити ни утврђена ни употребљена за какву поморску или војничку сврху, и да ће Грчка предузети све потребне мере, да се спречи

кријумчарење између њених острова и турских области. Силе су се обвезале упливисати на грчку владу да она лојално испуњава ове услове, и поред тога захтеваће од ње довољне гаранције за заштиту муслиманских мањина на добивеним островима. Силе се, вели се на крају, надају да ће Отоманска влада на лојалан начин поштовати њихове горње одлуке.

Нота, предана грчкој влади садржи у свом првом делу идентичну изјаву као што је она горња, па се онда додаје: „Коначно уступање Грчкој, оних острова која се по решењу Сила њој уступају, извршиће се онда кад грчке трупе, на основу протокола потписаног у Флоренцији 17 Децембра 1913, евакуишу области уступљене Албанији као и острово Сасено, и кад се грчка влада не формалан начин обвеже да се неће противити стању, створеном од шест Сила у Јужној Албанији, и да неће окуражавати, ни директно ни индиректно, ма какво противљење томе стању. Евакуисање поседнутих области отпочеће 1 Марта по новом, повлачењем грчких трупа из казе Корица и са острова Сасено и продужиће се сукцесивно до 31 Марта по новом, кога се дана има завршити одласком грчких трупа из казе Делвано. На свршетку изјављује се, као и горе, надање Сила да ће грчка влада на лојалан начин поштовати одлуке Сила.

Из Цариграда јављају да ће турска влада на горњу ноту Сила одговорити сутра, 3 ов. мес. да прима к знању њихову ноту само са резервом и да се из тамошњих енглеских дипломатских кругова чује, да ће у таквом случају Грчка одрећи да напусти Епир. Ово последње не чини ми се вероватно, јер би се у том случају Грчка ставила у противност са свима Великим Силама, и то без потребе, пошто држи у својим рукама све егејске острове и може спокојно оставити Силама да натерају Турску примити њихово решење.

Српска влада нашла је за потребно да кроз „Самоуправу“ овласти своје гледиште на резултате Петроградских преговора. Према једном београдском телеграму у данашњој „Новој Слоб. Преси“, у чланку „Самоуправе“ вели се „да ће српски народ знати да цени и да поштује љубав руског народа показану приликом бављења у Петрограду Престолонаследника Александра

и Министра-Председника Пашића, јер у тој љубави виде поуздано јемство за своју бољу и срећнију будућност. С поузданошћу може се изјавити, да су у Петрограду претресене мере за одржање мира. У те мере могло би се урачунати и обновљење ранијег балканског савеза, који није претендовао на неку улогу у Великој европској политици, али се, на жалост, та комбинација за сада још не даје извршити.

Утврђена солидарност интереса Румуније, Србије, Грчке и Црне Горе и срдачни пријатељски односи, који се све више развијају и под духом солидарности све више утврђују, биће међутим довољни да се одржи равнотежа створена у Букурешту и да се сузбију евентуални покушаји да се мир поремети. У том правцу имају петроградски преговори несумњиво велики значај. Са њиховим резултатом могу сви прави пријатељи реда и мира на Балкану бити потпуно задовољни.“

Доносећи овај коминике „Самоуправин“ „Нова Слоб. Преса“ не може да га не пропрати својим јетким коментаром. По њој се из тога коминикеја види да се у Петрограду има и план оживити стари балкански савез и измирити Бугарску са Србијом и Грчком, али да се „та комбинација не може, на жалост, за сада још извршити“, како то „Самоуправа“ каже. У горњим речима „Самоуправе“ хоће „Нова Слоб. Преса“ да види наду Србије да ће се, можда у недалекој будућности Бугарска придружити својим бившим савезницима. Сигурно је, вели „Преса“, да је руски кабинет живо настојавао да васпостави заједницу Бугарске и Србије и да је исто тако сигурно да је за то Бугарска у ма каквој форми тражила накнаду, коју јој је Србија одрекла, због чега комбинација руског успеха, да остале четири балканске државе образују прстен, који би се око врата Бугарске стегао, чим би она покушала да заједно с Турском освоји један део Македоније. Русија ће, додаје се, вршити на Бугарску највећи притисак да је натера ставити се у њену службу заједно са Србијом.

Свуда и у свачему хоће овај чивутски бечки лист да види интригу Русије. Његова мржња према Славенству помућује му памет и не да му да види истину. –

Принц Вилхелм од Вида оставио је синоћ Беч, после дводневног бављења у њему, и отпутовао је у Берлин и у Највад, где ће у четвртак 6 (19) ов. мес. примити албанску депутацију, која ће му понудити књажевски престо и са којом ће сутра дан отпутовати преко Трста у Драч, његову будућу престоницу.

Јуче је принц од Вида био у бечком Bankverein-у, који учествује у оснивању албанске банке и разгледао његове просторије; затим је био на доручку у овд. немачкој Амбасади и после ручка примио најпре посету графа Берхтолда, па затим једну депутацију бечког албанског комитета, која га је поздравила као будућег владоца Албаније, уверавајући га о својим симпатијама према албанском народу и о својој готовости ставити му се у службу у постизавању привредних циљева. Поред тога примио је принц Вид у посету удовицу бив. аустро-угарског генералног консула у Јањини Билинског, који је пре кратког времена умро као члан међународне комисије за разграничење јужне Албаније и заступао живо албанске интересе; као и ректора бечког универзитета Др-а Ветштајна, професора албанског језика у оријенталној Академији Др-а Пекмезија, који ће бити први драгоман аустро-угарског Посланства у Албанији, и главног уредника бечке „Албанске кореспонденције“ Фрајндлиха. После тих пријема принц је био на чају код Кнеза Шенбург-Хартенштајна и на ручку код Саветника немачке Амбасаде принца Столберга-Вернгерода, одакле се право одвезао на жељезницу.

Како „Нова Слоб. Преса“ јавља, утисак, који је принц од Вида учинио на овд. дипломатске кругове, сасвим је за њега повољан. Он је учинио утисак човека, који тачно зна шта хоће и познаје све опасности и тешкоће, које га у Албанији очекују, али је прожет чврстом вољом да свој задатак изврши.

Хоће ли у томе успети, показаће будућност.

Беч, 3 Фебруара 1914

Турска влада одговорила је, јуче или данас, на ноту Великих Сила у питању Егејских острова. Тај одговор констатује најпре пријем ноте, па затим додаје:

„Царска влада, која је оставила Силама да реше питање о острвима, које је Грчка посела, уједно им је неколико пута разложила сумње вишег рода, које чине за Турску неопходно потребним претњама оних острва, која се налазе у суседству мореуза, као и оних, који образују саставни део азијатског поседа Царевине. Царска влада је дакле имала чврсту наду, да ће Силе бити склоне употребити свој мандат тако да питање о острвима реше на начин, који одговара добро схваћеним интересима учествујућих странака.

Царска влада констатује са живим сажаљењем да шест сила нису водиле довољног рачуна о животним потребама Царевине и да нису ово питање решиле начин, који би отклонио сваку озбиљну несугласност.

Царска влада, примајући к знању одлуку шест Сила односно повраћаја Царевини острва Имброса, Тенедеса и Кастелорода, трудиће се, свесна своје дужности и ценећи по њиховом целом значају благодетне мере, да својим праведним и легитимним захтевима прибави важност.“

Из овог одговора Портиног а нарочито из његовог последњег става, изводи се у овд. обавештеним и журналистичким круговима закључак, да Порта још не напушта наду да задобије натраг острва Хајнс, Лесбос и Митилене. Држи се да Порта има намеру да, пошто јој Италија поврати острва позната под именом „Додеканезос“ (12 острва) ступи у непосредне преговоре с Грчком ради размене неких од тих острва за оне, који леже испред Дарданела.

Шта ће Силе учинити после овог одговора Портиног т.ј. хоће ли се с њиме задовољити или ће тражити њен безусловни пристанак на њихову одлуку, видеће се у скором времену.

Грчка влада није још одговорила на ноту Великих Сила.

Беч, 5 Фебруара 1914

У данашњој „Новој Слоб. Преси“ има један телеграм из Атине, према коме ће одговор грчке владе на ноту Вел. Сила о Егејским острвима, бити предан још у току ове недеље. У томе одговору Грчка ће изјавити да ће поштено извршити одлуке Сила, али ће уједно приметити да услов

неутврђивати острова намеће Силама дужност гарантовати да Турска неће у њих дирати. Даље, обећаће се респектовање турских мањина, али ће се зато захтевати слобода личности, народности, вере и наставе грчког становништва у областима, које припадају Албанији и Турској. С обзиром на то што се острово Крф несме утврђивати, тражиће се то исто за албанску обалу спрам Крфа.

Да ли ће грчки одговор заиста тако гласити, како овај телеграм из Атине јавља, то ће се за који дан видети. Међутим, данас се већ турски одговор не ноту Великих Сила оцењује повољније него прекјуче и сматра се као пристанак Турске на одлуку Сила. Тако исто оцењујем и грчки одговор.

Принц од Вида је јуче отпутовао из Берлина у Лондон да се представи Краљу Енглеском и да конферише са Сер Едвардом Грејом. Из Лондона ће отићи у Париз да се упозна са Председником Републике и са Министром спољних послова, па ће се отуда вратити право у Највид и ту 8/21 ов. мес. примити албанску депутацију и са њоме отпутовати за Драч. Ну, ако би се принц решио да се пре свог одласка у Албанију представи и руском Цару, што је вероватно, онда ће депутацију примити тек 13/26 фебруара. У првом случају принц би се навозао у Трсту 26 фебруара, а у другом 1 или 2 Марта по новом. Из Трста до Драча путоваће принц на броду „Таурису“, бив. аустро-угарском стационару у Цариграду, који је претворен у јахту, у пратњи једног Италијанског ратног брода.

Беч, 6 Фебруара 1914

Првог фебруара *састала се опет у Београду Народна Скупштина* која је пред Божић била одложена. Међу првим предлозима, које је влада поднела Скупштини на одобрење, налазе се буџет за 1914 годину и Закон о потпори инвалида. *Редован буџет* увећане Србије износи преко 202 милиона, а ванредни преко 10 милиона, тако да ће целокупни државни издаци изнети преко 212 милиона динара. Предвиђени приходи, редовни и ванредни, изнеће нешто преко тога, тако да би се буџетска година свршила без дефицита, ако би сви предвиђени приходи пре-

шли у државну касу, у оној величини, у којој су предвиђени.

При подношају Закона о потпори инвалида изнесени су први пут на јавност српски губици у последња два рата. По тим подацима број мртвих, погинулих и од болести помрлих износи 22.460, а број богаља и других инвалида 3083, свега дакле 25.543. За њихово издржање треба држава да се постара и на тај циљ предвиђена је у буџету цифра од 6,417.200 динара. Инвалидска потпора кретала би се од 360 до 520 динара годишње.

Српско-турски преговори о миру, који су у последње доба били прекинути услед појавивших се тешкоћа у појединим питањима, настављени су посредовањем руске Амбасаде у Цариграду. Руски отправник послова конферисао је о њима са председником државног Савета Халил-бејом и нађен је један модус за решење свију спорних питања. О томе је израђен пројекат и послан у Београд на увиђај. Верује се да ће га Краљевска влада усвојити.

Беч, 7 фебруара 1914

Према једном телеграму из Београда јуче је Министар-Председник *Пашић одговарао у Скупштини на интерпелацију* самосталног посланика Милорада Драшковића и другова о упаду Арнаута на српско земљиште у Септембру прошле године.

У своме одговору навео је Пашић, да је Краљевска влада још у Августу прошле године известила Врховну Команду о намерама Арнаута напасти на српску територију, али да Врховна Команда није предузела благовремено потребне мере за одбрану, због чега је Генерал Мишић за казну пензионан.

На замерку Стојана Новаковића да је Влада погрешила што је одмах попустила пред ултиматумом само једне Велике Силе (Аустро-угарске) докле се Грчка потчинила тек колективном захтеву свију Сила, одговорио је Пашић да сравнењу Србије са Грчком нема места. Грчка се налазила у сасвим другом положају. Аустро-Угарска је заиста сама постављала Србији ултиматум. Он – Пашић – је ситуацију, створену тим ултиматумом схватио за врло озбиљну и старао

се да избегне један озбиљан конфликт. Измена закључака лондонске Конференције о Албанској граници могла је се постићи само са пристанком свију Сила, тим пре што је и сама Србија пристала на те закључке. Ка тим разлозима придошли су још и савети Србије пријатељских Великих Сила, које су изјавиле да се не да извршити исправка границе.

На приметбу социјалног посланика Лапчевића да су Арнаути већ од векова трудили се да заједно са Србима извојују своју независност и да су 1904 године долазили у Београд арнаутски изасланици да се договоре са српским владајућим круговима о ослобођењу албанског народа од Турске владавине, као и да су и пре рата од 1912 године вођени између српских и арнаутских првака договори о заједничком раду, али да су погрешном политиком Владе Арнаути отерани у наручије Ауугарске и Италије, – одговорио је Пашић да је доиста српска Влада настојавала на споразуму са Арнаутима и да им је обећавала сва права, ако се придруже акцији Србије. Било је довољно увиђавних Арнаута, који су били склони примити ову понуду, али су на жалост противници једне заједничке акције били многобројнији и ставили се на страну Турске, а кад је рат за ове испао несрећно, окренули су се Арнаути онима, који су противници српског народа. Можда ће будућност уверити Арнауте да њихова срећа лежи само у заједници са српским народом.

Одговор Пашићев примљен је к знању и преко интерпелације Драшковићеве прешло се на дневни ред са 74 противу 47 гласова.

По другом једном телеграму из Београда изјаснио се *Министар Грађевина Јоца Јовановић*, пред једним редактором „Политике“ о питању *источних железница* на следећи начин:

„Преговори о тим жељезницама неће још у најближим данима отпочети, јер српски актери још нису у Беч позвани. Што се српског гледишта тиче, Влада је солидарна за откуп тих жељезница од стране државе. Друштво источних жељезница је у почетку одбило сваке преговоре, пре него што му се поврате жељезничке линије, које је Србија прошле године у своје руке узела. Ну, пошто је то било немогућно, долазио је у Београд

директор Милер и имао са њиме – Министром – дуг разговор. И ако је, међутим, српска Влада начелно пристала на преговарање на основу интернационалисања жељезничких линија, ипак ће српски делегати захтевати откуп жељезница и остаће при томе захтеву докле је год могућно, пошто српска Влада заступа гледиште да независна држава има право на експлоатацију свију жељезница, које се налазе на њеној територији. Он се још увек нада да ће српски праведни и коректни предлог бити на послетку примљен, у толико пре што он не дира у аустро-угарске интересе. Ако би се пак ово жељезничко питање друкчије решило, то ће он, као члан Владе, повући из тога консеквенце.“

Горња нада Министрова види ми се неоснована, пошто у Бечу неће да чују о откупу источних жељезница. Према томе види ми се могућно само решење овог питања на основу француске формуле.

Беч, 9 фебруара 1914

Албанија има од јуче свога владаоца. Принц од Вида примио је јуче око 1 сата по подне, у свом породичном Замку Највиду на Мајни албанску депутацију, која је дошла да му понуди престо ове нове државе. Вођа депутације, Есад-паша, бив. бранилац Скадра поздравио је Принца на арнаутском језику и у име целе Албаније умолио га, је да прими круну и престол слободне, независне Албаније. Есад-паша је у почетку свога говора ословио принца титулом „Светлост“, и свој говор завршио, је узвиком „да живи Његово Величанство Краљ Албаније“, тако да се не види коју ће од ове две титуле носити нови Владалац Албаније.

У своме одговору на поздрав Есад-пашин изјавио је принц од Вида, на немачком језику, да прима престо Албаније и да ће, за депутацијом, доћи у своју нову отачбину. „Нисам се, рекао је принц, лаким срцем на ово одлучио. Величина и тешкоћа одговорности плашиле су ме. Сад, кад сам се на то одлучио, припадаћу свим срцем и свом снагом, мојој новој земљи и надам се и очекујем да ћу у свима Албанезима наћи ревносне и верне сараднике, да ову државу оснујемо и даље развијемо. Ако ме ви предусретате са истим

поверењем са којим ја вас, то ће наш заједнички рад, помоћу Свемогућега „бити крунисан успехом.“

После пријема депутације, у присуству принчеве браће Књаза Фридриха и принца Виктора од Вида, њихових супруга и сестре принцезе Јелисавете, био је гала-доручак у двору, при коме је Есад-паша напио здравицу „Краљу и Краљици Албаније“. У вече се албанска депутација вратила натраг у Келн, одакле је у Највид и дошла.

Мисли се да ће нови владалац Албаније, пре него што пође у своју нову отачбину, учинити посету и руском двору и да ће зато тек у току идуће недеље моћи стићи у Албанију.

Грчка влада одговорила је јуче, вербалном нотом, *на ноту Великих Сила* по питању Егејских острова и евакуисања јужне Албаније. У том одговору грчка влада везује питање о Епиру са питањем егејских острова и изјављује да је ово последње већ решено нотом Великих Сила. Грчка влада благодари Силама за то праведно решење, које одговара интересима обе земље и изјављује своју готовост потчинити се одлукама Сила односно јемства, које се имају дати и њима и Турској, да острова неће бити ни утврђивана ни употребљена за какве поморске или војене циљеве. Као еквивалент за ову обвезу, грчка влада верује да ће Силе закључити да иста острова не могу никад бити предмет каквог напада или ма какве друге непријатељске операције а да се неће, на мало-азијској обали спрам тих острова неће предузимати никакве мере агресивне природе. На послетку обећава грчка влада да ће предузети све потребне мере за спречавање кријумчарења између острова и турске обале и за заштиту муслиманских миноритета на островима, која ће припасти Грчкој, али се уједно нада да ће Силе и од Турске захтевати довољно гаранције за грчко становништво на островима Имбросу, Тенедосу и Каstellоразу те да оно сачува слободу цркве и школе, као и друге слободе, које је до сада уживало.

Односно евакуисања јужне Албаније изјављује грчка влада у своме одговору да је примила к знању протокол Флорентинска, који утврђује јужне границе Албаније, као и жељу Сила да острово Сасено припадне Албанији. Ма коли-

ко велики био бол, који Грчка осећа што се мора растати од крајева, који већ тисућама годинама имају грчку народну културу и грчко народну свест, она ће ипак покорити се одлукама Сила и издати заповест својој војсци да у одређеном року изиђе из области које су додељене Албанији. Влада грчка прима на се изречну обвезу да се томе не противи и да никакво противљење не потпомаже или директно или индиректно окуражава. При свем том влада грчке скреће пажњу Великих Сила на то да би из етнолошких, стратегијских и привредних обзира било опортуно, да се извесна села у долини Аргирокастра придаду Грчкој, за што би Грчка била склона да албанску обалу продужи до Кап-Пасаније и да даде Албанији суму од 2,500.000 франака. Исто тако тражи грчка влада довољно и јаке гаранције за грчко становништво, које припадне Албанији, и да се Химари, која је увек уживала аутономију, даду одговарајућа јемства. Грчка влада мисли да и канал код Крфа треба ставити под специјалну и снажну неутралност.

Грчка влада, на послетку, моли Силе да на лицу места даду испитати границе казе Корице (Корче), да би омогућиле измену истих, која би осигурала добре односе између обе суседне земље. Докле се те границе не утврде, грчке трупе, које се налазе у тој области, остаће на природним границама. Влада грчка се изречно обвезује да повуче своје трупе од сваке поседнуте тачке; а да се ред не би пореметио Грчка ће области, које су припале Албанији, предати холандским официрима.

Овако гласи одговор грчке владе на ноту Великих Сила и мора се признати да је тај одговор исто тако помирљив као и мудро смишљен, и да уравњава пут задовољењу грчких жеља, које су у њему изражене. На њему се познаје бистро око и мудре главе новог грчког Министра спољних послова, г. Страјта, мога бечког колеге.

Беч, 10 Фебруара 1914

Као што се могло мислити, *нови владалац Албаније ће*, пре него што пође у своју нову државу, *ићи и у Петроград* да се представи руском цару и да конферише са његовим Министрима. Та посета има бити између 13 и 15 овог месеца и

после ње ће принц Вид отпутовати у Албанију преко Трста, где ће се навести на аустријски ратни брод „Taurse“ и у пратњи Италијанског ратног брода „Quarto“ отпловити у Драч, његову будућу резиденцију. Један члан албанске депутације, која је била у Највиду, рекао је кореспонденту „Берлинског Тагблата“ да ће нови владалац Албаније добити име „Вилхелм I од Албаније“, а његов син наследник име „Карол Виктор Скендерберг“. Како се види Албанези хоће да оживе традицију јединог њиховог владоца Скендербега, дајући његово име будућем њиховом владару. Мало комике у једној озбиљној ствари!

Беч, 11 фебруара 1914

Приликом дебате о закону о потпори инвазида у нашој Народној Скупштини изнео је јуче Министар војни *податке о губитцима српске војске у последња два рата*. По тима подацима губитци у српско-турском рату изнели су 5000 мртвих и 18.000 рањених, а у српско-бугарском рату 7000–8000 мртвих и 30.000 рањених. 2580 људи умрло је од рана, а 11.000–12.000 људи услед болести. Од колере умрло је 4300 људи, од којих 4000 за време српско-бугарског рата. Ове страшне цифре показују са колико су жестине и упорности вођени ови ратови, а нарочито српско-бугарски.

Беч, 14 Фебруара 1914

Прексиноћ је дошла у Беч албанска депутација, која је ишла у Највад, да принц Вилхелму понуди албанску круну. Албанску депутацију, на челу које се налазе Есад-паша, Екрем беј Влоре и Хасан-беј (из Приштине) дочекао је на станици саветник Посланства у бечком Министарству спољних послова барон Бергер, са још тројицом аустријских чиновника, и са више Албанеза и албанских ђака. Са станице одвезла се депутација у хотел Империјал, где су за њу резервисане собе и где се Есад-паши представио Капетан 84-тог пешачког пука Ritter von Clanner von Engelshofen, који му је придан на службу за време његовог бављења у Бечу. На хотелу је истакнута нова албанска застава: црвено-црно-црвена са белом петокраком звездом на црном пољу.

Јуче у ½ 1 сата примљен је Есад-паша од графа Берхтолда и остао је код њега у разговору пола сата, после чега је Берхтолд примио и остале чланове депутације. После повратка из ове аудијенције ручали су чланови депутације у хотелу. У 4 сата по подне ишао је Есад-паша са Капетаном Кланером у војно Министарство и у Арсенал где је разгледао војени музеј. Један део депутације остао је у хотелу, а други део је разгледао Беч у једним салонским трамвајским колима, која им је бечка општина на расположење ставила. У вече је цела депутација била у бечком грађанском позоришту (Burger-Theater) на представи оперете: „Ein Tag im Paradies“. У позоришту је било за њих резервисано шест ложа у првом реду, али је Есад-паша седео у директорској ложи, спрам дворске ложе, да би могао боље видети три аустријске ерцхерцогине и два ерцхерцога, који су у тој ложи седели.

Данас је албанска депутација ишла у Винер-Најсатат да осматра тамошње војене установе и трупе, војену терозијанску академију и летење на аеропланима. Сутра ће депутација отпутовати из Беча преко Трста у Драч, да тамо чека на долазак Кнеза Вилхелма I, који је отпутовао у Петроград.

Пада у очи са колико почести аустријски званични кругови дочекују албанску депутацију и са колико остентације бечке новине доносе вести о свему шта депутација ради и говори. Јасно се види намера и жеља Аустро-Угарске владе да Албанезе за себе придобију и вежу, у чему ће вероватно и успети, нешто ласкањем а нешто и поглавито новцем. Уверен сам да ће трошкове депутације у Бечу платити ц. и кр. Министарство Иностраних дела.

Јучерања „Нова Слоб. Преса“ јавља да ће у најскоријем времену опет отпочети *преговори о решењу питања источних жељезница*, који су пре неколико недеља прекинути. У скоро ће доћи у Беч Др. Вилхелм Адлер, који је у своје време, припремио споразум између аустријске и француске групе. У Бечу ће се, у споразуму са Министарством спољних послова, повести интимни преговори између група како би се наставио конач ранијих преговора. У вези са овим преговорима отићиће у Београд г. Dutasta, који

је раније у име француске групе преговарао са српском владом да тамо припреми земљиште за даље преговоре. Од резултата његових преговора са заступницима српске Владе зависиће кад ће отпочети преговори у Бечу.

Доносећи ову вест „Нова Слоб. Преса“ додаје, како у Србији постоји једна струја, која тражи да пруге у новим анектираним крајевима Македоније имају бити искључиво од државе експлоатисане. Српска Влада изјавила је готовост да ће, ако се њој уступи експлоатација тих пруга, учинити Аустро-Угарској све жељене тарифске уступке, тако да извоз Аустро-Угарске преко Солуна буде у сваком правцу унапређен. Али ово гледиште Србије није у овдашњим меродавним круговима нашло одзива. Како политички фактори тако и интересоване финансијске групе одлучно изјављују да будуће уређене односа може бити искључиво на основи Виталијског пројекта који је овде у Децембру пр. год. усвојен. На ту основу пристала је начелно и српска влада и, по једном прекјучерањем телеграму из Београда српска Влада је одлучно пристала на тај пројекат и Министар Грађевина Јоца Јовановић, који је противан томе пројекту, иступиће из Пашићевог кабинета. Томе држању Србије, вели се, допринела је изјава Француске владе – да ће нов српски зајам у Француској допустити само тако, ако Србија пристане на решење овог питања на основу Виталијске формуле. Због тога се има ускоро очекивати наставак бечких преговора за то решење.

Беч, 15 фебруара 1914

Принц Вилхелм од Вида, нови албански владалац, који је јуче у јутру стигао у Петроград, био је у $\frac{1}{2}$ 1 сат по подне у Царском Селу примљен од руског Цара и Царице и остао код њих на доручку. После тога је принц посетио у Петрограду све чланове царског Дома и све Амбасадоре и у $\frac{1}{2}$ 6 сати био код Министра спољних послова Сазонова. У вече је био у његову почаст ручак у Немачкој Амбасади. Цар му је подарио орден Александра Невског. Принц се изјаснио да је врло задовољан срдчним пријемом од Царског пара и са током његовог разговора са Сазановом. Из Петрограда ће принц

отићи у Букурешт у посету румунског Краља и Краљице, његове тетке.

Албанска депутација, која је јуче била у Винер-Најштану и, по повратку отуда, у Опери, била је данас у 1 сат по подне примљена од Цара Франца Јосифа у Шенбруну. Аудијенција је трајала више од пола сата. Цар је говорио са сваким од депутираца посебице и на крају аудијенције рекао им је: „Врло сам се радовао да вас видим, Господо. Надам се да ћете од сада бити сложни и сложено радити за вашу отаџбину. Ако Албанези буду сложни, биће срећа Албаније осигурана.“ Цар је подарио Есад-паши велики Крст Франц-Јосифовог ордена. За аустро-угарског посланика у Албанији наименован је легацијони саветник Др. Левентал фон Линау. Он ће бити доајен будућег дипломатског тела у Албанији, пошто ће се вероватно пожурити да новом владаоцу први преда своје кредитиве.

Види се да Аустријанци све раде с рачуном да Албанезе за себе привежу.

Беч, 16 Фебруара 1914

После аудијенције код Цара у Шенбруну, била је *Албанеска депутација јуче на доручку код графа Берхтолда*, после чега је ишла код италијанског Амбасадора Абапул, који је Есад-паши предао знаке Великог крста италијанске круне, коју му је Краљ Италије подарио. Јутрос је депутација отпутовала у Трст, одакле ће се вероватно вратити у Драч, ако не остане у Трсту да дочека принца Вида, који је синоћ отпутовао из Петрограда у Берлин, а не у Букурешт, како су јучерање вести гласиле.

Истог дана

Данас сам напунио 71-у годину живота и ушао у 72-у. Моја мала унука Ружица честитала ми је рођен-дан једном китом љубичица и стиховима на немачком језику и дала ми је њен први ручни рад. Ова честитка милога ми дјетета само је повећала тужно расположење моје, које ме данас јаче него обично обузима при сећању на моју милу жену и децу, која су се овоме дану више него ја сам радовала. Да су при моме рођењу моји родитељи знали шта ме све у

животу очекује и какву ћу жалосну старост дочекати, они су требали да плачу у место што су се радовали. А да ми је неко пре 50 година рекао да ћу оволико живети, ја бих му се смејао, јер сам и у детињству и у младости био врло деликатног здравља. Камо среће да сам још онда умро, те да не преживим све оно што сам у мом дугом животу преживео.

Ах, како је живот за понекога тежак!

Беч, 17 фебруара 1914

Албанска депутација, која је јуче ујутру отпутовала из Беча, стигла је синоћ у Трст и остаће тамо до прекосутра када ће отпутовати за Драч. Из њеног бављења у Бечу има да се забележи једна интересантна епизода, коју бечке новине извесно неће забележити. Прексиноћ у суботу била је једна весела забава у дому оvd. књижара – издавача Др-а Штајна, на коју су и Албанези били позвани, али на коју нису ушли зато што су били – пијани. То је казао мојој снахи, која је на тој забави била, барон Нопча, познати пријатељ Албанеза, који је кроз Албанију путовао и о њој писао.

У данашњој „Новој Слоб. Преси“ има један телеграм из Петрограда, према коме се кнезу Виду, кад је из Петрограда полазио, представиле на жељезничкој станици једна албанска и једна „македонска“ депутација, да му пожели срећан пут. Заступник Македонаца, именован Чуповски (?) поздравио је Кнеза као „владаоца земље“ у којој сада гоњени Македонци уточиште налазе и изјавио је наду, да ће Албанези своју слободу употребити и у интересу Македонаца „који се сада налазе у горем положају него пре балканских ратова“ (!) Кнез је, вели се у телеграму, одговорио Македонцима да разуме њихов тежак положај и да се нада да ће моћи допринети његовом олакшању. Како се види, Кнез се већ истиче као заступник македонских Бугара.

Док се у Драчу чине припреме за дочек новог владоца, дотле се у *Епиру организује отпор противу присаједињења северног Епира Албанији*. Вођа Епирета Зографос телеграфисао је из Крфа међународној Контролној комисији да Епирати неће никад признати албанску владавину и да ће Епир организовати као самосталну државу. Ако Грчка и повуче из Епира своје трупе, тамошње

становништво ствараће све могуће тешкоће албанској жандармерији, која би дошла да заузме те крајеве. А други један вођа Епирата именован Спиро Милкос, како јављају италијанске новине „Corriere delle Puglie“, сакупио је у изворној области реке Скумбе један део „светих батаљона“, са којима мисли да се одупре албанској окупацији. Број спиротских устаника износи, вели се, 18.000 до 20.000 људи, докле албанска жандармерија расоплаже једва са 1400 људи. Грчка влада понаша се према устанку Епирота врло лојално и труди се да их од њега одврати и склони покорити се одлуци Великих Сила. Шта више, Командант грчки у Зони Аргирокастра издао је наредбу да се Спиро-Милијос ухвати и затвори. Ну, да ли ће у томе успети? Кабинети Вел. Сила до сада не придају велику важност овом устанку Епиропа и верују да ће се поседнуће северног Епира извршити без великих тешкоћа, кад буде конституисана нова албанска влада.

Беч, 18 фебруара 1914

Устанак у Епиру почео је у јакој мери да занима бечко новинарство. Данашње новине пуне су извештаја о организацији тог епиропског отпора, на челу којег се налази бивши грчки Министар и епирски генерал губернатор Зографос, док се на челу самих устаника налази Капетан Спиромилијос. Средиште овог покрета налази се у варошима Аргирокастра, Делвано и Премети. Главну снагу устаника сачињавају тако зване „свети батаљони“, састављени из домородаца и пришелаца са стране, међу којима има и много грчких официра. У више места истакнута је застава нове Епирске републике. Грчка влада издала је један званичан коминике, у коме је изјавила да остаје верна датом обећању испуњити примљене на себе обвезе. Влада препоручује властима да не признају револуционарне власти и да остану на својим местима, али да избегавају проливање крви и да не предузимљу никакве принудне мере противу шефа револуционарног покрета Зографеса, који даје гаранције за мудро и умерено држање, и на чије би место, ако би он био ухапшен, били вероватно изабрани људи крајњих тенденција, али ипак зато да његове наредбе не извршују. Али се и у коминикеју

признаје да је устанак на више места избио и да је проглашена аутономија Епира. Какве ће мере узети овај устанак Епиропа и на који ће се начин свршити, то се данас још не може знати, али се може веровати да се њиме неће изменити одлуке Великих Сила односно јужних граница Албаније.

Принц Вилхелм од Вида, нови владалац Албаније, који се вратио из Петрограда у Валденбург, замак његовог шурака Кнеза Шенбурга, отпутоваће одатле сутра у подне са женом и свитом у Трст, где ће се прекосутра у четвртак навести на аустријски ратни брод „Taurus“ за Драч, где ће стићи у суботу, и где, се већ чине припреме за његов долазак. На путу за Драч пратиће „Taurus“, италијански ратни брод „Quarto“, француски „Bruix“ и енглески „Gloucester“. Тиме се сигурно хоће да видно обележи, да је нови албански владалац кандидат свију европских сила, и да му се тиме прибави већи ауторитет. –

Српско-турски преговори за коначан мир били су неко време прекинути услед појављених тешкоћа у неким питањима, у којима се није могло доћи до споразума. Посредовањем руске Амбасаде у Цариграду, као што сам под 6 ов. мес. забележио, ти су преговори настављени и Краљевска влада послала је у Цариград, на место Саве Павловића, коме се приписује кривица за отежавање преговора, начелника Министарства спољних послова Драгомир Стевановића, који је преговоре наставио. У данашњој „Нов. Слоб. Преси“ има један телеграм из Цариграда, према коме се постигло важно зближење у спорним питањима, тако да постоји нада за скоро закључење уговора.

Овд. српски посланик Јовановић био је прошле недеље отпутовао у Београд, да обавести Краљевску владу *о гледишту аустријске владе у питању источних жељезница* и да прими упутства за преговоре, који имају ускоро о томе питању овде отпочети. Овде нису склони да пристану на захтев Србије, која би хтела да источне жељезнице од друштва тих жељезница откупи, и склони су преговарати само на основи Виталијеве формуле. Јовановић ће, вели данас „Нова Слоб. Преса“ сада пре свега покушати да, средством политичко-трговачких и привредних

концесија, склони аустро-угарску владу на попуштање српском гледишту, које нарочито заступају Министар војни пуковник Стефановић и Министар Грађевина Јоца Јовановић. А ако не успе – шта онда?

Беч, 19 фебруара 1914

Епиротски покрет почиње да узнемирује европско јавно мњење, и ако му се у дипломатским круговима не придаје велика важност. Италијанске новине „Giornale d' Italia“ говоре већ о могућности о потреби европске интервенције, ако устаници у извесном одређеном року не положе оружје. „Не може, веле те новине, европска дипломација тражити од Веницелоса да даде пуцати на Епирота за њену љубав и да би албанску жандармерију из неприлика извукао. А на ту, слабу и још не организовану жандармерију не може бити ослонца, да би се она могла противити 60.000 добро оружаних Епирота“. У истом смислу пише и Туранска „Штампа“.

И ако је можда прерано говорити о потреби европске интервенције ради угушења Епиротског устанка, ипак се мора признати да тај устанак почиње узимати озбиљне размере и да ће задати доста бриге и европској дипломатији и новој албанској влади. У свима градовима, из којих су се грчке групе повукле, прокламована је независност северног Епира, у Аргарокастру уз особену црквену свечаност; у Санти-Кваранта образована је привремена влада од вођа устанка; у Аргирокастру је на Митрополитској згради истакнута застава аутономног Епира. То је грчка застава са црним двоглавим орлом у средини, под којом стоји у црвеној боји круна, мач и [...] ⁴ Новог албанског владоца већ на првом кораку очекују велике тешкоће.

Према данашњој „Новој Слоб. Преси“ требало би већ сутра да отпочну овде у Бечу *конференције између српских и аустро-угарских делегата по питању источних жељезница*. Те конференције односиле би се на цео комплекс жељезничких питања, која су на дневном реду, дакле и на регулисање одношаја на оном делу источних жељезница, који лежи на српском земљишту.

4 Нечитко.

Аустро-угарска влада стоји на гледишту, да мора тражити довољне гаранције за интересе њене извозне трговине у балканске земље. За развиће трговинског промета са Србијом имају се пре свега уговорити нове жељезничке везе; затим ће се тражити тарифске гаранције, које би се имале састојати од чести у проширењу Четворне конвенције, а од части у новим мерама, које би Србија предузела. Те тачке ће бити први предмет преговора између српских делегата, који се овде очекују и аустро-угарске владе и имају се утврдити једном новом Жељезничком конвенцијом једновремено са решењем о будућој судбини источних жељезница.

Такво би, по „Нов. Слоб. Преси“ било аустријско гледиште у овом питању. Са српске пак стране настојава се да се од аугарске владе добије пристанак на откуп српског дела источних жељезница, за шта се стављају у изглед извесне жељезничке и привредне концесије. Какве би те концесије биле, то се овде не зна, па се зато боје да и то није с наше стране само покушај да се у питању откупа добије начелан пристанак ц. и кр. владе, докле би против-концесије од српске стране могле наићи на противност српског јавног мишљења или српске Скупштине, па због тога и пропасти. Зато се у одржању приватне експлоатације на линији солунској види најсигурнија гаранција за аустро-угарске интересе.

Како ће се ова два супротна гледишта измрити, то је велико питање. Посланик Јовановић, кога сам данас видео, мисли да ће ствар ићи веома тешко због узајамног неповерења. Аустро-угарска влада хтела би пре решења питања о источним жељезницама да једним државним уговором са Србијом осигура своје трговинске интересе; а српска Влада опет стоји на гледишту да она има посла само са друштвом источних жељезница, а не са владом аустријском и да зато треба пре свега да се реши питање о даљој судбини српског дела тих жељезница, после чега се може приступити и уређењу наших трговинских интереса с АУгарском. Као што се види Аустријанци не верују нама, а ми опет не верујемо њима, и то узајамно неповерење отежаће, па можда и осујетити, сваки споразум између нас и њих у овом питању. Свакако пак преговори из-

међу нас неће отпочети сутра како то данашња „Преса“ јавља, па можда ни у скором времену.

Беч, 21 Фебруара 1914

Данас је и „Нова Слоб. Преса“ морала признати да јуче још нису отпочели *преговори између аустро-угарских и српских делегата за уређење питања о источним жељезницама*. Српски делегати, каже „Преса“, молили су да се ти преговори за кратко време одложе. У место конференције између аустро-угарских и српских делегата, одржана је јуче после подне у Министарству спољних послова конференција између заступника аустријске и пола угарске владе у тој конференцији утврђено је становиште, на коме ће аустро-угарска влада стојати у својим преговорима са Србијом. Овде су мишљења да ти преговори могу довести до споразума само на основи француског пројекта. Преговори ће се пре свега водити о двема тачкама, које се не односе непосредно на будућност источних жељезница, а то су: жељезничке везе између АУгарске и Србије и утврђење тарифа. Тек кад се та два питања реше, приступиће се дискусији о интернационализовању српских и грчких пруга.

Из овог саопштења „Преси“ види се дакле да аугарска влада, као што ми је то прекјуче посланик Јовановић казао, жели нај пре да једним државним уговором реши она питања, која се ње највише тичу, као што су питање о жељезничким везама и о тарифи, па тек онда да приступи к решењу питања о источним жељезницама на српском земљишту. Српска пак влада стоји на обрнутом гледишту. Да ли ће се наћи излазак из ове дилеме, показаће најближи дани.

Нови албански владалац Кнез Вилхелм I стигао је јуче ујутру у Трст, са Књегињом Софијом и својом свитом, и дочекан је званично од аустријских власти са почастима, које се одају страним владоцима. Књаз се одмах навезао на брод „Таурус“ и у 5 сати после подне отпутовао је на њему за Драч, у спроводу ратних бродова: Италије, Француске и Енглеске. У Драчу, куда Књаз стиже сутра ујутру, чине се велике спремне за његов дочек.

Од јуче циркулишу *повољније вести о Епиротском покрету*. Јавља се да је вођа тога

покрета Зографос послао у Валону Мехмед-Али-пашу, из Делвано, да са међународном Контролном комисијом преговара о решењу северно-епирског питања и о гарантијама за грчко становништво Епира, које би остало под албанском влашћу. Од те мисије Али-пашине очекује се, у албанским круговима, скоро мирно решење овог питања.

Недеља, 23 фебруара 1914

Од јуче Албанија има свога владооца, – а Европа једну нову државу – Албанију. Принц Вилхелм од Вида стигао је јуче после подне у ¼ 3 у своју нову, привремену, престоницу Драч и дочекан је од својих нових поданика са ентузијазмом и радошћу. Та радост Албанеза може се лако разумети, кад се има на уму да Албанија није никад досада имала своју сопствену државу, него је увек стојала под туђом влашћу. Њен највећи јунак, чијом се успоменом Арнаути поносе, Ђорђе Кастриотић Скендербег, није управо био владалац једне организоване албанске државе, него срећни одметник од турске власти, који је кроз 2–3 деценије самостално владао над средњом Албанијом и по чијој је смрти ова опет потпала под турско господарство. Није дакле чудо што данас Албанези с радошћу дочекују и поздрављају свог новог владооца, који има да их поведе у сусрет бољој срећнијој будућности.

Колико ће у томе успети нови Књаз – или Краљ Албаније Вилхелм I, показаће будућност. Он без сумње доноси собом најбољу вољу да своју нову адоптивну отачбину организује, цивилизује и доведе у ред осталих културних држава, али да ли ће за тај задатак наћи међу својим новим поданицима довољно спремних и паметних људи, који ће га хтети и моћи потпомоћи у вршењу његове мисије, то је питање на које се у овом тренутку тешко даје одговорити. Од једног мога познаника, – Др-а Сигмунда Минце, сарадника „Нове Слоб. Пресе“, – који познаје већину албанских првака, слушао сам прекјуче да међу њима има људи са европским образовањем и са знањем европских језика и обичаја, међу којима ће нови владалац моћи наћи своје савезнике и сараднике. А од овд. италијанског Амбасадора, Херцоге од Аварна, кога

сам јуче видео, чуо сам да Књаз Вилхелм I чини утисак човека паметног и енергичног, дораслог повереног му задатка. Али и сам г. Амбасадор, који је без сумње као представник Италије у Бечу суделовао у избору новог албанског владооца, додаје да треба видети како ће се догађаји у Албанији даље развијати.

Са нашег српског гледишта, чини ми се, ми морамо желети да Књаз Вилхелм успе у своје задатку начинити од Албаније једну уређену модерну државу, која својим суседима може давати гарантије за мирне суседске односе. У нашим новим границама остало је много Арнаута, који ће без сумње тежити уједињењу са новом албанском државом. Ако у тој држави не буде реда и јаке централне власти, кадре да стане на пут свакој пропаганди изван њених граница, ми ћемо се налазити у сталној опасности од немира на границама Албаније и бити принуђени да у тим крајевима одржавамо јаке масе војене по цену скупих жртава. Околност што је нова албанска држава проглашена од Европе за неутралну, као Белгија и Швајцарска, и што јој та неутралност намеће обвезу поштовања права и границе својих суседа, не значи много с обзиром на турбулентност и ниски степен културе Арнаута, ако у Албанији не буде једне јаке владе, која хоће и може сузбијати евентуалне револуционарне тежње својих поданика. Зато ми морамо желети сваки успех новом „Мбрету“ Албаније Вилхелму I.

Долазак његов у Албанију коенсидира са повољнијим обртом у питању Епира. Преговори Мехмед-Али паше, изасланика Шефа Епиротске провизорне владе Зографоса са међународном контролном комисијом односно гарантија за грчко становништво северног Епира под албанском влашћу, обећавају потпун успех у толико више што је грчка влада тврдо решена да лојално испуни решење Лондонске амбасадорске конференције односно јужних граница Албаније. Грчки Министар Председник Веницелос изјавио је прекјуче у грчкој Скупштини да је се Грчка морала покорити одлуци Сила, пошто је са осталим својим савезницама оставила у Лондону Силама да оне одреде границе Албаније и да је зато решила повући из Епира своје

трупe у остављеном јој року. У исто време наредила је грчка влада блокаду пристаништа Sarti Quarauta, да би спречила потпомагање Епиротског устанка од стране мора. Нема дакле сумње да ће, под тим околностима, тај устанак ускоро престати и да ће се Епироти потчинити Албанској влади.

„Нова Слоб. Преса“ јавља данас да је јуче био у ц. и кр. Министарству спољних послова *први састанак између аустро-угарских и српских делегата по питању источних жељезница*. Српски су делегати: оvd. посланик Јовановић и бив. Министар Грађевина Илић. Овај први састанак био је више формалне природе. Мери торни преговори имају отпочети идуће недеље. Италијански Амбасадор, са којим сам јуче и о томе говорио, мисли да ће преговори ићи доста тешко и трајати дуго.

Интересантну једну вест чуо сам прекјуче од мога познаника Др-а Минца. Он тврди да из поузданог извора зна да је пре српско-бугарског рата био у Букурешту садашњи наш посланик, у Петрограду *Др Спалајковић и нудио Румунији савез са Србијом противу Аустро-Угарске*, али да је румунска влада ту понуду одбила. Да ли је могућно да је српска влада долазила и на овакве луде мисли?

Беч, 25 фебруара 1914

Данас могу да се забележе две вести од веће политичке важности. Прва од тих вести односи се на *српско-турски уговор о миру*, о коме се у Цариграду воде преговори између српског делегата Драг. Стевановића и турског делегата Решид-беја. По једном јучерањем телеграму из Цариграда постигнут је између њих споразум о заоставшим спорним питањима и уговор ће се потписати данас или сутра.

Према томе споразуму пресуде муфтија, у споровима између Мусломана, не смеју се подносити у последњој инстанцији Шеих-ул-Исламу у Цариграду. Главни муфтија у српским областима остаје као последња инстанција, али парничне странке могу преко тога апеловати на српске судове, који могу решавати као изборне судије.

Наставни план у мусломанским народним

школама одговараће наставном плану српских школа. Наставни језик биће турски, али ће и учење српског језика бити обавезно.

Лица, рођена у анектованим областима, која живе у Турској могу оптирати за српско поданство, ако оставе Турску; али могу доцније долазити у њу на пролазно бављење.

Турски делегат упутиће српском делегату у прилогу једно писмо, у коме ће се казати да ће Турска у том обзиру давати све олакшице. У другом једном писму рећи ће се да се у Турској могу оснивати српске школе.

Србија се морала одрећи захтева да се у Турској признају српске црквене задужбине. Може постојати само једина таква школа у Смирни, која зависи од манастира Хилендара у Светој Гори.

Друга вест од важности је та да је нови Кнез Албаније *понудио образовање прве његове владе Турхан-Паши*, бив. турском Амбасадору у Петрограду, и да је се Турхан-паша примио те мисије и кренуо се из Цариграда за Драч, преко Беча, где је јуче стигао. Турхан-паша је пореклом Арбанас и говори арбанашки. У Турској служби заузимао је видне положаје и био једном Министар. Султан Абдул-Халид употребљавао га је обично за дипломатске мисије. Има му око или преко 70 година. Ако је ова вест истинита, онда Књаз Вилхелм показује много политичке мудрости, кад за свог првог Министра-Председника узима једног човека од искуства и европског гласа.

Данас сам посетио графа Форгача, другог начелника у Министарству спољних послова, који је био аустро-угарски посланик у Београду у време анексионе кризе и са којим сам стојао у добрим односима. Из разговора с њиме добио сам утисак да овде верују у наша свирепства почињена над Арнаутима у време српско-турског рата и да тим свирепствима приписују упад Арнаута у нашу територију у јесен прошле године. Овом приликом рекао ми је граф Форгач како сви у Министарству сажаљевају мој одлазак из Беча и како ме је пок. граф Ерентал јако уважавао. На моју приметбу да вероватно и мој последник Јовановић дејствује у истом помирљивом духу, у ком сам и ја радио, одговорио ми

је граф Форгач, да је Јовановић паметан човек, али да се код њега осећа да оно што говори не потиче из његовог унутарњег убеђења, као што се то код мене видело. Види се да су добро оценили Јовановића.

Беч, 26 фебруара 1914

Будући албански Министар-Председник *Турхан-паша отпутовао је синоћ из Беча у Трст*, пошто је доручковао код графа Берхтолда и посетио све амбасадоре Великих Сила, а у првом реду турског Амбасадора Хилми-пашу и италијанског херцога Аварну. Из Трста је Турхан-паша данас после подне отпутовао на једном Лојдовом параброду за Драч, где има стићи тек у суботу.

У разговору са једним сарадником „Нове Слоб. Пресе“, кога је јуче примио, рекао је Турхан-паша да има 65 година, а не онолико колико му новине придају, да још од детињства говори арбанашки и да никада није престао интересовати се за Албанију. Књаза Вилхелма лично не познаје, али по свему што је о њему слушао, држи га за човека, који може Албанији зајемчити срећну будућност. Која ће варош у Албанији бити будућа престоница не зна јер ни једну не познаје. Тек кад Књаз буде видео све вароши моћи ће се то питање решити. Задатак будуће албанске владе биће да потпомаже и да развија трговину, индустрију, саобраћајна средства, јавну наставу, васпитање народа и јавне радове. Односно спољне политике рекао је Турхан-паша да је у интересу Албаније одржавати врло добре односе са свима Силама и помоћу Европе се развијати и модернизовати.

У једном телеграму из Петрограда вели се да је у Петрограду скренута пажња Књазу Вилхелму на Турхан-пашу, као на човека подесног за образовање нове албанске владе.

Беч, 28 фебруара 1914

Књаз Вилхелм од Албаније објавио је Албанезима своје ступање на престо следећом прокламацијом:

„Албанези! Данас ступа слободна независна Албанија у један нов одсек своје историје. Судбина отачбине поверена је од сада рукама њеног

владаоца, мудрости владе и врлинама патриота.

Пут, који пред нама стоји, дуг је и посејан препрекама. Али нема препреке, преко које не може проћи један народ са славним предањима и са поштовања достојном историјом, народ, који као ви има силну вољу да ради и да напредује.

Дужност наша и наших наследника биће да увек свим својим силама мисли на благо народа. Одушевљени тим осећањима примили смо из важих руку албанску круну.

Албанези! У тренутку, када ступамо на престо, очекујемо да ћете се сви скупити око вашег владоца и да ћете са нама радити на испуњењу народних тежења.

потп. Вилхелм I.

Приредили:
Јелица Рељић
др Мирослав Перишић

ПРИКАЗ ЗБОРА НАРОДНЕ РАДИКАЛНЕ СТРАНКЕ У КЛАШНИЦАМА НА КОЈЕМ ЈЕ ГОВОРИО РИСТА Ј. ОДАВИЋ

[28. јун 1924]

Величанствени збор народне радикалне странке у Клашницама.

Организација добровољаца у Бањој Луци позвала је на Видовданску забаву г. Ристу Одавића, као аутора комада „Хеј Словени“.

На жалост нашло се неколицина заведених људи, који су одговарали многе грађане да не дођу на ту свечаност и да тиме бојкотују не само самог аутора но и читаву забаву, коју приредише добровољци. Али у за сва та њихова настојања забава је величанствено протекла а присутни са одушевљењем и симпатичним ријечима поздравили су аутора комада г. Ристу Одавића.

Тежаци из жупе и Лијевча, сазнавши за долазак г. Ристе Одавића одлучише, да одрже радикални збор и да позову на исти свог миљеника госп. Ристу

Одавића и да му тиме покажу своју љубав, своју велику наклоност као и поштовање.

И ако су тежаци сазнали за Одавићев долазак истом у четвртак, те нијесу имали више времена него два дана за рад, и ако су исти они „заведени“ пробали, да омету збор, ипак поред те краткоће времена и одговарања тежака, да не дођу

на збор ипак је био збор величанствен, јер је на њему било преко 2000 људи.

Многи грађани Бањалучани сазнавши за збор кренуше у друштву са госп. Ристом Одавићем у Клашнице; око три сата послје подне стигао

је госп. Ристо Одавић на зборно мјесто, где га тежаци дочекаше са одушевљеним и бурним клицањем и пуцањем из прангија.

Свештеник госп. Ђорђе Поповић са искреним и топлим говором дочекао је госп. Ристу Одавића, као и остале грађане Бања Лучане и поздравио га у име свих присутних тежака из околних села.

Након конституисања председник збора свештеник госп. Ђ. Поповић са неколико бираних ријечи поздравља све присутне тежаке и даје ријеч госп. Ристи Одавићу.

Непрегледна множина тежака – преко 2000 – са бурним клицањем опет поздравља госп. Р. Одавића чији је говор често пута прекидан живим клицањем.

Говорник приказује присутнима садашњу политичку ситуацију, истиче све заслуге нар. рад. странке од њеног оснивања а напоје велике напоре и дјела задњих година. Наглашава како

је она чиста народна странка, која се увјек искрено и својски жртвовала, за тежачка права и настојала сваком приликом, да га што више ојача на економском подизању, што се је најбоље видело у светском рату. Само тако спреман народ, економски јак, свјестан својих дужности и права могао је да издржи у овом страшном рату све оне тешке напоре бранећи своју отаџбину. Износи тешки положај наше државе после рата, која још увјек има да савладава многе тешкоће. Упозорује браћу тежаче, да увјек буду сложни, јер се само јединственим радом могу очувати праве тековине, пошто на жалост имаде у нашој средини и такве браће, који раде против државе. Овде спомиње Радића и његова недјела као и издајничко дјело против нашег народа и државе, који из Русије са болшевицима измишља методе, којима ће срушити све кржаве тековине српског народа.

Са највећом жестином баца се на Давидовића, који је почео, да слиједи издајника Радића и његову клику. Даље оцртава заслуге рад. странке при изградњи Видовданског устава и наглашава од колике је важности Видовдански устав за консолидовање наше државе.

Послије завршеног говора госп. Ристе Одавића народ је бурно клицао Краљу, Отаџбини, Николи Пашићу, рад. странци и Одавићу, кога су по завршеном збору тежачи носили на рукама.

Затим председник збора подијељуј ријеч професору госп. Славку Бијелићу. Говорник наглашава како су се по ослобођењу сви наши непријатељи са највећом жестином оборили на радик. странку а напосе на њеног вођу г. Николу Пашића, што је најбољи доказ, да је рад. страни заиста искрена народна странка. Са оштрим речима обара се на непријатеље наше отаџбине, осуђује заведену браћу, који заводе наш народ за Голеш планину, апелује на народ, и моли га да и даље слиједи мудру политику нашег великог вође, који је сав свој живот посветио народу и Отаџбини.

Затим говори госп. Данило Дмитривић, учитељ из Клашница, поздравља народ, који је увијек знао да пјени своје велике људе. Том приликом истиче заслуге пок. Петра Кочића, коме је

сада једини достојни замјеник госп. Ристо Одавић. Његов говор пун топлоте народ је поздрављив са великим клицањем.

Послије исцрпљених говора предложио је г. Ђорђе Поповић, председник збора да се пошаље поздравни телеграм нашем великом вођи госп. Николи Пашићу, министру унутрашњих дјела госп. Др. М. Сршкићу и радикалном клубу у Београд.

По завршеном збору настало је народно весеље, са пјесмом и колом.

Уз бурно клицање народа и пуцање прангија, отишао је мили гост тежача госп. Ристо Одавић у Бању Луку а оданде за бијели Београд, да однесе српске поздраве Босанаца браћи Србијанцима.

Крајишник.

/Архив Србије, РО, XI, 40/

**Приредила:
Јелица Рељић**

ДА НЕ ЗАБОРАВИМО

Осврт на књигу Славице Поповић Филиповић:

СВЕДОЧАНСТВА ИЗ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Међуопштински историјски архив Ваљево, Ваљево 2017, 273.

Пишући пре пет година приказ књиге „Из постојбине јавора. Канадско-британска медицинска и хуманитарна помоћ Србији у Првом светском рату“ (Београд 2013), у закључним разматрањима смо – указујући на чињеницу да је „објављена уочи обележавања 100-годишњице од почетка Првог светског рата“ – навели: „Мада када имамо у виду досадашњи рад Славице Поповић Филиповић то уопште не треба да изненађује и можемо очекивати да се и следеће године појави неко

ново издање које ће допунити досадашња сазнања о делатности савезничких медицинских мисија у Србији за време Првог светског рата, историји медицине и филантропије уопште. Нарочит значај би имало даље прикупљање и превођење сећања, писама и дневничких белешки учесника рата“ (*Историја 20. века*, 1/2014, стр. 251). Како се ауторка дуги низ година систематски бавила овим темама и како је показала тежњу да од обраде делатности појединих личности и питања постепено синтетизује остварена сазнања, заиста није било тешко изрећи овакву претпоставку. У годинама које су уследиле Славица Поповић Филиповић је, поред више објављених чланака, објавила још две монографије. Најпре је, 2015. године, у Београду објављена књига „Храброст између редова. Ани Христић у Србији и време одважних“, у којој је значајан део књиге посвећен Првом светском рату, где је поред хуманитарног рада А. Христић приказана и делатност страних медицинских мисија у Србији, уз навођење одломака из различитих извора. Затим је из штампе изашла и књига која у потпуности испуњава наша, горенаведена очекивања и коју овом приликом желимо представити широј читалачкој и научној јавности – „Сведочанства из Првог светског рата“. Професор енглеског језика и преводилац Славица Поповић Филиповић је више од деценије – „о

свом руву и круву“(!) – у библиотекама Аустралије, Велике Британије и Србије стрпљиво сабирала сазнања о савезничким медицинским мисијама и прикупљању хуманитарне помоћи за Србију у Првом светском рату; о лекарима, медицинским сестрама, филантропима и организацијама које су у томе учествовале. Поред историографске литературе, њен истраживачки рад обухватао је и прикупљање махом објављених, али и необјављених сведочанства које су учесници тих догађаја оставили иза себе. Реч

је о текстовима у дневним листовима и часописима, апелима за помоћ, извештајима, писмима, дневничким белешкама, мемоарима, споменарима, интервјуима; стручним радовима о медицинским питањима у научној периодици и зборницима радова, научним монографијама. Објављивање ових сведочанстава почело је у новинама и часописима, или у виду засебних издања, још у току Великог рата и настављено је у првим поратним годинама, током целог међуратног периода, па и за време и после Другог светског рата у форми успомена. Она су објављивана на различитим континентима, расута по периодичним публикацијама, публицистици, историографској литератури или се чувају у рукописним фондovima библиотека и музеја. Због времена и места објављивања (и/или чувања), ова сведочанства су својим огромним делом недоступна ширем кругу истраживача и заинтересованих. Тек један део мемоара странаца, припадника страних медицинских мисија, преведен је и објављен код нас, а у последње време – са технолошким напредком – део њих је у електронској форми доступан на интернету.

О савезничким медицинским мисијама и прикупљању хуманитарне помоћи за Србију у току Првог светског рата, о раду појединих лекара и филантропа, код нас је писано, али ни изблиза у оноликој

мери као о војној или дипломатској историји. Добро објашњење за овакво „фаворизовање“ политике и војске, наспрам рада филантропа, домаћих и страних лекара, и медицинског особља, налазимо у роману Владе Арсића *Кад звона занеме. Ваљево 1915*, где главни јунак др Срећковић у једном замишљеном разговору вођеном средином 20. века каже: „По некој чудној, ропској логици људи су увек више славили оне који узимају, него оне који су давали, више оне који су служили смрти, него оне који су служили животу. Нерон је славнији од Сенекe, а Наполеон од Пастера. За пола века, можда и раније, сви ће заборавити на Селимира Ђорђевића, Драгињу Бабић, Павла Војтеха и бројне друге лекаре и болничаре који су дали живот да би спасли неког другог. Али ћемо зато вечно памтити имена неких ратника и војсковођа, свих оних који стекоше славу у потоцима крви, с бомбама и бајонетима.“ Навођењем ових речи, наравно, не желимо да умањимо значај и допринос који су ратници и војсковође имали у одбрани отаџбине (памћењем др Селимира Ђорђевића, не умањује се значај Живојина Мишића, на пример), већ да укажемо на различит однос и различито „вредновање“ ове две ствари. Иако је у последње време очигледно ширења интересовања за теме које се налазе ван поља уске дипломатске и војне историје и данас имена др Селимира Ђорђевића и Драгиње Бабић (или, на пример: Елси Мод Инглис и Аријуса ван Тинховена) нису заборављена, шира јавност зна неупоредиво више о официрима и политичарима тог времена. Речима једног од „јунака“ ове књиге, епидемиолога др Лудвика Хиршфелда, који се у Ваљеву, епицентру епидемије пегавца, борио са овом пошасту, а на Солунском фронту са другим заразним болестима: „Епидемија не прелази у легенду, у легенду прелазе херојски скок и ратне трубе победника.“

У годинама када обележавамо стогодишњицу Првог светског рата, настављено је са превођењем мемоара и књига припадника страног медицинског особља (на пример, преведена су дела Виљема Хантера и Мејбел Стобарт) или књига о њима (попут књиге *Наш брат. Живот капетана Флоре Сендс*, ауторке Луиз Милер), поново су објављене неке раније преведене књиге (мемоарска дела Аријуса ван Тинховена и Катарине Штурценегер), снимљени су документарни филмови (на пример: *Др Аријус ван Тинховен, ваљевски Холанђанин*, аутора Слободана

Раковића), у књижевности је ова тематика нашла свог одраза у поменутој књизи В. Арсића; подигнути су и споменици др Лудвику Хиршфелду (у дворишту Српског лекарског друштва) и руској болничарки Дарји Александровној Коробкиној (на Гучеву), а појавили су се нови истраживачки радови – чланци и монографије. Међутим, треба напоменути да су сви ови напори у вези са истраживањем историје медицине, прикупљања хуманитарне помоћи за Србију у току Првог светског рата, савезничким медицинским мисијама или српском војном санитету, махом зависили од ентузијазма појединаца и да углавном није било неке шире, планске и систематске делатности. Међу прегеоцима који су највише урадили на овом плану једно од најистакнутијих места заузима Славица Поповић Филиповић. Књизи *Сведочанства из Првог светског рата* она се годинама, постепено приближавала прикупљајући расуте податке и сведочанства, обрађујући у својим чланцима и монографијама уже теме. Могло би се рећи да књига представља круну њеног досадашњег рада, синтезу стечених сазнања.

Књига се састоји од две велике целине – првог дела: „Стране медицинске мисије у Србији у Првом светском рату“ (стр. 10–166) и другог дела: „Сведочанства из Великог рата“ (стр. 167–258). Поред овога, структуру књиге чини нека врста уводног слова аутора (стр. 6–9), рецензија историчара и архивисте Велибора Видића (стр. 259–260), изјаве захвалности ауторке (стр. 261–262) и списак литературе (стр. 263–273).

У краћем уводном слову (стр. 6) ауторка је навела да посвећује ову књигу „херојима, хероинама, хуманистима и филантропима са свих страна света, у знак сећања и искреног поштовања за учињена дела и показану племенитост и пожртвованост према српском народу, у најтежим данима Првог светског рата“. Памћење „имена и дела“ свих њих, за ауторку представља „израз наше захвалности, којим преносимо поруку да истраје нада, вера и жеља за добротом, као трајним људским феноменом“. Истичући значај памћења на страдале и све оно што се дешавало, ауторка помиње и девизу са споменика који су широм света подигнути страдалима у Првом светском рату: „Да не заборавимо“ (*Lest We Forget*). Из надахнутог уводног обраћања читаоцу, може се видети и двоструки „карактер“ ове књиге. Са једне

стране, то је књига о страним медицинским мисијама, њиховом особљу и филантропима заслужним за прикупљање помоћи Србији у току рата. Како је трагање за њиховим именима и подацима о њиховој делатности водило ауторку до „сазнања како су нас доживели, која су сећања понели о нама“, до сведочанстава „дивљења српској шајкачи и храбром српском војнику, српској школи и позоришту у изгнанству, српском гостопримству и српским славама, српском страдању али и истрајавању, трајној српској духовности и пркосу“ – то је, са друге стране, ово књига о српском народу и нашим прецима из времена Првог светског рата. Ове две теме се мање или више преплићу кроз целу књигу, али можемо рећи да је први део књиге – како му и сам наслов каже – посвећен пре свега саставу и делатности страних медицинских мисија; а да се други део махом односи на то како су припадници страних медицинских мисија видели и доживели Србију и Србе тог времена и искушења кроз која су пролазили. Још једна ствар која је уочљива на самом почетку монографије је тежња ауторке да превођењем уводне речи (у наставку и још неких делова књиге) на енглески (стр. 7), односно руски (стр. 8–9), публикацију учини доступном и ван српског језичког простора.

Први део књиге, као што смо поменули: *Стране медицинске мисије у Србији у Првом светском рату*, почиње истоименим уводним текстом у коме су наведени основни подаци битни за разумевање делатности страних мисија (стр. 10–22). Ауторка је указала на слабост српског санитета коме је после два рата (1912–1913) било неопходно време за обнову капацитета и ресурса, а сачекала су га нова, већа искушења, која није могао самостално да савлада. Због огромних тешкоћа Србија је почетком јесени 1914. године затражила помоћ од међународног Црвеног крста, после чега су почеле да долазе медицинске мисије и појединачни добровољци, санитарска и хуманитарна помоћ из низа држава. Због великог броја рањених у биткама на Церу, Дрини и Колубари, прво су били потребни појединци и јединице – болнице – оспособљене за хирургију. Затим, са избијањем велике епидемије „три тифуса“ крајем 1914. године – која је на петцифрену бројку страдалих у ратним операцијама 1914, додала жртве чији се број мери са шест цифара („Болест је тако однела оно што су битке забравиле“ – речима Александра Гаталице из *Великог*

рата) – стране мисије су се усмериле на борбу са овом страшном моријом. Поред преоријентације медицинских мисија са хируршке делатности на борбу са инфективним болестима, ауторка је указала и на значај делатности Међународног санитетског одбора који је осмислио и спровео низ превентивних мера које су допринеле ефикасном сузбијању епидемије. По отпочињању офанзиве Централних сила на Србију у октобру 1915, медицинске мисије су највећим делом поделиле искуство Албаније са српским народом (то „донекле искуство смрти“, „Велики Петак Срба и Монблан њихових патњи“ – како је о томе писао Драгиша Васић), пружајући током повлачења медицинску помоћ српским војницима и цивилима. Део припадника страних мисија одбио је да напусти Србију и остао са рањеним и болесним војницима, наставио да пружа медицинску и материјалну помоћ цивилима; део њих се после репатрирања 1916. поново придружио Србима на Солунском фронту, у Добруци или на Корзици. Помоћ страних мисија била је значајна при пријему, смештају, лечењу и опоравку изнурених српских војника и избеглица на Крфу, Корзици, у континенталном делу Француске и на северу Африке; за збрињавање рањеника и болесника на Солунском фронту и у Добруци; при „заштити ратних заробљеника и интернираних цивила у логорима“. Неки су после завршетка рата наставили своју делатност широм ослобођене земље и новоформираног Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца. Ауторка је у овом поглављу навела и кратке, основне податке о медицинској помоћи из царске Русије, Француске, Велике Британије и Сједињених Америчких Држава и поменула низ истакнутих „хуманиста појединаца“ који су самостално или у саставу медицинских мисија дошли у ратом захваћену Србију или су у иностранству радили на прикупљању хуманитарне помоћи. Овај текст је, из поменутих разлога, дат на енглеском језику, под насловом *Foreign medical missions in Serbia in the First World War* (стр. 23–35).

После уводног упознавања са тематиком, следи приказ делатности страних медицинских мисија и рада истакнутијих појединаца, груписан по државама из којих су долазили. У поглављу „Медицинска помоћ из Грчке“ (стр. 36–38) ауторка је дала основне податке о саставу и делатности две медицинске мисије које су у Србију дошле у септембру и октобру 1914. године (поред овога, у Србији је на основу

уговора радило више грчких лекара), а поменута је и материјална и санитетска помоћ која је у више наврата упућивана у Србију. Поглавље „Медицинска помоћ из Холандије“ (стр. 39–40) посвећено је делатности др Аријуса ван Тинховена који се налазио на челу седмочлане групе холандских медицинских радника која је у Србију стигла 1914. године. „Медицинска помоћ из Данске“ – седмочлана пољска јединица и Данска транспортна јединица – приказана је у наредном поглављу (стр. 41–42). Наставак књиге је посвећен Чесима – медицинском особљу које је у саставу једне америчке мисије дошло у Србију, лекарима, а указано је и на делатност ратних заробљеника – добровољних болничара у време епидемије пегавог тифуса (стр. 43–44). Делатност пољског лекара, епидемиолога Лудвика Хиршфелда – у епицентру епидемије пегавца (Ваљеву) и на Солунском фронту – приказана је у следећем поглављу и илустрована са изводима из његових мемоара „Историја једног живота“ (стр. 45–51). У наредној целини, „Руска медицинска помоћ“ (стр. 52–62), кроз више потпоглавља приказани су састав и делатност медицинских мисија које су деловале у Србији – Мисија Словенског добротворног друштва из Петрограда која је радила прво у Ваљеву, а затим у Крагујевцу и Зајечару; Мисија „Руски павиљон“, „Московска мисија“, Мисија Московске Александринске заједнице и Мисија светогорских монаха које су деловале у Нишу. Ауторка је указала и на значај делатности руског посланика у Србији кнеза Григорија Николајевича Трубецког и његове супруге у организовању мисија и прикупљању помоћи за српски народ, на делатност *Комитета за помоћ Србији и Црној Гори*, а пажња је поклоњена и личностима истакнутих руских лекара и делатности руских болница на Солунском фронту.

Највећи простор у књизи добила је „Британска медицинска помоћ Србији“ (стр. 63–119). На ово је, поред размера и значаја саме помоћи и бројности сведочанстава која су иза себе оставили припадници мисија, утицало и то што се ауторка у својим чланцима и монографијама највише бавила прикупљањем помоћи, личностима, мисијама и установама из Уједињеног Краљевства и његових доминиона. Тридесетак страна је посвећено раду *Болнице шкотских жена за службу у иностранству* чију делатност треба посматрати у контексту борбе сифражеткиња за равноправност жена. Од четрнаест болничких јединица

које је формирала ова организација, десет је било намењено Србима. Четири су радиле у Србији (Крагујевац, Лазаревац, Младеновац и Ваљево), три на Солунском фронту, једна на Корзици, једна у Саланшеу у Француској, док је једна пратила Прву српску добровољачку дивизију у Добруци и на Руском фронту. Ауторка је навела састав ових јединица, њихове капацитете, опрему са којом су располагали и основне биографске податке руководиоца појединих мисија и истакнутих лекарки. Пажња је посвећена и делатности једне од мисија у Врању после ослобођења земље и раду *Транспортне јединице Болнице шкотских жена* на Солунском фронту (посебно при евакуацији рањеника при заузимању Кајмакчалане). Следећа већа целина посвећена је *Српском потпорном фонду* (СПФ) који је од 1914. до 1921. године (неке акције су настављене и до 1953) деловао као приватно и независно хуманитарно друштво које је радило на прикупљању помоћи, формирању и упућивању медицинских мисија у Србију (стр. 94–105). У Србији је, до повлачења крајем 1915, деловало пет јединица СПФ (две у Скопљу, по једна у Београду, Крагујевцу и Пожаревцу); Шеста јединица СПФ је радила на Крфу, а потом и на Солунском фронту. СПФ је слао помоћ и помагао рехабилитацију Срба на Корзици и на северу Африке, а после ослобођења основао је више болница, санаторијума, диспанзера и прихватних здравствених центара широм земље. Дужну пажњу ауторка је посветила *Британској војно-санитетској мисији*, на чијем челу се налазио др Вилијам Хантер, која је имала огроман значај у сузбијању епидемије „три тифуса“ 1915. године (стр. 106–107). У остатку поглавља приказана је помоћ коју је Србији упутио *Одбор за помоћ савезничким рањеницима*, састав, делатност и искушења са којима су се носиле *Енглеско-српска болница* у Врњачкој Бањи, јединице британског Црвеног крста у Скопљу и Врњачкој Бањи, *Британска поморска болница* која је била у пратњи *Британске војно поморске мисије* која је деловала у Београду и *Прва британска пољска болница* која је радила у Скопљу и Младеновцу.

У поглављу „Француска медицинска помоћ у Србији“ (стр. 120–126) ауторка је навела основне податке о саставу и делатности две француске мисије које су у Србију стигле у марту и априлу 1915. и чији главни задатак се састојао у борби против епидемије пегавог тифуса. Указала је, такође, и на француску

помоћ у прихватању, лечењу и опоравку српских војника и избеглица на Крфу, Солунском фронту, Корзици, Француској, Тунису, Алжиру и Мароку, као и на школовање избеглих српских ђака и студената у Француској. Поменута је и делатност више одбора, друштава и комитета који су радили на прикупљању помоћи за Србију и Србе. У наредном поглављу, „Хуманисти из Швајцарске у Србији“ (стр. 127–129), приказана је делатност др Рудолфа Арчибалда Рајса, добровољне болничарке Катарине Кларе Штурценегер и др Викторина Кина. Поменута је још неколицина швајцарских лекара који су боравили у Србији 1914–1915, као и делатност неколико организација које су се бавиле прикупљањем помоћи за ратне заробљенике и интернирце Србе и упућивањем помоћи српском народу у окупираној Србији.

У следећој целини су кроз низ потпоглавља обрађене „Медицинске мисије из САД“ (стр. 130–142). Приказани су састав и делатност две мисије америчког Црвеног крста које су радиле у Београду и Ђевђелији, потом мисије коју су заједнички формирали амерички Црвени крст и Рокфелер фондација и чијих 34 лекара и 11 медицинских сестара су радили широм Србије, *Америчке пољске болнице* која је формирана захваљујући материјалној помоћи Џона Фротингама и која је подељена на два одељења која су радила у Скопљу и Ђевђелији, као и Дечије болнице у Нишу која је формирана захваљујући ангажману Мејбел (Мабел) Данлоп Грујић. Указано је на значај делатности низа филантропа и организација у прикупљању хуманитарне помоћи и формирању мисија које су упућиване у Србију. Посебна пажња посвећена је др Едварду Рајану који се налазио на челу мисије која је радила у Београду и који није напустио Београд за време прве аустроугарске окупације, када је имао истакнуту улогу (поред пар чланака који су последњих година објављени о овој – речима једног истраживача – „заборављеној легенди Београда“, о њему је 2017. објављена и књига *Др Едвард В. Рајан – спасилац Београда* коју је приредио Ратомир Дамјановић).

Иако је помоћ за Србију широм Британске империје прикупљана преко британских хуманитарних организација и у саставу британских мисија су радили лекари и медицинске сестре који су рођени или живели на тим просторима, ауторка је у засебним поглављима обрадила питања прикупљања по-

моћи и учешћа медицинског особља из самоуправних доминиона Канаде (стр. 143–146) и Аустралије (стр. 147–154), као и из доминиона Нови Зеланд (стр. 155–158). У саставу Уједињеног Краљевства у току Првог светског рата је била цела Ирска, али је посебно поглавље посвећено Ирцима у медицинској мисији у Србији (стр. 159–165). На крају првог дела књиге ауторка се кратко осврнула на познате податке о прикупљању и слању санитетског материјала и помоћи из Јапана (стр. 166).

Док је основни текст у првом делу књиге „местимично“ употпуњен краћим или нешто опширнијим одломцима из извора, у другом делу књиге – „Сведочанства из Великог рата“ – изводи из извора чине претежан део. Ауторка је у поглављима наводила основне податке о личностима, творцима извора, а потом је – најчешће двојезично: на српском и енглеском – давала изводе из сећања, писама, извештаја, прогласа, споменара и различитих записа. Почетак другог дела књиге посвећен је оснивачу и руководиоцу *Болнице шкотских жена* др Елси Мод Инглис и изводима из њених записа о Србији (стр. 167–175). Потом следи поглавље о „краљу чаја“, милионеру сер Томасу Липтону и његовом прогласу „Страшна истина о Србији“ који је написао после посете Србији у јеку епидемије 1915. године (стр. 176–184). Леди Пеџет и њена хуманитарна делатност за време Првог светског рата (али и пре и после њега) тема су наредног поглавља, које је употпуњено њеним записима о Србији, страдању које је претрпела и „непобедивом хероизму“ српских војника, полагају жена у српском друштву, њиховом месту и улози у српској историји и различитим женским удружењима и друштвима (стр. 185–191). Следеће поглавље посвећено је изводима из текста Џејмса Морисона – главног хирурга Прве јединице СПФ која је радила у Скопљу 1914–1915. године – који приказује тешкоће и ограничења која су пратила формирање те медицинске мисије (стр. 192–193). Др Кетрин Мекфејл, која је дошла на шест месеци, а провела око четврт века са Србима, њена сећања на епидемију пегавца 1915. године и њени утисци о Србији и Србима, обрађени су у наставку књиге (стр. 193–195). Наредни редови посвећени су изводима из сећања др Изабел Емсли о борби са пегавим тифусом и епидемијом шпанске грознице у Врању крајем 1918. и 1919. године (стр. 196–200).

Значајан простор посвећен је одломцима из књиге Мејбел (Мабел) Стобарт *Пламени мач у Србији и другде*, која је објављена у Лондону 1916. и чији превод се – као што смо поменули – код нас појавио век касније, паралелно са радом на припреми ове књиге (стр. 200–209). Руководиоцима транспортних јединица *Болнице шкотских жена* на Солунском и на Руском фронту Кетрин Харли, Евелин Хаверфилд и Мери Бедфорд посвећено је наредно поглавље, које је употпуњено речима последње о Србима и српском војнику (стр. 209–213). У наставку је обрађена личност и делатност Американке Мејбел Грујић, супруге српског дипломате Славка Грујића, која је имала истакнуту улогу у прикупљању помоћи и организовању мисија у Великој Британији и САД, а заједно са супругом наставила је са добротворним радом и после Првог светског рата (стр. 213–217). Саборцу госпође Грујић на прикупљању помоћи у САД током Првог светског рата, великом српском и светском научнику Михајлу Пупину, који је имао истакнуту улогу и у популаризацији и прикупљању добровољаца за српску војску на северноамеричком континенту и који је „целог свог живота, предано и посвећено [...] помагао српски народ“, посвећено је следеће поглавље (стр. 218–219). Др Розали Мортон – њен рад на Солунском фронту (илустрован изводима из њене књиге *Жена хирург. Живот и дело Р. С. Мортон* објављене 1937. у Њујорку) и њено послератно стипендирање студената из Југославије, преко *Међународног српског комитета* који је основала 1919. године, тема су наредног поглавља (стр. 220–223). Наставак књиге посвећен је др Агнес Бенет, која је 1916–1917. била руководилац *Болнице шкотских жена* која је радила на Солунском фронту у Острову и интервјуу о њеним искуствима са фронта и Србима, који је крајем 1917. објавио *Sydney Morning Herald* (стр. 223–227). Аустралијанка Олив Кинг, возач амбулантних кола на Солунском фронту, која је са својим оцем Келсо Кингом – власником рудника злата, сувласником велике аустралијске банке и осигуравајућег друштва – дала велики допринос у прикупљању хуманитарне помоћи за Србе, тема је наредног поглавља. Њена делатност илустрована је изводима из писама које је слала оцу и која су објављена у Аустралији 1986. године (стр. 228–235). Делатност и утисци о Србима још једне Аустралијанке, познате књижевнице Стеле Мајлс Френклин, која

је као куварица и добровољна болничарка радила на Солунском фронту, приказани су у наставку (стр. 236–243). Новозеланђанка др Мери Елис Блер, прва управница „Јединице Корзика“ Болнице шкотских жена, њен извештај о путу прве групе српских избеглица на Корзику и пријем избеглих на овом острву, тема су следећег поглавља (стр. 244–249). Прича о животу српских избеглица на Корзици допуњена је изводима из путописних писама Михаила Ђокића (стр. 250–253), а на крају другог дела књиге налази се поглавље посвећено медицинској сестри Џејн Едит Мекејн, која је на Корзици радила са Србима 1917–1918, и записима Срба из њеног необјављеног споменара који се чува у архиви Ратног меморијала у Канбери (стр. 254–258).

Као што смо поменули, на крају књиге налази се рецензија Велибора Видића, захвалност ауторке појединцима и библиотекама у Аустралији, Великој Британији и Србији и списак литературе. Треба похвалити то што текст прати 86 слика, које употпуњују рукопис књиге и додатно приближавају читаоцу личности и мисије о којима се пише.

Како оно о чему се пише у првом и другом делу књиге није строго одвојено, већ се – као што смо поменули – преплиће, имајући у виду целину књиге додали бисмо још неке коментаре о самој књизи и о томе шта све нуди читаоцу. Пре свега треба истаћи да је о мисијама из различитих држава или о појединим мисијама у литератури писано детаљније, али ова књига представља најпотпунији, заокружен преглед свих медицинских мисија које су пружале помоћ Србима током Првог светског рата. Осим тога, књига представља и галерију изузетних појединаца – припадника страних медицинских мисија који су били са Србима у Првом светском рату и хуманиста, филантропа који су радили на прикупљању помоћи. У њој срећемо низ угледних светских лекара иза којих су стајале успешне каријере и значајни научни резултати, људе остварене у различитим професијама, угледне у делатностима којима су се бавили, али и ништа мање изузетне, „обичне“ људе – племенице добровољне болничарке које су превијале ране и неговале српске рањенике и болеснике. Ти људи су напустили удобност својих домова, своје послове и свесно ризиковали и жртвовали своје животе, материјална добра и време, да би у једном изузетно тешком периоду притекли у помоћ српском народу.

Благодарећи њима, хиљаде и хиљаде живота – нечијих синова, ћерки, (будућих) мајки и очева – је сачувано. Чини нам се да нам је век касније, у једном времену које болује од мањка емпатије, које наспрам алтруизма фаворизује егоизам, потребна „прича“ о овим људима, о њиховим мотивима, поступцима и делатности, о људским вредностима које су их водиле, солидарности коју су показали према једном малом народу – о коме је велика већина јако мало знала (!) – у невољи. Потребна нам је због тога што нас тера на запитаност, размишљање, преиспитивање и прављење поређења. Наспрам, на пример епидемиолога др Л. Хиршфелда („један од најпознатијих серолога 20. века“, како наводи ауторка) који је 1914. радио на факултету у Цириху и на вест о страшној епидемији која је односила хиљаде живота – у пуној мери свестан опасности и могућих последица (један од колега му је говорио: „Ако хоћете да извршите самоубиство, зашто путујете тако далеко.“) – решио да крене пут једне њему стране земље и молио да га пошаљу у место „где епидемија има највећу жестину“: колико данас у Србији има лекара који од својих суграђана узимају мито? Наспрам једне баронесе Евелин Хаверфилд – рођене и одрасле у породичном замку у Шкотској, говорила неколико страних језика – која се почетком рата ангажовала на прикупљању хуманитарне помоћи, а на вест да *Болница шкотских жена* упућује јединицу у Србију, међу првима се пријавила као добровољац, платила своје путне трошкове и у пролеће 1915. стигла у Србију да се бори са епидемијом пегавца, и низа личности из угледних и богатих породица, које су из осећаја солидарности са Србима долазили са различитих крајева света добровољно да помогну: колико данас у Србији има оних који попреко гледају на сународнике који су избегли са Косова и Метохије или из Републике Српске Крајине и Хрватске и називају их „Шиптарима“, односно „усташама“? Наспрам оних странаца који су, попут Леди Пеџет, трошили свој новац и продавали имовину да би пружили помоћ Србима, који су до нирали велика средства различитим установама или завештавали своју имовину попут др Розали Мортон (тестаментом оставила целокупну имовину стипендистима, штићеницима *Међународног српског комитета* који је основала и који је финансирао студије преко 60 Срба) – код данашњих богатих Срба готово да је у потпуности ишчезло задужбинарство. На-

равно, оваква поређења не треба схватати дословно – као што је онда било разних Рада Пашића, тако и у данашње време постоје шира испољавања солидарности попут онога после великих поплава 2014. године, постоје лекари који су спремни да добровољно у условима рата даноноћно раде за своје сународнике, попут др Миодрага Лазића, и велики добротвори и задужбинари као што је Миломир Главчић. Ипак, разлика у вредносним мерилима данашњице и оног времена је јасна и огромна. Због тога је у овом дехуманизованом времену, времену у коме људи „знају цену свега, али не знају вредност ничега“, потребно писати о људима као што су Л. Хиршфелд или Е. Хаверфилд и указивати на вредности којима су се руководили. Не пишу се без разлога у иностранству и код нас књиге о њима и не подижу им се споменици и после сто година – то су заиста личности које могу да надахну, инспиришу, потакну на преиспитивања, па и постиде!

Поред свега што су за нас учинили у току рата, додатну захвалност припадницима страних медицинских мисија дугујемо због *сведочанстава* која су оставили иза себе. Сва та сећања, писма, извештаји, апели за помоћ српском народу и други различити записи, представљају драгоцене изворе о низу питања у вези са Србијом и Србима у Великом рату. Осим тога што дају податке о оснивању, организовању и упућивању мисија, њиховој делатности и припадницима, добро одабрани изводи из ових извора пружају низ корисних података пре свега о стању и здравственим приликама у ратом захваћеној Краљевини Србији, о страхотама које су пратиле велику епидемију пегавог тифуса 1914/15. и о различитим аспектима борбе са овом моријом; потом о „сеоби народа“ (Л. Хиршфелд) – повлачењу преко „непроходних, ледених врлети дивље Албаније“ (Л. Пеџет) – том беспримерном „великом егзодусу“, који су савременици поредили са „бекством Израелаца из Египта у древна времена“, додајући: „Али то је био егзодус, који је водио ка слободи, док је повлачење српског народа водило у изгнанство“ (Е. Инглис) и које је, по речима др Х. М. Кобурн, „било грозније од бојишта у Србији“, јер „тамо, на бојишту, падало се од пушчаног зрна, гранате, бомбе; овде, на овим леденим стазама, од глади, зиме, изнурености“; одабрани изводи сведоче и о пријему, лечењу и опоравку Срба на Корзици, као и о приликама на Солунском

фронту (условима и атмосфери у болницама, евакуацији рањеника), а релативно доста простора посвећено је Кајмакчалану о коме припадници мисија пишу као о „хомеровској и дивовској борби“, нечему „просто невероватном“, што је „право [...] чудо“, бици која је вођена „у условима које је немогуће описати“. Изводима из извора посвећеним борби са шпанском грозницом и пегавим тифусом у Врању, на крају рата и у првим месецима 1919. године, употпуњена је слика о „времену смрти“ и стравичним страдањима која је претрпео српски народ у Великом рату.

У одабраним изводима наилазимо и на податке и запажања о српским лекарима и болничарима који су „радили до граница изнемоглости“ и били изложени великом страдању, о српским официрима и званичницима, о сељацима, о делу онога кроз шта су жене и деца пролазили за време рата, о положају у коме су се нашли српски заробљеници после слома 1915. године, о страдању младих српских регрута у повлачењу преко Албаније, као и на низ интересантних сведочанстава о више истакнутих личности. Више аутора похвално говори о односу Срба према аустроугарским заробљеницима (односили су се према њима „на истом нивоу као што су то чинили са својим војницима“) и указује на контраст („Мада се непријатељ страшно лоше понео...“) таквог понашања у односу на оно што су аустроугарски војници чинили у Србији током 1914. године. Упућујемо читаоце и на интересантна *сведочанства* о томе какви су стереотипи о Србима постојали на Западу у периоду до Првог светског рата и како су на њих реаговали странци који су упознали Србе – на упечатљив начин о овоме су писале М. Стобарт и А. Бенет (стр. 100, 203, 227).

Задржали бисмо се на још неколико ствари и утисака које нам се чине важним и потичу на размишљање. На првом месту, издвојили бисмо јасну слику о храбрости, издржљивости, родољубљу и спремности на жртву наших предака из времена Првог светског рата, коју нам изводи из *сведочанстава* пружају. У својим записима припадници страних медицинских мисија истицали су храброст („Нисте упознали храброст док не видите ове људе како испаштају!“) и „хероизам“ српског војника и на упечатљив начин писали о томе како је он „храброг духа да би могао да освоји планине, пун вере, а са срцем као у детета“, да има „велику љубав према

својој домовини“, да Срби сматрају да је „њихово пожртвовање њихова дужност и били би изненађени да неко то назива хероизмом“, да је њихова храброст „беспримерна у историји“. Многи истичу да је српске војнике одликовао „самопрегор и отпорност кроз сва искушења“, да „све тегобе и страдања, која су им наметнута, нису уништила њихов дух“, да „ни смрт, ни мучеништво, ни разочарања не беху у стању да слома онај непобедиви хероизам у души српског војника“, да српски војник „не прима поразе, уздиже се изнад бола, не жали се, трпи: као борац коме нема равна, он верује и пева“, да је „чудна [...] драж овога народа, када с покорношћу подноси патње мислећи на отаџбину“. Посетивши Србију у једном изузетно тешком периоду, у пролеће 1915, када је епидемија пегавца била у жеку, Т. Липтон је писао: „Народ у градовима и по селима није ужаснут ни поражен. Они су постигли невиђене успехе против својих непријатеља. Они су победили кад је цео свет већ жалио њихов пораз. 'Ми ћемо опет победити' је осећање у срцу сваког Србина, од краља Петра до свих његових сељана. Сви настоје на томе да земља остане слободна.“ Истом приликом сер Т. Липтон је наводио да су Срби „сиромашни, али су врло независан народ“, додајући да би они „радије да гладују неголи да просе“. Наведене ствари изазивали су поштовање и дивљење код странаца, сведока српског јунаштва и страдања, који су о Србима писали као о „узвишеној нацији“ (Р. Мортон), као о „нацији, која много обећава“ (А. Бенет), понекад изражавајући и одређену дозу неверице: „Стварно не знам одакле долази ова раса [у том периоду ова реч је коришћена као синоним за реч „нација“ – прим. М. Н.] ратника, али могу рећи да су они прави Божији људи“ (Е. Инглис).

Познато је да између нас и наших предака од пре сто година постоји велика разлика. Није то нека наша особеност – у току 20. века је услед глобализације, развоја масовне културе и појаве масовних медија, готово свуда дошло до општег слабљења веза са историјском традицијом и националном културом што је довело до својеврсног „духовног прекида“ између предака и потомака (у нашем случају ово је још израженије због различитих режима и идеологија, и бројних промена које су обележиле 20. и почетак 21. века). Важно је поменути каква је била улога традиције и народне културе у времену на који се односи ова књига, о чему сведочи више при-

падника страних медицинских мисија, који пишу о томе како Срби имају „поетичну природу“, како су „распевана нација“, како „дочекују с песмом, не само веселе догађаје, већ и тужне догађаје у животу“ и да је то „нека врста молитве“, како српски војник – као што смо поменули – упркос свим тешкоћама „верује и пева“, како би српски лекари – који су се „тетурали од умора на послу“ – после „шкртог и кратког оброка, запевали народне песме, не обрађајући пажњу на хуку од непрестане топовске паљбе“. Више њих пише и о гуслама и „српским бардовима“ (*Serbian Bards*), гусларима – који су „за време турске окупације [...] опевали српске јуначке песме и на тај начин одржали и спасли од заборава српску историју и традицију“, који су „певали или причали разне старе легенде из српске трагичне историје“ – и истиче да су се преко њих „српска историја и њене трагедије преносиле с једне генерације на другу“. Уз свест о „духовном прекиду“ који постоји између наших предака и нас, када данас читамо о њиховом родољубљу, храбрости, одлучности у одбрани отаџбине, слози – „од краља Петра до свих његових сељана“, истрајности, самопоуздању и вери коју су имали и у најтежим тренуцима, када видимо шта су све били спремни да жртвују за опште добро и одбрану независности и суверенитета, можемо попут Е. Инглис да кажемо да су ти људи били „прави дивови“ и да се осећамо на исти начин као она: „Осећам се тако мало поред њих да би требало да се сакријем!“ Поредџи све то са данашњим временом, умесно је запитати се да ли је заиста „мандркноу [...] кантар / Над оним што бијасмо“ (Рајко Петров Ного), или поновити за Цицероном: *O tempora, o mores!*

Како верујемо да су људи и народи – између осталог – и оно што памте, важно је писати о Првом светском рату, подсећати се догађаја и личности које су га обележиле. И због тога је, између осталог, значајна ова књига (као и толике друге које су објављене последњих година у току обележавања стогодишњице). Верујемо да памћење јунаштва и пожртвованости наших предака могу да нас надахну – да нам дају снагу да истрајемо у суочавању са тешкоћама и изазовима – на исти начин на који су надахнули др Харијет Макмилан Кобурн. Ова Канађанка рођена у Торонту „у изобиљу богатих родитеља“, тешко је подносила „и глад и пешачење“ преко Албаније. Међутим, поглед на српске мајке које су у наручју носиле децу дао

јој је снагу да у изразито тешким условима иде даље: „Гледала сам несрећне српске мајке, које су грабиле напред, према обалама Јадрана, према луци спасења. Оне су посустајале, посртале, падале, али су се дизале и ишле даље. Оне су мени давале снагу да истрајем на овом суровом маршу смрти.“ Поред памћења историјских догађаја из времена Првог светског рата и подсећања на храброст, пожртвованост и истрајност наших предака, треба ступити у „дијалог“ са прошлости, у „дијалог“ са прецима, треба размислити о томе шта их је мотивисало, подстицало и покретало – којим су то идеалима, примерима, легендама и заветима били вођени, шта их је одржало у периоду огромних страдања, због чега нису посустајали у одбрани отаџбине, шта је довело до тога да странци са онаквим дивљењем пишу о Србима. Мишљења смо да добар путоказ у потрази за неким од одговора на ова питања представља поменуто указивање на народну поезију и гусле!

Књига Славице Поповић Филиповић је, као што смо поменули, плод дугогодишњег рада и бављења ауторке страним медицинским мисијама, истакнутим лекарима и хуманистима, уопште историјом медицине и филантропије у време Првог светског рата. У њој су прикупљена и обједињена ранија сазнања, али су и наведени нови истраживачки резултати до којих је ауторка дошла проучавајући ову тематику. Указано је на питања која – како на једном месту ауторка наводи – „захтевају већу пажњу и даља истраживања“. Велики значај има и то што је у књизи поменут читав низ дела припадника страних медицинских мисија која код нас нису преведена. У том смислу, поред тога што представља поуздан ослонац и скуп освојених сазнања о питањима којима се бави, књига даје подстрек и смернице за даља истраживања. Племенита мотивација ауторке (исказивање захвалности и поштовања онима који су у једном изузетно тешком периоду били уз српски народ и указивање на неке од највиших људских вредности – на хуманост и добротинство), дубока свест о значају тематике и посла који се ради, показана истрајност, посвећеност, ентузијазам, па и пасионираност, заједно са резултатима до којих је дошла – заслужују сваку похвалу! Утолико пре ако се има у виду да ауторка није историчар по струци и да иза истраживања не стоји ниједна институција, већ су спроведена о сопственом трошку!

Следећих неколико примедби, коментара и запажања који су нам се јавили током читања, не умањују вредност претходно поменутог. На првом месту, треба поменути да читајући књигу – на основу нашег скромног знања – нисмо могли уочити неке значајније грешке у наведеним чињеницама. Овде скрећемо пажњу само на помињање др Мориса Жанере-Миникина као „члана Француске медицинске мисије“ (стр. 121). Овај Швајцарац је почетком септембра 1914. стигао у Ваљево из Лозане са мањом групом лекара. Како су говорили на француском, њих су у Ваљево прозвали „Французима“, па се то касније пренело и постало „опште место“ у литератури. Даље, треба поменути да је структура књиге (подела на два дела, одлука да се у засебним поглављима прикаже помоћ из британских доминиона), утицала на одређена понављања података о медицинском особљу и мисијама. Међутим, ова понављања је у доброј мери било тешко избећи, и она не утичу значајније на квалитет текста. Мишљења смо да би књига била „потпунија“ да су се на њеном крају нашли именовани и географски регистри, који би читаоцима – по потреби – омогућили лакше кретање кроз публикацију и брже налажење у мору личности и топонима који се помињу.

У првом делу књиге требало је више повести рачуна – на основу значаја одређене тематике – о пропорционалном уделу и простору који су добила одређена поглавља. Тако, на пример, поглавље посвећено Француској има једнак број страна (седам), као и поглавља посвећена др Л. Хиршфелду и Ирцима. Поређења ради, мисијама из Велике Британије посвећено је 57 страна; поврх тога, 16 страна посвећено је медицинској помоћи из британских доминиона – Канаде, Аустралије и Новог Зеланда и још 7 страна, поменути, Ирцима – а цела Ирска је, као што смо поменули, тада била у саставу Уједињеног Краљевства. Такође, осим М. Стобарт, М. Пупина, М. Бедфорд и М. Ђокића, цео други део књиге је посвећен сведочанствима и личностима из Велике Британије и њених доминиона. Неупућенији читалац могао би да стекне „искривљену“ слику о значају помоћи из Француске – донекле и из Русије (11 страна) и САД (13 страна) – наспрам помоћи из Велике Британије. Тачно је да по свом значају помоћ из Велике Британије стоји на првом месту, тачно је и да припадници медицинских мисија из Француске нису оставили ни приближно онолико писаних сведочанстава као

англоамериканци, али овај диспарат – у односу на стварни значај француске помоћи – могао се „ублажити“ консултовањем оновремене периодике, објављених *сведочанстава* припадника француских медицинских мисија или оних Француза чији списи посредно говоре о питањима која су релевантна за тему, као и већег броја радова домаћих и француских историчара и историчара медицине који су се бавили француским мисијама или појединим личностима које су учествовале у пружању помоћи Србији.

Даље, на пар места у књизи – углавном када су посредно, из литературе, преузимана сведочанства припадника мисија – дошло је до мешања извора и коментара из литературе (поједини историчари медицине некад у својим радовима слободније цитирају изворе, додајући у цитате и своје коментаре, што методолошки није оправдано чинити). Ово је посебно видљиво у поглављу посвећеном др Изабел Емсли (стр. 196–200), али и на још неколико места у књизи (стр. 39, 239, 252), где је – на основу смисла (писање у првом лицу једнине смењује се са писањем у трећем лицу једнине, па се поименице помињу и сами аутори извора) – очигледно да унутар цитата из извора који су наведени италиком, стоје и коментари који ни на који начин нису издвојени. На крају, поменули бисмо и да су квалитет књиге и досадашња – немала – освојена сазнања, могли да се употпуне систематским прегледањем домаће периодике из међуратног периода (утолико пре што је нешто од наслова доступно и у електронској форми на интернету), као и архивским истраживањима у домаћим архивима. Што се последњег тиче, ретко где – као, на пример, у случају дела фонда *Краљевског српског посланства у Лондону* (Архив Србије) који се односи на *Српску потпорну акцију* – на једном месту имамо груписана сачувана документа о питањима којима се књига бави. Она су углавном „разбацана“ по различитим архивима и фондовима. Јасно је да би прегледање и прикупљање архивског материјала захтевало дуготрајан истраживачки напор, али би донело квалитет више истраживања.

Имајући у виду све наведено, љубитељима историје медицине, филантропије, историје Првог светског рата и националне историје уопште, топло препоручујемо за читање ову вишеструко корисну и интересантну књигу.

Момир Нинковић

**О ЈЕДНОЈ ИНИЦИЈАТИВИ РИСТЕ Ј. ОДАВИЋА
ПРОБЛЕМ НАШИХ ПИСМЕНА
КАКВИМ СЛОВИМА ТРЕБА ДА
ШТАМПАМО КЊИГЕ, ЛИСТОВЕ
И ДА МАЛАМО ФИРМЕ?**

АБВГДЕЖЗНКЛМНОПРСТ
УФХЦУШЩЪТЬЬЭЮЯЃЂ
ЇАААЖАЖЏПӨУЎОУСЃ
Ѓ ДСИІЛНГЃАВЗИЛФПС
ТѢТЬЫЮНЯѢАААЖАЖѢѢѢ

О ЈЕДНОЈ ИНИЦИЈАТИВИ РИСТЕ Ј. ОДАВИЋА ПРОБЛЕМ НАШИХ ПИСМЕНА КАКВИМ СЛОВИМА ТРЕБА ДА ШТАМПАМО КЊИГЕ, ЛИСТОВЕ И ДА МАЛАМО ФИРМЕ?

Мишљење г. Марка Мурата, сликара, о ћирилици и латиници

Уметничко Одељење, под начелником г. Ристом Одавићем, повело се мишљу да се обрати свима нашим сопственицима штампарија, листова, фирмописаћих предузећа, да у што већој мери словенизирају правопис, да другим словима почну писати, као оним дивним словима, на пример, са којима је исписано Мирослављево Јеванђеље.

УСТОЛИЧЕЊЕ Њ. СВЕТОСТИ ПАТРИЈАРХА ДИМИТРИЈА У ПЕЋИ

*Нова ћирилична слова, изливена
у Државној Штампарији*

Београд би изгледао сасвим други, кад би све фирме имале она старинска и тако дубоко наша расна слова, на која би се за кратко време сасвим свикло. Тежња би била, разуме се, кад би се ова словенизирана азбука распространила источно, северно, западно и јужно од Београда, тамо даље где влада латиница. Али то јединство азбуке остаје још увек као проблем, пошто још није могао да се среди ни основни проблем јединства државе.

У осталом, о томе се проблему поново пише. На нашу молбу, г. Марко Мурат, уважени сликар и ерудита са далматинских обала, написао нам је једно своје мишљење о јединству азбуке, поводом акције Уметничког Одељења.

Г. Мурат пише о томе:

Разуме се да сам за *јединство азбуке*. А ми данас имамо две: ћирилицу и латиницу; обе прилично неестетске, јер су и једна и друга дотериване. Ћирилица је наопако полатињена а латиница је изгубила своју лепоту уметањем

најугластијег туђег (грчког) слова к и множине рогова и акцената.

Наша би јединствена азбука имала бити *ћирилица*: за то јер је она славенска јер је и данас употребљава већина; а до недавна употребљавала се је у Босни, Далмацији, Истри, без разлике цркве („вере“). – Да је „народни покрет“ у нашим западним крајевима био доиста народан он би нам био вратио народну азбуку: ћирилицу. Али он, не само што то није урадио него нам је и укопао и народну песму и народне обичаје, стога што није био у души, у корену народан.

Него „грађанска“ ћирилица, као што казах, није права ћирилица обликом и карактером слова, већ је она *незграпно полатињена* ћирилица. И стога она као наопака имитација латинице за овом естетски много заостаје.

Хоћемо ли дакле, да покушамо ћирилицу људски полатинити, увађајући лепо округли облик свуда где је могуће – који је за лат. карактеристичан?

Држим да то нема смисла (иако сам се некада и тим бавио, *teste Guozdeno Klaichio*), јер ипак никада неће слова добити потпуни онај латински карактер, а уз то остаће увек као нека имитација, *quasi* фалсификат.

Ћирилица је лепа, оригинална, типична, славенска (иако подсећа на готику) *само у старим облицима* пре полатињења под Петром Вел. и претварања, управо унакарађивања, у грађанску. То су осетили и неки присталице латинице код нас: на пр. мој пријатељ и колега г. Томислав Кризман у Загребу, који је покушао да нашој латиници даде карактер старе ћирилице. Он је у једном разговору са мном, одмах после ослобођења, тврдио да би ми сви имали увести ту латиницу старо-ћирилског карактера. Али шта ће нам тако претварање, и на неки начин машкарата, кад имамо готову нашу стару, лепу, славенску ћирилицу?

Веле неки: због странаца. Али сваки или скоро сваки образовани странац позна уз латински и грчки алфабет. А ћирилица није него грчко писмо којему је *одавна* (откад су Славени *почели* писати) ударен нарочити печат славенства; а само гласови који нису грчки имају свој нарочити облик који странац мора да научи, што ће му одузети таман толико времена колико и учење тих гласова, знакова, у латиници.

¹ Чланак је штампан у листу *Време* од 22. августа 1924, стр. 3.

Заслуга је г. Ристе Одавића велика што је, будући у положају, покушао да врати залуталу ћирилицу опет на прави пут и у живот. Али треба да му ту заслугу призна свако који пише и штампава: треба да се одбаца неприродна „грађанска“ ћирилица и да се штампава *само правом ћирилицом*, оном старом, угластом, „црквеном“, *словенском*.

Ја сам, поштовани Господине, учинио – мислим – неке примедбе које се односе на тип Ристиних слова. Можда би се могло и још ту додати: на пр. да, особито ситнија слова, буду маркиранија, јача, дебља, корпулентнија, и т. д. Али све ће то доћи с временом. Главно је да се одбаца неуспели и бесмислени покушај са латинизирањем ћирилице (која има отприлике толико смисла колико и ћирилизирање латинице *à la Krisman*) и да се врати у живот лепа, оригинална, *кретка* славенска ћирилица, и да се њом, искључиво њом штампава све, све – и ваш уважени лист *Време*.¹

АС, РО, XII, 28

Приредила:
Јелица Рељић

ШТА ЈЕ КНЕГИЊА ЉУБИЦА ПИСАЛА КНЕЗУ МИЛОШУ ОБРЕНОВИЋУ (4)

Преписка кнегиње Љубице Обреновић (1817–1839)

388.

25. фебр. 1834, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писма од 24. и 25. из којих је разумела за здравље господарево. Ово је извешће јако њу обрадовало што јој господар јавља да с Михаилом по пољу шета. Овде су се [...] ¹ кнезови: Вучић, Јокса, Коца и други који су се јако обрадовали.

389.

27. фебр. 1834. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 26. и 27. о. м. и садржину њихову разумела. Благодариму на извешћу о пограничним случајевима који су се догодили. Нада се да ће добро испасти. Д^р Григорија ће одмах испослати са потребама а Алекса ће ујутру тамо поћи. Заповести за уписне солдате све су издате.

390.

27. фебр. 1834. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља да је са децом здрава и добро расположена. Моли га да јој јави како је он и Михаило са здрављем. Милан, Лаза и Милка поздрављају господара и Михаила. По суруцији шиље креницу, да Михаило крсти кумче и ако што још устреба да му господар набави тамо.

391.

2. марта 1834. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица сазнала је из писма од 1. о. м. да је господар са Михаилом здрав и она је са децом здрава. Благодариму на извешћу о Арнаутима. Моли га да кредитира Тошу где треба да не би изгубио кредит, док не прими свој новац.

Настас Вртомар није јој послао јелек. Поздравља Михаила. Марко [Чешмеџија] чека. Пита где ће радити.

392.

6. маја 1834. г., Београд

Обреновићка Љубица по наредби шиље кола девера Јована и бабу која ће онамо ићи. Моли га да за Круну пошље доктора или одатле или из Крагујевца.

393.

25. маја 1834, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 24. о. м. № 1853. Давичевици, која по заповести господаревој долази у Пожаревац да лечи снаху Мите Савића, она ће чинити услуге у колико буде могла. Јавља му да су сви у повољном стању.

394.

27. маја 1834. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 26. о. м. № 1882 у коме јој господар јавља о своме здрављу. Добила је писмо од Пазарца, који јој се жали како одавно није добио писмо од господара. Пише му да не шиље планинку јер је она довела из Топчидера жену која добро посао отаљавала. Сви су здрави.

395.

31. маја 1834. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 30. маја, у коме јој јавља о своме здрављу. Жену Враницу са девојком по заповести пратиће одмах првом приликом у Крагујевца. Благодариму што јој јавља о своме здрављу.

¹ Нечитко.

396.

3. јуна 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља да је јуче примила два коња од Арона, које шиље по стоки у Крагујевац али стоку да одма врати натраг. Моли га да јој опрости што је коње хватала у кочије. Шиље кочије да се оправе. Одвојила је 20 крава за музење од оне стоке што је у Ади. Добила је писмо од Тоше. Здрави су.

397.

7. јуна 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо које јој прочитао Милан у коме јој јавља о здрављу својме. Честита му празник Св. Тројице. Они би ради били да господар дође сад о празнику да заједно проведу празник. Савка је са Јовом у Београду и сутра долази овде. Послате коње примили су.

398.

25. јуна 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 22. о. м. № 2198 и разумела да је господар здраво приспео у Крагујевац. Она је здрава са децом. Пита га кад ће је отпустити за девојку да би могла и пријатељу јавити да јој се нада.

399.

26. јуна 1834. год., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица шиље господару леда и леба од нове пшенице.

400.

29. јуна 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 27. о. м. Јавља му да су сви здрави и поздрављају господара.

401.

3. јула 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 1. о. м. и јављају једно другом о здрављу својме и чељадди. Јавља господару да је Савку и Јову испратила. Шиље му по Матеји кочијашу леда а тражи од њега да јој пошље киселе воде. Сребрни ибрик примила и допада јој се. Није јој повољи што господар позива Јоксу у Крагујевац.

402.

5. јула 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила 4 писма. Она је са децом здрава. Хвали му се синовима како се добро владају. Благодарни му што јој помаже за Јерусалим да иде и да се поклати гробу Христовом. Синови му шиљу 5 диња а послаће му и лубеница кад буду стигле. Могао би доћи и Симић али његовој Милици згодније је Крушевац па моли за [то] Јоксу да пошље.

403.

6. јула 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља како је са децом здрава. За Јефрема добила је абера да је побоље од како пије бањску воду него за јело тамо је потешко набављати. Моли га да је пусти да и она иде у бању док је тамо девер Јефрем.

404.

7. јула 1834. год., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица по наредби шиље господару два мања дората са амовима и уз њих момка. Јавља му да је са децом здрава. Десило се доцкан, а Милан и Михаило договарају се да пошљу господару диња.

405.

7. јула 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 6. о. м. у коме јој јавља о својме здрављу. Она је са децом здрава. Благодарни му на вуни јарини што јој је послао она ће је скоро средити. Вреће у којима је послата вуна вратиће другом приликом.

406.

10. јула 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица одговара на писмо од 7. о. м. № 2388 да је са децом здрава. Благодарни му што вели да ће неко јутро доћи изненада. Зелен са стране није досад добијала, него се служила домаћом из баште а и паприке за туршију набрали су доста за ово време. Нема наде да ће бити купуса јер је врло слаб.

407.

12. јула 1834, Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо из кога је сазнала да је господар здрав. Примила је ципеле и сандук с водом. Јавља му како су се чобани на Морави посвађали, па је она послала Спасу те оног Еру из соколске нахије истукао.

408.

13. јула 1834. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 10. о. м., сандук с киселом водом и ципеле, на чему му благодари. Радује се што је господар добио повољне гласове са Дрине. Она два чобанина: Софроније и Милан овде су у Морави, него Мојсило из Балосаве побегао отуда, па га овде у апсили.

409.

24. јула 1834. г., Бања

Обреновићка Љубица примила писмо од 21. о. м. од Татар-Богдана. Јавља му да су добро путовали и да су Јефрема у добром здрављу затекли. Поздравља Господара и све остале.

410.

29. јула 1834. г., Бања

Обреновићка Љубица примила писмо од 27. о. м. а особито се радује што је господар са децом здрав и што је Михаило са оцем ишао у Смедерево да причека царевог рицала и како је Милан са осталом децом причекао на Морави. Јавља му како употребљава бању али ништа боље не осећа. Ићи ће у Јошаничку бању.

411.

2. авг. 1834. г., Брестовачка Бања

Обреновићка Љубица примила писмо од 30. пр. м. Јавља да су данас овде приспели а види из писма да ће и господар доћи к њима. Они се радују доласку његовом. Моли га да јој понесе црвену шкуртељку а ако он не пође, да јој пошље. Поздравља све. Господар № 2693 одговара.

412.

3. авг. 1834. г., Брестовачка Бања

Обреновићка Љубица примила писмо господарево од 2. о. м. по Татар-Ћири. Примила је хлеб

и грашак. Јавља му да су овде јуче приспели. Хвали воду Брестовачке Бање и желела би да и господар дође да види. Поздравља све. За трошак њихов да се господар не брине јер они имају трошка а немају на шта ни да троше.

413.

6. авг. 1834. г., Брестовачка Бања

Обреновићка Љубица примила писмо од 5. о. м. Из писма је сазнала да је господар намеран доћи у Бању, па одатле са Љубицом Ага-Паши у Видин. Хаљине јој нису потребне, она има хаљина, а као дар паши из руке препоручује му да узме неко Пауново перје па да се направе лепезе. Поздравља све.

414.

11. авг. 1834. г., Пожаревац

Господар № 2776 пише Љубици у Брест. Бању како јој је јавио № 2729 да ће и сам доћи у бању али жали се да га је хватала грозница, а тако и Михаила. Сем тога, како је њему јављено, да ће велики Тескереџија проћи за Босну па га мора сачекати и пропратити. Татар Богдан приспео из Цариграда и донео писмо од великог везира.

415.

12. авг. 1834, Бр. Бања

Обреновићка Љубица примила писмо од 11. о. м. № 2776 које је разумела шта јој пише односно грознице како је хватала господара и Михаила. Видела је и за писма што јој јавља да су из Цариграда дошла и т. д. Она ће се управљати по налогу господаревог.

416.

15. авг. 1834. г., Бр. Бања

Обреновићка Љубица примила писмо од 12. авг. што је послато по Пазарцу а тако и оно од 13. о. м. у којима јој јавља о стању здравља свог и деце. Даље јавља за дан поласка његовог за бању. Она и Јефрем поздрављају све.

417.

23. авг. 1834. г., Видин

Обреновићка Љубица пише господару и јавља му о дочеку, како ју је дочекао и угостио везир.

418.

24. авг. 1834. г., Видин

Обреновићка Љубица примила писма од 23. о. м. № 2878 и 2879. Из ових писама видела је како је господар био слаб а тако и да му је вода причинила трбобољу и да је морао оставити бању и отићи у Зајечар. Даље пише му о пријему и дочеку у Видину.

419.

25. авг. 1834. г., Видин

Обреновићка Љубица примила писмо од 24. о. м. № 2887. Она јавља господару како јој учинио подворење [...] ² везир и како је лепо дочекао и поздравља господара. Она је хтела раније поћи али је везир задржао. Моли га да је сачека док она дође из Видина.

420.

7. септ. 1834, Топчидер

Обреновићка Љубица јавља да су сви здрави и мирно приспели у Топчидер, где су сву чељад г. Јефремову, која је очекивала њихов долазак. По заповести она је са Вулом изабрала: Косту Сарафа и Петра Бранковог ако се допадају господару да изволи одредити за шта их жели.

421.

12. септ. 1834. г., Скела

Обреновићка Љубица јавља да су данас на конак стигли у село Скелу, а сутра ће у четвртак стићи у Шабац. Желе му здравље.

422.

15 септ. 1834. г., Палеж

Обреновићка Љубица јавља да је данас приспела са децом здраво и мирно у Палеж а сутра ће стићи у Топчидер. Благодарни му на поздраву од 13. о. м. № 3118.

423.

21. септ. 1834. г., Топчидер

Обреновићка Љубица јавља како је данас имала срећу да са Агом Јефремом и Миланом да добије писмо од 20. № 3194 а и друго од 21. о. м.

² Нечитко.

№ 3203 из којих је сазнала о стању здравља господарева и срећном путовању за Пожаревац. Јуче је учинила посету [...] везиру и поздравила га од стране господарева.

424.

23. септ. 1834. г., Топчидер

Обреновићка Љубица јавља да ће се данас навести на Дунав и пловиће Дунавом ка Дубравици а ту ће је, мисли, чекати кола да се одвезе у Пожаревац. Ћиру татара шиље сувим да би могао стићи господару. Много поздравља господара са девером Јефремом који је испраћа.

425.

26. септ. 1834. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља како је са Арсом тражила свуда по сарачани неке палдуме, па није могла наћи, него су скинули са других амова и шиље их господару. Поздравља све.

426.

28. септ. 1834. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 27. о. м. Јавља како је Арса одвојио 7 говеди од Митини у наша говеда. Чобани су отишли. Поздравља господара.

427.

1. окт. 1834, Пожаревац

Обреновићка Љубица јавља да је са децом здрава. Моли га да јој јави хоће ли моћи да дође за Миланов дан, 7. окт. у идућу недељу. Они су ради знати.

428.

4. октобр. 1834. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица примила писмо од 1. о. м. у коме јој јавља да га је везир Хусеин Паша 30. септ. свечано украсио царском милошћу. Она му честита ову срећну награду, коју му је указао цар. Јавља му да су сви здраво и добро.

429.

6. окт. 1834. г., Пожаревац

Обреновићка Љубица увидела је из писма од 3. о. м. да је господар у великом послу и да неће

моћи да им дође те заједно да проведу дан рођења Миланова. Дипломе и објаве предаће чиновницима, којима су послате. Овај час стиже [Хербис] из Београда и донео собом наручене у [...].³

430.

8. октобра 1834, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица доставља господару, како су прославили дан рођења Милановог и како се за трпезом трипут наздрављало у здравље господарево. Добила је наредбу да Настаса са Гогамом овде задржи. Задржала је дуван, који је послат из Београда.

431.

13. окт. 1834, *Крагујевац*

Обреновићка Љубица јавља господару како је са Михаилом ноћас ноћила у Свилајенцу и здраво и весело стигла у Крагујевац. Поздравља господара и децу.

432.

22. окт. 1834, *Крагујевац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 19. о. м. № 3484. Јуче је се са Михаилом вратила из Бруснице, гди је 4 дана пробавила. Михаило је сада веселији. Јуче у недељу по подне венчао се Јанко Михаиловић и Михаило му је био кум, а Гарашанинов син Илија био стари сват. Пошто се мало одморе коњи поћи ће за Пожаревац.

433.

2. нов. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица шиље Милошу дурбин што је заборавио код њих кад је долазио. Јавља му да се Лаза налази у бољем стању здравља. Јавља му да су сви здрави.

434.

3. нов. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила Милошево писмо и разумела да је господар здрав и мирно приспео у Свилајенац. Лаза се налази у бољем здрављу и сваког часа све на боље иде. Моли га да поздрави девера Јована од њене и њених синова стране. Сви су здрави.

³ Недовршена реченица.

435.

5. нов. 1834, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља Милошу да је за два дана пало рибе на супу до 50 ока, које шиље господару и жели му да је у здрављу потроши. Шиље му алме за посељ и мало лука за астал. Лаза је мало са здрављем побоље. Моли господара да је почешће извештава о стању здравља свог.

436.

6. нов. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица нема ништа важно да јави Милошу, до то да је Лаза са здрављем много боље. Моли га да он њој чешће јавља о стању свог здравља.

437.

7. нов. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 5. о. м. и наредила да коњи господареви довуку вино, што је господар тражио. Шиље му једно аковче ауспрука, једно аковче белог вина што је Перка послала, једну двојку белог бермета из Беле Цркве од Недељковића и 50 ока ршламе лука.

438.

9. нов. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица по налогу одабрала је краве музаре на број 12 и шиље их господару. Јавља му да су Инцине сватове јуче у четвртак свршили и данас их спремају за Крагујевац. Марко Чесмеџија одлази данас са алатом у Паланку. О дочеку графа Сечења учиниће наредбу.

439.

11. нов. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица по наређењу одмах је опремила момка у Топчидер за јунце и наредила је да се у Гроцкој и Смедереву припреми сена где ће ноћити. Краве је предала Стојану Баточинцу, који ће се сутра кренути господару. Жао јој је што Турци јогунством својим узнемиравају господара и неће да се селе.

440.

12. нов. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 9. о. м.

За бунду што јој пише да је прекроји одговара му да она ову употребљава и не зна како да се прекроји. Она пристаје и нову да јој скроји. Шиље му сандуче с кључевима по момку Михаилу. Лаза је боље а остали су сви здрави и поздрављају.

441.

12. нов. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља господару како ће јој бити потребно повише соба за дочек графа Сечења, те моли господара да заповеди Дру Карабину да пошље кључ од собе где је живео и то што скорије. Поздравља све.

442.

13. нов. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 11. о. м. и разумела како подрински Турци неће да процењују своја добра и да продају него наше и турске комесаре из пушака бију. Жали господара што добија таква извешћа па се секира, а жали и комесара што су претрпели толики страх. Послала је 145 комада говеди по Стојану Баточинцу у Јагодину.

443.

14. нов. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 13. о. м. Постараће се да Графа Сечења дочека што може боље, па ће га послати господару у Београд. Из писма је сазнала да се господар спрема за Београд и жели му срећан пут. Сви су здрави и поздрављају господара.

444.

16. нов. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 15. о. м. Примила је све ствари исправно са крушкама, које је господар послао синовима, који благодаре и љубе руке. Овај час по акшаму стигао је и гост г. Граф Сечењи са једним секретаром и тумачем. Чим је дошао одмах је молио да се господар пре понедељника крене за Београд, јер је хитан посао.

445.

19. нов. 1834, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 17. о. м. Примила је од Васе Мисицића из Ковина 107 мерова кукуруза и сместила га у Костолац. Добила је од капетана Тенке рибу и ајвар, па је нешто задржала а шиље господару 450 ока рибе, 5 [фу...]⁴ ајвара и 2 батака. Пита га о поласку за Београд.

446.

21. нов. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 19. о. м. из кога је сазнала да је господар са здрављем сада добро пошто је пустио неколико пијавица. Радује се што господар неће ићи у Београд по овако рђавом времену. Јавља му да је Милан болестан, али није опасно.

447.

21. нов. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица моли господара да распита за сребрне ретме предрагих јој синова, које су при јахању употребљавали. Она је све претражила, па није могла ништа наћи. Сви су здрави и поздрављају.

448.

22. нов. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља како је примила вино из Крагујевца што јој је послато, па га сместила у подрум. Примила је налог за пастрму и постараће се да све приутови до његовог доласка. Вепрове је побила: у једном је било 104 оке а у другом 78 ока.

449.

23. нов. 1834, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица благодари Богу што је спасао господара слабости, за коју је јавио 22. о. м. Описује како их је пређашње писмо господарево поплашило. Јавља му да је Милану уво процурило и иде нека румена водица. Дунав је врло мало нарастао.

4 Нечитко.

450.

24. нов. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица у писму своје од 23. о. м. јавила је господару да је десно ухо Милану процурило црвенкастом водом, но од јуче променило се и цури белим гнојем. Нема никакве правке здравља његовог али се нада да ће добро бити.

451.

26. нов. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица разумела је из писма господаревог од 24. о. м. да сад се господар нахои у повољном здрављу. Писма за капетане за спуск лађа послала је одмах, чим је примила, но они нису још одговорили. Михаилу је данак спласнуо, но Милан није здрављем најбоље јер га је заболело и лево уво.

452.

27. нов. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 25. о. м. и тачно је разумела шта јој господар пише. За катане је нешто сламе спремљено по касарнама а до доласка господарева све ће бити у приправности. Сви су здрави само је Милан нешто слабуњав па је писала Куниберту да дође и да га лечи.

453.

28. нов. 1834. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица примила писмо од 26. о. м. Јавља му да је Милан у много повољнијем здрављу. Она јака ватра што га је спапала, уминула је. Медецине неможе да задржи у стомаку него повраћа. Данас у зору јео је мало чорбе. Остали су сви здрави. Поздрављају га сви.

454.

29. нов. 1834, *Пожаревац*

Обреновићка Љубица јавља господару како су приспели данас доктор Куниберт и татарин, који је писмо од 28. о. м. донео. За Милана јавља да је врло мало са стањем здравља побоље. Моли да јој пошље који портокал ако има у Крагујевцу.

455.

17. јан. 1835. г., *Пожаревац*

Љубица Обреновићка јавља како је газда Мита Савић у опасној болести врућици синоћ умро. Они су сви здрави.

456.

17. јан. 1835, *Крагујевац*

Господар № 224 извештава Љубицу како се измирио са старешинама, који су се противу њега бунили.

457.

19. јан. 1835. г., *Пожаревац*

Љубица Обреновићка доставља господару како је примила извештај господарев № 224 у коме јој јавља о мирењу са старешинама. Благодарни му на овом извештају. Јавља му да су деца здрава.

458.

20. јан. 1835, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка примила два писма од 18. о. м. и видела је шта јој пише односно рачуна пок. газда Мите. Газда Митиног брата Ђоку и Миленка из Смољинца послаће господару. Благодарни му што јој јавља како је Аврама послао у Ниш везиру а Милету фамилији у Јагодину. Поздравља их све.

459.

22. јан. 1835, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка јавља господару да су сви здрави. Моли га да пошље 3 камена за Црнућку воденицу. Шиље му двоје прасади. Јавља му за зеленка да му је бол одуминуо, али оток још стоји. Поздравља их све.

460.

22. јан. 1835, *Крагујевац*

Господар № 275 одговара Љубици на писма њена од 19. и 20. о. м. Ђока је долазио и он се с њиме разговорио само очекује Миленка из Смољинца. Препоручује јој да се са Чича Јоксом договори о воловима у Смедереву и да теши газда Митину чељад.

461.

23. јан. 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка пита господара шта ће радити са новом свињарском скелом која се налази на Морави на шанцу. Људи се навађају те се онде превође и газе ливаде.

462.

24. јан. 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила по Веси писма од 22. о. м. № 274 и 275. Перка остаје овде да присуствује нашој скупштини па ће после ићи. Миленка из Смољинца послала је јуче у Крагујевац. Чича Јокса иде сутра рано у Смедерево да изврши наредбу за волове, што се тамо хране. Благодарни му на извештају о утишању нишевачке буне.

463.

25. јан. 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила оба писма од 24. о. м. № 288 и 290. Радује се што је из њих сазнала да се господар са Михаилом налази у повољном здрављу и да се спрема за скупштину. Јавља му како ће по наредби његовој поћи са децом у Крагујевац. Благодарни му што јој шиље интов и коње за подвоз. Пише му о неком дечку.

464.

27. јан. 1835. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка примила синоћ по Пеке-ти два писма од 25. о. м. № 301 и 302. Понеће собом берате и ону сабљу са брилијантима, танке сланине и сува мяса, а неће заборавити ни киту и кајасе од сабље. Поћи ће у уторак на пут, а сутра неће моћи да постигне од посла.

465.

30. јан. 1835, Свилајенац

Љубица Обреновићка јавља како се рано кренула из Пожареваца и прispела овде у акшам. Сад је добила господарево писмо од 29. о. м. № 324. Лепо је путовала до Свилајенца. Кренуће се пораније одавде, како ће бити на ручку у Баточини, а оданде у Крагујевац на конак. Сви су здрави.

466.

18. фебр. 1835, Свилајенац

Љубица Обреновићка јавља господару како су сви здраво прispели у Свилајенац, а сутра намеравају у Пожаревац. Поздрављају га сви.

467.

19. фебр. 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка јавља како су данас здраво из Свилајенца прispели у Пожаревац и јавља му о путу. Пише му за зеленка да му се још налази оток на нози и остала му фалична, а Кулаш је потпуно здрав. Јавља му да су сви здрави.

468.

20. фебр. 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од 19. о. м. и из њега видела да је господар у повољном здрављу. Николи је издала налог за свиње. Кола ће сутра опремити. Од сердара Стеве из Неготина примила неки сандук обвијен платном, нека кутија и писмо турско. Шиље га господару.

469.

22. фебр. 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од 20. о. м. Михаило се радује што ће му отац пушке собом донети. Честита господару дан рођења а тако и Перка са децом честита оцу дан рођења. Сви су здрави.

470.

25. фебр. 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од 23. о. м. и разумела из њега да је свој дан рођења торжествено – свечано и весело провео. Сви су здрави. Јавља му да је јуче почела киша падати. Свиње су добро. Моли га да јој јави којим ће путем доћи да би могла деца изаћи.

471.

10. марта 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка из последњег писма разумела за здравље господарево. Она не зна да ли је до сада прешла Перка из Београда на ону страну или је још на нашој страни. Јавља му да су сви повољног здравља.

472.

12. марта 1835, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка примила писма од 10. и 11. о. м. Јавља му како је она са децом здрава и весела. Синови и унуци благодаре на портокалима. Шиље му неко седло и јавља му како се ојдребила кобила 9. марта и ојдребила женско доратасто ждребе. Налог да спреме бурад за Неготину извршиће.

473.

14. марта 1835, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка доставља господару како већ три дана није од њега добила извештај па је то јако бацило у бригу. Они су сви здрави. Време је хладно и кишовито. Снег је нападао са три прста. Шиље му дугмета да се пришију за фиштан. Поздравља све.

474.

16. марта 1835. год., *Пожаревац*

Љубица Обреновићка јавља како је господарево писмо добила у коме јој јавља како јако ветрови дувају. Мило јој што је господар добио повољна писма од Реиз Ефендије руског посланика а тако и од Германа. Шиље му Стојиљка грнчара с Весом и цубе без билега. Сви су здрави.

475.

16. марта 1835. г., *Пожаревац*

Љубица Обреновићка радује се што је господара великољепно дочекао везир Веџи паша. Она је ову радост и пре хтела изјавити али грешка је од њеног писара Милана који је мајчине речи заборадио. Примила је лебац што је будућа наша снаха умесила.

476.

19. марта 1835, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка јавља да је са синовима и унуцима здрава што и њему желе. Поздрављају га и моле га да им јави кад ће доћи. Сазнала је да је Вуле купио кућу од Лазе Арсенијевића. Моли га да се постара за Гају да би се могао склонити где било за време.

477.

29. апр. 1835, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка јавља да су сви здрави. Односно детета Илије о ком су разговарали јавља му да га је послала у Београд с Марком Чесмеџијом и писала буљубаши Марку да га да на занат код Тасе Терзибаше. Шиље му неког Димитрија Стамболију касапина који је овде дошао и донео јој отуда неке речи које неможе овде писмено исказати него шиље њега да усмено искаже.

478.

2. маја 1835. г., *Пожаревац*

Љубица Обреновићка јавља да су сви здрави. Морава се почела разливати. Јавља му да су имали кише. Шиље му једног шарана кога је Стојан убио. Примила је његово писмо из Свилајенца.

479.

3. маја 1835. г., *Пожаревац*

Љубица Обреновићка пита господара, хоће ли одобрити да пусти коње на траву и да нареди да се из Крагујевца пошљу пајвани за коње.

480.

3. маја 1835, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка примила обадва писма господарева у којима јој јавља о здрављу свом и како синови и унуци прилежно посећују школу и како се у свему владају по жељи родитеља. Тодоровић јавља да ће се задржати још који дан и моли за опроштај.

481.

15. маја 1835, *Топчидер*

Љубица Обреновићка јавља господару како су синоћ овде приспели јунци из Шапца, па се поразбољевали. Она незна каква је болест. Један је липсао а други остао на путу. Пита га шта ће се чинити са стоком и болешћу ако узме маха.

482.

16. маја 1835, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка шиље господару орден који је у Топчидеру био остао и кога је она нашла у соби господаревој. Извињава се што га није одмах послала.

483.

16. маја 1835. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка одговара на писмо господарево од 15. о. м. № 1623 и јавља му да је јуче дошла из Топчидера у Пожаревац. Децу је у повољном здрављу затекла. Благодарни му на повољним извешћима. Поздравља га.

484.

17. маја 1835. год., Крагујевац

Господар № 1684 пише Љубици како је намислио да у идућу среду пошље Мелентија са неколико момчади да сврше посао у петак а у суботу да се врате. Он није хтео велики калабалук да шиље.

485.

18. маја 1835. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка добила писма господарева од 16. о. м. № 1639, 1645 и 1659. Што се тиче гарде Милан ће све извршити по жељи господаревој. Медаљу је пре писма господаревог послала. Односно вршидбе жита учинила је наредбу. Односно нове јетрве вели да јој господар опрости, јер се стиди од њега.

486.

19. маја 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од 17. о. м. № 1684 у коме јој јавља да ће послати Мелентија са неколико момчади. Она ће наредбу извршити. Шиље му два писма из Влашке од Симића и Мустакова. Симић јој пише да ће молдавски посланик Теодор Балша доћи господару на поздрав и поклоњење са даром од кнеза молдавског Мих. Стурзе.

487.

21. маја 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка јавља господару како је приспео молдавски посланик Теодор Балша и како га је довезла на њеним колима и како намерава одмах сутра поћи за Крагујевац. Она ће послати кола и коње да га одвезу до Свилајенца а моли господара да пошље кола и људе да га приме у Свилајенцу и испрате до Крагујевца.

488.

28. маја 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка јавља да су она и деца здрава. Поздравља Господара и Јованку.

489.

30. маја 1835. год., Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од 28. о. м. у коме јој јавља о своме здрављу. Радује се господаревом и Михаиловом доласку. Сви су здрави. Јавља му да је нека кобила липсала.

490.

21. јуна 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка пита господара и моли га да јој јави како је путовао и је ли у путу имао блата. Сви су здрави и поздрављају га.

491.

21. јуна 1835. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка јавља да је синоћ добила одговор од Савке у коме писму јавља да је рада да овамо дође али Јова није код куће, него отишао у Ердељ да гледа неке коње. Моли за извештај о путу до Крушевца. Сви су здрави и поздрављају га.

492.

26. јуна 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од 23. о. м. № 2183 из кога је се известила да је господар Ферик Паша позвао на састанак и на виђење, да је господар ишао њему у Баточину и онде се с њим састао и испратио га у Рачу на конак па се вратио у Крагујевац. Благодарни му на овом извешћу. Започели су да косе ливаде. Сви су здрави.

493.

28. јуна 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од 25. о. м. Што се тиче извешћа за Влашког посланика, она је о њему послала своје извешће на време, али господар није пре примио. Известила се о барону Ракману да ће с господаром доћи овамо по Св. Петру. Издао је наредбу механџијама да буду спремни да приме свиту која ће са господаром ићи у Цариград.

494.

30. јуна 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писма од 27. и 28. о. м. № 2245 и 2257 на која одговара. Мило јој што види из писма да је господар здрав. Драго јој што је тамо на скупштину дошао и г. митрополит и како долазе и остале старешине и свима жели срећан долазак. Сви се радују доласку господаревом. Извештава га о пољским радовима. Сви га поздрављају.

495.

30. јуна 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка доставља господару да ће за дочек барона Рикмана учинити све онако као што јој он наређује у писму од 29. о. м. № 2273 а тако исто наредила је са Чича Јоксом и за механе. Види из писма од 29. о. м. № 2277 да је намеран господар извести у Цариград и проту шабачког. Благодарни му на извешћу о састанку Скупштине.

496.

2. јула 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила два писма од 30. пр. м. и 1. о. м. № 2298 и 2311 и одговара на њих. С првим добила је слово (беседу) што је господар говорио скупштини. Она га је од почетка до краја саслушала и јако ју је тронуло. Она му благодари на овом послатку и враћа га опет по наређењу. Из другог види да господар очекује на Генерала Рикмана.

497.

2. јула 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо господарево № 2335 у коме је извештава господар да је се кренуо барон Рикман из Букурешта 27. пр. м. и 30. истог био у Милановцу. Послаће суруџију у Милановац да сазна о њему. Она ће га дочекати онако како пристоји и како најбоље може. Сви су здрави.

498.

3. јула 1835, Милановац

Јован Печановић писар и намесник доставља Књегињи Љубици долазак барона Рикмана.

499.

4. јула 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка шиље у прилогу свог писма писмо што је добила из Милановца о доласку барона Рикмана.

500.

21. јула 1835. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од 19. о. м. № 2493 у коме јој јавља господар о свом путу од Голупца до Милановца. Деца благодаре оцу на поздраву и поздрављају га сви. Јавља му да Јефрем полази за Крагујевац, Јова са Савком преко Београда намерава поћи кући а Перка ће остати још неко време.

501.

25. јула 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од 20. № 2502 и од 21. о. м. № 2510 из Кусјака а треће из Видина од 23. о. м. № 2514 на која одговара. Она се веома радује што господар онако лепо путује и што је свуда лепо примљен и испраћен. Приспели су мајстори који ће хаљине и мундире правити. Писмо је послала Герману.

502.

3. авг. 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка добила писмо господарево од 24. пр. м. № 2519 из Видина и сад одговара на њега. Из њега је разумела како је Михмандар царски Ђамид Бег дошао из Цариграда да спроводи господара и налог свима властима да га пристојно спроводе и о царском трошку. Чича Јокса јој све то прочитао.

503.

3. авг. 1835. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка примила два писма од Тасе Татарина од 28. пр. м. № 2534 из Никопоља (Небола) и од 30. пр. м. № 2536 из Рушчука. Није у стању да опише радост што је имала кад је ова писма примила и прочитала како је господар у путу приман и испраћан. Послаће столицу с музиком Хусеин Паше у Видин.

504.

10. авг. 1835. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка јавља господару да су сви здрави. Све је свиње преместила из Мораве у Грочанску Аду зато што је нестало траве у Морави. Перка добила писмо од Тоше из Беча. Он ће бити примљен у аудијенцију код принца Лудвика. Са нестрпљењем очекују извештај господарев о путу из Рушчука до Варне и Цариграда.

505.

16. авг. 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила оба писма од 4. о. м. № 2542 по татарину видинског Хусеин Паше и из Цариграда од 6. о. м. № 2548 по Пекети на која одговара. Благодарил господару на извешћу о путу из Рушчука за Цариград. Много је била у бризи за господаром о његовом путу морем за Цариград па сад је већ пребринула и т. д.

506.

23. авг. 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од 11. о. м. № 2564 у пр. недељу 19. о. м. преко Јагодине у коме јој јавља о путу и пријему у Цариграду, о посетама већим чиновницима и самом султану 16. о. м. у петак. Барон Хердер, управник саксонских рудника седео је код њих 5 дана па се данас кренуо доле Поречу. Дочекан је лепо. Сви су здрави.

507.

23. авг. 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка јавља да је добила писмо од 15. о. м. Перку ће по налогу господаревом послати ово дана кући. Баца је у бригу што јој господар јавља да у Цариграду има болести и моли га да се чува. Свима је прочитала писмо. Сви су здрави, сви благодаре господару на извештају и поздраву, па сви поздрављају њега и свиту.

508.

30. авг. 1835. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка примила је писмо од 19. о. м. № 2585 у коме јој се јавља по татарину да ће доћи из Цариграда Јованча Спасић и собом донети писмо № 2582 у коме јој јавља господар

о пријему у Цариграду као и посетама и одликовањима. Она му је описала у овом писму све радости које су обузимале њу и њену околину при читању.

509.

6. септ. 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од Богдана татарина од 28. пр. м. № 2597 и 2617 која је собом из Цариграда донео. У овим писмима господар јој јавља о раду његовом у Цариграду, о посетама, о прегледу знаменитости у Цариграду. Она му благодари.

510.

13. септ. 1835. год., Пожаревац

Љубица Обреновићка јавља господару по татарину Пекети да су сви здрави. Од неколико дана имали су кише тако да ништа око усева нису радили. Сав јечам, сву лањску пшеницу и половину овогодње већ су оврли. Берба грожђа неће бити најбоља. Перкина су деца слабуњава. Хвата их грозница.

511.

19. септ. 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка јавља како није подуже времена добила писма од господара па је данас добила писмо од 3. и 4. о. м. и из њих разумела да је господар здраво и добро. Благодарил му на извешћу о његовом бављењу у Цариграду и проводу. Поздравља све.

512.

21. септ. 1835. г., Цариград

Господар № 2706 одговара на Љубичино писмо од 13. о. м. Мило му је што се находе у повољном здрављу, а жао му је што се деца Перкина находе болешљиво од грознице, а тако и Чича Јокса. Он је са свитом у повољном здрављу. Још има зијафет код мушира Ахмед паше у идућу суботу, па ће после тражити од султана отпуст да се врати.

513.

23. септ. 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила данас из Београда писмо господарево од 10. о. м. № 2656. Она

одговара на прекор господарев да они не задржавају татаре за своју потребу него се задржавају у Крагујевцу. Она се нада да ће се господар скоро повратити у своју домовину и жељно очекују дан кад ће им јавити дан поласка.

514.

25. септ. 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила данас два писма од 15. о. м. Извешћа господарева о његовом бављењу у Цариграду и провођењу њој су мила. Прерадосна је што је султан обдарио господара топовима. Примила је од господара један прстен на дар. Са говедином ће поступити по наредби. Моли га да помогне зета Тошу.

515.

25. септ. 1835, Цариград

Господар № 2724 пише Љубици како је он намеран поклонити 6 коња царском зету Халил Паши што му је овај био на руци при склапању топова што му је султан поклатио, па јој пише да спреми Јефрем 4 дората и Перка њених два са амовима, па да их испошље по Станку татарину.

516.

30. септ. 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писма господарева од 21. и 22. о. м. № 2706 и 2720 из Цариграда у којима јој јавља како је дочекан на зијафету код Мушир-паше и како се ту опет састао са султаном и он му добре речи говорио. Она је ова писма саопштила свима, што је изазвало неописиву радост.

517.

5. окт. 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка пише деверу Јефрему како је синоћ добила писмо из Цариграда у коме јој препоручује да му пошље она 4 коња што је од њега узето и два коња Перкина са њиховим амовима па да их Јефрем испошље за Цариград по Станку татарину. За вранце што је писао девер Јефрем, није још примила.

518.

6. окт. 1835, Цариград

Господар № 2762 пише Љубици о зету Тоши, како је он кћерима дао по 10.000 дуката ц. па они са тим нека располажу, а он му не може више давати. Писао је Јакшићу да му исплати 10.000 дуката ц.

519.

7. октобра 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка данас на дан рођења Милановог добила је писма од 28, 29. и 30. о. м. № 2731, 2737, 2745 у којима јој јавља о свечаним посетама и даровима у Цариграду. Перка ће одмах отићи кући својој по наредби господаревој. Благодарни му што јој јавља о намери свог путовања.

520.

7. окт. 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од 25. пр. м. № 2724. Из истог писма видела је да је господар вољан поклонити 6 коња царском зету Халил Паши па је писала Јефрему да одмах изврши наредбу господарева. Сви су здрави и поздрављају га.

521.

14. окт. 1835. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писма од 5. и 6. о. м. из Цариграда па одговара на њих. По наредби № 2758 одмах је предузела да се направи сондрма за топове. По № 2763 јавља јој о отпусној аудијенцији и даровима царским што код ње чини особиту радост и благодари му на извештају о доласку своме. Разумела је о Тоши што јој пише.

(наставак у следећем броју)

**Приредила:
Јелица Рељић**

ИЗ ДНЕВНИКА ЂОРЂА СИМИЋА (4)

1914. година

Беч, 2 Марта 1914

Будући албански Министар-Председник Турхан-паша стигао је јуче у Драч и дочекан је од Есад-паше и од других чиновника. У једно је стигао у Драч и нови аустро-угарски посланик на двору Књаза Вилхелма барон Ловентал (Löwenthal) на ратном броду „Сигствару“, и дочекан је од шефа аустро-угарског Консулата, од персонала Консулата и од католичког свештенства. Вероватно ће се нови посланик пожурити да преда први Књазу Вилхелму своје кредитиве и на тај начин постане доајен дипломатског тела.

Из Цариграда јављају да је јуче потписан српско-турски уговор о миру и да је одмах затим српски преговарач Драгомир Стевановић предложен Порти за српског Посланика у Цариграду. Г. Пашић брине се добро за своје сроднике и креаторе!

Беч, 3 Марта 1914

Према једном телеграму из Цариграда, турски Прес-биро публиковао је садржину српско-турског уговора о миру, закљученог прекјуче у Цариграду. Према томе телеграму уговор се састоји из 12 чланака и два анекса и гласи овако:

- Чл. 1. Обе странке сматрају Лондонски уговор о миру као ратификован. Од дана потписа уговора постојаће између Турске и Србије мир и пријатељство. Пређашњи уговори ступиће поново на снагу. Дипломатски и консуларни односи одмах ће се васпоставити.
- Чл. 2. тиче се размене заробљеника и гласи слично са одредбама турско-бугарског и турско-грчког уговора о миру.
- Чл. 3. садржи одредбе о амнестији.
- Чл. 4. тиче се питања о држављанству и наређује: лица, која живе у областима уступљенима Србији постаће српски поданици и имаће право да у течају од три године оптирају за турско поданство. Лица, која су тамо рођена а живе у иностранству имаће право да оптирају за српско поданство, у ком случају не могу се

више враћати у Турску. За време трајања рока за опцију Мусломана неће се узимати у војну службу и неће плаћати никакву војничку таксу.

- Чл. 5. Права сопствености приватних лица, која су стечена пре окупације, поштоваће се. И сва друга стечена права ће се поштовати, биће неповредива. Овај члан ни у колико не прејудуцира одлуке, које ће донети Париска финансијска комисија.
- Чл. 6. Приватна имања Султанова и чланова Отоманске династије биће поштована. Сва спорна питања подносиће се Хашком изборном Суду, као и питање о тражбинама, која се тичу приватних права турске државе.
- Чл. 7. Вакуфи ће бити поштовани и њима ће по шеријатском закону управљати дотична мусломанска верска општина, чија ће се правна личност сматрати као сопственици. Ако се јаве више купаца за куповину вакуфа, који припадају задужбинама у Турској, Срби ће под једнаким условима имати првенство. Режим вакуфа моћи ће се изменити само по претходној накнади штете. Десетак вакуфски се укида. Српска влада ће дати субвенцију оним заводима, који услед тога не би имали довољно прихода.
- Чл. 8. Српска влада признаје српским поданицима мусломанске вере у уступљеним областима иста грађанска и политичка права која су призната и осталим Србима, који припадају другим верама. Они ће уживати слободу вероисповеди. Име Султаново спомињаће се у јавним молитвама. Саобраћавању између мусломанских верских општина и приватних лица с једне стране и њихових духовних старешина с друге стране, који потпадају Шех-ул-Исламу у Цариграду у свима питањима која истичу из овог уговора, неће се стављати на пут никакве сметње. Наименовање главног Муфтије вршиће се по одредбама грчко-турског уговора. Пресуде, које изреку муфтије,

извршиваће надлежне српске власти. У питањима заоставштине моћи ће интересоване странке обраћати се муфтији као изборном судији. Одобрава се и позивање на земаљске судове.

Чл. 9. Муслманске приватне школе признају се. Настава ће се вршити на турском језику по званичном наставном плану. Главни муфтија моћи ће надзиравати школе.

Чл. 10. Гроб Муратов на Косовом пољу ће се одржати и поштовати. Земљиште, на коме се гроб налази, не може се продати. Гробље ће се респектовати.

Чл. 11. Пошто Краљевско српска влада улази у сва права, терете и обавезе Отоманске владе, односно друштва Источних жељезница и жељезнице Солун–Битољ за оне делове, који леже у областима уступљеним областима, предаће се Париској финансијској комисији сва питања, која се њих тичу.

Чл. 12. Ратификације ће се измењати у Цариграду у року од једног месеца.

У једном приложеном писму изјављује српски делегат да се ниједна џамија неће претворити у цркву и да ће се сви муслмански заводи одржати и респектовати.

У једном другом приложеном писму изјављује турски делегат да, ако би Хришћани, који су рођени у уступљеним областима а живе у Турској, желели да постану Срби, Турска ће им чинити све могуће олакшице, према важећим одредбама. –

Према другом једном телеграму из Цариграда, Драгомир Стевановић није хтео примити место српског Посланика у Цариграду, и зато је српски отправник послова потражио од Порте аграман за бив. нашег посланика у Цариграду, Јашу Ненадовића, али као да Порта није вољна да пристане на наименовање једног Посланика, који је заступао Србију пре рата. Ова вест не чини ми се вероватна, јер сам слушао да је Јаша био радо виђен у Портиним круговима.

Беч, 5 Марта 1914

Нова албанска влада састављена је на следећи начин: Турхан-паша: Председник Министарства и Министар спољних послова; Есад-паша: Ми-

нистар војни и унутрашњих послова; Мифид-беј: Министар правде; Др. Адамићи – Министар финансија; Пренк Биб Дода-паша – Министар Грађевина; Хасан-беј Приштинац – Министар Пошта и телеграфа; Др. Туртуми – Министар Просвете и санитета; и Азис-паша Бриони – Министар Земљорадње, Шумарства и рударства.

Албанија дакле има сада и свога владаоца и своју владу и сад ће се показати јесу ли Албанези сазрели за самосталан државни живот. –

Према једном телеграму из Београда г. Пашић изјавио је једном сараднику „Штампе“ да, је *Краљевска влада пристала преговарати с АУгарском* у питању Источних жељезница *на основу француске формуле* и да не инсистира на откупу тих линија. Услед тога, вели се, предстоји одступање досадањег Министра Грађевина Јоце Јовановића, који заступа идеју откупа, и реконструкција Пашићевог кабинета, по којој би Пашић задржао само Председништво у Влади, а место Министра Спољних послова уступио париском посланику Веснићу или петроградском посланику Спалајковићу.

Беч, 12 Марта 1914

Преговори, који се воде овде у Бечу *по питању Источних жељезница*, теку врло тешко и споро. И ако о њима скоро ништа сигурно у јавност не избија, ипак се из посвећених кругова чује да се између српског и аустро-угарског гледишта по томе питању није до сада дошло до неког видног приближења. Вероватно услед тога очекују се у Бечу делегати француски, који ће узети учешћа у овим преговорима и сигурно посредовати између та два супротна гледишта. Поред свију тешкоћа постоји нада да ће се доћи до споразума а да ће се на тај начин скинути с дневног реда ово питање, које још смета стабилрању бољих суседних односа између Србије и АУгарске.

Из Београда се званично демантују вести о реконструкцији Пашићевог кабинета, према којој би Пашић задржао само положај Министра-Председника, а Министарство спољних послова уступио Веснићу или Спалајковићу. Али при свем том, како неке београдске новине јављају у парламентарним круговима верује се у ту предстојећу реконструкцију и мисли се да ће из

кабинета иступити Министар Грађевина Јоца Јовановић и Министар Просвете Љуба Јовановић.

Јавља се из Београда да је Начелник Министарства Драгомир Стефановић одбио понуђено му место посланика у Цариграду, и да је *услед тога тражен и добијен од Порте агреман за поновно наименовање* бив. Цариградског Посланика Јаше Ненадовића.

Беч, 26 Марта 1914

Преговори по питању оријенталних жељезница, који су пре месец дана отпочели овде у Бечу између српских и аустро-угарских делегата, нису се ни за последњих четрнајест дана ни у колико помакли у напред. И један и други стоје непрестано на заузетом свом гледишту и нису се нимало приближили једни другима. Из Београда је био послат овамо Божа Вуковић, шеф саобраћаја српске државне жељезнице, као други експерт за ове преговоре, и српски делегати имали су састанке и са аустро-угарским делегатима, у Министарству спољних послова, и са преставницима интересованих финансијских група, у бечком Банк-Форајну. У овом последњем састанку учествовали су и гроф Витали из Париза и директор Источних жељезница Милер, који су тога ради нарочито овамо дошли. Али на овим састанцима није ни дошло до правих преговора, него су се само наши делегати упознали са гледиштима аустријске владе и интересованих група по овом питању и примили су к знању та саопштења, после чега је г. Божа Вуковић поново отишао у Београд, да реферише Краљевској влади како ствар стоји и да прими нове инструкције. До пре три дана није се Вуковић још био вратио у Беч.

Епиротски устанак, који се неко време био утишао, узео је у току последњих десет дана такве размере, да је забринуо не само албанску владу него и саму Европу. Устаници, поткрепљени добровољцима из Грчке, па, како се верује, и самим грчким војницима, предузели су офанзиву и почели нападати и поједине градове, из којих се грчка војска била раније повукла, као н.пр. Корицу. Слаби одреди нове албанске жандармерије, предвођени холандским официрима, нису у стању да се одупиру навалама добро организованих и наоружаних устаника, који располажу

пољским топовима и митраљезима. Зато се албанска влада обратила Великим Силама, једном нотом, у којој им скреће пажњу на догађаје у Епир у и тражи њихово садејство за угушење устанка. Са своје стране наредила је влада попис за оружје способног албанског становништва у циљу организације и мобилизације војске, са којом би Кнез Вилхелм лично пошао противу устаника. Према бечким новинама тај попис даје врло повољне резултате и мисли се да ће сами Албанези угушити епиротски покрет. Велике Силе не показују нимало воље да се у ову ствар мешају.

Од неког времена живо се у аустро-угарској штампи претреса *питање о односима између Аустро-Угарске и Румуније*. Ти односи били су до пре годину дана врло интимни и поуздано се тврдило да је Румунија тесно везана са тројним савезом и да између ње и АУгарске постоји и војничка конвенција, по којој је Румунија била обвезана, у случају рата између АУгарске и Русије, помоћи првој са пет корпуса своје војске. Али од прошлог лета, када се Румунија активно умешала у балканске ствари и заузела према Бугарској, – штићенику АУгарске, – непријатељско држање и када је АУгарска својим делаторним држањем у румунско-бугарском спору због границе у Добруци, и својим непромишљеним предлогом за ревизију Букурешког мира, увредила Румунију, почела се у истој опајати струја за еманципацију Румуније од тројног савеза и за једну самосталну политику, у вези са повећаним балканским државама: Грчком, Србијом и Црном Гором. Та струја, која је и раније постојала код врло малог броја Румуна, узела је у току прошле зиме толике размере да је у току последњих дана избила у једну аустрофобску демонстрацију на једном митингу, румунске „Културне Лиге“, а коме се претресало питање о стању и судбини Румуна у Буковини и у Угарској. Та демонстрација у којој су учествовали и румунски официри, дала је повода аустро-угарској штампи да се позабави питањем: може ли АУгарска и у будуће рачунати на садејство Румуније у случају једног рата између тројног Савеза и тројног споразума? Одговор на то питање гласи да се Румунија не може више сматрати као поуздан савезник у случају каквог европског заплета и да то приморава АУгарску постарати се

за друге потребне мере предосторожности. По гласовима, који долазе из Румуније о расположењу јавног мишљења, заиста се може закључити да се тамо припрема обрт у румунској спољној политици, која се до сада наслања на тројни Савез. Па, и ако се не може мислити да ће се тај обрт извршити још за живота Краља Карла, кога тесне сродничке и пријатељске везе везују са Царем немачким и Царем аустријским, може се веровати да ће се он извршити под његовим наследником Фердинандом, нарочито ако се син његов Карол ожени са ћерком Рускога Цара, о чему се ових дана много говори и у шта се тврдо верује. Шта би пак значило одцепљење Румуније од Тројног Савеза и њено приступање тројном споразуму и балканском савезу, није тешко погодити, кад се зна да у АУгарској живе неколико милиона Румуна, чији се погледи више управљају Букурешту, него Бечу и БПешти. Зато није чудо што држање Румуније почиње задавати бриге не само аугарском јавном мишљењу, него вероватно и царско-краљевској влади.

Вечерашња „Нова Слоб. Преса“ доноси вест да су српски делегати изјавили *пристанак у начелу на Виталијеву формулу* за решење питања оријенталних жељезница и да је посланик Јовановић отпутовао у Београд по нове инструкције. Колико је то истинито, није ми познато.

Беч, 2 Априла 1914

Када сам у половини Октобра прошле године оставио Београд и са мојом малом унуком Ружицом дошао у Беч, да овде проведем зиму, ја сам се надао да ћу у великој престоници аустро-угарске монархије, у којој сам дванајест година мога живота провео и стекао доста пријатеља и познаника, наћи више мира и задовољства него што бих га имао у моме Миомиру, да сам у њему и преко зиме остао, без моје снахе и унуке. Десило се на жалост, противно томе. За ових 5 ½ месеци, које сам у Бечу провео, ја сам се осећао много незадовољнији и суморнији него што сам то био прошлог лета у Београду. Ускоро по моме повратку у Бечу разболео сам се од једног абцеса на левој стопали, који ме је читав месец дана, привезао за собу и постељу. За цело то време био сам већином сам, остављен мојим тужним успоменама и

мојим материјалним бригама. Удаљеност мога садашњег стана од оног краја вароши, у коме сам пређе становао и у коме станује већина мојих познаника, учинила је да нисам могао с њима одржавати раније везе, а њих је спречавала да ме посећују и да ми прекраћују време. Био сам дакле упућен само читању новина и разних књига, које ми је на крају крајева заморило мозак. А кад сам се већ од моје слабости опоравио, била је настала дуга и оштра зима, која ме спречавала неговати везе са мојим познаницима. Лишен извесног редовног занимања, на које сам кроз 40 година моје службене каријере био навикао; остављен сам себи и својим не веселим мислима; притиснут разним материјалним бригама; лишен друштва, – ја сам пао у једно суморно расположење, које ме ни до данас није оставило. То расположење још је повећано неизвесношћу шта ће бити са мојом снахом по истеку њеног уговора са бечким *Volksoper*-ом и стеченим уверењем да ми је са садањим мојим приходом немогућно у скупом Бечу остати и живети. Ова душевна депресија, под којом сам скоро целу зиму проживео, дејствовала је врло штетно на моје здравље и растројила моје нерве тако, да се стално неосећам добро и да сам последњи месец дана провео под лекарском негом и надзором. Све то опредељује ме да се вратим у Београд и да се тамо за навек настаним. То сам хтео учинити још пре месец дана, али ме је наступивша слабост принудила да мој повратак до сада одложим. Али даље не могу мој одлазак из Беча одлагати, јер ме у Београду очекују неодложни послови. Кроз неколико дана, ако ме слабост не смете, оставићу Беч и вратићу се у мој Миомир, са мојом малом унуком. А моја снаха остаће у Бечу до краја овог месеца, докле траје њен уговор, па ће онда и она доћи у Београд, да потражи нов ангажман у нашем Народном Позоришту.

За време мога зимушњег бављења у Бечу трудио сам се да бечке трговачке, индустријске и финансијске кругове задобијем за идеју енергичнијег неговања трговинско-политичких односа са Србијом, основањем једног аустро-српског трговинског друштва, које би имало за задатак да фаворизује извоз и увоз обостраних производа и да на тај начин изазове живљи трговински промет између Србије и АУгарске. У том циљу имао

сам неколико конференција са представницима овд. Индустијског савеза (Bund Osterreichischer Industrietter), са секретаром ауст. Export-Verein-a, царским саветником Шварцом, и са појединим бечким индустријалцима и нашао сам код свију разумевање о користима, које би аустријска индустрија и трговина имале од једног аустро-српског друштва и готовост да поради на образовању једног таквог друштва. Али сам у исто време наилазио код свију на бојазан да би постојећа хладноћа у политичким односима између Србије и АУгарске сметала остварењу оваквог друштва у овом тренутку и да би зато то остварење требало одложити за неко време, докле се не регулише питање источних жељезница које се у овом тренутку третира између аустро-угарских и српских делегата и које подржава ту хладноћу, изазвану држањем АУгарске према Србији у последњем српско-бугарском рату и у питању српског пристаништа на Јадранском мору.

На исте скрупуле наишао сам и у финансијским бечким круговима, са којима сам конферисао о основању једне аустро-српске банке са већим капиталом, у циљу потпомагања трговинског промета између АУгарске и Србије. За ту идеју се живо интересује директор бечког Bank-Verein-a, Алфред Хајнсхајмер, са којим сам неколико пута о томе говорио и који ми је увек одговарао да ће Bank-Verein приступити остварењу ове идеје, чим се реши питање о источним жељезницама, у коме је овај новчани завод јако заинтересован.

Да ли ће се један или други од ова два посла повољно свршити, то ће време показати.

Остављајући Беч, можда не свагда, са тешким срцем, ја односим из њега уверење да сам мојим радом на дипломатском пољу и мојим понашањем у друштвеним и службеним круговима, стекао у њему доста добрих пријатеља и поштовалаца, који су ми и овога пута дали доказа својих симпатија и свога уважавања. Ако када будем имао мање брига, а више душевног мира, ја ћу опширније излагати у мојим успоменама све што сам за време мог двогубог службовања у Бечу радио у интересу добрих суседских односа између моје отачбине и суседне монархије, који су, по мом искреном уверењу, потребни и једној и другој.

Беч, 6 Априла 1914

После скоро шестомесечног бављења остављам сутра Беч и враћам се у Београд на стално становање. Растанак са Бечом и мојим бечким пријатељима пада ми врло тешко и прави ме још суморнијим него што сам. Да ли ће ми у Београду живот бити лакши него што ми је овде био? То само Бог зна!

Миомир, 8 Априла 1914

Јуче сам оставио Беч и вратио се у Србију, да у моме Миомиру завршим последње дане мога живота. На бечкој станици опростио сам се са мојом снахом Соњом, мојим пријатељима Љубом Лешјанином и Др-ом Максимом Димитријевићем, са пријатељицом моје снахе госпођом пуковниковицом Адет и са дугогодишњим служитељем бечког посланства Јоханом, кога сам још ја за време мог првог службовања у Бечу у службу узео и који ми се вазда показивао захваљан. Пут од Беча до Београда је дуг и досадан. У Београд смо стигли са задоцњењем око 11 сати ноћу и дочекани смо од мојих унука Синеше и Јове. Кад смо стигли у Миомир било је већ 11 ½ сахата. Славуј један извијао је у башти своју љупку песму. Пут ме је врло заморио и данас се не осећам добро. Али се надам да ће тишина Миомирска, сунце и ваздух умирити и ојектити моје раздражење и ослабеле нерве и да ћу овде имати више мира а мање брига, него што сам их имао у Бечу. Са том надом улазим поново у моју кућу, за коју су везане многе пријатне и жалосне успомене мога живота.

Миомир, 15 Априла 1914

Од како сам отишао из Беча нисам више читао бечке новине, а из београдских листова нисам могао ништа подробније и тачније сазнати о светским догађајима, који ме интересују и чији сам развој редовно пратио, док сам у Бечу био. Дошав у Београд јако уморан и слаб, морао сам целу прошлу недељу посветити моме одмору и свршавању неких неодложних послова, који су ме овде очекивали, те с тога нисам могао обратити пажњу на оне светске догађаје, који се нас нарочито тичу. Међу те догађаје спада у првом реду питање о оријенталним жељезницама, о којима

су у Бечу отпочели преговори између српских и аустро-угарских делегата, као и између српских делегата и интересованих финансијских група.

Српска влада, како се то у своје време тврдило, била је у начелу пристала на Виталијеву формулу за решење горњег питања, али, када су преговори у Бечу између наших и аугарских делегата о томе поведени и кад су наши делегати од својих аугарских колега сазнали под каквим условима они пристају на ту формулу и шта све од нас тражи, они су прекинули те преговоре и потражили нове инструкције од Краљевске владе. У том циљу долазио је овамо бечки посланик Јовановић и вратио се у Беч још пре нашег Ускрса. Али те његове инструкције биле су, како изгледа, такве природе да, је даље преговарање с аустро-угарским делегатима на основу Виталијеве формуле постало немогућно и да су с тога ти преговори прекинути. Влада Краљевска вратила се на своје првобитно гледиште за решење овог питања откупом источних жељезница и о томе је отпочела директне преговоре са друштвом Источних жељезница, чији се главни директор г. Милер налази од неколико дана у Београду и преговара са Министром грађевина, како о откуп тих жељезница од стране српске државе, тако и о оштети, коју поменуто друштво тражи од Србије за експлоатацију жељезница, од како их је она у своје руке узела и до сада их није Друштву вратила. Хоће ли ови директни преговори са друштвом источних жељезница имати успеха и хоће ли на њих пристати аустријске финансијске групе, у чијим се рукама налази већина акција тих жељезница, и које стоје под упливом аустријске владе, показаће најскорије време. Према београдским листовима Влада Краљевска не мисли одступати од свог заузетог гледишта и пристати на интернационалисање српских линија источних жељезница на основу Виталијеве формуле.

Оног дана, кад сам ја пошао из Беча, донели су бечки листови вест да *Цар Франца Јосиф оболео од бронхијалног катара*, али да стање његово не задаје бригу. Та болест, од које Цар скоро сваке године пати, не би по себи била опасна, кад Цару не би било већ 84 године, у коме добу и најмања болест може да буде опасна. Услед тога почела је европска, па и српска штампа, претресати пи-

тање о томе какве би политичке последице могла смрт седога аустро-угарског монарха, који је познат као љубитељ и чувар европског мира, за собом повући. Али докле европска штампа то питање претреса озбиљно и објективно, дотле већина београдских листова са неком извесном злурадешћу говоре о болести Царевој, као да би српски народ имао нешто добро да очекује од евентуалне смрти Цареве. Међутим изгледа да до тога доћи неће, јер последњи билтени о болести Царевој говоре о побољшању његовог стања. Сви су изгледи да ће Цар, који има јаку конституцију и који се у последње време врло добро осећао и добро изгледао, прекужити и ову његову садању болест. Томе се могу само радовати сви пријатељи мира, јер нико не зна шта ће наступити после смрти Цареве. Његов наследник, Ерцхерцог Франца Фердинанд је једна досад запечаћена књига и нико не зна са каквим би програмом и с каквим расположењима он своју владавину отпочео. Оно мало, што се о њему чује и зна, није ни мало утешно за Аустро-Угарску и њену политику.

Миомир, 26 Априла 1914

Преговори по питању Источних жељезница, који се воде у Бечу између српских и аустро-угарских делегата, ушли су, како „Нова Слоб. Преса“ у своме броју од 7 Маја (24 Априла) јавља, у једну критичну фазу. Као што се зна, аустро-угарска влада као заступница важних саобраћајних интереса и већине капитала друштва за експлоатацију источних жељезница била се споразумела са француском групом да се у овом питању заједнички држе и да га на тај начин интернационализирају. Србија је стојала на гледишту да начелно не може дозволити на својим линијама приватну експлоатацију, док је на против АУгарска заједно са Француском имала план да у једној новој финансијско-друштвеној форми одржи приватну експлоатацију на линијама, које су пређе кроз турско земљиште водиле, а сада после анексије припале Србији. Српска влада није а limine одбила предлог за интернационализовање тих линија, на основу Виталијеве формуле, али га је везала за следеће услове:

1., Линије Источних жељезница потпадају потпуно под српско жељезничко законодавство,

па дакле и под Закон, који је донесен прошле године и који знатно појачава уплив државе на све линије које се у земљи налазе.

- 2., Источне жељезнице потчињавају се у сваком правцу тарифској власти српске државе.
- 3., Српска влада задржава себи право да по истеку десет година узме у државну својину линије источних жељезница.
- 4., С обзиром на приговор, да потчињеност под тарифску власт српске државе може рђаво упливисати на финансијско развиће друштва и смањити његове приходе, изјављује српска влада готовост да гарантује 5% интереса на нов капитал, који би друштво у жељезнице уложило.

На ове услове не пристаје аустро-угарска влада и о томе ће, вели се, извести српску владу и захтеваће да се линије источних жељезница, које се налазе на српском земљишту, врате Друштву на основу постојећих уговора, које је и Србија признала. Српска влада на против изјављује да ће, ако Аустро-угарска влада пристане на горње услове или ако се између ова два супротна гледишта нађе какав одговарајући [...] ¹ пут, пристајати и на интернационализовање источних линија на њеном земљишту.

Тако сада стоји ово питање и не види се на који ће се начин оно решити. Идеја интернационализовања губи све више и више терена и напушта се и од самих њених покретача – Француза, јер се увиђа да се не да остварити. На против истиче се све више и више у напред идеја откупа источних жељезница од стране Србије по цену извесних уступака, које би она учинила Аугарској на трговинском пољу. Та идеја се већ почиње дискутовати и у крилу аустро-угарских делегација, које су се састале 15/28 ов. мес. у Будимпешти. У говорима појединих делегата, који критикују политику графа Берхтолда према Србији, истиче се да Аугарској може бити све једно на који ће се начин решити питање Источних жељезница, ако се само могу поправити односи између Аугарске и Србије. Поједини делегати признају чак Србији право да све жељезнице на својој територији узме у своје руке. Па и сама бечка штампа признаје да

је идеја интернационализовања пропала и да се мора тражити друга основа за решење овог питања. То ће се вероватно учинити дипломатским путем пре него што се приступи новим преговорима преко делегата. Бечки листови јављају већ да ће аугарски посланик у Београду барон Гисл учинити код Српске владе кораке у том смислу, да Србија врати Друштву Источних жељезница линије у новим крајевима, које су њему припадале, а које се сада налазе у рукама нашим. Такав захтев, ако би био учињен, остаће извесно без успеха, али може бити полазна тачка за нове преговоре на основици откупа жељезнице, о којој је већ директор Источних жељезница Милер преговарао са Министром грађевина Јовановићем. Из кругова владиних чује се да ће Србија, ако би била приморана да врати друштву Источ. жељезница његове линије, саградити нову паралелну пругу, која ће бити потпуно у њеним рукама и конкурисати друштвеним линијама. Надати се да ће акционари Источних жељезница увидети сву штету, која би отуда за њих потекла и пристати на откуп тих жељезница од стране Србије.

Епиротски устанак, о коме сам последњи пут забележио нешто пре равно месец дана, под 26 Мартом, не само да још једнако траје, него је последњих дана загрозио и самој аутономној Албанији и принудио албанску владу да, преко Контролне комисије у Драчу, покуша ући у преговоре са главним вођом тога устанка Зографосом о концесијама, под којима би се устаници склонили одустати од даљих војних операција и ући у састав нове албанске државе. Између чланова контролне комисије и Зографоса има ових дана доћи до састанка у Санта-Кваранта, на коме ће се видети да ли може бити споразума између Епирота и Албаније, или ће се и даље продужити борба између њих са циљем аутономије Епира или његовог присаједињења Грчкој.

Између Србије и Ватикана воде се од дужег времена преговори ради закључења Конкордата у циљу регулисања црквеног питања католика у Србији. Тога ради бави се у Риму наш париски посланик Др Веснић. Последње вести гласе да се дошло до споразума и да су потписани прелиминари Конкордата, по којима ће се на челу католик Цркве у Србији налазити један архиепископ у

1 Нечитко

Београду и два епископа у Скопљу и Призрену. Србија би при Ватикану имала свога посланика. На тај начин било би свршено једно питање, на коме сам још ја за време мог првог службовања у Бечу преговарао са тамошњим папним Нунцијусима, и о коме сам 1894. год. као Министар-Председник говорио у Риму са пок. Папом Лавом XIII и његовим државним Секретаром пок. Кардиналом Рамполом.

Миомир, 28 Априла 1914

Данашњи београдски листови јављају да је овд. аугарски посланик барон Гисл већ учинио корак код Краљевске владе и у име аугарске владе захтевао да Србија врати Оријенталном Друштву пруге железничке, које сада налазе на српској територији. Председник Владе Пашић одговорио је, вели се, на ову представку ц. и кр. посланика да Србија, пошто је пропао план о интернационалисању тих пруга, жели да их откупи.

Изгледа, вели „Политика“, да ће после свега настати директни преговори између наше и аугарске владе о концесијама, које би Србија дала аустријској трговини за пристанак ц. и кр. владе да се жељезнице откупе. Аугарска влада је већ извештена шта Србија нуди и сад треба да дођу њени против-предлози.

О самом откупу концесије воде се већ преговори са оријенталним Друштвом.

Према једном телеграму из Беча *прекјуче су се састали у Санта-Кваранта* чланови међународне Контролне комисије са Зографосом, шефом епирске аутономне владе, и Карапаносом, директором епирских спољних послова, ради преговора о условима, под којима би епирски устаници одустали од даљег отпора присаједињењу Епира Албанији. Пошто у Санта-Кваранти нису могли наћи за себе стана, отишли су сви преговорачи на Крф, где су јуче пре подне отпочели преговоре.

Миомир, 3 Маја 1914

Петнајестог (28) Априла *састале су се у Будапешти аустро-угарске делегације* да вотирају заједничке буџете Царевине, а то су буџет Министарства спољних послова, буџет заједничког Министарства војног и буџет заједничког Министарства финансије. Делегације су, по обичају,

отворене једном престоном беседом, коју је овога пута прочитао престолонаследник Ерцхерцог Фрања Фердинанд, као заступник оболелог Монарха. Затим је Министар спољних послова граф Берхтолд пред Одбором аустријске делегације држао уобичајени Експозе о спољној политици аустро-угарске монархије за време од последње сесије делегације до ове садање. И престоно беседа и Берхтолдов експозе наишле су и код чланова делегација и у јавном мњењу монархије на скоро једнодушну осуду због њихове празнине и непотпуности у оцени опште политичке ситуације у Европи и односа Аустро-Угарске са осталим државама. У дебати, која се о томе експозеу водила у одборима делегација, скоро сви говорници, без разлике партија и народности, критиковали су Берхтолдову политику за време последњих ратова на Балкану, а нарочито његово држање према Румунији и Србији, истичући да је тим држањем Румунија, верна савезница и пријатељица АУгарске, отуђена, а Србија увређена. У свима скоро говорима истицала се мисао да је политика аустријска према овим двома државама била погрешна и да је у интересу АУгарске да са њима стоји у пријатељским трговинско-политичким односима, особито са Србијом, која је до јуче била изврстан купац аустријских производа. У критиковању ове погрешне политике Балплаца помињало се и *питање Источних жељезница* и осуђивало се држање Балплаца у томе питању. Како у аустријском тако и у угарском одбору за спољне послове тражили су поједини говорници да их Министар спољних послова тачно обавести о садањем стадијуму овог питања и граф Берхтолд им је о томе давао обавештења. Најпотпуније види ми се обавештење, које је граф Берхтолд дао у Одбору угарске делегације, на питања делегата Ђорђа Лукача, Беле Разавског и грофова Карољаја и Мајлата и зато ћу га овде забележити:

„Више г.г. делегата, – рекао је граф Берхтолд, – говорили су о питању Источних жељезница, а нарочито делегати Ђорђе од Лукача и Бела од Раковски, као и господа грофови Карољи и Мајлат у њиховим данашњим говорима. Односно тога бих пре свега одговорио на питање г. делегата Раковског, да је претварање Друштва за експлоатацију Источних жељезница у једно турско друштво

извршено у своје време под притиском турске владе, у вези са регулисањем разних нерешених питања друштвених, и то у време, када је уплив наших интереса на ствари друштва био потиснут у други ред, и да то националисање друштва за експлоатацију није стојало ни у каквој вези са анексијом Босне. Куповину оних акција друштва Источних жељезница, средством којих сада једна група аустријских и угарских Банака може да врши претежан уплив на ствари друштва за експлоатацију, ми смо потпомогли и то са датим уверењем, да ћемо интересе Друштва на сходан начин штитити. Линије источних жељезница у Турској и у новодобивеним бугарским областима експлоатишу се као и раније од Друштва и није се до сада појавила ниједна тужба од стране Друштва, које у тим областима врши своја права и дужности без сметње и без тужаба. На исти начин експлоатише Друштво и жељезнице на грчком земљишту. Српска влада је за време кризе узела у војену експлоатацију линије источних жељезница у својој области и није их, као што је познато, после рата вратила Друштву. Са француске стране је код нас и у Београду покренут Виталијев пројекат. То се учинило подесно, да се ствар на повољан начин расправи, пошто је тај пројекат задовољио наше захтеве и у Београду званично примљен као основа за преговоре. Од наше стране пројекат је учињен зависан од закључка једне жељезничке конвенције са Србијом и отварао је могућност, да са француским интересентима експлоатишемо заједно један велики скуп жељезничких линија. А изгледао је и довољно осигуран уплив наших интересената на ову ствар. Али у течају преговора, који су вођени на овој основи, појавиле су се доцније односно практичног извођења такве стварне разлике – диференције – да је овај пројекат морао ступити у позадину, из чега је истекла потреба другог каквог решења. При данашњем стању ствари ја бих само хтео поменути да је са српске стране изражена намера, да ову ствар у споразуму са нама расправи. Предлози српске владе ће се наравно испитати са гледишта да ли ће, поред очувања интереса експлоатационог друштва, бити довољно осигурани наши саобраћајно-политички интереси. Решење питања ће се извесно олакшати, ако се

има пред очима, да ми нисмо никада у источним жељезницама гледали какав политички инструменат и да су за ово питање везани само привредни и финансијски интереси, које неће бити тешко споразумно решити. Што се тиче детаља, на који је начин од француске стране потпомогнут у Београду Виталијев пројекат, морам приметити и да пројекат тај није био наш него француски, који је био познат француској влади и био потпомогнут као посреднички пројекат у сукобу између нас и Србије у Београду. Поступање како француска влада тако и француска група било је у овој ствари потпуно лојално. Пројекат се од наше стране даље не претреса, јер нас не задовољавају предлози Србије на саобраћајно-политичком пољу.“

Тако граф Берхтолд. А свагдашњи референат за спољну политику у аустријској делегацији Маркиз Бакем (Marquis de Va[...]) у своме извештају о предрачуна Министарства спољних послова изразио се о питању Источних жељезница овако:

„У претресању досадањих преговора о Источним жељезницама ударано је у одбору гласом на то да монархија, као и Србија имају паметан интерес да се споразумеју о целом реду привредних питања. Као таква су поменути: проширење четворне конвенције (Convention à quatre) на нове линије, уговором обезбеђене лифериције за нашу индустрију, тачна тарифска погодба, везе са босанским жељезницама. Основицу за то имају створити уговор о трговини и уговор о пловитби. Најпосле, мора монархија чувати стечена права Источних жељезница, као једног претежно аустријско-угарског друштва. У предстојећим преговорима имаће да служи за правило испитати благоданско и без предубеђења захтева Србије, али исто тако најкрепчије чувати интересе монархије.“

Из ове две изјаве најглавнијих фактора аустријске делегације, као и из говора многих других делегата, како у аустријској тако и у угарској делегацији, може се закључити да су у АУгарској сасвим напустили Виталијев пројекат, увидевши немогућност његовог остварења, и да су начелно пристали на откуп источних жељезница од стране Србије, по цену извесних саобраћајних и трговинских концесија које би оне учиниле

АУгарској. На тој основи ће се вероватно водити од сад преговори између нас и АУгарске и надати се повољном решењу овог питања. Према данашњој „Политици“ дошао је јуче из Беча директор Источних жељезница г. Милер да са Краљ. владом настави прекинуте преговоре о откупу Источних жељезница. Желети је да се ово питање скине што пре са дневног реда.

Миомир, 5 Маја 1914

Две вести од већег значаја могу да се данас забележе. Прва се односи на *питање Источних жељезница*, а друга на устанак у Епиру.

Према првој вести преговори, које директор Источних жељезница г. Милер води са нашим Министром грађевина Јовановићем теку повољно и обећавају успех. Преговори се воде на основици откупа жељезница. На тој основици имају у течају ове недеље поново отпочети у Бечу преговори између српских и аустријских делегата, а сутра ће се у БПешти одржати конференција између аустријских и угарских владиних заступника, у којој ће се утврдити припреме за преговоре са Србијом. АУгарској влади су саопштене концесије, које је Србија вољна дати за евентуални откуп жељезница.

Према другој вести је на Крфу постигнут споразум између чланова међународне Контролне комисије у Албанији и заступника Епиротске аутономне владе о условима, под којима би Епироти одустали од даљег отпора присаједињењу Епира Албанији. Према томе споразуму Епироти ће добити извесне административне концесије, али не аутономију коју су тражили. Ова њихова попустљивост приписује се саветима грчке владе. „Нова Слоб. Преса“ поздравља с радошћу овај постигнути споразум.

Миомир, 8 Маја 1914

Они, који су а priori сумњали о способности албанског народа да образује модерну правну државу и међу које сам спадао и ја, као да имају право. Од како је створена аутономна Албанија у њој непрестају дешавати се догађаји, који показују да Велике Силе нису познавале карактер Албанаца, који никада до сада нису имали државну, него само племенску организацију, и да су, нешто

из доктринарства а нешто из међусобног неповерења и страховања, створили нешто налик на државу, али која нема у себи ниједну особину модерне државе, нити осећање државне заједнице. Са избором принца Вида за владоаца нове албанске државе мислиле су Велике Силе да су поставиле круну на ову државну зграду и да ће се од сада ствари у њој поћи својим нормалним током и да ће се, и ако са тешкоћама, она развијати у правцу једне модерне државе. Али, ево нема ни пуна три месеца од како је принц од Вида дошао у своју нову државу и почео њоме управљати, а већ су се у њој почели одигравати догађаји, који дају мало наде на правилан развитак овог најмлађег члана Европске државне породице.

На име, данас су стигле вести да је Министар војни у Туркан пашином кабинету, чувени бранилац Скадра *Есад-паша*, онај исти који је на челу албанске депутације ишао у Највад да принцу Вилхелму понуди албанску круну и кога је он при свој доласку у Драч наименовао за првог албанског генерала и подарио му нову собом донесену униформу, – *покушао дићи буну противу свога владоаца*, коме се на верност заклео, али да је од ново организоване албанске жандармерије под командом холандских официра савладан, ухваћен и одведен на аустријску крстарицу „Сигетвар“, са које је после превезен на један италијански ратни брод и на њему одвезен и искрцан у Бриндизију, пошто је најпре потписао изјаву да се неће никад више у Албанију вратити. Овај покушај Есад-паше противу новог владоаца показује да је стање у Албанији још увек ровито и критично и да се отуд могу очекивати још и друга непријатна изненађења. Јер, кад се има на уму да Есад-паша припада најмоћнијој и најбогатијој албанској породици Топтани, и да има врло много присталица, онда се може страховати да ће ови покушати да се освете за прогонство њиховог шефа, а шта у Албанији значи освета, то се добро зна. Околност, што је принц Вилхелм, нашавши се у опасности, морао позвати у помоћ аустро-угарске и италијанске морнаре са ратних бродова, који се налазе у Драчком пристаништу, да је уз припомоћ тих страних трупа, могао угушити Есад-пашину буну, извесно ће шкодити његовом угледу у очима Мухамеданског становништва,

коме и Есад-паша припада, и које сачињава већину у Албанији. Рђави изгледи отварају се за владину новог Кнеза од Албаније а и за Европу, која је створила ово државно недоношче.

У аустро-угарској царинској и трговинској конференцији, која се прекјуче у Будапешти састала, претресао се, – како „Нова слоб. Преса“ јавља, – *предлог Српске владе да откупи линије источних жељезница у новој Србији* на основу непосредног споразума са Друштвом тих жељезница, о чему се воде преговори између ње и директора тих жељезница г. Милера. Српска влада нуди Аустро-Угарској:

Прво. Да саграде линију од Ужица до Вардишта и од Митровице до Увца, ради везе са босанским жељезницама.

Друго. Да распростре одредбе Четворне конвенције на ове нове линије, чиме би се уједно везале на тим линијама директне максималне тарифе, пошто поменута Конвенција такву обвезу садржи.

Треће. Да аустријској и угарској индустрији даде стварна обећања односно уступљења лифериције за ове жељезничке радове.

Ови предлози српске владе претресани су у прекјучерањој конференцији у Будапешти и претресаће се још једном у Бечу пре него што се српској влади даде на њих одговор. Али се, према „Новој Слоб. Преси“, може доста сигурно рачунати да ће се сада питање источних жељезница решити, ако не наступе какви непредвиђени догађаји.

Миомир, 12 Маја 1914

Догађаји у Албанији узели су за последња четири дана такав обрт да стављају у питање опстанак Кнеза Вилхелма и цео рад Лондонске амбасадорске конференције на стварању нове Албанске државе. На име, по накнадним извештајима који долазе из Драча, прогонству Есад-паше претходила је побуна његових присталица сељана из околине Тиране, који су у броју од 2000 људи упутили се били Драчу, у циљу, који је до овога часа још непознат. Тврди се да их је Есад-паша подстакао на ову побуну и позвао у Драч, или да отера Кнеза Вилхелма или да од њега изнуди неке концесије. Књаз је то докучио и преухитрио Есада,

опколивши његову кућу са албанским жандармима и са т. зв. националистима (млађим албанским нараштајем, који је незадовољан Есад-пашином старо турском управом и жељан рефорама у модерном духу) и принудивши га на предају. Али са уклоњењем Есадовим није престала и акција побуњених сељака, који су продужили своје наступање к Драчу. Књаз Вилхелм нашао се тада у тешком положају, немајући на расположењу војену снагу, која би ово надирање зауставила. Он је послао пред побуњене Тиранце око 120 албанских жандарма под командом холандских официра, али су побуњеници ове жандарме сузбили и неке заробиле, између којих и 4 холандска официра. Италијански и аугарски морнари, који су на молбу Кнежеву искрцани ради заштите двора, нису могли бити употребљени противу бунтовника, јер би то било мешање у унутарње послове Албаније, што до сада Италија и АУгарска желе да избегну. А католички Албанези из Малисије који су били дошли на позив Краљев као његова лична гарда и били смештени у самом двору, нису хтели да иду противу побуњеника – својих сународника. У таквом положају и нашавши се у опасности Књазу Вилхелму није остало друго, него да послуша савете аустро-угарског и италијанског заступника у Драчу и да се са женом и децом склони на италијански ратни брод „Мацурату“. То је он учинио прекјуче у суботу око 6 сати по подне.

Глас о овом кораку Књажевом пао је као бомба у престоници и кабинету европске. Бечке и београдске, новине пуне су телеграма о догађајима у Драчу и све претресају питање да ли ово није већ увод у одлазак Књаза Вилхелма из Албаније и у фијаско политике Великих Сила? Изван сумње је да се Књаз сопственом снагом не може одржати и да ће Европа морати на неки начин притећи му у помоћ. Али на који? У аустријској штампи опажа се одсудна противност једној аугарској, самој или у вези са италијанском, интервенцији и вели се: Албанија је творевина свију Сила, дакле дужност је свију њих помоћи њиховом заједничком изабранику Књазу Вилхелму одржати се на престолу албанском и створити ред у својој држави. О томе се сигурно већ воде преговори између кабинета и кроз који дан показале се на који начин Европа мисли створити ред у Албанији.

Према последњим вестима из Драча, Кнез се још прексиноћ вратио са италијанске крстарице у свој двор у Драчу и отпочео преговоре са побуњеницима, који су му послали три делегата у друштву са једним заробљеним холандским официром, претећи да ће поубијати све заробљенике, ако им Књаз не испуни захтеве до јуче ујутру. Како ће се ови преговори свршити и хоће ли Књаз Вилхелм моћи остати у Албанији, знаће се кроз кратко време.

Карактеристично је држање Италијанске штампе према овим догађајима у Албанији и према прогонству Есад-паше, који је из Бриндиџија отишао у Неапољ. Према писању те штампе, па чак и полу-званичне, Есад-паша је жртва аустријских интрига, које су хтеле уклонити га из Албаније, јер је он пријатељ Италијана! Како се ово слаже са аустро-италијанским пријатељством, које се толико истиче на видик? Да ли Албанија неће постати пробни камен за то пријатељство?

Миомир, 15 Маја 1914

Гласови, који стижу из Албаније, још су тако нејасни и замршени да човек не може према њима да добије тачну слику о догађајима, који се тамо одигравају. Најтачнији извештај о њима налази се до сада у одговору Италијанског Министра спољних послова Маркиза ди Сан Ђулијана на питања, која су му о тим догађајима управљена у италијанској камери депутираца. Тај договор обухвата догађаје од 4-ог до 11 Маја и укратко гласи овако:

Између Министра војног Есад-паше и холандског мајора Слујиса (Sluys) команданта места постојала је несугласица мишљења, која је 4/17 Маја дошла до врхунца. Због тих несугласица Есад-паша је 5/18 Маја поднео Кнезу Вилхелму оставку, коју му овај није уважио. Из унутрашњости Албаније стизали су међутим све озбиљнији гласови. Пре одприлике две недеље почели су циркулисати гласови о незадовољству у средњој Албанији, где је избио устанак, који је од чести имао социјални, аграрно демократски карактер, а од чести карактер опозиције Мусломана противу преваге хришћанских миноритета или противу плаћања пореза и служење у војсци. Тај

устанак избио је у околини Тиране, родног места Есадовога, одакле се преко 2000 оружаних сељака кренуло у правцу Драча у непознатом циљу. С обзиром на опасност, која је претила Драчу од тих побуњених сељана, настала је хитна потреба да се предузму мере одбране. Али баш односно тога избиле су несугласице између Есад-паше и холандских официра, које су довеле до Есад-пашине оставке, после које се Есад повукао у своју кућу и скупно у њој и око ње око 100 оружаних људи, својих присталица, осећајући се несигуран. Мајор Слуис побојао се да од тих људи прети опасност двору и вароши, па је зато преко ноћ дао опколити Есадову кућу групама т. зв. националиста, противника Есадових, и сам отишао к Есаду, да захтева разоружање Есадових људи, издавши налог својим људима да отпочну пуцати, ако би чули први пуцањ из куће Есадове. Кад је Слуис ушао к Есаду овај је наредио разоружање његових људи. Један од њих успротивио се томе, и услед тога отпочела је у кући пуцњава, при којој је један погинуо и двојица рањена. На ту пуцњаву почели су и Слуисови људи споља на Есадову кућу пуцати из пушака и топова, из којих је избачено седам метака, од којих су два погодила кров Есадове куће. На то је Есад одговорио да се предаје Италији и отишао је у пратњи Италијанског Отправника послова и оружаних италијанских матроза на аустријски ратни брод „Сигетвар“, са кога је после 24 сата преведен на италијанску крстарицу „Бенгази“ и на њој одведен у Италију, пошто је најпре дао писмену обвезу да се неће враћати у Албанију без одобрења Кнежевог.

Тако је, према говору Сан-Ђулијана, текла ствар прогонства Есад-пашиног, за чију кривицу нема до сад никаквих стварних доказа. Али са његовим прогонством нису престали и немири у Албанији. Побуњени сељани продужили су своје наступање према Драчу и дошло је до судара између њих и пред њих изасланих албанских жандарма, националиста и Малисора, под командом холандских официра. Малисори нису хтели да се бију, него су се вратили натраг у Драч и укрцали се на аустријску ратну лађу, која их је одвезла у Сан Ђовани ди Медиа. Жандарми и својевољци (националисти) од побуњеника су сузбијени, при чему су од истих заробљена 4 холандска официра,

30 жандарма и два митраљеца. На глас о томе за- влада у Драчу паника и становници његови поч- ну бегати на италијанске и аустријске бродове у драчком пристаништу. Књаз Вилхелм, по савету Италијанског Посланика, склони се са децом и женом на италијанску крстарицу „Машурата“, али са које се још исто вече врати натраг у Драч са Кнегињом и отпочне преговоре са побуњеници- ма, упутивши истима писмо, којим их позива да пошљу у Драч своје делегате за преговоре. Сутра дан 11/24 Маја пошљу ови заробљеног холанд- ског официра капетана Сара (Sarr) са изјавом да неће више они да шаљу преговораче него захте- вају да преговарају са Контролном комисијом. Кад су чланови те комисије к њима отишли, они су им изјавили да траже или повраћај под турску владавину или европску интервенцију.

Таква је, по речима Сан-Ђулијана, била ситуа- ција у Албанији до пре четири дана. Од тада нема никаквих новијих вести осим да у Драчу влада мир и да се између побуњеника и међународне контролне комисије воде преговори о повраћају мира. Ако ти преговори буду имали успеха, онда ће се на досадањем цела ствар свршити. Ну, ако између њих не дође до споразума шта ће онда бити? Књаз Вилхелм нема довољно материјал- не снаге да савлада побуну, а и његов морални углед јако је посрнуо у очима његових поданика његовим одласком на италијанску лађу у једном тренутку опасности, ма да се тврди да је он хтео само склонити на сигурно место своју децу и да се одмах вратио натраг у Драч. Дужност Европе дакле биће да свога изабраника одржи на пре- столу Албаније и да му помогне умирити његове побуњене поданике. Али, како она то да учини? Ни Италија ни АУгарска, које су у албанском пи- тању највише интересоване, не показују вољу да се саме, без учешћа осталих Сила, мешају у уну- трашње албанске ствари и да интервенирају ору- жаном руком у корист Књаза Вида, а још мање воље за то показују Силе тројног споразума: Ру- сија, Француска и Енглеска. Сад се, како новине јављају, воде између Сила преговори о њиховом држању према ситуацији у Албанији и најверо- ватније решење биће то да се одвоји један део међународних трупа, које се налазе у Скадру и упуте у Драч ради заштите Књаза и његове по-

родице. Све остало има бити остављено Књазу и влади, коју он буде образовао, пошто је досадања његова влада демисаонирала. Вероватно ће међу- народна Контролна комисија добити много више уплива на албанске државне послове и *de facto* бити влада албанска.

Ситуација је свакако врло критична и не може се знати како ће се свршити. Албанија је заиста прави „Schmerzenskind“ Европи, које ће јој још за дуго задавати главобољу.

Миомир, 18 Маја 1914

Ситуација у Албанији није се ни за последња три дана толико расчистила, да би јој се могао са сигурношћу предсказати крај. По вестима, које отуда долазе, изгледа да се цела средња Албанија налази у побуни и да број побуњеника с дана на дан расте. Имају се у рукама докази да су Мла- до-Турци подстрекачи ове побуне мусломанских Албанеза и да јој је циљ уклоњење принца Вида са албанског престола и довођење на њега једног турског принца. У првим преговорима Контрол- не комисије са побуњеницима ови су истакли захтев да Кнез Вид иде из Албаније и да се ово поново врати под турско господарство. Разуме се да то не може бити и да је у том смислу гла- сио и одговор Контролне комисије. Међутим је Кнез Вилхелм образовао нову владу опет под председништвом Туркан-паше, који се на позив Кнежев вратио у Драч са пута, који је био пре- дузео по Европи. У тој влади су све три верои- сповести: мухамеданска, католичка и правосла- на заступљене преко својих чланова. Министар спољних послова је шеф Католичких Арнаута – Малисора и Миридита – Пренк Биб-Дога, про- тивник Есад-пашин, из чега се може закључити да нова влада може рачунати на помоћ ова два арнаутска племена при угушењу буне Муслoma- на. Али се нова влада не располаже са довољно материјалне снаге да би могла сама угушити по- буну Мусломана, па се зато настављају и даље преговори Контролне комисије с њима о услови- ма, под којима би се они умирили. А пошто још постоји опасност од напада побуњеника на Драч, нова влада обратила се, преко Контролне коми- сије са молбом да јој се од међународних трупа, које се налазе у Скадру, пошље један контигенат

ради одржања реда и сигурности у Драчу. О томе се сада воде између Сила преговори, од резултата којих зависиће даљи развој догађаја у Албанији.

Аустро-угарске делегације, које су заседавале у Будимпешти, завршиле су прекјуче своје седнице, пошто су, после врло живих дискусија о спољној политици Монархије, вотирале предрачуне, које им је заједничка влада поднела и тиме *de facto* изјавиле поверење заједничкој влади. У последњој седници Угарске делегације одговарао је граф Викенбург, начелник просветног одељења у ц. и кр. Министарству спољних послова, на разна питања појединих делегата, па између њих и на *питање односно Источних жељезница*. У томе одговору обележена је јасно политика аустро-угарске владе по овом питању, па с тога сматрам за вредно овде га забележити.

„Министарство спољних послова, – рекао је граф Викенбург, – помогло је у своје време откуп већине акција Друштва за експлоатацију Источних жељезница, које су се налазиле у немачком поседу, у уверењу да ће наша монархија тековинном ове на Истоку најмоћније жељезничке мреже знати да снажније очува своје привредне интересе, даље у уверењу да нам је много стало до уплива на трговински пут к Солуну. Када се по свршетку балканске кризе појавио Виталисов пројекат, ми нисмо оклевали да га примимо као основу за преговоре. То је истина захтевало извесну жртву од нашег посуда, али смо ми имали у виду да из заједничког држања са Француском у овој ствари истичу додирне тачке и интересна солидарност између француског великог капитала и домаћих банака, што би се на сваки начин морало са задовољством поздравити. Виталисов пројекат могао је нас у толико задовољити што смо у претресање овог пројекта ушли под условом да се у вези с њим потпуно пречисте наши жељезнички интереси. Поред тога, да је овај пројекат био остварен, била би балканска жељезничка мрежа управљена по једноставним начелима, што би било врло тачно и врло важно. Без да би друштво било ексклузивно или монополистичко овај би нам пројекат био дао драгоцене шансе, средством уплива који би ми у друштву имали, шансе за даље грађење пруга и за велике лиферације ради задовољења потреба оних друштава, која би у тој мрежи учествовала.

Али овај Виталисов пројекат скинут је са дневног реда, јер су Срби у специјалном претресу ставили такве предлоге и захтеве, који нису могли бити од нас примљени. Ми смо се зато према Србији вратили на оно правно гледиште, по коме смо захтевали да се жељезничке линије врате у експлоатацију Друштву. У томе стадијуму се сада налазе ова питања. Пре коначног решења Источног питања наша Монархија имаће, у вези са решењем питања о поседу, да очува и друге своје привредне и саобраћајно-политичке интересе. И Лондонска конференција и уговори мира између Турске и Балканских држава поставили су начело: „Жељезничке концесије, које је Турска дала задржавају и под новим околностима своју важност.“ То је основица, на коју се Монархија поставила са својим правним гледиштем односно Источних жељезница. Са Србијом се продужују преговори, али није у нашем интересу да се о њима чине саопштења. Дајући ова објашњења о изнесеним питањима, молим поштовану Делегацију, у име Министра спољних послова, да узме буџет у специјалну дебату.“

Из ове изјаве графа Викенбурга види се да ц. и кр. влада још једнако стоји на гледишту да Србија треба да врати Друштву Источних жељезница линије, које се налазе у новим српским крајевима. Али, шта ће бити ако се српска влада непосредно споразуме са тим Друштвом за откуп тих линија, о коме се у овом тренутку воде између њих преговори? Да ли ће и у том случају ц. и кр. влада тражити да се те линије друштву врате? То би било апсурдно и зато се може веровати да Аустро-Угарска само зато тако остентативно истиче своје правно гледиште, да би доцније као уцену за свој пристанак на откуп источних жељезница тражила и добила што веће концесије на трговинском саобраћајном пољу. Зато ваљда и неће граф Викенбург да даде ближа саопштења о садањем стадијуму преговора са Србијом.

Миомир, 20 Маја 1914

Од пре неколико дана јако се говори и пише о *Министарској кризи и оставци Пашићевог кабинета* и то се тумачи на следећи начин:

Антагонизам, који већ више година постоји између радикалне странке и осталих политичких

странака у Србији – самосталне, народњачке и напредњачке, – заступљених у Народној Скупштини, био се за време наших ратова од 1912 и 1913 донекле утишао, или бар притајио. Скупштинска опозиција, из патриотизма или из опортунитета, није хтела Пашићевом кабинету стварати сметње у извођењу народног дела и често пута га је и помагала. Али, одмах по свршетку тих ратова, стара мржња између странака почела се опет јављати и то још у оштријем виду него раније. Опијена успесима задобивеним у рату и великим тековинама Србије, радикална влада и странке постале су још охолије и нетолерантније према својим политичким противницима, који опет са своје стране нису били вољни признати својим противницима заслуге за те тековине, можда из бојазни да би их на тај начин учврстили у већ заузетим позицијама, а себи за дуго времена затворили врата ка власти. Кад се Скупштина јесенас састала, појавила се у односима партија у њој заступљених таква заоштреност да се није могао очекивати никакав миран и плодан рад. Опозиција је врло оштро критиковала рад владин и њену политику, унутарњу и спољну, и отежавала је успешан и брз рад у Скупштини. Због тога скупштинска сесија, која је отпочела у Новембру прошле године није ни до данас могла посвршавати све послове, који су пред њу изнесени били, и међу којима се налазило неколико врло важних и хитних предлога. Скупштинске седнице су биле испуњене препирком, узалудном и бесплодном, између скупштинске већине и мањине или се нису могле ни одржати због недовољног броја посланика, а често су биле и одлагане на дуже или на краће време. Опозиција је услед тога постајала све жучнија у својим нападима на владу а влада и њена већина постајале су све дрскије у свом поступању с опозицијом.

У последње време десила су се два догађаја, која су још јаче заоштрила односе у Скупштини. Министар Унутр. послова Стојан Протић издао је недавно једну уредбу о приоритету грађанских власти над војенима по којој у свечаним приликама представници политичких власти имају представљати владу и примати честитке од чиновништва и грађанства, а у цркви заузимати прво место, испред представника војене власти.

Противу те уредбе почели су се бунити представници војене власти у новим крајевима Србије, налазећи да њима, који су те крајеве ослободили, припада првенство. То се десило раније у Битољу и Призрену, где је долазило до конфликта између команданата дивизија и окружних начелника; али се тај антагонизам најјаче испољио у последње доба у Скопљу између команданта дивизије генерала Дамјана Поповића (бив. завереника) и окружног начелника, што је дало повода пензионавању генерала. Скоро истовремено са овим догађајем избиле су на јавност извесне неправилности у раду Управника Официрске Задруге, због којих је влада одредила једну комисију за извиђај тих неправилности и утврђење одговорности лица, које би било криво за те неправилности. Ова два догађаја, – пензионовање генерала Дамјана и извиђај неправилности у официрској Задрузи, – схваћена су од извесних официрских кругова (нарочито од т. зв. „Црне Руке“ или бив. завереника) као атак владе на официрски кор и изазвали су жучну полемику између органа тих кругова („Пијемонта“) и органа владиних („Самоуправе“, „Трибуне“, и „Штампе“). Опозицији у Скупштини добро су дошла ова два догађаја и њима изазвано незадовољство у официрском кору, да их употребе у својој борби противу владе Пашићеве, као згодно оружје. Поднесене су од њене стране интерпелације на владу о тим догађајима и када влада није на њих одговорила онако, како је опозиција хтела и желела, ова је решила да изврши пасивну опстракцију и да не учествује више у скупштинском раду. Шефови опозиционих странака дали су у том смислу идентичне изјаве и изишли из Скупштине, остављајући влади да са својом слабом већином настави рад и изгласа неколико крупних предлога, а међу њима и предлог једног новог кредита од преко 122.000.000 дин. за војене циљеве.

Овај излазак опозиције из Скупштине створио је једну врло незгодну парламентарну ситуацију. Влада Пашићева има истину у Скупштини већину, али та већина је само од неколико гласова, и не одговара истинској већини у народу, која је на последњим скупштинским изборима дала удруженој опозицији много више гласова него радикалној влади. Ако би Влада са својом малом

већином наставила скупштински рад, без учешћа опозиције, и вотирала и горе поменути велики кредит и друге важније предлоге, она би навукла на себе прекор, који јој се већ сад чини, да она са мањином намеће своју вољу већине народа и да не ради са представништвом целог народа, него само са својим клубом, који изиграва скупштину. То пак још би јаче поколебало престиж радикалне странке и компромитовало њен успех при новим изборима, који се пре или после морају вршити. То увиђа Пашићева влада и зато се и она приклања захтеву целокупне опозиције да се иде на нове изборе, који би пречистили ситуацију и показали да ли радикали имају већину народу, како они тврде, или да су ту већину изгубили. Све је питање сада у томе: ко ће да врши те нове изборе? Радикали траже да њихова влада те изборе врши, пошто *de facto* имају већину садањој скупштини, – а опозиција захтева да се вршење тих избора повери њој и влади, коју би она дала, било заједнички било из њене најјаче – самосталне – групе, тврдећи да избори, које би вршила Пашићева влада не би били слободни и не би дали праву слику расположења народног, које је, по њиховом мишљењу, противно радикалима.

Око тога се у овом тренутку окреће питање и данас – сутра очекује се решење ове, не више министарске него, парламентарне кризе. Из кругова опозиције шире се гласови да ће Краљ њој поверити владу и вршење нових избора, док на против органи радикални јашу на томе да они имају већину у скупштини и да ће Краљ, држећи се парламентарног принципа, радикалима поверити то вршење. Једно је пак јасно да се садања, малокрвна, скупштина мора распустити и да се морају наредити нови избори. Ко ће их вршити, знаће се за мало дана.

Миомир, 21 Маја 1914

Министарска криза, о којој се већ неколико дана говори, ушла је јуче у своју акутну фазу. Кабинет Пашићев поднео је јуче после подне оставку, коју је Краљ са сажаљењем примио к знању задржавајући себи право решења: „да ли да је уважи или не“. Тако јавља један синоћњи коминике Пресбиороа. А лист „Политика“ доноси о овој оставци Пашићеве владе следеће блаже

појединости:

„Пошто влада на свој предлог, упућен Краљу још у прошли петак, није до прексиноћ добила одговор: да ли Краљ даје свој пристанак да се ова Скупштина распустити и наредити нови избори, које би извршила садашња влада, председник владе г. Пашић отишао је јуче изјутра у 8 сати у Двор да, по решењу радикалног Клубског Одбора, поднесе Краљу владину оставку. Али Краљ није хтео примити владину оставку, него је на против изјавио Пашићу да пристаје да му потпише указ о распуштању Скупштине и о мандату за вршење нових избора, али под условом, да се садашња Уредба о односу војне према цивилној власти измени. По мишљењу Краљевом садашњу Уредбу, која је изазвала незадовољство у официрском кору, треба заменити тако да се они чланови који говоре о приоритету цивилне власти над војном влашћу приликом разних свечаности замене другима, по којима би у будуће важио приоритет војне над цивилном влашћу. После тога г. Пашић је отишао у Министарство Спољних послова и саопштио члановима кабинета Краљев захтев. После саветовања од једног часа цела влада је била сложна да не пристане на измену уредбе и да треба остати при оставци.

У 9 часова г. Пашић је поново отишао у Двор и саопштио Краљу да су сви чланови кабинета мишљења да садашњу уредбу, на којој су ангажовани потписи и пристанак Круне и целе владе, не треба мењати и да влада остаје при својој оставци. И овом приликом Краљ није хтео примити владину оставку, изјављујући г. Пашићу жељу да он покуша склонити своје другове на измену Уредбе и да Га о томе извести по подне. У 10 часова г. Пашић је отишао у Скупштину, где је на Министарској седници, која је била у министарској соби, саопштио свима члановима Владе свој разговор с Краљем. После овог г. Пашићевог саопштења сви су Министри отишли у 11 часова пре подне на саветовање у Министарство Спољних послова. На тој Министарској седници, која је трајала до 1 ½ час по подне решено је, да се услов о измени Уредбе не прими и да Влада остане при поднесеној оставци. У 4 часа по подне била је опет Министарска седница у Министарству спољних послова. У 4 ½ часа је г. Пашић отишао у

Двор да Краљу саопшти последњу владину одлуку. Остали чланови кабинета остали су да сачекају г. Пашића, док је г. Стојан Протић напустио седницу и одвозао се у свој стан.

Кад, је г. Пашић саопштио Краљу да Влада остаје при својој ранијој одлуци, да она не може мењати Уредбу и бити за приоритет војене над цивилном влашћу кад друкчије мисли цела Скупштина, и поднео Краљу писмену оставку. Краљ је тада саветовао Пашићу да не подноси оставку. Али, кад је г. Пашић поново изјавио да Влада остаје при својој оставци, Краљ је са жаљењем примио владину оставку. Г. Пашић је онда отишао у Министарство Спољних послова и саопштио члановима кабинета да је Влада у оставци. Тада је написан званичан коминике о томе и Пресбиро га је одмах саопштио свима уредништвима и Посланствима на страни.

Синоћ у 6 часова Краљ је позвао на саветовање у Двор Председника Народне Скупштине г. Андру Николића. Г. Николић је саветовао Краљу да, кад радикална влада под постављеним условима о измени Уредбе неће да прими мандат за вршење нових избора, образована нова влада која би извршила те изборе, треба поверити опозиционом блоку и да се зато треба саветовати са свима шефовима опозиције. На случај, да не би било могуће образовати владу опозиционог блока, г. Николић је предложио Краљу да нову владу треба да образује најјача опозициона странка, самостални радикали. У 7 $\frac{3}{4}$ часова у вече г. Николић је отишао из Двора.

После одласка г. Николића, Председника Скупштине, Краљ је синоћ у 8 часова примио оставку и замолио г. Пашића да и даље отправља послове, док Он не реши хоће ли уважити оставку или не.“

Тако „Политика“. Из овог њеног опширног излагања јучерањег тока ствари, које очевидно потиче из владиних кругова, и које сам зато у целој његовој опширности овде преписао, истиче за мене уверење да је овога пута криза много озбиљнија него што су то биле досадање сличне кризе, које су се обично свршавале са остатком кабинета у власти. Ако Краљ, из сопствене иницијативе или под уливом официрских кругова, – како то већ данас тврди лист „Трибуна“ – остане при зах-

теву да се Уредба о приоритету цивилне власти над војном измени у корист ове последње, онда је немогуће да остане данашњи кабинет, који је ту Уредбу издао и који при њој остаје. Мораће дакле доћи друга влада, која ће хтети одазвати се овој жељи Краљевој, а таква влада може се наћи само у круговима опозиције, целе или појединачно, жељне власти. Ако то буде, онда ће то, по моме мишљењу, бити уједно и крај радикалном режиму у Србији, јер није ни мало вероватно да ће радикална странка на новим изборима, вршеним под другом њој противничкој влади, добити већину, која би је поново довела на власт.

Сутра – прекусутра знаћемо на чему смо.

Миомир, 23 Маја 1914

Криза још траје. Краљ се јуче саветовао са вођама опозиције: Давидовићем, Новаковићем и Рибарцем, посебице, и сваком од њих полагао је 10 разних питања, која се сва односе на политичку ситуацију и на разна питања, која су на дневном реду. Одговори њихови су били једногласни, осим на Краљево питање: „Која странка треба да образује владу за вршење нових избора? На то питање одговорио је шеф самосталаца Давидовић да нову владу, која би извршила нове изборе треба да образују самостални радикали, без народњака и напредњака. Разлог за ово је тај, што би под страховитом агитацијом старих радикала бар 10–20% чланова самосталне странке гласало за старе радикале под паролом „да су се самосталци, као друго крило радикалне странке удружила са народњацима и напредњацима да упропасти радикалну странку. После свршених избора може се образовати влада целог опозиционог блока. На против Новаковић и Рибарац одговорили су на ово питање да нову владу, која би извршила нове изборе, треба да образују странке целог опозиционог блока.

По моме мишљењу одговор шефова напредњачке и народњачке странке много је правилнији него одговор шефа самосталне странке. Само све три опозиционе странке заједно имају већину у народу и само све три заједно могле су укочити рад у Скупштини и натерати радикалну Владу на одступање. Сасвим је дакле логично да све три странке заједно узму у своје руке владу и

изврше нове изборе, јер само радећи заједно могу гарантовати слободу и правилност избора и избећи да се оспоре та слобода и правилност, што ће извесно наступити ако само једна опозициона странка буде те изборе вршила. Разлози, које је г. Давидовић навео за захтев самосталаца да само они владу приме и изборе врше, виде ми се више партијске, него државничке природе. Обележити у напред заједницу самосталаца са напредњацима и народњацима као компромитујућу за самосталну странку, значи увредити те обе странке и онемогућити њихов заједнички рад после избора, ако би он постао потребан. Иза тих разлога, чини ми се, крије се жеља самосталаца да они на изборима осигурају себи већину, па да после сами владају. Али, ако у томе не успеју, и ако на изборима не добију сигурну и довољну већину – каква би ситуација тек онда настала и да ли би онда био могућан заједнички рад између партија? Краљ би, по моме мишљењу, требао или да тражи владу из целог опозиционог блока или да створи неку чиновничку владу *ad hoc* за избор, од резултата којих би зависео даљи развој парламентарних односа.

Према вестима, које доносе и Бечка „Нова Слоб. Преса“ и београдски листови између Владе и директора Источних жељезница г. Милера *постигнут је споразум о откупној цени тих жељезница* на српском земљишту. Та цена изнела би 40 милиона динара. Г. Милер отпутовао је у Беч да поднесе аустро-угарској влади извештај о постигнутом споразуму. Ако га и ц. и кр. Влада усвоји наставиће се између ње и српске владе преговори о трговинско-економским питањима, која су у вези са жељезницама. У Бечу се верује да ће целокупно питање о источним жељезницама бити повољно решено.

Миомир, 24 Маја 1914

До синоћ криза још није била решена. Јуче су шефови странака, после саветовања са својим клубом и одбором, дале Краљу писмени одговор на постављена им од Њега питања. Ти одговори гласе онако како сам јуче забележио. Напредњаци и народњаци траже владу целог опозиционог блока, а самосталци траже чисто самосталну владу, стављајући у изглед коалициону владу после

избора. Из самосталних кругова чује се да је се Краљ решио поверити њима владу, под председништвом Љубе Давидовића. Мисли се да ће криза бити до понедељника решена и нова влада образована.

Из Албаније стижу врло онеспокојавајуће вести. Преговори Контролне комисије са побуњеницима остали су без успеха. Побуњеници захтевају одлазак Кнеза Вилхелма, једног мухамеданског владоца и повраћај Албаније под суверенство Турске, што им је, разуме се, одбијено. Контролна комисија је услед тога вратила Кнезу дати јој мандат за преговарање са побуњеницима. Књаз је, услед тога, почео спремати се за отпор против побуњеника и за одбрану Драча, ако би био од њих нападнут. Холандски официри утврдили су положаје, који бране приступ к Драчу, и наместили на њих топове. Књаз располаже за одбрану са 800 Малисора, 300 жандарма и 100 националиста. Велике Силе нису пристале на деташирање међународних трупа из Скадра у Драч, али се, између њих воде преговори о томе да свака Сила пошље под Драч по једну војену лађу, ради евентуалне заштите Књаза и његове породице и ради манифестације воље целе Европе одржати Књазу на престолу Албаније. Од те манифестације надају се благотворном дејству на побуњенике, који ће, мисли се, видећи једнодушност и одлучност Сила бити попустљивији у својим захтевима и умирити се. Међутим се побуна у срцу Албаније шири. Побуњеници су заузели Кроју и марширају на Елбасан. Сада се већ и у Аугарској почиње увиђати погрешка учињена стварањем Албаније и подизати се сумња у способност Арнаута за један модеран државни живот.

Миомир, 27 Маја 1914

Криза ни до данас није решена. Последња три дана све странке држале су посебице саветовања о ситуацији и о своме држању према истој. До какве заједнице између њих није се могло доћи. Самосталци стоје непрестано на гледишту да они сами треба да образују владу и да праве изборе, а обећавају народњацима и напредњацима коалицију после избора. Народњаци су, изгледа, на ово пристали њихов шеф Рибарац је јуче изјавио Краљу да су они променили своје првобитно

мишљење и да мисле да састав нове владе треба поверити самосталцима. Напредњаци, напротив, после једне седнице њиховог главног одбора, са члановима из унутрашњости и народним посланицима, одржане прекјуче, донели су једну резолуцију, која је обзнањена у данашњем броју њиховог органа „Правде“ и која гласи овако:

„На први дан Духова, Главни Одбор Напредне Странке, у потпуној седници са члановима из унутрашњости и народним посланицима, бавио се претресом политичког положаја, који је створен изласком опозиције из Скупштине и оставком кабинета г. Н. Пашића.

Резултат свога већања формулисан је у ових пет тачака:

Напредна Странка налази

- 1., да је једино логично и парламентарно решење ове кризе да се вршење избора повери влади, која би била састављена из оне три опозиционе групе чије је држање и проузроковало пад кабинета г. Н. Пашића;
- 2., да према броју својих гласача Напредна Странка треба да буде у таквој влади заступљена са два своја представника;
- 3., да би заједница опозиционог блока требала да се покаже не само у заједничкој влади, него по могућству и у заједничким листама приликом избора;
- 4., да ова заједница у раду може вредети само до свршених избора, јер је циљ овоме послу тај да би се бирачима једном дала прилика да слободно могу своја политичка уверења показати; и
- 5., да Напредна Странка, у случају да послови, у овом критичном и пресудном часу, не пођу овим правцом, скида са себе сваку одговорност и задржава потпуну слободу опредељења.“

Шеф напредњака Новаковић саопштио је јуче пре подне Краљу ову одлуку напредњака, чије ми се држање у овој кризи чини најлогичније и најпапетније. Према оваквом несагласном мишљењу опозиционих група, Краљ се, изгледа, не може да реши коме да повери састав нове владе и његово оклевање даје повода свакојаким гласовима, који су прекјуче и јуче курсирали, по једнима, који потичу из радикалних круго-

ва, Краљ ће састав нове владе и опет поверити радикалима. У том случају или ће опет Пашић остати на влади са својим реконструјисаним кабинетом, или ће Марко Трифковић образовати радикални кабинет са т. зв. млађим радикалима. По гласовима пак, који потичу из самосталних кругова, састав нове владе биће поверен самосталцима. Где је истина, – видеће се сутра или прексутра.

Миомир, 29 маја 1914

Много ларме за ништа, – тако би се могла назвати наша *министарска криза*, која се синоћ завршила останком у власти Пашићевог кабинета. Колико је пре осам дана ситуација изгледала трагично, толико сада изгледа комично. Осам дана провело се у саветовању и преговарању, у лагању и надлагивању, и на крају крајева вратило се на исту тачку, на којој се било. Опозиција својом пасивном опструкцијом укочила скупштински рад и принудила Пашићев кабинет на оставку, па кад се нашла пред могућношћу да сама прими власт и врши нове изборе, онда није умела да се користи него је својим нетактичним и детињастим држањем, постигла нешто сасвим противно ономе што је хтела. Главна кривица за овакав свршетак кризе, пада на самосталце, који су у прецењивању и своје снаге и своје памети, тражили владу само за себе и без учешћа осталих опозиционих странака, помоћу којих су само могли натерати кабинет Пашићев на оставку. Како мало памети има код вајних српских државника!

Данас се навршило *46 година од убиства Књаза Михаила у Кошутњаку, и 11 година од убиства Краља Александра и Краљице Драге* у старом београдском конаку, који је пре неколико година порушен. Као скоро сваке године и данас после подне било олује и кише. Народ вели: „Пада киша, да спере проливену крв.“

Миомир, 30 Маја 1914

Како данашња „Политика“ јавља *између српске владе и Друштва Источних жељезница* дошло, је до потпуног споразума односно откупа оних линија тих жељезница, које се налазе на српском земљишту.

По томе споразуму откупна цена за те линије износи 38,700.000 динара, ако се жељезнице исплате до 1 Јула ове године. Поред ове суме Друштво тражи још око 4 милијона динара за отпочете радове на прузи Скопље – Гостивар, и Влада српска пристаје на ту накнаду под условом да се трошкови, учињени на те радове, утврде документима. Даље, друштво је тражило да директне и транзитне тарифе, које данас важе између Србије и АУгарске, важе још за 10 година и да АУгарска за превоз своје робе на нашим жељезницама, ужива највеће повлашћење. Српска влада пристала је на први захтев с тим да се претходно утврде директне тарифе од Ристовца до Ђевђелије и од Скопља до Митровице, јер су те станице раније биле транзитне станице.

За пристанак АУгарске да Друштво прода Србији Оријенталне жељезнице, Србија је понудила ц. и кр. влади извесне концесије. Те концесије се састоје у следећем

- 1., Даће се АУгарској жељезничка веза са Босном, од Ужица до Вардишта, или до друге погодније тачке, коју би Србија изабрала.
- 2., Даће се АУгарској и друга веза са Босном до Увца преко Рашке – Новог Пазара, – Сјенице и Прибоја.
- 3., Србија пристаје да се Четворна конвенција прошири на пругу Увац – Сталаћ и на пругу Увац – Митровица, али под условом да АУгарска пристане да се ова конвенција прошири и на пруге од српско-босанске границе преко Сарајева до Јадранског мора и на пруге од Беча, докле сада важи, па даље до немачке, швајцарске и италијанске границе.
- 4., Ако би Грчка ушла у Четворну конвенцију и ако пристане да њена пруга од Атине до Битоља уђе у ту конвенцију, Србија ће пристати да у њу уђе и наша пруга Битољ – Скопље.
- 5., Србија пристаје да се аустријској индустрији уступи израда једне жељезничке пруге и лиферација свега за то потребног материјала. Та пруга била би: Рашка – Нови Пазар – Сјеница – Пријепоље – Прибој – Увац.
- 6., Откуп концесије има да се изврши по узајамном споразуму између српске државе и Оријенталног друштва. Ако до тога

споразума не би дошло, ићи ће се пред Хашки изборни суд.

О овим концесијама, које Србија нуди АУгарској, воде се дипломатским путем преговори између српске и ц. и кр. владе и кад се у томе дође до споразума, питање о жељезницама биће коначно решено.

Тако јавља „Политика“, која је ове информације вероватно добила из службених кругова.

Миомир, 31 Маја 1914

Између српске владе и васељенске Патријаршије у Цариграду постигнут је споразум односно присаједињења српској цркви оних пређашњих грчких епархија, које се налазе у ново присаједињеним крајевима Србије. Према томе споразуму Патријаршија признаје јединство српске цркве нових и старих крајева; добија за то од Србије за вечита времена годишњу накнада од 50 хиљада динара; признаје се Србији обнављање српске Патријаршије, чије се седиште може по нахођењу одредити, и о томе признању известиће Србију нарочитим писмом. У српској Патријаршији може се вршити справљање и свештање Светога Мира, које се до сада вршило у Цариградској Патријаршији. Епископи грчке Патријаршије, који су се затекли на новој српској територији, неће добијати од Србије никакво издржавање.

Делегат српске владе Драг. Стефановић, који је са Патријаршијом водио преговоре и који се сада налази у Београду, отпутоваће за десет дана у Цариград да овај постигнут са Патријаршијом.²

На тај начин, после обновљења средње-вековне српске државе обновиће се и средње-вековна српска Патријаршија, која је после пресељења Срба под патријархом Чарнојевићем, укинута и присаједињена Васељенској Патријаршији. Историја се понавља.

Приредили:
Јелица Рељић
др Мирослав Перишић

² АLINEЈА НЕПОТПУНА.

УСТАШКИ ЗЛОЧИН У СТАРОМ БРОДУ КОД ВИШЕГРАДА 1942. – У СВЈЕТЛУ ЊЕМАЧКИХ ДОКУМЕНАТА

Издавач: Свет књиге, Београд 2019.

II део

ТРИО I – РОГАТИЧКА ОПЕРАЦИЈА

Извођење операција ТРИО планирано је у три фазе:

1. Планирано чишћење рејона око Рогатице;
2. Планирано чишћење лука Дрине између Власенице и Сребренице;
3. Планирано чишћење у рејону Фоче.

Вријеме за почетак операције био је 15. април 1942, а као стварни почетак ангажовања важио је дан наступања јединица с полазног положаја.¹ Због проблема са италијанским снагама, које су споро пристизале на полазне линије, одложен је планирани почетак операције за недјељу дана, 22. априла 1942.

Олакшавајућа околност за јединице које су ангазоване у овој операцији била је што су хрватске снаге, у првом реду Францетићева „Црна легија“, из правца Хан Пијеска направиле продор и извршиле чишћење лука Дрине између Власенице и Сребренице (1–10. април), што је било предвиђено оперативним планом ТРИО II.

* * *

У операцијској заповијести број 5 генерал-лајтнанта Јохана Фортнера, команданта 718. пјешадијске дивизије и хрватских снага² које су наступале под његовом командом, од 14. априла 1942. године, каже се да су се на подручју између Праче – Вишеграда – Дрине – Ријеке – Хан Пије-

ска и Громила поново учврстили устаници и да се њихова јачина не може утврдити³, али да их свакако треба уништити.

Пошто је одређен коначни датум почетка операције „Рогатичке операције“, 22. април, по заповијести генерал-лајтнанта Јохана Фортнера, борбене групе 718. пјешадијске дивизије требало је да до 20. априла стигну у полазне рејоне. Оперативни штаб ојачане 718. пјешадијске дивизије, са оперативним штабом 668. артиљеријског дивизиона, који улази у групу I у Сокоцу сачињавали су још и: једно средње радио-одјељење чете за везу 718, два мала радио-одјељења чете за везу 718 и једно одјељење телепринтера чете за везу 718.

Оперативне јединице ојачане 718. пјешадијске дивизије подијељење су у четири борбене групе:

1. Група „Сушниг“⁴: општа линија Соколац (искљ.) – Хан Пијесак (укљ.)

Предвиђено из Сарајева:

1, 2. и 3. батаљон 738. пјешадијског пука, 2/668. артиљеријског дивизиона, 3/668. артиљеријског дивизиона, 1. вод 4/668. артиљеријског дивизиона (потчињава се једном пјешадијском батаљону), 1/3 718. инжињерске чете, 3 мала радио-одјељења за везу 718, 4. оклопна возила из Сарајева, 1 вод 3. хрватске брдске батерије IX (потчињена једном батаљону).

³ Овдје се радило претежно о партизанским снагама, које су се послје обрачуна са Дангићевим четницима извукле испред усташких снага из подручја „лука Дрине“ и једно вријеме задржале у поменутом рејону, кога су напустиле без већег отпора на самом почетку операције ТРИО – Рогатица.

⁴ Назив по пуковнику Густаву Сушнигу, команданту 738. п. пука 718. пјешадијске дивизије.

¹ *Zbornik dokumenata i podataka NOR-a*, Т. XII, књ. 2, д. 54, стр. 285. (AVII, NAV-T-501, r.250, s. 382-393).

² *Zbornik*, Т. XII, књ. 2, д. 56, стр. 295. (AVII, NAV-T-501, r.250, s. 361-378).

Предвиђено из Сокоца:

3 хрватске пјешадијске чете са по једном групом тешких митраљеза I/13 ловачког пука (по једна чета потчињена њемачким батаљонима).

Предвиђено из Рогатице:

1 вод брдских топова 7,5 (хрв.) III граничног батаљона потчињен једном батаљону 738 пјешадијског пука, 3 чете III граничног батаљона (по једна чета потчињена њемачким батаљонима).

Група треба да изврши прикупљање у Сарајеву и околини и од 15. априла да предузме чишћење подручја између Сарајева⁵ и полазног положаја Соколац (искљ.) – Хан Пијесак (укљ.).

До 20. априла ова група треба да заузме полазни положај.

2. Група „Вист“⁶: општа линија Подлозник (искљ.) – Соколац (закљ.).

Предвиђено из Живиница:

2. и 3. батаљон 750. пјешадијског пука, батерија 668. артиљеријског дивизиона, 1/3 718. инжињеријске чете, троја оклопна кола 8/12 и три мала радио-одјељења чете за везу 718. Ова група треба да наступа источно и западно од пута Живинице–Кладањ и до 15. априла да се концентрише око Оловских Лука. Потом од 16. 4, пошто средњи батаљон добије појачање, двије чете хрватског 8. пјешадијског пука, из рејона Олова да очисте рејон до друма Соколац–Хан Пијесак.

Предвиђено из Завидовића:

1. батаљон 750. пјешадијског пука, 1/3 718. инжињеријске чете, 2 хрватске чете 15. пјешадијског пука (потчињене), 1 вод 3. хрватске брдске батерије IX (потчињене);

Предвиђено из Олова:

2 чете 8. пјеш. пука (потчињене средњем батаљону 750 пјешадијског пука);

Предвиђено из Хан Пијеска:

2 чете IV граничног батаљона (хрв.) (потчињене лијевом батаљону 750. пјешадијског пука), 1 вод брдских топова IV (потчињен једном батаљону).

Ова група треба да се пребаци жељезничким транспортом у рејон око Олова, да очисти рејон сјеверозападно од Олова и да 15. априла увече стигне на концентрацијску просторију Олова.

Од 15. априла у 18. часова група ће до завршетка операције бити потчињена групи „Вист“, која ће до 15. априла у 16. часова пристићи на полазне положаје на жељезничкој прузи Олово (Петровићи).

Од 16. априла група „Вист“ треба да чисти рејон до друма Соколац–Хан Пијесак.

3. Група „Францетић“⁷: општа линија Хан Пијесак (искљ.) – Поджепље (закљ.)

Предвиђено да дође са Дрине.⁸

Састав: 2–3 усташка батаљона, 1 вод брдских топова, 3. батерија хрв. XI.

4. Група опун. ком. у Србији: општа линија Гођење – Слап (ушће ријеке у Дрину) – Вишеград (искљ.).

Предвиђено да дође из Србије.⁹

Састав: 3. батаљон 737. пјешадијског пука с потчињеном му инжињерском четом из састава 714. дивизије.

Операцијским планом било је предвиђено да од почетка акције групе врше покрет свакога дана од 7 часова ујутро, уколико надлежна команда 718. дивизије не нареди другачије. Дневни темпо за наступање свих група био је 6 километара, а била је искључена могућност губљења времена. Све добијене задатке групе су требале рјешавати нападом, а током операције требало је (по сваку цијену) спријечити цивилни саобраћај. Операција ТРИО I биће окончана када

7 Око 2.200 усташа. Формација је за наступање у операцији ТРИО I ојачана артиљеријом.

8 Група „Францетић“ требала је да послје чишћења подручја десно и лијево од пута, 20. априла до 16 часова заузме полазни положај Хан Пијесак (искљ.) – Поджепље (укљ.).

9 Приликом наступања ова група има задатак да очисти Предпоље и по преласку Дрине подручје лијево и десно од пута којим наступа, а потом заузме полазни положај за напад одређен планом акције у који треба да стигне до 20. априла до 16. часова.

5 Нешто раније (14. март) пуковник Сушниг је за подручје Сарајева издао проглас о хапшењу талаца као гаранцију за живот и имовину припадника Вермахта у источној Босни: „Неумољивом строгошћу поступиће се и одредити број талаца који ће бити стријељани за један једини случај губитка.“ *Zbornik dokumenata i podataka NOR-a*, том XII, књ. 2, д. 42, стр. 219.

6 Назив по пуковнику Висту, команданту 750. пјешадијског пука 718. пјешадијске дивизије.

нападне колоне борбених група прочешљају комплетан терен окруженог подручја, које треба очистити, а потом снагама у наступању напасти на Рогатицу.¹⁰

У детаљно разрађеном плану посебна пажња посвећена је разграничењу између борбених група, извјештавању и вези између њих и команде 718. пјешадијске дивизије, затим о поступку претреса терена,¹¹ сигнаlima за распознавање, могућностима препознавања непријатеља, снабдијевању храном и муницијом и др.

У посебном прилогу, под назнаком „повјерљиво“ дати су подаци о непријатељу или „устаничким бандама“¹² на терену и поступку према њима у случају заробљавања. „Преговори са устаницима су у начелу били забрањени за трупе“¹³ на терену.

Из заповијести 718. пјешадијске дивизије види се да извршну власт на операцијском подручју врши командант Борбене групе Бадер, односно команданти дивизија, по његовим директивама, у коју сврху стоје на располагању, поред дијелова трупа, и одјељења хрватске жандармерије и полиције и хрватски управни службеници, који су остали на подручјима, све док хрватске цивилне власти не почну дјеловати. На самом крају ове заповијести је истакнуто да је Хрватска пријатељска земља.

Из овог документа је јасно да су њемачке снаге у операцијском подручју биле ангажоване у вези са пружањем помоћи хрватској војсци и цивилној управи у чишћењу терена углавном од Срба, било да су војно организовани или су били цивили, а потом успостављању реда и мира у источној Босни. Нема дилеме да су њемачке команде имале сазнања о усташким злочинима током извођења операција ТРИО I, а претходно и операције ТРИО II, чије је извођење лично дозволио генерал-лајтнант Јохан Фортнер, командант 718. пјешадијске дивизије, али да због савезништва и пријатељства Нијемци нису оштрије реаговали. Тек када је операција окончана,

генерал Бадер је тражио да се предузму мјере и оптуже они који су починили масовне злочине над српским цивилима и то опет из разлога што се велики број цивила, бјежећи од усташких хорди, нашао у пограничном дијелу Србије.

У редовном десетодневном извјештају, којег је он 20. априла 1942. доставио њемачкој Команди за Југоисток, између осталог налазимо потврду реченог:

„Продор хрватског, усташког потпуковника Францетића до Дрине¹⁴ претворио се у уништавајући ударац против главних снага Дангићеве групе. Ситуација на српско-хрватској граници је и даље нејасна и напета, јер партизани се боре само против Дангићевих присталица, а не и против усташа. Према расположивим извјештајима усташе су се, наводно с хрватским комунистима борили против Дангића. Изгледа да због тога комунистички настројени елементи међу Дангићевим присталицама и даље прелазе на противничку страну.¹⁵

Њемачком генералу Бадеру једино није била јасна намјера „црногорских пролетерских бригада“¹⁶, како их он назива управо због њиховог изненадног упада, обрачуна са Дангићевим снагама и исто тако напуштања претходно посједнутог простора.

„Због повлачења црногорских пролетерских бригада из источне Босне не може се добити јасна представа о непријатељу. Није јасно да ли се при упаду црногорских пролетерских бригада у источну Босну радило о подизању устанка или само о задобијању плијена...“¹⁷

Очигледно је да су Нијемци на терену пратили развој ситуације, посебно о истовременом удару хрватских и партизанских јединица на

10 *Zbornik dokumenata i podataka NOR-a*, Т. XII, knj. 2, d. 56, str. 295. (AVII, NAV-T-501, r.250, s. 361-78).

11 Подразумијева: куће, штале, помоћне објекте, шуме...

12 Углавном партизанске, добровољачке и четничке јединице.

13 *Zbornik* Т. XII, knj. 2, d. 56, str. 301. (AVII, NAV-T-501. r. 250, s. 361-78.- Прилог 3; под ознаком Повјерљиво).

14 Овдје се мисли на продор усташке „Црне легије“, који је услиједио непосредно по напуштању територије источне Босне од стране Ударне пролетерске групе. Усташе су у наставку офанзиве 9. и 10. априла из Дрињаче направили продор и заузели Братунац (18 км југоисточно од Дрињаче), а потом и Сребреницу (8 км јужно од Братунца).

15 *Zbornik dokumenata i podataka NOR-a*, Т. XII, knj. 2, d. 57, str. 307. (AVII, NAV – Т – 501, r. 247, s. 1163-66).

16 Ради се о Ударној пролетерској групи у чијем су саставу – 2. пролетерска бригада и три батаљона Прве пролетерске бригаде.

17 *Zbornik*, Т. XII, knj. 2, d. 57, str. 307. (AVII, NAV – Т – 501, r. 247, s.1163- 66).

положаје и мјеста под контролом Дангићевих снага. Оно што треба истаћи је да су Нијемци били прилично добро обавијештени о злочинима које су бојовници Јуре Францетића починили над недужним цивилима, углавном Србима. У том смислу, у истом извјештају и стоји да је велики број српских избјеглица испред разуларених усташких хорди потражио спас бјежећи према Дрини.

„Прелазак српских избјеглица, скоро искључиво жена и дјеце, преко Дрине у Србију није се могао спријечити“, стоји у његовом извјештају, „због слабо посједнуте границе на Дрини. Хрватске усташке и милицијске јединице покладе су велики број избјеглица, који су хрлили ка Дрини, а дјелимично их побацале у ријеку. Међу онима који су побјегли у Србију хара глад и пјегави тифус.“¹⁸

Њемачки извори пишу и о сукобима на Дрини између њемачких војника и усташа који су покушавали да спријече прелазак српских цивила преко Дрине.

„Због избјеглица, које су хрлиле преко Дрине у Србију, на српско-хрватској граници дошло је до појединачних сукоба. Хрватске милицијске јединице отвориле су у више наврата ватру на њемачке оружане снаге и руске јединице за заштиту привредних објеката и цивилна лица. Њемачке јединице, које су на ватру одмах одговориле, разјуриле су милицијске јединице“, пише у Бадеровом извјештају њемачкој команди за Југоисток.

Цијели април 1942. године, од усташког продора ка Дрини, протекао је у покушајима српских избјеглица да се преко Дрине домогну Србије. Испред Францетићевих бојовника повлачило се десетине хиљада српских цивила од Сарајева, Пала, Сокоца, Подроманије, Хан-Пијеска, Олова, Кладња, Власенице, Рогатице, Зворника, Братунца и Вишеграда, у нади да ће преко импровизованих прелаза на Дрини стићи у Србију. Само у другој половини априла и почетком маја на десетак тих прелаза страдало је више хиљада оних који нису имали ту срећу, јер су им усташе пресјекле одступницу.

„Услед неорганизованог повлачења и безглавог бекства маса жена и дјеце као и извјестан број бораца стигнути су на Дрини и поклани од стране усташа...“¹⁹ „Било је случајева да је мало дијете умирало на овој страни Дрине без родитеља, а његови родитељи пред усташким митраљезима занавек су ишчезавали. По блатњавим путевима дјеца мала и нејака остајала су на путу, препуштена самима себи без икакве заштите...“²⁰ само су фрагменти описа трагедије на Дрини у извјештајима са терена упућеним Врховној команди ЈВуО.

* * *

Операција ТРИО I којом је требало онемогућити маневар устаничких јединица и проток цивила затварањем пролаза долином Праче према италијанској зони, затим прелаза на Дрини између Фоче и Вишеграда и даље према Зворнику у циљу чишћења подручја Рогатице, отпочела је 22. априла 1942. године акцијом коју су изводиле углавном хрватско-њемачке снаге из састава 718. пјешадијске дивизије и Францетићеве „Црне легије“.

Према извјештају Борбене групе Бадер од 20. априла 1942.,²¹ њемачкој команди Југоисток потврђено је да је продор потпуковника Францетића у лук ријека Дрина – Власеница – Сребреница 9. априла 1942. створио предуслове за дефинитивно пречишћавање ситуације у источној Босни и да 718. пјешадијска дивизија и њој потчињене хрватске снаге које су пристигле на почетне положаје Прача – Соколац – Хан Пијесак – ушће Жепе, отпочну с чишћењем обруча око Рогатице до Праче и Дрине и тако коначно отворе прилазе Рогатици, која је од 10. марта била под блокадом партизанских и добровољачких јединица.

Главни циљ ове операције био је чишћење терена операцијског подручја и блокирања прелаза на Дрини, које су углавном користили четнички одреди из Србије и источног дијела Босне

19 *Zbornik dokumenata i podataka NOR-a*, T, XIV, knj.1, d.101, str. 333.

20 Исто, стр. 236.

21 *Zbornik*, T, XII, knj. 2, d. 58, str. 311. (AVII, NAV – T – 501, r. 250, s.339-41).

18 Исто, стр. 307.

и пролаза долином Праче који је био веза, углавном, партизанских и добровољачких јединица за прелазак у италијанску зону, односно пут према Горажду и Фочи.

Проблем за команду Борбене групе „генерал Бадер“ био је ангажман италијанских дивизија „Тауринензе“, „Качатори дела Алпи“ и „Пустерија“, које су требале узети учешће у операцији ТРИО, свака у својој зони одговорности. Према подацима њемачке команде, италијанске снаге су касиле у доласку на полазне позиције тако да се могло очекивати да ће италијанска дивизија Пустерија ангажовати само четири батаљона за запречавање Дрине у рејону Устипрача – Вишеград. Према поменутом извјештају и информацијама са једног састанка представника војних команди ангажованих снага и представника хрватских цивилних власти, одржаном у Сарајеву 19. и 20. априла 1942, постојао је и политички проблем око учешћа италијанских снага, посебно што је од стране представника Хрватске изражена бојазан да италијанске снаге не искористе могућност и уђу у Сарајево. Друга опаска односила се на однос италијанских војних команди према четницима и српском становништву, што је додатно изазивало подозривост не само представника хрватске војне и цивилне власти већ и представника њемачке команде.²² На овом састанку извршена је и анализа претходне фазе операције ТРИО, која је завршена изласком усташке „Црне легије“ на Дрину.

Другог дана, састанку у Сарајеву присуствовао је и потпуковник Францетић, који је обавијестио присутне о ангажовању „Црне легије“ која је по његовим ријечима бројала око 2.200 усташа сврстаних у више од пет батаљона, од којих су три распоређена у Сребреници, Братунцу и Власеници, а да за планирану операцију он ставља на располагање још два батаљона (један усташки и један усташке жељезничке милиције) са око 900 људи. С обзиром на то да је њемачки генерал Бадер на овом састанку говорио о усташким злочинима над цивилима и инцидентним ситуацијама на Дрини, потпуковник

²² Састанак њемачких војних и хрватских војних и цивилних представника одржан је 19. и 20. априла 1942. године у Сарајеву

Францетић је покушао да своју јединицу представи као врло дисциплиновану, а за све злочине учињене током наступања ка Дрини окриви нерегуларне и недисциплиноване Хаџиефендићеве²³ милицијске снаге, које су дјеловале из подручја Зворника.

Информације са овог састанка у виду забиљешки не пружају јасну слику о томе да ли је генерал Бадер конкретно тражио одговорност усташког потпуковника Францетића, али је чињеница да је тражио да се по окончању акције на Дрини распореде регуларне хрватске домобранске јединице у циљу заштите границе. Највјероватније да се у дубљу анализу и расправу није улазило због значаја предстојеће акције, која је због лоше координације више пута одгађана, што је омогућило партизанским јединицама да се извуку према Црној Гори и Херцеговини.

„Средином априла су већ црногорске комунистичке бригаде, потјеравши са собом крда стокe и других опљачканих ствари неометано од италијанских група одступиле за Црну Гору...“²⁴ Ова информација се, свакако, односила на Ударну пролетерску групу, која се повукла из операцијског простора према црногорској граници, односно према Фочи, фактички остављајући српске цивиле без заштите.

Предраг Остојић

²³ Хаџиефендић је био вођа Домдо (домобранско-добровољачке) постројбе од око 3.000 наоружаних људи, који су дјеловали у рејону од Тузле до Зворника и на том терену починили велики број злочина над српским цивилима.

²⁴ *Zbornik dokumenata i podataka NOR-a*, том XII, knj. 2, d. 58, str. 312. (AVII, NAV – T – 501, r. 250, s.339-41).

Приказ књиге

ГРАЂА О СРПСКОХРВАТСКИМ ОДНОСИМА И СРБИМА У ХРВАТСКОЈ 1848–1914

Приредио: Василије Ћ. Крестић

САНУ – Архив Србије, Београд 2019, 598.

Зборник докумената „Грађа о српскохрватским односима и Србима у Хрватској 1848–1914“ Василија Крестића представља наставак његовог рада започетог на исту тему пре више од тридесет година у двотомном делу „Грађа о Србима у Хрватској и Славонији 1848–1914“. Аутор је велики део свог професионалног рада посветио управо теми Срба у Хрватској.

Грађа која је објављена у овом зборнику докумената разноврсног је порекла – у њој се могу наћи записници за седница српских и хрватских странака, мемоарски записи историјских личности, исписи из српских и хрватских новина и листова, преписка српских и хрватских политичара, научника, књижевника о теми српскохрватских односа. Тако се у зборнику могу наћи ставови личности попут патријарха Јосифа Рајачића, Светозара Милетића, Михаила Полит-Десанчића, Илије Гарашанина, Стефана Стефановића Тенке, Димитрија Матића, Миливоја Петровића Блазнавца, Стојана Новаковића, Љубомира Стојановића, са српске, и бана Јосипа Јелачића, бискупа Јосипа Јураја Штросмајера, Антуна Старчевића, Ватрослава Јагића, Стјепана Радића, са хрватске стране. С циљем да избегне понављање већ објављених и добро познатих докумената, аутор је из одабране грађе изоставио документа која су раније објављивана у зборницима сличне тематике.

Период који овај зборник обухвата представља седамдесет веома бурних година историје Балканског полуострва. У овом периоду одиграли су се догађаји од великог значаја за српски народ: Илирски покрет и активности Људевита Гаја, Револуција 1848. године и њен слом, стварање и укидање Српске Војводине, аустро-угарска и угарско-хрватска нагодба, Први и Други српско-турски рат, Први и Други балкански и Први светски рат, као и низ догађаја везаних за стварање

идеје о хрватском државном праву, борби Срба у Хрватској за признавање њихове народности и језика, те раст и развој југословенске идеје међу Србима и Хрватима. Сваки од поменутих догађаја, али и низ „мањих“ који на први поглед немају нарочит значај у односима Срба и Хрвата – попут српско-бугарског рата из 1885. године, или абдикације краља Милана Обреновића 1889. године – приказани су кроз доступну грађу веома темељно и на њих је бачено ново светло које захтева и њихово ново вредновање у историјској науци.

Условно говорећи, може се рећи да је зборник докумената подељен на неколико целина. Тако прву целину обухватају документа у вези са Револуцијом 1848. године, другу односи Срба и Хрвата у Хрватској у вези са хрватским државним правом и српских захтевима за признавање њихове народности у Хрватској, трећу

српско-турски ратови и српски и хрватски планови у погледу Босне и Херцеговине, и четврту опште стање Срба у Хрватској пред Први светски рат, слабљење хрватског и јачање српског и југословенског покрета у Србији и Хрватској.

У зборнику је такође посебна пажња посвећена и двома важним личностима хрватског народа у посматраном периоду – бану Јосипу Јелачићу, и бискупу Јосипу Јурају Штросмајеру. Бана Јелачића одабрани документи приказују као промишљену личност која је у борби за интересе хрватског народа умела адекватно да искористи своја два најзначајнија оруђа: популарност коју је уживао у хрватском народу и војсци, и жељу Срба да током Револуције 1848. године на било који начин, макар и присаједињењем Српске Војводовине Троједној Краљевини Хрватске, Славоније, и Далмације, побољшају свој положај унутар Хабсбуршке монархије. У том смислу, овај зборник нуди преглед значајних докумената која бацају ново светло на искреност хрватске сарадње са Србима у Војводовини. Тако се међу одабраним документима могу наћи и она која говоре о намери да се у два наврата – приликом избора Стевана Шупљикца за српског војводу, и приликом миропомазања које је над баном Јосипом Јелачићем извршио патријарх Јосиф Рајачић – спроведе „покољ“ над Србима у Хрватској, затим одбијању Јелачића да се укључи у борбу Срба против аустроугарских трупа све док Хрватска не буде директно нападнута, његовом плану да у Загребу организује убиство, тада већ бившег, српског кнеза Милоша Обреновића, те о страшном закључку патријарха Јосифа Рајачића да су Србима Хрвати већи непријатељи од Немаца и Мађара.

Друга личност на коју је у овом зборнику обрађена посебна пажња јесте бискуп Јосип Јурај Штросмајер. Он је и раније био предмет интересовања аутора у његовом делу „Бискуп Штросмајер у светлу нових извора“. Зборник приказује његов животни и идејни пут, те лавирање између хрватске, великохрватске и југословенске идеје, од којих, како се чини, ни за једну није био до краја везан увек тачно предвиђајући тренутак у коме би једну требало пустити, а другу прихватити. О Јосипу Јурају Штросмајеру

стиче се утисак хладног човека незаинтересованог за проблеме Срба у Хрватској, па чак ни за идеју југословенства у којој је једноставно видео могућност да се снага хрватског покрета после пропасти илирске идеје обнови и сачува. Као две најзначајније идеје водиље бискупа Штросмајера истичу се идеја о Хрватској као бранику западне цивилизације, и неопходности ширења римокатоличанства дубље на Балканско полуострво, првенствено у Србију, Црну Гору и Босну и Херцеговину, коју један од докумената сликовито описује као средину хлеба чију корицу чине Хрватска, Славонија и Далмација.

Поред ових, зборник чине и друга мање или више значајна документа која сликовито описују односе Срба и Хрвата у Хрватској. Тако се у овом зборнику могу наћи још и: писмо Људевита Гаја којим одбија да прими поклон Министарства просвете Кнежевине Србије у виду ливених ћириличних слова за штампарију; писмо Бењамина Калаја, потоњег управника Босне и Херцеговине, у коме излаже идеју да се Хрватској омогући припајање Далмације, а Србији Босне и Херцеговине, не би ли се на тај начин изазвао сукоб између Срба и Хрвата који би кулминирао окупацијом Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске; први помен оснивања Хрватске Православне цркве из 1861. године – идеје која ће бити обновљена и спроведена у дело за време постојања Независне Државе Хрватске у Другом светском рату; писмо Новака Радонића о зачецима псеудоисторијског правца мишљења у хрватској историографији; те на крају и документ којим се завршава овај зборник: изјава подршке цару Францу Јозефу од стране Стјепана Радића, председника потоње Хрватске сељачке странке, поводом објаве рата Краљевини Србији 1914. године.

На крају можемо рећи да је зборник докумената „Грађа о српскохрватским односима и Србима у Хрватској 1848–1914“ успео у својој основној намени – приказивању углавном необјављиваних и у историјској науци понекад занемарених докумената везаних за односе Срба и Хрвата у Хрватској и да представља вредан допринос српској историографији.

Жарко Миличић

ХУМАНИ ГЕСТ ИТАЛИЈАНСКИХ ВОЈНИКА ПРЕМА СТРАДАЛИМ СРПСКИМ ВОЈНИЦИМА У ВАЛОНИ

О страдањима српских војника и цивила током повлачења преко Албаније остала су бројна потресна сведочанства савременика. Један мање познат документ из Архива Србије садржи податке да су регрути српске војске са војницима редовне војске умирали од глади и болести на песку поред мора у Валони. Италијански војници су прикупили више од 300 костура умрлих српских регрута и војника, сахранили их у заједничку гробницу и подигли спомен-плочу на којој су написали:

ЈУНАЧКИМ СРБИМА

**КОЈИ ПОСЛЕ ЕПСКЕ БОРБЕ СА НАДМОЋНИЈИМ
НЕПРИЈАТЕЉЕМ, ПРИНУЂЕНИ НА ДУГО МУЧНО
ПОВЛАЧЕЊЕ, ИЗНЕМОГЛИ ПОДЛЕГОШЕ ЖУДЕЊИ
ЗА ДАЛЕКОМ ОТАЏБИНОМ ЊИХОВА РАТНА БРАЋА
ИТАЛИЈАНИ ПРИКУПИВШИ ЊИХОВЕ КОСТИ
ОТКРИВЕНЕ ВЕТРОВИМА И МОРЕМ ПОДИГОШЕ
ОВАЈ СПОМЕНИК У ИМЕ ВЕЧНОГ МИРА. 1916–1917**

ЈЕДНО ПИСМО ПЈЕРА КРИЖАНИЋА ИВИ АНДРИЋУ

У Архиву Србије у фонду Министарства иностраних дела Краљевине Србије – у Хартијима Ма-
нојловића (folio 350/512–513), чува се једно писмо Пјера Крижанића (1890–1962) од 26. октобра
1913. године, упућено Иви Андрићу (1892–1975), у то време студенту славистике на Филозоф-
ском факултету у Бечу. Писмо је сачувано у препису и писано је на латиници.

Препис
Манастир Гргетег 26. 10. 13.

Драги мој Иво!

Опрости што на твој
мол одговарам у дуру.
Свјеж, окупан у горском
потоку што је одкад сам
овдје мој непрестани и
спасоносни обичај, сје-
дим на историјском и
омиљелом мјесту славног
оца Иларијона (Руварца)
одакле ми се пружа дивна
перспектива до Авале и
Београда, у једном дивном
расположењу, осјећајући
смирену радост и љепоту
живота. Већ су два мје-
сеца што живим овдје у
кнежевском изобиљу за-
боравивши и чак и оне
свакодневне бриге што ми
у настављеном животу изван овог манастира
престоје. Забављен радом и интернираним ду-
шевним уживањима са 6 добродушних и при-
простих калуђера који ме воле и ради преве-
лике разлике између нас у култури нимало не
кваре осјећање лијепе и угодне осамљености.
Прекрасни сунчани јесенски дани придружују
се осталим срећним приликама око мене, да
ми даду још потпунију илузију у смирености и
одсутности прљавих свакидашњих брига срећ-

Пјер Крижанић, 1925. године

нога живота. По ваздан сликам у својој соби,
читам у библиотеци за чију вриједност јамчим
име славног оца Иларијо-
на, који је за своје много-
годишњег калуђеровања у
овом манастиру окупљао
око себе најкултурније
и најбоље људе наше на-
ције. Овдје је и умро а
братија ми често исприча
занимљиве и карактери-
стичне приче из живота
тога интересантног нашег
човјека. Најзад ме топло
сунце извуче напоље, да
посве утонем у симфо-
нијама боја гробаревог је-
сенског пејсажа. Кад дође
ноћ, па се послјије господ-
ски трпеза боговског вина
и невиних мушких [кечар-
лука] нађем у својој соби
која је до парка и слушам
хујање вјетра и шуштање
и котрљање сухог лишћа,

сјетим се кишљивих очајних загребачких јесе-
ни и опаких зима, сјетим се нашег лијепог дру-
говања у добру и у злу, нашег болног пркосног
шегачења са гадном филистеријом¹ и незлоби-
вом пургеријом². Тада читам Твоја драга писма,
која у мени буде један болни осјећај. Послије
падам уморан у сан, да сутрадан са још већом
пожудом упијам топле сунчане зраке купам се,

1 Малограђанштина, ограниченост, тесногрудност.

2 Грађани, варошани (најчешће: трговци и занатлије)

и верем се у лову и у шетњи по фрушкогорским вратоломијама, желећи да останем вјеран своје начелу, да сваки осјечај требам проживјети до дна. Много си ме задужио Твојим поздравима, али ипак те молим, да не престанеш са тим драгим ми послом. Већ су четири мјесеца што се видјесмо испративши стобом јединог пријатеља из Загреба. Још сам неко вријеме животарио коригирајући док ми најпослије и ту хрватску синекуру не ускратише. Затим сам отишао у село послје опет у Загреб и коначно овамо, гдје нађох кнежевско [ук]љивије и са наручбом једног иконостаса и неколиких портрета елегантну зараду. Како ли ми је сада далеко Загреб са својим кајкавско-бугарошким злобама с којима сам се нарочито послје Твога одласка из Загреба морао да борим, чини ми се, да сам стим градом [гвичких] блебетуша за увијек раскрстио. Одлучио сам одавље са пар 100 круна преко Србије у Москву и то можда још прије божића. Послије Твога првога писма била је заједничка Машићева и моја жеља, да Ти на неко вријеме дођеш овамо на опоравак а послје да идемо заједно у Русију. Радујем се што си Ти могучност Твога путовања у Москву изразио прије но што сам одвапио, да Ти то предложим. Врло сам Ти захвалан, на изразима старог пријатељства, и само је пјесничка лепота Твојих писама крива да сам морао чекати моменат инспирације, да на њих одговорим. Нарочити тон моме садањем животу даје потпуна одсутност жене. Истом гдје је нема жене са нашим сенсуалним робовањем њој и њеним интелектуалним робовањем нама осјетимо сву негативну важност њену за наш душевни живот. Манастир Гргетег је један од најбогатијих и најелегантнијих у

Фрушкој гори и лежи међу бреговима и обронцима са којих се како сам споменуо отвара видик на читав Сријем и Србију а сат пјешачења преко шума дође се до мјеста одакле се отвара перспектива на Банат и Бачку. Брегови по којима се сада верем и дивни виногради чија боговска капљица ме често омављује бити ће главне позиције и жртве будућег страховитог судара двију раса. Сваког ведрог дана и лијепе ноћи гледам у даљину Авалу и под њом Београд. Физичка близина тих мјеста која не силазе са тапета европске политике и јединство тежња наших са онима 80.0000 бајунета још више учвршћује у мени вјеру у побједу наше велике идеје.

Иво Андрић, 1912. године

Како ли је Твоје здравље? Ових су ми се дана јавили картом из Сарајева Вукадин и Кокан. Ваљда си им причао, да сам ја овдје.

Ја желим, да Ти ово моје писмо учини бар мали дио задовољства, јер пишући га свршавам, остани ми и даље добар пријатељ као што је и Теби

Твој
Пиере Крижанић³

Остаћу овдје још ваљда 3 недеље а дотле ћу ти још писати.

За точност преписа:
[...]⁴

Приредила:
Јелица Рељић

³ Изнад потписа је прецртана забелешка: „Потпис нечитљив“.

⁴ Два нечитка потписа.

СРБИ И ИТАЛИЈА, ИТАЛИЈАНИ И СРБИЈА

Две теме преовлађују међу сачуваним, у овој књизи објављеним документима, као и на истоименој изложби Архива Србије, приређеној поводом 140 година од успостављања дипломатских односа Србије и Италије.¹ То су: култура и рат. И једно и друго су на својеврстан начин обележили везе Срба и Италијана и односе Србије и Италије у другој половини 19. и почетком 20. века до 1918. године. Култура је спајала, али када је реч о Србији и Италији, и рат је спајао. Италијански добровољци гарибалдинци учествовали су на српској страни у Првом српско-турском рату, о чему су трајно сачувана потресна сведочанства у књизи *Србија*, аутора Ђузепе Барбантија Бродана, такође гарибалдинца, учесника и ратног дописника.² А и у рату, оном до тада најтежем, светском, најкрвавијем, не без разлога названом Велики, рату који је променио свет, када је на тренутке требало заборавити на судбину, или борити се против ње, било је места за културу. Тако су, осим италијанске солидарности са Србијом и војне сарадње у Првом светском рату, везе на културном и просветном плану српско-италијанске односе учиниле дубљим у најтежим годинама по Србију у 20. веку, упркос чињеници да су италијански интереси били супротстављени Крфској декларацији.

За српске уметнике и научнике у 19. веку, Италија је била више непозната него позна-

та земља, али се о њеној богатој култури знало довољно да би била привлачна. У Италију су одлазили српски студенти, вајари, сликари, музичари, књижевници, историчари, а понекад и чланови српских владарских породица. У њиховим писмима и извештајима могу се читати описи лепоте градова и поднебља које је векови-ма имало другачију историју од балканске. Путујући кроз Италију 20-их година 20. века, Иво Андрић је ишао италијанским стазама Његоша и Љубе Ненадовића из 50-их година 19. века и о свом доживљају оставио писана запажања, први пут објављена на насловној страници *Политике* (1925). Свој текст *Његош у Италији*, Андрић започиње мислима на које оно што се види и осећа инспиришу мисли о ономе што је некада било, а оно што је некада било на оно са чим се сусреће, што се при том осећа и оком опажа:

„Нигде човек не путује сам. Понајмање је то случај на путовањима по Италији. У земљи богатог неба као да су блажи и строги закони простора и времена: преко граница свих времена и мимо свих закона траје један непрестан збор духова; мисао брже веже за мисао, лепота се лакше оваплоћује и открива. Сећања имају снагу живота, а живот често боју успомена. На првом кораку у Италији ја сам се сетио Његоша који је у пролеће 1851, 'суморан као Бајрон', како каже један писац, прошао Италију, задржавајући се нарочито у Неапољу, Риму и Фиренци. Кад год сам долазио у коју од тих вароши, ја сам увек, на сталним местима, помишљао на владику и његову црногорску пратњу. Кроз доброћудну, помало наивну и суву, али поштenu и топлу причу Ненадовићевих *Писама из Италије* указивао ми се болестан песник и суморан владалац, онакав какав је морао ту живети пре седамдесет година.”³

Италија је од средине 19. века била стециште младих српских уметника. Новак Радонић, српски сликар и песник боравио је у Италији

³ *Политика* бр. 6252 од 25. септембра 1925.

¹ Аутори изложбе *Краљевина Србија и Краљевина Италија. Поводом 140 година од успостављања дипломатских односа / Il Regno e il Regno d Italia - in occasione dei 140 anni dallo stabilimento dei rapporti diplomatici* су: Јелица Рељић и Александар Марковић. Изложба је отворена 17. децембра 2019. године у Архиву Србије.

² Ђузепе Барбанти Бродано (Модена, 1853. – Болоња, 1931), адвокат, уредник листа *Resto dell Corlino* и сарадник бројних новина и часописа. Придружио се групи гарибалдинаца који су се 1876. године као добровољци борили на страни српске војске у Српско-турском рату. Објављивао је у Италији чланке о Србији и Српско-турском рату. Његова књига *Србија* објављена је 1877. године, чије је друго издање објављено под насловом *На Дрини (Sulla Drina)*. Скраћено издање наведено књиге објавила је Српска књижевна задруга под насловом *Гарибалдинци на Дрини*. Одликован је Таковским крстом 1877.

1858/59. године, ради проучавања дела старих италијанских мајстора сликарства. У свом писму српском књижевнику Јовану Бошковићу тешко је проналазио речи којима би описао своје утиске из Италије: „Ако би Вам о добру и лепотама писао ту би Вам морао писмо од сто табак артије послати, пак опет ништа снили неби, јер се лепо не да описати, лепо се видити мора”⁴. Истим поводом, проучавајући дела Рафаела, Тицијана и Рубенса, у Фиренци је 1864/65. боравио још један српски сликар, Стеван Тодоровић са супругом Полексијом, такође сликарком. Пут Италије као стипендиста српског Министарства просвете кренуо је и сликар Живко Југовић, где се 1875. године уписао у римску Академију виле Медичи.⁵ Занимајући се највише за дела венецијанских „византинаца” и грчких иконописаца, две године касније, најпре је из Рима отишао у Венецију, а потом и у Фиренцу. Од српских уметника у Италији је најдуже боравио Петар Убавкић, државни стипендиста на студијама вајарства на Академији лепих уметности у Риму. Остао је у Италији десет година, где је израдио више значајних дела и постигао запажен успех. На академијама у Венецији, Фиренци и Риму усавршавао се и Пашко Вучетић, вајар и сликар. Осамдесетих година 19. века на студијама у Риму био је Стеван Мокрањац, учитељ певања и композитор, чији таленат је запазио и о њему писао Алесандро Паризоти, композитор Краљевске академије Свете Цецилије у Риму. Италија је и почетком 20. века била привлачна за српске уметнике. Фреско-сликарство изучавала је у Риму Надежда Петровић, а у потрази за сликарским мотивима медитеранских пејзажа, у Италији је две године боравио Малиша Глишић, насликавши *Пут на Монте Чирчео*, *Пејзаж из Италије* и *Пејзаж с мора*.

За италијанске уметнике, писце и новинаре, Србија је била још мање позната земља него Италија за Србе. Из деценије у деценију током 19. века Србија је била земља за коју је расло интересовање странаца, међу њима и Италијана. Бартоломео Куниберт, власник прве апотеке у

Београду (1827) и лекар кнеза Милоша Обреновића, био је међу првим Италијанима који су у 19. веку заузели место у српској историји. Много година касније, италијански уметник Енрико Паци био је избор српског министра грађевина за израду споменика кнезу Михаилу Обреновићу у Београду. Према италијанским писцима и професорима у београдским интелектуалним круговима изражавано је поштовање избором за чланове Српског ученог друштва па је тако италијански књижевник Ђовенале Веђеци Рускала, изабран за почасног члана, а ботаничар Роберто де Визијани, професор у Падови, Иван де Рубертис и правник Анђело Вета, за дописне чланове.⁶

Бројни италијански уметници гостовали су у Београду у току друге половине 19. и првих година 20. века. Српска штампа (*Српске новине*, *Видело*, *Вечерње новости*, *Београдске новине*, *Мали журнал* и *Видовдан*) бележила је да је у Београду 7. маја 1862. одржао концерт баритон Монари Рока и да је на крају отпевао *Гарибалдијев марш*, да су с пролећа 1875. „италијански конзул Јоанини – одличан пијаниста а жена му гђа Јоаниновица – певачица, често наступали”, да је 2. новембра 1883. у Народном позоришту певала Гаетанина Фрађери, да је 5. јуна 1885. на Двору одржан концерт италијанске уметнице Вирџиније (харфа) и Ђанине Чарлоне (клавир), да је 3. јула 1893. на концерту певачког друштва „Станковић” певао Франческо Пазини, тенор Краљевске филхармонијске академије у Риму, да су 28. новембра и 3. децембра 1910. у Грађанској касини програм приредили Силвестри, италијанска примадона миланске опере и Амелијас, виртуоз на мандолини, да је 26–27. јуна 1912. оперска трупа „Кастелано” гостовала у Народном позоришту с програмом *Риголето*, *Севилски берберин*, *Травијата*, *Тоска*. У Кнез Михаиловој улици у Београду у кафани „Хајдук Вељко”, чији је власник једно време био Италијан Карло Пероло, била су честа окупљања италијанских уметника: 28. новембра 1895. године одржано је вече италијанске опере (Кавалерија рустикана); 4. децембра 1895. гостовало је италијанско

4 Архив Србије (даље: АС), ПО, кут. 59, бр. 1270.

5 Дејан Медаковић, *Српска уметност у XIX веку*, Београд 1981, 185.

6 Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ), 1866, бр. 24; 1867, бр. 81; 1885, бр. 62–64.

друштво „Верди”, а на програму је био Росинијев *Севиљски берберин*; 2–3. новембра 1896. одломке из *Риголета* певао је италијански тенор Томазо; јула 1902, италијанско друштво „Верди” са своја двадесет и два члана одржало је пет концерата; од 11. до 13. октобра 1902, гостовало је италијанско музичко друштво „Бела Венеција”; Италија Виталијани, позоришна глумица, гостовала је са својом трупом у Народном позоришту у Београду два пута (1904. и 1909) и одиграла деветнаест представа;⁷ Умберта Грифини, италијанска књижевница, преводилац и сарадница српских часописа *Коло* и *Нова искра*, објављивала је у Италији своје преводе српских песама, приповедака и драма, између осталих, дела Војислава Илића, Лазе Лазаревића, Бранислава Нушића и Светозара Ђоровића.

Са развојем културе и науке у Србији је све више расла потреба за изучавањем прошлости, посебно националне историје, а са оснивањем Државне архиве Краљевине Србије 1898. године (данашњи Архив Србије) и почетком прикупљања архивске грађе и формирања архивских фондова, расла је свест и о значају архивских установа у другим земљама у којима су се чували извори за изучавање српске историје. Један од најзначајнијих за изучавање историје српског народа у средњем веку је Државни архив у Венецији (Млетачки архив), а у знак захвалности за помоћ у истраживањима српских историчара, Србија је 1902. године доделила Орден Светог Саве, Карлу Малаголи, управнику Државног архива у Венецији и професору Универзитета у Болоњи.⁸ Пре Малаголе, Орден Светог Саве додељен је Анђелу де Губернатису (1897), професору Универзитета у Риму,

и аутору књиге *Србија и Срби (La Serbie et les Serbes)*.⁹

Хронологија српско-италијанских односа до 1918. године у најопштијем смислу може да се подели у два периода: први, до успостављања дипломатских односа 1879, и други после 1879. године, када почињу да се граде политички, економски и војни односи. Мада је влада Краљевине Сардиније имала своје конзуле у Србији и пре уједињења Италије са циљем да се са више

пажње прате политичке прилике у Србији и на Балкану, за први период више су карактеристичне појединачне међусобне везе италијанских и српских стручњака у области науке, културе и просвете. Било је то време својеврсног међусобног упознавања и приближавања Италијана и Срба, Италије и Србије. Одлазећи са дужности конзула у Београду Франческо Астенго у свом прогласу српском народу под називом *Србима*, 1860. године, између осталог је написао: „Колико пута, седећи у кругу фамилија ваших, заборавих фамилију своју с љубазности ваше! Колико пута, усхићен ратоборним изразом вашег певања, помислих да сам у својој земљи, тако, да сам, заборавивши на растојање, које моју земљу одваја од ваше, љубио у вама своју браћу, у вашим веселим брежуљцима, брежуљке италијанске, у поезији ваших прекрасних песама, песме свога отечества. Што се мене тиче, ја сам био сведок ваших домаћих и грађанских врлина, и нећу никад заборавити ваше братинско предусретање у Београду, Шапцу, Крагујевцу, као и у свима ва рошима и селима које сам походио”.¹⁰

Српско-турски рат 1876. унео је нову димензију у односима Италије и Србије. Од Италијана српској војсци у том рату није стигла само

7 Слободан Турлаков, *Летопис музичког живота у Београду 1840–1941*, Београд 1994.

8 АС, МИД–ПО, 1902, ф 7, О/52, Пов. бр. 3318.

9 АС, МИД–ПО, 1897, ф 2, Г/12.

10 АС, ПО, кут. 77, бр. 32.

помоћ Италијанске лиге у Милану и Болоњског комитета за рањенике,¹¹ већ и директно учешће гарибалдинаца у борбама. Гарибалдинци су учествовали у српско-турском рату 1876–1877, а одлуком српског војног министарства италијанска легија је распуштена 25. фебруара 1877. године због „престанка потребе“.¹² После завршетка српско-турских ратова 1878. године, односи између Србије и Италије су интензивирани аудијенцијом српског дипломате Димитрија Матића италијанском краљу Умберту I, поводом покушаја задобијања италијанске подршке за српске тежње и циљеве на предстојећем Берлинском конгресу.¹³ Уследила је у мају 1878. године додела Ордена Таковског крста италијанском краљу Умберту I који му је у име кнеза Милана Обреновића, уручио потпуковник Коста Јанковић.¹⁴ Пре италијанског краља, Таковским крстом одликовано је 1877. године тринаест Италијана за заслуге у придобијању наклоности према Србији у Првом српско-турском рату. Одликовани су: Антонио Морели, капетан у Милану; Фединадо Берти, адвокат у Болоњи; Карло Уги из Парме; Консолини, капетан у Милану; Ђузепе Барбанти-Бродано, адвокат у Болоњи; гроф Алвизе Мочениго из Венеције; Луиђи Данкони, професор у Торину; Виталијано Пођоли из Милана; Пјетро Салвиоли из Болоње; Де Пескатори из Трста; Луиђи Делизола, мајор у Торину; Ђовани Шото-Пинтор, судија и сенатор из Торина; Акиле Мајоки, пуковник, политичар; и Антонио Модони, књижевник из Болоње.

После стицања независности и међународног признања Србије 1878. године стекли су се услови за званично успостављање дипломатских односа двеју држава. Најпре је 26. априла/8. маја 1879. потписана Привремена трговинска конвенција¹⁵, а потом и Конзуларна конвенција између Кнежевине Србије и Краљевине Италије коју су, 28. октобра/9. новембра 1879. године, потписали Јован Ристић, председник Министар-

ског савета Кнежевине Србије и гроф Ђузепе Торнијели, италијански посланик у Београду.¹⁶ Убрзо после проглашења Србије за Краљевину, Филип Христић, српски посланик у Риму обавестио је 23. фебруара/7. марта 1882. године Милана Пироћанца, министра иностраних дела да је Италија признала Србију за Краљевину.¹⁷

Српски дипломатски представници у Италији 1881–1918.

Филип Христић, посланик 1881–1882.

Милан Кујунџић, посланик 1882–1885.

Драгутин Франасовић, посланик 1885.

Милан Ф. Христић, отправник послова 1885–1886.

Ђорђе Павловић, посланик 1886–1888.

Милан А. Петронијевић, посланик 1889–1890.

Ђорђе С. Симић, посланик 1890–1893.

Петар Стејић, посланик 1894–1896.

Милан М. Богићевић, посланик 1896.

Иван Павловић, отправник послова 1896–1897.

Александар З. Јовичић, отправник послова 1897–1899.

Коста Н. Христић, посланик 1899–1900.

Ђорђе С. Симић, посланик 1900–1901.

Миленко Р. Веснић, 1901–1902.

Милован Ђ. Миловановић, 1902–1907.

Бранислав Суботић, секретар 1908.

Михаило В. Вујић, посланик 1909–1911.

Љубомир М. Михаиловић, посланик 1912–1915.

Михаило Г. Ристић, посланик 1915–1917.

Војислав Антонијевић, отправник послова 1917–1918.

11 АС, МИД–А, 1878, ф 13, р 31.

12 *Сборник закона, уредаба, наређења и објаснења војних изданих у 1877 у Београду*, стр. 24. Одлуку је потписао 18. фебруара 1877. Сава Грујић, министар војни.

13 АС, МИД–ПО, 1878, ф 2, д. V, И/2, Пов. бр. 230.

14 АС, ПО, кут. 29, бр. 135.

15 АС, МИД–А, 1882, ф 14 р 1.

16 АС, МИД–А, 1881, ф 17 р 37.

17 АС, МИД–ПО, 1882, ф 1, д. VII, К/14, Пов. бр. 423.

Италијански дипломатски представници у Србији 1861–1918.

- Стефано Сковасо, генерални конзул 1861–1867.
- Луиђи Јоанини, генерални конзул 1868–1879.
- Ђузепе Торнијели, посланик 1879.
- Алберто Панса, отправник послова 1880–1881.
- Антонио Този, посланик 1881–1883.
- Ђорђо Калви ди Берголо, отправник послова 1883.
- Виторио Салије де ла Тур, посланик 1883–1885.
- Алесандро Занини, отправник послова 1885–1886.
- Франческо Галвања, посланик 1887–1893.
- Ђузепе Аварна, посланик 1894–1895.
- Рикардо Болати, посланик 1896–1897.
- Едмондо Мајор де Планш, посланик 1898–1901.
- Роберто Маљано ди Вилар Сан Марко, посланик 1902–1903.
- Ѓуљелмо Империаљи, посланик 1904.
- Алесандро Гвичоли, посланик 1904–1908.
- Карло Бароли, посланик 1908–1912.
- Никола Сквити, посланик 1912–1916.
- Карло Сфорца, посланик 1916–1918.

Почасни конзулати Краљевине Србије у Италији

- Конзулат у Ђенови отворен је 1886. Почасни конзули били су Карло Балестрино, Егзавје Одизио (вицеконзул) и Стеван Бркић.
- Конзулат у Венецији отворен је 1893. Почасни конзули били су Виторио Витербо и Ѓузепе Волпи.

Конзулат у Барију отворен је 1893. Почасни конзули били су Себастијан Милела и Саверио Милела.

Конзулат у Напуљу отворен је 1893. Почасни конзул био је Анђело Орландо.

Генерални конзулат у Риму отворен је 1894. Почасни генерални конзули били су Ѓовани Батиста Черлети и Карло Скоти.

Конзулат у Милану отворен је 1895. Почасни конзули били су Аугусто Стуки и Ѓезаре Манђили.

Конзулат у Палерму отворен је 1898. Почасни конзул био је Пасквале Фараоне Спинели.

Конзулат у Фиренци отворен је 1902. Почасни конзул био је Еђисто Маканти.

Конзулат у Ређо ди Калабрији отворен је 1902. Почасни конзул био је Антонио Марчијано.

Конзулат у Сан-Рему отворен је 1902. Почасни конзул био је Иван Петровић-Митровић.

Конзулат у Бриндизију отворен је 1904. Почасни конзули били су Алфредо Мацари Виланова и Еуђенио Д`Иполито.

Конзулат у Торину отворен је 1905. Почасни конзул био је Еразмо Безостри.

Конзулат у Катанији отворен је 1910. Почасни конзул био је Салваторе Гаудиозо Антонино.

Први светски рат поново је довео гарибалдинце у Србију. Њихов ратни пут описан је у филму Николе Лоренцина *Седморица са Дрине*. Дан после објаве рата Аустроугарске Србији, 29. јула 1914. седморица младих гарибалдинаца окупила су се у Риму и одлучила да се као добровољци прикључе борби српског народа за слободу. Исте вечери кренули су из Рима возом преко Барија за Бриндизи, одакле су бродом приспели у Пиреј и потом стигли у Атину, 3. августа 1914. У Солун су дошли 6. августа, одакле су сутрадан кренули возом за Ниш, потом за Крагујевац где су стигли 9. августа и сместили се у хотел „Таково“. Последњи пут јавили су се из Крагујевца дописницом пријатељу Веџију Манђинију на којој су, осим својеручних

потписа, написали: *Morituri te salutant!* (*Умирућу те поздрављају!*). На положај на Дрини стигли су 11. августа 1914, прикључивши се Златиборском четничком одреду у чети под командом потпоручника Владимира Бана. У борби на Бабиној глави, 20. августа 1914. погинули су сви осим Уга Колице и Артура Реалија. Двојица преживелих добровољаца враћена су са положаја у Ужице 24. августа 1914. где су, на наговор српских војних власти, одлучили да се врате у Италију.¹⁸

За Италију и Србију Први светски рат је било време савезништва. Према извештају италијанског Министарства морнарице, у току повлачења српске војске и цивила преко Албаније, у периоду од 12. децембра 1915. до 22. фебруара 1916. године, евакуисано је 11.650 избеглица, болесника и рањеника за Бриндизи, Липари, Марсељ и Бизерту, 130.840 војника на Крф и 4100 у Бизерту. Поред 17 француских и британских, у евакуацији је учествовало 28 италијанских бродова.¹⁹

О страдањима српских војника и цивила током повлачења преко Албаније остала су бројна потресна сведочанства савременика. Један мање познат документ из Архива Србије садржи податке да су регрути српске војске са војницама редовне војске умирали од глади и болести на песку поред мора у Валони. Италијански војници су прикупили више од 300 костура умрлих српских регрута и војника, сахранили их у заједничку гробницу и подигли спомен-плочу на којој су написали:

ЈУНАЧКИМ СРБИМА
КОЈИ ПОСЛЕ ЕПСКЕ БОРБЕ
СА НАДМОЋНИЈИМ НЕПРИЈАТЕЉЕМ,
ПРИНУЂЕНИ НА ДУГО МУЧНО
ПОВЛАЧЕЊЕ, ИЗНЕМОГЛИ
ПОДЛЕГОШЕ ЖУДЕЋИ
ЗА ДАЛЕКОМ ОТАЏБИНОМ
ЊИХОВА РАТНА БРАЋА ИТАЛИЈАНИ
ПРИКУПИВШИ ЊИХОВЕ КОСТИ
ОТКРИВЕНЕ ВЕТРОВИМА И МОРЕМ
ПОДИГОШЕ ОВАЈ СПОМЕНИК
У ИМЕ ВЕЧНОГ МИРА. 1916–1917²⁰

Крај рата Србија и Италија дочекале су на победничкој страни, уз број жртава које се и данас, више од сто година касније, пребројавају и пописују. У једном од последњих написа из 1918. на тему Срба и Италијана, а међу првим после завршетка рата, под насловом *Талијански заробљеници у Србији*, 13. новембра „Српске новине“ су извистиле: „Према добивеним вестима 'Пти Паризиен' јавља да је аустријска и угарска влада упутила око 400.000 талијанских заробљеника, који су у веома бедном стању, голи и боси, изгладнели, ка Србији и Бугарској. Од ових заробљеника неколико стотина већ је стигло у Београд“.²¹ Краљевина Србија престала је да постоји, уградивши своју државност у државу Јужних Словена. Краљевина Италија није са наклоношћу гледала на такву историјску одлуку. У историјском сећању двају народа, памћењу преживелих појединаца и причама потомака, остало је историјско искуство међусобне солидарности исказане у многим ратним епизодама током година великих људских искушења.

др Мирослав Перишић

¹⁸ *Седморица са Дрине – I sette morituri* (сценарио и режија: Никола Лоренцин).

¹⁹ Наведено према: М. Радојевић, Љ. Димић, *Србија у Великом рату 1914–1918*, СКЗ, Београд 2014, 189.

²⁰ АС, МИД, Српска војничка гробља у иностранству.

²¹ *Српске новине*, 13. новембар 1918, бр. 135, стр. 4.

ШТА ЈЕ КНЕГИЊА ЉУБИЦА ПИСАЛА КНЕЗУ МИЛОШУ ОБРЕНОВИЋУ (5)

Преписка кнегиње Љубице Обреновић (1817–1839)

522.

25. окт. 1835, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка пише деверу Јефрему како јој господар писмом својим од 1. септ. № 2640 јавља да је поставио Антонија Феодоровића Дичковског уланског ритмајстора у службу да обучава коњанике. Поздравља га. Примила је господарево писмо што јој послао.

523.

26. октобра 1835, *Габрово*

Господар № 2817 доставља Љубици, беговима, Јефрему и Управ. Савету како га је лепо примио Мустафа-паша у Једрену а тако и испратио. 22. о. м. приспео у Мустафа Пашину Паланку, 23 у Карабунар, 24 у Ески[з]ар, 25 у Качанлук а данас 26 у Габрово. Описује јој пут преко Балкана.

524.

27. окт. 1835, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка добила писмо из Адријанопоља од 20. о. м. Она му је се јако обрадовала, што је господар јавио да се наводи на путу да се поврати у своју отаџбину и својима. Он јој у писму описује своје путовање и дочеке и којим ће путем доћи у своју домовину. Она га моли да јој јави о изласку њеном пред њега.

525.

27. окт. 1835, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка примила писмо господарево од 11. и друго од 9. о. м. Ово последње носио Турски Татарин па га био заборавио и вратио натраг до Једрена па га по прилици послао. Из овог писма увидела је да се господар кренуо у домовину. Приспео је овде Антоније Феодоровић Дичковски кога је одмах послала у Крагујевац деверу Јефрему.

526.

29. окт. 1835. г., *Пожаревац*

Обреновићка Љубица доставља господару да сутра полази у Видин Чича Јокса у пресрет господару па га и овом приликом сви поздрављају и јављају му да су сви здраво и добро.

527.

1. нов. 1835. г., *Пожаревац*

Љубица Обреновићка примила писмо од 26. пр. м. из Габрова у коме јој описује свој пут из Једрена до Габрова. Сондрма за топове готова је одавно и чим се донесу до Дубравице, наредиће да се од Дубравице доведе донесу неповређени. Сви су здрави. Усредно благодари Таји Трновском који јој шиље пуну врећу свиле.

528.

5. нов. 1835, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка примила писмо од 31. пр. м. из Раове. И у овом писму описује јој пут из Габрова до Раове. Јавља му да је овамо код нас рђав пут за путнике. Ударио југ па искварио путове који нису ни за кола ни за саоне. Доћи ће на причек у Голубац. Спремиће квартире. Писала за коњанике који ће причекати господара.

529.

7. нов. 1835. г., *Пожаревац*

Љубица Обреновићка примила данас писмо из Видина од 4. о. м. у коме јој јавља о путу своме из Раова до Видина. Она мисли да ће се господар мало задржати код предрагог пријатеља Хусеин Паше. Она је са децом здрава и весела и рада је да изађе у пресрет до Голупца. Митрополит синоћ дошао а нада се и Јефрему из Крагујевца. Квартир је удешен.

530.

10. нов. 1835. г., Видин

Господар № 2884 пише Љубици о путу и дочеку у Видину и прелазак у Влашку и о одласку у Појане и тамо како је дочекан. Затим јавља јој како се повратио опет у Видин са Гиком влашким књазом и како их је Хусеин-паша дочекао. Јавља јој да ће сутра поћи за Неготину.

531.

1. децембра 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила од 30. о. м. писмо у коме јој се жалио како је рђав пут био до Свилајенца. Видела је како је Ресава дочекала господара. 20 вепрова што је господару поднела на дар примиће и по заповести сместиће на табану. Послала је момка Никољу у Омоље да узме неколико свиња за храну. Послала је Васу из Мојсиња. Послала 40 овнова Јусуф Паши везиру београдском.

532.

2. децем. 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка јавља како је данас изненада водом приспео овде Књаз Ардалијон Павловић Гагарин са својом женом који се није хтео њој јавити него свратио у механу. Она како је чула за њега она је наредила да се угосте што боље може. Он намерава за Цариград па водом не може него жели сувим путовати. Подноси господару у копији његов пасош. Позваће га у конак.

533.

7. дец. 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка изјављује радост своју што је Крагујевац онако весело и тријумфално дочекао господара. Јуче добила писмо од Савке којим је извештава о коњима. Она пише да осим 4 коња млада у боји има још 21 са свим црна који су сад баш стали на снагу. Она је писала Савки да Јова испошље свих 8 коња за Ковин да се ту виде па ће се даље чинити.

534.

12. дец. 1835. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од 9. децембра № 3128 и примила два сепета са кључе-

вима а дошла су и 4 хата. Она је чулове од хатова задржала што су потребна за хатове, Одвојила је 38 комада свиња и дала Ђоки Савићу те их отерао са његовим на скелу. Ово је учинила зато да не троше храну. Она је одвојила свиње што требају за благодан па ће их послати.

535.

21. дец. 1835, Пожаревац

Љубица Обреновићка јавља да је са децом у повољном здрављу и сви се приуговорили дочеку господаревом само њега очекују да им дође. Још није добила извешће од господара о доласку његовом и поласку из Крагујевца. Моли га да јој јави.

536.

2. јан. 1836. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка пише Милошу како је сазнала од татара да су се били коњи помели што су господара возили у саонима, па га моли да јој јави шта је било у ствари. Поздравља га са децом.

537.

6. јан. 1836. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка шиље господару по његовој наредби леђен и ибрик и јавља му да су сви здрави и расположени.

538.

11. јан. 1836. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка пита господара за низаме што овуд пролазе за Београд: хоће ли давати им тајност и друге потребе или не? Јавља да су неки прошли па им је дала тајин.

539.

11 јан. 1836. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од 9. о. м. № 57 а са писмом примила ибрик и леђен од порцулана и послане дукате у две кесице под печатом. Они су сви здраво и добро. Под печатом шиље му јерусалимске бројанице што је г. митрополит добио. Недељковић из Беле Цркве пише јој да ће јој преко Земуна и Пескара послати једно буренце тропфвермута на дар.

540.

14. јан. 1836. г., *Пожаревац*

Љубица Обреновићка примила писма од 12. и 13. о. м. у којима јој јавља о повољном здрављу а тако исто и она њему јавља и поздравља га. Благодарни му на шкуртељки коју јој послао а деца му благодаре на послатим фракковима. Пасуља има овде на 1.300 ока.

541.

15. јан. 1836, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка сазнала из писма господаревог од 14. о. м. № 124 да је он намеран доћи у Београд, па и њу са децом позива да дођу. Пита га да јој јави кад је намеран поћи и где ће доћи: у Београд или Топчидер, да и они тамо дођу. Здрави су и поздрављају га.

542.

18. јан. 1836, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка с радошћу примила писмо господарево од 16. о. м. № 145 у коме јој јавља да ће у идућу среду поћи за Београд. Жели му срећан пут и састанак у Топчидеру. Она ће поћи 19. о. м. на Чича Јоксиним колима. Благодарни му на послатој полутини дивокозе и череку од дивљака а особито на милостивом поздраву и послатом татарину који ће их пратити до Топчидера.

543.

21. јан. 1836, *Београд*

Љубица Обреновићка јавља како је јуче са премилима синовима здраво и мирно приспела у Београд. Моли га да јој јави кад ће он поћи и доћи.

544.

6. фебр. 1836. г., *Пожаревац*

Љубица Обреновићка јавља господару да је са децом данас путујући из Смедерева приспела у Пожаревац. Моли господара за свог брата Гају, да га пошаље у службу код Мише јер он са својом трговином врло рђаво стоји. Господар № 369 одговара да ће он Гаји наћи службу.

545.

8. фебр. 1836, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка честита господару часни пост и јавља му да су сви здрави и весели и поздрављају га. Чича Јоксу опет ухватила грозница, боле га груди, леђа и плећа. Умотан је у кожу и лежи. Павлов захтева да иде у Крагујевац до Даниловића да прими заповести. Она му је допустила.

546.

12. фебр. 1836, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка примила писмо од 6. о. м. № 368 у коме јој јавља о своме путовању. Благодарни му на извештају да су топови приспели и за повољно писмо из Цариграда, коме је се јако зарадовала. Поздравља девера Јована. Коци пријатељу слала је доктора. Почеле му отицати ноге у стопалу. Писмо за зета Јову послала преко Ковина. Примила писма № 398. и 369. Послаће Гају господару.

547.

13. фебр. 1836. г., *Крагујевац*

Господар № 443 пише Љубици како је синоћ дошао са Вулом и Алексом и Тоша који каже да је Перка са децом здраво. Послаће јој Вула да буде неки дан. Шиље јој шкуртељку. Милану препоручује да више не поручује хаљине по касарнама да му се праве. Наређује јој да пошаље нека два ждрепца. Поздравља их све.

548.

14. фебр. 1836, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка јавља како је овај час приспела из Дубравице и како се видела са Јовом и разговарала. Он је претурио 6 коња. Коњи су доведени. Очекује наредбу господаревој о њима. Јова се извињава што није могао овамо прећи, јер вели има неке послове да посвршава. По наредби № 406 послала је Армашу 5 фучија. По наредби № 443 шиље му ждрепца.

549.

16. фебр. 1836, *Крагујевац*

Господар № 494 пише Љубици да изнађе сенете са Глишом Павићевићем од његових добара у

Влашкој: Херешта, Појане, Десе и Падине, па лепо да их завије у пакет и пошље Стојану Симићу са извешћем да му се то шиље по његовом господаревој налогу а он ће знати шта ће чинити.

550.

23. фебр. 1836. г., *Пожаревац*

Љубица Обреновићка примила писма од 22. о. м. № 599 и 600 и са њима оба Лаур-цар-шала, за која јој господар наређује да их причува за какву потребу, а на место њихово шиље му друга 4 комада. По наредби № 609 шиље му коње са амовима што је послао зет Јова. Поздрављају га.

551.

26. фебр. 1836, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка шиље ово писмо по Ђорзуки и благодари господару што га је послао да и овамо дође. Поздравља га.

552.

27. фебр. 1836. г., *Пожаревац*

Љубица Обреновићка примила писмо од 25. о. м. № 654. Дошао јој синовац Арсеније ког је лепо дочекала као сродника а тако ће га и испратити. Односно њеног брата Гаје што јој јавља господар да је долазио и да је с њим свршио и послао га кући, благодари му. На питање од 25. о. м. № 652 одговара да кућа Дра Рибаква није издата под кирију него је затворена.

553.

3. марта 1836. г., *Пожаревац*

Љубица Обреновићка честита господару „орден Гвоздене Круне I. степена“ којим га је одликовао Аустријски цар Фердинанд I. Сазнала је да га је двапут хватала грозница па јој није јављао. Њој је жао и моли га да јој јавља. Деца а и она здрави су.

554.

4. марта 1836, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка примила јутрос писма господарева од 28. и 29. пр. м. и I. о. м. № 710, 728, и 729. Јавља му да је ракија и вино пренето из Јагодине овде и лепо смештено на своје место. Правда се господару што се нека баба Марија одвезла у Крагујевац на његовом интову. Бла-

годари му на опису новог ордена који је добио. Сви су здрави и поздрављају.

555.

6. марта 1836. г., *Пожаревац*

Љубица Обреновићка синоћ примила писмо господарево од 4. о. м. № 781. Доведен је овде Мали Кула[ш] кога је господар послао да буде код деце. Здрави су и поздрављају га.

556.

7. марта 1836, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка примила писмо од 27. пр. м. № 689 и дошло је 10 комада вепрова и сместила их у Табахани. Дознала је да је господару писао Хусеин Паша и да ће по рамазану поћи за Цариград. Примила је писмо од 6. о. м. № 803 и по налогу шиље му Николу свињара. Моли га да зета Јову пошље к њима, кад се буде враћао кући.

557.

7. марта 1836, *Крагујевац*

Господар № 844 пише Љубици како га је хватала грозница и био болестан. Био је у Грошници и видео тамошњу цркву како је пропала као турски гроб. Намеран је да подигне нову цркву у Грошници и обновити Драчу. Пише јој о Топаловићевом имању како зетови упропашћују. У Грошницу с њим ишао је и Јокса који је био на [Санковна] гробу који је зимус умро.

558.

10. марта 1836. г., *Пожаревац*

Љубица Обреновићка примила писмо господарево од 7. о. м. № 844 и известила се о стању здравља његовом. Увидела је да је господар вољан подићи задужбину у Грошници и обновити манастир у Драчи. Мило јој што ће доћи о празнику у Пожаревац. На Морави је коров очишћен, ограде притврђене и ограђена имања. Сви су здрави и поздрављају га.

559.

14. марта 1836. г., *Пожаревац*

Љубица Обреновићка примила писма од 11. и 12. о. м. № 905 и 917. Из писма видела је да је

господар поставио темељ цркви грошничкој. Јавља му да су се ојдребиле кобиле. Предлаже му да ергелу премести у Топчидер. Дошао је Чича Јокса који овде остаје, а Вуле данас тамо полази. Отпустиће катане кући по наредби.

560.

16. марта 1836. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писма од 14. о. м. № 957 и 976. По једном писму шиље јој шнајдера Маленића да деци скроји униформе а по другом каруце за пријатеља Коцу. Писмо од 15. о. м. № 982 добила у ком налаже да узме Ђоку шнајдера да деци шије униформе. Пријатељ Коца намеран је да иде у Бању. Он сам види да од њега ништа нема. Поздравља.

561.

17. марта 1836. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од 15. о. м. № 988 у коме јој налаже да задржи бабу Бојану која је на ову страну превела дете, но она је њу са дететом пре 4 дана вратила у Контумац. Пита га за другу половину Пешачке гарде хоће ли сад о празнику отпустити кући, као што су прву полу пустили били о Божићу. Поздравља.

562.

18. марта 1836, Пожаревац

Љубица Обреновићка јавља господару како је јуче умро пријатељ Коца и данас ће га сахранити. Сви су здрави и поздрављају га.

563.

20. марта 1836, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од 18. № 1016. и враћа му каруце што су биле послате за пок. пријатеља Коцу. Синоћ примила и писмо од 18. № 1026. у коме јој издаје наредбу да отпусти кућама и пешачку гарду. Извршиће по наредби. Послаће у идући понедељак Милана и Михаила у пресрет до Свилајенца пред Господара.

564.

18. апр. 1836. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка примила од Ђире татарина писмо господарево од 18. о. м. № 1409. Радује

се што је господар срећно путовао и тамо све здраво и мирно застао. Пише му за краве музаре. Шиље му пешачку гарду. Сви су здрави и поздрављају га.

565.

19. апр. 1836. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка моли господара да јој јави какву ће плату и храну одредити староуписним солдатима, који остају на страни. Предлаже да им се даје храна, а аулук обашка да примају јер их није много а овде свашта доста има.

566.

20. апр. 1836. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка доставља господару како је капетан Дочковски оставио овде 15 катана и 14 коња зато што су се два коња поболела. Она то није знала, па је наредила да катане с коњима иду у Крагујевац и да поведу два болесна коња, али да их не јашу.

567.

24. апр. 1836. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка доставља господару како је са Чича Јоксом ишла у Дубравицу и ту се састала са Ароном, Тошом и Перком и да су ту ствар уредили како се најбоље могло. Арон ће село као своје надгледати. Кад би Тоша положио суму новаца онда би му се село одмах предало јер наредници чекају од камаре.

568.

27. апр. 1836. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка шиље по Глиши, који иде с рачунима у Крагујевац, списак староуписних војника који чувају страже у Пожаревачком конаку.

569.

28. апр. 1836. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од 27. апр. № 1564. Јавља му о синовима како у науци напредују и како прилежно иду у школу и примерно се владају. Јавља му да је у околини било кише. Јавља му да је било и слане у околини. Стока је здрава. Поздрав.

570.

2. маја 1836, Пожаревац

Љубица Обреновићка одговара на писмо господарево од 30. апр. № 1630, јавља да је овде било снега у уторак и среду а особито у четвртак падао с градом и све усеве упропастио. Шиље му велике дорате са амовима. Здрави су и поздрављају.

571.

2. маја 1836. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка доставља господару како је од Косте примила коња и чува га у ару. Пошиља му два дората и моли га да их не даје куд у јабану. Сви су здрави и поздрављају га.

572.

2. маја 1836. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка доставља господару како је општина Свиштовац послала њој писмо по овом доносителу па га пита шта би требало да јој одговори.

573.

5. маја 1836. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од 4. маја № 1707. Благодарни му што је послао Ђуку ради виђења и што је она извршила по налогу господаревог што се тиче његовог весеља. Благодарни му што јој је повратио дорачиће. С Раканом ће поступити онако како је господар заповедио.

574.

6. маја 1836. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од 4. маја № 1722. Мило јој што господар иде међу сроднике и моли га да их поздрави. Жао јој што није и она са њим. Моли га да јој види стару мајку. Она је истина стара, али је опет може видети. Моли га да се постара за њено братско дете да га ожени.

575.

9. маја 1836. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка јавља како је данас дошао шурак Осман-Паше Адалског, Рустем-бег,

који враћајући се својој кући у Босну рад је састати се са господарем. Дао је на дар Милану једну бошњачку сабљу чија је канија обавијена телећом кожом.

576.

10. маја 1836, Пожаревац

Љубица Обреновићка жали се господару како је била слаба од грознице. У очи Спасова дне почела је хватати грозница па једнако и данас у недељу. Доктор је лечи. Јавља му како се спотакао коњ под Мањом и нагњечио му ногу, али га не боли, него му је само модро оно место где је убијено. Њему ништа није, он се игра и хвата врапчиће.

577.

12. маја 1836, Пожаревац

Љубица Обреновићка добила је и читала писмо господарево од 11. о. м. и разумела како је народ окр. рудничког лепо дочекао господара. Благодарни му што је посетио њену стару мајку и што се брине за децу њеног пок. брата Луке. Јавља му за берићет да је свуд доста рђав.

578.

14. маја 1836, Пожаревац

Љубица Обреновићка добила је писмо од 12. о. м. у коме јој јавља господар како су природњаци путујући по Србији причали о многим користима наших вода, а нарочито за ону киселу воду у Паланци да је добра и противу моје болести. Она је спремила два сандука у Паланку да јој се донесе оне воде. Коња зеленка је спарила са њеним зеленцима и добро се учи те вуче.

579.

15. маја 1836. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка јавља како је с писмом господаревим од 14. о. м. дошао овде Вуле са доктором Пацеком. За бању што јој господар пише она му одговара: кад буде дошао сад о празнику, они ће се договорити. Засад јој је грозница престала. Чадор је Беља однео лане у Крагујевац. Јуче и данас падала је киша. Поздравља их.

580.

19. маја 1836, Пожаревац

Љубица Обреновићка шиље по Живку момку коња зеленка, на место оног што је господар послао и који се лепо спарио и у колима угоднио. Моли га да од новаца из масе Милосава Топаловића треба му што давати да набавља преобуке и друго што му је потребно. Сви су здрави и све поздрављају.

581.

20. маја 1836, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од 19. о. м. № 1958. Радује се што јој јавља да је здрав и да ће од недеље доћи. Њу је грозница напустила, а Михаило од ноге оздравио. Др Пацек није им сад толико од потребе, може бити да је тамо потребнији, зато јавља па ако је тамо потребан да их што пре пошље у Крагујевац.

582.

23. маја 1836, Пожаревац

Љубица Обреновићка јавља како су синоћ приспеле артилеристе из Влашке на број 9. Она ће их задржати у Пожаревцу до доласка господаревог. Сви су здрави и поздрављају га.

583.

10. јуна 1836, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од 9. о. месеца и радују се срећном путовању господаревом у Топчидер. Господар јој јавио како је било у вече киша с ветром и градом, а она му одговара да је и у Пожаревцу било лепе кише, а није било ветра и града. Сви су здрави и поздрављају га.

584.

11. јуна 1836. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка шиље господару по налогу од 10. о. м. сабљу коју је тражио. Примила је 4 земичке што јој послао. Поздрављају га.

585.

25. јуна 1836, Пожаревац

Љубица Обреновићка јавља да су сви здрави. Жали се господару како се коњ Крхат разболео па су га лечили и затрављивали и сад му је мало

боље, [који] хода по авлији. Нада се да ће оздравити. Овце су премештене на Мораву а отераће тамо и краве. Поздрављају га.

586.

29. јуна 1836. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од 27. о. м. № 2482 и са њим 2000 гроша у доњем течају да исплати служитељима. Примила је и попис служитеља наши и народни. Примила је и путир, кога Мања преко Тимочког пуковника шиље свештенику Михаиловачком, храму на дар.

587.

30. јуна 1836, Пожаревац

Љубица Обреновићка шиље по деверу Милутину Гарашанину један бошчалук јерусалимском патријарху да се сећа њих и деце њихове и да их помиње у цркви. Примила је јеленско месо што је господар послао по Ђири татару. Моли га да јој јави хоће ли на нашим колима поћи у Тесарију деци или не.

588.

9. јула 1836. г., Пожаревац

Љубица Обреновићка јавља да је са синовима здраво и добро и спрема се за бању. Моли га да јој јави како је путовао. Поздрављају га.

589.

11. јула 1836, Пожаревац

Љубица Обреновићка добила је прилику да се јави господару, како је са децом здраво и добро. Примила писмо од 9. о. м. Шиље му капу за коју је господар поручио. Шиље му и рапорт од речког мајора Павла који јавља о заразној болести у Голупцу. Болест је тако узела мах да свуда беже по шумама да би је се уклонили.

590.

12. јула 1836, Пожаревац

Љубица Обреновићка примила писмо од 10. т. месеца по Тенки што јој је послао Господар. Зета, кога је господар поставио ђумругцијом у Текији, предала је данас Тенки и полази за доле. Сви су здрави и поздрављају.

591.

15. јула 1836, *Свилајенац*

Љубица Обреновићка примила три писма господарева од 12. и 14. о. м. Јавља му да су се јуче кренули за бању и стигли овде на конак. На путу се поболео коњ зеленко, па су га вратили у Пожаревац. Одавде се креће на конак у Параћин и даље Ражње и т. д. Из писма је видеда да ће и господар доћи у бању.

592.

15. јула 1836, *Параћин*

Љубица Обреновићка јавља како се јутрос кренула из Свилајенца и стигли овде на конак у Богданову кућу. Сутра полазе даље и биће на ручку у Шупељаку а конаковаће у Мозгову. Сутра дан стићи ће у Бању. Сви су здрави и поздрављају га.

593.

17. јула 1836. г., *Бања*

Љубица Обреновићка приспела је данас из Мозгова у Бању. Моли га ако му је могуће да и он дође. Пита га хоће ли да му намести стан код чесме и колико ће бити са њим свите. Поздравља га.

594.

20. јула 1836, *Бања*

Љубица Обреновићка примила писмо од 17. о. м. Примила је и послате земичке на што му благодари. Јутрос добила одговор под 19. № 2913. Сазнала је да ће са господарем доћи у свити око 40 душа и да се он данас креће из Крагујевца. Очекује њега да дође па ће онда подићи шумњаче и разапети чадор где господар избере место. Сви здрави и поздрављају.

595.

15. авг. 1836. г., *Пожаревац*

Љубица Обреновићка примила писмо од 14. о. м. № 3274 из кога је сазнала да је господар из Ћуприје где су се растали здраво и добро приспео у Крагујевац а и она је са децом здраво приспела у Пожаревац. Радује се што је господар известио да у Крагујевцу нема никакве заразе. Моли га да одобри те да се деци скроје униформе.

596.

18. авг. 1836. г., *Пожаревац*

Љубица Обреновићка доставља господару како јој жути фистан ружно стоји па га моли да нареди терзији да то поправи. Она је здрава са децом и поздрављају га.

597.

18. авг. 1836, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка примила писмо од 16. о. м. № 3299. Дошао је овде снајдер и узео деци мере за хаљине. Она је препоручила мајстору да им у кроју лепо удеси те да им лепо стоје. Нужно је да се начине по две капе деци. Мајстор је узео меру од Милосава и Стеве да и њима начине хаљине. Приспео је Тубци-баша. Пита га да ли што и њему спремити на дар.

598.

18. авг. 1836, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка примила писмо од 17. о. м. № 3313 односно јунаца. Они овде заиста немају паше, зато ће их преместити у Паланку.

599.

22. авг. 1836, *Пожаревац*

Љубица Обреновићка примила писмо од 20. о. м. № 3362. Из писма сазнала да ће господар у идући понедељак поћи за Пожаревац к њима и да је се претргла болест колера. Моли га да понесе један такум филцана са сребрним зарфовима; требаће им за пут. Поздрав.

600.

15. септ. 1836, *Контумац*

Љубица Обреновићка јавља господару како је дошла у Контумац земунски и како су је дочекала многа господа и допратила до стана а у стану посетио ју је и сам генерал [Фоиџ]. Он је поздравио господара. Надао се да ће и господар прећи па је све било спремљено за дочек. Она ће се бавити у Контумацу 10 дана и неће моћи у недељу да стигне у Карловце.

601.

18. септ. 1836. г., *Контумац*

Љубица Обреновићка примила писмо од 17. о. м.

Радује се што јој господар јавља да је здрав, а и она је са децом здрава и весела. Јавља му како проводе време у Контумацу. Сутра излази из Контумаца а у недељу ће преседети у Земуну а у понедељак одмах се крећу за Македонију. Пишаће му кад изиђу из Контумаца.

602.

20. септ. 1836. г., Земун

Љубица Обреновићка јавља како су синоћ у 8 ½ часова по подне изишли из Контумаца и дошли у Земун. Сви су здрави. Сутра су намерни да пођу за Македонију преко Карловца. Хвали се како су је лепо дочекала овд. господа а нарочито се одликовао Генерал [Фоиџ]. Здрави су и поздрављају све. Рада је чути за Чича Јоксу.

603.

23. септ. 1836. г., Македонија

Љубица Обреновићка јавља како се кренула из Земуну 21. о. м. и није с пута писала док није стигла на место. Описује му куда су путовали за Македонију. Први конак Карловци. На ручку код митрополита. Петроварадински генерал Чолић лепо их је дочекао. Одавде стигли у Кикинду на конак а данас овде у Македонију. Сви здрави.

604.

24. септ. 1836, Македонија

Љубица Обреновићка пише Арону Деспинићу у Ковин да он пошље нарочито лице те да однесе писмо господару у Пожаревац, а ако буде господар отишао у Крагујевац онда само да му пошље писмо, а човек нека се одмах врати.

605.

8. окт. 1836. г. Земун

Љубица Обреновићка примила писма од 25. и 27. пр. месеца која је са нестрпљењем очекивала. Он им јавља да је здрав а и она њему јавља да су сви здрави и весели. У Македонији провели 7 дана па дошли у Вел. Варадију и ту провели 7 дана. Из Варадије дошли у Панчево, а из Панчева у Земун. Свуда су лепо дочекивани и испраћени.

606.

14. окт. 1836. г. Београд

Љубица Обреновићка одговара на писмо господарево од 12. о. м. № 4106 и јавља му да су сви здрави и поздрављају га.

607.

16. окт. 1836. г. Београд

Љубица Обреновићка добила писмо од 15. о. м. № 4147 у коме јој јавља да је здрав. То исто и она њему јавља.

608.

21. окт. 1836, Београд

Љубица Обреновићка жали се господару како деца рђаво стоје у српском и француском језику, па га моли да јој дозволи те да децу одвоји од ње па макар било и у Топчидер, па тамо да се уче и ослободе. Она би са Зорићем и његовом фамилијом практично научила језик. Доктору Французу болује жена па деца од њега немају хасне.

609.

30. окт. 1836, Београд

Љубица Обреновићка примила писмо од 29. о. м. у коме јој јавља како су Аксентијева мајка и стриц овамо отишли и препоручује јој да их дочека. Они су пре овог господаревог писма дошли и она их лепо дочекала. Моли га да јој јави о доласку своје овамо у Београд.

610.

30. окт. 1836, Београд

Љубица Обреновићка примила писмо господарево од 28. о. м. № 4313 у коме јој јавља да на опредељено време не може доћи у Београд. Примила је три крушке по суруцији што јој послао. Чича Јокса дошао овде болестан. Лекари га лече али не зна хоће ли му што помоћи. Поздрав.

611.

3. нов. 1836. г. Београд

Љубица Обреновићка јавља господару како је са синовима својим здрава. Чича Јокса поздравља господара и са здрављем је све боље и боље. Моли га да јој пошље неке север тасове. Једне је господар са собом понео у Цариград.

612.

5. нов. 1836, Београд

Љубица Обреновићка примила писмо од 2. о. м. № 4371 у коме јој јавља да је здрав и да намерава у Пожаревац доћи. Она би радо у Пожаревац дошла али је рђаво време. Она је здрава са децом.

613.

8. нов. 1836, Београд

Љубица Обреновићка примила север тасове. Мило јој што је господар у добром здрављу а и они су сви здрави. Чича Јокса је мало боље са здрављем. Сазнала је из писма да ће се сутра кренути за Пожаревац господар. Поздрављају га.

614.

11. нов. 1836. г. Београд

Љубица Обреновићка примила писмо од 7. о. м. № 4434 пуно укора и псовке за децу што их је доле на Саву у здање до Конзулата сместила да онде уче и да станују са Зорићем. Ако се господару ово место не допада онда нека дође и да их смести и онде где он хоће.

615.

15. нов. 1836. г. Београд

Љубица Обреновићка јавља да су сви здрави. Чича Јокса тешко је оболео и никуд се не миче са кревета. Он пати од црвеног ветра. Поздрављају га.

616.

16. нов. 1836. г. Београд

Љубица Обреновићка одговара на писмо господарево од 14. о. м. № 4547 у којем јој препоручује да децу из Савамале премести у Конак. Она ј децу одмах преместила. Сенеф ће приуговорити па кад господар дође имаће готовог. Сви су здрави.

617.

17. нов. 1836. г., Београд

Љубица Обреновићка примила данас писмо од 16. о. м. из Паланке у коме јој јавља да се кренуо из Крагујевца за Пожаревац. Тевтерчић поч. Мите предала је Алекси и он сутра у Пожаревац полази. Здрави су и поздрављају га.

618.

19. нов. 1836. г., Београд

Љубица Обреновићка примила писмо од 18. о. м. № 4583 из кога је сазнала да је господар здрав и да ће се тамо бавити до понедељника а тада ће доћи к њима. Чича Јокса саопштио јој писмо с парама што је господар добио од прихода са добара из Влашке. Он вели да је мали приход. Сви здрави и поздрављају.

619.

22. нов. 1836, Београд

Љубица Обреновићка примила извешће од 21. о. м. № 4648 да је господар здрав и да је намеран данас кренути се из Пожаревца а сутра к њима доћи у Топчидер. Она се радује овом извешћу. Сви здрави и поздрављају.

620.

20. дец. 1836. г., Београд

Љубица Обреновићка примила писмо од 18. о. м. № 5040 и из њега је сазнала да је господар мирно путовао и у Крагујевац приспео. Примила је једну котарицу јабука, које су таман на Оцеве дошле и њима се отац одрешо и откупио синовима.

621.

23. децем. 1836. г., Београд

Љубица Обреновићка примила писмо од 19. о. м. № 5073 са послатим сосудама и наредила је да се сосуди сместе у кулу. Здрави су сви и поздрављају га.

622.

28. дец. 1836. г., Београд

Љубица Обреновићка нема ништа особито да јави господару до толико да су сви здрави а нада се да ће и од њега такву вест добити. Господар № 5196 одговара на то писмо и жали се на Лазу и остале, како велике трошкове чине и рачуне подносе.

623.

30. дец. 1836. г., Београд

Љубица Обреновићка примила писмо по Амчибаши што јој господар послао. Он је дошао у

Београд с том намером да се жени а она то није знала док није добила писмо од господара. Моли га за неког Ристу кафецију да га отпусти јер је без трошка.

624.

3. јануара 1837. г., Београд

Љубица Обреновићка одговара на писмо господарево од 30. дец. пр. год. № 5196 како су њен браца Лаза и сродник Ђука несавесни људи и не одговарају својој заклетви из прошле године.

625.

4. јан. 1837. г., Крагујевац

Љубици Обреновићки пише господар П№ 22 и издаје јој наредбу да она не исплаћује аилук служитељима у Београду. Отплатиће им он. Шиље јој списак ствари што је покра Дугалић. Господар га назива лоповом.

626.

6. јануара 1837. г., Београд

Љубица Обреновићка примила писмо од 5. о. м. № 20. Са писмом примила и два черека и даје њи[...]¹. Благодарни му на послатку. Поздрављају га.

627.

10. јан. 1837, Београд

Љубица Обреновићка нема ништа да јави господару но само то да је са децом здрава и њега сви поздрављају.

628.

17. јан. 1837. г., Београд

Љубица Обреновићка примила писмо од 15. о. м. № 65 са послатим даром по Цветку Рајовићу. Од Живановића је примила и жели младенцима срећу и напредак.

629.

19. јан. 1837, Београд

Љубица Обреновићка примила писмо од 18. о. м. са послатом срном. Благодарни му на послатку. Из истога писма увидела је да је господар био

¹ Нечитко.

нешто ђевсуз но да је опет оздравио. Девер Јован није још дошао. Он је ноћио у Раљи. Јуче по подне прешла Савка са децом и зетом Јованом. Здрави су и поздрављају га.

630.

24. јан. 1837. г., Београд

Љубица Обреновићка примила писмо од 20. о. м. № 81. Разумела за Зорића да намерава да иде у Русију. Девер Јован јутрос пошао за Чачак. Сви су здрави и поздрављају га.

631.

29. јан. 1837, Београд

Љубица Обреновићка примила писмо од 26. о. м. № 92 са послатом једном срном. Благодарни му. Сви су здрави на двору. Савка и зет Јова поздрављају господара.

632.

1. фебр. 1837, Београд

Љубица Обреновићка правда Јована Дугалића да он није лопов као што му је господар пре рекао и моли га да му опрости погрешку ако какву има.

633.

3. фебр. 1837, Београд

Љубица Обреновићка примила писмо од 30. јануара № 121 са послатом копчом. Копчу ће послати у Топчидерску цркву. По заповести господаревој зет Јова данас полази за Крагујевац. Сви су здрави и сви га поздрављају.

634.

4. фебр. 1837, Београд

Љубица Обреновићка јавља како је један коњ Јовин опрсио па му је зато дала 4 ђогата што их Ибрахим тера. Сви су здрави и поздрављају га.

635.

7. фебр. 1837, Београд

Љубица Обреновићка примила писмо од 4. о. м. № 135 у коме је коре зато што се није јавила да је примила дивљег вепра што јој послао. Она му се правда. Здрави су и поздрављају га.

636.

25. фебр. 1837, Београд

Љубица Обреновићка примила писмо од 23. о. м. № 200 из ког је разумела да је господар здрав. Из истог писма сазнала за Милутина Еру, Аврама и Димитрија [Касапбашу] да су некуд отишли. Она је са децом здрава и поздрављају га.

637.

27. фебр. 1837. г., Крагујевац

Господар П№ 224 доставља Љубици како су му дошли кметови окр. крушевачког и срезова алексиначког, ражањског и параћинског са свештенством и моли га да им опрости оне учињене преступе у почетку 1835. год. Он им је опростио им лепо почастио.

638.

28. фебр. 1837, Београд

Љубица Обреновићка разумела из писма да је господар здрав. Посао господара задржава те им не може доћи али кад буде могао и буде му посао допустио онда ће им доћи. Перка је била болесна па Тоша јуче јавља да јој је боље. Савка и Милош имају кашаљ и главобољу а мали Тојка има ватрицу и кијавицу. У Београду влада редња.

639.

1. марта 1837, Београд

Љубица Обреновићка јавља да деца кашљу и имају ватру. Јавља му како је кочијаш Јовин отерао 4 коња Јовина да купа у Сави па их сва четири подави а њега извуку аласи. Коње је вода избацила мртве.

640.

3. марта 1837, Београд

Љубица Обреновићка јавља да су деца једнако слаба од кашља а и сва послуга у двору. Жали што нема доктора који би лечио ову чељад. Пита га кога би доктора позвала. Михаилу почешће иде крв на нос, а она има болове у ногама и трну јој.

641.

7. марта 1837, Београд

Љубица Обреновићка примила писмо од

6. о. м. из кога је сазнала да ће господар доћи к њима у Топчидер. Они су сви здрави. Михаилу иде крв на нос па зато је остао од причешћа. Савка се опоравила од болести, само је мали Тодор у болести и има једнако ватру. Доктори долазе и дају лекове.

642.

31. марта 1837. г., Београд

Љубица Обреновићка примила писмо од 30. о. м. № 329 са две кесе семена од диња и лубеница. Моли га да јој пошље нека кола која су купљена од поч. Топаловића да их даде да се поправе. Она је са децом здраво и поздрављају господара.

643.

26. априла 1837, Београд

Љубица Обреновићка примила писма од 22 и 23. о. м. у коме јој јавља да је здрав. Јавља му да је стигла планинка, коју је послао господар, коју је послала у Топчидер. Моли га да не задржава много Михаила, него да га пошље овамо да са Миланом што раде.

644.

29. априла 1837. г., Београд

Љубица Обреновићка враћа две планинке по Стефану Арнаутину, кочијашу, а задржала једну из пожешке и једну из ваљевске нахије. Здрави су сви и поздрављају га.

645.

2. маја 1837, Београд

Љубица Обреновићка примила писмо од 28. пр. м. Шиље му Миланове панталоне с портом. Моли га да јој јавља о здрављу. Поздравља га.

646.

3. маја 1837. г., Београд

Љубица Обреновићка примила писмо од 30. пр. м. № 434 у коме јој препоручује да с Вучићем заједно буде мукајет фамилија Руса [Лизгаре], док се он врати из Крагујевца. Она му јавља да ће све извршити по наредби. Сви су здрави и поздрављају га.

647.

7. маја 1837, Београд

Љубица Обреновићка по налогу господаревом од 4. о. м. № 1518 предала Алекси сва акта, која су овде била и он је из њих изабрао што му је потребно било па их шиље господару.

648.

9. маја 1837. г., Крагујевац

Господар П№ 478 шиље у Топчидер 4 коња Љубици ако би било потребно за енглеског конзула, ако буде намеран доћи у Крагујевац, да га довезу. О овоме пише сад и брату Јефрему.

649.

11. маја 1837, Крагујевац

Господар П№ 487 пише Љубици Обреновићки и шиље јој неке ствари за Цркву топчидерску као (и) нека [лица] за митрополита и Љубицу а тако исто и платна за Љубицу па јој препоручује да избаци разбој из куће јер је зарадио толико да се могу одевати.

650.

11. маја 1837. г., Београд

Љубица Обреновићка по наређењу свршила је са брат Милојем налог господарев. Учитеља ће наместити заједно са децом. Кости пок. Чика Радомира и Васе пре 12 дана извадила и послала у Топчидер у Цркву. Пита хоће ли им гробове сазидати. Данас полази у Топчидер да тамо седи.

651.

13. маја 1837. г., Топчидер

Љубица Обреновићка примила писма од 9. и 11. маја у којима јој јавља о своме здрављу. Примила је исправно све ствари што јој је послао. Кола и коњи су приспели овде у Топчидер, а ако англиски конзул дође она ће га лепо дочекати. Сви су здрави и поздрављају га.

652.

16. маја 1837. г., Крагујевац

Господар П№ 506 јавља Љубици да је здрав. Он ће о спасовудну држати скупштину па кад њу сврши одмах ће доћи к њима у Топчидер, јер га се зажелело да с њима проведе неко време у

њему. Пре скупштине отићи ће на један дан у Пожаревац да прегледа стоку и друго па ће се за скупштину вратити.

653.

18. маја 1837. г., Крагујевац

Господар П№ 521 пише Љубици, Вучићу и Алекси Симићу да нађу вредног механичара за Топчидер, који ће примати људе који буду долазили к њему за време његовог бављења у Топчидеру.

654.

27. маја 1837, Београд

Љубица Обреновићка примила оба писма од 25. о. м. № 544 и 545. Поздравља господара срећним повратком из Пожаревца у Крагујевац. По налогу шиље меру од неке собе Топчидерског конака а тако и меру од глава синова за капе. Простирка за собу има и није потреба другу тражити. Дошла је у Београд да испрати Димитријеве сватове у Гроцку.

655.

30. маја 1837, Крагујевац

Господар П№ 564 шиље Љубици неке иконе што је добио из Русије, па јој препоручује да их намести у конаку његовом у собу у којој се он моли Богу. Она ће ово извршити заједно са Јакшићем. Кочијашу, што је иконе и кости Васине носио у Брезну он је платио кирију, а само још има да му се плати пренос костију до Крагујевца.

(наставак у следећем броју)

**Приредила:
Јелица Рељић**

ИЗ ДНЕВНИКА ЂОРЂА СИМИЋА (5)

1914. година

Миомир, 2 Јуна 1914

На политичком небу подижу се са Истока нови облаци, који могу да донесу буру. *Односи између Турске и Грчке* постали су тако запети, да се већ почиње говорити о могућности оружаног сукоба између њих. Шта је томе узрок? Још на Лондонској амбасадорској конференцији досуђена су Грчкој сва она острова у Егејском мору, која су грчке трупе за време последњег балканског рата поселе, и међу којима се налазе и острова Харпе и Митилена спрам мало-азијске обале; на којима се и сада налазе грчке трупе. Турској су враћена само три острова испред Дарданела (Имброс, Тенецос и Кастелоризо) као неопходно потребна за заштиту Дарданела. Турска влада примила је к знању ову одлуку Великих Сила, али је у своме одговору на ноту Сила, којом јој је ова одлука саопштена, изјавила своје жаљење што Силе нису водиле довољно рачуна о животним потребама турске Царевине и оставила је отворена врата измени те одлуке у нашу корист.¹ На томе је тада остало ово питање и оно није до сада коначно расправљено ни турско-грчким уговором о миру ни каквом новом одлуком Вел. Сила. Грчка није престала држати у својој власти сва поседнута острова, а Турска није престала доказивати да су јој Хијос и Митилена неопходно потребна за одбрану њене мало-азијске обале и да их се зато она не може одрећи.

У последње време почели су Турци, који су остали у крајевима Македоније и Тракије, који су припали Грчкој, напуштати своја огњишта и селити се у Турску, под изговором да трпе од Грка и грчких власти несношљива гоњења. У колико је то истина, до сада се тачно не зна. Али ове жалбе Турака и ово њихово исељавање у Турску, поглавито у Малу Азију, раздражило је Мусломане у Малој Азији до тог степена да су отпочели вршити свакојака насиља и свирепства над тамошњим грчким становништвом,

1 „Види. стр. 46“: Симићева напомена; заправо упућује на своје белешке од 3–5. фебруара 1914.

којега, по грчком рачуну, има на 400.000–450.000 душа. Много хиљада грчких породица побегло је из Мале Азије у Грчку или на острова Хијос и Митилена, а још више хиљада оставило је своје куће и своја имања и слегло се на морску обалу, очекујући прилику да се превезу одатле на острова или у Грчку. Рачуна се да ових бегунаца има до сада на 50.000. Природно је да је глас о овим турским насиљама над мало-азијским Грцима морао раздражити јавно мњење у Краљевини Грчкој и забринути грчку владу. На представке, које је она против тога чинила у Цариграду, одговарано јој је да таквих насиља нема или да се Грци својевољно исељују из Турске, или да ће царска влада предузети све мере за заштиту Грка. Али се, упркос тих одговора портиних, насиља продужују. Васељенска Патријаршија, као природни заштитник Грка у Турској, чинила је кораке код турске владе за заштиту истих и претила је затварањем грчких цркава у царевини,² али све то није имало успеха. Турска влада или нема снаге или нема воље да стане на пут иступима Турака противу Грка, који се продужују. Под утиском вести о тим иступима и раздражености, коју оне у Грчкој изазивљу, држао је грчки Министар-Председник Венизелос, пре два дана, у Грчкој Скупштини један говор, у коме је изјавио да је ситуација постала врло озбиљна, а грчки посланик у Цариграду предао је Турској влади једну врло енергичну ноту (новине је називљу ултиматумом) у којој је тражио брзу и ефикасну заштиту грчког становништва. Са обе стране предузете су већ и извесне војене мере, из којих се даје закључити да се верује у могућност рата између Грчке и Турске.

Тешко је веровати да ће до рата доћи, јер су и Турска и Грчка последњим ратом толико исцрпљене да им не може бити до ратовања. Али, с обзиром на фанатизам Турака и на распаљивост Грка, нашта није не могућно, и зато се већ почиње у европској журналистици претресати

2 То је доцније и учинила. (Напомена Ђ. Симића)

питање о последицама, које би евентуални грчко-турски рат могао имати на општи мир. Ако би се тај рат ограничио само на операције на мору, он би остао локализован; али, ако би Турска покушала да нападне Грчку и на копну, у ком циљу би морала турска војска проћи кроз бугарску западну Тракију, онда се не зна шта се све може догодити. Да ли би Бугарска смела дозволити прелаз турске војске преко њене територије, а да не повреди неутралност и не постане савезница Турске? У том случају рат не би остао ограничен само на Турску и Грчку, него би захватио цео балкански полуостров, јер би Србија морала помоћи Грчкој, као њена савезница, а ни Румунија не би могла остати пасивна, јер би дошао у питање Букурешки уговор, чија је она заштитница. Зато се сме веровати да ће Вел. Силе свима силама настати да се избегне грчко-турски рат.

Последње вести гласе, да је грчка влада Краљевским декретом прогласила присаједињење Хијоса и Митилене Грчкој, хотећи вероватно тиме да створи један свршени чин. Пита се: шта ће сад Турска на то одговорити и да ли неће покушати да та два острова својом војском са малоазијске обале заузме? То би сад биле повреде грчке територије и повод новом рату између ове две земље.

Миомир, 3 Јуна 1914

Из Албаније јављају да су устаници јуче у јутру напали на Драч и да су истина били одбијени од Књазу верних трупа – Малисора, жандарма и својевољаца, – али да се још налазе пред Драчом. Том приликом погинуо је холандски пуковник Томпсон, који је командовао Кнежевим трупама. Ситуација се сматра за врло озбиљину.

О грчко-турском спору нема данас никаквих важнијих вести. Докле из Цариграда јављају да је турски Министар Унутр. дела Талат-беј успео умирити поплашене Грке и склонити их на повратак у њихова села и вароши, дотле из Атине јављају да су и на очима Талат-беја вршена насиља над мало-азијским Грцима.

Вести о могућности грчко-турског рата узнемирују и наше јавно мњење, које почиње страховати да и ми, као савезници грчки, не будемо увучени у тај рат.

Миомир, 6 Јуна 1914

За последња три дана *догађаји у Албанији* узели су још озбиљнији изглед. Побуњеници, који су при првом њиховом нападу на Драч били одбијени од Књазу верних трупа, нису се уклонили сасвим од Драча, него су се зауставили на околним брдима. Оног дана, када је први напад одбијен, стигли су у Драч, на аустријским бродовима, из Алесија, 1000 Миридита у помоћ Кнезу. Са њима је прекјуче, 4 ов. мес. покушан напад на побуњенике у намери да се они разбију или даље отерају, али је тај напад испао врло несрећно за Кнежеву војску. Побуњеници су живо напали на Миридите, на висовима Разбула, и успели су да их опколе и десеткују. Оно што се бегањем спасло, зауставило се у шанчевима, подигнутим за одбрану Драча и није се дало склонити на поновно наступање противу побуњеника, под изговором да су они дошли само да бране Драч. Кнез Вилхелм и његова влада налазе се у врло критичном положају. Устаници нису истина ушли у Драч, али су се зауставили у његовој непосредној околини и могу сваког тренутка заузети варош, ако Кнез ма с које стране не добије помоћ. Њега чувају аустријски и италијански морнари, који су се искрцали; а из Леша, тврди се, долази му у помоћ Пренк Биб-Доода са 2000 људи. Европски листови претресају већ питање шта ће бити ако Кнез Вилхелм буде принуђен напустити Албанију.

Вести о грчко-турском спору због гонења Грка у Турској гласе мало повољније и стављају у изглед мирно решење тог спора.

Миомир, 8 Јуна 1914

По накнадним извештајима из Драча не потврђује се да су Малисори и Маридити, који су били послани противу устаника, од ових опкољени десетковани, него су сами, кад су од устаника били живом ватром дочекани, окренули леђа и вратили се натраг у утврђење испред Драча. И овом приликом показало се да Аруаути нису тако храбри, како се о њима прича. И поред овог пораза Кнежевих трупа, устаници нису ушли у Драч, него су се задржали на својим позицијама испред њега. Узрок се томе не зна.

Помоћ, која се у Драчу очекује са севера и са југа, није још стигла и почиње се сумњати да ли ће у опште и стићи, јер се не верује у искреност њених вођа. У место тога јавља се да су команди аустро-угарских и италијанских ратних бродова, који се налазе пред Драчом, добили од својих влада овлашћење да ставе у акцију бродске топове, ако би против очекивања устаници продрли у варош и отуда изникла непосредна опасност за Кнежевски Двор, за страна посланства и за стране колоније. У овој евентуалној акцији аустро-италијанских ратних бродова, види бечка „Нова Слоб. Преса“ гаранцију да Драч неће пасти у руке устаника.

Међутим је сама албанска влада закупила један аустријски приватни брод друштва – Далмација и наместила на њега један топ, из кога бомбардује устаничке положаје и вароши Кавају и Шијак. Ситуација је још једнако критична и још није сигурно да ће се Кнез Вид одржати на престолу.

Турска влада одговорила је на ноту грчке владе односно гоњења Грка у Малој Азији и у томе одговору је, у истини завијеној форми признала да је таквих гоњења могло бити, услед раздражености коју је међу мало-азијском муслиманском становништву изазвала емиграција 200.000 Муслимана из крајева присаједињених Грчком и њихово настањивање у Малој Азији, али је уједно изјавила своју готовост да са највећом правичношћу испита сваку жалбу, обраћајући пажњу грчке владе на то, да се извештаји, које је Турски Министар унутр. дела добио о тим догађајима не слажу са онима, који су наведени у ноти грчког посланика.

У исто време је турска влада упутила једну ноту Амбасадорима Великих Сила у Цариграду, у којој оспорава основаност грчких жалби и позивље Амбасадоре да пошљу своје поверенике, који би се као приватна лица уверили да не постоји гоњење Грка и да је Министру унутр. дела Талаат-беју, који је отишао на лице места, испало за руком умирити Грке и склонити их на повраћај на њихова огњишта. Мисли се да ће Велике Силе одазвати се овом предлогу Портином и услед тога сматра се ситуација за мање озбиљну.

Миомир, 9 Јуна 1914

Јавља се да су Велике Силе пристале на предлог Портин да се преко својих повереника увере о неоснованости грчких жалби противу гоњења Грка у Малој Азији и да су одредиле драгомане својих Амбасада у Цариграду, да као такви повереници иду на лице места и да се увере о правом стању ствари.

Одговор Портин на ноту грчке владе о гоњењу мало-азијских Грка као да није потпуно задовољио званичне грчке кругове. Односно гоњења тих Грка признаје се да је Порта енергичним мерама и кажњавањем многих чиновника и грађана, који су за та гоњења криви, дала доказе своје воље да стане на пут томе гоњењу. Али односно захтева грчке владе, да се бегунци репатрирају и да им се поврати отето имање, турски одговор сматра се као неодређен, и недовољан. Грчка влада намерава зато да у једној новој ноти понови свој захтев с обзиром на то што се на грчком земљишту налазе 150.000 бегунаца, које Грчка мора да храни и да издржава. При свем том сматра се да је смањена опасност оружаног сукоба између Грчке и Турске и да је утрвен пут за даљи миран споразум.

Између Порте и Патријаршије постигнут је споразум, односно Вексације Грка у Турској, и Патријаршија је отворила цркве и школе, које је била затворила у знак свога протеста противу тих Вексација.

Миомир, 12 Јуна 1914

Најновије вести из Албаније гласе врло неповољно за Кнеза Вилхелма и његову владу. Трупe, које су му пошле у помоћ са севера и са југа, потучене су од побуњеника, који су заузели Елбасан и Берат и упутиле се ка Валони. Пренк Биб-Дода, који је наступао од Љеша са 2200 Миридита и Малисора, потучен је и заробљен од побуњеника, па је затим пуштен у слободу, пошто је дао часну реч да неће више ништа противу њих предузимати. Тако је Кнез Вилхелм лишен и последње наде на помоћ са стране и ограничен је само на оно мало војске и жандармерије, која се налази у Драчу. Положај његов постао је сасвим критичан и, ако му Велике Силе, које су га довеле на престо Албаније, не притеку у помоћ,

тешко ће се моћи на њему одржати. А оне, међутим, показују врло мало воље да му стварно притеку у помоћ, што би једино могло бити оружаном интервенцијом, и ако не престају изјављивати вољу да га одрже на престолу.–

Јуче је распуштена Народна Скупштина и наређени су нови избори на дан 1 Августа, а састанак нове Скупштине на дан 10 Септембра. Између опозиционих странака отпочели су преговори о заједничком раду и евентуалном истицању заједничких места за изборе. Изгледа да ће између самосталаца и народњака доћи до споразума у томе питању и да ће они истаћи заједничке листе. Да ли ће им приступити напредњаци, то се до данас још не зна, ма да лист „Политика“ јавља да је јуче напредњачки посланички клуб решио да напредњаци на нове изборе изађу заједнички са самосталцима и народњацима. Ако би то било, онда су сви изгледи да би опозиција добила већину.–

Краљ Петар отпутовао је јуче по подне у Врањску Бању на лечење, пошто је прокламацијом објавио да ће за време његовог лечења Краљевску власт вршити престолонаследник Александар. Ово је једна новина у државном животу Србије, јер до сада Краљ није никад постављао себи заменика, када је ишао у Бању, али она има ослонца у чл. 69 Устава.

Јуче је у *Риму потписан* између нашег посланика у Паризу Др-а Веснића и Папиног државног Секретара Кардинала Мера-Дел-Вал *Конкордат о уређењу католичке цркве у Србији* и тиме је окончано једно питање, по коме сам још ја као посланик Србије у Бечу преговарао са папним Нунцијусима: Галимбертијем, Аљијарцијем и Талијанијем и о коме сам 1894 као председник Министарства разговарао са пок. Папом Лавом XIII и његовим државним Секретаром пок. Кардиналом Рамполом. Католичка црква у Србији постаје сада независна од Ђаковске Епископије, под којом је до сада стојала.

Миомир, 13 Јуна 1914

Синоћњи број „Нове Слоб. Пресе“, а по њој и данашњи београдски листови, саопштавају *садржину Конкордата*, закљученог прекјуче у Риму између Србије и папске столице. Према

томе саопштењу, Конкордат има 22 члана, од којих

Члан 1. утврђује да ће се апостолска, римска и католичка вера, вршити слободно и јавно у Србији.

Члан 2. вели да се у Србији образује једна црквена провинција, која се састоји из Архиепископства Београдске са седиштем у Београду за сву територију у границама, које је Србија имала пре Лондонског и Букурешког уговора, и из Скопљанске суфраганске диоцезе, са седиштем у Скопљу, која обухвата нове области и у којој на место јурисдикције конгрегације *de propagande fide* ступају опште одредбе црквеног права.

Члан 3. одређује да београдски архиепископ и скопљански бискуп зависе за црквене послове, непосредно и искључиво од Св. Столице.

Члан 4. тврди да ће Папа пре коначног наименовања београдског Архиепископа и скопљанског бискупа нотификовати Србији избор личности сваког кандидата да би дознао да ли се њиховом наименовању противе какве околности или разлози политичке природе.

Члан 5. одређује које ће плате српска влада давати београдском архиепископу и скопљанском бискупу.

Чланови 6 до 9 утврђују појединости атрибуција београдског архиепископа и скопљанског бискупа.

Члан 10 односи се на верску наставу католичке омладине, која је у свима школама потчињена Архиепископу, односно бискупу.

Члан 11 садржи правила за наставу богословску у Београду или његовој околини.

Члан 12 одређује да српска влада признаје важност бракова закључених између католика, као и мешовитих бракова, закључених у присуству католичког свештеника по законима цркве.

Чланови 13 и 14 односе се на брачне предмете и на веру деце из мешовитих бракова.

Члан 15. наређује да се молитва за владоце „*Domine salvum fac regem*“ певати на богослужењима на српском или латинском језику, према месним приликама.

Члан 16 признаје правну личност цркве и њену

способност за вршење права, која јој припадају.

Чланови 17 и 18 односе се на права католичке цркве у погледу својине, процесације, куповине и т.д.

Члан 19 утврђује да свештеници – мирски или калуђери не могу бити принуђени на вршење јавних звања, која се не слажу са његовим позивом и свештеничким животом.

Члан 20 одређује да ће Св. Столица и Србија, у случају тешкоћа, које би се појавиле у тумачењу уговора, те тешкоће решавати пријатељски – *gütlich* – и у складу са канонским правом.

Према члану 21 конвенција ће ступити у живот одмах по извршеним ратификацијама, које ће се

Према члану 22 измењати у Риму у најкраћем року.

Било би за мене интересантно видети у колико се закључени конкордат слаже са оним пројектом Конкордата, о коме сам ја преговарао са Папиним Нунцијусима у Бечу, или у колико се од њега разликује.

Закључење Конкордата између Србије и Св. Столице протумачено је од неких органа бечке штампе као нов пораз политике графа Берхтолда, пошто услед тога Аугарска губи протекторат над Католицима у новим крајевима Србије, које је за време турске владавине упражњавала. Вероватно услед таквог тумачења нашло се бечко Министарство спољних послова побуђено изјавити кроз „Политичну Кореспонденцију“ да је ц. и кр. влада знала већ од почетка за преговоре, који се у Риму између Србије и Св. Столице воде и да је према тим преговорима стојала са благонаклоним интересом (*mit wohlwollendem Interesse*). Одредбе Конкордата стварају од Аугарске жељену основицу за будући правни положај католичке цркве у Србији и не садрже ни једну једину тачку, која би била у супротности са намерама ц. и кр. владе.“

Да ли ова изјава не значи: *Gute Miene zum bösen Spiel machen*“ (?)

Миомир, 14 Јуна 1914

Вест да је шеф Миридита и Малисора Пренк Биб-Доода од устаника потучен и заробљен, па

затим пуштен на часну реч да се неће противу њих борити, није се потврдила. Напротив најновије вести гласе да Он наставља наступање противу устаника у широком фронту и да се прекјуче налазио у Исмиду, који су његове трупе прошлог понедеоника заузеле. Даље се јавља да су северо-албанска мухамеданска племена Гаши и Краснићи одлучили помоћи Књазу у његовој борби са устаницима и да су 150 Малисора из племена Шрели упутили се, преко Скадра и Љеша, у Исмид да се придруже трупама Пренк Биб Доде.

Али све ово тешко да ће поправити тежак положај Кнежев, јер је устанак арбанашки већ узео такве размере да га он са трупама, којима располаже, не може угушити. Устаници су поред Елбасана и Берата заузел и варош Фијера и допрли до близу Авлоне. Цела јужна и средња Албанија је у њиховој власти, а већ се и у Скадру, на очима интернационалних трупа, појавио међу Мусломанима покрет противу Кнеза. У таквим околностима Кнез се, тврди се, обратио Вел. Силама за помоћ, а и Краљ Румунски Карол, теча Кнежев, на његову молбу, дао је налог румунским посланицима на страни дејствовати код Вел. Сила да се Кнезу Вилхелму ставе на расположење интернационалне трупе. Питање је да ли то све није већ доцкан.

Између српских опозиционих странака – самосталаца, народњака и напредњака, – постигнут је јуче споразум односно заједничког рада при предстојећим изборима и о истицању заједничких листа. Са своје стране стари радикали спремају изборни проглас на бираче, у коме ће нарочито истакнути своје заслуге за срећно вођење рата и за проширење Србије. Предвиђа се да ће изборна борба бити врло жива и страсна.

Миомир, 16 Јуна 1914

У Сарајеву се јуче десио један догађај од великог значаја за аустро-угарску монархију. Престолонаследник аустро-угарски, ерихерцог Франц Фердинанд, који је дошао у Босну да присуствује великим маневрима 15 и 16 корпуса, погинуо је јуче пре подне, заједно са својом женом херцогинјом Софијом Хоенберг, рођ. графicom Хотен, као жртва атентата двојице младих

Босанаца Чабриновића, типографа и Принципа, студента гимназије. Кад је Ерцхерцог, по свршеним маневрима, дошао из Илице у Сарајево, да посети општински дом ради пријема сарајевских власти, атентатор Чабриновић бацио је бомбу на аутомобил, у коме је Ерцхерцог са женом седео, али је Ерцхерцог ту бомбу одбио руком и продужио неповређен пут у општински дом, где је одржао пријем власти по раније утврђеном програму. Одбачена бомба је међутим експлодирала и ранила два лица из пратње Ерцхерцегове и шест лица из публике. По изласку из општинског дома Ерцхерцог се упутио ка болници, да обиђе бомбом рањеног ађутанта земаљског шефа, пуковника Мериција, и на путу ка болници пао је као жртва другог атентатора Принципа, који је пуцао на њега из револвера и погодио њега у врат а херцеговињу Хоенберг у трбух. Пренесени аутомобилом у конак земаљског шефа Поторска, Ерцхерцог и његова супруга одмах су и издахнули.

Глас о овом атентату пројурio је још јуче после подне око 5 сати кроз Београд, где се јуче свечано прослављао Видов-дан, и учинио је велику сензацију. Прослава је одмах обустављена; Кермес, који је требао синоћ бити приређен на Калимегдану, отказан је; кафане и сви јавни локали обуставили су сваки рад од 10 часова. Ово је учињено по налогу полиције, која се вероватно бојала, да се не догоди каква манифестација Видов-данском прославом узбуђеног становништва, која би могла не мало дирнути аустро-угарску владу и дати јој повода за жалбу. Јер пок. Ерцхерцог сматран је у Србији, à tort ou à raison,³ као непријатељ Срба и било је бојати се да ће се од ма кога манифестовати радост због његове погибије. Тога срећом није било и Београђани су с интересом али и са озбиљношћу претресали јучерањи сарајевски догађај и питали се какве последице може он за собом повући.

Те последице не могу се данас још предвидети. Пок. Ерцхерцог није ни у Аустро-Угарској био вољен. Његова искључивост, која је граничила са охолошћу, његова клерикална осећања, усађена му његовим васпитањем а појачана

његовом женидбом са ултра-клерикалном графициом Хотски, његова опорост у поступању са потчињенима – отуђиле су му симпатије његових будућих поданика, који су се зебњом у срцу очекивали његово ступање на прест. Ерцхерцог се сматрао као духовни вођа хришћанско-социјалне странке, и као противник Словена и Мађара. Важио је уједно као представник војничке струје у монархији, која је желела и захтевала енергичније држање Аустро-Угарске према Русији и према Србији. Мислим да се нећу преварити ако кажем да ће његов нестанак у самој Аустро-Угарској бити схваћен, као уклоњење једног терета с душа становника.

Нови аустро-угарски престолонаследник Ерцхерцог Карл Франц Јозеф, синовац погинулог Ерцхерцога и син његовог пок. брата Ерцхерцога Отоа и саксонске принцезе Марије Јозефе, млад је човек од 27 година, симпатичан и популаран међу Бечлијама. Од пре три године ожењен је са принцезом Зитом од Парме и има двоје деце. Шта се у њему крије и шта он обећава, то се не зна и зато се ништа у напред не може рећи о његовом држању према народима у Монархији и према њеним суседима. Ми Срби не смемо губити из вида да је најстарија сестра ерцхерцогине Зите, будуће аустријске царице, Марија Луиза, била удата за бугарског Краља Фердинанда и да су по томе бугарски принчеви Борис и Кирил сестрићи Зитини. Неће дакле бити чудо ако симпатије будућег аустро-угарског владоца буду више на страни Бугара, него на страни Срба.

Како новине јављају Цар Фрања Јосиф, који је прекјуче у суботу стигао из Беча у Ишл, на летње борављење, кад му је саопштена смрт престолонаследникова и његове жене, поћутао је за тренутак, па је онда погружен, али готово резигнирано рекао: „Мене мора све да снађе.“

Сиромах цар! Ово је већ четврти случај насилне смрти његових најближих. Најпре његов брат Ерцхерцог Максимилијан, стрељан у Кватору као цар мексински; па његов син Ерцхерцог Рудолф, убијен на мистериозан начин у Мајерлангу 1889 год., па царица Јелисавета, погинула у Женеву од ножа анархисте Луке-нија, па сад и његов синовац Франц Фердинанд,

³ (Фр.) С правом или погрешно.

убијен од једног екзалтираног младића у Сарајеву. За седу главу 84-годишњег Монарха то је и сувише.

Миомир, 17 Јуна 1914

Скоро све београдске новине пропратиле су *сарајевски атентат* уводним чланцима и осудиле су га као један неморалан и неразуман акт екзалтираних младих људи, али су га уједно протумачиле као последицу крутог полицијског режима, који се у Аустро-Угарској врши над јужним Словенима у опште, и над Србима посебице. Тај режим изазвао је већ раније неколико атентата противу аустријских велестојника у славенским земљама, па сада и овај противу Ерцхерцога Франца Фердинанда и само у напуштању истога лежи лек противу сличних појава у будућности.

На глас о извршеном атентату престолонаследник српски Александар, који врши Краљевску власт, изјавио је Цару Аустријском сажалење Краљево због овог удара, који је задесио царски дом. То су учинили Др. Пачу, као заступник одсутног Пашића, који је у очи Видов-дана био отпутовао у Скопље, у име Владе, и Андра Николић, председник Скупштине, у име Скупштине. Поред тога наређено је бечком Посланику Јовановићу да графу Берхтолду изјави сажалење Краљевске владе.

Околност што су атентатори Срби даје повода и босанским властима и аустро-угарској штампи да легло овог злочина тражи у Србији. „Нова Слоб. Преса“ већ почиње тврдити да су бомбе, употребљене при атентату, грађене у Крагујевачком арсеналу. Председник Сарајевске општине у једном прогласу на Сарајевско становништво отворено сумњичи Србију са речима: „Wenn auch dieses schreckliche Verbrechen seine Wurzel ausserhalb unseres Vaterlands hat, – denn auf Grund des Geständnisses des Attentater selbst ist es ausser Zweifel dan dia Geworfenen Bomben aus Belgrad selbst stammen, – ist dennoch ит.д.“ „Нова Слоб. Преса“ у уводном чланку пише од јуче, који је посвећен погибији Ерцхерцога „Der Kaiser wird morgen in Wien eintreffen, nur kann genossen nun er die schwere Reise machen und die Frage prüfen, ob dieser Mord in einer Natternhöhle ausserhalb der

Monarchie vorbereitet wurde, wie der Bürgermeister von Sarajevo in seiner Kundgebung behauptet“. Ово све указује на правац, у коме ће се кретати радња босанских власти и коме ће бити циљ да сарајевском атентату нађе корен у Београду и у Србији. Желети је да у томе не успе, јер би иначе наши односи са Аустро-Угарском постали још тежи, него што су.

Свакако, непромишљено дело Чабриновића и Принципа имаће врло немиле последице за српски народ у Босни и у Аугарској. Политички атентати никад не лече једно болесно стање, него га само погоршавају. Већ се из Сарајева јавља о затварању већег броја Срба и о анти-српским демонстрацијама, које приређују Мусломани и Католици и које су узеле такве размере, да је босанска влада морала прогласити опсадно стање у Сарајеву. Нема сумње да ће аустро-угарске власти умети да експлоатишу сарајевски атентат противу Срба православних и да Мусломане и Католике истакну као лојалне грађане. Јаз, који је толико времена делио босанске православне Србе од Мусломана и Католика и који се у последње време почео склапати, сад ће се опет раширити и од њега ће највећу штету осетити наш народ у Босни. Због тога се мора с наше стране још јаче осудити и сажалевати прекјучерањи догађај.

Миомир, 18 Јуна 1914

Данашњи београдски листови пуни су *извештаја о анти-српским демонстрацијама* у Сарајеву, Мостару и Загребу, које приређују Мусломани и Хрвати. У Сарајеву је раздражена гомила нападала на српске куће и дућане и потпуно их девастирала и демолирала, тако да на улицама лежи разбацана роба, изломљено покућство, разбијена прозорска окна и т.д. У Мостару тако исто. А у Загребу су хрватски демонстранти ишли улицама, вичући „доле са Србима“ и разбијали су прозоре на српским кућама. У хрватском Сабору су Франковци приредили такав скандал противу Срба и српско-хрватске коалиције, да председник Сабора Др. Медковић није могао доћи до речи, да би изјавио гнушање Сабора противу Сарајевског атентата. У Невесињу је ухапшен члан босанског сабора Атанасије Шола (брат или синовац мога

познаника Војислава Шоле) тобож зато што је дражао народ противу Аугарске и клицао „да живи Краљ Петар“. А распрострео се глас да је ухапшен и Глигорије Јевтановић, првак босанских Срба, чији су хотел и кућу демонстранти девастирали, али се тај глас до сада није потврдио.

Аустро-угарска штампа не престаје сумњичити Србију, као кривца за атентат, на том основу што је атентатор Чабриновић изјавио да је у Србији добио бомбе и што је код атентатора нађена већа сума новаца (2500 круна). У Бечу су ђаци – немачки – хтели демонстрирати противу српског Посланства, али су у томе од полиције спречени. Разуме се да ово неоправдано сумњичење Србије изазивље оштре одговоре српске штампе, која узрок Сарајевском атентату види у крутом полицијском режиму и у угњетавању српског елемента у Босни и Херцеговини. Српско-аустријски односи, у место да се поправљају, све се јаче заоштравају.

Миомир, 19 Јуна 1914

Антисрпске демонстрације у Босни и у Хрватској, узеле су тако велике размере да је босанска влада била принуђена прогласити опсадно стање у целој Босни, и да ће вероватно и хрватска влада бити принуђена да то исто учини бар у Загребу. Те демонстрације које бечка чивутска штампа крсти именом „патриотске манифестације“ нису ништа друго него упропашћавање туђе имовине, у овом случају српске, и личе у длаку са т. зв. „погромима“ руским противу Чивута, због којих је та иста штампа дизала на Русију дрвље и камење. Како је бедан изговор те штампе, да полицијске власти, па ни војска, нису биле у стању спречити те „манифестације“ раздраженог лојалног становништва!

„Нова Слоб. Преса“ у свом јучерањем броју јавља да је прекјуче у подне држано саветовање у Министарству спољних послова између графа Берхтолда, шефа генерал-штаба барона Конрада и Министра војног генерала Кробатина и да је том приликом граф Берхтолд саопштио да ц. и кр. влада има намеру захтевати од српске владе да се истрага, која се у Босни води противу проузроковача атентата, продужи у Србији, пошто сви трагови завере воде у Србију. Да ли је

тај захтев доиста учињен српској влади, није ми познато, али да се он учини зато би требало имати јаких доказа да атентатори имају саучеснике у Србији.

Бечки, добро информисани дописник „Frankfurter Zeitung“-а јавио је своме листу 16 ов. мес. да је са меродавног места послат свима владиним листовима, следећи коминике:

„Дело извршено у Сарајеву указује по околностима на стран утицај. Становништво Босне је лојално, па се такво показало и у овом тренутку. Нема, дакле, разлога да се према новодобивеним областима мења досадашња политика. Међутим показује се да се досадашње добродушно држање Аустро-Угарске на местима, која немају смисла за европски начин мишљења, рђаво разуме и тумачи се као слабост или бојажљивост. Управа аустријске политике то прима знању и уверена је да ће јој то одобрити и културни свет Европе, кад констатује да је мера њеног стрпљења исцрпена. Идући дани и недеље мораће показати, да ли се свуда признају дужности, које такав злочин налаже иностраним владама према иредентистичком држању и спекулацијама у области Аустро-Угарске. Будућа политика Аустроугарске зависиће од тога како ће ову дужност примити меродавна места оног дела иностранства, које у питање долази, и никакво заплашивање неће уздржати Аустро-Угарску да примени мере, које ће она наћи за потребне ради заштите своје области и својих установа.“

Ова претња управљена је очевидно на адресу Србије и наговешћује да ће у држању АУгарске према Србији наступити оштрији тон него до сада. Први симптоми тога тона биће напред споменути захтев ц. и кр. владе.

Једна интересантна вест, која баца јаку светлост на односе у Хабсбуршкој царској породици, долази из Беча. Јавља се на име, да је отворен тестамент пок. Ерцхерцога Франца Фердинанда и да у томе тестаменту он наређује да се погребе у његовој породичној гробници у Артштементу, а не у Капудинској цркви у Бечу, и да његовом погребу не присуствује ни један члан Хабсбуршког дома. Колика ли је морала бити мржња пок. Ерцхерцога противу његових сродника, кад јој је он на овакав начин дао израза!

Накнадно јављају из Беча да је пред српским Посланством (Paulanergasse 4) заиста била демонстрација католичких немачких ђака и да је том приликом спаљена нека српска застава. Штета није учињена никаква.

Вест о ухапшењу Атанасија Шоле не потврђује се.

Миомир, 21 Јуна 1914

Вести од последња два дана могу се свести на следеће:

Анти-српске демонстрације у Сарајеву и Мо-стару су престале, пошто су тамошњим Србима проузроковале штету, која се цени на милионе. У самом Сарајеву је девастирано и демолирано на 1000 српских кућа и дућана. Али се те демонстрације продужују у Загребу и у другим мањим варошима у Босни и у Хрватској. Власти или неће или не могу да их спречавају, и извештавају их као израз праведне огорчености лојалног становништва услед сарајевског атентата. У самом центру монархије, Бечу, приређују се такве демонстрације противу српског Посланства и противу стана посланика Јовановића и бечка полиција једва је била у стању спречити демонстранте да не повреду екстериторијалност и имунитет Српског посланика и да тиме изазову јак конфликт између Србије и АУгарске.

У Сарајеву се међутим води *истрага над атентаторима*, који почињу откривати конце целе завере. Ти конци, како јављају из Беча и БПеште, воде у Београд, где су, вели се, атентатори добили 6 бомби и 6 револвера за извршење њиховог задатка. Тврди се, да је у заверу био умешан Секретар друштва „Народна Одбрана“ Мајор Милан Прибићевић, брат хрватског посланика Светозара Прибићевића; али се демантује прекјучерања вест „Нове Слоб. Пресе“ да је ц. и кр. влада решила захтевати од српске владе да се у Београду отпочне истрага по делу атентата. То ће зависити од резултата истраге у Сарајеву, која се још држи у тајности.

Из Албаније стижу врло озбиљне вести. Пренк Биб Дода, који је био пошао у помоћ Драчу, са Малисорима и Миридитима, сукобио се на путу са побуњеницима и претрпео је пораз, после кога се повукао са својим трупама у Љеш.

Услед тога постао је положај Кнеза Вида очајан, јер ни од куда нема више да се нада помоћи. С тога се почиње веровати у скору абдикацију Кнежеву и његов одлазак из Албаније. Силе, вели се, почињу већ измењивати мисли о њиховом држању према абдикацији и о избору новог владоца Албаније. Ако је истина да је један од његових Министара отишао у Неапољ да преговара са протераним Есад-пашом и да тражи његово садејство за умирење Албаније, онда акције Кнежеве стоје врло хрђаво.

Између српских опозиционих странака постигнут је и потписан прекјуче потпун споразум односно њиховог заједничког држања при предстојећим изборима. Према томе споразуму у већини округа и вароши биће истакнуте заједничке изборне листе, а онде где таквих листа не буде странке се обвезују да се узајамно помажу. Услед таквог стања ствари почиње се сумњати у успех владине странке и веровати у победу опозиције. А та победа имала би за последицу не само промену владе, него и промену режима. Штете од тога не би по Србију било, јер су радикали починили толико погрешака, да њихов даљи останак на влади не би више могао користити Србији. Једна од тих погрешака је и то, што радикали нису били кадри или нису хтели увидети да политичке странке ни у једној земљи не могу вечито трајати и да једном мора доћи тренутак када се морају повући са власти и уступити место другим мање истрошеним странкама.

Миомир, 22 Јуна 1914

Смртни остаци погинулог Ерцхерцога Франца Фердинанда и његове жене Херцогинје Хоенберг пренесени су из Сарајева, преко Метковића и Трста у Беч, где су у четвртак у вече стигли и са станице пренесени у дворску капелу, у којој је прекјуче у петак после подне одржано опело у присуству Царевом, свију Ерцхерцога и Ерцхерцегини, дворских и државних веледостојника и представника аустријског и угарског парламента и хрватског Сабора. У петак у вече однесени су сандуци са мртвим телима из дворске капеле на станицу западне жељезнице, одакле су особеним дворским возом испраћени, уз

пратњу Ерцхерцеговог дворског часништва, преко Техларна у његов замак Артштетин, где су јуче пре подне спуштени у породичну гробницу, у присуству његове деце и његових најближих сродника. Није се дакле обистинила ранија вест да је пок. Ерцхерцог тестаментом наредио да при његовој сахрани не присуствује ни један члан Хабсбуршког дома.

Тако је јуче завршен последњи чин велике Сарајевске трагедије од прошле недеље. Одзив њен још ће се неко време чути у ступцима новина и о наредбама Цара аустријског, па ће онда и над гробом несрећног Ерцхерцога и његове жене завладати она тишина, која влада над гробовима и већих људи него што је он био. О њему ће се говорити само кад се утврде свачије одговорности за крвави сарајевски чин и кад се стану претресати последице, које нестанак ове јаке индивидуалности може имати како за унутарње ствари аустро-угарске монархије, тако и за њене међународне односе.

Нас, Срба, тиче се нарочито, како ће се убијство Ерцхерцога Фрање Фердинанда, извршено од једног босанског Србина, одазвати по српско-аустријске односе. Ово убијство повећало је антипатије, које у АУгарској према нама владају и изазвало је непријатељске демонстрације према Србима у опште, и посебице према нашем бечком Посланству. Разуме се да те непријатељске демонстрације, потхрањиване аустро-угарском штампом, драже српско јавно мњење и изазивљу оштре нападе наше штампе противу АУгарске, која се означаје као стални и непомирљиви непријатељ Србије. Гласови, који стижу из Беча, сведоче о раздражености, која је овладала у бечким грађанским и војничким круговима према Србији. Да ли ће се ц. и кр. влада умети уздржати од корака, на који је ти кругови хоће да потисну и која би хтели свалити на нас одговорност за сарајевски атентат, ми ћемо видети кроз кратко време. Ако је веровати данашњој „Трибуни“ аустро-угарски отпражник послова у Београду Др. Шторк, предао је јуче Пашићу акт ц. и кр. владе, у коме га извештава да су атентатори у Сарајеву изјавили да их је бомбама и револверима снабдео наш мајор Милан Прибићевић и да су имали састанке у кафа-

ни „Моруна“, где им је неки комита Цигањевић предао бомбе, које су рађене у Крагујевцу. Ако би ово саопштење „Трибунино“ било истинито онда би то био знак да ц. и кр. влада верује да је атентат припреман у Београду и да ће захтевати да се и код нас отпочне истрага и да се инспиратори овога злочина узму на одговор и казне. Такав захтев довео би Краљевску владу у велику неприлику с обзиром на расположење, које данас код нас према АУгарској влада. Све ово узевши у обзир може се веровати да ће Сарајевски атентат имати врло рђаве последице за наше односе с АУгарском и отежати решење многих питања, која су на дневном реду и од чијег срећног решења зависи миран развитак наше отачбине.

Миомир, 25 Јуна 1914

Како јавља јучерања „Нова Слоб. Преса“ јуче је у бечком Министарству спољних послова одржана *Заједничка Министарска седница*, у којој су узела учешћа сва три заједничка Министра: Берхтолд, Билински и Кробатин, и оба аустро-угарска Министра – Председника Штирк и Тиса. Пре седнице били су у Министарству шеф генералштаба барон Конрад и контр-адмирал Кајлер, као заступник команданта Марине Хаусан конферисали су са присутним Министрима, али нису учествовали у седници.

У овој заједничкој седници аустро-угарских Министара имала се, по тврђењу „Нове Слоб. Пресе“ претресати питање о мерама, које се поводом Сарајевског атентата имају предузети противу велико-српске пропаганде у границама аустро-угарске монархије, и о корацима који се имају учинити од стране монархије у Београду да би се српска влада побудила да и она предузме мере, које су безусловно потребне, да агитација, из које је проистекао Сарајевски атентат, не доведе до сличних догађаја у будућности и да не пређе преко границе монархије.

До каквог су решења дошли јуче аустро-угарски Министри, то се, разуме се, још не зна; али се по писању „Пресином“ сме закључити да ће ц. и кр. влада нешто од Србије тражити. Шта ће то бити, то ће се видети у кратком времену. Међутим аустро-угарска штампа не престаје кривити Србију као интелектуалног творца

сарајевског атентата и захтевати да се од Србије траже гаранције, не у речима него у делима, да се у њој неће даље терати велико-српска пропаганда. „Das Grossserbentum, wohl zu unterscheiden von den ruhigen und sachlichen Serbentum, mit den wir leicht in Frieden leben könnten, bedreht Europa ist eine Gefahr für alle Herrscher, weil aus seiner Leidenschaftlichkeit und tollen Rücksichtslosigkeit, die sich nach dem Morde erst recht gezeigt haben, die Keine entspringen, welche Menschen mit verbrecherischen Anlagen zum Fürstenmord verleiten. Der Sumpf man ausgetrocknet werden, damit diese losartige Fieber verschwünde, während so keiner wesentlichen Vortheil hätte, eine Jagd auf einzelne Stechflaucken zu verausstalten. Serbien man dafür vorgehen, dan wir u. normalen Verhältnissen und nach dem Brauche der europäaschen Zivilisation neben ihn leben können. Diese Forderung kann jede Regierung erfüllen, und so anabhängig ist kein Land in Europa dan er durch Wühlkein gegen den Nachbaren die Voraussetzungen für Morde an Fürsten schaffen, und wenn das Blut geflossen ist, die Verhenlichung dieser That zulassen darf.“

Тако пише „Нова Слоб Преса“ у синоћњем броју и из тих њених речи може се видети чему се од Аустро-Угарске можемо надати.

Миомир, 26 Јуна 1914

После прекјучерање заједничке Министарске седнице у Бечу, која је са малим прекидом трајала од 11 сати пре до 6 сати по подне, издан је званичан коминике, у коме се вели да је седница сазвана у циљу саветовања о мерама, које се имају предузети у унутарњој управи Босне и Херцеговине. Те мере, како „Нова Слоб. Преса“ додаје имаће за циљ да се сузбије велико-српска пропаганда у анектованим земљама, чији су конци сарајевском истрагом откривени, а чије су тежње против државе управљене.

И ако се у коминикеу не каже, ипак се верује да су у тој министарској седници претресана и питања спољне политике, која стоје у вези са атентатом, и о евентуалним корацима, који би се имали учинити у Србији. Али коначно решење о тим корацима имаће се донети тек у Ишлу, куда је граф Берхтолд јуче отпутовао, да Цару рефе-

рише о решењима конференције. Мере, које ће се предузети у Босни и Херцеговини, вели се, неће имати никакав непријатељски карактер према Србима, него ће само имати за циљ да једном за свагда учине крај иступима српског национализма, који су у сарајевском атентату дошли на врхунац, али су и пре атентата доводили до не милих појава.

А, ако би резултатом истраге био мотивисан какав год корак код српске владе, тај корак, – како се у круговима блиским угарском Министру-Председнику верује, – неће имати према Србији директно непријатељски или провоцирајући карактер, јер се нема разлога сумњати у добру вољу српске владе односно тога, да ће се она одазвати свима праведним захтевима, који би у вези са сарајевским атентатом били на њу управљени.

Какве мере ц. и кр. влада мисли предузети у Босни и Херцеговини, и да ли ће чинити какве кораке код српске владе, то ће се вероватно видети из одговора угарског Министра-Председника графа Тисе на интерпелације, које су у угарском парламенту управљене на њ односно сарајевског атентата и на које је он имао јуче одговарати.

Миомир, 27 јуна 1914

Граф Тиса одговорио је прекјуче у угарском парламенту на интерпелације графа Апонија, графа Андрашија и Стевана Раковског односно Сарајевског атентата и о мерама, које ц. и кр. влада мисли поводом тог атентата предузети у Босни и према Србији. У своме говору био је граф Тиса прилично уздржљив и резервисан већ с тога што прекјуче није још било познато какво гледиште Цар Фрања Јосиф заузима према одлукама министарске конференције у Бечу, које му је граф Берхтолд тек јуче саопштио, у једној аудијенцији, која је трајала сахат и по. Али се и из овог резервисаног одговора Тисиног може закључити да ће, по свршетку истраге у Сарајеву, којом су, – како тврде бечки листови – обелодањени конци завере, који воде у Београд, аустро-угарска влада предузети код српске владе кораке у циљу, да се узму на одговор и казне учесници и подстрекачи завере у Србији и да се

предузму мере, које би пружале гаранцију да се ни у Србији неће толерирати, а још мање потпомагати велико-српска пропаганда у области аустро-угарске монархије.

Синоћњи „Neues Wiener Abendblatt“ и „Neue Freie Presse“ донели су телеграме из Ишла, по којима је Цар усвојио програм, који су разматрали заједнички Министри у седници односно унутарње ситуације у Босни. Према томе програму неће се мењати досадањи режим у Босни и Херцеговини, али ће се предузети строжије мере у полицији, у школама, у пограничној служби, у питању јавних зборована и т.д. којима би се спречило ширење велико-српске пропаганде на југу Монархије.

Односно корака, који ц. и кр. влада мисли предузети у Београду „Neues Wiener Abendblatt“ вели да тај корак неће значити прекорачавање аустро-угарске владе у суверена права Србије. Ништа се неће од српске владе тражити што би могло бити тумачено као увреда или понижење. Кад буде свршена истрага, известиће се српска влада дипломатским путем о самој ствари и саопштиће јој се имена компромитованих лица у Србији са захтевом да их она на одговор узме и да даде гаранције да се и у Србији не само неће толерирати велико-српска пропаганда на земљишту Аустро-Угарске, него да ће се и спречавати, у колико допире уплив владе.

Тај корак аустро-угарске владе у Београду очекује се у најкраћем времену. Овд. аустро-угарски посланик барон Гисл, који се налази у Бечу, очекује повратак графа Берхтолда из Ишла, да од њега прими потребне инструкције, са којима ће се вратити у Београд.

Миомир, 28 Јуна 1914

Синоћ, око 9 ½ часова, умро је напрасно од парализе срца руски посланик у Београду Николај Хендраковић Хартвиг, мој стари петроградски познаник и пријатељ. Смрт га је снашла у овд. аустро-угарском Посланству, куда је био отишао после вечере на позив аугарског посланика барона Гисла, који се јуче пре подне вратио у Београд из Беча. У току разговора, који се вероватно тицао сарајевског атентата и корака, који ц. и кр. влада мисли предузети у Београду. Хартвигу,

који већ годинама болује од раширења срца, напрасно позли и пре него што је стигла лекарска помоћ, он испусти душу. Из аустро-угарског посланства пренесено је мртво тело Хартвигово у руско посланство, моју негдашњу кућу, – где је данас после подне одржано молебствије за покој његове душе у присуству престолонаследника Александра и принца Павла, дипломатског тела, чланова Каљевске владе, виших официра и другог отменог света. Тело пок. посланика биће вероватно пренесено у Русију, кад се његова жена гђа Хартвиг, која је пре неколико дана отпутовала у Цариград к своме сину из првог брака, у Београд врати.

Пок. Хартвиг спадао је у млађе руске дипломате из школе Извољског и Чарикова и важио је као најбољи познавалац прилика на Балкану, пошто је дуго времена служио у руском Министарству спољних послова у азијатском департменту специјално се занимао питањима блиског Истока. Био је човек јаке интелигенције и чврста карактера. По убеђењима био је Славенофил и велики пријатељ Срба. Била је срећна околност што је Хартвиг био на месту руског посланика у Србији у време наших ратова са Турском и са Бугарском, те је својим извештајима задобио Србији симпатије и потпору руске владе. Зато је његова прерана смрт губитак не само за Русију, него можда још више за Србију.

У Бечу су Хартвига сматрали за аустријског непријатеља и зато су га мрзели и нападали. Њему су приписивали непријатељско држање Србије према аустро-угарској монархији. Али ја сам уверен да пок. Хартвиг није Српску владу дражио противу Аустрије и да јој је у много прилика давао савете умерености. Његова смрт у овом тренутку, када се аустријска влада спрема да учини у Београду дипломатске представке поводом сарајевског атентата, долази врло незгодно за Пашића, јер је он у покојнику имао паметног саветодавца и пријатеља.

Мир нека је души Николаја Хартвига!

Миомир, 29 Јуна 1914

Све више и више утврђује се веровање да ће Аустро-Угарска учинити у Београду кораке дипломатске у циљу да се инстигатори

сарајевског атентата узму на одговор и да се од стране српске владе предузму мере, које би стале на пут ширењу велико-српске пропаганде на земљишту монархије. Ако се сме веровати бечкој и пештанској штампи ти кораци биће учињени већ у току идуће недеље, чим се у Сарајеву оконча истрага над атентаторима. Корак ће бити учињен у виду једне учтиве, али и одлучне, дипломатске представке, којом ће се српској влади предочити опасности, које толерирање велико-српске агитације доноси за добре суседске односе, и позваће се да тој агитацији стане на пут мерама, које сама за сходно нађе. Аустро-Угарска нема намере да вређа или брискира Србију, са којом жели живети у миру, али има право тражити од ње оно што свака држава има право тражити од суседне земље, а то је да она не буде огњиште смутњи и завера противу интегритета њеног. У Србији постоје многа друштва, која воде велико-српску пропаганду, на очиглед владе; кроз штампу и на јавним зборовима придикује се мржња и презирање аустро-угарске монархије. Грдња свију важних личности монархије и омаловажавање свију аустро-угарских установа, постали су у Србији правило. Томе треба српска влада да нађе лека. Свака влада, која има вољу живети у миру са суседом, зна како може ту намеру извести. Српска влада мора у своме делокругу учинити све да спречи узнемирење југославенских земаља аустро-угарске монархије велико-српском пропагандом. Већ из начина како српска влада буде позвала на одговор саучесника сарајевског атентата, видеће се њене праве намере. Надати се да српска влада и у свом сопственом интересу неће одбити захтеве монархије и да ће учинити све што би у сличном случају учинила свака цивилизована држава, као што је то пре неколико дана српски Министар-Председник Пашић једном новинару рекао.

У томе смислу биће, – како бечки листови јављају, корак аустро-угарске владе у Београду. Да ли ће баш тако бити, то ће се видети кроз неколико дана, пошто ће се, по речима истих листова, резултат сарајевске истраге и садржина аустро-угарског корака у Београду предати јавности.

Миомир, 30 Јуна 1914

Из Беча и БПеште јављају да ће се у току ове недеље поново одржати у Бечу *заједничка Министарска седница*, у истом саставу, у коме је први пут одржана (три заједничка Министра и Министри-Председници аустријски и угарски) и да ће се у тој седници ц. и кр. влада занимати са резултатима сарајевске истраге и са дипломатским корацима, који се имају учинити у Београду. Какве ће природе ти кораци бити, то се још не зна, али се верује да се Аугарска неће задовољити са самим проширењем истраге на Србију и са голим обећањем за будућност, него да ће од Србије тражити озбиљне мере, које би давале јемства да се из Србије неће агитовати противу монархије. Исто тако се верује да при овим корацима аустро-угарска влада може рачунати на потпору својих савезника Немачке и Италије, чији ће заступници у Београду поткрепити захтевање аустро-угарске у пријатељској и помирљивој форми.

Јавно мишљење у Србији, у колико оно налази израза у београдских листова, изјављује се у напред противу сваког захтева Аустро-Угарске. По њему не може се Србија правити одговорном за један атентат, који надлежне босанске власти нису спречиле. Не може се допустити спајање овога дела, које је чисто судске природе, са питањима међународне политике, што би само помутило међусобне суседске односе. Зато се у Београду верује да ће се Аустро-Угарска ограничити само на изјаву жеље да се и код нас нареди судска истрага.

По моме мишљењу, у томе се наше јавно мишљење обмањује. Захтеви аустријски ићи ће много даље од судске истраге. Докле – то ће показати најближи дани.–

Из Албаније стижу врло немиле вести по Књаза Вида. Устанак Мухамеданаца у средњој Албанији није истина последњих дана учинио какве напретке, али се није ни утишао. А међутим из Епира јављају да су епиротски устаници – Грци – наново отпочели нападе на албанске трупе и заузели варош Корицу. У овим тешким околностима и сам Кнез Вид почиње увиђати немогућност свога опстанка у Албанији и чини последње напоре да се одржи на престолу.

По једном телеграму римске „Агенције Стефани“ од прекјуче Кнез је позвао к себи посланике Великих Сила у Драчу и предочио им озбиљност положаја у Епиру, да би му предложили сходне мере за поправку истога. Кнез нема ни војске ни новаца, и ако му Европа не притече у помоћ једним или другим, мучно ће се одржати на престолу и Европа ће се опет наћи пред питањем: Шта с Албанијом?

Миомир, 1 Јула 1914

Данас је био погреб пок. Хартвига. По изјављеној жељи Краљевске владе и београдске општине, а са пристанком његове жене и кћери и одобрењем руске владе, он је сахрањен у Београду на Новом гробљу. Погреб је био тако свечан, како га Београд не памти. Од руског Посланства – моје бивше куће, – па до Саборне цркве, стојала је публика у више редова на тротоарима и посматрала спровод који је у лепом реду ишао средином улице. Опело је извршио митрополит Димитрије уз садејство владика Шабачког и Нишког и великог броја свештеника. Беседили су Митрополит и председник владе Пашић и у својим говорима узносили Хартвигово пријатељство према српском народу. Над отвореним гробом говорио је Председник општине Ђ. Несторовић. На опелу у цркви присуствовали су престолонаследник Александар, и принчеви Ђорђе и Павле, а у спроводу учествовали су: Краљевска влада, цео дипломатски кор у пуној униформи, бив. Министри и Посланици, државни саветници, ђенерали и виши официри и представници разних корпорација и грађанства, сви у свечаном оделу и са декорацијама. Ред, који су одржавали војска и полиција био је примеран.

Бечка „Нова Слоб. Преса“ од неколико дана на овамо пуна је извештаја о смрти Хартвиговој и о његовом значају за развитак догађаја на Балкану. Она га обележава као великог непријатеља АУгарске, одајући притом ипак признање његовим великим способностима. Између редова провирује радост што је нестало овог противника АУгарске.

Сад се зна о чему је вођен разговор између пок. Хартвига и аустр. посланика барона Гисла.

Кад је погинуо Ерцхерцог Франц Фердинанд пронели су се гласови да је пок. Хартвиг тога дана давао ручак, да није спустио заставу на пола мотке, као што су то учинили остали посланици, и томе подобно. Због тих неистинитих гласова пок. Хартвиг се љутио, и чим је барон Гисл дошао у Београд, он је затражио састанак с њиме да би сузбио те неверне гласове. У томе се састојала посета Хартвигова код Гисла, при којој га је смрт снашла. Није дакле Гисл тражио састанак с Хартвигом, као што је у први мах јављено било, него Хартвиг с Гислом.

При данашњем погребу Хартвиговом могло се видети да је Београд у току последњих година постао велики и многољудна варош. Не само да су улице, кроз које је спровод пролазио, биле пуне народа, него су и прозори и балкони кућа у тим улицама били начичкани радозналим светом. Сме се слободно рећи да је при спроводу преминулог руског посланика било на 50.000 гледалаца, ако не и више.

Приредили:
Јелица Рељић
др Мирослав Перишић

УСТАШКИ ЗЛОЧИН У СТАРОМ БРОДУ КОД ВИШЕГРАДА 1942. – У СВЈЕТЛУ ЊЕМАЧКИХ ДОКУМЕНАТА

Издавач: Свет књиге, Београд 2019.

III део

ЗЛОЧИН У СТАРОМ БРОДУ НА ДРИНИ 1942.

Операција *ТРИО I*, коначно је отпочела 22. априла, покретом ангажованих снага на предвиђеним правцима напада. Једино је италијанска дивизија Пустерија чији су батаљони требали посјести положаје на Дрини између Вишеграда и Горажда, каснила са почетком акције. Дијелови ове дивизије су 23. априла заузели Чајниче, потиснувши партизанске и добровољачке снаге ка Фочи, што је свакако утицало да ова дивизија својим предњим дијеловима тек 25. априла избије на Дрину и тако дефинитивно са југа затвори операцијски простор.

Са полазне линије Прача–Соколац–Жепа, нападне колоне ојачане 718. њемачке дивизије и дијелови усташке борбене групе „Францетић“, уз, како је речено, „незнатан отпор непријатеља“, до поподневних сати 24. априла достигле су жељене циљеве. У извјештају Министарства хрватског домобранства од 24. априла 1942. године¹ о борбама у Босни и Херцеговини стоји:

„22. 4. отпочело је чишћење Рогатичке котлине.² Хрватске чете и усташке бојне потпуковника Францетића достигле су 22. 4. линију: Брњица (4 км сјеверно од Праче), с. Неправдићи (9 км сјеверно од Праче), Велика Градина (5 км јужно од Сокоца), с. Решетница (1,5 км југоисточно од Сокоца), с. Крамић (8 км југозападно од Хан Пијеска), с. Џимрије (9 км југоисточно од Хан

Пијеска), с. Боровац (16 км југоисточно од Хан Пијеска), с. Жепа (20 км сјевероисточно од Рогатице), с. Слап (20 км сјеверозападно од Вишеграда).“³ У овом извјештају налазимо и податак да се одметници (углавном партизанске јединице које су држале под блокадом прилазе Рогатици)⁴ повлаче ка Вишеграду и Горажду.

Због страха од усташких бојовника и због одступања партизана, од Рогатице су кренуле избјегличке колоне српске нејачи, које у свом извјештају од 23. априла помиње генерал Лакса:

„Зракопловним извиђањем примијеђено је 22. априла у 12 и 30 сати једна дугачка колона људи, стоке и кола у покрету путем од Рогатице према Вишеграду.“ Била је то само једна од многобројних колона српских избјеглица која се тих дана кретала према Дрини, тражећи спас испред Францетићеве „Црне легије“ и муслиманске милиције, који су „ревносно чистили терен“.

Мноштво је примјера ликвидације цивила који нису успјели избјећи, који су затечени код својих кућа или су страдали у збјеговима недалеко од својих села која су углавном до темеља уништавана.

У селу Осово код Рогатице усташе су 27. априла у кући и штали Које Ристановића и Ристе и Митра Корањца запалиле више од 90 цивила, међу којима је било десеторо дјеце. У живој ломачи у штали, у прикрајку села изгорјело је 24 чељади родбине Петра Ристановића... У селу Црквинама усташки зликовци су побили збјег од 165 цивила, од тога 42 члана фамилије Пушоња...⁵

1 Исти извјештај биљежи напад четника на Братунац. У ноћи 22/23. априла забиљежен је напад четника у коме су усташе имале 7 мртвих и 9 рањених.

2 Генерал-поручник Лакса у свом претходном извјештају од 23. 4. констатовао је да су извиђачки авиони 22. априла примијетили дугачке колоне људи, стоке и кола у покрету од Рогатице према Вишеграду. (*Zbornik dokumenata i podataka NOR-a*, T. IV, knj. 4, d. 130, str. 334)

3 *Zbornik*, tom IV, knj. 4, d.131, str. 337

4 Прим. аутора.

5 Подаци из књиге *Стари Брод – Заборављени злочин* (приредио Александар Савић), ИК „Дабар“ Добрун и ССД „Соко“ Добрун, Вишеград, Добрунска Ријека, 2014, стр.131/2.

У извјештају Министарства хрватског домобранства од 26. априла 1942. године у вези са операцијом ТРИО I наводи се: „У акцији ТРИО I њемачке и хрватске чете су 25. 4. достигле линију: с. Горња Винча (3 км сјевероисточно од Праче), с. Врхлазје (9 км сјевероисточно од Праче), с. Божине (11 км сјеверозападно од Рогатице), с. Гривци (10 км сјеверозападно од Рогатице) с. Ракитница (10 км сјеверозападно од Рогатице), с. Годомиле (15 км сјевероисточно од Рогатице).“⁶

У истом извјештају се каже да се побуњеници и народ повлаче према Дрини и Прачи и да је италијанска дивизија Пустерија посјела на Дрини линију Горажде–Вишеград. Свједочења преживјелих страдалника усташког покоља потврђују да италијански војници на Дрини, који су затворили овај правац 25. априла, нису дозвољавали њен прелазак и да су многе колоне избјеглих које су се кретале ка Вишеграду морале наставити пут неприступачним тереном ка Милошевићима и Старом Броду на Дрини, гдје се већ налазило неколико хиљада избјеглих у наде да ће се пребацивати на другу обалу Дрине.

„... Кренула колона народа од Олова, Кладња, Мокрог, Пала, Праче, из села око Сарајева, Рогатице... То је био ужас, пуно је Сјемећко поље српских избјеглица, да бацаш шибицу пала би на иксана или на стоку коју смо повели са собом. Идемо према Вишеграду у колони, пјешнице, изнемогли, дјеца и стари на воловским колима и коњима. Дођемо на ћуприју на Дрини кад Италијани не дају преко Дрине. Ми ондај у Милошевиће, и заноћимо по кућама. Сјећам се, добра имања, ограде им плетене са прућем. Одједном народ поче да врши и кука. Покојна мајка сподбије мене, остави краву и заједно са народом бјезимо једним сокаком доље према Старом Броду. И поред једног жбуна се шћућуримо, а около пуца, људи падају, скачу у Дрину. Прави хаос, људи моји, стоји вриска жена и дјеце. Опколили су нас, добро се сјећам све наоружани муслимани са фесовима на главама. Ми се извлачи одатле, и опет бјежи. Бјежи. Успут ми погибе стриц Јоја, и неке комшије... Кад дођосмо

6 *Zbornik dokumenata i podataka NOR-a*, том IV, knj. 4, d.133, str. 346.

до Дрине само један понтонски чамац, и то шу-паљ, а около има неколико ‘иљада душа. Видимо преко Дрине према нама двије групе, посебно Нијемци, а посебно недићевци. Кад се смрачи, чујемо усташе како зову: „Јоване...“. Мој отац нас убади на некакав чамац и пређосмо Дрину. Ту угледамо недићевце и Нијемце како разговарају, а онда са једним чамцем крену патрола преко Дрине, међу народ, а друга уз Дрину и вичу: Цурик усташ, цурик усташ...“. Народ прште којекуда, неко пређе Дрину, неко бјежи уз оне стране. Да није било Недићеваца и Нијемаца све би оно усташе побиле, не би могла Дрина све примити, сигурно би је зачепили...“⁷, једна је од стотине прича о догађајима који нису забиљежени у извјештајима њемачко-усташких команди.

Према извјештају Министарства хрватског домобранства у вези са операцијом ТРИО I од 29. априла евидентно је да су јединице Борбене групе Бадер и Францетићеве групе стигле на линију „с. Реновица (11 км југозападно од Рогатице), с. Месићи (5 км јужно од Рогатице), с. Борач (7 км јужно од Рогатице), с. Паприца (8 км југоисточно од Рогатице), вис Ивица (к. 1497 – 9 км западно од Вишеграда) и с. Јелачићи (на Дрини – 4 км сјеверозападно од Вишеграда)“⁸ и тако се опасно приближиле колонама српских избјеглица које су пристизале у Стари Брод и село Милошевиће.

У истом извјештају је речено да су извиђачки авиони примијетили „да је колона пучанства (народа) са пута Сјемећ–Вишеград кренула на сјевер и код с. Стари Брод (на Дрини 11 км сјеверозападно од Вишеграда) почела се пребацивати на србску страну“.⁹

Ово је био сигнал да усташки бојовници бруталном силом у Старом Броду доврше започети масакр српских цивила. Они су из више правца продрли ка Дрини сустижавши успут преостале колоне избјегле српске нејачи и ликвидирајући

7 *Стари Брод – Заборављени злочин* (приредио Александар Савић), ИК „Дабар“ Добрун и ССД „Соко“ Добрун, Вишеград, Добрунска Ријека, 2014, стр. 131/2. Дио свједочења Милована Бакмаза, рођеног 1931, у Соколовићима код Сокоца.

8 *Zbornik dokumenata i podataka NOR-a*, том IV, knj. 4, d. 135, str. 351.

9 *Исто*, стр. 352.

их на лицу мјеста. Чак се из штурога извјештаја Министарства хрватског домобранства у вези са борбеним дејствима у Босни и Херцеговини од 30. априла могу извући закључци о размјерама поменутог чишћења терена у завршници операције ТРИО I у коме се каже да су „дјелови Нјемачких и Хрватских чета са скупином заповједајућег генерала из Србије чистили 29. 4. подручја у окуки р. Дрина и Прача. Остале снаге држе сјеверну обалу Праче, од с. Реновица до виса Боровца (3 км сјеверозападно од Устипраче). Дивизија „Пустерија“ чисти десну обалу р. Дрине између Вишеграда и Међеђе“.¹⁰

„... Народ је почео бјежати пред силном усташком војском. Бјежали, бјежали, а у мене мала ћеца била, једно од пола године, а друго од годину и по. И двије заове заједно са мном, и оне носиле ћецу. Тако стигосмо на Дрину, у Стари Брод. Народ, који је јачи оде... По цијели дан скелом пребацују преко Дрине, а Дрина велика, из брда у брдо. Чамци препуни људи, а опет по десетеро наваљује, скаче, хоће да преврну чамце... Е, кад је било пред мрак, зауставише се чамци, и народ заночи крај Дрине. Пада киша, а ја се скрила са ћецом иза неке колибе. Збили се и ћутимо, а крај Дрине само зачујеш запомагање и јауке. Што је народа отишло у Милошевиће, нико се није вратио. Није остало ни пиле, све су побили. А остало је мало на Старом Броду, зато што су нас мало Нијемци заштитили.

Боже сачувај оног времена, патњи и злочина. Ко је оно ишчекао. Усташе нема шта нису радиле, Боже ти мили, саклони и сачувај онијех јада. Те злочине није запамтио нико, што је држава и ратова. И вјекова. Побеше онолики народ, а Дрина носи све. Многи су сами скакали у Дрину, нису чекали каму и нож, да им очи и цигерице ваде... Ех, кад се сјетим, најгоре су прошле младе цуре, жалости љута... Похватају се за руке и саме скачу у Дрину. Боже сачувај! Ишла сам касније много пута до Дрине. Никад и нигдје никоме спомена... Боже сачувај...“¹¹

¹⁰ Исто, стр. 353.

¹¹ Стари Брод – Заборављени злочин (приредио Александар Савић), ИК „Дабар“ Добрун и ССД „Соко“ Добрун, Вишеград, Добрунска Ријека, 2014, стр.131/2. Дио свједочења Љубице Планинчић (1920) из Сељана, која је живјела у Гучеву код Рогатице.

Према њемачким документима, чишћење терена операцијског простора трајало је све до 30. априла 1942. године. Из дневног извјештаја њемачке команде за Југоисток од 1. маја 1942, између осталог се каже да су њемачке и хрватске трупе Борбене групе „Бадер“ извршиле свој задатак изласком на Дрину и Прачу, да је непријатељ пружао незнатан отпор и да је заробљена извјесна количина оружја и муниције. Даље је речено да је непријатељ запосјео јужну обалу Праче југоисточно од Сарајева, да је италијанска 1. брдска дивизија (Тауринензе), која врши извиђање јужно од Сарајева долазила у додир с непријатељем незнатне јачине и да је италијанска 5. брдска дивизија (Пустерија) спријечила покушај преласка једног броја устаника преко Дрине. У овом извјештају се наводи да је непријатељ претрпио велике губитке.

„Намјера за 1. мај извиђање јужне обале Праче – стварање мостобрана с оне стране Праче – Пацификација простора.“¹²

Мада је са овим датумом операција ТРИО I окончана,¹³ злочини над српским цивилима усташке војске и муслиманске милиције у источној Босни настављени су посебно у периоду, које је командант њемачких снага на Југоистоку генерал Кунце назвао „Пацификација простора“. А како је она изгледала у причи свједока Риста Боровчанина десетогодишњег дјечака из села Жуљ:

... „Сјећам се, 3. маја 1942. године, стричеви нам кажу да и ми морамо напустити село. Неки побјегоше на Романију у Дубоке долине, а ми опет за оним колонама према Дрини. Стриц Јован каза, идемо да се пребацимо у Србију. По мраку стигнемо у Милошевиће. Ујутро дојаха један четнички курир на коњу и онако јури кроз народ па виче: ‘Бјегте људи, ево усташа, поклаће и вас као јуче оне у Вишеграду...’ Народ се разлети, покушава да скупим стоку па да крене ка Старом Броду, а већ нас стиже усташка коњица. Што оста народа горе у страни и остаде, а што ухватише оно доље према Дрини почеше убија-

¹² Према изводу из дневног извјештаја њемачког команданта за Југоисток: *Zbornik podataka I dokumentata NOR-a*, том XII, књ. 2 d. 63, стр. 346.

¹³ Претходно од 1. до 9. априла усташким продором у “лук Дрине” испуњени су предвиђени задаци операције ТРИО II.

ти. Пригоне нас, пригоне Дрини. Силују жене, кољу, одсјецају руке, ноге, ваде очи, бацају малу дјецу увис и дочекују на бајонете. Био је то један страشان ужас и пакао. Народ запомаже и јауче. Људи сами скачу у Дрину, младе цуре посебно. Ми се око мајки груписасмо, покушавајући се некако спасити. Одједном сам пао потрбушке међу гомилу побијених и унакажених. Главни покољ је био негдје између 16 и 17 часова по подне. А Дрина мутна, надошла, валовита, пуна лешева. Доносило лешева и од Вишеграда. То је био невјероватан и страشان приказ...¹⁴

Завршном операцијом ТРИО I изолован је простор источне Босне, који је, сада то можемо са сигурношћу рећи, постао гробница за више хиљада српских цивила, који су настрадали током њемачко-хрватских офанзивних операција вођених од јануара до маја 1942. углавном од припадника усташке: „Црне легије“ Јуре Францетића, локалне муслиманске милиције Зулфа Думањића, Едхема Хаџиалића Ефендића и Домдо легије Мухамеда Хаџиефендића.

У њемачким документима нема помена о броју цивилних жртава, мада они у својим извјештајима пишу о њима. Према извјештају о сопственим губицима до 30. априла забиљежено је да је 718. пјешадијска дивизија током операције ТРИО I имала „незнатне губитке“: 1. несталог официра, 24 погинула војника, 28 рањених, 11 несталих и 14 болесних. Батаљон из састава 717. пјешадијске дивизије, који је садејствовао у операцији имао је 4 погинула и 1 рањеног војника.¹⁵ Усташки губици, који су били знатно већи, нису наведени.

У једном извјештају од 30. априла 1942, који је Конзуларно представништво НДХ у Београду послало Министарству вањских послова НДХ у Загребу у вези случаја мајора Дангића, помиње се и злочин у источној Босни, који је био тема разговора конзула НДХ др Анте Никшића и Феликса Бенцлера, њемачког опуномоћеника Министар-

ства спољних послова код војног команданта Србије. Том приликом Бенцлер је изразио своју забринутост због догађаја у Босни ријечима: „У последње вријеме под притиском муслиманских хорди, иза како је много жена и дјеце поубијано у Босни, око 25.000 жена и дјеце прешло је Дрину и склонило се Србији. Те жене и дјеца згражају се и при самој помисли на усташе те су избезумљени од страха чим их издалека осјете...“

Усташки злочин био је једна од тема састанка њемачких официра на највишем нивоу у Сарајеву, који је одржан 6. маја 1942. На овом састанку коме су присуствовали: генерал Бадер, генерал Варлимонт, генерал Хорстенау, генерал Ферч, пуковник Кивиш, генералштабни потпуковник Фаферот, било је ријечи о војно-политичкој ситуацији, сарадњи са усташама и Италијанима и даљим мјерама у источној Босни. Том приликом водио се и овај дијалог:

„Ген. Бадер: Намјера хрватске владе била је истребљење свих Срба у Хрватској. Пошто се то показало као немогуће, она је сада спремна на заокрет и уступке. Ово у ствари остаје само теорија пошто воља владе нема утицаја на потчињене. Звјерства, нарочито усташа, и даље трају. Ја ћу убудуће наредити да се пуца на усташе који врше злочине, не из обзира према Србима, већ да би се успоставио мир и што усташе у луку реке Дрине то чине под немачком командом.

Ген. Варлимонт, предлог: убудуће ниједног Хрвата под немачку команду, дати им одређене одсеке.

Ген. Бадер: Ја уопште нисам желео ниједног усташу у источној Босни. Хрватска влада је то одбила.

Ген. фон Глез: Ако не престану грозоте у Хрватској, неће никад бити мира. Док се на територији Озрена преговара и дају уступци (признавање српске мањине, слобода вероисповести, учешће у борби против комуниста), наставља се клање српског становништва у источној Босни.¹⁶

14 *Стари Брод – Заборављени злочин* (приредио Александар Савић), ИК „Дабар“ Добрун и ССД „Соко“ Добрун, Вишеград, Добрунска Ријека, 2014, стр. 123/24. Дио свједочења Риста Боровчанина (1932) из Жуља, настањеног у Педиши код Сокоца.

15 *Zbornik dokumenata i podataka NOR-a*, том XII, књ. 2 д. 63, стр. 346.

16 *Zbornik*, том XII, књ. 2, д. 70, стр. 390–393.

Напомена: Ни овај, ни било који други издвојен став њемачких, војних или цивилних званичника, које смо пренијели из докумената, не аболира ни њих саме ни њемачки Вермахт од злочина које су усташки бојовници починили над српским цивилима у Источној Босни у периоду јануар–мај

ЕПИЛОГ

Током прве половине 1942. године на простору источног дијела Босне, хрватске војне снаге, у првом реду усташе, током операција вођених против устаничких снага, ради „гушења побуне“ починиле су масовне злочине над српским цивилима са подручја десетак општина¹⁷, који су, остављени без заштите, били жртве једне монструозне идеологије, која је подразумевала да се простор НДХ потпуно очисти од Срба.

Чињеница да су масовни злочини усташке „Црне легије“ и локалних муслиманских милицијских формација почињени после упада партизанске Ударне пролетерске групе и њиховог обрачуна са снагама ЈВуО у предјелу Власенице и тзв. „Лука Дрине“, довољно говори колико су наредбе Врховног партизанског штаба, спроведене на терену, олакшале извршење усташког „похода ка Дрини“, који ће свој епилог добити у покољу српских цивила у подручју Гласинца, Романије и Подриња.

Укупни број жртава овог злочина тешко је прецизно утврдити. Током 1942. на подручју 43 општине источне Босне, према подацима до

којих је дошао др Драган Цветковић из Музеја жртава геноцида, страдало је 10.379 српских цивила. Тај број за подручје десетак општина које су биле обухваћене војним операцијама у јануару и априлу 1942. износи 4765 страдалих и свакако не обухвата и страдале припаднике ЈВуО, који пописом 1964–65. нису ни обухваћени и учеснике НОБ-а, које нисмо уврстили у списак цивилних жртава зато што су страдали као припадници војних формација.¹⁸ Овдје не смијемо испустити из вида ни чињеницу да је попис цивилних жртава рата из 1964–65. обухватио свега 56–59% укупног броја жртава па можемо говорити да списак, свакако, није коначан.

Највише жртава убијено је од стране усташких формација и муслиманске милиције у предјелу села Милошевићи и Стари Брод, гдје су крајем априла и почетком маја 1942. сустигнуте колоне цивила, које су више дана покушавале да се пребаце у Србију. Била је то само завршна сцена крвавог пира, који је на овим просторима отпочео формирањем НДХ, 10. априла 1941, под окриљем њемачког Рајха.

Предраг Остојић

1942, којим се бави ова студија, јер су њемачке команде и војне јединице на терену својим садејством то омогућиле.

17 Од општина које смо обухватили пописом, највише страдалих – цивилних жртава има Власеница са Милићима 1189, Соколац 779, Братунац 604, Рогатица 588, Сребреница 532, Пале 344, Олово 277, Хан Пијесак 264, Кладањ 121, Вишеград 37 и Дрињача 30.

18 Види: Предраг Остојић, *Усташки злочин у Старом Броду код Вишеграда 1942*, Свет књиге, Београд, 2019.

Приказ књиге

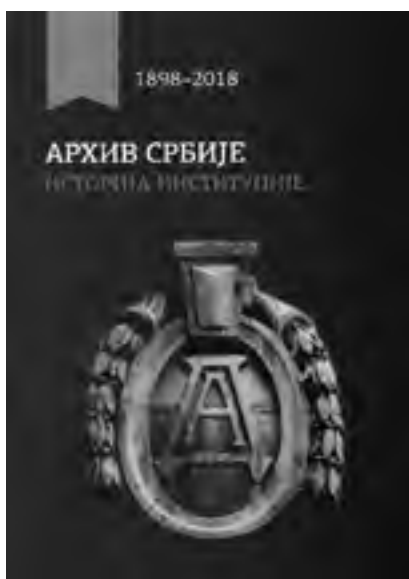
АРХИВ СРБИЈЕ 1898–2018. ИСТОРИЈА ИНСТИТУЦИЈЕ

Благоје Исаиловић, Момчило Митровић, Љубинка Шкодрић

Архив Србије, Београд 2018, 639.

Када говоримо о установама које деле свакодневицу и историјску прошлост са својим народом, архиви несумњиво заузимају истакнуто место. Оно што оличава Архив Србије свакако је улога коју има у очувању историјског сећања нашег народа и наше земље. Стога, монографија *Архив Србије 1898–2018. Историја институције* читалачкој јавности пружа осврт на људе и догађаје из прошлости, давне и скорије, који су утицали на настанак, развој и живот ове институције.

Књига почиње уводним текстом, а потом се наставља са шест поглавља у којима аутори кроз писану реч и слику представљају целокупну историју Архива Србије, од његовог оснивања до данас. Поглавља су изложена хронолошки и представљају један мисаони ток, где свако наредно проистиче из претходног. Писани део историјата ове установе представљен је у прва четири поглавља, док наредна три представљају одабир слика које сведоче о прошлости Архива Србије и списак људи који су у њему радили. О томе колики значај има архивска грађа за прошлост једног народа да се наслутити из речи којима почиње књига: *То нису папири то су животи људи*. У уводном делу књиге, чији је аутор др Мирослав Перишић, директор Архива Србије, а који носи наслов „Постоји архив – постоји сећање“, читалац може спознати значај стварања архива које је сумирано у констата-

цији да је оснивање архива заправо представљало преломни тренутак за српску културу, чување националног памћења и развој историјске науке.

Прво поглавље под називом „Државна архива 1898–1941“ које је написао Благоје Исаиловић, сачињено је из четири потпоглавља. У њима је аутор своју пажњу посветио развоју установе и архивске делатности што је било ништа мање до борба, један веома компликован процес, за заштиту докумената и развој друштвене свести о значају архивске

грађе. Аутор нам овде предочава историју једне идеје која започиње 1847. годином, када се јавио предлог де се подигне архива, а који ће се често губити у лавиринтима државне администрације. Идеја није замрла, па је своје остварење доживела доношењем Закона о Државној архиви 1898. године. Исаиловић овде пише о бројним покушајима у току ових педесет година да се оснује архив, али и о значају и мањкавостима донесеног Закона. Пажња је посвећена и ентузијазму у раду Државне архиве, оличеном пре свега у личности Михаила Гавриловића, првог управника ове установе, сакупљању грађе, формирању фондова, покушајима да се унапреди архивска делатности, донесе модернији закон, несавесном опхођењу према архивској грађи, као и изазовима и недаћама са којима се сусретала ова институција. Догађаји који су посебно обележили прошлост Државне архиве у овом

периоду били су Први светски рат, током кога је Државна архива била на удару систематске пљачке од стране аустроугарског окупатора, али и подизање зграде Државне архиве 1928. године.

Др Љубинка Шкодрић је писац другог поглавља које је насловљено *Државна архива под окупацијом 1941–1944*. Ово поглавље састоји се из седам потпоглавља у којима је предочена историја установе током немирних година за време Другог светског рата. Овде ауторка пише о изазовима са којима се сусрео др Александар Арнаутовић, тадашњи управник Државне архиве, у новонасталој ситуацији, али и улогом др Роберта Шванкеа, референта за архиве при немачком Управном штабу, у одношењу архивске грађе похрањене у Државној архиви. Овде је посебна пажња поклоњена односу немачких окупационих власти према овој установи, томе како је смењен Александар Арнаутовић и на његово место постављен Милан Јовановић Стоимировић, како су постојали немачки архивски циљеви на простору Југославије са циљем да се југословенске архивалије потом искористе за немачки интерес, пре свега везано за питање кривице у Првом светском рату. Ауторка нам овде предочава и стручне проблеме са којима се тадашњи управник Државне архиве сусретао, као и његове покушаје код Министарства просвете да се неки од њих реше повећаним бројем запослених, проширењем зграде, доношењем новог закона, предузимањем корака на очувању архивске грађе, како због бомбардовања тако и због несавесног рада тадашњег предузећа за прераду хартије. У несреће које су задесиле Државну архиву током ових година, сврстава се и наредба немачких окупационих власти да се 1943. године Државна архива пресели у зграду Техничког факултета, где ће се наредне 1944. године наћи на мети савезничких бомби. Завршни део другог поглавља посвећен је постављању Петра Колендића за новог управника Државне архиве од стране Народноослободилачког одбора Србије, али и предузимању мера да се попишу одузета грађа и ствари и предузму мере за њихово враћање.

„Ка савременом архиву 1945–1999“ наслов је трећег поглавља чији је аутор др Момчило Ми-

тровић. Композицију овог поглавља чине три потпоглавља. Аутор нас овде води кроз период у ком су постигнути успеси и забележени напреси на неколико поља на којима је деловао Архив Србије, а који су накратко били прекинути дешавањима из периода 1990–1999. године. Митровић овде пише како је потреба за сређивањем прилика након окупације обухватила и потребу да се регулише питање архивске грађе, како би се спречило њено пропадање и уништавање. Као битне елементе који одређују послератну историју Државне архиве наводи настојање нових власти да се нормативном делатношћу заштите културна добра и створе предуслови за њихово чување. Недостатак свести о значају културне баштине, недостатак простора и стручног особља, и даље су биле бољке очувања архивске грађе. Период мира омогућио је да заживе предлози о одржавању архивистичког курса, набавци стручних часописа, покретању сопственог стручног часописа, унапређењу струке и квалитета рада, као и идеје о сарадњи и узајамној помоћи међу архивима, набавци техничких апарата, школовању и стручном оспособљавању архивских радника. Аутор овде посвећује пажњу доношењу Општег закона о државним архивама из 1950. године, што је био први југословенски закон о државним архивама, приређивању прве изложбе докумената и објављивању књиге *Државна архива НР Србије 1900–1950*, што је била прва књига о постојању и раду једног архива, не само у Србији, него у целој ФНР Југославији. Ово је период када долази до развоја међународне сарадње и напретка у стручном усавршавању архивских радника. Напредак се огледао и у објављивању информативних средстава, архивске грађе, али и у развоју културно-просветне и пропагандне делатности. Значајна је била и културна сарадња са иностраним архивима, а аутор посебну пажњу посвећује радовима на сређивању и заштити архивске грађе манастира Хиландар, Српске православне црквене општине у Трсту и грађе у Српској црквено-уметничкој збирци у Сентандреји. Рад на реституцији настављен је 1975. и трајао је до 1991. године. Завршни део овог поглавља односи се на догађаје из 1990–1999. године, током којих је новонастала

ситуација условила промене у организацији и начину рада Архива Србије, али и на рад Архива Србије у измењеним околностима.

Четврто поглавље под називом „Архив Србије 2000–2018“ написала је др Љубинка Шкодрић. Ово поглавље носи поднаслов „Пред изазовима 21. века“ и, за разлику од претходних поглавља, нема унутрашњу поделу на потпоглавља. Овде ауторка излаже делатности Архива Србије које су у овим годинама биле усмерене у неколико праваца, као што су изражена издавачка и изложбена делатност, међународна сарадња и едукација запослених. У наставку се наводи да је

Архив Србије у овом периоду организовао више од 40 изложби, које ауторка набраја, а због своје тематике, садржаја, вредности посебно издваја изложбе *Култура Срба у Дубровнику 1790–2010. Из ризнице српске православне цркве Светог Благовештења* и *Култура Срба у Трсту 1751–1914*. У овом поглављу види се и допринос који је Архив Србије дао у обележавању стогодишњице Првог светског рата и значајних годишњица у историји дипломатских односа. Даље, ауторка нас упознаје и са деловањем Архива Србије у правцу едукације запослених у регистратурама које су под његовим надзором, стручним усавршавањем запослених у земљи и иностранству, као

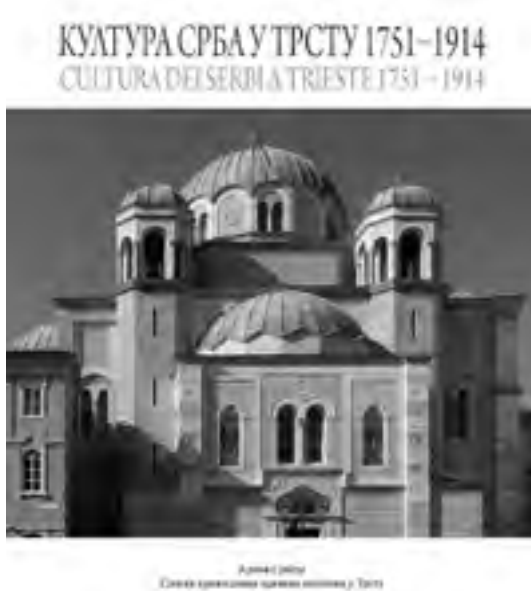
и са развијеном издавачком делатношћу Архива Србије у овом периоду, која је обухватила научно-информативна средства о архивској грађи, изабрану архивску грађу, зборнике докумената,

зборнике радова са научних скупова, монографске и периодичне публикације, дневничке забелешке и мемоарска дела. У овом поглављу пажња је посвећена и организацији више међународних научних скупова и конференција, остваривању сарадње са многим институцијама у Србији и иностранству, али и праћењу савремених токова, што се огледа у покретању јединственог архивског софтверског решења за

дигитализацију. На крају су сумиране награде, захвалнице, повеће и признања које су Архиву Србије додељене у овом периоду.

Посебну вредност књизи дају фотографије, које због своје бројности и обима са правом представљају посебне целине ове књиге. У петом поглављу „Признања и награде Архиву Србије“, кроз 10 одабраних слика, могу се видети признања која је Архив Србије добио за своју делатност, а међу којима су: Указ председника СФР Југославије Јосипа Броза Тита о одликовању Архива Србије, *Златни беочуг*, *Златна архива*, *Вукова*

награда, Грамата захвалности Српске православне црквене општине у Трсту, Одлука о до-

дели ордена Светог Саве Архиву Србије, Орден Светог Саве, Повеља о додели Сретењског ордена Архиву Србије и Сретењски орден.

Шесто поглавље под називом „Илустрације“ представља скуп слика које су одабрали Јелица Рељић и Веселин Милуновић. У више од 400 слика које су конципиране у 4 целине могу се видети слике из живота Архива Србије кроз историју, из свакодневног рада, слике просторија у којима се одвија архивска делатност, али и издања Архива Србије. Овде су предочене фотографије из прошлости Архива Србије од његових почетака, првих службеника, подизања зграде Државне архиве, отварања изложби, разних саветовања, научних скупова, конгреса, конференција, сусрета са представницима разних архива, представљања књига, потписивања протокола о сарадњи, рада на сређивању и заштити архивске грађе, изложбених поставки, посета страним архивима, као и слике из свакодневног рада на којима су приказани запослени у Архиву Србије. На крају овог поглавља налазе се слике издања Архива Србије из области историографије и архивистике у периоду од 1951. до 2018. године, која броје укупно 168 наслова.

Последње поглавље ове књиге под називом „Запослени у Архиву Србије“ састоји се из две целине у којима су прво побројани сви директори Архива Србије од 1900. до 2018. године, њих укупно 21, по имену и презимену и годинама службовања. На исти начин наведени су и сви остали запослени у периоду 1900–2019. године, њих укупно 465.

На крају књиге налази се списак извора и литературе који су коришћени приликом израде овог дела. Међу архивском грађом наводе се фондови Архива Србије, Архива Југославије, Војног архива, Историјског архива Београда и Рукописног одељења Матице српске. Ту су још и чланци објављени у штампи и периодици, књиге, чланци објављени у стручним часописима, као и интерна стручна издања.

Књигом *Архив Србије 1898–2018. Историја институције* добили смо свеобухватну слику прошлости установе која својим радом на заштити и чувању архивске грађе, а тиме и историјског сећања, свакако завређује поштовање.

Методолошком и систематичном комбинацијом извора литературе, писане речи и слике, овде имамо прилику да спознамо како се развијао живот институције која нешто више од 120 година привлачи научнике, студенте и истраживаче.

Дарко Опалић

Приказ књиге

СРБИЈА У ДУБРОВАЧКИМ ТЕСТАМЕНТИМА (1414–1436)

Приредили: Андрија Веселиновић и Дејан Јечменица

Архив Србије, Београд 2016, 309.

Аутори књиге су доказани стручњаци на пољу српске средњовековне историје. Проф. др Андрија Веселиновић, редовни професор српске медијавелистике у пензији, и координатор разних пројеката из средњовековне историје, док је проф. др Дејан Јечменица ванредни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду. Они су засигурно једни од највећих стручњака за средњовековну историју српског народа, али исто тако и медијавелисти и врсни познаваоци дипломатике.

Грађа која се налази у Државном архиву у Дубровнику је најбројнија и најзначајнија за историју средњовековног српског народа. Она сведочи о блиским економско-социјалним везама између средњовековне Србије и Републике Св. Влаха.

Важно је напоменути да је велика количина докумената сачувана управо из разлога што су Дубровчани веома пажљиво и педантно водили регистарске књиге, у које су преписивали, преводили и заводили све документе који су сведочили о правној радњи. Послове су обављали званични дубровачки нотари или канцелари. Обично су се едуковали у италијанским градовима. У обавези су били да познају: два језика, римско право али и западњачко, које се проламало кроз градски Статут, како би поштовали све правне норме и структуре које су омогућавале валидност и веродостојност приликом завођења.

Архивске серије које су настајале радом нотаријата, а чији су делови најмање објављени су: 1. *Diversa Notariae* (садржи 147 књига, о тематици средњег века казују првих 60); 2. *Debita Notariae* (садржи 98 књига, на средњовековну тематику се односи 34 књиге) и 3. *Testamenta Notariae* (са 92 књиге, а на средњи век се односи првих 17 књига, тј. прате хронолошку нит од 1282. до 1458. године). Систематско објављивање серије *Testamenta Notariae*, односно књига тестамената започето је 2004. годи-

не, књигом *Србија у дубровачким тестаментима у XV веку (I)*, коју су приредили заједно Сима Ђирковић, Ружа Ђук и Андрија Веселиновић.

Како и сам назив књиге каже, аутори су скупили и обрадили тестаменте који спадају у распон од 1414. до 1436. године. Приређено је тачно 48 тестамената трговаца са дубровачким грађанством (држављанством). Сви тестаменти су подељени у три књиге, отпочињу редним бројевима: *Testamenta Notariae* 10 (садржи тестамент од 1 до 4); *Testamenta Notariae* 11 (садржи тестамент од 5 до 29), *Testamenta Notariae* 12 (садржи тестамент од 30 до 48).

На основу оригиналних докумената из Дубровачког архива које су аутори приредили у овој књизи можемо увидети како је текао процес путем којег су састављани тестаменти у Дубровнику током 15. века. Сваки тестамент је представљен на следећи начин: најпре је дат

његов редни број, име његовог подносиоца, уз кратак сиже који је преведен на српски језик, а затим је изложен целокупан транскрибовани текст тестаментa на староиталијанском језику. На крају сваког тестаментa налази се његова оригинална сигнатура под којом је заведен. На крају књиге дат је и оригинални приказ приређених тестамената. Тестаменти су поређени тако да прате хронолошки след, од најстаријег до најмлађег. Међутим, обично се за старост тестаментa наводи година у којој је регистрован, потврђен и уписан у књигу тестамената (*Testamenta Notariae*) од стране нотара, дакле, датум састављања долази у други план. Остаци бива састављао тестамент пред саму смрт, некада је то било неколико година, а некад и неколико дана пре смрти. Најчешће су то били разлози попут нарушеног здравља, напада непријатеља или окупација трговачких градова. Приликом састављања тестаментa остаци бива је морао да буде при здравој свести и памети, уз неколико сведока, најмање два, што је случај и данас. Посао сведока је био да након смрти потврде жеље остациоца комисији и конзулу, који су тестамент тек после провере регистровали и уписивали у књигу тестаментa.

Веомо је значајно што нам ова књига пружа јединствене податке, који показују да су дубровачки трговци и српски трговци са дубровачким грађанством у својим тестаментима износили информације о свом пословању, сарадницима, задуженицима и дуговима, односно да су водили трговачке књиге. Они без лажне скромности говоре колико су пута учествовали на неким парницима, као тужиоци или као тужени, а исти принцип користе и да напишу своја посланства и сарадњу са средњовековним српским и босанским владарима и обласним господарима.

Тестаменти такође приказују ширу слику њиховог приватног живота, а нарочито брачног статуса, што у Дубровнику, што у залеђу или у осталим трговачким колонијама (Ново Брдо, Сребреница, Звечан, Вишеград, Трепча, Хоча, Београд, Зворник итд.). Чест случај је био и да трговац води паралелан живот. Ванбрачне везе и ванбрачна деца били су распрострањена појава међу дубровачким трговцима. Могуће

да је поменути друштвени феномен изазивао осећање кривице и утицао на имућне трговце да дају веће дарове католичким црквама и самостанима, што се провлачи кроз готово сваки изложени тестамент.

Књига представља научно и истраживачко дело, које је врло примењиво и препоручљиво за даља изучавања и анализе, поготово на пољу историографије и правне науке.

Сврха књиге јесте да обелодани документа која се настављају на књигу *Србија у дубровачким тестаментима у XV веку (I)* и архивску грађу која се налази ван територије Републике Србије. Архивска грађа Дубровачког архива представља прави „бисер“ српске дипломатике, а ова књига репрезентује и територије које је узимала (и којима је управљала) средњовековна српска држава, као и на који начин се њена политичка и културолошка моћ простирала.

Игор Јовичић

НАРОДНЕ ПОСЛОВИЦЕ

У овом и наредних неколико бројева *Историјских свезака* објављујемо избор народних пословица које је сакупљао и бележио Риста Одавић, а које се чувају у Архиву Србије.

Народне пословице које објављујемо пружају увид стручној и широј јавности у Одавићеве вишедеценијске напоре у стрпљивом, сакупљачком и истраживачком раду, као његову трајну опредељеност за чување духовне и народне баштине која Србе нераскидиво повезује са њиховим духовним наслеђем. Са ширином интелектуалца који сагледава дубље токове народног живота, Риста Одавић је одолевао времену истичући да културну и духовну баштину морамо сачувати од расипања, нестајања и уништења.

Риста Одавић, рад Паје Јовановића 1932.

О НАРОДНИМ ПОСЛОВИЦАМА

Пословице спадају у најстарије писане књижевне форме. Њихово порекло сеже у античка времена, а појединачни примери могу се наћи и код писаца старозаветних књига. Разлог дугочности ове писане форме, коју налазимо и у данашњем свакодневном говору, је њена језгровита и јасна мисао која даје оштроуман одговор на дилеме или питања. Пословицом се може разрешити и непријатан положај или упутити савет. Она је кратка, јасна и мудра порука са поуком или наравоученијем.

Научна дисциплина која се бави пословицама, њиховом историјом, класификацијом, поетиком и библиографијом грађе о пословицама назива се паремиологија, а особе које скупљају или пишу пословице су паремиографи. „Пословица је кратка, сликовита изрека као израз животног искуства или мудровања, најчешће са поучним смислом“. Овако је у *Речнику* Матице српске дефинисана омиљена кратка форма народног домишљатог изражавања. У самој дефиницији налази се синтагма сликовита изрека која се помиње и као синоним за оно што данас називамо пословицом или народном пословицом.

У књизи Ђорђа Трифуновића, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова* (Београд 1990), под речју пословица стоји упутница на појам изреке. Под овим појмом постоје две одреднице: *Изреке Менандрове и изреке филозофа*. У првој се говори о преводу сентенциозних стихова који се приписују античком песнику Менандру и наводе примери: „Гладан трбух разлога не чује“ и „Хранитељ је као и родитељ“. Оба стиха или изреке познате су и у српском народном стваралаштву као народне пословице или умотворине. Одредница *изреке филозофа* говори о изрекама мислилаца, Протагоре, Аристотела, Демостена и других, као и хришћанских писаца. Помиње се старозаветна *Књига проповедникова*, као и књижевна дела у којима се често јављају изреке. На пример: „Боље ти је с мудрим човеком камење носити него ли с лудијем

вино пити!“ или „Ко јаму копа у њу ће пасти!“ Ове изреке се и у српском народном стваралаштву јављају као народне творевине, односно народне пословице. Понекад се јављају у мало измењеном облику: „Ко другоме јаму копа сам ће у њу пасти!“. Измена је прилагођена одређеној ситуацији, али у народу опстаје и првобитна верзија, која указује на варијантни облик као и старост сачуване пословице. На крају одреднице се наводи „[...] у руској књижевности велики утицај на народне пословице начинили су *Изборник кнеза Свјатослава* из 1076. и *Пчела*, састављени од бројних изрека из Светог писма, црквених отаца па и античких писаца“.

Реч пословица се не помиње у *Српском речнику* Вука Ст. Караџића. У предговору књиге *Српске народне пословице*, издате у Бечу 1836. године, Вук је написао: „Колико је мени до сад познато, у народу нашем нема имена за пословице, него кад се која хоће да рекне, обично се говори: *Штоно* (има) ријеч; или: *Штоно стари веле*; или *Штоно бабе кажу* [...]“.

Реч пословица налази се у наслову знамените књижице Јована Мушкатировића (1743–1809) *Причте или ти по простому пословице тјемже сентенције или ти рјеченија* и била је позната Вуку, јер у предговору свог издања наводи: „Из пословица које је покојни Јован Мушкатировић скупипо и издао (први пут у Бечу 1787, а други у Будиму 1807), узео сам само оне за које сам слушао да се по народу говоре и за које нико не може рећи да су срамотне“. Књигу *Српске народне пословице*, Вука Стефановића Караџића, приредио је Мирослав Пантић, а издала Просвета у Београду 1964, поводом стогодишњице од његове смрти.

Књига *Причте...* Ј. Мушкатировића је била веома значајан, али не и једини писани извор одакле је Вук преписивао пословице. Некад је наводио, некад не – што је иначе било уобичајено за Вука – одакле је коју пословицу преписао. О томе постоје врло исцрпне студије Анице Ша-

улић (*О народним пословицама*, Београд 1938; *Јован Мушкатировић, први скупљач српских народних пословица*, Београд 1956). Свеобухватну студију о Мушкатировићу и његовом делу написао је и Јован Скерлић (*Јован Мушкатировић. Биографско-књижевна студија из историје српске књижевности 18. века*, у: *Глас СКА*, бр. 80, Београд 1909, 257–294).

У српском језику постоји више синонима за реч пословица од којих је најстарији *причте*, приповест, затим изреке, којој се увек додаје прилог народне и тиме потврђује да је реч о пословицама. Појам *причте* је као архаизам нестао из свакодневног говора и писања док приповест данас има друго значење. Данас у потпуности преовладава термин народна пословица и он је једини општеприхваћен у објашњењу ове говорне или писане форме изражавања. Народне пословице су и данас, као ретко која књижевна форма, присутне у свакодневном говору, новинским чланцима, књижевним делима, публицистици и поезији. Често се чују у разговору људи истог или различитог социјалног статуса, узраста, пола, занимања, образовања. Пословице знају и употребљавају сви и могу се чути где год људи међусобно опште. То нам указује на то да су народне пословице живе и данас са јаким и чврстим кореном у традицији Срба. Традиционално народно стваралаштво је део укупне српске културе и не застарева, као што смо склонили да верујемо. Једноставно, опстају и даље се развијају они облици народног традиционалног стваралаштва који су успели да се „прилагоде“ данашњем, модерном добу. Народне пословице су најбољи доказ постојаности народног стваралаштва. Интерес за скупљање, писање и објављивање „народних“ пословице не престаје, до данашњих дана.

Иако је већина пословица објављена, неке су ипак остале у рукописима који су сачувани у целисти или деловима. На пример, рукопис Самуила (Севастијана) Илића (1795–1863), насловљен *Општи говор, пословице и сентенције*, нетрагом је нестао. Детаљан опис свих рукописа са обимном библиографијом налази се у поговору књиге *Српске народне пословице*, Мирослава Пантића.

Значајни српски уметници, књижевници, песници, често су у народном стваралаштву проналазили ослонац за своја дела. Петар Петровић Његош, чије је место на пиједесталу у српској историји и култури неприкосновено, уносио је у своја књижевна и филозофска дела народне обичаје и свеукупно народно искуство и стваралаштво. У вези с тим, Тихомир Ђорђевић, у чланку *Његош и народне пословице (Наш народни живот*, том I, 1984, 117–120), пише да је „Његош у своју поезију унео и народне пословице. При употреби народних пословица он је различито поступао. Неке је пословице употребио онакве као што су, не променивши их ни за једно слово: ’На муци се познају јунаци’; ’Тешко земљи куда војска прође’. Неке је мењао, што му је било потребно ради стиха“. У истом тексту, Тихомир Ђорђевић је навео десетине примера народних пословица у којима је само стих римован. Такође, наводи и примере пословица из којих је Његош само преузео идеју, али ју је у својим стиховима сасвим другачије исказао. Тиме је Његош показао да је одличан познавалац карактерологије, обичаја и мудрости народа из којег је и сам потекао. То знање му је, уз неспорни Богом дани, уметнички дар који је носио у себи омогућило да створи изузетна дела у српској књижевности.

Многа дела нобеловца Иве Андрића препуна су етнографског материјала. Овде истичемо студију Видосаве Стојанчевић: *Етнолошке компоненте књижевног стваралаштва Иве Андрића*, у: *Гласник Етнографског института*, бр. 24, 1975, 1–24, у којој је аргументовано указала на Андрићево изванредно познавање народне традиције и обичаја. Такође, о народним умотворинама и етнографском материјалу којим се Андрић служио да би осликавао ликове и догађаје у приповеткама и романима, писали су многи књижевници и научници. У Београду је 1981. године издат и обиман зборник радова *Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе*.

Иво Андрић, на самом почетку приповетке *Злостављање* даје неуобичајену карактеристику народне пословице: „Пословицама се код нас убијају живи људи на најбржи и

најнеправеднији начин!“ На почетку ове приче, у којој Аница напушта мужа, богатог Андрију Зерековића, који је душевно уништава, њен отац јој поручује да у његовој кући нема места за „беснуље“ – побегуље које „траже хлеба над погачу“. Наводећи народну пословицу, која је и данас актуелна, а односи се на особу која не уме да цени оно што има и што је друштвеним нормама општеприхваћено, те „хоће хлеба над (преко) погаче“, Андрић истиче став укорењен у народном бићу. Иако наводећи заједљиво и горко „Пословицама се код нас убијају живи људи на најбржи и најнеправеднији начин“, не одбацује народну умотворину, већ истиче њену снажну вишеслојну улогу која омогућује да се једна непријатна ситуација реши брзо и лако за онога који је пословицу употребио. Отац Аничин се не труди да разуме душевну патњу којој је његова кћер изложена у браку са имућним а тиме „одмах“ и угледним Андријом Зерековићем, већ наглашава народну пословицу да себи, а још више средини у којој живи, кратко и јасно објасни да је његова кћер „беснуља – која тражи хлеба над погачу“. Средина у којој живи Аничин отац стаје на његову страну. Народна пословица је све и свима објаснила.

Сакупљањем народних пословица баве се многобројни истраживачи народног стваралаштва. Учитељи, књижевници, историчари, свештеници, етнологзи и други љубитељи народног стваралаштва, успевају да забележе и тиме сачувају од заборавља народне умотворине. Кад успеју и да их објаве, онда и шира заједница бива упозната са народним стваралаштвом одређеног краја. Једна од таквих књига је и *Јеличанке* (Београд 2004, 5–312), протојереја Милисава Д. Протића (1910–1979) из Гуче. У збирци су објављене, како је аутор у поднаслову написао, *Пословице и изреке Драгачева, Чачка и околине*. Тиме је назначио да прави разлику између пословице и изреке. У врло студиозно урађеном предговору он тумачи разлику између ова два појма: „Пре него што је сама реч пословица код нас Срба ушла у званичну употребу, у народу, она се замењивала са неколико речи, које готово исто тако у себи садрже све оно што садржи и сама реч пословица. Један од најстаријих израза

за реч пословица је израз *приповијест*. Упоредо са овим називом, одомаћен је био и израз *изрека*. За овакав назив пословице у давнијој прошлости у нашем народу и данас се може чути: ’Штоно каже стара изрека’. Две пак пословице које су се сачувале у нашем народу, и гласе: ’Колико ријечи толико и прекоречица’ или ’Колико ријечи толико и узречица’, говоре нам јасно да се у своје време реч пословица замењивала и са речима *прекоречица* и *узречица*“.

У књизи *Јеличанке* објављено је преко шест хиљада пословица и изрека за које Ранко Симовић, књижевник, каже „да се памте, употребљавају и чувају у народу са обе стране планинског венца Јелице планине, у драгачевском и чачанском крају, на простору од Рудника до Златибора и низ Западну Мораву до Сталаћа“. Милисав Д. Протић у завршном делу свог предговора помиње да су се у новије доба појавиле и нове речи које имају велики утицај на нашу паремнографију. Као пример наводи речи: *крилатица*, *лозинка* и *парола*.

Драгомир Антонић

НАРОДНЕ ПОСЛОВИЦЕ (1)

Сакупио Риста Ј. Одавић

(Избор)

У овом и наредних неколико бројева Историјских свезака објављујемо избор народних пословица које је сакупио и бележио Риста Одавић, а које се чувају у Архиву Србије. Народне пословице које објављујемо пружају увид стручној и широј јавности у Одавићеве вишедеценијске напоре у стрпљивом, сакупљачком и истраживачком раду, као његову трајну опредељеност за чување духовне и народне баштине која Србе нераскидиво повезује са њиховим духовним наслеђем. Са ширином интелектуалца који сагледава дубље токове народног живота, Риста Одавић је одолевао времену истичући да културну и духовну баштину морамо сачувати од расипања, нестајања и уништења.

А за Бога, сви ћемо пред Бога.

А камену а њему (говорио) – једно те исто!

А њему говорио, а магарцу трубио – једно исто.

А воду бацао, а неблагодарном давао
– то ти је свеједно.

Ако бежи – не бежи; ако л' не бежи – бежи!
(тј. ако бежи пена с вина, ти не бежи, већ седи па га пиј; а ако не бежи, онда бежи ти, јер га не ваља пити).

Ако бих криво – не смем од Бога,
ако бих право не смем од бега.

Ако до поноћи не мислиш,
сутра до подне дангубиш.

Ако Ђаво затвори једна врата, Бог отвори десет.

Ако желиш кога да познаш, подај му власт.

Ако и јесмо грјешници, нисмо одметници.
(Херцеговина)

Ако има века, биће и лека.

Ако је опроштено није заборављено.

Ако је слуга, није роб.

Ако не знаш паметно говорити,
ваља да знаш паметно ћутати.

Ако не можемо како хоћемо,
а ми ћемо како можемо.

Ако не можеш бити леп и богат,
можеш добар и поштен.

Ако не чује ухо, чује душа.

Ако немаш, ради.

Ако није добро, биће.

Ако није јануар у снегу,
тешко равни, долини и брегу.

Ако ниси јачи, буди паметнији.

Ако се не отмеш радом, нећеш инатом. (Босна)

Ако си јединац у мајке, ниси у Бога!

Ако смо и једне вјере, нијесмо једне ћуди.
(Стјепан Митров Љубиша)

Ако смо разне вјере, једне смо ћуди.
(Црна Гора)

Ако ти сав свијет даје, а Бог не даје
– нећеш имати ништа.

Америка – чемерика.
Бањалука, на Крајини хвала.
Без Бога – без душе.
Без Бога – без себе.
Без заната ништа од алата.
Без знања – без имања.
Без милости нема души радости.
Благо мудрој глави и вредној руци.
Благо оном ко ништа не зна.
Благо оном ко се туђим злом поучи.
Благо сунцу и мјесецу, јер се сунце сваког јутра
рађа а мјесец се често подмлађује.
Благо човјеку с човјеком.
Благословено је срећно само ако је од Бога.
Ближа је кошуља но гуњ. (Вук Врчевић)
Бог и душа моја! (Вук Стефановић Караџић)
Бог ми те поживео!
Бог му памет просветлио!
Бог није вино створио,
да човек с њим и памет попије.
Богу што је Божје, цару што је царево!
Богу су најмилији: слога, воља и прегнуће.
Ватра се лако пали, али се тешко тули.
Велико је име Божје.
Великој риби велика вода треба.
Венчао се са гором (т. ј. отишао у хајдуке).
Веран друг најбољи брат.

Видећеш звезде у по дана!
Каже оном ком прѣте да ће га тући.
Вино без воде у главу оде.
Вино је за паметног, а не за будалу.
Вино је јунак над јунацима:
гони бриге, обара јунака.
Винска чаша нема дна.
Више је дана него надница.
Више је зла са неумјештине
него ли са немаштине.
Више се дави у вину него у мору.
Више се лаже нег истина каже
(т. ј. више се лаже него што се истина казује).
Вјера не чини човјека.
Вјешти гору леме, а невјеште гора.
Власт к’о власт: неког ороси, неког покоси.
Волим с младим по гори ходити, жир зобати,
с листа воду пити, нег’ са старим на шињти
сиђети, шећер јести, шербе – воду пити! Одго-
вара девојка, када су је питали: „За кога ће?“
Воће не пада далеко од стабла.
Време је најбољи лекар.
Време је најбољи саветник.
Време је оштра турпија.
Врећа увек закрпу нађе.
Вријеме је добар пријатељ. [Бока]
Вријеме је мајсторско решето.
(Петар Петровић Његош)
Вријеме је најбољи поштењачина. [Дубровник]
Вријеме је стари мајстор. [Дубровник]

Вријеме лети као вода.
Вријеме све поправља. [Дубровник]
Вријеме све троши и потире.
Вријеме свему дохака, ал' освети никада.
[Црна Гора]
Вријеме ствара и обара.
Где је договор, лак је одговор.
Где је договора нема поговора.
Где је много рџчи, добро очи бечи.
Где је слава, ту је Србин.
Где је слога, ту и победа.
Где је слога, ту је и Божји благослов.
Где је Србин, ту је и слава,
а где је слава, ту је и Бог.
Где је стида, ту је и поштења.
Где нема вере, нема ни добрих дела.
Где нема образа, нема ни увреде.
Где нема страха, нема ни срама.
Где није жене, није ни куће.
Где није реда, није ни напретка.
Гдје је добар старешина,
весела му сва дружина.
Гладан трбух – глухе уши.
Гладним очима трбух је мера.
Гледај девојку у пољу (на раду), а не у колу.
Голе речи кесу не пуне.
Гора је благо. [Приморје]

Гори од гласа! Каже се човеку који је гори него
што се о њему говори.
Гори од земље под ногама! Каже се о веома не-
стрпљивом човеку. (Јанко Веселиновић)
Гради кућу у сваком селу
(т. ј. старај се да свуда имаш пријатеља).
Грешан мисли себе пере
кад стотину чистих каља.
Гром не бије чим загрми.
Гром ће у грм, а не у трн.
Да видиш па да не верујеш.
Да га обесе, уже би се прекинуло.
Да га по смрти пошаљеш, сит би се најивео.
Да га помиришеш, нос би ти отпао.
Да га у море бациш, рибе би се потровале!
Да га у Саву утопиш – замутила би се!
(т. ј. толико је рђав и покварен).
Да га човек на рану привије!
(т. ј. тако је добар).
Да је добар зајам и жене би се позајмљивале.
Да је на срцу као на језику!
Да ли сам ово ја или се свет променио?
Да нема грешника, не би било светаца.
Да пљуне змији у уста – отровао би је!
Да су му руке што језик,
а језик што руке – да га Бог види.
Далеко је од чувеног до виђеног.
Дан се не хвали пре вечера.
Данас и зидови имају уши!

Два добра неће се побити.

Два су уха да се двапут чује,
а два ока да се двапут види.

Два тела – једна душа.

Девојке се по лицу бирају,
зато се многи и варају.

Дјевојка се узима по чувењу, а коњ по виђењу!
[Херцеговина]

Добра жена нема ни очију ни ушију.

Добро је каткад и кроз прсте прогледати.

Добро се гледај са злим, а дружи се са добрим.

Док је знања – здрава глава.

Друга се пије за пошто су ноге двије; без треће
нема среће; пета не омета; девета не смета,
а десета се опет са један почиње.

Дужи петак од суботе! Каже се када се доњи део
одеће види испод горњег.

Ђаво се жени! Каже се кад у исти мах
и сунце сија и киша пада.

Ђе је образ ту и душа, ђе су људи ту и Бог.

Ђе је слога ту и Божји благослов. (Вук Караџић)

Ђе није човјека, ту није ни јунака. [Црна Гора]

Ђурђев дан је српско пролеће.

Ђурђев данак – ајдучки састанак,
Митров данак – ајдучки растанак.

Еј, неправдо, нигде те не било.

Еј, неслого, не било ти трага.

Жена је и рај у паклу и пакао у рају.

За живот све, само образ не! [Црна Гора]

Занат – пун вајат.

Занијела га мутна вода
(т. ј. пошао у пропаст). [Црна Гора]

Зао глас и тице носе.

Зао језик сам је себи судија.

Зар верујеш више кантару но мени?
Рекао онај што је криво мерио.

Зверка једе зверку, тица тицу, а човек човека.

Злато не збори, а чуда твори.

Знање вреди што благо не вреди.

И Бог каткад кроз прсте погледа!

И зла година краја има.

И то ће бити и проћи.

И ћутање је одговор.

И црна кока бело јаје носи.

И црна крава бело млеко даје.

Изгубљено време никад се не враћа.

Издајица гори од силника. [Црна Гора]

Имаш ли овце, не брини за новце.

Ја теби бели цвет, ти мени бели свет!

Ја ћу тебе сердаром, а ти мене војводом.
[Црна Гора]

Јадна је ријеч, ако је дело не прати.

Јача је страст од дужности.

Јача сила од воље.

Јаче вино од јунака.

Јаче је знање, нег и снага и имање.

Јаче је село од кмета.

Је л' јануар с мало воде, виногради добро роде.

Јевтино, а скупо!

Каже се о купљеној непотребној ствари.

Један агује, други благује, а трећи јадује!
[Мачва]

Један Бог а свачиј!

Један је Бог и за богате и за сироте.

Један како хоће, други како мора.

Један не чини војску.

Један точак у блато, други из блага.

Један у цркву, други у механу.

Једно људи мисле, а друго судбина одређује.

Једно мисли, друго говори, а треће пише.

Једно ти кајање не гине.

Једно човек жели, а Бог друго вели.

Једног хоћу, другог нећу, за трећег умрећу.

Једном руком даје, а другом узима.

Јутро је прече од вечери.

За разговор и доношење одлуке.

Кад би свако био мудар, ко би се будалом звао?

Кад би свака пушка убила, одавно би земља
остала без људи. [Херцеговина]

Кад би се све памети на пазар изнеле,
сваки би се своје машио.

Кад би Бог спавао, можда би ти у рај доспео.

Кад Бог земљу благослови,
даје јој мудра господара.

Кад будала ћути, људи мисле да је паметан.

Кад Велики петак падне у среду (т. ј. никад).

Кад је зора бела и вечер црвена, пусти једра –
лепа ће времена. [Приморје]

Кад нема калемљених, добре су и дивљаке.

Кад правде нестане, свако добро престане.

Кад пукне – свако паметан.

Казала ми једна птица!

Када неће да се каже од кога се чуло,
тако се одговара на питање: „Ко је ово казао?“

Какав је, такви га и бране.

Какво дело, такво јело.

Како ко зна онако и пјева. [Херцеговина]

Као да Бог из њега говори.

Као да га је сам Бог послао.

Као јелен из горе. Каже се о здравом човеку.
(Јован Хаџи Васиљевић)

Књига је из главе изашла.

Ко Бога не признаје, ништа не познаје.

Ко брзо суди, брзо се и каје.

Ко високо диже нос, ускоро ће ићи бос.

Ко је Богу неверан – и људима је.

Ко не пати – не зна.

Ко уме послушати, уме и заповедати.

Купује а не продаје! Каже се о човеку који тра-
жи туђе мишљење, а своје не казује.

(наставиће се)

Приредили:
Весна Јовановић
Драгомир Антонић

О ЖИВОТУ И ДЕЛУ РИСТЕ ОДАВИЋА

Пре више од осамдесет година, 17. априла 1932, у Београду је умро Риста Ј. Одавић (1870–1932), књижевник, професор, преводилац, драматург, покретач, власник и уредник илустрованог часописа „Нова искра“, новинар, публициста, управник Државног архива... Вест о његовој изненадној смрти пренела је бројна ондашња штампа („Политика“, „Време“, „Правда“, „Самоуправа“, „Српски књижевни гласник“...)

Риста Ј. Одавић је рођен 23. августа 1870. године у Београду, у имућној трговачкој породици.¹ Његов отац Јован С. Одавић, пореклом из села Луга, на реци Требишњици, недалеко од Требиња, био је богати трговац и имао кожарску радњу у близини Саборне цркве у Београду. Његова мајка Јулијана, рођена Радивојевић, била је родом из Земунa. Основну школу, Другу мушку гимназију и Историјско-филолошки одсек Велике школе завршио је у Београду. Одмах по завршетку студија, 1894. постављен је за предавача у Трећој београдској гимназији,² а у јесен 1897. полагао је професорски испит с темом: „Најстарији трагови српског народног песништва у српској књижевности“.³ Одавићу, напредном и талентованом професору српског језика, министар просвете одобрио је одлазак на студије етнографије и дијалектологије на Универзитету у

Лајпцигу где борави школске 1897/1898. године. По повратку у земљу Одавић је постављен за суплента (1898) а потом професора у Првој београдској гимназији (1901).

Још као гимназијалац, Одавић пише и штампа песме у ђачким листовима попут новосадског „Невена“, сомборског „Голуба“ и београдског „Српчета“. Под псеудонимом „С. Јов.“⁴ од 1890. објављује своје радове у „Јавору“ и „Колу“. Даровитог Одавића запазио је и др Владан Ђорђевић, уредник часописа „Отаџбина“, те му штампа песме и прево-

де. Књижевник Јован Максимовић⁵ међу првима уочио је таленат младог Одавића: „...Штогод Вас дужем будем гледао где трагате стопама Надсона... стопама Љермонтова, Пушкина, и док научите остале језике, стопама осталих великих вештака (ал само великих – не попуштајте) – мени ће све милије бити, јер ће ми то бити залога, да ћете свој таленат ишколовати добро, и да ће он, кад сами почнете живити, моћи заодети Ваше рођене мисли у вештинску форму. Ми до данас још не знамо, јесте ли Ви прави таленат: један знак већ имамо, а то је способност да разумете спољашњу људску вештину, форму; способност да из прочитаних вештинских производа умете да разликујете оне елементе у њима, којим њихови аутори постизавају вештински успех. О томе нема сумње, те ја и ако се не бих смео заклетити, да сте Ви песнички таленат, могао

1 Обимну биографију Ристе Одавића израдила је његова супруга Ангелина Одавић, рођена Јанковић, августа 1949. (Вид. биографију у: Каталог изложбе „Риста Ј. Одавић 1870–1932“, Архив Србије, Београд, 1996, 8–19.

2 Пбр. 18846/894. од 13. октобра 1897, АС, МПс ф 49 р 34/1894.

3 АС, РО, XV, без броја.

4 „Син Јованов“.

5 Јован Максимовић (1864–1955), књижевник, професор, преводилац са руског, немачког, латинског и старогрчког.

бих то са доста великом сигурношћу тврдити. За Ваше године и то је таман толико много, да Вам да крила (то јест, ако Вам то каже човек, коме верујете), да се трудите даље по изабраном путу...“⁶

Одавић је рано почео да се бави преводилачким радом. Његов први превод Пушкиновог *Евгенија Оњегина* штампан је 1893. године.⁷ Три деценије касније, Одавић штампа свој препев *Евгенија Оњегина*, овог пута, како је истакао Андра Гавриловић, *достојан оригинала*.⁸

Министар просвете Љубомир Ковачевић поставио је 1902. Одавића на место драматурга Народног позоришта у Београду.⁹ Дужност драматурга, као референта за све књижевне и уметничке послове, вршио је у два наврата, 1902–1903. и 1907–1909. године. Отуда у његовој заоставштини обиље писама домаћих и страних глумаца, позоришних дружина, редитеља, оперских певача, позоришних импресарија, преводилаца, биографских података о глумцима које је Одавић сакупљао као грађу за енциклопедију Станоја Станојевића.¹⁰ Међу сачуваним Одавићевим театролошким документима свакако треба поменути његову редакцију Његошевог *Горског Вијенца* (драматизација), рукописе његових драмских комада, затим студије „Техничка средства за драмску илузију“¹¹ и „Француски репертоар на сцени Народног позоришта у Београду, 1868–1914“.¹²

У ратним годинама (1912–1913), био је члан Информативног одбора Министарства просве-

те и секретар Задужбинског савета истог министарства, потом (1914–1915) на раду је у Новинарском одсеку Министарства иностраних дела.

Од 1916. до 1918. године боравио је у Француској. За директора Матурског течаја у Аркеј Кашану постављен је 1916. године, а фебруара 1918, одмах по оснивању Одбора за културну пропаганду у Паризу, изабран је за његовог потпредседника. Као позоришни човек и бивши драматург београдског Народног позоришта, обилазио је париска позоришта, библиотеке, музеје, архиве... и бележио тамошња искуства која је касније искористио за свој вишеструки стручан рад у ослобођеној домовини.

По завршетку рата враћа се у земљу у својству шефа Новинарског одсека Министарства иностраних дела и на тој дужности је непуних годину дана (1918–1919). Маја 1920. постављен је за управника Државне штампарије,¹³ а 13. августа 1923. заменио је Бранислава Нушића на положају начелника Уметничког одељења Министарства просвете. Са ове дужности био је већ октобра 1924. смењен, боље рећи пензионисан, како је пренела ондашња штампа, и то због политичког неслагања са тадашњим министром просвете Антоном Корошцем.¹⁴ Убрзо, 9. новембра 1924, постављен је за управника Државне архиве у Београду и на том положају остао је до пензионисања, 1929. године. „...Чувати, сачувати, прикупити све оно што служи Србинову имену лежало му је у крви – било му је урођено. Неуморно се предаје томе послу, како би Архиви створио угледно место у земљи, како би Архива најбоље одговарала своје узвишеном задатку. Осећајући добро да вредности које Архива има да би се то сачувало и очувало за будућа покољења, рађа му се идеја да створи зграду Државној Архиви, по угледу тих зграда, у другим напредним народима...“¹⁵ Захваљујући неуморном залагању Ристе Одавића, Државна архива (Архив Србије) добила је наменски зи-

6 Из писма Јована Максимовића Ристи Одавићу, 4. марта 1890. (АС, РО, II, 241).

7 Објављен је под насловом Јевђеније Оњегин – роман у стиховима. Други Одавићев превод истог дела објављен је 1924.

8 Андра Гавриловић: „А. С. Пушкин: Евгеније Оњегин, роман у стиховима. Превоо с рускога Р. Ј. Одавић. – 1924“ у: „Илустровани лист“, бр. 40, 5. октобар 1924, стр. 20.

9 Одавић је 17. маја 1903. поднео оставку и вратио се на дужност професора у Првој београдској гимназији (АС, МПС Ф 17 р 41/1903; Ф 25 р 41/1911).

10 Сва поменута писма (укупно 235), као и материјал за енциклопедијске јединице о позоришним члановима, објављена су у: Грађа о Народног позоришту у Београду из Фонда Ристе Одавића, „Театрон, часопис за позоришну историју и театрологију“, Београд, 1994, бр. 89, 21–166, приредиле Ј. Алибеговић и Ј. Рељић.

11 Објављен у: „Театрон“, бр. 101, Београд 1997, 54–61 приређивач Ј. Рељић.

12 Објављен у: „Театрон“, Београд 1998, бр. 103, 67–77, превела с француског и приредила Ј. Рељић.

13 Исте године Одавић је изабран за народног посланика за Уставотворну скупштину на листи Народне радикалне странке Николе Пашића те је јануара 1921. пензионисан.

14 Вид. *Једно политичко пензионисање. Изјаве г. Ристе Одавића – Нов курс у нашој просветној и културној политици* („Време“, 11. октобар 1924, стр. 4, АС, РО, XII, 32).

15 Из „Биографије Ристе Одавића“. (Вид. напомену 1)

дану зграду. Наиме, његов предлог да се зграда Државне архиве подигне на Тркалишту, на земљишту одређеном за универзитетске зграде, прихватили су, 9. фебруара 1925. године, Ректорат и Комисија за регулацију Београда. Фебруара–марта 1925. Одавић је боравио у Бриселу, где је проучавао уређење белгијске Државне архиве. На његов захтев, јуна 1927, одобрена је сума за кредитирање пројекта руског архитекте Николаја Петровића Краснова за изградњу зграде, а већ у мају 1928. године здање у којем се данас налази Архив Србије било је под кровом.

Одавић је заслужан и за оснивање других архива у Краљевини. Крајем јануара 1925. добио је задатак да отпутује у Нови Сад и Скопље ради прикупљања грађе за оснивање архива у тим местима. На његов предлог архиве су основане буџетом за 1926–1927. годину и од тада је Одавић одржавао сталну стручну везу између тих архива и Државне архиве у Београду.

***

Риста Одавић је писао песме, приповетке, књижевне и уметничке рецензије, полемике о позоришним питањима, адаптације комада за српско позориште и драме, енциклопедијски материјал за историју српског позоришта, политичке чланке. Своје књижевне и публицистичке радове објављивао је у листовима и часописима: „Отаџбина“, „Јавор“, „Босанска вила“, „Бранково коло“, „Стражилово“, „Дело“, „Нова Искра“, „Звезда“, „Политика“, „Самоуправа“... Сарађивао је у илустрованом радикалном алманаху „Пашић“.

Одавић је био власник и уредник „Нове Искре“ (1899–1907. и 1911), уредник „Дела“ (1910–1911) и „Српских новина“.

Његов преводилачки рад изузетно је значајан и по обиму и по вредности – преводио је са немачког, руског и француског језика: Пушкин, Евгеније Оњегин (два превода: 1893. и 1924), Хауптман, *Утопљено звоно*, Толстој, *Смрт Ивана Грозног*, Амфитеатров, *Стара врлина*, Еурипид, *Алкеста*, Клервил, *Корневиљска звона*, Потепенко, *Генералова кћи*, Табурно, *Српске битке*, Гете, *Фауст*, превео антологију руске лирике *Звуци руске лире*. Израдио је *Essai de Bibliographie*

Риста Одавић

Française sur les Serbes, Croates et Slovènes, depuis le commencement de la guerre actuelle, Paris 1918. („Оглед француске библиографије о Србима, Хрватима и Словенцима...“), приредио *Наду српске голготе – из радова српских ученика у Француској 1916*, Београд 1923; написао *Дух наших дедова*, драмску трилогију „Хеј Словени“, „Под крстом“ и „После ослобођења“, Београд 1927, драматизовао *Смрт Уроша Петог Стефана Стефановића*, Београд [1928]. Његова збирка *Песме*, објављена је постхумно 1935. године у Београду.

Био је члан бројних одбора и друштава: Друштва Светог Саве, Одбора Клуба фотографских аматера (1901), Одбора југословенске уметничке изложбе у Београду (1905), Одбора Четврте југословенске уметничке изложбе у Београду (1912), Београдског певачког друштва (председник, 1914), Париског одбора Црвеног крста (1918), Париске групе Професорског друштва (1918), Друштва за српски језик и историју, Југословенског новинарског удружења, почасни члан друштва „Љубљански звон“ (1925) и почасни члан Друштва за српски језик и историју „Парнасос“ у Атини.

Одликован је орденом Св. Саве V, IV и III степена, орденом Белог орла V и IV степена и Легије части V степена.

Риста Одавић је 3. јула 1930. основао Фонд Јована и Јулијане Одавић с научним и књижевним циљевима. У завештајном писму навео је да оставља своју „архиву (књижевну грађу, кореспонденцију, туђе и личне рукописе) Државној Архиви у Београду“.¹⁶ Ангелина Одавић предала је заоставштину Државној архиви 9. маја 1939. године¹⁷ а примопредајни записник саставио је професор Радослав Перовић, коме је тадашњи управник Државне архиве, др Александар Арнаутовић, поверио сређивање Одавићевих рукописа и преписке.¹⁸ Сумарни инвентар и аналитички инвентар Личног фонда Ристе Одавића, обима 19 архивских кутија, објављени су у едисији *Лични фондови* Архива Србије (Београд, 2008) с намером да подаци о Одавићевој личности и делатности буду доступни за свестраније научно истраживање.

Риста Одавић је рано почео да се бави скупљањем народних пословица. У заоставштини је сачувано преко 30.000 листића на којима је Одавић исписивао пословице, изразе, афоризме, „различне ријечи“... Ређао их је по азбучном реду и спајао у омоте на којима је исписао наслов под којим је највероватније и желео да их штампа: *Српске пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи – додаток збирци В. Ст. Караџића, скупио Риста Ј. Одавић.*

У грађи су сачуване и друге народне умотворине које је Одавић сакупљао и уписивао у свеске и блокове дајући им наслове: Збирка српских народних пословица, изрека и узречица „Бог и Божје име“, Збирка изрека „По трагу живота“, Збирка пословица и изрека о пијанству, Збирка епиграма Срба и Хрвата, збирке одабраних епиграма Грка и Латина, источних народа, Руса, Француза, Италијана и Немаца.

Милан Јовановић Стоимировић, управник Државне архиве,¹⁹ у својим сећањима на Ристу Одавића записао је: „...Кад сам био управник Државне архиве ја нисам имао времена, ни воље да простудирам сву његову заоставштину, али сам са великим интересом прешао огромну грађу коју је он скупио као допуну Вукових пословица (и узречица). Он је деценијама радио на збирању ових ситница и он је заиста сакупио такав материјал да му се мора одати признање на труду и стрпљивој доследности. Ја сам сматрао да ту збирку треба издати под насловом *Phraseologia Serbica*, (заједно са Вуковим пословицама), јер та Одавићева збирка представља једно велико благо, чије би објављивање сачувало Одавићево име за потомство и ставила га у ред оних људи који су заслужни за наш језик. С обзиром да ће неко некада свакако издати то дело, ја сам уверен да ће се већ у вези с њим доцнија поколења питати: Па ко је и шта је био тај Одавић?...“.²⁰

Јелица Рељић

16 АС, 3/687.

17 Мањи део архивалија предат је Архиви Србије 29. октобра 1952. (Sumarium br. 315 и 406)

18 АС, бр. 119, од 25. октобра 1939; Радослав Перовић, спречен болешћу, није могао да заврши сређивање заоставштине.

19 М. Ј. Стоимировић, управник Државне архиве од 30. октобра 1941. до октобра 1944.

20 Милан Јовановић Стоимировић, *Портрети према живим моделима*, Нови Сад 1998, 128.

ШТА ЈЕ КНЕГИЊА ЉУБИЦА ПИСАЛА КНЕЗУ МИЛОШУ ОБРЕНОВИЋУ (6)

Преписка кнегиње Љубице Обреновић (1817–1839)

656.

30. маја 1837. г., Београд

Љубица Обреновићка по наредби од 26. о. м. № 515 шиље господару цубе. Данас врше весеље Димитрија синовца пок. г. митрополита. Јавља му да су сви здрави и поздрављају га.

оздрави. Јавља му да киша пада, па не мисли на пут у Бању. Кад Пера Вулићевић дође она ће поступити по наредби. Девер Јефрем послао кусака а није послао покриваче. Моли га да пошље покриваче.

657.

13. јуна 1837. г., Топчидер

Љубица Обреновићка примила писма од 7, 8, 10 и 12. о. м. № 578, 579, 589 и 594. Антића сместила у стари конак, где се гости дочекују. Лазаревићу и Хацићу јавила да ће господар доћи амо и није потребе да они иду у Крагујевац. Жали му се на непрестану кишу и време. Сви су здрави и поздрављају га.

661.
14. јула 1837, Топчидер
Љубица Обреновићка јавља како сутра полази Перка и Тоша у Варадију па је она ишла јуче и састала се с њима. Лепосава Ђоке Протића долазила и плакала пред њом, како јој Ђоку гони магистрат. Моли господара да пише генералу земунском да га не гоне. Данас била велика киша.

658.

30. јуна 1837. г., Крагујевац

Господар П№ 559 и 569 примио писма Љубичина. Примио меру од капа синова, меру од черге коју је намеравао правити па сад одустао од мере, примио цубе и т. д. Јавља им да је здрав.

662.
24. јула 1837. г., Топчидер
Љубица Обреновићка примила писмо од 22. о. м. П№ 715. Ашчију ће примити у службу као што господар наређује. Говори му о свадби Милосава Топаловића и пита га какве ће му правити хаљине: турске или немачке. Здрави су и поздрављају га.

659.

12. јула 1837, Пожаревац

Господар В№ 2701 доставља Љубици како је Перу Вулићевића произвео у чин полукапетана, па јој препоручује ради знања и да га намести у конаку на стан и на храну. Кад буде она отишла у бању он ће пазити на конак. Препоручује јој да му да зеленог хата да га јаше.

663.
27. јула 1837. г., Топчидер
Љубица Обреновићка примила писмо од 24. о. м. Жали му се како је нога боли па је ишла Дра Стејићу те јој препоручио да пусти крв. Аду су покосили и нашли доста сена, око 13 сенâ. Поздравља га.

660.

13. јула 1837. г., Топчидер

Љубица Обреновићка добила четири писма од 11 и 12. о. м. Коже је примила али мајстор је болестан па не може интов оправљати, него кад

664.
31. јула 1837, Крагујевац
Господар № 734 примио Љубичино писмо од 27. о. м. и разумео из њега да је она Дра Стејића звала да јој лечи болесну ногу. Препоручује јој да и унапред зове Стејића кад јој затреба. Шиље

јој 20 цесарских дуката да да доктору. Тражи исправе од имања у Крагујевцу да му све пошље.

665.

31. јула 1837. г., Топчидер

Љубица Обреновићка добила писмо од 28. о. м. Јавља му како је падала много киша. Јавља јој да су повољна писма приспела из Петрограда од нашег покровитеља која су јако обрадовала господара. Јавља му како је добила од Перуничиха писма у којима јој пише о својој сиротињи.

666.

1. авг. 1837. г., Топчидер

Љубица Обреновићка је писала јуче по зету Јови Ђерману господару, па сад нема шта да му пише, до само то да су деца и она здрави. Добила јуче писмо од Тоше и Перке, који су здрави са децом. Они су написали особено писмо господару које му она шиље.

667.

4. авг. 1837. г., Топчидер

Љубица Обреновићка примила писма од 31. јула и 2. о. м. № 734 и 740 као и послати 20 дуката цесарских за Стејића и 125 дуката цесарских за Јованку Димитријеву. Благодарни му што се стара о њеном здрављу те јој препоручује лекара. Данас предаје кључ од ормана Алекси да нађе тапије што господар тражи да му се пошље.

668.

8. авг. 1837. г., Топчидер

Љубица Обреновићка писала господару 6. о. м. и послала му ланац за Престолонаследника руског на сат његов по [Линденмајеру]. Јавља му како је Милана ухватила грозница 6. о. м. па га је лечио Dr Белони. Сад је добро. Поздрављају га.

669.

11. авг. 1837. г., Топчидер

Љубица Обреновићка примила писма од 6 и 10. о. м. Јавља му да се не брине за Милана, он је сад добро са здрављем. Што се њеног поласка тиче, она сад не може поћи због ноге, јер је пари, а деца су готова. Дознала је да се куга појавила у Нишу и да је постављен јак кордон на граници.

670.

15. авг. 1837, Топчидер

Љубица Обреновићка јавља да ће се са синовима спремити и кад другу наредбу добије, поћи за Пожаревац. Сви су здрави и поздрављају га.

671.

19. авг. 1837, Топчидер

Љубица Обреновићка примила писмо од 17. о. м. у коме јој јавља господар како су низами донели кугу у Јагодину. Жали господара што му се и ова брига натурила на врат. У Београду нема од тога ништа. Сви су здрави и поздрављају га.

672.

19. авг. 1837. г., Топчидер

Љубица Обреновићка примила писмо што јој послао господар по Илији Гарашанину односно пажње да се одвоји Топчидер од вароши и да нема никакве мешавине због болести – колере. Она му јавља да ће све извршити а болести у Београду нема. Јавља му да ће Милосав Топаловић одложити свадбу.

673.

19. авг. 1837, Топчидер

Љубица Обреновићка добила писмо од 18. о. м. у коме јој господар опет јавља о кузи да се све већма шири и њега јако у бригу дало. Она га теши тиме што полаже наду у Бога да ће он нам бити у помоћи. Они су сви здрави и нема никакве болести у Београду. Солдате су прегледали па су нашли да су здрави само што по неки је шугав.

674.

22. авг. 1837, Топчидер

Љубица Обреновићка примила оба писма од 19 и 20. о. м. Сажалева га што се бацио у бригу и моли Бога да га ослободи те бриге. Сви су здрави а и у Београду је здравље повољно, а тако и у околини. Све су мере предузете по господаревом налогу. Поћи ће у одређени дан у Пожаревац.

675.

19. септ. 1837. г., Београд

Љубица Обреновићка примила два писма од

13 и 15. о. м. П№ 872 и 875 у којима јој јавља о своме путу и да је куга почела да ишчезава. Из човекољубља сажаљева неког парафинца што је пуцао на капетана па ће сад бити кажњен смрћу. Пише му о неком Драгутину да га Дави-чевица већ лечи.

Сви су здрави и поздрављају га.

676.

22. септ. 1837, Београд

Љубица Обреновићка доставља господару како су разортачили Савиног Алексу од његовог мајстора. Јавља му како су мајстори учинили поравњење између њих. Поздравља га.

677.

27. септ. 1837, Београд

Љубица Обреновићка примила три писма од 22. и 25. о. м. № 889, 894 и 905. и разумела све што јој пише. Бика и два вола послала тамо, а остали 10 волова послала у Пожаревац Николи. Марта Васина видим да је прикрила неки новац. Ристу је призвала и казала му да је господар дао девојку за Милана Туцаковића.

678.

29. септ. 1837, Београд

Љубица Обреновићка издаје пасош неком Вучку Стојановићу из Пиносаве нах. београдске да може слободно ићи у Крагујевац.

679.

28. новембра 1837, Београд

Љубица Обреновићка доставља господару да су са здрављем сви добро, које и њему желе и срећно путовање до Крагујевца. Поздрављају га.

680.

12. дец 1837. г., Београд

Љубица Обреновићка примила писма од 9. о. м. из којих се уверила да је господар здрав. Благодариле господари заједно са сестром Босиљком која се овде десила, што је њиховој старој мами послао 200 гроша и соли. Данас је добила од девера Јована писмо да јој мајка на смрти, па шиљу Гају да јој пољуби руку уместо њих.

681.

14. дец 1837, Крагујевац

Господар П№ 1093 јавља Љубици да јој је умрла мајка синоћ 13. о. м. у 2 сахата по акшаму. Јован му исто тако јавља да је она умрла и наредио да се сахрани.

682.

16. дец 1837, Београд

Љубица Обреновићка с писмом од 10. о. м. № 1085 дошао је овде Др Пацек због наше Симке. Она је нудила Пацека да буде на квартиру у старом конаку но он није хтео него је волео код Мате Апотекара. Она му је оставила на вољу. Сви су здрави и поздрављају га.

683.

22. дец 1837. г., Београд

Љубица Обреновићка примила писмо од 18. о. м. № 1105 из ког је видела како господар покрај толиких брига и трудова, води бригу и о њеном брату а по смрти њене мајке, да је намеран да га доведе у Крагујевац. Она му благодари али мисли да би за њега најбоље било да остане код куће. Сви су здрави и поздрављају га.

684.

22. дец 1837, Београд

Љубица Обреновићка честита са децом господару празник Христово Рођење а тако исто честита му и Вуле празник. Поздрављају га.

685.

31. дец 1837, Београд

Љубица Обреновићка пита господара: хоће ли што за мре давати богословцима, који су код ње овде на квартиру или ко ће им давати? Моли га за одговор.

686.

8. маја 1838, Београд

Љубица Обреновићка примила писмо од 5. маја и из њега разумела да је господар здрав. Сви су здрави. Што господар пише да она прати меру за Михаилов капут, то није нужно, јер он их засад доста има. Савка, Милан, Михаило и [Е]ва љубе руку господару.

687.

22. маја 1838. г., Београд

Љубица Обреновићка јавља како је ономад отпратила Савку са малим Теодором у контума-нац. Он има велики кашаљ и зацењује се. Новце у кесицама примила и предала Савки која благодари господару. Сви су здрави и поздрављају га.

688.

30. маја 1838. г., Крагујевац

Господар П№ 345 јавља Љубици како у идући четвртак 2. јуна полази у Пожаревац да се састане са Тошом и Перком којим је писао да 5. о. м. буду у Ковину, па и њој препоручује да и она са децом пође у Пожаревац и поведе собом Милоја и Мих. Гарашанина да онде дело Тошино и Перкино сврше.

689.

19. јуна 1838. год., Београд

Љубица Обреновићка примила писма од 17. и 18. о. м. и разумела из њих што јој господар пише, а за Дра благодари му, кога је послао. Сви су здрави. Данас имали су лепу тиху кишу. Била је данас поподне у граду Ђркиња Анума опасно болесна, исто онако као наша пок. Симка. Примила писмо од Тоше. Здрави су.

690.

22. јуна 1838., Београд

Љубица Обреновићка примила писмо господарево од 19. о. м. заједно са земичкама, што јој послао господар. Земичке нису од прве руке. Може бити да су од лошијег брашна. Павле не треба толико да се хвали. Време је сад донело да бисмо ми могли имати разних фабрика као: чохани, свилени, стаклени, порцуларни а не од земичака, па би га онда само његово дело хвалило.

691.

12. јула 1838. г, Београд

Љубица Обреновићка шиље господару неког Михаила Игњатовића из Бождаревца, нахије рудничке и моли га да га прими и саслуша. Он се жали да му је Јован Козељац одузео неку ливаду. Он има и писмо господарево, које је носио Козељцу, па ништа није могао учинити. Сад по други пут долази и шиље га господару.

692.

20. јула 1838, Београд

Љубица Обреновићка примила писмо од 20. о. м. из кога је сазнала наредбу господареву да се она не креће на пут у Буковик док не добије налог од господара. Наредбу ће испунити. Сви су здрави и поздрављају.

693.

3. авг. 1838, Београд

Љубица Обреновићка јавља како је здраво и весело са децом приспела у Београд. Моли га да им пошље кожу за оправку интова. Милан моли господара за неког ждрепца у Крагујевцу што се находи да му господар пошље јер му се овај не допада, што га има. Поздрављају га.

694.

4. авг. 1838. г., Београд

Љубица Обреновићка јавља да су сви здрави. Добила писмо од Савке у коме је пита колико ће бити свите са браћом да би према томе спремили станове. Савка је пита да ли могу деца бити са њом у једном квартиру те би о једном трошку прошли и не би за њих куповали покућанство.

695.

9. септ. 1838, Крагујевац

Господар П№ 654 доставља Љубици како је он у договору са Митрополитом и саветницима решио да се пренесу мошти Св. Краља из Каленића у Студеницу и издао је нужне наредбе о томе. Јавља ко ће на овој свечаности бити. Он полази 29. о. м. у Каленић. Поздравља је.

696.

15. септ. 1838, Београд

Љубица Обреновићка доставља господару како је отпустила баштована Јању Ђрка Цариградлију зато што од баште летос није никакве фајде имала, него је и паприку куповала за туршију. Она му је исплатила све што је имао примати. Остале слуге остале су на својим местима. Здрави су сви и поздрављају га.

697.

23. септ. 1838, Земунски Контумац
Љубица Обреновићка примила писмо од 21. о. м. ПН^о 714 и видела из њега како се господар растужио за премилим синовима кад је био на Морави и посматрао оне предмете са њима и увесељавали се. Моли га да се остави такве туге јер су деца здрава. Мило јој што је пренос Св. Краља оставио за пролеће те ће и она бити.

698.

26. септ. 1838, Земун
Љубица Обреновићка јавља да су јутрос изишли из Контумаца и одсели код пријатеља Марамата, данас ручали и ноћас ће ноћити а сутра ће се кренути на пут. Данас је сав пртљаг, коњи и кола пренети преко Дунава. Нада да ће сутра стићи у Мацедонију. Милан са здрављем добро. Јутрос је посетио Барон Стармер, аустриски посланик у Цариграду. Поздравља господара.

699.

26. нов. 1838, Темишвар
Љубица Обреновићка извештава господара о повољном здрављу све деце и моли га да их и он извести о своме здрављу. Јавља му да деца уче немачки језик по 2 сахата сваки дан, цртање по 1, а Ранос предаје им француски језик по ½ часа дневно. Хвали децу да лепо напредују у наукама. Поздрављају га.

700.

25. дец. 1838, Темишвар
Љубица Обреновићка синоћ у очи Божића добила писмо од 17. о. м. ПН^о 1003 у коме јој господар честита празник. Она му благодари. Сви су здрави и поздрављају га. Милош Савкин написао господару писмо и она га прилаже своме писму за господара. Моли га да им чешће пише.

701.

31. дец. 1838, Темишвар
Љубица Обреновићка примила писмо од 22. о. м. ПН^о 1026 у коме јој налаже да му нешиље оне заклетве, но она је њих послала одавно по писму господаревом од 11. о. м. по Пери Вулићевићу. Сви здрави и поздрављају га.

Кнегиња Љубица цртеж Едварда Браумана 1850.
(Народни музеј, Београд)

702.

10. јан. 1839, Темишвар
Љубица Обреновићка ономадашњом последњом поштом примила писмо од 26. пр. м. и прошле године и разумела све што јој господар пише. Она ће бити готова да дође на позив господарев на састанак како о томе прими писмо и наредбу господареву. Она ће тада оставити децу. У Ковину и Дубравици нема згодне куће за састанак. Поздрвила Јовину фамилију.

703.

17. јануара 1839. г., Панчево
Љубица Обреновићка приспела данас у три часа по подне овде у Панчево заједно са Алексом и очекује господарев долазак на састанак. Шиље му ово писмо и моли га да јој јави кад ће доћи. Деца су остала здрава.

704.

19. јан. 1839, Земун
Љубица Обреновићка примила писмо од 18. о. м. ПН^о 66 у ком јој препоручује да дође у Земун

ради састанка и да га одмах извести о доласку своје у Земун. Јавља му да је данас у ½ часа по подне приспела овде и позива га да данас или сутра дође у Парлаторију. Очекује наређење.

705.

7. фебр. 1839, Темишвар

Љубица Обреновићка примила писма од 29. пр. м. и 1. о. м. № 105 са 4 срне и 116. односно позива Тоше и Алексе да иду господару. Срне је пре писма примила па је по половину слала оним личностима којима су намењене, а друге половине поделила по родбини. По Алекси ће послати кључић од сандука у коме су дукати. Поздравља га.

(Крај)

**Приредила:
Јелица Рељић**

706.

28. фебр. 1839, Темишвар

Љубица Обреновићка јавља како је Милан мало боље, но још покашљује без крви. Он непрестано узима лекове што му Стејић прописује са овд. Дром Бајићем. Она је рада да њихова деца имају код себе свог Дра, који би на њих пазио и чувао их од болести. Они би најрадији били да код њих буде Стејић.

707.

11. марта 1839. г., Темишвар

Љубица Обреновићка примила писмо од 4. о. м. и разумела да су наши депутати стигли из Цариграда. Исто тако јој мило било што су били послати депутати из Грчке, нам по вери сродници. Стање јој опало. Сви су здрави и добро.

708.

18. марта 1839, Темишвар

Љубица Обреновићка добила писмо од 6. о. м. којим господар одобрава да Стејић буде код деце њихов лекар као што га је Милан и молио. Ми смо вели писали Стејићу да дође код деце да седи. Она и деца честитају господару празник Васкрсење Христово.

709.

21. марта 1839, Темишвар

Љубица Обреновићка примила писмо од 11. о. м. Јавља му да су сви здрави. Перка је са децом

ИЗ ДНЕВНИКА ЂОРЂА СИМИЋА (6)

1914. година

Миомир, 2 Јула 1914

Поред трагичног и смешно, тако би се могло назвати оно што се на Петров-дан десило са аустро-угарском колонијом у Београду. Око 5 сати по подне распрострео се у њој глас да Срби припремају не демонстрације, него прави напад на аустријске поданике и на аустријско Посланство. Ти гласови допрли су до ушију аугарског Посланика барона Гисла, који је нашао за сходно да их лично саопшти Пашићу и да одговорност за могуће изгреде и напад на Посланство остави српској влади. Услед тога наређене су од стране престониичке полиције извесне мере сигурности око Посланства, које су се показале као излишне, јер се апсолутно ништа није десило што би пронесене гласове потврдило.

Међутим ти лажни гласови били су довољни да један део овдашњих аустро-угарских поданика испрати своје породице у Земун на преноћиште, а други део да потражи склоништа у аустријском Посланству и Консулату. Сам барон Гисл послао је свога сина у Земун да би га сачувао од предстојеће опасности (!) И кад је ноћ од недеље на понедеоник прошла потпуна на миру, без икаквог трага од демонстрација, аустро-угарски бегунци повратили су се својим домовима са прилично покуњеним носем.

Па ипак зато ови лажни гласови, чија се неоснованост тако брзо показала, дали су повода мађарским парламентарцима Ђорђу Смречанију, Алберту Апоњију и Гези Полоњају да у угарском сабору управе интерпелације на владу о сарајевском атентату и његовим везама са Србијом, о велико-српском покрету у Србији и о сигурности живота и имања угарских поданика у Београду. На те интерпелације одговорио је граф Тиса у данашњој седници угарског Сабора и биће од интереса што је Тиса на њих одговорио.

Па да човек не рече – *Risum teneatis amici!*

Миомир, 3 Јула 1914

Јуче је угарски Министар-Председник Тиса

одговарао у угарском сабору на интерпелације посланика Смречанија, Апоњија и Полоњаја о Србији и велико-српском покрету. У своје одговору Тиса је био врло резервисан и рекао је да и сада не може ништа друго рећи сем оног, што је изјавио пре осам дана. Односи са Србијом имају да се регулишу, али на који начин и у коме смислу, то не може рећи, пошто се ствар тиче једног текућег питања. Влада је свесна својих интереса, који захтевају одржавање мира и она не дели мишљење да расветљивање ствари мора неминуовно одвести ратним компликацијама. Он неће у том погледу ништа да прориче, али констатује да је рат последње средство, коме треба прибећи само тако, ако је исцрпена свака могућност да се дође до мирног решења.

На интерпелацију Полонијеву односно сигурности живота и имања угарских поданика у Београду, граф Тиса, пошто је најпре саопштио сабору шта је аустро-угарски посланик у Београду поводом пронесених гласова о намераваној демонстрацији противу аустро-угарског Посланства и противу аугарских поданика предузимао код Краљевске владе, изјавио је: да у ствари није била потребна никаква интервенција српске владе и да, напротив понашање Београђана доказује да код становништва не постоје намере да манифестује и да нема никаквог доказа да су гласови, који су се чули, имали стварног основа.

Овако говори један смишљен и опрезан државник, док напротив аустро-угарски посланик у Београду, барон Гисл у својим интервјуима са бечким и пештанским новинарима представља ситуацију од Петрова-дана као тако опасну за аугарско Посланство и аугарске поданике, као да је сасвим сигурно знао да ће Посланство бити бачено у ваздух, а аустријски поданици бити поклани. У данашњем броју „Политике“ има преведен један интервју Гислов са дописником бечког „Цајта“, који је пун глупости и бесмислица тако да нимало не служи част једном дипломати и генералу. „Политика“ га с правом назива

„Фијаско г. Гисла“, – после кога не би он требао ни један дан дуже да остане у Београду.

Миомир, 5 Јула 1914

Ономадашњи говор графа Тисе у угарском Парламенту образује предмет претресања и тумачења не само у аугарској, него и у европској штампи. Бечки и пештански листови налазе да је говор Тисин, поред све своје резервисаности и благе форме, много озбиљнији него први његов говор пре десет дана. Ту озбиљност они налазе у два пасуса тога говора: најпре у изјави да односи са Србијом имају да се рашчисте, па затим у речима да то рашчишћавање *не мора неминовно* одвести рату. Нарочито у овим последњим речима аустро-угарска штампа види одлучност ц. и кр. владе да се неће, ако би то било потребно уздржати и од крајњих мера, дакле и од рата, да би својим захтевима од Србије прибавила важност. Јер зашто би граф Тиса у опште помињао „ратне компликације“, ако би оне биле апсолутно искључене. Ова одлучност ц. и кр. владе даје наде да ће се спор са Србијом решити на миран начин, јер се предпоставља да српска влада неће своју противност захтевима АУгарске терати тако далеко да доведе до оружаног конфликта с њоме.

Односно самог корака, који АУгарска мисли учинити у Београду у вези са велико-српском пропагандом, држи се да ће тај корак бити учињен у виду једне изјављене жеље, која ће се односити на истраживање евентуалних сакриваца сарајевског атентата и на угушивање велико-српске пропаганде, која угрожава интересе аустро-угарске монархије. Та жеља биће тако формулисана да се њено испуњење неће косити са самосталношћу Србије, а у исто време да пружи потпуну гаранцију да се монархија не мора у будућности бојати са те стране узнемирењу њеног домаћег мира. Даљи развој догађаја зависиће од тога како ће се Србија понашати према овом кораку АУгарске. У сваком случају АУгарска неће се задовољити са каквом формалном дипломатском расправом средством обећања, ако та обећања не би била праћена озбиљним мерама, које стварно ујемчавају угушење велико-српске пропаганде. Монархија ће своје захтеве подићи са великом одлучношћу и, свесна правичности

свога гледишта, ако буде потребно, прибавиће им важност, *свима средствима*, која јој стоје на расположењу.

Овако се, како „Нова Слоб. Преса“ из БПеште дознаје држи у угарским политичким круговима о предстојећим корацима ц. и кр. владе у Београду, али се уједно не губи нада да ће Србија својевољно изићи на сусрет захтевима монархије, да би отклонила од себе и привидност сумње као да хоће да брани велико-српске смутње, које су довеле до сарајевског убијства. Ту наду поткрепљује и једна депеша српског Пресбириа, упућена полузваничној „Будапештанској Кореспонденцији“, у којој се вели да су објективне и мирне изјаве графа Тисе учиниле у целој Србији изванредно добар утисак и дејствовале врло умирујући. У тој депеши хоће угарски политички кругови да виде знак да се у Србији почиње увиђати потреба да се прекине са „Великим Српством“ и да се изиђе на сусрет жељама монархије.

Да ли ће баш тако бити – показаће скоро будућност.

Миомир, 6 Јула 1914

„Leipziger Neueste Nachrichten“ донеле су прекјуче један интервију њиховог београдског сарадника са Министром-Председником Пашићем о српско-аустријским односима и о сарајевском атентату.

У том интервију Пашић се изразио врло опоро о томе атентату и показао се врло разљућен (*entrüstet*) што се за тај злочин баца кривица на српску владу и на српски народ. „Ми се – рекао је Пашић, – не мешамо у унутарње ствари Аустро-Угарске. Нека нас оставе на миру. Ми имамо толико да се боримо са политичким страстима нашег сопственог народа и партија, да немамо времена да водимо надзор и над онима изван наших граница, који се зову Срби и теже да се с нама саједине... Ми смо тако навикнути видети наше земљаке у Угарској угњетене и омражене, да се због тога уопште више не узбуђујемо... Ми не узимамо учешћа у заверама, али ми знамо да време за нас ради.“

Овај Пашићев интервију дао је бечкој „Новој Слоб. Преси“ добродошлог повода да поново нападне на Србију. У уводном чланку свога

јучерањег броја „Преса“ критикује Пашићев говор и захтева његову исправку. Нарочиту замерку чини „Преса“ Пашићевим речима „да су наши земљаци у Угарској угњетени и „angefeindet“. „Тако, вели „Преса“, не сме говорити један одговорни државник о поданицима једне суседне земље, јер такве речи драже на одцепљење и сачињавају повреду међународног права и непријатељски напад на суседе. Он се прави сакривцем завере, кад узима себи слободу да у говору намењеном за јавност примећује да српска влада не узима учешћа у тајним друштвима, али зна да време за њу ради.“... И пошто је управила још неколико претњи на адресу Србије „Преса“ завршује свој чланак са речима: „Das Gespraect man berichtigt werden, wenn der Friede nicht leiden soll“.

У истом броју доноси „Преса“ један телеграм из Будапеште од 4/17 ов. мес. по коме се у круговима угарских посланика у Пашићевим изјавама види доказ да ће Србија и сада према АУгарској терати исту политику, коју је водила и у ранијим приликама, кад су се појављивали спорови између Аугарске и Србије и да се оно пречишћење односа, која граф Тиса тражи, неће извршити без великих тешкоћа. Али држање Србије неће утицати на захтеве, које АУгарска у садањој ситуацији подиже према Србији. Пошто се монархија труди да своје захтеве протури свима средствима, која јој стоје на расположењу, то ће, мисли се, Србија и овог пута бити принуђена да говори другим тоном. Такав је био случај и у ранијим поводима и Србија отежава сама себи попуштање таквим изјавама, какве је Министар-Председник сада чинио и какве се налазе у српској полузваничној штампи. Нико неће да се меша у унутрашње ствари Србије, али кад Србија пропушта створити такво стање, какво би учинило крај непрестаном угрожавању унутарњег мира монархије, кад добровољно ништа не чини да би спречила, да се са у Србији справљеним бомбама извршују политички атентати у АУгарској, тада монархија има право да Србију опомене на њену дужност и да на томе настојава да она ту дужност испуни.

Београдски листови јављају да ће аугарски посланик барон Гисл кроз који дан отпутовати

у Беч да графу Берхтолду реферише о тобожњој завери противу аугарских поданика у Београду и да од њега прими инструкције за кораке које има учинити код српске владе.

Миомир, 9 Јула 1914

Могло се унапред знати да ће г. Пашић демантовати садржину његовог разговора са дописником Лајпцишких „Neueste Nachrichten“, чим је видео какав је утисак тај његов разговор учинио на аугарско и на европско јавно мњење. Он је то учинио преко српског Преског бироа, у једном телеграму од 7 ов. мес. у коме се тврди да тај разговор није изложен верно ни по речима ни по смислу, и да су поједина његова места чак и произвољно изопачена. Фраза да „Време за нас ради“ не односи се на претходеће речи о неучешћу у завери, него на то да ће се Србији одати правда кад све околности буду једном расветлене. Исто тако нетачно су репродукована она места разговора, која се односе на немогућност надзора изван граница Србије и на угњетавање наших санародника. Министар је хтео само рећи да влада има доста посла у својој земљи и да нема времена да се бави и са стварима изван граница Србије.

Овај Пашићев деманти изазвао је опет против-деманти дописника минхенских „Neueste Nachrichten“, Др-а Ролофа, који је телеграфисао своје листу из Бреславе: да је зачуђен демантијем српског Прес-бироа и да остаје и по речима и по смислу при ономе што је у своје чланку написао. Оно што је рекао слаже се потпуно са његовим забелешкама о интервју, које је у самом Министарству правлио, а представља истинито речи г. Министра-Председника.

Коме од ова два демантија човек да верује? –

Вести из Беча гласе врло песимистички. Граф Берхтолд био је јуче поново у Ишлу и реферисао Цару о резултату сарајевске истраге и о кораку, који се има учинити у Београду. Тај корак, како из Ишла јављају „Новој Слоб. Преси“ биће учињен још у току ове недеље и биће у форми врло учтив, али по садржини врло одлучан. У Ишлу се верује да ће тај корак бити скопчан са извесним роком, у коме ће се тражити одговор српске владе. Ц. и кр. влада захтеваће од српске владе:

Да одмах нареди истрагу над оним српским поданицима и органима, који су компромитовани атентатом, под обвезом да ће та истрага бити стварна и истинита допуна података, добивених сарајевском истрагом. Та гаранција је важна с обзиром на то што аустро-угарска монархија хоће да има пуну сигурност, да ће кривци бити заиста гоњени и кажњени.

Даље ће, ц. и кр. влада захтевати да српска влада предузме најодлучније кораке противу оних установа (организација) и омладинских друштва, који врше агитацију противу аустро-угарских граница и стварају расположења из којих проистичу атентати; да таква друштва више не трпи и да ограничи агитације у јавном мишљењу, какве су до сада постојале и какве су постале опасне по мир.

Најпосле ће ц. и кр. влада изјавити жељу да надзор границе буде боље уређен, при чему имају служити за углед оне установе пограничне полиције, које су утврђене у разним међународним уговорима и које нимало не могу дирати у самосталност Србије.

Али овај корак ц. и кр. влада, како „Преса“ вели, неће имати за циљ само да отклони очевидне злоупотребе, него и да српску владу побуди уопште на промену њене политике у правцу једног трајног и сталног мира.

Да ли ће предстојећи корак аустро-угарске владе у Београду имати овакву садржину, то ће се моћи назрети из одговора Угарског Министра Председника Тисе, у данашњој седници Угарског Сабора, на интерпелацију графа Јулијуса Андрашнија о моменталном стању српско-аустријских односа. У Пешти се верује да ће тај одговор изићи већ изван оквира општих фраза, у коме су биле досадање Тисине изјаве.

Све данашње вести указују на то да се српско-аустријски спор – ако се он у опште може тако назвати, – приближно своме критичном тренутку, после кога настаје или мирно решење путем споразума или прекид односа и све што за тим следује. Докле се код нас још једнако верује у мирно решење, дотле у Бечу сви листови оцењују ситуацију врло песимистички и говоре да ће се рат између АУгарске и Србије тешко моћи да избегне. Услед тога је јуче на бечкој Берзи била на-

стала паника и вредност хартијама пала је тако ниско, како ни у време анексије није била. И у Берлину је берза била јако узнемирена поглавито услед изјаве „Norddeutsche Allgemeine Zeitung“ да је сукоб између Србије и Аустрије акутан и да ће рат, ако до њега дође, бити локализован. Ја још верујем да до рата неће доћи и да ће се наћи модус за мирно решење.

Миомир, 11 Јула 1914

Гроф Тиса није прекјуче одговорио на интерпелацију графа Андрашија о спољној политици. Он је одмах у почетку седнице изјавио да није у стању дати исцрпан мериторан одговор, али да се нада да ће у скором времену моћи то учинити. Свестан своје одговорности и знајући стање ствари, он – вели – сматра за своју дужност изјавити да претресање (Aufrollung) ове ствари у овом тренутку не лежи у интересу земље, али се нада да ће у скором времену бити могућа измена мисли о тој ствари у пуном сазнању исте.

Из овог избегавајућег одговора Тисиног, који је Угарски парламенат узео на знање, могло се већ видети да се налазимо у очи корака, који АУгарска намерава учинити у Београду, и да он није хтео открити, какве ће природе бити тај корак и шта се од њега очекивати може.

И заиста, како данашњи београдски листови јављају, јуче је, у 6 сати по подне, овд. аустро-угарски посланик барон Гисл предао Министру Финансија Др-у Пачу-у, као заступнику одсутног Министра-Председника Пашића, ноту, у којој су измењени захтеви аустро-угарски поводом сарајевског атентата. Пачу је о томе одмах известио Краља у Бањи, престолонаследника Александра и Пашића, који се јуче нашао у Нишу и који је јутрос отуда дошао у Београд.

Шта аустријска нота садржи, то се данас још није знало. Оно што београдски листови о њеној садржини јављају, своди се на раније вести о њој у бечким листовима. Чује се само да је нота написана оштрим тоном и да тражи одговор у року од 48 сати, дакле до сутра у вече.

Српско-аустријски спор ушао је дакле синоћ у акутну фазу, и од одговора српске владе зависиће, да ли ће се он расправити мирним путем или ће довести до принудних мера од стране

АУгарске. За мене је јасно да се АУгарска неће овога пута задовољити са каквим дилаторним одговором или са празним обећањима за будућност, него да ће захтевати неке позитивне уступке и мере, и ако то не добије да се неће уздржати ни од принудних мера. На то указује и скупљање аустријске војске у Земуну и другим местима покрај Саве, о коме данас београдски листови јављају. Наступајући дани могу бити судбоносни за Србију – а и за Аустрију, јер нико не може у напред знати какве последице може за собом повући оружан сукоб између Србије и АУгарске.

Миомир, 12 Јула 1914

Јучерашња „Нова Слоб. Преса“, а по њој и јутрошњи београдски листови донели су *тачан текст ноте, коју је аустријски посланик барон Гисл предао прекјуче српској влади* и у којој је изложено шта све АУгарска од Србије тражи. Нота се почиње декларацијом, коју сам ја, као посланик у Бечу, после анексије Босне и Херцеговине 18/31 Марта 1909 године, по налогу Краљ. владе, предао ц. и кр. влади и у којој је Србија изјавила да стањем створеним у Босни нису тангирана њена права, да ће се према томе прилагодити решењима, која ће Велике Силе донети с погледом на чл. 25 Берлинског Уговора, да ће променити правац своје тадашње политике према АУгарској и у будуће живети с њоме на основи пријатељских суседничких односа.

После овог цитата, вели се у ноти да су догађаји последњих година, а нарочито болни догађаји од 15 Јуна доказали, да у Србији постоји превратнички покрет, који има за циљ да од Аустро-угарске монархије оцепи неке делове њене територије. Тај покрет, који је постао пред очима Српске владе, испољио се на тај начин, што је преко границе српске Краљевине дошло до терора, до читавог реда атентата и убистава.

Далеко од тога да испуни формално обавезе из изјаве од 18/31 Марта 1909 године, Краљевска српска влада није ништа учинила да тај покрет угуши. Она толерира злочиначке смутње разних друштава и удружења, управљених против монархије, необуздан тон штампе, величање оних који су извршили атентат, учествовање официра и чиновника у превратничким смутњама; она је

даље толерирала нездраву пропаганду у јавној настави и напоследку је толерирала све манифестације, које су код становништва могле да изазову мржњу према монархији и презирање њених установа.

То толерирање, за које је крива српска влада, постојало је и у овом тренутку, када су догађаји од 15 Јуна целом свету показали грозотне последице тога толерирања.

Из исказа злочиначких извршилаца атентата од 15 Јуна јасно се види да је сарајевско убиство припремано у Београду, да су убице оружје и бомбе, којима су били наоружани, добили од српских официра и чиновника, који су припадали Народној Одбрани и да су на послетку српски погранични органи учинили да се убице и њихово оружје пребаце у Босну.

Наведени резултати истраге не дозвољавају ц. и кр. влади да и даље остане у резервисаној трпељивости, у којој је годинама била према оним смутњама, којима је средиште било у Београду и које су одатле преношене на земљиште аустријске монархије. Ти догађаји стављају у дужност ц. и кр. влади, да учини крај овим смутњама, које представљају сталну опасност за мир монархије.

Да би се тај циљ постигао, ц. и кр. влада принуђена је да од српске владе тражи једно званично уверење, да она осуђује пропаганду против Аустро-Угарске, т.ј. да осуђује све оне тежње чији је крајњи циљ да се од аустро-угарске монархије одузму територије које њој припадају, и да се српска влада обавезује да ће свима средствима угушивати ту злочиначку и терористичку пропаганду.

Да би тој својој обавези дала свечан карактер, српска влада ће на првој страни званичних новина 13 Јул донети следећу изјаву:

„Краљевско-српска влада осуђује пропаганду, која је управљена против Аустро-Угарске, т.ј. осуђује све оне струје, чији је циљ одвајање од Аустро-Угарске територије, које њој припадају и сажалева најискреније грозоте последице тих злочиначких радњи.

Краљевско-српска влада сажалева што су српски официри и чиновници узели учешће у поменутој пропаганди и тиме довеле у питање пријатељске суседне односе, за које се српска

влада најсвечаније обвезала нотом од 18/31 Марта 1909 да ће их гајити.

Краљевска српска влада, која осуђује сваку помисао и сваки покушај мешања у судбину становника ма кога дела Аустро-Угарске, сматра за своју дужност да официре, чиновнике и цело становништво Краљевине Србије изрично опомене, да ће у будуће са крајном строгошћу поступити према оним лицима, која би се о то огрешила и да ће се трудити свима силама да то онемогући и угуши.“

Ова изјава има се истовремено саопштити српској војсци једном нарочитом наредбом Њ. В. Краља и штампаће се у званичном Војном листу.

Осим тога Краљевско-српска влада обвезује се:

1. да угуши сваку публикацију, која дражи на мржњу и на прозирање аустро-угарске монархије и чија је општа тенденција управљена против интегритета монархије;
2. да одмах растури друштво „Народну Одбрану“ чија се сва пропагандска средства имају конфисковати и да исто тако поступа против свих осталих друштава и удружења у Србији, која се баве пропагандом против Аустро-Угарске; Краљевско-српска влада постараће се да та растурина друштва не продуже своју делатност под другим именима или у другој форми;
3. да без одлагања одстрани из јавне наставе у Србији, како у погледу службеника тако и у погледу наставних средстава; све што служи ли што би могло послужити томе да се подржава пропаганда против Аустро-Угарске;
4. да отклони из војске и из државне службе у опште све официре и чиновнике, који су криви за пропаганду против Аустро-Угарске. Ц. и кр. влада задржава право да њихова имена саопшти Краљевској влади уз предају материјала који их терети;
5. да пристане да у Србији органи ц. и кр. владе учествују у угушивању превратничких покрета, уперених против територијалног интегритета монархије;
6. да поведе истрагу противу оних саучесника у завери од 15 Јуна, који се налазе на српској територији; у истрази, која се на то буде од-

носила, учествоваће органи које ће ц. и кр. влада на то делегирати;

7. да без икаквог одлагања ухапси мајора Воју Танкосића и извесног Милана Цигановића, српског државног чиновника, који су резултатом истраге компромитовани;
8. да успешним мерама спречи учествовање српских власти у кријумчарењу оружја и експлозива преко границе; да они органи пограничних власти у Шапцу и Лозници, који су извршиоцима злочина у Сарајеву помогли да пређу преко границе, отпусти из службе и строго казни;
9. да ц. и кр. влади да изјашњења о неопростивим изјавама високих српских чиновника у Србији и у иностранству, који без обзира на своје званичне положаје нису презали да после атентата од 15 Јуна у интервјуима говоре на непријатељски начин против Аустро-Угарске;
10. да без одлагања извести ц. и кр. владу о извршењу мера у прошлим тачкама обухваћеним.

Ц. и кр. влада очекује одговор Краљевске владе најдаље до суботе 12 ов. мес. у 6 часова по подне.

Овој ноти аустро-угарске владе приложен је мемоар о резултатима истраге у Сарајеву, у колико се они односе на чиновнике наведене у тачки 7. и 8. Тај мемоар гласи овако:

Истрага, коју је Суд у Сарајеву водио над Гаврилом Принципом и друговима због извршеног злочина 15 Јуна ов. год. и због саучешништва у њему, досад је утврдила ово:

1. План да се надвојвода Франц Фердинанд убије за време свог бављења у Сарајеву, спремили су у Београду Гаврило Принцип, Недељко Чабриновић и Трифко Грабеж уз помоћ мајора Воје Танкосића.
2. Шест бомби и четири браунанг револвера са муницијом, којима су се злочинци послужили као оруђем набавили су и дали Принципу, Чабриновићу и Грабежу, у Београду, неки Милан Цигановић и мајор Танкосић.
3. Бомбе су ручне гранате, које су из депоа оружја српске војске у Крагујевцу.
4. Да се обезбеди успех атентата поучавао је

Цигановић Принципа, Чабриновића и Грабежа у руковању гранатама и упућивао у једној шуми поред стрелишта топчидерског Принципа и Грабежа у гађању из браунанг – револвера.

5. Да би Принципу, Чабриновићу и Грабежу омогућио прелазак преко босанско-херцеговачке границе и да би омогућио прокријумчарење њиховог оружја, Цигановић је организовао цео један тајни систем превођења. Улазак злочинаца са њиховим оружјем у Босну и Херцеговину извеле су пограничне власти: из Шапца (Раде Петковић) и Лознице, као и царински службеник Радивој Грбић уз помоћ више других лица.

Овако гласи нота, коју је барон Гисл прексиноћ предао српској влади. Мора се признати да је она написана тако оштрим тоном и да садржи у себи тако тешке захтеве, да је српска влада не може у целини примити. Има у њој истина захтева, које би Србија могла испунити без повреде свога суверенства и свога достојанства; али има и таквих, као што су н. пр. они у тачкама 4, 5 и 6, који се косе са суверенством једне независне земље, и које по томе ниједна српска влада не би могла да прими.

Нота аустријска је још исто вече, кад је била предана, постала позната Београђанима кроз засебне листове, које су разна уредништва, на основу бечких телеграма, издала и изазвала је велику сензацију, али не и узбуђење. Она је од публице примљена са много хладнокрвности, али и са убеђењем да се таква каква је примити не може. Београд ни синоћ ни данас није изменио своју обичну физиономију безбрижности и жеље за уживањем.

Више бриге задала је аустријска нота Краљевској влади, која се нашла пред једном великом одговорношћу. Чим је Пашић јуче у јутру стигао у Београд, отпочела су саветовања Министара, самих или под председништвом престолонаследника Александра о одговору који се има дати ц. и кр. влади. Позивани су и шефови опозиционих партија: Љ. Давидовић, Ст. Новаковић и Ст. Рибарац и питани су и за њихово мишљење о овим захтевима АУгарске. Телеграфисано је нашим посланицима на страни да извести дотичне владе

о овом кораку аустријском и да питају какво држање мисле према њему заузети. На те одговоре очекивало се с нестрпљењем и јуче и данас, а нарочито на онај из Петрограда, јер је од тога, како ће се Русија држати према аустријском кораку, зависило какво држање Србија да заузме. Међутим је, како се чује, спреман један одговор на аустријску ноту, који би у главном задовољио ц. и кр. владу. Тек, кад је данас после подне стигао телеграм нашег Петроградског Посланика да руска влада не одобрава поступак ц. и кр. владе и да је наређена општа мобилизација руске војске, утврђена је дефинитивно садржина одговора, који се има дати барону Гислу, и председник владе г. Пашић однео ју је око 5 ½ часова по подне и предао ју је аустријском посланику.

Тачна садржина српског одговора није још публици позната али судећи по једном службеном саопштењу, које је јуче у „Самоуправи“ изишао и по ономе што се до сада о њој чује, тај одговор гласио би у главном да је Влада Краљевска, прожета искреном жељом за одржање пријатељских односа са суседном монархијом, вољна усвојити све оне захтеве аустро-угарске владе, које се не косе са достојанством и независношћу Краљевине Србије.

Овај одговор није задовољио аустријског Посланика и он је одмах изјавио Пашићу, да одговор српске владе није ни у колико задовољавајући и да се зато дипломатски односи између Србије и АУгарске имају сматрати за прекинуте. Одмах после Пашићеве посете барон Гисл је, са својом породицом и са особљем Посланства, оставио зграду Посланства и одвезао се на жељезничку станицу, са које је, возом од 6 ½ часова отпутовао у Земун. Заштиту аустро-угарских поданика у Србији поверио је барон Гисл овд. немачком посланику барону Гризангеру.

Сутра ће, вероватно, и наш бечки посланик Јовановић морати напустити Беч и, са персоналом Посланства, вратити се у Београд.–

Србија се дакле од вечерас налази са АУгарском у оном стадијуму односа, који лебди између мира и рата. Не мора из њега апсолутно проистећи рат, јер се, услед интервенције трећих држава, могу прекинути конци наставити и наћи модус за мирно решење спора. Али тако исто може

после прекида односа наступити и рат између АУгарске и Србије, нарочито ако ц. и кр. влада има убеђење да је ни једна Велика сила неће у томе спречити и да може сигурно рачунати на помоћ њених савезника: Немачке и Италије. У предвиђању ове последње евентуалности морала је Краљевска влада предузети све мере смотрености да не би изненадни препад АУгарске одсекао Београд и у њему налазеће се државне власти од остале Србије и тиме укочио и паралисао сваки рад на одбрани државних интереса. Услед тога наређена је данас после подне општа мобилизација српске војене снаге и сви обвезници I, II и III позива упућени су у своје команде. Главна државна благајна, сва Министарства, Народна Банка и многи новчани заводи, српски Црвени Крст, Управа Фондова и многа друга државна надлештва већ су оставила или ће у току ноћи оставити Београд и отишла су или ће отићи у Ниш или у друга места у унутрашњости. Образована је опет Врховна Команда са седиштем у Крагујевцу. Сазвана је Народна Скупштина у ванредан сазив у Нишу за понедеоник 14 ов. мес. Престолонаследник и сви Министри одлазе ноћас у Ниш, а са њима и дипломатски представници страних држава.

После једног бурног и судбоносног дана спушта се над Београд тиха летња ноћ. На небесном своду трепере звезде, а варош блиста у мору од електричне светлости. Са моје варошице посматрам Земун и брежуљке иза њега и питам се да ли се иза њих не крију аустро-угарске трупе, које ће ноћас бацити понтонске мостове преко Саве и Дунава и после скоро 125 година опет једном заузети стари, али обновљени Београд, око кога су се некада крвавили с Турцима. Али на левој обали Саве све је тихо и мирно, и ништа не указује да предстоји за ноћас прелаз Аустријанаца, о коме се данас у вароши много говорило.

С мирном душом идем да спавам, задовољан што у овом кобном тренутку нисам Посланик Србије у Бечу.

Миомир, 13 Јула 1914

Ноћашња ноћ прошла је на миру, само су целу ноћ одлазили из Београда у унутрашњост жељезнички возови с војском, војном спремом, чинов-

ништвом и т.д. Говорило се да ће жељезнички мост преко Саве бити од наше стране бачен у ваздух после прелаза последњег брзог воза из Аустро-Угарске, који долази у 10 ½ сати. Али тај воз није ни дошао, јер је сигурно прекинут сваки путнички саобраћај са Србијом и мост је јутрос освануо интактан. По вароши циркулишу разне вести: да су Русија, Немачка и Француска наредиле мобилизацију својих војска; да су руски Амбасадори у Бечу и у Берлину изјавили дотичним владама да ће, ако аустријске трупе пређу у Србију, и руске трупе прећи у Аустро-Угарску; да је у Петрограду била велика војничка манифестација за рат с АУгарском; да је Немачка изјавила да не одобрава ни тон на садржину аустријске ноте, али да ће, према уговору о савезу, морати бити уз АУгарску, ако би ова морала да се бори на два фронта; да је грчки Краљ Константин изјавио да ће безусловно помагати Србију; да је бугарска влада, у Софији нашем посланику и овде преко свога посланика, дала изјаву српској влади да ће у случају аустро-српског рата остати неутрална; да је јуче у подне убијен у Пешти председник угарске владе граф Тиса; да је аустријски Министар – Председник граф Штирк дао оставку и т.д. и т.д. Неке од тих гласова забележили су данашњи београдски листови као аутентичне, а неки од њих нису до сада потврђени.

Ако буде истина да је Русија дала на знање у Бечу да ће, у случају аустријског упада у Србију, њена војска ући у АУгарску, онда то може у последњем тренутку ц. и кр. владу уздржати од оружане акције према Србији и вратити је на поље дипломатског расправљања. Јер, рат између Русије и АУгарске, то је општи европски рат са свима његовим страхотама, и тешко ће се аустро-угарска влада решити да на себе узме одговорност за тај рат. Та околност што до сада, скоро 24 часа после прекида дипломатских односа, АУгарска још није предузела никакву војничку акцију према Србији, улива по мало наде да до те акције неће можда ни доћи и да ће се аустро-српски спор расправити мирним путем. Последњу реч имаће још да каже стари и мирољубиви аустријски монарх Франц Јозеф у Ишлу, код кога се од јуче налази граф Берхтолд. Надајмо се да ће та реч, бити реч мира.

Ради потпуности ових бележака морам још забележити да је граф Берхтолд, после предаје аустријске ноте у Београду, известио о томе аустро-угарске Амбасадоре код Великих Сила једном циркуларном депешом, која је права оптужба противу Србије, и позвао их да ту депешу саопште владама, код којих су акредитовани и да им оставе копију исте. Чује се да је Енглеска влада одбила да прими к знању ту аустријску депешу; а у Паризу и Петрограду да је изазвала велико незадовољство.

Исто тако морам забележити да је исто вече, кад је нота овде предана, Угарски Министар-Председник Тиса известио о томе Угарски Парламенат, у вечерњој седници, једним врло одлучним говором у коме је истина дао израза наде да се ствар може још на миру свршити, под условом да Србија испуни захтеве АУгарске, али да исто тако може доћи и до озбиљних принудних мера. Ова Тисина изјава примљена је од целог парламента с одобравањем и граф Андраши, који је својом интерпелацијом ту изјаву и изазвао, одустао је од дебате о њој и у име опозиције изјавио да ће она у сваком обзиру испунити своју патриотску дужност, у пркос оних великих супротности, које је одвајају од угарске владе, и да се нада и очекује да ће сваки Мађар следовати овом примеру и да неће заборавити да, ако учињени корак узме озбиљан обрт, стоје на коцки животни интереси угарске нације, за које сваки мора бити готов принети жртву.

Овог тренутка јавља ми телефоном из вароши мој сусед Милош Хаџи Поповић, да је Аустро-Угарска, услед ултиматума Русије, повукла своје трупе са границе Србије на два километра дубље у унутрашњост. То би био знак да ц. и кр. влада није решена, пошто по то, на оружану акцију противу Србије.

Миомир, 14 Јула 1914

И прошла ноћ прошла је на миру. Из Београда је опет отишло у унутрашњост неколико возова са војском и војним потребама. Краљ Петар дошао је синоћ из Рибарске бање у Београд и после бављења од 3 сата отпутовао је поново из Београда у Ниш. Овај изненадни Краљев долазак и његово кратко бављење вероватно су изазвани

његовом личном потребом да своје ствари од вредности и своју архиву купи и собом однесе. Иначе га не бих знао протумачити.

Пре подне био сам у вароши, која не представља више онај лик ужурбаности, који је показивала прекјуче. По улицама је мало света, официра и војника нимало. Двор чувају жандарми, – доказ да је и Краљева гарда отишла из Београда. Сви јавни радови застали, јер су радници отишли у своје команде; отпочете јавне и приватне грађевине, на којима се до пре три дана прилежно радило, стоје напуштене без радника. Друмом топчидерским крећу се поједине групе војних обвезника, који хитају у своју команду. Авлија старе касарне пуна коморцијских кола. Добошар објављује наредбу војене власти да сва лица, од 18–50 година иду у касарну. На Бановом брду укопане хаубице, а код новог гробља намештени топови да спречавају прелаз аустријских трупа преко Саве и Дунава. Са горње веранде мога дома виде се омање групе аустријских војника на пољу између Саве и Земунa. Чује се да и они тамо подижу шанчеве, за случај српске инвазије.

Кад се у суботу у вече сазнало за одговор српске владе и за одлазак аустријског посланика из Београда, опште се веровало да ће Аустријанци још исте ноћи прећи у Србију. Међутим прође већ 48 сати, а они не покушаше тај прелазак. Како да се објасни ово њихово оклевање, после онако оштре ноте и прекида односа? Не може се замислити да ц. и кр. влада, када је намислила учинити у Београду први корак није имала у виду и ту евентуалност да њени захтеви могу бити и одбијени и да је зато унапред утврдила цео програм њенога даљег рада. Није је дакле у томе могло поколебати држање Србије, него нешто друго. А шта то друго може бити? По моме мишљењу у Бечу нису рачунали да ће њихов корак бити у Петрограду тако рђаво примљен, као што је примљен, и да ће Русија тако категорички стати на страну Србије и евентуални напад на њу узети за повод рату противу Аустрије. Нашавши се сада пред том опасношћу, која би за собом повукла општи европски рат, Цар Фрања Јосиф и његова влада морали су стати и размислити се да ли је

њихов спор са Србијом од толике важности да због њега треба увући монархију у један велики рат са Русијом, а вероватно и са Румунијом, која би се користила том приликом да задобије за себе румунске крајеве монархије? Ако би чак и нашли да престиж монархије не допушта да се повуку испред претње Русије и одлучног држања Србије, они морају пре тога војнички осигурати своје источне границе спрам Русије и Румуније, што, како се чини, нису до сада потпуно учинили. А пре свега морају бити на чисто с тиме да ли ће их њени савезници Немачка и Италија помагати до крајности у њеном евентуалном рату с Русијом, Србијом и Румунијом? Према томе ја мислим да овај застој у акцији АУгарске према нама треба тражити у њеној потреби да своје источне границе снабде са што више војске и да осигура себи помоћ Немачке. Тежиште ситуације не налази се дакле, по моме мишљењу, у Бечу него у Берлину. Ако тамо налазе да је згодан моменат за разрачунавање са Русијом и Француском, које се предвиђа, они ће саветовати АУгарској да не попусти и да иде напред, и онда ћемо до мало дана имати српско-аустријски, а затим одмах и европски рат. Иначе можемо се надати мирном решењу ствари.

Од вести, које доносе данашњи београдски листови могу се као важнији забележити следеће:

Г. Пашић, који је јуче пре подне био у Београду а после подне опет отпутовао у Ниш, рекао је неким новинарима да је ситуација за нас повољна у толико, што питање рата није више чисто српско-аустријско, већ европско питање. Ствар је сада потпуно прешла у друге руке. Питање, чије се решење сад очекује, то је питање о модусу, како ће Аустрија бити задовољена са оним одговором, који је добила од Србије и који је аустријски посланик г. Гисл сматрао за незадовољавајући. Русија и Француска примиле су се посредовања између Србије и АУгарске.

Услед наређења мобилизације руске војске, наређена је прекрсно и мобилизација целе аустријске војске. Опажа се кретање аустријских трупа према руској граници, и повлачење трупа са српске границе. Француска и Немачка нису још објавиле мобилизацију, а тако исто ни Румунија, чије ће држање зависити од држања Бугар-

ске, где се опажа покрет у корист Србије и заједничког рада с њоме.

Вест о одбијајућем одговору Србије и о наређеној мобилизацији руске војске, произвела је у Бечу, како се из Букурешта овамо јавља, велико узбуђење и панику. Листови више не пишу о ултиматуму Србији, него о ноти и изјављују чуђење што је та нота код нас тако озбиљно схваћена, да је услед ње наређена општа мобилизација (!) Незадовољство се поглавито окреће противу графа Берхтолда.

Цела француска и руска штампа осуђује врло оштро држање Аустрије и одобрава наше држање. Лист „Aurore“ вели: „Објава рата Србији биће сигнал за страховиту европску катастрофу“. „Новое время“ каже да је немогуће примити аустријске захтеве. „Руски Инвалид“, војени лист, доноси саопштење да Русија не може гледати индиферентно на ситуацију опасну за Србију.

Указ руског Цара, којим је наређена мобилизација, почиње овим речима: „Наша словенска сестра Србија налази се у великој опасности. Русија узима под своје моћно окриље Србију и коњу нападне, напао је Русију. Зато наређујем мобилизацију“... Тако јавља данашња „Политика“.

Исти лист доноси данас следеће саопштење: „Извештаји, који су до овог тренутка стигли нашој влади из Петрограда, Париза, Лондона, Атине и Букурешта гласе да је тамо држање Србије одобрено као потпуно коректно и да се Србија може са тих страна надати помоћи у заштити своје самосталности и свога државног достојанства.“

Јучерашњи „Пестер Лојд“ доноси вести да је војвода Путник, који се налазио на путу из Глајхенбера у Београд, у Пешти ухапшен, а његова кћи (Радојка, унука моје пок. жене Јелке) да је интернирана у једном хотелу. Војвода је, вели, покушао самоубиство, али је у томе спречен. У ово последње може се сумњати, ако је у опште вест „Пестер Лојда“ основана.¹

Између Србије и АУгарске прекинут је сваки саобраћај: путнички, поштански и телеграфски. Писма за АУгарску шаљу се преко Солуна.

¹ Та вест није истинита. Путник је у Румунији, одакле је јавио Врховној Команди да ће кроз два дана бити у Крагујевцу. (Прим. Ђ. Симића)

Између Београда и Земуна не саобраћавају ни возови ни бродови.

Вечерас ми се јавља из вароши телефоном да је Уредништво „Самоуправе“ питало телефоном Пашића у Нишу да ли треба да се сели у Ниш, и да му је Пашић лично одговорио да не треба да се сели и данашња ствар стоји одлично. То је повољан знак.

Миомир, 15 Јула 1914

У синоћној „Самоуправи“ и према њој у осталим јутрошњим листовима, обзнањен је одговор Краљевске владе на аустро-угарски ултиматум од 10 ов. мес. Тај одговор, који је датиран под 12 Јула, гласи:

„Краљевска српска влада примила је саопштење ц. и кр. владе од 10 ов. мес. и уверена је да ће њен одговор отклонити сваки неспоразум, који прети да поквари добре суседске односе између Аустро-Угарске Монархије и Краљевине Србије.

Краљевска је Влада свесна да протестације, које су се појавиле како на трибуни Народне Скупштине тако и у декларацијама и актима одговорних представника државних, протестације које су биле пресечене декларацијом српске Владе од 18 Марта 1909 године, нису се више поновиле према суседној Монархији, ни у којој прилици, и да од тог времена како од стране Владе Краљевине, које су долазиле једна за другом, тако и од стране њихових органа, никакав покушај није био учињен у циљу да се измени политичко и правно стање ствари створено у Босни и Херцеговини. Краљевска Влада констатује да: у том погледу, Ц. и Кр. влада није учинила никакву представку, осим у погледу једне школске књиге, и о којој је Ц. и Кр. Влада добила једно потпуно задовољавајуће објашњење. Србија је много пута давала доказе о својој мирољубивој и одмереној политици за време трајања балканске кризе и захваљујући Србији и жртви коју је она учинила у искључивом интересу европског мира, тај је мир и очуван.

Краљевска Влада не може се чинити одговорном за манифестације приватна карактера као што су чланци по новинама и миран рад друштва, манифестације које се догађају гото-

во по свима земљама као обична ствар, и које се по правилу, измичу службеној контроли. У толико мање, што је Краљевска Влада, од решења читавог једног низа питања која су се појавила између Србије и Аустро-Угарске, показала велику предусретљивост и успела на тај начин да од њих уреди највећи број у корист напретка двеју суседних земаља.

И за то је Краљевска влада била мучно изненађена тврдњама, према којима као да су лица из Краљевине Србије учествовала у припремању атентата извршеног у Сарајеву. Она се надала да ће бити позвана да сарађује на истраживању свега што се односи на тај злочин и била је готова, да би делима доказала своју пуну исправност да ради противу свих лица, о којима би јој била учињена односна саопштења.

Одазивајући се дакле жељи Ц. и Кр. Владе, Краљевска Влада расположена је да преда суду сваког српског поданика, без обзира на његов положај: на његов ранг, о чијем би јој саучешништву у сарајевском злочину били поднесени докази, а нарочито она се обвезује да се објави на првој страни Службених Новина од 13/26 Јула ова изјава:

„Краљевска српска влада осуђује сваку пропаганду која би била управљена противу Аустро-Угарске, то јест скуп тежња које теже у крајњој линији да отцепе од Аустро-Угарске Монархије територије, које улазе у њен састав и искрено сажаљева кобне последице тих преступних роњења.“

„Краљевска Влада сажаљева што су извесни српски официри и чиновници учествовали, према саопштењу Ц. и Кр. Владе, у горе поменутој пропаганди и тиме компромитовали односе добре суседства на које се Краљевска Влада свечано обвезала декларацијом од 31 Марта 1909 г.“

„Влада, која не одобрава и одбија сваку мисао или покушај мешања у судбине становништва ма ког дела Аустро-Угарске, сматра за своју дужност извести формално официре, чиновнике и све становништво Краљевине, да ће од сада поступити са највећом строгошћу противу лица, која би била окривљена за таква роњења, роњења која ће она, свим напорима предупредивати и угушивати.“

Та ће се изјава доставити до знања Краљевској Војсци дневном наредбом у име Његовог Величанства Краља, од стране Његовог Краљевског Височанства Принца Престолонаследника Александра и биће објављена у првом листу службеног Војног Листа.

Краљевска влада обвезује се поред тога

1. Да унесе код првог редовног сазива Скупштине, одредбу у Закон о штампи којом ће се најоштрије казнити изазивање на мржњу и презирање Аустро-Угарске Монархије као и свака публикација чија би општа тежња била управљена противу територијалног интегритета Аустро-Угарске. Она узима на себе да поради, приликом ревизије Устава, која је блиска, да унесе у члан XXII Устава одредбе такве врсте да горе наведене публикације могу бити конфисковане што је за сада, по категоријским одредбама чл. XXII Устава, немогућно.
2. Влада нема у рукама никакав доказ – а нота Ц. и Кр. Владе такође јој не даје никаквог доказа, – да су друштво „Народна Одбрана“ и друга слична друштва, до данас, учинила кривична дела те врсте, делом којег од својих чланова. При свем том Краљевска Влада примиће захтев Ц. и Кр. Владе и растури друштво „Народну Одбрану“ и свако друго друштво које буде радило противу Аустро-Угарске.
3. Краљевска српска влада обвезује се да уклони одмах из јавне наставе у Србији све што служи или би могло служити оснивању пропаганде противу Аустро-Угарске, када Ц. и Кр. буде изнела факта и доказе за ту пропаганду.
4. Краљевска Влада прима такође да уклони из војне службе и из администрације официре и чиновнике за које судска истрага буде доказана да су криви за дело управљено противу интегритета територије Аустро-Угарске и очекује да јој Ц. и Кр. Влада накнадно саопшти имена и дела тих официра и чиновника по свршетку процедуре, која из њих мора потећи.
5. Краљевска Влада мора признати да јој није сасвим јасан смисао и значај захтева Ц. и Кр. Владе, да се Србија обвезе да прими на својој територији сурадњу органа Ц. и Кр. Владе,

али изјављује да ће примити сурадњу, која би одговарала принципима међународног права и кривичном поступку, као и односима добра суседства.

6. Краљевска Влада, – по себи се разуме – сматра за своју дужност да поведе истрагу противу свих оних који су, или који би евентуално били умешани у комплот од 15 Јуна, а који би се нашли на територији Краљевине. Што се тиче учешћа у тој истрази од стране органа аустро-угарских власти, које би тога ради били делегирани од Ц. и Кр. Владе, Краљевска влада не може га примити, јер би то било гажење Устава и закона о кривичном поступку. Међутим у конкретним случајевима саопштење о резултатима истраге, о којој је реч, могле би се давати аустро-угарским органима.
7. Краљевска Влада наредила је, истог вечера кад јој је предата нота, да се ухапси командант Војислав Танкосић. Што се тиче Милана Цигановића, који је поданик Аустро-Угарске Монархије и који је до 15 Јуна био чиновник (као аспирант) у Дирекцији Жељезнице он се још није могао пронаћи а издата је потерница за његово изналажење. Ц. и Кр. Влада умољава се да има доброту, у уобичајеној форми, саопштити што је могућно пре, основе за кривичну одговорност као и евентуалне доказе о одговорности, које је до сада прибрала сарајевска истрага ради циљева накнадне истраге.
8. Српска Влада појачаће и прошириће мере предузете ради спречавања недопуштења трговине оружјем и експлозивима преко границе. По себи се разуме да ће она одмах наредити истрагу и оштро казнити пограничне чиновнике на линији Шабац – Лозница, који су се огрешили о своје дужности и пропустили извршиоце сарајевског злочина.
9. Краљевска Влада радо ће дати објашњења о разговорима које су њени чиновници, како у Србији тако и на страни, водили после атентата у интервјуима и који су, према тврђењу Ц. и Кр. Владе, били непријатељски према Монархији, чим Ц. и Кр. Влада буде

наговестила место, о ком је реч из поменутих разговора и чим буде доказано да су употребљене разговоре одиста одржали 10 чиновника, о чему ће се и сама Краљевска Влада побринути да прибави доказе и уверења.

10. Краљевска влада известиће Ц. и Кр. Владу о извршењу мера обухваћених у ранијим тачкама, у колико то већ није учинила овом нотом, чим свака мера буде уређена и извршена. У случају да Ц. и Кр. Влада не буде задовољна овим одговором, Краљевска Српска Влада, сматрајући да је у обостраном интересу да се не пренагли са решењем овог питања, готова је као и увек да прими миран споразум, било предајући ово питање одлуци Међународног Суда у Хагу, било Великим Силама, које су учествовале у изради декларације, коју је Српска Влада учинила 18/31 Марта 1909 године.“

Овако гласи одговор Српске владе на аустро-угарски ултиматум од 10 ов. мес. Ја сам тај одговор исписао овде у целини као важан историјски докуменат за даљи развој овог питања. Кад се овај одговор упореди са аустријским ултиматумом онда ће се видети да је Краљевска Влада примила безмало све захтеве Ц. и Кр. владе осим учешћа аустро-угарских органа у истрази, коју би Краљевска влада наредила над указаним јој саучесницима у Сарајевском атентату, на што ниједна српска влада не би могла пристати без повреде принципа независности државне и позитивних закона.

Да је Ц. и Кр. Влади било стало до моралне сатисфакције, коју је тражила, она би се задовољила са овим одговором Краљевске владе или би пристала да се српско-аустријски спор реши на начин, који је српска влада предложила. Али њој, изгледа није било стало до сатисфакције, него до понижења Србије пред целим светом а у првом реду пред аустријским Славенима. Оно, што је граф Ерентал, постигао 1909 год. натеравши Српску Владу да даде декларацију од 18/31 Марта, којом се одриче свију својих претензија на Босну и Херцеговину, то је његов последник граф Берхтолд мислио да постигне сада, изнуђењем једне понижавајуће изјаве српске владе. Зато је његов посланик у Београду барон Гисл, у смислу својих инструкција, непо-

средно после пријема овог српског одговора, известио Пашића једном кратком нотом да му у остављеном року од 48 сати није дошао задовољавајући одговор на његов ултиматум и да зато напушта Београд, са целим особљем Посланства, предајући заштиту аустријских поданика и интереса Немачком Посланству. У 6 сати по подне 12 Јула прешао је барон Гисл са персоналом Посланства у Земун и тиме је прекид дипломатских односа између Србије и Ауугарске постао свршен чин.

О овоме је г. Пашић телеграфским путем известио све српске заступнике на страни, с додатком да је наређена мобилизација војске и да је сазвана Народна Скупштина у Нишу за 14 Јули, куда одлазе и сва Министарства са персоналом. Уједно је влада једном прокламацијом, потписаном од свију Министара, објавила на руду да је Аустро-Угарска прекинула дипломатске односе са Србијом и да је због тога Влада принуђена да за сваки случај одмах предузме најпотребније војничке мере.

После ових аката могло се мислити да ће Аустро-Угарска и без формалне објаве рата напасти на Србију и гледати да заузме Београд као залог за испуњење свију њених захтева. Томе смо се ми сви надали и чудили смо се што ни после 48 сати од прекида дипломатских односа није последовала оружана акција аустро-угарска противу Београда. Шта ли је томе узрок? Да ли у Бечу не очекују на долазак барона Гисла да их детаљније обавести о држању српске владе и о стању у Србији, или се можда договарају с Немачком односно свог даљег држања према нама? Вероватно ће бити ово последње, јер се и у Бечу и у Берлину не могу варати о кобним последицама, које евентуални српско-аустријски рат може повући за општи мир Европе.–

Овог тренутка јавља ми комесар Топчидерске полиције Чеда Рајић да је *Аустро-Угарска огласила рат Србији*. Вероватно ће Аустријанци још ноћас покушати прелаз преко Саве или Дунава и напасти Београд. Како је мој Миомир, по своме положају крај Саве, изложен опасности, то сам се решио да са мојом снахом, унуком и послугом идем у варош и да тамо сачекам даљи развој догађаја.

Параћин, 15 Августа 1914

Цео месец дана прошао је од оног дана, када сам последњи пут у овој књизи бележио дневне догађаје, – месец дана пуних брига, страховања, физичких и моралних патњи и неизвесности. Покушаћу да у кратко забележим шта се за то време са мном и са мојима дешавало, те тако да сачувам од заборављања догађаје од светско-историјске важности, који су се за то време са Србијом и њеном престоницом одиграли.

У уторак, 15 Јула, по подне, када је већ постало јасно и познато да је ц. и кр. Влада огласила рат Србији и да се може сваког часа очекивати напад њене војске на Београд, мој останак у мојој екстонираној вили крај Саве, преко које би се тај напад морао вршити, постао је опасан. На брзу руку покупили смо нешто најпотребнијих ствари и, у летњем оделу у коме смо се затекли, увезли смо се последњим трамвајем, са целом нашом послугом, у варош, где смо у хотелу „Москва“ заузели три собе са изгледом на Саву и топчидерско брдо. У Београду се већ опајала извесна празнина по улицама, јер су многи становници београдски већ дотле, у предвиђању догађаја, који могу наступити, напустили варош и последњим жељезничким возовима отпутовали у унутрашњост. Слушао сам да је навала путника бегунаца била при томе толика да су људи и по крововима вагона, са нешто свога понесеног покућанства, седели и лежали. У вече 15 Јула пуштен је из Београда и последњи влак, а ми, који смо се то вече још у њему затекли, остали смо без могућности да се у случају опасности брзо из њега удаљимо.

На ту опасност, у осталом, нисмо у тај мах, ни ја ни остали Београђани помишљали. Веровало се да су Аустријанци, пошто су три пуна дана провели ћутећи у војеним припремама, сада по већ и формално објављеном рату, одмах посести варош Београд, поставити у њему своје власти, осигурати ред и сигурност и да ће тада становништво Београда, у њему заостало, моћи продужити да живи својим мирним животом, прилагођавајући се по нужди новим приликама. Зато, је и велика већина Београђана остала у својим домовима, следујући у томе и саветима Краљевске владе, која је кроз своју прокламацију

од 12 Јула саветовала народу не узнемиравати се због прекида односа с Аустро-Угарском и остати мирно у својим домовима. Зато смо и ми, – ја и моја снаха – после укусне вечере у трпезарији „Москве“, отишли у наше собе да се предамо сну и одморимо од узбуђења овога дана.

Али, нас не беше још честито ухватио ни први сан, када се зачуше први пушчани пуцњи од стране Саве. То је било око ½ 12 сати. Поскакасмо из постеља и похитасмо ка прозорима, од којих се могло видети севање појединих пушака и чути њихово појединачно или укупно гроктање. Томе гроктању пушака убрзо се придружи чегртање митраљеза и пуцање појединих топова, за које у први мах беше тешко знати да ли долази са наше или аустријске стране. Почеше одјекивати и страховити пуцњи са аустријских монитора, постављених на Дунаву између Земуна и београдског града, који беху управљени противу града и Савске обале. Разуме се да од даљег спавања не могаше више бити речи и ми, сасвим или полуобучени, слушасмо овај први артиљеријски и инфантеријски двобој између аустријских трупа и наших, уверени да се врши покушај преласка Аустријанаца на нашу обалу, и то у близини жељезничког моста, јер су се највише са те стране чули пуцњи пушака. У грозничавом нестрпљењу очекивасмо ми даљи развој догађаја, уверени да ће се ове ноћи извршити прелаз аустро трупа на српску обалу и поседнуће Београда.

У 1 ½ сахат, 16 Јула, затресоше се сви хотелски прозори од једног страховитог пуцња и кад ми похитасмо к њима, угледасмо како се испод жељезничке станице према Сави уздиже у висину један огроман пламени стуб, помешан са уковитлац, комешајућим се густим црно-сивим димом. То беше експлозија мине, којом су наши војници бацили у ваздух први стуб жељезничког моста на нашој обали и тиме постигли да се први распон (лук) тога моста приклонио к земљи и тим начинио немогућним прелазак преко моста, не само жељезничких возова, него и појединаца. Ово беше страховито – леп приказ, који јасно наговештаваше преплашеним Београђанима све страхоте, које их очекују.

Не могаше дакле више бити сумње. *Беше*

отпочео српско-аустријски рат. Да ли ће он остати изолован на Србију и АУгарску, или ће повући за собом општи европски рат? То питање се вероватно наметало сваком Београђанину у ноћи између 15 и 16 Јула. Најближи дани дали су на њ одговор.

У среду, 16 Јула, у 6 часова ујутру били смо и ја и моја снаха и мала унука Ружица већ на улици и пошли смо да тражимо доручак. У хотелу га нисмо могли добити, јер не беше спремљен, а исто тако ни у посластичарници Душана Тодоровића на Теразијама, у којој се у редовно време могаше добити. У кавани „Руски Цар“, на углу Кнез Михаилове улице, пред којом за столовима сеђаху неколико Београђана, коментаришући ноћашње догађаје, послужише нас неком назови „белом кавом“, али која беше апсолутно не питка. Зато се и одатле кренусмо и кроз полу-празну позоришну и Скадарску улицу спустисмо до стана Илије Петровића, рачуноиспитача Главне Контроле, где нас његова жена Љуба, поћерка сестре моје снахе, гостољубиво дочека и послужи чајем.

Пошто нам према новој ситуацији не беше могуће остати и даље у хотелу, који по својој положају беше јако експониран аустријским пројектима, то се морадосмо постарати за друго склониште, докле не видимо шта ће даље са Београдом и с нама бити. То склониште нађосмо на углу Ресавске и Краља Александра улице у стану мога зета Др-а Косте Куманудија, професора Универзитета, који беше на војеној дужности, а чија се жена Мица, кћи пуковника Нићифора Јовановића, беше са децом склонила преко пута од исте куће, код њене тетке, а моје сестричине гђе Соје К. Бузовићке, ставивши нам драговољно свој потпуно намештени стан на расположење. Још истог дана по подне уселисмо се са нашим стварима у овај провизорни стан, примивши у њ још и Соњину сестру и зета, њихову поћерку Љубу са троје деце и собарицом, и гђу удову Добрану са ћерком. Сви они становаху у Скадарској улици, која беше јако изложена метцима аустријских монитора са Дунава и у коју беху прошле ноћи већ падала парчад од распрснутих граната и шрапнела.

И сад настаде за све нас један низ физичких патњи и душевног потреса. Стан, у коме се бисмо

склонили, беше за толике нас тескобан и неудесан. Изложен јако сунцу, беше врло топао и пун мува, од којих се човек не могаше одбранити. Због недовољног броја постеља, морало се лежати по диванима, канабетима и по земљи. А због скоро свакодневног аустријског бомбардовања не могамо свучени спавати, него остајасмо полу-обучени и при сваком јачем пуцању спуштасмо се у прљави и смрдљиви сутерен, у коме проводисмо будни целе часове, чекајући да пуцњава престане.

Та пуцњава понављала се по неколико пута на дан, и редовно сваке ноћи. Са које стране су долетале аустријске гранате, није било јасно. Аустријанци су пуцали на Београд из великих опсадних топова са Бежанијског виса и са Дунавске стране из монитора и њихови пројектили падали су на Београд са разних страна. У прво доба штета, коју су њихове гранате причињавале, није била велика. Они су, очевидно, у почетку мање пуцали на саму варош, а више на наше одбранбене позиције око Београда, Миријевско и Баново брдо, где су биле намештене наше батерије. Али, како се Краља Александра улица налазила у правцу од Бежанијских висова и Миријевског брда, то су аустријске гранате често прелетале преко нашег стана и плашиле нас својим фијуком и распрскавањем. Једна од првих граната, која је пала на Београд, пала је скоро преко пута нашег стана, у Ресавску ул. бр. 7, и начинила велику штету на једној кући у авлији.

За прва 3–4 дана било је питање: хоће ли се Београд бранити од непријатеља или ће се овај пустити да у њ уђе, а одбрана од његовог даљег продирања да ће се повући дубље у унутрашњост на позиције код Торлака и Раље, где се по дознању била стабилрала Команда Дунавске дивизије. Тек кад се чуло да је Врховна Команда, стабилрана у Крагујевцу, оставила команданту Дунавске дивизије пуковнику Миливоју Анђелковићу слободу да Београд брани или да га напусти, и да је овај одговорио да ће он до крајности Београд бранити, увидело се да се мора изабрати или останак у једној вароши, око које ће се вероватно водити огорчене борбе, или одлазак из ње у које друго место у унутрашњости.

Пред том алтернативом, они који су се у први мах код нас склонили били: Љуба Петровићка с децом и гђа Добрила с ћерком, отишле су од нас и потражиле су друго склониште, прва у Крушевцу, а друга у Београду код неких сродника, а остали смо у стану само ми и Соњина сестра Зорка и њен муж Леца – Александар – Милојевић, члан Народног позоришта, који се бринуо за животне намирнице, набављајући их на Цветном тргу или у вароши. У тим намирницама није у прво доба било оскудице, а цена им је била скоро обична. Али се доцније почела у њима осећати оскудица. Многи артикли нису се више могли добити. А кад су аустријске гранате поквари-ле водовод на топчидерском друму и оштетиле електричну централу, остао је Београд без воде и без светлости, и морао се помагати водом из старих бунара и осветљењем свећама или петролеумом. Живот у њему постајао је сваким даном све тежи и тежи и маса Београђана напуштала је Београд и селила се, са понешто покућства, у унутрашњост. Свакодневно пролазиле су поред нашег стана гомиле Београђана на фијакерима, таљигама или пешке, вукући собом по који за-вежљај или сандучић са стварима.

И пред нас се убрзо истакло питање да ли и даље остати у Београду или бежати из њега. Док се мислило да се Београд неће бранити или да ће Аустријанци лако и брзо у њега ући, – што су они у први мах и могли са мало жртава учинити, – ја нисам помишљао на одлазак из Београда, јер сам се надао да ћу се скоро моћи вратити у мој Миомир и продужити у њему мој мирни и удобни живот. Али, кад сам видео да се одбрана Београда с успехом врши и да се услед тога Аустријанци свакодневно и сваконоћно бомбардују, онда сам се и сâм решавао да следујем примеру многих пријатеља и познаника и да и сâм потражим склоништа ван Београда за себе и моју малу породицу. При свем том не бих тако скоро присту-пио овој одлуци да се, услед неудобног стана, јаким узбуђења и, вероватно, рђаве пијаће воде нисам разболео од доста јаке срдобоље, – дисен-терије, – која ме је у постељу бацила и више од десет дана у истој задржала.

За време ове моје болести добих позив од мога кума и пријатеља Јулијуса Минха, сопственика

угљених рудника из Параћина, да се, ако хоћу, код њега и у његовој кући у Параћину склоним. Овај позив, који ми је отварао изглед удобног склоништа у пријатељској кући, определио ме је да напустим Београд, пошто сам у њему пуних 20 дана под аустријским гранатама провео. С тога сам одговорио Минху да с благодарношћу при-мам његов позив и да ћу доћи к њему чим се од моје болести опоравим.

Међутим десило се нешто што ме је побудило да ову моју одлуку приведем у дело и пре него што сам мислио. У недељу, 3 Августа, око 2 сата по подне, почели су Аустријанци са великом си-лином да бомбардују Београд. Бомбардовање је трајало пуних 5 сахата и причинило је прве веће и многобројније штете. Овога пута гађали су Ау-стријанци поглавито Краљевски Двор и оште-тили су знатно стари Двор и према њему лежеће куће. Како је пак наш стан лежао у правцу, у коме су Аустријанци пуцали, то су многе њихове гра-нате прелетеле преко наше куће и распрскавале се недалеко од исте у улици Краља Александра и на староме тркалишту. Фијук граната и прасак од њихове експлозије дражили су силно наше већ дотле јако раздражене живце; а потрес ваз-духа изазван њиховим летом био је тако силан, да се кућа из самог темеља тресла, и да се ми ни у сутерену нисмо осећали сигурно са својим жи-вотом. Зато смо се решили да без даљег оклевања и не чекајући на моје потпуно окрепљење, оста-вимо Београд и отпутујемо у Параћин.

Сутра дан, у понедеоник 4 Августа, око 7 ½ часова у јутру, опростивши се, са нашим срод-ницима Зорком и Лецом, оставили смо опустелу српску престоницу и на два фијакера и једним таљигама, – које смо с тешком муком и са по-моћу полиције добили, – отпутовали смо, са на-шим млађима и са стварима, у Ресник, најближу жељезничку станицу, са које су возови за уну-трашњост полазили. Овај пут био је нарочито тегобан за мене, још врло изнемоглог и слабог од моје болести, и кад смо око ½ 11 сати у Ресник стигли, ја сам био тако клонуо да ми је било не-могуће одмах даље пут продужити. Срећом, шеф ресничке станице, г. Јован Томић, – кога сам ја, као што сам рече, нечим као Министар-Председ-ник обвезао, – био је тако љубазан да нам за тај

дан уступи своју собу, у којој сам до мрака на његовом кревету лежао и одмарао се.

При нашем одласку у Ресник затекао сам цео простор око станице покривен бегунцима из Београда и њиховим стварима. Био је то прави логор који је јасно предочавао страхоте ратног стања. Целе породице са ситном дечицом, поједини болесни и здрави људи, седели су на земљи или стојали крај свог злехудог пртљага и очекивали на полазак војничког воза за унутрашњост. И кад је тај воз, око $\frac{1}{2}$ 12 сати, пред станицу стао навала бегунаца, да у празним фургонима за робу или стоку – (јер класних вагона није имало) нађу места била је тако силна, као да ће се при томе угушити. То исто поновило се и у вече у $\frac{1}{2}$ 9 сати, када је љубазни шеф станице г. Томић мене с мојима ставио на расположење једно одељење у фургону за робу, у коме није било никаквог седишта и у коме смо како ми, тако и к нама придруживши се г. и гђа Милан Богићевић, бив. посланик, морали у мраку провести ноћ, седећи згрчени на нашим ручним коферима и завежљајима, квасећи по кадшто осушена грла водом или хладним чајем, које смо из Београда понели. Страшна је била ова ноћ, особито за мене болеснога, и кад смо сутра дан, у 3 сата у јутру, у Младеновац стигли ја сам се осећао толико слаб да нисам могао са истим возом пут продужити, него сам остао у Младеновцу да се ту одморим на постељи начелника војене станице, мога кумића, инжињерског капетана Михаила Д. Бода, и да сачекам полазак путничког воза за унутрашњост, са класним вагонима који је из Младеновца око $12 \frac{1}{2}$ часова полазио. Тим возом смо затим наставили пут, и око 8 часова у вече били смо у Параћину, у гостољубивом дому наших кумова Јулијуса и Грете Минх, који су нам две собе на расположење ставили.

Овај тескобан пут, после једне тешке болести, био ме је толико уморио и изнурио да сам полумртав у Параћин стигао и да сам морао пуну недељу дана у постељи провести, док се нисам толико оснажио да сам могао на ноге устати и у лепој башти Минховој на сунцу лежати и опорављати се. Сада се осећам већ толико крепак да могу наставити бележење ових судбоносних догађаја, који су ускомешали целу Европу и који

могу повући собом измену европске карте. Али пре него што томе приступим хоћу да забележим како је наш стари Београд изгледао првих дана по објављеном и отпочетом аустро-српском рату и како се у њему живело за оно време, које смо ми у њему провели.–

Казао сам већ раније на једном месту да су улице Београда већ 16 Јула у јутру изгледале полу-празне. Како већ казах раније беху отишли из Београда сви Министри, са чиновницима Министарстава, и сва војска, – дакле они елементи, који највише оживљују улице. Њима су следовали имућнији грађани, а кад је отпочело у јачој мери бомбардовање вароши, онда и сиротнија класа. Може се дакле слободно рећи да се већ првих дана рата становништво Београда смањило за једну целу трећину и да се после тога све више и више смањивало, тако да је крајем Јула извесно спало на половину. И кад се има на уму, да су Аустријанци поглавито бомбардовали центар Београда и његов савски и дунавски крај, дакле најмногљудније делове вароши, онда се није било чудити да је онај живи Београд за неколико дана представљао слику једне опустеле вароши, која се само оживљавала изјутра, када су се становници журили да се на пијацама – великој и цветној, – снабдеју са потребним дневним намирницама. Сви хотели и гостионице су одмах сутра дан по отпочетом рату затворени, осим два–три (Руски Цар, Балкан, Коларац) у којима су се заоставши Београђани скупљали пред подне или у вече на чашу пива и на претресање дневних догађаја. Све веће трговачке радње позатваране су, тако да се ништа више није могло купити; а радње са животним намирницама отваране су само изјутра за време пијачног куповања, а после су и оне затваране. Кад је човек око или после подне пролазио полу-празним београдским улицама, избегавајући средину улице и тискајући се поред домова и плотова, из страха од аустријских граната, имао је утисак једне вароши, кроз коју је нека зараза прошла и поморила становништво. Само се полу-празним београдским улицама разлегао глас малих продаваца најновијих телеграма и новина или потмули звук аустријских или српских топова.

Докле се нисам од срдоболе разболео, ја сам

скоро свако пре подне излазио у варош да нешто набавим или да из Балканске улице, испред затвореног хотела „Москве“ гледам на мој Миомир и враћао сам се кући радостан, кад сам могао видети да ми кућа још није порушена. Мање евентуалне штете нисам могао ни голим оком ни догледом видети и зато сам се обмањивао надом, да ми кућа можда неће страдати и да ћу сачувати овај последњи кров над главом. А кад сам се разболео и нисам више могао излазити, онда сам брижљиво куповао све листове и телеграме, које су београдски дерани испод мојих прозора улицом продавали и из којих сам жедно читао најновије вести са нашег или европског бојишта, радујући се сваком успеху нашем или наших савезника, или страхујући од сваке за нас неповољне вести.

Не могу пропустити, а да забележим још једну епизоду из нашег бављења у Београду. Када је већ постало јасно да не можемо остати у Београду, онда је моја снаха Соња једно јутро, у пратњи њеног зета Милојевића, две наше собарице и два најмљена човека, отишла у Миомир да донесе још неке за дуже бављење ван куће потребне нам ствари, а друге да склони на сигурније место. Како се доњим топчидерским друмом није могло ићи због аустријских куршума, којима су они с оне стране Саве, друмом пролазећи обасипали, то је Соња морала поред Вајфертове пиваре преко брда и кроз винограде отићи у Миомир, при чему јој се ништа непријатно није десило. Ну при повратку, када су већ сви натоварени покупљеним стварима по највећој жези враћали се у варош преко Бањице, пале су испред и око њих четири аустријске гранате и само срећном случају, што нису експлодирале, има се благодарити што су сви здрави и читави, али веома уморни, вратили се кући после 2 сата по подне. Ова експедиција Соњина, скопчана са опасностима живота, доказала нам је још јаче да би наш опстанак у Миомиру био немогућ и да не можемо остати у Београду.

Параћин, крајем Августа 1914

Кад је 16 пр. мес. отпочео аустро-српски рат, могло се с поузданошћу рачунати да он неће остати ограничен на Србију и АУгарску, него

да ће повући за собом и учешће још које Велике Силе а у првом реду Русије, која ни у ком случају неће дозволити да АУгарска уништи, или и само морално понизи њену пријатељицу и сестру Србију. Али та претпоставка прошла је у течају последњих 6 недеља све предвиђане границе и из српско-аустријског рата развио се најпре *европски, па затим светски рат*, какав светска историја није забележила.

Чим се у европским канцеларијама сазнало шта АУгарска од Србије тражи, државници Великих Сила увидели су да се из овог српско-аустријског спора могу излећи конфликти од опште-европског значаја и покушали су да томе спору, ако је још могућно, прибаве решење мирним путем, саветујући с једне стране Србији да задовољи аустријске захтеве, у колико они не дирају у достојанство и независност државе, а с друге стране саветујући Аустрији да се задовољи са одговором српске Владе, који је безмало задовољавао све аустријске захтеве. У томе раду највише су се одликовале Русија и Енглеска, као што се то доцније видело из публиковане дипломатске преписке између Кабинета пре почетка рата. Али Ц. и Кр. Влада није се хтела обазрети на савете Сила и задовољити се са одговором српске владе, него је, у напред решена да Србију по што по то унизи или уништи, одбила руско-енглеске предлоге за мирно решење спора и, вероватно, рачунајући на помоћ Немачке, огласила Србији рат.

У предвиђању могућих ратних компликација све Велике Силе почеле су још пре огласа рата Србији предузимати војене мере и мобилизовати своје војске. То су у првом реду учиниле Русија и Француска, па за њима Немачка и Енглеска. Наредена руска мобилизација показала је Аустро-Угарској и Немачкој да Русија неће остати неутрална у случају аустро-српског рата, па су се зато пожуриле да од ње потраже објашњења о тој нареденој мери и да јој огласе рат пре него што би руска мобилизација и концентрација биле довршене. При мањој државној територији и при јаче разгранатој жељезничкој мрежи било је овим двома централним државама лакше да брже него Русија истакну своје војске на своје источне границе и да на тај начин предупреду

руску концентрацију. У томе су оне донекле и успеле, као што се у току даљих војних операција показало.

Објава рата Русији од стране АУгарске и Немачке повукла је за собом објаву рата Немачке Француској и Енглеске Немачкој и АУгарској и тиме општи европски рат, у коме су са обе стране милијони војника ступили у акцију. Доцније се лиги савезника противу Немачке придружио Јапан, по сили његовог уговора с Енглеском и отпочео је маритимну и сувоземну акцију противу немачких посада у Кини. Из српско-аустријског рата развио се дакле светски рат, чије се огромне димензије још не дају предвидети. На свима бојиштима већ се у велико пролива људска крв и уништавају милијони вредности. Културна Европа XX века даје призоре грозније од свега што је људска историја до сада видела. Покушају да у најкраћим цртама забележим шта је досад на појединим бојиштима учињено.

У првом реду тичу се нас *догађаји на српско-аустријском бојишту*. Оно се у главnome ограничавало на две тачке: *на Београд*, који су Аустријанци без прекида бомбардовали, не могавши заузети га, и *на Подриње*, где су покушавали преко Саве и Дрине продрети у унутрашњост Србије, у правцу Ваљева. Борбе око Београда сводиле су се поглавито на артиљеријске двобоје између аустр. артиљерије са Бежанијског виси и Монитора и српске артиљерије на висовима око Београда, и на бомбардовање града и вароши, са већим или мањим успехом. У два-три маха покушавали су Аустријанци да пређу Саву преко Аде Циганлије (српске) и аустријске адице спрам ње, али су увек с великим губитцима бивали одбијени. Већег успеха имала је њихова акција у Подрињу где су они, почетком Августа, успели да пређу Саву и Дрину, да заузму Шабац, Лешницу и Лозницу и да долином Јадра покушају продрети у унутрашњост Србије. У овој акцији развили су Аустријанци велику војену снагу 4–5 корпуса, састављених већином од јужних Славена, Чеха и Мађара, – и успели су да потисну наше трупе и да се приближе Ваљеву, у коме се налазила наша Врховна Команда. Али је ово аустријско продирање у брзо заустављено и они су, после више дневних крвавих борби, потиснути натраг и пребачени

преко Дрине и Саве, којом приликом су констатована страшна зверства, која су аустријске трупе, а у првом реду Мађари, починили не само над нашим рањеницима, него и над мирним становништвом у Шапцу и у мачванским селима. О тим зверствима су српске новине донеле аутентичне и подробне извештаје, и ја немам потребе да их овде понављам. Само толико морам рећи да се аустро-угарска војска покрила срамотом и показала као једна варварска војска, каква се није могла ни замислити.

Ове борбе на Церу и на Јадру трајале су пуних девет дана и завршене су потпуним поразом аустријским и сјајном победом наше војске, која је у њима показала надчовечну храброст и запленила преко 40 топова и мноштво другог војеног материјала. Губитци су са обе стране били врло велики, али код Аустријанаца већи него код нас. Том приликом заробљено је неколико стотина аустријских војника, већином Срба – Личана и Чеха, који су се по казивању наших војника борили исто онако упорно и храбро, као и Немци и Мађари, и тиме доказали како смо се ми одавали илузијама, кад смо мислили и говорили да се аустријски Славени неће противу нас или Руса хтети борити. Ових дана пролазили су кроз Параћин свакодневно по 2–3 санитарска воза са рањеницима, међу којима су се, поред наших рањеника, налазили и аустријски рањени или заробљени војници, међу којима је било и доста Срба и Хрвата, поред Чеха и Мађара. Они су упућивани већином у нишке болнице, а и даље.

После ових крвавих битака на Церу, настало је на нашем бојишту мало затишје, које је трајало до 24 ов. мес. Аустријанци, пребачени преко Саве и Дрине попуњавали су и реорганизовали су своје проређене редове и спремали се за нову офанзиву. А наша храбра војска одмарала се од силних напора, сарањивала своје мртве и у свој тишини припремала се да Аустријанцима даде реванш за њихов упад у Србију. То је она и учинила, прешавши 24 Августа Саву на више места и без великог отпора Аустријанаца заузевши Земун и продревши на висину линије Рума – Инђија, дочекана свуда с радошћу и одушевљењем од Срба – Сремаца. Нарочито свечан и радостан био је улазак наших трупа у Земун

и стабилирање српских власти у овом пограничном граду, који је за неколико дана представљао предграђе Београда. Ова српска офанзива испунила је највећом радошћу и поносом све Србе и уздигла углед Србије и њене војске.

Поред ових борби на Сави и Дрини, вођене су у току Августа и у Босни и Херцеговини борбе између српске и црногорске војске с једне и аустро-угарске с друге стране. Српске трупе прешле су 21 Јула код Увца у Босну, а црногорске 24 Јула, Херцеговину, и после успеха над Аустријанцима допрле су прве до Вишеграда, који су опсадиле, а друге до Фоче, коју су заузеле. За првих шест недеља Аустријанци нису на српско-црногорском бојишту могли нигде показати каквог успеха, и ако су неколико дана држали поседнуту Мачву, и месец Август завршио се српском офанзивом у Срему и српско-црногорском у Босни и Херцеговини.

Нису боље среће били Аустријанци ни *на руско-аустријском бојишту*. Они су истина у првим борбама, користећи се спором руском мобилизацијом и концентрацијом, били успели да упадну на северу Галиције у руску Пољску и да продру до Лублина, али су ускоро руском победом у источној Галицији и заузећем Лавова били принуђени да се повуку са руског земљишта и да приме битку на своме земљишту код Рава-Руске, у којој су побеђени, и да се повуку к западу у правцу Јарослава и Пшемисла, гоњени од Руса.

Северно од аустро-руског бојишта водиле су се *омање борбе између Руса и Немаца у Источној Турској* и око Мазурских језера. Руси су у првим борбама, под генералом Рененкампом, успели да заузму Ајткунон и да заузму неколико земљишта до близу Тилзипа. Али, кад су Немци послали са западног бојишта потпору генералу Хиндсбургду, који командује у Источној Прусској, онда су се Руси морали повући са немачког на руско земљиште, на које су им Немци следовали.

Највеће и најкрвавије борбе вођене су за ово време *на западном европском бојишту између Немаца с једне и Француза, Белгијанаца и Енглеза* с друге стране. План Немаца био је да брзим нападом омету спору француску мобилизацију и концентрацију и да заузму Париз, па да се онда свом снагом окрену противу Руса. Да тај план изведу

они су већи део своје војске упутили на границу Француске и Белгије. И пошто се нису могли надати да ће овај план моћи лако и брзо извести ако нападну Француску с југа, где би наишли на веома јака утврђења, они су се решили напасти је са севера, преко Белгије и Луксенбурга, без обзира на од Европе проглашену и од самих њих признату неутралност ових држава, јер на тој страни није Француска имала утврђење, као на југу. Али ту су се у своме рачуну преварили. Белгијанци, предвиђајући повреду своје територије од стране Немаца, спремили су се да свој неутралитет бране, и кад су Немци покушали да са великим снагама преко белгијске територије пређу, они су наишли на тако силан отпор малене али храбре белгијске војске да су изгубили неколико недеља око опсаде и освојења утврђених белгијских градова Намира и Лијежа, за које време су Французи успели извршити мобилизацију и истаћи своју војску на северно-источну границу према Белгији, где им је у скоро дошла у помоћ енглеска војска под генералом Фенчом. При свем том успели су Немци по освојењу Лијежа да својим десним крилом потисну лево француско крило и да се приближе Паризу толико да се Француска влада нашала принуђена преселити се у Бордо. Али је у брзо удруженим Французима и Енглезима успело за руком не само зауставити даље надирање Немаца, него и потиснути их натраг на њихове утврђене линије на француском земљишту, око којих се сада воде огорчене борбе са променљивом срећом.

У овим борбама на свима бојиштима протекла је друга половина месеца Јула и цео месец Август и нигде се није дошло до какве одлучујуће битке. Европски рат налази се још једнако у својој првој фази и не може му се крај сагледати. На свима странама бори се са великом храброшћу и огорчењем, јер се увиђа да од исхода овога рата зависи не само углед, него и сам опстанак држава. Јер, нема сумње, да ако у овом рату победе Немачка и АУгарска долазе у питање не само опстанак Србије, Црне горе и Белгије, него и ослабљење Русије и Француске; и обратно, ако победе савезници, да ће Немачка изгубити Елзас и Лотарингију, своје пољске провинције и колоније и своју флоту, а АУгарска да ће изгубити своје славенске

и румунске покрајине и бити сведена на половину своје садање снаге и величине, ако у опште не би било међу победиоце подељена.

Интересантно је у овом великом европском конфликту *досадање држање Италије и Румуније*. Прва, као уговором везана савезница Немачке и Ауугарске, биле би дужне да им помаже у њиховој борби противу Русије и Француске; а друга као дугогодишња пријатељица средње европских држава и на чијем краљевском престолу седи један Хоенцолерн – Карол I – бар да им не прави тешкоће. Међутим јавно мњење у обе државе гласно тражи да се и оне умешају у овај рат и да придобију себи: Италија, Трст и Трентано, а Румунија Ердељ и Буковину. Владе италијанска и румунска одупиру се до сада захтеву јавног мишљења, али докле ће то моћи учинити?

За нас Србе је од највећег значаја питање *како ће држање заузети у овом европском конфликту – Бугарска* и да ли се неће њима користити да придобије себи оне крајеве, које је лане, по сили Букурешког мира, морала сама уступити. До сада је бугарска влада увек изјављивала да ће остати неутрална. Надајмо се да ће остати при томе држању.

Ради предохране од могућих погрешака у овом кратком „Експосе-у“, морам приметити да сам га писао по сећању и по вестима, које су српски листови доносили о догађајима на разним бојиштима. А те вести нису увек биле аутентичне и осниване су највише на ономе што се о њима јављало из Петрограда, Париза и Лондона. И ма да се тим извештајима не може одрећи објективност, ипак су они били једностранни и представљали догађаје онако како савезницима у корист иду. Извештаји о тим догађајима из немачких и аустријских извора нису до нас допирали, јер је са почетком рата престао сваки поштански и жељезнички саобраћај између Србије и дотичних земаља и ни једне њихове новине нису до нас допирале, тако да се нису извештаји једне стране могли контролисати извештајима друге. Међутим, једно је већ до сада јасно, а то је да су аустријски извештаји, који су од времена на време до нас допирали, потпуно лажни и смишљени само у циљу, да подржавају морал у војсци и у народу, представљајући ствари у боји

пријатној за њих и заваривајући јавно мишљење вестима о измишљеним победама над Србима и Русима.

То се не може рећи о извештајима нашим и немачким, који су истина били ретки, али увек стварни и основани на истини. Нарочито се мора одати хвала нашој Врховној Команди, која је кроз свој Прес-биро давала увек истините вести о догађајима на бојном пољу. Само су те вести биле тако кратке и ретке, без сваких детаља, да ми обични људи, који смо стојали даље од владиних кругова, нисмо никада тачно знали шта се догађа на бојном пољу и да смо нашу радозналост морали задовољавати причањем пролазећих рањеника или појединаца, који пролажаху кроз Параћин, враћајући се из близине бојишта.

Параћин, у половини Септембра 1914

Садашњи рат изнео је на видик једну врло жалосну појаву и показао да и у души најкултурнијих народа има велике дозе дивљаштва. Нећу да спомињем недела, која су аустро-угарски официри и војници, по упутствима својих старешина, вршили над мирним становницима Мачве и Поцерине и који су ударили жиг срамоте на чело аустро-угарске војске. Али оно што су културни Немци чинили у Белгији и у Француској, рушећи и палећи старе хисторијске вароши и споменике, руга се човечанству и култури XX века. Бомбардовање Лијежа, Намара и Лувена (Löwen) у Белгији и Рајмса у Француској, уништавање древних уметничких ремек-дела, библиотека и музеја, убијање мирног становништва и пљачкање његових домова и одвођење таоца – све су то жалосне појаве садањег крвавог рата, које срамоте културни немачки народ и изазивају гнушање код свију истински културних народа. Ја, који сам још пре 50 год. био немачки ђак и напајао се слободоумним идејама Немаца, никада се таквоме чему нисам од њих надао.–

За последњих 15 дана *вођене су на свима бојиштима* – а поглавито на нашем и француско-немачком – *крваве битке*. Концем Августа отпочела је, као што је напред речено, *наша офанзива у Срему* и сви смо се надали да ће бојиште бити можда пренесено са нашег на аустро-угарско земљиште и да ће избеглим

Београђанима бити могућно вратити се својим домовима. Али, докле су наше трупе полагано потискивале у Срему непријатеља, приближујући се Карловцима и огранцима Фрушке Горе, дотле се непријатељ прикупио с оне стране Дрине у Босни и 6 Септембра предузео је нов напад на Србију између Зворника и Раче, прешао Дрину око Лознице, сузбио наше слабе трупе, дочепао се планина Гучева, Борање и Јагодње и преко Крупња упутио се к Ваљеву. Овај, с великим масама и јаком силином извршени напад непријатеља, принудио је нашу Врховну Команду да позове натраг из Срема наше трупе и да их, убрзаним маршевима, упути у сусрет непријатељу. Тиме је завршена наша офанзива у Срему, али се постигло да се непријатељ не само заустави него да се и сузбије на његове утврђене положаје близу Дрине, где се на скученом простору још увек држи. Око тих положаја воде се сад између нас и Аустријанаца јаке борбе и с обе стране има много жртава. У једној од тих бораба рањен је доста озбиљно и Краљев син, принц Ђорђе, када је на челу његовог батаљона јуришао на тврду позицију „Мачков Камен“.

Кад су се наше трупе повукле из Срема, аустријске трупе заузеле су поново своје напуштене позиције, па и Земун, и 9 септембра по подне у 5 сати њихов заповедник Фелдмаршал-Лајтнат Голија (Golia) послао је у Београд једног парламентарца са захтевом да му се Београд до 6 сати преда, ако не жели да буде порушен. На овај дрски захтев одговорено је с наше стране артиљеријском ватром противу њихових позиција и земунске жељез. станице, на што су Аустријанци отпочели бомбардовање Београда из њихових опсадних топова и са монитора. То бомбардовање, како чујемо, било је жешће него и једно пре тога, трајало је пуна два дана и причинило је Београду велике штете. Том приликом је у пољу срушена кућа апотекара Викторовића и јако оштећена кућа мојих унука Синише и Јове Марковића у Краљ. Милана улици. Али ни ово бесно бомбардовање није сломило енергију храбрих браниоца Београда, који продужује да пркоси свима напорима надмоћнијег непријатеља.

Наша офанзива у Босни и Црногорска у Херцеговини, које су отпочеле крајем Августа,

учиниле су у првој половини Септембра неке напретке. Наше трупе заузеле су Вишеград, а црногорске Горажду и Рогатицу, где су се удружиле са нашом војском па тако удружене упутиле су се Сарајеву. Али жестоки напади Аустријанаца на Крупањ принудили су нашу Врховну Команду да наш босански одред врати с пута к Сарајеву и да га упути преко Власенице у залеђе аустријској војсци. Али та операција која је могла припремити катастрофу аустријској војсци, да је успела, није имала успеха и наше трупе биле су од надмоћнијег непријатеља принуђене да се повуку натраг. Због овог не успеха смењен је командант тога одреда генерал Милош Божановић, бив. Министар војни.

И на западном бојишту вођене су за последњих 15 дана жестоке борбе између Немаца с једне и савезника Француза, Енглеза и Белгијанаца с друге стране. Немци су свом силом наваливали да савладају или заобиђу лево крило француско-енглеске војске и да се са севера приближе к Паризу. Неколико вароши у северо-источном крају Француске – као Лил и Арас, – пале су у њихове руке, али ипак зато нису успели да пробију француски фронт. Они су у исто време наступали на север Белгије, заузеле без отпора Брисел, престоницу Белгије и упутили су к Антверпену, утврђеном месту, у који се белгијска војска, по паду Лијона и Намире била повукла. При опсади белгијских градова Немци су се служили њиховим новим опсадним топом од 42 см, чија је разорна сила толика да јој ни најјача утврђења не могу противстати. А у исто време служили су се у великој мери аеропланима и Цепелиновим ваздушним лађама, из којих су бацали бомбе на поједине градове и објекте. Њихови аероплани допирали су до самог Париза и бацали су бомбе на поједине крајеве вароши и на цркву Notre Dame. У главној ситуацији на овом западном бојишту остала је иста као и пре 15 дана. Нити су Немци могли продreti дубље у унутрашњост Француске, нити су Французи и Енглези могли потиснути Немце са њихових утврђених положаја и отерати их из Француске и Енглеске.

На источном – руско-немачком и руско-аустријском бојишту – вођене су такође последње две недеље непрекидне борбе, али без одлучног

результата. После победе над Аустријанцима код Рава – Руске Руси су продужили наступати према западу, освојили Јарослав, опколили Пшемисл и приближили се Кракову, а у исто време из средње Галиције са мањим одредима прошли кроз Карпатске теснаце и допрли до Мармарош-Сагета, али даље нису напредовали. Око Кракова и Пшемисла сусрели су се већ и са немачким трупама, које су Немци Аустријанцима у помоћ послали.

На *немачко-руској граници* није за ово време било већих бојева. Оба противника привлачила су к себи појачања и спремала се за одсудну битку, која вероватно неће дати дуго на себе чекати.

Од почетка рата протекла су дакле пуна два месеца, а још се нигде није догодило ништа што би указивало на његов скори свршетак. Моја нада да ћемо се можда до зиме моћи вратити у наш Миомир, постајала су сваким даном све мања и зато сам морао помишљати где ћемо зиму провести. Овде не можемо остати и бити и даље на терету нашим домаћинима, који су нас истина у једном тешком часу као своје госте примили, али на којима се почела већ опажати досада због нашег дугог бављења у њиховом дому. У први мах ја сам помишљао да одем у Врњачку Бању или у Крушевац, и писао сам да ми се тамо згодни стан тражи. Али, у томе нисам успео, јер су оба места била тако препуна избеглих Београђана, да су сви станови били заузети. Тада сам се обратио моме шураку Аци Пржићу, у Лесковцу, и моме синовцу Кости Симићу, управнику Царинарнице у Ђевђелији, а питао сам их да ли бих у њиховим варошима могао за нас наћи склоништа. Обојица су ми одговорила да је то могуће и понудили ми уједно гостопримство у њиховим домовима.

Како су од неко доба настали у Параћину врло хладни и кишовити дани, а ми смо летос избегли из Београда само са лаким летњим оделом, то смо, пре него што би оставили Параћин и отиснули се даље, морали старати се да се снабдемо са зимњим оделом. Па зато, кад је после жестоког бомбардовања Београда од 9 и 10 Септембра наступало тамо мало затишје, ја сам се решио да са мојом снахом отидем до Миомира, да видим моју кућу и да се снабдем зимским оделом. Чим то буде могућно, извршићу ову моју намеру.

Параћин, 30 Септембра 1914

Чим је објављено у званичним новинама да је избеглим Београђанима одобрено отићи до Београда и снабдети се зимским потребама, спремили смо се, *ја и моја снаха*, за пут и у зору 24 ов. мес. отпутовали смо из Параћина за Београд. До Ресника путовали смо угодно, али, кад смо у Ресник пред подне стигли, нисмо ту затекли ни једна кола на којима би се до Београда одвести могли. Дан раније ишли су жељезнички влакови још до Топчидера, те с тога београдски кочијаши не очекиваху путнике у Реснику, него на Топчидерској станици. У овој невољи помогао нам је и опет љубазни шеф ресничке станице г. Томић, дозволивши нам да се са још неколико других путника одвеземо на једном ручном вагонету до Топчидера, где смо нашли кола и одвезли се на њима до Миомира.

Углед моје куће, после више од два месеца дана, и развеселио ме је и растужио. Развеселио у толико што сам нашао да ми кућа још стоји не-срушена, растужио, кад сам видео да ми је кућа, коју сам пролетос оправдио и довео у исправно стање, аустријским гранатама, шрапнелима и куршумима доста оштећена. Кров је на много места избушен комадима од шрапнела, а на једном месту више веранде од гранате разваљен. Зидови носе на себи трагове од куршума и граната, која је на једном месту начинила у њему доста велику рупу и изломила једно крило од шалукатре на спаваћој соби моје снахе. Једна граната из пољског топа пробила је кроз леви угао трпезарије испод веранде; начинила изнутра доста велику рупу; распрсла се у трпезарији, разбила у сто комада велико огледало над консол-асталом и окна на стакленом орману у зиду, у коме стоје чаше; поразбијала многе од њих и оштетила једну столицу и округли астал за ручавање. Али највећу штету учинила ми је, пробушив на неколико места слику моју и моје пок. жене Јулке, које је моја снаха, пред наш полазак из Београда, била ту склонила, у нади да ће ту бити сигурније него у салону, где су обично висиле. Стаклена ограда на веранди, која затвара улазак у салон, била је сва изрешетана куршумима, који су кроз њу, као и кроз двоја салонска врата, пробила и у салон и пробушила ми орман с књигама, који у њему

стоји. Прозори у салону и у спаваћој соби моје снахе били су поразбијани. На горњем спрату виле нашли смо мање штете од куршума. Само моју спаваћу собу и моју канцеларију затекли смо неоштећене и могли смо у њима наћи склоништа.

И околина куће показивала је знаке опустошења. На више места виделе су се у земљи рупе, изривене од аустр. пољских граната; од виноградарске куће до штале и испод парка ископани су стрељачки ровови за наше војнике, који су са ове истакнуте позиције бранили Аустријанцима прелаз на Аду Циганлију; сва врата са штале, шупе и једне мале зграде поскидана и употребљена за грађење стрељачког рова; виноград изгажен и обран од војника до последњег зрна грождја; у кући вашар и нечистота.

У Миомиру остали смо две ноћи и један и по дан и за то време спаковали смо све најпотребније зимске ствари и вредности, па смо у петак 26 ов. мес. на истим колима, која су нас из Топчидера до Миомира довезла, отишли из њега и преко Топчидера и Раковице дошли у Ресник, и одатле путничким возом вратили се истог дана у Параћин.

Ово кратко бављење у Миомиру уверило нас је још више да би нам бављење у њему било немогућно, докле се год Аустријанци не би одмакли од границе Србије и док у Београду не би настале нормалне прилике живота. За онај дан и две ноћи, које смо провели у Миомиру, слушали смо често пуцање аустријских или наших топова и звиждање граната и имали смо муку набавити себи из вароши једну векну, која је коштала 1.60 динар. А у вече нисмо смели у собама окренути к Сави, палити лампе, по наредби официра, који су сваку ноћ с патролама долазили у Миомир. С тешким срцем морали смо се дакле растати од наше куће, у неизвесности кад ћемо је и у каквом стању опет видети.

Наши домаћини г. и гђа Минх, нису били у Параћину, ни кад смо ми из њега отишли ни кад смо се у њега вратили. Они су већ око половине овог месеца били отишли у село Мирова на прузи Параћин–Зајечар, испод Ртња, где су о свом трошку организовали једну малу пољску болницу од 30 кревета за рањенике. У томе им је помагала 2–3 дана и моја снаха, пре него што

смо за Београд пошли. По нашем повратку из Параћина дошли су и Минхови из Мирова, али су још истог дана отпутовали за Скопље, где се најмлађи брат Минхов, Александар, регрут ђачке школе, разболео од тифуса. Ми их вероватно нећемо више ни видети, пошто смо решени кроз 3–4 дана отпутовати из Параћина у Лесковац и тамо остати неко време, пре него што одемо на зимовник у Ђевђелију.

Прекјуче, 28 ов. мес. дошла је у Параћин вест да је *Краљ Румунски Карол I* умро у својој 75-ој години. Ја сам одавно познавао и поштовао Краља Карола. Као ђак у Паризу 1866 год. ја сам један од првих сазнао од пок. Убичинија за његов избор за Књаза Румуније. Доцније, као секретар Министарства Иностраних дела, имао сам част да му будем представљен и да ручам за његовим столом у башти палате Котрочене, у којој је он тада станао. 1897 године био сам од њега одликован великим Крстом Румунске Звезде и видео сам га у Абацији, када сам са пок. Краљем Александром ишао на Цетиње. И када сам год видео Краља Карола увек сам бивао очаран његовом симпатичном појавом и његовим у исто време достојанственим и простим понашањем. Зато ме је његова смрт ожалостила.

Али смрт творца румунске Краљевине у овом тренутку је уједно и један важан историјски догађај, који може имати крупне последице. Као принц Хоенцолорнски и рођак Цара Немачког и као стари пријатељ Цара Аустријског, Краљ Карол водио је од дуго година румунску политику у орбиту тројног савеза и зато му је било тешко, да не кажем, немогућно, променити наједанпут правац те политике и приступити тројном споразуму, ма колико да су то захтевали интереси Румуније и јавно мњење румунско. Његов синовац и наследник, нови Краљ Румуније Фердинанд I има у томе одрешене руке и може, ако хоће, лакше и са мање скрупула повести Румунију оним путем, којим је упућују њени истински интереси.

Надајмо се да ће он то и учинити.

Приредили:
Јелица Рељић
др Мирослав Перишић

Приказ књиге

ИЗЛОЖБЕ АРХИВА СРБИЈЕ 1948–2018

Приредили: Јелица Рељић, Љубинка Шкодрић

Архив Србије, Београд 2019, 478.

Књига *Изложбе Архива Србије* је значајно и корисно штиво јер даје увид у историју једног дела богате и дуге историје изузетно значајне националне установе каква је Архив Србије, чува од заборав сећање на догађаје и личности и посебно на генерације архивиста чији су животи уткани у културни и друштвени живот Србије. Сваки читалац књиге може да стекне драгоцену обавештења како је одређена изложба садржајно и визуелно изгледала у контексту духа времена у којем је настала, али

и које теме су када преовлађивале. На основу довољно информација и фотографија изложби, приметна је изузетна разноврсност тема, различит ниво истражености, различити нивои студијских приступа, визуелност представљања изложеног материјала.

У својој изложбеној делатности Архив Србије је посебан акценат стављао на институције попут Београдског универзитета, који је на пресудан начин изграђивао интелектуалну елиту, али нису из вида испуштане ни народне институције, као земљорадничко задругарство, који је као нуклеус сеоског живота и рада, опстајао деценијама, протежући се на читав век, мењајући структуру, али не и значај свог постојања. Такође, културно-образовне институције попут Народног позоришта, Народног музеја, Правног факултета у Београду, никада не мењају своју улогу у друштву и представљају трајне стубове културе, тако да су и изложбе о овим институцијама, често обнављане, наравно обогаћене но-

вим сазнањима, достигнућима и дOMETИМА – биле у средишту интересовања. Изложбама о личностима попут војда Карађорђа, кнежева Милоша и Михаила Обреновића, Михаила Петровића Аласа, Јована Цвијића, Јована Стерије Поповића, Стојана Новаковића, Михаила Гавриловића, Ристе Одавића, Александра Арнаутовића, нуђено је публици како подсећање тако и трајно памћење. Последњих десетак година нарочит значај је придаван културној сарадњи између Архива Србије и институција

као што су Српска православна црквена општина у Трсту или Српска православна црквена општина у Дубровнику, чиме су омогућене незаборавне изложбе и отворене неслућене могућности за даљу сарадњу са овим институцијама. Наравно нису запостављене ни институције од јавног значаја у Србији, попут Народне скупштине, Историјског музеја Србије, Етнографског музеја, са којима су успостављени темељи за сарадњу, на радост свим поклоницима културног живота у Србији. Одличну сарадњу са црквеним институцијама Архив Србије је увек настојао да успостави изложбама попут: „Српски манастири и цркве на Косову и Метохији“, „Митрополит Михаило 1826–1898. Трагом докумената Архива Србије и Народне библиотеке Србије“, „Србија и Хиландар у документима српских архива“... Такође, ратови који су обликовали судбину Срба кроз векове, незаобилазне су теме изложби Архива Србије, попут изложби „Први српски устанак“, „Устаничка Србија“,

„Први светски рат“, „Јули 1914. У документима Архива Србије“, „Србија и Срби 1914–1918“. Реч је само о некима од њих. Архив Србије је увек повремено знао да обрадује своје посетиоце изложбама чија је тематика била мало позната широј јавности, попут изложбе „Хуманитарна помоћ Јапана Србији у Првом Светском рату“, или „Јосип Пеликан – словеначки фотограф“, али и да подсети и опомене на неке слободарске жртве, као што је изложба посвећена шпанским борцима „No pasaran“, па чак и оне личне жртве попут „Идејом и животом. Заоставштина др Зорана Ђинђића у Архиву Србије, Историјском музеју Србије и Народној библиотеци Србије“, али и оне посвећене страдању и патњи малог човека „Сећајте се моји мене јер ме више нема. 70 година од стрељања цивила у Крагујевцу“.

Поводом педесетогодишњице доношења Закона о државној архиви, 12. децембра 1948. године, отворена је прва изложба под називом „Прва изложба докумената“. У присуству великог броја културних радника, представника Министарства просвете НР Србије, изложбу је отворио др Никола Шкеровић, управник Државне архиве. На изложби су била представљена 933 експоната, највећим делом у периоду између 1804. и 1918. године, односно од почетка Првог српског устанка до краја Првог светског рата. За излагање је коришћено приземље зграде – читалица, библиотека, канцеларија у којој је данас смештен Центар за информације, бочни ходници и централни хол. Најважнија документа представљена јавности на изложби су: Дечанска повеља, фототипско издање Мирослављевог јеванђеља, Карађорђева преписка, Мемоари проте Матеје Ненадовића, Сретењски устав, као и посебна документа о животу, делу и раду Вука Стефановића Караџића, Ђуре Јакшића и Светозара Марковића. Изложба је била плод рада великог броја архивиста, била је изузетно медијски пропраћена, тако да су бројни листови и часописи, попут „Борбе“, „Политике“, „Рада“, „Гласа“, „Књижевних новина“, „20. октобра“ и „Републике“ извештавали са изложбе, Радио Београд је направио репортажу, док је Авала филм снимео поставку и поједина документа. Иако је изложба имала неке недостатке, попут непостојања

праћећег каталога, она је представљала значајан први корак у будућим настојањима одржавања изложби Архива Србије.

Следећу изложбу коју треба поменути „Србија у Другом устанку“, отворила је Јелена Поповић, директор Државног архива СР Србије, 21. јуна 1966. године. На изложби је представљено 188 експоната, који су обухватили временски период од 1804. до 1838. године, односно од почетка Првог српског устанка до доношења Турског устава. Изложба је била отворена до краја марта 1967. године, а њену поставку је обишло близу 2.500 посетилаца. Аутор ове изложбе је била Иванка Јанча, архивист Државног архива Србије. Поводом обележавања стогодишњице Народног позоришта у Београду, Архив СР Србије приредио је изложбу „Народно позориште у Београду у деветнаестом веку“, која је отворена 6. децембра 1968. године, а отворио ју је Божидар Манић, директор Архива Србије. Изложба је пратила развој позоришне делатности у Србији, од позоришних представа Јоакима Вујића у Крагујевцу 1835. године, до делатности познатих књижевника: Јована Стерије Поповића, Јована Јовановића Змаја, Милорада Шапчанина, Јанка Веселиновића, Стевана Сремца, Бранислава Нушића, Иве Војиновића. Занимљивост је да се у књигу уписао на изложби уписао и познати књижевник Милован Данојлић, а изложба је била отворена до 24. марта 1969. године. Аутор изложбе и каталога био је Драгоје Тодоровић, архивист Архива Србије. Поводом прославе 30-годишњице Устанка у Србији 1941. године, одржана је изложба под истим називом „Устанак у Србији 1941. године“, која је отворена 31. маја 1971. године. Аутори изложбе су били стручњаци Архива Србије Драгоје Тодоровић и Ненад Ердељановић. Оно што је специфичност ове изложбе је да је била отворена више од четири године, до краја октобра 1975. године. Исти аутори су били приређивачи још једне изложбе која је отворена у том периоду. Реч је о изложби „Развојни пут Народне библиотеке Србије“, која је отворена 6. априла 1973. године, а присуствовале су такође бројне личности из културног и друштвеног живота. Изложба је имала 340 експоната, који су највећим делом сведочили о историјату Народне библиотеке.

Поводом обележавања 75 година рада Архива Србије и одржавања Првог сабора архивских радника СР Србије, одржана је изложба која је имала посебну димензију развоја самог архива. У складу са тим је и назив саме изложбе – „Сведочанства прошлости у Архиву Србије“. На изложби су приказана документа из фондова и збирки Архива Србије. Поводом 90 година Архива Србије приређена је изложба „Предизборни плакат у Србији до 1914. године“, а на овој драгоцену изложби која је отворена 26. новембра 1990. године радили су као аутори изложбе и каталога стручњаци Архива Србије: мр Боро Мајданац, мр Весна Петровић, Јасмина Алибеговић, Љубодраг А. Поповић. Ретроспективна изложба посвећена Другом светском рату под називом „За нови поредак у Европи 1941–1945“, говори о репресивном апарату окупационих власти, отворена је 1. децембра 1993. године. Изложбу је отворио проф. др Бранко Петрановић. Изложба посвећена државнику који је обележио прву четвртину двадесетог столећа Николи Пашићу, прво је отворена у његовом родном месту Зајечару 15. децембра 1995. године, а пригодан говор том приликом одржао је проф. др Радош Љушић, а затим је 15. децембра 1995. године изложба отворена у Архиву Србије, а отворио је академик Владимир Стојанчевић, док се присутнима обратио директор Архива Србије Милорад М. Радевић. Одломке из писама Николе Пашића, читао је глумац Петар Краљ. Једна од изложби је била посвећена Ристи Ј. Одавићу, некадашњем управнику Државне архиве под називом „Риста Одавић 1870–1932“. Аутор изложбе и каталога који је имао два засебна издања – београдско (1996) и новосадско (1997), била је Јелица Рељић, тада виши архивист Архива Србије. Изложба „Александар Арнаутовић 1888–1982“, посвећена је још једном значајном управнику Државне архиве између два светска рата. Изложбу „Српско-француски односи у 19. и 20. веку“ Архив Србије је организовао у сарадњи са Министарством спољних послова Француске и Одељењем за културу Амбасаде Француске у Београду. Изложба је отворена октобра 2004. године, а отворио је Жером Кошар, први секретар Амбасаде Републике Француске у Београду.

Курс нових стремљења у Архиву Србије је свакако изложба „Депо Архива Србије нова сазнања“, коју је 15. децембра 2008. године отворила Душица Живковић, помоћник министра културе Републике Србије. Изложба је отворена поводом 110 година од доношења Закона о Државној архиви Краљевине Србије и 80 година од подизања наменске зграде за Архив Србије. Аутори изложбе и каталога су стручњаци Архива Србије Јелица Рељић, архивски саветник и архивисти Александар Марковић, Весна Б. Петровић и Ана Кос. Аутор предговора у каталогу под насловом „Моћ документа“ је др Мирослав Перишић, директор Архива Србије. Следећа изложба посвећена је трагично убијеном премијеру др Зорану Ђинђићу – „Идејом и животом. Заоставштина др Зорана Ђинђића у Архиву Србије, Историјском музеју Србије и Народној библиотеци Србије“, а отворена је на дан премијеровог убиства, шест година касније, 12. марта 2009. године. Отворио ју је др Мирко Цветковић, председник Владе Републике Србије, а изложбу су приредили Архив Србије, Историјски музеј Србије и Народна библиотека Србије, којима је Ружица Ђинђић, уступила писану заоставштину, личне предмете и личну библиотеку свога супруга. Једна од најзначајнијих изложби у организацији Архива Србије у сарадњи са Градским музејима историје и уметности у Трсту и Српске православне црквене општине у Трсту отворена је поводом 140 година од освећења Цркве Светог Спиридона у Трсту и 130 година од успостављања дипломатских односа Србије и Италије, под називом „Људи Светог Спиридона Срби у Трсту 1751–1914“, а у организацији изложбе је учествовао и Генерални конзулат Републике Србије у Трсту. Изложбу је такође отворио председник Владе др Мирко Цветковић 16. јула 2009, и до затварања изложбе, 4. новембра 2009. године, видело је преко 30.000 посетилаца, огроман број за период од око три и по месеца трајања изложбе. Изложба „Време је...“ посвећена је историји Исламске заједнице у Србији, а отворио је београдски муфтија мр Мухаммед Јусуфспахић, 14. децембра 2010. године. Изложба „No pasaran“ заузима значајно место у историјату изложби Архива Србије. Изложба је отворена

под личним покровитељством председника Републике Србије Бориса Тадића, а уз подршку Владе Србије, 19. октобра 2011. године. Потресно сведочанство представља изложба посвећена 70-годишњици стрељања цивила у Крагујевцу „Сећајте се моји мене јер ме више нема“, одржана у Историјском музеју Србије, у сарадњи са Архивом Србије. Поводом обележавања националног празника Сретења, 14. фебруара 2012. године у Архиву Србије отворена је изложба „Србија – трајање и памћење“, која представља избор докумената из Архива Србије. „Култура Срба у Дубровнику 1790–2010. Из ризнице Српске православне цркве Светог Благовештења“ још једна је значајна изложба, коју је Архив Србије организовао заједно са Српском православном црквеном општином у Дубровнику и Народном библиотеком Србије. Изложба је отворена 29. јуна 2012. године. Наредни изазов Архива Србије била је изложба „Србија – трајање и памћење. Из историје модерне српске државности. Документа Архива Србије“, отворена 12. децембра 2013. године у Холу Дома Народне скупштине, на основу Протокола о сарадњи потписаног између Народне скупштине Републике Србије и Архива Србије, месец дана раније. Изложба „Архив Србије књижевницима и композиторима“ у дворишту Архива Србије ће бити почетак тематских изложби које ће се редовно одржавати у дворишту Архива Србије. Прву изложбу оваквог типа отворио је директор Архива др Мирослав Перишић 15. децембра 2014, а аутор изложбе је Јелица Рељић. Изложба „Српски манастири и цркве на Косову и Метохији – уметничка фотографија“, свечано је отворена у Андрићграду 28. јуна 2016, у организацији Архива Србије. Изложбу су отворили академик Матија Бећковић и Емир Кустурица, директор Андрићевог института. Изложба „Култура Срба у Трсту 1751–1914“ отворена је, али овога пута у Београду, у Архиву Србије 14. децембра 2016. године. Поводом обележавања 100-годишњице успостављања дипломатских односа између Србије и Шпаније, у Архиву Србије је 5. априла 2017. године отворена изложба „Краљевина Србија и Краљевина Шпанија“. Врло значајна изложба која говори о српско-османским односима отворена је поводом званичне

посете председника Турске Реџепа Тајипа Ердогана у Палати Србија, 10. октобра 2017. године. Наредна изложба била је „Балканска пријатељства. Избор докумената из Архива Србије“, коју је Архив Србије организовао у згради Генералног секретаријата председника Републике Србије на Андрићевом венцу 9. децембра 2017. године, а поводом државне посете премијера Грчке Алексиса Ципраса, Румуније Михаија Тудосеа и Бугарске Бојка Борисова. Изложба „Стојан Новаковић и његово доба“ свечано је отворена поводом 175-годишњице рођења овог истакнутог српског државника, историчара и дипломате, 13. децембра 2017. године у Галерији Српске академије наука и уметности, коју су организовали Архив Србије и Српска академија наука и уметности. Веома занимљива је била изложба „Хуманитарна помоћ Јапана Србији у Првом светском рату“, коју је приредио Архив Србије у Палати Србија 15. јануара 2018, поводом посете премијера Јапана Шинзо Абета Републици Србији. „Краљевина Србија и Сједињене Америчке Државе“ изложба је приређена поводом сто година од Српског дана у Вашингтону. Изложбу је 27. јула 2018. године отворио председник Србије Александар Вучић, у присуству амбасадора САД у Републици Србији, Кајла Скота. Најзад, Архив Србије приредио је изложбу „Светлост Архива – поводом 120 година од оснивања Архива Србије“, а која је отворена 14. децембра 2018. године, на свечаности поводом обележавања Дана архива у Србији. Изложбу је отворио министар културе Владан Вукосављевић.

Књига *Изложбе Архива Србије 1948–2018* конципирана је тако да понуди осврт на догађаје, људе и изложбе које су обележиле историју Архива Србије. Књига је богата многобројним фотографијама, илустрацијама изложбених плаката које су постале право обележје тих изложби. Већина од ових изложби била је пропраћена одговарајућим каталозима. Може изложба да буде право ремек-дело аутора, али ако није приређен одговарајући каталог, материјални траг те изложбе као оставштине за будућност, трајање неће бити остварено.

Иван Смиљковић

А Н Д Р И Ћ Е В И Н С Т И Т У Т

ИСТОРИЈСКЕ СВЕСКЕ

Андрићград, октобар 2020.

Број 47

ДИПЛОМАТСКИ СПИСИ ИВЕ АНДРИЋА

Тематски број

*Млади
дипломата
Иво Андрић
у тренуцима
одмора*

Материјал је
власништво
Музеја града
Београда

ISSN 2303-5293

9177230315290071

ИВО АНДРИЋ О ДИПЛОМАТИЈИ

Богато лично искуство стечено током двадесет једне године у дипломатској служби Краљевине Југославије, од 1920. до 1941. године, допринело је да Иво Андрић, једанаест година касније, 1952, у својој бележници о дипломатији и дипломатама – дипломатском позиву – забележи своје погледе следећим речима:

„Чини ми се да у дипломатској служби свих земаља има, више него и у једној другој 'промашених људи', људи који су погрешили врата па сада нико не може да их изведе а они не умеју да нађу излаз и да се врате. У другим струкама такав 'залутао' човек остаје непримећен, пева у хору, не помаже али и не квари, па се његов глас и његов слух и не могу проценити. У дипломатској служби прилике присиле већину људи да морају пре или после да иступе самостално и да покажу какви су и шта умеју.

Нисам прочитао много од оног што је писано о дипломатском позиву, али све што сам прочитао изгледало ми је површно и недовољно. И ја бих био у великој неприлици кад бих морао да дам одређену дефиницију и битне карактеристике тога позива. Само на негативан начин могао бих да кажем нешто о њему. И само на основу искуства.

Не само да дипломатија 'није за сваког' него се може слободно рећи да је мали број људи који заиста имају дара и звања за тај посао. Наравно, много је теже рећи какви су или какви би требало да буду ти људи. Но, покушајмо.

То су људи добре или једноставне памети, људи упрошћене и ограничене осетљивости и хладна срца, али не и лишени срца и без сваке осетљивости; способни за претварање, али не затворени и тајанствени, још мање подли, снажни, али не груби, брзи и одлучни, али не преки и брзоплети; стварни, трезвени, али не и суви и досадни. Они треба да знају доста, али на том што знају не смеју да се виде трагови учења и педантерије, а својим

знањем треба да пријатно изненаде па можда и задиве оног са ким говоре, али да га никад не збуне, не увреде и не постиде њиме. Исто тако је и са њиховом храброшћу; треба да је имају, и да је сигурна и добра, али да је испољавају само у крајњем случају и да је носе као што се носи оружје за које сви знају да га имате, али га не показујете. Морају да имају и маште, али само у одређеној количини, колико да човек види сваку ствар са свих страна и са свим њеним могућностима и непосредним последицама; све што је више од тога опасно је по њих и штетно по службу коју врше.

Ко да утврди и поброји шта све морају да имају

они који хоће да се посвете тој служби? Треба бити многострук и једноставан. Не бити личан, али бити природно поносан, чак и горд понекад; не презирати ситнице (нипошто, и ни у чему!), али умети се задржати негде на границама ситничавости и педантерије; бити савестан у свему, али без претеране ревности; ценити тренутак и увек се користити њиме, али умети оставити времену

*Иво Андрић, амбасадор у Берлину
1939–1941. године*

Материјал је власништво Музеја града Београда

да врши своје дејство; имати многа и разноврсна интересовања за људе, предмете, уметности, игре, и разоноде, али се не препустити страсти ни присности у којој човек заборавља потпуно себе; бити мало човек, али не бити никад нечовек; бити спреман на све и способан за све, али не бити бездушник ни чудовиште. То у ствари значи: живети стално на два плана, на личном, човечанском и на службеном, нељудском, али никад ничим не показати и никоме не одавати на ком се плану у том тренутку налазите, али још боље: ни сам не бити потпуно свестан тога, што је најсигурнији начин да се нећете одати.

Укратко, треба бити човек нарочите врсте а нимало не личити на то, него увек и у свему имати изглед обичног, просечног човека. Стотину способности треба имати, али строго и на сто начина дозираних. Уопште би се за ту врсту људи могло казати да је њихова способност више у добром и правилном сразмеру између разних особина него у вредности тих особина самих. Отприлике тако да свака поједина од њихових особина буде осредња а целина које оне чине да буде оригинална и изнад осредњости.

И још много тога има што би у тој служби требало имати и – не имати. Све што је о њој речено и што би се још могло рећи може бити мање или више тачно, али погрешно би било мислити да је то довољно и [да] се она да кратко и просто, за свагда и за све и свакога дефинисати. Али једно је сигурно: ко нема барем неке главне од побројаних особина ни барем у основи свога темперамента, карактера и васпитања и ко није способан да их у току рада развије и практички примени – за тога је боље да никад не улази у такву службу. А међутим управо та служба има своје спољне, сјајне стране којима привлачи и вара људе. Стога у њој има више него и у једној другој служби људи који су погрешили врата, па сада нико не може да их изведе напоље, а они сами не умеју да нађу излаз и да се врате. То је велика невоља и за службу и за њих лично. Погрешка у избору звања плаћа се у свим службама, али нигде тако скупо и тешко као у дипломатији. У другим струкама такав залутао човек може да се изгуби у множини и остати непримећен, да пева у хору у ком не помаже али и не квари, па се његов глас и његов слух и не

могу проценити. У дипломатској служби прилике присиле човека да мора пре или после да иступи самостално и да покаже какав је и шта уме. Ко тај испит не положи постаје и смешна и жалосна фигура у служби за коју није а које више не може да се ослободи, олупина која још дуго и даље плови. То трује живот и подрива душу и ствара несрећнике нарочите врсте. Од њих та необична и необично тешка струка која и у најповољнијем случају троши и деформише човека, ствара настране људе, мизантропе и кандидате за самоубице.

Тако изгледа ствар приказана у схеми, али разуме се да је та схема помало вештачка и да ни овде нема много честих и изразитих типова успешних и неуспешних дипломата, а има читава скала оних који се крећу између те две крајности. Полууспешних, за четвртину успешних. Таквих који су после првих неуспеха имали снаге или вештине или среће да не потону и да нађу своје место. И обрнуто, таквих који су имали сјајан почетак, али нису успели да се одрже и сада живе од своје раније славе и у сенци неког скромног места чекају срећну прилику која се не јавља.

И све то врви и креће се у непрестаној утакмици и трци за успехом и признањем, у страху од професионале недаће зависти и зла случаја који вреба. Јер у тој служби која изгледа униформисана и укроћена као ни једна друга нема ничег сталног ни извесног, него човек иде као кроз маглу у којој светлост која повремено просијава више збуњује и вара очи него што показује пут и омогућује човеку да се снађе.¹

(Задужбина Иве Андрића, Београд)

**Приредио
Миладин Милошевић**

1 Овај Андрићев рукописани текст ћирилицом, налази се у бележници – „шарена књига“, стр. 68–73, која се чува у Архиву САНУ, у личном фонду Иве Андрића – 14334-405. Текст је публикован у: Иво Андрић, *Свеске*, Сабрана дела Иве Андрића, Београд (и др.), Просвета (и др.), књ. 17, 1981, стр. 134–138.

ИВО АНДРИЋ ДИПЛОМАТА¹

У југословенској дипломатији између два светска рата било је више књижевника-дипломата који су заузимали значајна места у дипломатским представништвима Краљевине Југославије. Међу најзначајнијим су, без сумње, Милан Ракић,² Јован Дучић³ и Иво Андрић.⁴ Милан Ракић се из дипломатије повукао по сопственој жељи, Дучић је дипломатију напустио после слома Краљевине Југославије, а Андрићева каријера прекинута је дан уочи бомбардовања Београда, 5. априла 1941.

Ако бисмо судили по ономе што су ова тројица великих књижевних стваралаца у нашој култури дали у дипломатији, Ракић би, свакако, био на првом месту. Њему је чак нуђено да буде министар иностраних послова, што је одбио, а у Европи је важио за врсног дипломату. Дучић је био први југословенски дипломата са звањем амбасадора, а Андрић је достигао највиши положај – био је помоћник министра иностраних послова, дакле, друга личност југословенске дипломатије.

Андрићев пут и успон у дипломатији били су предмет интересовања, о чему сведоче многе написане странице, било да се ради о новинским чланцима, прилозима у стручним часописима или студијама. Но, без обзира на мноштво покушаја да се осветли ова важна страна Андрићеве професионалне делатности, чини нам се да то

још није учињено у довољној мери. Многи су као разлог томе наводили непостојање Андрићевих извештаја, мислећи пре свега на оне из Берлина 1939–1941, занемарујући или потискујући у други план Андрићев рад у Сталној делегацији Краљевине Југославије при Друштву народа у Женеви 1930–1933. или, нешто касније, његову функцију в. д. начелника Политичког одељења МИП-а и помоћника министра иностраних послова, што је била важнија дужност од заиста деликатне, посланичке у Берлину.

Ипак, пажљивим и дуготрајним истраживањима, у сачуваној дипломатској грађи пронашли смо један део онога што је Иво Андрић, књижевник-дипломата, запажао, бележио и о чему је извештавао претпостављене или, пак, у функцији помоћника министра давао инструкције и саопштења акредитованим дипломатским представницима на страни.

Стога је објављивање и проучавање Андрићевих дипломатских списа покушај да се да прилог проучавању Андрића дипломате у којој ће историчари књижевности, који сматрају дипломатске извештаје као посебан, аутентичан, службени вид књижевног стварања, наћи елементе и за оцену тог стварања. Како је реч о званичној државној дипломатској преписци, она може послужити и као прилог за проучавање спољнополитичког положаја Краљевине Југославије.

Покушаћемо да одговоримо и на давно, с првом постављено питање: шта је с Андрићевим дипломатским извештајима?

Ангажовање културних радника, пре свега књижевних стваралаца, у дипломатској служби новостворене државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца била је уочљива појава. Милош Црњански који је и сам био у предворју дипломатије, то је објаснио речима: „Песници су у то време, улазили у дипломатију лако, јер се литература јако ценила, као један од путева ка уједињењу нашег народа.“⁵ Многи од њих су

1 Текст је у виду *Предговора* објављен у књизи *Дипломатски списи Иве Андрића*, Просвета, Београд 1992, 403. Књигу је приредио историчар Миладин Милошевић.

2 О Милану Ракићу дипломати вид.: Андреј Митровић, „Милан Ракић у дипломатији 1919. године“, *Савременик*, 2, 1969, 203–208; „Милан Ракић у југословенско-италијанској кризи после пакта у Тирани“, у *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 3–4, 1969, 213–227; Милан Ракић „На Каптолу“, *Летопис Матице српске*, год. 146, књ. 405, св. 2, 1970, 194–199; „Савременици о дипломати Милану Ракићу“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 1972, XXXVIII, 3–4, 202–214; Милан Ракић, *Конзулска писма 1905–1911*, приредио, предговор и коментаре написао Андреј Митровић, Београд 1985.

3 О Јовану Дучићу дипломати вид.: Јован Дучић, *Дипломатски списи*, приредио, предговор и коментаре написао Миладин Милошевић, Београд 1991.

4 О Андрићевој дипломатској активности писало је више аутора, а најцеловитије Желимир Боб Јуричић, *Иво Андрић у Берлину 1939–1941*, Сарајево 1989.

5 Милош Црњански, *Ембахаде*, I–III, Београд 1983, 58.

улазили у свет дипломатије из жеље да виде и упознају свет, да прошире и стекну нова сазнања.

Андрићев животни пут је више него познат. Овде ћемо се бавити само његовим службовањем у дипломатији. О тој страни Андрићеве професионалне делатности написано је доста прилога, чланака, књига, али код појединих аутора има извесних непрецизности у датумима, када је примио одређену дужност, до када ју је обављао и сл. Сматрамо веома битним, са становишта историјске науке, да се тачно и прецизно утврде, поред осталих чињеница, и одређени датуми, поготову у овом случају, јер се ради о функцијама једног дипломате. Из тог разлога ћемо детаљно, на основу документарне грађе – аутентичних извора, изложити његов пут у дипломатији.

Подсетићемо у најкраћем на догађања у његовом животу до почетка рада у државној служби, односно дипломатији. Рођен је 9. октобра 1892. у Травнику, основну школу завршио је у Вишеграду, а Велику гимназију у Сарајеву 1912. Октобра исте године започиње студије на Мудрословном факултету Краљевског свеучилишта Фрање Јосипа I у Загребу, следеће године студије наставља у Бечу, а 1914. на Јагелонском универзитету у Кракову, где га затиче атентат у Сарајеву. Враћа се у Сплит где га полиција хапси и затвара. Тамновао је у шибенском и мариборском затвору, а 1916. интерниран је у Босну у село Овчарево код Травника. Године 1917. налази се у Загребу, у сталном војном кадру. Исте године уписује се на факултет где је и апсолвирао, а од октобра 1918. ради у Секцији за организацију и агитацију Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба у Загребу.⁶

Без сталних и сигурних прихода за егзистенцију, Андрић се марта месеца 1919. из Загреба обраћа писмом свом средњошколском професору др Тугомиру Алауповићу, тада министру вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, с молбом да му помогне око запослења, наглашавајући да би радо прихватио посао у дипломатији. „...Знам пољски и познајем и волим тај народ и пада ми на памет не би ли било какво мјесто за мене код нашег

будућег посланства у њих или њихова код нас...“⁷

Након пола године, на заузимање министра Алауповића, престолонаследник Александар потписује указ 12. септембра 1919. којим се, на предлог министра вера, поставља за секретара треће класе у Министарству вера Иво Андрић, апсолвирану слушалац Филозофског факултета.⁸

Андрић је у то време у Загребу и из Министарства вера обавештавају га о постављењу, телеграмом од 23. септембра с позивом да се одмах јави на дужност.⁹ По доласку на дужност бива распооређен на рад у Католичком одељењу Министарства вера.¹⁰

Не одустаје од замисли и жеље да уђе у дипломатску службу па 3. јануара 1920. упућује молбу министру иностраних дела у којој му саопштава те своје жеље:

„Господине Министре,

Слободан сам замолити Вас за намештење у Министарству Иностранних Дела.

Сада сам на дужности, као секретар, при Министарству Вера, желећи да радим и будем од користи нашој народној и државној ствари у туђини. Молим Вас да ме поставите при Ген.[ералном] Конзулату у Њу Јорку.

Иво Андрић¹¹

На истој молби министру иностраних дела др Анти Трумбићу, који је у то време боравио у Паризу као други делегат југословенске делегације на Конференцији мира, министар Алауповић је 4. фебруара топло препоручио да се Андрић прими у дипломатску службу.

7 Р. Поповић, *Животопис...*, 12; Ж. Б. Јуричић, нав. дело, 11.

8 Архив Југославије (даље АЈ), Министарство вера Краљевине Југославије (даље МВ), ф. 234, а.ј. 361, досије Иво Андрић, указ од 12. IX 1919; (Јуричић у наведеној књизи наводи да је реч о указу Министарства вера од 17. IX 1919. У ствари, ради се о акту МВ под наведеним датумом и бројем којим министар вера обавештава И. Андрића о његовом именовану, као и администрацију свог ресора. Указ је могао доносити само краљ, односно престолонаследник у његово име).

9 АЈ, МВ, ф. 234, а.ј. 361, бр. 4.463 од 23. IX 1919.

10 Исто, Католичко одељење бр. 1.469 од 26. II 1920.

11 АЈ, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије (даље МИП КЈ) – Управно одељење – персонални одсек (УО – ПО) 1941. год., ф. I, дос. Иво Андрић, Андрићеве оригинално писмо; Јуричић у својој књизи наводи ово писмо, а у напомени, уколико је превод тачан, стоји „у поседу аутора“. Очито је реч о фотокопији наведеног писма. Ова констатација важи и за низ других напомена у истој књизи које се односе на податке о постављењима и премештајима дипломате Андрића. Оригинали се налазе у наведеном фонду у Архиву Југославије.

Црњански на истом месту каже: „...Дучић, Ракић, и многи мањи – чак и неколико литерарних бубашваба – размилели су се били по нашим посланствима, као омиљена лица.“

6 Радован Поповић, *Животопис Иве Андрића (1892–1975)*, Београд 1980, 3–12.

Непун месец и по дана након подношења молбе, Андрићу се отвара перспектива за пут у дипломатију. Указом престолонаследника Александра од 14. фебруара 1920. постављен је за вицеkonzула III класе у Генералном конзулату Краљевине СХС у Њујорку.¹² Два дана након доношења указа, 16. фебруара, помоћник министра иностраних дела доноси решење којим се Иво Андрић, вицеkonzул III класе ГК у Њујорку, упућује на рад у Посланство Краљевине СХС при Ватикану.¹³ Сутрадан је МИД известио Министарство вера о донетом указу и решењу,¹⁴ а министар Алауповић је 18. фебруара писмом обавестио Андрића о његовом пријему у дипломатску службу изражавајући му „похвално признање“ за његов рад у Министарству вера.¹⁵ На основу решења МИД-а, Андрић је разрешен дужности у Министарству вера 18. фебруара и упућен на нову дужност.¹⁶

Андрић се јавио на дужност у Протокол Министарства иностраних дела 21. фебруара када му је издат дипломатски пасош и упут за Посланство Краљевине СХС при Ватикану.¹⁷

Посланик у Ватикану Лујо Бакотић известио је МИД преко посланика у Риму В. Антонијевића да је „секретар Андрић стигао, предао акредитивно писмо и примио дужност“ 7. марта 1920.¹⁸

Секретар Андрић је био једини чиновник Посланства Краљевине СХС у Ватикану¹⁹ и он је на том положају остао до почетка новембра 1921. године. Поред својих редовних послова, он се посебно ангажовао на кампањи против покушаја повратка аустријског цара Карла на престо, како

је М. Црњански касније записао.²⁰

Октобра 1921. вршен је нови размештај дипломатског особља, па је Андрић указом краља Александра Пр. бр. 5.259, од 1. октобра, унапређен у вицеkonzула II класе и постављен у Генералном конзулату Краљевине СХС у Букурешту.²¹

Посланство у Ватикану је извештено о размештају Иве Андрића и наложено му је да га одмах упутује на нову дужност. Посланик Бакотић је 10. октобра молио да Андрић остане на дужности, пошто је он једини чиновник, док не дође нови секретар. Сутрадан је из Политичког одељења МИП-а поново тражено да се Андрић одмах упутује у Букурешт и да му се путни трошкови исплате из касе Посланства.²² Тек по налогу Николе Пашића, председника владе и министра иностраних дела, 4. новембра 1921. Бакотић је разрешио Андрића дужности, после чега је овај отпутовао за Букурешт.²³

Андрић је преко Трста и Београда стигао у Букурешт, где је примио дужност 25. новембра 1921. године.²⁴ Генерални конзул у Букурешту тада је био Добривоје Свилокосић.²⁵

Погоршано здравствено стање са којим је имао проблема и у Риму, као и породични разлози, захтевали су да тражи краћа одсуства ради лечења и опоравка. Тако је боравио у земљи крајем фебруара 1922, а у јуну му је на основу лекарског уверења министар одобрио тронедељно боловање.²⁶ Боравци у земљи, ма како били кратки, омогућавали су му да одржава везе и контакте с књижевним круговима и издавачима, јер Андрић за све време проведено у иностранству није запостављао свој списатељски рад.

12 АЈ, МВ, бр. 1.230 од 18. II 1920, обавештење МИД-а. К. Пр. бр. 324 од 17. II 1920, ф. 234, а.ј. 361, дос. Иво Андрић.

13 АЈ, МИП КЈ Одељење рачуноводства (ОР) Пр. бр. 430 од 16. II 1920, ф. I, дос. А-6.

14 Исто као за напомену 12.

15 АЈ, МВ, бр. 1.230 од 18. II 1920, ф. 234, а.ј. 361, дос. И. Андрић. 16 Исто.

17 АЈ, МИП КЈ – ОР, Пр. бр. 430 од 24. II 1920, ф. I, дос. А-6

18 АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, телеграм из Рима бр. 120 од 7. III 1920, ф. I, дос. И. Андрић; Посланство Краљевине СХС у Ватикану отворено је 24. јануара 1920. када је др Лујо Бакотић предао своја акредитивна писма. Бакотић је остао на тој дужности до 1923. Пре тога, маја 1915. српска влада упутила је у Ватикан, као специјалног делегата, др Михајла Гавриловића. На тој дужности га је заменио Бакотић јуна 1917. као в. д. делегата док није постављен за посланика (АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, дос. М. Гавриловића и Л. Бакотића).

19 АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, Бакотићев телеграм од 10. X 1921, 1940. год., ф. I, дос. И. Андрић. Андрић је примао плату као вицеkonzул III класе 1.124, 56 динара.

20 М. Црњански, *Ембахаде*, I–III, 44.

21 АЈ, МИП КЈ – УО, укази ф. I.

22 АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, Бакотићев телеграм из Рима бр. 644 од 10. XI; Политичко одељење пов. Бр. 5.387 од 11. X; Бакотић је 15. октобра известио да у каси Посланства нема новца за путне трошкове – 2000 франака колико је Андрићу требало исплатити – дос. И. Андрић.

23 Исто.

24 АЈ, МИП КЈ – ОР, извештај Протокола пов. бр. 6.440 од 7. XII – Благајничком одељењу, ф. I, дос. А-6.

25 Генерални конзулат у Букурешту отворен је априла 1914, а укинута маја 1929. Први конзул био је Добривоје Свилокосић од 1914. до јуна 1922. (АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, ф. конзулати).

26 АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, акт Политичког одељења од 2. III 1920; Андрићева молба од 19. маја и сагласност министра Нинчића којом се одобрава одсуство ради лечења и одмора, дос. И. Андрић.

Боравећи у Београду почетком новембра 1922, Андрић је упутио писмо-молбу једном одбору Народне скупштине Краљевине СХС у којој је изложио свој национални рад до уједињења 1918. године. Та молба гласи:

„Скупштинском Одбору²⁷
за признање националног рада
Београд

Част ми је упутити томе Скупштинском Одбору следећу молбу:

Још као ђак у Сарајеву, пре балканских ратова, сам био оснивач и председник тајне омладинске организације која је била у вези са сличним студентским организацијама у Београду и радила на томе да међу српском и хрватском омладином прошири и учврсти идеју ослобођења и уједињења са Србијом. У процесу који су аустријске власти водиле против неких чланова те организације (Пјанић–Љубибратић) ја сам компромитован и зван у неколико наврата на полицију и суд.

Доцније као студент на универзитету у Загребу и Бечу, ја сам учествовао у свим омладинским покретима и био један од сарадника или оснивача свих националистичких листова, као Зора, Вихор и др. (да споменем само један напис из тог времена, који је одмах после балканских ратова изашао у Вихору под насловом: „Кад ће доћи Краљеве војске?“ и рад кога сам доцније одговарао пред судом.)

Ради свега тога ја сам врло рано свратио на се пажњу аустријске полиције. И, кад је оглашена мобилизација – био сам тада на лечењу у Сплиту – ја сам био међу првима који су ухапшени. Прошао сам тамнице сплитску, шибеничку и мариборску. Тек после годину дана ја сам пуштен испод суђења, али не и из затвора. Преведен сам прво у Травник па после у Зеницу (Босна). Ту сам, интерниран, остао под најтежим условима све до јуна 1917. г. Тада сам, и ако грудоболан, узет у војску где сам, са ознаком „политички сумњив“ и са тога без права да будем у ђачкој чети, имао веома тежак положај. У новембру 1917. ми је успело да дођем у Загреб и да се, ради болести, привремено ослободим војске. Са Др. Владимиром Ћоровићем и Ником Бартуловићем и још неколико

²⁷ АЈ, Народна скупштина КЈ, Ф. 98, АЈ 316.

нац. радника сам одмах наставио прогонима прекинути рад. Покренули смо Књижевни Југ, лист у коме се по први пут за рата појавила ћирилица и који је и иначе значио много за наш свет у она тешка времена. Његово покретање и издржавање представљало је за нас, који смо се тек ослободили прогона и били још под влашћу војног закона, немалу опасност и тражило знатне жртве. У исто време сам сарађивао у Гласу СХС и Југосл. Њиви који су тада почели да излазе у Загребу. Био сам члан Одбора за исхрану гладне босанске деце, и.т.д. Од 29. октобра 1918. даље био сам члан Народног Вијећа (одсек за пропаганду).²⁸ Ту сам радио свим силама да се мисао државног уједињења под династијом Карађорђевића прошири и популарише у широким масама. Ту сам остао све до марта 1919. када сам се, преморен радом и исцрпен ратним страдањима, поново тешко разболео. Излечен, у септембру 1919. сам ступио у државну службу у којој се налазим и данас.

Као што се из горњег види, ја сам – да не говорим о предратним годинама омладинског рада – сво време од почетка рата па до ступања у државну службу, 1914–1919, провео у националном раду или у прогонима који су били последица тога рада. За то време сам изгубио здравље и, са својом раскућеном фамилијом, страдао материјално. С тога молим да ми се време од 28. јула 1914, када сам ухапшен, па до дана мог ступања у државну службу 12. септембра 1919. урачуна у године службе.²⁹

На крају, част ми је приметити да сам поред тога рада и упркос свим прогонима радио са успехом и на књижевном пољу. Тај рад је довољно познат и о њему је меродавна критика рекла своју реч. За сав свој рад нисам никад ни тражио ни примио никакве одштете, награде или признања.

²⁸ Према Богдану Кризману, Андрић није био члан Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба већ је био запослен у Секцији за организацију и агитацију Народног вијећа СХС у Загребу, којој је био на челу др. Б. Г. Анђелиновић (Б. Кризман, „Андрићев елаборат о Албанији из 1939“, *Часопис за савремену повијест*, бр. II, 1977, 78).

²⁹ Скупштински одбор за признавање година службе националним радницима разматрао је Андрићеву молбу 18. II 1925. и решио да му се призна време „које је провео на националном раду од 28. јула 1914. год. до 12. септембра 1919. год. тј. свега: пет година један месец и четрнаест дана“. (Исто као за нап. 27.)

Истинитост свега што сам навео у овој молби могу да потврде гг Др Владо Андрић, нар. посланик, Др Влад. Ђоровић професор Универзитета, Др Т. Алауповић, подпредседник Држ. Савета и Јурај Деметровић, нар. посланик.
Београд, 1/XI – 1922. год.

Учтив, Иво Андрић,
вицеконзул.“

Новембра 1922. вршен је нови размештај дипломатских службеника па је и Андрић, на властити захтев,³⁰ био премештен. Указом краља Александра Пр. бр. 4.949 од 14. новембра 1922. унапређен је у вицеконзула II класе и постављен у Генерални конзулат Краљевине СХС у Трсту.³¹ Генерални конзул у Букурешту Рајко Винтровић, који је од јуна 1922. провео на тој дужности, обавештен је 7. новембра о Андрићевом премештају и потреби да одмах буде разрешен дужности.³² И поред молбе генералног конзула да Андрић остане на дужности до краја године због обимности послова,³³ на Пашићев налог да се Андрић одмах разреши и упути на нову дужност, Винтровић је известио МИП да је Андрића разрешио дужности 30. новембра.³⁴

Андрић се задржао у Букурешту до 6. децембра јер је очекивао да му се пошаљу питања за испит из дипломатско-конзуларне службе који је био обавезан да положи на основу Уредбе о организацији МИД-а Краљевине СХС у иностранству од 5. маја 1919. Испит је био предвиђен за термин 1–10. децембра, али како је морао отпутовати за Трст, одложен је за јун 1923. године.³⁵

Конзул Краљевине СХС у Конзулату у Трсту,³⁶ Александар Цинцар-Марковић, известио је Министарство да се вицеконзул Иво Андрић јавио

на дужност 9. децембра 1922.³⁷

Службовање у Трсту трајало је кратко. Болешљивом Андрићу није одговарала тршћанска клима па је убрзо тражио, по савету лекара, да буде премештен на друго место. Конзул Цинцар-Марковић подржао је његову жељу и молбу и препоручио министру да га премести у Грац.³⁸

Указом Пр. пов. бр. 105 од 12. јануара 1923. године Андрић је премештен у Конзулат Краљевине СХС у Грацу.³⁹ Сутрадан по доношењу указа обавештени су конзули у Трсту и Грацу. Андрић је разрешен у Трсту 1. фебруара,⁴⁰ а у Грацу се јавио на дужност 3. фебруара.⁴¹

У новој средини, у којој људи нису били пријатељски расположени као у Букурешту и Трсту, имао је мање посла и више времена за књижевни рад, али су га здравствени проблеми мучили. Маја месеца тражио је тронедељно одсуство, које му је одобрено, па је 1. јуна отпутовао у земљу.⁴² За време тог одсуства, 23. јуна 1923. у Београду, пред трочланом Испитном комисијом за пријем у дипломатску и конзуларну службу положио је испит који је био обавезан за све чиновнике МИД-а.⁴³ По савету лекара, који је установио да болује од катара оба плућна крила, због малокрвности и опште слабости, одобрено му је боловање до 12. августа.⁴⁴

После више од два месеца проведена на одмору и боловању, вратио се у Грац 13. августа⁴⁵ и посветио конзуларним пословима. Али убрзо се нашао на удару примене нових прописа о државним службеницима (чиновници, званичници и служитељи).

30 Ж. Б. Јуричић, *нав. дело*, 17.

31 АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, Политичко одељење Пр. пов. бр. 4.949 од 17. XI 1922, дос. И. Андрић.

32 *Исто*

33 АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, Политичко одељење пов. бр. 5.072 од 21. XI 1922, дос. И. Андрић.

34 *Исто*, Генерални конзулат Букурешт бр. 16.595 од 6. XII 1922, дос. И. Андрић.

35 *Исто*.

36 Конзулат Краљевине Србије у Трсту отворен је јула 1888, па затворен маја 1902. и укинут. Поново је успостављен априла 1914, али је отворен тек децембра 1919. Од децембра 1924. подигнут је на ранг Генералног конзулата. Александар Цинцар-Марковић био је конзул од јула 1922. до јула 1923.

37 АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, телеграм Цинцар-Марковића бр. 6.628 од 10. XII 1922, дос. И. Андрић.

38 Ж. Б. Јуричић, *нав. дело*, 17.

39 АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, дос. И. Андрић; Конзулат Краљевине СХС у Грацу отворен је августа 1921. Први конзул био је Владимир Будисављевић (1921–1924). Од новембра 1934. подигнут је на ранг Генералног конзулата.

40 АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, телеграм А. Цинцар-Марковића, пов. бр. 407 од 1. II 1923, дос. И. Андрић.

41 *Исто*, телеграм конзула Владимира Будисављевића од 3. II 1923, дос. И. Андрић.

42 *Исто*, Андрићева молба од 17. маја и сагласност министра Нинчића од 28. V, дос. И. Андрић.

43 АЈ, МИП КЈ – УО, уверење испитне комисије бр. 5 од 23. јуна 1923, „Полагање испита за пријем у дипломатско-конзуларну службу“.

44 *Исто*, Андрићева молба од 25. VI; Политичко одељење пов. бр. 2.451 од 4. VII, дос. И. Андрић.

45 *Исто*, извештај Будисављевића пов. бр. 394 од 13. VIII, дос. И. Андрић.

Законом о чиновницима и осталим државним службеницима грађанског реда, донетим 31. јула 1923, и Уредбом о разврставању и распоређивању чиновника и осталих државних службеника од 31. октобра 1923, на положају вицеkonzула није могло бити лице које нема завршен факултет и које није провело најмање две године у служби у Министарству. Звање вицеkonzула је, према новом разврставању, било у шестој и седмој групи I категорије, зависно од година службе (за седму групу најмање 5 година службе, а за шесту најмање 8).

Како Андрић није испуњавао услове предвиђене новим прописима, указом Пр. пов. бр. 5.633 од 31. децембра 1923. отпуштен је из државне службе на основу члана 243. Закона о чиновницима.⁴⁶ Пошто је знао да ће примена нових прописа ступити на снагу са 1. јануаром 1924, поднео је потребна документа и молбу за одбрану доктората на тему „Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине“, на Семинару за филологију словенских народа на Филозофском факултету у Грацу. Тему су му одобрили надлежни професори и одређен је рок за одбрану – половином априла – како је известио конзул Будисављевић, у молби коју је упутио Персоналном одељењу МИД-а, молећи да Андрића, у интересу службе, као савесног и вредног чиновника задрже у служби у Конзулату до испуњења квалификације за увршћење у I категорију државних чиновника.⁴⁷

На телеграфско наређење МИП-а од 25. јануара 1924, којим је Иво Андрић на основу Закона о чиновницима отпуштен из службе с правом на двомесечну плату са додацима, генерални конзул В. Будисављевић поново моли Министарство за овлашћење да задржи Андрића на послу још два месеца да би могао завршити „одавно започети рад на докторској дисертацији при овдашњем универзитету“.⁴⁸

46 АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, укази ф. 1.

47 АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, писмо В. Будисављевића пов. бр. 8 од 5. I 1924, дос. И. Андрић.

48 Исто, писмо Будисављевића пов. бр. 23 од 25. I 1924 дос. И. Андрић. Исто писмо Будисављевић је послао и Благајничком одељењу на коме је начелник благајничког одељења забележио: 24. II 1924. – „Благајничком одељењу част је доставити овај акт [Политичком одељењу] са извештајем, да до сада није ништа по њему учињено, пошто је с приватне стране дознало, да се има намера у политичком одељењу да се г. Андрић и даље задржи у служби“.

Будисављевићу је било заиста стало да Андрић остане у служби због свог марљивог рада, стручног знања, опхођења са странкама, познавања више страних језика, свестраног образовања, па је подржао Андрићеву молбу министру Нинчићу да га постави за протоколисту у конзулату у Грацу.⁴⁹ Из Министарства је одговорено да се Андрић не може поставити за протоколисту пошто, према члану 248. Закона о чиновницима, службеници МИД-а не могу бити постављени у дипломатска или конзуларна заступства на страни ако нису провели најмање две године службовања у земљи. У постојећим околностима могао је бити задржан само као дневничар, па је то и препоручио Андрићу – да поднесе молбу да буде примљен за дневничара.⁵⁰ Андрић је 11. фебруара из Граца упутио молбу МИД-у,⁵¹ на основу које је министар Нинчић донео решење Пр. пов. бр. 681, којим се Андрић привремено поставља за дневничара Конзулата у Грацу са истим припадностима које је имао као вицеkonzул II класе.⁵²

Андрић се потом ангажовао на завршетку докторског студија који је „подразумевао писање докторске дисертације, полагање два врло строга испита и завршетак слушања одређених курсева“.⁵³

У зимском семестру је слушао „предавања из историје Аустрије после 1848, затим увод у студију словенске филологије, староцрквенословенску граматiku, црквенословенске вежбе и предавања о појму индивидуалитета у филозофији природе и филозофској социологији“, док је у летњем семестру 1924. слушао предавања из „историје граматике руског језика, затим словенске старине, похађао семинар из словенске филологије, предавања из историје Аустрије после 1848. године, великонијемецки и малонијемецки, семинар из историје, теорију спознаје и семинар из филозофије“.⁵⁴

49 Исто, писмо Будисављевића пов. бр. 26 од 30. I, дос. И. Андрић.

50 Исто, одговор МИД-а пов. бр. 493 од 2. II на писмо пов. бр. 26, дос. И. Андрић.

51 Исто, Андрићева молба од 11. II, дос. И. Андрић.

52 Исто, решење МИД-а, дос. Пр. пов. бр. 681, датирано под 26. II 1924, дос. И. Андрић.

53 Ж. Б. Јуричић, *нав. дело*, 19–20.

54 Радован Поповић, *Животопис Иве Андрића*, 20–21. Андрићева докторска теза објављена је у: *Задужбина Иве Андрића*.

Андрић је 12. јуна 1924. положио завршни испит, а сутрадан му је додељена диплома доктора наука Универзитета у Грацу. Тезу, написану на немачком језику, „Die Entwicklung des geistigen Lebens in Bosnien unter der Entwirkungen der Türkischen Herrschaft“ („Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине“), оценили су позитивно професори филозофских наука Хајнрих Феликс Шмит и Рајмунд фон Кајндл.⁵⁵

СТИЦАЊЕМ ДОКТОРАТА (који је имао вредност дипломе, а не докторске титуле у данашњем значењу) Андрић је испунио битан услов без ког не би могао остати у дипломатији.

Десет дана након добијања дипломе доктора наука, Андрић се обратио Министарству следећом молбом:

„Министарству Спољних Послова
Персонално одељење

Београд

Потписаном је част упутити министарству следећу молбу:

Рођен сам 10. октобра 1892. у Травнику (Босна) а надлежан у Сарајево. Гимназију сам завршио у Сарајеву г. 1912; филозофски факултет сам апсолвирао у Загребу 1919. а докторат филозофије сам положио у Грацу 1924.

Говорим и пишем француски, немачки и италијански, осим тога говорим и читам румуњски, руски, пољски и чешки.

У државну службу сам ступио у септембру 1919. и то као секретар Министарства Вера. У фебруару 1920. сам прешао у Министарство Спољних Послова, као секретар III кл. (по старом). Био сам на раду кратко време у Министарству па после при Кр. Посланству при Ватикану, до октобра 1921. а по том при Кр. Конзулату у Букурешту, Трсту и Грацу.

Решењем Комисије за разврставање чиновника и депешом Министарства Пр. пов. бр. 5633 од 24. јануара 1924. редуциран сам и по члану 243. Закона о чиновницима отпуштен из државне службе. Решењем Министарства Спољ. Послова Пр. пов. бр. 681 од 26. фебруара постављен сам за

дневничара при Кр. Конзулату у Грацу с тим да ми се и на даље исплаћују принадлежности које сам до тада примао т.ј. принадлежности вицеконзула II кл. у иностранству. У том положају ја сам остао све до данас, вршећи и као дневничар све послове које сам обављао као вицеконзул и примајући и принадлежности вицеконзула.

Дне 13. јуна 1924, ја сам, пошто сам предао докторску тезу и са одличним успехом положио све прописане испите, постигао докторат овдашњег Универзитета и тако стекао квалификацију за чиновника I категорије.

На основу свега тога, на основу докумената које прилажем или који се већ налазе код Министарства (Персонални Одсек), на основу чл. 12. као и чл. 17. Закона о чиновницима, молим министарство да би ме изволело вратити на мој првотни положај и поставити за вицеконзула II кл. при Кр. Конзулату у Грацу.

Моја матурална сведоџба, указ којим сам постављен за секретара Министарства Вера, као и службени лист о годинама проведеним у служби Министарства Спољних Послова, налазе се код тога министарства (Персонални Одсек). Сем тога прилажем уз молбу следеће прилоге:

- 1) Оверену копију докторске дипломе универзитета у Грацу;
  - 2) Оверен препис о положеном испиту за чиновника Министарства Спољних Послова;
  - 3) Уверење Кр. Конзулата у Грацу, из кога се види да имам услове које тражи чл. 12 и 17 закона о чиновницима;
  - 4) Лекарско уверење, да сам умно и телесно здрав.
- У нади да ће ми Министарство молби удовољити, учтив

Грац, 24. јуна 1924.

Иво Андрић.⁵⁶

Андрићева молба није могла бити уважена јер је према новом Закону о чиновницима за звање вицеконзула било потребно најмање пет година државне службе, што Андрић још није имао, и зато што службеници ресора Министарства иностраних дела нису могли бити постављени у дипломатска и конзуларна заступништва ако нису провели најмање две године службовања у

⁵⁶ АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, дос. И. Андрић.

⁵⁵ Ж. Б. Јуричић, *нав. дело*, 20; Р. Поповић, *Животопис*, 21–22; *Свеске*, I, 1982, 7–237, уредио и превео Зоран Константиновић.

земљи. Из тих прописа произлазило је да је могао бити постављен само за писара у МИД-у. О разлозима неуважавања Андрићеве молбе Конзулат у Грацу и сам Андрић упознати су 7. јула.⁵⁷ Остао је и даље као дневничар, а 15. јула тражи одсуство да посети болесну мајку.⁵⁸ Месец дана касније, одлази у земљу⁵⁹ на одобрено одсуство од десет дана⁶⁰ и истог дана пише нову молбу да се са навршених пет година службе, које пуни 12. августа, постави за секретара III класе у МИД-у.⁶¹

Нови министар иностраних послова од јула 1924. године, др Војислав Маринковић, донео је декрет Пр. пов. бр. 3.077 од 15. септембра 1924. године, којим је др Иво Андрић, дијурниста (дневничар) Краљевског конзулата у Грацу, постављен за секретара у седмој групи I категорије са другим степеном основне плате у Министарству иностраних дела.⁶²

Месец дана после новог постављења, на основу налога из МИП-а од 25. септембра 1924, Андрић је разрешен дужности у Конзулату у Грацу 15. октобра и истог дана отпутовао за Београд.⁶³

По јављању на дужност у Министарство,

57 Исто, МИП Пр. бр. 2.179 од 7. VII 1924, дос. И. Андрић.

58 Исто, Андрићева молба пов. бр. 235 од 15. VIII дос. И. Андрић.

59 Исто, извештај Ген. конзулата пов. бр. 274 од 15. VIII, дос. И. Андрић.

60 Исто, МИД Пр. пов. бр. 2.596 од 5. VIII, дос. И. Андрић.

61 Исто, Андрићева молба од 15. VIII, из Граца, дос. И. Андрић.

62 АЈ, МИП КЈ – ОР, ф. I, дос. А-6; према Уредби о разврставању и распоређивању чиновника и осталих државних службеника од 31. октобра 1923, у ресору Министарства иностраних дела у I категорији, са завршеним факултетом, било је 9 група:

прва група: изванредни посланици и пуномоћни министри на страни;

друга група: помоћник министра; изванредни посланици и пуномоћни министри на страни; (министар иностраних дела одређивао је у коју ће групу ући поједини посланици); трећа група: директор политичког одељења; пола од укупног броја директора и начелника одељења; дипломатски агенти; саветници посланства и генерални конзули – пола од укупног броја; шефови одсека – пола од укупног броја; владин заступник при Друштву народа; стални делегати у Међународној Дунавској комисији;

четврта група: друга половина од укупног броја са звањима која су у групи трећој; шеф Кабинета министра; заменик сталног владиног делегата у Међународној Дунав. ком.

пета група: конзули;

шеста група: пола од укупног броја секретара и вицеконзула и шефови пододсека;

седма група: друга половина секретара и вицеконзула;

осма група: писари;

девета група: приправници.

63 АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, Конзулат у Грацу пов. бр. 350 од 15. X – МИП-у, дос. И. Андрић.

упућен је на рад у Главну архиву Министарства, на основу решења помоћника министра од 31. октобра,⁶⁴ а само десет дана касније, новим решењем од 10. новембра, премештен је на рад у друго политичко одељење МИД-а.⁶⁵ После нешто више од годину дана стекао је услов за ново унапређење па је Указом краља Александра Пр. пов. бр. 70 од 31. децембра 1925. постављен за секретара у шестој групи I категорије са четвртим степеном основне плате.⁶⁶

Андрић ради у другом одељењу Генералне политичке дирекције у ком су веома значајни послови на питањима народних мањина, Друштва народа и односа са Ватиканом.

Његов дотадашњи књижевни рад отвара му врата Српске краљевске академије у којој постаје дописни члан 18. фебруара 1926.⁶⁷

Октобра 1926. уследио је нови премештај. Указом краља Александра Пр. пов. бр. 4.098 од 24. октобра постављен је за вицеконзула у Генералном конзулату Краљевине СХС у Марсељу.⁶⁸ Разрешен је дужности у Генералној политичкој дирекцији 5. новембра,⁶⁹ а Београд је напустио 9. новембра и отпутовао преко Трста за Марсељ.⁷⁰ У Марсељу је био генерални конзул др Велизар А. Нинчић, брат бившег министра Момчила Нинчића.⁷¹ За време боравка у Марсељу често је ишао и у друге градове Француске. У Паризу је постигао договор са секретаром у Генералном конзулату у Паризу Радованом Петровићем, да предложи министру замену места.

Решењем министра иностраних дела В. Маринковића од 9. децембра, Иво Андрић је упућен на рад у Генерални конзулат у Париз, а Радован Петровић на Андрићево место у Генерални конзулат у Марсељ.⁷² Марсељски конзулат је о овом решењу обавештен сутрадан, са налогом да

64 Исто, МИД, ПО, Пр. пов. бр. 3.680 од 31. X 1924, дос. И. Андрић.

65 Исто, МИД, политичко одељење, пов. бр. 3.901 од 10. XI 1924, дос. И. Андрић.

66 АЈ, МИП КЈ – ОР, указ, ф. I, дос. А-6.

67 Р. Поповић, *Животопис...*, 23.

68 АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, указ, дос. И. Андрић.

69 Исто, МИП, пов. бр. 10.546 од 5. XI 1926, дос. И. Андрић.

70 Исто, МИП, ПО, пов. бр. 4.503 од 15. XI 1926, дос. И. Андрић.

71 Генерални конзулат у Марсељу отворен је јуна 1920, а први генерални конзул био је Д. Миланковић (1920–1922) кога је заменио В. Нинчић (1922–1929).

72 АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, решење министра иностраних дела Пр. пов. бр. 5.029 од 9. XII 1927, дос. И. Андрић.

Андрића одмах разреши дужности и упути га у Париз.⁷³ То је обављено тек 3. јануара 1928. и Андрић је истог дана отпутовао за Париз.⁷⁴

У Паризу је истраживао у Архиву Министарства иностраних послова посебно извештаје Француског генералног конзула у Травнику од 1809. до 1814, што ће, с подацима касније истраженим у Бечком архиву, бити уграђено у његов роман *Травничка хроника*, који је завршио 1942. године – роман о конзулским временима у Босни из Наполеоновог доба.⁷⁵

На служби у Генералном конзулату у Паризу⁷⁶ био је до 28. априла, када је разрешен дужности⁷⁷ на основу указа краља Александра Пр. пов. бр. 1.089 од 10. априла 1928. којим је постављен за секретара у Посланству Краљевине СХС у Мадриду.⁷⁸ Генерални конзул Мирослав Јанковић тражио је од МИД-а да Андрић остане на раду док не стигне његова замена, али је министар Шуменковић, заступник министра иностраних дела, захтевао да се Андрић одмах разреши дужности и отпутује у Мадрид.⁷⁹

Андрић је истог дана када је разрешен дужности, 28. априла, напустио Париз и отпутовао за Мадрид, где је стигао 30. априла, када је и примио дужност оптавника послова.⁸⁰ У југословенско посланство у Мадриду тако је поново дошао књижевник великог угледа. Пре Андрића у њему су били Јован Дучић (1918–1922), као саветник и једно време отправник послова, и др Анте Тресић Павичић, такође песник. Мадрид и Сан Себастијан, где су за време лета прелазили шпански двор и влада, а тиме и скоро сва страна посланства, остали су у лепој успомени свој тројници књижевника-дипломата.

73 Исто, телеграм МИД-а од 10. XII 1927, дос. И. Андрић.

74 Исто, писмо Генералног конзулата Марсељ бр. 2 од 3. I 1928, дос. И. Андрић.

75 Ж. Б. Јуричић, *нав. дело*, 24.

76 Генерални конзулат Краљевине СХС у Паризу установљен је јуна 1920, а отворен новембра 1925. године. Укинута је 19. маја 1929. Генерални конзул, Андрићев шеф, био је др Мирослав Д. Јанковић. Посланство и конзулат били су у истој згради у Паризу.

77 АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, телеграм из Париза бр. 463 од 28. IV, дос. И. Андрић.

78 Исто, указ, дос. И. Андрић.

79 Исто, телеграм из Париза бр. 427 од 18. IV; Шуменковићево наређење – МИД, пов. бр. 1.162 од 20. IV, дос. И. Андрић.

80 Исто, телеграм из Мадрида бр. 153 од 1. V 1928, дос. И. Андрић.

Краљевски посланик у Мадриду био је Јосип Смодлака⁸¹ који је због слабог здравља већи део свог службовања провео на лечењу и боловању, тако да је Андрић отправљао послове од 15. јула 1928. до 11. марта 1929. године,⁸² када је у мадридско посланство стигао нови посланик Драгомир Јанковић.

Андрић је био у Мадриду годину дана и четири месеца. Уследио је нови премештај. Указом краља Александра Пр. пов. бр. 2.174 од 4. јуна 1929. Иво Андрић, секретар у шестој групи I категорије посланства у Мадриду, постављен је у истом звању у Краљевско посланство у Бриселу.⁸³ Како је Андрић био једини чиновник Посланства у Мадриду, посланик Јанковић га је задржао нешто дуже од законом предвиђеног рока, у ком је морао бити разрешен због наименовања на нову дужност⁸⁴ (тај рок је био месец дана).

Седмог августа 1929. завршена је и та формалност⁸⁵ и Андрић је упућен на нову дужност у Посланство Краљевине Југославије у Брисел, где је стигао 11. а дужност отправника послова примио 12. августа.⁸⁶

81 Посланик у Мадридском посланству, које је отворено још за време Краљевине Србије октобра 1916, био је др Јосип Смодлака који је наименован фебруара 1927. све до постављења Драгомира Јанковића, јануара 1929. који је дужност преузео тек марта 1929. Јанковић ће остати посланик до укидања Посланства Краљевине Југославије у Мадриду априла 1933. Од тада је посланик у Паризу био акредитован и у Мадриду. Посланство у Мадриду је поново отворено 1935. године.

82 АЈ МИП КЈ – УО – ПО, рачунско одељење МИП-а, бр. 14.324 од 12. XII 1928; перс. одсек, пов. бр. 1.001 од 18. III 1929. Андрић је за све то време примао посебан отправнички додатак што значи и да је практично у том периоду био шеф мисије, дос. И. Андрић. Рачунско одељење МИП-а или благајничко у једном периоду, строго је водило евиденције о сваком одсуствовању са посла, било да је реч о службеном путовању, одмору или боловању; посебно о службеницима који су вршили одређене послове у одсуству наименованог службеника, нпр. за сваки дан отправљања послова од стране саветника или секретара посланства добијала се и посебна новчана надокнада. Строго је вођена евиденција у том одељењу о датуму преузимања или предаје одређене дужности. Из тог разлога је ово одељење увек извештавано о датумима постављања, премештаја, преузимања или предаје дужности и сл.

83 Исто, указ, дос. И. Андрић.

84 Исто, Посланство Мадрид пов. бр. 221 од 27. VI – МИП-у, дос. И. Андрић.

85 Исто, писмо посланика Јанковића, пов. бр. 221 од 7. VIII, дос. И. Андрић.

86 Исто, писмо отправника послова Живадиновића пов. бр. 284 од 11. VIII и телеграм пов. бр. 363 од 12. VIII, дос. И. Андрић.

Дошао је у Белгију, земљу са којом је Краљевина Србија имала дипломатске односе још од јануара 1889. Посланик у Бриселу био је истовремено акредитован и у Луксембургу.⁸⁷

Убрзо по доласку на нову дужност, Андрић је указом од 19. септембра 1929. унапређен за секретара пете групе I категорије.⁸⁸

За време одсуства посланика, Андрић је отпостављао послове у Посланству и њиме руководио.

Успон у дипломатској хијерархији значио је и одговорније послове. Тако је указом краља Александра Пр. пов. бр. 32 од 1. јануара 1930. Андрић постављен за секретара у Краљевској Сталној делегацији при Друштву народа у Женеви.⁸⁹ Пошто је након више од два и по месеца од доношења указа разрешен у Бриселу 17. марта,⁹⁰ у Женеву је стигао 21. и истог дана се јавио на дужност код сталног делегата Илије Шуменковића,⁹¹ који је истовремено био и посланик Краљевине Југославије у Берну.

Андрић се нашао у седишту светске организације која је требало да сачува мир у свету, колективну безбедност, политичку независност чланица Друштва народа и сл. Био је непосредни сведок немоћи и неефикасности, као и опадања угледа светске организације у којој су се на крупним и значајним питањима показале све супротности интереса великих сила.

⁸⁷ Од успостављања дипломатских односа између Краљевине Србије и Краљевине Белгије од 1889, српски посланик у Паризу био је акредитован и при белгијском двору. Тек од јула 1918. постављен је посланик само за Белгију који је био акредитован и за Луксембург. Посланик у Бриселу у време Андрићевог службовања био је Петар Пешић, армијски генерал.

⁸⁸ АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, указ Пр. пов. бр. 3.778 од 19. IX 1929, дос. И. Андрића. За секретара пете групе I категорије у МИП-у, било је потребно најмање дванаест година одговарајуће службе. Андрићу је био признат у стаж и национални рад за време Првог светског рата, вид. нап. бр. 29 уз Андрићеву молбу упућену Скупштинском одбору за признање националног рада од 1. XI 1922. године, стр. 10 и 11.

⁸⁹ АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, указ, дос. И. Андрић.

⁹⁰ АЈ, МИП КЈ – ОР, извештај Посланства у Бриселу бр. 34.309 од 7. IV о разрешењу И. Андрића, ф. 1, дос. А-6.

⁹¹ АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, извештај сталног делегата пов. бр. 207 од 22. III, дос. И. Андрић. Пошто је Краљевина СХС била једна од чланица оснивача Друштва народа (28. IV 1919. на Конференцији мира у Паризу), имала је свог сталног делегата у Женеви. Први делегат владе при ДН био је др Милутин Јовановић, који је истовремено био и посланик у Берну (1921–1924), затим Јован Дучић (1925), поново М. Јовановић, па Константин Фотић (1927–1929), др Илија Шуменковић (1929–1931), поново Константин Фотић (1932–1935) и Иван Субботић (1935–1939).

Био је у прилици да се детаљно упозна с питањима и проблемима који су разматрани у разним телима светске организације – са општим европским и светским питањима као што су: разоружање, мањинска питања, ревизија мировних уговора, економска питања, социјална, питања избеглица, емигранти, међународни биро рада и сл. Познавање општих проблема Европе, а тада практично и света, значило је лакше схватање и боље разумевање положаја Краљевине Југославије и односа са суседним земљама, са чиме је у то време био добро упознат. Посебно актуелно питање у време Андрићевог службовања у Женеви било је питање разоружања, а што се тиче Краљевине Југославије – мањинско питање, које је нарочито покретано из Мађарске, а исто тако и из Бугарске и Албаније. О тим, као и о другим питањима, налазимо сведочанства у Андрићевим извештајима које објављујемо.

Пошто је И. Шуменковић био истовремено посланик у Берну, где му је и било седиште, Андрић је за време његових честих одсуствовања из Женеви отпостављао све послове који нису захтевали присуство владиног делегата.

Он ће у многим делегацијама владе Краљевине Југославије учествовати у раду разних тела Друштва народа. Тако је крајем маја и почетком јуна 1930. учествовао на Конференцији за унифицирање меничног права у Женеви, као делегат-заменик.⁹²

Био је заменик председника југословенске делегације (И. Шуменковић) у Европској конференцији за хигијену села, која је одржана почетком јула 1931. године.⁹³

У Делегацији Краљевине Југославије на заседању Савета Друштва народа и Комитета за Паневропску унију септембра 1931. године био је шеф секретаријата.⁹⁴ У тој функцији био је

⁹² АЈ, Стална делегација Краљевине Југославије при Друштву народа у Женеви (даље Делегација), пов. бр. 421 од 5. V 1930, ф. 7, дос. 8; делегат на тој конференцији био је др Бертолд Ајзнер, председник одељења Врховног суда у Сарајеву.

⁹³ АЈ, Делегација, пов. бр. 668 од 21. VI 1931, решење министра иностраних послова пов. бр. 12.253 од 20. VI 1931, ф. 9, дос. 11; вид. документ бр. 14.

⁹⁴ АЈ, Делегација, решење министра иностраних послова пов. бр. 16.843 од 20. VIII 1931. Делегацију КЈ сачињавали су: 1. др Војислав Маринковић, министар иностраних послова, шеф делегације и први делегат, 2. др Илија Шуменковић, стални делегат при ДН, изванредни посланик и

присутан и на XII редовном заседању Скупштине Друштва народа 1931. године.⁹⁵

Андрић је и у веома бројној југословенској делегацији на Конференцији за разоружање. Био је заменик и помоћник шефа бироа Делегације који је бројао седам чланова.⁹⁶

Марта 1932. одржано је II ванредно заседање Скупштине Друштва народа на иницијативу Кине због агресије Јапана на ту земљу. У југословенској делегацији био је и И. Андрић као секретар Делегације.⁹⁷

На редовном јесењем, XIII заседању Скупштине Друштва народа 1932. године Андрић је као отправник послова Сталне делегације КЈ при ДН био Генерални секретар југословенске делегације.⁹⁸

опуномоћени министар, први заменик делегата; 3. Константин Фотић, изванредни посланик и опуномоћени министар, в. д. помоћника министра иностраних послова, други заменик делегата; 4. др Милан Тодоровић, професор Универзитета, трећи заменик делегата; 5. др Иво Андрић, секретар, шеф секретаријата у ком су били; 6. др Стојан Гавриловић, секретар у МИП-у; 7. др Славко Рајковић, писар у МИП-у; 8. Коста Павловић, писар у МИП-у, лични секретар шефа делегације, и Владимир Росић, служитељ делегације.

95 Чланови делегације КЈ на XII редовном заседању Скупштине ДН били су:

1. др Војислав Маринковић, шеф делегације и први делегат;
2. др Желимир Мажуранић, министар на располагању, бивши министар трговине и индустрије, други делегат;
3. др Илија Шуменковић, трећи делегат;
4. Константин Фотић, први заменик делегата;
5. др Андрија Госар, професор у пензији, бивши министар соц. политике и народног здравља, други заменик делегата, и
6. др Милан Тодоровић.

Секретаријат је био исти као за делегацију у Савету ДН (исто као за претходну напомену).

96 КЈ, Делегација, пов. бр. 47 од 16. I 1932 – МИП, пов. бр. 604 од 13. I 1932, ф. 17, дос. 16 – шеф делегације био је министар В. Маринковић, а делегацију су чинили два помоћника делегата, два експерта и један стручњак за буџетска питања (вид. нап. бр. 253).

97 АЈ, Делегација, пов. бр. 212 од 29. II 1932, ф. 17, дос. 7. У југословенској делегацији били су: др В. Маринковић, др Илија Шуменковић, К. Фотић, др Ж. Мажуранић, др Иван Перне, експерт, саветник министра иностраних послова. Поред Андрића био је и Коста Павловић, лични секретар министра Маринковића.

98 АЈ, Делегација, решење Политичког одељења пов. бр. 15.878 од 16. IX 1932, ф. 17, дос. 7; Чланови југословенске делегације на XIII редовном заседању Скупштине ДН били су: Богољуб Јевтић, министар иностраних послова, председник делегације и први делегат; др Марко Костренчић, сенатор, бивши министар социјалне политике и народног здравља; др Плоја Мирослав, сенатор, трећи делегат; Константин Фотић, први заменик делегата; др Милан Тодоровић, други заменик делегата; др Иван Перне, експерт. У Генералном секретаријату делегације којим је руководио Андрић били су: др Јосип Мацан, секретар, др Милош Радојковић, секретар, др Никодије Јовановић, лични

Андрић ће поново у јануару и крајем марта месеца 1933. бити у Делегацији КЈ на Конференцији за разоружање у Женеви.⁹⁹

За скоро пуне три године проведене на служби у Сталној делегацији КЈ при ДН у Женеви, Андрић је стекао богато искуство у контактима са светским дипломатама акредитованим при ДН. Био је у прилици веома често, у одсутности Илије Шуменковића или, након њега, Константина Фотића, да као први секретар и отправник послова, а на ту дужност је званично постављен новембра 1931.¹⁰⁰ пошто је Шуменковић пензионисан, руководи пословима југословенске, истина малобројне делегације,¹⁰¹ да шаље извештаје влади и одговорним факторима у земљи или пак да прима инструкције од министра о одређеним питањима.

Поједини аутори наводе податак да је Андрић био заменик сталног делегата при ДН у Женеви од октобра 1931. У сачуваној грађи тај податак нисмо пронашли. Детаљним истраживањем утврдили смо да та функција није ни постојала. Андрић је истина, замењивао сталног делегата у његовој одсутности, или у периоду од разрешења једног до именовања другог, као отправник послова. Осим тога, ни на једном Андрићевом извештају или писму, депеши, не стоји податак – заменик делегата, већ, најчешће, отправник послова или први секретар, или једно и друго.¹⁰² Андрић је

секретар председника делегације и Лазар Филиповић, служитељ делегације.

99 АЈ, Делегација, ф. 20, дос. 18; АЈ, МИП – УО – ПО, решење заступника министра иностраних послова Алберта Крамара пов. бр. 1.293 од 18. III 1933, дос. И. Андрић. Андрић је био кратко време у делегацији пошто је 12. марта донет указ о његовом премештају у МИП.

100 АЈ, Делегација, пов. бр. 813 од 29. XI 1932, ф. 17, дос. 9.

101 АЈ, Делегација, у делегацији при ДН у Женеви били су 1930–1932. поред сталног делегата (Шуменковић је био вршилац функције сталног делегата од 14. II 1929. до 28. II 1931. када је постављен за сталног делегата, до 12. X 1931), Иво Андрић, први секретар и отправник послова. Бранко Димић, секретар, Боривоје Јевтић, канцеларијски приправник (од 15. марта 1932. премештен у МИП), и дневничар – служитељ Арманд Сутер, швајцарски држављанин, пов. бр. 27 од 11. I 1932. ф. 17, дос. 9.

102 Као што смо напред напоменули, у Одељењу рачуноводства као и у персоналном одсеку Управног одељења МИП-а вођене су прецизне евиденције о одсутовању са посла, годишњим одморима, али и о вршењу отправничких послова. Тако у грађи персоналног одсека налазимо документа из којих се види да је Андрић био отправник послова делегације у 1930. години: од 10–25. IV, 11. VI до 13. VIII; 1931. од 22. VI до 26. VIII, од 31. X 1931. до 22. I 1932. (од 28. III 1932. користио петодневно одсуство), и целе 1932. године, с тим што је користио годишњи

29. новембра 1932, на тражење Градског начелства у Сарајеву одређених података војне природе, преко МИП-а, одговорио, између осталог, да је од новембра 1931. отправник послова Делегације.¹⁰³

Шеснаестог јануара 1933. године Андрић је предао дужност отправника послова сталном делегату Константину Фотићу.¹⁰⁴ Убрзо потом у Женеви је дошао и примио дужност 2. фебруара нови први секретар Делегације Милан Стевановић.¹⁰⁵

Андрић је свакако, на основу тога, очекивао нови премештај. Краљевим указом Пр. пов. бр. 1.218 од 12. марта 1933. И Андрић, секретар пете положајне групе прве периодске повишице Сталне делегације КЈ при ДН, премештен је у Министарство иностраних послова у истом звању.¹⁰⁶

Неколико дана касније, 18. марта, заступник министра иностраних послова др Алберт Крамар донео је решење којим се Андрић упућује на рад у Делегацију КЈ за разоружање,¹⁰⁷ а 23. марта министар Јевтић налаже Фотићу у Женеви да Андрића разреши дужности при Сталној делегацији тога дана и упути га привремено на рад „нашој Делегацији за разоружање“.¹⁰⁸ Андрић је само неколико дана био у тој делегацији и почетком априла дошао је у Београд. Најпре је био запослен у Главној архиви Министарства, а ускоро је распоређен

одмор од 29. VII до 23. VIII. У 1933. отправљао је послове од 1. до 15. I (дос. И. Андрић). Константин Фотић је након постављања за сталног делегата био одређен за вршиоца дужности помоћника министра иностраних послова, тако да није био стално у Женеви.

103 АЈ, Делегација, пов. бр. 813 од 29. XI 1932, ф. 17, дос. 9.

104 АЈ, Делегација, пов. бр. 7 од 16. I 1933, ф. 19, дос. I; Фотић је на пропратном акту уз писмо које је министар иностраних послова упутио генералном секретару ДН о наименовању К. Фотића, изванредног посланика и опуномоћеног министра за сталног делегата при ДН, забележио под датумом 16. I 1933: „Данас примио дужност од секретара Андрића“. Истог дана састављен је и „Протокол“ о предаји и пријему дужности између Иве Андрића, отправника послова и првог секретара Сталне делегације при ДН, и Константина Фотића, сталног делегата. Андрић му је том приликом предао строго поверљиви речник шифара, дипломатске поверљиве речнике, административни речник и четири шифарске таблице за месец јануар 1933. са чиме је као шеф мисије – у одсуству делегата – располагао и за шта је био одговоран, Протокол о примопредаји дужности пов. бр. 11 од 16. I 1933, ф. 19, дос. I.

105 АЈ, Делегација, пов. бр. 889/32 од 8. II 1933, извештај МИП-у, ф. 17, дос. 9.

106 АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, указ, дос. И. Андрић.

107 Исто, персонални лист И. Андрића, дос. И. Андрић.

108 Исто, Јевтићев телеграм од 23. III 1933, дос. И. Андрић; делегација је известила да је Андрић разрешен 23. III и упућен на рад Конференцији за разоружање, Делегација бр. 202 од 23. III, дос. И. Андрић.

у III одсек Политичког одељења – одсек за мањине,¹⁰⁹ где је почео да ради 4. априла 1933.¹¹⁰ Богато искуство о мањинским питањима које је стекао у Женеви вероватно је руководило надлежне у Министарству приликом његовог постављења на то место, као и децембра 1933. када је решењем министра Јевтића постављен за шефа III одсека – одсека за мањине у Политичком одељењу.¹¹¹

Андрић је у овом, најзначајнијем одељењу МИП-а, брзо напредовао. Тек што је прошла година дана од доласка у Министарство, а већ је указом Пр. пов. бр. 3.728 од 23. маја 1934. унапређен и постављен за саветника четврте положајне групе другог степена Министарства иностраних послова.¹¹² Почетком 1935. био је пратилац званичне француске делегације која је била у посети Југославији.¹¹³

Јула месеца дошао је у сам врх југословенске дипломатије. Решењем председника Министарског савета и министра иностраних послова др Милана Стојадиновића, пов. бр. 16.593 од 8. јула 1935, постављен је за вршиоца дужности начелника Политичког одељења МИП-а.¹¹⁴ Од 10. јула, када је почео да обавља ту дужност, Андрић је практично био трећи човек у Министарству.

Стојадиновић је очито имао пуно поверење у Андрићев рад када га је својим решењем од 22. априла 1937. одредио да заступа министра помоћника¹¹⁵ Владислава Мартинца, који се разболео. Шестог септембра исте године унапређен је за саветника четврте положајне групе првог степена МИП-а.¹¹⁶

Два месеца касније, И. Андрић је постао друга личност југословенске дипломатије. Указом краљевских намесника Пр. пов. бр. 5.727 од

109 Исто, решење начелника Управног одељења по наредби министра пов. бр. 1.378 од 3. IV 1933, дос. И. Андрић.

110 Исто, Политичко одељење пов. бр. 6.844 од 8. IV 1933, дос. И. Андрић.

111 Исто, решење Пр. пов. бр. 5.196, персонални лист, дос. И. Андрић.

112 Исто, персонални лист И. Андрића, дос. И. Андрић.

113 Исто, Управно одељење, пов. бр. 368 од 13. III 1935, дос. И. Андрић.

114 Исто, персонални лист И. Андрића, дос. И. Андрић. Дотадашњи начелник Политичког одељења био је Владислав Мартинац који је постављен за посланика у Буенос Аиресу и политичког помоћника министра иностраних послова, дос. В. Мартинац.

115 Исто, решење пов. бр. 1.859 од 22. IV 1937, дос. И. Андрић.

116 Исто, указ Пр. пов. бр. 4.602 од 6. IX 1937.

5. новембра 1937, на предлог председника Министарског савета и министра иностраних послова саветник четврте положајне групе првог степена, Иво Андрић, постављен је за помоћника министра иностраних послова друге положајне групе другог степена.¹¹⁷

Као министар помоћник био је други делегат у југословенској делегацији на XIX редовном заседању Скупштине Друштва народа у Женеви, септембра 1938. године.¹¹⁸

Положај на коме се налазио Андрић захтевао је максимално ангажовање на дипломатском и политичком плану, поготово у време када се Европа налазила пред крупним догађајима, а Југославија пред избором: да ли се приклонити новом европском поретку, што је значило пристанак уз силе Осовине, или остати уз западне демократије. То је време Стојадиновићевог постепеног окретања и ослањања на силе Осовине, што ће довести до његовог пада 4. фебруара 1939. године. Да је Стојадиновић био на том курсу спољне политике, може да послужи и једна забелешка И. Андрића од 5. фебруара 1939. о разговору с италијанским послаником у Београду Мариом Инделијем, обављеном 4. фебруара увече, у којој помоћник каже: „На крају разговора упитао ме да ли знам штогод о решењу кризе владе и да ли ће остати г. др Стојадиновић на челу Спољних Послова. Одговорио сам да не знам. Нашта је он рекао, ‘То је врло озбиљна ствар. Ми смо у овоме са г. Стојадиновићем.’“¹¹⁹

У новој влади Драгише Цветковића, од 5. фебруара 1939, коме је кнез Павле поверио мандат, за министра иностраних послова именован је Александар Цинцар-Марковић, краљевски посланик у Берлину.

Цинцар-Марковић је после опроштајне аудијенције код Хитлера, 11. фебруара 1939, којој је присуствовао и Јоаким фон Рибентроп, немачки

министар иностраних послова, отпутовао за Београд,¹²⁰ где је сутрадан по доласку отишао у аудијенцију код кнеза Павла¹²¹ и преузео министарски портфељ.

Сада је требало поставити новог посланика у Берлину. Избор је пао на помоћника министра, Иву Андрића. Министар Цинцар-Марковић је почетком марта 1939. званично затражио сагласност од председника Министарског савета, Драгише Цветковића, да се И. Андрић, помоћник министра иностраних послова, премести као опуномоћени министар и изванредни посланик у Краљевско посланство у Берлину,¹²² са чиме се председник владе, наравно, сложио. Уобичајена процедура је проведена, али на нешто другачији начин од уобичајене. Била је пракса да се преко југословенског посланства затражи од дотичне владе сагласност, агреман, за личност, дипломату који треба да буде постављен. У овом случају, сагласност за прихватање Андрића затражена је преко немачког посланика у Београду, Виктора фон Херена.

Андрић је, без сумње, био личност која је уважавана у дипломатским круговима, како због свог положаја тако и због познавања југословенске спољне политике, свог образовања и наступа у контактима и преговорима. Са неколико језика које је говорио представљао је једног од најспособнијих људи у тадашњој југословенској дипломатији.

Немачки посланик, уз веома похвалну оцену о Андрићу као дипломати, препоручио је министарству у Берлину да прихвати Андрићево именованье,¹²³ што је ово и учинило. Херен је у свом телеграму отправљеном у Берлин 8. марта саопштио да је Андрић упућен у Берлин како би се показало колика се важност придаје месту и личности посланика у Берлину и да се његовим постављењем жели нагласити континуитет политике према Немачкој и од стране нове владе.

Занимљиво је навести и мишљење доајена југословенског новинарства, Предрага Милојевића, који је у разговору на ову тему с професором

117 Исто, указ, дос. И. Андрић.

118 АЈ, Делегација, пов. бр. 984, решење министра Стојадиновића пов. бр. 18.227/III од 7. IX 1938, ф. 37, дос. XIV. У делегацији су били, поред Андрића, др Андреј Госар, министар у пензији, и др Иван Субботић, стални делегат при ДН, као делегати; експерти: Славко Стојковић, државни заступник при међународним судовима, и др Стојан Гавриловић, шеф Одсека за ДН у МИП-у; Миленко Милић, секретар, и Евгеније Јуришић, писар у МИП-у.

119 АЈ, Збирка Милана Стојадиновића (37) ф. 30, а.ј. 217.

120 АЈ, Централни пресбиро, ф. 49, а.ј. 107, телеграфски извештај дописника из Берлина од 11. фебруара.

121 АЈ, Двор КЈ, књига посета код кнеза Павла 1938–1941.

122 АЈ, МИП КЈ – ОУ – ПО, дос. И. Андрић.

123 Ж. Б. Јуричић, *нав. дело*, 56.

Андрејом Митровићем рекао да је Андрић послат у Берлин као човек поверења бившег министра председника Стојадиновића у кога су Немци имали поверење. Нова влада Д. Цветковића хтела је тиме да покаже како се ништа неће променити у спољној оријентацији Краљевине Југославије – у ослањању на осовину Берлин–Рим.¹²⁴

Андрић је указом намесника Пр. пов. бр. 1.657 од 28. марта 1939. премештен за опуномоћеног министра и изванредног посланика друге положајне групе другог степена Краљевског посланства у Берлину.¹²⁵

На основу тог указа разрешен је дужности у Министарству 7. априла 1939.¹²⁶ Сутрадан је отпутовао у Берлин, а 10. априла је примио дужност у Посланству.¹²⁷

Берлинско посланство, с обзиром на значај који је имало у односима с Немачком, није било тако бројно. Мисија је имала, поред посланика, 15 запослених: саветника Ивана Ковачевића, три секретара: др Стевана Ђирковића, Миодрага Н. Мирковића и др Фрида Погачника; писара Миодрага Симоновића; старешину канцеларије, протоколисту, помоћника протоколите, три званичника-дневничара и четири служитеља-дневничара.¹²⁸

124 Проф. Андреј Митровић је приређивачу пренео казивање Предрага Милојевића, познатог новинара *Политике* и у првим годинама II св. рата шефа Пресбирео у Београду.

125 АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, указ, дос. И. Андрић.

126 *Исто*, УО, пов. бр. 1.888 од 13. априла, дос. И. Андрић.

127 *Исто*, Андрић је телеграмом пов. бр. 393 од 10. априла јавио МИП-у: „Под данашњим примио сам дужност“, дос. И. Андрић; (Јуричић, *нав. дело*, 57, каже да је Андрић „стигао у главни град Немачке 12. априла“). Андрић је 13. априла упутио и једно кратко писмо у ком каже да је дужност примио 10. априла од саветника Посланства Ивана Ковачевића, Посланство Берлин. Р. бр. 210 од 13. IV, дос. И. Андрић.

Од успостављања дипломатских односа са Немачком, након Првог светског рата, шефови мисија били су: Рајко Винтровић 1920–1922. као отправник послова, Бранко Лазаревић 1922, отправник послова, Јован Т. Марковић 1922–1923, посланик, Живојин Балугџић 1923–1926, посланик, др Јосип Смодлака 1926, посланик, поново Ж. Балугџић 1927–1935. као посланик и А. Цинцар-Марковић 1935–1939, посланик. (Краљевина Србија је успоставила дипломатске односе са Немачком 1880. године, који су прекинути са избијањем Првог светског рата. Први српски посланик у Берлину био је Филип Христић, који је био истовремено акредитован и у Бечу, где му је било седиште.)

128 АЈ, МИП КЈ – УО, Посланство Берлин – особље Посланства – П. Бр. 1.157 од 6. јула и 1.161 од 5. јула 1939. године. (Старешина канцеларије био је Симић Жарко, протоколиста Костић Константин, његов помоћник Марија Лешник,

Девет дана од преузимања посланичке дужности, 19. априла у 11,30 часова, Андрић је примљен у свечану аудијенцију код канцелара А. Хитлера. Том приликом предао му је своја акредитивна писма, као и опозивна писма његовог претходника, Александра Цинцар-Марковића. По уобичајеној процедури, у таквим приликама, измењани су кратки говори после којих је Хитлер разговарао с Андрићем. По завршетку аудијенције југословенски посланик је дао изјаву новинарима у којој „је нагласио да намерава да продужи рад свог претходника, садашњег министра иностраних послова г. др Цинцар-Марковића. Главни задатак у томе раду биће учвршћење сарадње између Немачке и Југославије на привредном и културном подручју“.¹²⁹

Андрићево службовање у Берлину од скоро пуне две године представља најосетљивији и најделикатнији период његове дипломатске активности, иако је дужност коју је обављао пре доласка у Берлин – као помоћник министра – по природи ствари значајнија.

Његова мисија у Трећем рајху била је посебно тешка и деликатна и он ће сам рећи за те године да су му најмучније у животу. Био је у центру одакле је дириговано рушење версајске Европе и избијање ратног пожара Другог светског рата. Све се то дешавало пред његовим очима. Са друге стране, доживљавао је нимало пријатне тренутке, да се поред и мимо њега, званичног представника своје државе, одржавају тајни контакти и преговори између Берлина и Београда.

Таква пракса, да се одређена питања између двеју држава решавају мимо знања акредитованог дипломате, у свету дипломатије није непозната, али се онда поставља питање места и улоге таквог дипломате. Стога ћемо покушати да на основу до сада познатих чињеница дамо прилог одговору на питање какву је улогу Андрић имао у Берлину.

Период од Андрићевог доласка у Берлин до првог доласка тајног емисара премијера Цветковића

званичници Вучковић Радомир, Леонида и Макс Марић и служитељи: Биастох Фриц, Велер Георг, Крањац Антон и Поповић Анђелко.) 1939, ф. XII.

129 АЈ, ЦПБ, телефонски извештај дописника Кривошића из Берлина од 19. IV 1939. у 13,10 часова, ф. 49, АЈ 107.

О Андрићевом дипломатском раду у Берлину посебно говори наведена књига Ж. Б. Јуричића.

у главни град Трећег рајха испуњен је, у европским, а и светским оквирима, крупним и драматичним збивањима: совјетско-немачки пакт о ненападању од 23. августа 1939. изненадио је свет; окупација Словачке од стране трупа Вермахта 29. августа; немачки напад на Пољску 1. септембра и објава рата два дана касније Немачкој од стране Енглеске, Француске, Индије, Аустралије и Новог Зеланда, чиме је почео Други светски рат; априла 1940. Немачка је напала Данску и Норвешку; у јуну су прегажене Француска, Белгија и Холандија, када је и Италија ушла у рат; совјетске трупе су крајем јуна окупирале део Румуније – Бесарабију и део Буковине, а у остатак Румуније у септембру ушле су немачке трупе да штите „нови поредак“ пронацистичке румунске владе генерала Антонескуа који се ставио под војну заштиту Немачке; командање Румуније – Јужна Добруца Бугарској, а Трансилванија Мађарској, уз благослов Немачке; потписивање Тројног пакта 27. септембра – Немачка, Италија и Јапан; напад италијанске војске на Грчку крајем октобра; приступање Мађарске Тројном пакту 20, Румуније 23, а Словачке 24. новембра.

Овај период у југословенско-немачким односима јесте период сталног немачког притиска да се Југославија политички веже уз њу. Од првог сусрета министра Цинцар-Марковића и посланика Андрића с Рибентропом и Хитлером, 25. односно 26. априла 1939. године, када им је саопштена жеља – у ствари захтев – немачке политике да Југославија покаже гест пријатељства према Рајху и силама Осовине на тај начин што ће приступити Антикоминтерна-пакту и напустити Друштво народа, преко сусрета и разговора кнеза Павла и Цинцар-Марковића с Хитлером и Рибентропом почетком јуна месеца, када су захтеви проширени тражењем од Југославије да напусти и Балканску и Малу Антанту, па све док није реализован немачки план, притисак и уцене нису престајали.¹³⁰ Андрићеви бројни напори у Берлину у преговорима око испоруке ратног материјала Југославији нису могли дати видне резултате јер је Немачка, и поред тога што је до краја 1939. већ доминирала југословенским економским простором, испоруку условљавала политичким везивањем Југосла-

вије за земље новог поретка.¹³¹

Југословенски одлучујући политички фактори били су свесни својих слабости, унутрашњих међунационалних несугласица, упркос решењу хрватског питања, привредних тешкоћа и озбиљних слабости у наоружању земље. У таквим околностима на западним и источним границама била је немачка армија, на југу у Албанији италијанска, рат у Грчкој, бојазан и страх од напада Италије, ревизионизам Мађарске и Бугарске упркос постојању споразума са тим земљама и, уз све то, немачки притисак. Традиционални савезници Француска и Енглеска, били су у тешком положају. Прва је била поражена, а друга већ у рату и далеко.

Прилике су биле такве да се морао повући одлучујући потез. Прокламована политика неутралности у постојећим сукобима није одговарала Немачкој, а није била гарант сигурности ни самој Југославији. Немачка је хтела да на Балкану има чисту ситуацију, да се Југославија политички веже уз политику Осовине.

Јуна месеца 1940, када је постојала могућност промене владе у Београду и било чак речи о повратку Стојадиновића, али на место министра иностраних послова, и повлачењу Андрића из Берлина на место његовог помоћника,¹³² Драгиша Цветковић, председник владе, дао је налог Данилу Грегорићу,¹³³ директору листа Време, да разговара

¹³¹ Исто.

¹³² *I documenti diplomatici Italiani*, serie IX, volume IV, Roma 1960, док. бр. 785. Италијански посланик у Београду Франческо Ђорђо Мамели у телеграму упућеном министру Ђану 6. јуна 1940. каже: „... Кандидовање Божидара Максимовића (садашњег министра просвете) за председника Министарског савета отворено подржава немачки посланик у Београду.

У синоћњем разговору рекао ми је да Цветковић не успева да образује концентрациону владу и да би најпогоднији човек био управо Божидар Максимовић. Као министра иностраних послова навео је без даљњег, Стојадиновића. Додао је да би се Цинцар-Марковић могао вратити у Берлин а да би садашњи југословенски посланик у Берлину могао заузети место помоћника министра иностраних послова.

Ма колико да је фон Херен (који се овде налази већ шест година и који је активно пратио догађаје из југословенске унутрашње политике) могао унети личног у ова предвиђања и у ове жеље, управо је интересантно забележити један нов елемент као доказ немачке оријентације у кризи југословенске владе која је сад готово јавно отворена.“

¹³³ Др Данило Грегорић, Словенац по националности, рођен је 22. новембра 1909. у Трсту (син Цветка Грегорића, доктора правних наука који је до 1918. службовао у Трсту, па у Ми-

¹³⁰ Вид. Ж. Б. Јуричић, *нав. дело*, 58–61, 64–67 и даље.

са немачким посланством у Београду и да од њега добије „слику о немачким схватањима и намерама које се односе на југоисток а нарочито на Југославију и њену будућност“, да би употпунио сазнања о томе питању која је имао из МИП-а.¹³⁴

Херен је предочио Грегорићу да је уклањање Стојадиновића пољуљало поверење код Немаца у политику Београда, а антинемачко расположење и манифестације против Немачке негативно утичу на побољшање односа. Немачки посланик је без околишења саопштио (2. новембра) да је Немачка веома заинтересована за Југоисточну Европу и да јој је стало да се одржи мир на тим просторима, али да Енглеској неће дозволити да се ту учврсти, што ће спречити свим средствима. Грегорићу је речено да Немачка нема територијалних претензија према Југославији. У разговорима вођеним више пута, покренуто је и питање Солуна, као компензација за прилаз Југославије Тројном пакту.¹³⁵

нистарству финансија у Бечу, када је по распаду Аустроугарске прешао да ради у Љубљану одакле је постављен за инспектора у Министарству финансија новостворене државе Краљевине СХС. Пензионисан је 1922. као начелник у Министарству социјалне политике и народног здравља). Данило је у Београду од маја 1924, где је као студент права Београдског универзитета био један од иницијатора за оснивање Југословенског академског клуба 1929. године. На Правном факултету у Београду, где се уписао 1927, стекао је титулу доктора наука 1936. одбраном тезе под насловом „Привредна и социјална политика националног социјализма и њене доктринарне основе“.

Као присталица националсоцијализма уживао је велико поверење Немаца, што је очито и из извештаја Паула Шмита, немачког дипломате са којим је одржавао контакте и преговарао. Ту околност искористио је председник владе Драгиша Цветковић па га је слао у Берлин као свог емисара да испита намере Немаца према Југославији и припреми терен за непосредне контакте између представника двеју влада. У тајним мисијама боравио је у Берлину у новембру 1940. и фебруару 1941. О тим мисијама говори у својој књизи Самоубиство Југославије која је објављена 1942. у Београду. Крајем новембра 1943. одлази у Беч.

Одлуком Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача јула 1945. проглашен је за ратног злочинца због сарадње са окупатором и учешћа у „немачкој протународној пропаганди као новинар и публициста за читаво време окупације“, а посебно књигом Самоубиство Југославије.

На судском процесу 1946. осуђен је на доживотну робију. Умро је 1957. у Београду.

О његовој мисији у Немачкој налазимо доста посвећеног простора у књигама италијанског историчара Алфреда Брече, Југославија 1939–1941, Милано 1978. (Alfredo Breccia, Jugoslavia 1939–1941, Diplomazia della neutralità) и холандског историчара Мартина Л. ван Кревелда, Хитлерова стратегија 1940–1941 (Martin L. van Creveld, Hitler's Strategy 1940–1941, The Balkan Clue).

134 Данило Грегорић, *Самоубиство Југославије*, Београд 1942, 101.

135 *Исто*, 103–106.

Након ових сазнања Цветковић је дао налог Грегорићу да путује у Берлин и да меродавним личностима каже да Југославија за Солун прилази „антибританском блоку“. Цветковићев емисар боравио је у Берлину у првој половини новембра, где је разговарао са др Паулом Шмитом, Хитлеровим личним преводиоцем, начелником одељења за штампу немачког МИП-а, једним од значајних људи у немачкој дипломатији који се бавио питањима европског југоистока. Шмит је о том разговору известио министра Рибентропа 12. новембра 1940. и у том документу, поред осталог, стоји: „Као што сам већ јавио једном белешком, Грегорић, политички директор југословенског листа ‚Време‘, налази се сада у Берлину. Од одласка Стојадиновића, он је стварно био духовни вођа пронемачке политике у Југославији, а постављен је на нашу сугестију као комесар и политички директор листа ‚Време‘. Он је веома интеллигентан човек, беспрекорног карактера. Одавно је желео да дође у Немачку, али ја сам увек одуговлачио да то питање решим, све док ми више није било могуће да његову посету даље одлажем. Одмах у почетку посете он је изразио жељу да га прими министар иностраних послова...“¹³⁶

Дакле, Грегорић је, нема сумње, био човек од немачког поверења и њему је Цветковић наменио улогу тајног емисара са задатком да сазна све о питањима која треба расправити између две стране како би дошло до побољшања односа.

У наведеном извештају Шмит каже да је Грегорић разговарао и са државним секретаром Вајцекером. Шмит закључује да је Грегорићев циљ да испита немачки став о југословенском питању. Што се тиче Солуна, Грегорић му је саопштио да би долазак Италијана у тај град било уже око врата Југославији, па је ставио до знања да би његова земља била спремна да демилитаризује јадранску обалу уколико би Италија и Немачка гарантовале границе југословенске државе.

Са друге стране, Грегорић је забележио да је циљ немачке политике да Југославија напусти неутралност и сврста се уз немачки нови поредак, а уколико би дошло до споразума с Рајхом

136 *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945*, (ADAP), серија D, књ. XI, св. 2, Бон 1963, док. бр. 324; овај документ је објављен и у Зборнику докумената *Априлски рат 1941*, Београд 1969, док. бр. 305.

обезбедио би се Југославији излаз на Егејско море.¹³⁷

Грегорић је по повратку из Немачке поднео извештај о разговорима Цветковићу, Цинцар-Марковићу и Двору. Тек што је стигао у Београд, Шмит га је телефоном обавестио да одмах дође на разговор с Рибентропом. Цветковић му је дао инструкције шта да каже Рибентропу: „...овде не желимо ништа друго него да сачувамо мир и да на привредном и политичком пољу сарађујемо са Немачком. Као што рекох, пристајемо и да приступимо и антибританском блоку, који Немачка сад образује, ако тиме можемо да добијемо потребне гаранције за наше границе и наш интегритет. Нарочито ако бисмо могли да добијемо и Солун можемо одмах доћи до закључка.“¹³⁸

Грегорић је то пренео Рибентропу 23. новембра у Берлину, а сутрадан је упућен позив Цинцар-Марковићу, преко Херена у Београду, да дође на разговоре у Фушл.

Три дана касније, 27. новембра 1940, Цинцар-Марковић је разговарао с Рибентропом у Фушлу, дворцу код Салцбурга у Аустрији, а сутрадан с Хитлером и Рибентропом у Берхтесгадену.

Према Шмитовој забелешци разговора између Хитлера и Цинцар-Марковића, Хитлер је предложио да се закључи пакт о ненападању између Италије и Немачке, са једне, и Југославије, са друге стране, и напоменуо да се може ићи и даље како би се учврстила сигурност Југославије. „Поред тога, Југославија би добила излаз на Егејско море. На тај начин југословенски проблем био би трајно решен.“¹³⁹

137 Д. Грегорић, *нав. дело*, 114, 116; питање Солуна било је постављено италијанском агресијом на Грчку. Југословенски политички и војни врх је то питање разматрао и министар војни Неђић дао је налог војном аташеу у Берлину, пуковнику Владимиру Ваухнику, да сазна какав став имају Немци о том питању. Ваухник је, а не Андрић, добио задатак почетком новембра, пре Грегорићевог доласка у Берлин. Вид. Ж. Б. Јуричић, *нав. дело*, 159–161; Јакоб Хоптнер, *Југославија у кризи 1934–1941*; Ријека 1973, 192–194; Колико је Солун био важан у стратегијским плановима југословенског врха, односно бојазан да га не освоје Италијани види се из чињенице да је поводом тог питања министар двора Антић послао у тајну мисију београдског адвоката Владислава Стакића, нешто пре него што је Грегорић послат у Берлин. Стакић је о томе оставио сведочење у књизи *Моји разговори са Мусолинијем 1940–1941*, Минхен 1967; Вид. Ј. Хоптнер, *нав. дело*, 196–197.

138 Д. Грегорић, *нав. дело*, 120.

139 Ж. Б. Јуричић, *нав. дело*, 165; Ј. Хоптнер, *нав. дело*, 197–198. (ADAP, серија D, књ. XI, св. 2, док. бр. 417).

Док је Грегорић по други пут био у Берлину и састао се с Рибентропом, који није разговарао са Андрићем још од септембра 1939, како наводи Грегорић, и док је Цинцар-Марковић тајно боравио у Фушлу и Берхтесгадену, Андрић је наилазио на све теже препреке у разговорима око испоруке ратног материјала, које је баш тих дана интензивно водио.¹⁴⁰

За Цинцар-Марковићев боравак у Немачкој Андрић је сазнао од Вајцзекера који га је о томе обавестио након министровог одласка за Београд. Шмит је тим поводом записао: „28. новембра Вајцзекер је обавестио југословенског посланика у Берлину Иву Андрића, о чињеници посете југословенског министра иностраних послова у Фушлу и Берхтесгадену. Посланик није имао појма о догађају и такође није био обавештен о садржају разговора. На то се Вајцзекер ограничио да каже да је „разговор протекао у духу добрих намера.“¹⁴¹

Андрићу је, нема сумње, тешко пало то сазнање, што је изазвало незадовољство које ће кулминирати фебруара месеца 1941. после нових сазнања о поновном тајном емисару и посети Цветковића и Цинцар-Марковића Хитлеру у Салцбургу, где такође није позван.

У политичким односима Немачке и Југославије након сусрета Цинцар-Марковића с Рибентропом и Хитлером није остварен никакав помак, а испоруке ваздухопловног наоружања из Немачке обустављене су почетком децембра, пошто је југословенска влада одбила да пропусти преко своје територије пролазак 1.000 немачких камиона. Из МИП-а у Берлину је наређено да се не разматрају ни посебни привредни аранжмани између две земље.¹⁴²

Почетком јануара 1941. Немачка је упутила у Румунију преко 500.000 војника који су били спремни за интервенцију у Грчкој. Југославија се све више налазила у окружењу. У таквим условима поново је уследио пут Данила Грегорића у Берлин

140 Ж. Б. Јуричић, *нав. дело*, 162–163; ADAP, серија D, књ. XI, св. 2, док. бр. 370.

141 ADAP, серија D, књ. XI, св. 2, стр. 614, напомена уз док. бр. 417 – „Белешка посланика Шмита 29. новембра о разговору Фирера и Цинцар Марковића у присуству Рибентропа у Бергофу 28. XI 1940“.

142 Ј. Хоптнер, *нав. дело*, 200.

после писма које је упутио Паулу Шмиту 20. јануара, у коме предлаже, по Цветковићевом налогу, састанак између Рибентропа и Цветковића.¹⁴³

Уследио је Шмитов позив и Грегорић је у Берлину 5. фебруара разговарао с Рибентропом, а сутрадан је телеграмом обавестио Цветковића да их немачки министар иностраних послова позива – Цветковића и Цинцар-Марковића – „да га посете крајем недеље у Немачкој“.¹⁴⁴

Уследио је пут у Салцбург и разговор Цветковића и Цинцар-Марковића с Хитлером и Рибентропом 14. фебруара 1941.¹⁴⁵ Хитлер је понудио приступање Југославије Тројном пакту, што двојица југословенских министара нису прихватила, остављајући такву одлуку кнезу Павлу.¹⁴⁶

Ни на овим разговорима није било Андрића,

није ни био позван. Након сазнања да је Грегорић поново тајно боравио у Берлину и разговарао с Рибентропом, непозивање у Салцбург вероватно је био један у низу разлога који су га навели да се писмом обрати министру Цинцар-Марковићу, изражавајући у њему тихи протест због повреде личног достојанства схвативши да је практично посланик „са смањеним ауторитетом“. То Андрићево писмо од 26. фебруара 1941. гласи:

„Господине Министре,

У неколико махова молио сам преко г. Министра Помоћника да будем позван на реферисање. Последњи пут сам то молио и писмено, од Вас лично. Како на своја тражења нисам добио одговора, присиљен сам да Вам се обратим овако писмено, бар по неким стварима које сматрам као хитне.

У последњих неколико месеци десило се у два маха да приватне личности из Београда долазе у Берлин и воде разговоре са Министром иностраних послова и другим меродавним личностима Рајха.

Није ми познато ни у чије име дотична личност говори ни шта је предмет, односно резултат дотичних разговора. Сматрам само за дужност да Вам с тим у вези кажем следеће.

Сумње нема да овакав начин разговора са овдашњом Владом отежава, односно онемогућује положај овдашњег Краљевског посланика. Али, остављајући по страни тај више лични моменат, сматрам за дужност да приметим да је моје запажање у току ове две године, да се овакав начин рада показао увек као користан по Немце а као штетан по земље које су са њима тако сарађивале.

Ја овим не дајем суд о овом нашем случају, јер, као што сам већ рекао, нити познајем изближе личност која разговоре води нити знам природу њене мисије ни предмет разговора. Али сматрам да би се огрешио о дужност кад Вам не бих, имајући пред очима искуства других земаља, казаво отворено своје мишљење и своје бојазни.

С тим у вези част ми је додати и ово.

У последње време био је цео низ посета страних државника Бергхофу и Фушлу (Шпанија, Италија, Румунија, Мађарска, Бугарска итд.). Изувезши наш случај, нема примера да посланик дотичне земље није отишао у Салцбург да поздрави

143 *Априлски рат 1941*, док. бр. 6; Грегорић је писмо послао Шмиту преко Валтера Грубера, представника ДНБ-а у Београду. О овом писму били су одмах упознати Рибентроп и Хитлер, који се сложио да се Цветковић позове у посету и да га лично прими. Грегорић је предлагао да он допутује са Цветковићем без Цинцар-Марковића.

144 *Априлски рат 1941*, док. бр. 23, извештај немачког посланика Херена о разговору са Цинцар-Марковићем 6. II 1941. у Београду.

145 У циркуларном шифрованом телеграму строго пов. бр. 405 од 18. фебруара Цинцар-Марковић је обавестио југословенске посланике на страни о разговорима с Немцима; телеграм је гласио:

„Лично за Посланика.

Разговори са Канцеларом Рајха и фон Рибентропом 14. ов. м. састоје се у следећем:

1. Константовано је да су односи између Немачке и Југославије добри и пријатељски и да има услова да се и даље развијају у истом правцу.
2. Са стране Немачке нису нам постављени никакви захтеви нити услови ни у војничком ни у политичком погледу.
3. У излагању нашег става настојали смо да тај став доведемо у везу са нашом политиком на Балкану подвлачећи све користи које је Немачка имала као и оне које може имати од одржавања мира на Балкану.
4. Настојали смо да дознамо намере Немачке с обзиром на концентрацију немачких трупа у Румунији. Са стране Немачке се истицало да су Енглези већ дошли на Балкан преко Грчке и да Немачка о томе мора водити рачуна. Ни са тим у вези нису нам упућивана никаква тражења.
5. Канцелар Рајха и фон Рибентроп излагали њихов план о будућем уређењу Европе. Изражавају жељу да би и Југославија у томе учествовала и себи обезбедила место које њој по њеној важности припада. Никакви конкретни захтеви нису нам изрично формулисали.
6. Изјављена нам је решеност Немачке да поштује сувереност, интегритет и независност наше земље.

Предње Вам достављам искључиво ради Ваше личне информације

Цинцар Марковић.“

(АЈ, Посланство КЈ у Лондону, стр. пов. бр. 174 од 19.

II 1941, ф. I, дос. I-11.)

146 Вид. о разговорима код Ј. Хоптнер, *нав. дело*, 214–215.

свога министра. Знам поуздано како се овај наш случај коментарише међу мојим колегама и како се на то гледа у овдашњем Министарству иностраних послова. И знам да то не подиже углед нашег посланика и не олакшава његов рад овде.

Предложивши ме у своје време за свога посланика Ви сте ми указали част и поклонили поверење. Поверење које сте ми поклонили намеће ми дужност да Вам искрено и отворено саопштим све што сматрам да је неопходно у интересу службе.

Сматрао сам дакле за дужност да Вам скренем пажњу на предње, и то нарочито из два разлога.

Прво, и главно, јер сматрам да се не би смело десити да Југославија у оваквим временима има посланика са смањеним ауторитетом, који нема пуно поверење своје Владе као и стварну и формалну подршку свога министра.

Друго, јер не желим да заузимам један положај под условима који су у противности како са мојим погледима на службу тако и са мојим схватањем личног достојанства.

Молим Вас, Господине Министре, да ова моја излагања изволите примити као знак моје оданости повереној ми служби и као доказ мога свагдашњег поштовања и захвалности према Вашој личности.¹⁴⁷

Након двадесетак дана, Цинцар-Марковић је 17. марта 1941. из Београда одговорио посланику: „Драги г. Андрићу,

Примио сам Ваше писмо од 26/II овг. Потпуно се слажем са Вашим изнесеним гледиштем. Што се тиче „приватних личности које из Београда долазе у Берлин и воде разговоре са Министром Иностр. Послова и другим меродавним личностима Рајха“, у питању је, колико је мени познато, само једна личност. Ја је нисам слао у Берлин.¹⁴⁸ Толико Вам могу рећи.

Односно Ваше примедбе да Вас нисам позвао приликом мојих посета у Салцбург желим одмах да Вам кажем, да веома жалим да сте ову ствар и сувише строго схватили и да су због тога и закључци до којих сте дошли потпуно

неоправдани.

Мој први пут у Салцбург био је строго тајан и то је била изрична жеља нем.[ачке] владе.

Мој други пут са г. Прет. [седником] владе у Салцбург имао је исто тако бити строго тајан и тек у последњем моменту у Салцбургу решено је да се наша посета објави и донесе комунике.¹⁴⁹ Из овога ћете разумети да Вас под оваквим околностима нисам могао позвати у Салцбург. Према томе желим да Вас и овом приликом уверим да питање поверења, подршке Вашег министра итд. остају изван сваке дискусије. Ваш рад у Берлину особито се цени а нарочито од моје стране, коме су познате све тешкоће са којима има да се бори један посланик, а нарочито данас, у Немачкој.

Молим Вас, драги г. Андрићу, да уз ова објашњења примите моје најискреније поздраве и пријатељске жеље у Вашем даљем раду.

Ваш Ал. Цинцар Марковић, с.р.¹⁵⁰

Министрово писмо и образложење одређених потеза нису умирили Андрића. Догађаји који су се у међувремену збили – тајна посета кнеза Павла Хитлеру 4. и 5. марта у Берхтесгадену, састанци Крунског већа на којима је расправљано о приступању Југославије Тројном пакту и контакти у вези с тим између Београда и Берлина одвијали су се без Андрићевог знања или, боље речено, без његове упућености у преговоре око приступања Југославије Тројном пакту. Очито је да су преговори о модалитету за приступање Тројном

149 Министар Цинцар-Марковић је шифрованим телеграмом стр. пов. бр. 346 од 13. II 1941. обавестио посланика у Лондону о путу у Салцбург. У том телеграму стоји:

„Лично за Посланика, Председник владе и ја имаћемо 14. овог месеца састанак у Салцбургу са канцеларом Рајха и министром иностраних послова фон Рибентропом. Циљ је овим разговорима разјашњавање међусобних односа уз настојање са наше стране за одржање мира на Балкану. Предње Вам се доставља искључиво ради Ваше личне информације.

Цинцар Марковић.“

(А), ПЛ, стр. пов. бр. 137 од 14. II 1941, ф. I, дос. I-11). Овај телеграм је под истим бројем и датумом упућен и Амбасади КЈ у Анкари (А), Посланство КЈ у Анкари, пов. бр. 178 од 14. II 1941, ф. 37), што може да значи да се радило о шифрованом телеграму-циркулару, а што опет значи да су сви посланици и амбасадори КЈ били упознати на исти начин, па и Андрић. Како није сачувана политичка архива Посланства КЈ у Берлину, то и не можемо са сигурношћу утврдити да ли је Андрић заиста био упознат са путовањем двојице министара у Салцбург. Јуричић у својој књизи каже да Андрић није знао за тај пут.

150 Архив САНУ, 14334-1114.

147 Архив Српске академије наука и уметности, Лични фонд Иве Андрића, 14334-1114, препис.

148 Према ономе што је Грегорић написао у својој књизи *Самуобитство Југославије*, о својим путовањима у Берлин, произлази да је тај задатак добијан од председника Министарског савета Драгише Цветковића.

пакту вођени у Београду, с немачким послаником Виктором фон Хереном, а не у Берлину.¹⁵¹ Све је то утицало на Андрића да писмом од 20. марта 1941. из Берлина затражи од министра да га повуче с положаја краљевског посланика у Берлину. Андрић му се обратио следећим речима:

„Господине Министре,

Част ми је потврдити пријем вашег писма од 17. ом. И захвалити на искреним речима, пажњи и поверењу. У толико ми је више жао што ни после тога не могу да променим мишљење о чињеницама које су ме нагнале да Вам упутим своје писмо од 26. фебруара о.г. А све што се дешава од тога времена па на овамо само ме је још више утврдило у моме мишљењу о хитној потреби промене личности на положају Краљ. [евског] посланика у Берлину.

То је моје на искуству засновано и непроменљиво гледиште.

Вољом Њ. В. Кнеза Намесника а по Вашој жељи дошао сам на овај положај на коме сам провео две године. Увек ћу сматрати за част ту одлуку Њ. В. Кнеза и остати захвалан Вама на поверењу, али данас ми у првом реду службени а затим и лични многобројни и императивни разлози налажу да замолим да будем ове дужности ослобођен и што пре повучен са садашњег положаја. Нисам имао, као што сам желео, прилике да Вам све те разлоге изнесем усмено, али Ви ме довољно познајете да ми можете поверовати да сам после озбиљног размишљања донео ову своју одлуку. Молим Вас, дакле, да је тако схватите и, уколико устреба, да будете њен тумач код Њ. В. Кнеза Намесника.

Очекујући Ваша наређења, молим Вас, Господине Министре, да изволите примити уверење о моме дубоком поштовању.

Иво Андрић, с. р.¹⁵²

Времена за одговор, или за разрешење Андрићево у Берлину, више није било. Цинцар-Марковић је био заузет преговорима с Хереном око

формулација југословенског приступања Тројном пакту. Тако је 24. марта у шест сати ујутро свим посланицима и амбасадорима на страни упутио строго поверљиву депешу којом обавештава да је Влада КЈ донела одлуку да приступи Трипартитном пакту.¹⁵³

Андрић је позван да дође у Беч и присуствује церемонији потписивања документа у чијој припреми није учествовао иако би било логично очекивати да он, као званични дипломатски представник своје владе, у свему томе активно суделује. Из предочених чињеница можемо само потврдити већ изречени суд о његовом положају у Берлину: „Његово није било да у Берлину води политику ни у оном ограниченом обиму којим просечно узето располаже сваки посланик, а још мање му је било поверено да води пресудне преговоре. Он је у Берлину имао улогу ‘погрешног оријентира’, служио је да скреће пажњу и привлачи обавештајне службе, што значи да је морао и мало знати о сасвим конкретним тренутним корацима како би уистину деловао искрено.“¹⁵⁴ Сам Андрић је доживљавао тај положај као посланик „са смањеним ауторитетом, који нема пуно поверење своје Владе, као и стварну и формалну подршку свога министра.“¹⁵⁵ Нема сумње да је преговоре о условима и модалитетима за приступање Југославије Тројном пакту уз сагласност кнеза Павла и Д. Цветковића водио сам министар иностраних послова А. Цинцар-Марковић с немачким послаником у Београду В. Хереном.¹⁵⁶

153 У шифрованом телеграму стр. пов. бр. 759 од 24. III каже се „Лично за посланика. Јављам вам да Краљевска Влада донела одлуку да приступи трипартитном пакту. Поред настојања за одржањем мира и обезбеђење територијалног интегритета постигли смо исто тако отклонити пролаз трупа преко наше територије тако да нашим ставом неће бити причињене тешкоће Грчкој. У будуће настојаћемо да одржимо као и до сада пријатељске односе са свима другим земљама. Цинцар Марковић“ (А), ПЛ, пов. бр. 435 од 26. III 1941, ф. I, дос. I-11).

154 Андреј Митровић, „Андрић као дипломата“, *Свеске Задушбине Иве Андрића*, 7, 1991, 221.

155 Вид. Андрићево писмо од 26. II 1941, 34–35.

156 Занимљива је забелешка министра Двора Милана Антића: „У време преговора са Немцима и у њиховој завршној фази, тешко је било наћи, нарочито међу млађим генерацијама, дипломатске службенике који би сталожено и разборито хтели да узму у обзир критичне моменте које смо преживљавали и да својим држањем не трују и без тога тешку атмосферу. Помоћник Цинцар Марковића [Милоје Смиљанић] даје оставку. Посланик у Софији пружа руку Гролу [Милану] најмилитантнијем противнику владе. С. Гавриловић у иностранству одржава везе са енглеским

151 Цинцар-Марковић је 14. марта известио посланства КЈ да „Наш контакт са немачком владом наставља се увек у пријатељском духу. Наша настојања јесу обезбедити земљи независност, интегритет и сувереност, и отклонити ма какво наше мешање у рат. Исто тако са великом пажњом пратимо развој догађаја на југу Балкана. Предње вам достављам искључиво ради ваше личне информације, а у вези разних тенденциозних и алармантних вести које се шире у иностранству“ (А), ПЛ, стр. пов. бр. 263 од 17. III 1941, ф. I, дос. I-11).

152 Архив САНУ, 14334–1114, препис Андрићевог писма.

Херен је био и у пратњи седмочлане југословенске делегације која је 25. марта у Бечу у Жутој дворани дворца Белведере присуствовала потписивању Протокола о приступању Југославије Тројном пакту. Драгиша Цветковић и Цинцар-Марковић ставили су своје потписе поред Рибентроповог, Ђановог и Ошиминог (јапански амбасадор у Берлину). Церемонији су присуствовали посланици земаља које су биле приступиле Тројном пакту: мађарски – Стојаи, румунски – фон Боси, словачки – Чернак и бугарски – Драганов. Међу новинарима био је Данило Грегорић, који је извештавао за *Време*.

Уследили су познати догађаји од 27. марта, државни удар, антинемачке демонстрације и Хитлерова одлука истог дана да уништи Југославију. Андрића је позвао у Београд, на реферисање и давање инструкција, нови министар иностраних послова Момчило Нинчић. Пре поласка за Београд Андрића је примио у немачком МИП-у Вајцзекер,¹⁵⁷ и то је био њихов последњи сусрет пошто га државни секретар након повратка из Београда 3. априла није хтео примити, нити било ко други по наређењу из самог врха Трећег рајха – министра Ј. Рибентропа.¹⁵⁸

Безуспешни су били његови напори да разговара с функционерима немачког МИП-а и да им саопшти жељу југословенске владе, „да може разговарати и понудити било какав уступак који се не коси са националном чашћу“. Ноту југословенске владе за вођу Трећег рајха такође није

успео да уручи.¹⁵⁹

Покушао је да преко италијанског амбасадора у Берлину Д. Алфијерија обавести Немце о жељама своје владе да се криза реши мирним средствима. Са њим је разговарао 4. априла, али тај разговор, који је Алфијери у писменој форми упутио Рибентропу,¹⁶⁰ није имао никаквог ефекта, јер Немци су већ били одлучили – спор ће решити агресијом на Југославију.

И поред Андрићевих покушаја да га неко прими у немачком МИП-у, што је и сам Вајцзекер забележио, из тог истог министарства је 5. априла саопштено отправнику послова немачког посланства у Београду Герду Фојнеу да Андрић „никако не посећује Вилхелмштрасе“. Речено му је да је сваки дипломатски контакт између две земље укинут, да је ситуација „критична и неизбежна“ и да „Југословенска влада у току 8 дана није дала никакав одговор немачкој влади“.¹⁶¹

Андрићу је, уместо пријема на разговор, истог дана уручен пасош од стране шефа протокола немачког МИП-а, барона Дирнберга, што је значило да је његова мисија завршена.¹⁶²

Дирнберг му је сутрадан саопштио у протоколу немачког МИП-а да целокупно југословенско дипломатско-конзуларно особље мора напусти-ти Немачку због прекида дипломатских односа.

посланством. Р. Николић општи са Симовићем. Пратња Цинцар Марковића у Беч на потпис споразума тужна и невесела као да присуствује неком опелу. Никома не пада на ум да је њихов министар Цинцар Марковић био дуго саветник у Паризу и да је био одличан службеник на том месту“ (Архив САНУ, Заоставштина Милана Антића – 14387-8498).

157 ADAP, серија D, књ. XII, Гетинген 1969, док. бр. 234, „Забелешка државног секретара“ од 29. III 1941. Вајцзекер је записао да га је тог поподнева посетио пре одласка за Београд. Андрић му није саопштио становиште нове владе пошто се она састаје тог дана у Београду. Андрић му је саопштио да је реч о унутрашњем удару и да ће се ситуација брзо стишати и престати антинемачки испади.

О разговору са Андрићем Вајцзекер је известио Рибентропа. *Исто*, код Ж. Б. Јурчић, *нав. дело*, 206–207.

158 ADAP, серија D, књ. XII, у нап. бр. 4 уз документ бр. 279 стоји записано: Вајцзекер у својој забелешки од 5. априла каже: „Југословенски посланик се у току 4. и пре подне 5. априла 1941. за разговор код мене три пута најавио. По наређењу госп. министра спољних послова Рајха ја сам то избегавао“.

159 Велимир Терзић, *Слом Краљевине Југославије 1941*, Београд 1984, књ. I, 523. Нота је гласила: „1. Југославија се, чак и у овом часу, нада да ће по сваку цену жртва очувати своју независност и интегритет; 2. Југославија је вољна да сарађује са Трећим Рајхом, стављајући своје железнице на располагање Немачкој за транспорт хране и сировина, али не и за превоз трупа и ратног материјала; 3. Југославија је, као и увек, вољна да сарађује са Немачком; 4. Југославија неће никад објавити рат Немачкој ако не буде нападнута, али ће се одупрети свакој непровокативној агресији; 5. најзад, Југославија ће јавно и отворено поштовати све основне обавезе према свим својим суседима и бити спремна да са њима разговара у свако доба.“

160 ADAP, серија D, књ. XII, Гетинген 1960, док. бр. 279 „Белешка руководиоца Политичког одељења“ од 5. IV 1941. Начелник Политичког одељења Верман забележио је разговор са саветником италијанске амбасаде у Берлину Замбонијем који га је упознао са суштином Андрићевог излагања Алфијерију, као и то да је Алфијери упутио писмо Рибентропу. „Према Замбонијевом саопштењу југословенски посланик је у суштини рекао следеће: 1. Уопштено жаљење због настале ситуације; 2. Потпуно је могуће неко решење и југословенска влада је за то спремна; 3. Немачке вести о неделима итд. су претеране; 4. Посланик је говорио о жељи југословенске владе да пошаље два министра за Рим, али није обавештен о даљем току догађаја.“

161 В. Терзић, *нав. дело*, 525.

162 Ж. Б. Јурчић, *нав. дело*, 208.

Заштиту југословенских интереса у Немачкој преузео је швајцарски посланик у Берлину после договора с Андрићем, на шта нису имали приредбе у немачком МИП-у пошто је Швајцарац прихватио и заступање немачких интереса у Југославији. Та заштита интереса кратко је трајала јер је крајем априла из немачког МИП-а саопштено да је због пада југословенске државе таква потреба престала да постоји. Андрић је са особљем Посланства напустио Берлин 7. априла, специјалним возом који их је одвезао у погранични градић са Швајцарском, Констанц, где су 9. априла стигли и остали југословенски дипломатско-конзуларни представници из Немачке и окупираних територија (из Минхена, Диселдорфа и Хамбурга, затим из Прага, Ротердама, Граца, Беча, Клагенфурта, Брисела, Меца, Париза, Нансија и Лила). Било их је укупно 201 лице, рачунајући и чланове породица. Андрићу је било понуђено да отпутује у Швајцарску, али је он то одбио не желећи да напусти своје особље.¹⁶³ Сви интернирани у овом швајцарском градићу остали су до 30. маја када су специјалним возом упућени у Београд, где су стигли 1. јуна 1941. Након саслушања у Гестапоу, једанаест дипломата, углавном конзула, задржани су у затвору и послати у Немачку. Шесторица су осуђени због шпијунаже и послати у логоре, а остали ослобођени и враћени у земљу.¹⁶⁴

Андрић је остао у Београду. Решењем Министарског савета бр. 1.983, од 15. новембра 1941, он је пензионисан.¹⁶⁵

***

Андрића дипломату налазимо у делима наших историчара који су писали о односима Краљевине Југославије и појединих европских земаља, и то углавном из времена када је Андрић био вршилац дужности начелника Политичког одељења МИП-а закључно са његовом мисијом у Берлину.

Коришћени извори који говоре о Андрићевој дипломатској активности углавном су и највећим делом дипломатска документа страних земаља – Чехословачке, Мађарске, Француске, Немачке, Италије.

163 Ж. Б. Јуричић, *нав. дело*, 209–222.

164 Богдан Смиљанић, „Немачки Рајх и југословенска дипломатија“, *Политика*, 14. VII 1945, 1.

165 АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, дос. И. Андрић.

Навешћемо значајнија дела наше историографије из којих можемо делимично сазнати и о Андрићевом деловању у дипломатији у вези са одређеним спољнополитичким питањима: Вук Винавер, *Југославија и Мађарска 1933–1941*, Београд 1976; *Југославија и Француска између два рата*, Београд 1985; Живко Аврамовски, *Балканска Антанта*, Београд 1986; Душан Бибер, *Нацизам и Немци у Југославији 1933–1941*, Љубљана 1966; Велимир Терзић, *Слом Краљевине Југославије 1941*, Београд 1984, књ. I и II; Михајло Марић, *Уништити Југославију – Хитлер и немачки генерали у априлском рату 1941*, Београд 1984; Милан Ванку, *Мала Антанта 1920–1938*, Ужице 1969.

Од страних историчара, за сврху коју наводимо свакако је најзначајнија књига америчког историчара Јакоба Б. Хоптнера, *Југославија у кризи 1934–1941*, Ријека 1973. Ова књига писана је, између осталог, и на основу докумената из заоставштине кнеза Павла, који ју је био поверио Хоптнеру на чување, а која се сада налази у Одељењу ретких књига и рукописа на универзитету Колумбија у Њујорку. Микрофилмови ове заоставштине налазе се у Архиву Југославије од 2006. године.

Најзначајнија до сада објављена књига о Андрићу дипломати без сумње је она познатог канадског слависте Желимира Боба Јуричића, *Иво Андрић у Берлину 1939–1941*, Сарајево 1989. У књизи је посебно обрађен, што и сам наслов говори, период Андрићевог посланиковања у Берлину.

Објављено је и низ прилога о Андрићу дипломати у часописима, штампи и књигама. Указујемо само на неке од њих: Коста Димитријевић, „Разговори и ћутања Ива Андрића“, Издавачко-информативни центар студената, Београд 1976; Радован Поповић, *Животопис Иве Андрића 1892–1975*, Задужбина Иве Андрића, Београд 1980; *Жудња за фраком*, Београд 1988 (о И. А. 15–39); Љубо Јандрић, *Са Ивом Андрићем 1968–1975*, Српска књижевна задруга, Београд, 1977; Велимир Терзић, „О дипломатској активности Иве Андрића уочи и у току другог светског рата“, у *Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе*, Задужбина И. Андрића, 1981, 532–538; Мило Глигоријевић, „Андрићева дипломатија“, НИН, Београд, 15. I 1984; Драган Јовашевић, „Последњи

амбасадор у Хитлеровом Рајху“, *Ослобођење*, Сарајево, 21. III 1988, и низ других.

Овде бисмо посебно указали на прилоге објављене у *Свескама* Задужбине Иве Андрића 7/1991. из разговора о наведеној књизи Ж. Б. Јуричића, и то: Андреја Митровића, „Андрић као дипломата“ (стр. 216–221), којим је изречена и дата права оцена Андрићевог места и положаја краљевског посланика у Берлину; Предрага Палавестре, „Андрић у Берлину“ (211–215) и Петра Цацића, „Андрић у Берлину (1939–1941)“ и у *Данасу* (1990), (222–236).

У мемоарима Андрићевих савременика такође налазимо понеки детаљ о дипломати-књижевнику.

Милан Стојадиновић у својим мемоарима, *Нират ни пакт*, Ријека 1970, записао је веома похвалне речи о свом помоћнику, када каже да га је „веома ценио и полагао на његово мишљење у свим важнијим питањима. Он је био Србин,¹⁶⁶ католичке вере, из Босне, књижевник, паметан и одмерен у мишљењу. Дипломатске ноте, које би он по мојим инструкцијама стилизовао, било је право задовољство читати“ (стр. 514).

О томе да је веома уважавао Андрићево мишљење о одређеним питањима, министар председник је записао да га је консултовао, поред кнеза Павла, у питању Албаније, када је разговарао о томе с италијанским министром иностраних послова, грофом Галеацом Ђаном, јануара 1939. године.

Један други његов савременик, књижевник, који је био у предворју дипломатије као аташе за штампу, Милош Црњански, у својим *Ембахадама*, I–III, Београд 1983, размишљајући о књижевницима-дипломатама који су били у Риму, изнео је следеће мишљење: „Први је у Риму, после првог светског рата, – у служби, при нашем посланству код Ватикана, – био Иво Андрић. Имао је на свом скромном положају, много успеха. Нарочито за време покушаја повратка аустријског цара, Карла, на престо“ (стр. 44).¹⁶⁷ Према оном што је Црњан-

ски записао, Андрић је имао значајну улогу у преговорима Мале Антанте и Мађарске августа 1938. на Бледу, за које каже да су били у Андрићевим рукама (нав. дело 378–379).

Врло ласкаве речи о Андрићу, с почетка његове каријере, записао је његов претпостављени, генерални конзул у Грацу, В. Будисављевић, у писму министру Момчилу Нинчићу од 30. јануара 1924. За Андрића каже да „се истакао као врло ревносан, способан и потпуно поуздан чиновник... Својом ретком интелигенцијом, свестраном наобразбом, отменим васпитањем, умиљатим опхођењем са странкама, озбиљним и честитим карактером, познавањем српског, француског, немачког и италијанског језика, чврстом вољом за рад у савезу са до сада стеченом стручном спремом, г. Андрић пружа најбоље гаранције, да ће с временом постати одличан чиновник, који може да буде само на дику конзуларној струци, а на корист држави и нашем народу“.¹⁶⁸

Врло високе оцене о Андрићу изрекао је и Јосип Смодлака у време када је био посланик у Мадриду, а Андрић секретар истог посланства. Окарактерисао га је као узорно тачног и савесног у служби, са пуном иницијативом, разумевањем и самосталношћу у свим пословима који се обављају у посланству. Према колегама је био „срдачан и колегијалан“, а према публици „љубазан и сусретљив а уједно отмен“, узорно лојалан, послушан и уздржан према старијима“, записао је Смодлака. Сматрао га је као потпуно поузданог у погледу дискретности. Андрићево узорно понашање, његова темељита упућеност у сва савремена питања спољне политике, нарочито међународне, добро познавање више страних језика, свестрана наобразба, љубазност и финоћа у личном опхођењу, биле су одлике које је Смодлака навео уз констатацију да Андрић може самостално управљати мисијом.¹⁶⁹

дошао у Рим, у ‘приватну посету’“.

За Дучића каже да је у Риму брбљао. „Мусолинију је предао копију Мирослављевог евангелија, и питао га је, зашто неће да буде пријатељ српског народа?... Мусолинијев зет, министар спољних послова гроф Ђано, знао је, међутим, како Дука говори, о Италијанима, и Мусолинију, – кад говори приватно, – па је уживао, кад је преместио, из Рима, Дуку.“

168 АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, пов. бр. 26 од 30. I 1924. дос. И. Андрић.

169 АЈ, МИП КЈ – УО – ПО, Квалификациони лист за И. Ан-

166 Андрић је много година касније, 1955. године, у „Евидентном листу“ чланова СКЈ који је својеручно потписао, у рубрици „националност“ уписао „српска“ (АЈ, СКЈ – досијеа чланова, дос. И. Андрић).

167 На истом месту Црњански за Милана Ракића каже „да је био у Риму, у тешко време... Држао се врло лепо и поносите. Пао је јер је одбио, двору да извештава о кретању Нинчићевом по Риму, када је Нинчић, као опозиционар

У европској штампи налазимо поједине написе и белешке о Андрићу као дипломати. Тако је у париском листу *Imanite*, поводом Андрићевог постављења за помоћника министра иностраних послова, изашла једна белешка тим поводом у којој се између осталог каже: „...Стар 45 година, то је човек ретке интелигенције који је направио бриљантну дипломатску каријеру и који се, у исто време, истакао и као писац...”

А *Ле Тан* је истим поводом објавио:

„Нови министар је веома цењен у француским дипломатским круговима где су његови квалитети и исправности и висока концепција коју има о својој мисији допринели да стекне бројна пријатељства...”¹⁷⁰

Занимљиво је мишљење немачког посланика у Београду, Виктора фон Херена, о Андрићу, које је саопштио у телеграму упућеном свом министарству у Берлин, 8. марта 1939, после разговора с Цинцар-Марковићем, када је овај саопштио своју намеру да предложи Намесништву да Андрић буде наименован за посланика у Берлину, тражећи истовремено преко Херена мишљење немачке владе о том предлогу.

Према Јуричићевој књизи телеграм је гласио:

„Ministar vanjskih poslova, Cincar-Marković, upravo me je obavijestio da je bivši pomoćnik ministra (državni sekretar) u Ministarstvu vanjskih poslova, dr Ivo Andrić, izabran za mjesto diplomatskog predstavnika u Berlinu, te me je zamolio da telegrafskim putem dobijem potvrdu da njemačka strana prihvata Andrića.

Andrić, bivši šef Političkog odeljenja u Ministarstvu vanjskih poslova, imenovan je za pomoćnika ministra pre godinu i pol dana od Stojadinovića, koji je u njemu vidio kompetentnog predstavnika svoje vanjske politike. On tečno govori njemački, ima oko 45 godina, neoženjen je, Hrvat je iz Bosne, pisac po zanimanju i uvijek je bio smatran jednim od politički najsposobnijih rukovodilaca u diplomatskoj službi Jugoslavije. Za vrijeme svog dugog djelovanja u Ministarstvu vanjskih poslova Andrić je uvijek održavao vrlo prisne odnose sa poslanstvom Njemačke i u svim

pregovorima pokazivao je temeljito razumijevanje zahtjeva i interesa njemačke politike. Svrha njegovog upućivanja u Berlin je da se pokaže koliko se velika važnost pridaje mjestu predstavnika u Berlinu i kako postoji snažna želja da se naglasi kontinuitet sadašnje politike prema Njemačkoj. Andrić je dobio odlikovanje Grosskreuz nakon posjete Gosp. Neuratha Beogradu.

Ја могу једино најтоплије заговарати да му се прихвати именовање.

von Herren.¹⁷¹

Фон Хереново мишљење о Иви Андрићу се не може у целини узети као поуздано. На пример, фон Херен је за Андрића, да ли тенденциозно или случајно, написао да је Хрват, а Андрић се изјашњавао да је Србин, о чему сведоче његова лична документа. Такође и фон Херенова констатација о Андрићевом „temeljito razumijevanju zahtjeva i interesa njemačke politike“ је под знаком питања. У дипломатији су утисци често варљиви.

Андрића дипломату налазимо и у објављеним дипломатским документима, и то углавном из периода када је био посланик у Берлину. У италијанским – *I documenti diplomatici Italiani*: серија VIII, књига XII, Рим 1952, док. бр. 17; серија IX, књ. I, Рим 1954, док. бр. 242, 374, 651; серија IX, књ. II, Рим 1957, док. бр. 298, 536; серија IX, књ. III, Рим 1959, док. бр. 655; серија IX, књ. IV, Рим 1960, док. бр. 133, 666.

Реч је углавном о депешама и извештајима италијанског амбасадора из Берлина Атолика, а затим Алфијерија, који извештавају министра Тана о разговорима с Андрићем преносећи његово мишљење и ставове: о међусобним обавезама чланица Балканског споразума и политици тог савеза; о рату Немачке и Пољске и Андрићевом ставу према Енглеској и Француској; о Андрићевом објашњењу прекида немачких испорука ратног материјала Југославији; о демаркационој линији између Немачке и СССР-а; о Андрићевој информацији о тренутним односима између Југославије и Немачке; о његовом мишљењу о посети Рибентропа Београду; о кризи владе и ситуацији у Београду и сл.

171 Ж. Б. Јуричић, *нав. дело*, 55–56.

дрића. Посланство КЈ у Мадриду, пов. бр. 25 од 29. јануара 1929, 1926–1928, ф. XVI.
170 Р. Поповић, *Жудња за фрактом*, Београд 1988, 26.

У објављеним немачким дипломатским документима, такође налазимо извештаје и забелешке немачких високих функционера у Министарству иностраних послова, државног секретара Вајцзекера,¹⁷² начелника Политичког одељења Ернста Вермана, начелника привредно-политичког одељења Емила Вила, начелника Одељења за штампу Паула Шмита, Хитлеровог преводиоца. Ти документи налазе се у *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945*, серија D, 1937–1941, књига VI, Баден-Баден, 1956, док. бр. 586, књ. X, Франкфурт, 1963, док. бр. 52, књ. XI, св. 2, Бон, 1963, док. бр. 370, 471, 417, књ. XII, Гетинген, 1963, док. бр. 232, 234, 279.

Цитирани документи говоре, највећим делом, о Андрићевом ангажовању код немачких надлежних кругова у МИП-у да испоштују договорене испоруке ратног материјала Југославији, чиме је немачка страна вешто манипулисала, настојећи да отезањем с испорукама примора Југославију да се политички веже уз њу; о разговору са Вајцзекером о ситуацији на Балкану и о Балканском пакту за који је државни секретар без увијања скресао у лице Андрићу да је тај пакт „политички живи леш. На њега се може позвати само онај који тражи пуно јуристичко оправдање за своју ратоборност“; о већ поменутом разговору Вајцзекера и Андрића после тајне посете Цинцар-Марковића Рибентропу и Хитлеру 27. и 28. новембра 1940; о хладном пријему Андрића код државног секретара два дана након пуча у Београду и разговору том приликом; о Андрићевим последњим безуспешним покушајима да ступи у контакт с меродавним личностима у немачком МИП-у 4. и 5. априла ради разјашњења ситуације настале променом владе у Београду.

У до сада публикованој домаћој грађи нисмо имали прилике да се сретнемо с Андрићевим дипломатским извештајима изузев објављеног „Елабората о Албанији из 1939“, који је приредио Богдан Кризман, *Часопис за сувремену повјест*, бр. II, 1977, 77–89.

У нашој јавности је већ више пута постављано питање: шта је с Андрићевим дипломатским

извештајима, а при том се углавном мислило на његове извештаје из Берлина 1939–1941? Око тог питања исконструисале су се разне приче и претпоставке: да Андрићева дипломатска преписка није доступна јавности, да је нестала на мистериозан начин, да је уништена, да је склоњена од очију јавности и науке.

У покушају да одговоримо на то питање морамо поћи од чињенице да није сачувана најзначајнија политичка архива Министарства иностраних послова, као ни политичка архива већине посланстава КЈ између два рата, па самим тим и Андрићеви извештаји који су били у Политичком одељењу доживели су исту судбину. Треба знати да су сви извештаји, анализе, депеше и сл. о политичким односима између појединих земаља и Југославије, као и друга акта политичке природе из дипломатско-конзуларних представништва КЈ, слати Политичком одељењу МИП-а. Међутим, у сачуваној грађи тог најзначајнијег одељења у целокупној организацији МИП-а нема ниједног извештаја политичке природе из времена када је Андрић био посланик у Берлину. То није случај само с Андрићевим извештајима већ и са извештајима већине осталих посланика КЈ између два рата. Разлози за непостојање те архиве налазе се у следећем: према казивањима појединих чиновника МИП-а, велики део политичке архиве спаљен је и уништен пре уласка Немаца у Београд, априла 1941. Ако је то тачно, онда се намеће једно практично питање – да ли се могла у једној хаотичној ратној ситуацији за свега неколико дана уништити несумњиво обимна документација од претпостављамо, хиљаду и више кутија докумената? Други разлог је у покушаној и, очито, неуспелој евакуацији дела политичке архиве, и онај трећи, рекли бисмо не мање важан, јесте то да су добар део заплењене архиве однели Немци, уосталом, као и Аустријанци у току Првог светског рата. Да су то Немци заиста и учинили налазимо потврду на страницама Јуричићеве књиге где се наводи немачки извор који јасно показује да је у Берлин, већ 12. маја 1941, стигао „већи број кутија са дипломатским документима, несређеним и очито спакованим на велику брзину“.¹⁷³

¹⁷² Занимљиво је напоменути да Е. Вајцзекер у својим *Успоменама* (Erinnerungen, München–Leipzig–Freiburg 1950) не помиње сусрете и разговоре с Андрићем у Берлину.

¹⁷³ Ж. Б. Јуричић, *нав. дело*, 215.

Слична ситуација, у погледу сачуваности грађе, јесте и са дипломатско-конзуларним представништвима Краљевине Југославије. Са изузетком од неколико посланстава (у Лондону, Анкари, Ватикану, Вашингтону, Берну, делимично и у Паризу) од близу тридесет колико их је имала Краљевина између два рата, за већину се може рећи да немају сачуване политичке архиве – и то оне најзначајније. Та констатација важи и за Посланство КЈ у Берлину. У њему би се нашле све копије Андрићевих извештаја, депеша, анализа и сл. које је слао Министарству, као и целокупна преписка између Посланства и МИП-а. Исто се може рећи и за Посланство КЈ у Мадриду и у Бриселу. Ово помињемо стога што је Андрић у време свог службовања у овим посланствима, због положаја који је заузимао (секретар, повремено отправник послова), свакако писао и слао разне извештаје МИП-у.

Нема сумње да је највећи део најважније дипломатске грађе нестао за време Другог светског рата, и то у знатно већој мери у југословенским дипломатским представништвима у земљама под окупацијом нацистичке Немачке. Према одређеним сазнањима, неки дипломатски представници нове Југославије након рата нису се много трудили да спасу оно што је било остало, тако да је и то допринело нашој неповратној ускраћености за историјске изворе првог реда који се тичу спољнополитичких односа КЈ и уопште њеног спољнополитичког положаја.

Но, и поред тога, пажљивим и детаљним истраживањем у фондовима дипломатске грађе, који се чувају у Архиву Југославије (до 1990. били су у Дипломатском архиву ССИП-а) и, мањим делом, у Архиву оружаних снага, пронашли смо део онога што је Андрић писао као секретар и отправник послова Сталне делегације КЈ при Друштву народа у Женеви 1930–1932, затим као в. д. начелника Политичког одељења 1935–1937, као в. д. помоћника министра, па као помоћник министра иностраних послова 1937–1939. и као посланик из Берлина 1939–1941. Већи део онога што смо пронашли објављујемо у овој књизи. Али, исто тако, са сигурношћу можемо констатовати да оних најзначајнијих докумената, са оценама политичких односа између Немачке и

Југославије, које је слао из Берлина, нема у сачуваној грађи. Такође напомињемо да у сачуваној грађи (Конзуларно-трговачко одељење МИП-а) не налазимо Андрићеве извештаје из времена када је био конзуларни чиновник (1920–1928), пошто је заузимао такво место које од њега није захтевало писање одређених извештаја, а поготово што је у свим конзулатима где је службовао, постојао конзул који је извештавао надлежне у Министарству.

У ову књигу Андрићевих дипломатских списа уврстили смо 230 докумената различите садржине и намене – од кратких телеграма, извештаја, анализа, елабората и сл., из периода 1930–1932. и 1935–1941. Налазе се у следећим фондовима: Сталне делегације Краљевине Југославије при Друштву народа у Женеви, посланствима КЈ у Лондону, Ватикану, Анкари, Вашингтону, МИП – Политичком одељењу и Конзуларно-трговинском одељењу, Министарском савету, збирци Милана Стојадиновића (Архив Југославије) и у Пописнику 17 (Војноисторијски институт, Архив оружаних снага). Документа с Андрићевим потписом за време рада у Министарству иностраних послова, од премештаја из Женеви априла 1933, па до именовања за вршиоца дужности начелника политичког одељења средином 1935, не налазимо у сачуваној грађи.

Од свих дипломатских представништава у којима је Андрић службовао једино је, у доброј мери, сачувана грађа Сталне делегације КЈ при Друштву народа у Женеви. Андрића, као високог функционера Министарства, налазимо у грађи сачуваних посланстава, пошто је због положаја био у ситуацији да даје разна обавештења, сугестије, упутства, инструкције југословенским дипломатама на страни. Његове извештаје из Берлина такође налазимо највећим делом у грађи посланстава, пошто је Министарство иностраних послова обавештавало и упознавало одређена посланства о појединим догађајима слањем копија или преписа извештаја појединих посланика из других земаља. МИП је такође редовно слао поједине извештаје, поготово о важнијим питањима, Министарском савету и Двору, чија најзначајнија грађа, на велику штету, није сачувана – бар ова, дипломатске природе.

Без обзира што нисмо у ситуацији да читамо Андрићеве извештаје са оценама југословенско-немачких односа, који су највише занимали и стручну и ширу јавност, и ови које објављујемо представљају драгоцене изворе за проучавање различитих тема, поред оне која ће свакако бити целовито обрађена једног дана – какав је дипломата био Иво Андрић. Не улазећи у критичку анализу ових извештаја, можемо рећи да је Андрић један од оних који су били у врху југословенске дипломатије пред Други светски рат. Елемент више за оцену Андрића дипломате и његовог политичког става имали бисмо да су сачувани његови месечни извештаји, које је био обавезан да шаље (као уосталом и сви остали посланици) и које је сигурно слао. Те извештаје помињемо зато што знамо шта је требало да садрже. У њима је Андрић био обавезан да извести министра о унутрашњој ситуацији у земљи, о односима Немачке и других земаља уз његове личне оцене тих односа, а посебно оцену односа између Немачке и Југославије, уз навођење свих фактора који су утицали на те односе. Дакле, они су без сумње садржали оцене политичког режима и идеологије нацистичке Немачке, а у оквиру тога и појединих водећих личности Трећег рајха.

Ипак, у извештајима које читамо, налазимо помало од свега тога.

Нема сумње да је Андрић, док је био у Женеви, градио свој лик дипломате високог ранга, јер је био у ситуацији да врло често, ако не и свакодневно, контактира са светским дипломатама. Са друге стране, био је стално у току актуелних збивања која су разматрана у телима Друштва народа. Био је непосредни сведок, већ тих година, уочљивих подела у свету и размимоилажења, изазваних различитим интересима водећих сила. То се најочитије манифестовало на питању које се тицало целог света, питању разорујања. Немоћ светске организације схватио је када је разматрано питање осуде јапанске агресије на Кину. Посебно питање које је великог писца-дипломату морало живо занимати и ангажовати било је питање мањина, нарочито када је посредни била Краљевина Југославија, против које су стизале многе оптужбе и петиције на рачун положаја припадника других народа који су живели

у Краљевини. Петиционари су углавном били емигранти из Југославије који су уживали пуну подршку из Будимпеште, Софије, Тиране, а сви заједно из Рима.

Није Андрић случајно, после Женеви, постављен да ради у оном одељењу Министарства у чијој је надлежности била и проблематика мањина.

Андрићев брзи успон у дипломатији почиње након доласка Милана Стојадиновића за председника владе и министра иностраних послова. Средином 1935. године Андрић је практично трећа личност у Министарству иностраних послова. Као вршилац дужности начелника Политичког одељења, поред осталог, примао је на разговоре акредитоване дипломате поводом одређених питања, што треба да значи да је био добар познавалац и добро упућен у финесе југословенске спољне политике.

Почетком 1937, у време преговора у Риму између представника Италије и Југославије (за које је терен припремљен после разговора између једног другог књижевника-дипломате, Јована Дучића, тада посланика у Риму, и италијанског министра иностраних послова, грофа Ђана), Андрић је веома активно учествовао у давању инструкција југословенским преговарачима у Риму, наравно, по сугестијама министра председника. Те инструкције су се највећим делом односиле на оне случајеве где италијански преговарачи нису прихватили југословенске предлоге – у питањима која су највише оптерећивала односе двеју земаља: Албанија, питање терориста и питање мањина.¹⁷⁴ У тако деликатним приликама, поготово када се зна да су преговори вођени у извесној тајности, давање упутстава значи потпуно, до детаља, познавање проблематике југословенско-италијанских односа. Андрић је о истом питању веома често контактирао с италијанским послаником у Београду, Ђорђом Мамелијем.¹⁷⁵

174 АЈ Збирка Ивана Субботића, ф. 1, „Телефонски разговор између г. др Субботића (Рим) и г. др Иве Андрића (Београд) 21. марта 1937. у 12 и по час.“; затим телефонски разговор истог дана у 21 час, па „разговор Драгољуба Јовановића (Рим) са др Ивом Андрићем (Београд) 22. марта 1937. у 19 час.“. Забелешке И. Субботића који је водио преговоре у Риму јануара и марта 1937. са италијанским дипломатама Ђ. Бутијем и Л. Витетијем као и са Ђаном, а који су претходили закључењу „Београдских споразума“ Стојадиновић–Ђано, 25. III 1937. у Београду.

175 Исто, Стојадиновић–Субботићу, упутства за преговоре,

Положај министра-помоћника захтевао је знатно веће ангажовање у преговорима са страним дипломатама, а тиме и на тумачењу југословенске спољне политике. Био је у најужем кругу људи који су били активни протагонисти и тумачи спољнополитичких смерница и потеза југословенске владе и Двора. То је време великих ломова у Европи: Аншлус, Минхенски споразум, комадање Чехословачке, једном речју – рушење једног система успостављеног париским мировним уговорима. О тим питањима налазимо Андрићеве ставове у страним документима које су акредитовани дипломати у Београду слали својим министарствима. (О томе се говори у напред наведеним делима: Винавера, Аврамовског, Хоптнера...)

Андрић је као помоћник министра био у прилици да прима и критике на рачун одређених потеза у спољној политици министра Стојадиновића, као главног носиоца те политике. Лазар Марковић, бивши министар, упутио му је новембра 1937. писмо у коме излаже критици реализацију југословенско-италијанског споразума из марта исте године, наводећи да са италијанске стране није ништа учињено у погледу положаја хрватске и словеначке мањине у Јулијској крајини и Италији.¹⁷⁶

Из периода док је био помоћник министра сачуван је и познати „Елаборат о Албанији“, који је тумачен на различите начине, зависно од тога како је тумачу одговарало или како је желео. Многи су губили из вида да је тај документ службена експертиза односа између Југославије и Албаније, који се опет не могу изоловано посматрати с обзиром на интересе и политику Италије која је практично била економски, а добрим делом и политички, овладала албанском државом, што свакако није одговарало јасно истакнутој концепцији југословенске спољне политике која је садржана у крилатици „Балкан балканским народима“.

И док је код Стојадиновића уживао пуно поверење и уважавање, променом у влади, с падом Стојадиновића 4. фебруара 1939, и Андрић ће се наћи у другој позицији. Са положаја мини-

стра-помоћника, са места које му је омогућавало и пружало комплетан увид у целокупну спољну политику Краљевине, премештен је за посланика у Немачку, на веома осетљив спољнополитички задатак, у земљу која је већ била закорачила преко својих граница са циљем да себи обезбеди „животни простор“ и да у Европи створи „нови поредак“ у ком ће она доминирати. Као непосредни сведок једне политике тоталитарног режима који не преза од примене силе где год то сматра за потребно, Андрић је у Берлину доживео и сву горчину свог позива, колико због односа између две земље толико и због, рекли бисмо, дипломатско-политичког маневра који је изведен с његовим постављењем на то место.

Андрићеве извештаје из Женева, затим обавештења, инструкције, анализе, елаборате и сл., која је писао у својству вршиоца дужности начелника Политичког одељења Министарства и као помоћник министра иностраних послова, и на крају извештаје из Берлина, морамо посматрати у оквирима спољне политике Краљевине Југославије, која чини „истинску основу дипломатске делатности Иве Андрића“.¹⁷⁷

Он није био у кругу политичара који су креирали југословенску спољну политику. Она је креирана на Двору, који је био „арбитар и синтеза политичког живота“,¹⁷⁸ уз учешће појединих чланова владе. Андрић је био један од оних који су ту политику спроводили.

Припадао је једној дипломатији која је у свом врху имала људе чије су се одређене процене показале више него тачне. Миленко Веснић, српски и југословенски дипломата, августа 1914. процењивао је да ће Немачка изгубити рат, али да ће се двадесетак година након пораза вратити на сцену и изнова почети освајања у којима ће вероватно имати Италију за савезника. Никола Пашић, велики државник и дипломата, као председник Делегације Краљевине СХС на Конференцији мира у Паризу у пролеће 1919, писао је Стојану Протићу, тадашњем председнику владе, да ће након двадесетогодишњег мира опет почети рат.¹⁷⁹

стр. пов. бр. 603 од 19. III 1937, ф. 1.

176 АЈ, Збирка Милана Стојадиновића – 37–30–217, писмо др Лазара Марковића Иви Андрићу од 22. новембра 1937. О истом питању стављао је и озбиљне приговоре и Јован М. Јовановић у писму кнезу Павлу које се такође налази у наведеној збирци.

177 А. Митровић, *Андрић као дипломата*, 217.

178 Архив САНУ, Заоставштина Милана Антића – 14387–9268. (Милан Антић о себи као министру Двора и Двору као центру и синтези политичког живота.)

179 А. Митровић, *нав. дело*, 219–220.

У склопу таквих процена кретала се и југословенска спољна политика, која је рачунала с повратком на сцену Немачке као велике силе, што се врло брзо обистинило. Са њом је требало „градити добре односе у првом реду привредне, али и ради тога очувати традиционална блиска пријатељства с Француском и Великом Британијом”.¹⁸⁰ Ова линија југословенске спољне политике била је присутна и за живота краља Александра, а посебно изражена у време када је председник владе и министар иностраних послова био Милан Стојадиновић.

Друга врло битна линија југословенске спољне политике за све време између два рата била је очување постојећег стања створеног мировним уговорима у Паризу 1919–1920. То је у југословенским оквирима значило, поред осталог, да Балкан остане балканским народима, у постојећим границама. Уколико би то стање било нарушено, циљ је био покушати да се оствари неутралност.¹⁸¹

Међутим, склоп међународних догађаја, велике и брзе промене у Европи, политика свршеног чина државе која је наступала све безобзирније, реметили су планове југословенске спољне политике, која је морала да се прилагођава новонасталим приликама. Андрић је, с обзиром на положај који је заузимао, то добро осећао.

У његовим извештајима налазимо, поред општих политичких питања Европе и света, односа између појединих држава, и оне који говоре о унутрашњеполитичким и спољнополитичким питањима Краљевине. Тако, из Женева Андрић извештава о мањинском питању, петицијама упућеним Друштву народа против Југославије; о реформи ДН; о деловању и акцијама хрватских емиграната; о питању избеглица; о разоружању; о ставу ДН према јапанској агресији на Кину; о разним питањима која су разматрана у седишту светске организације. Са функције вршиоца дужности начелника Политичког одељења, а затим као помоћник министра он у виду саопштења, сугестија, мишљења, анализа и сл., комуницира с посланствима тумачећи одређена питања која се тичу међународних односа а која су у директној или индиректној вези са спољнополитичким по-

ложајем Краљевине Југославије, као и поједина питања југословенске спољне политике. У њима налазимо, поред осталог: о ситуацији у Албанији и о односима те земље са Италијом; о југословенској политици према албанском питању; о турско-бугарским односима; о грчко-италијанским; о југословенско-турским односима у вези са исељавањем муслимана из Југославије; о спољној политици Мађарске и преговорима са Малом Антантом; о Малој Антанти; о Бугарској и њеној политици према Нејском уговору; о Локарнској кризи; о политици Француске и Енглеске према Етиопији; о односима Чехословачка–Аустрија; о Аншлусу; о Балканском споразуму; о сусретима Хитлера са Мусолинијем, Бекком, Чакијем; о немачкој и мађарској мањини у Југославији и југословенским мањинама у тим земљама; о ситуацији у Друштву народа и сл. У извештајима из Берлина налазимо поједине детаље: о немачкој политици према Румунији, Пољској, Ватикану, Француској, Енглеској; о совјетско-немачком пакту; о организацији немачке ратне привреде и немачком финансирању рата; о политици осовине Берлин–Рим; о духовном расположењу у Немачкој; о сусретима Хитлера и Мусолинија и односима две земље; о бечкој арбитражи; о реакцијама у Немачкој на италијански напад на Грчку; о политици Немачке према земљама југоисточне Европе; о немачкој дипломатској пропаганди за „нови поредак“; о питању испоруке наоружања Југославији; о односима Немачке и САД; о немачким притисцима на Турску; о немачким припремама за пружање помоћи Италији и Грчкој; о покретима немачких трупа према југоистоку Европе кроз Румунију и Бугарску; о припремама Немаца за напад на Енглеску; о кампањи у немачкој јавности против Југославије пред напад и сл.

Дајући на увид Андрићеве дипломатске извештаје стручној и широј јавности, мишљења смо да ће они послужити као прилог критичком проучавању биографије књижевника-дипломате, али и као прилог проучавању југословенске спољне политике, односно спољнополитичког положаја Краљевине Југославије у четвртој деценији двадесетог века.

180 Исто, 220.

181 Исто.

ДИПЛОМАТСКИ СПИСИ ИВЕ АНДРИЋА

Избор¹

Бр. 1

**СТАЛНА ДЕЛЕГАЦИЈА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
ПРИ ДРУШТВУ НАРОДА У ЖЕНЕВИ
– МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ
ПОСЛОВА, БЕОГРАД**

Пов. бр. 900

*Извештај о заседању Саветодавне комисије
за избеглице*

Женева, 25. августа 1931.

Политичком Одељењу

У Женеви је одржано четврто заседање Консултативне Комисије за Избеглице 20. и 21. о. м. Нашу Владу је представљао г. Др Иво Андрић, први секретар Делегације, као заменик Сталног Делегата г. Др И. Шуменковића.

Извесни чланови Комисије, нарочито представници приватних избегличких удружења, предлагали су да Комисија узме иницијативу за склапање једне међународне конвенције која је, по њиховом мишљењу, најефикасније средство да се помогну избеглице и стално обезбеде њихови интереси. У том циљу они су спремили и један пројект такве конвенције, у намери да се он уз овај извештај достави Савету и да се тако државе ставе, на неки начин, пред готов чин. Већина представника Влада, међу њима и потписани, успротивили су се одлучно таквом начину рада. Прво, такав поступак био би противан пракси Друштва Народа, јер, сходно резолуцији Скупштине Друштва Народа од октобра 1930. год., иницијативу за пројект једне конвенције треба да да Савет а никако да се он ставља пред готов чин; друго, ниједан од представника

влада није имао по тој ствари инструкције своје владе, јер ни у дневном реду овог заседања, ни у ранијим упитницима на које смо одговарали није нигде било речи о питању неке међународне конвенције. Зато су предлагачи повукли свој пројект, а у извештај је ушао само њихов предлог о евентуалном склапању конвенције.

Треба имати у виду да би се склапањем такве конвенције знатно повећале обавезе које државама намећу досадашњи аранжмани, и да ми који ни аранжмане нисмо хтели да усвојимо као обавезу међународног карактера не бисмо могли примити конвенцију; зато је лакше и згодније по нас спречити њено склапање него одбити њено потписивање кад буде склопљена.

Код тачке V Извештаја, потписани је инсистирао на томе да се појам „избеглице“ не може проширивати ни произвољно примењивати, противно постојећим аранжманима.

Код тачака VI, VII, VIII и IX потписани је учинио резерве у смислу нашег одговора на упитник, који је по овим питањима упутио у своје време Офис Нансен.

Код тачке XI, представник бугарске владе затражио је међународну помоћ за руске инвалиде који се налазе као избеглице у Бугарској, а који су на терет бугарске владе. Потписани је искористио ту прилику и на основу акта Министарства Пов. бр. 4284² од 9. марта 1931. год.

¹ Документа су преузета из књиге Миладина Милошевића *Дипломатски списи Иве Андрића*, објављене 1992. године, и издању *Просвете*, Београд, 403. Андрићев институт ће у сарадњи са Архивом Србије, Архивом Југославије, Архивом Републике Српске и Историјским архивом Београда објавити друго незнатно допуњено издање наведене књиге.

² Цитирани акт МИП-а је одговор краљевске владе на циркуларно писмо Секретаријата ДН од 30. октобра 1930. у вези са извесним препорукама о избеглицама. У њима се, поред осталог, наводе и подаци о помоћи руским инвалидима који се налазе у Југославији: „Руски ратни инвалиди уживају права према члану 111. Инвалидског закона од 4. VII 1929. године, а који гласи: „Признати руски ратни инвалиди, настањени на територији Краљевине Југославије, имају права на бесплатно снабдевање протезама и другим помоћним ортопедским средствима, бесплатно лечење, посредовање рада и на вожњу у смислу одредаба овог закона. Ближе одредбе по томе прописује Министар социјалне политике и народног здравља.“ У писму се наводи да Министарство социјалне политике и народног здравља издржава руски инвалидски дом у Прчњу, где је смештено 55 руских претешких ратних инвалида. Влада КЈ сваке године издваја 6.000.000 динара за

изнео о жртвама које наша Влада чини за руске инвалиде. Председник Комисије подвукао је тај гест наше Владе, која је, поред Бугарске, једина у Европи која даје организовану и систематску помоћ руским инвалидима. Представници руских избегличких удружења молили су за то да се југословенској влади достави њихова захвалност.

Закључено је да се у јануару месецу идуће године одржи ванредно заседање ове Комисије; на њему ће се извесно поново покренути питање о склапању једне међународне конвенције, којом би се регулисало стање избеглица у Европи.

Краљевској сталној делегацији част је доставити у прилогу извештај горње Комисије у два примерка.

Отправник послова
[Иво Андрић]

/Копија/ АЈ, Делегација, ф. 10, дос. 17, Избеглице

Бр. 2

**СТАЛНА ДЕЛЕГАЦИЈА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
ПРИ ДРУШТВУ НАРОДА У ЖЕНЕВИ
– Г. ДР ВОЈИСЛАВУ МАРИНКОВИЋУ,
МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА,
БЕОГРАД**

Пов. бр. 1132

Женева, 18. новембра 1931.

Господине Министре,

На своје циркуларно писмо од 30. септембра о. г., којим је тражио мишљење свих заинтересованих држава, по питању једногодишњег примирја у наоружању, Секретаријат Друштва Народа, био је примио у свему 43 одговора. Сем држава које су на основи постојећих уговора разоружане и сем Италије, која је у овогодишњем заседању Скупштине и предложила то примирје, све су државе одговориле да идеју о

издржавање руских ратних инвалида. Став владе је био да ова помоћ треба да буде још већа јер се у Југославији налази највећи број руских ратних инвалида, више него у другим земљама света. Према извештају Средишњег одбора Удружења руских ратних инвалида у Београду, Југославија их више помаже него све остале земље у којима живе руски инвалиди (АЈ, Делегација, пов. бр. 270 од 21. III 1931, ф. 10, дос. 17).

примирју примају уз извесне резерве.

Већина учињених резерви била је таква да су се, према мишљењу Секретаријата, могли евентуално измирити се текстом извештаја и резолуције Савета. Извесне државе учиниле су резерве такве природе да су тиме угрожавале и саму идеју примирја. Нарочито је у томе погледу далеко отишла Пољска, која је у свом одговору тврдила да она не може усвојити предлог о примирју док се не установи контрола и санкције за оне државе за које се установи да одредбе примирја не извршују.

После овога било је очекивати да ће се, уколико се тиче самог усвајања примирја, поћи путем који је приликом дискусије у Савету био индициран. Изненада, Секретаријат је изменио процедуру и пошао другим путем. Писмом Пов. бр. 1129 од 16. о. м. доставио сам вам ноту Генералног Секретара С. Л. 293. 1931, која се односи на ту ствар. Та нота је један интересантан пример методе рада у Друштву Народа.

По резолуцији Савета све одговоре појединих држава требало је доставити заинтересованим владама да их оне процене и донесу своје дефинитивно решење о примирју. Из писма Генералног Секретара види се да је Председник Савета узео на себе ту дужност и проценио да су одговори повољни и сагласни са резолуцијом и извештајем Треће Комисије. Кад се има на уму колико су извесни одговори неповољни, на пример пољски, види се колико је ово тумачење натегнуто. Како сам обавештен, овако се поступило из бојазни да би процене појединих влада биле неповољне, што би довело примирје у питање.

Из писма Генералног Секретара излази да је Председник Савета сам констатовао да примирје ступа на снагу од првог новембра, ако ни једна држава не протестује, и то хитно, против оваквог схватања. Рачуна се да ће владе радије прећи ћутке преко ове ствари него се изложити незгодама појединачног протеста.

Како сазнајем, Секретаријат је поступио овако тек пошто је добио за то пристанак француске владе. Директор Секције за разоружање био је лично у Паризу и после разговора са меценама добио тај пристанак. Ако су тачна

обавештења која имам из Секретаријата – а она се могу лако проверити у Паризу – француска влада, пристајући на овакво решење Секретаријата, сматрала је да је то најбољи начин да се питање примирја оконча и да се о њему не говори.

За овакво решење ствари потребно је било још и да Пољска ублажи на неки начин своју резерву о контроли и санкцијама. Како у Секретаријату уверавају – а и то се може проверити – са пољске стране је дато на знање да ће они прећи ћутке преко ове ствари.

Пошто је тако добио пристанак Председника Савета и француске владе и пошто се осигурао од стране Пољске, као државе која је најдаље отишла у својим резервама, Секретаријат је мислио да може поступити овако као што је поступио, и да може са вероватноћом рачунати да појединачних протеста неће бити.

У Секретаријату знају добро каква је вредност примирја закљученог на овај начин и са оволико резерви. Они ипак очекују да ће овај закључак имати изванредан морални и психолошки утицај и олакшати почетак рада Конференције за разоружање. Поред тога, изгледа да је за Секретаријат најважније да на овај начин, заобилазећи стварне тешкоће, избегне један велики неуспех који би му био врло тежак сада пред саму Конференцију.

У заинтересованим Делегацијама преовлађује мишљење да би ради даљег опредељења требало видети, хоће ли бити каквих протеста, што ће се знати убрзо.

Изволите примити, Господине Министре, и овом приликом уверење о моме особитом поштовању.

[Иво Андрић]

/Копија/ АЈ, Делегација, ф. 9, дос. 10, Разоружање

Иво Андрић дочекује грчког министра иностраних послова Политиса на београдској железничкој станици 1936. године (Материјал је власништво Музеја града Београда)

Бр. 3

**СТАЛНА ДЕЛЕГАЦИЈА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
ПРИ ДРУШТВУ НАРОДА У ЖЕНЕВИ
– Г. КОНСТАНТИНУ ФОТИЋУ,
ПОМОЋНИКУ МИНИСТРА
ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД**

Пов. бр. 1246

Женева, 22. децембра 1931.

Господине Министре,³

³ Константин Фотић (1881–1959), југословенски дипломата, рођен у Шапцу. Студирао у Француској у Бордоу где је завршио Правни факултет 1912. У министарство иностраних дела Краљевине Србије примљен је септембра 1915, али је почео да ради тек у октобру 1917. као писар у Посланству КС у Берну. Августа 1918. премештен је у Посланство у Паризу, а октобра исте године у МИД. Почетком фебруара 1919. упућен је на рад у Делегацију Краљевине СХС на Конференцији мира у Паризу. Марта исте године постављен је за секретара Посланства Краљевине СХС у Стокхолму, али је задржан на раду у Делегацији. Након завршетка Конференције мира премештен је у Посланство у Бечу, а почетком 1921. поново у МИД, где је септембра исте године унапређен за секретара. Убрзо потом распоређен је на рад у Беч као конзул, а затим као саветник у Посланство у Риму, али је задржан на раду у МИД-у. Фебруара 1927. постављен је за сталног владиног делегата код Друштва народа у Женеви. Дужност делегата обављао је до 10. априла 1929. јер је фебруара те године постављен за директора Политичког одељења МИП-а. Ту дужност је обављао од 15. априла да би 7. децембра 1929. био унапређен за изванредног посланика и опуномоћеног министра у Москви, али је остао у МИП-у као вршилац дужности директора Генералне политичке дирекције. Решењем министра од 29. октобра 1930. на функцији је вршиоца дужности првог помоћника

У вези нашег телефонског разговора од 21. овог месеца, а у допуну мога извештаја Пов. бр. 1244 од 22. о. м, част ми је извести Вас о следећем:

1) Речено ми је да је г. Хендерсон инсистирао код Секретаријата Друштва Народа да се г. Бенешу даде неко видно место на Конференцији за разоружање.

2) Идеја да се за председника Буџетске Комисије узме Молов или неки други Бугарин дошла је отуда што се на сваки начин жели да се, поред Немачке, да неко председничко место и једном представнику мањих побеђених и разоружаних држава. Помишљало се на грофа Апоњиа,⁴ али се у Секретаријату боје да он, по обичају не искористи свој положај за пропаганду у корист Мађарске. Међу аустријском делегацијом нема, изгледа, ни једне виђеније личности. Тако је пао избор на Бугарску. Скренуо сам пажњу у Секретаријату да би и бугарски делегат могао искористити свој положај за пропаганду. Речено ми је да ће се Секретаријат побринути да се то не деси.

3) Према једном ранијем плану г. Хендерсон требао је пре састанка Конференције да обиђе престонице Великих Сила и да изврши тако политичку припрему Конференције.

Међутим, с обзиром на опште стање и на лични положај г. Хендерсонов, Генерални Секретар му је саветовао да одустане од тога пута и да не предузима ништа.

4) Сазнавши да се одређују функционери за Конференцију, настојао сам у приватном разговору и на дискретан начин да сазнам да ли би се нашој држави могло осигурати неко место. Том приликом сам сазнао да су Румуни настојали да добију неко председничко место за г. Титулеску,⁵ али да им то до сада није успело. Имао

министра иностраних послова.

Поново је постављен за сталног делегата при Друштву народа у Женеви 3. јануара 1932. у рангу изванредног посланика и опуномоћеног министра. Ту дужност је обављао од 16. јануара 1932. до 21. августа 1935, када је напустио Женеву јер је 7. августа постављен за посланика КЈ у Вашингтону. У Вашингтону је преузео дужност 25. октобра 1935. и тамо остао све до 1945. године. Фотић је од 4. новембра 1942. постављен за амбасадора пошто је посланство у Вашингтону подигнуто на степен амбасаде.

⁴ Алберт Апоњи, мађарски гроф, политичар, делегат у Женеви.

⁵ Николае Титулеску (1883–1941), румунски дипломата,

сам утисак да се сматра да је давање изузетног и важног положаја г. Бенешу учињено довољно за Малу Антанту. Речено ми је да ће бити више врло важних поткомисија као и известилачких места, код чије ће се поделе водити рачуна о угледнијим личностима које су до сада узимале учешћа у раду Друштва Народа.

Извештавајући Вас о предњем, молим Вас, Господине Министре, да и овом приликом примите уверење о моме особитом поштовању.

Отправник Послова
[Иво Андрић]

/Копија/ АЈ, Делегација, ф. 9, дос. 10, Разоружање

Бр. 4

**СТАЛНА ДЕЛЕГАЦИЈА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
ПРИ ДРУШТВУ НАРОДА У ЖЕНЕВИ
– Г. КОНСТАНТИНУ ФОТИЋУ,
ПОМОЋНИКУ МИНИСТРА
ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД**

Пов. бр. 4

Женева, 5. јануара 1932.

Господине Министре,

У вези својих извештаја Пов. бр. 1244 од 22. децембра 1931. г. и Пов. бр. 1246 од 22. децембра 1931. године, част ми је извести Вас да је Директор Секције за Разоружање прекјуче отпутовао за Лондон, где ће са г. Хендерсоном и Генералним Секретаром г. Драмондом, који је већ у Лондону утврдити последње детаље у питању организације Конференције за Разоружање.

У разговору који сам имао са њим непосредно пред његов одлазак за Лондон, Директор Секције за Разоружање ми се жалио на тешкоће на које наилази при састављању листе председничких и подпредседничких места Конференције. Утицаји појединих влада и амбиције појединих личности чине тај посао необично тешким и деликатним.

Искористио сам ту прилику па рекао му да ми са наше стране нисмо до сада постављали никакве захтеве, али да смо уверени да ће се

министар иностраних послова до краја децембра 1937.

и без тога водити рачуна о нама и да ће нам се дати прилика да на Конференцији дођемо да изражаја сразмерно важности наше земље и њеном географском и политичком положају.

Како сам поуздано обавештен, расподела председничких места онаква каква је била утврђена у Кану, између г. Хендерсона и г. Агнидеса као изасланика Генералног Секретара, и о којој сам имао част извести својим писмом Пов. бр. 1224, наишла је код Француза на одлучан отпор.

Истини, према тој подели, у Бироу Конференције теза коју брани Француска и њени савезници била би заступљена једном незнатном мањином. У Бироу Конференције за француску тезу биле би ове државе: Француска, Јапан, Белгија и можда Пољска, док би осталих десет држава биле противне или у крајњем случају неутралне. Зато је, како сазнајем, г. Авенол и тражио од Генералног Секретара, да се по овој ствари ни у ком случају не доноси дефинитиван закључак, него да се попуњавање председничких места и избор Бироа обави између 25. јануара и 1. фебруара, у време кад ће представници важнијих држава већ бити у Женеви. Сваку листу која се раније утврди између Секретаријата и г. Хендерсона Французи ће сматрати провизорном и само као базом за дискусију. Они, даље, траже да се Пољској на сваки начин да подпредседничко место, да г. Хендерсон не буде ни у ком случају председник Генералне Комисије, као што је предвиђено у ранијем плану, него да се задовољи местом Председника Конференције које му само по себи даје велики утицај и сва права.

Исто тако, онај део Секретаријата који представља француско мишљење замера г. Хендерсону што ће као председник Конференције имати за личног секретара г. Бекера који је познат као вехементан противник француске тезе. Зато с те стране настоји да се избором подесног персонала из Секретаријата паралише евентуална активност г. Бекера.

У Секцији за Разоружање не спремају материјал ни по једном од конкретних питања ограничења наоружања. Све више превлађује мишљење да ће ово прво заседање Конферен-

ције трајати кратко, до краја марта месеца од прилике, и да ће се углавном ограничити на начелну дискусију по основним питањима.

Постављање једног Бугарина за подпредседника Пете Комисије, доведено је потпуно у питање, јер г. Молов, кога је Генерални Секретар намеравао да узме, не долази више у обзир пошто је у опозицији и не заузима сада никакав положај у својој земљи, а неког другог Бугарина нису ни имали у виду. Сви су изгледи да ће се то место дати неком Аустријанцу.

Изволите примити, Господине Министре, и овом приликом уверење о моме особитом поштовању.

[Иво Андрић]

/Копија/ АЈ, Делегација, ф. 17, дос. 16, Разоружање

Бр. 5

СТАЛНА ДЕЛЕГАЦИЈА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ПРИ ДРУШТВУ НАРОДА У ЖЕНЕВИ – МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 196

*Извештај о досадашњем раду Конференције
за разоружање*

Женева, 24. фебруара 1932.

Политичком одељењу

Данашњим даном завршена је генерална дискусија која је отпочела са даном отворења Конференције, 2. о. м. У дискусији су узели учешћа претставници готово свих држава заступљених на Конференцији.

Већ после првих важнијих говора, песимизам који је владао у свима круговима још уочи састанка Конференције, почео је да уступа место једном оптимизму без стварног и дубљег основа. Тај оптимизам, подржан много од штампе и кругова око Секретаријата Друштва Народа, долазио је не од неког приближења опречних гледишта појединих држава него услед [тога] што су у генералној дискусији та гледишта изношена упоредо, у великим линијама и помирљивом тону, без дискусије и могућности реплике. Жеља за миром која је у истини долазила до израза у

говорима свих делегата без разлике, нарочито је истицана и подвлачена у јавности, а мања је пажња обрађана на разлику која постоји у схватањима како да се обезбеди и организује тај мир. Стварне тешкоће тога посла показале се тек кад отпочне рад у комисијама.

Несумњиво, најважнији догађај у генералној дискусији било је подношење француског предлога о „стварању војне снаге којом би располагало Друштво Народа“,⁶ интернационализацији цивилне авијације, заштити цивилног становништва и организацији мира у опште. Важност француског предлога је нарочито у томе што се њиме основној тези коју заступа Француска и њени савезници: „безбедност, арбитража, разоружање“, даје позитиван основ и одузима карактер негативности који јој је толико замераван. И по својој садржини и по психолошки подесном моменту у ком је поднесен, француски предлог је такав да ни једна држава није могла јавно и отворено одбити да о њему дискутује, и поред свих многобројних и разноврсних тешкоћа и резерва на које ће несумњиво наићи кад се буде о свему дискутовало.

Теза Немачке и осталих земаља разоружаних на основу мировних уговора била је: проблем општег разоружања треба да буде решен „на основи једнаких права и подједнаке безбедности за све народе“, а разлике које, у питању наоружања, постоје између држава на основу мировних уговора, мора да нестану и да буду замењене једном општом конвенцијом на основу члана 8 Пакта Друштва Народа.

6 Француски премијер Андре Тардје, на почетку Конференције за разоружање, поднео је врло разрађен програм разоружања, чије су најважније тачке биле: 1) најтеже наоружање – авиони-бомбардери, тешка артиљерија, тенкови, оклопњаче на мору – требало је бити стављено под команду Друштва народа. Ово наоружање могло би се употребити само у циљу одбране властите територије, у случају да земља буде нападнута; 2) стварање међународних полицијских снага ради интервенције Друштва народа против случајева агресије. Те снаге чинили би контингенти појединих земаља и биле би у надлежности одговарајућих органа Друштва народа; 3) у случајевима војних сукоба између појединих земаља, требало је обавезно примењивати арбитражу Друштва народа, а у случају неуспеха – санкције. Овај план прихватиле су само три земље – Пољска, Чехословачка и Белгија. Већина осталих га је критиковала. У критикама сви су испољавали своја виђења и властите интересе. (Вид. више о конференцији о разоружању Ч. Попов, *нав. дело*, 427–434).

Тезу побеђених држава о једнаком праву наоружања прихватили су и потпомогли Италија, Совјетска Русија и Турска.

Италијанска делегација се изјаснила за квалитативна и квантитативна смањења у великом обиму. Нарочито је инсистирала на укидању ратних бродова велике тонаже и подморница.

За укидање подморница изјасниле су се и енглеска, америчка, шпанска и кинеска делегација.

Совјетска делегација тражила је да се „за базу рада Конференције узме принцип општег потпуног разоружања“.

Поред ових главних гледишта, изнесени су у току генералне дискусије и појединачни предлози и детаљи на које су поједине делегације полагале нарочиту важност. Тако је пољска делегација, поред свога принципијелног става који је идентичан са ставом Француске и њених савезника, инсистирала нарочито на важности моралног разоружања које треба да претходи материјалном; Аргентина је захтевала да се забрани блокада вароши и цивилног становништва и т. д.

Све су се делегације, без изузетка, изјасниле против хемијског и бактериолошког рата.

Из говора шефа наше делегације,⁷ г. Министра иностраних послова Др В. Маринковића,

7 Делегацију Краљевине Југославије на Конференцији за редукацију и ограничење наоружања чинили су: шеф делегације др Војислав Маринковић, министар иностраних послова; делегати: др Желимир Мажуранић, секретар и бивши министар трговине и индустрије; др Илија Шуменковић, стални делегат при Друштву народа у Женеви; Константин Фотић, в. д. помоћника министра иностраних послова; дивизијски генерал Петар Косић, први помоћник начелника Главног генералштаба; вицеадмирал Никола Станковић, помоћник команданта морнарице. Помоћници делегата: артиљеријски бригадни генерал Михајло Ненадовић, војни изасланик у Паризу; генералштабни бригадни генерал Димитрије Живковић, начелник оперативног одељења Главног генералштаба. Експерти: др Иван Перне, саветник у МИП-у, шеф одсека за Друштво народа; ваздухопловни потпуковник за генералштабне послове Бранко Наумовић, в. д. команданта 4. ваздухопловног пука. Секретаријат делегације: шеф бироа Јован Вучковић, посланик и опуномоћени министар на располагању; заменик и помоћник шефа бироа др Иво Андрић, први секретар и управник послова Сталне делегације КЈ; секретари: Бранко Димић, секретар Сталне делегације, др Славко Рајковић, писар МИП-а; Душан Драшковић, писар С. Д. и Коста Павловић, писар у МИП-у, лични секретар шефа делегације (Делегација, пов. бр. 47, решење министра иностраних послова пов. бр. 604 од 13. I 1932, ф. 17, дос. 16). Од јуна 1932. шеф делегације био је Богољуб Јевтић, нови министар иностраних послова. Делегацији је био придодат и одређен број стручњака за буџетска питања – у својству секретара.

биће, поред осталог, као предмет за дискусију у Генералној Комисији, узете следеће тачке:

1) Потреба дискриминације између офанзивног и дефанзивног оружја; 2) Што већа ограничења у авијацији као новом роду оружја који је тек у развоју; 3) Евентуално укидање свих ратних бродова који не служе непосредно одбрани обале и сигурности земље; 4) Забрана хемијског и бактериолошког рата, али у исто време остварење санкција за сваки прекршај те забране без којих је забрана илузорна.

Генерална Комисија у којој ће ова опречна гледишта бити подвргнута првој детаљној дискусији одпочиње свој рад већ сутра. Дискусија ће почети по совјетском предлогу као оном који се највише удаљава од пројекта Конвенције коју је израдила Припремна Комисија.⁸

Отправник Послова
[Иво Андрић]

/Копија/ АЈ, Делегација, ф. 17, дос. 16, Разоружање

⁸ Друштво народа је децембра 1925. образовало Припремну комисију Конференције о разоружању, са задатком да размотри све аспекте сложеног проблема разоружања и да за Конференцију припреми сва потребна документа. У Комисију су ушли представници 26 земаља. Комисија је радила до 1931. године када је Савет Друштва народа усвојио предлог конвенције на седници од 23. јануара, када је донета одлука о датуму и месту одржавања Конференције о разоружању. У току рада Припремне комисије дошли су до изражаја различити интереси и погледи Великих сила које су настојале да свака за себе осигура доминантан утицај и позицију: Французи су настојали да очувају надмоћност у погледу копнене силе и да задрже што јачу армију као гаранцију своје безбедности; Енглеска је била за смањење сувоzemне армије и изједначавање војних снага ради равнотеже у Европи, а против смањења поморског наоружања јер би тиме била угрожена њена хегемонија; САД су настојале да се разоружањем ослабе Француска на копну и Енглеска и Јапан на мору; Немачка се демагошки изјашњавала за свеопште разоружање, а у супротном тражила равноправност са осталим силама; Италија је подржавала захтеве побеђених, да им се скину ограничења у наоружању; СССР је тражио потпуно разоружање.

У таквим околностима, након 118. седнице, Припремна комисија је „усвојила предлог једне уопштене, неконкретне конвенције о разоружању, чијих је 60 чланова требало да представља платформу будуће Конференције о разоружању“ (Ч. Попов, *нав. дело*, 428–429).

Ток и резултати Конференције о разоружању показали су практично немоћ Друштва народа да то питање реши у интересу мира и безбедности у свету.

Бр. 6

СТАЛНА ДЕЛЕГАЦИЈА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
ПРИ ДРУШТВУ НАРОДА У ЖЕНЕВИ
– МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ
ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 268

Женева, 22. марта 1932.

Политичком одељењу

При Политичкој Комисији на Конференцији за разоружање основан је нарочити Комитет од 20 држава, коме је поверено да испита проблем „моралног разоружања“. У том Комитету представљена је и наша Краљевина. Овдашњи бугарски агенти већ су почели са пропагандом против наше земље код чланова тог Комитета. Тако је овдашњи орган „Ла Маседуан“ донео већ два чланка под насловом „За морално разоружање. – Политика Београда у светлу документа“, у којима настоји да прикаже нашу политику као опасну по мир и добре односе међу балканским народима. Није искључено да ће ово питање бити покренуто у горепоменутом Комитету Конференције за Разоружање.

Краљевској сталној делегацији част је замолити Министарство да изволи наредити Краљевском Посланству у Софији да оно набави најкарактеристичније школске уџбенике, географске карте и остале бугарске публикације писане у духу реванша и против интегритета наше државе, и да их достави било преко Министарства било непосредно овој Делегацији.

Отправник послова

[Иво Андрић]

/Копија/ АЈ, Делегација, ф. 17, дос. 16, Разоружање

Бр. 7

СТАЛНА ДЕЛЕГАЦИЈА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ПРИ
ДРУШТВУ НАРОДА У ЖЕНЕВИ
– МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ
ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 742

Женева, 19. октобра 1932.

Политичком одељењу

Краљевској сталној делегацији част је извести Министарство да је Технички Комитет Специјалног Комитета за Ефективе (види докуменат Конф. Д/С. S.F/СТ/, од 15. октобра о. г.) одржао три седнице, од 17 до 19 о. м. и да је на њима решио први део повереног му задатка. Испитао је уколико разне гране полицијске службе у појединим државама могу доћи у обзир код процењивања војне снаге тих држава.

На седницама овога Комитета г. Генерала Косића заступао је г. Др. Иво Андрић, Отправник Послова.

Дискусија у којој је учествовао и наш делегат у смислу добивених инструкција, водила се у главном између италијанске и француске делегације. Делегат Сједињених Америчких Држава потпомагао је италијанско гледиште. Резултат те дискусије дат је у приложеном Упитнику.⁹

Како су сви чланови Комитета војници и специјалисти у питањима о којима је реч у Упитнику и како сви они располажу војним персоналом и потребним подацима овде у Женеви, Комитет је изразио жељу да се одговори на упитник даду одмах, у року од 2 до 3 дана. На тражење нашег и јапанског представника тај је рок продужен, али је остало при томе да све државе које су у Комитету даду свој одговор за време заседања Комитета за Ефективе које почиње 27 о. м.

Како је замишљена у Техничком Комитету, процедура давања података била би иста као она која је употребљена код буџетских питања. Свака држава даће писмен одговор, а поред тога ће сваки члан имати право да представнику те државе постави накнадна питања и тражи нова обавештења о већ датим подацима. Ти ће се одговори давати усмено, у Комитету самом.

Наравно да податци који се дају могу бити дати у крупним потезима и цифре само апроксимативне. То важи нарочито за оне врсте по-

⁹ Упитник и одговор на њега нисмо пронашли. Из писма МИП-а пов. бр. 18461 од 2. новембра 1932. упућеног Делегацији види се да су под тим датумом послати тражени подаци. На полеђини акта Андрић је забележио: „Ови подаци су изражени и предати Секцији за разоружање“ (Делегација, пов. бр. 772 од 8. XI 1932, ф. 17, дос. 16).

лиције која слабо или никако не долази у обзир код одбране земље или неке војне акције (као што су општински стражари и т.д.).

Краљевској сталној делегацији част је замолити Министарство да јој изволи што пре послати податке у одговор на приложени Упитник, као евентуалне инструкције за држање нашег делегата у Комитету за Ефективе.

Отправник Послова
[Иво Андрић]

/Копија/ АЈ, Делегација, ф. 17, дос. 16, Разоружање

Бр. 8

**СТАЛНА ДЕЛЕГАЦИЈА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ПРИ
ДРУШТВУ НАРОДА У ЖЕНЕВИ
– МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ
ПОСЛОВА, БЕОГРАД**

Пов. бр. 748

*Рад Шесте комисије на XIII Скупштини
Друштва народа*

Женева, 21. октобра 1932.

Политичком одељењу

Програм рада VI Комисије био је ове године нарочито опсежан. Он је обухватао следећа питања: Мањине, Интелектуална сарадња, Штампа и организација мира, Женска удружења и организација мира, Ропство, Мандати, Комисија за Европску Унију.

По питању мањина немачка делегација је и ове године интервенисала, тражећи либералније примењивање и евентуално проширење процедуре и препоручујући стварање Консултативне Комисије. Немачкој делегацији су се придружиле, као обично, аустријска, бугарска и мађарска делегација. Са више или мање одређености и енергије заузели су се за проширење мањинске процедуре и норвешка, шведска и холандска делегација.

У име пет заинтересованих држава, Југославије, Чехословачке, Румуније, Пољске и Грчке, наш делегат г. Фотић¹⁰ дао је заједничку изјаву

¹⁰ На редовној годишњој скупштини Друштва народа, која је почела 26. септембра 1932, југословенску делегацију

којом се 1) пориче надлежност Скупштине да испитује примену уговора, што је у искључивој надлежности Савета; 2) изјављује да су заинтересоване државе противне сваком проширењу процедуре и да би га могле примити једино под условом да се оно примени универзално на све државе без изузетка.

У дискусији која се по томе развила узео је учешћа и наш делегат инсистирајући нарочито на томе да многе петиције по своме субверзивном циљу и злонамерној садржини не заслужују публицитет који би извесне стране желеле да им се да. У потврду наше тезе г. Фотић је цитирао мишљење највећих поборника за права мањина. Ова дискусија завршена је без икакве резолуције.

Мандати. Шеф наше делегације Господин Министар иностраних послова Г. Богољуб Д. Јевтић¹¹ био је извештач по питању скидања мандата са Ирака, као и по питању пријема Ирака у Друштво Народа. Приликом свечаног пријема ове државе наш Министар иностраних послова одржао је говор, који је био запажен, а рад наших представника у Савету, као извештача по овоме питању, наишао је на опште признање нарочито са стране енглеског представника Сер Џон Сајмона.

Европска Унија. За председника је на место поч. А. Бријана изабран француски Министар Ерио.¹² Примљен је извештај о раду Конферен-

ције у Стрези¹³ иако са много резерви. Решено је да Комисија за проучавање Европске Уније настави свој рад и у наредној 1932/33 години.

По питању сарадње штампе на делу организације мира развила се дискусија у којој је узела учешћа и наша делегација, наглашавајући штетност ширења лажних вести и алармантних и тражећи да свака држава учини све што може на спречавању тога зла.

По питању побијања ропства, донесена је одлука да се установи Саветодавна Комисија. Видећи у томе преседан за евентуално оснивање саветодавне комисије за мањине, пољска, наша и румунска делегација су примиле то оснивање са резервом да рад нове комисије треба да буде универзалан и да ниједна држава не буде изузета.

Отправник Послова

[Иво Андрић]

/Копија/ АЈ, Делегација, ф. 17, дос. 7, Друштво народа, Скупштина

Бр. 9

СТАЛНА ДЕЛЕГАЦИЈА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ПРИ ДРУШТВУ НАРОДА У ЖЕНЕВИ – МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 771

Женева, 7. новембра 1932.

Политичком одељењу

У вези својих извештаја Пов. бр. 754 од 25. октобра и Пов. бр. 759 од 28. октобра о. г., Краљевској сталној делегацији част је извести Министарство да је 2. о. м. одржана пленарна седница Комитета за ефективе.

Нашу Краљевину је представљао у Комитету за ефективе као и у Техничком Комитету г. Др Иво Андрић, Отправник Послова.

На тој седници Комитет је примио на знање извештај Техничке Комисије (Conf.D/C.S.E./13(I)) од 2. новембра 1932. год. У исто време Комитет је проширио и потврдио мандат Техничке Комисије (документ Conf.D./C.S.E./

¹³ Реч је о Конференцији за привредну обнову Средње и Источне Европе, одржаној од 5. до 20. септембра у Стрези.

сацинавали су: шеф делегације и први делегат Богољуб Јевтић, министар иностраних послова; заменик првог делегата – Константин Фотић, изванредни посланик и опуномоћени министар, заменик министра иностраних послова; експерти: др Милан Тодоровић, професор универзитета, др Иван Перне, саветник у МИП-у и шеф III политичког одека у МИП-у; генерални секретар делегације др Иво Андрић, отправник послова и први секретар Сталне делегације; лични секретар шефа делегације др Никодије Јовановић, секретар у МИП-у (Делегација, пов. бр. 684, решење министра иностраних послова пов. бр. 15880 од 16. IX 1932, ф. 17, дос. 14).

¹¹ Богољуб Јевтић (1895–1967), министар иностраних послова од јуна 1932. до јуна 1935, а од 20. децембра 1934. и председник владе до 24. јуна 1935. када га је заменио Милан Стојадиновић. Као министар иностраних послова био је шеф југословенске делегације на редовним скупштинама Друштва народа – XIII, XIV и XV (1932–1934).

¹² Едуар Ерио (1874–1957), француски политичар и државник. Након Бријанове смрти председник владе од 1932. Први пут постао министар 1916. у Бријановој влади. У периоду 1924–1936. био више пута министар и председник владе, а 1936–1940. и 1946–1953. председник Народне скупштине.

С.Т.22(1)) ставивши му у задатак не само да одређује карактеристике по којима би извесне полицијске јединице могле доћи у обзир код одређивања висине ефектива него и да сам даде мишљење за сваку поједину државу и сваку поједину полицију или сличну установу.

Технички Комитет је одмах приступио раду и већ је одржао две седнице. Одмах у почетку, енглески делегат је предложио да технички испитује особине појединих полиција али да се не изјашњава о њиховој војној вредности, него да свака држава сама изјави да ли извесне делове својих полицијских установа сматра војнима, или не, и које. Осим талијанског делегата сви остали чланови Техничког Комитета изјаснили су се против овог енглеског предлога који би, у ствари, поништио цео досадашњи рад а будући учинио излишним. (Мисли се да је овај енглески предлог у вези са противпредлозима које енглеска влада спрема на француски план,¹⁴ и да има за циљ да спречи француску кампању против немачке Schutzpolizei¹⁵ и да тако олакша Немачкој повратак у Конференцију).¹⁶

Остало је дакле, на мандату повереном од Комитета за Ефективе и у том правцу већ су испитивани јапански, шведски и холандски податци. За јапанску и шведску полицију и остале сличне формације, Технички Комитет је једногласно

решио да ни једним својим делом не могу ући у обзир код евентуалног одређивања војних ефектива. Код холандске полиције нашло се да извесне јединице по свом наоружању (ради се о митраљезима и моторним чамцима) могу евентуално доћи у обзир. Овом приликом наш делегат је узео учешћа у начелној дискусији, имајући у виду наше прилике и оне наших суседа.

Сви овакви случајеви за које Технички Комитет реши било једногласно било већином гласова да би требали ући у рачун кад се буду одређивали ефективи, биће обављени у наредној дискусији на крају заседања Техничког Комитета.

Према ономе како су до сад испитиване ове три земље, можемо се надати да ћемо једино код дискусије о нашој пограничној трупи имати извесних тешкоћа и да ће она бити остављена као CAS DOUTEUX¹⁷ за коначну дискусију, док ће нам жандармерију и финансијску стражу изоставити потпуно из сваког рачуна у питању ефектива.

Отправник Послова

[Иво Андрић]

/Копија/ Делегација, ф. 17, дос. 16, Разоружање

Бр. 10

СТАЛНА ДЕЛЕГАЦИЈА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ПРИ ДРУШТВУ НАРОДА У ЖЕНЕВИ – Г. БОГОЉУБУ ЈЕВТИЋУ, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 796

Женева, 28. децембра 1932.

Господине Министре,

Као што сам имао част известити Вас, за време вашег последњег боравка у Женеви, Секретаријат Друштва Народа доставио је 17. новембра о. г. Сталној Делегацији, ради евентуалних примедба наше Владе, једну петицију потписану од дванаесторице маћедонских избеглица у Софији. Одмах сам могао констатовати да се у петицији налази знатан број изузетно увредљивих израза (тако се, на пример, наш режим у Јуж.

¹⁷ Сумњив случај.

¹⁴ Енглески план о разоружању, познат као Мекдоналдов, предвиђао је да европске континенталне земље: Француска, Немачка, Италија и Пољска сведу своје копнене снаге на по 200.000 војника у року од 5 година. За поморско наоружање предлагао је да се сазове посебна конференција 1935. која би понудила решење. Авијација би се постепено смањивала, а тешки бомбардери били одмах елиминисани. Контролу предложеног вршила би стална међународна комисија. Британци су хтели да њиме ослабе континенталне партнере, а да задрже своју поморску хегемонију (Ч. Попов, *нав. дело*, 433–434).

¹⁵ Специјална полиција.

¹⁶ Да би се Немачка придобила да се врати на Конференцију о разоружању, западне силе су јој 11. децембра 1932. признале једнака права у безбедности свих нација. После тога, немачка делегација је учествовала на Конференцији. Све је то било тактизирање које је окончано октобра 1933. када је Конференција прекинута. Југословенски министар иностраних послова, који је у то време био у Женеви, јавио је МИП-у под 11. децембром: „После врло живих преговора јуче цео дан до синоћ под председништвом Мекдоналда постигнут је споразум о враћању Немачке на Конференцију. Заједничка декларација је објављена. Како је Немачка са осталим побеђеним државама добила стварно овом декларацијом признање једнакости, Пол Бонкур и Бенеш сматрају да је успех што се Немачка враћа на Конференцију примајући на тај начин и одговорност ако Конференција не успе...“ (Делегација, пов. бр. 851 од 11. XII 1932, ф 17, дос. 16).

Србији карактерише као „domination serbe“,¹⁸ а о нашем живљу тамо говори се као о „des intrus serbes corrompus“¹⁹), и решио сам да протестујем у надлежној секцији Секретаријата, и да скренем пажњу на последице које може имати по целу мањинску процедуру достављање владама оваквих докумената. Јер, сама чињеница да нам Секретаријат Друштва Народа доставља овакву петицију, значи да наведене изразе не сматра нарочито увредљивим, и да се на неки начин солидарише са оваквим тоном преписке између петиционара и Секретаријата, односно појединих влада.

Директор Секције за Мањине рекао ми је да је Генерални секретар лично проучио ту петицију, да се решио да нам је достави, и да је незгодно да је наш представник враћа пре него што је доставио својој влади, која увек има право и могућност да побија примљивост петиције због увредљивих изрза у њој. На ово сам одговорио да ми је жао што морам остати при свом гледишту, и не могу примити и спровести никакав документ у коме се о нашем народу говори као о „уљезу“ у једној нашој покрајини, која нам је припала на основу међународних уговора, оних истих уговора које је Друштво Народа дужно у првом реду да брани.

Генерални Секретар је на то затражио да му се петиција врати, с тим да је он још једном размотри и достави Правној Секцији Секретаријата на проучавање.

У овом случају реферисао сам Г. К. Фотићу, Помоћнику Министра, који се у то време бавио у Женеви, а по вашем доласку у Женеву, ви сте изволели одобрити мој поступак.

Јуче ме је позвао Директор Секције за Мањине и саопштио ми, да је Генерални Секретар дошао до уверења да би у поменутих изразима наша Влада заиста могла видети увреду, да је с тога одустао од своје намере да нам ову петицију упути, и да можемо сматрати као да нам она није ни достављена.

Извештавајући вас о предњем, част ми је доставити вам у прилогу један препис петиције²⁰

о којој је реч.

Изволите примити, Господине Министре, уверење о мом дубоком поштовању.

И. Андрић, с.р.

Отправник Послова

/Копија/ АЈ, Делегација, ф. 13, дос. 5а, Бугарска

Бр. 11

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД – КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Пов. бр. 29033/III, Дн-11

*Долазак у Београд сер Малколма,
високог комесара Друштва народа
за избеглице из Немачке*

Београд, 7. децембра 1936.

У вези акта Краљевског посланства Пов. бр. 1606²¹ од 27. новембра о. г, Министарству иностраних послова част је извести га да је високи комесар Друштва народа за немачке избеглице, ђенерал сер Нил Малколм, допутовао у Београд 3. о. м. у мисији да се обавести о помоћи која се код нас указује немачким избеглицама и нарочито да издејствује наш потпис и ратификацију Женевског аранжмана од 4. јула о. г. Министарство иностраних послова посетио је истог дана, где је био примљен од г. Начелника Политичког одељења²² и г. Шефа III Политичког отсека.

Пошто је изложио циљ своје мисије, речено му је с наше стране да ми пратимо са великим симпатијама и разумевањем рад Високог комесаријата, али да Аранжман о којем је реч не можемо потписати. Разлози које смо му дали јесу: да ми немамо већи број немачких избеглица код нас; да се оно мало тих избеглица које имамо налази на пропутовању за Палестину; да се не задржавају овде дуже но што им је потребно да добију одобрење за наставак пута; да им се за то време излази у сусрет у сваком

18 Domination serbe – српска доминација.

19 Les intrus serbes corrompus – покварени српски уљези.

20 У прилогу овог извештаја налази се наведена петиција, која

је на француском језику, на седам куцаних страна (Делегација, ф. 13, дос. 5а).

21 Нисмо пронашли наведени документ.

22 Иво Андрић.

Бр. 12

погледу итд. Поред тога скренута му је пажња на нашу општу ситуацију у питању избеглица. Говорено му је о великом броју руских избеглица које смо збринули и још увек збрињавамо са највећим жртвама. Ова ситуација је таква да нам не дозвољава никакве нове обавезе. Такве обавезе наша влада не може примати, нити би оне биле добро примљене од нашег јавног мишљења. Поједине случајеве можемо узимати у обзир, али никако не нешто опште, тим пре што опште мере захтевају специјално законодавство које се не може спровести без тешкоћа административне и друге природе.

Предње изјаве одговарају нашем ставу у питању избеглица, а нарочито у питању немачких избеглица. То питање има једну озбиљну политичку позадину, како у погледу наших односа са Немачком тако и у погледу целог проблема политичке емиграције, који нас непосредно интересује. Због те деликатне ситуације – нарочито према Немачкој – ми у самој ствари нисмо хтели ни да учествујемо на Конференцији на којој је Женевски аранжман израђен.

Г. ђенерал Малколм је одговорио да сада потпуно разуме наш став и да је задовољан обавештењима која су му дата. Молио је за детаљније податке по питању: да ли међу немачким избеглицама у нашој земљи има пољских Јевреја који су раније живели у Немачкој, као пољски држављани и снабдевени пољским пасошем, а који су одатле доцније са осталим Јеврејима избегли и дошли у нашу Краљевину.

Предње се доставља ради знања, с напоменом да је Министарство обећало г. ђенералу Малколму да ће му обавештења која је тражио односно немачких избеглица пољског држављанства послати преко Краљевског посланства у Лондону.

По наредби Министра,
в. д. Начелника Политичког одељења,
Саветник,
Иво Андрић

/Оригинал/ АЈ, ПЛ, нов. бр. 1738 од 12. XII 1936, ф. I

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД – Г. ВЛАДИСЛАВУ МИЛАНОВИЋУ, КРАЉЕВСКОМ ОТПРАВНИКУ ПОСЛОВА, ЛОНДОН

Пов. бр. 6873/V

*Састанак Мале антанте у Београду
циркуларно писмо*

Београд, 29. марта 1937.

Господине Отправниче послова,²³

Част ми је извести Вас да ће се редовни састанак Сталног савета Мале антанте одржати у Београду 1. и 2. априла тг. На овом састанку Чехословачку ће претстављати г. Камил Крофта,²⁴ који је овога пута Претседник Савета, а Румунију г. Виктор Антонеску.²⁵

На овом заседању разматраће се питања од општег међународног значаја као што су: питање новог локарног Пакта, догађаји у Шпанији итд.

Од питања која су у вези са политиком Мале антанте у односу на главне европске силе и суседне државе, расправљаће се о француској понуди пакта о узајамној помоћи, о италијанско-британском центлменском споразуму, признању италијанског царства у Етиопији, међународном режиму река и Дунава као и о бугарско-југословенском Пакту и могућности

23 Владимир Милановић (1896–?), саветник Посланства КЈ у Лондону од јануара 1937. (постављен децембра 1936) до октобра 1939.

Правник по образовању, у дипломатији је почео радити као писар Посланства Краљевине СХС у Лондону новембра 1919, да би после две године био унапређен у секретара истог посланства. Премештен у МИП 1922, 1923. секретар Посланства у Риму, 1924. у Паризу па поново у Риму, где је остао до фебруара 1927. када је премештен у МИП за секретара. Почетком 1932. поново је секретар у Паризу, затим саветник у јуну, када је премештен у Посланство КЈ у Букурешт, где је остао до октобра 1935. Потом је враћен на рад у МИП. У децембру исте године обављао је дужност шефа V одека Политичког одељења, затим помоћника начелника Конзуларно-трговинског одељења. После Лондона био је посланик КЈ у Берну, а фебруара 1940. постављен је за посланика у Софији.

24 Др Камил Крофта, чехословачки министар иностраних послова 1936–1938.

25 Виктор Антонеску, румунски министар иностраних послова у Татарескуовој влади од септембра 1936. до децембра 1937. године. За време Првог светског рата био посланик у Паризу, министар привреде 1933–1936.

сличних пактова са осталим државама.

Стални савет Мале антанте и овога пута узеће нарочито у разматрање питање ресторације Хабзбурговаца и наоружања Мађарске.

Из области економске сарадње држава Мале антанте, дневни ред, углавном, обухвата питање Царинске уније и питање акције у погледу признања регионалне клаузуле.

О постигнутим резултатима овог састанка, Министарство ће имати част известити Вас накнадно.²⁶

²⁶ Министар председник Милан Стојадиновић је 21. априла 1937. циркуларним писмом обавестио сва посланства КЈ о заседању Савета Мале Антанте:

»Част ми је известити Вас, да је Стални савет Мале Антанте, на свом последњем заседању одржаном у Београду 1. и 2. априла ове године, донео следеће одлуке по актуелним политичким питањима:

1) Нов Локарнски уговор. Мала Антанта констатује са жаљењем, да преговори за закључење новог локарнског пакта нису ништа напредовали. Она и овом приликом подвлачи своје убеђење, да решење питања безбедности на Западу Европе треба да обухвати исто тако и решење питања безбедности на Истоку Европе. Овакво гледиште заступа и Француска, а и Енглеска му се с дана у дан све више приближује.

2) Шпанија. Став Мале Антанте је да се опасност, која прети од догађаја у Шпанији, не може отклонити дефинитивно, докле год све државе не буду поштовале лојално принцип немешања. Мала Антанта се придржава стриктно овог принципа, као и обавеза које је по том основу преузела. Она би радо прихватила и сваку даљу меру, којом би се ове обавезе учиниле још ефикаснијим, како би се шпанска трагедија могла што пре окончати, што је и у интересу мира у Европи.

3) Бугарско-југословенски и италијанско-југословенски уговори. Мала Антанта схвата у пуној мери велику важност, која и за њу имају ова два скорашња уговора. Њима се постиже већа консолидација положаја Југославије, па стога и положаја целе Мале Антанте, а ствара се и могућност за ближе пријатељство између Румуније и Чехословачке с једне стране и Бугарске и Италије с друге стране.

4) Пројект уговора између Француске и Мале Антанте. Мала Антанта сматра понуду за закључење овог уговора видном манифестацијом пријатељства које Француска гаји према њој. Том понудом Француска је учинила велику услугу како Малој Антанти, тако и ствари општег мира. Али извесни обзир онемогућују у овом моменту прихватање ове понуде. Постоји нада, да ће се ова ситуација доцније можда изменити, кад дође до закључења уговора о узајамној помоћи у другим деловима Европе и кад се види могућност споразума између држава Мале Антанте и њених суседа. Овде се циља на евентуалне преговоре: Берлин-Праг, те се сматра да ће се у том случају одлука о овој ствари олакшати. Другим речима, питање овог уговора одложено је до решења питања Локарнског пакта и евентуалне поправке чешко-немачких односа.

5) Немачко-чехословачки односи. Мала Антанта подвлачи са задовољством извесно побољшање које је настало у последње време у односима између Чехословачке и Немачке. Сваки даљи напредак у овом правцу она унапред поздравља и подржава.

6) Мађарско наоружање. Мала Антанта је формулисала услове које би поставила, ако би јој Мађарска затражила пристанак на измену војних клаузула Тријанонског уговора. Предвиђени услови су: закључење једног колективног

Достављајући Вам предње ради Ваше информације, молим Вас, Господине Отправниче, да изволите примити уверење о мом одличном поштовању.

По наредби Министра
в. д. Начелника Политичког одељења,
Саветник
Иво Андрић

/Оригинал/ АЈ, ПЛ, пов. бр. 533 од 5. IV 1937, ф. I, дос. I-6

Бр. 13

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД – Г. ВЛАДИМИРУ МИЛАНОВИЋУ, ОТПРАВНИКУ ПОСЛОВА, ЛОНДОН

Стр. пов. бр. 1147/V

Разговор између г. Ћана и г. Вукчевића

Београд, 25. маја 1937.

Господине Отправниче,

Приликом посете италијанских Суверена²⁷

или три билатерална пакта о нападању са клаузулом о дефиницији напада према формули Лондонског уговора од 4. јула 1933; укидање извесних обавеза из Тријанонског уговора, као на пример забрана подизања војних радова на југу од Братиславе; и укидање мешовитих арбитражних судова.

7) Реставрација Хабзбурговаца. Мала Антанта је подвукла и овом приликом, да не би никад и ни под којим условима дозволила реставрацију Хабзбурговаца. Она прима на знање са задовољством изјаве аустријске владе, да ово питање није актуелно. Зато се о овом питању није говорило нарочито у коминикеу за штампу.

8) Абисинија. Мала Антанта сматра да употреба пуне титуле италијанског краља у последњем италијанско-југословенском уговору, као и стварање румунског и чехословачког консулата у Адис Абеби, не значи ни у ком облику признање де јуре постојећег стања у Абисинији. Али ће три савезничке владе настојати да разлика, која постоји између овог стања де факто и де јуре, ишчезне што пре, путем преговора са заинтересованим владама или акције у оквиру Друштва Народа. Одлучено је да се у Женеви гласа за непримање представника Абисиније, без обзира како ће гласати друге државе. Ја сам нагласио, да Југославија данас не може правити питање о признању де јуре, ако се оно ма у којој форми за Југославију буде поставило. Признање де факто, већ учињено од већине држава, практично више значи него признање де јуре.

Предње Вам достављам искључиво ради Вашег знања и управљања.

Изволите примити, Господине Отправниче, уверење о мом одличном поштовању.

Др М. М. Стојадиновић²⁷

(ПЛ, пов. бр. 756 од 27. IV 1937, ф. I, дос. I-6).

²⁷ Посета италијанског краљевског пара, краља Виктора Емануела и краљице Јелене, Будимпешти била је од 19. до 22. маја.

Будимпешти, италијански Министар иностраних послова гроф Ђано,²⁸ имао је дужи разговор са нашим Краљевским послаником г. Вукчевићем.

Према уверавањима г. Ђана он је из разговора са мађарским државницима добио утисак да нису наступиле никакве промене у ставу мађарске владе према проблемима Средње Европе. Ово важи и за питање мађарске равноправности у наоружању, пошто, како тврди г. Ђано, мађарска влада не намерава да откаже војне клаузуле Трианонског уговора.²⁹

Што се тиче односа између Мађарске и њених суседа, г. Ђано не предвиђа никакву брзу еволуцију. Ово се нарочито односи на Румунију противу које у Мађарској, по речима г. Ђана, постоји велико незадовољство услед рђавог третирања мађарских мањина. Мађарска влада напротив жели добре односе са нашом земљом и због тога је искрено поздравила италијанско-југословенски споразум о пријатељству.

Г. Ђано је говорио г. Вукчевићу и о држању Италије према питањима Средње Европе.³⁰ По г. Ђану, Италију директно интересује Југославија са којом је већ постигнут споразум. Међутим, њу мање интересује Чехословачка чији одно-

си са Совјетском Русијом отежавају склапање Дунавског споразума. Што се тиче Румуније, г. Ђано каже да је објаснио румунској влади тешкоће на које наилази италијанска влада да са њоме склопи споразум о пријатељству, пошто не жели да изазове нерасположење Будимпеште.

Односно немачко-италијанског пријатељства, г. Ђано каже да је његов смисао у томе, да за што дужи период времена одгоди аншлус, који не одговара интересима ни Италије, ни Мађарске, ни Југославије. У томе циљу, углавном, служи пријатељство са Немачком и Италија је, ради његовог одржања, учинила концесију немачкој влади, изјашњавајући се формално против ресторације у Аустрији.

Достављајући Вам предње искључиво ради Вашег личног обавештења, част ми је замолити Вас, Господине Отправниче, да изволите при-
мити уверење о моме одличном поштовању.

Заступник

Министра Помоћника

Иво Андрић

/Оригинал/ АЈ, ПЛ, нов. бр. 941 од 29. V 1937, ф. I, дос. I-2

Бр. 14

**МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ
ПОСЛОВА, БЕОГРАД – Г. ВЛАДИМИРУ
МИЛАНОВИЋУ, ОТПРАВНИКУ ПОСЛОВА,
ЛОНДОН**

Стр. пов. бр. 1445/III

*Питање ремилитаризације у Мађарској
и активност мађарске владе*

Београд, 26. јуна 1937.

Господине Отправниче,

Част³¹ ми је известити Вас да се питање мађарске ремилитаризације, које је у последње време изазвало живе дискусије у дипломатским и другим круговима, налази још увек у току проучавања од стране мађарске владе. После јавних декларација које је по овом питању дао г. Кања у свом скорашњем експозеу у

31 Ово писмо упућено је посланствима КЈ у Бечу, Букурешту, Прагу, Паризу, Берлину, Бриселу, Варшави, Риму и Сталној делегацији КЈ при ДН у Женеви.

28 Галеацо Ђано (1903–1944), италијански министар иностраних послова од 9. јуна 1936. до 8. фебруара 1943. Потиче из грофовске породице. Учествовао је у фашистичком походу на Рим 1922. Веома млад је ушао у дипломатску службу фашистичког режима. Био је министар за информације и члан Великог фашистичког већа. Учествовао је у освајачком рату против Етиопије 1935–1936. Потом је, 9. јуна 1936, наименован за министра иностраних послова и ту функцију је обављао све до 8. фебруара 1943. када га је Бенито Мусолини, чији је био зет, сменио јер је Ђано заговарао прекид рата због тешких пораза италијанске војске. После капитулације Италије, 9. IX 1943, Ђано је ухваћен и осуђен на смрт стрељањем.

Док је био шеф дипломатије, једно време водио је дневник, који је објављен и представља драгоцену сведочанство тог времена.

29 Тријанонски мировни уговор с Мађарском потписан је 4. јуна 1920. Војним клаузулама тога уговора Мађарској су била одређена ограничења у погледу броја војника и наоружања. Могла је имати највише 35.000 војника, били су забрањени општа војна обавеза, мобилизација, увоз оружја, муниције и ратног материјала, као и образовање неких родова војске.

30 Италија је настојала да зближи Југославију и Мађарску и да формира мађарско-југословенски пакт, не да би разбил Малу Антанту већ да би њен остатак увукла у своју сферу. То је била „хоризонтална осовина“ уперена против Француске и Немачке. Мусолини је већ био дао приста-
нак Хитлеру на аншлус Аустрије, па је сада настојао да се учврсти у Мађарској, Југославији и Румунији (Вук Винавер, *Југославија и Мађарска 1933–1941*, Београд 1976, 235).

Парламенту и одлука које је усвојила Мала Антанта на свом мајском састанку у Женеви, мађарска влада ради и даље на том, да се ослободи војних клаузула Тријанонског уговора о миру. Ти њени напори уперени су у два правца. С једне стране, она испитује могућности, да у недостатку тог споразума, приступи њиховом једностраном отказу. Резултати ове активности огледају се последњих дана у следећем:

1) Што се тиче споразума са државама Мале Антанте, мађарски Министар иностраних послова сондира терен преко Посланика наших трију земаља у Будимпешти. Разговоре по тој ствари имао је како са румунским и чехословачким Послаником тако и са нашим. У овим разговорима, упркос њиховом обазривом и увијеном тону, г. Кања је јасно наговестио мађарске намере. Мађарској влади је, очевидно, стало до тога, да питање ремилитаризације реши по претходном споразуму са Малом Антантом, али тај споразум она условљава погодбама које би јој дозволиле, да из њега извуче све користи, а да у исто време не учини никакве виталне концесије нашим трима државама. У замену за те концесије нуди нам једино зближење и одговарајуће побољшање међусобних односа.

2) План по којем мађарска влада жели да оствари ове своје намере састојао би се, према г. Кањи, из следећег: Државе Мале Антанте измењале би са Мађарском декларације, које би садржавале њихову изјаву, да немају ништа против мађарског наоружања и мађарске пуне равноправности. Исте ове декларације садржавале би још једну одредбу, у којој би била формулисана заједничка изјава о ненападању. Та изјава имала би за циљ да задовољи Малу Антанту, али не би, по замисли г. Кање, била стилизована онако како бисмо ми то желели. Она би била редигована по формули Келоговог пакта³² и не би садржавала никакву дефиницију напада. Тиме би мађарска влада избегла да својој

изјави о ненападању да карактер прећутног признања постојећег територијалног стања, па стога њоме не би ни у чему прејудицирала питање ревизионизма. Оваква стилизација не би је ставила у незгодан положај ни према Немачкој, с обзиром на побољшање војне ситуације у којој би се државе Мале Антанте или бар неке од њих, нашле ако би имале јасно осигурану позадину према Мађарској. У исто време, државе Мале Антанте имале би, по мађарском плану, да предузму извесне мере у циљу побољшања положаја мађарске мањине. Пошто државе Мале Антанте стоје на гледишту да је мањинско питање њихова унутрашња ствар, те би мере имале да буду аутономне а не међународне природе. У овом последњем предлогу огледа се, очевидно, позадина целокупне активности коју мађарска влада води у вези са питањем ремилитаризације у споразуму са државама Мале Антанте. Мађарској влади стало је до тога, да у очекивању жељене ревизије уговора о миру, посвети сву своју пажњу спасавању мађарског живља у државама Мале Антанте од евентуалног однорођавања. Целу ову своју акцију у вези са нама она води с тим у виду, из разумљиве бојазни, да би јој какве контра-мере с наше стране у питању мањина донеле веће штете, но што би јој једнострана ремилитаризација донела користи.

3) У току горњих разговора са претставницима Мале Антанте у Будимпешти, г. Кања не пропушта да нам ставља до знања, да ће ако са нама не постигне споразум, приступити једностраном отказу војних клаузула Тријанонског уговора. Али он одмах подвлачи, да мађарска влада нема намеру, да диже велику ларму око тога и да помишља више на прећутни и стварни, него на формални отказ. Намера мађарске владе је, како изгледа, да својој досадашњој политици гажења војних клаузула даје постепено све шири обим, задржавајући се једино на ограничењима која произилазе из њених финансијских могућности.

Предње ми је част, Господине Отправнице, доставити Вам искључиво ради Вашег личног знања.

Изволите примити, Господине Отправнице, уверење о мом особитом поштовању.

32 Бријан-Келогов пакт о одрицању на рат од 27. августа 1927, потписан у Паризу. Идеја за пакт о одрицању на рат потекла је од Аристида Бријана, који је са државним секретаром за иностране послове САД Франком Келогом израдио овај пакт од 3 члана. Суштина је била да се државе одричу рата као оруђа националне политике у својим међусобним односима.

Заступа
Министра Помоћника:
Иво Андрић

/Оригинал/ АЈ, ПЛ, нов. бр. 1120 од 2. VII 1937, ф. I, дос. I-4

Бр. 15

**МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ
ПОСЛОВА, БЕОГРАД – КРАЉЕВСКОМ
ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН**

Пов. бр. 1758/III

Комитет за немешање, документ бр. 720
Београд, 3. фебруара 1938.

У вези акта Краљевског посланства Пов. бр. 46³³ од 27. јануара т. г., Министарству иностраних послова част је доставити му следеће гледиште о пројектованим новим резолуцијама Комитета за немешање у шпански грађански рат³⁴ о којима је реч у документу Комитета бр. 720:

1) Краљевска влада је привржена принципу немешања у шпанске ствари и спремна је да поново потврди декларацију коју је раније већ дала у том смислу.

2) Забрана о извозу и транзиту оружја и муниције, према утврђеном списку, на снази је у нашој Краљевини. Ми у том погледу немамо намере да мењамо ништа у нашим постојећим одлукама, те бисмо, ако то Комитет одлучи, пристали да се аранжман који је направљен по тој ствари међу државама потписницама споразума о немешању и овог пута помене као једна пуноважна међународна обавеза, које ће се наша Краљевина придржавати и убудуће.

3) Ми смо декретовали забрану врвовања, одашиљања и транзита добровољаца за Шпанију. Ова забрана је у пуној снази у нашој земљи.

³³ Нисмо пронашли то писмо.

³⁴ Комитет за немешање у шпанске ствари састао се први пут 9. септембра 1936. у Форин Офису – у Лондону. Чинили су га дипломатски представници 26 разних земаља. Иницијатива за стварање једног споразума о немешању у шпански грађански рат потекла је од председника француске владе Леона Блума 16. августа 1936. Састанцима Комитета председавао је представник В. Британије, а персонал Форин Офиса је организовао цео рад у техничком погледу.

Краљевска влада намерава да је и даље одржи у важности. Према томе је готова да прихвати и предложену резолуцију о њеном поновном потврђивању.

4) Ми бисмо исто тако могли, ако Комитет то одлучи, да проширимо ову забрану на лица чије би присуство у Шпанији на ма који начин доприносило продужењу или погоршању постојећег сукоба. Тешкоће би овде могле бити једино статутарне природе, али би се те тешкоће дале избећи административним мерама. У самој ствари, ми већ вршимо строг надзор над визама које издајемо за Шпанију и не дозвољавамо ником да тамо иде, без нарочитих разлога. Према томе ми ни сада не пуштамо у Шпанију никога, за кога бисмо имали ма и најмање сумње да би се тамо мешао у постојећи сукоб и у поменутом правцу.

5) Ми смо и раније били сагласни да се бродовима држава учесница у споразуму о немешању забрани да преносе оружје и добровољце из ма ког пристаништа за Шпанију. Специјалне мере у циљу увођења у живот ове забране код нас нису потребне, пошто већ издата наређења обухватају и овај случај. Ипак су дата специјална и накнадна обавештења свима заинтересованима, да је нашим бродовима забрањено да преносе оружје, муницију и добровољце ма из ког туђег пристаништа за Шпанију. Ми смо спремни да ову забрану одржимо и даље у важности.

6) По питању евакуације добровољаца, наша Краљевина је дала свој начелан пристанак за предложену евакуацију. Ми на овом гледишту стојимо и даље. Што се тиче наших добровољаца, њих је у Шпанији релативно веома мален број. Према подацима којима располажемо, нема их више од око 600. Али ми чинимо и сада, као што смо чинили и раније, две резерве у овом погледу, прво што се тиче репатрирања наших добровољаца у Југославију, а друго што се тиче трошкова у вези са евакуацијом и овим репатрирањем. Ове две резерве познате су Краљевском посланству.

7) По питању признања права зараћености обема сукобљеним странама у Шпанији, ми смо спремни да прихватимо решење за које се буде изјаснио Комитет, како у погледу обима овог

права, тако и што се тиче датума примене.

8) Ми смо исто тако спремни да прихватимо обновљени план о контроли, који би Комитет усвојио. Једина резерва коју у овом погледу чинимо односи се на питање трошкова, као што је то Краљевском посланству већ познато.

Предње се саопштава том Краљевском посланству ради знања, с тим да ће му се дефинитивна упутства за његово држање у Комитету за немешање по ствари о којој је реч послати накнадно. Посланство се моли да по овој ствари не чини ништа без накнадних инструкција, као ни без претходног споразума са тамошњим претставницима држава Мале Антанте и Балканског споразума.

Министар помоћник,
Иво Андрић

/Оригинал/ АЈ, ПЛ, нов. бр. 117 од 8. II 1938, ф. II, дос. I-13

Бр. 16

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД – Г. ДР ИВАНУ СУББОТИЋУ, КРАЉЕВСКОМ СТАЛНОМ ДЕЛЕГАТУ ПРИ ДРУШТВУ НАРОДА, ЖЕНЕВА

Бр. 6251

циркуларно писмо

Београд, 29. марта 1938.

Господине Стални Делегате,

Према обавештењима које има Министарство, одлуке Савета Балканског споразума донете у Анкари 27. фебруара о. г. изазвале су различите коментаре у Италији и Бугарској.

У Италији те су одлуке у главном примљене повољно, а нарочито оне о признању Италијанске империје од стране држава Балканског споразума. У италијанским меродавним круговима истиче [се] нарочито задовољство што се државе Балканске антанте у овом питању нису руководиле решењима Друштва народа, што је уосталом сасвим правилно, јер у Женеви није донесена никаква одлука која би везивала на један или други начин државе чланице Друштва народа у питању признања Италијанске импе-

рије. Ипак, Италија не би могла пристати да се признање Италијанске империје од стране Турске везује са питањем њеног приступања Конвенцији у Монтреу. То је, каже се у Риму, за Италију тежак проблем, услед веза које постоје између Турске и Совјетске Русије, те питање њеног приступања Конвенцији о Мореузима мора бити предмет специјалног проучавања и размишљања.

Што се тиче жеље држава Балканског споразума да васпоставе срдчане односе са Италијом као средоземном силом, са италијанске стране се примећује да је и Италија водила једну политику пријатељства и помирења према свима земљама Средоземног мора. Тако је до турско-грчког измирења дошло и напорима чињеним у своје време од стране Италије. Али и поред горе изражене жеље, Италијани држе да ипак не постоји истоветна срдчаност четири балканске државе према Италији. Међу њима постоји још увек мања или већа разлика у ставу и топлини према Италији. То нарочито важи за Турску, која се једног момента изјаснила за једно опште разјашњење односа са Италијом, али се затим неочекивано повукла и вратила на став који се може сматрати у најмању руку као хладан. Исто тако постоји сумња код италијанских званичних кругова да су Турска и Грчка ставиле још једном на расположење нека своја средоземна пристаништа за употребу ратној флоти неких европских земаља. То би по италијанском мишљењу претстављало неку врсту другог издања познатог споразума закљученог противу Италије за време санкција. Како су пак четири државе Балканског споразума у Анкари изјавиле да неће трпети страно мешање било које природе у њихове унутрашње ствари, то је ова ствар остала још неразјашњена.

У бугарским званичним круговима нарочито интересовање и коментаре изазвало је потписивање у Анкари грчко-турског допунског споразума којим се проширују њихове узајамне обавезе из уговора од 1930. и 1933. г. Тај се споразум сматра као уперен противу Бугарске а у исто време и као акт који слаби и умањује значај и важност Балканског споразума. По бугарском мишљењу грчко-турски споразум није

у складу са принципима на којима почива Балкански споразум, јер он показује да Грчка и Турска као чланице Балканског споразума, имају и неке своје посебне интересе. Ово бугарско гледиште изгледа да подржавају и Италијани што потврђује изјава коју је италијански амбасадор у Анкари дао тамошњем бугарском посланику. Према обавештењу са бугарске званичне стране, амбасадор Гали је рекао: „После последњег састанка Сталног савета Балканског споразума у Анкари, добија се утисак да се Балкански споразум сада састоји од Југославије и Румуније, а да се све више оцртава треће место које би требало да заузме Бугарска“.

Достављајући Вам предње ради Вашег личног обавештења, молим Вас, господине Стални Делегате, да изволите примити и овом приликом уверење о моме одличном поштовању.

Помоћник Министра
Иво Андрић

/Оригинал/ АЈ, Делегација, пов. бр. 370 од 1. IV 1938, ф. 56, дос. VII

Бр. 17

**МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ
ПОСЛОВА, БЕОГРАД – КРАЉЕВСКОМ
ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН**

Стр. пов. бр. 1317/IV

*Исељење муслимана из Јужне Србије
циркуларно писмо*

Београд, 23. јуна 1938.

Одмах после завршетка Светског рата, а као природна последица формирања националних држава на Балкану, појавио се код Турака заосталих на територији наше Краљевине покрет да се иселе у Турску. У току тих првих година иселило се по слободној вољи из наше земље 40–50.000 Турака.

Тај нормални процес исељавања Турака свакако би се наставио а досад би вероватно био углавном и завршен да турска претставништва у Југославији нису, пре неколико година, обу-

ставила издавање виза за усељавање. Своју одлуку турска влада је правдала потребом да се даље усељавање Турака из балканских држава реши посебним споразумима између заинтересованих влада, како би се отклониле разне неугодне последице неорганизованог прилива нових грађана. Увиђајући оправданост овог приговора, ми смо својевремено дали начелни пристанак да се овај проблем реши путем једног специјалног споразума.

Влада Краљевине Румуније, где се исти проблем поставио у озбиљнијем облику, с обзиром на многобројнију турску мањину и већу потребу слободног земљишта за насељавање Румуна који су пристизали из других држава, похитала је да још пре две године (4. септембра 1936.) закључи са Турском владом једну конвенцију чија је сврха била регулисање исељавања турског становништва из Добруџе. Показало се, међутим, да је та конвенција, прва по реду, била непотпуна. Нарочито јој се са турске стране замеравало што у њој нису довољно биле обрађене финансијске одредбе тако да турска влада није могла наћи потребна материјална сретства за насељавање досељеног становништва.

Зато је на последњем заседању Савета Балканског споразума у Анкари, крајем фебруара ове године, иницијативом Турске која жели да из свих балканских земаља повуче на своју територију што већи број турског живља, покренуто питање да се у Цариграду одржи једна конференција између претставника Турске, Румуније и Југославије а уз присуство грчког обсерватора. Циљ ове конференције имао је бити да се детаљно испитају све могућности исељавања турског живља из Румуније и Југославије, као и да се Турској влади обезбеде сва потребна финансијска сретства, како би се убудуће насељавање досељеника могло вршити без прекида а по напред утврђеном плану.

На основу ове начелне одлуке Савета Балканског споразума, одређени претставници балканских држава састали су се ових дана у Цариграду. Рад конференције је у току и сви резултати њеног рада још нису познати.

Потребно је, ипак, већ сада рећи да се ради,

Бр. 18

**МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ
ПОСЛОВА, БЕОГРАД – КРАЉЕВСКОМ
ПОСЛАНСТВУ, ВАТИКАН**

Пов. бр. 20817

*Модалитети наименовања наших агената у
националистичкој Шпанији и њених код нас*
Београд, 3. октобра 1938.

уколико се нас тиче, на исељавању из Јужне Србије живља турског језика и турске културе. Према нашим статистичким подацима турска мањина у Југославији броји око 150.000 душа, док Турци сматрају да њен број достиже и 250.000. У тим границама свакако ће бити утврђена исељеничка квота.

За нас као и за Турску ово није само једно национално-политичко питање, као што се то често помиње. Социјални разлози нам нарочито налажу да се што пре оствари план о исељавању турског живља. Исељавањем Турака ослободиле би се велике површине зиратног земљишта на коме би се могао сместити велики број наших сународника из пасивних крајева државе (Црна Гора, Далмација, Херцеговина, Лика). А у којој мери постоји потреба за земљиштем на коме би се могла вршити унутрашња колонизација, најбоље говори чињеница да се код Министарства пољопривреде сада налази преко 15.000 молби за доделу земље. Како ће се број ових молби из године у годину повећавати услед нормалног прираста становништва, а нарочито с обзиром на чињеницу да је сада онемогућено свако исељавање у прекоморске земље, које су раније апсорбовале један добар део вишка становништва из наших пасивних крајева, Краљевска влада се нада да ће на овај начин добити могућности за целисходно решење једног од најважнијих социјалних проблема.

Обавештавајући о предњем то Краљевско посланство, Министарству иностраних послова је част скренути му пажњу на могућност да се садашњи преговори као и евентуални споразум по овом питању у иностранству претреса и тумачи са недовољним познавањем ствари а можда и злонамерно. У том случају напред изложене чињенице моћи ће Краљевско посланство корисно употребити да се наше намере правилно објасне, инсистирајући при томе нарочито на социјалним користима од оваквог решења проблема исељавања.

Министар помоћник,
Иво Андрић

/Оригинал/ АЈ, ПЛ, пов. бр. 616 од 2. VII 1938, ф. I, дос. I-11

Министарству иностраних послова част је известити Краљевско посланство, ради знања, да су, сходно одлуци Сталног савета Балканског споразума од 27. фебруара 1938,³⁵ а на начин како је то учињено и између владе Велике Британије и шпанске националистичке владе, 30. прошлог месеца измењена писма између Председника Министарског савета, Министра иностраних послова, Г. Др. Милана Стојадиновића и делегата владе генерала Франка, пуномоћног Министра, Г. Едуарда Гарциа Комин, којим су утврђени модалитети наименовања наших агената у националистичкој Шпанији и њених код нас.³⁶ У тим писмима изјављује се обострана готовост да на респективне територије буде примљен по један Генерални агент, који ће имати за мисију успоставу односа уопште између владе Краљевине Југославије и владе националистичке Шпаније као и заштиту интереса својих држављана. У том циљу они ће вршити консуларне функције које су признате међународним правом. Поред Генералног агента, поманута влада моћи ће поставити један ограничен број подагената у местима која ће бити одређена споразумно. У извршењу свога задатка Генерални агенти имаће следећа преимућства: приступ у Министарство иностраних послова и, преко њега, у Министарство трговине и индустрије,

35 Заседање Сталног савета Балканског споразума одржано је 26–27. фебруара 1938. у Анкари. Балкански споразум, који су чиниле четири земље – Турска, Румунија, Грчка и Југославија, потписан је у Атини 9. фебруара 1934. (Ж. Аврамовски, *Балканска антанта*, Београд 1986).

36 Дипломатски односи између Шпаније и Краљевине Србије успостављени су октобра 1916, када је отворено Посланство КС у Мадриду. Укинута је фебруара 1933. Посланство у Паризу био је акредитован и у Мадриду. Посланство у Мадриду поново је отворено јула 1935. (АЈ, МИП КЈ–УО, 1935, ф. Посланства).

пуну слободу општења са својом владом по-моћу поштанских пошиљака и шифрованих телеграма и најзад, за време свог боравка у земљи опредељења, биће сматрани као персоне грата и уживаће званичну заштиту власти.

Ова су писма идентична са оним чија је размена извршена раније у Анкари и Букурешту, као и са писмима већине држава са којима је националистичка Шпанија ваставила везу (Холандија, Бугарска и т. д.).

Умољава се Краљевско посланство да о предњем изволи обавестити подручне консулате, ради знања.

Министар помоћник,
Иво Андрић

/Оригинал/ АЈ, ПВ, нов. бр. 568 од 15. X 1938, ф. 14

Бр. 19

ПОСЛАНСТВО КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ, БЕРЛИН – ПОСЛАНСТВУ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ, ЛОНДОН

Из Берлина 16. јула 1939. у 14,55 часова
У Лондон 16. јула у . . .

У целокупној овдашњој штампи и у овдашњем дипломатском кору проносе се гласови о преговорима између Немачке и Совјетске Русије. Тако тврдило се да је фон Папен³⁷ отишао у Москву да се Волтат³⁸ већ налази тамо итд.

У овдашњем Министарству иностраних послова уверавају у апсолутну нетачност тих вести. Фон Папен је на свом положају. Волтат је у Берлину и одлази ових дана у Лондон на конференцију о лову на китове а затим на одмор.

Вајсзекер ми је рекао: једино што је тачно то је да се између нас и Москве воде нормалним путем разговори о оживљавању привредних односа који су већ одавно пали испод минимума.

Пов. бр. 990

Андрић

/Телеграм/ АЈ, ПЛ, нов. бр. 792 од 16. VII 1939, ф. II, дос. I-10

37 Франц фон Папен (1879–1969), обавештајни официр, немачки политичар и дипломата, Хитлеров вицеканцелар, амбасадор у Бечу и Анкари – за време рата.

38 Волтат, немачки финансијски стручњак.

Бр. 20

ПОСЛАНСТВО КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ, БЕРЛИН – ПОСЛАНСТВУ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ, ЛОНДОН

Из Берлина 20. јула 1939. у 17,25 часова
У Лондон 20. јула у 19 часова

Строго поверљиво. Лично за Министра.

Из разговора са италијанским амбасадором³⁹ сазнајем: Када је Боне⁴⁰ 1. тек. мес. учи-нио немачком амбасадору познато саопштење о ставу Француске у питању Данцига и коридора, француски Министар иностраних послова доставио је одмах после тога за Рибентропа и један писмени резиме свога саопштења. Сада је Рибентроп 17. о. мес. одговорио Бонеу једним личним писмом. У писму се каже отприлике: Немачка нема освајачке намере, али се неће дати изазивати и спремна је да се брани од сваког нападача. Тон писма је, каже италијански амбасадор, врло оштар.

Лондон извештен.

Стр. пов. бр. 168

Андрић

АЈ, ПЛ, нов. бр. 833 од 20. VII 1939, ф. II, дос. I-10

Бр. 21

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД – ПОСЛАНСТВУ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ, ЛОНДОН

Из Београда 1. септембра 1939. у 22,30 часова
У Лондон 2. септембра 1939. у 9 часова

Под 31. т.м. Берлин јавља:

„Од синоћ ситуација знатно се погоршала и то, како ми каже италијански амбасадор, на овај начин:

По повратку Хендерсона из Лондона Немци су изјавили да су спремни да разговарају директно са Пољацима али су тражили као услов да

39 Атолико Бернардо, италијански амбасадор у Москви 1930–1935, затим у Берлину до 1940.

40 Жорж Боне, француски министар иностраних послова.

пољски опуномоћени преговарач ступи ради преговора одмах, по могућности у току 24 часа, у додир са немачком владом. Немачка влада је у ту сврху израдила и писмено своје (две нејасне групе) преговоре у 14 тачака. Изгледа да Лондон није успео да на то приволи Варшаву. Напротив Варшава је јуче послеподне прогласила општу мобилизацију. То је у Немачкој схваћено као ново изазивање и синоћ је образован савет одбране земље.

Енглези су се, према мишљењу италијанског амбасадора, ангажовали према Немцима нешто више него што су могли да утичу на Варшаву. Зато Лондон ради и даље, са једне стране да наговори Варшаву да ступи у контакт са Берлином, а са друге стране да наговори Немце да не губе стрпљење и да не одустају од своје спремности за директне преговоре са Пољацима.

Атолико ми каже да и Италија чини са своје стране све што може у том правцу.⁴¹

Предње се доставља ради знања.

Пов. бр. 18349

Цинцар Марковић

/шифровани телеграм/ АЈ, ПЛ, пов. бр. 1225 од 2. IX 1939, ф. II, дос. I-10

Бр. 22

**ПОСЛАНСТВО КРАЉЕВИНЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ, БЕРЛИН
– МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ
ПОСЛОВА, БЕОГРАД**

Пов. бр. 125

Немачко финансирање рата

Берлин, 23. јануара 1940.

Консуларно-привредно одељење⁴²

За покриће трошкова око наоружања и за

41 Мусолини је крајем августа предлагао Хитлеру да Пољска преда Немачкој Данциг, а остала спорна питања да се реше на једној међународној конференцији. Хитлер то није прихватио и одбацио је предлог 31. августа.

42 Копију овог извештаја КПО упутио је 31. јануара Министарству финансија – Одељењу буџета. Посланство у Берлину је исти извештај упутило и Политичком одељењу МИП-а.

финансирање рата, Немачка је била принуђена да знатно повећа разне дажбине. Тако је само приход од пореза повећан од 6,65 милијарди марака у 1932/33 години на 18 милијарди у 1938/39 години, али се верује да се на овој цифри неће остати и да ће приходи од пореза у 1940. години бити повећани на 24 милијарде, што ће представљати око 30% целокупног државног прихода. Поред овога, очекује се допунско повећање порезе на зараду за нових 25%.

Ово повећање порезе у првом реду има за циљ да покрије повећане издатке за време рата, али, осим тога, ово се приказује као нека врста привредног регулатора. Јер одмах по почетку рата у Немачкој је ограничена потрошња увођењем бонова за животне намирнице и друге потребе. Само један део зараде могао се издати за животну егзистенцију. Како су зараде и приходи остали исти, а цене стабилне, потрошачи су имали слободну куповну моћ која је тражила на пијаци још слободну робу. Најбољи доказ за ово је, да се за време од почетка рата па до данас куповало све оно што се без бонова могло добити. За време божићних празника била је тако велика навала на радње да су ове распродале своја стоваришта. Цена није играла никакву улогу, већ је главно било да се нешто добије. За један килограм кафе плаћало се око 70,-РМ (1.000,-динара). Ако би овако стање потрајало могло би имати инфлаторних последица, утолико што би и покрај свих врло строгих мера шверц постао свакодневна појава. Куповну моћ која је слободна требало је апсорбовати. Ово учинити само порезом осећало би становништво као сувише велики баласт. И поред уверења да безбедност државе захтева да жртве подносе не само војници већ и цивилно становништво, свако повећање пореза изазива негодовање.

Да би могли да покрију велике расходе, немачки надлежни фактори настоје да, поред пореза, повећају или пронађу и друге изворе. Један од ранијих значајнијих извора били су зајмови, и нема сумње да ће се њима и сада прибећи. Као врло добар извор државних прихода сматра се и штедња, нарочито због тога што сви новчани канали воде у државну касу, па,

према томе, држава може да се послужи новцем грађана. Због тога се на све стране држе сада говори о штедњи. Подвлачи се да држава штеди и да грађани морају утолико пре својевољно штедети. У оквиру пропаганде за штедњу био је нарочито изразит говор г. Функа, у коме је Министар привреде ставио до знања немачком народу жеље немачких одговорних фактора. Ове се жеље, на економском пољу, свде на штедњу. Г. Функ је нагласио да грађани разбацују новац купујући непотребне ствари било из бојазни од инфлације, било из страха да ће робе ускоро нестати па желе да се на време снабду. Како ће новац остати стабилан, рекао је г. Функ, и како ће робе увек бити довољно да покрију потребе појединаца, овакво схватање је безразложно. У случају пак да грађани не прихвате ове разлоге и не почну са правом штедњом, држава ће бити приморана да вишак слободног прихода корисно употреби.

Дневна штампа поздравља овај подстрек за штедњу. Наглашава се, да се приватна потрошња мора смањити у интересу војске. Штедња је за време мира национално привредна потреба, а за време рата ово је дужност сваког појединца. Издавањем бонова омогућено је сваком Немцу да може добро живети и према томе нема потребе новац разбацивати, за непотребне ствари. Како ће се штедњом финансирати рат то је национална дужност сваког Немца да штеди, а ако неће милом онда га треба у интересу целине натерати силом.

Начин штедње засада се препушта још увек слободном нахођењу појединаца. За појачање добровољне штедње чују се разни предлози: појачати пропаганду да деца штеде у школи, штедња међу Хитлеровом омладином, поклоне и специјалне награде предузећа треба да чине не у новцу већ у боновима, поједина предузећа и институције треба да организују штедњу међу радницима и чиновницима и тако даље. Шта више се предлаже да држава даде пореске олакшице онима који ће штедети на дуги рок.

На основу напред изнетог може се констативати да ће Немачка углавном финансирати рат порезом и штедњом. Било добровољна или присилна штедња, ово не значи засада ништа друго

већ прикривени порез. Национални доходак и приход појединаца трошиће се онако како то држава нареди. Уштеде се неће препуштати вољи и нахођењу појединаца већ ће се морати користити у интересу целине и државе. Ако систем штедње за финансирање рата не да очекиване резултате, онда ће бити примењен повећан порез. Појачаним разрезом пореза настојаће држава да подмири своје потребе за цело време рата.

У вези са предњим проносе се гласови да ће путем подесних уредаба бити уведена присилна штедња. То јест, да ће свакоме од његових прихода бити одређена једна извесна сума за минимум егзистенције, а сав сувишак да ће морати бити стављен на расположење држави у облику обавезне штедње.

Посланик,
Иво Андрић

/Оригинал/ АЈ, МИП КЈ – КПО, бр. 863 од 31. I 1940, ф. II, р.о. 233, Немачка

Бр. 23

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД – КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Послат из Београда 20. априла 1940. у 19,20 часова

Примљен у Лондону 21. априла 1940. у 10 часова

Под 18. т. м. Берлин јавља:

„Данас ми Вајцекер каже да је жеља Немачке била да на Северу као и на Југо-истоку буде сачуван мир. На Северу то није успела⁴³ и то кривицом других. Он не предвиђа да ће се формирати неки шири и значајнији фронт у Норвешкој јер за то нема услова.

По његовом мишљењу на Југо-истоку нема у овај мах опасности за мир. Све земље у питању желе да сачувају неутралност па чак и Турска.

У талијанској штампи осећа се, каже Вајцекер, извесна живост и борбеност. То је разумљиво с обзиром на савезничке односе према

⁴³ Вид. документ бр. 179.

Немачкој, али сматра да (иако то изрично не каже) из тога не треба одмах изводити неке да-лекосежне закључке.“

Предње се доставља ради обавештења.
Пов. бр. 10383

Цинцар-Марковић

/Шифровани телеграм/ АЈ, ПЛ, нов. бр. 673 од 3. V 1940,
ф. I, дос. I-8

Бр. 24

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД – Г. ДР ИЛИЈИ ШУМЕНКОВИЋУ, КРАЉЕВСКОМ АМБАСАДОРУ, АНКАРА

Стр. пов. бр. 1375-XI

*Данашње активирање
политике осовине Рим–Берлин*

Београд, 3. маја 1940.

Господине амбасадоре,

Част ми је известити Вас да је Министарство иностраних послова примило данас од Краљевског посланика у Берлину следеће обавештење односно активирања политике осовине Рим–Берлин које се у последње време видно манифестује:

„1) После затишја од неколико месеци, одједном су учестале званичне посете. Тако су само ових дана боравили у Берлину пуковник милиције Фанели, шеф италијанског туризма Про-бо Магрини, вице-гувернер Рима Монтуори, инспектор фашистичких организација у иностранству Карло Базиле, и други. Њихове изјаве у штампи су веома издашне у комплиментима немачком народу и војсци. Ове италијанске срдачности примају се у берлинским круговима са великим задовољством и сервирају врло све-чано јавности.

2) Смењивање г. Атолика и постављење г. Алфиерија⁴⁴ за новог италијанског амбасадора

⁴⁴ Дино Алфијери, амбасадор Италије у Берлину од априла 1940. до 25. јула 1943. Пре тога обављао је следеће функције: државни подсекретар у Министарству за корпорације 1929–1932, државни подсекретар за штампу и пропаганду 1932–1936, затим министар истог министарства до 31. октобра 1939. – уместо Ђана, који је постао министар

у Берлину претставља један стваран и значајан прилог побољшању италијанско-немачких односа. Положај г. Атолика од месеца новембра прошле године није био код немачких меродавних фактора више онако повољан као некад. Овај положај није се могао поправити, а болест је убрзала г. Атоликово опозивање. Постављење новог амбасадора, истакнутог члана партије и ноторног германофила, јесте једна у низу мера и манифестација којима Италија, без штете и обавезе по себе, обавезује Берлин. Са немачке стране настоји се дати овој мери значај једног речитог симптома.“

Истим овим извештајем Краљевски посланик у Берлину доставио је Министарству иностраних послова следеће обавештење односно мишљења која преовлађују у тамошњим дипломатским круговима поводом горњих настојања у правцу активирања политике осовине Рим–Берлин:

„1) Што се тиче наименовања г. Алфиерија, у дипломатском кору се ствар истина схвата као једна крупна манифестација у корист осовине Рим–Берлин, али се сматра да она сама по себи не искључује ни по чему нове промене температуре у италијанско-немачком пријатељству. Ако Риму једног дана затреба, он може врло лако личности новог амбасадора дати претежно културни и пропагандистички карактер и одузети јој политички и дипломатски значај који јој се сада овде даје.

2) Што се тиче даљег развоја италијанско-немачких односа, у дипломатским круговима у Берлину могу се уопште констатовати два опрезна схватања. С једне стране, један мањи број дипломатских претставника сматра да се Мусолини везао нераздвојно са Хитлером и да сада ради на препарирању јавности и других фактора у Италији за своју германофилску политику, која може ићи чак до уласка у рат на страни Немачке. Други, а то је већина, сматрају да је све ово само једна фаза у италијанском маневрисању и да на том путу треба очекивати још многе промене и кривудања, и да у овом најновијем ставу Италије нема ничега ни дефинитивног ни одређеног. Ни једни ни други не

иностранних послова; амбасадор у Ватикану 1939–1940.

искључују да Италија неће покушати у једној од тих фаза да учврсти још боље свој положај на Балкану, под условом да то буде без крупнијих улога и без већег ризика.“

Предње Вам се доставља ради Вашег обавештења.

Изволите примити, Господине Амбасадоре, уверење о мом одличном поштовању.

Помоћник министра:
Мил. Д Смиљанић

/Препис Андрићевог извештаја, начињен у МИП-у и упућен Амбасади КЈ у Анкари/ АЈ, ПА, стр. пов. бр. 787 од 3. V 1940, ф. 36

Бр. 25

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД – КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Пов. бр. 15846-III, Н-1

Духовно расположење у Немачкој

Београд, 12. јуна 1940.

Краљевски посланик у Берлину доставио је под 8. јуном следећи извештај о духовном расположењу немачког народа:

„У Немачкој су сви данас убеђени да ће Немачка извојевати победу над савезницима и то за врло кратко време. Сазнање и нада да ће се рат завршити у врло скорој будућности, уз немачку победу, учинили су да је немачки народ данас у много ведром душевном расположењу, но икада до сада од почетка рата. Али ово ведро расположење ограничава се на крајеве, где се не осећају директни ударци рата. У круговима партије одушевљење и самопоуздање иде несравњено много даље.

Партиске личности изражавају у разговору немачке намере о уређењу послератне Европе. Средња Европа и Балкан заузимају у тим плановима знатно место. У Југоисточној Европи треба да буде сачуван мир. По свршетку рата Немачка ће у тим крајевима „направити реда, што не значи освајања, анексије и неке велике територијалне промене, него више један политички, привредни и идеолошки утицај Немачке на све народе у том делу Европе.

Да би се правилно оценило данашње расположење просечног Немца треба се сетити да је Версаљски мир, са својим материјалним и моралним последицама, оставио у добром делу немачког народа дубљег трага него што се то у иностранству обично мисли. Кад се ради о репарацији „версаљске неправде“ већина Немаца је спремна да прими највеће жртве и да постане добровољац саучесник у најстрашнијим насиљима и најрискантнијим међународним авантурама.

Једна од грешака западних сила у процени ударне снаге Немачке била је у нетачној оцени тога расположења уопште и промени његовог утицаја на ратни потенцијал Немачке.

У главном немачке масе су и овога пута савршено и послушно оруђе у рукама вођства и цело немачки заиста огромни напор оставља утисак елементарне силе која није нашла своје место у свету и тражећи га настоји да помери све остале народе са места које они заузимају.“

Министарству иностраних послова част је доставити предње ради обавештења.

По наредби Министра,
Начелник Политичког одељења,
Р. Петровић

/Препис Андрићевог извештаја од 8. јуна, начињен у МИП-у и упућен амбасадама КЈ у Анкари и Букурешту и посланствима КЈ у Лондону, Риму, Паризу, Софији, Будимпешти и Атини/ АЈ, ПЛ, пов. бр. 1414 од 16. X 1940, ф. I, дос. I-8

Бр. 26

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД – Г. ДР ИЛИЈИ ШУМЕНКОВИЋУ, КРАЉЕВСКОМ АМБАСАДОРУ, АНКАРА

Стр. пов. бр. 2213/III

Београд, 11. јула 1940.

Господине Амбасадоре,

Част ми је извести Вас да је краљевски Посланик у Берлину, у вези са гласовима о покушајима за мир између Немачке и Енглеске, доставио Министарству следећи извештај:

„У дипломатским круговима и даље се подржавају гласови о покушајима да се Енглеска приволи на мир пре немачког удара за који је све спремно. Тиме се тумачи и одлагање немач-

ке офанзиве против острва.

Хитлерова жеља да дође до споразума са Енглеском заснована је на сасвим практичним разлозима. Неразумном политиком енглеских управљача, по тврђењу немачких личности, г. Хитлер је био присиљен да против својих жеља и уверења ратује са Енглеском. Сад кад је Енглеска изгубила све савезнике и остала усамљена, упорство енглеских владајућих кругова доводи Хитлера у тешку дилему. Непомирљивост Енглеске и логика овога рата силе га да и против ње спроведе рат до уништења, а целокупна његова концепција светске политике и међународних односа нагони га да поштеди енглеску империју. По схватањима г. Хитлера енглеска империја је у данашњим приликама нужна претпоставка за равнотежу у свету. Нестанак те империје изазвао би поремећаје које г. Хитлер сада не жели и довео би огромне поседе и богаћења у руке других држава и раса, а осиромашео и иначе осиромашену Европу. Укратко, г. Хитлер сматра енглеску империјалну власт једном нуждом и желео би да Енглеска остане нека врста европског жандарма у тим деловима света, док не дођу времена када ће те поседе моћи преузети Немачка. Али у исто време г. Хитлер жели да се Енглеска повуче са европског копна, где њен утицај сматра неоправданим и фаталним т.ј. непомирљивим са развојем Трећег Рајха.

Отуда се код свих националсоцијалистичких кругова осећа огорчење против непомирљивости и неувиђаности енглеских водећих кругова којима се, како они кажу, још увек, после свих грешака, пружа добра прилика да закључе мир и спасу империју.

Помисао да би Енглеска могла наставити са отпором, наслањајући се на Сједињене Америчке Државе, изазива код Немаца бујицу огорчених пребацивања и претња из којих се види њихова вера у непобедивост Немачке, а иза којих се исто тако наслућује бојазан од продужења рата и забринутост због последица које рат може још да изазове у међународним односима.

Томе треба додати совјетску опасност која у Немачкој све јасније долази до изражаја. Продужење рата на Западу дало би Совјетској Русији још више слободе и воље за освајања у

оквиру немачког животног простора. Већ у садашњем брзом и безобзирном освајању Бесарабије и Северне Буковине⁴⁵ у Берлину гледају између осталог и енглеске прсте. У дипломатским круговима се могу чути чак и такви гласови који совјетско-немачки сукоб предвиђају још пре идуће јесени.

Има још једна чињеница која код Немаца појачава жељу за брзим миром. То је држање Италије. Према ономе што се у Берлину може чути, са италијанске стране не показује се много воље за неко јаче ангажовање у рату против Енглеске, изузев сектора на којима Италија већ сада води рат, а који су споредни. И ма да се са италијанске стране подвлачи жеља Италије да се ангажује и у борби против Енглеске до дефинитивне победе, немачки кругови у поверљивим разговорима дају израза својој сумњи и тврде да је, с обзиром на ратничке квалитете италијанске војске, у најмању руку неизвесно са каквим и коликим стварним италијанским учешћем се може рачунати.

Услед свега тога преовлађује мишљење да ће г. Хитлер одлагати офанзиву против Енглеске док год она не постане неизбежна.“

Достављајући Вам предње ради Вашег личног обавештења, молим Вас, Господине Амбасадоре, да изволите примити уверење о мом одличном поштовању.

Министар помоћник,
Мил. Д. Смиљанић

/Препис Андрићевог извештаја, начињен у МИП-у и упућен амбасади КЈ у Анкари/ АЈ, ПА, нов. бр. 1205 од 22. VII 1940, ф. дос. 9

Бр. 27

**МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ
ПОСЛОВА БЕОГРАД – АМБАСАДИ
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ, АНКРА**

Стр. пов. бр. 3833/III

*Немачка реакција на
проенглески став Америке*

Београд, 25. децембра 1940.

⁴⁵ Совјетске трупе су окупирале Бесарабију и Северну Буковину 28. јуна 1940, после безусловног ултиматума упућеног румунској влади.

Бр. 28

**ПОСЛАНСТВО КРАЉЕВИНЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ, БЕРЛИН – Г. АЛЕКСАН-
ДРУ ЦИЦАР-МАРКОВИЋУ, МИНИСТРУ
ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД**

Стр. пов. бр. 59

Берлин, 25. фебруар 1941.

Министарству иностраних послова част је извести да је од Краљевског посланства у Берлину под 22. децембром т. г. примило, по горњем предмету, следећи извештај:

„Са званичне немачке стране досад је углавном избегавана свака реакција поводом проенглеског става владе Сједињених Држава. Међутим, последње изјаве Председника Рузвелта⁴⁶ и војне и финансијске мере Сједињених Држава су такве, да се прешло преко свих међународних форми и обзира, те немачки званични кругови неће моћи даље ћутке прелазити преко њих. Немачка реакција ће доћи још и због тога, што се народу већ једном мора објаснити право расположење Сједињених Држава, пошто би евентуални улазак Америке у рат без претходне припреме народа за ову могућност изазвао већу депресију него објављивање овдашњег америчког става.

У берлинским дипломатским круговима сматра се да ће се Немци засад ограничити само на реакцију путем пропаганде и да ће у том циљу употребити сва средства која им пружа пакт у троје, како би тиме утицали што више на америчко јавно мишљење а код својих маса створили утисак да Немачка није усамљена.

У вези са овим, у берлинским дипломатским круговима верује се да ће Немци покушати да наглим и одлучним војничким успехом реше рат у своју корист, пре но што Сједињене Државе ступе у отворен рат са Немачком, а нарочито пре но што америчка помоћ постане стварна и ефикасна.“

Министарству иностраних послова част је доставити предње с молбом на знање.

По наредби Министра,

Начелник Политичког одељења, Р. Петровић

/Препис Андрићевог извештаја од 22. децембра, начињен у МИП-у и упућен Амбасади КЈ у Анкари/ АЈ, ПА, пов. бр. 1932 од 31. XII 1940, ф. 34, дос. С-9

46 Рузвелт је изјавио да ће САД дати сав тражени ратни материјал Енглеској. У децембру је Енглеска поручила у САД 12.000 авиона и 60 теретних бродова, што је износило 750 милиона фунти стерлинга. Америка је испоручивала Енглеској у току 1940. око 300–400 авиона месечно. Поред материјалне помоћи САД Енглеској, она је не мање значила и моралну потпору (М. Зечевић, М. Милошевић, *Извештаји* . . ., 465, 474–475).

Господине Министре,

Добро упућена личност каже ми о турско-немачким односима следеће:

Пошто се ствар са Бугарском развијала као што је било предвиђено и окончала на пуно задовољство меродавних немачких фактора, сад је сва њихова пажња сконцентрисана на Турску.

Оптимистичке званичне изјаве којима се тумачила турско-бугарска декларација⁴⁷ све више уступају места резервисаном ћутању.

Изјава турског министра иностраних послова којом је протумачио смисао декларације сматра се овде двосмисленом и не може, наравно, да задовољи немачке меродавне кругове. Још мање може да их задовољи писање турске штампе.

У немачкој штампи подржава се још извесна нота оптимизма објашњавањем фон Папен-ових пријема и говора, али то је више због одржавања општег расположења и да би се побила противничка тврђења. У ствари развој ствари у Турској прати се са напрегнутом пажњом. На путовање г. Идна⁴⁸ и енглеског шефа генералштаба на Блиски исток гледа се са највећим подозрењем.

47 То је турско-бугарска декларација о ненападању. Она је, с обзиром на прилике у којима је настала, значила да се Турска неће мешати у догађаје у Бугарској, а то је опет значило – слободан пролаз за немачку војску кроз Бугарску.

48 Антони Идн (1897–1977), британски политичар и државник. Посланик Конзервативне странке у парламенту 1923, помоћник министра иностраних послова 1931–1933. Године 1935. постао је Лорд чувар државног печата, затим министар за везу са Друштвом народа, где се залагао за санкције према Италији. 1935–1938. је министар иностраних послова у Чемберленовој влади; поднео је оставку после Минхенског споразума. У ратној Черчиловој влади био министар рата, а крајем децембра 1940. поново министар иностраних послова пошто је лорд Халифакс, дотадашњи министар, постављен за енглеског амбасадора у Вашингтону (22. децембра). После рата био је министар иностраних послова 1951–1955. и председник владе 1955–1957.

Томе треба додати још један минус који бе- лежи немачка дипломатија. У последње време на- име у Анкари као и у другим престоницама, немачка дипломатска акција сукобљује се не више са енглеским него удруженим енглеско-а- мериканским напорима. При томе дипломатија Сједињених Америчких Држава није у већини случајева ништа мање борбена од енглеске а често су њени услови рада повољнији од енгле- ских.

Међутим, у случају Турске Немци не мисле да напусте свој досадашњи став резервисане и дискретне али неуморне и непоколебљиве ак- тивности. Немачки водећи кругови решени су да у томе иду до краја и да у питању Турске по- кажу „беспримерну стрпљивост“.

То показује колико им је стало да у питању Турске постигну решење у смислу својих пла- нова.

У исто време Немци се надају да ће овакав њихов рад и поред тешких услова под којима се развија и поред минималних досадашњих успе- ха, имати ипак на крају добре резултате.

Изволите примити, Господине Министре, уверење о мом особитом поштовању.

Посланик,
И. Андрић

/Копија Андрићевог извештаја коју је МИП упутио Ам- басади КЈ у Анкари под стр. пов. бр. 566 од 3. III 1941./ АЈ, ПА, пов. бр. 385 од 11. III 1941, ф. 39, дос. В-8

Бр. 29

ПОСЛАНСТВО КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ, БЕРЛИН – МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Отправљен из Берлина 4. априла 1941. у 13,50 часова.

Примљен у Београду 4. априла 1941. у 18,00 часова.

Немачка штампа и радио настављају са ши- рењем фантастичних вести о прогањању Нема- ца код нас.⁴⁹

⁴⁹ Догађаји од 27. марта дали су повода немачкој штампи и радију за жестоку кампању против Југославије. Стал- но је истицано да је немачка мањина од тада изложена

У овдашњем дипломатском кору чује се мишљење потпуно неутралних личности да Немци, изненађени догађајима у Југославији, убрзано спремају повод за евентуални напад против Југославије.⁵⁰

У сваком случају ова кампања потпуно личи оној коју су у своје време организовали против Чехословачке и Пољске.

Мислим да би са наше стране требало систе- матски реагирати, износећи стварно стање и демантујући лажне вести тачку по тачку. Прет- ставницима неутралних земаља добро би било већ сад указати на методе и циљеве немачке пропаганде.

Пов. бр. 791

Андрић

/Телеграм/ АЈ, МИП КЈ – Политичко одељење, пов. бр. 8.500 од 5. IV 1941.

Приредио:
Миладин Милошевић

зостављању и насиљу. Тој кампањи одмах су се придру- жиле мађарска, бугарска и румунска средства информисања.

Министар Нинчић је у циркуларној поруци југословен- ским посланствима саопштио да: „Приликом ових мани- фестација (27. март) било је заиста спорадичних инци- дената сасвим невинне природе као неколико разбијених прозора на немачким кућама, непријатељских поклика против Немаца, било је и мањих физичких испада од стра- не неодговорних елемената и пијаних људи, али није било ничег што би могло дати и најмање повода за кампању оваквих размера. Ова кампања појачава свакодневно тон износећи разне врсте злостављања што је апсолутно не- истинито. Представници немачке мањине у Цељу за које је немачки радио јавио да су били предмет злостављања, спонтано су изјавили данас преко нашег радија да су та тврђења апсолутно нетачна.“

Нинчић је молио дипломатске представнике да у граница- ма могућности енергично оповргну немачку пропаганду у којој „нема ни најмање истине“ (АЈ, Посланство КЈ у Ва- шингтону, пов. бр. 165 од 3. IV 1941, Нинчићев телеграм, пов. бр. 8.322 од 3. IV, ф. 214, дос. Немачка).

⁵⁰ Југословенски војни аташе у Берлину, пуковник В. Ваух- нук, прве информације о Хитлеровој одлуци да нападне и уништи Југославију добио је 28. марта, а 1. априла сазнао је и датум и начин напада – 6. април, бомбардовање Бе- ограда. Исте информације добијао је и наредних дана и обавештавао Генералштаб у Београду, где се сумњало у тачност порука. Војни аташе је, као што се обистинило, располагао тачним информацијама (Јакоб Б. Хоптнер, *Ју- гославија у кризи 1934–1941*, Ријека 1972, 271–272).

А Н Д Р И Ћ Е В И Н С Т И Т У Т

ИСТОРИЈСКЕ СВЕСКЕ

Андрићград, децембар 2021.

Број 48

ИВО АНДРИЋ ПОВОДОМ 60 ГОДИНА ОД ДОБИЈАЊА НОБЕЛОВЕ НАГРАДЕ

Тематски број

ISSN 2303-5293

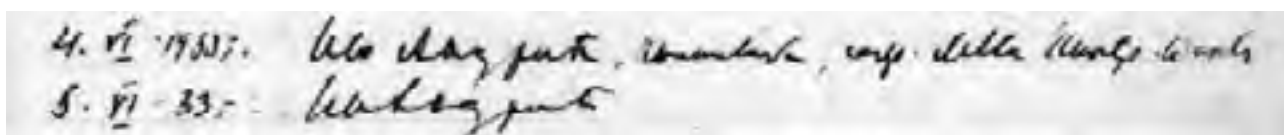

КАД ЈЕ РЕЧ О АРХИВИМА

Позван да кажем нешто из својих схватања, искустава или доживљаја са подручја архива и архивског рада, са задовољством сам се сетио живог и оправданог написа Добрице Ћосића о тој теми, у једном од прошлих бројева овог Алманаха. Са своје стране хтео бих да се и ја, и као грађанин и као писац, заложим за ту грану културне активности и, уопште, за што боље, рационално и савремено чување докумената прошлости и садашњости. То залагање не би било потребно на овом месту, у органу Друштва архивиста, али је, чини ми се, умесно због оних који о архивима знају мало или ништа, а склони су да их потцењују. Јер има у нас људи, често и школованих, који на те установе и ту врсту посла гледају као на нешто излишно и беживотно. У својој кратковидости они и не слуте да су архиви и архивски материјали живи и богати и стварни исто тако и исто толико колико и тзв. „живи“ и „стварни“ живот сâм. Управо, живи су онолико колико ми имамо духа и стваралачке снаге да им удахнемо, са колико проницљивости умемо да их „прочитамо“ и да схватимо њихову важност за живот нашег друштва, за садашње и будуће нараштаје. Само неуки и неразумни људи могу да сматрају да је прошлост мртва и непрелазним зидом заувек одвојена од садашњице. Истина је, напротив, да је све оно што је човек некад мислио и осећао и радио нераскидљиво уткано у ово што ми данас мислимо, осећамо и радимо. Уносити светлост научне истине у догађаје прошлости, значи служити садашњости. Стога архивска документа нису мртва, сива и узалудна као што то површним или неупућеним може понекад да изгледа. То су драгоцени сведоци без којих би нам остала непотпуно разумљива многа појава у садашњости, без којих не бисмо могли назрети ништа од будућности.

У архивским просторијама, међу орманима и полицама пуним тих често потцењиваних хартија, врши се стална служба истини, нашој људској, релативној истини, која се тешко уочава и осветљава, а лако замрачује и губи, али којој ипак морамо верно и истрајно да служимо, ако желимо да наш живот буде на чврстим основима и наша друштвена атмосфера чиста и здрава. Материјали који су ту похрањени морају бити чувани и цењени исто као свако друго народно добро од друштвеног интереса и опште користи. Људи који раде у тим просторијама заслужују нашу пажњу и захвалност. Понекад се међу њима, услед професионалне деформације, нађе и такав архивист који змајски и манијачки бди над „својим“ документима, и највише би волео да их држи под кључем, далеко од профаних очију. Али у великој већини то су наши најбољи водичи на путу ка истини који, често са одрицањем а редовно са љубављу, врше своју не лаку дужност.

О личним искуствима из разних архива у нашој земљи и у иностранству ја овде, наравно, не могу подробније говорити, иако би разговор између архивских радника и оних који се архивима служе могао бити користан. Хтео бих узгред само да истакнем једну тешкоћу која се понекад испречи пред писцем историских романа и приповедака. – Приликом сваког консултовања неког архива потребно је што одређеније навести предмет интересовања. И то је потпуно оправдан и разумљив захтев. За научног радника то је понајчешће ваљда и могућно, али није за књижевника, или бар није увек. Он тражи појединост, често и безначајну ситницу која је случајно ушла у архив уз историске догађаје. А то се не да увек јасно формулисати, ни једном бројком или једним термином обухватити. Он тражи лутајући. Због тога је при сусретима и у сарадњи између књижевника

Упис Иве Андрића у Књигу истраживача Државног архива Србије, Београд, 4–5. јун 1933.

и архивских радника потребно мало стрпљења, ширине и разумевања са обе стране. То је, уосталом, потребно при свакој сарадњи, и то се, са мало добре воље, увек и нађе.

Остајући у границама овог пригодног написа, ја желим да истакнем суштину мога гледања на ову материју, да у најсажетијем облику кажем своје мишљење. А то је: мислим да у нашим приликама треба увек подвлачити и свуда истицати чињеницу да архиви нису никакви мртви колосеци ни пасивне позиције у нашем друштвеном и културном животу, а да је непажња према архив-

ском материјалу културна брука и национална штета.

Говорим то не само са убеђењем, него и на основу личног искуства. Ја и сувише лепих часова и скромних али радосних открића дугујем архиви-ма и архивским радницима да не бих, кад год ми се за то укаже прилика, рекао о њима реч истине, и реч похвале, као о потребним и корисним, важним и неопходним друштвеним чиниоцима.

Иво Андрић

КАНДИДАТУРА ЗА НОБЕЛОВУ НАГРАДУ

„Господо,

Нобелова награда за књижевност, која ужива изванредно велики углед у свету, има нарочитог значаја за литературу мањих народа, чији недовољно познати језици представљају тешко премостиву сметњу да се светски афирмишу. У том погледу је Нобелова награда доиста одиграла благотворну улогу. И то би био један од разлога који је управу Савеза књижевника Југославије подстакао да вам се обрати са предлогом да у кандидате за Нобелову награду за књижевност уврстите југословенске књижевнике Мирослава Крлежу и Иву Андрића. Главни разлог да вам предложимо наше кандидате за Нобелову награду Мирослава Крлежу и Иву Андрића, који су најзначајнији писци југословенске књижевности, лежи у чињеници, која је по нашем најозбиљнијем уверењу неоторива, да су оба та писца доиста прворазредне вредности у светским размерама одмерене. То се већ данас и потврђује. Сваки од њих је до сад објавио велики број књижевних дела високог литерарног квалитета, поезије и прозе, од којих је један број преведен на више европских језика и доживео и у страним земљама врло позитивне критике. За њих се с правом може рећи да их као знамените писце није прихватила само југословенска јавност, него су као такви добили завидна

признања и од критике и од читалачке публике многих других земаља. Молимо вас да ово писмо примите као нашу кандидатуру Мирослава Крлеже и Иве Андрића за Нобелову награду за књижевност. Шире образложење о њиховом књижевном опусу, биографске и библиографске податке о њима, као и њихова дела преведена на француски језик, послаћемо Вам накнадно, најдаље до половине месеца фебруара. Изволите примити уверење нашег особитог поштовања,

Милан Богдановић,

потпредседник Савеза књижевника Југославије.“

*(Писмо Савеза књижевника Југославије
Шведској академији, Београд, 23. јануар 1958,
Архив Југославије, 498, ф. 13)*

„Стало се на становиште да се за књижевност не могу делити награде (то је само једном учињено), сем тога заједно разматрање оба кандидата захтевало би губитак још 4–5 година, јер је Крлежа непознат, треба га читати, а то је прилично тешко јер није много преведен“

Хари Мартинсон (Hary Martinson),

шведски академик,

филозоф, писац, члан Шведске академије
(Архив Југославије, 559, 71, 160, Пов. бр. 648)

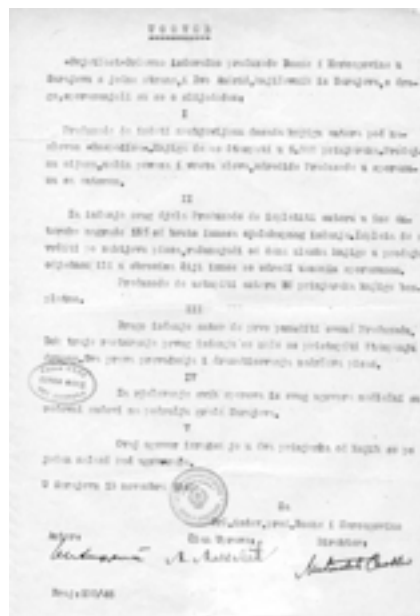
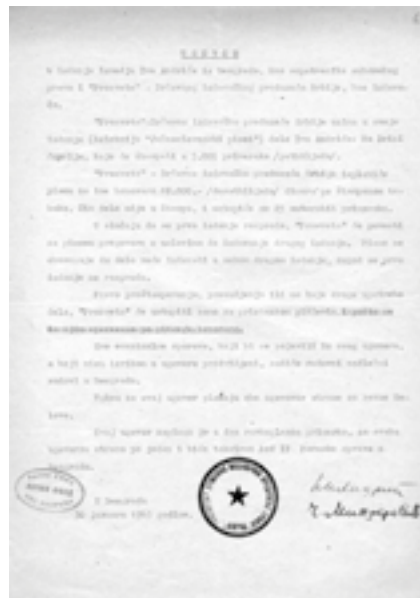

ШТАМПАЊЕ ПРВИХ ИЗДАЊА АНДРИЋЕВИХ ДЕЛА

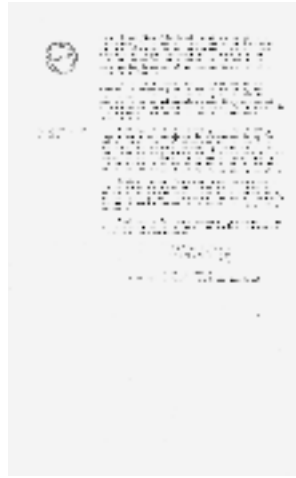
Роман Петровић, Иво Андрић, 1946, оловка на папиру, 29 x 22,8 cm
(Задржани погледи. Андрић, свет слике и пријатељи,
Нада Сеферовић, Музеј града Београда, Београд 2011)

Уговори потписани између Иве Андрића и „Просвете“, Државног издавачког завода Југославије и „Свјетлости“ о објављивању Андрићевих књига: На Дрини ћуприја, Травничка хроника и Госпођица, Београд– Сарајево, јануар–новембар 1945.
(Архив САНУ, лични фонд Иве Андрића, 69–71)

ВЕСТ О ДОБИЈАЊУ НОБЕЛОВЕ НАГРАДЕ 1961.

Нилс К. Столе, директор Нобелове фондације, обавештава Иву Андрића да је Шведска краљевска академија донела одлуку да му се додели Нобелова награда за књижевност, позива га на доделу награде и наводи програм церемоније која ће се одржати 10. децембра 1961,

Стокхолм, 26. октобар 1961.

(Задужбина Иве Андрића,
инв. бр. 621)

(Архив Југославије, 112 ф-10547-5)

...Ја сам се до промуклости изразговарао данас са нашим и страним новинарима и морам да кажем да ме је особито дирнула пажња отправника послова Шведске амбасаде који је дошао да ми саопшти текст одлуке и да ми честита. И, како сам почео тада да говорим, ја готово нисам ни престао... Из Рима, Беча и Стокхолма, јављали су се новинари којима сам на телефону рекао што сам боље могао оно што осећам...

(Архив Југославије, 112 ф-10547-7)

(Снимио Стеван Крагујевић,
легат Стевана Крагујевића,
Музеј Југославије)

Прва издања, објављена 1945.

(Архив Југославије, 112 ф-10547-10)

НОВИНАРИ У ДОМУ ИВЕ АНДРИЋА

(Снимио Стеван Крачујевић, легат Стевана Крачујевића, Музеј Југославије)

(Архив Југославије, 112 ф-10547-17)

(Архив Југославије, 112 ф-10547-15)

(Архив Југославије, 112 ф-10547-25)

ИНТЕРВЈУИ

Борба, 27. октобар 1961, стр. 6

Иво Андрић у Савезу књижевника Југославије, 26. октобра 1961. (Снимио Стеван Крагујевић, легат Стевана Крагујевића, Музеј Југославије)

Иво Андрић у Савезу књижевника Југославије, 26. октобра 1961. (Архив Југославије, 112 ф-10547-28)

(Архив Југославије, 112 ф-10547-48)

Изјава Иве Андрића југословенској телевизији и новинарима у Савезу књижевника Југославије, Београд, 26. октобар 1961. (Архив САНУ, ИА, 939)

Иво Андрић у Савезу књижевника Југославије, 26. октобра 1961. (Снимио Стеван Крагујевић, легат Стевана Крагујевића, Музеј Југославије)

1) **Шта сте радили откако сте сазнали за Нобелову награду?**

На жалост, ништа. Углавном, сликали су ме и одговарао сам на оваква и слична питања.

2) **Да ли идете у Стокхолм и шта ћете ради-ти са наградом?**

Нисам добро са здрављем. Ових дана тре-бало је да путујем у Индију, био сам по-зван на прославу 100-годишњице великог индуског песника Тагоре, али су ми лекари забранили да предузем тако велик пут. Надам се да ћу до 10. децембра бити опо-рављен и да ћу моћи да путујем у Сток-холм, који је ипак ближе од Њу Делхија. Свакако, имам живу жељу и чврсту наме-ру да у Стокхолму лично захвалим онима који су ми награду доделили.

3) **Кад и како сте се упознали са италијан-ском уметношћу?**

Као млад човек провео сам извесно време у Италији и упознао, осим Рима, још неко-лико италијанских градова. Већ то само по себи значи доћи у дотицај са италијан-ском уметношћу. Много лепоте сам видео не само у Вашим музејима него на улицама Ваших градова, трговима итд.

4) **Да ли сте што преводили са италијан-ског?**

Преводио сам врло мало, иако сам читао доста. Превео сам, пре доста година, у јед-ном београдском часопису једну новелу од Пирандела, чини ми се да се звала „Certi oblighi“. Његове „Novelle per un anno“ оста-виле су на мене дубок утисак. Превео сам, за време рата, и „Ricordi“ од Гвичардинија, али их до данас нисам објавио. Објавио сам и један есеј о Петрарки у једном нашем ча-сопису.

5) **Да ли је тачно да Вам је Леопарди нарочито драг?**

Као толики други људи, ја имам велико дивљење према Леопардију.

6) **Да ли је тачно да сте још пре I светског рата упознали Кјеркегора и да ли је тачно да је имао утицаја на Ваше ствара-лаштво?**

Тачно је да сам као млад човек, студент у Бечу, упознао нешто од Кјеркегорових дела, али не бих могао казати да ли је управо он утицао на мене. То би требало питати наше критичаре, који су такав утицај открили, или сматрали да он по-стоји.

7) **Који је најдраматичнији моменат у Ва-шој дипломатској каријери?**

Ја сам награду добио за своје књижевно дело, па мислим да је боље да говоримо о књижевности.

8) **У Вашим романима осећа се песимизам, судбина је крута и нема решења. Да ли то има везе с тим што сте писали под специјалним околностима своје романе у окупираном Београду? Или је то Ваша идеја о животу?**

У мојим делима има свакако доста мрач-них предела, али мислим да је у праву онај критичар који је тврдио да се у дну сва-ког таквог мрачног предела може назрети светла тачка која наговештава излаз. То нема везе ни са приликама под којима сам писао моје романе ни са неком општом мојом песимистичком идејом о животу, него са тежким временима која сам об-рађивао у мојим историјским романима и приповеткама.

9) **Шта значи за Вас Нобелова награда?**

Нобелова награда значи за мене једно лепо међународно признање моме књижевном раду, а преко њега целој нашој књижевно-сти и напорима наше земље на културном плану.

**Интервју Иве Андрића
италијанској телевизији RAI**

(Архив САНУ, лични фонд Иве Андрића, 939)

АНДРИЋ И НОВИНАРИ

Борба, 27. октобар 1961, стр. 1, 5

(Архив Југославије, 112 ф-10547-47)

„Травничка хроника“ распродата у Америци

Роман овогодишњег добитника Нобелове награде за књижевност Иве Андрића „Травничка хроника“ распродат је у САД. Ово је синоћ телефонски а доцније и телеграфски саопштио Савезу књижевника Андрићев њујоршки издавач Хектор Шипли. Издавач Шипли је истовремено известио да је склопио уговор за објављивање дела „Травничка хроника“ и „На Дрини ћуприја“ са два највећа америчка издавачка предузећа.“

(Политика, 27. октобар 1961, стр. 10)

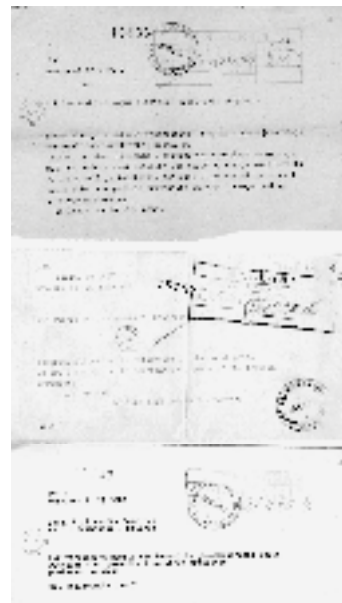

(Снимио Стеван Крагујевић, легат Стевана Крагујевића, Музеј Југославије)

ЧЕСТИТАЊА, ОДЈЕЦИ У ШТАМПИ

Роман Петровић, Портрет Иве Андрића, 1946, уље на платну, 76 x 66,5 cm (*Задржани погледи. Андрић, свет слике и пријатељи, Нада Сеферовић, Музеј града Београда, Београд 2011*)

Честитке Леонида Леонова, совјетског писца, Јана Роберта Максвела, британског издавача и Алојза Шмауза, немачког слаviste (*Архив САНУ, лични фонд Иве Андрића, 2793, 2975, 4016*)

Библиотека у стану Иве Андрића (*Архив Југославије, 112 ф-27126-9*)

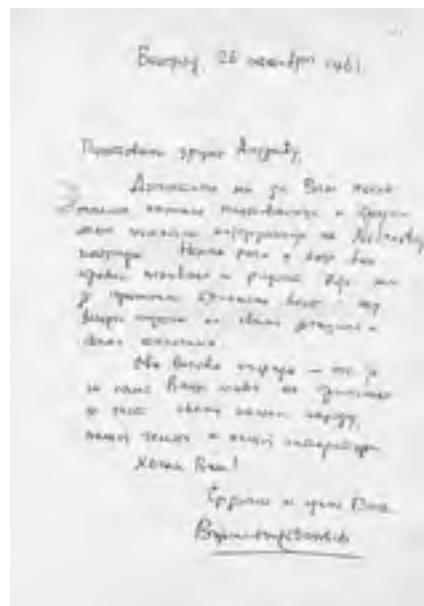

ЧЕСТИТКЕ – ИЗБОР

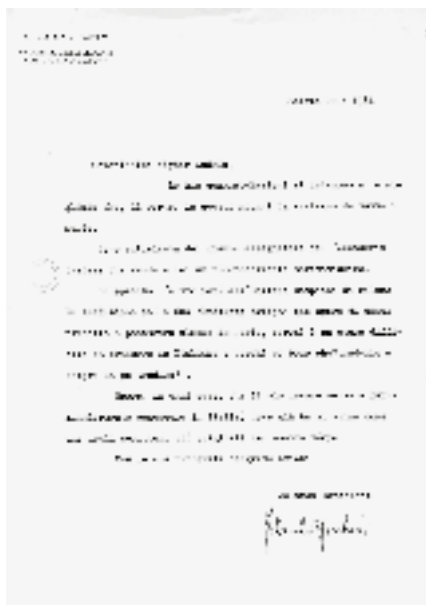

Радна соба Иве Андрића
(Архив Југославије, 112 ф-27126-4)

ДА ЛИ СМАТРАТЕ ДА
ОСВАЈАЊЕ КОСМОСА ПРУЖА
МАТЕРИЈУ ЗА КЊИЖЕВНОСТ?
ЈА МИСЛИМ ДА ПРУЖА И ПРЕ-
ВИШЕ, ЈЕР МНОГИ ОД НАС ЈОШ
НИСУ СТИГЛИ НИ НА ЗЕМЉИ
ДА СЕ СНАЂУ КАКО ТРЕБА.

„... Ова висока награда – то је не само Ваша слава но признање и част свему нашем народу, нашој земљи и нашој литератури...“ – Војислав Јовановић Марамбо, архивист, дипломата, историчар књижевности, Београд, 26. октобар 1961. (Архив САНУ, ИА, 2417-11)

Јоланда Маркиори, слависта, преводилац Андрићеве Проклете авлије на италијански језик (*Il cortile maledetto*, 1962), честита Иви Андрићу Нобелову награду, Падова, 29. октобар 1961. (Архив САНУ, ИА, 2914)

Јозеф Матл, проф. славистике на Универзитету у Грацу, честита Иви Андрићу Нобелову награду, Грац, 8. новембар 1961. (Архив САНУ, ИА, 2971)

Марио Монтефорте Толедо, писац из Гватемале, честита Иви Андрићу Нобелову награду, Мексико, 10. новембар 1961. (Архив САНУ, ИА, 3249)

Политика, 29. октобар 1961.

(Архив Југославије, 112Ф-10547-61)

(Архив Југославије, 112ф-31705-5)

Борба, 29. октобар 1961, стр. 10

О АНДРИЋЕВОМ ДЕЛУ РЕКЛИ СУ:

„Француски писци Авлин и Боске о Андрићу“

Париз, 29. октобар

Клод Авлин, познати француски писац и аутор предговора за француско издање „Травничке хронике“, изразио је своје велико задовољство што је Нобелова награда за књижевност ове године додељена југословенском књижевнику Иви Андрићу. У разговору са дописником Танјуга, Авлин је изјавио да је веома срећан што је ово признање одато једном од највећих југословенских уметника. „Што се мене тиче, рекао је он осврћући се на то што је Андрићу прошле год не недостајао свега један глас да би добио ову највећу књижевну награду, сматрам као да је Иви Андрићу два пута додељена Нобелова награда“. Радујем се, рекао је он, утолико више што ће једно овакво признање, као што је Нобелова награда за књижевност, омогућити да се у целом свету, поново издају Андрићева дела, као и она која досад нису била превеођена.

Ален Боске, познати француски песник и један од приређивача француског издања „Антологије југословенске прозе“, изјавио је да књижевно дело Иве Андрића истовремено носи печат и националног и европског духа.

– Сматрам да је Шведска академија наука, додељујући Нобелову награду за књижевност Иви Андрићу, одала признање њему као уметнику, али у исто време и литератури југословенских народа. То ће омогућити, нама у Француској, да обратимо више пажње тој литератури која је, у области истраживања оног што је тајно у човеку, отишла много даље него и најсмелији француски писци, чије нам стварање открива страну људске природе – закључио је аутор „Речи и ребра“, збирке песама, чији је превод изишао у издању „Нолита“.

(Борба, 31. октобар 1961, стр. 8)

„Очекујемо Андрића у нашој средини“

– пише „Њујорк тајмс“, коментаришући овогодишње додељивање Нобелове награде
Њујорк, 30. октобар

Један од водећих америчких дневних листова „Њујорк тајмс“ посветио је јуче посебни уводни чланак носиоцу овогодишње Нобелове награде за књижевност Иви Андрићу. Одајући признање југословенском књижевнику за његово дело, лист истиче да ће „његова јединствена и неодољива привлачна литература“ добити сада још више присталица у свету.

„У Андрићевим романима из његове родне Босне, каже се у чланку, налази се савршена приповедачка вештина. У њима су патња, срамота, разочарење и неодољива врела људске наде танано и често саблажњиво анализирани. То је наравно, онај део света где су се племе Византије, Хуна, ислама и хришћанства сукобљавале у току векова. То је право епско платно“.

Говорећи о делу „На Дрини ћуприја“, коментатор истиче: „Спирана превратима сваке врсте, ћуприја остаје чиста и непокварљива, истовремено и идеал и симбол намера. У нашем веку стронцијумског страховања, сваки такав симбол и дивна Андрићева ћуприја посебно представљају добродошао приказ“. У Њујорку су иначе већ распродати сви примерци првог издања Андрићеве „На Дрини ћуприје“. Издавачка кућа Макмилан припрема штампу другог издања ове књиге.

У америчким књижевним круговима јуче се чула жеља да ова земља и културни кругови што пре виде у својој средини југословенског књижевника Иву Андрића.

(Борба, 31. октобар 1961, стр. 8)

Варшавски лист „Трибуна луду“ о Иви Андрићу

Варшава, 9. новембар

„Андрић неоспорно спада међу најинтересантније савремене писце – истиче у дужем фељтону о добитнику Нобелове награде данашња „Трибуна луду“ – његов начин писања је тако пластичан, представљене сцене су тако сугестивне, да, остављајући књигу, имамо пред очима слику какву би нам приказао не писац већ уметник – сликар. Андрић је историчар, филозоф и дубоки психолог. Његови романи и приповетке, који се по колориту и богатству могу упоредити са монументалним делима мајстора ренесансе, „бујају животом“. Лист даље пише да је Андрић у својим делима приказао прошлост Босне у којој су владале оштре противуречности националне, религиозне и друштвене, „она га је фасцинирала до те мере да јој је посветио цео свој велики и оригинални таленат“. Лист такође даје краће приказе најважнијих Андрићевих дела, која су преведена на пољски.

(Политика, 10. новембар 1961, стр. 10)

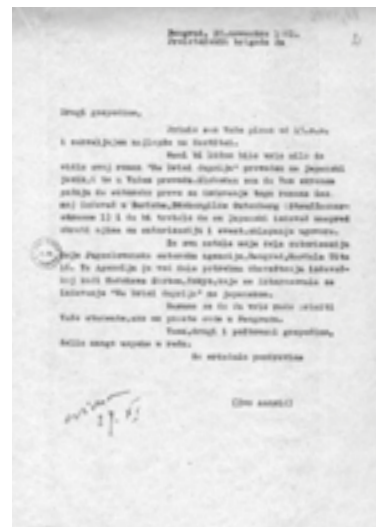

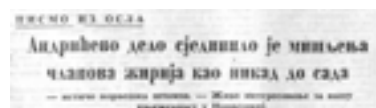
„ХОМЕР БАЛКАНА“

Рјочу Умеда, јапански историчар, преводаца, честита Иви Андрићу Нобелову награду и наводи да би радо превео на јапански језик Андрићево дело *На Дрини ћуприја*, Токио, 15. новембар 1961. (Архив САНУ, ИА, 4496)

Писмо Иве Андрића Рјочи Умеда, поводом жеље јапанског преводаца да преведе његово дело, Београд, 28. новембар 1961. (Архив САНУ, ИА, 4496)

Никола Бешевић, *Травник*, 1935, акварел, 36 x 48 cm (Задржани погледи. Андрић, свет слике и пријатељи, Нада Сеферовић, Музеј града Београда, Београд 2011)

...ГЛАВНО ОСЕЋАЊЕ КОЈЕ МЕ У ОВОМ ТРЕНУТКУ ИСПУЊАВА, ТО ЈЕ ОСЕЋАЊЕ ЗАХВАЛНОСТИ. ЗАХВАЛАН САМ, ПРЕ СВЕГА, ШВЕДСКОЈ АКАДЕМИЈИ НА ПАЖЊИ И ОДЛИКОВАЊУ. ЗАХВАЛАН САМ ЛИЧНОСТИМА И УСТАНОВАМА МОЈЕ ЗЕМЉЕ КОЈЕ СУ МЕ ЗА ОВУ НАГРАДУ ПРЕДЛОЖИЛЕ, КАО И ИНОСТРАНИМ КОЈЕ СУ ТАЈ ПРЕДЛОГ ПОДРЖАЛЕ. ЗАХВАЛАН САМ СВИМА КОЈИ СУ МИ ИКАД У МОМ ЖИВОТУ И РАДУ ПОМОГЛИ, А ЈА ИМ ЧЕСТО НИ РЕЧИМА НИСАМ СТИГАО ДА ЗАХВАЛИМ...

(Архив Југославије, 112 ф-10547-23)

КАДА САМ ДОШАО КУЋИ ЧЕКАЛО МЕ ЈЕ ЈЕДНО ВЕЛИКО ИЗНЕНАЂЕЊЕ: ДВА МЛАДА НОВИНАРА СРЕЛА СУ МЕ И ЧЕСТИТАЛИ МИ ТО ПРИЗНАЊЕ ШВЕДСКЕ АКАДЕМИЈЕ. КАД САМ СА НЕВЕРИЦОМ УПИТАО ДА ЛИ ЈЕ ТО ТАЧНО, ОНИ СУ МИ РЕКЛИ: 'ПОПНИТЕ СЕ САМО ГОРЕ И ВИДЕЋЕТЕ ДА ВАМ ЈЕ КУЋА ПУНА НОВИНАРА.' ОНДА САМ ПОЧЕО ДА ВЕРУЈЕМ ДА ЈЕ ВЕСТ ТАЧНА

Иво Андрић 26. октобра 1961,
када му је саопштено да је добио
Нобелову награду

*(Снимио Стеван Крагујевић, легат
Стевана Крагујевића,
Музеј Југославије)*

ПУТ У СТОКХОЛМ

Иво Андрић са супругом Милицом Бабић на београдском аеродрому, 5. децембар 1961. (Архив Југославије, 112Ф-10673-5, 10, 12)

„Књижевник Иво Андрић одлази 5. децембра у Стокхолм где ће 10. децембра свечано примити овогодишњу Нобелову награду за књижевност. Заједно са Ивом Андрићем отпутоваће у Шведску и његова супруга Милица Бабић, као и секретар Савеза књижевника Југославије Иван В. Лалић.

Вест да је Шведска академија једногласно одлучила да Нобелову награду ове године додели Иви Андрићу изазвала огромно интресовање светске јавности и подстакла је низ издавача да закључе нове уговоре о превођењу Андрићевих дела у разним земљама. На првим страницама светске штампе више дана су заузимале место фотографије првог Југословена добитника Нобелове награде за књижевност, као и опширни прикази његових дела која су доживела огроман број издања на преко 25 језика...“ (Политика, 3. децембар 1961, стр. 8)

Панорама Стокхолма, око 1960.

У СТОКХОЛМУ УОЧИ ДОДЕЛЕ НАГРАДЕ

„Ведрa атмосфера на првој конференцији за штампу... Шведски репортери су нарочито импресионирани Андрићевим одговорима, које је, наизменично давао на немачком, француском и нашем језику, и моментом када је Андрић нагласио да је велики поклоник шведске литературе, како старије, тако и савремене. Пажњи шведских новинских извештача није измакла ни Андрићева изјава да Ејвина Јунсона, шведског писца млађе генерације, сматра за једног од својих омиљених писаца.

То, као и подвучена Андрићева жеља да за време боравка у овој нордијској земљи упозна што више људи из јавног и културног живота, али и обичних људи провлачи се као лајт-мотив у свим јутрошњим извештајима са синоћног дочека на аеродрому...“

(Политика, 7. децембар 1961, стр. 11)

Иво Андрић са супругом Милицом Бабић по доласку у Стокхолм, 6. децембра 1961.

(Архив Југославије, 112 ф-10685-2)

ИНТЕРЕСОВАЊЕ СТРАНИХ ИЗДАВАЧА ЗА ДЕЛА ИВЕ АНДРИЋА
Мајстор класичне трагедије
ДЕЛА ИВЕ АНДРИЋА ИВЕАЉИВА ПИСАЦА СУ ДОСАД У ОКО ТРИДЕСЕТ СТРАНИХ ПРЕВОДА — АНДРИЋ СЕЛА У РЕД НАЈБОЉИХ ПИСАЦА СВАКЕ САВРЕМЕНЕ ПИСАЦА СВЕТА

Данас ће Иви Андрићу бити предата Нобелова награда
ШВЕДСКИ КРАЉ ГУСТАВ АДОЛФ ПРЕДАЊЕ МУ НА СПЕЧУНОСТИ НОБЕЛОВОГ ИВЕАЉИВА — ЈУГОСЛОВЕНСКИ ПИСАЦ ЈУЧЕ ЈЕ ПРИСУСТВОВАО ПРИЕМУ У НОБЕЛОВОМ ФОНДАЦИЈИ

(Од репортажа изредника „Клоба“) ...
Сваки дан, у сваком граду, у свакој земљи, у свакој култури, постоје људи који се баве књижевном стварношћу. Они су писци, који својим пером и књигом осликавају живот, који својим пером и књигом осликавају живот, који својим пером и књигом осликавају живот...
Иво Андрић је један од оних људи који су оставили трајански печат на историји књижевности. Његова дела су превода у преко тридесет страних језика, а он је један од најбољих писаца сваке савремене писца света.

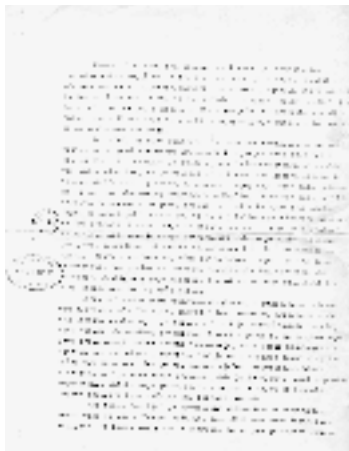
ДАНАС СЕ У СТОКХОЛМУ ИВЕАЉИВА ПИСАЦЕ НАГРАДЕ
„УВЕЊАВАЊЕ“ ПРЕД ВЕЛИКУ ПРЕМИЈЕРУ
Данас се у Стокхолму одржава у дворани Веау „Данас“ у часу 18.00 часова церемонија предавања Нобелове премије писцима. На церемонији ће бити присутни краљ Густав Адолф, краљица Сибилла и краљева породица. Иво Андрић ће бити један од награђених писца.

Иво Андрић се упушта у свој пут у Стокхолм.

ЦЕРЕМОНИЈА ДОДЕЛЕ НАГРАДЕ

Говор Андерса
Естерлинга
(Anders Österling)
приликом додељи-
вања Нобелове
награде Иви Ан-
дрићу, Стокхолм,
10. децембар 1961.
(Архив САНУ, лични
фонд Иве Андрића,
939)

Церемонија доделе Нобелове награде, 10. децембар 1961, Концертна дворана, Стокхолм (Архив Југославије, 112 ф-10685-4-6)

Програм церемоније уручивања Нобелове награде 1961.
(Архив САНУ, лични фонд Иве Андрића, 939)

Шведски краљ Густав VI уручује
Иви Андрићу Нобелову награду

Андерс Естерлинг, књижевник,
секретар Шведске академије у
друштву Иве Андрића и Милице
Бабић

О ПРИЧИ И ПРИЧАЊУ

У извршавању својих високих задатака, Нобелов комитет Шведске академије решио је овога пута да писца једне, као што се то каже, мале земље одликује Нобеловом наградом која, мерена међународним размерама, значи високо признање. Нека ми је допуштено да, примајући то признање, кажем неколико речи о тој земљи и додам неколико општих разматрања у вези са приповедачким делом које сте изволели наградити.

Моја домовина је заиста „мала земља међу световима“, како је рекао један наш писац, и то је земља која у брзим етапама, по цену великих жртава и изузетних напора, настоји да на свима подручјима, па и на културном, надокнади оно што јој је необично бурна и тешка прошлост ускратила. Својим признањем ви сте бацили снап светлости на књижевност те земље и тако привукли пажњу света на њене културне напоре, и то управо у време кад је наша књижевност низом нових имена и оригиналних дела почела да продира у свет, у оправданој тежњи да светској књижевности и она да свој одговарајући прилог. Ваше признање једном од књижевника те земље значи несумњиво охрабрење томе продирању. Стога нас оно обавезује на захвалност, и ја сам срећан што вам у овом тренутку и са овог места, не само у своје име него и у име књижевности којој припадам, могу ту захвалност једноставно али искрено да изразим.

Нешто тежи и сложенији је други део мог задатка: да кажем неколико речи у вези са приповедачким делом писца коме сте указали част својом наградом.

Али кад је у питању писац и његово дело, зар не изгледа помало као неправда да се од оног који је створио неко уметничко дело, поред тога што нам је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже још нешто о себи и о том делу? Има нас који смо више склони да на творце уметничких дела гледамо било као на неме, одсутне савременике, било као на славне покојнике, и који смо мишљења да је говор уметничког дела чистији и

јаснији ако се не меша са живим гласом његовог ствараоца. Такво схватање није ни усамљено ни ново. Још Монтескије је тврдио да „писци нису добре судије својих дела“. Са дивљењем и разумевањем сам некад прочитао Гетеово правило: „Уметничково је да ствара а не да говори!“ Као што сам много година доцније са узбуђењем наишао на исту мисао, сјајно изражену, код непрежаљеног Албера Камија.

Стога бих желео да тежиште овог кратког излагања поставим, као што је по мом мишљењу право и умесно, на разматрање о причи и причању уопште. На хиљаду разних језика, у најразноличнијим условима живота, из века у век, од древних патријархалних причања у колибама, поред ватре, па све до дела модерних приповедача која излазе у овом тренутку из издавачких кућа у великим светским центрима, испреда се прича о судбини човековој коју без краја и прекида причају људи људима. Начин и облици тога причања мењају се са временом и приликама, али потреба за причом и причањем остаје, а прича тече даље и причању краја нема. Тако нам понекад изгледа да човечанство од првог блеска свести, кроз векове прича само себи, у милион варијаната, упоредо са дахом својих плућа и ритмом свога била, стално исту причу. А та прича као да жели, попут причања легендарне Шехерезаде, да завару крвника, да одложи неминовност трагичног удеса који нам прети, и продужи илузију живота и трајања. Или можда приповедач својим делом треба да помогне човеку да се нађе и снађе? Можда је његов позив да говори у име свих оних који нису умели или, оборени пре времена од живота- крвника, нису стигли да се изразе? Или то приповедач можда прича сам себи своју причу, као дете које пева у мраку да би заварало свој страх? Или је циљ тога причања да нам осветли, бар мало, тамне путеве на које нас често живот баца, и да нам о том животу, који живимо али који не видимо и не разумемо увек, каже нешто више него што ми, у својој слабости, можемо да сазнамо и схватимо; тако да често тек из речи доброг приповедача

сазнајемо шта смо учинили, а шта пропустили, шта би требало чинити, а шта не.

Можда је у тим причањима, усменим и писменим, и садржана права историја човечанства, и можда би се из њих могао бар наслутити, ако не сазнати, смисао те историје. И то без обзира на то да ли обрађују прошлост или садашњост.

Кад је реч о приповедању које има за предмет прошлост, треба напоменути да има схватања према којима би писати о прошлости требало да значи пренебрегнути садашњицу и донекле окренути леђа животу. Мислим да се писци историјских приповедака и романа не би сложили са тим и да би пре били склони да признају да сами стварно и не знају како ни када се пребацују из оног што се зове садашњост у оно што сматрамо прошлосту, да с лакоћом, као у сну, прелазе прагове столећа. Најпосле, зар се у прошлости као и у садашњости не суочавамо са сличним појавама и истим проблемима? Бити човек, рођен без свога знања и без своје воље, бачен у океан постојања. Морати пливати. Постојати. Носити идентитет. Издржати атмосферски притисак свега око себе, све сударе, непредвидљиве и непредвиђене поступке своје и туђе, који понајчешће нису по мери наших снага. А поврх свега, треба још издржати и своју мисао о свему томе. Укратко: бити човек. Тако, и с оне стране црте која произвољно дели прошлост од садашњости, писац сусреће ту исту човекову судбину коју он мора уочити и што боље разумети, поистоветити се са њом, и својим дахом и својом крвљу је грејати, док не постане живо ткање приче коју он жели да саопшти читаоцима, и то што лепше, што једноставније, и што убедљивије. Како да се то постигне, којим начином и којим путевима? Једни то постижу слободним и неограниченим размахом маште, други дугим и пажљивим проучавањем историјских података и друштвених појава; једни понирањем у суштину и смисао минулих епоха, а други са каприциозном и веселом лакоћом, као онај плодни француски романсијер који је говорио: „Шта је историја? Клин о који ја вешам своје романе.“ Укратко,

може постојати сто начина и путева којима писац долази до свога дела, али једино што је важно и пресудно, то је дело само.

Писац историјских романа могао би на своје дело да стави као натпис и као једино објашњење свега, и то свима и једном заувек, древне речи: „Cogitavi dies antiquos et annos aeternos in mente habui.“ (Размишљао сам о древним данима и сећао се година вечности.) Па и без икаквог натписа, његово дело као такво говори то исто.

Али, на крају крајева, све су то питања технике, методе, обичаја. Све је то мање или више занимљива игра духа поводом једног дела и око њега. Није уопште толико важно да ли један приповедач описује садашњост или прошлост, или се смело залеће у будућност; оно што је при том главно, то је дух којим је надахнута његова прича, она основна порука коју људима казује његово дело. А о томе, наравно, нема и не може бити прописа ни правила. Свак прича своју причу по својој унутарњој потреби, по мери својих наслеђених или стечених склоности и схватања, и снази својих изражајних могућности; свако сноси моралну одговорност за оно што прича, и сваког треба пустити да слободно прича. Али допуштено је, мислим, на крају пожелети да прича коју данашњи приповедач прича људима свога времена, без обзира на њен облик и њену тему, не буде ни затрована мржњом ни заглушена грмљавином убилачког оружја, него што је могућно више покретана љубављу и вођена ширином и ведрином слободног људског духа. Јер, приповедач и његово дело не служе ничему ако на један или на други начин не служе човеку и човечности. То је оно што је битно. И то је оно што сам сматрао за добро да истакнем у овом свом кратком пригодном разматрању које ћу, ако ми допустите, завршити као што сам и почео: са изразом дубоке и искрене захвалности.

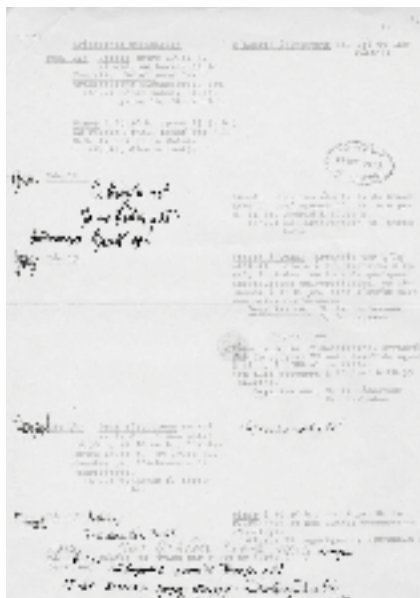
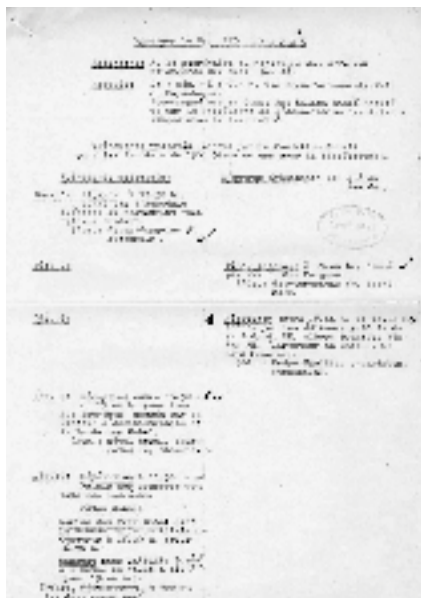
*Говор Иве Андрића у Стокхолму
приликом примања Нобелове награде,
10. децембра 1961.*

СТОКХОЛМ, 6–13. ДЕЦЕМБАР 1961.

Забелешке
Милице Бабић,
супруге Иве
Андрића, на
програму
њиховог борав-
ка у Шведској
(Архив САНУ,
ИА, 939)

Списак
добитника
Нобелове
награде 1961.
(Архив САНУ,
ИА, 939)

Иво Андрић
13. децем-
бра 1961, у
Градској кући
у Стокхол-
му на Дан
Луције, када
је крунисао
Гуди Вадстет
за Краљицу
светлости

Слева: Роберт Хофштатер (физика), Иво Андрић, Георг фон Бекеш (медицина), Мелвин Калвин (хемија), Рудолф Месбауер (физика) – добитници Нобелове награде 1961. (Архив Југославије, 112 ф)

Борба, 14. децембар 1961, стр. 7

Програм церемоније прославе Дана Луције, 13. децембар 1961.
(Архив САНУ, лични фонд Иве Андрића, 939)

ИЗВЕШТАЈИ ИЗ СТОКХОЛМА, 10. децембар 1961.

(Државни архив Србије, лични фонд Вукашина Мићуновића)

Борба, 11. децембар 1961, стр. 1

Политика, 11. децембар 1961, стр. 1

ДОДЕЛА ОРДЕНА РЕПУБЛИКЕ

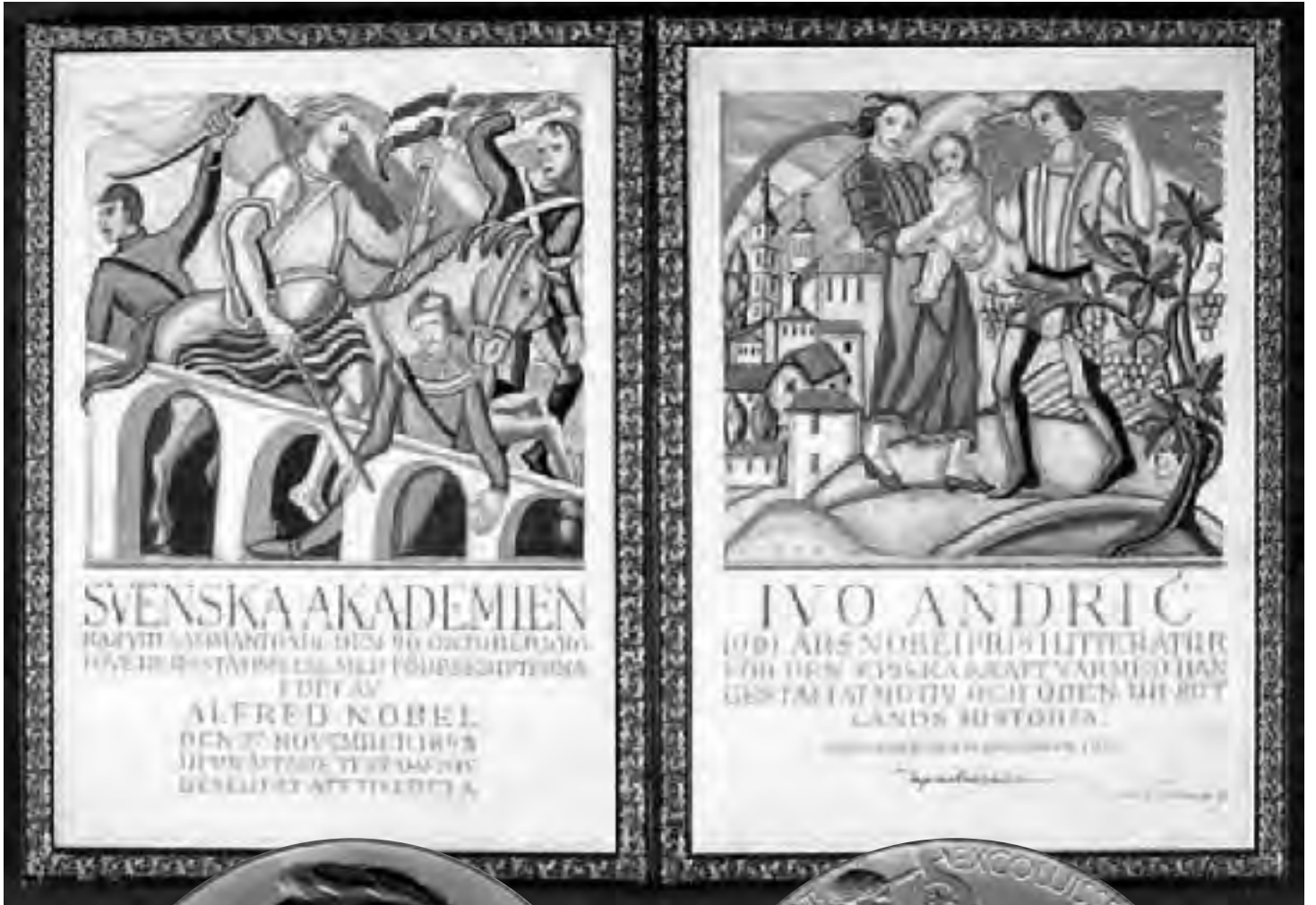
Иво Андрић, Милица Бабић, Добрица Ћосић, Јован Веселинов и Крсте Црвенковски код председника Републике Јосипа Броза Тита, Београд, 10. октобар 1962.

(Музеј Југославије, Фото-архив Ј. Б. Тита, 200-1-3, 5)

Пријем Иве Андрића код Јосипа Броза Тита годину дана после добијања Нобелове награде, 10. октобра 1962. године

Алфред Нобел, без сумње најпознатији Швеђанин који је икада живео, био је човек толико скроман да је његов лични живот пружио мале могућности да се оправда легенда и мит о њему. Познат по читавом свету по својим радовима, он је био необично мало познат за живота. Швеђани су свакако упознали са његовим постигнућима, али чак и данас њихове представе о његовим личним квалитетима, оним који чине човеков карактер и значавају његову судбину, веома су неоређене.

Рођен у Стокхолму 1833. Алфред Берихард Нобел потиже од скандинавске лете која вуче порекло из касног седамнаестог века све до парохије шведске најугледније провинције Свеђи, назване Нобелин — крестине Нобел. Слабашка од рођења, Нобел је често болешљив. Све до своје шеснаесте године био је под приватним туторством, тако да, практично, није стекао ни формално образовање. Али, на да није никада стекао било какве академске титуле, он је постао већ пре своје двадесете године нешто хемичар и познати лингвиста, одлично владајући немачким, француским и енглеским исто толико као шведским и руским језиком озбиљно заинтересован за литературу и сав у трагању за својим филозофским „кредитом“ од је одлао утисак у време своје младости „предањем развојене, необично интелигентне, али болесно самалачке и самопошматрачке природе“ (Хенрик Шна).

Хамлетовски аспект његовог карактера, међутим, није га спречавао да заузме место у свету послáva. Широким експериментисањем, он се посветио проучавању експлозива, нарочито нитроглицерина. Открио је да би било безбедније и због тога подешије да се њиме рукује када би се спојило са једном анорбујућом непокретном супстанцом. Ову смешу, патентирао је 1867. под називом динамит. Нова комбинација нитроглицерина са једним другим, необично јаким

експлозивом, довела је прозрачну, као желатин, супстанцу која је била још јачи експлозив него динамит. Неких шеснаест година касније Нобел је пронашао баланзит, први из глицеринских бездрожних барута, који је касније служио као база за кордите. Од његове мануфактурне производње и производње других експлозива до његове експлоатације на нафтоносним пољима Бакуа, Нобел је стекао велику славу до своје смрти 1896.

Имењиком да је Нобел најпознатији због свог истраживачког рада на динамитима, отворила је утисак у јавности да је он, страсти хуманиста деветнаестог века, био преисходно запосречан за производњу бојног оружја. Истина је да је

читао његово одушевљење у ствари било усмерено инстинктивној употреби експлозива које је пронашао. Доказ за то су читаве револуције у рударству, изградња путева и пробијању тунела.

По свему судећи, никада није постигао праву срећу. Његови су припадници били употребљени у патне сврхе. Још за живота разочаран, постао је меланхолик и ироничан. Али пред крај живота, у тежњи да на неки начин ветвари своју опsesију о људској срећи, он заветовао највећи део свог иметка (вредне од 38 милиона долара) годишњем фонду из кога ће се додељивати награде за физичку хемију, медицину или психологију, књижевност и човеку који највише допринео разумољаву међу народима.

Приредили:

Јелица Рељић
Мирослав Перишић
Александар Марковић

Сарадници:

Никола Ацић
Александра Јаношев

Захвалност на уступљеним материјалима:

Архиву Југославије
Архиву САНУ
Музеју Југославије
Музеју града Београда
Задужбини Иве Андрића

